

CONFERENCE PROCEEDINGS

Mediterranean International Conference on
Social Sciences
by UDG

Mediterranean Economy, Culture, Architecture and Security

Podgorica, May 2017

CONFERENCE PROCEEDINGS

FIRST MEDITERRANEAN INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES by University of Donja Gorica

THEME: Mediterranean Economy, Culture, Architecture and Security

PUBLISHER:

DOBRA KNJIGA d.o.o.

EDITORS:

PROF. DR. RECAI AYDIN
HAKAN YILDIZ

DESIGN & DTP:

AFFAN SIKALO

PRINTED BY:

DOBRA KNJIGA d.o.o.

CIRCULATION:

200

PLACE OF PUBLICATION:

SARAJEVO

COPYRIGHT:

UNIVERSITY OF DONJA GORICA

VOLUME: 1

ISSUE: 1

ISSN: 2566-3216

CONFERENCE COMMITTEES

HONORARY BOARD

- Dr. Veselin Vukotic, Rector, University of Donja Gorica, Montenegro
- Dr. Tahsin Erkan Ture, Rector, International University of Sarajevo, B&H
- Dr. Suleyman Ozdemir, Rector, Bandirma 17 Eylul University, Turkey
- Dr. Mehmet Bulut, Rector, Istanbul Zaim University, Turkey
- Dr. Hasan Kaya, Rector, Mustafa Kemal University, Turkey
- Mr. Mehmet Niyazi Tanilir, Former Ambassador of Turkey in Montenegro, Turkey

ORGANIZING COMMITTEE

- Dr. Recai Aydin, International University of Sarajevo, Bosnia and Herzegovina
- Dr. Ivana Katnic, University of Donja Gorica, Montenegro
- Mrs. Sejma Aydin, International University of Sarajevo, Bosnia and Herzegovina
- Ms. Marija Radunovic, University of Donja Gorica, Montenegro
- Mr. Alen Adrovic, University of Donja Gorica, Montenegro

SCIENTIFIC COMMITTEE

- Dr. Roger Morefield, University of St. Thomas, USA
- Dr. Maja Drakic-Grgur, Montenegrin Academy of Sciences and Arts, Montenegro
- Dr. Mehmet Can, International University of Sarajevo, Bosnia and Herzegovina
- Dr. Sanja Ivanovic, University of Donja Gorica, Montenegro
- Dr. Ibrahim Dursun, International University of Sarajevo Bosnia and Herzegovina
- Dr. Mehmet Ali Tekiner, Turkish Police Academy, Turkey
- Dr. Charles L. Allen, Lamar University, USA
- Dr. Alpaslan Serel, Bandirma 17 Eylul University, Turkey
- Dr. Metin Toprak, Istanbul University, Turkey
- Dr. Rovshan Guliev, Baku State University, Azerbaijan
- Dr. Adem Caylak, Kocaeli University, Turkey
- Dr. Mehmed Ganic, International University of Sarajevo Bosnia and Herzegovina
- Dr. Songül Kakilli Acaravci, Mustafa Kemal University, Turkey
- Dr. Ismail H. Genc, American University of Sharjah, UAE
- Dr. Adem Efe, Suleyman Demirel University, Turkey
- Dr. Mesut Idriz, International University of Sarajevo Bosnia and Herzegovina
- Dr. Celil Aydin, Mus Alparslan University, Turkey
- Dr. Snezana Bilic-Sotiroska, International Balkan University, Macedonia
- Dr. Senol Yaprak, Turkish Police Academy, Turkey
- Dr. Hasan Korkut, International University of Sarajevo, Bosnia and Herzegovina
- Dr. Ali Acaravci, Mustafa Kemal University, Turkey
- Dr. Aleksandra Martinovic, University of Donja Gorica, Montenegro
- Dr. Mesut Murat Arslan, Yildirim Beyazit University, Turkey
- Dr. Hristo Mavrov, Varna University of Economics, Bulgaria
- Dr. Edip Orucu, Bandirma 17 Eylul University, Turkey

- Dr. Jadranka Kaludjerovic, ISSP, Montenegro
- Dr. Erdal Tanas Karagol, Yildirim Beyazit University, Turkey
- Dr. Mehmet Ozbirecikli, Mustafa Kemal University, Turkey
- Dr. Georgi Marinov, Varna University of Economics, Bulgaria
- Dr. Hasan Huseyin Tekin, Turkish Police Academy, Turkey
- Dr. Ali Gunes, Karabuk University, Turkey
- Dr. Mehmedin Tahirovic, University of Donja Gorica, Montenegro
- Dr. Metin Aksoy, Selcuk University, Turkey
- Dr. Khondker Aktaruzzaman, International University of Sarajevo, B&H
- Dr. Mevludin Ibish, International Balkan University, Macedonia
- Dr. Levent Sahin, Istanbul University, Turkey
- Dr. Milica Vukotic, University of Donja Gorica, Montenegro
- Dr. Huseyin Arslan, Turkish Police Academy, Turkey
- Dr. Senad Busatlic, International University of Sarajevo Bosnia and Herzegovina
- Dr. Arif Ersoy, İstanbul Sabahattin Zaim University, Turkey
- Dr. Ana Nikodinovska, Goce Delcev University, Macedonia
- Dr. Serap Palaz, Bandirma 17 Eylul University, Turkey
- Dr. Tomo Popovic, University of Donja Gorica, Montenegro
- Dr. Huseyin Yilmaz, George Mason University, USA
- Dr. Sultan Hasan Al Hazmi, Jazan University, Saudi Arabia
- Dr. Ognjen Ridic, International University of Sarajevo Bosnia and Herzegovina
- Dr. Ozcan Karahan, Bandirma 17 Eylul University, Turkey
- Dr. Issa Ziddy, State University of Zanzibar, Tanzania
- Dr. Bulent Ari, Mustafa Kemal University, Turkey
- Dr. Ivana Katnic, University of Donja Gorica, Montenegro

FOREWORD

The First Mediterranean International Conference on Social Sciences by the University of Donja Gorica (UDG) with the theme of “Mediterranean Economy, Culture, Architecture and Security” organized jointly by University of Donja Gorica, Bandirma 17 Eylul University, Mustafa Kemal University, Istanbul Zaim University and International University of Sarajevo held in May 19-22, 2017 in Podgorica, Montenegro.

The conference aimed at bringing together international scholars and researchers in the areas of economics, finance, business studies, international relations, law, sociology, psychology, tourism, architecture, political science and other social sciences, in order to offer a forum for dialogue and exchange of recent research findings and ideas related to the challenges faced by Balkan and Mediterranean countries in the time global security crisis. The Scientific and Organizing Committees are formed from different universities worldwide. Also, a distinguished keynote speaker, Mr. Mehmet Niyazi Tanilir who is a former Turkish ambassador to Montenegro, gave the keynote speech in the conference. We received a large number of applications that has given us the opportunity to choose the best ones to reach the higher scientific level.

All the papers in this volume were reviewed by two referees from the scientific committee to assure academic excellency. I would like to thank all contributing authors for their dedication and hard work.

I would like to thank to all participants for their enthusiasm to contribute to this project and their willingness both to keep to tight deadlines and to accept editorial recommendations; to all the Scientific and Organizing Committee members, for their patience, support and tolerance. Special thanks are for the keynote speaker and also for the rectors of our partner universities for their enormous and valuable support. We have been fortunate to have the support of the excellent scholars and authors. We hope to see you in our next conference.

Sincerely Yours,

Prof. Dr. Veselin Vukotic, Rector
University of Donja Gorica

TABLE OF CONTENTS

Dr. Jani Bekó, Dr. Alenka Kavkler Reassessing the Purchasing Power Parity Hypothesis for Small Central and Eastern European Economies	11
Dr. Erdogan Koc, Dr. Ahmet Aydin, Dr. Gulnil Aydin An Overview of the Potential of Nature Tourism in Turkey: A New Product and Destination Development Opportunity	17
Dr. Ivana B. Petrovic, Dr. Svetlana Cizmic, Dr. Milica Vukelic Who Shapes the Job and Who is Engaged? Younger and Older Employees' Job Crafting and Engagement	23
Dr. Ivana Simić The Social Responsibility of the Organization Towards Employees and Organizational Trust	29
Dr. Milan Podunavac The Global Populist Challenge and Democracy	38
Dr. Petar Vrgović, Dr. Nila Kapor-Stanulović Migrants, Refugees or Asylum Seekers? A Recurring Dilemma with No Easy Answer	43
Dr. Vladimir Mako The Role of Creativity in Sustainable Cultural Development	53
Dr. Irena Lagator Pejović Where is My Mediterranean Passport	56
Dr. Mehmet Akif Bardakci Principles of Administrative Sanctions in Turkish Law	68
Dr. Rajka Djokovic Juridical Regulation of Labour Relationship in Montenegro from Late 19th Century to 1941	75
Dr. Danilo Čupić New Legal Framework in the Area of Administrative Law in Montenegro and Its Impact on The Administrative Court of Montenegro	86
Dr. Milena Kavarić Legal Regulation of Franchising Contract	101

Dr. Igbala Šabović Kerović On Podgorica "Through Time and Space" Case study: Podgorica	115
Mrs. Sanja Živković, Dr. Ivana B. Petrović, Hallo, Hallo! Anybody out There? Ways of Communicating and Swift Trust in Virtual Teams	120
Dr. Ertan Gunduz A Study to Moderate Desired Commitment Level in Organization with the Help of Cynicism about Change and Interdependence	126
Mrs. Sejma Aydin Ethnic Diversity as a Determinant of Remittance Inflow	137
Dr. Vukan Vujkovic Innovative adventure Activities – Model of Typological Classification in the Case of Montenegro	149
Mrs. Ena Kazić, Dr. Goran Simic Pravni položaj žrtve krivičnog djela prema Direktivi 2012/29/EU o uspostavi minimalnih standarda o pravima, podršci i zaštiti žrtava krivičnih djela	156
Dr. Ali Acaravci, Mr. Sinan Erdoğan, Dr. Seyfettin Artan Gelir Dağılımı, Demokrasi, Reel Gelir ve Dışa Açıklık İlişkisi: Balkan Ülkeleri için Ampirik Bir Uygulama	167
Dr. Ali Acaravci, Mr. Sinan Erdoğan, Dr. Cemil Serhat Akin Balkan Ülkelerinde Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları, Reel Gelir, İhracat ve Dışa Açıklık İlişkisi	174
Mr. A.Eser Güzel, Dr. Ünal Arslan, Dr. Gülhan Suadiye Küreselleşme ve Yabancı Doğrudan Yatırımlar Arasındaki İlişki: Türkiye Örneği	181
Mr. Ali Gül Türkiye’de Mali Denetim Sürecinde Karşılaşılan Sorunlar ve Çözüm Önerileri	188
Dr. Ünal Arslan, Dr. Ali Acaravci, Mr. Sinan Erdoğan, Dr. Cemil Serhat Akin Beşeri Sermaye, Yabancı Doğrudan Yatırımlar ve Reel Gelir: Türkiye Örneği	200
Mrs. Allı Yeşilyurt Duran Vergi Yargı Sisteminde Yapılan Değişikliklerin Değerlendirilmesi	209

Dr. İsmail Tatlıoğlu, Mr. Öner Kemer Özerk Kurumların Bütçe Analizi: BDDK	221
Mr. Ali Gül Türkiye’de Bankalarda Risk Kaynakları ve Yönetimi	231
Dr. Songül Kakilli Acaravcı, Mr. Yunus Karaömer Türkiye’de Döviz Kuru ve Enflasyonun Borsa İstanbul (BİST) Sınai Endeksi Getirisi Üzerine Etkisi	246
Dr. Songül Kakilli Acaravcı, Mr. Yunus Karaömer Borsa İstanbul (BİST-100) ve Kredi Temerrüt Takası (CDS) Arasındaki İlişkinin İncelenmesi	260
Mr. Mustafa Uyanık Türk Vergi Hukuku’nda Defter, Kayıt ve Belgelerin Gizlenmesi veya İbraz Edilmemesi	274
Mr. Osman Duran Türk İcra ve İflas Hukuku Sistemi ve Takip Yolları	287
Mr. Onur Hamurcu Türkiye Örneği Üzerinden Mülteci Hakları ve Güncel Sorunlar	300
Mr. Harun Mirsad Günday Psikiyatristin Hukukî Sorumluluğu: Psikoterapilerde Tedavi Yükümlülüğünün İhlali	311
Mr. Şenel Sarsıkoğlu Bağımsız İdari Otoriteler ve İdarenin Bütünlüğu İlkesi Karşısında Durumu	317
Mr. Erol Koyuncu, Dr. Atilla Elçi İlçe Belediye Çalışanlarının Örgütsel Bağlılık ile İştatmini Arasındaki İlişkinin Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma: Aksaray Örneği	332
Dr. V. Alpagut Yavuz, Mrs. Fidan Tahtıksan Multi Criteria Decision Analysis of A Resource Allocation Problem in Universities	343
Dr. Metin Reyhanoğlu, Dr. Özden Akin İşe Gömülü Olma Ölçeğinin Geçerliliği ve Güvenirliliğinin Türkiye’de Test Edilmesi	352
Dr. Selva Staub Cultural Leadership Approach of Successor in Family Owned Businesses: Analysis of Three Family Businesses in Southern Marmara Region	362

Dr. İbrahim Kisaç, Mrs. Elif Müzehher Şensoy Gençlerde Sosyal Medya Algısı ve Kullanma Davranışı	379
Mr. Uğur Durak Eğitim Süreçlerinin Eğitim Teknolojisinin Temel Öğeleriyle Betimlenmesi	392
Mr. Hüseyin Aksoy, Mr. Yılmaz Ağca Tatil ile Mutluluk Arasındaki İlişkinin Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma	402
Dr. Özden Akin, Dr. Metin Reyhanoglu, Mr. Arif Eser Guzel, Dr. Ünal Arslan Girişimcilik ile Güven İlişkisinin Belirlenmesi: Türkiye Örneği	411
Dr. Mithat Zeki Dinçer, Dr. F.Fusun İstanbullu Dinçer, Dr. Selman Yılmaz, Mr. Tolga Akagün Türk Konaklama Sektöründe Teknolojik Seviyeyi Belirleyen Faktörlerin Etkili Kullanımı	420
Mr. Hüseyin Aksoy, Mr. Yılmaz Ağca Tatil ile Mutluluk Arasındaki İlişkinin Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma	433
Mr. Muhammed Şahin, Dr. Muharrem Güneş Türkiye’de İyi Yönetişim ve Kamu Denetçiliği Kurumu: Kamu Denetçiliği Kurumu Kararları İyi Yönetişim İlkelerinin Uygulanmasına Etkileri	441
Dr. Gündüz Alp Aslan Türk Hukukunda Bağımsız İdari Otoritelerin Anayasal Konumu	453
Dr. Muharrem Güneş, Dr. Eylem Beyazıt Uluslararası Göçün Kent Kimliğine Etkileri	462
Ms. Tülin Akdeniz Boreout Sendromu	473
Dr. Kemal Cem Baykal Protection of Children and Youth Against Harmful Content of Video Games: Turkey Case	479
Dr. Ayten Koç Aydın, Mrs. Yeliz Candemir Rönesans Dönemi Ütopya Eserlerinde Eğitim Paradigması	487
Dr. Alev Elçi, Ms. Merve Vural Öğretim Elemanı 4.0: Öğretim Elemanının Değişen Rolü ve Teknoloji ile Zenginleştirilmiş Öğrenme	494

Mrs. Beyza Ekici Katırcıgil Vergi Aflarının Mükellef Psikolojisi Üzerine Etkisi	498
Dr. Sacit Uğuz II. Meşrutiyet'ten Türkiye'ye İltihakına Antakya'nın İdarî Durumu	507
Dr. Abdullah İnce Yaşlanma, Dindarlık ve Psikolojik Hayat (Sakarya İli Elli ve Üzeri Yaş Grubu Örneği)	518
Dr. Gökhan Atmaca İbadetlerin İfasında Yaşlılara Tanınan Kolaylıklar	530
Dr. İsmail Atamulu Muvazaa mı, İnançlı İşlem mi? (Muvazaa ile İnançlı İşlemin Karşılaştırılması)	540
Dr. Mustafa Günerigök Dünya Risk Toplumunda Dinsel Çoğulculuğu Yeniden Düşünmek	548
Mr. Emrah Özdemir Anayasa Mahkemesi'nin 17.01.2013 Tarihli İptal Kararı ile 1632 Sayılı Askeri Ceza Kanunu'nda Yer Alan Bazı Suçların Ertelemeye veya Diğer Seçenek Yaptırımlara Çevrilmesi ve Hükmün Açıklanmasının Geri Bırakılması Kararlarına Konu Olması	558
Dr. Mustafa Karaağaçlı İyi Vatandaşlıkta Duyuşsal Değerlerin İşlevleri	570
Dr. Mustafa Karaağaçlı Evrensel Değişim Sürecinde Yaşam Boyu Öğrenme Becerilerine Duyulan Gereksinim	584

Reassessing the Purchasing Power Parity Hypothesis for Small Central and Eastern European Economies: Nonlinear Approach

Dr. Jani Bekö, University of Maribor

jani.beko@uni-mb.si

Dr. Alenka Kavkler, University of Maribor

alenka.kavkler@uni-mb.si

ABSTRACT

In this paper we test the Purchasing Power Parity (PPP) theory for a set of ten Central Eastern European economies covering the period from January 2001 to December 2016. To avoid the weak performance of linear specifications in testing the behaviour of exchange rates, we employ a nonlinear unit root test based on the exponential smooth transition autoregressive model. The results of unit root tests for the real exchange rate series indicate that PPP is not valid for the selected group of countries. Obviously further empirical work is required in order to pinpoint the factors that cause the violation of the PPP concept in Central Eastern European economies.

Keywords: Purchasing Power Parity, Nonlinear Unit Root Test, CEE Countries.

INTRODUCTION

An integral part of international macroeconomics is the theory of Purchasing Power Parity (PPP). In a nutshell, the PPP implies that the development of exchange rates is dictated by differences between domestic and foreign prices and therefore when using the same currency the countries' price levels should equalize over time. There exists a great amount of literature focusing on empirical evaluation of the PPP proposition. Researchers employ advanced and more or less innovative empirical procedures, try to extend the size of data samples, to gain support for PPP they frequently concentrate on homogenous groups of countries. Despite of using various estimation approaches, the evidence on PPP remains mixed for European economies (see, for example, Christidou and Panagiotidis, 2010; Huang and Yang, 2015; Bahmani-Oskooee *et al.*, 2015; Jiang *et al.*, 2016).

The aim of this paper is to deepen the empirical debate about the PPP concept in two ways. First, we consider a situation of nonlinear reversion of real exchange rates towards their long-run equilibrium values and therefore utilize the Kapetanios *et al.* (2003) (KSS hereafter) nonlinear unit root test. As it has been pointed out, for example, by Taylor (2006), the nonlinear dynamics of exchange rates can be driven by a variety of factors, notably, expectations about the appropriate exchange rate adjustment may trigger heterogeneous interactions of traders in the market, under fundamental exchange rate misalignments monetary policy interventions can have substantial coordination effects on the main traders. In addition, transaction costs, high trade costs and various trade barriers can also be an important source of exchange rate nonlinearity.

Second, we test the PPP theory on a set real exchange rates of the following Central Eastern European (CEE) economies: Bulgaria, Croatia, Czech Republic, Estonia, Hungary, Latvia, Lithuania, Romania, Slovakia and Slovenia. The aforementioned countries have even from the PPP hypothesis perspective some interesting characteristics. Virtually by all standards they all belong to the group of small economies. Starting in the beginning of the 1990s, all ten countries have transformed their economic systems into market-based economies. As small and open economies, the foreign trade flows of these

countries are concentrated on the EU market. And finally, half of the economies in our sample are already members of the Euro Area.

The paper is divided into following four sections. After the introduction, section 2 contains a brief description of the econometric methodology applied in the study. The characteristics of data and the empirical results are summarized in section 3. Section 4 concludes the paper.

DESCRIPTION OF THE METHODOLOGY

Kapetanios *et al.* (2003), also outlined in Bekö *et al.* (2012) and in Kavkler *et al.* (2016), developed a test for the null hypothesis of unit root against the alternative hypothesis of a nonlinear stationary smooth transition autoregressive (STAR) model. The researchers attempted to distinguish between the nonstationary linear processes and the stationary nonlinear ones. The motivation for the development of the new test lies in the persistent failure of the standard ADF test to reject the null of a unit root. Consequently, two alternative frameworks for unit root testing were proposed in recent years. The first approach utilizes panel tests and their higher power in comparison to standard unit root tests. The second approach incorporates stationary models other than the simple AR or ARMA under the alternative hypothesis, including nonlinear transition dynamics. Kapetanios *et al.* (2003) extended the last framework by analyzing a particular kind of nonlinear dynamics, namely exponential smooth transition autoregressive (ESTAR) models. The smooth transition autoregressive (STAR) model of order 1 is given by the equation

$$y_t = \beta y_{t-1} + \beta^* y_{t-1} G(\gamma, c; y_{t-d}) + \varepsilon_t, \quad t = 1, 2, \dots, T, \quad d \geq 1, \quad (1)$$

where β and β^* are unknown parameters and ε_t is a sequence of independent identically distributed errors. Initially, y_t is assumed to be a zero-mean process, but the framework can easily be extended to include more general processes with non-zero mean and time trend. G represents a continuous transition function bounded between 0 and 1. The slope parameter γ is an indicator of the speed of transition between 0 and 1, whereas the threshold parameter c points to where the transition takes place. y_{t-d} is the transition variable and stands for the variable y lagged d times. The most popular functional forms are the Logistic Smooth Transition Autoregressive (LSTAR) form with logistic transition function and ESTAR with exponential transition function. The LSTAR transition function is monotonously increasing, while ESTAR is U-shaped around c and thus enables reswitching. The ESTAR functional form can be defined as

$$G(\gamma, c; y_{t-d}) = 1 - \exp\left(-\gamma(y_{t-d} - c)^2\right) \quad (2)$$

Kapetanios *et al.* (2003) applied the ESTAR transition function with c equal to zero. By substituting G in equation (1) with the ESTAR transition function from equation (2), we obtain the ESTAR model

$$y_t = \beta y_{t-1} + \beta^* y_{t-1} \left[1 - \exp\left(-\gamma \cdot y_{t-d}^2\right)\right] + \varepsilon_t. \quad (3)$$

The null hypothesis of unit root implies $\beta = 1$ and $\gamma = 0$, since $G(0; y_{t-d}) = 0$. Model (3) postulates the nonstationary linear First-Order Autoregressive (AR(1)) model

$$y_t = \beta y_{t-1} + \varepsilon_t \quad (4)$$

under the null hypothesis and a stationary model (with $\gamma > 0$)

$$y_t = [\beta + \beta^* G(\gamma; y_{t-d})]y_{t-1} + \varepsilon_t, \quad 0 < G(\gamma; y_{t-d}) < 1 \quad (5)$$

under the alternative. When y_{t-d} is close to zero, model (5) resembles a unit root process, since $G(\gamma; 0) = 0$. For large values of y_{t-d} , on the other hand, we obtain an approximation of the linear AR(1) with the root equal to $\beta + \beta^*$. We assume that $-1 < \beta + \beta^* < 1$ (i.e. $-2 < \beta^* < 0$), as this condition implies stable roots and a stationary AR(1) model.

The null hypothesis $H_0 : \gamma = 0$ needs to be tested against the alternative $H_1 : \gamma > 0$. β^* is not identified under the null, and testing such a hypothesis is not feasible. To overcome this problem, Kapetanios *et al.* (2003) used the Taylor series approximation, as interpreted by Granger and Teräsvirta (1993). In the first step, the authors assumed $d = 1$ (which can be done without loss of generality) and respecified the ESTAR model (3) as

$$\Delta y_t = \beta^* y_{t-1} [1 - \exp(-\gamma \cdot y_{t-d}^2)] + \varepsilon_t. \quad (6)$$

After replacing the right-hand side expression with its first-order Taylor approximation, one obtains the following auxiliary regression:

$$\Delta y_t = \delta y_{d-1}^3 + \text{error}. \quad (7)$$

Using the t-statistic approach, the Nonlinear Augmented Dickey-Fuller (NLADF) statistic is defined as

$$NLADF = \frac{\hat{\delta}}{\sigma_{\hat{\delta}}}, \quad (8)$$

where $\hat{\delta}$ denotes the Ordinary Least Squares (OLS) estimate from auxiliary regression (7) and $\sigma_{\hat{\delta}}$ its standard error.

In a more general framework, when the errors of model (6) are serially correlated, the equation is augmented with lagged differences of the process y_t :

$$\Delta y_t = \sum_{j=1}^p \beta_j \Delta y_{t-j} + \beta^* y_{t-1} [1 - \exp(-\gamma \cdot y_{t-d}^2)] + \varepsilon_t, \quad (9)$$

as first proposed by Dickey and Fuller in the derivation of the ADF test. The number of lags (p) is defined as the minimal number that removes residual autocorrelation. Auxiliary regression augmented with p lagged differences can be given as

$$\Delta y_t = \sum_{j=1}^p \beta_j \Delta y_{t-j} + \delta y_{d-1}^3 + \text{error} \quad (10)$$

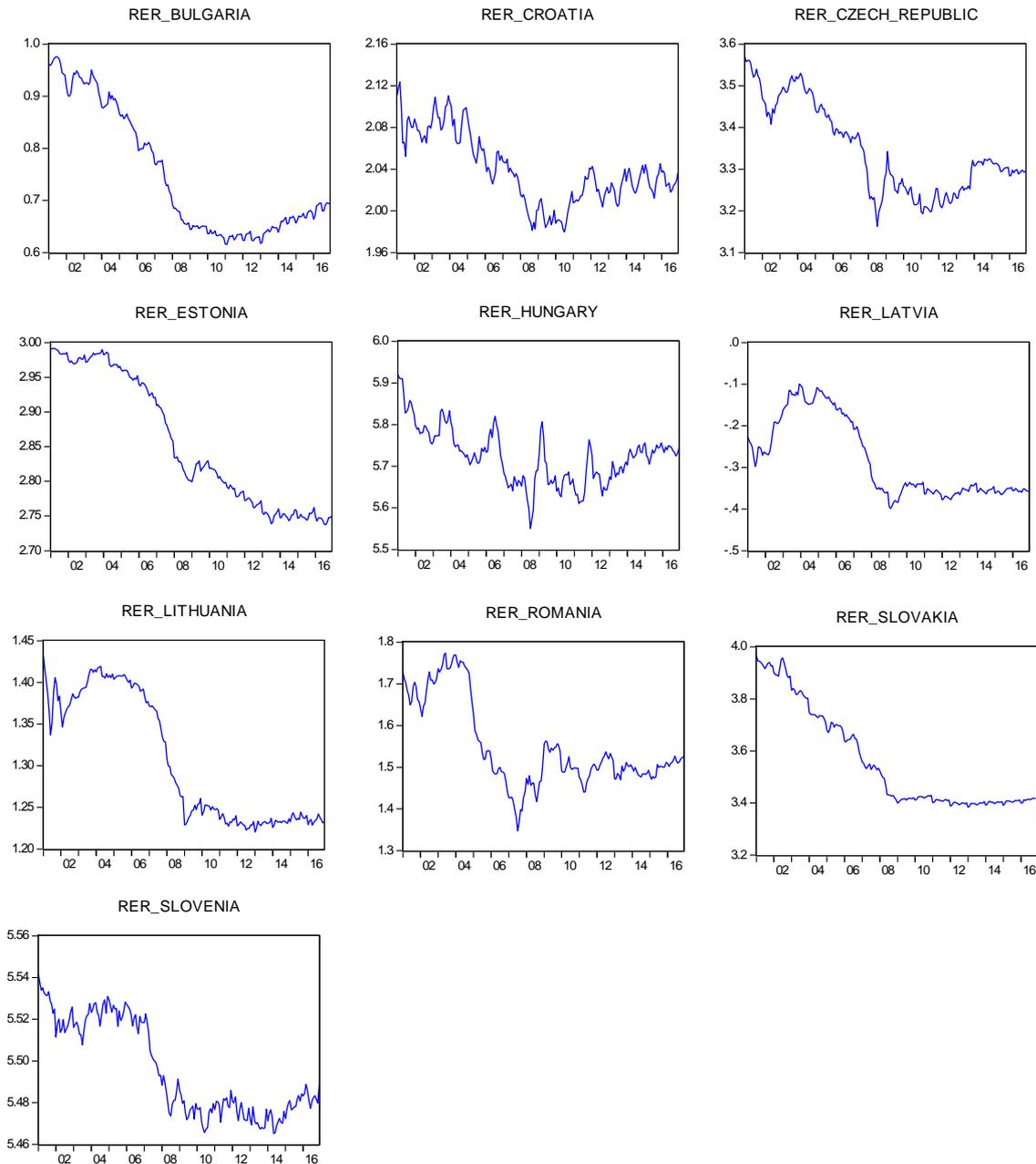
The NLADF test statistic is calculated from equation (8), as before. Kapetanios *et al.* (2003) derived the limiting nonstandard distribution of the NLADF statistic that involves Brownian motion.

EMPLOYED DATA AND EMPIRICAL RESULTS

Our investigated sample consisted of the following small Central Eastern European economies: Bulgaria, Croatia, Czech Republic, Estonia, Hungary, Latvia, Lithuania, Romania, Slovakia and Slovenia.

The monthly averages of nominal exchange rates and consumer price indices were obtained from the European Central Bank and from Eurostat. The Euro-based real exchange rates covered the period from January 2001 to December 2016. For all countries in the sample, the consumer price indices referred to year 2015. The dynamics of real exchange rates of individual countries is presented in Figure 1.

Figure 1: The real exchange rates of 10 small CEE countries

The results of standard ADF test and the KSS test for models with constant and for models with constant and time trend are summarized in Table 1.

Table 1: Results of unit root test for selected CEE countries

Country	Trend p-value	Intercept			Intercept and time trend		
		No. of lags	KSS	ADF	No. of lags	KSS	ADF
Bulgaria	0.0000	0	-2.0897	-2.0508	0	0.1346	0.2034
Croatia	0.0000	8	-2.2111	-1.7248	8	-1.4762	-0.9291
Czech Republic	0.0000	1	-2.3079	-1.9591	1	-2.2793	-1.5663
Estonia	0.0000	0	-1.2575	-0.9274	0	-1.1937	-0.8282
Hungary	0.0000	0	-2.9487**	-3.1925**	8	-2.7876	-2.5693
Latvia	0.0000	0	-0.9438	-0.5744	0	-2.0477	-1.2401
Lithuania	0.0000	0	-2.1544	-1.3578	0	-2.8812	-1.2246
Romania	0.0000	1	-1.9041	-1.8394	1	-1.9638	-1.7229
Slovakia	0.0000	0	-2.9912**	-2.8142*	0	-0.5610	-0.4046
Slovenia	0.0000	0	-3.2209**	-2.0499	0	-2.2474	-2.0126

Notes: The number of lags in the auxiliary regression is defined as the minimal number that removes residual autocorrelation. The 1%, 5% and 10% asymptotic critical values for ADF with intercept are -3.46, -2.88 and -2.57, respectively. The 1%, 5% and 10% asymptotic critical values for ADF with intercept and trend are -4.01, -3.43 and -3.14, respectively. The 1%, 5% and 10% asymptotic critical values for KSS with intercept are -3.48, -2.93 and -2.66, respectively. The 1%, 5% and 10% asymptotic critical values for KSS with intercept and trend are -3.93, -3.40 and -3.13, respectively. The critical values for KSS are taken from Kapetanios *et al.* (2003).

***, ** and * statistically significant at the 1%, 5% and 10% levels, respectively.

Estimates from the standard ADF unit root test at the 5 % significance level suggest that we can reject the null hypothesis of nonstationarity of real exchange rate only for Hungary in case of the model without trend. When we run the KSS test, the nonstationarity hypothesis of real exchange rates is rejected in case of Hungary, Slovakia and Slovenia, again for models without trends. When the trend component is examined within the KSS framework, the stationary properties of bilateral real exchange rates of small CEE economies could not be confirmed for none of the countries in the sample. Since the trend element is statistically significant at the 5 % level in all cases, we have to reject the PPP hypothesis for all countries in our sample.

CONCLUSION

In this study we evaluated the PPP hypothesis by testing the stationarity properties of Euro-based real exchange rates for 10 small Central Eastern European economies. The empirical results clearly suggest that even after taking into account the nonlinear reversion of real exchange rates of selected CEE countries we were not able to confirm the validity of PPP. Obviously further empirical work is required in order to pinpoint the factors that cause the violation of the PPP concept in Central Eastern European economies. Scrutinizing the role of adjustment mechanisms after the outbreak of economic crisis in European countries and to address the importance of price divergences within the Euro Area would be a promising starting point.

REFERENCES

- Bahmani-Oskooee, M., Chang, T. and Wu, T-P. (2015). Purchasing power parity in transition countries: Panel stationary test with smooth and sharp breaks. *International Journal of Financial Studies*, 3, 153–161.
- Bekő, J., Kavkler, A. and Boršič, D. (2012). PPP and nonlinearity of real exchange rates: New evidence from transition economies. *Applied Economics Letters*, 19, 1851–1855.
- Christidou, M. and Panagiotidis, T. (2010). Purchasing power parity and the European single currency: Some new evidence. *Economic Modelling*, 27, 1116–1123.
- Granger, C. W. J. and Teräsvirta, T. (1993). *Modelling Nonlinear Economic Relationships*. Oxford University Press, Oxford.
- Huang, C. H. and Yang, C. Y. (2015). European exchange rate regimes and purchasing power parity: An empirical study on eleven eurozone countries. *International Review of Economics and Finance*, 35, 100–109.
- Jiang, C., Jian, N., Liu, T-Y. and Su, C-W. (2016). Purchasing power parity and real exchange rate in Central Eastern European countries. *International Review of Economics and Finance*, 44, 349–358.
- Kapetanios, G., Shin, Y. and Snell, A. (2003). Testing for a unit root in the nonlinear STAR framework. *Journal of Econometrics*, 112, 359–379.
- Kavkler, A., Boršič, D. and Bekő, J. (2016). Is the PPP valid for the AE-11 countries? New evidence from nonlinear unit root tests. *Economic Research-Ekonomska Istraživanja*, 29, 612–622.
- Taylor, M. P. (2006). Real exchange rates and purchasing power parity: mean-reversion in economic thought. *Applied Financial Economics*, 16, 1–17.

An Overview of the Potential of Nature Tourism in Turkey: A New Product and Destination Development Opportunity

Dr. Erdogan Koc, Bandirma Onyedi Eylul University

ekoc@bandirma.edu.tr

Dr. Ahmet Aydin, Bandirma Onyedi Eylul University

aaydin@bandirma.edu.tr

Dr. Gulnil Aydin, Bandirma Onyedi Eylul University

gaydin@bandirma.edu.tr

ABSTRACT

Turkey with an official unemployment rate of 10.8% has a higher level of unemployment than most OECD countries. Tourism is a high labour-intensive industry, it has the potential to help reduce the relatively high unemployment in Turkey. Although Turkish tourism industry has shown an outstanding growth over the past forty years the trend appears to be ending as the growth rates for both the numbers of tourists and the revenues earned appear to be on decline. Based on the recent developments Turkish tourism is in need of developing new tourism products and destinations. This conceptual paper explains the potential of nature tourism for Turkey from a new product and destination development perspective.

Keywords: Turkish tourism, Destination development, Destination branding, Nature tourism, Turkey.

INTRODUCTION

Turkish tourism has experienced outstanding levels of growth over the past forty years not only in terms of the numbers of visitors but also in terms of the revenues earned. For example, tourism revenues in Turkey increased from \$ 1 billion 1985 to \$ 18.2 billion in 2005, and \$ 31.5 billion in 2015. On the other hand, the number of international tourists visiting Turkey increased from two million in 1985 to 21.1 million in 2005, and 36.2 million in 2015 (TURSAB, 2016). The contribution of tourism revenues to Turkey's gross national product (GNP) rose from 2.8 to 6.2 between the years 1985 and 2015 (TURSAB, 2016).

As tourism is a high labour-intensive industry, it has the potential to help reduce the relatively high unemployment in Turkey (Koc, 2005 and 2007). Turkey with an official unemployment rate of 10.8% has a higher level of unemployment than most OECD countries (OECD, 2017).

Moreover, tourism can also support the diversification of the economy and lessen regional imbalances (Koc, 2003 and 2007). Turkey, as a developing country, has stark differences and imbalances across its regions. For instance, the real GDP per capita in Kocaeli (the most affluent city in Turkey) is about fourteen times higher than that of Hakkari (the poorest city in Turkey) (Deichman et al., 2003).

Another important feature of tourism industry is its multiplier effect, i.e. the total amount of income which any particular amount of spending in one industry (e.g. tourism) will generate in an economy (Fletcher, 1995). The multiplier league table calculated by Fletcher (1995) showed that Turkish tourism had the highest multiplier value (1.96) in the world, to be followed by the United Kingdom, the Republic of Ireland and Egypt, with values 1.73, 1.72 and 1.23, respectively.

PROBLEMS AND THREATS

In spite of the above positive picture of Turkish tourism is highly susceptible as it has to face a number of threats due to various deep-rooted weaknesses. Primarily, Turkish tourism appears to depend on one single tourism product, i.e. sun and sea tourism. Almost 70% of all foreign tourists visit Turkey for sun and sea holidays in summer (Koc, 2005; Ozturk and van Niekerk, 2014). This high level of seasonality coupled with the trend to move away from General Interest Tourism (GIT) (e.g. sun and sea tourism) to Special Interest Tourism (SIT) (e.g. eco-tourism, golf tourism, adventure tourism etc.) poses a significant threat for Turkish tourism industry. Many researchers (Krippendorf, 1987; Culligan, 1992;Nadal et. al., 2004;Koc, 2005; Boukas and Ziakas, 2016) pointed out to the shift from GIT to SIT.

According to World Economic Forum's (WEF) Global Travel and Tourism Competitiveness Index Report (2015) Turkish tourism industry was the 44th country among 141 countries. The present ranking of Turkish tourism shows a significant decrease in Turkey's level of competitiveness over the past decade (Koc, 2005; Ozturk and van Niekerk, 2014). Over the past few decades Turkish tourism secured a place to be among the top ten tourism performers in the world both in terms of the numbers of tourists and in terms of the revenues earned. However, currently Turkish tourism industry is in the top ten list only in terms of the numbers of visitors. This means that per capita tourist spending is in decline and Turkey is unable to attract tourists with higher spending budgets (Koc, 2005). While Turkey earns circa \$ 800 per tourist, countries or destinations like Australia, the US, Hong Kong, Germany and the UK earn circa \$ 5131, \$ 1350, \$ 1253 and \$ 1241 respectively (WTO -World Tourism Organization, 2015). Moreover, the average length of stay for visitors in Turkey is comparably low, pointing out to an inefficiency and ineffectiveness in terms of product and destination development in Turkish tourism (Koc, 2005;Ozturk and van Niekerk, 2014).

Based on the above picture, it could be argued that the development of new tourism products and destinations for Turkish tourism is highly crucial. This study explores the potential of nature tourism as a new product and destination development opportunity to overcome some of the problems experienced by Turkish tourism industry.

NATURE TOURISM

Nature-based tourism could be defined as tourism "primarily concerned with the direct enjoyment of some relatively undisturbed phenomenon of nature" (Valentine, 1992:108). Nature-based tourism is often used to express sustainable, green, eco, alternative and responsible tourism (Weiler and Hall, 1992; Weaver et al., 1998; Sörensson and von Friedrichs, 2013).

According to Bell et al. (2007) nature tourism has a wide variety of benefits ranging from revenue generation to environmental education and from regeneration of local economies to biodiversity maintenance and improvement. Though, percentage wise nature-based tourism generates 7% of tourism expenditure (Deng et al., 2002), its growth rate over the past decades has been three times faster than the overall tourism industry (IES, 2005/2006). Over the past decades nature tourism has had a remarkable annual growth rate of 10-30% (Higginbottom, 2004). It is estimated that in future the growth rate of nature tourism will be as much as six times larger than the overall tourism market (WTO, 2006). It is estimated that the market for nature tourism will continue to grow as fast as six times compared with the rate of overall tourism (Newsome et al., 2002; WTO, 2006). According to Stueve et al. (2002) natural areas, and their closely associated local cultures, and the various related tourist, recreational and leisure activities, can contribute as much as about half the total economic activity attributable to the travel and tourism sector.

Moreover, data show that a nature-tourist's contribution is significantly higher than that of a mass tourist (Vespestad and Mehmetoglu, 2010; Curtin, 2013). For instance, an average international tourist to Costa Rica spent \$944 in 2010, while a tourist in France spent \$666 per visit. Hence, Costa Rica, a principally nature tourism destination, earned 42% more revenue per tourist than did France, a mass market tourism destination (Blanke and Chiasa, 2011).

NATURE TOURISM FOR TURKEY

The above explanations regarding the current situation of Turkish tourism show that new product and destination development based on nature tourism could alleviate some of the inherent weaknesses of Turkish tourism and solve some of the problems experienced. Hence, based on this stance, some of the key strengths of Turkey in terms of its nature tourism potential are provided in this section. It should be borne in mind that it is not possible to provide a detailed profile of the potential Turkish nature tourism in terms of new products and destinations.

Turkey with a landmass of 783,562 square kilometres is situated in Asia Minor (97%) and the Balkans (Europe) (3%). Turkey has the second greatest landmass in Europe after Russia. Due to its comparatively extensive landmass and natural characteristics, Turkey offers many opportunities for nature tourism. For instance, Turkey's forest area of 216,781 square kilometres is larger than the total forest area of Germany, the UK, Switzerland and Austria collectively. Among these countries Germany attracted 79.7 million tourists in 2015 (WTO, 2016). According to German National Tourist Board figures 59% of tourists visiting Germany stated that German countryside was one of the primary motives that made them visit Germany (German National Tourist Board, 2012). It is also important to see that visitors' average length of stay in Germany was about 5.5 days in 2015.

Davis et al. (1988) calculated that nearly one third of Turkish plant species (30,6%) is endemic to Turkey and the nearby Aegean Islands. In Europe, for instance for Austria the respective value is a mere 1,56% and for the British Isles it is still lower. While the number of endemic plant species is 2750 in the whole European continent, the endemic plant species in Turkey is 3000 (Davis et al., 1988). Turkey's high level of plant biodiversity is due to relatively high proportion of endemics in combination with a high degree of climatic and edaphic variety. Studies show that nature tourists are interested in learning about the environment and attach significance to biodiversity and climatic and edaphic variety (Fennel, 2008; Kerstetter et al., 2004 Kruger and Saayman, 2014).

The genetic biodiversity in Turkey is due to the fact that Turkey lies at the intersection of the Mediterranean and Near Eastern gene centres. The Mediterranean and Near Eastern regions are the two regions believed to have a primary role in the emergence of cereals and horticultural crops. These centres offer significant genetic resources for the future sustainability of many plant species cultivated around the world. In terms of animal genetic resources, many domestic animal species have been originally bred in Anatolia (Asia Minor) and spread from here to other regions of the world (Kutbay and Kılınç, 1995).

The figures relating to animal species show the rich habitat diversity of too. While the number of animal species in the whole of Europe is around 60,000, in Turkey there are over 80,000 animal species, reaching 100,000 when sub-species included (Ozel, 2010). Kuşçenneti National Park, in Balıkesir, alone is home to about 300 varieties of birds. Turkey is also home to certain species of animals such as the CarettaCaretta and green sea turtle, two rare species of the total of seven sea turtle species in the world. More than half of the population of green sea turtles nest in Turkey (Sönmez and Özdilek, 2011). Some of the endangered and near extinct species such as the Persian (Caucasian) leopard is still found in the eastern regions of Turkey.

Turkey has many natural beauties such as the Mount Ararat (5137 meters high) which is believed to be the landing place of Noah's Ark, according to the biblical story and the Lake Van, the largest alkaline and endorheic lake in the world (Tomonogaet.al, 2007). The Salt Lake located in central Anatolia with an area of 1665 square kilometres has a unique ecosystem with its natural attractive environments and habitats (Dengiz and Baskan, 2009). There are more than fifteen large lakes (with over 50 square kilometres surface area) in Turkey and Turkey ranks the first in Europe with its 1,500 thermal springs.

There are about ten long rivers (about 500 kilometres in length) in Turkey. Turkey with hundreds of rivers offers many opportunities for rafting too. With a length of 169 kilometres, the river Coruh is especially suitable for beginner rafters and first time rafters (Turksoy and Yurik, 2008). The rivers of Tigris and Euphrates, the two defining rivers of Mesopotamian civilizations, originate in Eastern Turkey. These civilizations are important as studies show that nature tourists are not only interested in nature but also in rich cultural and historical experience (Texas Parks and Wildlife Department, 2015).

CONCLUSION

Based on the above it could be argued that Turkey has a strong new product and destination development potential in terms of nature tourism. However, the above explanations provides evidence on only one element of a destination, i.e. *attractions* (Buhalis, 2000). The determination of the requirements and expectations of decision makers is a key issue in developing appropriate product or service packages for the target market (Koc, 2009). To develop a strong tourism products and destination brands, attractions need to be supported by other destination elements such as the following (Buhalis, 2000):

- *Accessibility* (entire transportation system comprising of routes, terminals and vehicles)
- *Amenities* (accommodation and catering facilities, retailing, other tourist services)
- *Available packages* (pre-arranged packages by intermediaries and principals)
- *Activities* (all activities available at the destination and what consumers will do during their visit)
- *Ancillary services* (services used by tourists such as banks, telecommunications, post, newsagents, hospitals, etc.)

Otherwise, Turkey will not be able to achieve its potential and compete in the tourism market. This is the case of Turkish cultural and historical tourism market where Turkey is extremely rich in terms of its cultural and historical attractions but unable to reap the benefits which may ensue from strong destination products. Whether they be natural or historical, attractions need to be supported by, amenities, available packages, activities and ancillary services to develop stronger destination brands.

REFERENCES

- Bell, S., Tyrväinen, L., Sievänen, T., Pröbstl, U., & Simpson, M. (2007). Outdoor recreation and nature tourism: A European perspective. *Living Reviews in Landscape Research*, 1(2), 1-46.
- Blanke, J. and Chiasa, T. (2011). The Travel & Tourism Competitiveness Report 2011: Focus on Moving beyond the Downturn. World Economic Forum. Geneva. 2011, pp. 166, 192. www.weforum.org/ttcr.
- Boukas, N., & Ziakas, V. (2016). Tourism policy and residents' well-being in Cyprus: Opportunities and challenges for developing an inside-out destination management approach. *Journal of Destination Marketing & Management*, 5(1), 44-54.
- CENTER FOR RESPONSIBLE TRAVEL [online]. 2015.
- The case for responsible travel: trends and statistics 2015.
<<https://ecotourism.app.box.com/s/rxiyp65744sqilmrybfbk8mys3qvjbe9g>>(Accessed 20 June 2015).
- Curtin, S. (2013). Lessons from Scotland: British wildlife tourism demand, product development and destination management. *Journal of Destination Marketing & Management*, 2(3), 196-211.
- Davis, P. H., R. R. Mill, and K. Tan, eds. 1988. *Flora of Turkey and the East Aegean Islands*. Vol. 10 (Supp. 1). Edinburgh University Press, Edinburgh.
- Deichmann, J., Karidis, S., & Sayek, S. (2003). Foreign direct investment in Turkey: regional determinants. *Applied Economics*, 35(16), 1767-1778.
- Deng, J., B. King, T. Bauer (2002). "Evaluating Natural Attractions for Tourism", *Annals of Tourism Research*, Vol. 296, No.2, pp. 422-438.
- Dengiz, O. and Baskan, O. (2009). Land quality assessment and sustainable land use in Salt Lake (TuzGözü) specially protected area. *Environmental monitoring and assessment*, 148(1-4), 233-243.
- Fennel, D.A., & Smale, B.J.A. (1992). Ecotourism and natural resource protection: implications of an alternative form of tourism for host nations. *Tourism Recreation Research*, 17,1, 21-32.
- Fletcher, J. (1995) 'Economics and forecasting – Economic impact' in Witt, S.F., and Moutinho, L. (eds.), *Tourism Marketing Management Handbook*, Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall, p. 457.
- German National Tourist Board (2012), *Zahlen, daten Fakten*. Retrieved from http://www.deutschertourismusverband.de/fileadmin/Mediendatenbank/PDFs/Zahlen_Daten_Fakten_2012_aktuell.pdf
- Higginbottom, G. M. A. (2004) *The meaning and consequences of hypertension for individuals of African origin: Perceptions of primary health care services*. Unpublished doctoral thesis, University of Sheffield: Sheffield, England.
- The International Ecotourism Society (IES). (2005/2006). *Ecotourism fact sheet*. Retrieved from <http://www.ecotourism.org>
- Kerstetter, D.L., Hou, J.S., & Lin, C.H. (2004). Profiling Taiwanese ecotourists using a behavioural approach. *Tourism Management*, 25,1, 491-498.
- Koc, E. (2003) *An Analysis of Consumer Behaviour in the Turkish Domestic Tourism Market*, Dogus University Journal, 4 (1), 89-106.
- Koc, E. (2005) *New product development in the Turkish tourism market: the case of football tourism*, *Journal of Sports&Tourism*, 10(3), 165-173.
- Koc, E. (2007) *An Analysis of All-Inclusive Pricing from the Perspective of the Main Stakeholders in the Turkish Tourism Industry*" in Woodside, A. (ed.) *Advances in Culture, Tourism and Hospitality Research*, 285-300.
- Koc, E. (2009) *A Review of Country Competitiveness, Tourism Industry Performance and Research Performance Relationships*, *Competitiveness Review*, 19 (2), 119-133.
- Koc, E. and Boz, H. (2014) *Triangulation in Tourism Research: A Bibliometric Study of Top Three Tourism Journals*, *Tourism Management Perspectives*, 12, 9-14.
- Krippendorf, J. (1987). *The holiday makers: Understanding the Impact of Leisure and travel*. Oxford: Heinemann Professional Publishing.
- Kruger, M., & Saayman, M. (2014). Segmenting visitors to the Addo Elephant National Park in South Africa based on educational level. *African Journal of Hospitality, Tourism and Leisure*, 4(1), 1-20.

- Kutbay, H.G., Kılınç, M., Karaer, F. 1995. The Flora of Nebyan Mountain (Samsun/Bafra). Turkish Journal of Botany. 19. 345-371.
- Nadal, J. R., Font, A. R., & Rosello, A. S. (2004). The economic determinants of seasonal patterns. *Annals of Tourism Research*, 31(3), 697–711.
- Newsome, D., Moore S. A. and Dowling, R. K. (2002) *Natural area tourism: Ecology, impacts and management*, Channel View publications: Clevedon, England.
- OECD (Organisation for Economic Cooperation and Development (2017). Selected indicators for Turkey [Internet]. Available from <https://data.oecd.org/turkey.htm> [Accessed 07.04.2017].
- Ozel, M.A. (2010), *Turizmin Çeşitlendirilmesi Bağlamında Doğa Turizmi: Ankara İli Örneği*, KültürveTurizmBakanlığıAraştırmaveEğitimGenelMüdürlüğü.
- Ozturk, A.B., van Niekerk, M.V. (2014). “Volume or value: A policy decision for Turkey’s tourism industry”, *Journal of Destination Marketing & Management*, 3, pp.193-197.
- Sönmez, B., & Özdilek, Ş. Y. (2011). Samandağ yeşil deniz kaplumbağası (*Chelonia Mydas*) yuvalama kumsalının kum sıcaklığı ve nem içeriğinin belirlenmesi. *Anadolu Doğa Bilimleri Dergisi*, 2(1), 21-27.
- Sörensson, A., & von Friedrichs, Y. (2013). An importance–performance analysis of sustainable tourism: A comparison between international and national tourists. *Journal of Destination Marketing & Management*, 2(1), 14-21.
- Stueve, A.M., Cock, S.D., Drew, D. (2002), “The Geotourism Study: Phase 1 Executive Summary”, Washington, DC (Travel Industry Association of America). Related online version (cited on 6 November 2006): <http://www.tia.org/pubs/geotourismphasefinal.pdf>.
- Texas Parks and Wildlife Department. (2015). What is Nature Tourism? [webpage]. [Accessed 15 December 2015]. Available from: http://www.tpwd.state.tx.us/landwater/land/programs/tourism/what_is/
- TURSAB (2016) Various Tourism Statistics, available at <http://www.tursab.org.tr/content/turkish/istatistikler/> [Accessed 09.09.2016].
- Türksoy, A. and Yürük, E. Ö. (2008). *Özel İlgi Turizmi*. (Turistik Ürün Çeşitlendirmesi İçinde, Edt. Necdet Hacıoğlu, Cevdet Avcıkurt). Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Valentine, P. S. (1992). Review: nature-based tourism. In: Weiler, B.; Hall, C.M., eds. *Special interest tourism*. London, England: Belhaven: 105-127
- Vespestad, M.K., M. Mehmetoglu (2010). The relationship between tourist nationality, cultural orientation and nature-based tourism experiences. *European Journal of Tourism Research* 3(2), pp. 87-104
- Weaver, D., Faulkner, B., and Lawton, L. (1998). *Nature-based tourism in Australia and Beyond: a preliminary investigation*. CRC Tourism Work in Progress Report Series, Report 1, Griffith University.
- Weiler, B., and Hall, C. M. (1992). *Special interest tourism*. London: Bellhaven Press.
- World Economic Forum. (2015). “The travel & tourism competitiveness report 2015”, http://www3.weforum.org/docs/TT15/WEF_Global_Travel&Tourism_Report_2015.pdf [Accessed 10.09.2016].
- World Tourism Organization (2005). *Guidebook on Indicators of Sustainable Development for Tourism Development*, UNWTO: Geneva.
- World Tourism Organization, (2006) *Tourism Market Trends*, November 2006 Edition – Annex UNWTO
- World Tourism Organization (2016). *Tourism - an economic and social phenomenon*. <http://www2.unwto.org/content/why-tourism> (20-07-2016).

Who Shapes the Job and Who is Engaged? Younger and Older Employees' Job Crafting and Engagement

Dr. Ivana B. Petrovic, University of Belgrade

iivaanaa@gmail.com

Dr. Svetlana Cizmic, University of Belgrade

svetlana.cizmic@sbb.rs

Dr. Milica Vukelic, University of Belgrade

mbvukeli@f.bg.ac.rs

ABSTRACT

Job crafting is proactive work behavior that involves employee's modifying of his/her job in order to reach a better fit between oneself and the job. It is well-known that employees involved in crafting their jobs are more engaged in achieving their work goals. For older workers, job crafting could be considered as a mean to adapt jobs to their changing needs, and for younger workers as a socialization in their work environment. The aim of this research was to explore the relation between job crafting and work engagement among younger employees, in the early stages of their careers, and among older employees, in the later stages of their careers. Also, we tested the differences in job crafting and work engagement between younger and older employees. The study is a part of a larger on-going attitudes survey of employees from different Serbian companies. The sample was composed of 191 employees from different work sectors. Based on the Serbian national career and employment documents, younger employees were aged 29 years and younger. Older employees were aged 55 years and older. Job crafting was measured by *Job Crafting Scale* (Tims, Bakker & Derks) and work engagement was measured by the *Utrecht Work Engagement Scale* (Schaufeli & Bakker). The correlation between the job crafting and work engagement among younger employees was significant and strong ($r = .606, p = .000$) and among older employees it was significant and moderate ($r = .483, p = .000$). The comparison between younger and older workers regarding engagement showed that older workers were more engaged than younger workers ($F(1,187) = 13.65, p = .000$), but there was no significant difference in crafting between the younger and older employees ($F(1,184) = 3.75, p = .054$). The difference between the younger and the older workers could be interpreted in the context of the socialization processes and the level of professional embedment. There is a need to further examine the qualitative differences in the job crafting and engagement behaviors between the younger and older employees.

Keywords: Job Crafting, Work Engagement, Younger Employees, Older Employees.

INTRODUCTION

In order to survive and thrive, contemporary work needs positive organizational approach. Positive psychology focuses on inner determinants of happiness, as well as environmental factors, such as organization and society, as important for employees' wellbeing and happiness (Diener, 2000; Petrovic, Vukelic & Cizmic, 2015). Positive organizational psychology insists on moving away from the widespread focus on weaknesses and negative work-related outcomes towards human strengths, optimal functioning and positive outcomes (Schaufeli & Bakker, 2004; Seligman & Csikszentmihalyi, 2000).

Positive Organizational Scholarship (POS) is exploring organizational behavior from the flourishing perspective. It is interested in conditions and processes, attributes, practices, positive outcomes, and changes that promote flourishing in organizational contexts at the individual, group and organizational levels (Cameron, 2014; Cameron & McNaughtan, 2014; Dutton, Glynn, & Spreitzer, 2008). As outlined by Dutton and colleagues, POS perceives organizational aspects of flourishing as its central concept, and it deals with conditions, sources and explanatory dynamics of flourishing. Summarizing POS and positive organizational change research findings, Cameron and McNaughtan

(2014) suggest that giving primacy to positive over negative factors, gives better grounds for individual and organizational flourishing. In this wider POS context, current paper deals with two positive concepts: work engagement and job crafting.

Jobs often do not match the employees' capacities, talents, preferences, needs or wants. Job crafting is proactive work behavior that involves employees' self-initiated modifying of certain aspects of their job within the existing boundaries of the job in order to reach a better fit between oneself and the job (Tims, Bakker, & Derks, 2012). Analyzing person–environment fit, Kulik, Oldham and Hackman (1987) introduced the idea of employees redesigning their jobs on their own initiative, which was later conceptualized as job crafting, i.e. employee originated redesigning, shaping, molding and redefining of the job with or without the involvement of the management (Tims et al., 2012; Wrzesniewski & Dutton, 2001).

It is important to note that job crafting is the form of job intervention that is initiated and performed by an employee in order to align certain aspects of his/her job with personal needs. According to Wrzesniewski and Dutton (2001), active job crafting may have three forms: 1. changing task related aspects of the job (amount and content of the tasks); 2. modifying the amount and intensity of contacts at work, and 3. altering the meaning of the work. By improving person-job fit and motivation, job crafting leads to better organizational effectiveness.

Bakker and colleagues (Tims et al., 2012) define job crafting as activities initiated by employees that lead to balancing *job demands* and *job resources* with employees' needs. Their conceptualization of job crafting is founded in the Job Demands–Resources (JD–R) model (Bakker & Demerouti, 2007; Demerouti, Bakker, Nachreiner, & Schaufeli, 2001). The JD–R model proposes that every job has specific Demands (physical, psychological, social, or organizational aspects of the job that require cognitive and emotional effort or skills which are associated with certain physiological or psychological costs), and Resources (physical, psychological, social, or organizational aspects of the job that are functional in achieving work goals and/or reduce job demands and/or stimulate personal growth, learning, and development). When there are high job demands, job resources play a motivational role. Employees that were engaged in job crafting increased their job resources that led to optimizing their own well-being (Tims, Bakker, & Derks, 2013). Embedded in the JD-R model, job crafting is described along three dimensions: 1. increasing job resources; 2. increasing challenging job demands, and 3. decreasing hindering job demands.

Work engagement is an important building block of JD-R model (Schaufeli & Bakker, 2004). Based on a widely cited work of Schaufeli, Bakker and colleagues, job engagement is defined as a “positive, fulfilling, work-related state of mind that is characterized by vigor, dedication, and absorption” (Schaufeli, Salanova, Gonzalez-Roma, & Bakker, 2002: p. 74). Vigor represents high levels of energy, willingness to devote effort in work and mental resilience (Bakker, 2011). Dedication stands for employees' strong involvement, enthusiasm and sense of significance and meaning of work. Absorption reflects pervasive and persistent state of mind characterized by full and effortless concentration in work, focused attention, and enjoyment in being engrossed in work. Work engagement is facilitated by both job resources (such as social support at work, performance feedback, skill variety, autonomy, and learning opportunities) and personal resources, such as positive self-evaluations.

Researchers found that engaged employees are highly energetic, they enjoy working but also enjoy other activities that are not work-related, they create positive feedback for themselves, and they perceive exhaustion after work as a rather pleasant state associated with positive accomplishments (Bakker, Albrecht, & Leiter, 2011). In relation to job crafting, Bakker and colleagues proposed that engaged employees are better in conserving their own engagement through the process of job crafting.

It is well-known that employees involved in crafting their jobs are more engaged in achieving their work goals. For older workers, job crafting could be considered as a mean to adapt jobs to their changing needs, and for younger workers as a socialization in their work environment. The aim of this research was to explore the relation between job crafting and work engagement among younger employees in the early stages of their careers and among older employees in the later stages of their careers. Also, we tested the differences in job crafting and work engagement between younger and older employees.

METHOD

Sample and procedure

The study is a part of a larger on-going survey of employees from different organizations in Serbia. The sample was composed of 191 employees from different work sectors. Based on the Serbian national career and employment documents, younger employees were aged 29 years and less (age range was 21-29). Older employees were aged 55 years and older (age range 55-73). In the age group of 29 years and younger, there were 70% of the participants, while 30% were 55 years and older. There were 52% of women and 48% of men. More than a third (38%) had middle education, 12% had two-year higher education degree, 44% had university diploma, and 6% had postgraduate diploma.

Even though the distribution of employees throughout different sectors was relatively equitable, the two thirds of younger participants worked within the private sector (66%), while majority of older employees (62%) worked within the public sector. However, these inequalities reflect the actual tendency in Serbia to find younger workers more easily within the private sector whereas it is easier to find older workers within the public sector.

Variables and instruments

The questionnaire used in this study included measures of job crafting, work engagement, questions about demographic variables and measures of other constructs that are out of the focus of this paper. Job crafting was measured by *Job Crafting Scale, JCS* (Tims et al., 2012). Job Crafting Scale was adapted for use in Serbian. There are 21 items that are rated on a six-point frequency scale, from 1 (never), to 6 (frequently). The scale measures all three aspects of job crafting: increasing structural job resources, increasing challenging job demands, and decreasing hindering job demands. For the present paper we used only the overall measure of job crafting. Cronbach's alpha for the entire 21 item scale was 0.80.

Work engagement was measured by the *Utrecht Work Engagement Scale – UWES* (Schaufeli & Bakker, 2003). The UWES has two forms – longer and shorter. In some previous research in Serbia the shorter form of the UWES was used, and it showed solid psychometric characteristics (Mladenovic & Petrovic, 2015). In this research, we have used longer version that has 17 items that were previously adapted for use in Serbian. Both longer and shorter versions of UWES cover three dimensions of engagement: vigor, dedication and support. All the items from the UWES are rated on a seven-point frequency scale, from 0 (never), to 6 (always). For the present paper we used only the overall measure of work engagement. Cronbach's alpha for the entire 17 items scale was 0.93.

RESULTS

The means and the standard deviations for work engagement and job crafting both for the age group 29 and lower and 55 and higher are presented in the Table 1. The comparison between younger and older

workers regarding engagement showed that older workers were more engaged than younger workers ($F(1,187) = 13.65, p = .000$), though with a weak effect size (partial eta squared .068). There was no significant difference in crafting between younger and older workers ($F(1,184) = 3.75, p = .054$).

Table 1: Work engagement and job crafting: Means and standard deviations in two age groups

		M	SD
Engagement	Age 29 and lower	66.32	16.80
	Age 55 and higher	76.09	16.07
Crafting	Age 29 and lower	73.14	10.21
	Age 55 and higher	69.98	9.70

As there was a significant difference in distribution of these two age groups in state and private organizations with a larger number of younger employees working in private organizations ($F(1,178) = 7.51, p = .007$, partial eta-squared .040), we checked if there were differences in crafting in state vs. private organizations. Younger state employees were crafting their jobs significantly more than older state employees ($F(1,70) = 6.30, p = .014$, partial eta-squared .083), whereas there was no significant difference in younger and older employees' crafting behaviors in private organizations ($F(1,101) = 1.31, p = .256$).

The correlation between job crafting and engagement among younger employees was significant and strong ($r = .606, p = .000$) and in the group of older employees it was significant and moderate ($r = .480, p = .000$).

DISCUSSION

Older employees are more engaged in their work. There is no difference in younger and older employees' job crafting. However, younger state employees are somewhat more active in changing and adjusting their work behaviors with their own motives, needs, preferences, skills and competences. The difference between the younger and the older workers in response towards their work situation could be interpreted in the context of socialization processes and the level of professional embedment.

Older employees expressed stronger engagement in their work, regardless of the ownership of the organization. Strong correlation between crafting and engagement confirms the motivational force of engagement. This finding is in line with Bakker and colleagues' finding about the role of job crafting in conserving employees' engagement (Bakker et al., 2011). Future research should explore younger and older employees' perception of challenging aspects of their jobs.

It could be concluded that private companies equally "give space" both for younger and older employees' job crafting behaviors. Private employers are "more beneficial" for older employees' engagement and crafting than the state as employer. It is interesting that younger state employees expressed more job crafting than older. Younger employees can easily be related with the concept of flexible workers (Dex & Scheibl, 2001; Petrovic et al., 2015). As the younger subsample clearly belongs to generation Y (or millennials), another possible explanation stems from generational differences. But the question still remains – what makes younger employees craft their jobs more than older colleagues in state but not in private organizations? We should probably search for explanations among organizational values, rules, regulations, supervision, control and/or demands for efficiency and productivity and the way they are perceived by younger and older state and private employees.

Presented findings are inspiring for future studies on JD-R model and job crafting and work engagement as its important building blocks. This research adds to and supports further development of positive organizational psychology around job crafting and work engagement as employees' strengths and personal initiatives towards developing optimal work environments, securing conditions for optimal functioning and positive outcomes (Schaufeli & Bakker, 2004). Presented findings confirm that crafting and engagement related interventions have the potential to bring about a positive change in the organizational context. For thinking about practical implications and organizational interventions it is important to keep in mind employees' personal initiative as the central characteristic of job crafting (Tims et al., 2013). Organizational interventions should be built around stimulating employees to take initiative and creating different opportunities for employees to craft their jobs, or, to be job crafters, as Wrzesniewski and Dutton construed employees (2001).

Cross-sectional nature of the research design is the strongest limitation of the presented research. Isolated analysis of job crafting and work engagement without wider exploration of job demands and job resources was useful by putting relationship among these constructs under the close focus, but leaving other elements of the JD-R model aside could also be perceived as a limitation of the present study. Structure of the sample of respondents could also be regarded as a limitation of the presented analyses. Future research should find ways to overcome issues related with the composition of the sample.

Future research could also benefit from the mixed method research design. There is a need to further examine the qualitative differences in the perception of job crafting behaviors between the younger and older employees in its role in flourishing at work (Cameron, 2014; Cameron & McNaughtan, 2014; Dutton et al., 2008). An important research question could be developed around intergenerational differences on one side, and work experience, on the other (Cizmic & Petrovic, 2015). Knowledge of the work, work and life experience should be explored as the sources of different perception of job crafting behaviors and actual crafting behaviors in groups of younger and older state employees. On the other side, intergenerational differences as expressed in work-related values and attitudes should also be explored as potential sources of different crafting behaviors in groups of millennials and older employees in state and public sectors.

REFERENCES

- Bakker, A. B. (2011). An evidence-based model of work engagement. *Current Directions in Psychological Science*, 20(4), 265–269. doi: 10.1177/0963721411414534
- Bakker, A. B., Albrecht, S. L., & Leiter, M. P. (2011). Key questions regarding work engagement. *European Journal of Work and Organizational Psychology*, 20(1), 4–28. doi: 10.1080/1359432X.2010.485352
- Bakker, A. B., & Demerouti, E. (2007). The job demands-resources model: State of the art. *Journal of Managerial Psychology*, 22(3), 309–328.
- Cameron K. S. (2014). Advances in positive organizational scholarship. In Bakker A. B. (Ed.), *Advances in positive organizational psychology* (pp. 23–44). Bingley, England: Emerald.
- Cameron, K., & McNaughtan, J. (2014). Positive organizational change. *The Journal of Applied Behavioral Science*, 50(4), 445–462. doi: 10.1177/0021886314549922
- Cizmic, S., Petrovic, I. (2015). Tehnologija, mesto i ljudi: Budućnost psihologije rada [Technology, space and people: The future of work psychology]. In M. Đurišić Bojanović (Ur.), *Novi pogledi i perspektive u psihologiji rada i organizacije* (str. 77–96). Beograd: CPP.
- Demerouti, E., Bakker, A. B., Nachreiner, F., & Schaufeli, W. B. (2001). The job demands–resources model of burnout. *Journal of Applied Psychology*, 86, 499–512. doi: 10.1037//0021-9010.86.3.499
- Dutton, J. E., Glynn, M. A., & Spreitzer, G. (2008). Positive organizational scholarship. *The SAGE handbook of organizational behavior*, 1 (pp. 693–712). London, UK: SAGE.
- Kulik, C. T., Oldham, G. R., & Hackman, J. R. (1987). Work design as an approach to person–environment fit. *Journal of Vocational Behavior*, 31(3), 278–296. doi: 10.1016/0001-8791(87)90044-3
- Mladenovic, B. & Petrovic, I. B. (2015). Organizaciono-profesionalni konflikt psihologa rada, zadovoljstvo i angažovanost na poslu [Organizational-professional conflict of I/O psychologists, job satisfaction and work engagement]. *Psihološka istraživanja*, 13(2), 197–213.
- Petrovic, I., Vukelic, M., Cizmic, S. (2015). Psihologija rada, usmerenost na sredinu i blagostanje [Work psychology, orientation towards environment and wellbeing]. U M. Đurišić Bojanović (Ur.), *Novi pogledi i perspektive u psihologiji rada i organizacije* (str. 97–115).
- Schaufeli, W. B., & Bakker, A. B. (2003). *UWES: Utrecht Work Engagement Scale (Preliminary manual)*. Occupational Health Psychology Unit, Utrecht University.
- Schaufeli, W. B., & Bakker, A. B. (2004). Job demands, job resources, and their relationship with burnout and engagement: A multi-sample study. *Journal of Organizational Behavior*, 25, 293–315. doi: 10.1002/job.248
- Schaufeli, W. B., Salanova, M., Gonzalez-Roma, V., & Bakker, A. B. (2002). The measurement of engagement and burnout: A two sample confirmatory factor analytic approach. *Journal of Happiness Studies*, 3, 71–92. doi: 10.1023/A:1015630930326
- Tims, M., Bakker, A. B., & Derks, D. (2012). Development and validation of the Job Crafting Scale. *Journal of Vocational Behavior*, 80(1), 173–186. doi: 10.1037/a0032141
- Tims, M., Bakker, A. B., & Derks, D. (2013). The impact of job crafting on job demands, job resources, and well-being. *Journal of Occupational Health Psychology*, 18(2), 230–240. doi: 10.1037/a0032141
- Wrzesniewski, A., & Dutton, J. E. (2001). Crafting a job: Revisioning employees as active crafters of their work. *Academy of Management Review*, 26(2), 179–201.
- Financial support: Research was carried out with the support of the Ministry of Education, Science and Technological Development of the Republic of Serbia.*

The Social Responsibility of the Organization Towards Employees and Organizational Trust¹

Dr. Ivana Simić, University Of Niš
simivana68@gmail.com

ABSTRACT

The social responsibility of the organization can be considered as an obligation of the organization to respect the relevant social values. Those values can be „imposed“ to the organization by certain external stakeholders (the so-called macro, or external aspect of the social responsibility of the organization) or by employees (the so-called micro, or internal aspect of the social responsibility of the organization). The micro aspect of the social responsibility of the organization, among other things, reflects the employees' perception of whether, and to what extent, the organization fulfils their different expectations. That perception has an impact on employees' behavior. It appears that the micro aspect of the social responsibility of the organization predominantly emphasizes the relationship that exists between the social responsibility of the organization and various forms of employees' behavior. In terms of organization, some of the relevant forms of employees' behavior are: organizational citizenship behavior, a form of organizational justice or injustice, a form of behavior that contributes to the rise or fall of organizational trust, etc. The aim of this paper is to point out the importance of the so-called micro aspect of the social responsibility of the organization. On the basis of theoretical analysis, this paper primarily refers to the relationship that exists between the socially responsible behavior of the organization towards employees and organizational trust. Results presented in this paper have shown that the employees' perception of whether, and to what extent, the organization fulfils their expectations, affects the level of organizational trust. Therefore, a perceived higher level of socially responsible behavior of the organization towards employees contributes to increase in the level of organizational trust, and vice versa. The results also point out that the higher level of organizational trust can have a stimulating effect on the socially responsible behavior of the organization. Expectations of this paper are that its content will encourage the managers in terms of increasing their attention to the micro aspect of the social responsibility of their organization, as well as creating conditions for strengthening the climate of organizational trust.

Keywords: Social Responsibility, Organization, Organizational Trust, Employees.

CURRENT TRENDS IN THE CONCEPT OF SOCIAL RESPONSIBILITY OF ORGANIZATIONS

Although the history of socially responsible practice is nearly as old as organizations themselves (*Henriques, 2003*), the concept of social responsibility has not got its theoretical foundation until the mid-20th century (*Simić, 2014*). From this period, until the present day, this concept has attracted the attention of a number of theorists and practitioners. In this regard, this concept has undergone frequent modifications, i.e. frequent shifting of the focus of theorists' attention from the existing to the new, current aspects of this concept. This part of the paper will point to two significant trends that have, in recent decades, been present within the concept of social responsibility. The first concerns the importance of ethical and philanthropic responsibilities, as the special values identified within the framework of the concept of social responsibility of organizations. The second concerns stressing the importance of the so-called micro, or internal aspect of social responsibility.

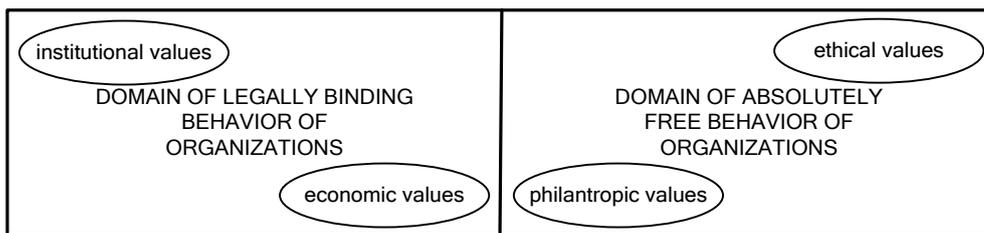
The primacy of ethical and philanthropic responsibility. The social responsibility of organizations refers to the obligations of organizations and their members to respect the relevant values of the society within which organizations operate (*Simić, 2013*). This mostly relates to the relevant economic, institutional (legal), ethical, and philanthropic values of a society. Hence the social responsibility of

¹ This paper is a result of research within the project number 179081, funded by the Ministry of Education and Science of the Republic of Serbia.

organizations, in a traditional sense, is analyzed through the four above-mentioned categories of social values, i.e. as economic, institutional, ethical, and philanthropic social responsibility (*Carroll, 1999*).

Organizational respect for institutional and economic values of society is regulated by relevant laws and regulations. Therefore, the above values can be grouped into the so-called domain of legally binding behavior of organizations (Figure 1). There are, however, those values of a society which organizations should respect, but are not required to do so. These are the appropriate ethical and philanthropic values, which, due to their nature, belong to the so-called domain of absolutely free behavior of organizations.

Figure 1: Domains of behavior of organizations

The fact that respect for institutional and economic values of the society is regarded as a standard, which organizations should not be allowed to depart from, points to the fact that the social responsibility of organizations in the modern business environment is increasingly associated with respect for philanthropic and ethical values of society (*Carroll, Shabana, 2010; Kotler, Lee, 2005*). In other words, the concept of social responsibility of organizations, in the modern business environment, predominantly focuses on fostering responsible behavior of organizations in all those domains in which organizations are “not obliged” to behave in a socially responsible manner.

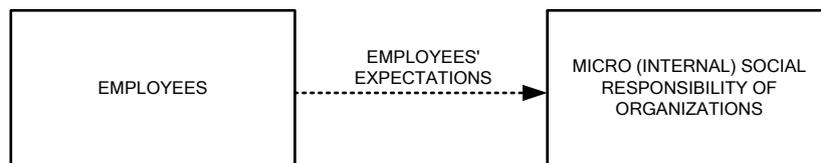
Micro (internal) aspect of social responsibility. Socially responsible behavior of organizations can have external focus, when it brings about positive effects in relation to various external stakeholders. Socially responsible behavior of organizations can also have internal focus, when the effects of such behavior tackle organization and its members. The first focus of socially responsible behavior of organizations reflects the so-called macro (or external) aspect of socially responsible behavior of organizations. The second aspect is referred to as micro (or internal) aspect of socially responsible behavior of organizations.

Although it is obvious that socially responsible behavior of organizations has multilateral (external and internal) character, theory (as well as organizational practice) has recorded decades long domination of macro over micro aspect of social responsibility (*See: Orlitzky, et al., 2003; Rupp et al., 2006*). Only in recent years have appropriate efforts by researchers been made, investigating the extent and character of the consequences that social responsibility (or irresponsibility) of organizations has on internal environment of the organization (*Rodrigo, Arenas, 2008; Hollingworth, Valentine, 2014; Simić, 2014*). The issue of consequences that a form of socially responsible behavior of organizations has on the behavior of employees has particularly risen in importance.

The behavior of employees within an organization is the result of an action of a large number of individual, group, and organizational factors (*Robbins, Judge, 2013*). Socially responsible or irresponsible behavior of organizations towards employees is one of the factors, belonging to the group of organizational factors, which can influence the behavior of employees. The nature of its action is explained below.

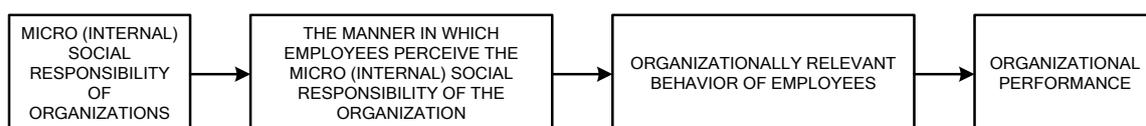
From the moment when they become members of a specific organization, employees express different expectations and requirements in respect of the organization (*Cartwright, 1999*). Among other things, employees express certain expectations regarding the organizational policy of the so-called internal, or micro-focused, socially responsible behavior of the organization (Figure 2). Although the expectations and requirements of employees in relation to the organization for which they work can be quite heterogeneous, it could be concluded in principle, that employees generally expect that, within the organization: they perform work which, for them, has a meaning and a purpose; they achieve fair and correct earnings; they work in a healthy and safe working environment; they have decent working conditions; there is a climate of respect and reverence; there is a real participation; there is a work-life balance regarding employees; there is concern for employees; they have a sense of belonging to a specific organization; there is a good system of informing employees; there are no conflicts, or they are reduced to a minimum; there is respect for diversity (gender, cultural, religious, ethnic, etc.); there is no discrimination; there are possibilities for the development and realization of potentials of employees, etc. (*Palazzi, Starcher, 1997*). Employees, among other things, communicate and support some of these expectations and requirements through their own behavior. Thus, for example, the expectation of employees regarding the “climate of respect and reverence” will be realized to a greater extent if the employees treat their colleagues with respect and reverence. Similarly, employees’ expectations regarding “respect for diversity” and “non-existence of discrimination” must have strong support in the behavior of employees.

Figure 2: Employees’ expectations in relation to the micro (internal) social responsibility of organizations

On the other hand, employees’ perception of the degree to which the organization or its policy of socially responsible behavior meets their expectations has an impact on the attitudes of employees and their behavior (Figure 3). In organizational theory, the perception of the organization is generally referred to as the process within which an individual creates appropriate impressions in relation to that organizational feature which is, from their point of view, relevant at a given moment (*Janićjević, 2008*). Accordingly, the perception of social responsibility of the organization involves subjective, psychological interpretation of socially responsible activities of the organization by its employees. This interpretation can have a positive or a negative impact on various individual forms of employees’ behavior, their individual, as well as overall organizational performance.

Figure 3: Impact of micro (internal) social responsibility of the organization on employees’ behavior

With respect to forms of employees' behavior within the organization, which, among other things, can be shaped and influenced by the manner in which employees perceive the socially responsible behavior of organizations, special attention is paid to those, which are, from the aspect of successful operation of modern organizations, considered organizationally relevant. This refers to certain forms of employees' behavior which are, because of the difficulty of their creation, imitation, or copying by competitive organizations, regarded as a fundamental base for the acquisition and strengthening of the competitive advantage of a modern organization. One of these forms of behavior is organizational trust.

ORGANIZATIONAL TRUST

Although the trust is regarded as a category whose age is equated with the oldest forms of human communities (*Möllering et al., 2004*), more intense interest of theorists dealing with social sciences in the phenomenon of trust has not begun until the last decade of the 20th century. In addition to philosophers (Hobbes, Locke, Hume), psychologists (Freud), and sociologists (Durkheim, Simmel), the phenomenon of trust has also attracted some (though still insufficient) attention of theorists in the field of organization and management (*McAllister, 1995; Wekselberg, 1996; Mayer et al., 1995; Gilberth, Tang, 1998; Huff, Kelley, 2003; Möllering et al., 2004; Brown et al., 2006; Yilmaz, Atalay, 2009*).

And, as is the case with many other categories within the field of organization and management, theorists have still reached no consensus in terms of a single definition of organizational trust. Thus, for example, Gilberth and Tang define organizational trust as a belief that everyone will comply with the objectives of the organization, and that everyone will be honest (*Gilberth, Tang, 1998*). Schoorman, Mayer, and Davis define organizational trust as the willingness of an individual to be found in a vulnerable position in relation to the other side (*Schoorman et al., 2007*). Starting from the fact that the dependent position and risk are fundamental categories of trust, Currall and Inkpen define trust as one side's decision (individual, group, organization) to be found in the dependent position in relation to the other side (individual, group, organization) under risk. The dependency relationship reflects a situation in which one side allows their fate at a given moment to be in the hands of the other side. This relationship is based on positive expectations of one side over another. The risk, as another important category within the above definition of trust, reflects the potential possibility that the side that "trusts" experiences something negative, to be injured or damaged by the party to which they "trust" (*Currall, Inkpen, 2006*).

Disunity of theorists is also present in terms of perceiving dimensions which precisely determine organizational trust. Thus, for example, Blomqvist K. and Ståhle P. see the following as significant dimensions of organizational trust: competence, signals of good will, and actual behavior (*Blomqvist, Ståhle*), while Mishra suggests four dimensions of organizational trust: competence, openness and honesty, concern for employees, reliability (*Mishra, 1996*). Theory has also recorded different ways to identify the types of organizational trust. While certain authors (*Huff, Kelley, 2003*) categorize organizational trust internally and externally, there are authors (*Simić, Stefanović, 2013*) that make a system-based categorization of types of organizational trust, and, accordingly, differentiate among: interpersonal, intragroup, intergroup, intraorganizational, and interorganizational trust.

Regardless of the variations in the way of determination of organizational trust, the fact is that organizational trust is one of those categories which are crucial for the successful functioning of the organization. Trust within and among organizations, inter alia, contributes to: lowering costs of monitoring and control; strengthening cooperation among members of the organization, as well as cooperation among the organizations; improving communication within and among organizations; creating more harmonious interpersonal relationships; influencing the nature of perception, the nature of attitudes, and behavior of members of the organization; fostering innovative potential of the organization; encouraging teamwork; creating a more flexible organizational structure; facilitating and accelerating

organizational changes; more effective management of organizations in times of crisis; raising the level of satisfaction at work; strengthening organizational commitment of the organization's members and their civic behavior; their individual, as well as overall (organizational) performance; the competitive position of the organization, etc.. (*Ning et al., 2007; Huff, Kelley, 2003; Rindfleisch, 2000; Zalabak et al., 2000; Van Dyne et al., 2000*).

THE INTERACTION OF SOCIAL RESPONSIBILITY AND ORGANIZATIONAL TRUST

The analyzed relationship between the social responsibility of the organization towards employees and the employees' behavior indicates that there is appropriate reciprocity between the two listed categories. On the one hand, the employees exhibit certain expectations regarding the social responsibility of their organizations. Managers need to be aware of that. In this regard, the managers are expected to implement such a policy of socially responsible behavior of organizations towards employees that will enable the fulfillment of the requirements and expectations of employees as much as possible. This leads to the conclusion that employees, i.e. the nature and intensity of their expectations in relation to the level of social responsibility of their organizations, represent a significant factor of internal or micro social responsibility of organizations. Given that communication and realization of some of these expectations are determined by employees' behavior, it follows that, to some extent, employees' behavior affects the level of demonstrated internal social responsibility of the organization. On the other hand, employees perceive the level of socially responsible behavior of the organization towards employees in terms of whether, and to what extent, the organization has met their expectations. This perception is further reflected in the behavior of employees.

Given that this paper analyzes organizational trust as a specific form of employees' behavior, it can be concluded that a perceived higher level of internal social responsibility of the organization towards employees will have a direct impact on the increase in the level of trust that employees have in relation to their organization. This can ultimately be reflected in the overall level of organizational trust. Certain, though still very modest (in terms of their number), studies, conducted with the aim of examining the relationship between social responsibility of organizations and the level of organizational trust of employees, confirm the direct impact of social responsibility on organizational trust (*Lin, 2010; Hansen et al., 2011*). In addition, research conducted by Kiefer, Wong, Wong, Ngo, and Lui (*Kiefer, 2005; Wong, et al., 2005*), suggesting that better working conditions, job security, etc. raise the level of organizational trust, indirectly confirms the link between social responsibility of the organization and the level of organizational trust.

Developed network of trust (both within and among organizations) raises the level of the overall, internal or intraorganizational, as well as external or interorganizational trust. A higher level of organizational trust offers a number of benefits, in terms of functioning of the organization. Among other things, a higher level of organizational trust strengthens cooperation among members of the organization, as well as cooperation among organizations; improves communication within and among organizations; creates more harmonious interpersonal relationships; affects the nature of perception, the nature of attitudes and behavior of members of the organization; strengthens the innovative potential of the organization; encourages teamwork; creates more flexible organizational structure; facilitates and accelerates organizational change; contributes to more effective management of organization in times of crisis; raises the level of satisfaction at work; strengthens organizational commitment of the organization's members and their civic behavior; affects their individual, as well as overall (organizational) performance (*See Ning et al., 2007; Huff, Kelley, 2003; Rindfleisch, 2000; Zalabak et al., 2000; Van Dyne et al., 2000*).

The interactive nature of the relationship between social responsibility of the organization towards employees and organizational trust is strengthened by certain similarities that can be identified between the two above categories.

First, with regard to social responsibility of the organization, employees in a particular organization exhibit certain expectations (e.g. to achieve fair and correct earnings; to work in a healthy and safe working environment; to have decent conditions of work; that there is a climate of respect and reverence; that there is real participation; that there is a work-life balance; that there is a good system of informing employees; that there is no discrimination; that there is respect for diversity; that there are possibilities for the development and realization of employees' potential, etc.). In connection with the organizational trust, particularly with regard to certain critical dimensions of organizational trust (e.g. competence, signals of good will, realistic behavior, openness and honesty, concern for employees, reliability), employees exhibit certain expectations in relation to the other side (individual, group, organization).

Secondly, whether the organization has, and to what extent, through socially responsible activities, responded to the expectations of its employees is a matter of perception, i.e. psychological interpretation of these activities by employees. Similarly, the degree of employee's expectations in relation to the other side (individual, group, organization), with regard to certain critical dimensions of organizational trust, is also a matter of perception of a specific employee.

Third, the same agents (employees in a specific organization, with all of their personal attributes, knowledge, experience, skills etc.) perceive and interpret both of these categories (socially responsible activities of the organization and critical dimensions of organizational trust). In this regard, it is expected that, as far as their perception is concerned, both of these categories are assessed in a similar manner (whether subjective or objective, prejudiced or not, burdened by realistic or unrealistic expectations)

IMPLICATIONS FOR MANAGERS

From the perspective of managers, awareness of the interaction between social responsibility of organizations and organizational trust has enormous significance. Generally speaking, the identified nature of this interaction contributes to a stronger affirmation of the so-called micro aspect of social responsibility of organizations. When seriously supported and successfully implemented in practice by managers, this aspect can ensure better functioning of modern organizations. More specifically speaking, expectations are that the nature of the identified interaction could encourage managers to strongly promote the practice of socially responsible behavior towards employees within organizations, as well as to establish, strengthen, expand, and possibly update the database of organizational trust

Creation and implementation of appropriate policies and practices of socially responsible behavior of organizations is not an easy task facing the management. For the purpose of its refinement, certain theorists point to different sets of management activities that may be of use to today's managers (*Panapannan et al., 2003; Simić, Ivanović-Đukić, 2013*). Cramer developed an interesting concept of the practical implementation of socially responsible behavior of organizations. This theorist believes that six activities of managers contribute to the successful implementation of socially responsible forms of behavior of organizations. At issue are the following activities: compiling lists of expectations and requirements of stakeholders; the formulation of the vision and mission of socially responsible behavior and the creation of an appropriate code of ethics; formulating a strategy of socially responsible behavior and drafting a plan of concrete actions to be undertaken; creating a system for monitoring the implementation of socially responsible form of behavior; incorporation of the socially responsible form of behavior in the management process; reporting on the results achieved (*Cramer, 2005*).

The ability to establish, strengthen, expand, and possibly recover the “collapsed” organizational trust is considered one of the key competences of today’s managers (Covey, 2009). Bearing in mind the fact that the base of organizational trust makes the so-called interpersonal trust (Simić, Stefanović, 2013), the efforts of managers must be primarily focused on fostering trust at this level. In doing so, managers themselves must be the key persons in their organizations, who can be trusted. In this context, Covey suggests that, if managers want others to trust them, they need to: tell the truth, demonstrate respect, promote transparency, correct injustice, show loyalty, achieve results, try to be better, face the reality, clearly express their expectations, demonstrate accountability, listen first, be dedicated, spread trust (Covey, 2009).

The above-mentioned activities are not considered easy. Among other things, they include efforts to strengthen various dimensions of organizational trust (competence, openness, honesty, reliability, manifesting good will, etc.) at different levels (individual level, group level, organizational level, interorganizational level). Managers are also expected to create appropriate organizational variables, primarily the appropriate organizational structure, organizational culture, as well as the associated human resource policies, in order to ensure organizational environment, conducive to strengthening the climate of organizational trust (Paliszkiewicz, 2011). This is because, for example, any flexible form of organizational structure, which means a lower level of organizational formalization, better communication, team work, lower degree of centralization of decision-making, and the like (Simić, 2007), represents an organizational context that is more suitable for strengthening the organizational trust, in comparison to the models of organizational structure that are considered less flexible (such as, for example, a model of functional and a model of divisional organizational structure). In respect of organizational culture, strengthening the climate of organizational trust is to a great extent affected by the culture which is, by its characteristics, healthy (desirable in terms of organization and organizational goals), entrepreneurial-oriented (innovative and creative), and dominant (accepted by the majority or all members of the organization). In addition, active human resource management policy, which includes the identification and selection of competent staff with the appropriate personal attributes (loyalty, accessibility, openness, integrity, pleasantness, correctness, keeping the given word, etc.), their proper socialization, adequate training, consistent reward and punishment systems, can strengthen the climate of organizational trust.

CONCLUSION

The above analyzed facts point to several important conclusions. First, modern managers must be aware of the fact that it is essential to, in addition to the macro or external social responsibility, pay considerable attention to the micro or internal social responsibility of organizations. Of particular significance is internal social responsibility of organizations towards employees. By applying appropriate mechanisms, managers can strengthen socially responsible behavior of the organization towards employees. Second, organizational trust is a sophisticated organizational category, whose level has certain impact on the quality of functioning of various organizational variables, as well as the quality of functioning of the entire organization. By using the selected mechanisms, managers can also strengthen the climate of organizational trust. Third, because of the identified interdependency between social responsibility of the organization towards employees and organizational trust, improvement of any of the two categories listed above will reflect positively on both. And vice versa, a decrease in the level of socially responsible behavior of the organization towards employees, or decrease in the level of organizational trust, will leave a negative impact on both of these categories.

REFERENCES

- Blomqvist, K., Ståhle, P. *Building Organizational Trust*. Retrived May 4, 2012, from <http://impgroup.org/uploads/papers/37.pdf>
- Brown, E. Z., Erwin, C. R., Petkov, D. (2006). On the Impact of Demographic Variables on Interpersonal na Organizational Trust. *Competition Forum*, 4 (1): 499-509.
- Carroll, A. B. (1999). Corporate social responsibility: Evolution of a definitional construct. *Business & Society*, 38 (3): 268-295.
- Carroll, A. B., Shabana, K. M. (2010). The Business Case for Corporate Social Responsibility: A Review of Concepts, Research and Practice. *International Journal of Management Reviews*, 12 (1): 85-105.
- Cartwright, J. (1999). *Cultural Transformation*. London: Financial Times, Prentice Hall.
- Covey, M. R. (2009). Building Trust: How the best Leaders do it. *Leadership Excellence*, 22 (2): 22-24.
- Cramer, M. (2005). Experiences with structuring corporate social responsibility in Dutch industry. *Journal of Cleaner Production*, 13 (6): 583-592.
- Curral, S. C., Inkpen, A. C. (2006). On the complexity of organizational trust: a multi-level co-evolutionary perspective and guidelines for future research. In R. Bachmann, A. Zaheer (Ed.), *Handbook of Trust Research* (pp. 235-246). UK: Edward Elgar, Cheltenham.
- Gilberth, J. A., Tang, T. L. P. (1998). An Examination of Organizational Trust Antecedents. *Public Personnel Management*, 27 (3): 321-338.
- Hansen, S. D., Dunford, B. B., Boss, A. D., Boss, R. W., Angermeier, I., (2011). Corporate Social Responsibility and the Benefits of Employee Trust: A Cross-Disciplinary Perspective. *Journal of Business Ethics*, 102 (1): 29-45.
- Henriques, A. (2003). Ten things you always wanted to know about CSR (but were afraid to ask); Part One: A brief history of corporate social responsibility (CSR). *Ethical Corporation Magazine*. Retrived June 8, 2012, from <http://www.ethicalcorp.com/content.asp?ContentID=594>
- Hollingworth, D., Valentine, S. (2014). Corporate social responsibility, continuous process improvement orientation, organizational commitment and turnover intentions. *International Journal of Quality & Reliability Management*, 31 (6): 629-651.
- Huff, L., Kelley, L. (2003). Levels of Organizational Trust in Individualist Versus Collectivist Societies: A Seven-Nation Study. *Organizational Science*, 14 (1): 81-90.
- Janićijević, N. (2008). Organizaciono ponašanje [Organizational Behavior]. Beograd: DATA STATUS.
- Kiefer, T. (2005). Feeling Bad: Antecedent and Consequences of Negative Emotions in Ongoing Change. *Journal of Organizational Behavior*, 26 (8): 875-897.
- Kotler, P., Lee, N. (2005). *Corporate Social Responsibility: Doing the Most Good for Your Company and Your Cause*. Hoboken: NJ: John Wiley & Sons.
- Lin, C. P. (2010). Modeling Corporate Citizenship, Organizational Trust, and Work Engagement Based on Attachment Theory. *Journal of Business Ethics*, 94 (14): 517-531.
- Mayer, C. R., Davis, H. J. (1995). An Integrative Model of Organizational Trust. *Academy of Management Review*, 20 (3): 709-734.
- McAllister, D. J. (1995). Affect-based and cognition-based trust as foundations for interpersonal cooperation in organizations. *Academy of Management Journal*, 38: 24-59.
- Mishra, A. K. (1996). Organizational Responses to Crisis: The Centrality of Trust. In R. M. Kramer, T. R. Tyler (Ed.), *Trust in Organizations: Frontiers of Theory and Research* (pp. 261-287). Sage, Thousand Oaks, CA.
- Möllering, G., Bachmann, R., Lee, H. S. (2004). Understanding organizational trust – foundations, constellations, and issues of operationalisation. *Journal of Managerial Psychology*, 9 (6): 556-570.
- Ning, L., Jin, Y., Mingxuan, J. (2007). How does organizational trust benefit work performance. *Frontiers of Business Research in China*, 1 (4): 622-637.
- Orlitzky, M., Schmidt, F. L., Rynes, S. L. (2003). Corporate social and financial performance: A meta-analysis. *Organization Studies*, 24: 403-441.

- Palazzi, M., Starcher, G. (1997). *Corporate Social Responsibility and Business Success*. European Baha' and Business Forum, Paris, France (reprinted for the AIESEC EuroXPro Conference held in Prague, March, 2006. Retrived June 8, 2012, from http://www.centreonphilanthropy.com/files/kb_articles/1269270655EBBF
- Paliszkievicz, J. O. (2011). Trust Management: Literature Review. *Management*, 6 (4): 315-331.
- Panapanaan, M., Linnenen, L., Karvonen, M., Phan, T. (2003). Roadmapping Corporate Social Responsibility in Finnish Companies. *Journal of Business Ethics*, 44 (2): 133-146.
- Rindfleisch, A. (2000). Organizational Trust ad Interfirm Cooperation: An Examination of Horizontl Versus Vertical Alliances. *Marketing Letters*, 11 (1): 81-95.
- Robbins, S. P., Judge, T. A. (2013). *Organizational Behavior*. USA: Pearson Education.
- Rodrigo, P., Arenas, D. (2008). Do employees care about CSR programs? A typology of employees according to their attitudes. *Journal of Business Ethics*, 83 (2): 265-283.
- Rupp, D. E., Ganapatti, J. A., Ruth, V., Williams, C. A. (2006). Employee reaction to corporate social responsibility: an organizational justice framework. *Journal of Organizational Behaviour*, 27: 537-543.
- Schoorman, F. D., Mayer, R. C., Davis, J. H. (2007). An Integrative Model of Organizational Trust: past, present, future. *Academy of Management Review*, 32 (2): 344-354.
- Simić, I. (2007). Organizaciona struktura kao osnov konkurentnosti organizacije u savremenim uslovima globalizacije [Organizational structure as a basis of organizational competitiveness in the conditions of globalization]. *Teme*, 2: 273-281.
- Simić, I. (2013). *Menadžment [Management]*. Niš: Ekonomski fakultet Univerziteta u Nišu.
- Simić, I., Ivanović-Đukić, M. (2013). *Društvena odgovornost i ponašanje zaposlenih [Social responsibility and employees' behavior]*. Niš: Ekonomski fakultet Univerziteta u Nišu.
- Simić, I., Stefanović, S. (2013). Organizaciono poverenje u funkciji jačanja organizacione konkurentnosti [Organizational trust in the function of the improvement of organizational competitiveness]. U D. Petrović (Ed.), *Istraživanje i analiza povezanosti primene specijalizovanih menadžment disciplina i konkurentnosti srpske privrede* (pp. 82-100). Beograd: Fakultet organizacionih nauka.
- Simić, I. (2014). A micro approach to corporate social responsibility: Interaction with employees' behavior. *Teme*, 2: 581-598.
- Starnes, B. J., Truhon, S. A., McCarthy, V. (2010). *A Primer on Organizational Trust*. Human Development & Leadership Division, ASQ, Milwaukee, USA.
- Van Dyne, L., VandeWalle, D., Kostova, T., Latham, M. E., Cummings, L. L. (2000). Collectivism, Propensity to Trust and Self-Esteem as Predictors of Organizational Citizenship in a Non-Work Setting. *Journal of Organizational Behavior*, 21 (1): 3-23.
- Wexselberg, V. (1996). Reduced Social in a New Model of Organizational Trust. *Academy of Management Review*, 21 (2): 333-335.
- Wong, Y. T., Wong, C. S., Ngo, H. Y., Lui, H. K. (2005). Different Responses to Job Insecurity to Chinese Workers in Joint Ventures and State Owned Enterprises. *Human Relations*, 58 (11): 1391-1418.
- Yilmaz, A., Atalay, C. G. (2009). A Theoretical Analyze of the Concept of Trust in Organizational Life. *European Journal of Social Science*, 8 (2): 341-352.
- Zalabak, P. S., Ellis, K., Winograd, G. (2000). Organizational Trust: What it Means, Why it Matters? *Organization Development Journal*, 18 (4): 35-49.

The Global Populist Challenge and Democracy

Dr. Milan Podunavac, University of Donja Gorica

milan.podunavac@udg.edu.me

ABSTRACT

Although Robert Dahl leading figure in democratic theory concluded that democracy universal principle of legitimacy overriding all its enemies, first decade of twenty-first century challenged that normative optimism. Democracy is approaching two strong challenges. First one is neoliberal concept of market state which stands out from all previous known forms of state because it is no longer responsible to the people, but only for functioning of market. In the market state citizen become a customer. As citizen, however, they no longer have a say. Politics is not forbidden, but it no longer has an object. Another challenge comes from global wave of populism. Claiming to represent the interests of the “people” in the sense of poor, the unprivileged and excluded people, in other words, the underdog marginalized from political participation and the enjoyment of political rights and socio-economic privileges –as Donald Trump invokes – populism invariably involves some kind of opposition or revolt against established structure of power as well established democratic values. Populism – as Trump’s case demonstrate – undermines elections and political parties as basic institution of modern representative democracy. That basic thesis backed predominantly on political discourse would be core of presentation referring populism mostly to right-wing populism or the populist extreme right.

INTRODUCTION

In canonic textbook *On Democracy* Robert Dahl one of the leading democratic theoretic open his reflections with few short and quite clear thesis. Firstly, democracy is main product of political modern. Secondly, democracy is universal principle of legitimacy. Democracy won all its enemies and alternatives both pre-modern (monarchy, aristocracy) and modern (autocracy, military dictatorship). At same time Robert Dahl warned us that democratic project is challenged by new opponents in particular religious and ethnic fundamentalism and far-right populism. “During the last half of twentieth century the world witnessed an extraordinary and unprecedented political change. All of the main alternatives to democracy either disappeared, turned into eccentric survivals, or retreated from the field of hunker down in their last strongholds. Earlier in the century the pre-modern enemies of democracy – centralized monarchy, hereditary aristocracy, oligarchy based on narrow and exclusive suffrage – had lost their legitimacy in the eyes of much of humankind. The main anti-democratic regimes of twentieth century – communist, fascist, Nazi – disappeared in the ruins of calamitous war or, as in the Soviet Union, collapsed from within. Military dictatorship had been pretty thoroughly discredited by their failures, particularly in Latin America, where they managed to survive they adopted pseudo-democratic façade.

So had democracy at least won the contest for support of people through the world. Hardly, Antidemocratic beliefs and movements continued, frequently associated with fanatical nationalism or religious fundamentalism.

Even in countries where democracy had long been established and seemed secure, some, some observers held that democracy was in crisis, or at least severely strained by decline in the confidence of citizens that their elected leaders, the political parties, and governmental officials could cope fairly or successfully with issues like persistent unemployment, poverty, crime, welfare programs, immigration, taxation and corruption” (Dahl, 1998, p. 4).

For many reasons Robert Dahl was right. Populism and extreme right religious and ethnic extremism becomes the important part of modern political landscape and preoccupied the attention in contemporary political theory.

Empirical evidence confirm that argument. Unexpected victory of Donald Trump in presidential election in USA, Exit expected qualification of Jean Mary Le Pen for second round of presidential election in France, increasing success of right wing populist parties in most European countries (Haider in Austria, Geert Wilders extreme anti-Islamic right wing populism in Netherlands, Victor Orban in Hungary Poland, Germany) challenged long run democratic thesis that populism is ghost of the past which soon to be brushed away by the advance of the process of modernization and democratization.

Sum up shortly. For very good reasons the global wave of populism is presented as main threat to our democratic institutions.

POPULISM NOTION

Although populism is contested concept and agreement on what it means are difficult it is possible to enlist few undisputed features. Indeed as Ernesto Laclau has put it , populism is not fixed constellation but a serious of discursive resources which can be put to very different uses . hence the immense plurality of populist hybrids in the global environment : democratic/anti-democratic; institutional/anti-institutional; refined/vulgar; agonistic/antagonistic; At any rate, there is no doubt that today's Europe , the world “populism” usually refers to right-wing populism or the populist extreme right.; in the street/in the power; top down/bottom-up etc (Laclau, 2005, p. 176; Stravakakis, 2014).

Firstly, populism is anti-status quo discourse that simplifies political space by symbolically dividing society between “people” and “others”. The dividing between people and its “others” defines political nature of populism. Antagonism is central to politics , because it is through antagonism that political identities are constituted and radical alternatives to the existing order can be articulated. The others in opposition to the people can be presented in political and economic terms or as combination of both identifying as “the oligarchy”, ”politicians”, a dominant ethnic or religious group , the Washington insiders (Trump) , the plutocracy or any other group that prevents the “people” for achieving plentitude. The notion of the “people” as actor in antagonistic relations with established order is core of populism (Francisco Panizza, “Populism and Mirror of Democracy. Introduction” in F. Panniza, *Popuilis and Mirror of Democracy*”, 2008).

Populist practices emerge out of the failure of existing social and political institutions to confine and regulate political actors into relatively stable political order. Condition that leading to a populist demands is situation in which a plurality of demands coexist with increasing inability of institutional system to absorb them. Unfulfilled demands implies the notion of politically actors advancing demands against a political system that is unable to address them. Political mobilization of the poor, unprivileged, marginalized and excluded periphery of American society is important explanation of victory of Donald Trump.

The anti-status quo dimension is essential to populism, as full constitution of popular identities necessitates the political defeat of “others” that is deemed to oppress or exploit the people and therefore to impede its full presence. The divide between the people and the “others” More recently, Margaret Canovan advanced definition of populism that constitution of popular identities is at hart of popular appeal by arguing that in modern democracies populism is best seen as an appeal to the people against the established structure of power and dominant ideas and values of society. Chantal Mouffe also highlights the centrality of antagonism in the process of deconstruction and reconstruction of identities when she claims – against all those who believe that politics can be reduced to individual motivations and driven by the pursuit of self-interest – the populist are well aware that politics always consist of creation of an “Us” versus “them” (Chantal Mouffe, The “End of Politics@ and Challenge of Right –wing Populism”, in, Francisco Panizza, *Populism and the Mirror of Democracy*, 2005).

The constitutive role of antagonism in the process of identification can be illustrated by events of September 11 2001. The inhabitants of USA are deeply fragmented by race, class, gender, religion and others markers of identity. Prior to September 11 they were also deeply divided about the legitimacy of Georg W. Bush victory. However, the terrorist attack of September 11 temporarily suspended all these difference traverse American societies and made the people of US identify themselves as “Americans” – that is single people threatened by a violent external enemies. Nationalism creates communities of fear, groups held together by conviction that their security depends on sticking together. People becomes “nationalist” when they are afraid, when they only answer to the question “who will protect me” becomes “my own people”. That is axes of populism. Far right populist parties across the Europe renewed almost same political formula recalled the construct of threatening others in negative figures of “barbarism” (as regard estateization of brutality by ISIS), concept of enemies (as regard extreme terrorism) or “stranger” (as regard migrant people). Negative political figures serves as an instrument of populist mobilization and production of fear reinforcing negative (forceful) integration of modern democracies and justifying the collective violence against “others”, mostly Muslims. Negative representation of Muslims as most threatening “Others” – morally corrupt, barbaric, violent, rigid, backward, dirty, fanatical dominates in European public discourse is mostly articulated through three negative prejudices. Religion (rigid), history (violent), culture (corrupt). “The Muslims in European political discourse derives its representation from mix of stereotypes of religion (Islam is rigid and fanatical), history (a history of violence) and culture (Muslim culture is backward, corrupt and immoral) (Dibyesh Annad, *Politics of Fear*, 2008). F. Fukuyama is quite clear. Europe would be the main battlefield between liberal democracy and Islam. In the recent article *Identity, immigration and liberal democracy* argue that a more serious challenge other than terrorism liberal democracy are facing of migrant minorities, particularly those from Muslims countries. *Europe has become and will continue to be critical battlefield between radical Islamism and liberal democracy*. Hose Casanova in his canonic studies on political religion explores the another side of picture. He argues that conflict over religious symbols which dominates in most of European countries challenge to very core of dominant concept of liberal constitutionalism. That conflict reflects the blurring the line between secularism and religion. In both conflict over majority (for example crucifix) and well minority (Islamic veil) symbols, both court and legislators tend to secularize the meaning of religious symbols and interpret it according to the sensibilities, significance and identitarian claims of the majority. On the one hand the religious significance of majority Christian symbols is interpreted in “cultural terms” not as of given religion, but rather as indication of historical and cultural dimensions of national identity. On the other hand, minority and particular Islamic symbols are interpreted as expression of cultural and political values and practices which are at odds with liberal and democratic values. Political mobilization backed on politics of fear (migrants as threatening other who undermine British liberal identity) was most important factor in campaign for leaving EU.

The shortcoming of the neoliberal conception of democracy and rise of populism

Let me at the end of my presentation reflect few ideas about dominant (neoliberal) theory of democracy and rise of populism. It is not coincidence that two main political changes in 2016 – Trump’s victory in presidential election and Brexit happened in the counties with strongest neoliberal ideology, USA and England. I am convinced that in order to understand the appeal of right wing populist discourse it is necessary to question the rationalist and individualist tenets which inform the main trends in democratic political theory. The refusal to acknowledge the political in its antagonistic dimension (consensual politics beyond left and right) and concomitant incapacity to grasp the central role of passions in constitution of collective identities, are in my view at the root of political theories failure to come to terms with the phenomenon of populism.

While of course not new, those limitations have been reinforced by recent evolution of liberal democratic societies and the effect of prevailing neoliberal ideological framework. This framework presents two aspects, free market on one side, and human rights in the other. Jointly they provide the content of what is today generally understood by “democracy”. What is striking is that the reference to popular sovereignty – which constitute the backbone of the democratic ideal – has been almost erased in the current definition of liberal democracies. Popular sovereignty is now usually seen as an obsolete idea, often perceived as an obstacle to the implementation of human rights. In the one of most influential book which was published at the peak of neoliberal epoch (Philipp Bobitt *Shields of Achilles*, 2002) which explore the history of modern state in last 500 years Bobit concluded from his investigation – what the state would be in twenty first century. His answer is that it would be market state. The market state stands out from all previously known forms of the state because it is no longer responsible for people, but only for functioning the market. Bobit is quite clear. “The less state, the freer the citizens”, or “the market is always smarter than politics”. In the market state citizen becomes the customer. In the market customer is king. As citizen, however they no longer have to say. Politics is not forbidden, but it is no longer has an object.

As consequences of neoliberal hegemony most crucial decision concerning social and economic relations have been removed from the political terrain. Traditional political parties have become unable to face societal problems in political way, and this explain the increasing the role played by juridical sphere as realm where societal conflict can find a form of expression. Today, because of lack of democratic political sphere where a political confrontation could take place, it is legal system which is made responsible for organizing human co-existence and for regulating social relations. This displacement of the political by the legal terrain as the place where conflict are resolved has very negative consequences for the working of democracy. No doubt this fits with dominant view that one should look for impartial solution to social conflict, but this is precisely where the problem lies. There is no impartial solution, and it is this illusion that we now live in societies where political antagonism have been eradicated that makes it impossible for political passions to be channeled through traditional democratic parties. The attraction of right-wing populism is the very consequence of the “end of politics” and post-political model (Ulrich Beck and Antony Giddens) articulated in the concept of “non-partisan democracy” or in technocratic language (EU) of “good governance”. Indeed, it is lack of an effective democratic debate about alternative that led in many European countries to the success of political parties claiming to be the “voice of people”.

In my view it is the incapacity of traditional parties to provide distinctive form of identification around possible alternatives that create the flourishing of right wing populism. Indeed, right wing populist parties are often the only ones that attempt to mobilize passions and create collective forms of identification around the “people”. Recent presidential election in USA and victory of almost unknown populist leader demonstrate not only defeat of Washington establishment but above all that victory undermine two fundamental institutions of representative democracy, election and grand political parties. That strongly changed architecture of modern political system and democracy “The core of arguments pointed out by supporters of post-democracy from Colin Crouch to Jacques Ranciere argues that in post-democratic society lost its political meaning and becomes pure political ritual” (Wolfgang Merkel, “Trump und Demokratie”, IPG, 10. 11.2016).

POLITICS IN MORAL DISCOURSE

The critics of right-wing populism is nowadays mostly articulated in moral terms. As we try to argue in preceding part of paper the dominant discourse announces the end of the adversarial model of politics and the advent of consensual politics beyond left and right. To put in another way the consensus

at centre which is supposed to include everybody in post-political societies cannot without the establishment of frontiers , because no consensus –or no common identity can exist without frontiers. So the us of good democrats needs to be secured by determination of them. Nowadays the “them” is provided by what is designated as the “extreme right”. This term is used in very undefined way to refer to an amalgam of groups and parties whose characteristic and objectives are extremely diverse and it covers a wide spectrum which goes from fringe group of extremist, skinheads, neo-nazis to the authoritarian right and variety of right wing populist parties.

Such a heterogeneous construct is of course useless to grasp nature and cause of right-wing politics. Although the evasion of the politics in its antagonistic dimension has always been one of main shortcomings of liberal approach, I last decade theories about the end of the adversarial model of politics have been amplified this problem. As I tried to show this created a space which is currently occupied by right-wing populist demagogues who, by articulating a diversity of fears and resentments have been able to constitute a new form of us v. them opposition through populist discourse in which “the people” is constituted on the basis of chain of equivalences between all those who are , in one way or another, presented as being oppressed by power bloc. What is problematic is not reference to people. The problem is in the way in which this people is constructed. What makes this populist discourse right-wing is its strongly, xenophobic character, and the fact that in all cases immigrants are presented as the threat to the identity of the people , while multiculturalism is perceived as being imposed by the elites against the popular will . In most cases this populism also contains a strong anti-EU element.

The increasing moralization of political discourse that we are witnessing goes hand in hand with the dominant post-political and post-democratic perspective. As a consequence, moral condemnation and establishment of a cordon sanitaire have become the dominant answer to the rise of right wing populist movements. According to my mind there is urgent need to understand that it is incapacity to articulate proper political alternatives around the confrontation of distinctive socio-economic projects that explains why antagonism are nowadays articulated in moral terms. What is lacking in the fight against right –wing populism is competing alternative culture which deals with societies frustrations. It is important to find the way how to use that political energy , not directing this to specific population , but challenging it in positive way. This obviously requires , fundamental reforms , and perhaps , to quote Etienne Balibar, form of positive populism that can secure the support of many. Etienne Balibar is right to point out that today there is divergence between those theories and analyst for whom a populist movement is essentially “reactionary” and those theorist for whom populism brings back even in destructive way an element of popular constetation of power and resistance to neo-liberal democracies , the voice of voiceless without which politics becomes reduced to the technocratic “governance” of social tensions which are deemed both avoidable and inessential since they do not include normative alternative (Balibar, 2011). In such normative project refunding and reinforcing theoretical discourse about democracy is of utmost importance.

REFERENCES

- Balibar, E (2011), *Our European Incapacity* , Throtty and event, 13 (2)
- Bobitt, Ph (@002(, *Shield of Achilles*, New York
- Dahl, R (1999), *On Democracy* , New haven and London, Yale University Press
- Laclau, E (2005), *The Populist reason* , London , Verso
- Merkel, W (2016), *Trump und Demokratie* , IPG
- Mouffe, Ch, (2005)“The “End of Poltiics” and the Challenge of Right-wing Populis” , In, F. Panizza (ed(, *Populism and the Mirror of Democracy* , London New York, vrs
- F. panizza, “Introduction”, in F. Panizza, *ibidem*.
- Stavrakakis, Y,(2014), “The European Populis Challenge”, *Anali*, August, 2014

Migrants, Refugees or Asylum Seekers? A Recurring Dilemma with No Easy Answer

Dr. Petar Vrgović, University of Novi Sad
vrgovic@uns.ac.rs

Dr. Nila Kapor-Stanulović, University of Novi Sad
nilakapor@gmail.com

ABSTRACT

Recent „migrant crisis“ in Europe is probably the biggest social challenge that this part of the world has seen in recent years. As the numbers of illegal borders crossings and asylum applications went off the charts, the Western society struggled to understand what it was faced with. However, this is not the first time that a questions about nature and motivation of such mass-migrations were asked. This paper aims to contribute to the debate about the causes of recent migrants crisis by observing similar phenomena in the last century, and by presenting statistic that describe who the refugees are and how they move. Various “push” and “pull” factors are discussed, and it is shown that the migrant surges are result of a "perfect storm", with multiple factors superposing from both territory of origin and end destination. Year 2015 will, among other things, be remembered as a year in which an unprecedented number of asylum seekers fled to the European union. This phenomenon was quickly found to be much more than a statistical anomaly, and probably no less than the biggest social challenge that this part of the world has seen recently. Experts from a wide range of disciplines became interested in various aspects of this mass-migration, some of them trying to understand what made such a big number of people to synchronously start moving toward the same goal, while others tried to define what the goal was at all. As the numbers of illegal borders crossings and asylum applications went off the charts, the Western society struggled to understand what it was faced with. A wider approach was needed to understand the causes of this migration, together with previous cases of similar nature and an insight into migrant statistics on a global scale. This paper aims to describe basic demographics of this recent migrant crisis in order to understand who the migrants are and what do they want, since the public in the receiving countries is often divided about the nature of this phenomenon; the migrants have more than once been a focal point of political conflicts and street protests. This is not the first time in history that receiving countries are puzzled with motivation that migrants have, with contrasting views on their intentions. Surely, heads can be counted, but aspirations cannot. Therefore, the authors first present some previous analysis of other migrant crisis of similar nature, which show that this is a complex phenomenon that cannot be stripped down to only a few alternative explanations.

INTRODUCTION: THE MOTIVATION TO MIGRATE TO DISTANT LOCATIONS

It is commonly known that it is not easy for most people to leave their homes, belongings, social ties and communities and start living elsewhere. When an individual or a family decide to migrate, it is always challenging to understand the decision making process that led to that move. Factors that instigate the move are usually separated in two groups: the relative benefits of moving to a new destination country (“pull factors”) and hardships observed in the country of origin (“push factors”). In most cases, non-voluntary migration from one area to another is easily related to push factors: some form of violence and life-threatening situation, such as war between two states, civil war within one state, or a political oppression. People sense they are in direct danger and flee to a safer area, whether that is in another region of the same country, or to a neighbouring country.

However, it is more complicated to explain migration to places that are more distant. The usual scenario “direct danger – minimal movement to a safer area – moving back when the threat is gone” requires minimal resources and little planning, and that is not sufficient for people who travel thousands of kilometres or miles. For a migration that big, people need to inform themselves, prepare and organize. Also, it becomes apparent that people who migrate to such distant places tend to stay abroad and start a

new life. In these cases, the public and the media of the receiving country often start to question the motivation of the migrants, usually stating that economic reasons are the ones that prevail. Reasons that migrants express for their departure are then observed as non-genuine and formal; which frequently leads to a decline of sympathy from the public in receiving countries.

One example of this misunderstanding is the situations with migrants from Salvador who tried to find a new home in the United States of America in the late 1970-ies and early 1980. In that period, roughly a million Salvadorans (one person in four) have become either internal or external refugees. Many of them were apprehended as illegal immigrants in the United States. US government was in dilemma whether to deport these immigrants, or to offer them special protection. On one side, Reagan administration observed these Central Americans as merely economic migrants in search for a better life, based on the fact that these migrants passed through Mexico as quickly as possible. On the other side, legal staff members of private agencies aiding Central Americans in the United States argued that most of the Salvadorans who came to the United States did so out of fear for their lives because of political violence in their home countries. Most of these migrants stated that they moved to the United States reluctantly and plan to return home when it is safe to do so; they also stated that they often suffered considerable hardships in Mexico, thus looking for a better temporary shelter. It was shown that (Stanley, 1987) political violence was at least an important motivation of Salvadorans who have migrated to the United States during the political oppression and the civil war: indicators of political violence explained more than half of the variance in Salvadoran apprehensions in the USA.

Similarly, people in Guatemala have witnessed an outbreak of political violence, guerrillas and death squads that started in 1966 and spanned for next two decades. Similar situation was seen in countries such as Honduras, Colombia, Peru and Nicaragua, where combination of economic downturns and oppressions conducted by authoritarian regimes drove hundreds of thousands out of their homes. The popular models, based on expected wage maximization, failed to explain migrations that resulted in this situation: people were looking for something more than just better wages in areas that were more urban. Violence interferes with person's perception of economic benefits since the person enjoys less safety and less of the goods consumption. Therefore, economic factors are connected to other factors and should not be observed as dominant in countries that have high levels of violence and conflicts. As Morrison (Morrison, 1993: 828) concludes: "migration flows are shaped by violence, and the effect of violence on migration tends to increase as the level of violence escalates. Consequently, a narrow focus on economic determinants of migration is inappropriate in high violence countries".

Apart from these studies of individual countries, there are several published research papers that question the factors of refugee migration on a global scale. For example, Schmeidl (Schmeidl, 1997) identified generalized violence and civil wars with foreign military interventions as responsible for producing large refugee populations and prolonged migrations; she found little evidence of economic and intervening variables having a direct impact on mass exodus, while there was evidence of country's level of economic development influencing the total number of refugees.

On a large sample of internal and international conflicts between 1964 and 1989, it was found that threats to personal integrity of individuals are of primary importance in forcing people to abandon their homes, especially if the threats were in the form of a civil war or a genocide/politicide; economic threats and ratios of GNP/capita were not found to have a role in generating refugee movements (Davenport, Moore & Poe, 2003).

Moore and Shellman (Moore, 2004) analyse a significant number of migrations around the world in period 1952-1995, observing state violence, dissident behaviour, civil wars, genocides and international wars as factors of forced migration, both for internally displaced and refugees. They conclude that institutional democracy and economic factors do have influence on the size of forced

migration, but their impact is found to be relatively small; the “push” factor of violence is what was found to drive the process of non-voluntary migration to a bigger extent.

Despite all the research mentioned above, it seems that migration to Western Europe in the last few decades has a specific context, which can be demonstrated on example of asylum seeking statistics. During the Cold War, asylum seekers from East European communist countries were often accepted by the receiving states since there was clear political and ideological violence aimed at them - they were dissidents with political reputation that needed protection (Neumayer 2005). In the 1970s and 1980s the structure of asylum seekers changed: they were dominantly third world by origin, they had less cultural commonalities with the Europeans, and they often arrived through the use of traffickers and false documentation (Hansen and King, 2000), and they were quite picky about which country to see asylum in. The refugees are here still officially dubbed “asylum seekers”, as most of them tends to apply for an asylum. However, some parts of the public in receiving countries observed these individuals as “bogus refugees”, stating that they are merely economic migrants since they seek asylum not in the neighbouring countries, but in economically strong countries that are not near the original conflict. This caused calls for restricting the inflow of refugees, which resulted in deterrence and deflection measures such as lists of “safe” countries of origin and also lists of “safe” third countries that the refugees could be sent back.

It took time for the European countries to start dealing with the reasons why people seek asylum in the first place. Neumayer (Neumayer, 2005) tried to identify this, and he showed that the factors that influence asylum seeking in Western Europe are numerous and inter-dependent: economic conditions in countries of origin are statistically significant and they are substantively important determinants of aggregate numbers of asylum seekers; political regime, threats to personal integrity of individuals, dissident violence, civil/ethnic warfare and external conflicts are also found to be important. For these refugees it looks like the economical and violent factors influence each-others, creating a strong “push” to travel far beyond what is common for forced migrants. It is advocated that migrants migrate more easily when there is more of them, when there is a higher number of past asylum seekers, when the destination country is geographically closer, and when generous welfare provisions for asylum seekers are obtained. For example, conflicts in former Yugoslavia in the 1990ies resulted with hundreds of thousands of people fleeing to Western Europe, which could have been observed as a warning for the current wave of migrations; all the relevant factors were present. Economic decline of former Yugoslavia was followed by political confrontations that escalated to ethnical violence, and ended with foreign interventions; economic migrants paved the way in the previous decades in smaller numbers; destination countries are a just a few hours of driving away; welfare was generous and taken for granted.

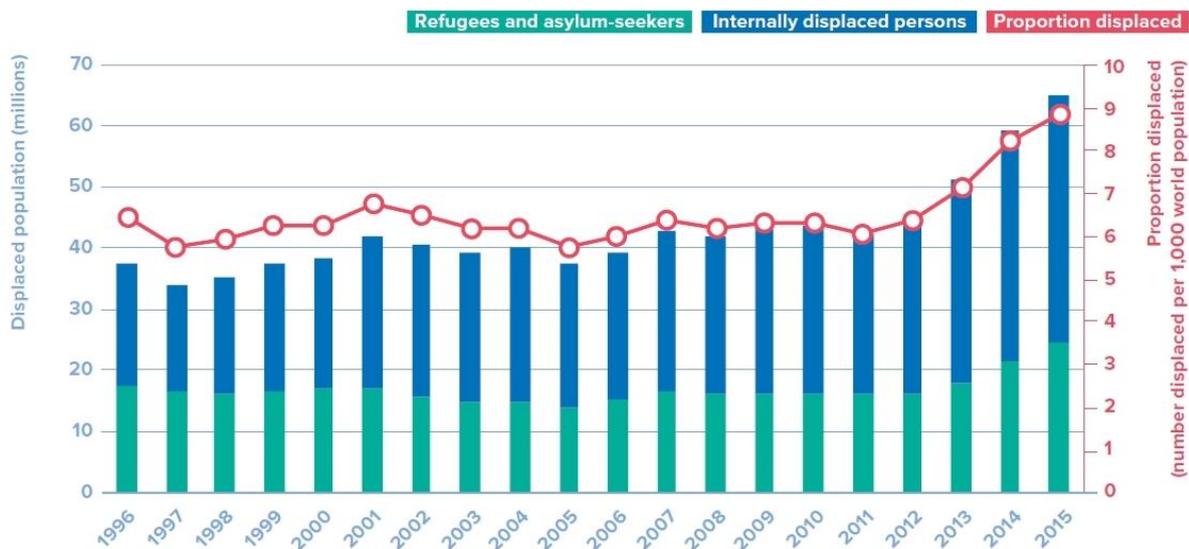
WORLD REFUGEE CRISIS 2014 AND 2015

The conflicts around the world in recent years have displaced millions of people against their will. Years 2014 and 2015 are particularly significant for displacement statistics: 2.9 million and 1.8 million people were forced to flee their countries and become refugees in these two years, respectfully, while it seems that dramatic rise in the refugee population has started one year before, in 2013, as shown in figure 1. With nine people per 1,000 being forcibly displaced, as opposed to six per 1,000 since 1999, the rise in the last few years has especially coincided with the “Arab spring” and the prolonged Syrian conflict. Also, other unresolved conflicts such as those in Afghanistan, the Central African Republic, South Sudan, and Yemen, and some new or reignited conflicts such as those in Burundi, Iraq, Libya, and Niger have contributed to the increase of these numbers.

UNHCR records that the global forced displacement (including internally displaced persons) has increased by 5.8 million in 2015, counting 65.3 million of forcibly displaced people worldwide that have fled “persecution, conflict, generalized violence, or human rights violations” (UNHCR 2015: 2). Out of

this number, 21.3 million are recognized as refugees (5.2 million of them are Palestinian refugees registered by UNRWA), 40.8 million are recognized as internally displaced persons, and 3.2 million are recognized as asylum seekers. It is also interesting to see that not only the raw number of refugees has risen - there is a rise in proportion of displaced persons in general population. Year 2015 peaked with record 12.4 million newly displaced people due to conflict or persecution.

Figure 1: Trend of global displacement and proportion displacement 1996-2015
(Source: UNHCR 2016: 6)

It is also found that, in 2015, developing regions hosted 86 per cent of the world’s refugees under UNHCR’s mandate, compared with about 70 per cent two decades ago. The least developed countries have provided asylum to 4.2 million refugees, or about 26 per cent of the global total, while they are having problems to meet the development needs of their own citizens. The main receiving country is by far Turkey, with over 2.5 million of refugees that have found shelter in this country. Next are Pakistan, Lebanon and Islamic Republic of Iran, as shown in Figure 2. Developed countries are not present on the list of top 10 receiving countries. Lebanon is the first on a list of countries that have significant refugee-to-national population ratio: nearly one in five persons is a refugee there. When number of refugees is observed against 1 USD of host country’s GDP, the Democratic Republic of the Congo has received 471 refugees per 1 USD GDP, which indicates strain in the country’s resources to host refugees. Ethiopia and Pakistan are also in similar position.

Similarly to countries of asylum, the top countries of origin in 2015 were located in developing regions of the World, with majority of them being the most common countries of origin for at least five years. The top ten source countries (presented in Figure 3) accounted for 76 per cent of the global refugee population under UNHCR’s mandate. The Syrian Arab Republic is, like in previous year, the top source country of refugees with 4.9 million people that are currently residing elsewhere; the overwhelming majority of these refugees moved to one of the neighbouring countries, mostly to Turkey. Major host countries for these refugees outside the immediate region included Germany, Sweden, and Italy.

Figure 2: Major refugee-hosting countries at the start and end of year 2015
 (Source: UNHCR 2016: 15)

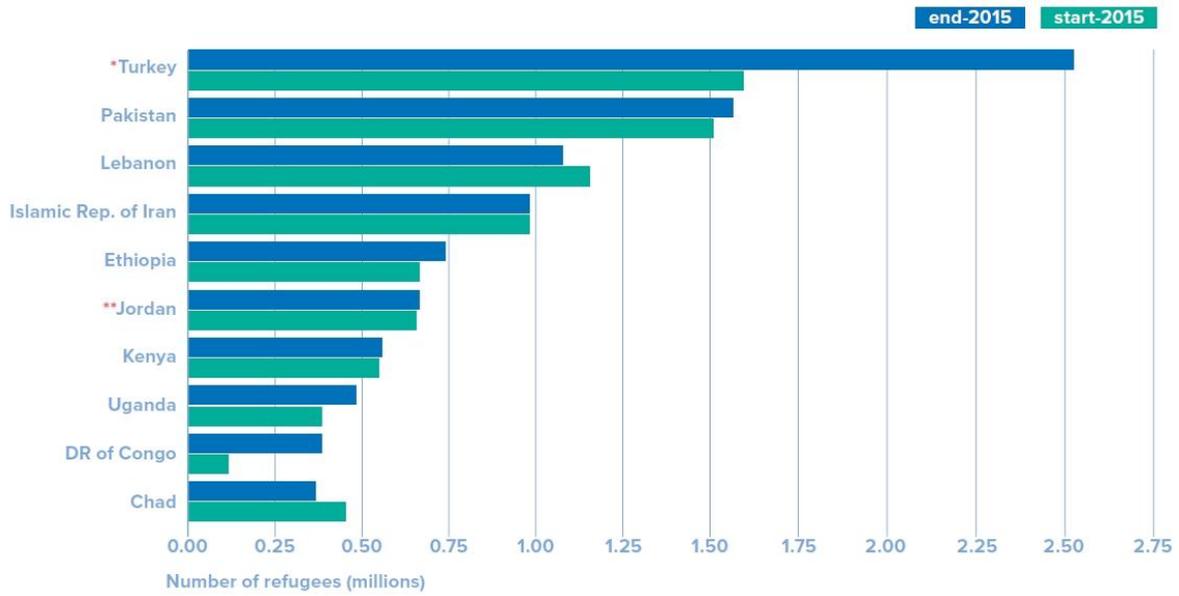
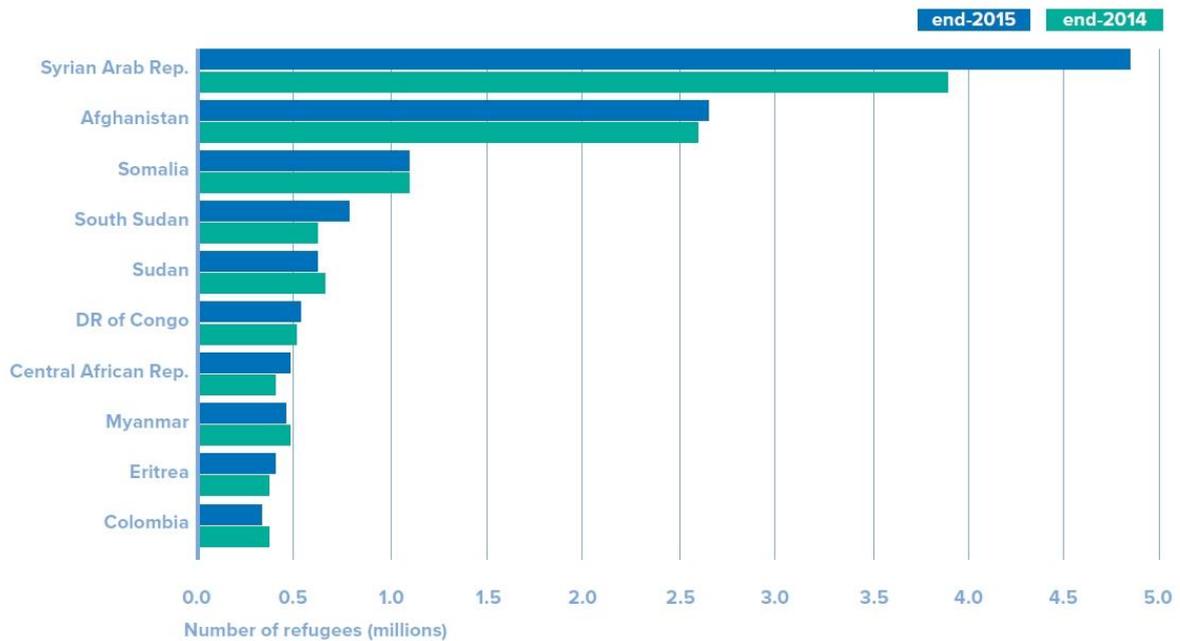
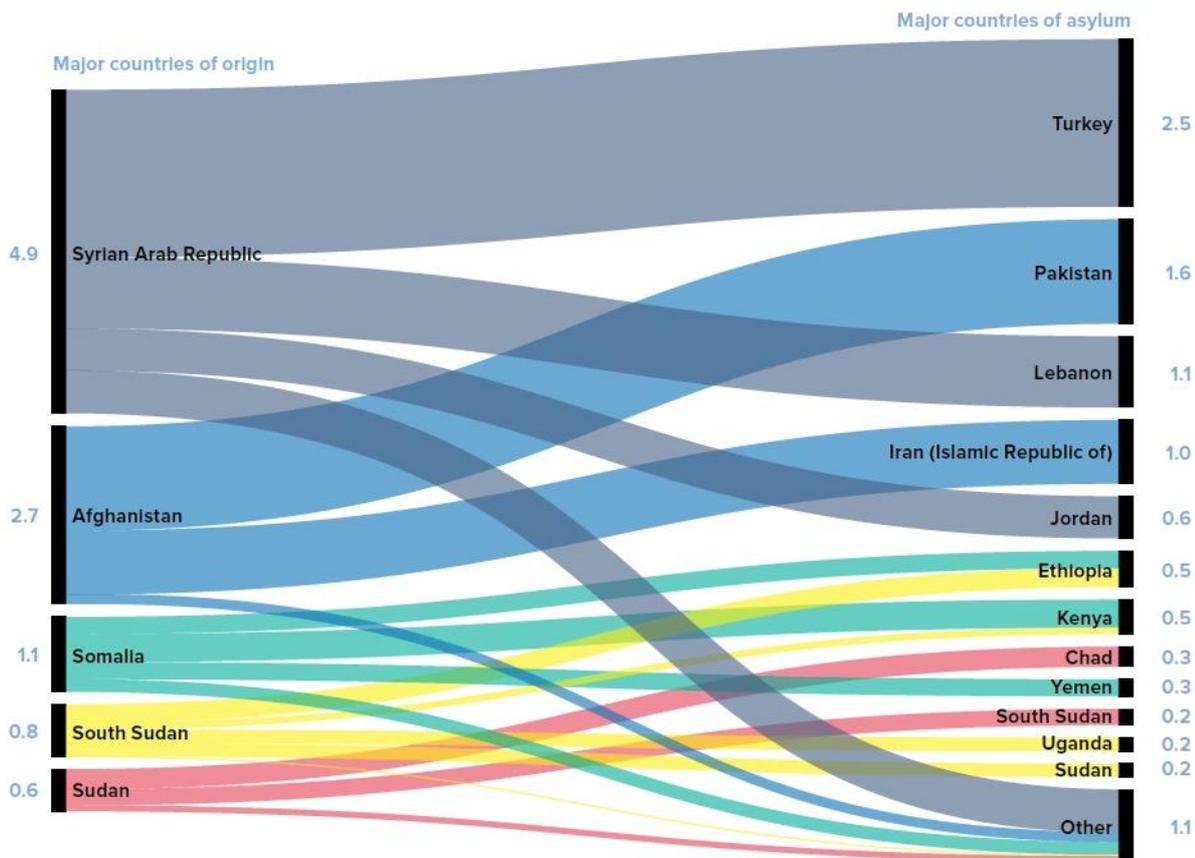

Figure 3: Major source countries of refugees at the start and end of year 2015
 (Source: UNHCR 2016: 16)

When the data about source countries and host countries are put together, it can be seen that most of the refugees indeed find asylum in the neighbouring countries, around 90 per cent of those who leave their country. Also, it is apparent that a hosting country usually deals only with refugees from one source country; only Ethiopia has somewhat even number of people fleeing from two countries (from Somalia and South Sudan). Since these host countries are economically observed as “developing” and some of them even as “least developed”, it is hard to name economic motives as the most important ones for these kinds of migrations. Since refugees mostly have scarce resources available for their displacement, it is challenging for most of them to embark on a longer journey, and they usually settle in the nearest safest area.

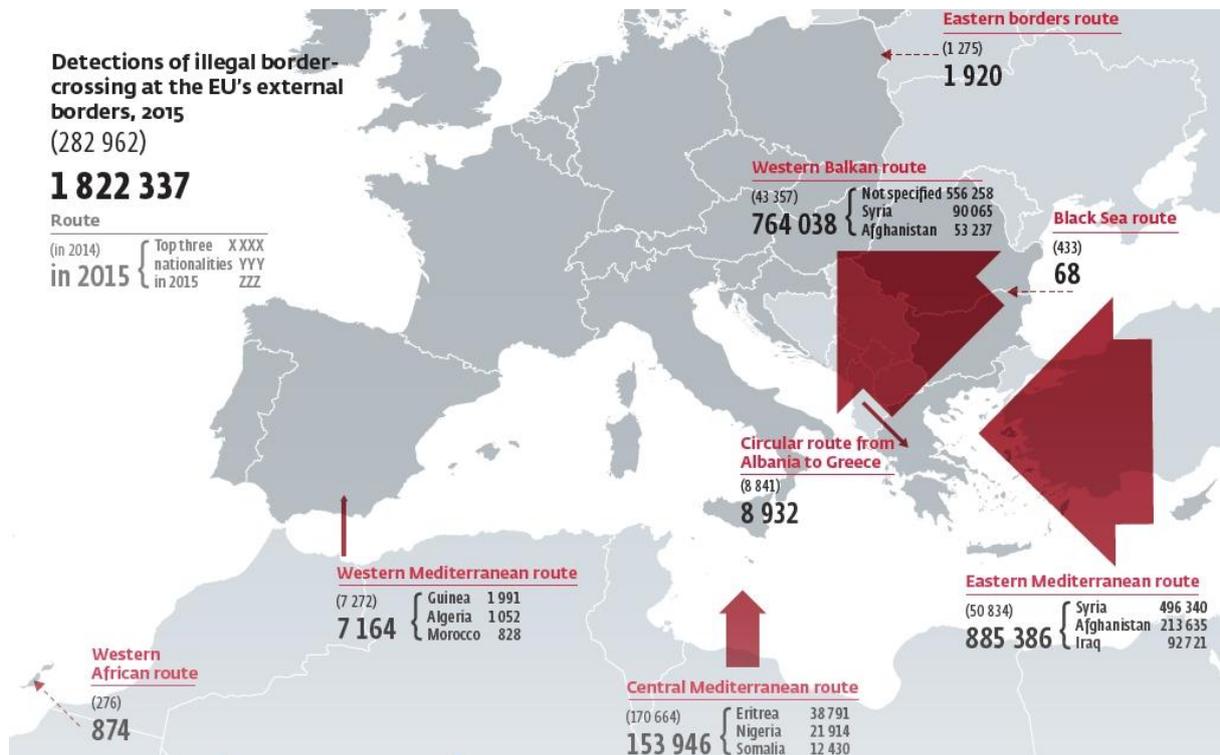
Figure 4: The flow of refugees to other countries (Source: UNHCR 2016: 21)

EUROPE MIGRANT CRISIS 2015

Although year 2014 had a peak in number of refugees globally, only in the second half of 2015 did Europe witness a large increase in the number of refugees and migrants on its territories. Hundreds of thousands of people embarked on a dangerous journey every month, most of them crossing the Mediterranean Sea to reach shores of European countries. There were three main routes that were dominantly used by refugees in the Mediterranean Sea: Eastern, Central and Western routes, with most of the refugees coming from the Syrian Arab Republic, Afghanistan and Iraq. After entering the EU from Greece, most of them followed the Western Balkan route, as shown in Figure 5, in order to re-enter the EU in Hungary or Croatia, and then to other EU countries.

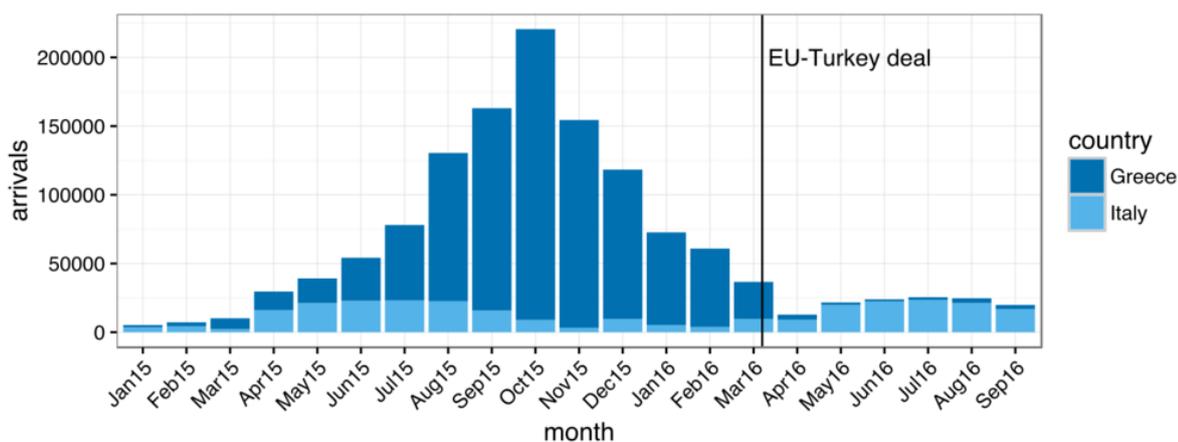
Figure 5: Dominant migrant routes and number of illegal border crossings
(Source: FRONTEX 2016: 16)

This situation resulted in over one million recorded migrant arrivals by sea in countries of European Union in 2015, compared to more than two hundred thousand arrivals by sea recorded in 2014 – five times the increase. The route that was used mostly was from Turkey to the neighbouring Greek islands in the Eastern Aegean Sea, which was an effective way to enter the EU until the agreement was made between EU and Turkey in March 2016. This deal aimed to tackle the migrant crisis, asserting that all the migrants that do not apply for asylum in Greece will be sent back to Turkey; same was to happen if their claim is rejected; but for every Syrian being returned to Turkey from a Greek island, another Syrian is to be resettled from Turkey to the EU. UNHCR and other aid agencies did not want to be involved in returns or detentions associated with this deal, stating that it is a mass expulsion that contravenes international laws and basic humanitarian principles. After this deal, number of migrants rapidly came down, with Italy reclaiming the first place for first-contact country for Mediterranean migrants, especially from African countries, but also from other migrants who found this route more acceptable now, as shown in Figure 6.

Despite the stereotypes so common in the media, relatively few refugees find their way to Western Europe: there were 1.8 million detections of illegal border-crossing along the external borders, and 1.26 million first-time asylum applicants in the EU in 2015. Comparing this to 65.3 million forcibly displaced people globally, less than two per cent of these people seek asylum in the EU; since the population of the EU was estimated at 510 million in January 2016, first-time asylum seekers make less than 0.25 per cent in the European Union. Sweden and Malta are the only European and high-income countries that are present on UNHCR's 2015 top 10 list of countries that have significant refugee-to-national population ratio, with seventeen recorded refugees per 1,000 national population both (UNHCR 2016: 18).

Figure 6: Comparison between sea arrivals to Greece and Italy (source: Nykterinos, 2016)

The title of this chapter purposefully uses the word “migrant” instead of „refugee“, since not all people who seek asylum are from areas that had recorded threats to individual existence in recent years. While refugees from countries such as Syria, Afghanistan, and Iraq in most cases get their asylum application approved in the EU, some others are rejected and sent back to the point where they entered the EU. Around 33 per cent of people who illegally entered the EU in 2015 did not have specified nationalities, or falsely claimed to arrive from Syria (FRONTEX, 2016) with no documented systematic threats in their surroundings or any evidence that they did in fact escape from immediate danger. Also, it was not uncommon for local migrants in the EU neighbourhood, such as people from Kosovo*, Serbia and Albania, to join these refugees, and to search illegal ways to enter the EU and apply for asylum. Other economic migrants, for example those from Nigeria, Gambia and Pakistan also joined this route. Even for those refugees who did come from life-threatening conflict there is a question why did they choose to travel to Western Europe, a journey that was life-threatening by itself, with a few hundred US dollars average price tag.

A recent study of asylum seekers traveling through Western Balkans has revealed that most of them are “unmarried males at peak working age, from countries affected by war and political turmoil” (Lukić, 2016). This suggests that we cannot easily divide migrants into groups of “economic” and “survival” motives, as many of them who travel to the EU are combination of both. Both of these variables are actually a continuum of different states that are present in different countries and regions, and every migrant has his or hers position on those variables, having a unique story to share. Different individuals have different fears: from forced military enrolment, political prosecution, religious oppression, ethnical violence, civil war, human trafficking, organ harvesting, and others. On the other side, some individuals try to escape from devastating poverty and hunger; while others believe they could just do better elsewhere.

One of the interesting questions in this situation is why did these migrants try to reach EU in such big numbers in the second part of 2015, instead of 2014 when there was bigger record of refugees? Year 2014 was also unprecedented by sheer numbers of asylum seekers in the EU, but year 2015 recorded an enormous rise.

One of possible explanations is that refugees tend to follow routes that are more “beaten”: the more people use one route, it becomes popular to others. Therefore, refugees could have been “pulled” to travel to the EU by people who fled there before them, by showing that it is possible to illegally enter and settle in the EU, with high ratio of asylum acceptance especially for Syrians. Some of these people had personal contacts in Western Europe that have already made this journey, others have heard about these promising examples in their surroundings. The more people fled to the EU, it became more interesting

and compelling to the others that stayed in other regions. The globalization factors in the 21st century are quite significant here, since the information about the possible destinations and about planning the routes are easily available. It was documented that the migrants traveling through the Western Balkan Countries have had live updates about border crossings status, dominantly through social networks and instant messaging.

Additionally, since people-smuggling has become more and more developed, it was easier for anybody with enough money to decide to invest in personal future in the EU. Refugees and smugglers are often in symbiosis (Salt, 2000), and it is in their common interest to get the job done. Nobody in this chain wants to report a crime, since there are significant benefits on both sides. Europe has had problems with regulating human trafficking and people smuggling for decades in relation to asylum seeking; UNHCR's report from 2000 stated that "the current status quo is practically and ethically bankrupt from all positions" (Morrison and Crosland, 2000) with EU practically motivating migrants to enter illegally due to its strict asylum politics. This was the perfect ground for smugglers to start forming networks or chains to transport people. It is documented in 2015 that more than 90 per cent of migrants who enter the EU are facilitated in some way, mostly by members of a criminal network. The main corridors for migrants are usually well organized but rather fluid and flexible: they adapt fast to external factors such as border controls, new border obstacles and weather conditions. This is a multi-national business with suspects found around the globe; this business is usually led by leaders who coordinate activities along any given route, with organisers and facilitators joining locally; it is estimated that in 2015 people smuggling around the globe resulted in yearly turnover of 5 to 6 billion USD (INTERPOL, 2016). Most of the migrants pay for transport services in cash (52 per cent) before they embark, but alternative banking systems (such as Hawala) and payments from relatives already living in the EU also make a significant contribution (20 and 16 per cent, respectfully). This smuggling business extends further on both sides: smugglers need to launder their money and thus taint the economy; the smuggled ones sometimes engage in criminal activities in order to pay for their travel, or they are victims of labour or sexual exploitation. Also, terrorist attacks in Paris in 2015 showed that terrorists could use these migration networks to infiltrate into the EU.

The combination of large quantities of people that have already migrated to the EU and well-organized transportation networks created a significant "pull" factor that was parallel to the existing economical "pull" factor of the target countries. This influx also coincided with the amendments made to the Asylum Law of the Former Yugoslav Republic of Macedonia in 2015. These amendments allowed for a 72-hour period of legal transit and access to public transportation for all refugees and other asylum seekers. Also, Serbian government has for several months arranged public transport for these people, as well as rapid processing. Declaration made in Germany in late August 2015 that there was "no upper limit to the right for asylum" additionally encouraged various refugees and economic migrants to try their luck applying for an asylum. These factors have probably made an illegal journey to the EU to be perceived as easy, fast, and successful, which may have led to refugees in Turkey consider moving westwards. Additionally, when the European countries started questioning the current policies, with parts of the public asking for governments to stop receiving migrants in these numbers, there was additional "pull" factor formed: many refugees decided to act quickly and try to enter the EU as soon as possible before the doors close.

This resulted in enormous numbers of asylum seeking migrants in the last days of then current status quo. After countries in Central Europe closed their borders and tightened the control, many migrants were "locked" in transfer countries such as Serbia and FYR of Macedonia, and some even had to temporarily settle in "no man's land", between the borders. This route was quickly abandoned by most migrants in 2016, as it had many significant obstacles put in front of the migrants: they were asked to

apply for asylum in the first EU country that they reach, without any help in transport and procedures to other countries.

CONCLUSION

The facts in the previous chapters were presented with the aim to explain the basics of phenomenon of global migrant crisis in 2015. It was shown that this was not the first time that refugees have questioned the current political, ethical and humanitarian states of another region. What is special about this crisis is that there were multiple “push” and “pull” factors that have coincided and thus created a tsunami of migrants that flood the European institutions designed to process and accommodate refugees. Simply put, hundreds of thousands of refugees and/or economic migrants found that the EU has its doors opened, and decided to pass through that door.

It was also shown that it is not easy (or acceptable in most cases) to classify somebody as a “refugee” or an “economic migrant”. Many of asylum seekers in the EU have complex past and context, and in order to manage a crisis like this, we have to understand the complexity of motives that instigate people to embark on such a dangerous journey, burdened with their past and tempted to illegally cross international borders.

The future challenges are two-fold: how to manage existing migrants, and how to manage future migrant crisis? These challenges face us with different questions: What did the EU learn from this experience? Will there be any new transnational agencies formed to streamline new migrant waves? Is asylum seeking becoming obsolete in ever-changing environment and in globally-connected world? How to tackle large groups of people who believe they deserve better? How to decide when is enough and what is enough when people migrate? And is there enough at all?

REFERENCES

- Davenport, Christian A.; Moore, Will H.; Poe, Steven C. (2003) Sometimes you just have to leave: Domestic threats and forced migration, 1964-1989. *International Interactions* 29:1, 27-55.
- FRONTEX (2016) Risk Analysis for 2016.
- Hansen, Randall.; Desmond, King. (2000) Illiberalism and the New Politics of Asylum: Liberalism’s Dark Side. *Political Quarterly* 71(4):396–403.
- INTERPOL (2016) Migrant smuggling networks – joint Europol-INTERPOL report executive summary.
- Lukić, Vesna. (2016) Understanding Transit Asylum Migration: Evidence from Serbia. *International migration* 54:4 31-43.
- communi, Will H.; Shellman, Stephen (2004) Fear of Persecution Forced Migration, 1952-1995. *Journal of Conflict Resolution* 48.5 (2004): 723-745.
- Morrison, Andrew R. (1993) Violence or Economics: What Drives Internal Migration in Guatemala? *Economic Development and Cultural Change* 41:4; 817-831.
- Morrison, John; Crosland, Beth. (2000) The trafficking and smuggling of refugees: the end game in European asylum policy? UNHCR.
- Neumayer, Eric. (2005) Bogus Refugees? The Determinants of Asylum Migration to Western Europe. *International Studies Quarterly*. Vol. 49 Issue 3, p389-410.
- Nykterinos (2016) Sea arrivals to Greece and Italy. url: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Sea_arrivals_to_Greece_and_Italy,_2015.png
- Salt, John. (2000) Trafficking and Human Smuggling: A European Perspective. *International migration* 38:3 31-56.
- Schmeidl, Susanne. (1997) Exploring the causes of forced migration: A pooled time-series analysis, 1971-1990. *Social Science Quarterly* 78:2 284-308.
- Stanley, William D. (1987) Economic Migrants or Refugees from Violence? A Time-Series Analysis of Salvadoran Migration to the United States. *Latin American Research Review*, Vol. 22, No. 1 (1987), pp. 132-154
- UNHCR (2016) Global trends: Forced displacements in 2015.

The Role of Creativity in Sustainable Cultural Development

Dr. Vladimir Mako, University of Belgrade

makovl@arh.bg.ac.rs

ABSTRACT

The aim of this paper is to explore the relationship between creativity and the contemporary concept of sustainable cultural development. It seems that creativity as a constant process of development of ideas links essentially to the aesthetic fundamentals of culture and its contemporary understanding of sustainability. The essential point of this concept can be understood as the transcultural phenomenon operating through the aspects of the process of creative recognition and evaluation of different cultural values. In that context, the issue of sustainable cultural development can be recognized as potential for global understanding of particular local aesthetic values.

Keywords: Sustainability, Creativity, Culture, Society.

Research on cultural and social sustainability conducted in recent years, emphasized issues vital for our understanding of this complex question. A range of topics, from philosophical notions of aesthetics and ethics, to systems possibly able to concern with the everyday needs and development in a practical way, occurred in the field. This paper, however, will focus on a number of notions interacting and establishing the possible essence of the broader understanding of the contemporary nature of cultural and social sustainability. It will reflect on a simple fact that the transformation of everyday human needs, political, cultural and economical necessities, changes also the nature of social balance. These changes should be almost immediately addressed if the essential concern for a sustainable development would remain the mark point of contemporary notion of society. It guides us to understand the fluid nature of reality, and through particular means to conduct the process of building the reality of tomorrow. Actually, sustainable cultural and social values, expressing global contemporary standard for a longer period of time, should be able to grasp and incorporate needs for constant every day transformations powered by the ongoing necessities of human technical and spiritual existence.

In this context, a few important aspects should be emphasized. In his *Introduction to Metaphysics*, Bergson defines reality as mobility if external to our inside.² This notion is from a particular interest for our discussion, while mobile reality means a constant change of directions in idealizing our own understanding what that reality really means. By this point, mobile reality is linked to our state of mind, to someone's view of reality. If an absolute movement can be conducted by intuition, as Bergson emphasizes, using the effort of imagination, we can understand that constant change of social and cultural conditions, depend on a number of coordinated personal understandings what reality could be, and how these fragments can be united into a transformable power of development. In this context we can think of reality as a dynamic sense of life, transformable in a fluid and mobile process.

In this context, the sense of transformable reality refers on complexity in the process of constant development of social and cultural sustainability. It indicates the need for everyday efforts within a society for keeping this process ongoing. By this, everyday life exposing needs for improvement of political, economical, cultural, and social aspects, forms a powerful potential for breaking already achieved and established standards in these fields.

² Bergson, H. (1913). *An Introduction to Metaphysics*. Macmillan and Co., London, p.55.

It seems that creativity as a particular human activity plays a fundamental role in this process. By its own nature, creativity implies imagination on one side, and on the other, deals with the material necessity of human life. Here, imagination can be thought as development of solution possibilities what the future reality in becoming should be, and which a creative act will execute in a problem solving process. The success of a creative act depends on one's ability to manage these two poles, recalling on personal experience and its quality potentials. In this way, creativity is addressing a problem solving process by diverse modes and approaches, because it applies knowledge which by its nature can be taken just as a *certain point of view*, or as a personal constitution of *fragments of reality*.³

According to that, creativity applies knowledge producing *the various concepts into which a change can be analyzed*. These concepts, as Bergson explains, are products of creativity defined as *stable views of the instability of the real*.⁴ Actually, act of creativity addresses fragments of reality mostly by intuition, constituting interpretative possibilities of the creative dealing with the issues of mobile reality, applies various modes of knowledge, mostly intuition, resulting from one's experience transformed into practical means of conducting the creative act itself. This way, creativity defines as an activity reflecting on our temporal condition and its needs, consequently rooted in everyday changing reality.

In the context of sustainable cultural development, creativity can be thought as an interpretative act of everyday's feelings and needs, ordinary enjoyment of our cultural life transmitted by the expressions of a particular artistic medium. This activity should be accompanied by social behavior developing and performing acceptable cultural modes. The multivalent nature of these cultural modes addresses the variability of creative performances, the essence of which is the acceptance of cultural and social diversities. It encourages development of personal cultural confirmation of aesthetical and ethical values in contemporary cultural mixture, and it is essential for production of cultural contra standards, as creative transformable power. As Singer emphasizes, dealing with *extremely elusive problem one could only issue from a mode of thought that runs in opposition to our usual consciousness*.⁵

Contemporary aesthetic theories developed this idea, establishing the notion of a contra standard, which acknowledges that a creative act is about breaking the usual ways of thinking and cultural behaving, and evaluating products and artistic expressions according to ruling aesthetic values. A dynamic sense of reality, through creativity transforms our usual, already established mode of aesthetic evaluation, producing a contra standard, as a cultural statement of upcoming reality. The only stabile landmark in this process remains the ethical consideration of human needs, social and cultural condition, and development of livable standards. However, through this process one is not producing stable cultural structures, but a number of new diversities emerging from subjective creative activities, based on intuitional perception and experience of running contemporary issues.⁶ It proves, as Singer states, that creativity is *the feeling of reality that we have*.⁷

Here, one can witness a transcultural mode in action, which unifies divers and divergent cultural values into a creative potential. Acceptance of diverse aesthetic values as potentials for development of one's own culture can be thought as sustainable productive, allowing creative activities to transform our fluid and changeable reality. Societies without this mode behave and work exclusively in traditional manner, producing vernacular values, without possibilities for development of new aesthetic activities. They stay sustainable by inertia of vernacular values until they meet an outland, usually aggressive

³ Ibid. p.35.

⁴ Ibid. p.46.

⁵ Singer, I. (2011). *Modes of Creativity: Philosophical Perspectives*. The MIT Press, Cambridge Mass., p.36.

⁶ Mako, V. (2013). *Aesthetic Premises of Green Design: Ethics and Sustainable Architecture*. In *Nano, Bio and Green – Technologies for a Sustainable Future*. Proceedings of the 13th International Multidisciplinary Scientific Geoconference SGEM 2013. Albena, p.549.

⁷ Singer. Op. cit. p.59.

influence. Then they disappear, while the creative modes of cultural development have never been necessary for their isolated existence.

Only dynamic, transformable culture can be thought as sustainable culture. Discussed issues are consequently reflecting one important and unavoidable aspect of every social and cultural development, namely the process of education. It would be illusionary to try to maintain the constant development of society without referring to the development of twenty years, however, have not been completely satisfactory. Majority of these new approaches kept the logic of factual learning, and separation of scientific and practical fields of education, avoiding the necessity of integrated studies dealing with the broader research issues.

Learning the creative approaches to the research process and how to teach students the logic of constant self education should be the priority when talking about contemporary sustainable social and cultural development. It applies the logic of an intuitive recognition of the needs of changeable reality, and the creative processes in researching the possible solution, based on newly developed theoretical and practical means in addressing emerging social and cultural issues. Students should learn how to feel and recognize the logic of reaching quality possibilities of creative interpretations of these issues. They should be able to use their intuition and imagination for establishing creative, aesthetic values of future sustainable social and cultural every day manifestations. In this context, the satisfactory educational *principle is that students who are creative will garner from themselves the means of developing skills and techniques that can enable them to learn whatever they wish.*⁸

As the discussion indicates, the issue regarding social and cultural sustainability is a complex one, particularly when considered in the contemporary understanding of dynamic and transformable reality. Contribution of theories to this discussion is crucial, and it is encouraging that a number of researchers are focusing on particular objectives guiding our general understanding of the issue. In this context, we can emphasize just a few of most important objectives related to the notion of social and cultural sustainability as: addressing basic human needs, development of individual responsibility, and recognition of the cultural and social diversities, among other. This way, social and cultural sustainability, *is an interface between different dimensions of sustainable development.*⁹ However, we should emphasize that the constant development of ideas and necessary practical results, can be maintained mainly by applying creativity in that process. It seems that in the world of cultural and social varieties, sustainable development should be thought and practiced through creative processes, and its future insured through adequate educational objectives, addressing particular cases emerging from everyday needs and transcultural behavior.

⁸ Ibid. p.59.

⁹ Kefayati, Z. and Moztarzadeh, H. (2015). *Developing Effective Social Sustainability Indicators in Architecture*. Bulletin of Environment, Pharmacology and Life Sciences, Vol 4 (5), p.41.

Where is My *Mediterranean Passport*?

Dr. Irena Lagator Pejović, University of Donja Gorica

Irena.Lagator.Pejovic@udg.edu.me

ABSTRACT

Problem: My paper addresses areas of Art History, Cultural Studies and the Arts. As a visual artist, I was recently a participant in two international group exhibitions that were presented within the context of some of Europe's leading art museums. My aim within this paper is therefore to sustain the importance of culture and cultural exchange as a factor of growth and development for people and collectivity because in reality nowhere, except in the cultural sector do identities mix, cultures bridge, and nowhere else do we share and gather knowledge, eliminate conflicts and celebrate inclusivity.

Method: It is hoped that the paper will help to disseminate the knowledge that the two exhibitions had produced in terms of their social, political and cultural relevance, which proved that art is a potential public space where realities can mix and speak in a peaceful and thus productive way.

Results: The first exhibition *The Sea is My Land* – Artists from the Mediterranean, was produced by the BNL Bank – BNP Paribas Group, and examines the Mediterranean area as a cultural basin that unites different civilizations. The exhibition was at first presented at National Museum of Art of the XXI century MAXXI in Rome (2013) and one year later at Triennale Design Museum in Milan (2014). This exhibition was curated by prominent figures from the international curatorial scene, Francesco Bonami and Emanuela Mazzonis and presented 140 works by 23 artists. The knowledge that we obtain from the exhibition is that the universal code of art describes the ceaseless changes of the Mediterranean, a territory of cultural dialogue where art and culture are able to go beyond social borders, religious pluralism and ethnic dispersion in favor of peaceful communication and the creation of a parliament of exchanges. The second exhibition *D'une Méditerranée, l'autre*, held at FRAC Provence-Alpes-Côte d'Azur in Marseille and in Hotel des Arts-Centre d'art du département du Var in Toulon (2016-2017), with the curators Francesco Bonami, Emanuela Mazzonis, Pascal Neveux and Ricardo Vazquez, added to the selection of the first exhibition new works and artists expanding on the concepts of introspection, solidarity and the environment, enriching the experience of the first exhibition with a new political dimension.

Conclusions: Because art produces reality, the essay shows how our perception might shift if we look at and think about the Mediterranean as our daily public space, a space that we have to take care of, show respect to and be responsible for; it also shows us how culture can generate trust, allowing us to consider which new horizons the sense of a *Mediterranean passport* would open up and create and demonstrating that the poetic reconstruction of the world is an emerging horizon.

Keywords: Coexistence, Sharing, Influence, Identity, Social, Compassion, New Horizons, Responsibility, Development, Capital, Art, Trans-nationality, Archipelago, Sustainability, Responsiveness and Sensibility.

INTRODUCTION

The theme of this paper is the imagination and the conception of a *Mediterranean passport*. The idea of the *Mediterranean passport* was first introduced by the Italian curator Francesco Bonami in his text about the art exhibition *The Sea is My Land* published in the book about that exhibition¹⁰. He even spoke of an alternative version of the exhibition title as being *The Free Republic of the Mediterranean*. As one of the participants in that exhibition I find that this concept and kind of passport should be disseminated, developed and celebrated, at least in each of the Mediterranean countries, if not wider, for the globalized times we are living in are the foundation of such a concept, except only that we still do not yet see and understand that foundation clearly enough.

The aim of the paper is to show that we can gain capital even over the longer term if we create it through culture and not through conflicts. The **main questions** therefore are: How do we understand what

¹⁰ *The Sea is My Land* - Artisti dal Mediterraneo. MAXXI, Rome, Italy. Published by Feltrinelli. 2013.

culture is? and Do we know that culture too has a power, not only politics?. Then our aim is also to understand the paradox: if politics in its essence is the culture of coexistence and responsibility then destructive conflicts should not exist. Therefore the aim here is to extract the positive resources of the Mediterranean region and culture since with the flow towards the everyday, and towards the capital, we seem to forget them.

The main characteristics of the paper are in that it is based on studies of reasons for two visual art exhibitions that happened between 2013 and 2017 i.e. on the urgency of an exhibition concept that lasted for five years. The paper will not analyze artworks as such, but will rather explain how the exhibitions are conceived and how that particular conception contributes to the understanding and solution offering for current issues of extreme urgency. It shows how the medium of the art exhibition is evolving, avoiding remaining a passive and short term project in favor of being one capable of producing knowledge that has social, cultural and political relevance for the future.

The methods used in the paper evolve firstly around introspection, as the title suggests. *Where is my Mediterranean passport?* – may easily be a question one can ask in the future. The comparative method will be very useful during the explanation of the already existing alternative model of passports – the NSK passport and state, or the historical Nansen passport. Therefore according to the Derridean deconstructivist method, the paper will analyze what the Mediterranean is, what owning a passport means and which are the powers of art.

The results of this paper are twofold. To begin with I hope that local and regional professionals at an interdisciplinary level will recognize the value of what the two art exhibitions in Italy and France have achieved. Secondly, the result is also to outline where the contemporary art exhibition productions today are heading and how they are becoming interdisciplinary, socially and politically relevant, educational and scientific. It is human nature to imagine, create and search for objects of development, but history has taught us that the most necessary task is the maintenance of those created achievements. The overall result therefore of this paper is that it provides evidence that culture is the passport to the future with which we can manage to preserve and develop rather than destroy what Mediterranean culture already possesses.

PROBLEM STATEMENT

Material and cultural goods have always permeated and conditioned each other through the ages. The richness of the material and immaterial cultural heritage of the Mediterranean has always had a large influence on the development of the economic relations of that area.

The Mediterranean basin could be the most developed economic area in the world, a symbol of economic prosperity, which is subject to a number of factors contributing to this. However, unfortunately it is not, again due to a number of other factors that determine the current situation.

MEDITERRANEAN TODAY

Let us briefly recall the factors that affect how the Mediterranean could be a symbol of economic and cultural prosperity:

1. It's geographical position at about 40 degrees north latitude, causes a mild, gentle and very favorable climate, as well as a geo-strategic position in the world political map.
2. It is a place that connects three continents: Europe, Africa and Asia.

3. The wealth of Mediterranean historical and cultural heritage, knowledge and tradition has been developed over the centuries: these include the legacies of Mesopotamian, Egyptian, Canaanite, Phoenician, Hebrew, Carthaginian, Greek, Ilirian, Roman, Byzantine, Arab, Ottoman, Christian and Islamic cultures.
4. The wealth in fuels and other resources is particularly important as a condition for smooth independent development.
5. The quite well developed infrastructure and in particular the possibility of transport connections, especially low-cost maritime transport within the region and on to the world through the Strait of Gibraltar, the Bosphorus, the Dardanelles and the Suez Canal.
6. The affordable labor force, especially in the Balkans, the Middle East and in Africa, is another important factor.
7. The existing production capacity of the famous Mediterranean food, as well as insufficiently tested natural resources.
8. The richness of the flora and fauna, and the unique perspective of the landscapes.
9. The Mediterranean is not only a witness to traditions and ancient epochs, but also a highly dynamic crossroads for the development of new technologies.

However, one element is enough to stand as the main obstacle to development, despite his importance, and that is the geo-political and strategic position of the Mediterranean. Before being perceived as a potent force or a bridge of civilisations, diverse cultures, customs, races, languages and religions, it turns into an arena for conquest, conflict and antagonism. Instead of having "the wind in our sails", we have the "winds of war", conflict, destruction, persecution, migration and a return to the past. We could argue that part of the Mediterranean is a victim of certain global or quasi-global policies with which the region of the Mediterranean cannot cope. Therefore it is necessary that the Mediterranean becomes recognized as a worldwide opportunity and a space of general interest, not as a place for the conflicting interests of the great powers.

The Mediterranean exists as a nominal whole, as a geographical term, but in fact it does not exist as a whole that rationally uses its potential. The north of the Mediterranean and the southern shore are two not only opposite, but often opposed poles. To the north, in a number of countries we have relative wealth and progress in every sense, while the south is mainly a symbol of poverty and the continual search for northern values. Some countries from the north had its colonies in the south and left a deep influence there, but did not find the formula by which the south would become a good partner in common interest, and not simply be perceived as a colony. After all, today we are witnesses of what is happening in the 21st century, both to some Mediterranean countries and their populations. Can that painful reality be cured? We have to find the ways and path the roads to avoid the fact that thousands of innocent souls find death in the waters of the Mediterranean. The main question is: "Is there any hope for the Mediterranean?". The answer is clear and unequivocal: "There is!". There is, if people really want it. We need to recall the ambient, economic, human and other advantages and opportunities that the Mediterranean had and will always have. But those very elementary assumptions are not sufficient without the efforts of the so-called "human factor". It is people who sublimate all the factors and create the conditions for a dignified and good life in a given environment. A good example of this is a very basic comparison or parallel between the Balkan Peninsula, which is part of the Mediterranean and the Scandinavian Peninsula, which is part of Northern Europe. To be specific, the Balkan Peninsula has as its heritage almost all the benefits that the Mediterranean offers to those who lives there, and yet it is not a

symbol of wealth, a better life, stability and security, but a "powder keg"¹¹ and a place of perpetual conflict and instability. On the other hand, the shores of Scandinavian Peninsula in the far north of Europe are washed by ice waves and whipped by polar winds, while long and cold winters alternate with very short summers that allow scant vegetation. However, in such circumstances, people have matured to the extent that they have created huge material wealth, a society of social justice and the conditions for a decent life, becoming the place where the majority of migrants are heading today, remaining mainly temporarily at the heart of the Mediterranean. Even without passport, Scandinavians can reach nearly every point of the globe, exactly as once the Yugoslavian passport allowed, while for the largest number of those in the Balkans nowadays, it is precisely their passport and origin that is the main obstacle to stepping into even a close neighboring country.

Knowing this, people might move the line of positive examples that the Baltic countries give to us, but the conflict of different interests dictate another form of behavior.

WHAT IS CULTURE

Of course, in one part of the Mediterranean countries, all the good and positive that the development of human society brings has been achieved. But a large part of it still suffers. We wonder why we suffer and must it be so? If everything that gives us our Mediterranean could be harnessed and directed to our benefit, there might be peace and stability in this part of the world which history says is the cradle of civilization. Nature nurtured the Mediterranean, but the question is how are we nurturing it back? Or to quote one of the most relevant artists working today, Olafur Eliasson:

"We have responsibility to nurture nature...
There is no nature left, everything is culture."¹²

It's a powerful statement that everything is culture¹³, and we can read it from various points of view. Yes, the environmental, climate and therefore existential issues are clearly a cultural product as the artist asserts, but if everything is culture then politics is culture too. But what kind of culture, we must ask. So "culture" has brought us to environmental problems, be it in the Mediterranean or at the global level, but at the same time it is precisely a "cultural" problem as to how to deal with and solve them. Therefore "culture" equals politics, or even better, to bring in Joseph Beuys work:

"Kunst = Kapital"

Title: *Kunst ist Kapital* (Art is capital), 1979, Joseph Beuys. Medium: banknote (10 DM) labeled. Size: 6.5x13 cm

So we discover a paradox of a kind, that if politics in essence is the "culture" of coexistence and responsibility then destructive conflicts should not exist. In the international division of labor, in a properly regulated trade of goods and services, everyone finds their own interest without compromising

¹¹ *Cabaret Balkan* is a 1998 Serbian film directed by Goran Paskaljević based on a theatre play by Dejan Dukovcki. Its original Serbian language title is *Буре барута* (*Bure baruta*), which means *Powder Keg*. It was released in English speaking countries under the title of *Cabaret Balkan*, with the official reason for the name change being that Kevin Costner had already registered a film project under the title *Powder Keg*. The film received a number of distinctions, including a FIPRESCI award at the Venice Film Festival in 1998. The film takes place in Belgrade in the mid-1990s, when brutality and violence had become part of everyday reality.

¹² <https://www.youtube.com/embed/8sCcGrLs7ag> *There is no nature left, everything is culture*, Arctic Imagination, Det Kongelige Bibliotek. Accessed: 26.04.2017.

¹³ *the way of life, especially the general customs and beliefs, of a particular group of people at a particular time*. Cambridge Dictionary. <http://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/culture> Accessed: 26.04.2017.

the other. Imagine for a moment that the Mediterranean is announced as an oasis of peace, culture, healthy food and cheap energy, protected from all kinds of contaminants. That oasis would represent its new identity.

The question is – is the continuity of the cultural and economic identity of the Mediterranean endangered and how long it can take the current situation? But before that, one would expect the answer to the question of whether that identity ever existed, if we consider the Mediterranean as a whole, or if it is rather a neighboring of different countries around the famous basin, holders of their own identity, which are in parts of Mediterranean in jeopardy and seriously disturbed while on other parts they are not?

Therefore, it is this Mediterranean and European identity that we should rediscover in order to promote and preserve our own values that will be to the benefit of the whole world. The importance of coexistence means offering and accepting (products, knowledge, even culture). In that reciprocity lies the mutual interest that maintains and improves the quality of life. To make that possible we need to achieve peace and stability. Poverty and hopelessness must be eradicated. It seems to be the easiest thing to do, but history tells us otherwise.

Critical theory as well as the World Economic Forum teaches us that today we have to accept the fact that education does not end with our universities, but on the contrary it only begins once we are independent:

The Fourth Industrial Revolution is interacting with other socio-economic and demographic factors to create a perfect storm of business model change in all industries, resulting in major disruptions to labor markets. New categories of jobs will emerge, partly or wholly displacing others. The skill sets required in both old and new occupations will change in most industries and transform how and where people work.¹⁴

The influences of culture, the dissemination of knowledge, and polyphonic exchanges among nations, despite parallel conflicts and destructions, have all grown over the past thirty years and after the end of the Western monopolies in 1989, but the first resulted in a global, contemporary culture and art of diverse origins. What we are all inevitably wondering every day is what is happening to the second ones. The artist and theorist Peter Weibel once gave one of the most precise pieces of advice on a global scale, and for both of mentioned processes:

We are living in a postethnic age: we encounter the postethnic state of art.¹⁵

And that is where culture and art are recognized as a key power. Art exists for the entire world, and accepts influences from the entire world. As a producer of reality, art influences and creates change. Art counts on both: subjects and singularities, individuals and collectives. In his famous lecture on creative act in 1957, Marcel Duchamp said:

All in all, the creative act is not performed by the artist alone; the spectator brings the work in contact with the external world by deciphering and interpreting its inner qualifications and thus adds his contribution to the creative act.¹⁶

When Duchamp asserts that good art is always bound to the actual moment in reality, it is because artists, similarly to seismograph, have the sensibility to extremely precisely detect changes in societies and in the world, in their force and in their duration. Therefore, we would like to recall one of

¹⁴ World Economic Forum, *The Future of Jobs*, <http://reports.weforum.org/future-of-jobs-2016/> Accessed: 27. 04.2017.

¹⁵ *The Global Contemporary and the Rise of New Art Worlds*. Edited by Hans Belting, Andrea Buddensieg, and Peter Weibel, ZKM Center for Art and Media Karlsruhe, 2013.

¹⁶ *Unpacking Duchamp, Art in Transit*. Dalia Judovitz, University of California press, Los Angeles, 1995.

the very important aspects of art and creativity and that is critical thinking¹⁷. And according to the World Economic Forum, the 10 skills one need to thrive in the Fourth Industrial Revolution are¹⁸:

We see that critical thinking in 2015 was in 4th place and creativity last, but that for 2020 they recognize that critical thinking will be more practiced and be even in 2nd place and creativity in 3rd.

NATURES OF PASSPORT

A good example of both of these processes, as well as of all the other above listed skills is the artwork NSK passport. It is a concept trying to offer a solution to complex problems, it is a critique of a kind and a form of critical thinking. Above all it is a creative act. It is an example of pure emotional intelligence. It is understandable to all, decisive enough to stand for the ideas of negotiation, flexibility, cooperation and people management. The NSK state issues the NSK passport and the NSK state is the first, utopian *global state of the Universe*, as the authors explain. It does not own any territory, whether given, annexed, or conquered. It is not even independent. It isn't outlined by any geographical border, any form, or any representative choice of colors or melody. It is immaterial and transnational. It is actually an artwork from 1992, by artists that were grouped around the art collective NSK or Neue Slowenische Kunst¹⁹ – an art movement founded in Ljubljana in 1984, just five years before the fall of the Berlin Wall i.e. at the time of the beginning of the end of the Socialist Federal Republic of Yugoslavia. A seismographic sensibility par excellence, we will all agree.

The NSK State is a state in time, a state without territory and national borders, a sort of »spiritual state«. Besides the members of NSK, the right to NSK citizenship belongs to thousands around the world, to people of different religions, races, nationalities, sexes and beliefs. The right to citizenship is acquired through the ownership of an NSK passport.²⁰

So, we have a situation of an artwork within another artwork, just like we have one Mediterranean in another. But humanity will remember also another kind of passport idea, the Nansen passport issued by the *Nansen International Office for Refugees*, a Nobel Peace Prize holder from 1938 – an organization formed by the League of Nations in the 1930. The passport was issued to refugees incapable of obtaining citizenship and was named after Fridtjof Nansen, a Norwegian humanitarian, and the office was internationally responsible for refugees from territories affected by war between 1930 and 1939.

¹⁷ *The process of thinking carefully about a subject or idea, without allowing feelings or opinions to affect you.* Cambridge Dictionary. <http://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/critical-thinking> Accessed: 27.04.2017.

¹⁸ *The 10 skills you need to thrive in the Fourth Industrial Revolution*, World Economic Forum, <https://www.weforum.org/agenda/2016/01/the-10-skills-you-need-to-thrive-in-the-fourth-industrial-revolution/> Accessed: 27. 04. 2017. / Also featured in Jovan Čekić's lecture *Politics of visibility or about networked images* at Fluid design forum, *Visible*, Podgorica 21.-27.04.2017.

¹⁹ Laibach, IRWIN, Noordung, *New Collectivism and the Department of Pure and Applied Philosophy*.

²⁰ *The NSK State*, http://passport.nsk.si/en/about_us Accessed: 27. 04. 2017.

But what if we ask *Where is my Mediterranean passport?* – as the title of this paper suggests. It would mean that our perception of the question of identity has become more collective, generous, human and future oriented. Or could it be that we, if we once create the *Mediterranean passport*, have at last learned from the past? Duchamp also taught us that an artist works with the past, with the present and with the future at the same time. Joseph Beuys said in 1970 that everybody is an artist, while Peter Weibel says that today everybody is creative (on the web – however). So the first part of the title - *Where is my* - is engaged and in the active present time: we have to search for solutions while at the same time we are already perceiving the benefits from the solutions we are looking for. Searching for this passport, at home or in our own social engagement, means the intention to use it in the immediate future, but also to feel the belonging to a long awaited future that has arrived from the past. Clearly, the *Mediterranean passport* is an idea for the inclusive and transnational future of the Mediterranean region, but it is also the starting point of the first exhibition, of the two we will discuss here.

ENGAGEMENT OF ART THROUGH EXHIBITIONS

The exhibition *The Sea is My Land* – Artists from the Mediterranean was first presented at the National Museum of Art of the XXI century MAXXI in Rome (2013) and one year later at the Triennale Design Museum in Milan (2014). Curated by Francesco Bonami²¹ and Emanuela Mazzonis²², it presented 140 works by 23 artists, from 22 Mediterranean countries, by means of photography, video and film. It was produced by the BNL Bank – BNP Paribas Group for the occasion of the centenary of BNL. It was conceived in Italy, but with international aims. There are several frames of references important for the conception of this exhibition. To begin with, the selection of works grows from diversities that flourish from a common space, territory or legacy as well as social synergies that understand diversity as a resource and opportunity rather than as conflict or a limitation. As a tribute to multiculturalism, post-ethnicity, conviviality, conversation and coexistence, these works convince the visitor that knowledge is gained from the intersections of cultures, centuries and people, and only when we overcome geographical or political divisions and, instead, celebrate individual and collective identities at the same time. Secondly, the catalogue of the exhibition published by Feltrinelli²³ is based on interdisciplinarity and is conceived of more as a book than a catalogue. The participating artists were asked to choose a work by a poet or writer from their country that influenced their artistic practice and whose piece would at the same time contribute to the attempt that the book is meant to offer – an insight in the plurality of the Mediterranean:

The Free Republic of the Mediterranean could be an alternative title for this archipelago of an exhibition, explored not only by artists of the image but also weavers of words, writers chosen by each participant not to talk about their own work, but to tell the story of many different Mediterraneans. The Mediterranean risked ending us as a great lake, a basin without an opening or a way out. Its potential claustrophobia is dispelled by two symbolic outlets: the Strait of Gibraltar, where Ulysses whetted his curiosity to explore the ocean and abandon a more intimate survey of the sea where his

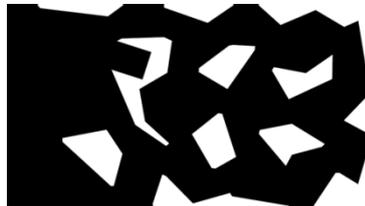
²¹ Francesco Bonami was the U.S. editor of *Flash Art* magazine in 1991. From 1999 to 2008 he was Manilow Senior Curator at the *Museum of Contemporary Art, Chicago* and Artistic Director of Fondazione Pitti Discovery in Florence. He directed the 2nd edition of the *SITE Santa Fe Biennial* in 1997, the 50th edition of the *Venice Biennale* in 2003 and was one of the curators of *Manifesta 3* (2000) and the 2010 *Whitney Biennial*. He has also curated exhibitions at the *Whitechapel Art Gallery* (London), the *Hayward Gallery* (London), the *Pinault Foundation (Venice)*, the *Walker Art Center* (Minneapolis), the *Musée d'Art Moderne de la Ville de Paris*, the *Hara Museum of Contemporary Art* in Tokyo, the *Qatar Museums Authority* in Doha and the *JNBY Foundation* in Hangzhou. https://en.wikipedia.org/wiki/Francesco_Bonami Pristupljeno: 28.04.2017.

²² Emanuela Mazzonis curated in June 2015, with Francesco Bonami, the second exhibition held up at the Galleria d'Arte Moderna in Milan of the UBS Art Collection focused on a selection of more than 100 paintings. In 2014, she curated the first exhibition of the UBS Art Collection, presenting an accurate selection of works on paper. In 2012, she worked on the exhibition *Addio Anni '70* in Palazzo Reale, Milan. In 2011, she coordinated the Julian Schnabel solo show at the Museo Correr, Venice. From 2005 to 2011 she worked as Assistant Curator for all the exhibitions of the François Pinault Foundation in Venice, the opening exhibition of Palazzo Grassi *Where Are We Going* (2006), *The François Pinault Collection, A Post-Pop Selection* (2006), *Sequence 1* (2007), *Italics* (2008) and the opening exhibition of Punta della Dogana *Mapping The Studio* (2009), *The World belongs to you* (2011). In 2010, she co-curated with Francesco Bonami the first show of Damien Hirst in Florence, *For The Love of God* at Palazzo Vecchio.

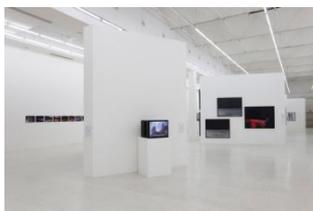
²³ La Feltrinelli is one of the leading Italian and international publishing companies founded in 1954 by *Giorgio Feltrinelli*.

soul was born, and the Bosphorus that Jules Verne's hero Keraban the Inflexible refused to cross in order to avoid paying an iniquitous tax to the Sultan.²⁴

Last but not least, a particular aspect of this exhibition production has grown from the exhibition architecture. Making an art exhibition in space since the early avant-gardes of the 20th century no longer means hanging artworks on the wall only or positioning them on pedestals in a space acting as a mere container of such things. It assumes an intellectual engagement about what kind of space is adequate for a certain selection of artworks and *vice versa* what artworks can be responsive to a certain nature of space. In the case of the exhibition *The Sea is My Land*, that important segment of exhibition architecture was commissioned from a professional team of architects Kuehn Malvezzi²⁵ and in close collaboration with curators brought to an insightful experience. An interactive work with space was created starting from and taking the form of an archipelagic spatial organization. It was not only that the islands of walls were created within the space; the walls of the initial space lost their linear flatness and became geographical. Visitors could walk among the islands, becoming active participants, while the perception of the wall as a barrier, division or obstruction deconstructed into pieces of potential, of knowledge, to be transformed into a Glissant-ean (Édouard Glissant) archipelagic Region, or even a Parliament of exchanges.

The Sea is My Land, Commission: Banca Nazionale del Lavoro, Project team: Samuel Korn, Maxxi Rome 2013

The Sea is My Land, Commission: Banca Nazionale del Lavoro, Project team: Samuel Korn, Treennale di Milano 2014

But the resonant concept of this project lies also in the title. If the sea can be understood as a land, then the passports issued by that kind of land, *Mediterranean passports*, are fluid, transparent as water, available to everyone, and with endless number of pages, understandable and fluent, and stamped with waves of words, words that nurture each other. *The Sea is My Land*, was charged with dimensions of meaning and hope, and later on, in a neighboring country, in France, those dimensions unfolded and flourished in even a geographical and time oriented concept that asserts it an activist and engaged quality.

The participatory method of the Italian exhibition unfolded from visitors of the exhibition towards visitors of cities. Here, the cities of Marseille and Toulon are meant as islands whose reciprocity brought the archipelago concept into reality, continuing the engagement started with Italian exhibition. In France, we dealt with one exhibition at two distant venues, two different natures of architectures, from two different periods of time.

New artworks were chosen from two French public collections from Marseille and Toulon, to join the works from *The Sea is My Land*. First pair of curators join the second one and accordingly, new concept developed crowned with a new title: *D'une Méditerranée, l'autre / From one Mediterranean, another*. This new

²⁴ *The Sea is My Land* - Artisti dal Mediterraneo. MAXXI, Rome, Italy. Published by Feltrinelli. 2013.

²⁵ <http://kuehnmalvezzi.com/?context=projectlist> Accessed: 28.04.2017.

exhibition and collaborative interpretation of issues related to the Mediterranean region, was held in two venues, in FRAC - Provence-Alpes-Côte d'Azur in Marseille and in Hôtel des Arts – Centre d'Art du Département du Var in Toulon, a town some 64 km distant. The gathering of artworks, new stories and identities from three different collections, from two states, produced a fertile ground of sensibilities, charged with potential. A new political dimension was incorporated into this outstanding cultural project.

FRAC - Provence-Alpes-Côte d'Azur, Marseille

Hôtel des Arts – Centre d'Art du Département du Var, Toulon

Why is this new political dimension important for us today? First of all, let's imagine if this initiated chain of concern, devotion, care and introspection could continue to reach at least several neighboring Mediterranean countries, if not all, where the problems and potential of the contemporary Mediterranean would be re-elaborated and reexamined through different cultural lenses and minds. A dimension of the possibility of inclusivity, but at the same time of introspection and of philosophical concern and inquiry would emerge, but not at a short term level. On the other hand, throughout the history of exhibition making, at least over the two last centuries, we have witnessed the uninterrupted line of its development, from autumn salons to salons of refused artists, from international exhibitions to world exhibitions, from fairs to auctions, from temporary to permanent, from free to profit oriented, from private to public, from local to global, from profit to nonprofit, from academic to modern and contemporary, from analogue to digital, from original to remake, from one media exhibition to the post-media exhibition condition. And we usually encounter one or a plurality of problems elaborated within those realities, from which we do, respectfully, gain significant knowledge and perception. But what if we manage to devote a chain of exhibitions to certain issue, similarly to a chain of revolutions, and not only in regular rhythms after one, two, three or four years, but at the moment in time when the issue elaborated requires the greatest effort of humanity. This is, I would argue, what is so striking and enlightening about the connection between the two exhibitions, namely *The Sea is My Land* and *D'une Méditerranée, l'autre* – the decision about when they should happen, in which historical moment in time. Because time connects

power with art. So this new political dimension of the exhibition in France is important because in reality nowhere else like in the cultural sector do identities mix, cultures bridge, share and gather knowledge, speak about and eliminate conflicts and celebrate inclusivity. And culture has always been a mirror of society. If the new and promising, archipelagic *Land* is on the horizon, as the exhibition *The Sea is My Land* stands for, then to maintain and be responsible for it, with the exhibition *From one Mediterranean, another* we have to mirror in dimensions of the past, present and future and bring that horizon closer. So many have left their land to search for another one along the sea. For many this sea was tragic and for those for whom it wasn't, the horizon appears as always a little bit further away. In Marseille segment of the exhibition, under the curatorship of Pascal Neveux²⁶ we see the conflictual reality produced, we critically mirror in it. We face it, and while facing it we learn how to approach it from within, we feel charged with hope that we can from our own micro level still somehow contribute to resetting the human dimension of it.

Il faut observer comment nous sommes en si peu de temps arrivés à autant de haine, de xénophobie, de rejet de l'autre et analyser comment la mémoire a été anesthésiée pour qu'on ne se souvienne plus des leçons de l'Histoire. (P. Kokkinias)²⁷

In Toulon, under the curatorship of Ricardo Vasquez²⁸ we are time travellers redesccovering the present and its extreme actuality. What happens inbetween the experiences of the two exhibition segments placed in two different nature of architecture, of space: at Hôtel des Arts in Toulon from the beginning of the 20th century and in FRAC in Marseille from the beginning of the 21st²⁹? We feel the weight of this time sequence of 30 minutes between towns that weights one century. And that century was the one in which humanity mirrors world tragedies and world unfoldings at the same time. As if we are confronting a mirror whose reflection depend on us in the actual moment. And this moment must be a moment of urgency and solution making for new ways of peaceful coexistence. Experiencing this exhibition we understand that we have to critically adress the politics of our past and present existence, just like we are expected to sensibilise the opportunity to create a new and better Mediterranean in the future. Or to use Peter Weibel's words:

In the course of the 20th century everything that was representation was replaced by reality.

Therefore the French exhibition is split in two realities just like the two Mediterraneans of which it speaks. The socio-political reality has entered the reality of an exhibition. That unfolded to a creative and critical act of strategically becoming visible and perceivable, as art has to reach people in order to communicate if people have lost confidence in culture. That is why we perceive it as an engaged concept, or in Weibel's words:

And now, together with the new media, art for humans' sake is evolving. This art replaces the expansion of the concept of art with an expansion of the concept of the artist. Scientists as well as ordinary citizens can become artists, just as citizens and artists can participate in scientific projects, and artists and scientists can participate in politics. This is why we speak of "citizen artists" and "citizen scientists".³⁰

The checkmate movement in the field of production between culture and politics, or better, between culture and capital, is made with this fundamentally critical exhibition of two complementary segments and two

²⁶ Après un doctorat en Histoire de l'art, Pascal Neveux travaille successivement à Art Public Contemporain puis à la galerie Jean Gabriel Mitterrand avant de rejoindre en 1992 Madeleine Van Doren au Credac à Ivry-sur-Seine. De 1999 à 2006, il dirige le FRAC Alsace à Sélestat et depuis 2006, le FRAC Provence-Alpes-Côte d'Azur à Marseille dont il a piloté le projet architectural conçu par Kengo Kuma, inauguré en mars 2013 dans le cadre de Marseille Provence, Capitale européenne de la culture. Il préside depuis 2013 l'association Marseille Expos, réseau regroupant plus de quarante lieux d'art contemporain, musées, centres d'art et galeries sur Marseille Métropole. Il est également l'auteur de textes et articles consacrés à de nombreux artistes français et étrangers et commissaire d'exposition pour de nombreuses institutions en France et à l'étranger. <https://www.rencontres-arlès.com/fr/commissaires/view/67/pascal-neveux> Accessed: 29.04.2017.

²⁷ *D'une Méditerranée, L'autre*, Centre d'art du Département du Var, Toulon, 2017

²⁸ Curator and Director of Hôtel des Arts – Centre d'Art du Département du Var in Toulon, France.

²⁹ Designed by Japanese architect Kengo Kuma: <https://www.dezeen.com/2013/08/27/frac-marseille-by-kengo-kuma/> Accessed: 30.04.2017.

³⁰ *Global activism, Art and Conflict in the 21st Century*, edited by Peter Weibel. ZKM Center for Art and Media Karlsruhe, Germany and The MIT Press, Cambridge, MA, London, England, 2014

complementary exhibitions, and if art is a producer of reality then we need it at its zenith for the present Mediterranean and even for the world.

CONCLUSION / DISCUSSION

The etymology of the word Mediterranean means "the sea in the middle of the earth". That assumption can also mean that if there is a middle of something, than the rest surrounding that something is in a kind of balance. But history as well as the present times did not succeed in associating the Mediterranean region with any kind of balance except with the balance of natural provenience. Therein lie the paradox of the word Mediterranean that is caused by nothing else but the history of humanity, and as for the middle, it can be perceived anywhere, depending on image construction we are looking at.

If the ownership or idea of a passport represents our identity, then the invention of a *Mediterranean passport* can be seen as a potential solution to the current obstruction of the Mediterranean. Military and political influences are having a growing destructive impact on a good part of the Mediterranean, which unfavorably reflects on the wider environment, but also the entire world. That painful and tragic reality must be cured.

Therefore the recommendation of this paper is that the cultural sector has a significantly different approach, illuminating alternative ways of common existence that can be socially, politically and culturally relevant. Culture may be the issuer of the *Mediterranean passport*, providing the knowhow of its maintenance, beginning with the kind of exhibition making that can be the critical and introspective lense focused on the future, and not only an empathic lense turned towards the past. Or as Boris Groys sad:

The art scene has become a territory on which political ideas and projects that are difficult to situate in the contemporary political reality can be formulated and presented.³¹

Therefore one more conclusion of this paper is the recommendation that the poetic reconstruction of the world is an emerging horizon. On the other hand, if in some parts of the Mediterranean institutions are not in a position to intervene culturally, then their universities might show their vital force.

The Polish sociologist Zygmunt Bauman observes that our era does not recognize the concept of a well-organized society of principles and ideas, coherence and continuous identity. He points out that the problem of identity should rather be seen as a goal than as a pre-defined factor that we were given either by birth, by class, ethnicity, or work. Identity is revealed when we construct it starting from nothing, when we create it, or imagine it, rather than discover or find it. That is why we imagine the *Mediterranean passport*. Although it was for most of modern history, Bauman argues that the nation-state is no longer the place for the natural deposits of the hopes of the population. Who or what can it then be? In Boris Groys words...*it is contemporary art alone that is able to demonstrate the materiality of the things of this world beyond their exchange value.*

³¹ Boris Groys, Art and Money, Journal#24 – April 2011 <http://www.e-flux.com/journal/24/67836/art-and-money/> Accessed: 28.04.2017.

REFERENCES

- The Sea is My Land* - Artisti dal Mediterraneo. MAXXI, Rome, Italy. Published by Feltrinelli. 2013
- D'une Méditerranée, L'autre*, Centre d'art du Département du Var, Toulon, 2017
- Zygmunt Bauman, *Intervista sull'identità*, a cura di Benedetto Vecchi, Editori Laterza, Roma-Bari, 2005.
- The Global Contemporary and the Rise of New Art Worlds*. Edited by Hans Belting, Andrea Buddensieg, and Peter Weibel, ZKM Center for Art and Media Karlsruhe, 2013.
- Global activism, Art and Conflict in the 21st Century*, edited by Peter Weibel. ZKM Center for Art and Media Karlsruhe, Germany and The MIT Press, Cambridge, MA, London, England, 2014
- Unpacking Duchamp, Art in Transit*. Dalia Judovitz, University of California press, Los Angeles, 1995.

WEBOGRAPHY

- <https://www.youtube.com/embed/8sCcGrLs7ag> Accessed: 26.04.2017.
- <http://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/culture> Accessed: 26.04.2017.
- <http://reports.weforum.org/future-of-jobs-2016/> Accessed: 27. 04.2017.
- <http://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/critical-thinking> Accessed: 27.04.2017.
- <https://www.weforum.org/agenda/2016/01/the-10-skills-you-need-to-thrive-in-the-fourth-industrial-revolution/> Accessed: 27. 04. 2017
- http://passport.nsk.si/en/about_us Accessed: 27. 04. 2017.
- <http://kuehnmalvezzi.com/?context=projectlist> Accessed: 28.04.2017.
- <https://www.rencontres-arles.com/fr/commissaires/view/67/pascal-neveux> Accessed: 29.04.2017.
- <https://www.dezeen.com/2013/08/27/frac-marseille-by-kengo-kuma/> Accessed: 30.04.2017.
- <http://www.e-flux.com/journal/24/67836/art-and-money/> Accessed: 28.04.2017.

Principles of Administrative Sanctions in Turkish Law

Dr. Mehmet Akif Bardakci, Istanbul University

bardakci@istanbul.edu.tr

ABSTRACT

In recent years, in Turkish legal system as well as in other European legal systems, a new field of law is developing that called administrative penal law. This field is standing between administrative law and criminal law, also using the principles of these branches of law. The acts and omissions which are subject of administrative sanctions are similar to crimes, and elements of these acts and omissions are also similar to elements of crimes: they are factual and mental elements, culpability, and illegality. However these sanctions are decided and enforced by authorized administrative agencies, by using administrative procedures and principles. Authorising administration to impose or apply sanctions is not a new or modern approach in the history of law, it as phenomenon that exists almost every era of legal history. Efforts to systematize administrative sanctioning makes this field of law popular and more important in Turkish legal system. For the last decade administrative sanctions have been prevalent and involved in every aspect of individuals' life in Turkey. Administrative penal law is based on the police function of administration. Administrative sanctions are a dimension of unilateral decision-making that is called administrative act. As a result of this, administrative sanctions may be examined with the elements of administrative acts; that are competence, procedure, form, cause, subject and aim. This study will aim to examine the principles of administrative sanctions in Turkish legal system in comparison with the principles of criminal law.

Keywords: Administrative Penal Law, Administrative Sanctions, Contravention, Police Function, Public Order.

INTRODUCTION

All societies need a particular social order, from the most primitive and simple one to the most sophisticated and complex one (Duran, 1982: 248). Therefore the oldest use of public power is police function to ensure the public order and to restore it when it is broken. The administrative police intervene to prevent public order and to maintain social discipline (Frier, 2004, 239).

Police function of administration is principally preventive, but sometimes it can be repressive (Ricci, 2004: 100). Sanctioning by administration is based on the repressive face of police function (Delvolvé, 1983: 264). It is necessary for the presence of administrative sanctioning the competence to control an act violating or endangering the public order. These sanctions are directly decided by authorized administrative agencies with an administrative act in accordance with administrative procedure, without entering a judicial decision (Özay, 1985: 35). By this way administrative sanctions are a dimension of unilateral decision-making power of the administration that is called administrative acts (Oğurlu, 2004: 3).

The acts which violate public order may be a criminal offence or a regulatory offence. So, crimes and regulatory offences, they are similar to each other. For this reason the elements of regulatory offenses that are subjected to administrative sanctions can be explained by comparing them with the elements of crimes.

These two characters of sanctioning by administration lead to evaluate a new branch of law lying between criminal law and administrative law, which is called administrative penal law. First book examining that field of law, was written in German by James Goldschmidt at 1902, named it also: “*Das Verwaltungsstrafrecht*”. The small title of that work clearly emphasizes the notion of this field: “*Eine Untersuchung der Grenzgebiete zwischen Strafrecht und Verwaltungsrecht*” (a survey on the borderlands between penal law and administrative law).

Authorising administration to impose and enforce sanctions against individuals is not a new or a modern approach; it is a phenomenon that exists in every era of legal history. Yet in case of separation of powers, there is no need to make a distinction between criminal sanctions and administrative sanctions.

In addition to this, intensifying trend of depenalisation or decriminalisation in European legal systems in the last quarter of the last century increases this field's importance. Furthermore, some simple violations for which no sanction has been set forth in advance became a subject of administrative sanctions. You can see administrative sanctions every part of individual's life: Environmental law, law on population registration, banking law, law about local governments, law on meetings and demonstrations, law on radio and television broadcasting, etc.

Before discussing acts violating public order and the sanctioning by administration we need to make a final clarification to prevent confusions. There are some sanctions decided and enforced by administrative agencies that they are not in the scope of administrative penal law: Disciplinary sanctions and sanctions arising from public service contracts. These sanctions are not related to the public order, their legal interests and bases are different. Legal interest of disciplinary sanctions is to protect the order about internal affairs of a public institution and it is originated from hierarchical power. Legal interest of sanctions arising from public service contracts is to provide the public interest about execution of a public service and it is originated from the contractual relation between the administration and the public service provider. For the enforcement of sanctions generating from administrative penal law, in principle, there is no need for a statutory or contractual relation between administration and individuals, as is the case for criminal law.

ACTS VIOLATING PUBLIC ORDER AS SUBJECTS OF ADMINISTRATIVE SANCTIONS: REGULATORY OFFENCES OR CONTRAVENTIONS

The notion of public order is a very variable notion with respect to countries and, in the same country it is variable due to social circumstances and social faith (Ricci, 2004: 100). So the regulatory offences set forth by statutes have a large variety with respect to countries, even in denomination of the acts.

Denomination of regulatory offences in Turkish legislation has an interesting anecdote. In 1840, the first western-sourced penal code of Ottoman State was adopted from French penal code (*Code penal*). That code (*Ceza Kanunname-i Hümayunu*) categorized crimes according to their gravity: Felonies or high crimes (*cürüm, crimes, Verbrechen, delitti*), offences or misdemeanours (*cünha, délits, Vergehen*) and contraventions (*kabahat, contraventions, Ordnungswidrigkeiten, contravvenzioni o illecito amministrativo*). Former Turkish penal code (Legislation number: 765) adopted from Italian penal code (*codice penale italiano*) set forth two types of crime: Felonies and contraventions. Actual Turkish penal code (Legislation number: 5237) makes no classification in crimes, there is only one type of crime. And Act on Contraventions (Legislation number: 5326) is inclusive of the regulatory offences which were subjected to penal code previously. After this act we need to use for all kind of regulatory offences in Turkish law concept of contravention (*kabahat*). According to article 2 of the Act; from the phrase of contravention, it is understood that an unlawful act against which statute stipulates an administrative sanction.

After this short explanation about the concept of contravention, we can define the principles about the elements of the acts violating public order. Unless other acts stated in these explanations it will be referred to the articles of Act on Contraventions.

No Sanctioning without Law and Non-Retrospectivity

An act may only be sanctioned as a contravention if the possibility to impose an administrative sanction was determined by statute before the act was committed. Otherwise administrative police may only prevent this act or activity, any kind of sanction cannot be enforced.

The principle of non-retrospectivity was set forth in the Act without any exception. But the Act makes an exception in the legitimism principle: The general regulations of administrative authorities may determine a contravention, in the limits according to the distinctions set forth by a statute (art. 4/1). The principle of non-retrospectivity is effectual in the administrative regulations, these regulations need to come into operation before the offence was committed (Mahmutoğlu, 1995:109).

Principle of Certainty and Prohibition of Analogy

Principal of certainty or determinacy is a natural result of no sanctioning without law principle. The definition prescribed by statute of a contravention need to be certain and clear (Mahmutoğlu, 1995: 103; Özgenç, 2006: 102). The Act did not make an exception about this principle. An act or omission needs to be determined as a contravention by a statute or a regulation before such act or omission was committed.

Certainty principle prohibits also analogy (Oğurlu, 2004: 5). Against an act no administrative sanctions can be applied even though it is too similar to a contravention.

Principle of Individual Responsibility

According to this principle, administrative sanctions need to be applied and enforced against whom committed the offence. However, this is not a certain principle in administrative penal law, unlike in criminal law.

An offender acting for a real or legal person or representing another person, under the terms of the law can be subject to administrative sanction. Hereunder, administrative sanctions may also be enforced against the legal person for the contravention for which person is acting as an organ or representative or who is not an organ or a representative but acting on the part of the activity of the legal person as a duty (art. 8/1). Suchlike, represented real person may also be subject to administrative sanctions for the offence of which person represents him or her (art 8/2). There is no need to be a legitimate relation between represented person and representative (art 8/4).

In criminal law, on the death of guilty or sentenced person the case or the sentence terminates all results of the case or the judgement. In administrative penal law, in case of death of offender after applying the sanction, enforcing of sanction can be proceed against inheritors (Act on procedures of collection of public receivables art. 7).

Factual Elements of Contravention: Actus Reus, Objective Element of Act

Contravention is an unlawful and reprehensible act constituting the factual elements set forth in a statute or general administrative regulations.

An offensive act may be processed with an executive behaviour or neglected behaviour (Özgenç, 2006: 153). In principle, individuals are held liable for their objective attributions. But commission of a contravention's factual element may be possible by omission (art. 7). Liability for an act by omission offender needs to be responsible for averting the result or the omission need to be tantamount to fulfilment of the factual elements by an act.

Factual elements of contravention are action or movement, damage or to put public order in danger and causality between the action and the result. In some cases the factual elements of an act are not be completed, then there will be an attempt to a contravention. For an attempt or someone shall be deemed to have attempted to a contravention, offender needs to take a direct step towards the realisation of the factual elements of the contravention. As in criminal law, in administrative penal law, in principle, attempt is not a subject of sanctioning (art. 13). Unless expressly provided by law, a mere attempt cannot be sanctioned.

One specific situation about the factual element of a contravention need to explain is continuing actions. If a contravention realised with an uninterrupted action or movement, reach up to sanctioning the action is considered as one offence (art. 15/2).

Mental Elements of Contravention: Mens Rea, Subjective Element of Act

Mens rea is offender's mental connection with the act (Özgenç, 2006: 312). It can be intention or negligence. In penal law if the applicable penal code does not expressly stipulate, there is no punishment on negligent acts. However Turkish sanctioning system makes a difference between crimes and contraventions. For contraventions intentional act or negligent acts are in the same degree for liability (art. 9).

Culpability

If offender is not condemnable for his conduct, there will be no sanctioning for him or her (Napolitano, 2013: 49; Goldschmidt, 1902: 578). In accordance with this principle, it is not possible to apply a sanction on a faultless person, nor can it be given a more grave sanction for fault (Mahmutoğlu, 1995:109). Culpability is related to personal situation of offender. Offender needs to be aware that the act he or she committed is unfair (Napolitano, 2013: 50). It is a question about offender's age and mental situation. Culpability is the element that needs to be required at the time of the offence (Goldschmidt, 1902: 580).

At the time of the offence, to a child offender who has not completed fifteen years of age administrative fine cannot be applied (art. 11/1). There is no clarity about the other administrative sanctions, in such case we should be look at the specific regulation set forth an administrative sanction.

To the person who cannot perceive the legal meaning or consequences of the act he was committed because of mental disease, or to the person whose capacity of operating his actions has significantly decreased about the offence administrative fine cannot be applied (art 11/2).

Illegality

Illegality is a value judgement on the human acts that they are incompatible with the legal system or violate prohibitions which are constituted by legal order (Özay, 1985: 71).

An act needs to be unlawful act for being a subject of an administrative sanction (Goldschmidt, 1902: 559), likewise in the criminal law. If a cause makes that act legally acceptable, there will be no sanctioning. In other words, if offender's act is compliance with laws, he cannot be considered as he acted unlawfully. The causes which render offender's act lawful or legally acceptable are not only originating from statute, any sort of rule can make an act lawful, including written and unwritten rules of law. Exercise of a subjective right, to protect own or another's legal interest, to prevent an imminent danger to life, limb, freedom, property or act in self-defence are some reasons make offender's act lawful (Napolitano, 2013: 114).

Perpetrator and Participation

Perpetrator is the one who realise the factual and mental element of an act. The acts set forth by penal codes or regulative acts of administration are the acts which can be perpetrated by everyone (Özgenç, 2006: 171). In principle, there is no need a particular specification on the perpetrator. However, law can set forth exclusive crimes or contraventions, like employee crimes.

In criminal law real person can only be perpetrator, but in administrative penal law legal person or legal entity can be object of an administrative sanction. In this case real person who is the perpetrator and the legal person whom represented by real person may also be responsible for offence.

The other specific situation about perpetration of an offence is participation. If several person participate in a contravention, each of them shall be deemed to have committed contravention (art 14/1). The Act made no diversion between primary or secondary participant, they are both deemed as an offender.

ADMINISTRATIVE SANCTIONS: PRINCIPLES AND TYPES

Act on Contraventions determines its scope of application with respect to the nature of sanction, not to the nature of offence; because it is almost impossible to find the nature of offences. In various countries, the same offence is set forth as a crime, misdemeanour, contravention or regulatory offence. It needs to be excepted that legislators have power of discretion on this matter.

Administrative sanctions can appear in many forms. They can be related to personal statute of real or legal person, e.g. warning and deportation; or they can be for an activity conducting by private person, e.g. recreation of driver's licence and withdrawing of permits or licences; and finally their effect can be on property rights, like administrative fines and prerequisites for confiscation. However they cannot be a punishment restricting freedom, that is, imprisonment; this sort of sanctions may be applied by courts for crimes (Turkish Constitution art. 19/2).

The rules of the Act mainly stipulate two sort of administrative sanctions: administrative fines and confiscation. For the other sorts of administrative sanctions, special provisions apply.

Legitimism Principle or No Sanctioning without Statute

Act on Contraventions, contrary to the acts which are subjected to administrative sanctions, do not deviate from the legitimism principle with respect to the sanctions. Hereunder, the sort, duration and quantity of a sanction can only be set forth by a statute (art 4/2). The Act prohibits setting forth sanctions by administrative regulation.

Ne bis in idem or Not Twice in the Same Thing

Ne bis in idem is a principle to effect that trial or investigation cannot be instituted twice for the same action (Özay, 1985: 35). This principle is also apply to contraventions and crimes.

Same act is determined as a contravention and as a crime by statutes, only one sanction, that is sentence, can be applied (art. 15/3). Therefore, special provision may set forth exception: For example offences set forth by Act on Environment (Legislation number: 2872) are subjected to sentence and also administrative sanctions.

If more than one contravention is committed by an act and only administrative fine is set forth, the graver one can be applied (art. 15/1). If statute sets forth other sort of sanction for the offence, this administrative sanction and administrative fine apply.

Nevertheless ne bis in idem is not effective, if the legal interest protected by infringing rules are different. So it is not effective between administrative sanctions and disciplinary sanctions. One act constitutes a contravention and a disciplinary action, administrative sanction and disciplinary sanction can be applied. However due to the fact that the legal interests protected by criminal law and legal interests protected by administrative penal law are principally same, the principle is valid between them.

Proportionality Principle and Personalization of Sanction

Every rule of law is based on a value or an interest and every offence infringes the legal interest protected by a norm (Özgenç, 2006: 150). Sanctions set forth by statute or applied by administrative agencies need to be proportional to the gravity of infringement (Özay, 1985: 59).

The principle of proportionality is not only a principle to be applied in the application of the abstract rules of law to the concrete situation, but it also guides the legislator. According to the rule of law, offender should not face with a grave sanction for a simple or mild violation. Administrative sanctions and police measures need to be in reasonable proportion to violation of public order (Yayla, 2009:59).

Personalization of sanction is a natural result of the proportionality principle. If the amount of administrative fine is regulated with upper and lower limits, it is possible that personalization of sanctioning. Under these circumstances, while the amount of sanction is determined, the unlawful content of the contravention committed with the defect and economic situation of offender are together taken into consideration (art. 17/2).

Compatibility of Sanctioning with Human Dignity

According to Turkish Constitution, “No one shall be subjected to any sentence or treatment incompatible with human dignity.” (art 17/2). Administrative sanctions, such as sentences, will also cause suffering and deprivation, this sanction should not be in the form of persecution in any way; they need to be incompatible with human dignity (Özgenç, 2006: 529).

ELEMENTS OF ADMINISTRATIVE SANCTIONS AS AN ADMINISTRATIVE ACT

Administrative sanctions are administrative acts, so they can be examined with respect to the elements of administrative acts:

Competence

Unless law expressly determines otherwise, the lack of competence is the rule in public law (Ricci, 2004: 62). The decision-making power in the capacity of constitute an administrative act cannot be exercised by any person or board, even if the person or the board is part of public administration (Duran, 1982: 401). Incompetence is the first thing need to be controlled at judicial review (Frier, 2004: 453). That is to say, competence is the most important element of an administrative act (Özay, 1985: 121).

At first appearance, a sanction called “administrative sanction”, it needs to be decided and enforced by authorized administrative agencies. However, the Act authorizes judicial authorities and courts with competence to decide administrative sanctions (art. 23 and 24).

Procedure and Form

The procedure element of an administrative act includes all formalities to be completed before the adoption of the act (Delvolvé, 1983: 152). In decision-making by administration some procedural rules are generally followed (Duran, 1982: 406). In Turkish law there is no general codification on administrative procedures. Therefore administrative procedure is being processed in accordance with administrative customs.

Procedural element of an act becomes more important when the acts having characteristics of sanctioning are discussed (Özay, 1985: 130). Before enforcing and applying an administrative sanction, a prosecution process needs to be made. In accordance with *audi alteram partem* rule, the person who is being prosecuted needs to be heard. In some acts, for example act on the protection of competition, contains some several rules about the prosecution process about contraventions. Act on Contraventions does not stipulate any rule about the decision-making process.

Form is the thing what will of administration declared. The written form is obviously the most frequent rule in form element (Delvolvé, 1983: 179). First of all, encountering with an administrative act as it will be the image of that act, form is the first element to be proved for existence of an administrative act (Yayla, 2009: 102). In principle, administrative acts need to be in writing and execution of an administrative act it needs to be notified.

Internal Elements of Administrative Sanctions

The internal elements of administrative acts are cause, subject and aim. To create an administrative action there need to be a legal reason or authorization and a factual cause (Yayla, 2009: 130). For sanctioning by administration there need to be an act set forth by law as a contravention that the act violates public order. The acts or activities not related to public order cannot be a subject of administrative sanctions.

Subject element of an administrative act is the legal results of that administrative act (Yayla, 2009: 132). It anchors in the causal element of administrative act. Subject of an administrative sanction is imposing somebody an obligation.

Aim or purpose element of an administrative act is a particular public interest (Yayla, 2009: 140). That is, the aim element of an administrative sanction is to maintain the public order. By the meantime, the aim is related to legal interest protected by rules. Act on Contraventions is setting out it's aim as protection of social order, public morality, public health, environment and economic order (art. 1). Administrative sanctions have also the characteristics of a notice, so they can prevent following or future offences (Oğurlu, 2004: 3).

LITIGATION AGAINST SANCTIONS

Administrative sanctions are subject to judicial review such as every act and activity of public administration. Legal systems that adopt administrative regime principle and separation of ordinary and administrative justice, such as Turkish and French legal systems, administrative courts have jurisdiction to adjudicate administrative acts. Yet Turkish Act on Contraventions prefers another way and deviates from the principle; it set forth a complex litigation process.

Despite the Act's substantive aim is to systemize administrative sanctioning, it mainly regulates administrative fines and prerequisites for confiscation. And the judicial remedy set forth by the Act does not apply to sorts of administrative sanctions.

Administrative fines and prerequisites for confiscation may be filed with the peace penal court at the latest within fifteen days from the date of notification or pronouncement of decision (art. 27/1). However, administrative fines originating from taxation may only be filed with tax courts that are specialized sort of administrative courts (supplementary art. 1). Other sorts of administrative sanctions are subject of an action for annulment at administrative courts (Administrative Justice Code art. 2).

If a contravention was sanctioned other sort of administrative sanctions with administrative fine or prerequisites for confiscation, administrative justice has the jurisdiction (art 27/8).

We mentioned that administrative fine and prerequisites for confiscation may be applied by public prosecutor or criminal courts in prosecution or trial (art. 23 and 24). In the present case against administrative fines and prerequisites for confiscation, it can be appealed under the legal remedies regulated by Penal Procedure Code.

CONCLUSION

Influence of depenalisation or decriminalisation trend in European legal systems affects Turkish legal system. This influence commenced an effort to systemize administrative sanctioning system in Turkey. As a result of these efforts Act on Contraventions has been amended and contraventions that were subjects of criminal law have become subjects of administrative penal law.

Before the Act, administrative authorities had also competence to apply sanctions against individuals, it was not a new matter in Turkish Legal System so as in the other legal systems. On the other hand, before the Act there were no rules about basis of liability; the rules about administrative sanctions were dispersed in specific regulations. The act inserts general provisions about contraventions and sanctions and basis for sanctioning into Turkish law, so it set up a particular system on administrative sanctioning. However, Turkish legislator abstains from organizing the entire system.

Although the general provisions about contraventions and sanctions set forth by the Act respond some needs, the provisions about litigation process and judicial remedy set forth by it increased the complexity.

REFERENCES

- Delvolvé, P. (1983). *l'acte administratif*, Paris, Édition Sirey.
- Duran, L. (1982). *İdare Hukuku Ders Notları*, İstanbul, Fakülteler Matbaası.
- Frier, P. L. (2004). *Précis de droit administratif*, Paris, Montchrestien.
- Goldschmidt, J. (1902). *Das Verwaltungsstrafrecht*, Berlin.
- Mahmutoğlu, F.S. (1995). *Kabahatleri Suç Olmaktan Çıkarma Eğilimi ve Düzene Aykırılıklar Hukukunda (İdari Ceza Hukukunda) Yaptırım Rejimi*, İstanbul, Kazancı Hukuk Yayınları.
- Napolitano, G. (2013). *Manuale dell'illecito amministrativo*, Ravenna, Maggioli S.P.A.
- Oğurlu, Y. (2004). *Administrative Sanctioning System in Turkey*, Retrieved from: <http://www.idare.gen.tr/ogurlu-administrative.htm>, on 23.4.2017, 9 p.
- Özay, İ. H. (1985). *İdari Yaptırımlar*, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Özgenç, İ. (2006). *Türk Ceza Hukuku*, Ankara, Seçkin Yayıncılık.
- Ricci J. C. (2004). *Droit administrative*, Paris, Hachette Livre.
- Yayla, Y. (2009). *İdare Hukuku*, İstanbul, Beta Basım.

Juridical Regulation of Labour Relationship in Montenegro from Late 19th Century to 1941

Dr. Rajka Djokovic, University Mediterranean

rajka.djokovic@unimediterranean.net

ABSTRACT

There is no discussion about the first rules of labour relationship in Montenegro. So, this work, at first time, gives an analysis of juridical regulation of labour relationship and shows what consideration of employment in Montenegro was from late 19th century to 1941. As it assumed, customary law was first regulator in the area of work. General Property Code for the Principality of Montenegro was enacted in 1888 and this Code regulated contract of service (*locatio-conductio operarum*). It was consensual contract and parties had to agree to the service to be rendered and the remuneration to be paid. The employee had to do what was required of him diligently. Very important rule was that employer couldn't just dismiss sick employee without any care. This contract was main regulator of labour relationship until 1918 and union of Serbs, Croats and Slovenes. Socio-economic factor in that period (of 1918 to 1941) affected on independent evolution of labour law beside civil rules, more precise-contract of service. That labour legislation provide more rights for employees than contract of service. These rights relate to minimum wage, working hours and social security. After normative analysis and analysis of case law, it is clear that contract of service regulated by General Property Code for Principality of Montenegro remained basic regulator of labour relationship regardless of employment legislation in Montenegro until 1941.

Keywords: Contract of Service, Labour Relationship, General Property Code, Employment, Employee, Working Hours, Wage.

BASIC FEATUTES OF REGULATION OF WORKING RELATIONSHIP IN MONTENEGRO FROM 1918 TO 1941

Question of legal regulation of working relations before creation of Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes is the question of particular significance not only from the aspect of history of labour law in Montenegro but also looking more widely. However, this matter still waits for scientific processing so until that we can only state a fact that General Property Code was the basic regulator of relations related to employment of individuals. It is still less known a fact that King Nikola issued special "Workers' Rule" which specified nine-hours working day after the first strike in Montenegro in 1888 (Bogicevic, 157). In fact, workers of the Military regional workshop in Obod (1866) stopped operation in 1888 due to low wages, which was "the first form of organized movement for worker's rights in Montenegro and the very beginning of modern right to strike."³²Therefore, even though wider fight of workers for their rights started by inclusion in the labour movement of the former Yugoslavia, individual actions of workers before unification in 1918 should not be forgotten.

In the period between two World Wars there were some significant changes which influenced gradual independence of labour relations compared to other socio-economic relations. That process of separation of labour relations resulted in formation of special legal norms, which would gradually become a part of a special branch of law – labour law. In the observed period, there was a complex system of rules, which regulated labour related relations since there were civil rules and rules of special labour legislative.

³² Apart from that, the same workers managed to obtain relevant recognitions and medals for work of 20 to 30 years without a mistake.

The basic fund of civil rules related to labour relations were contained in the General Property Code. The Code regulated contract of service (*locatio conductio operarum*) in its Chapter VIII. Apart from that, the Code regulated in its Chapter X contract of service by section which was actually temporary service contract (*locatio conductio operis*). Both contracts related to rendering service, with differences related to the mode of determining remuneration (Article 880) even though, of course, that was not the only difference between them which will be seen from this paper.

Therefore, the General Property Code regulated contract of service and temporary service contract in separated chapters, which can be defined as modern solution, since the most of contemporary codes did not regulated more widely legal relations related to labour. Anyway, we should bear in mind that German Civil Code separately regulated contract of service and temporary service contract. Austrian Civil Code did not separate norms related to contract of service and those related to temporary service contract but it regulated them within services for remuneration (Rusnov, p.562). Regardless the fact that these provisions were placed within the same chapter 26 (§ 1151 - 1163), legal norms showed that the legislator made difference between these two contracts because some rules related strictly to the contract of service but could not be applied to temporary service contract. Serbian Civil Code followed its source. In fact, it regulated contract of service (§706 - 722) without distinguishing at the first sight contract of service and temporary service contract. However, when talking about default of worker in § 710, it mentioned ordered thing, that is service which worker did not render at arranged time, which indicates that one thing was service, getting some job done by worker for client, and the other thing was making something (Miljkovic, p. 277).

First of all, it is necessary to emphasize that the General Property Code regulated contract of service in general sense. According to that, it did not regulated rights and obligations of parties thereto in details so at first sight one code say that it left more space to the autonomy of will. In fact, legislator dedicated 12 articles to this contract (Art. 329 – 340, Art. 879), while total of 20 articles were dedicated to temporary service contract which indicates enough to existence of incomplete legal regulation of contract of service. At first sight obvious is the difference in relation to German Civil Code which dedicated to these contracts approximately the same number of articles, 19 to contract of service and 21 to temporary service contract. However, different level of development of capitalist relations influenced the differences in the range of legal regulation. Bogisic was well aware of the complex circumstances in which civil society formed in Montenegro so there is a great probability that he put labour relations into a group of relations which should not be necessarily completely regulated (Bogisic, 1999, p.126). Reasons for incomplete regulation of contract of service may be looked for at various sides. In the first place, it is certain that Bogisic was familiar with trends of workers' fight in Europe which resulted in protective state intervention from the mid XIX century already. He knew that due to development of capitalism there would be certain activities in Montenegro so he left space to possible state intervention. Apart from that, Survey from 1873 contained a lot of data on relations between workers and employers, that is, relations of servants and masters, which is a clear indicator that role of customary law rules could not be undermined in the domain of hiring work force, so the legislator conceded part of relations to the action of customary law. At the end, there is a possibility that legislator, apart from all mentioned reasons, had in mind and conceded some segments to the free will of parties.

As it could be seen, the basic corpus of civil rules on labour relations was included in the General Property Code, customary law and sporadic acts of the highest instance of the government (e.g. "Workers' Rule"). With unification in 1918, changes in the frame of legal regulation of labour relations occurred. Those changes moved towards establishment of more rights for working class apart from those which were available within civil regulation of contract of service.

The Vidovdan Constitution, which was approved in 1921, contained provisions that guaranteed workers certain socio-economic protection, such as provisions on protection and security of workers,

working hours, social welfare, disability protection and right of workers to trade union organization. On basis of these provisions, numerous acts which treated relations between employers and workers were adopted in former Yugoslavia and they formed so called labour legislation, as completely specific legislation in relation to property, more precisely civil legislation (Sirotkovic, Margetic, 1988, p. 277). However, the fact that rules related to labour legislation did not apply or were eluded is often emphasized in literature. It was specially emphasized that its application failed in Montenegro, where labour movement was not particularly organized. S. Medenica states numerous data showing that working hours of 8 hours a day which was assigned by Law on protection of workers from 1922 were not complied with. He emphasizes that the hardest situation was at the crafts, trade and forestry workers who worked 12 to 18 hours a day (Medenica, p. 179). Further on, he states that social security was not even partially solved illustrating this with data that in Berane only 10 out of 130 workers, officials and apprentices had social security. Moreover, in contemporary press, issue of social security was characterized as specially “painful issue” and required more complete application of social security in Montenegro (Voice of Montenegro, 1939).

These arguments state enough and give a clear image of hard position of workers in Montenegro. However, there was one case which indicates on application of Law on protection of workers. This case cannot more comprehensively change already acquired image on bad position of workers in Montenegro, but regardless to that it shows that after all there were some exceptions where rights of workers were taken care of. Actually, Lazar Roganovic, a baker from Cetinje filed a suit against Jagos Simovic, a baker from Cetinje, for remuneration of 810 dinars based on contract of service. Contract of service was concluded between plaintiff and defendant according to which plaintiff was obliged to work in the bakery of defendant eight hours a day. However, proceedings defined that plaintiff “worked 4 hours overtime in average by the contract mentioned and contract mentioned in § 6 of Law on protection of workers. Every overtime work shall be paid by the owners of companies by § 10 of Law on protection of workers at least 50% more than regular work.” (Basic Court Cetinje, IV-1931-192, No. 1308) Since the plaintiff worked 18 days at defendant’s, and his salary was 60 dinars, with overtime work which was calculated, the Court made decision that defendant should pay plaintiff the required amount and based its decision on Article 329 of General Property Code and paragraphs 5, 6 and 10 of Law on protection of workers (Basic Court Cetinje, IV-1931-192, No. 1308).

Finally, it should bear in mind that in the period between two World Wars, contract of service had special and different place than in the period of adoption of the General Property Code. At the end of the 19th and beginning of 20th century there were changes having resulted in strengthening of working class which in the field of rights reflected in changes in theoretic conception of contract of service and definition of term labour relations. Actually, contract of service, which rested upon Roman concept of contract *locatio – conductio*, in the period of liberalism had dominant nature of contractual relations and was considered an act of exchange of work for wage. Economic and social position of worker was not taken care of which was consequence of Roman understanding, or fiction that working activity (strength) and worker’s personality existed separately. However, during 19th century, it was noticed that working engagement of individuals leads to involvement of his personality in the working process and that property elements are not single nor the most important element of contract of service. Differences between contract of service and labour contract, which was a new and specific contract which could not be equalled with existing civil law contracts were more and more insisted on (Sunderc, 1997).

Mainly, previous presentation tackled on some theoretic issues of labour law so that contract of service can be more comprehensively defined in the General Property Code on one side, and its application during the time between two World Wars on the other. Apart from that, it is a consequence of the fact that there is no wider theoretic analysis of the contract of service in our legal science which was result of various circumstances. Actually, pre-war theory was usually based on contract of service in

Austrian and Serbian legislation which did not recognize contract of service as a special institution. Theoretic development of this contract could not occur later since labour contract, as a contract with private and public elements prevailed, and contract of service became a part of legal history.

DEFINITION OF CONTRACT OF SERVICE

Article 879 contains definition of the term contract of service. Pursuant to this article service existed when one party obliged to render the agreed service while the other party obliged to pay for that service. According to this definition of contract of service, important elements of contract of service were service rendered and remuneration for it. Contract was consensual and will of parties on important elements was enough for its conclusion.

Contract of service could be concluded for rendering certain types of service. However, having in mind concrete socio-economic setting of Montenegro in the period between two World Wars, it can be concluded that this contract did not have wide domain of application. In fact, even though capitalist relations were based on solid grounds, more complete separation of manufacturer from working assets was not achieved, or more precisely, social structure was not dominated by professional workers who could live exclusively from selling their work force. Taking into account low level of industrial development, very small number of population was employed in industry or craftsmanship. Majority of employees worked in agriculture with one smaller number being permanently employed, and majority of employees working for wage (Medenica, 177). Available archive is not characterized by diversity. The greatest number of disputes were entered by house servants against their masters for remuneration for rendered services.³³ Cited dispute of the baker from Cetinje, as well as dispute of a mason from Lastva who performed job of caretaker in road construction, are important.

Apart from Article 879, which gives general definition of contract of service, another article contains wider rules. Article 329 particularly states that every service “even one measured by time spent should be paid or otherwise remunerated.” Therefore, we could say that this article gives conceptual definition of labour relation as factual relation which existed independent of whether contract of service was concluded or not. Consequently, worker could acquire right to compensation based on the fact that he performed job, that is, based on factual labour relation (Brajic, 128). If this stand is accepted, it is obvious that General Property Code was ahead of its time since other codes knew only contract of service, that is labour contract, and the very theory mainly after the World War I developed the concept of labour relation. Fact that Montenegrin courts in the period between two World Wars were based on Article 329 when they admitted to worker right to compensation regardless of not concluding contract of service is of particular significance. The following case is the clear illustration.

Actually, in 1934 Joka Pejovic, maid from Cetinje, filed a suit against Anto Jankovic for payment of wage. Plaintiff served at defendant’s grandmother, late Stana Dakovic, for monthly compensation of 300 dinars. Plaintiff stated under oath that she continued the contract with the defendant under the same conditions after death of Stana Dakovic. Court took this statement as proof and pursuant to Article 879 obliged the defendant to remunerate unpaid wage. Apart from that, court added in the statement of grounds the following: “Anyway, regardless of the stated fact that contract of service was concluded, Plaintiff would have right to remuneration in the sense of Article 329 of the General Property Code although this remuneration would be determined by the Court in lack of the contract.” (BCC, IV-1934-601, No. 939)

³³BCC, IV-1934-601, No. 939, June 10, 1935, Cetinje, Joka Pejovic, maid from Cetinje, filed a suit against Anto Jankovic, an accountant from Cetinje for charging of debt from contract of service. Similar BCC, IV-1923-31, No. 252, f. 164, April 20, 1923 Cetinje; BCN, Pl. 58/40, June 22, 1940, Niksic; BCC, IV-1922-46, No. 536, May 17, 1922, Cetinje.

When we discuss contract of service, we usually state that worker was subordinate to the employee (Zimmermann, p. 397). This subordination could be observed from two different aspects, personal subordination and subordination in the process of work. Regarding Montenegrin customary law, it is emphasized that employer did not have any power over workers and that he could not “reprimand workers but only encourage them.” (V. Bogisic, 2004, p. 191) General Property Code (Art. 334) emphasized in one place that employer was obliged “to take care to encourage in worker general rules of honesty and mild-temperedness,” that is a clear indicator that there were elements of patriarchal values in labour relations. That meant that there was no discussion of some particular subordination of workers to employees even by the Code. Source data do not say anything on this segment of labour relations even though it is completely sure that in the process of work worker was obliged to follow employer’s instructions.

Persons who were not of full age could also conclude contract of service. In those cases contract was concluded on their behalf by a parent or a guardian. It could be seen from one dispute from 1923 it can be seen that mother of a worker filed a suit against employer who hired her son Vaso for a period of five and half months (BCC, No 252- IV-1923-31).³⁴The Code did not prescribe minimum age for getting into service like no other contemporary code, or codes adopted later on since adoption of special rules of equality regulating those issues followed and they set minimum limit for getting into service.

RIGHTS AND OBLIGATIONS OF PARTIES

While defining content of labour relation, it is necessary to start from the point that worker was obliged to perform agreed work while employer was obliged to pay certain remuneration for the performed work (Art. 879). Therefore, there was obligation of worker to render the service on one hand, and right of employer to require rendering of that service on the other. The same rule stood for the compensation, employer was obliged to pay the remuneration for the work done, and worker had right to require payment. Code also imposed obligation to employer to protect the worker in case of illness to a certain extent. However, the Code did not explicitly envisage that employer was obliged to protect worker from the dangers that could affect his life or health while rendering agreed service. As for the worker, his primary obligation was rendering agreed service. The Code implied that service should be rendered in person so it did not open question on that regard.³⁵

Obligations of workers

Norms of the Code dealing with obligations of workers were drafted in a way that they related largely to hiring servants, although it did not exclude their application to other labour relations. The fact was that relations of servants and masters dominated work structure during adoption of General Property Code so that is why those rules were dedicated to them to a greater extent.

Worker was obliged to make his work force available. That primarily means that he was obliged to come at certain time to a certain place agreed with other party. There were no disputes regarding not performing agreed work by worker. Economic compulsion and high unemployment rate were the factors which influenced regular fulfilment of obligations by workers (Culinovic, p. 329).

Article 334 of the General Property Code described way in which worker was obliged to perform agreed job. That Article states the following “Worker is obliged to do the work that is agreed, or by custom and manner of the house where he serves in a way that any conscientious worker would do. He

³⁴It can be concluded from this case how old the worker was. Having in mind that within household children did some works, like herding or similar jobs, at age of eight or ten, we can assume that at that age they could work for others as well.

³⁵German Civil Code contains a special rule (§ 613) emphasizing that service is “the most personal obligation and competence.”

shall be responsible for damages caused by negligence or malintent.” Therefore, worker was obliged to show greater extent of care since otherwise he would be responsible for damages.

The Code emphasizes that job had to be done in agreed or customary way. Closer rules on way of conducting job depended on type of work agreed. This issue was not discussed in practice but it can be seen from a dispute what one maid did within her service. Maid “did jobs of a good housewife, managed the household, worked in the field, took care of cattle, she did all those job that one hardworking and conscientious housewife did in a house of a wealthy householder in the country...” (BCC, No. 179-IV-1922-46).

On the other hand, worker was not obliged “to work what is contrary to law or shameful otherwise as well as the things that exceed his power or strength,” according to Art. 334. Worker was not obliged to do jobs which were contrary to law or moral, which was a general rule. It is necessary to add also that worker was not obliged to do jobs exceeding capacities of his work force which means that the Code had in mind protection of certain categories of workers, children in the first place, and women in the second. This was surely an actual question whose evaluation was performed by a court in any specific case.³⁶

Obligations of employers

Since the contract of service is contract made by onerous title by its nature, employer was obliged to pay certain remuneration. Parties defined the compensation most often by contract. However, even if compensation was not agreed, it had to be paid, unless it was explicitly prescribed that service should be rendered without remuneration (Art. 329). Legislator thereto directed to activities and assistance for lending and without lending as the most frequent form of doing job for someone else without right to remuneration (wage). Of course that in the country there were various forms of mutual assistance which could not be legalized due to their local character so local customs were still valid for them.

In all those cases where remuneration was not defined by contract, it was apportioned by customs or legal tax, and in lack of these, the Court made valuation according to circumstances of each individual case. During adoption of the General Property Code, more precisely, until 1937, there were not limitations related to the height of wage which means that will dominated. It is already emphasized that such condition lasted until 1937 when Regulation on minimum wage took effect as “consequence of rate conflicts until 1934.” (Medenica, p. 182) However, “minimum wage was not covered by real wage. Prices increased, and wages remained the same or if they were increased on basis of fight of working class, they were increased significantly less than prices which lead to worsening of position of working class.” (Medenica, p. 183) Therefore, state intervention in this domain could not make position of workers easier since the measures it provided were in the frame of existing system and presented temporary, not permanent, solution of economic problems.

The rule was that remuneration should be expressed in money. Even during making of the code, remunerations were mainly defined in money. However, it is important to emphasize that custom rule was to partially remunerate servant living in the house of master in kind too. Remuneration in kind consisted of food, footwear or clothes, beside accommodation, with footwear which was always given and clothes only by agreement (Bogisic, 2004, p.60). On the other hand, wage workers who did seasonal agricultural works, food was always given beside remuneration (Bogisic, 2004, p. 190).

³⁶We can point out here that the similar stand towards burden of workers was taken by customary law. In fact, servants were taken care of as members of family and were not given “difficult tasks” or as it is more precisely stated “servants are given less work in the area close to Herzegovina and they do not work more than family members. The same is in Katunska nahija. Only in the areas close to markets, it is more difficult for servants.” (V. Bogisic, 2004, p.192) Therefore, workers in the area dominated by trade and with economic interests in the first place worked a bit harder.

Some of these customs were included in the General Property Code. Therefore, Article 332 stated the following: “When service was agreed for a longer period of time, and worker lives as a house servant at master’s house, master shall give him, apart from wage, food as well; footwear and clothes shall be included only if it is agreed or defined by custom.” It can be seen from this rule that there was modification of custom norms in a way that obligation of master was narrowed down so he was not obliged to provide worker with footwear beside wage and food unless otherwise agreed or usual in certain place. Practice from the observed period shows that remunerations were mostly defined in money,³⁷ predominantly in money. In fact, house servants had right to food and accommodation beside wage which was in line with legal norms.³⁸ There are also records that one master was obliged to give “a blouse” to the worker in addition to agreed remuneration.³⁹ However, since he did not pay remuneration, a suit was filed against him so the value of the blouse was expressed in money with the main part of remuneration. Apart from that, in one case, a master owed worker compensation in money, food and clothes.⁴⁰ Therefore, worker did not live in a house of employer so it is possible that is why he had right on clothes since it can be noticed that custom rule by which master was obliged to give clothes disappeared.

Apart from this, it is important to emphasize that court defined the remuneration in money when it was not defined by contract. It means that parties were free to agree the amount and form of remuneration while the court always defined remuneration in money. How court acted in these proceedings can be seen from the following case. Jova Celebic filed a suit against Marko Dumovic for payment of service in the amount of 20,268 dinars. She was in service at defendant’s in the period from 1902 to 1921 and requested payment of three dinars a day because defendant was a wealthy man. Since the wage was not defined by contract, its amount was set by court pursuant to Article 329 and Article 330. While setting the wage, court considered amount proposed by plaintiff too high and measured it this way: for the period from September 1, 1902 to December 31, 1914 360 dinars per year, and for the period from January 1, 1915 to July 1, 1921 600 dinars per year totalling 8,040 dinars.” (BCC, No. 179-IV-1922-46) Therefore, court did not take into account subjective circumstance that defendant was wealthy, but defined wage in accordance to objective circumstances and took care of economic changes that were consequence of the First World War.

Apart from the amount and form of remuneration, matter of when employer was obliged to pay remuneration was also important. In the first place, it has to be emphasized that time of payment of remuneration was usually defined by contract or custom. In lack of contract or adequate custom, legal norms were used and they determined that remuneration should be paid after the work was done, and not in advance, in a way “if it lasts longer time, remuneration is paid after expiry of period in which service is measured or valued (e.g. a week, month, year, etc.).”⁴¹

Since all the available sources connected to contract of service are related to disputes for unpaid remunerations, it can be concluded that employers did not pay regularly remunerations after rendered service.

Employer owed compensation even when worker was prevented to render service due to rain or other obstacles which could not be blamed on any party, under condition that prevention lasted less than a quarter of working day. On contrary, when prevention lasted longer than a quarter of working day, master had right to deduce the amount from his wage, unless otherwise agreed, according to “time lost”.

³⁷ See BCC, IV-1931-192, No. 1308, f. 412, May 8 1931, Cetinje; BCC, IV-1933-354, No. 3573, f. 478, December 18, 1933, Cetinje

³⁸ See BCC, IV-1934-601, No. 939, June 10 1935, Cetinje

³⁹ See BCC, No. 252-IV-1923-31, f. 164, April 20, 1923, Cetinje

⁴⁰ See BCN, P. 58/40, June 22, 1940, Niksic

⁴¹ In the period between two World Wars, wageworkers were usually paid monthly, see BCC, IV-1923-31, No. 252, f. 164, April 20, 1923, Cetinje; BCC, IV -1932-45, No. 1245, f. 445, May 20, 1933, Cetinje; BCC, IV-1934-601, No. 939, June 10, 1933, Cetinje.

However, he was obliged to give worker food if it was agreed or defined by custom, “as if there was no time lost” (General Property Code, Art. 340).

As it can be seen, the Code protected workers up to some extent because they were acknowledged right to full remuneration when they did not work less than a quarter of a working day. At first sight, we can say that this concession to workers is small. Having in mind that in some activities working day could last from twelve up to eighteen hours a day, quarter of working day did not present symbolic time. In fact, dispositive character of this rule diminished its practical significance (Bogisic, 2004,191).

Custom which was valid before adoption of the Code predicted that in case of rain or similar circumstances, worker should be denied part of wage proportional to time lost, but he had right to food “even if he does not for half a day”. (Bogisic, 2004, 191) Therefore, regardless the fact that worker was not guilty for cessation of work, wage would be decreased so we can say that the Code partially deviated from custom since it took into account length of time in which worker did not work keeping the same rule in regards to giving food to workers.⁴²Conclusion that can be drawn from these rules is that clear difference between obligations of assets and obligations of goal was not established which was of crucial significance for defining right to compensation from this contract. Therefore, distinction between contracts whose subject was work was made difficult from those which took into account results of that work.

Obligations of employer in case of sickness of worker

Article 335 of the General Property Code deals with obligations of employer in case of sickness of worker. This article was specific from many reasons which will be discussed separately so that is why it is necessary to quote this whole article: “If worker, who lives in master’s house, gets sick at domestic work, employer cannot dismiss him, but he should care for him and treat him as any other member of family. If sickness lasts for more than a month, and parties do not agree what will happen, Court will decide according to circumstances.”

It is necessary to emphasize that this article related to sickness of worker who lived in the house of master and who got sick during performing “domestic” service without his fault. Having in mind that servants⁴³by rule lived at master’s house, it can be concluded that this article related to them mainly. Further on, this Article was valid only in case that worker got sick without his fault which means that care was not taken of sickness which was consequence of his neglect. Therefore, application of this article was limited in two directions. It was not applied to all categories of workers but only to those living at master’s house and even they could not use benefits of this article if they got sick by their fault or carelessness.

The question is as follows: how did sickness of worker affect employer, that is, master? In the first place, master could not dismiss workers for that reason. Apart from that, he was obliged to care for him and treat him as other members of his family for the longest period of one month. If sickness lasted more than one month, court decided according to circumstances of concrete case. Therefore, that would be, talking by today’s words, temporary sick leave although some of the similarities with rights from today’s labour relations do not exist from many reasons. Primarily, social insurance in Montenegro did

⁴²In this segment, tendency of the Code to approach to the rules of Roman law is noticeable by which employer was obliged to pay wage to the worker in case of bad weather since his rights were measured by time spent.

⁴³It is necessary to pay attention to who was considered servant. Question No. 110 of Bogisic’s Survey from 1873 from Chapter Close family was: “Are there servants in families and in which ones? What is their position in the master’s house?” Representative form Montenegro gave the following answer: “There are workers and they are taken as workers (wage workers) and shepherds. Worker is called servant, lad or wage worker. Shepherd is most often called shepherd, but can also be called wage worker. Sometimes even collective families have shepherds if they have a lot of cattle and sometimes even individual employers have workers for the same reason and not having their workers...”

not exist in 1888 by which worker could achieve certain rights he did not have right to wage during sickness but had right to be treated and was temporarily protected from being laid off.

The Code did not mark how long employment should last so that master could get certain obligations toward sick worker. In relation to that questions have been asked and it is difficult to find answer since practice does not give necessary data in that direction. Apart from that, it is not marked what are the obligations of the master if the worker got sick at the very end of agreed period. More precisely, if the worker got sick somewhere close to the end of the agreed period, before expiration of the month predicted by the Code for treatment, was the master obliged to follow predicted period of treatment of one month or all his obligation in regards to treatment stopped with expiration of contract? It seems that the latter was more certain but having in mind Montenegrin mentality it could be said that sick worker would not be laid off regardless of the fact of expiration of the contract.⁴⁴

Regardless of the fact that Survey from 1873 contains a lot of data on labour relations, nothing is mentioned on the way how it was dealt with situation if worker got sick at work. Since he lived in the master's house and was considered family member, he was certainly treated that way in case of sickness. Even more, legislator also insisted that worker should be dedicated the same care as family member which was confirmation of custom rules in that segment. However, the Code limited this legal situation to one month period and after this period solution of this matter was left to the court.

It is difficult to characterize rules of Article 335. It was also difficult to legislator to formulate them since it had to move forward from incomplete custom regulations and Montenegrin circumstances also had to be taken into account. Social security was introduced in Germany in 1883, and first attempts to do the same in Montenegro were accomplished only in 1922 by adoption of Law on social security (Braic, 551). German Civil Code dealt in paragraph 617 with sickness of worker ("obliged to render service") who was accepted in the household of employer. Beside other things related to right in the area of social security, Law prohibited employer to lay off worker in case of sickness and obliged him to provide worker with "necessary care and medical assistance up to six weeks, but not over period of labour relation unless employer caused sickness voluntarily or by rough neglect."⁴⁵ It is clear that differences among related rules of these two Codes are more numerous than the similarities but it has to be noticed that Bogisic stuck to conceptual frameworks which were given in German Civil Code.⁴⁶ Therefore, the General Property Code could not reproduce more completely rules of modern legislation since there were not conditions for that. Its contribution can be seen through the fact that now obligations of the master in case of sickness were binding. That for sure was not without importance having in mind that strengthening of money relations led to neglecting tradition so it could happen that employer laid off sick worker and in order to prevent that from happening Bogisic wrote Article 335 of the General Property Code.

CONCLUSION

During 19th century, civil society was built in Montenegro. General Property Code was first modern property code. In time before, common law dominated. By rules of common law, persona of worker was respected. So, employer could not order anything dishonest or immoral to employee. After 1888th, contract of service was basic regulator of relations related to employment of individuals. It was contract which regulated rights and obligations of employer and employee and end of contractual relation.

⁴⁴Reason for such conclusion is the fact which states that master often gave wage to worker even when court decided from justified reasons not to pay the worker "since it seemed heartless not to pay for someone's service," (Bogisic, 2004,p. 191).

⁴⁵ See The German Civil Code, § 617.

⁴⁶R. Zimmermann emphasizes that a big part of rules of this Code on labour relations is saved in modern law: "It is often claimed in Germany that labour law has become a distinctive and autonomous field of law, the §611 sqq. BGB still remain of fundamental importance in individual labour relations," (Zimmermann, p.393).More details about this Code can be found at the same authors, *The German Civil Code and Development of Private Law in Germany*, Oxford 2006.

This contract was based on concept that worker offer his work for some compensation. That concept was in force in period from 1918th to 1941. Anyway, then workers started their fight for more rights and some results of that fight could be seen in Montenegro. Social insurance, minimum of wage and working hours, become part of legal regulative in Montenegro beside body which was built by General Property Code. It is fact that situation of workers in Montenegro was difficult because of general poverty but legal framework was on level of developed countries. Analyzed case law indicated that workers accomplished their basic rights but their fight was continual because development of capitalism sometimes was on their harm.

REFERENCES

- Bogisic, V. (2004). *Izabrana djela, Tom 2, Pravni običaji u Crnoj Gori, Hercegovini i Albaniji*, Podgorica-Beograd.
- Bogisic, V. (1999). *Metod i sistem kodifikacije imovinskog prava u Crnoj Gori*, Beograd-Podgorica.
- Brajic, V. (2001) *Radno pravo*, Beograd.
- Culinovic, F. (1963). *Državnopravni razvitak Jugoslavije*, Zagreb.
- Medenica, S. (1959). *Privredni razvitak Crne Gore 1918-1941*, Titograd.
- Rusnov, A. (1891). *Tumač Općem austrijanskom zakoniku*, knjiga2, Zagreb.
- Sirotkovic H., Margetic L. (1988). *Povijest država i prava naroda SFR Jugoslavije*, Zagreb.
- Zimmerman, R. (1996). *The Law of Obligations, Roman Foundation of the Civilian Tradition*, New York.

New Legal Framework in the Area of Administrative Law in Montenegro and Its Impact on the Administrative Court of Montenegro

Dr. Danilo Čupić, Mediterranean University
danilo.cupic@unimediterranean.net

ABSTRACT

One of the most important goals of the reform process in Montenegro, especially in the field of European integration, is to improve the performance of public administration. Therefore, the new law establishing the administrative legislation has been accessed, with the aim of strengthening the rule of law, legal state and principles of good governance. The new regulations, resulting, among other things, on a number of weaknesses, inconsistencies and imperfections of previous legislative solutions, have brought significant changes in the Montenegrin administrative system. The new legal framework, provided by the Law on Administrative Procedure and the Law on Administrative Disputes will have significant implications on the work and actions of the Administrative Court of Montenegro. The aim of this paper is to point out the real implications of the new institutes of the Law on Administrative Procedure and the Law on Administrative Disputes and their influence on strengthening administrative and judicial protection of citizens, through an administrative dispute. This paper will not deal with a wider range of influence of novelties on the work of the Montenegrin administrative case law, but it will focus on a few issues, which are recognized as vital to prepare this authority for the upcoming challenges in implementing new legislative solutions: 1) the analysis of the current administrative capacities of the Administrative Court, at all levels and its ability to adapt to new substantive regulations; 2) the analysis of the modalities in decision of a single judge in the preliminary proceedings, and of determining the fulfilment of procedural requirements for the continuation of the administrative dispute; 3) the analysis of the functional aspects of the administrative procedures, with a particular emphasis on decision-making in disputes of full jurisdiction. The analysis will show the current administrative capacity of the administrative judiciary, the impact of new legislation on its organizational and procedural aspects, point out the inadequacy and the relevant recommendations, and refer to the directions for future upgrades, as the Administrative Court will readily welcome the start of implementation of these two crucial administration regulations.

INTRODUCTION

One of the most important goals of the reform process in Montenegro, especially in the field of European integration, is to improve the performance of public administration. Therefore, the new law establishing the administrative legislation has been accessed, with the aim of strengthening the rule of law, legal state and principles of good governance. Being aware of the fact that the only administration that is successful is the one which in the most efficient, most economical and in the most effective way (i.e. 3E principles of modern public administration) achieves its programmed goals, the Parliament of Montenegro, at the proposal of the Government, adopted on 16 December 2014 a new Law on Administrative Procedure⁴⁷, whose enforcement, after several delays, is expected in July 2017. The implementation of the new Law on Administrative Disputes⁴⁸, enacted by the Parliament of Montenegro on 30 July 2016, will begin at the same time. Both laws have been recognized as key determinants in the process of further implementation of the principles of "European Administrative Space". The normative wrap-up of this matter opens the way towards the establishment of a modern, efficient and effective, subject to control and liable public administration system.

The new regulations, resulting, among other things, in a number of weaknesses, inconsistencies and imperfections of previous legislative solutions, have brought significant changes in the Montenegrin

⁴⁷The law was published in *the Official Gazette of Montenegro*, no. 54/2016

⁴⁸The law was published in *the Official Gazette of Montenegro*, no. 54/2016

administrative system. The number of novelties have been conditional not to begin with the changes and amendments to the General Administrative Procedure Act of 2003 and the Law on Administrative Disputes from the same year, but to bring in completely new legislation that will respond to the spirit of the new era and to the changed role of the public administration in the community. Therefore, it is said that these laws were not supplemented, but complete reform of the procedural principles of the functioning of the administrative apparatus has been executed.

The reform did not only cover the area of administrative action in full scope, but a new, stronger framework for external, judicial control of the administration was inaugurated. The new Law on Administrative Disputes confirms the status of the Administrative Court as a mechanism for controlling the legality of the administration's work, with particular emphasis on the protection of citizens, their rights and legitimate interests as the weakest link in administrative action.

The new legal framework, anticipated by the Law on Administrative Procedure and the Law on Administrative Disputes, will have significant implications for the work and acting of the Administrative Court of Montenegro. This applies in particular to new solutions of the Administrative Procedure Law which are causally and consequently related to the administrative dispute (since the administrative dispute is a form of administrative procedure upgrade), which previously did not exist or did not apply in this way in the Montenegrin legal system such as regulation of the provision and protection of the users' rights of services of general interest, administrative contracts, novelties in the implementation of probative and evidentiary proceedings, legal remedies etc. The new Law on Administrative Disputes anticipates certain innovations primarily in terms of extending the administrative dispute, which to a considerable extent shall affect the work and acting of the Administrative Court, both in organizational and procedural terms.

The aim of this paper⁴⁹ is to point out the real implications of the new institutes of the Law on Administrative Procedure and the Law on Administrative Disputes and their influence on strengthening administrative and judicial protection of citizens, through an administrative dispute. This paper will not deal with a wider range of influence of novelties on the work of the Montenegrin administrative case law, but it will focus on a few issues, which are recognized as vital to prepare this authority for the upcoming challenges in implementing new legislative solutions:

- 1) The analysis of the current administrative capacities of the Administrative Court, at all levels and its ability to adapt to new substantive regulations;
- 2) The analysis of the modalities in decision of a single judge in the preliminary proceedings, and of determining the fulfillment of procedural requirements for the continuation of the administrative dispute;
- 3) The analysis of the functional aspects of the administrative procedures, with a particular emphasis on decision-making in disputes of full jurisdiction.

The analysis will show the current administrative capacity of the administrative judiciary, the impact of new legislation on its organizational and procedural aspects, point out the inadequacy and the relevant recommendations, and refer to the directions for future upgrades, as the Administrative Court will readily welcome the start of implementation of these two crucial administration regulations.

⁴⁹ This paper represents part of the analysis that was done for the purpose of the Constitutional Court of Montenegro, with the support of the Regional School of Public Administration (ReSPA)

ORGANIZATION OF THE ADMINISTRATIVE COURT OF MONTENEGRO

According to the Law on Courts, the Administrative Court is established for the territory of Montenegro headquartered in Podgorica (Article 21) and decides in an administrative dispute and carries out other duties prescribed by law (Article 22).

The Administrative Court consists of the President and 11 judges, selected by the Judicial Council. Judges are elected without time constraint, while the term of office of the President is five years. In the organizational sense, in addition to the judges, consultants and court administration are involved in the work of the Administrative Court of Montenegro.

The number of judges in the Court has changed from the time it was established until today, so at the beginning (2002) it had a president and four judges, while today there is a president and 11 judges. Accordingly, the number of perpetrators in the Court has increased of whom there were 30 in 2014 and in 2015 there were 37.

The court's decision is made by a panel of three judges, and there are four non-specialized councils that decide on lawsuits from all administrative areas.

JURISDICTION OF THE ADMINISTRATIVE COURT OF MONTENEGRO

The Administrative Court, in accordance with the authority conferred upon it by the Law on Courts and the Law on Administrative Disputes, decides in the administrative dispute on the legality of the administrative act and the legality of the other individual act, when it is determined by law. The jurisdiction of the Administrative Court is very wide, since it is actually defined by special laws in all cases when some of the laws prescribe the possibility of an administrative dispute. About that, we can conclude that there is intent of extending the scope of the administrative dispute in our legislation. When we add to this the fact that the judicial reform process is running, the effective implementation of the adopted legal framework and the strengthening of the efficiency of the judiciary is a special challenge in the coming period, and the existing number of judges is insufficient to respond to this task and for the Court to act in good time in accordance with the postulates set by the European Convention on Human Rights when it anticipates the right to a fair trial and within it the right to a trial within a reasonable time.

Namely, nowhere as in the administrative dispute, because of its nature, there is no request for trial within a reasonable time. This is particularly the case where administrative acts take decisions on the rights and obligations of citizens, their life issues, such as: the right to health care, the right to retirement, the employment rights of civil servants, the right to build, the right to property repossession, expropriation and so on. From this point of view, it is very important to protect the rights of the party through the administrative dispute, because it is through the relationship of the state, i.e. through its bodies, that the achieved degree of protection of human rights is assessed. Furthermore, significant work has been done to improve the quality of Montenegrin legislation, and by adopting new laws, the Court has gained new competencies. According to the Law on Judicial Council and Judges, an administrative dispute may be initiated against all decisions of the Judicial Council, except for those who determine the disciplinary responsibility of the judges. Under the Law on State Prosecution, an administrative dispute may be filed against the Prosecutor's Office's decision, except for decisions determining the disciplinary responsibility of prosecutors. The Law on compensation for damage to victims of violent crimes stipulates that an administrative dispute may be brought against decisions of the Commission for Compensation for victims of violent crimes. Furthermore, according to the Law on Notaries, an administrative dispute may be initiated against the decision to appoint and dismiss the public notary, against the decisions of the Notary Chamber of Montenegro, as well as the decision of the Second Instance Disciplinary Commission. The Law on bailiffs stipulates the management of an administrative

dispute against decisions on appointing a bailiff, his deputy, the decisions to terminate the activity of the public bailiff and his dismissal, as well as against the final decisions of the disciplinary commission. Also as amended by the Family Law, which will be applicable from 19/05/2017, an administrative dispute may be brought against a decision rejecting a request for issuance or extension of a license to support persons and decisions stating the termination of validity of a license.

It is important here to point out that the nature of the administrative dispute is specific and must be addressed urgently, within one objective period of, say, 2-3 months from the completion of the case. Otherwise, the purpose of administrative-judicial protection is lost. In the practice of the Administrative Court, administrative disputes last for six months on average, which is recognized by the Public Administration Reform Strategy as a problem that negatively affects the quality of citizen's rights and it recommends that it is necessary to take action to reduce the average duration of administrative disputes in order to improve efficiency, effectiveness and citizen satisfaction with quality of administrative services provided. Also, the strategy recommends that the average duration of the administrative dispute, measured in months, be reduced and that in 2017 it should take up to 5 months, until 2020 when the duration of the administrative dispute should not last longer than 4 months.

THE IMPACT OF NEW LAWS ON ADMINISTRATIVE PROCEDURE AND THE ADMINISTRATIVE DISPUTE ON THE ORGANIZATION AND PRACTICE OF THE ADMINISTRATIVE COURT

The Law on Administrative Procedure, together with the Law on Administrative Dispute, is the cornerstone of the establishment of a modern public administration system in accordance with the principles of "European Administrative Space". The new legal solutions were adopted to strengthen administrative and judicial protection and the spread of the circle of public administrative bodies, whose decisions will be reviewed before the Administrative Court. However, new regulations require not only the harmonization of numerous legal texts regarding the application of material-legal institutes, but also with regard to the application of procedural-legal institutes, but also with regard to determining the jurisdiction and manner of the Administrative Court. In the following, we will look at the novelties of the new Law on Administrative Procedure and the Law on Administrative Disputes, to the extent to which they influence the previously defined subject of this paper.

General Overview of the Novelties under the Law on Administrative Procedure

The new Law on Administrative Procedure anticipates the following novelties:

- broadening the notion of a public administrative body to state organs, state administration bodies, local self-government bodies, local government bodies, institutions and other entities exercising public authority;
- defining the concept of administrative matter as any particular situation in which a public administrative body, by an administrative act or other administrative activity determines or otherwise affects the rights, obligations or legal interests of a natural entity, a legal entity or other party, as well as any other legal situation that is legally prescribed as an administrative matter;
- defining the concept of administrative activities, which imply the adoption of administrative acts, the conclusion of administrative contracts, the protection of users of services of general interest and the taking of other administrative activities in administrative matters in accordance with law;
- introducing the principle of the party's legitimate expectation (precedent decisions), and when deciding on administrative matters, the public administrative body will take into account the earlier decisions it has made in essentially identical administrative matters;
- The party has the right to participate in the administrative procedure in order to determine the facts and circumstances relevant to the issuance of an administrative act. Prior to the adoption of an

administrative act, the party has the right to make a statement on the results of the examination procedure, an act may be issued without the statement of the party only in cases prescribed by law;

- on the right, obligation or legal interest of a party in administrative matters, the public body shall administrative decide solely by a decision;
- a publicadministrative body may, at the request of a party, issue a decision granting a party the right to acquire a right under a special law (guarantee act);
- in order to establish, modify or terminate a concrete legal relationship in administrative matters within the competence of a public administrative body, an administrative contract may be concluded between a public administrative body and a party when it is prescribed by a special law when the conclusion of such a contract is in the public interest and when that contract does not endanger the rights of third parties;
- a user of a service of general interest who considers that by offering such services his rights or legal interests have been violated, may object to the protection of his or her legal interests to a public authority supervising the work of a company, other legal person or entrepreneur providing services of general interest;
- Other administrative activity includes the issuing of testimonial on the facts about which the official records are kept, the facts about which the official records are not kept, as well as any other administrative activity prescribed by a special law (keeping records, undertaking of factual acts etc.). If a public administrative body by undertaking other administrative activities prescribed by a special law, violates the rights and interests of the party, the party may complain to the elder of that body, who is required to decide;
- the administrative procedure is conducted and the decision is made by an authorized official, determined by the act on internal organization and systematization of the public administrative body;
- The submission may be submitted to a public administrative body in electronic form, in accordance with the regulations of the electronic administration;
- when an administrative proceeding is initiated at the request of a party, and a public administrative body does not bring or deliver a solution to a party within a prescribed or extended deadline, the request shall be deemed to have been accepted if it is prescribed by a special law;
- a party who considers that in the course of the administrative activity in the administrative matter of a publicadministrative body his rights and / or legal interests have been violated, has the right to a remedy, namely:
 - Reopening of a proceeding
 - objection;
- Any submission challenging the resolution, even if not addressed as an appeal, shall be deemed to be an appeal if its content clearly indicates the party's intention to appeal the ruling;
- when the second instance body revokes the first instance decision, it is obligedto issue commands to the first instance publicadministrative body to supplement the proceedings in question, and the first-instance body is obliged in all to proceed by the second instance body's decision and that, without delay, within 20 days from the day of receiving the case, brings a new solution. The party has the right to appeal against this decision;
- When the Second Instance Appellate Body has already annulled the first-instance decision once the appellate party has appealed the new ruling of the first-instance public administrative body, the second-instance body is obliged to annul the first-instance decision and resolve the administrative matter;
- The resolution is annulled if:
 - 1) It has been brought in the administrative proceedings on the case from the court's jurisdiction;
 - 2) It has been brought on the subject which cannot be resolved in the administrative procedure;
 - 3) Its execution is not legal or really possible;

- 4) Its execution constitutes a criminal offense;
 - 5) It has been brought as a result of coercion, extortion, blackmail, pressure or other unauthorized acts;
 - 6) The decision was rendered by a public administrative body without the prior request of the party which was necessary in that administrative matter, and the party did not afterwards agree with the decision expressly or tacitly;
 - 7) The decision was rendered by an unqualified public body or by a public administrative body without the consent, confirmation or approval of another public administrative body;
 - 8) It has already made a final ruling in the same administrative matter by which this administrative matter is otherwise resolved;
 - 9) The ruling is based on a judgment rendered in court proceedings which has been annulled;
 - 10) If it contains an irregularity that is prescribed by law as a reason for the mandatory annulment of the decision;
- The decision shall be annulled or abolished, in whole or in part, within three years from the date of execution of the ruling if:
 - 1) It has been issued on the basis of a false document or false testimony of a witness or an expert witness or if it has been issued as a result of the criminal offense;
 - 2) A favorable decision has been made for the party based on the party's untrue allegations to which the official of the authorized person was misled;
 - 3) The position of the European Court of Human Rights in an identical matter that was brought to the finality of the ruling could have an effect on the lawfulness of the ruling;
 - A lawful decision by which a party has acquired a right may be revoked in whole or in part if:
 - 1) that is necessary for the sake of eliminating the serious and imminent danger to human life and health as well as public security, and this danger could not be remedied otherwise;
 - 2) The decision is conditioned by an obligation which the party did not meet within the deadline;
 - If implementation of a solution for the fulfillment of financial obligations is carried out on real estate, stocks and shares of members in a company, this execution is carried out in accordance with the law regulating the procedure for enforcing the receivables.

General Review of the Novelties Anticipated by the Law on Administrative Dispute

Unlike the Law on Administrative Procedure, the Law on Administrative Dispute did not bring any radical new solutions, except in the domain where changes were necessary for the prescribed novelties of the Law on Administrative procedure, as well as in shortening deadlines for decision-making for better protection of the right to trial within a reasonable time. The systematics of the new Law on Administrative Disputes have not changed significantly except in the domain where it was necessary to comply with the new institutes of the Law on Administrative Procedures, to facilitate or respect its past values and Montenegrin public administrative tradition. The new Law on Administrative Dispute has been written with a two-fold aim: meeting the standards of the European administrative space and alignment and adjustment of the administrative court proceedings with the previously mentioned novelties in the Law on Administrative Procedure.

The analysis will focus on two aspects of the new Law on Administrative Dispute: the decision-making of a single judge, and decision in the dispute of full jurisdiction and their impact on the organization and conduct of the administrative court, which will be discussed below.

The Impact of New Administrative Regulations on the Organization of the Administrative Court

Bearing in mind all the innovations brought by the Law on Administrative Procedure and the Law on Administrative Dispute, as well as the fact that the number of cases which the Court should consider are continuously increasing, it is necessary to improve its professional and organizational aspects of the work. Namely, it is essential that judges and counselors are familiar with all the new institutes of the Law on Administrative Procedure and the Law on Administrative Dispute, as well as with the standards of conduct in the administrative matters of the Member States of the European Union and neighboring countries. The aforementioned consulting and training, among other things, should apply to the administrative contract, the administrative activities, protection of users of services of general interest, the decision-making of a single judge, decision-making upon the merits of the dispute of full jurisdiction, legal remedies, the jurisprudence of the European Court of Human Rights, and the alike. Thereby, an intensive interaction of the Administrative Court is visible, which tries to prepare itself, in the above manner, to the maximum for the challenges in the implementation of a new administrative- procedural and administrative-judicial legal framework. It is necessary to point out a two-day Regional conference on judicial control of public administration in the Western Balkans, which was organized by the Administrative Court of Montenegro and Regional School of Public Administration (RESPA) on November 22, and 23, 2016. The participants of the conference were the legal experts from the Western Balkans and the European Union, mostly professors of administrative law and the judges of the administrative courts. The conference presented a new comparative study on remedies in administrative proceedings in the territory of the Western Balkans. Other topics covered were: the organization of the administrative judiciary and administrative jurisdiction of the courts in the countries of the Western Balkans; administrative dispute of full jurisdiction under the new law on administrative disputes in the Western Balkans; enforcement of decisions of courts and administrative remedies; European principles of public administration: fair treatment in administrative matters; the relevant case law of the European Court of Human Rights and other related topics.

Also, it is necessary to organize study visits for judges and court advisors to neighboring countries' courts and EU member states and become familiar directly with the actions and *praxis* of their courts.

When it comes to improving the performance of judicial functions and tasks performed by advisers, it is necessary as soon as possible to make an assessment of the impact of the expected influx of cases to prompt action by the Court after the entry into force and beginning of implementation of the Law on Administrative Procedure and the Law on Administrative Dispute considering the existing number and nature of unfinished cases. Also, it is essential that there is a change in the annual rate of all the judges (currently it is 300 cases per judge), and it is necessary to propose a standard that is achievable within the daily working time of a judge. Overtime, which characterized the work of administrative judges in the previous time, cannot be taken as a rule, since it, in the long and continuous period of time, can significantly affect the quality of the exercise of judicial functions. When defining the abovementioned norms it is necessary to take into account the criteria that may affect its definition, and those are the nature of an administrative dispute, the average annual workload and the average number of solved cases per judge per year, the expected number of oral hearings, the expected number of cases in which the Court will decide the merits of the dispute of full jurisdiction and so on.

Bearing in mind the current situation that there are no specialized councils within the Court, rather than assigning cases to judges by the method of accidental assignment of the case, according to the annual schedule of work, as well as all innovations that bring new legal solutions (in the administrative dispute it will be possible to submit 124 complaints, of which 67 against first instance decisions and 57 suits against second instance decisions⁵⁰, against decisions of public administrative bodies about 653, out of which 54 of state administration bodies and 599 of other public authority holders, so-called non-state administration⁵¹, which will handle 367 amended and changed acts and several thousand other legal regulations of the lower legal force), it is necessary to organize special councils with judges who are specialized and professionally trained for specific or related administrative areas, or the related types of administrative matters that are dominant in the work of the Court. The judges of the Administrative Court act in all administrative areas against the acts of state organs, which requires a holistic approach in solving complex legal and economic issues and it requires further engagement of the acting judges and expert staff of the Administrative Court. It is essential to prepare the case thoroughly for such work, which is time-consuming and consequently makes it difficult to fulfill the prescribed norms of judges. Bearing in mind all the above, the formation of specialized councils is a necessity. Their formation is directly dependent on the increase in the number of judges. Considering the situation in other courts and assessing the continuation of the trend of increasing the number of cases, and by looking at the above mentioned facts, it is necessary to increase the number of judges, at least to 15. This would create five specialized departments, which can be considered sufficient and satisfactory number corresponding to the nature and methodology of the work of this body.

The increase in the number of judges must also be accompanied by the increase of the required civilian potential. By this we mean first to increase the number of counselors and then the rest of the necessary staff. When it comes to counselors, the advantage of engagement should be given to state administration officials with experience in administrative affairs as well as well-trained judicial trainees.

Since one of the problems in the work of the Court are unsettled and incomplete lawsuits and the lack of a case file within certain deadlines by the defendants, one of the solutions would be to establish a special reception service which, at the time of the receipt of complaints would itself do their selection, not only in the nature of the administrative affair, but also in the lawsuits that are in due course and orderly and those that are not. In this way, the service would be a preparatory body, a primary filter, which would classify and distribute the case to a judge individual or a specialized council. It should also be given the authority to send the appropriate written warning of anomalies or shortcomings, as well as other legitimate reasons that enable the individual judge to refuse to resolve the case (subsidiarity, *res iudicata*, etc.). This would result in a certain number of the lawsuits being withdrawn (provided that the party has the appropriate advantage - reducing the amount of court fees, etc.), thus facilitating the work of not only an individual judge but also to the whole court (communication with the party, scheduling hearings, legal path to the Supreme Court, etc.).

Given that the Court is obliged to respect the judgments of the European Court of Human Rights in decision-making, it is necessary, as a permanent one, to organize the work of monitoring the decisions of the Constitutional Court and the decisions of the European Court of Human Rights in the part related to public administration decisions.

⁵⁰Đ.Blažić, *Analysis of the legal status and functioning of public administration in Montenegro*, SIGMA, Podgorica, 2013

⁵¹Đ.Blažić, *Basics of administrative proceedings of Montenegro*, Podgorica, 2015, p. 226-232

Impact of New Administrative Regulations on the Conduct of the Administrative Court

Decision-making of an Individual Judge

As an exception to the principle of collegiality in administrative decision-making, the individual judge decides on the lawsuit to initiate an administrative dispute in the case of rejection of the lawsuit, in accordance with Article 16 of the Administrative Disputes Law. The individual judge decides solely by a decision, not by merit, by judgment.

The individual judge will dismiss the lawsuit as inconsistent if the lawsuit is incomplete or incomprehensible and the prosecutor does not overcome the shortcomings in the lawsuit in the due time, which prevents the work of the Administrative Court. It's about the shortcomings in the lawsuit, which are of such nature and character that they prevent further work and treatment (e.g. the lack of the number and date of the decision of the body complained of in the lawsuit, which cannot be ascertained from the submitted allegations of the lawsuit; A lawsuit that does not contain transcript to the lawsuit and attachments to the respondent party and the persons concerned; The lawsuit has been filed by a proxy of a legal entity who has already been opened a bankruptcy or another person who rights of representation have ceased, the lack of a power of attorney from the part of the lawyer, and the alike).

The individual judge resolves to reject untimely lawsuits for the initiation of an administrative dispute as well as those which are premature - submitted before the time (e.g. a lawsuit filed before the expiration of the deadline for silence of the administration).

The new Law on Administrative Disputes provides that a single judge shall reject a claim by a decision and if it is apparent that the right or legal interest of the prosecutor is not disputed by a disputed administrative act or other administrative activity that is challenged by the lawsuit (lack of legitimacy to conduct the dispute), and if there is already a final court decision rendered in the same case (ne bis in idem; res iudicata) or after the filing of the lawsuit the disputed act has been annulled by the claim of the other party.

Also, the aforementioned Law provides that a person who initiates a lawsuit against an administrative act or other administrative activity shall, in a timely manner, declare any remedy that may have been filed in accordance with law (subsidiarity). If the mentioned person has not provided any legal remedy in accordance with the law in time or at all, the individual judge will reject such complaint by a decision.

An individual judge may also render a decision on termination of proceedings in accordance with the Law on Administrative Dispute. Against the aforementioned decision, as well as in case of other decisions of an individual judge, no regular legal remedy is allowed (complaint or objection). Such a solution sought to undermine the work of an already overly burdened administrative court, and to enhance the protection of citizens' rights. In the neighboring countries, specifically in the Law on Administrative Disputes of the Republic of Serbia, the right to object to the decisions of an individual judge (Article 27) is regulated.

If more lawsuits have been filed against acts in which rights and obligations relate to the same or similar facts and the same legal basis, the proceedings may be conducted on the basis of one lawsuit. Other proceedings will be terminated in this case until the final judgment in the case has been resolved. This procedure is still called a sample procedure. Pursuant to the new Law on Administrative Disputes, the prosecutor must be given the opportunity to make a statement on the response to the claim, as well as about the termination of the proceedings, before the decision on the termination of the proceedings is taken. Upon the adoption of a final judgment in the chosen case, the individual judge will decide on the

cases in which the proceedings have been terminated, unless there are substantial specificities of fact or legal nature.

The lawsuit by applying this institute can be denied during the entire procedure. Thus, in the aforementioned procedures, the individual judge does not decide on the meritum of the administrative dispute and the claim filed in the lawsuit, but solely on the fulfillment of the formal - process conditions for conducting the proceedings. If they are not fulfilled, the judges, do not have the need to enter the core of the subject and its essence and to be burdened additionally. It is mainly about the factual issues of the existence of certain facts, for the determination of which there is no need for special legal consideration and interpretation, i.e. there are objective circumstances which need no deeper elaboration and excessive engagement of judicial capacities.

The basic objective of the preliminary investigation procedure in the administrative dispute is their "triage" to avoid overloading and congestion of the already burdened Administrative Court with procedural defects, and allowing judges to devote themselves to important and crucial administrative issues, and to work patiently and carefully, without any pressure, because of the large number of items falling into decision making.

The process of the previous "filtering" of the lawsuits is a two-blade sword, because every sieve entails the danger of a lawsuit being unjustifiably neglected and rejected. Subjective understanding of the objective administrative authority of an individual judge, especially in matters of discretionary assessment, is not always desirable, especially in a situation where, as stated above, there is no regular remedy against this decision. Deciding on the following legal standards is particularly problematic:

- *"Ineffectiveness"* - for example, the legal remedy of the decision contains a wrong time for appeal, so it has not been filed within the prescribed time limit or it was prescribed that the appeal is inadmissible but the legal remedy of the decision states that it is admissible and the party fails to respond timely to the lawsuit; Problems with the Delivery of Letters,
- *„obviousness"* not to affect the right or legal interest of a prosecutor by a disputed administrative act or other administrative activity that is challenged in the lawsuit;
- if there is already a final decision rendered in *„ the same matter“* - determining the identity of the case, but also the identity of the parties.
- Lack of *„essential specifics“* factual or legal nature of the proceedings at the model- it does not always correspond to the majority attitude of administrative judges in the panel.

Likewise, there is a latent danger that a lawsuit in an administrative dispute becomes an uncertain and unreliable legal means, that its significance is relativized and stultified if the judge takes too liberal and open attitude regarding the application of this means. The awareness which administrative-judicial protection of rights has created with its citizens, that they are no longer being helpless towards unlawful, inappropriate and unauthorized interference with the administration, rather than shielding them against any breach of their rights guaranteed by the Administrative Court, could easily be scattered. Given the significant burden of the administrative judiciary with this legal instrument and the fact that the number of applications for judicial review of the legality of administrative acts has not decreased for years, the administrative judges should not be tempted to try to substitute their numerical deficiency in this way in relation to the number of cases.

The good side for such a simplified decision-making is the efficiency of the procedure and the attempt to reduce the number of backlogs, and the bad side is that perception and views of each of the judges varies and is not the same, and one can come to a situation where the same lawsuits are dismissed by one judge, but by other accepted, which is contrary to the aspiration to unification and standardization of the administrative work. This is especially so because the decision of an individual judge is not subject

to appeal, since the lawsuit is not dismissed, but refused, and can be attacked solely by extraordinary legal remedies.

No matter how the standards for such a rejection of the law are clearly and in detail, there will always be a certain freedom of judges to decide on its admissibility. For these reasons, it is necessary that a session of a judge of the Administrative Court from the very beginning closely monitors the decision-making of the individual judges in these situations and clearly takes the basic attitudes and clarifies the administrative-judicial practice on the above issues.

Decision-making in the Dispute of Full Jurisdiction

The main object of the administrative dispute is to check the legality of the administrative act. It is an act that finally decided in the administrative procedure. The annulment of an administrative act constitutes a major sanction in the event of the finding of illegality. When it comes to full jurisdiction, it is the administrative dispute in which an administrative-judicial authority has powers which are not limited to the possibility of annulment of a particular act of administration, but are given the authority to resolve not only a court dispute but also an administrative matter.

The Law on Administrative Disputes clarifies the jurisdiction of the Administrative Court when deciding on full jurisdiction litigation. As well as in the current law on administrative dispute, the Court is left to assess when it will make a meritorious decision, but an innovation is introduced related to establishing a merit-based decision-making obligation in certain situations.

In Article 36 of the Law on Administrative Disputes it is foreseen that if the Administrative Court revokes the challenged act and the nature of the administrative matter permits it, it may decide itself if:

- It has itself determined the factual situation in the oral hearing;
- If the annulment of the disputed act and the reinstatement of the administrative procedure would cause for a prosecutor a damages which could be difficult to compensate for;
- It is evident from the public documents or other evidence in the case files that the factual situation is different from the one established in the administrative procedure;
- An act has already been annulled in the same case, and the defendant public administrative body has not fully acted upon the verdict;
- an act has already been annulled in the same dispute and the defendant public administrative body has not issued a new act within 30 days of the date of annulment or another deadline set by the Administrative Court and
- The competent public authority did not issue the act within the legally prescribed deadline.

A special paragraph stipulates that once the Administrative Court has annulled the disputed act in the same administrative matter, it is obliged to resolve the case in question against the new act of the public administrative body in that administrative matter, when the nature of the administrative matter so permits.

The Administrative Court is in situations where an act has already been annulled in the same case and the defendant public administrative body has not fully acted upon the judgment, when an act has already been annulled in the same case, and the respondent public administrative body has not passed a new act within the statutory deadline and when the competent public administrative body did not pass the act within the statutory deadline, authorized to establish the factual situation and make a judgment on the basis of such established factual situation.

Article 57 of the Law on Administrative Dispute further states that if the defendant public administrative body, after passing the verdict of the Administrative Court, by which its act is annulled, does not render immediately, and no later than 30 days, a new act in that proceeding or within that period the act on the execution of the judgment of the Administrative Court on the occasion of the "silence of the administration", the party may request the issuance of such an act by the Administrative Court.

Pursuant to Article 58 of the Law on Administrative Disputes, if the defendant public administrative body, after the Administrative Court revokes an act of that body, does not issue an act in accordance with the judgment of the court, and the prosecutor files a new lawsuit, the court shall annul the disputed act and, as a rule, and itself resolve the administrative matter by the decision.

The decision on full jurisdiction is replaced by an annulled act. Due to the lack of relevance of the Law on Administrative Disputes in legal theory certain dilemmas arise regarding its application in practice. First of all, the legislator has insufficiently standardized the authority and the obligation of the court to decide on a full jurisdiction court case by prescribing identical conditions for appraising the court when it is "able" to resolve the administrative matter itself and when it is "obliged" to do so, subjecting both situations to the legal standard that "Nature of things permits it". And when does the nature of things permit it, depends on the subjective feeling of the judge, rather than objective criteria. That is why it is important that the Administrative Court, from the outset, begins with the elaboration and prediction of the broader range of cases that would be appropriate for this type of decision.

The judicial involvement in the domain of authority of the bodies of the administration is more intrusive in relation to the case for the annulment of an administrative act. In this way, by the establishment of judicial control of the administrative already compromised system of division of power is further deepened.

There are a number of areas where administrative acts are adopted by a specific procedure requiring close specialized knowledge (eg disability, determining dominant position, competition protection, regulatory agencies, etc). Reviewing these acts requires special expertise and knowledge, and the very breadth of matter opens the dilemma of whether the dispute of full jurisdiction will become a reality in specific administrative matters. Expectations that the Administrative Court will terminate radically with the long-standing practice of permanent decision-making and that the proportion of meritorious verdicts will increase to a larger extent, in the current state of the administrative judiciary are unrealistic. On the one hand, judges avoid making decisions on issues for which they are not experts, and the administration is certainly a domain of social life that regulates the widest range of legal relationships (from personal status, citizenship, voter rights, weapons, residence, registration, to customs, taxation, fees, compensations, pension, disability and social security, real estate cadastre, securities, insurance, agriculture, water management, education, science, civil service, local self-government, competition protection, public procurement, revocation of seized property rights, indemnification, and other legal remedies). Most of them, by their nature, are not eligible for merit decision-making (working relationships, competition protection, administrative contracts, accreditation of study programs, protection of public service users ...), and moreover those are not discretionary administrative acts. Considering current number of personnel and in this organizational structure, excessive judicial activism can not be expected on this issue. Judges are already burdened over their norms and will not be able to get deeper into discussing administrative matters. This can not be expected in a situation when the primary administrative law (the Law on Administrative Procedure and the Law on Administrative Disputes) is radically being altered, the accompanying regulations are amended, the jurisdiction of the Administrative Court is being expanded, the number of complaints lodged is increasing, the number of public hearings is increasing, while on the other hand the organizational structure of the judiciary does not keep up with it - increasing the number of judges, strengthening the capacities of experts and advisory services, etc. Finally, there is a deeply developed and rooted awareness of the administrative judges that their basic task

is annulment, which is more appropriate to the position and the mission of the administrative judiciary and it is up to the administrative body to finally resolve the administrative matter, regardless of the fact that it is related to the legal basis of the administrative court. In the dispute over the legality of an administrative act, the court discusses the court case, while in a litigation of full jurisdiction the court decides not only on the court case but on the administrative matters as well. Such a standpoint is also supported by the systemic lack of this legal solution, which is that annulled decisions are by their nature negative and merit positive, since the administrative matter goes to the rank of the court, which the Administrative Court needs to resolve. In the case of annulling decisions, the last word in resolving administrative matters is still in the hands of the administrative body, and in the case of full jurisdiction dispute, it passes into the hands of the court, which in all replaces the administrative body, and its decision replaces in its entirety an annulled administrative act. In that situation, its decision becomes a first-instance judiciary act that resolved a particular legal (judicial) dispute and as such it is subject to further regular legal control in accordance with the constitutional guarantee of the right to legal protection of Article 6 of the European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms. For this reason it is also necessary to issue a new legal remedy in the Montenegrin legal system - an appeal to the Meritorious Administrative Court decision. The current considerations suggest that the most appropriate solution would be to form a special council of five members within the Court to decide on appeals of this type. Limiting the right to appeal solely to decisions in full-litigation disputes would ensure efficient and effective legal protection on the one hand, in accordance with the Constitution and the European Convention, and on the other hand it would prevent four-fold decision-making (twice before the administration and twice before the court) and it would guarantee decision-making within a reasonable time.

In the practice so far, there are almost no cases that the Administrative Court has found a different factual situation in the oral hearing and changed the administrative act. This discretionary right was only exceptionally used by the Court (in the last period in only two cases). An informal reasoning for this kind of action is that in a large number of cases the burden of administrative decision-making would shift to the already burdened court. The practice points out to a number of cases in which administrative acts, which had the same subject of the proceedings, were annulled by the Court, and the administrative authority did not act on the court's order when executing the act, even though it was obliged. The consequence of such conduct is the long duration of administrative proceedings in certain cases and the continuous ping-pong between the organs and the court, where the main losers were citizens. Bearing in mind the abovementioned, it is necessary to amend the current Law on Administrative Dispute and to issue to the Court the obligation to Meritum, instead of an administrative body, in a full jurisdiction dispute, unless the administrative authority, after the annulment of the act, does not act on the court's observations.

The contemporary concept of public administration overcomes such thoughts and attitudes, and places the citizen in the center and the protection of his rights. Verdicts in the dispute over legality do not solve the real problems of life, but are limited to solving the abstract-legal issues of legality and hence take on a formal character. If a court decides to annul an illegal act, the case is normally returned to the defendant organ for re-solving, again in accordance with the findings of the Court. If the competent body wants to insist on its attitude, the final decision on administrative matters may be delayed. In this way, the dispute over legality becomes an inadequate instrument for the protection of the rights of the parties, i.e. to securing legitimacy of the work of the administration. Therefore, it is not always useful for the court to annul an administrative act and to send it to the defendant body to re-decide, under the maxim, that in direct contact with the party, it will find the best and most rational model to correct its mistakes, instead of solving the disputed relationship and thus ensure rapid and efficient justice. The existence of a special and developed administrative dispute of full jurisdiction is an advantage, as the abovementioned has been recently considered to be almost necessary so that the administrative trial and judicial control could be of

high quality. The general advantage of such a system lies in its clarity and the ability to quickly and fundamentally resolve a particular administrative matter. Given the possibility that the court will resolve the matter itself, this kind of action will significantly speed up the decision-making process within a reasonable time, and this can be considered one of the most important factors in the quicker realization of the party's rights in administrative matters.

Starting from the basic theoretical persuasions of the administrative dispute with full jurisdiction, the importance of the more ambitious and more frequent use of the administrative dispute of full jurisdiction in the Court's practice is obvious. The reason for this is to resolve disputes faster, and we should increasingly turn litigation disputes over legality into disputes of full jurisdiction. The court itself should determine the facts, and the European Court of Human Rights judgments go in the same direction.

It is evident that greater practical application of full jurisdiction would have a very positive effect. By this we mean that there would be a drastic reduction in the cost of the proceedings, a reduction in the length of the proceedings and a discontinuation of the previous practice of transferring responsibility between the Court and the defendant administrative body.

Taking into account the decisions of the Law on Administrative Disputes relating to the decision on full jurisdiction, it is necessary to consider the need to amend the decision on the number of judges in the Administrative Court of Montenegro, as well as the Rule on orientation measures to determine the required number of judges and other employees in the court, all in order to create conditions for the effective functioning of the court, as indicated earlier.

SUGGESTIONS AND RECOMMENDATIONS FOR IMPROVEMENT OF WORK OF THE ADMINISTRATIVE COURT

- * Make an assessment of the impact of the expected inflow of the cases on the court's prompt treatment after the entry into force and the beginning of the Law on Administrative Procedure and Law on Administrative Dispute implementation, taking into account the existing number and nature of unfinished cases; to propose an annual standard of judges that can be achieved within a daily working time, taking into account the criteria that may influence its definition, namely the nature of the administrative dispute, the average annual workload and the average number of cases resolved per judge during the year, the expected number of oral hearings, the expected number of cases in which the court will meritorily decide on a full jurisdiction dispute, etc.;
- * To initiate amendments to the Decision on the number of judges in the Montenegrin Administrative Court, as well as the Rule on Orientation Measures to determine the required number of judges and other employees in the court in order to increase the number of administrative judges at least to 15;
- * The increase of the number of judges of the judicial function must also be accompanied by the increase of the necessary official staff;
- * Organize special councils with judges specialized and professionally trained for specific or related administrative areas, or related types of administrative matters that are dominant in the work of the Administrative Court;
- * It is necessary that the session of the Administrative Court Judge closely monitors the decision of the individual judges in the preparatory procedure from the outset, and clearly assumes the basic views and clarifies the administrative-judicial practice on the matter;
- * Set up the special Reception service, which would, select the appeals at their reception, not only according to the nature of the administrative matter, but also to those that are in due course and orderly and those that are not, with the authority to send the appropriate written letter to warn the parties of maladjustment or of untimely ones, as well as other legitimate reasons that enable the individual judge to refuse to resolve the case (subsidiarity, *res iudicata*, etc.)

- * The jurisprudence department must extend its activity to the follow-up of the constitutional- judicial practice in the field of administrative justice as well as the practice of the European Court of Human Rights, which is a necessary factor in considering and decision-making in the administrative dispute;
- * There is a need for further professional training both for judges and counselors, through attending seminars, organizing trainings, study visits, seminars etc .;
- * To initiate the modification of the relevant laws and to prescribe the right to appeal the merits decision of the Administrative Court, before a special, five-member Board of the Administrative Court.

Legal Regulation of Franchising Contract

Dr. Milena Kavarić, Mediterranean University

milena.jokic@unimediteran.net

ABSTRACT

Franchising contract was originated in American economy scene. After numerous failure of American legislators to regulate franchising through obligation-legal rules, at federal level has been adopted the Law which imposed an obligation of disclosure law, as some kind of “guidelines” on direction in which the regulation should move. This American invention inspired regulation on international level by UNIDROIT. The importance of achieved solutions as well as credibility of this international organization encouraged a big number of countries to update drafting of adequate legislation which would regulate this field of Contract law. All these laws are of recent date. Having in mind that countries which regulate franchising contract do not have uniformed regulation, this paper discusses different models of franchise regulation. Special attention has been dedicated to the region countries. Beside Republic of Serbia where the adoption of Civil Code is underway which suggests normative regulation of franchise contract, the only region country which has regulated this contract is Albania. Other region countries, including Montenegro, do not have special legal provisions which regulate this contract.

Keywords: Franchising Contract, Obligation-legal Effects, International Regulation, National Regulation, Disclosure Approach.

INTRODUCTION

Besides a century long existence at the world stage and widespread implementation, for a long time franchising contract remained outside the framework of legal regulations. It was not closely defined even at doctrinal level. However, the lack of legal regulation did not represent obstacle for the frequency of these contracts.⁵² On the contrary, by realizing their purpose, transaction participants accepted them more and more, what resulted in their prompt internationalization. In the last quarter of the past century franchising has slowly come into legislators’ examination.

Due to extreme complexity of this contract, unsolved issue of its legal nature, numerous and different components that it contains, as well as different franchising forms in practice, it is very difficult to standardize it legally, both on national and international level. Moreover, it is more difficult on international level because international franchising is more complicated, while legal difficulties on national level could be solved easier. Surely, franchisors contributed to the difficulties in legal formation of this contract with their pressure and resistance to ‘too effective’ way of protecting weaker contract party which would introduce equivalence to this contract relation. Because, potential (often certain) disproportion of mutual investments of contract parties represents a central problem of franchising. The pressure of economically stronger partner, embodied in powerful companies, have caused international initiative for uniform regulation of this contractual relationship by the International Institute for the Unification of Private Law (UNIDROIT).

The following text will present franchising regulation in the parts of the world where this contract arrangement is the most developed form of conducting business (the United States of America and Europe).

⁵²Contract parties were led by general business conditions of franchising companies, their standard contracts, dispositive norms of the Civil and Commercial Law, general trade customs, as well as judicial and arbitration practice.

LEGAL REGULATION IN USA

American legislation has had the longest experience with franchising and the most comprehensive judicial practice in this field. Aware of the necessity for the legal regulation of this contract relation and need for overcoming potential inequalities of contract parties which it creates, in this respect USA made initial steps. Accordingly, first legislation came from USA, the origin country of this legal institute. The widespread implementation of franchising resulted in abuse and deceiving practice which was primarily felt in franchising motherland, USA, and after franchising transfer abroad it started to escalate. In that sense, the history of American franchising, besides famous operations and increasing popularity of this business, includes numerous examples of franchisors' indecent behavior who abused their economic superiority and at one point endangered image of the whole concept.

Abuse and deceiving activities aiming to mislead franchisee about 'advantages' which this business offers were widespread in practice and had a huge impact on economically weaker partner. Misleading goes from willfully omitting pertinent information necessary for business success up to conscious overestimation of franchise value and fake representation of 'very successful business results' (Glusica,199,24). It often happened that franchisor sells unprofitable unit to franchisee for regular franchise compensation and shortly after redeems it under favorable conditions, when franchisee realizes that this unit won't be profitable and decides to prevent the loss as soon as possible. Afterwards, franchisor may sell the same unit by using the same methodology (Hunt,1973,5). This and similar dishonest practice was the reason for adopting set of franchising laws in United States.

American legal literature takes a stand that contemporary franchising as the business system familiar in USA starts from the moment of adopting the Law on Franchising - *California Franchise Investment Law* (adopted in 1970, entered into force in 1971).⁵³ This Law represents milestone in the field of franchising legal regulation in USA. The example of California as sort of 'icebreaker' initiated other federal units to legally regulate franchising (Washington, Virginia, Wisconsin, Minnesota, South Dakota, North Dakota, Indiana, Michigan, New York, etc.). The significance of *California Franchise Investment Law* is reflected in the fact that it provides institute of the pre-contractual information (*disclosure*⁵⁴) and the institute of registration.

While understanding franchising legal regulation in USA have in mind that it implies federal system regulation, i.e. legal acts which regulate franchising are adopted both on federal and federal units' level. Before moving to franchising regulations adopted on federal level, it should be mentioned that they were preceded by numerous unsuccessful Draft Laws on Franchising which regulate its obligatory legal effects. Most of the attention was focused on contract expiry. Particularly in this field, according to general opinion, unequal status of contract parties comes to expression, what paves the way for many abuses. However, due to strong opposition of the Franchisors Association to the comprehensive legal regulation of some of the most important issues which would shake up their privileged positions, these legal proposals were not adopted.⁵⁵

After numerous unsuccessful legal initiatives on federal level to regulate franchising through obligatory legal rules, federal legislative bodies took a stand that it is enough to have protection measure of franchisees as more inferior party by providing the pre-contractual obligation 'to disclose information'. The practice showed that franchisor as economically stronger party does not provide to potential franchisee complete and relevant information significant for future relation. Franchisor's denial of

⁵³ California Franchise Investment Law, California Corporations Code, Div.5, Parts 1-6, Section 31000 et. Seq., CCH Business Franchise Guide 3050.

⁵⁴ English term *disclosure* is pretty hard to translate adequately, it is descriptively translated as "providing information".

⁵⁵ The most significant proposals discussed in the Congress were by senator Philip Hart, in the literature known as *Hart Bill* Draft, and then so-called *Mikva Bill* (submitted by congressman Abner Mikva) and „*Fair Franchise Practices and Distribution Practices Reform Act*“ (proposer was congressman Kruger). These Draft Laws were not adopted.

information to the potential franchisee is exactly what represents the most significant and the most frequent deceptive element. Providing of adequate information in reasonable deadline before concluding contract would certainly reduce deceptive practice. According to the obtained information potential franchisees would assess franchise value and justification for entering the system. It was believed that more than that was not necessary.

The above-mentioned stand resulted in adopting the first federal source of law in USA for franchising contract by the Federal Trade Commission. It is ***Federal Trade Commission's Trade Regulation Rule*** – in literature known as FTC Rule⁵⁶, which entered into force in 1979 as the Model Law (amended in 2007).⁵⁷ This is the first Law which regulated imperative rule on the pre-contractual disclosure obligation. Hence, FTC Rule, requires franchisors to provide prospective franchisees with a franchise disclosure document (FDD).⁵⁸ Accordingly, this document does not regulate franchising relation as a whole, but its one segment only. It provides franchisors with obligations which come prior to concluding contract relation and are related to providing of all important information on respective franchise. Disclosure document is in written form which includes franchisors characteristics, franchising package mark, obligations of contract parties and general information sufficient for the other party to decide reasonably if he would enter in such a contract under proposed conditions.⁵⁹ Violation of information disclosure obligation entails responsibility and gives right to franchisee to bring a claim for compensation. The purpose of regulations contained in FTC Rules is not regulation of franchising relations as a whole, but only protection of the inferior party, i.e. franchisee (such as small enterprise and trader) from unscrupulous franchisors, through rules on the pre-contractual disclosure.

Based on FTC Rules, federal units initiated drafting of their own laws. The essence of all legal regulations adopted by units which are part of federal state is the same, and it entails franchisors' obligation to provide information in the phase before concluding contract. Many states directly applied requests from FTC Rules, so they do not interfere with obligatory issues but leave them to the autonomy of contract parties will. Some states adopted their specific legislation which besides disclosure obligation contains obligatory legal effects of the contract⁶⁰, while a few states demanded mandatory registration of contracts (Milenković-Kerković,2005,105), even though FTC Rules do not prescribe this. As these laws rely on FTC Rules (with insignificant exceptions justified by local specificities and needs), common name in the literature for them is „*Baby FTC Rule*“ (Spasic,1997,102) or „*Little FTC Acts*“ (Rosen,2017,621).

Two-stage regulation (federal and state) makes U.S. legal field look very complex. This is particularly when taking into consideration already perplexing legal nature of franchise where there is possibility that law of one state classifies certain relation under franchising, while the same relation other countries qualify as a form of license or distribution. In order to avoid such possibilities, FTC Rules

⁵⁶ Full name of *FTC Rules* is „*Disclosure Requirements and Prohibitions Concerning Franchising and Business Opportunity Ventures*“.

⁵⁷ In the last decade of the past century there were some proposals by American senators (in 1992 Democratic senator *James H. Schener* and *John J. Lafalce* in 1993 and 1995 and Republican *Howard Coble* in 1998 and 1999) to adopt the Law on franchising, but without success (Emerson, 2013,198). In this respect, it should be stressed that FTC considered but also refused federal Law on franchising relations (Pitegoff&Garner, 2008, 186).

⁵⁸ The FDD is a voluminous document (sometimes comprised of upwards of 200 pages) that includes a variety of important information such as: data relating to the business opportunity being offered and the rights and obligations that will apply in connection with the opportunity; basic information regarding the franchisor, its principals, officers and directors and the franchisor's affiliates, predecessors and parent; prior and pending litigation against the franchisor; bankruptcy information about the franchisor and its principals, its affiliates, predecessors and parent; the estimated initial investment costs to be incurred by the new franchisee; and what assistance, guidance and support, if any, the franchisor will provide to the new franchisee. The FDD must be updated annually or, where 'material' or significant changes may so require, more frequently (Rosen,2017,610).

⁵⁹ In order to facilitate franchisors' creating of information document Commerce Association issued standard form which besides information contained in FTC Rules also include some data provided by federal units. These specific forms served as a 'model' when creating some national regulations (France, Sweden, Canada, Brazil, Mexico, Australia), and they also influenced Model Law on information disclosure drafted by UNIDROIT (Spasic,2010,280).

⁶⁰ Approximately one half of the states, as well as Washington, DC and the US territories of Puerto Rico and the US Virgin Islands, have enacted relationship laws that govern the franchisor–franchisee relationship, and in particular: (1) the termination, renewal and transfer of franchise rights; (2) a franchisee's right to form a franchisee association; and (3) a franchisor's obligation to repurchase a franchisee's inventory in the event of termination (Rosen,2017,621).

provide three elements whose combined fulfilment classifies one relation as franchising, and these are: (1) the franchisee is granted the right to sell goods or services under the franchisor's trademark, service mark, trade name, logo or other commercial symbol; (2) the franchisor has significant control over the franchisee's method of operation; and (3) the franchisee is required to pay to the franchisor (with certain exceptions) a franchise fee of at least US\$500 (Emerson,2009,3).

FTC Rules on federal level served not only as the model for drafting laws within federal units, but also for defining franchise in the Comparative Law.⁶¹ The fact that the franchise origin country regulated issue of franchisee protection as a weaker contract party through imperative regulations on the pre-contractual disclosure, represents a kind of the 'guideline' on direction which unification should follow.

REGULATION OF FRANCHISING CONTRACT UNDER THE AUSPICES OF THE INTERNATIONAL INSTITUTE FOR THE UNIFICATION OF PRIVATE LAW (UNIDROIT)⁶²

Over the time, franchising business has been transferred from USA (by international trade) to trade practice and regulations of other countries. Franchise expansion internationally and unpreparedness of national legislations for this contract intensified numerous legal problems created by this complex contract, primarily lack of minimal rules which would provide contract parties with certain predictability when concluding this legal business. This conditioned the need for its regulation on international level, by specific international organizations, particularly by the International Institute for the Unification of Private Law (hereinafter: UNIDROIT). Namely, after realizing complexity of franchising business, but also its significance for international trade, UNIDROIT started showing more and more interest in bringing order to this contract law field. Afterwards, in 1993 it initiated the work on its study.⁶³ To this end, the Study Group for drafting the rules in franchising field was established, composed of the most prominent legal experts in this field. The group worked on studying legal problems which franchising creates on international level, as a type of instrument which would be suitable for future regulation of legal questions. In this respect, as a result of UNIDROIT immense engagement, some of key issues within franchising gained adequate, primarily international regulation. During the research of current franchising development stage and its different aspects, the Study Group came to conclusion that the most significant problem which appears in practice is abuse of franchisor's economic superiority, likewise the consequences of termination of the contract on Master Franchising to the contract on Sub-Franchising. In that respect, two issues emerged as the most important. The first one is related to the franchisor's

⁶¹ The field of pre-contractual disclosure, until adopting autonomous instruments for franchising contract field, was a background for regulation in France, Brazil, Mexico, Italy and also Canadian province Alberta. (In France – *Loi num. 89-10008 du 31. décembre 1989 relative au développement des entreprises commerciales et artisanales et à l'amélioration de leur environnement économique et social*, published in Journal Officiel on 2 January, 1990. In Brazil – Law no. 8955 from 15 December, 1994 – *Dispõe sobre o contrato de franquia empresarial, e dá outras providências*. In Mexico – Law on industrial property, 27 June, 1991, regulation for law implementation was adopted in November 1994, published in *Diario Oficial* 23 November, 1994. Finally, Alberta – *Franchises Act, Chapter F-17.1*, adopted on 17 May 1995). It is interesting to mention that today in Canada, which represents one of the first destinations for American franchising chains in international expansion, there are no regulations on franchising at federal level, but only at the level of some federal states (Alberta, Ontario, New Brunswick and Prince Edward Island and Manitoba), in comparison to USA where, as already mentioned, there are federal and 'local' laws (Laws of federal units applied only in these units-states). The website of the European Franchising Federation, <http://www.eff-franchise.com/spip.php?rubrique21>, June 2013. In the rest of Canada franchising is regulated by general rules of the Obligations and Commercial Law.

⁶² The *International Institute for the Unification of Private Law*, known as Roman Institute, was established as intergovernmental organization in 1926 by multilateral contract concluded under the patronage of League of Nations situated in Rome. The Institute was open for membership to all states which accede to its Statute. This organization had 63 members from all 5 continents in 2015. See: <http://www.unidroit.org/about-unidroit/membership>, September 2015.

⁶³ The idea on unified regulation on franchising contract was born much earlier. Namely, UNIDROIT and International Bar Association IBA launched initiative in 1987 for drafting study which would indicate significance of master franchising as the most common way of using franchising form in international relations. In that time UNIDROIT experts were engaged in drafting convention papers on leasing and factoring, and considered completely natural continuation of work on drafting unified rules on franchising, but also other new types of contracts whose existence was becoming more attractive. However, as in this period franchising has just started to develop in Europe, within UNIDROIT was taken a decision to wait with work in this direction in order to see what will the future bring. Therefore, Study Group on Franchising was established in 1993 (Vilus,1995,17).

obligation to provide franchisee with all necessary information before concluding contract, as well as during the term of the contract, and the other one relates to the influence of the contract on Master Franchising to the Sub-Franchising contract.

Opinions about the need and purpose of adopting rules which would regulate franchising field were divided. In the time of initiating dispute over legal regulation of international franchising, UNIDROIT posed the question of its scope, i.e. if it is necessary to legally regulate all manifested forms of international franchising, just some or only one manifested form. Representatives of *civil law* legal system considered desirable and necessary adoption of rules which would regulate this field, while representative of *common law* system (USA and Australia) were against adoption of such rules, assuming an attitude that adoption of regulations will complicate conclusion and implementation of the contract, and for this reason they advocated deregulation in master franchising relations. After the conducted debate within expert circles prevailed the stands which supported legal regulation of only master franchising due to its broad implementation and efficiency.

When it was definitely determined that the franchising subject (more precisely the Master Contract) will be unified, there was concern about adequate legal unification instrument,⁶⁴ the most appropriate for the complex structure of franchising. The initial intention was to consider possibility of adopting international convention on franchising, such as in the case of leasing and factoring.⁶⁵ However, owing to very complex and heterogeneous content of this subject that idea was abandoned. Namely, the character of imperative rules contained in international conventions and formal manner of their passing and adoption is not applicable to franchising because of diverse forms and extreme complexity and richness of possible contract relations, as well as its dynamic and adaptability. It was assumed that the convention would limit freedom of contract parties. After realizing obstacles of conventional regulation of franchising the focus was on the stand that franchising is more suitable for flexible regulation forms, so called 'soft' forms. In that way, uniformity achieved by the conventional law would be sacrificed, but it will also keep some basic principles which will enable development of potential national codifications. After a lot of discussion, the compromise was reached about the Guideline as the most flexible and the least binding instrument (Spasić,2000,341). This practically announced era of 'soft law' (Mlikotin-Tomić,1990,56), which will later become the main method of regulating autonomous contracts.

The decision that in that time the Guideline was the maximum that could be achieved in the franchising subject unification field was not only influenced by objective circumstances (first of all subject complexity), but also economic power of unification opponents. Namely, strong franchisors' lobby opposed to so called 'solid' forms of unification from the fear that it will shake up their dominant positions in the franchising market. Powerful multinational companies, as franchisors, are in position to dictate conditions and it is natural that they do not want regulations which shake up those positions. This explains very slow work of UNIDROIT (Vilus,1995,20). Finally, in 1998, a perennial work on unification of this subject resulted in drafting the most significant international regulation in franchising field. UNIDROIT also adopted *Guide to International Master Franchise Arrangements* (Rome,1998, updated in 2007). A bit later, in 2002, UNIDROIT adopted *Model Franchise Disclosure Law*. Namely, after adopting the Guide it was obvious that the information disclosure issue regulated by the Guide was not sufficient, and it should be more intensified and further worked on due to its great significance for concluding contract. Therefore, UNIDROIT Working Group composed of franchising experts continued with regulation activities and separated the issue of the pre-contractual information disclosure from the overall set of issues regulated by the Guide in the independent document, as a key institute of franchising

⁶⁴ Unification instruments adopted by UNIDROIT are the following: Conventions, Model Law, Principles and Guides.

⁶⁵ In the field of leasing and factoring were drafted two Conventions under the auspices of UNIDROIT. The Convention on International Financial Leasing (Otava, 1988) and the Convention on International Factoring (Otava, 1988).

regulation on national level. This way provisions of the pre-contractual information disclosure gained the form of the Model Law.

As a result of UNIDROIT activities the situation regarding franchising regulation has been improved. These two documents represent special value of autonomous regulation not just for the significance of the issues which they regulate and the quality of proposed solutions, but also for unquestionable subsequent impact on national legislations. Namely, importance of achieved solutions and credibility of this international organization encouraged a big number of countries to initiate legal regulation.

INFLUENCE OF UNIFIED REGULATIONS ON NATIONAL LEGISLATIONS DEVELOPMENT

Even though after the World War II has been the expansion of franchising in Europe, for a long time its legal regulation has long lagged behind the experience and practice of American legislation. At first sight this fact seems a paradox, since USA is a country of *common law* tradition which is not characterized by legal but rather case-regulation practice. However, when taking into account a large scale of franchising business in USA,⁶⁶ a considerable number of regulations in this field is not surprising.

National legislations took necessary precaution about this subject and therefore all regulations dealing with it are of recent date. **France** is the first European country that followed American example, which is not surprising since the long tradition of franchising business within the French economy. For a long time a lack of legal framework in France enabled franchisors to abuse franchisees. Therefore, the French Franchising Association adopted Ethic Code in 1972 which represents the first step towards regulating this business relation. Even if this Code aimed to encourage participants of this relation to moral behavior, the practice showed that it did not achieve this aim, because its implementation was not obligatory. The Ethic Code is later accepted on European level by the European Franchise Federation (EFF) and became European Ethic Code in 1991 (Emerson,2009,4).

The need for more effective legal norms of franchising business appeared during 80's of 20th century, and it was caused by collapse of many franchisees as a result of false information and promises given by franchisors. In order to suppress such practice, the expert Commission headed by *F. Doubin*, former French Minister of Commerce, was established in 1984. The Commission took a stand that it is not desirable to regulate legal relations between contract parties because it would 'influence franchising dynamic character', but it is necessary to legally regulate only the obligation of pre-contractual information disclosure.⁶⁷ At the end, in 1989 the Commission adopted *Act concerning the legal environment of commercial entities*, known as *Loi Doubin* (named after the then French Minister of Commerce) which regulated the obligation of informing franchisees in the pre-contractual phase.⁶⁸ This Law represents the first legal act in Europe which regulates the pre-contractual obligation of information disclosure. After entering into force, for the first time the French courts invoked franchisors' obligation of pre-contractual information disclosure when bringing in a verdict.⁶⁹ Besides the rules of information

⁶⁶ Franchisor's right to supervising and control creates certain way of exploitation over franchisees, and some authors make a conclusion that USA aggressively develops and regulates franchising contract, because advantages provided by the contract enable them to accomplish economic colony of the world, but also to protect domestic entrepreneurs if someone from abroad wants to enter their market.

⁶⁷ Check: Loi, n.89-1008 du 31. decembre 1989 relative au developement des entreprises commerciales et artisanales et l'amelioration de leur environnement economique, juridique et social, JCP 1990, III, 63449.

⁶⁸ Implementation of *Loi Doubin* is not limited to franchising only, but also regulates distributive contracts generally. Pre-contractual obligation of disclosure in franchising contract is developed in bylaw adopted in 1991, but without regulating consequences of failing to fulfil this obligation from the concluded franchising contract (Parivodic, 2002,532).

⁶⁹ Franchisee asked for contract cancellation considering that contract was concluded under the delusion. He claimed that trade benefits were much lower from those presented by franchisor and therefore expected. The Court concluded that franchisor did not meet his obligation towards franchisee because he did not provide him with the results of market research based on serious criteria. Cass. com. 04 December 1990, JCP 1991, n. 39, 305.

disclosure (*Loi Doubin*), voluntary ethic principles and European competition law have provided legal framework for franchising relations in France.

Recently, a range of countries progressively updates drafting of appropriate legal regulations which regulate this field of the Contract Law. After taking the initiative for international unification, and especially after adopting the Guide, many countries started with franchising regulation. That trend is particularly present in developing countries, where the regulation is primarily dedicated to protection of domestic franchisees, but in many instances there are cases of updating legal solutions in developed countries, also inspired by international regulations. So, these documents adopted by UNIDROIT (the Guide and Model Law) not only compensated a lack of broader legal franchising regulation in national legislations, but also encouraged adoption of regulation in the countries which for the first time introduce franchising into their legislation (since these are guidelines and model regulations). Noticeable increase of national regulation is in accordance with contemporary world economic trends which require legal regulation of franchising contract as quickly and as comprehensively possible, because without adequate legal framework there is no successful realization of this contract in practice. Nowadays there are around 40 countries which regulate franchising. One of them is Italy.

After adopting the Law no.129/04,⁷⁰ **Italy** is considered as a country which regulates franchising contract directly by the legal act. Regardless of a short content (9 paragraphs in total), this Law establishes comprehensive legal framework of franchising contract regulation. The Law belongs to the group of *disclosure law* because proclaims transparency principle of the pre-contractual obligations. However, there are certain exceptions from the overall information disclosure by franchisors. Therefore, franchisor has discretion right to deny certain data and information to potential franchisee which are classified, or whose disclosure would violate rights of third persons. It should be stressed that franchisor must justify reasons for not providing asked information to franchisee.⁷¹

However, even though after adopting the Guide by UNIDROIT a significant number of countries introduces this legal business into their national legislations (Albania, Australia, Byelorussia, Belgium, Croatia, Estonia, Georgia, Indonesia, Italy, Kazakhstan, Lithuania, Malaysia, Moldova, China, Korea, Romania, Sweden, Ukraine and Vietnam) (Milenković Kerković,2008,170), European countries individually do not have so many regulations related to franchising, and especially do not have regulations which directly regulate this kind of contracts and its functioning. Some of them, like Germany and the Great Britain, where franchising is very present, let it develop 'naturally' in their economic environment.

The extensive franchising presence influenced **German** legal theory to debate on numerous disputes on legal nature of this contract. As dominating emerged the outcome that it presents a mixed contract of the Commercial Law, what contributed to German legislation attitude that there is no need for adopting special regulations which would regulate this subject (Schulz,1990), i.e. that there is sufficient number of positive-legal acts whose provisions may be applied to franchising. In Germany franchising is regulated by general rules of the Contract Law (the German Civil Law),⁷² the law of misrepresentation, agency laws, regulations on consumer protection, the Commercial law (the German Commercial Code),⁷³ Consumer Credit Act (if the franchisee commits to the ongoing purchase of products and equipment),

⁷⁰ Legge 6. maggio 2004 n.129 „Norme per la disciplina dell'affiliazione commerciale“.

⁷¹ Art. 6 (2) n. 129, „Norme per la disciplina dell'affiliazione commerciale“.

⁷² The principle of 'good will' is a legal principle and contract parties must obey it. The Civil Code provides that the contract will be null and void if the conditions contained are opposite to the 'good will' principle, i.e. if it harms other contract party. S. 242 Bürgerliches Gesetzbuch (Civil Code) – BGB, available at: http://www.gesetze-im-internet.de/englisch_bgb/index.html Feb, 2017.

⁷³ In order to avoid possibility of franchisees' abuse by franchisors as economically superior party it is accepted that franchising contract represents one way of 'legal form of distribution', so Commercial Law provisions apply analogously to it. Handelsgesetzbuch – HGB, available at: <http://www.gesetze-im-internet-de/hgb/> , June 2014.

Unfair Contract Terms Act⁷⁴, as well as regulations on competition protection and free market competition (Metzlaff,2011,55). Therefore, Germany does not recognize separate legal act (either in the form of law, provisions, etc.), but the provisions of other legal acts and the EU regulations are applied to franchising contract. However, this was not an obstacle to greatly development of business based on this contract.⁷⁵

The pre-contractual obligation of information disclosure is regulated by the Consumer Law (*culpa in contrahendo*). Having in mind circumstances that franchising contract is concluded for a long term, all facts relevant to contract conclusion must be timely presented in a comprehensive and true manner. The obligation of disclosure under German law occurs when franchisor and franchisee meet for the first time and franchisor presents his franchise system in detail to franchisee.⁷⁶ In this respect, a significant role also have had German courts which from early 80's of the past century developed considerable practice regarding the pre-contractual disclosure obligation.⁷⁷

As there are legal acts whose provisions directly apply to franchising contract relation, but there are no legal acts which would provide obligation of the pre-contractual information disclosure of franchisor, this legal vacuum tried to resolve German Franchising Association.⁷⁸ This Association adopted *Guidelines to pre-contractual disclosure* with the aim to encourage its members to apply principles related to *disclosure* in order to prevent potential abuse and provide franchisees' protection (Schwartz,2008,8). However, knowing that Association membership is on voluntary basis, rules contained in *Guidelines* are not binding to franchisors who are not its members. Still, it should be emphasized that Association membership is indicator for seriousness, prestige and quality of franchisor. In this respect, these *Guidelines* significantly influence franchisors' business ethics.

Neither Germany nor the **Great Britain** has rules and regulations which explicitly regulate franchising. Contract is a central legal ground for rules and obligations arising from such relation. In case that between contract parties occurs the dispute over specific rules and obligations, the court will always question content of contract and based on those data will bring the verdict in, primarily taking into account what contract parties wanted to achieve with the contract. Thereby general rules of the Contract and Commercial law are considered as the most relevant, as well as Competition rules.⁷⁹ Since franchising contains elements of other contracts, appropriate rule implementation is possible for these contract relations. A significant role also has judicial practice which analyses, improves and forms franchising relation structure, without legislators' authoritative solutions. It is considered that the above-mentioned regulation set is necessary to meet the needs of this contract. Additionally, the important factor in the GB is the *British Franchise Association* – BFA as private legal body which directs development of franchising relations and through its Code⁸⁰ promotes ethic principles of franchising business. Though, BFA membership is on voluntary basis, and franchisors who are not its members do not have obligation to abide the Code.

⁷⁴ Unfair Contract Terms Act (UCTA) has by far the biggest impact on franchise agreements. Under the UCTA any provision in a standard form agreement that has not been negotiated between the parties is subject to a fairness test. (Märzheuser-Wood , 2017,275).

⁷⁵ In 2012 in Germany franchising business turnover was 62,1 billion euros, and around 72 700 independent franchises employed almost 546 000 people. Available at: <http://www.gtai.de/GTAI/Navigation/EN/Industries/Consumer-industries/franchising.html> , Feb, 2017.

⁷⁶ The German Franchise Association (*Deutscher franchise verband* -DFV) recommends that franchisors should set out this important information, together with details of franchisor and the system, in a disclosure document. It is important that franchisors ensure that disclosure areas are honest and fair. German Franchise Association, “DFV – Disclosure Guidelines” <http://www.franchiseverband.com/> ,Feb, 2017.

⁷⁷ <http://www.corporatelivewire.com/top-story.html?id=59> , Feb, 2017.

⁷⁸ The following disclosures are recommended by DFV: description of a franchise system, information about the franchisor and key staff, summary of franchisor services, investment required a financial outlook in the form of a prognoses. <http://www.franchiseverband.com> Feb, 2017.

⁷⁹ Legal act which has direct influence on franchising is the *Competition Act*, available at: <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/1998/41/contents> ,Feb, 2017.

⁸⁰ The Franchising Code of Ethics, available at: <http://www.thebfa.org/about-bfa/code-of-ethics> , Feb, 2017.

Within the states which do not have explicit franchising regulations, but they created legal framework for its regulation through judicial practice, is the **Netherlands** (Spencer,2010,2).

MODELS OF FRANCHISING REGULATION

The countries which regulate franchising do not have unified regulation. They differ in content of legal rules which regulate franchising and in legislation technique. There are also differences in methodological approach used for regulating this subject. In this respect, comparative legal experiences show that national legislations could regulate franchising contract in several ways (Peters,2004,52-53). The first one is adoption of legal rules with obligatory legal character which regulate contract relation between franchisor and franchisee (*relationship law*), either through existing obligatory and trade legal regulations, or directly by separate laws. Another way of legal regulation does not interfere in contractual relation, but deals with one segment only – the phase preceding contract conclusion, by regulating obligation of the pre-contractual information disclosure (*disclosure law*), and the third model connects formation of the contract to approval and authorization by competent state body, and regulates franchising by administrative registration rules (*registration law*).

After considering the above-mentioned methods of legal franchise regulation we can conclude the following:

1. Regulating *obligatory-legal effects* of franchising becomes more and more accepted method in comparative legislation, very often in combination with disclosure rules. However, some countries like Georgia, Lithuania and Estonia exclusively regulate obligatory-legal issues. Despite efficiency and legal security which introduces, this method may be ‘double-edged sword’. This is not just because with obligatory legal norms is very difficult to regulate a big number of franchising forms, but also because this method may be destimulative for franchising development due to danger to ‘make it as useless regulations and distance it from real needs of business practice’. Having in mind that this is complex and compound legal relation which goes through changes and is still profiling in practice, excessive regulation could block and prevent its possible development by neglecting economic reality. For this reason, each attempt of excessive regulation would do more harm than help. This is also supported by example of Malaysia which experienced rapid decrease of concluded contracts by excessive state intervention in autonomous franchising field (Milenković-Kerković,2010,387). Also, Spanish Franchise Association research into legislation impact on several Spanish franchising companies after adopting regulation, showed rapid decrease in relation to the period before adopting law (Schwartz,2008,10).
2. Besides obligatory-legal, neither *registration* provisions have proved too successful for franchising development. On the contrary, experiences of some national regulations proved that registration obligations represent excessive and unnecessary administrative burden for contract parties, but also for the state which must establish special body for monitoring and registration of these contracts. Approval practice or permission for each individual contract is especially destimulating for transaction participants. Consequently, state intervention is becoming more unpopular when concluding new forms of contracts and registration requests are becoming less subject of imperative-legal norms of laws that regulate franchising contract. As destimulating, rules on registration and contract approval are abolished in majority of legislations which provided them.⁸¹
3. Comparative legal review of legislation of the countries which have regulated franchising so far leads to conclusion that disclosure approach is the most common. This institute proved its value in

⁸¹ Franchising Law of Canadian province Alberta was amended because of criticism of registration obligation which it contained, and which was assessed as ‘draconian’. The amended Law from 1995 eliminated this obligation (Milenković-Kerković,2005,366).

protection of franchisees economic interests and consequently today even two thirds of the overall number of countries where franchising contract is a legal business have *disclosure* legislation (with bigger or less number of mandatory information). Hence this American invention, created within pragmatic *common law*, was accepted by many legislations worldwide. Franchisor's obligation to make available business information to potential franchisee is recognized by judicial practice also.⁸² Noticeable asymmetry in information disposal between franchisor and franchisee represents a reason for franchisees' protection from franchisor's abuse of power. Because, franchisee puts all his investment under risk if franchisor does not inform him adequately on franchising business characteristics in which he is getting involved. That was a reason why many legislations provide *disclosure* document, while the content of franchising contract is not regulated but it is left to the contract parties. For this reason, information about the subject franchise provided by franchisor to franchisee is considered as *conditio sine qua non* concluding franchising contract. This sets framework of franchising relation and enables further development of this legal institute through business practice.

Legislations of some countries opted for combined types of some of the above-mentioned methods (*relationship law, disclosure law, registration law*). Very common, especially in recent years, is the combination of obligatory legal rules with obligation of the pre-contractual disclosure (Italy, Brazil, Moldova, Romania, Australia, Mexico, Korea). The registration is also very familiar method in comparative-legal solutions and is always in combination with some of the previous two. Contract registration obligation is sometimes in combination with *disclosure* obligation, but more often with obligatory-legal effects of the contract. There is a group of legislations which contains obligatory-legal rights and franchising registration rights without any regulation of the pre-contractual disclosure obligation. This group, besides Russia, following the example of Russian Civil Code from 1996, also includes other transition legislations which are under its influence: Ukraine, Byelorussia, Moldova, Kazakhstan, (Milenković-Kerković,2008,196). At the end, some countries offer all three types of regulation as a package, such as Indonesia, and potentially the Republic of Serbia which aims to that solution.⁸³

With respect to legislation technique, the situation is also diverse. A number of states have not adopted special regulations on franchising, but regulate this subject through the Code on Civil and Commercial Law (Milenković Kerković,2008,322-324). These are: Albania (1994), Russia (1996), Georgia (1997), Byelorussia (1999), Lithuania (2000), Moldova (2003), Ukraine (2004), Belgium (2014).⁸⁴

⁸² Franchisee asked contract termination because of delusion regarding brand characteristics and *know how*, as well as the potential of franchising business success. The Court confirmed a lack of market research, but concluded that franchisor fulfilled his obligation of providing information given that sent information (demographic studies, competition information, temporary budget) were accurate and sufficient for franchisee to conclude contract with complete knowledge of relevant facts. Check: CA Colmar 09 March 1990, D. 232, somm.

⁸³ The Draft Civil Code of the Republic of Serbia regulates franchising contract in 35 articles (from Article 1260 up to Article 1294). Beside obligatory legal provisions, this Draft regulates the pre-contractual phase in detail, i.e. regulates obligation of pre-contractual disclosure. Apart from these two regulation methods, registration system of franchising contract is accepted. Namely, the contract must be recorded in the register of the competent body- The Intellectual Property Office of Serbia- in order to be legally binding towards third persons. This way legal security of third parties is provided because third parties usually do not know that franchising business is established but consider that it is a branch of the company. Therefore, when responsible third person suffers damage, and the contract is not registered, then franchisor's accountability is provided. Registration only has declarative but not constitutive character. Hence, it does not represent condition for contract validity, so the contract is binding for contract parties even if it is not registered. The Draft Civil Code of the Republic of Serbia, Article 1262. As contract registration primarily has informative character, i.e. it does not affect constitution of the contract between contract parties then there is no fear from state power interference in franchising businesses (in the sense of providing or denying permissions and influencing business character and parties which can participate in).

⁸⁴ In Belgium, the pre-contractual phase of franchise agreements is regulated by Book X, Section 2, of the Belgian Code of Economic Law (2014). In the updated Civil Code from 1994 (Law no.7858, 29 July, 1994), Albania introduced very detailed rules on franchising. Besides franchising definition, Albanian regulations contained in the Civil Code also regulate obligatory legal effects and the pre-contractual obligation of disclosure. There are obligatory rules about the written form, important elements and contract duration, contract termination and limitations of contract termination prior to set date, then responsibility for third persons claims etc. It was introduced the limitation of franchisors' right that on

Other states such as Australia (1998), Brazil (1994), Canada (2004), Italy (2004), Malaysia (1998), Kazakhstan (2002), Moldova (1997), Romania (1998), adopted *lex specialis* of franchising laws.⁸⁵

Certain number of states like Mexico (1991), Spain (1996), Korea (1997), Venezuela (2002), Japan (2002), Estonia (2002) and Croatia (1999), introduced rules on franchising into the laws which primarily regulate other fields.⁸⁶

There are significant examples of regulating this contract by bylaws: Indonesia (1997, updated in 2006), Romania (1998), China (2004), Vietnam (2006), and due to the nature of these acts they are mostly characterized by excessive regulation and involvement in contract relation, which according to general assessment, restrains private initiative and represents burden for development of this business.

To conclude. Analysis of comparative legal solutions show that the biggest group of recent franchising legislations includes countries which opted for *disclosure* method of regulation. Some of them (Brazil, Canada, Italy, Malaysia, Romania) have done this by adopting franchising Law, and others (Belgium, Sweden, France, Canada, USA on federal level and some number of member states) opted for adopting specific *disclosure* laws on the pre-contractual obligations of franchising parties, which only deal with establishing obligation of ‘disclosure’ of information significant for contract conclusion. In a minority are legislations which do not regulate the area of pre-contractual notification (Russia Kazastan, Lithuania, Belarus).

PRINCIPLES OF EUROPEAN LAW ON COMMERCIAL AGENCY, FRANCHISE AND DISTRIBUTION CONTRACTS (PEL CAFDC).⁸⁷

The purpose of Principles of European Law on Commercial Agency, Franchise and Distribution Contracts is to fill legal gaps where there is no specific national legislation relating to an issue, and thus create a body of international “soft law”. This is precisely the case for agency, franchise and distribution contracts, where there is only limited national legislation. In this respect, the Principles could provide a useful model for national legislators.

the expiry of contract relation they prohibit competition of ex-partner (franchisee) longer than one year. Like other norms this one was also motivated by protection of domestic subjects (franchisee).

⁸⁵ In Australia, for instance, on 1 January 2015, the Competition and Consumer (Industry Codes – Franchising) Regulation 2014 entitled ‘Franchising Code of Conduct’ replaced the former Trade Practices (Industry Codes – Franchising) Regulation 1998. This is the primary franchise specific law in Australia. The Brazilian Franchise Law (Law No. 8955 of 15 December 1994) governs all franchise relationships that are ‘established and operated in the Brazilian territory’. The Malaysian Franchise Act 1998 (as amended in 2012) provides a dedicated legislative framework relating to the franchising industry.

⁸⁶ For example, in 1991 Mexico adopted Industrial Property Law (IPL), with rules that regulate disclosure obligation of franchising contract. In addition, there are other laws that may have an application to franchises depending on the type of activity to be performed in Mexico, such as the Consumer Protection Federal Law, the Economic Competition Federal Law (the Antitrust Law), the General Law of Business Organizations and the Data Protection Law. In Japan, Venezuela and Korea the norms of the Competition Protection Law introduced the rules on abusive franchising practice prohibition. In Japan franchising regulation is contained in the Law no.101 from 1973 which refers to promotion of small and medium-sized enterprises, and regulates franchising and obligation of the pre-contractual information disclosure. Also, Japan Fair Trade Commission adopted: *Guidelines concerning the Franchise System under the Antimonopoly Act*. 24 April, 2002. (JGFS 2002), based on *Act on Prohibition of Private Monopolization and Maintenance of Fair Trade*, Act. no. 54, 14 April, 1947, revised in 2009 (JAA 1947) which regulates competitive legal aspects of franchising. Therefore, we can conclude that Japanese legislation regulates *disclosure* and competitive aspects of franchising. In Venezuela, Venezuelan Pro-Competition Agency’s Guidelines for The Evaluation of Franchise Agreements, January 7, 2002 – based upon the previous EU franchise Block Exemption (Reg. EU 4087/88). Estonia introduces franchising provisions to the Law of Obligations. This approach is applied in Spain which regulates franchising in the Trade Law. Article 62 of Spanish Act 7/1996 of 15 January 1996 on the Regulation of Retail Trading (the Retail Trade Act). Additionally, Royal Decree 201/2010 of 26 February 2010 on commercial activities of franchising and communication of data to the Franchisor Registry (Royal Decree 201/2010) provides the rules and regulations that govern franchise activity in Spain. These two provisions only regulate the pre-contractual information disclosed to franchisees before entering into a franchise agreement, as well as to the Franchisor Registry. Taiwan Trade Law contains rules on information. Croatia in its Law on Amendments to the Law on Trade (THE NATIONAL NEWSPAPERS, no.75 from 1999), Article 16 adds Paragraph 2 which provides a special way of trading, besides exclusive and selective distribution, such as on line sale, door to door sale and franchising. Then also adds Article 16 (c) which contains definition of this contract: ‘In Franchising contract – franchisor, specialized wholesaler and the company which developed a successful service business provides, along with compensation, to franchisee- retailer or the company of service activities, a right to use franchise in order to sell certain goods and/or services’. This definition is left out in the updated editions of the Law.

⁸⁷ In 2006, the principles were prepared by the Study Group on a European Civil Code (SGECC) as proposal of united European regulation whose content refers to trade representation, franchising and distribution. (Check: Hesselink,2006).

Franchise contract is covered by Chapter 3 PEL CAFDC within 13 articles subdivided into 3 sections: a general section, a section on the obligations of the franchisor and a section on the obligations of the franchisee.

The General section, defines the scope of the contract (Art. 3:101) and specific pre-contractual information issues (Art. 3:102). The obligations of the franchisor include: granting the franchisee the right to use intellectual property rights and providing him with the necessary know how (Art. 3:201 to art. 3:202) ; providing the franchisee with assistance in the form of training courses, guidance and advice (Art. 3:203) ; supplying the products within a reasonable time (Art. 3:204) ; informing the franchisee during performance on sales conditions on the market and in respect to the products (Art. 3:205) ; warning the franchisee of decreased supply capacity (Art. 3:206) ; promoting and maintaining the reputation of the network (Art. 3:207). The franchisee must accomplish following obligations: pay the fees and royalties (Art. 3:301); inform the franchisor on any claims or infringements by third parties of the franchisor's intellectual property rights (Art. 3:302); follow the franchisor's business method and instructions (Art. 3:303); and allow inspection by the franchisor (Art. 3:304).

As we can see, the Principles of European Law on Commercial Agency, Franchise and Distribution Contracts concentrate at the internal relationship of the two professionals involved. Concentrating only on the internal relationship between parties, they aim to protect the other "weaker" and "relying" party by imposing information duties. The principles take into account, in an indirect way, the fact that there is often a strong discrepancy in bargaining power between the parties. In this respect, the PEL CAFDC include many pre-contractual mandatory information duties for the principal, supplier, and franchisor. All three contracts include pre-contractual duties which can be found in the general part.⁸⁸ Additionally pre-contractual duties are reinforced for franchise contracts.⁸⁹ This information is provided from the franchisor to the franchisee, and contract parties cannot disobey this obligation.

As we mentioned before, UNIDROIT produced a Model Franchise Disclosure Law in 2002, which lists in article 6, a very long list of information to be disclosed to the franchisee. This Model law aims to create a secure legal environment between all parties in a franchise arrangement. It focuses entirely on pre-contractual information duties. By comparison, the PEL CAFDC go further as they also cover aspects of the relationship between a franchisor and a franchisee during the performance of the contract.

CONCLUSION

There has been a lot of resistance to try to establish unified rules on international level, but also that problem has not been easy to solve on national level either. Every legislator must resolve this issue independently, according to specific situation of his/her national law. However, no matter that legal regulation provides legal security, what absolutely represents an advantage, comparative analysis does not show that regulation adoption represents the best way for stimulating this business. On the contrary, regulation often proved to be destimulating for development of this institute, what explains perennial resistance and caution of national legislations about this subject. This statement applies more to countries with poor franchising practice in which *a priori* regulation could only present burden for contract parties. Besides, franchising is a dynamic concept which has still to be profiled. Detailed regulation could constrain development of the contract which is still evolving. That is why it is not surprising that many legislations provide *disclosure* regulation, while content of franchising contract do not regulate but leave it to contract parties.

⁸⁸ Under Article 1: 201 (Pre-contractual Information) each party *must* (mandatory provision) provide the other party with adequate information a reasonable time (timely) before the contract is concluded. This article aims to ensure that each party will have the relevant information in order to commit itself with full knowledge of the relevant facts.

⁸⁹ Article 3:102 PEL CAFDC (paragraph 1) Pre-contractual information duty requires the franchisor in particular to provide the franchisee with adequate and timely information concerning: (a) the franchisor's company and experience; (b) the relevant intellectual property rights; (c) the characteristics of the relevant know-how; (d) the commercial sector and the market conditions; (e) the particular franchise method and its operation; (f) the structure and extent of the franchise network; (g) the fees, royalties or any other periodical payments; and (h) the terms of the contract.

The pre-contractual information disclosure, i.e. *disclosure* regulation is the most convenient solution for countries with poor franchising practice. This regulation appeared as legislative reaction to weaker negotiating position of franchisee. By strengthening his contract position, the possibility of using franchisor's economic supremacy in the phase of preparation of contract conclusion is decreased. Because, the practice showed that franchisors' abuse actions in this phase represent the biggest problem. This regulation would disable potential abuse of economically stronger party, because based on the information obtained, potential franchisees would assess value of franchise and justification for their system engagement. In support of the attitude to regulate obligation of the pre-contractual information disclosure, stand not only experiences of comparative legislation (where 2/3 of the countries accepted *disclosure* regulation), and the existing international regulation (Model law and Guide), but also results of judicial practice of the countries with developed franchising business. Namely, the practice indicates that in majority of cases franchising contract termination occurs due to franchisees' delusion created by inability to inform himself in details about franchisors' business in contract preparation phase. Finally, in the wake of American example, this problem should be considered from higher level, having in mind a global character of franchising as the instrument which will certainly lead to international unification or at least harmonization.

REFERENCES

- Draškić, M. (1983), *Ugovor o franšizingu*, Beograd.
- Emerson, R. W. & Benoliel, U. (2013), "Are franchisees well-informed? Revisiting the debate over franchise relationship laws", *Albany law review*, Vol. 76 Issue 1.
- Emerson, R. W. (2009), "Franchise contracts and territoriality: a French comparison", *The Ohio State University Entrepreneurial Business Law Journal*.
- Hesselink, M. & Rutgers J. W. & Díaz, O. B. & Scotton, M. & Veldmann, M. (2006), *Principles of European Law: Commercial Agency, Franchise and Distribution Contracts*- PEL CAFDC, Edited by: Study Group on a European Civil Code.
- Hunt, S. D. (1973), „The Trend Toward Company –Operated Units in Franchise Chains“, *Journal of Retailing*,49(2).
- Märzheuser-Wood, B. (2017), *The Franchise Law Review*, fourth ed., editor Mark Abell, Law business research, London 87 Lancaster Road.
- Metzlaff, K. & Billin, T. (2011), Germany, ed. Ph. F. Zeidman, *Franchise in 32 jurisdictions worldwide*, London.
- Milenković Kerković, T. (2008), *Autonomni ugovori trgovinskog prava*, Niš.
- Milenković-Kerković, T. (2010), „Da li je Srbiji potreban zakon o franšizingu“, *Pravni život*, br. 11, Beograd.
- Milenković-Kerković, T. (1986), *Ugovor o franšizingu – tajna uspjeha*, Studentski kulturni centar Niš, Niš.
- Milenković-Kerković, T. (2005), „Ugovor o franšizingu - zakon ili ne, pitanje je sad?“, *Ekonomске teme*, br. 2, Ekonomski fakultet u Nišu u okviru projekta MN br. 1406, Niš.
- Milenković-Kerković, T. (2005), "Zakonsko i uniformno regulisanje ugovora o franšizingu i nova italijanska legislativa", *Pravo i privreda*, 5-8/2005, Beograd.
- Milenković-Kerković T. (2005) „Zakonsko i uniformno regulisanje ugovora o franšizingu i nova italijanska regulativa“, *Pravo i privreda*, 5-8/ 2005, Beograd.
- Mlikotin Tomić, D. (1986), *Ugovor o franchisingu*, Informator, Zagreb.
- Mlikotin-Tomić, D. (1990), *Pravo međunarodne trgovine*, Zagreb.
- Parivodić, M. (2002), "Dužnost informisanja prilikom zaključenja ugovora o franšizingu", *Pravni život*, 11/2002 Beograd.
- Parivodić, M. (2003), *Pravo međunarodnog franšizinga*, Službeni glasnik, Beograd.
- Peters, L. (2004), „Recent Legislation and the UNIDROIT Model Franchise Disclosure Law“ *Business Law International*, Vol 5, No 1.
- Pitegoff, T. M. & Garner, W. M. (2008), "Franchise Relationship Laws", *Fundamentals of Franchising*, 3th ed.
- Schulz, A. (1990), „Termination of Franchise and Distribution Agreements: The federal Republic of Germany“, *Journal of International Franchising and Distribution Law*, London.
- Schwartz, B. & Zylberman, L. (2008), "Franchise Symposium Materials: International Franchise Regulation", *Asper Review of International Business and Trade Law*.
- Spasić, I. (1996), *Franchising posao*, Institut za uporedno pravo, Beograd.
- Spasić, I. (2010), „Normativno uređenje franšizing poslova“, *Strani pravni život* 2/2010, Beograd.
- Spasić, I. (2000), „Unifikacija materije franchising sporazuma realizovana u okviru projekta UNIDROIT-a“, *Pravni život*, 11/2000, Beograd.
- Spasić, I. (1997), "Zakonski režim franchising posla", *Pravni život*, 11/1997, Beograd.
- Spencer, E. C., (2010), *The regulation of the franchising in the new global economy*, Cheltenham, UK.
- Schwartz, B. & Zylberman, L. (2008), "Franchise Symposium Materials: International Franchise Regulation", *Asper Review of International Business and Trade Law*.
- Rosen, R. L. & Salis, L. & Karol, J. & Murray-Bertrand M. & Strauss, A. (2017), "Unated States", *The Franchise Law Review*, Fourth Ed., Editor Mark Abell, Law Business Research.
- Vilus, V. J. (1995), "Međunarodni sporazumi o franšizingu", *Novi ugovori od značaja za privredni razvoj Jugoslavije, Zbornik radova sa savjetovanja u Beogradu*, Beograd.
- Z. Glušica, (1991), *Franšizing*, Novi Sad.

On Podgorica "through Time and Space" Case study: Podgorica Fortress (Depedogen), Hotel Podgorica, Hotel Crna Gora

Dr. Igbala Šabović Kerović, University of Donja Gorica

elal@t-com.me

ABSTRACT

The question of Podgorica, its evolution and spatial concept, is directly related to its geo-strategic importance within the Ottoman Empire, which falls within the period from 1455/57 to 1878. According to the first regulatory plan in 1878 (New /Mirko town), urban growth of Podgorica is connected to an entirely new space organized into clearly defined orthogonal system of traffic routes and pronounced central position oblong square, and the transformation of historic buildings in the later period, from the standpoint of attitude towards heritage: pronounced "destruction" (GUP/1957, 1964) and segmental preservation of the architectural heritage (GUP/1970-1974 ; Proposed Plan DUP 1984-1989). In that development process, in a relatively small area - in a triangular conjunction, three spatial units were formed and developed in different historical conditions, periods and morphological characteristics of the sites. They have one thing in common - they are slowly losing their identity. The old town, the urban nucleus of Podgorica (1474), continuously faces an absurd attitude towards heritage. Its identity is facing an uncertain future "the conflict of integration and disintegration". New Mirko town (1878) - the forerunner of modern Podgorica, with the construction of the Hotel Crna Gora (mid 20 century) at the position of transversal over the Tabački bridge (XVII), which connected the Old and New Mirko Varos, was a symbol of the new age. Today, it shares the same destiny with the Old Varos, in the recent period left open to chance - and dying. History is repeating itself! Among other important structures, with the construction of the hotel in Podgorica in 1963, contemporary Podgorica was defined, with its third spatial unit. Today, only two meters away from Hotel Podgorica, which represents a milestone of development of modern Montenegrin architectural thought, a new building – a hotel with 12 stories - was erected. There are several questions that need to be addressed. Has there been an effective compromise between the old and the new in the case of Hotel Podgorica? Does the Podgorica fortress, which is now a ruin, represent part of the traditional urban physiognomy? Does the construction of new hotel represent a legitimate architectural and town-planning process? Analysis and answers to these questions will be presented in separate sections of this paper.

Keywords: Old and New Mirko Varos, Podgorica fortress, Hotel Podgorica, Hotel Crna Gora.

INTRODUCTION

The question of Podgorica, its evolution and spatial concept, is directly related to its geo-strategic importance within the Ottoman Empire, which falls within the period of occupation from 1455/57 to 1878. Its administrative background and significance in this regard (its function) is the primary criterion that determined the degree of development of the settlement (its spatial functional organization) in terms of the formal geopolitical circumstances in which it developed. The establishment of settlements is connected to the military function (in the period (1474-1478); (1478-1582), i.e.. establishment of: basic structures (1474/1476/78), Tekija (zavije) Čauša Iskendera; Mehmed-han mosque (1455/57); bridge on the river mouth (XV); Starodoganj mosque (1582).

Urban development of old Podgorica is connected with increased administrative, trade and economic importance and function of settlements within the Ottoman Empire at the end of the sixteenth century, i.e. the formation of the town square – the building of Amad-Bašin mosque (1592); Tabački bridge on "Tabaci" (XVI), building of: a han, the clock tower (1785/1778), hammam (1889?), medresas (harbi) (XIX), as well as 320 shops according to a report from 1881 (320 shops).

The urban growth of Old Podgorica, referred to as New/Mirko's Town in the first regulatory plan of 1878, is related to the completely new space organized in the clearly established orthogonal system of roads and pronounced central position of the rectangular square.

In the procedure of urban transformations, the status granted to the building heritage in general and development plans represents a fundamental aspect of its conservation. Principally, the degree of conservation is determined by the shape of urban transformations, i.e. by the degree of changes at the level of the urban matrix and in that regard by the way in which certain planning documents treat heritage, i.e. by the form of conservation or lack thereof. In this context, Podgorica (Old Town) represents a unique example of the "conflict" between planning postulates – pronounced "devastation" (GUP/1957; 1964), and segmented conservation of the building heritage (GUP/1970-1974; 1984-1989). In general, with regards to old Podgorica where are constantly making one step forward and one step back in this vicious of protection.

Lenin boulevard (today Boulevard St. Peter Cetinski) / Kriva kis mahala (Stara varoš)

PODGORICA FORTRESS

The fact is that Podgorica Fortress is a prominent representative of the Ottoman type of fortification during the 15th century which is characterized by the construction of pentagonal towers with rounded corners, pseudo towers, circular and semi-circular towers. This conclusion can be reached primarily through the results of archaeological research conducted in 1963.

According to the results of the research, the inside space of the fortification measured 75 m in the east-west direction and 45 m in the north-south direction (with a wall thickness of between 3.8 and 3.3 m and a height of 9.15 m in the pentagonal tower). The fortress with a polygonal base was entered through one main door directly from the eastern tower above the River Ribnica. A second smaller door was placed in the middle of the rampart alongside the River Morača and it served as a way out into the second part of the fortification, the redut next to the river bank. Approximately half of the upper area of the rampart was reserved for passage hallways and ramps.

HOTEL PODGORICA

Hotel Podgorica was constructed in 1967, opposite the fort, on the other side of Morača. It is for this hotel that the Hotel's architect, Kana Radevic, received Borba's award - the most prestigious annual award for architecture, i.e. the building constructed on the territory of the former Yugoslavia. At this place and at this point - there has been a compromise between the old and new - in terms of adequate materials and spatial conceptualization. It is evident that the building achieved "architectural harmony between the building and the surrounding environment, particularly with regard to the sensitivity of the location. High spatial quality was achieved with modern and humane treatment of the problem of utility value".

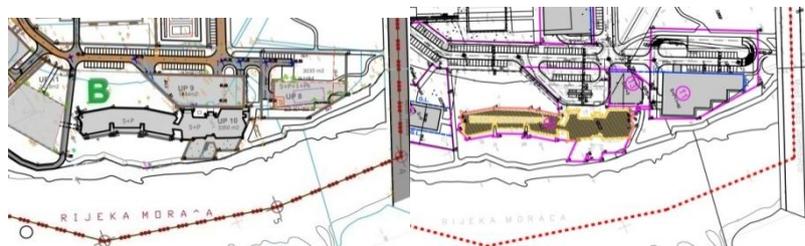
Amendments to the detailed urban plan, Annex No. 3, presented the preliminary urban solution, after which was planned the construction of a building of smaller dimensions of a 5 floor building (S + P + 5) in the area of the Hotel Podgorica on parcel No. 8 in front of the kitchen block. With graphic

attachments No. 9 there was a plan to build a much larger building without a specified maximum number of floors next to hotel Podgorica. That has led to tender documentation plan of a 12 floor building (P+12). In that way: With the planned building on parcel No. 9 directly next to the hotel, urban land parcel No. 8 closes all 3 of the hotel entrances; With the closure of the hotel driveway, by forming parcel No 9, the hotel is left without a parking area and access road, which is one of the preconditions for obtaining and retaining a high-class hotel classification, which today is 4 *; With the formation of parcel No. 10 on the outer flanks of the hotel, the surrounding area around the hotel which was once part of the location of the hotel was removed hence the hotel is now left without its free space with green areas and recreational facilities, and no driveway and parking space, thus losing the quality necessary for hotels with high categories, in accordance with the Rules and the Manual for classification of hotels; The formation of a new urban parcel No. 9 with the planned construction of the building with central activities, reduced the corresponding plot of the hotel in order to achieve a higher urban index and a larger surface area and height of the building.

In this way, the ability to connect these facilities is being lost, and legal right of the existing hotel on its own parking and access directly from the road is denied. This is due to a historically prevailing ethnic identity crisis in the nation.

Hotel Podgorica (1967),

Amendments to the Detailed Urban Plan "Recreational and cultural zone on the river Moraca-southern part", Municipality Podgorica

HOTEL CRNA GORA

The physical character of today's Podgorica was defined following World War II by building a series of rationalist buildings on the southern rim of New - Mirko town. This namely refers to representative buildings - previously republic, now national - authorities and institutions. By building these facilities, during early and mid-twentieth century, the development period and spatial extent of the New - Mirko town has been completed. At the same time, this developed traced the spatial development and the axial direction of modern Podgorica - Lenin boulevard (today Boulevard St. Peter Cetinje).

The starting point of the axial direction of modern of Podgorica was also the transversal point, which connected the old and new Mirko town via the Tabački bridge. Precisely, at this intersection, at the place of the former Hotel Europe, Hotel Montenegro was built in 1952, which is the work of Vujadin Popovic. The stylistic guidelines clearly indicate the pursuit of modernism, a turning point in the

synthesis of pre-war rationalism and post-war internationalism. This building represents a symbolic and spatial starting point for architectural and urban development of Podgorica and Montenegro in general.

In 2012, work began on the reconstruction of hotel Montenegro into Hotel Hilton. The reconstruction implied the fulfilment of certain requirements, primarily spatial and functional. Transmission of inherited values we supposed to be included and defined in this process.

Hotel Crna Gora / Hotel Hilton

CONCLUSION

The development and expansion of a city is an inevitable process, by nature dynamic and in constant change. In that process of development rhythms, the question of adequate forms of transformation, and new construction, is a concurrent concern of frequently different interest groups in the planning process and architectural design. One thing is certain, in all three cases presented: the lack of clearly defined strategy for the development and protection of space.

Podgorica fortress was ignored at every level, from the confirmation of the inherited values to clearly set out conditions for protection. Left to the ravages of time, it is dying. Despite being preserved in fragments, the fortification indeed represents a part of the traditional physiognomy of the city, and in terms of building it has the potential for possible sustainable functions (reconstruction)!

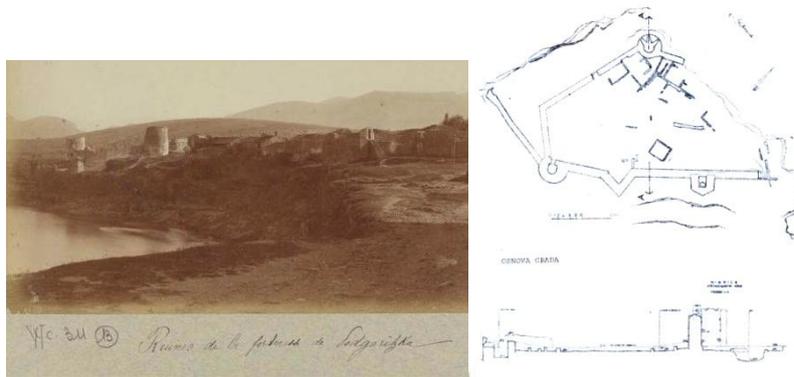
Hotel Podgorica passed the procedure of expert evaluation and gained the status of formal protection. However, in terms of the actual situation, the cultural values have been reduced on several grounds: functional, aesthetic, architectural and urban. Unfortunately, such a picture illustrates the general state of urban planning and management of modern Podgorica.

Whether the final design and construction of Hilton Hotel fulfilled the requirements of modern conservation practices requires previous verification and identification of inherited values of Hotel Montenegro - which kind and what specific conditions for protection. Unfortunately, Hotel Montenegro, did not undergo a professional evaluation. The practice in similar cases implies a solution along the lines of "conservation through integration." This means improving the functional requirements - adaptation, by preserving all the values that have defined the spatial essence - conservation. The final design and construction has not accomplished this.

The question city modernity rests on its tradition. This is because only those cities that have reconciled the past and the present can count on their spatial development in the future. Such cities are attractive destinations for tourists and therefore have strong tourism and other development potential. To achieve this, we must accept all traces of cultural diversity. The identity of a city is made from its new and old parts with people who have lived there in the past and live today, with streets, squares, and memories that preserve the spirit and sense of place over time through space. This requires the necessary harmonization of development strategies with available physical resources, capabilities and inherited values; and nothing less than this.

Finally, the quality, effectiveness and sustainability of the idea of conservation depends on the professional responsibility of plan developers, civilizational-cultural responsibilities of administrative

decision makers, and in this respect the institutions that deal with the issue of conservation and spatial planning.

Spatial layout of the fortification
Published overview of the archaeological survey “Ribnica Fortresses”, 1963

REFERENCES

- Šabović Kerović, I. (2011). Transformation of typo-morphological features of settlements of oriental origin in Montenegro. PhD thesis, Faculty of Architecture, University of Sarajevo
- Šabović Kerović, I. (2013). *Podgorica, Retrospective – Conservation: Between utopia and binding reality!*, BAB - Balkan Architectural Biennale, Beograd.
- General Urban Plan of Podgorica (1957, 1964, 197-1974, 1984-1989)*, Municipality Podgorica.
- Detailed Urban Plane Stara Varoš (1986)*, Municipality Podgorica.
- Urban Plane Stara varoš (2011)*, Municipality Podgorica.
- Detailed Urban Plan Recreational and cultural zone on the river Moraca-southern part (2012)*, Municipality Podgorica.

Hallo, Hallo! Anybody out There? Ways of Communicating and Swift Trust in Virtual Teams

Mrs. Sanja Živković, University of Belgrade
sanjazivkovic7@gmail.com

Dr. Ivana B. Petrović, University of Belgrade
iivaanaa@gmail.com

ABSTRACT

Virtual teams are gaining increasing popularity in contemporary business. Virtual teamwork differs from face-to-face teamwork in many ways. It is geographically dispersed, covers multiple time zones, participants do not share the 'same history' at the national and/or cultural level, may work for different organizations or as freelancers, and they almost solely rely on the Internet-based communication. The concept of swift trust is important for the virtual teams where there is often no time for developing interpersonal relationships (Crisp & Jarvenpaa). It is based on the first impression that is later verified based of joint task-related activities. The aim of this research was to explore the connection between ways of communicating in virtual teams (1. synchronous communication, such as audio/video call and chat, and asynchronous, such as e-mail and document storage, and 2. frequency of communicating) and the swift trust in the members of the team. The sample consisted of 128 software engineers employed in the IT sector in Serbia (47 companies) working in multinational virtual teams (34 % women, age range 21-52 years, mean age 31 year). Research was carried out as an online mixed method study. For assessing the swift trust, the Crisp and Jarvenpaa's scale has been modified and adapted for use in Serbian (18 items, seven-point Likert scale, Cronbach's alpha 0.885). A series of open-ended questions covered participants' opinions about the virtual teamwork. As hypothesized, one-way analysis of variance confirmed that respondents that used synchronous modes of communicating more than asynchronous showed greater trust in team members ($F(1,124) = 6.07, p = .015$). Those that communicated more than five times a day expressed more trust than those that communicated less frequently ($F(2,124) = 4.44, p = .014$). There were no differences between men and women. Content analysis indicated that team members missed face-to-face communication and personal contact a great deal. Knowledge of virtual teammate's personal context was helpful in preventing miscommunication and understanding possible problems. Altogether, results confirm that the swift trust is connected with the ways of communicating in virtual teams, i.e. real time and more frequent communication support developing swift trust. Most important practical implication of this research is that companies should support developing synchronous ways of communicating in virtual teams in order to support developing swift trust.

Keywords: Virtual Teams, Virtual Communication, Swift Trust, Software Engineering.

INTRODUCTION

There are more and more software companies with operations spread on a global level. Not surprisingly, the number of virtual software-engineering teams has increased dramatically in recent years (Carmel & Agarwal, 2001). The work of virtual teams has been greatly facilitated by the development of information and communication technologies, especially the Internet (Crow & Muthuswamy, 2003). Virtual project teams consist of two or more members and they exist as long as necessary for carrying out the project, most often quite briefly. Virtual teams can be spatially and temporally distributed, members have different competences, they are culturally and organizationally diverse, do not have shared history and members communicate via computer-mediated technology in order to develop fast solutions under high uncertainty (Crisp & Jarvenpaa, 2013; Hung, 2004; Jarvenpaa & Leidner, 1998; Powell, 2004; Siebdrat, Hoegl, & Ernst, 2009).

Working on a distance under the time pressure, members of the virtual ad hoc short lived teams do not have the opportunity to develop personal relationships and trust based on traditional sources

developed as part of the face-to-face interaction and communication, such as shared experiences, reciprocal disclosures, or fulfilled promises (Greenberg, Greenberg, & Antonucci, 2007). That situation is particularly challenging for developing trust among members of the team. In this paper we deal with the concept of swift trust as a distinctive characteristic of virtual teamwork.

Any form of organized work involves interdependence and trust (Mayer, Davis, & Schoorman, 1995). Trust is even more critical for the success of virtual work (Ross, 2006). From the organizational perspective, Mayer and colleagues defined trust as the “willingness of a party to be vulnerable to the actions of another party based on the expectation that the other will perform a particular action important to the trustor, irrespective of the ability to monitor or control that other part” (Mayer et al., 1995: 712).

Swift trust is based on a first impression, which is later verified through joint activities related to the task, schedules, monitoring and other task-related activities (Crisp & Jarvenpaa, 2013; Jarvenpaa & Leidner, 1998). It consists of cognitive components and normative action components. Under the specific circumstances of ad hoc virtual teamwork, swift trust is based on cognitive processes that are the foundation for developing beliefs in other members’ capabilities, competences, reliability and dependability. Due to the nature of virtual work, cognitive components are considered fragile and temporal and need to be reinforced by normative actions. Normative components strengthen swift trust through active and enthusiastic interaction among team members. They provide “social proof” and make it possible to “avoid over-trust” in team members.

Virtual work is dependant upon computer-mediated communication technology. It is clear that computer-mediated interaction and communication do not provide the same opportunities for developing first impression and trust as face-to-face communication (Reigelsberger, 2005). It is so different from face-to-face communication that Handy even questioned the mere functioning of virtual teams (Handy, 1995). The context of virtual work affects the quality of communication and mutual trust among the team members. The trust in virtual teams may not reach the same level as trust developed in traditional teams (Kramer, 1999).

Synchronous electronic communication occurs in real time and is a mode of computer-mediated communication that is closest to traditional face-to-face communication. It includes: electronic instant messaging (chat), audio and/or video calls (e.g. Skype). On the other side, being delayed, asynchronous communication allows the team to collect and organize data before interacting with other members of the team, but delay may have a negative impact on trust among team members (Gibson & Cohen, 2003). Previous research found that trust was lower when group members communicated via text message (e-mail) than when they used audio and / or video tools or communicated in person (Bos, Olson, Gergle, Olson, & Wright, 2002). The richer the communication medium, it is easier to build and maintain the level of trust.

Frequent communication among virtual team members is important because it promotes a sense of belonging and goodwill and thus reinforces the trust in team members (Piccoli & Ives, 2003). Trust is maintained and increased by frequent communication (Iacono & Weisband, 1997; Jarvenpaa, Shaw, & Staples, 2004). Frequent communication is important for providing repeated confirmation that team members have still been working on the problem (Jarvenpaa et al., 2004). Frequent communication helps members to strengthen mutual trust, it promotes a sense of belonging and goodwill (Piccoli & Ives, 2003).

The aim of this research was to explore the connection between ways of communicating in virtual software-engineering teams (1. synchronous communication, such as audio/video call and chat, and asynchronous, such as e-mail and document storage, and 2. frequency of communicating) and the swift trust in members of the team. We proposed the following hypotheses:

Hypothesis 1: Members of virtual teams who primarily use synchronous tools of communicating with other members of the team will express higher trust in virtual teammates than those who primarily use asynchronous tools.

Hypothesis 2: Members of virtual teams who communicate more frequently with other members of the team will express a higher level of trust in virtual teammates than those that communicate less frequently.

METHOD

Participants and procedure

The sample included 128 software engineers employed in the IT sector in Serbia (from 47 companies). All respondents worked in multinational virtual teams. There were 34 % women and 66% men. The age range was 21-52 years, mean age was 31 year.

This study is a part of a larger on-going survey of virtual teamwork in Serbia. Research was carried out as an online mixed method study. Participants were recruited through their organizations. Research participation was voluntary and anonymous.

Measures

For assessing the swift trust, the Crisp and Jarvenpaa's (2013) scale has been modified and adapted for use in Serbian. Participants rated 18 items (eight items for cognitive and 10 items for normative aspect of swift trust) on a seven-point Likert scale, from strongly disagree (1) to strongly agree (7). Cronbach's alpha was 0.885. Synchronicity and frequency of communicating in a virtual team were assessed based on one-item measures.

The questionnaire also included questions about demographic variables and measures of other constructs that are out of the focus of this paper. A series of open-ended questions covered advantages, challenges, limitations and suggestions for improving virtual teamwork. Majority of issues covered by open-ended questions are out of the scope of this paper and will be presented elsewhere.

RESULTS

In order to test the first hypothesis - software engineers that primarily use synchronous tools of communication will express higher trust than those who primarily use asynchronous tools, respondents were divided into two groups (Table 1). The comparison of those that primarily used Skype, chat, and Whatsapp (synchronous tools, 44% of respondents) and those that primarily used e-mail, Dropbox, Podio, and Slack (asynchronous tools, 56% of the sample), showed that those that predominantly used synchronous channels had more confidence in the members of the team than participants that mainly communicated with team members using asynchronous channels ($F(1,124) = 6.07, p = .015, \eta^2 = .047$). Hypothesis 1 was confirmed, though with a weak effect size.

Table 1: Ways of communicating and Trust in members of the team

Primary way of communicating	M	SD
Synchronous	4.00	0.55
Asynchronous	3.75	0.59

The second hypothesis proposed that software engineers who communicated more frequently with other members would express a higher level of trust (Table 2). Based on the frequency of communicating with team members, respondents were divided in three groups: 1. most frequent communication took place “more than five times a day” (29% of respondents); 2. middle frequency was “few times a day” (41%), and 3. those that communicated “few times a week” were in the least frequent group (30%).

Table 2: Frequency of communicating and Trust in members of the team

Frequency of communicating	M	SD
Few times a week	3.75	0.57
Few times a day	3.75	0.59
More than 5 times a day	4.10	0.56

One way analysis of variance showed that software engineers that communicated most frequently with virtual teammates expressed significantly more trust than those that communicated less frequently ($F(2,124) = 4.36, p = .015, \eta^2 = .075$). Thus, Hypothesis 2 was confirmed, but also with a weak effect size.

There were no statistically significant differences between men and women in using mainly synchronous or asynchronous communication tools, in the frequency of communicating or in the level of trust in virtual teammates.

Content analysis of open-ended questions indicated slow exchange of information as the most prominent obstacle of virtual teamwork (28%). Sharing information was listed as another essential disadvantage (21%), as some explanations were too complex for online exchange and a great deal of information was easily lost. In addition, sharing information was increasingly more challenging as there were more team members. Team members missed face-to-face communication and personal contact a great deal (20%). Knowledge of virtual teammate’s personal context was perceived as helpful in preventing miscommunication and understanding possible problems in virtual communication and collaboration.

DISCUSSION

The study demonstrated a significant relationship between communication and trust in the software-engineering virtual teams. The first hypothesis stating that primary use of synchronous communication channels led to higher level of trust in members of the virtual team was confirmed. This is consistent with the previously published finding about lower trust in the group that communicated via text messaging (e-mail) as compared with groups that were communicating using audio and/or video channels or in person (Bos et al., 2002). The richness of the medium of communication makes it easier to build and maintain the trust and synchronicity plays an important role in it. Together with qualitative data, first hypothesis is in line with Ezra and Hamada finding that virtual team workers perceive Skype as closest to face-to-face communication (Alhasanat, Alawadi, & Hammad, 2015).

The second hypothesis assumed that the frequency of communicating with team members related with trust in them, and it was also confirmed. This is in line with findings of Jarvenpaa and associates and Iacono and Weisband that frequent communication maintained and increased the level of trust among team members (Iacono & Weisband, 1997; Jarvenpaa et al., 2004). Our software engineers emphasized

the need for introducing more frequent meetings and more frequent communication in general as means for improving the work in virtual teams. It would enable them to develop a sense of confidence in members of the team. However, small effect size for both hypotheses warrants of the need to search for other antecedents of trust in virtual teams. It is interesting to note that, contrary to some other research, there were no differences between women in men in ways of communicating (synchronicity and frequency) and trust in members of the virtual team.

At the practical level, presented results suggest that global companies should support the frequent exchange of information that combines asynchronous and synchronous tools and thereby facilitate the development of trust among team members. Relying only on asynchronous communication in virtual teams can easily be the source of misunderstanding and slowing down the process of trust building (Tang, 2015). Our qualitative findings suggest that on the one hand software engineers perceive asynchronous communication as favorable because it allows them to accurately present problem with cool heads. On the other hand, it creates them trouble, because often they find it difficult to cope with all the conversations that took place while they were absent from the network, the information often wait longer than the actual time needed for completing the task. In order to accelerate project development time, software engineers often end doing other people's jobs. In addition, as Furumo & Pearson (2007) found, if there is no trust, the members of the team feel the need to repeatedly check the work of other team members, which increases the time needed for completing the project (with all the associated costs).

Introducing Skype team building at the beginning of the project should facilitate swift trust development. As suggested by our qualitative findings, in order to build trust, team leaders should think of ways of introducing the personal dimension in virtual teams. In order to strengthen swift trust, leaders could initiate fixed Skype meetings throughout the project as a framework for normative actions.

Mixed method design is an important strength of this research. However, the sample size and the fact that respondents were all from the same country are the limitations that should be overcome in future research. The focus on the individual level of members of virtual teams limits the generalizability of conclusions at the team level. Future research of swift trust in virtual teams needs to cover a wider array of its antecedents. It could certainly benefit from including the exchange of information of a personal nature.

REFERENCES

- Alhasanat, E., Alawadi, M., & Hammad, M. (2015). Dynamic virtual teams in project management. *International Journal of u- and e- Service, Science and Technology*, 8(7), 251-258. doi: 10.14257/ijunesst.2015.8.7.25
- Bos, N., Olson, J., Gergle, D., Olson, G., & Wright, Z. (2002, April). Effects of four computer-mediated communications channels on trust development. In *Proceedings of the SIGCHI conference on human factors in computing systems*, 20-25 april 2002, Minneapolis, MN (pp. 135-140). doi: 10.1145/503376.503401
- Carmel, E., & Agarwal, R. (2001). Tactical approaches for alleviating distance in global software development. *IEEE Software*, 18(2), 22-29. doi: 10.1109/52.914734
- Crisp, C. B., & Jarvenpaa, S. L. (2013). Swift trust in global virtual teams. *Journal of Personnel Psychology*, 12(1), 45-56. doi: 10.1027/1866-5888/a000075
- Crow, G., & Muthuswamy, B. (2003). International outsourcing in the information technology industry: Trends and implications. *Communications of the International Information Management Association*, 3(1), 25 – 34.
- Furumo, K., & Pearson, J. M. (2007). Gender-based communication styles, trust, and satisfaction in virtual teams. *Journal of Information, Information Technology, and Organizations*, 2(1), 47-58.
- Gibson, C. B., & Cohen, S. G. (Eds.). (2003). *Virtual teams that work: Creating conditions for virtual team effectiveness*. San Francisco, CA: John Wiley & Sons.
- Greenberg, P. S., Greenberg, R. H., & Antonucci, Y. L. (2007). Creating and sustaining trust in virtual teams. *Business horizons*, 50(4), 325-333. doi: 10.1016/j.bushor.2007.02.005
- Handy, C. (1995). Trust and the virtual organization. *Harvard Business Review*, 73(3), 40-50.
- Hung, Y. T. C., Dennis, A. R., & Robert, L. (2004). *Trust in virtual teams: Towards an integrative model of trust formation*. Hawaii International Conference on System Sciences, Hawaii, USA, January 2004. Retrieved from: <http://www.computer.org/csdl/proceedings/hicss/2004/2056/01/205610042a.pdf>
- Iacono, C. S., & Weisband, S. (1997). *Developing trust in virtual teams*. Hawaii International Conference in System Sciences, Hawaii, USA, January 1997. Retrieved from: http://www.communicationcache.com/uploads/1/0/8/8/10887248/developing_trust_in_virtual_teams.pdf
- Jarvenpaa, S. L., & Leidner, D. E. (1998). Communication and trust in global virtual teams. *Journal of Computer-Mediated Communication*, 3(4), 0-0. doi: 10.1111/j.1083-6101.1998.tb00080.x
- Jarvenpaa, S. L., Shaw, T. R., & Staples, D. S. (2004). Toward contextualized theories of trust: The role of trust in global virtual teams. *Information Systems Research*, 15(3), 250-267.
- Kramer, R. M. (1999). Trust and distrust in organizations: Emerging perspectives, enduring questions. *Annual Review of Psychology*, 50(1), 569-598. doi: 10.1146/annurev.psych.50.1.569
- Mayer, R. C., Davis, J. H., & Schoorman, F. D. (1995). An integrative model of organizational trust. *Academy of Management Review*, 20(3), 709-734. doi: 10.5465/AMR.1995.9508080335
- Piccoli, G., & Ives, B. (2003). Trust and the unintended effects of behavior control in virtual teams. *MIS quarterly*, 365-395.
- Powell, A., Piccoli, G., & Ives, B. (2004). Virtual teams: A review of current literature and directions for future research. *ACM Sigmis Database*, 35(1), 6-36. doi: 10.1145/968464.968467
- Riegelsberger, J., Sasse, M. A., & McCarthy, J. D. (2007). Trust in mediated interactions. In Joinson, A. J. (Ed.) *The Oxford Handbook of Internet Psychology* (pp. 53-70). Oxford, GB: Oxford University Press.
- Ross, J. A. (2006). Trust makes the team go round. *Harvard Management Update*, 11(6), 3-6.
- Siebrat, F., Hoegl, M., & Ernst, H. (2009). How to manage virtual teams. *MIT Sloan Management Review*, 50(4), 63-69.
- Tang, F. (2015). When communication quality is trustworthy? Transactive memory systems and the mediating role of trust in software development teams. *R&D Management*, 45(1), 41-59. doi: 10.1111/radm.12051
- Financial support: Research was carried out with the support of the Ministry of Education, Science and Technological Development of the Republic of Serbia.*

A Study to Moderate Desired Commitment Level in Organization with the Help of Cynicism about Change and Interdependence

Dr. Ertan Gunduz, Istanbul Gelisim University

egunduz@gelisim.edu.tr

ABSTRACT

The main object of this paper was to shed light on cynicism about change and interdependence affecting commitment of followers. The commitment level affected by interdependence could be too high and moderated by cynicism about change. To serve this aim a survey has been conducted throughout all the workers of the industry leading textile retail dealer firm of Turkey in 2016 which was believed to be a good sample for this type of individual level research. A multiple regression analysis had been executed to measure the relation from the predictors of cynicism about organizational change to the dimensions of commitment. The study was one of the few attempts for the human resources professionals include cynicism about change in toolkit for commitment regulation. The results reported in the article were generally consistent with the prior studies. The sample size was sufficient to generalize the results for both the organizations and individuals working within. To conclude it was safe to say that under cohesiveness of reciprocal interdependence in work-teams, using cynicism about organizational change individual commitment level can be adjusted without any decrease in performance.

Keywords: Cynicism, Truthful Leaders, Commitment Level, Solidarity, Interdependence, Individualism.

INTRODUCTION

There has been a growing interest in organizational change and the reactions of individuals towards it. People love to follow team leaders in organizations and hopefully this attitude would lead to stronger performance. Followers' commitment to change could be a precondition of team performance yet it is still related to a leader enforcing interdependence and creativity. The history is full of examples of bad decisions of teams consisted of clever people seeking harmony but not independence of mind to express adverse interpretations (McRaney, 2011).

There is an ongoing concern in sustainable organizational commitment levels during change. Individuals have been affected by changes by reflecting support or other attitudes. The management aspirations about commitment level and team performances could have only been achieved by mutual understandings or in other words "contracts" which might be reassessed during crisis times. Top managers of organization hope minimum disruption in case of a change adaptation, but tendencies of dysfunctional effects on commitment, turnover, and morale seem to be more prevalent than attitudes of employees readily embracing change initiatives (Fedor, 2006). Furthermore cynicism about change, and burnout dominated all other attitudes surpassing even the most optimistic accounts on employee. Studies on change suggest that although the long term success of change entails employees' active support and interdependence by means of goals (Herold et al., 2008). Employees' negative reaction to change overweighs the openness to new ways of doing business. Herold et al. found the substitution of change leadership and transformational leadership in times of change. When the particular leader assigned to manage the change could not perform well the effect of transformational leadership increases, and vice versa. When the change had significant personal impact change commitment of followers of a transformational leader was found more strongly effective than the case in change-specific leadership practices. In case of a beloved leader higher commitment levels may balance the negative effects of the change on individuals. These leadership stiles could be named as servant, ethical, truthful, etc. all put relationship before job orientation contrary to Fiedler's (1986) propositions are candidates of higher

levels of commitment levels as followers trust and support, thanks to even stronger identification with that of the transformational leader.

The choice of top management team of the organization about commitment should serve strategically to optimise both costs and outputs. As low levels high levels of the commitments might be problematic. Thus organizations sometimes need tools to lower it to desired level which is moderate. While employees have serious concerns like cynicism about change organizations struggle to transform the work teams with cost effective resources. Meanwhile, organizations even the most innovative ones resist to implement the innovations they acquire not to lose control on principal capability for consistency (Gündüz, 2013).

If followers in an organization paid credence to an interdependency and relation oriented leader then cynicism of the employees could be managed and used as a tool to balance the commitment level. During transformation the critical precision of the work teams should be directed to preserve the interdependence while independently defending ideas.

In this context, the study begins by a brief literature review of organizational change and inertia, cynicism to change, interdependence, and commitment level before development of hypotheses. A multiple regression had been performed to test the models built on the assumptions. Second section dealt with research analyses and comparison with prior work results. The results of the analyses had been discussed and considered at the last section for management implications and questioned for future work of researchers.

PROBLEM STATEMENT

Organizational Change and Inertia

Organizational changes occur frequently and organizations sometimes even manage to make radical changes in strategies and structures. High levels of structural inertia in organizational populations could be explained as an outcome of an ecological/ evolutionary process (Hannan and Freeman, 1984). Whether organizational change is largely uncontrolled or organizations mirror the intentions of rational leaders it is possible to judge that individuals and organizations have lives of their own. Structural inertia was defined in relative and dynamic terms, because organizations respond relatively slowly to the occurrence of threats and opportunities in their environments. Thus radical and quick changes were problematic not solely because of the difficulty of mobilizing internal support or weak organizational learning or the constraints of strategy “commitments” and slack resources. Although these forces for inertia may and often did occurred, but the normative embeddedness of an organization within its institutional context was a major cause. Also, accomplishment of a rapid change had found to be more problematic with embeddedness. In the face of external shocks the quintessence organization model operating in an expertized industry was found to be more vulnerable (Hannan and Freeman, 1984). Should corporal remedies change dramatically, the organizational response in turn would be rather radically.

During organizational change, large performance shortfalls trigger firms with little financial slack to increase divestments to free resources, whereas organizations with financial slack choose fewer divestments when the organization has fallen short of its performance aspirations (Kuusela and Maula, 2016). Organizations are not equal by size and scope. So the performance aspirations of managers had been decided considering others of similar scope and size. However, individual level considerations overweigh that of organization level change.

Cynicism to Organizational Change

As inertia slows down the radical innovations and gives a kind of stability in organizational level cynicism might be a proxy in individual level. When very high levels of organizational citizenship prevails an opposite force like cynicism about change might be proposed to cure the side effects. Managerial citizenship behaviours enhance growth, productivity, profitability, and earnings, while limiting costly problems such as absenteeism, turnover, accidents, defects, and theft (Crowley, 2016). Managers have a fiscal responsibility as well as an ethical responsibility to adhere to behavioural norms promoting justice, reciprocity, and organizational trust. One of the potential targets for cynicism which exists in every individual in varying degree was organizational change efforts (Brown and Cregan, 2008). Although most of the research has been done concluding negative associations between cynicism and organizational commitment, and organizational citizenship behaviour the literature on its antecedents has been deemed inconsistent, disorganised, unsystematic, and lacking in theory (Andersson and Bateman, 1997; Abraham, 2000; Meyer and Herscovitch, 2001; Wanous et al., 2000). In predicting organisational commitment, situational and experiential variables have received paramount importance and individual differences have been neglected (Tan, 2016). Specifically cynicism about organizational change has been predicted lower organizational commitment consistently by different employees working in different layers of the organization. Studies also reported that cynicism had not directly predicted employees' behavioural responses in the organization, either performance or absenteeism (Johnson and O'Leary-Kelly, 2003). Employees' cynical attitudes about change did not influence their absence levels, their work performance, or their organizational citizenship behaviours. The consideration on these alternative findings might be that cynicism was likely to occur as an unpredictable or minor accompaniment of unemotionality. Although cynical employees feel free from illusion or deception and report less positive feelings toward their organization, they do not act out this displeasure in behaviours that influence organizational performance directly. Cynicism also can be good for organizations and can serve to organizational goals. Research found that cynics feel less intention to comply with requests to engage in unethical behaviour (Brown and Cregan, 2008). Cynics for example may provide a necessary check on alluring to place loyalty to self-serving means over principle or the attraction of assuming that self-interested or dishonest behaviour will go undetected. In their particular manner cynics may act as the voice of conscience for the organization. Moreover at the individual employee level, people who always believe in others' soundness were likely to be exploited by those who lack it (Dean et al., 1998).

Encouraging leaders to adopt a participatory information-sharing climate or foster a decision-making climate within the organization has the potential to affect levels of cynicism. Thus it was the duty of managers to cope with or make use of cynicism in order to fulfil any organizational or individual goals in times of change which creates naturally some degree of cynicism.

Commitment Level

Low entrepreneurial orientation individuals recognize opportunities better when they have accumulated enough business knowledge (Song et al, 2017). As the change trend amongst conjuncture and business chaotic, individuals have to attain more than one expertise during their business life. Because expertise may grow obsolete utmost in five years, and adolescents probably would not earn a living by the unique jobs they have been studied until graduation. While looking for alternative business vacancies is a routine in employee level, commitment degree had to be adjusted at organizational level as a routine managerial task. The distinction between the dimensions of commitment is various. But affective, continuity and normative distinction is quite explanatory amongst organizational commitment types. Like cynicism about change alienation have been considered a predictor of commitment. The meaninglessness and powerlessness dimensions of work alienation were found out to be significant

predictors of affective and normative commitment (Tan, 2016). Affective commitment was defined as an emotional attachment of employee to and involvement with organisation, and normative commitment concerns perceived obligation of employee to remain with organisation (Allen and Meyer, 1990). Continuance commitment had been defined as the perception of the costs associated with leaving one's organisation and some studies rejected this type to be counted as an organizational commitment. Some researchers argued that continuance commitment is not a form of organisational commitment on the point that continuance commitment is an attitude explicitly tied to acts toward remaining employed and not focused on an entity such as the organisation itself (Ajzen, 2005). Employee's feeling of commitment deteriorates in case of both alienation and change because they have already been distanced from their work environment.

If the commitment level had been categorized as low, moderate and high the choice of the management would have been quite contingent. Low levels of commitment would be desirable in a sense as it could compensate high turnover problems with enhanced creativity of raw recruit competent employees who seek opportunity to prove themselves. Additionally organization could quit misfits and provide discontented employees with an opportunity to find more compatible workplaces. The worst negative effect of high personnel turnover could happen to be hidden unemployment. Employees do only what is required by the job descriptions in this state, not interesting in career advancement and commitment to current organization. While steadily looking for new job opportunities in neighbour industries hidden un-employee cause loyal colleagues to suffer from having an unstable, disloyal work environment and a heavy work load.

The advantages of moderate levels of commitment would outweigh the disadvantages (Randall, 1987). The employees would be more committed compared the elder creating lower rates of turn over. Employees would be more satisfied mentally because they execute their work written in job descriptions enriched with creativeness for their career plans. Organization goals and competitiveness could be assured for strategic planning via a known image and brand in the industry operated. Employees exercise commitment in return for remuneration and career opportunities by the organizations.

At high levels of commitment employees enjoy improved career targets, and higher remuneration expectation while sharing and contribution organization leader's goals and vision. However the capabilities of organizational life and donations might not always be satisfactory to its members' requirements because of the limited resources in face of sustainable growth. Further, the organization might lose flexibility and become vulnerable to a variety of unethical and illegal behaviours of employees to express high commitments to their organization as such to out-herod herod (Scott and Hart, 1979). Even the most committed employee would not fully commit to organization and not quit looking for job opportunities. High level of commitment is a fiscal burden including training and enumeration expenses increased due to improve employee capabilities.

Once existing levels of commitment have been screened considering contingent outcomes, managers might choose the best option aligned with competitiveness plan. If a change is desired in the level of commitment a strategy would be explored to adjust the work-force composition (Randall, 1987). Despite organizational goals could be best met by a level of commitment the general tendency of the work-force should be kept in mind by managers as individuals always refuse to commit totally to the organization.

Absolute affective commitment could be enforced by a level of commitment born by long experiences of employees loving to work together. Thanks to interdependence employees' images and involvement in decision-making process as proud members of the organization were experienced. If interdependence and group membership was assured supporting devil's advocate and different ideas would lead better decisions and performance without any worry of breakup.

Interdependence

Trust and interdependence were found to be major predictors of affective commitment (Geyskens et al., 1996). There was a distinction between autonomous-separate self and autonomous-related self. The difference could be seen in people behaviours. While autonomous-separate selves try to prove themselves, love own ideas, take feedbacks as threat, and take the prize of success; the autonomous-related selves have inner peace, can easily be persuaded with enough arguments, take feedbacks as opportunities for improvement, exclude themselves from reward. This is a matter of individualism/collectivism or in other words independence/interdependence depending one thinks either interpersonal distances or agency theory (Kagitcibasi, 2005). Though some level of individualism and independence might be useful for those who work alone, the teams need related autonomous members who work together. In the commitment types the most powerful and long lasting one might be the intrinsic/ affective commitment. The reason of this type of commitment might be both the shared values with the organization and the feeling of responsibility to the others. Employee's feeling responsibility to others and to the entity may outweigh the cynicism to change thus adjusting the commitment level just as desired by top management team. Emotional and normative motives push the executives not to mobilize and commit the workplace in return for everything they have. The intrinsic commitment level would be a function of the perceived collectivism or interdependence.

RESEARCH QUESTIONS

Organizational change and inertia causes cynicism in individual level. A predictable sequence of transformation within organization starts by managers (Rumelt, 1995). In the first phase they become aware of the need for change and begin to formulate views as to appropriate new directions. In the second phase, top management imposes structural fragmentation and increased incentive intensity. These moves have the effect of reducing coordination and collectivism, breaking some of the inertias that have impeded action, and focusing departmental attention on improving methods and eliminating waste. After departmental performances are increased, attention turns to collective activity. To accomplish this, incentive intensity must be reduced, else departments will have little reason to invest in difficult to measure collective efforts. As coordination increases, best practices and other fruits of the central phase can be spread throughout the organization. However, change incentive intensity decrease never could have satisfied the individual employee. So the change always has been a strong predictor of cynicism. Competitive inertia will be highest when there are few incentives to act. Such incentives may be internal or external to the organization collectively make up a firm's repertoire of competitive behaviour. Inertia was argued to be driven by managers' incentives to act, their awareness of action alternatives, and the constraints on their capacity to act. These three sources of inertia were assessed, respectively, by past performance and market growth; by competitive experience and the diversity of the market environment; and by company age and size (Miller and Chen, 1994).

Hypothesis 1: Organizational change and inertia positively affects individual employee level cynicism to change.

The research question was whether cynicism to change could be used for organizational purposes and interdependence could be a positive moderator of this relation or not. Current study proposed the one of a few constructs among a lot of studies about commitment. Some researchers discriminate components of cynicism to change by three roots (Tolay et al., 2017). First one was defined as the negative view produced by poor managerial acts of change. Second was bad experiences related with past results of chance. The third was borne by acquisitioned concerns of chance when one felt unease because of the fear of possession lose.

When employees increased collective efforts the commitment could exceed the desired level in organizations. Then leaders and top management team should find a tool to balance the commitment level in a natural way. People always seek new job opportunities because of say advances in knowledge networks and do not like organizational change inherently. Some degree of cynicism would be useful both in organizational and individual level particularly in times of change.

Hypothesis 2: Cynicism about organizational change negatively affects individual level commitment to organization.

If the properties of group had a hierarchy interdependence would be on top with the cohesive nature (Levine and Moreland, 2006). Even the vital cooperation support for organization, interdependence has inherent danger too. High interdependence could lead to opportunistic behaviour, negative tactics, or coercion, because individuals have much to lose in the face of change (Kumar et al., 1995). In a competitive team organization interdependence could be assumed to work as a moderator for commitment even in the firm environment experiencing high levels of cynicism about change.

Hypothesis 3: Interdependence moderates the effect of cynicism about organizational change on individual level commitment to organization.

Purpose of the Study

The purpose of the study was to check the relationships between cynicism to organizational change caused by inertia and desired commitment level with the moderator effect of interdependence. Though cynicism may be harmful but if a manager trusted by employee could manage the negative effects of growth and continuous change. In a large organization one of the limited ways to perform well is to divide it to creative teams competing in between. Creativity and hidden unemployment might be controlled by trusted managers with interdependence among team members. Current study proposes that having cohesion teams in organizations would not only get rid of harmful effects of cynicism but they also would be vaccinated to the harmful effects of high commitment level of employees. The demographics bias of variables if exist would be informative for the following researches too.

RESEARCH METHODS

Sample and Data Collection

The sample size of the research had been calculated to meet the target upper levels of $e=0.04$ and $\alpha=0.05$ for generalization of the findings. The sample size that can be accepted for the social sciences safety level of 0.95 of the proportional estimation of the principal mass standard deviation and variances is $n=600$ (Green et al., 1988). The survey application has been settled for sample above this number in this case with a coincidental accessibility. The questionnaire forms had been distributed in sufficient number electronically within a particular intranet. The required rate of return was minimum $n=405$ for the statistical method applied. For instance, the rate of return of the questionnaire forms had exceeded 35% and the number of the participants consisting of the employees, being member to organization in case study, has been surmounted over $n=600$ than it was safe to start the statistical data screening for sweeping results in any type of research.

To be sure about the consistency and validity of the constructs that had been checked for other cultural populations an executive sense of meaningfulness test had been done among Turkish management scholars. Then a pilot survey had been conducted to scrutinize if the items could be understood well by respondents. After the simplification of survey items, all of respondents could fully understand the meaning of variables. In addition the overall perception of all the questionnaires who were employees of the retail sector leader company in Turkey showed quite higher credibility to managers in

force. T test values showed significantly bigger means compared the respective answers to questions for followers which declare perceptions about their manager to have low credibility. The data collected and discriminated to the stores set up as competitive work teams. So it was safe to work with The Retail Company as a good representer case for this type of research as it is in other countries (Kouzes and Posner, 2012). In this sense, a self-administered survey was mailed to all of 3000 employees working under The Company Headquarters located in Istanbul. In order to test the hypotheses, data was collected from a wide hierarchy range of specialists and managers. After deleting records with missing cases 846 completed questionnaires (return rate: 28%) were remained, which constituted the sample for this study. The demography of the sample was consist of approximately: 40% male, 48% under 30 years old, 39% 31-39 years old, 13% 40+ years old, 18% had associate degree 59% had undergraduate degree, 15% had graduate degree, 8% had PhD. Work experience totals: 42% less than 5 years, 34% 6-10 years, 12% 11-15 years, 12% 16+ years. Work experience in the current job totals: 59% less than 5 years, 26% 6-10 years, 11% 11-15 years, and 4% 16+ years.

Analyses

Reciprocal interdependence was measured by the scale of Pearce and Gregersen (1991) which consisted of 11 items. To measure cynicism to organizational change 15 item Likert 5 type scale of Wanous et al. (1994) which had reliability of .86 (i.e. coefficient Cronbach's alpha) and 8 items scale of Reichers et al. (1997) in form of agree/ disagree were used for consistency. Antecedents of affective and continuity commitments had been taken from measures of Allen and Meyer (1990) which derived normative component commitment from seven-item "The Organizational Commitment Norm Scale" Buchanan (1974). The reliability for each commitment scale was as follows: affective .87; continuity .75; normative .79. All the necessary transformations for linearizing, validity and reliability analyses had been done before testing the hypothesis.

FINDINGS

Reciprocal interdependence correlates positively with all the commitment dimensions as shown by Table-1. While cynicism borne from poorly managed change and acquisitioned cynicism did showed correlations interdependence, past experiences cynicism did not.

Table 1: Descriptive Statistics and Correlation Analysis

Variables	Mean	SD	1	2	3	4	5	6	7	8
1. Affective commitment	3.74	.75								
2. Normative commitment	3.51	.69	.196**							
3. Continuity commitment	3.22	.48	.169*	.108*						
4. Org. Change and Inertia	3.44	.60	.078	.086	.057					
5. Bad Management Cynicism	2.62	.25	-.078	-.049	.034	.112*				
6. Past Experiences Cynicism	3.38	.79	-.098*	-.137*	-.008	.199**	-.036			
7. Acquisitioned Cynicism	4.07	.81	-.101*	-.056	-.088	.242**	-.027	-.081		
8. Interdependence	3.66	.36	.144*	.162*	.119*	.093	.111*	.049	.148*	
9. Interdependence x Cynicism	12.88	3.03	.139*	.091*	-.066	-.144*	.182*	.089	.135*	.256**

n= 846; * p<.05; ** p<.01

The moderator variable created by interdependence and general cynicism to organizational change has shown positive relation with two of three dimensions of organizational commitment.

Table 2: Regression Analysis Results on the Moderator Effect of Interdependence on Organizational Change Cynicism – Commitment

Regression Model	Independent Variables	Depended Variables	Standardized β	Sig.	Adjusted R2	F Value	Model Sig.
1	Organizational Change and Inertia	Cynicism to Organizational Change	.211**	.00	.169	14.564	.00
2A	Bad management borne organizational change cynicism	Affective commitment	-.226**	.00	-.181	17.987	.00
2B	Bad management borne organizational change cynicism	Normative commitment	-.181*	.01	-.145	12.122	.00
2C	Past experiences borne organizational change cynicism	Affective commitment	-.146*	.02	-.116	9.369	.00
2D	Past experiences borne organizational change cynicism	Normative commitment	-.121*	.04	-.097	8.507	.05
2E	Acquisition loss borne organizational change cynicism	Affective commitment	-.274**	.00	-.219	23.564	.00
2F	Acquisition loss borne organizational change cynicism	Normative commitment	-.253**	.00	-.203	21.911	.00
3A	Interdependence	Commitment	.195**	.00	.156	13.346	.00
3B	Interdependence X Bad management borne cynicism about organizational change	Commitment	.104*	.04	.085	8.184	.05
3C	Interdependence X Past experiences borne cynicism about organizational change	Commitment	.008	.68	.010	1.324	.18
3D	Interdependence X Acquisition loss borne cynicism about organizational change	Commitment	.132*	.03	.106	8.802	.00
4	Experience in current job	Cynicism	-.343**	.00	.274	28.994	.00

n= 846; * p<.05; ** p<.01 (all one tailed F tests)

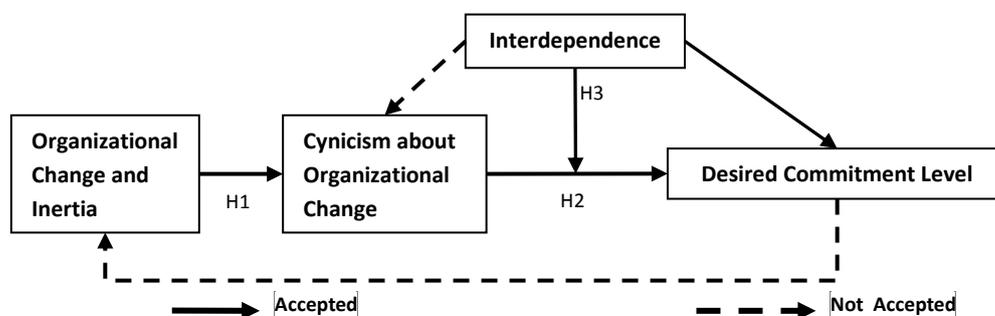
Except for continuity commitment dimensions of commitment have shown negative relations with past experience born organizational change cynicism. Cynicism borne by the fear of acquisition loss in case of organizational change correlated with affective cynicism negatively. There were no other unusual correlations between variables before the regression analysis which would tell us about the tendencies of the relations. The regressions were generally parallel to predictions as shown by Table 2. The regression models were tested (using SPSS ver. 22 package) by a series of models.

Model-1 clearly ($\beta=.211$; $p<.01$) clarified the Hypothesis-1 which stated that organizational change and inertia positively affects individual employee level cynicism to change. Hypothesis-2 proposed organizational change cynicism negatively affects individual level commitment to organization. As there were not an agreement on continuity dimension of commitment the results had been excluded from Table-2. Models 2A, 2B, 2C, 2D, 2E, and 2F showed that all the dimensions of organizational change cynicism significantly and negatively (respectively: $p<.01$; $p<.05$; $p<.05$; $p<.05$; $p<.01$; $p<.01$) affected the dimensions of organizational commitment as expected. Thus Hypothesis-2 has been accepted too. Hypothesis-3 stated interdependence moderates the effect of cynicism about organizational change on individual level commitment to organization. Model-3A checked and confirmed the significant, positive and strong ($\beta=.195$; $p<.01$) relation between reciprocal interdependence and combined commitment to organization. Model-3B tested the relation between the moderator variable of ‘Interdependence X Bad management borne cynicism about organizational change’ and combined commitment to organization. The relation was significant ($\beta=.104$; $p<.05$) and positive declaring interdependence could have changed the negative effects of cynicism into positive commitment to the organization. Model-3C tried the second dimension of change about cynicism formed the moderator

variable of ‘Interdependence X Past experiences borne cynicism about organizational change’ but could have not found a significant ($\beta=.008$; $p>.05$) relation with combined commitment to organization. Model-3D checked and confirmed the significant ($\beta=.135$; $p<.05$) relation between the moderator variable of ‘Interdependence X Acquisition loss borne cynicism about organizational change’ and combined commitment to organization. Thus Hypothesis-3 has been partially accepted.

Although it was not hypothesized a series of additional checks had been performed to examine the moderator variable. Model-4 checked if experiences of employees have an independent effect on cynicism. There found to be a quite significant negative effect ($\beta=-.343$; $p<.01$) proving cynicism is not accumulating by years by learning or being bored by business but lessening by relationships, membership, accepted organizational identity, organizational citizenship, and for any other reasons. There were not any significant regressions backwards as expected. In accordance with the regression analyses results, research model was being shaped as it had been shown in Figure-1 below. The results generally were consistent with predictions.

Figure 1: Final Research Model

CONCLUSION

Within the context of a case which was for a leading retail dressing company this survey scrutinized the moderator effect of interdependence in the relationship of cynicism about change on the individual commitment level to the organization. Generally the predicted relations have been confirmed by current study. Employee’s cynicism about organizational change mediates the relation between organizational inertia and change, and desired level of commitment. But the negative reputation of cynicism about organizational change could not be waived. Managers trying to use cynicism about change to lever the commitment level might think to increase cohesiveness within work-teams by supporting reciprocal interdependence. The moderator variable interdependence among work-team members and past experiences borne cynicism about organizational change had been found un-significant for organizational commitment. This lack of significance might be attributed to the specific case. The leading retail company might be careful hiring personnel of little or no bad experiences at all. Being one of the few attempts to propose managers to make good use of cynicism there were some constrains in the set-up of current study. First, the random selection of respondents could not have been met to generalize the results. Following researchers might choose randomly chosen participants from different industries and populations to confirm the outputs generated. Second insufficiency was generated because of time restriction. A time series analysis would perform better about the cynicism to change taking more than one segment measuring attitudes during change acts in organizations. Third, cynicism has opposite sided effect on commitment comparing interdependence. Following researches may include other predictors to support moderator effect of cynicism on commitment level. Although smaller firms are indeed subject to resource constraints and might be excluded from analyses, current findings should not be generalized

outside the sampling frame without further empirical confirmation. Despite the restrictions some implications for management could be derived from the results. Cynicism might be more strongly associated with contextual performance which is typically considered volitional or discretionary in nature (Chiaburuet al., 2013). The extent that individuals lack trust (i.e., more cynical) in the organization may matter less because even a moderate level of organizational cynicism falls short of the minimum requirement of trust in developing commitment. Organizational cynicism was also associated with decreased performance, to a greater extent than organizational trust because it had assumed to be easier for employees to intentionally reduce their performance (Chiaburu et al., 2013). These studies have discussed the subject with the pessimist lens of negative attitudes. Others which used cure lenses suggested Human Resources practitioners concerned about organizational change cynicism should encourage their line managers to adopt a participatory style of management, such as information sharing, involvement in decision making process. Though this strategy is a generic tool for many challenges of management, it still works especially in those workplaces where employees are more likely to embrace the opportunities for involvement (Brown and Cregan, 2008). The organizational level cynicism was more vogue than individual level in times of change understandings. While there was individual concerns such as trust to change, compulsory new jobs, unforeseen difficulties, and individuals need not change contrary to organizations obligation of change to survive. Individuals are more liable to cynicism than organizations (Battistelli et al., 2014). Cynicism about organizational change often combines pessimism about the likelihood of successful change with blame of those responsible for change as incompetent, lazy, or both (Reichers et al., 1997). As shown by this work cynicism to change can be used by organizations. Some demographic variables had been found related with employees' cynicism level like gender, age, education and department in prior works while others had not been (Işık, 2014). However only work experience has been found negatively related to organizational change cynicism. This finding was consistent with a prior work which founded reducing organizational change cynicism by time (Barton and Ambrosini, 2013).

Managers would be able to use natural attitudes like cynicism to change to moderate the desired level of commitment. Some degree of freedom, automation, and reciprocal interdependence might awake deep devotion feeling to the entity. This entity would be better performing than an organization full of highly committed members.

REFERENCES

- Abraham, R. (2000). Organizational cynicism: Bases and consequences, *Genetic. Social and General Psychology Monographs*, 126, 269–292.
- Ajzen, I. (2005). *Attitudes, personality and behavior*. New York, McGraw-Hill Education.
- Allen, N. J. & Meyer, J. P. (1990). The measurement and antecedents of affective, continuance and normative commitment to the organization. *Journal of Occupational Psychology*, 63 (1), 1-18.
- Andersson, L. M. and Bateman, T. S. (1997). Cynicism in the workplace: Some causes and effects. *Journal of Organizational Behavior*, 18, 449–469.
- Barton, L. C., & Ambrosini, V. (2013). The moderating effect of organizational change cynicism on middle manager strategy commitment. *The International Journal of Human Resource Management*, 24(4), 721-746.
- Battistelli, A., Montani, F., Odoardi, C., Vandenberghe, C., & Picci, P. (2014). Employees' concerns about change and commitment to change among Italian organizations: the moderating role of innovative work behavior. *The International Journal of Human Resource Management*, 25(7), 951-978.
- Brown, M., & Cregan, C. (2008). Organizational change cynicism: The role of employee involvement. *Human Resource Management*, 47(4), 667-686.
- Buchanan, B. (1974). Building organizational commitment: The socialization of managers in work organizations. *Administrative science quarterly*, 19(4), 533-546.
- Chiaburu, D. S., Peng, A. C., Oh, I. S., Banks, G. C., & Lomeli, L. C. (2013). Antecedents and consequences of employee organizational cynicism: A meta-analysis. *Journal of Vocational Behavior*, 83(2), 181-197.

- Crowley, M. (2016). Neoliberalism, Managerial Citizenship Behaviors, and Firm Fiscal Performance. In *A Gedenkschrift to Randy Hodson: Working with Dignity* (pp. 213-232). Emerald Group Publishing Limited.
- Dean, J. W., Brandes, P., & Dharwadkar, R. (1998). Organizational cynicism. *Academy of Management Review*, 23, 341–352.
- Fedor, D. B., Caldwell, S., & Herold, D. M. (2006). The effects of organizational changes on employee commitment: A multilevel investigation. *Personnel Psychology*, 59(1), 1-29.
- Fiedler, F. E. (1986). The contribution of cognitive resources and leader behavior to organizational performance. *Journal of Applied Social Psychology*, 16(6), 532-548.
- Geyskens, I., Steenkamp, J. B. E., Scheer, L. K., & Kumar, N. (1996). The effects of trust and interdependence on relationship commitment: A trans-Atlantic study. *International Journal of research in marketing*, 13(4), 303-317.
- Greenwood, R., & Hinings, C. R. (1996). Understanding radical organizational change: Bringing together the old and the new institutionalism. *Academy of management review*, 21(4), 1022-1054.
- Gündüz, E. (2013). The Competitive Tension as a Moderator for Strategic Innovation. *Procedia - Social and Behavioral Sciences Elsevier*, 99(6), 553-561.
- Hannan, M. T., & Freeman, J. (1984). Structural inertia and organizational change. *American sociological review*, 49, 149-164.
- Herold, D. M., Fedor, D. B., Caldwell, S., & Liu, Y. (2008). The effects of transformational and change leadership on employees' commitment to a change: a multilevel study. *Journal of applied psychology*, 93(2), 346.
- Işık, Ö. G. (2014). Organizational Cynicism: A Study Among Advertising Agencies. *Akdeniz İletişim*, 22, 130-151.
- Johnson, J. L. & O'Leary-Kelly, A. (2003). The effect of psychological contract breach and organizational cynicism: Not all social exchange violations are created equal. *Journal of Organizational Behavior*, 24, 627–647.
- Kagitcibasi, C. (2005). Autonomy and relatedness in cultural context implications for self and family. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 36, 403-422.
- Kouzes, J. & Posner, B. (2012). *The Leadership Challenge: How to Make Extraordinary Things Happen in Organizations*. John Wiley & Sons.
- Kumar, N., Scheer, L. K., & Steenkamp, J. B. E. (1995). The effects of perceived interdependence on dealer attitudes. *Journal of marketing research*, 32, 348-356.
- Kuusela, P., Keil, T., & Maula, M. (2016). Driven by aspirations, but in what direction? Performance shortfalls, slack resources, and resource-consuming vs. resource-freeing organizational change. *Strategic Management Journal*, 37(5), 1101-1120.
- Levine, J.M. and Moreland, R.L. (2006). *Small Groups*, Psychology Press. New York and Hove.
- McRaney, D. (2011). *You are not so smart*. Sherryl Woods.
- Meyer, J.P., & Herscovitch, L. (2001). Commitment in the workplace: Toward a general model. *Human Resource Management Review*, 11(3), 299-326.
- Miller, D., & Chen, M. J. (1994). Sources and consequences of competitive inertia: A study of the US airline industry. *Administrative Science Quarterly*, 39, 1-23.
- Pearce, J. L., & Gregersen, H. B. (1991). Task interdependence and extrarole behavior: A test of the mediating effects of felt responsibility. *Journal of Applied Psychology*, 76(6), 838.
- Randall, D. M. (1987). Commitment and the Organization: The Organization Man Revisited. *Academy of Management Review*, 12(3), 460-471.
- Reichers, A. E., Wanous, J. P., & Austin, J. T. (1997). Understanding and managing cynicism about organizational change. *The Academy of Management Executive*, 11(1), 48-59.
- Rumelt, R. P. (1995). Inertia and transformation. In *Resource-based and evolutionary theories of the firm: Towards a synthesis* (pp. 101-132). Springer US.
- Scott, W. G. & Hart, D. K. (1979). *Organizational America*, Boston, Houghton Mifflin.
- Song, G., Min, S., Lee, S., and Seo, Y. (2017). The effects of network reliance on opportunity recognition: A moderated mediation model of knowledge acquisition and entrepreneurial orientation. *Technological Forecasting and Social Change*, 117, 98-107.
- Tan, B. U. (2016). The role of work centrality in the relationship between work alienation and organisational commitment: A study of Turkish SMEs. *Journal for East European Management Studies*, 21(1), 60.
- Tolay, E., Dalkılıç, O. S., & Sezgin, O. B. (2017). Örgütsel Değişim Sinizmi: Ölçek Geliştirme, Güvenilirlik ve Geçerlilik Çalışması, *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 31(1), 1-18.
- Wanous, J. P., Reichers, A. E., & Austin, J. T. (1994). Organizational Cynicism: An Initial Study, in *Academy of Management Proceedings*. 1994(1), 269-273.
- Wanous, J. P., Reichers, A. E., & Austin, J. T. (2000). Cynicism about organizational change. *Group and Organization Management*, 25(2), 132–153.

Ethnic Diversity as a Determinant of Remittance Inflow

Šejma Aydin, International University of Sarajevo
s.sejma@gmail.com

ABSTRACT

The aim of this paper is to investigate the relationship between the ethnic diversity and remittance inflow into the country. Ethnic fractionalization is used to measure the diversity with all three cleavage basis: ethnic, language and religion. Findings provide a good reason to suspect that suggested impact of diversity on remittance inflow could be possible. All three regressions used in the model suggest that the more diverse countries receive higher remittance inflow, meaning that the people living in the diverse country are motivated to move out of the country and send portion of their earnings back to their home country.

Keywords: Remittance Inflow, Ethnic Diversity, Fractionalization, Economic Growth.

INTRODUCTION

Achieving higher rates of economic growth is one of the main goals of developing countries in the world. As a result, abundant literature on determinants of growth exists. Numerous factors are examined and proven to impact the growth in multiple and different ways. Rapid process of globalization characterized by significant changes in demographic picture of countries all over the world motivated the research directed at understanding impact of such changes on the dynamics of economic growth. Findings point at the statistically significant negative relationship due to which the ethnic fractionalization is now included as a control variable in studies on economic growth.

Thus, countries with high levels of ethnic diversity are expected to experience lower rates of economic growth which could act as a push factor for individuals to leave the home country in search for a better life. This would enable them to receive comparatively higher salaries and send portion of their earnings back to the home country. Such transactions will be recorded as remittance inflow of their home country if sent through official banking channels. The purpose of this paper is to establish whether there is statistically significant relationship between the ethnic diversity in the home country and its remittance inflow, a topic that has not been investigated yet.

The first part of the paper offers the review of the literature on both, theoretical and empirical approaches to ethnic diversity along with the brief review of determinants of remittances. Next, the second part offers the details on the data used for estimating the model. Third part offers the details of that model along with the obstacles in designing it. Results are presented in the fourth part with their interpretation and short discussion. Finally, the fifth part concludes the research by summarizing the main findings, presents the potential problems and limitations of the study and offers the potential opportunities for future research.

LITERATURE REVIEW

Extensive and growing body of literature on diversity can be classified into two large groups, studies solely aimed at designing the best tools for quantifying the diversity of a society on one side and studies directed at identifying impact of diversity on various aspects of economic performance of the country on the other.

First group is devoted to developing and improving measurements of the ethnic diversity. This group of studies is used as base for designing the models used by the scholars conducting the studies classified in the second group of studies explained later in the text. Here, the most significant contributors are Esteban and Ray (1994) who developed theoretical framework and Garcia-Montavlo and Reynal-Querol (2002) who constructed the empirical one. Extensive studies on these issues resulted in development of two basic classes of indices used for measuring the heterogeneity: fractionalization index and polarization index. For the purpose of this study, fractionalization index is further broken down into ethnic, linguistic and religious fractionalization based on the variation of relevant cleavage dimension across countries following the work of Alesina et.al (2002).

The fractionalization index measures the probability that two individuals derived from the same country will be of different ethnicity, native languages or religion depending on the chosen cleavage. Thus, the theoretical maximum of the index is 1 meaning that each individual within the society belongs to a different group, while the minimum of 0 denotes full homogeneity where whole society belongs to the same group. The use of this index dominates the literature and, thus, is more advanced compared to polarization index.

The polarization index reaches its maximum when two groups of equal size exist within the same society. Thus, the fractionalization index would be low for the case of a country with the two large distinct groups whereas the polarization index would be high given the same conditions. It has been applied by Garcia-Montavlo and Reynal-Querol (2002) and declared as more precise measurement of diversity compared to fractionalization index when estimating the probability of a civil war in the country. The logic behind the statement is based on the premise that there is a higher chance of conflict within the society with fewer larger groups than there is with many small groups. However, the discussion over which one increases the change of conflict, high fractionalization or high polarization, is an old one and dates way back to 1788 with Madison in the Federalist Papers (Alesina et.al., 2002). The discussion continues to this day and more recent studies compared the fractionalization and polarization indices on many different bases. The results show high correlation between the two and the more correlated polarization index is to the fractionalization the higher its explanatory power when put in the relationship with GDP growth rates. Choosing between fractionalization and polarization index is not a straightforward procedure and decision depends on multiple factors such as the purpose of the study, cleavage dimensions intended to study and effects the researcher is attempting to capture.

In addition to development of different indices for estimating ethnic diversity, examination of literature also shows that studies differ in the understanding of what constitutes the most adequate available source of ethnic diversity data. Most widely used datasets are identified in later text along with the problems associated with their usage.

Initially, Easterly and Leviene (1997) used ethnolinguistic classifications from Atlas Narodov Mira developed by the Soviet ethnographers in 1964. To this day this is the most widely used source of diversity data despite many criticisms directed at it. Namely, constructivist theoretical framework suggests that ethnicity is not static but fluid meaning that ethnic demographics may change over the course of time. Those changes may result in biased results if caused by one of two distinct cases: difference in ethnic cleavage dimensions relevant for the countries and changes in number or size of groups organized around those cleavage dimensions. Studies that employed Atlas Narodov Mira datasets are often criticized and said to be biased due to ignoring the fact that ethnic cleavage dimensions vary with across time and countries. They neglect this issue given that the data is largely based on the linguistic characteristics while ignoring certain important aspects of ethnic or religious aspects. To illustrate, in designing the methods for racial classifications U.S does not take into consideration linguistic characteristic of the individuals, if they did the black and whites would be classified as the

same. In addition, as a result of colonial conquests much of Latin America is highly homogeneous in terms of linguistic characteristics, however, when skin color or ethnic origin is taken into consideration diversity levels measured increase dramatically. These examples highlight the importance of variation in ethnic cleavage dimensions, to put differently, while ethnic fractionalization may paint a more realistic picture of diversity in U.S than linguistic fractionalization, when used for a different country, where, for instance, majority of population has same ethnic but different linguistic background, ethnic fractionalization may produce biased ideas of heterogeneity. This problem does not occur only in the case of cross country analysis and comparisons, as it is explained above, it may generate biased results when used for cross section analysis of one country as well. For example, if we decide to use religious cleavage dimension for estimating ethnic diversity of Indonesia the ethnic fractionalization will be 0.23 whereas when employing ethnic origins the fractionalization jumps to 0.76. As a result, many studies tried to modify the ethnolinguistic index developed by Soviet ethnographers in a way that would capture different cleavage dimensions. Alesina et.al (2002) attempted to identify ethnic, linguistic and religious dimensions in the sample of 190 countries based on which they designed three distinct indices, ethnic, linguistic and religious fractionalization to capture the mentioned differences. The formula for calculating the fractionalization levels is the same as the one developed by the Soviet ethnographers thus the results are interpreted the same way. However, the process of determining which cleavage dimension is the most relevant for which country is a complex one, especially in the case of cross country analysis. Some theoretic solutions were offered but none were applied. Most researchers still use one-dimension-fits all approach which may be acceptable when observing for effects of certain type of diversity only but may produce biased results when measuring the diversity per se.

Another weakness of the studies that still use data provided in Atlas Narodov Mira refers to the second potential problem that arises from the assumption of endogeneity of ethnic diversification–changes in number and sizes of the groups organized around differing cleavage dimensions. Even though the ethnic diversity levels are assumed to remain unchanged or changed to negligible extent over time the empirical evidence often showed otherwise. For instance, study by Patsiurko, Campbell and Hall (2011) compared the ethnic, linguistic and religious fractionalization levels from 1985 to those of 2000. Even though the results showed that the absolute change in ethnic fractionalization did not exceed 0.05 where minimal changes were observed with Japan, Ireland and Canada, the results also showed that Turkey, United States, Spain, Netherlands and Hungary experienced significantly high changes. Shifts in the fractionalization over time may occur as a result of wide array of reasons including migration, intergroup mixing, group definition changes and war or changes in data collection methodology. The issue of endogeneity has been neglected by many scholars, but those who address it developed several solutions. First solution is to use up to date demographic data, however, this may not be that easy especially in the case of the developing countries that experience a lot issues with data records. Second solution that is easier to apply involves setting the time constraint on the validity of the recorded data.

To explain, ethnic diversity rates are assumed to be exogenous in cross-country studies if using data not more than 20-30 years after recording it. The constraint is defined due to the possibility of a change over the longer time horizon, for example, for example in case different ethnic groups within the society are characterizes with significantly different fertility rates the change in ethnic fractionalization will occur but it will be notable only after 20-30 years. Another example, as a result of social, political or economic factors, there may be a change in individual's ethnic or national self-identification, this change may alter ethnic fractionalization levels significantly. This may happen as a result of war, where the society may become both, more and less fractionalized or in the case of the fall of repressive regime. These changes will also become notable only in the long-run and, in addition, examples like this are rare and are considered to be outliers. Much more complex problem may occur in defining religious

fragmentation in the country with a ruling repressive regime that may be preventing individuals from expressing their identities.

In an attempt to overcome mentioned problems with ethnolinguistic index scholars attempted to use the same or highly similar methodology on a different datasets. These new datasets are characterized with comparatively larger samples and more timely data. Annett (2001) computed ethnolinguistic fractionalization using World Christian Encyclopedia (Barrett, 1982) and presented the results of the attempt to isolate religious fractionalization. However, he did not attempt to identify linguistic fractionalization due to the complexity of the process caused by the overlapping factors influencing the level of both, ethnic and linguistic fractionalization. While the Soviet data included the 112 countries, Annett (2001) expanded the sample size to 150 countries. Later on, Fearon (2002) collected ethnicity data for 160 different countries. He did not attempt to determine religious nor linguistic fractionalization. Next, Alesina et.al (2002) presented the ethnographic index largely similar to that of Fearon (2002) but with the larger sample size including 190 countries, in addition, they developed religious fractionalization index (using the sample of 215 countries) and managed to isolate the linguistic fractionalization. They were the first ones to compute the linguistic fractionalization and even though the index is highly correlated to ethnic fractionalization it is considered as a great contribution to future studies due to different cleavages for fractionalization across countries. Their ethnic fractionalization index in general shows larger levels of fractionalization over the countries compared to the Soviet index. This outcome was expected given that the Soviet index is largely based on the linguistic data while Alesina et.al (2002) distinguishes between the ethnic and linguistic fractionalization. As a result, ethnic fractionalization estimated by the Soviet index is actually more correlated to the linguistic fractionalization measures in Alesina's study than to the ethnic one. Alesina et.al (2003) used Encyclopedia Britannica (2001) as a major source of data for fractionalization, in combination with CIA (2000) for 25, Levinson (1998) for 23 and Minorities Right Group International (1997) for 13 countries. For the cases of certain countries, the census data has been used where it provided more detailed information than the data sources mentioned above. Okedji (2005) developed more complex index attempting to simultaneously capture the effects of multiple overlapping dimensions such as ethnic, religious, linguistic and racial. For that purpose, several different databases were used Encyclopedia Britannica, World Christian Encyclopedia, CIA World Factbook, Library of Congress Country Study and Handbook of Political Indicators.

Second group of studies of ethnic diversity includes the efforts aimed at examination of diversity as an economic factor which have their roots in the study conducted by Easterly and Leviene (1997) that estimates inverse relationship between the GDP growth rate and the ethnolinguistic fractionalization of a country. This study found that the level of ethnic diversity in the country is a statistically significant factor influencing the expansion of its economy. The ethnic fractionalization has been used as a determinant of GDP growth rate in large number of studies since then. Some of those studies produced other interesting results with regards to the effects of ethnic fractionalization, namely, Canning and Fay (1993) suggest negative impact of high levels of ethnic fractionalization on the quality of government institutions and government activities in general. Later on, these results were confirmed by Mauro (1995) as well as La Porta et al. (1999) and Alesina et al. (2003). They also identified inverse relationship between the ethnic fractionalization and efficiency of public goods provision, lower intercommunity trust levels, social activities participation, slower city growth rates and lower levels of GNP per capita.

Largest portion of the studies in this group are dedicated to examining the impact of fractionalization on GDP growth rates where most of the studies confirm findings by Mauro (1995) and Easterly & Leviene (1997). When examining the same issue Alesina et.al (2002) differentiated the impacts of ethnic, linguistic and religious fractionalization and reported ethnic to be most relevant of the

three. Namely, ethnic fractionalization was statistically significant with comparatively highest coefficient levels denoting its relationship to GDP growth rates. It was relatively closely followed by the linguistic fractionalization while religious was proven not to be statistically significant. Given that ethnic and linguistic fractionalization was proven to stimulate growth logic dictates that countries with lower levels of religious fractionalization should also experience more rapid growth. The unexpected result however could be caused by several different factors. First, out of three, religious affiliation is the most endogenous measurement of the diversity given that can be easily changed, hidden or repressed by the regime. Second, the measurements of the religious affiliation used in the study are loaded with potential causes of biased results. In the methodology the religious affiliation of the parents is assigned to their children as well neglecting its endogeneity, moreover, there is no distinction between the practicing and non-practicing followers.

Distinct body of literature approaches the issue of remittance as a determinant of growth as well due to the increasing importance of remittance in the international capital flows. For the purpose of this study, the definition of remittances provided by the International Monetary Fund is used. According to Balance of Payments Manual (IMF 2010) remittances include all current private transfers in from the migrants in the host country to the recipients in the migrant's country of origin. Remittances have been growing steadily for the past 30 years and became one of the leading sources of capital for many developing countries, leaving behind both the ODA and the FDI. Moreover The World Bank's Global Economic Prospects 2006 report proposes that remittance flows are 50% higher than estimated due to practice of sending them through informal channels. As a result they received a lot of attention by scholars all over the world.

Many scholars confirmed positive relationship between the remittance as a percentage of GDP and the GDP growth rates of the country (Giuliano & Ruiz-Arranz, 2009; Meyer & Shera, 2016). However the ethnic fractionalization as determinant of remittance inflow has never been estimated before. Most of the studies of determinants of remittances were conducted from microeconomic perspective in order to understand the migrant's motivation to remit (overview is provided in Buch and Kuckulenz, 2004). The motives were defined by the Lucas and Stark (1985) and range anywhere from pure altruism to pure self-interest. Fewer studies were directed at understanding macroeconomic determinants of remittances. Motivations to remit are determined by observing where they are directed at, consumption or investment. However, it has been proven that regardless of the direction they stimulate growth (Khan & Islam, 2013), thus this study does not distinguish between different categories at which the remittance is directed. Authors who investigated the determinants of remittances from macroeconomic level found that the most important variable is the income level in the host country (Elbadawi & Rocha, 1992; El-Sakka & McNabb, 1999; Lianos, 1997 and Aydas, Neyapti & Metin-Ozcan, 2004). Russell (1986) emphasized the importance of factors, other than the income level in the host country, such as exchange rate fluctuations. Straubhaar (1986) conducted one of the first studies that focused on the macroeconomic determinants of remittances inflow. The findings of this study show that two most important determinants of remittance inflow are possibility of employment in the host country and available wages. Many later studies (including studies by Schiopu & Siegfried 2006; El-Mouhoud, 2008; El-Sakka and McNabb 1999; Vargas-Silva & Huang 2006, and Lin 2011) emphasized the importance of exchange rate, domestic inflation and investment as macroeconomic determinants of remittances inflow into the country. Glytsos and Katseli (1986) found that remitting behavior is negatively correlated to the level of inflation in the home country, level of interest rates in the host country and income level in the host country. Faini (1994) focused on the relationship between exchange rates and remitting behavior. He studied the influence of the exchange rates fluctuation on remitting behavior and found that real exchange rate depreciation of the currency at the home country is positively correlated to remitting behavior. Further studies on this issue were either variations or combinations of the initial studies that were mentioned above.

Considering this paper is directed at identifying the nature of the relationship between the remittance and diversity this study will take the stance of macroeconomic level. One of the contributions of this study to the existing literature on both, remittance and growth and fractionalization and growth, reflects through the fact that this is the first attempt to estimate the relationship between diversity and remittance.

METHODOLOGY

Following the example of most studies done on macroeconomic determinants of growth the methodology used here will include simple regression with remittance inflow level as dependent variable and fractionalization along with the set of other control variables. Correlation among ethnic and linguistic fractionalization indices is high and including them into the regression together would result in biased results. Furthermore, they were designed as alternative way for measuring the same phenomena. Thus, three separate regressions will be run to observe for the effect of different fractionalization indices individually.

The dependent variable, remittance is measured in terms of percentage of GDP. Fractionalization index is expressed as a probability that two individuals derived from the same sample will be members of different groups. Considering the theoretical basis of this research presented in the introductory part the expected relationship between the remittance and fractionalization is a negative one. Other control variables include purchasing power parity conversion factor, annual population growth rate, employment to population ratio, inflation, real interest rate, exchange rate and a categorical variable for the income level. Given that none of the variables are expressed in nominal terms, no transformations were introduced.

Initial model included the control variable for the region based on literature suggesting its strong relationship to growth and remittance (Barro, 1991) however the variable was statistically insignificant in all three. In addition, the income level was more relevant due to the fact that the remittance inflow is significantly higher in developing than developed countries. The variables denoting region and income level are highly correlated which is why control variable for region was excluded from the regression. Correlation matrix for other variables has been examined as well where no significant problems were detected. For estimating the results Stata software has been used. Breusch-Pagan / Cook-Weisberg test for heteroskedasticity did not detect significant heteroskedasticity levels in any of the three regressions.

DATA

For the purpose of this study secondary data combined and modified by Alesina et.al (2002) has been used. The main sources Alesina et.al (2002) used include Encyclopedia Britannica (2001) as a major source of data for fractionalization, in combination with CIA (2000) for 25, Levinson (1998) for 23 and Minorities Right Group International (1997) for 13 countries. For the cases of certain countries, the census data has been used when it provided more detailed information than the data sources mentioned above. The dataset includes the all three ethnic, linguistic and religious fractionalization levels along with the detailed disaggregation of the per country data into specific ethnic, linguistic and religious groups in a country with the percentage of representation. That information was not used in this study for feasibility reasons and a mismatch with the main purpose of the study; however, the data could be used for estimating the impact of presence of specific ethnic, linguistic or religious groups in a country on economic growth rate levels.

Ethnic diversity is an improved version of ethnolinguistic fractionalization used in most studies today. Dataset developed by Alesina et.al (2002) decreases the overlap between linguistic and ethnic

fractionalization. Linguistic fractionalization data does not include the bilingualism which can be observed in the table below from the maximum of 0.92 does not exceed 1. However, unlike many other datasets, the language fractionalization is not expressed in a nominal form. Data on religion is slightly biased due to the assumptions based on which it has been collected (for example children inheriting the religion from parents) as well as its natural complexity coming from the possibility of changing the religion which is not possible with ethnic fractionalization.

Using this dataset enables us to overcome two most commonly cited problems with the studies of diversity: difference in ethnic cleavage dimensions relevant for the countries and changes in number or size of groups organized around those cleavage dimensions. First, difference in ethnic cleavage dimensions among the countries is accounted for by including all three ethnic, linguistic and religious fractionalization factors into our study. Of course, this solution is not perfect and developing a dataset where a different, most relevant measurement for each country is used would be an ideal but at the same time complex and time-consuming solution. Second, changes in number or size of groups that may occur by passage of time or some other factors such as migration, definition of data collection etc. are taken into consideration as well and data on control variables included in the regression is matched with the corresponding year at which the fractionalization data has been recorded for. Thus, the study is not only cross-sectional but also related only to one point in time far in the past. Data on linguistic and religious fractionalization has all been recorded in 2001 while the ethnic data is recorded at different years for different countries.

Original data included 190 observations for the ethnic followed by 201 and 214 for linguistic and religious fractionalization respectively. After matching it with the data needed for control variables other than fractionalization some of the observations were lost. As a result, dataset used for estimating the first regression where ethnic fractionalization is a proxy for diversity was reduced to 85 observations. Datasets for regressions where language and religion fractionalization was used experienced lower reduction in the number of observation due to higher availability of more recent data resulting in 131 observations for language fractionalization regression and 135 observations for religious. Data on other variables have been collected from the World Bank databases as well as the definitions and classifications of the countries with respect to region and income levels. As we can see in the summary table most variables are continuous with the exception of two categorical ones, income level and region. Income levels are defined as by the World Bank into high income earning countries, upper middle income, lower middle income and low income countries, respectively. Regions are also identified as by World Bank and include seven distinct ones: East Asia and Pacific, Europe and Central Asia, Latin America and Caribbean, Middle East and North Africa, North America and South Asia and Sub-Saharan Africa.

Summary table also reveals that fractionalization levels for all three criteria have a very similar number of observations, mean and standard deviation levels. When tested for correlation ethnic fractionalization turned out to be highly correlated to linguistic (0.70) while significantly less correlated to religious fractionalization (0.15). Correlation between linguistic and religious fractionalization at the level of 0.23 is considered to be low. Table also shows that maximum values for certain variables is significantly higher than the mean indicating the existence of outliers, however, the extreme values have not been excluded from the study due to the fact that countries with high level of remittance inflow combined with the high level of ethnic fractionalization are focus of this paper are. Excluding such values could possibly decrease the change of estimating significant results.

Table 1: Descriptive Statistics

Variable	Observations	Mean	Standard Deviation	Minimum	Maximum
ethnic	190	.4392632	.2579867	0	.93
language	201	.3857711	.2788378	0	.92
religion	214	.4363551	.2270132	0	.86
remitt_eth	121	2.815785	7.837432	0	80.11
remitt_2001	152	3.674079	6.733347	0	48.6
ppp_ethnic	126	72.5477	245.019	0	2135.67
ppp_2001	184	123.8893	377.4621	.09	2934.56
popul_ethnic	189	1.614921	1.479768	-5.81	5.54
popul_2001	205	1.425659	1.215806	-1.85	5.35
employ_eth	122	56.71066	11.13713	32.6	86.3
employ_2001	170	57.91529	11.60579	31.6	84.6
inflation	144	38.9257	247.2765	-8.43	2945.09
inflation_2001	169	10.24562	31.86978	-9.62	359.94
interest	123	7.543577	16.89449	-97.45	94.73
interest_2001	156	9.905705	10.5097	-28.93	46.02
exchange	168	248.1566	985.4976	0	11038.25
exchange_2001	179	500.0538	1728.588	.06	14725.17
region	205	3.526829	2.206388	1	7
income_level	203	2.226601	1.070709	1	4

EMPIRICAL RESULTS

The basic regression results for the first case including ethnic fractionalization index as a proxy for diversity as presented below show that the ethnic fractionalization as a determinant of remittance inflow is statistically significant at 10% significance level. The 2.5% of change in the remittance inflow measured as a percentage of GDP can be explained with the 1% change in ethnic fractionalization. The coefficient in front of the ethnic fractionalization variable is negative indicating inverse relationship to remittance, as expected. Other control variables that were statistically significant include population growth rate, employment and income level. The r-squared suggest that the model explains 34.6% of changes in the remittance inflow of the country which is fairly low. Possible explanation for that is the complexity of the determinants of remittance inflow observed in reality. Namely, the determinants of remittance inflow are highly related to the characteristics of the source countries the migrant send the remittance from. Literature suggests that the income level, interest rate, exchange rate, inflation rate and possibility of employment in the sending countries are statistically significant determinants of remittance inflow (Elbadawi & Rocha, 1992; El-Sakka & McNabb, 1999; Lianos, 1997 and Aydas, Neyapti & Metin-Ozcan, 2004). Not including these variables in the study would significantly reduce the explanatory power of the model, which is what could be the case here. However, matching the remittance inflow with the source countries is a complex process and goes beyond the scope of this study. This represents a good opportunity for conducting future studies.

One interesting fact regarding the results of the first regression is that upon introduction of inflation, exchange rate or interest rate variables into the model, the variable denoting ethnic fractionalization loses its significance even though the inflation, exchange or interest rate variable remains insignificant. (Khan & Islam, 2013) (Nisar & Tufail, 2013) investigated the relationship between inflation and remittance and estimated adverse impact of the remittance inflow on the inflation through the channel of aggregate demand. Increase in the money supply caused by the remittance inflow results in the increase in consumption, meaning that the demand and expenditure on goods and services in the country

is increased. As a result, price level increases causing the demand pull inflation (Iqbal & Abdus (2005) and Nishat & Nighat (1991)). For this reason, special care has to be given when interpreting the importance of the results given that this may suggest that ethnic fractionalization affects remittance indirectly through channels such as inflation, interest rates of exchange rates. Different ethnic groups in the country could have different consumption patterns resulting in disproportional effects on inflation rates in the country.

Table 2: Results of regression I with ethnicity as proxy for fractionalization

Variable	Coefficient	Standard Error	t	P> t
ethnic	-2.525328	1.146527	-2.20	0.031
popul	.7970138	.2203594	3.62	0.001
employ	-.1112335	.024056	-4.62	0.000
income_level	.7946371	.314007	2.53	0.013
_cons	6.172306	1.350311	4.57	0.000

Second regression where language fractionalization index is used as a proxy for demographic diversity of the country produced results presented below. The language fractionalization variable is also significant at the 10% significance level and has expected negative relationship with the remittance inflow. The results suggest that the increase in the language fractionalization of the receiving country results in the 4.3% decrease in remittance inflow of the remittance. Other significant determinant variables include employment, income level and inflation. Unlike the first regression the population variable is not significant and fractionalization is not significant when insignificant inflation rate variable is excluded. Once again, inflation rate affects the significance of the fractionalization variable reinforcing the plausibility of the explanation suggested above of inflation being channel through which the fractionalization affects the remittance inflow. Given the high correlation between ethnic and language fractionalization in the country the similarity of the results is expected. However, the explanatory power of the model is significantly lower at with r-squared of 19%. Absence of source country characteristics that determine the remittance inflow of the receiving country could have larger effect in this regression compared to the first one causing larger impact in the reduction of the explanatory power here than in the first case. Namely, higher language fractionalization of a receiving country could have stronger impact than ethnic fractionalization given that knowing the language used by the natives in the sending country would result in a stronger motivation for an individual to move from the receiving, less developed country to sending, more developed one.

Table 3: Results of regression II with language as proxy for fractionalization

Variable	Coefficient	Standard Error	t	P> t
lang	-4.345247	1.789621	-2.43	0.017
employ	-.1558336	.0434893	-3.58	0.001
income_level	2.337419	.5161588	4.53	0.000
inflt	-.0866575	.0455678	-1.90	0.059
_cons	8.630413	2.357414	3.66	0.000

Third regression where the fractionalization variable is based on the religion diversity of the country resulted in findings similar to the ones in the first and second regression as it can be noticed from the stata output presented below. Similarities to the first two regressions are reflected through the significance of the control variables other than fractionalization, where employment rate, population, income level and inflation are significant, however, in this case, fractionalization variable is not

statistically significant. The relationship of religious fractionalization to the remittance is negative as expected and the signs of all other determinant variables are as expected. Creating bilateral remittance matrix where sending and receiving countries would be matched could still result in significant religious fractionalization index assuming that this way we could capture the impact of sending countries where majority of population is of same religious affiliation as a minority migrant of a receiving country would make it more attractive for an individual to migrate to.

Table 4: Results of regression III with religion as proxy for fractionalization

Variable	Coefficient	Standard Error	t	P> t
relig	-.3496953	1.979139	-0.18	0.860
inflt	-.1046723	.0479286	-2.18	0.031
popul	-1.233242	.5120776	-2.41	0.017
employ	-.1549993	.0461897	-3.36	0.001
income_level	2.77726	.5559785	5.00	0.000
_cons	7.952138	2.476513	3.21	0.002

CONCLUSION

The results of this paper provide a good reason to suspect that suggested impact of diversity on remittance inflow could be possible. All three regressions used in the model suggest that the more diverse countries receive higher remittance inflow, meaning that the people living in the diverse country are motivated to move out of the country and send portion of their earnings back to their home country. This motivation results from the fact that ethnic diversity causes lower rates of growth in the country.

The linguistic diversity is proven to have strongest impact on the remittance inflow followed by the ethnic and religious one. However, the plausibility of these results is still questionable and the model used for investigating the issue is open for many improvements. Significance of this study mostly reflects in the fact that it is the first one to suggest and estimate this relationship.

The findings could be much more significant and convincing if the model included information about the remittance inflow into the country matched with the source countries from which the migrants send the remittance. This would enable the improvement of the model given that the characteristics of the sending countries would be taken into consideration as determinants of the remittance inflow as well. However, doing this is a complex procedure and possibility would raise additional problems.

It is important to emphasize here that the scope of this paper is limited to only one point in time only and that upon the interpretation of the results that should be taken into consideration. Data on ethnic fractionalization for certain observations is very old and both, remittance inflow and ethnic fractionalization could have changed significantly since then. Given that some of the observations are as old as 40 years, globalization process could cause many changes in the level of remittance and fractionalization as well as the strength of the relationship between the two. Thus, another way this study could be improved is using the time-series data instead of cross-section. However, the lack of data reported on fractionalization indices in different countries and periods of time combined with the endogeneity problem explained in the introductory part of this research makes designing such model less feasible.

REFERENCES

- Alesina, A., et al. (2002). Fiscal Policy, Profits, and Investment (2002). *American Economic Review*, 92(3), 571-589.
- Alesina, A., & Spolaore, E. (2003). *The Size of Nations*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Annett, A. (2001). Social Fractionalization, Political Instability, and the Size of Government. *IMF Staff Papers*, 48(3), 561-592.
- Aydas, O. T., Neyapti, B. & Metin-Ozcan, K. (2004), Determinants of Workers Remittances: The Case of Turkey, Department of Economics Discussion Paper
- Barrett, D.B. (ed.). (1982). *World Christian Encyclopedia*. Oxford: Oxford University Press.
- Barro, R.J. (1991). Economic growth in a cross section of countries. *Quarterly Journal of Economics*, 106, 407–443.
- Buch, C., Kuckulenz, A. (2004). Worker Remittances and Capital Flows to Developing Countries, Centre for European Economic Research ZEW Discussion Paper 04 31, ZEW, Mannheim.
- Canning, D. and Fay, M. (1993) The Effects of Transportation Networks on Economic Growth, Columbia University: Department of Economics Discussion Paper.
- Easterly, W & Levine, R. (1997). Africa's Growth Tragedy: Policies and Ethnic Divisions. *The Quarterly Journal of Economic*, 112(4), 1203–1250.
- Elbadawi, I. A. & Rocha, R. (1992), Determinants of Expatriate Workers' Remittances in North Africa and Europe. Working Paper WPS 1038, Country Economics Department, The World Bank, Washington, DC.
- El Mouhoud, M., Oudinet J. & Unan, E. (2008). Macroeconomic Determinants of migrants. Remittances in the Southern and Eastern Mediterranean Countries (Second Draft). Seminaire, Demographic, employ et migration entre les Rives de la Paish Nord et GDPN, REEM – CNRS.
- El-Sakka, M.I.T., & McNabb, R. (1999). The Macroeconomic Determinants of Emigrant Remittances. *World Development*, 27(8), 1493-1502.
- Esteban, J.M. & Ray, D. (1994). On The Measurement of Polarization. *Econometrica*, 62(4), 819-851
- Faini, R. (1993). Workers remittances and the real exchange rate. *Journal of Population Economics*, 7(2), 235–245.
- Fearon, J.D. (2002). Why Do Some Civil Wars Last So Much Longer Than Others?. *Journal of Peace Research*, 41(3), 275-301.
- Giuliano, P. & Ruiz-Arranz, M. (2009). Remittances, financial development, and growth. *Journal of Development Economics*, 90, 144–152.
- Glytsos, N. (1997). Remitting Behaviour of “Temporary” and “Permanent” Migrants: The Case of Greeks in Germany and Australia. *Labour*, 11, 409-435.
- Huang P., & Vargas-Silva, C. (2006). Macroeconomic determinants of workers' remittances: Host vs. home country's economic conditions. *Journal of International Trade and Economic Development* 15, 81-99.
- Iqbal, J., Nosheen, M. & Javed, A. (2013). The Nexus between Foreign Remittances and Inflation: Evidence from Pakistan. *Pakistan Journal of Social Sciences (PJSS)*, 33(2), 331-342.
- Khan, Z., & Islam, S. (2013). The effects of remittances on inflation: evidence from Bangladesh. *Journal of Economics and Business Research*. Retrieved from : <http://www.uav.ro/jour/index.php/jebr/article/view/94>.
- Levinson, D. (1998). *Ethnic Groups Worldwide, A Ready Reference Handbook*, Phoenix: Oryx Press.
- Lianos, T. P. (1997). Factors Determining Migrant Remittances: The Case of Greece. *International Migration Review*, 31(1), 72–87.
- Lin, H.H. (2011). Determinants of Remittances: Evidence from Tonga. IMF Working Paper WP/11/18. Washington D.C.: International Monetary Fund.
- Lucas, R.E.B. & Stark, O. (1985). Motivations to remit: evidence from Botswana. *Journal of Political Economy*, 93(5), 901-917.
- Meyer, D. & Shera, A. (2016). The impact of remittances on economic growth: An econometric model. *EconomiA*, 18(2), 147-155.
- Montalvo, J.M & Reynal-Querol, M. (2002). Polarization, fractionalization and conflict. *J Peace Res*, 45, 163–182.

- Nisar, A. & Tufail, S. (2013). An Analysis of Relationship between Remittances and Inflation in Pakistan. *Zagreb International Review of Economics and Business*, 16(2), 19-38.
- Nishat, M., & Nighat, B. (1991). The impact of migrant workers remittances on Pakistan economy. *Pakistan Economic and Social Review*, 29(1), 21-41.
- Okediji, T. (2005). The Dynamics of Ethnic Fragmentation: A Proposal For an Expanded Measurement Index. *The American Journal of Economics and Sociology*, 64(2), 637–662.
- Patsiurko, N., Campbell, J.L. & Hall, J.A. (2011). Measuring cultural diversity: ethnic, linguistic and religious fractionalization in the OECD. *Ethnic and Racial Studies*, 35(2), 195-217.
- Russell, S. S. (1986). Remittances from International Migration: A Review in Perspective. *World Development* 14, 677-696.
- Schiopu, I., Siegfried, N. (2006). Determinants of workers' remittances: evidence from the European neighbouring region. Working paper series no. 688. European Central Bank, Frankfurt am Main
- Straubhaar, T. (1986). The Determinants of Workers' Remittances: The Case of Turkey. *Weltwirtschaftliches Archiv* 122, 728-740.

Innovative Adventure Activities – Model of Typological Classification in the Case of Montenegro

Dr. Vukan Vujkovic

vukan.vujkovic@gmail.com

ABSTRACT

The question of the degree of the optimum utilization of natural resources is one of the key determinants when considering the potential of adventure tourism in a particular tourist region/area. The monitoring process of current situation and the performance of possible evaluation must be preceded by corresponding models of systematization of the adventure activities according to their spatial predisposition. There is no completely satisfactory organizational framework from which could be make an adequate review and assessment of the situation in Montenegro, in accordance with the model observing of overall adventure offer. The aim of this theoretical-empirical study is to point to one of these models, which would involve more complex classification of activities (based on world developmental trends and an increasing number of appearance modalities), and thus facilitate the implementation of organizational management models based on simplifying and more precise structuring of tourist offer. The used methodological methods are: concretization, partial analysis - of structural type, specialization - of classificatory type and division - of polythomic type. The current important sites of adventure tourism were singled out by adding new forms of thematically predetermined activities conceptually aligned with the proposed typology. The study also emphasized the importance of systematic approach in harmonizing and organizing elements of destination structure, by which the basis for its further elaboration is provided.

Keywords: Natural Resources, Adventure Activities, Innovative Types, Empirical Model.

INTRODUCTION

The natural wealthiest part of Montenegro represents the northern mountainous region, which abounds in resources suitable for adventure tourism. Some of them are protected within the framework of existing National parks: NP Biogradska Gora, NP Durmitor, NP Lovcen, NP Prokletije, and the NP Skadar Lake. Adventure programs within these areas include only 24 different forms of activity, which does not fulfill the requirements of modern tourist market. The initial task of the research was an attempt at sublimation of the total offer in accordance with representation of individual adventure activities and their comparison. In order to more efficiently evaluate the number and type affiliation of the existing arrangements, this study used supplemented traditional division of adventure activities (Hill, 1995) into two basic categories: soft and hard, crossed with the three basic mediums of performing: land, water and air (Pomfret, 2006). On this occasion, a special emphasis is placed on the naturally available and accessible adventure attractions that are complementary to the possibilities of creating innovative tourist offer within the analyzed area of the study. The summarized preview of the mentioned activities is given in tabular form (Appendix). On the basis of the preview a naturally predetermined spectrum of adventure activities can be seen and thus provided a more attractive model of typologization, which would more accurately reflect the preferences and tendencies of modern tourists and satisfy their "more sophisticated" requirements and criteria in the role of visitors (Williams & Soutar, 2009). This study gives the opportunity of more adequate valorization of adventurous resources, condition monitoring and introduction of innovative conceptual solutions.

CONCEPTUAL BASIS

Adventurous experience and tourist environment

A subjective individual experience and self-perception of what it consists have always been the basic starting points for the research of the adventure tourism (Weber, 2001). In relations to the satisfaction and intentions of consumers understanding the concept of human values can be used for more detailed investigations of the "adventure" dimension of tourism services (Benckendorf, Moscardo, & Pendergast, 2010), as well as a unique basis for devising appropriate program contents/activities. This concept must involve a multidimensional construct of tourism product, by limiting itself primarily on the elements associated with the cost price, emotions and experience (Swarbrooke, Beard, Leckie, & Pomfret, 2003). The concept of adventurism is just based on respect of these principles.

On the other side, it is possible to distinguish two basic dimensions of tourist environment (Duncan, 1972): dimension of simplicity-complexity and static-dynamic dimension. The first is related to the staff, organizational and functional components (internal environment), as well as the user, supplier, competitive, socio-political and technological component (external environment); while the second is related to factorial varieties of the above mentioned components. Such a way of observing clearly indicates the complexity of the system of tourist destinations (Morgan, Pritchard, & Pride, 2011). The idea of systematization of basic elements of the system was inspired by before mentioned standpoint, including thereby a synergic action between associated segments of society such as managerial state organizations, municipalities, local governments and tour operators.

Classification of adventure activities

The concept of adventurism was first associated with leisure and recreation and involved only a few different forms of outdoor activities (Ewert, 1987; Cordell, 2008). The number of adventure programs and their modalities increased significantly over time (Christiansen, 1990; Hall & Weiler, 1992), which required gradual differentiation in relation to the natural environment (Cohen, 1989), as well as the type of the offered tourist experience (Godfrey & Clarke, 2000). Mountain hiking, trekking and climbing have become one of the most commercial forms of adventure, thanks to the unique challenging of natural attractions (Chhetri, Arrowsmith, & Jackson, 2004; TAMS, 2006), while skiing and winter sports take a special place because of their massive character and widespread popularity (Vaske, Carothers, Donnelly, & Baird, 2007). Road and off-road mountain biking also insite great interest (IMBA 2006), reserved primarily for experiential type of user whose access is mainly based on free behavior towards particular destination (Beedie & Hudson, 2003). Especially important and indispensable aspect in the field of adventurism constitutes activities related to geological-morphological landscape characteristics of the mountain ranges as natural resources (Brookes, 2001). Rivers and lakes may also represent prominent elements of spatial landscapes that constitute important natural resources on the destination (Prideaux & Cooper, 2009; Cooper, 2006), providing the spectacular adventure and recreational opportunities related to the water surface and its immediate environment. As such, they represent important aspects of demand in the global tourism industry along with other attractive coastal areas and destinations (Mancini, 2008; Buckley, 2010). Hereby the formal unlimited spectrum of described development potentials is summarized. The chronological overview of some attempts of classification and differentiation of adventure activities is presented in tabular form (Table 1).

Table 1: Classification of adventure activities.

Sources	Classification criteria	Total number of activities
ATTA (2013)	Soft, hard, non-adventure	41
Buckley (2010)	Prior skills, remoteness/access	22
Cordell (2008)	Nature-based	19
Pomfret (2006)	Land based, water based, air based, mixed	51
Swarbrooke, Beard, Leckie, & Pomfret (2003)	Not adventurous, extremely adventurous	/
Millington, Locke, & Locke (2001)	Destination-driven, activity-driven	/
Weber (2001)	Adventure recreation pursuits	18
Bentley, Page, Meyer, Chalmers, & Laird (2001)	Land-based, water-based, aviation-related	24
Addison (1999)	Leisure, recreation, adventure competition, high adventure	/
De Knop (1999)	Natural, man-made, environmental, interpersonal	/
Hill (1995)	Soft, hard	/

Note: Concerned categories sometimes refer to the same type of classified activities and do not include the extreme forms.

According to aforementioned characteristics of the spectrum, the table clearly indicates the presence of very uneven conceptual framework and criteria of observing the adventure. However, even in 1990 the qualitative relationship between three complementary sectors of tourism activities: adventure travel, eco-tourism and group travel was detected (Fennel & Eagles). It is reflected in persistence of certain knowledge, preparation, as well as taking the personal responsibility and calculated risk after the end of making decision.

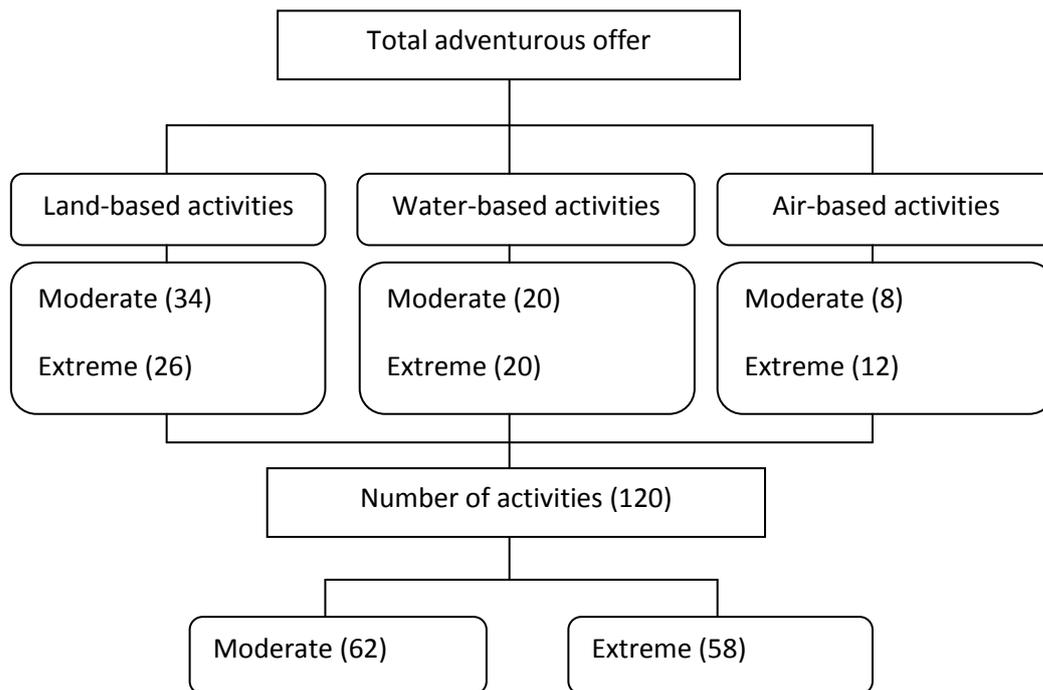
EMPIRICAL MODEL

Relying on the conceptual basis of research and the presented classification criteria a model of typologization inherent to the characteristics of natural resources evaluated on the market and touristic exploited national area (Figure 1) was designed. This model points to the structural elements that underpin the basic approach to organizational and systematic management of the adventure tourism sector.

Each of the allocated typical categories of activities within represented model matches the accumulative set of locations where the appropriate form of them are performed and are considered to be on the national level (including all individual subjects participating in the creation of the overall program offer). The primary on sustainable carrying capacity is in question here (McCool, Moisey, 2008), in terms of the maximum number of simultaneous visitors/users, as well as the other more specific indicators of current situation (such as the level of achieved revenues, sustainability index, etc.).

From the proposed number of land activities 29 new were introduced, 11 of which are moderate and 18 extreme. When it comes to the water medium 9 new activities were introduced, 4 of which are moderate and 5 extreme. And the last discussed environment, i.e. air medium, included 10 new activities, 4 of which are moderate and 6 extreme. All forms of land would be represented in the northern region, 14 of water and 19 of air activities (total 93). When it comes to central region, 35 of land, 16 of water and 15 of air activities could be found its own application (total 66). Finally, the southern region would be an ideal area for practicing 18 of land, 26 of water and 13 of air activities (total 57). On the basis of previous statement it can be concluded that the most suitable region for performing the most of proposed activities in Montenegro is - the northern one, just as it was mentioned in the introduction.

Figure 1: The proposed model of typologization of adventure activities in Montenegro*.

* Note: The figure includes innovative and extreme forms of adventure activities (attached in appendix).

CONCLUSION

By introducing the new forms of adventure activities there a richer diversification and enrichment of the total destination offer in adventure sector can be achieved. Incomes from extreme forms of activity, although of non-commercial nature, generate significantly more funds compared to moderate activities since they require a lot of expensive equipment and the costs of the organization, which considerably increases their cost price.

Another way of considering the supplemented contemporary forms of adventure activities could include their regional redistribution in northern, central and southern tourist region. The obtained indicators would precisely indicate the state and the economic effects in each of these areas in particular, which would create the appropriate framework for the organization of systematic model of managing and controlling the current situation. The importance of the functional regulation of tourism industry sector has become one of the key demands of its sustainability, which was the initial idea and key highlighted contribution of this theoretical-empirical study.

Appendix: Review of expanded list of adventure activities in Montenegro*.

		Activities	
		Moderate (34)	Extreme (26)
Land		Adventure parks	Abseiling
		Archeological expeditions	Bear watching
		Backpacking	Downhill skateboarding
		Bird watching	Extreme base jumping
		Cable car riding	Extreme camping
		Castle/ruin tours	Extreme downhill racing
		Cattle drivers	Extreme hanging
		Caving	Extreme ironing
		Children sport camps	Extreme rock climbing
		Conservation tours	Extreme skiing
		Covered wagon tours	Extreme snowboarding
		Cultural tours	Fell running
		Cycle tours	Free climbing
		Eco tours	Frozen waterfall climbing
		Environmentally sustainable activities	Glacier walking
		Equestrian riding lessons	Gorge swinging
		Equestrian tours	Gorge walking
		Expeditions	Great hikes
		Foliage tours	Inline wheels skating
		Goat packing	Land luge
		Heritage tours	Mountain boarding
		Hiking	Mountain climbing
		Historic house tours	Mountaineering
		History tours	Off-road cycling
		Horse riding	Pot-holing
		Hunting	Quad bike driving
		Jeep safari	
		Jogging	
		Motor cycling	
		Mountain bicycle tours	
		Nature reserve visiting	
		Orienteering	
		Outdoor skill schools	
		Trekking	
Water		Moderate (20)	Extreme (20)
		Air boating	Black-water rafting
		Barefoot water skiing	Canyoning
		Barge canal cruising	Canyon speed boating
		Boating	Canyon swinging
		Canoeing	Cave diving
		Crusing	Cliff diving
		Dhow sailing	Coastering
		Dolphin watching	Deep diving
		Fishing	Ghyll scrambling
		Fly-in fishing	Ice fishing
		Glass-bottom boating	Ice skating

	High-speed boating	Kite surfing
	Hydrofoil tours	River rafting
	Improvised rafting tours	River surfing
	Jet skiing	Sail-boarding
	Marine encounter	Scuba diving
	Paddle-board stepper	Wake boarding
	Sailing	Water-jet packing
	Stand-up paddle boarding	White-water kayaking
	Snorkeling	White-water slalom
	Moderate (8)	Extreme (12)
Air	Air safari	Air base jumping
	Boat gliding	Air bungee jumping
	Gliding	Hang gliding
	Heli-hiking	Heli-mountain biking
	Heli-flying	Heli-rafting
	Heli-trekking	Heli-skiing
	Hot-air ballooning	Parachuting
	Micro-lighting	Sky diving
		Paragliding
		Parapenting
		Parascending
		Wingsuit/dragon flying

Source: Designed by author.

LEGEND:

- - existing activities
- - new added activities

REFERENCES

- Adventure Travel Trade Association. (2013). *Adventure tourism market study* [PDF file]. Retrieved from <http://files.adventuretravel.biz/docs/research/adventure-tourism-market-study-2013-web.pdf>
- Beedie, P., & Hudson, S. (2003). Emergence of mountain-based adventure tourism. *Annals of Tourism Research*, 30(3), 625-643. [http://dx.doi.org/10.1016/S0160-7383\(03\)00043-4](http://dx.doi.org/10.1016/S0160-7383(03)00043-4)
- Benckendorff, P., Moscardo, G., & Pendergast, D. (2010). *Tourism and Generation Y*. Wallingford, UK: CABI.
- Brookes, A. (2001). Doing the Franklin: Wilderness tourism and the construction of nature. *Tourism Recreation Research* 26, 11–18. <http://dx.doi.org/10.1080/02508281.2001.11081172>
- Buckley, R. (2010). *Adventure Tourism Management*. Oxford, UK: Elsevier.
- Chhetri, P., Arrowsmith, C., & Jackson, M. (2004). Determining hiking experiences in nature-based tourist destinations. *Tourism Management* 25, 31-43. [http://dx.doi.org/10.1016/S0261-5177\(03\)00057-8](http://dx.doi.org/10.1016/S0261-5177(03)00057-8)
- Christiansen, D.R. (1990). Adventure tourism. In J.C. Miles, & S. Priest (eds.), *Adventure education* (pp. 433-441). State College, PA: Venture.
- Cohen, E. (1989). Primitive and remote: Hill tribe trekking in Thailand. *Annals of Tourism Research*, 16(1), 30-61. [http://dx.doi.org/10.1016/0160-7383\(89\)90029-7](http://dx.doi.org/10.1016/0160-7383(89)90029-7)
- Cooper, Ch. (2006). Lakes as tourism destination resources. In C.M. Hall & T. Härkönen (eds.). *Lake tourism: An integrated approach to lacustrine tourism systems* (pp. 27-44). Clevedon, UK: Channel view publications.
- Cordell, H.K. (2008) The latest on trends in nature-based outdoor recreation. *Forest History Today, Spring*, 4–10. Retrieved from <http://www.foresthistory.org/publications/FHT/FHTSpring2008/Cordell.pdf>
- Duncan, R.B. (1972). Characteristics of Organizational Environments and Perceived Environmental Uncertainty. *Administrative Science Quarterly*, 313-327.
- Ewert, A. (1987). Recreation in the outdoor setting: A focus on adventure-based recreational experiences. *Leisure Information Quarterly*, 14(1), 5-7.
- Fennell, D.A., & Eagles, P.F.J. (1990). Ecotourism in Costa Rica: A conceptual framework. *Journal of Parks and Recreation Research*, 8(1), 23–34.
- Godfrey, K., & Clarke, J. (2000). *The Tourism Development Handbook*. Hampshire, UK: Cengage Learning.
- Hall, C., & Weiler, B. (1992). *Special interest tourism*. London, UK: Belhaven.
- Hill, B.J. (1995). A Guide to Adventure Travel. *Parks and Recreation (Arlington)*, 30(9), 56–65.
- International Mountain Bike Association. (2006). *Demographics of Mountain Biking*. Retrieved from <http://www.imba.com/resources/research/demographics-mountain-biking>
- Mancini, M. (2008). *Selling Destinations* (5th ed.). Scarborough, ON: Cengage Learning.
- Morgan, N., Pritchard, A., & Pride, R. (2011). *Destination brands – Managing place reputation* (3rd ed.). Oxford, UK: Elsevier.
- Pomfret, G. (2006). Mountaineering adventure tourist: A conceptual framework for research. *Tourism Management*, 27, 113-123. <http://dx.doi.org/10.1016/j.tourman.2004.08.003>
- Prideaux, B., & Cooper, M. (2009). *River Tourism*. Wallingford, UK: CABI.
- Swarbrooke, J., Beard, C., Leckie, S., & Pomfret, G. (2003). *Adventure tourism – The new frontier*. Oxford, UK: Elsevier.
- TAMS. (2006). *TAMS 2006 – US activity profile: Hiking, climbing, paddling while on trips* [PDF file]. Retrieved from http://en-corporate.canada.travel/sites/default/files/pdf/Research/Product-knowledge/TAMS/US%20Outdoor%20Activity/US_Hiking_Climbing_Paddling_en.pdf
- Vaske, J.J., Carothers, P., Donnelly, M.P., & Baird, B. (2007). Recreation conflict among skiers and snowboarders. In M. Weed (eds.), *Sport and tourism: A reader* (pp. 252–270). New York, NY: Routledge.
- Weber, K. (2001). Outdoor adventure tourism: A review of research approaches. *Annals of tourism research*, 28(2), 360-377. [http://dx.doi.org/10.1016/S0160-7383\(00\)00051-7](http://dx.doi.org/10.1016/S0160-7383(00)00051-7)
- Williams, P., & Soutar, G.N. (2009). Value, satisfaction and behavioral intentions in an adventure tourism context. *Annals of Tourism Research*, 36(3), 413-438. <http://dx.doi.org/10.1016/j.annals.2009.02.002>

Pravni položaj žrtve krivičnog djela prema Direktivi 2012/29/EU o uspostavi minimalnih standarda o pravima, podršci i zaštiti žrtava krivičnih djela

Dr. Goran Simic, International University of Sarajevo
gsimic@ius.edu.ba

Mrs. Ena Kazić, International University of Sarajevo
ekazic@ius.edu.ba

SAŽETAK

Pravni položaj žrtve krivičnog djela već dugo vremena predstavlja jedno od najosjetljivijih (krivično)pravnih pitanja. Središte interesovanja krivičnog prava primarno je otkrivanje počinitelja krivičnog djela, utvrđivanje njegove krivične odgovornosti, njegovo sankcionisanje, te utvrđivanje njegovih prava, pri čemu žrtva krivičnog djela dugo vremena nije uživala jednaku pažnju u pogledu prava i zaštite interesa u krivičnom postupku. To je bilo paradoksalno, obzirom da je njena viktimizacija i bila povod voođenja krivičnog postupka. Pojavom koncepta restorativne pravde, žrtvi se daje značajno mjesto u krivičnom postupku, ali je definisanje njenog položaja direktno uslovljeno prihvaćenošću restorativne pravde u određenoj državi. U novembru 2012. Godine, stupila je na snagu Direktiva 2012/29/EU o uspostavi minimalnih standarda o pravima, podršci i zaštiti žrtava krivičnih djela. U radu će biti analizirana Direktiva, sa ciljem utvrđivanja principa zaštite položaja žrtava krivičnih djela koji su njome postavljeni, kao i u kom su segmentu i obimu prava žrtve krivičnog djela zaštićena.

Ključne riječi: Direktiva 2012/29/EU, žrtva, viktimizacija, Europska unija, krivično pravo.

UVOD

Evolucija ljudskih prava garantovanih žrtvama krivičnih djela kroz historiju nije tekla ravnomjerno sa evolucijom ljudskih prava garantovanih počiniocima krivičnih djela. Naime, dok se *krivično pravo u širem smislu* riječi razvijalo stoljećima i bilo primarno usmjereno na problematiku krivičnog djela i njegovog počinitelja, veći interes za utvrđivanjem pravnog položaja žrtve krivičnog djela počinje se buditi tek sredinom prošlog stoljeća i postepeno poprima svjetske dimenzije. Na naučnoj sceni sve važniju ulogu poprima Viktimologija kao naučna disciplina, pod čijim okriljem se provode naučna istraživanja s ciljem utvđivanja uzroka i oblika viktimizacije, profila žrtava krivičnih djela i njihovih prava. U posljednje vrijeme značajne konceptualne promjene doživljavaju krivična i penološka misao, koje i u krivičnom postupku i na planu kažnjavanja važnu ulogu daju žrtvi krivičnog djela. Koncept restorativne pravde značajnu ulogu u mogućnosti primjene alternativnih mjera prema okrivljenom, daje žrtvi. Prema Borovecu i Burazer (2007, 81), nije više jedini interes krivičnog prava hvatanje učinioa krivičnog djela, već i zaštita žrtava, smanjenje štete i posljedica nastalih krivičnim djelom. Danas se može sa pravom reći da je pravi test kvaliteta pravnog sistema jedne države način na koji se ona odnosi prema žrtvama krivičnih djela.

Spoznaja da krivično djelo nije isključivi odnos između počinitelja krivičnog djela i države, već da tom odnosu prethodi konfliktni odnos između žrtve i počinitelja u kojem žrtva pretrpljuje nepravdu i štetu⁹⁰, koji se tek potom pretvara u javnu stvar (Albrecht, 1999, 93), u teoriji je rezultirala zaključkom da se u odnosu na neku krivičnu stvar ne može ignorisati žrtva krivičnog djela, koja je obično imala samo formalnu ulogu svjedoka u krivičnom postupku. Danas osim nosioca te uloge, žrtva može biti i titular

⁹⁰ Prema Borovecu (2007, 69), posljedice koje žrtva osjeća ovise kako o prirodi i trajanju krivičnog djela, tako i o samoj žrtvi. Zbog toga je neminovno posmatrati krivično djelo kako u prizmi odnosa krivično djelo-počinitelj, tako i u odnosu krivično djelo-žrtva.

prava u krivičnom postupku, poput prava na naknadu štete od strane počinitelja krivičnog djela i prava da bude aktivni sudionik u krivičnom postupku (Hanušić 2015, 10). Neke države idu i korak dalje, pa je pohvale vrijedno i nastojanje Njemačke da doprinese poboljšanju pravnog položaja žrtve, tako da se „u Njemačkoj o državnom trošku angažuju pravni predstavnici žrtve kao kolateralni tužioc, čime se žrtva evidentira kao neovisna stranka u postupku“ (O'Hear 2006, 21). Kako žrtva postaje titular imovinskih prava koja joj naknađuje počinitelj, tako se može konstatovati da su evolucija prava počinitelja i evolucija prava žrtve ne samo neujednačene kroz istoriju, nego su u svojoj suštini jedna prema drugoj u reciprocitetnom odnosu. Prema O'Hearu (2006, 21), interes žrtve se treba integrisati u tradicionalne teoretske temelje o kazni (retribuciju, zastrašivanje i prevenciju).

Međutim, ono što je ipak ostalo sporno, usprkos nastojanju nekih država da unaprijede položaj žrtve u krivičnom postupku, jeste činjenica da su položaj žrtve u krivičnom sistemu i pitanje da li žrtva može aktivno učestvovati u krivičnom postupku još uvijek relativna kategorija koja zavisi od uređenja u nacionalnom sistema. Zbog toga i danas postoje države u kojima se pravni položaj žrtve u krivičnom postupku nije poboljšao i evoluirao. Čak i uz temeljite izmjene teoretsko-naučnog i legislativnog pristupa žrtvama, u konkretnoj aplikaciji tih prava, žrtve često ne ostvaruju svoju punu zaštitu, te tako njihova prava ostaju samo proklamirana. Time se dolazi do još jednog paradoksalnog trenutka: evolutivni razvoj forme njihovih prava ne teče ujednačeno sa evolucijom njihovog sadržaja.

Kako postoje različite strategije država na tom planu, a pravni položaj žrtve je osjetljivo pravno pitanje za koje je neprihvatljivo da se dijametralno različito regulište u svijetu, ono više nije samo predmet interesovanja prava na nacionalnom nivou, već je to po svojoj važnosti postalo svjetsko pitanje, koje je ponajprije usmjereno ka tome da se uvedu međunarodni⁹¹ ili regionalni standardi u definisanju statusa i sadržaja prava žrtava, koji bi bili obavezujući za države. U tom nastojanju svoj doprinos je dala i Europska unija, donoseći niz akata poput Okvirne odluke o položaju žrtava u krivičnom postupku (2001.) te Direktive o naknadama za žrtve zločina (2004.). Predmet interesovanja jeste Direktiva EU o uspostavi minimalnih standarda o pravima, podršci i zaštiti žrtava krivičnih djela, koja je donesena 2012. godine (2012/29/EU)⁹².

Kako joj i sam naziv kaže, ovom direktivom se uspostavlja minimalni standardi o pravima, podršci i zaštiti žrtava krivičnih djela, što znači da su države članice Europske unije obavezne uspostaviti te standarde; one imaju pravo uvesti i više standarde od predviđenih, ali ne i manje. Mnogi, govoreći o njenom značaju, ističu mogućnost da Direktiva postane temeljno pravno sredstvo na nivou Europske unije, koje bi osiguralo zaštitu i podršku žrtvama, kao i kažnjivost za zločine protiv migranata (Smith 2015, 6). Primjenjuje se prema svim žrtvama krivičnih djela počinjenih u Europskoj uniji, bez obzira na mjesto prebivališta žrtve. Članom 1. Direktive je utvrđen njen cilj, koji se sastoji u „osiguranju da žrtve krivičnih djela dobiju odgovarajuće informacije i zaštitu, i da im bude omogućeno sudjelovanje u krivičnom postupku“.

Pored izuzetno obimne preambule, koja se sastoji od 72. tačke, Direktiva se sastoji iz pet poglavlja: Poglavlje 1. – Opće odredbe, Poglavlje 2.–Pružanje informacija i podrške, Poglavlje 3. – Sudjelovanje u krivičnim postupcima, Poglavlje 4.–Zaštita žrtava i priznanje žrtava s posebnim potrebama zaštite, Poglavlje 5.-Osposobljavanje djelatnika.

Principi Direktive

Članom 1. (2) Direktive, utvrđena su tri temeljna principa Direktive:

⁹¹ Među najvažnijim su: Deklaracija UN o osnovnim principima pravde za žrtve krivičnih djela i zloupotrebe moći, Osnovni principi i smjernice UN o pravu na pravni lijek i reparaciju žrtava teškog kršenja međunarodnog humanitarnog prava i teškog kršenja međunarodnog prava (Van Boven Principi) i Principi UN za zaštitu i promociju ljudskih prava kroz aktivnosti borbe protiv nekažnjivosti (Joinet Principi).

⁹² Direktiva 2012/29/EU Evropskog parlamenta i Vijeća od 25.10.2012. o uspostavi minimalnih standarda za prava, podršku i zaštitu žrtava krivičnih djela te o zamjeni Okvirne odluke Vijeća 2001/220/PUP, u daljem tekstu: Direktiva.

- poštovanje žrtve;
- nediskriminacija i
- pružanje stručne pomoći.

a) Princip poštovanja se odnosi na dužnost država članica da se prema žrtvama krivičnih djela odnose s poštovanjem, na osjećajan i primjeren način. Potreba za naglašavanjem ovog principa je u potpunosti shvatljiva, obzirom da se nastoji izbjeći da žrtva u odnosu sa državnim organima u krivičnom postupku prođe kroz sekundarnu viktimizaciju.

b) Princip nediskriminacije od država članica zahtijeva da se one prema žrtvama svih krivičnih djela odnose na ravnopravan način, bez obzira na vrstu krivičnog djela kojim su viktimizirane. Osim toga, kako je kriterij primjene ove Direktive počinjenje krivičnog djela na teritoriji EU, tako se njena primjena odnosi na sve žrtve, bez obzira na mjesto prebivališta u kojem se nalaze (čime je ta diskriminatorna okolnost isključena). Diskriminatorne osnove su eksplicitno propisane (zabranjene) u tački 9. Preambule, gdje se ističe da bi žrtve krivičnih djela trebalo prepoznati i prema njima postupati „bez diskriminacije bilo koje vrste utemeljene na bilo kojoj osnovi poput rase, boje kože, etničkog ili socijalnog porijekla, genetskih obilježja, jezika, religije ili uvjerenja, pripadnosti nacionalnoj manjini, imovine, rođenja, invalidnosti, dobi, spola, spolnog izražavanja, spolnog identiteta, seksualnog usmjerenja, boravišnog statusa ili zdravlja“.

c) Da bi se prethodno navedeni principi mogli ostvariti, neophodno je da osobe koje dolaze u kontakt sa žrtvom budu stručne i da na stručan način pristupe pružanju pomoći. Kako bi postale stručne, one prolaze kroz proces osposobljavanja. Samo na taj način bi mogle prepoznati žrtve i njihove potrebe, te im pružiti potrebnu pomoć (Direktiva, tačka 61.), i to bez obzira na vrstu krivičnog djela i doprinos žrtve viktimizaciji. Direktiva predviđa uspostavu tzv. *Službi za popravljanje štete*, koje imaju zadatak da spriječe sekundarnu ili ponovljenu viktimizaciju.

Definicija žrtve prema Direktivi

Od posebnog značaja je član 2. Direktive, kojim je definisan pojam *žrtve*. Prema tački a), alinejama i. i ii., žrtva je „fizička osoba koja je pretrpjela štetu, uključujući umnu ili emocionalnu štetu ili ekonomski gubitak koji je izravno uzrokovan krivičnim djelom“, kao i „članovi porodice osobe čija je smrt izravno uzrokovana kaznenim djelom i koji su pretrpjeli štetu kao posljedicu smrti te osobe“. Navedena definicija pojma *žrtve* ima dvojaku prirodu: u odnosu na kriterij stradanja krivičnim djelom je široka, obzirom da diferencira primarnu od sekundarne žrtve. Tako je primarna žrtva ona koje je neposredni stradalnik krivičnim djelom, odnosno ona čije je neposredno pravo ili dobro uništeno ili oštećeno krivičnim djelom. Sekundarna žrtva je porodica osobe koja je izravno usljed krivičnog djela usmrćena, a čija se šteta i sastoji u smrti te osobe. U odnosu na kriterij pravne prirode žrtve, a i uvriježene viktimološke standarde, definicija žrtve je uska, obzirom da se status žrtve priznaje samo fizičkom licu, iako onaj koji može da bude oštećen i da ima ekonomski gubitak neposredno uzrokovan krivičnim djelom je i pravno lice, pa čak i čitav kolektivitet.

Definicija nudi širok standard kvalifikacije *štete*, pa osim emocionalne štete koja je standardni oblik nematerijalne štete, uvodi i umnu štetu, koja se odnosi na psihičke posljedice koje je kritični događaj ostavio po žrtvu. Ta vrsta nematerijalne štete, zajedno sa emotivnom, može u cjelosti da izmijeni kvalitet života žrtve, pa ona posljedice krivičnog djela osjeća čitav svoj život. Osim nematerijalne, žrtva krivičnog djela može da pretrpi i materijalnu štetu, u vidu ekonomskog gubitka. Šteta koju trpi sekundarna žrtva je posrednog karaktera, obzirom, da se ona sastoji u gubitku (smrti) neposredne žrtve krivičnog djela. Takva šteta najčešće predstavlja objedinjen emotivni, umni i ekonomski gubitak u gubitku člana porodice, tako da je hvale vrijedno kategorizacija porodice kao žrtve krivičnog djela.

Međutim, iako je porodica kategorizirana kao žrtva krivičnog djela, u cilju sprečavanja zloupotrebe prava koja propisuje ova Direktiva, data je jasna definicija šta se podrazumijeva pod pojmom „članovi porodice“. Tako prema tački b) navedenog člana, član porodice može biti bračni drug, osoba koja živi sa žrtvom u čvrstoj životnoj zajednici u zajedničkom kućanstvu, na stabilnoj i stalnoj osnovi, srodnici u ravnoj liniji, braća i sestre, te osobe ovisne o žrtvi. U biti, riječ je o osobama koje su najbliže žrtvi i koje o njoj mogu biti (emocionalno i finansijski) ovisne (npr. ako je žrtva bila roditelj, hranitelj ili usvojilac). Neobičan je način definisanja vanbračne zajednice, pri čemu moguću poteškoću u praksi prilikom ostvarivanja prava sekundarne žrtve može predstavljati dokazivanja *stabilne i stalne osnove* životne zajednice te osobe sa žrtvom. Nadalje, stavom 2. člana 2., otvorena je mogućnost da države članice uspostave postupke kako bi se ograničio broj članova porodice koji se mogu koristiti pravima određenim u Direktivi, kao i postupke za određivanje koji članovi porodice imaju prvenstvo u pogledu ostvarivanja prava iz Direktive.

Kako iz definicije pojma *žrtve* proizilazi opća definicija, da je to osoba koja je neposredno oštećena krivičnim djelom, time ona pod pojmom žrtve obuhvaća žrtve svih krivičnih djela. Dakle, za njen status nije od uticaja vrsta krivičnog djela, a prema tački 19. Preambule, nije relevantano niti da li je počinitelj krivičnog djela identificiran, uhvaćen, da li je protiv njega pokrenut kazneni progon ili je osuđen. Ipak, Direktiva nije u cjelosti dosljedna univerzalnoj definiciji žrtve, jer nastoji posebnim isticanjem određenih zaštićenih skupina doprinijeti njihovoj dodatnoj zaštiti. Tako posebno kategoriše:

- *Djecu* – čiji status definiše kao osobe koje nisu navršile 18 godina (član 2. stav 2. tačka c) i propisuje da su to lica koja se imaju smatrati punim nosiocima prava određenih Direktivom, te da se u njenoj primjeni trebaju uzeti u obzir interesi djece (tačka 14. Preambule);
- *Žrtve s invalidnošću* – one mogu da koriste u potpunosti prava propisana Direktivom (tačka 15);
- *Žrtve terorizma* – predstavljaju posebnu zaštićenu skupinu, obzirom da su one pretrpile napade koje su za krajnju namjeru imali nanošenje štete društvu. Njihovim izdvajanjem u posebnu zaštićenu skupinu, na simboličan način se nastoji otkloniti činjenica da su oni kolateralna šteta napada koji je usmjeren na državu. Zbog toga bi prema tački 16. Preambule, države trebale da nastoje da zaštite njihov dignitet i sigurnost i na taj način im se oduže;
- *Žrtve nasilja koje je usmjereno zbog njenog spola, spolnog identiteta ili spolnog izražavanja ili koje nerazmjerno više pogađa osobe određenog spola* – takvo nasilje Direktiva definiše *rodno uvjetovanim nasiljem*, a i ono može imati za posljedicu tjelesnu, spolnu, emocionalnu ili psihičku štetu ili ekonomski gubitak. Tačkom 17. Preambule, priznato je pravo žena koje su žrtve rodno uvjetovanog nasilja i njihove djece, na posebnu potporu i zaštitu zbog visokog rizika od sekundarne i ponovljenje viktimizacije, zastrašivanja i odmazde;
- *Žrtve trgovine ljudima, organiziranog kriminala, nasilja u bliskim odnosima, spolnog nasilja ili iskorištavanja* – također predstavljaju zaštićenu ugroženu skupinu od ponovljene viktimizacije. Nasilje kojem su oni izloženi često ostaje neprijavljeno, pa samim time predstavljaju skriven društveni problem;
- *Migrante* – oni su ovom Direktivom prepoznati kao posebno ranjiva skupina ili kao oni koji se nalaze u situacijama koje ih izlažu posebno velikom riziku štete (tačka 38. Preambule), te im se treba pužiti specijalistička podrška i pravna zaštita. Prema Smith (2015, 15), moguća viktimizacija migranata vrebava već u imigracionom zatvoru, a najveći broj njih i ne zna svoja prava i mogućnosti, bez da im se obezbjedi pravni punomoćnik koji bi im pružio pravne savjete i pomoć. Mnogi ističu da je prepoznavanje migranata kao ugrožene skupine ljudi i utvrđivanje potrebe za pomoći jedan od najvećih pozitivnih doprinosa ove Direktive razdoblju migracione krize u kojoj živimo.

Sadržaj prava žrtava krivičnih djela

Prava proklamovana Direktivom se suštinski mogu podijeliti u dvije kategorije: prava na informisanje i prava žrtava krivičnih djela u krivičnom postupku. Posebnu podkategoriju prava žrtve u krivičnom postupku čine prava djece kao žrtava u krivičnom postupku, obzirom da su njihova prava Direktivom i tehnički i suštinski izdvojena u posebno poglavlje. Sistemski tumačeći takav postupak, može se zaključiti da se na taj način nastojalo ukazati na važnost pravne zaštite djece i osjetljivost djece kao zaštićene skupine.

Prava na informisanje žrtve krivičnog djela

Kategorija prava na informisanje žrtve krivičnog djela je zapravo skup pojedinih prava koje su države članice EU obavezne da osiguraju svim žrtvama krivičnih djela, a temeljem kojih će žrtva biti u mogućnosti ostvarivati svoja suštinska prava u krivičnom postupku. Prava se po svojoj prirodi sastoje iz informisanja i pružanja podrške žrtvama krivičnih djela o raznim aspektima krivičnog predmeta. Ovoj kategoriji pripadaju:

- pravo razumjeti i biti razumljiv;
- pravo na dobijanje informacija od prvog kontakta sa nadležnim organima;
- prava žrtava prilikom podnošenja prijave;
- pravo na dobijanje informacija o svom predmetu;
- pravo na usmeno i pisano prevoğenje;
- pravo na pristup i podršku službi za podršku žrtvama.

a) Pravo razumjeti i biti razumljiv

Kako bi žrtva mogla faktički ostvariti svoju aktivnu ulogu krivičnom postupku, neophodno je da se primarno ostvari nesmetan kontakt između žrtve i organa krivičnog gonjenja. Obostrano razumijevanje je ubivalentni imperativ, koji se nalaže članom 3. ove Direktive. Zbog toga, države članice trebaju preduzeti sve potrebne mjere da bi se to razumijevanje postiglo.

Ovakav zahtjev je u potpunosti razumljiv, obzirom da od mogućnosti korištenja vlastitog jezika, na jasan i razumljiv način, zavisi i kvalitet povratnih informacija od strane žrtve. Imajući tu činjenicu u vidu, stavom 3. navedenog člana, dopušteno je, kada to nije u suprotnosti sa interesima žrtve ili postupka, da se žrtvama dopusti da pri prvom kontaktu sa organima krivičnog gonjenja budu u pratnji osoba koje će im pomoći da razumiju jezik ili da budu razumljene.

b) Pravo na usmeno i pisano prevoğenje

Ovo pravo, koje je propisano članom 7. Direktive, u nužnoj je vezi sa prethodno spomenutim pravom. Naime, u slučaju da žrtva ne razumije ili ne govori jezik u krivičnom postupku, na njen zahtjev joj države članice EU osiguravaju besplatno usmeno prevođenje. Faktor besplatnosti omogućava svim žrtvama, bez obzira na njihov socijalni status, mogućnost da razumiju tok postupka i sva pitanja koja su njima upućena. Ovo pravo se može ostvariti u svim fazama postupka, od saslušanja od strane istražitelja/ovlaštenih službenih osoba, pa do usmenog prevođenja u toku glavnog pretresa. Odredbom člana 7. stav 2., otvorena je mogućnost korištenja i komunikacijske tehnologije, poput videokonferencija, telefona ili interneta, u slučajevima da je potrebna fizička prisutnost tumača, kako bi žrtve mogle pravilno ostvariti svoja prava.

Imajući u vidu suštinu ovog prava, osim usmenog, žrtva prema članovima 5. i 6. Direktive, ima pravo i na pisano prevođenje informacija i dokumenata u krivičnom postupku. Međutim, kako se ovo

pravo ostvaruje na zahtjev žrtve, proces odlučivanja po ovom zahtjevu ne smije dovesti do odugovlačenja krivičnog postupka.

Iako iz odredbe stava 1. ovog člana može proizaći zaključak da se ovo pravo obligatorno ostvaruje, te da je za njegovo ostvarenje potreban samo zahtjev žrtve, stav 7. ukazavši na mogućnost žalbe na odluku o odbijanju pružanja usmenog ili pisanog prevođenja, jasno isključuje obligatornost države za osiguranjem ovog prava žrtvi, što je kontradiktorno smislu ovog člana Direktive.

c) Pravo na dobijanje informacija od prvog kontakta sa nadležnim organima

Imajući u vidu to da najveći broj žrtava krivičnih djela ne pripada pravničkoj zajednici, te da nakon viktimizacije uopće ne znaju da su titulari prava, kao ni njihov sadržaj, u odgovornosti je država članica EU da pri prvom susretu žrtve sa nadležnim organima, bez nepotrebne odgode, žrtvama osiguraju informacije koje su neophodne da bi ostvarile pristup pravima iz Direktive. Tako prema članu 4. Direktive, žrtve trebaju biti informisane o sljedećem:

- Vrsti podrške koju mogu ostvariti i od koga;
- Postupcima za podnošenje prijave za krivična djela i položaju žrtava u takvim postupcima;
- Kako i pod kojim uslovima mogu dobiti zaštitu (i zaštitne mjere);
- Kako i pod kojim uslovima mogu dobiti pravne savjete, pravnu pomoć i svaku drugu vrstu savjeta;
- Kako i pod kojim uvjetima mogu dobiti naknadu štete;
- Kako i pod kojim uslovima imaju pravo na usmeno i pismeno prevoğenje;
- Ako borave u državi članici koja nije država članica u kojoj je počinjeno krivično djelo, sve posebne mjere, postupci ili aranžmani koji su dostupni za zaštitu njihovih interesa u državi članici u kojoj je ostvaren prvi kontakt s nadležnim tijelom;
- Dostupnim postupcima za podnošenje prijave u slučaju u kojem njihova prava ne poštuje nadležno tijelo koje djeluje u okviru krivičnog postupka;
- Kontaktnim podacima za komunikaciju o njihovom predmetu;
- Dostupnim službama za popravljavanje štete;
- Kako i pod kojim uslovima se mogu nadoknaditi troškovi nastali kao posljedica njihovog sudjelovanja u krivičnom postupku.

d) Prava žrtve prilikom podnošenja prijave krivičnog djela

Kako se od žrtve krivičnog djela često i sazna za krivično djelo, potrebno je žrtve podstaći na nesmetano prijavljivanje krivičnih djela. Na taj način se može doprinijeti smanjenju tamne brojke kriminaliteta. Stoga se, prema članu 5. Direktive, žrtvama treba dati potvrda o prijavljenom krivičnom djelu, sa svim njegovim elementima, te osigurati da se prijava podnese na jeziku koji žrtva razumije. Nesporno je da je u ohrabrenju žrtve za prijavljivanjem krivičnog djela značajna uloga i osobe koja prijavu prima. Ona se treba ponašati nepristrasno, profesionalno i sa razumijevanjem da je žrtva izašla iz viktimizacije. Na taj način se može povećati kvalitet informacija o krivičnom djelu, a i spriječiti sekundarna viktimizacija.

e) Pravo na dobivanje informacija o svojem predmetu

Uloga i značaj žrtve ne prestaju eventualnim prijavljivanjem krivičnog djela. Žrtva je ta koja je u najvećoj mjeri zainteresirana za tok postupka, kako zbog njegovog ishoda, zbog obavljanja svoje uloge svjedoka u krivičnom postupku, tako i radi ostvarivanja svojih prava i zahtjeva u krivičnom postupku. Zbog toga, žrtvu se treba izvjestiti o toku postupka, o odlukama o pokretanju ili nepokretanju istrage, o

vremenu i mjestu održavanja postupka, o prirodi optužbi protiv okrivljenoga, kao i o puštanju na slobodu ili bijegu okrivljenoga (član 6. Direktive). Kako bi se žrtve mogle obešteti, za njih je bitno i da imaju informacije o konačnim i pravosnažnim presudama.

f) Pravo na pristup i podršku službi za podršku žrtvama

Viktimizacija donosi žrtvi emocionalnu i fizičku štetu, a i nakon prestanka štetnog događaja žrtva je ranjiva. Krivični postupak koji je pred njom neminovno znači podsjećanje na viktimizaciju, pa i mogući susret sa počiniteljem krivičnog djela. Zbog toga je bitan stručan pristup lica koja kao predstavnici pravosudnih organa stupaju u kontakt sa žrtvom, te je potrebno da žrtvi pruže podršku i pomoć. Prema Direktivi, trebaju se formirati posebne službe za podršku žrtvama, a njihova podrška žrtvi treba obuhvatiti vremenski širok period: prije, u toku postupka, pa i nakon njega. Pristup Službi je besplatan (član 8.), a ona funkcionira po principu povjerljivosti. Pristup službi trebaju imati kako primarne, tako i sekundarne žrtve. One se mogu upostaviti kao javne službe ili nevladine organizacije koje rade na profesionalnom i dobrotvorskom osnovu. Prema članu 9. Službe bi davale informacije i savjete žrtvi o pristupu nacionalnom sistemu za naknadu štete, o finansijskim pitanjima krivičnog postupka i o specijalističkim službama za pružanje psihološke pomoći. Osim informativne uloge, prema članu 9., one bi imale i zaštitnu ulogu, u vidu pružanja utočišta (privremenog smještaja) žrtvi.

Procesna prava žrtve krivičnog djela

Direktivom su obuhvaćena i temeljito propisana prava žrtve u krivičnom postupku:

- Žrtva je titular prava na preispitivanje odluke o nepokretanju krivičnog gonjenja (član 11.);
- pravo na zaštitne mjere u okviru službi za popravljavanje štete (član 12.), koja uključuju preduzimanje svih mjera na sprečavanje sekundarne i ponovljene viktimizacije, zastrašivanja i odmazde;
- pravo na pravnu pomoć, ukoliko ima status stranke u krivičnom postupku;
- mogućnost na naknadu troškova postupka (član 14.);
- mogućnost povrata imovine (član 15.);
- pravo na odluku o naknadi štete od strane okrivljenog, koja treba da bude donesena u razumnom roku (član 16.). U vezi sa navedenim, nije cilj samo *de iure* osigurati zaštitu prava žrtava krivičnih djela na naknadu štete, već je i cilj da ona budu provodiva i osigurana i *de facto*. Dobar primjer tome su aktivnosti država članica Vijeća Europe, koje su već šezdesetih godina prošlog vijeka „počele stvarati sisteme naknade štete iz državnih fondova kada žrtva ne može dobiti naknadu od insolventnog počinitelja“ (Bukovac Puvača 1991, 335). Na takav korak su se države odlučile vodeći se odredbama *Deklaracije UN o osnovnim načelima pravednosti prema žrtvama zločina i zloupotrebe vlasti (1985.)*, prema kojoj, u slučaju da se žrtva ne može obešteti od štetnika ili drugih fondova, da im država treba omogućiti naknadu kroz osnivanje fondova. Prema Bukovac Puvača (1991., 335), dva su argumenta za takvo postupanje države. U prvom redu, to je način države da se iskupi žrtvi za činjenicu da svojom kriminalnom politikom nije uspjela spriječiti prvobitnu štetu, a u drugom redu, to je način izražavanja društvene solidarnosti i pravednosti. U tom kontekstu i Direktiva nalaže državama (član 16.) da promiču mjere kojima se podstiče na pružanje naknade štete.

Direktiva posebnu pažnju posvećuje nastojanju sprečavanja sekundarne i ponovljene viktimizacije, zaštiti od emocionalne i psihičke štete, te dostojanstva žrtava tokom ispitivanja i svjedočenja. S namjerom postizanja tog cilja, garantovano je niz posebnih prava:

- pravo na izbjegavanje kontakta između žrtve i počinitelja, na način da se za žrtve krivičnih djela osiguraju posebne čekaonice;
- pravo na zaštitu tokom istrage u krivičnom predmetu (primjera radi, ono se može implementirati na način da se žrtva sasluša samo ako je to neophodno ili pak da se spriječe neopravdane odgode saslušanja);
- pravo na posebnu zaštitu žrtava, koje se može ostvariti na način da se žrtvama omogući da budu saslušane u posebnim prostorijama, da saslušanje provode stručnjaci, kada je riječ o seksualnim deliktima, da sva saslušanja žrtve provodi ista osoba).

Kako bi se ta prava mogla ostvariti, posebne mjere koje se prema članu 23. Direktive mogu preduzeti od strane ovlaštenih osoba su:

- a) izbjegavanje vizuelnog kontakta počinitelja i žrtve;
- b) osiguranje saslušanja žrtve u sudnici bez njene prisutnosti (AV uređaji);
- c) izbjegavanje ispitivanja žrtve o njenom privatnom životu;
- d) saslušanje žrtve u toku glavnog pretresa, sa mogućnosti isključenja javnosti.

Prava djece u krivičnom postupku, kao žrtava krivičnih djela

Kao što je prethodno navedeno, Direktiva je propisivanjem posebnog poglavlja koje se odnosi na zaštitu djece u krivičnom postupku, djeci priznala status zaštićene skupine žrtava krivičnih djela. Tako je u članu 24. Direktive propisano da se u krivičnom postupku treba imenovati poseban zastupnik za djecu kao žrtve krivičnih djela. To se posebno odnosi na situaciju kada se njihov roditelj/staralac nalazi u sukobu interesa, jer u krivičnom postupku ima ulogu okrivljenog. Osim toga, djeca imaju pravo i na advokata, koji bi im pružio pravni savjet i zastupao njihove interese. Vodeći računa o svim negativnim aspektima neposrednog učešća djeteta u krivičnom postupku po njega, Direktiva propisuje i mogućnost da se svi razgovori sa djetetom kao žrtvom krivičnog djela audiovizuelno snimaju i kao takvi koriste kao dokaz u krivičnom postupku. Na taj način bi se trebalo postići da djeca ne budu i fizički prisutna na ročištima koja mogu imati traumatičan uticaj na njih, jer se na njima susreću sa počiniteljem krivičnog djela, a i svako ponavljanje iskaza i prisjećanje na traumatični događaj ostavlja psihičke posljedice na dijete.

KRATAK OSVRT NA PRAVNI POLOŽAJ ŽRTVE KRIVIČNOG DJELA U BIH

Bosna i Hercegovina još uvijek nije članica Europske unije, pa za nju navedena Direktiva nije obvezujući pravni akt. Međutim, ukoliko postane članicom, bit će potrebno da pristupi procesu recepcije i harmonizacije sa pravnim izvorima EU, među kojima će biti i ova Direktiva.

Zakoni o krivičnom postupku u Bosni i Hercegovini ne koriste pojam *žrtva*, već pojam *oštećeni*, pri čemu svojstvo oštećenog krivičnim djelom priznaju kako fizičkoj, tako i pravnoj osobi. Žrtva krivičnog djela u krivičnom postupku u Bosni i Hercegovini⁹³ nije subjekt u krivičnom postupku, njena uloga se svodi na ulogu dokaznog sredstva, bilo pasivnog ili aktivnog.

⁹³ Problematika pravnog položaja žrtve krivičnog djela u BiH je regulisana na više nivoa vlasti, i ima više pravnih izvora. Opći izvori su: Zakon o krivičnom postupku BiH, Zakon o krivičnom postupku FBiH, Zakon o krivičnom postupku RS, Zakon o krivičnom postupku BD BiH. Posebni zakoni koji regulišu ovu oblast su: Zakon o zaštiti i postupanju sa djecom i maloljetnicima u krivičnom postupku FBiH, Zakon o zaštiti i

Jedno od osnovnih prava oštećenog jeste biti saslušan kao svjedok u krivičnom postupku (član 95. i 100. ZKP BiH), pri čemu je to pravo fakultativnog, a ne obligatornog karaktera. Osim toga, oštećeni je aktivno legitimisan u postavljanju imovinskopravnog zahtjeva (član 207-218. ZKP BiH). Prema članu 207. stav 2. ZKP BiH, on se može odnositi na naknadu štete, povraćaj stvari ili poništenje određenog pravnog posla i podnosi se sudu najkasnije do završetka glave rasprave. Bitnu ulogu o ostvarivanju ovog prava imaju tužioc, koji prema članovima 35.(2)g i 197.(1) KZ BiH trebaju prikupiti dokaze koji su relevantni za imovinskopravni zahtjev.

Nadalje, oštećeni, ima pravo i na podnošenje prijave o izvršenom krivičnom djelu (član 214. ZKP BiH), da bude obaviješten o nesprovedenju istrage i razlozima za to (član 216. (4) ZKP BiH), da bude obaviješten o obustavi istrage (član 224. (2) ZKP BiH), da izjavi žalbu na odluku suda o troškovima krivičnog postupka i imovinskopravnom zahtjevu (član 308. (4) ZKP BiH), da da završnu riječ i da se u njoj osvrne na dokaze koji potkrepljuju njegov imovinskopravni zahtjev (član 277. ZKP BiH), da se protivi ustupanju krivičnog gonjenja stranoj državi (član 412.(5) ZKP BiH).

Visok stepen zaštite svjedoka pod prijetnjom i ugroženih svjedoka je uspostavljen Zakonom o zaštiti svjedoka pod prijetnjom i ugroženih svjedoka BiH, prema kojem se mogu odrediti posebne mjere zaštite, kako bi se spriječila njihova sekundarna ili ponovljena viktimizacija. Tako između ostalog mogu svjedočiti putem tehničkih uređaja za prijenos slike i zvuka, ili odrediti dodatne mjere kojima se osigurava neotkrivanje identiteta svjedoka.

Stav je mnogih teoretičara u BiH da je pravni položaj žrtve krivičnog djela oslabio donošenjem krivičnoprocesnog zakonodavstva iz 2003. godine, kojim su izvršeni značajni reformski zahvati u krivičnopravnom postupanju u BiH. Prema Hanušić (2015, 12), iako žrtve imaju pravo da traže naknadu štete uzrokovane krivičnim djelom, u praksi to pravo rijetko koriste, tako da je uloga žrtve kao svjedoka ono što je dominantno u krivičnim postupcima u BiH. Razlog što žrtve uopće ne podnose zahtjev na naknadu štete, jeste njihova neinformiranost o pravima. To pak može biti posljedica okolnosti da tužioc i sudovi ne rade svoj posao temeljito (Hanusić, 2015, 12). Osim toga, vrlo značajno je navesti kako u mnogim predmetima za ratne zločine u BiH, žrtve naknadu štete nisu niti dobile. Od ukupno 162 pravosnažno okončana predmeta Odluka za ratne zločine Suda BiH, u kojima je pravosnažno osuđeno 185 osoba, samo je u 9 predmeta žrtvama u krivičnom postupku dodijeljen imovinskopravni zahtjev. Imajući u vidu kako veliki broj žrtava ne želi otkriti svoj (pred krivičnim sudom) zaštićeni identitet, one su u konačnici onemogućene da podignu tužbu pred građanskim sudom (budući da ona može biti samo od imenovanog tužitelja).

Kako se može vidjeti, krivično zakonodavstvo BiH zaista jeste žrtvama krivičnih djela promulgiralo brojna prava, a komparativno gledajući, ona su po kvantiteti i kvaliteti u skladu sa predmetnom Direktivom. Međutim, bez da se utvrdi i stvarna implementacija tih prava, ne može se konstatovati da pravni sistem u Bosni i Hercegovini zaista i djeluje u korist žrtve. Žrtve se u praksi suočavaju sa brojnim problemima: od neinformiranosti o pravima, nužnosti da angažuju advokata koji će zastupati njihove interese – što isključuje dostupnost pravde za sve, do toga da je njihova uloga svedena samo na formalnu ulogu svjedoka. I materijalno i emotivno iscrpnu bitku za svoja prava vode u prosjeku jako dugo, kroz višegodišnja suđenja. U pogledu naknade štete uzrokovane krivičnim djelom, i u slučaju da odluka Suda bude donesena u njihovu korist, veliki broj pogađa insolventnost osuđenog, tako da u njihovom slučaju naknada bude ostvareno samo formalno, a ne i suštinski.

ZAKLJUČAK

Iz prethodno navedenog može se zaključiti da je Europska unija kročila odlučnim korakom savremenim putem izmjenjena stoljećima prisutne percepcije pravnog položaja žrtve krivičnog djela u krivičnom postupku – i da radi na planu njegovog unapređenja. Takva kretanja su rezultirala usvajanjem pravnih propisa koja žrtvi zaista daju značajan položaj u krivičnom postupku, odnosno utvrđuju njena prava. Međutim, ne treba zanemariti činjenicu da u praksi često postoji dubok jaz između onoga što bi trebalo biti i onoga što jeste u konkretnoj situaciji. Svrha, kako nacionalnih, tako i međunarodnih akata nije samo da budu doneseni, nego da uz njihovo donošenje uslijedi i njihova učinkovita primjena. Iako se veliki broj njih donosi, usljed površnog praktičnog bavljenja žrtvama, kao i često neevoluiranog načina razmišljanja onih koji te dokumente provode, veliki broj žrtava ostane uskraćen u svojim pravima. Često se zaboravlja da programi zaštite i pomoći žrtvama zahtjevaju dugoročan pristup žrtvama, a ne samo formalno promulgiranje njihovih prava i kratkoročne vidove pomoći.

Direktivom su se nastojale, barem *de iure*, otkloniti prepreke koje su do njenog donošenja postojale na planu efikasne zaštite prava žrtava krivičnih djela, a koje se primarno odnose na informisanje žrtava o njihovim pravima, ali i angažovanju stručnih lica koja će žrtvama krivičnih djela pružiti potrebnu pomoć i podršku. Značajan doprinos Direktive je i u činjenici što više nije jedino na tužiocima ili sudu odgovornost informisanja žrtve o njenim pravima, već je ona prenesena i na ovlaštene organe koji prvi stupe u kontakt sa njom. Osim toga, Direktiva stvara obavezu državama da razviju učinkovite dodatne mjere za zaštitu žrtava od sekundarne ili ponovljene viktimizacije. Nedostajući element Direktive su sistematične odredbe o načinu implementacije prava žrtve, posebno na planu naknade štete uzrokovane krivičnim djelom ili pak uspostave fondova za naknadu štete u slučaju insolventnosti počinitelja krivičnih djela, obzirom da je Direktiva njihovu regulaciju prepustila nacionalnoj regulaciji država članica. Takav bi pristup mogao imati za posljedicu nejednakost u pogledu efikasnosti procedure u implementaciji prava žrtava u državama članicama EU.

Najzad, imajući u vidu obvezujuću pravnu snagu Direktive za države članice EU, za očekivati je da će se u narednom periodu na regionalnom nivou unaprijediti uslovi za poboljšanje statusa žrtve krivičnog djela, ali i konkretne aktivnosti pravosudnih organa po tom pitanju. To će neminovno iziskivati povećan nadzor nad provedbom Direktive, kao i uvođenje sankcija onima koji u okviru pravosudnog sistema svojim neradom i nemarom za žrtvom, onemogućavaju ili otežaju ostvarivanje njenih prava.

LITERATURA

- Albrecht, Peter-Alexis. "The Functionalization of the Victim in the Criminal Justice System." *Buffalo Criminal Law Review* (University of California Press) 3, no. 1 (1999).
- Borovec, Krunoslav i Burazer, Marina. "Zaštita žrtava kaznenih djela." *Policajska sigurnost*, br. 1-2 (2007).
- Bukovac Puvača, Maja. "Državne naknade žrtvama kaznenih djela u Republici Hrvatskoj." *Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci*, 1991.
- "Direktiva 2012/29/EU Europskog parlamenta i Vijeća od 25. listopada 2012. o uspostavi minimalnih standarda za prava, potporu i zaštitu žrtava kaznenih djela te o zamjeni Okvirne odluke Vijeća 2001/220/PUP." Službeni list EU L 315/57, od 14.11.2012.
- Hanušić, Adrijana. *Enforcement of damage compensation claims of victims of war in criminal proceedings in Bosnia and Herzegovina: Situation, challenges and perspectives*. TRIAL, 2015.
- O'Hear, Michael M. "Victims and Criminal Justice: What's Next?" *Federal Sentencing Reporter: Victims and Sentencing II: Beyond the CVRA* (University of California Press on behalf of the Vera Institute of Justice) 19, no. 2 (2006).
- Prittitz, Cornelius. "The Resurrection of the Victim in Penal Theory", *Buffalo Criminal Law Review*, 1999.
- Rašić, Mario i Veber, Sandra. "Usporedba hrvatskog zakonodavstva o zaštiti žrtava i svjedoka kaznenih djela s Direktivom 2012/29/EU o uspostavi minimalnih standarda, prava, podrške i zaštite žrtava zločina." *Policajska sigurnost* 3, br. 22 (2013).
- Smith, Alyna C. *Guide to the EU Victims' directive: advancing access to protection, services and justice for undocumented migrants*. PICUM, 2015.
 - Šimić, Goran i Seizović, Zarije. "Kaznenopravni i građanskopravni aspekti naknade nematerijalne štete bivšim logorašima u Bosni i Hercegovini." *Pravna misao*, No. 1-2 (2015).
 - *Zakon o krivičnom postupku Bosne i Hercegovine*, ("Službeni glasnik BiH", broj br. 3/03, 32/03, 36/03, 26/04, 63/04, 13/05, 48/05, 46/06, 76/06, 29/07, 32/07, 53/07, 76/07, 15/08, 58/08, 12/09, 16/09, 93/09, 72/13).
 - *Zakon o zaštiti svjedoka pod prijetnjom i ugroženih svjedoka BiH*, ("Službeni glasnik BiH", broj 3/03, 21/03, 61/04 i 55/05).
- http://ec.europa.eu/justice/criminal/victims/rights/index_en.htm

Gelir Dağılımı, Demokrasi, Reel Gelir ve Dışa Açıklık İlişkisi: Balkan Ülkeleri İçin Ampirik Bir Uygulama

Dr. Ali Acaravcı, Mustafa Kemal Üniversitesi
acaravci@mku.edu.tr

Mr. Sinan Erdoğan, Mustafa Kemal Üniversitesi
sinanerdogan@mku.edu.tr

Dr. Seyfettin Artan, Karadeniz Teknik Üniversitesi
artan@ktu.edu.tr

ÖZET

Bu çalışma, Balkan Ülkelerinde gelir dağılımı, demokrasi, reel gelir ve dışa açıklık arasındaki nedensellik ilişkileri, yatay-kesit bağımlılığı dikkate alan ikinci nesil panel veri yöntemleri kullanarak 1996-2010 dönemi için araştırmaktadır. Yatay kesit bağımlılık ve eğitim katsayıları homojenlik test sonuçlarına göre, model yatay kesit bağımlıdır ve hesaplanacak eğitim katsayıları heterojendir. Değişkenler arasındaki nedensel ilişkiler, yatay kesit bağımlılığı dikkate alan, ülke bazlı sonuçlar elde etmeye olanak sağlayan ve iki açıklayıcı değişkenin bağımlı değişken üzerindeki etkisini aynı anda test etmeye olanak sağlayan Konya (2006) panel nedensellik modeliyle incelenmiştir. Analiz sonuçları şu şekilde özetlenebilir: Demokrasi, gelir reel gelir ve ticari açıklıktan gelir dağılımına doğru nedensellik ilişkisi mevcuttur. Demokrasi ve dışa açıklık, gelir dağılımı üzerinde daha güçlü ortak etkiye sahiptir.

Anahtar Kelimeler: Balkan Ülkeleri, Gelir Dağılımı, Demokrasi, Dışa Açıklık, Panel Nedensellik Analizi.

Relationships of Income Distribution, Democracy, Real Income and Trade Openness: The Empirical Evidence from Balkan States

ABSTRACT

This study explores the causal relationships between income distribution, democracy, real income and trade openness in Balkan States for 1996-2010 period by using the second-generation panel data methods under cross-sectional dependence. According to cross-sectional dependence and homogeneity tests, model is cross-sectionally dependent and slope coefficients are heterogeneous. Causal relationships between variables have been examined by using Konya (2006) panel data causality approach which allows cross-sectional dependence and gives possibility to examine two explanatory variables' effects on dependent variable and obtain country-specific results. The results can be summarized as follows: There exist causal relationships from democracy, real income and trade openness to income distribution. Democracy and trade openness have more powerful common effects on income distribution.

Keywords: Balkan States, Income Distribution, Democracy, Trade Openness, Panel Causality Analysis.

GİRİŞ

Gelir dağılımı adaleti, iktisadi ve sosyolojik araştırmalarda öne çıkan ve sürekli güncel olan bir çalışma alanı olmuştur. İktisadi analizlerde, gelir dağılımı eşitsizliğinin öne çıkmasında birçok neden olmakla beraber, temelde iki hususun etki yaptığı söylenebilir. Bunlardan birincisi, Kuznets (1955) tarafından şekillendirilen ve iktisadi literatüre “*Kuznets Eğrisi*” olarak giren iktisadi büyüme ve gelir dağılımı arasındaki ilişkinin yönünü irdeleyen paradigmadır. İkincisi ise, iktisadi büyüme sürecinde kurumsal faktörlerin analize dâhil edilmesidir. Bu husus, kurumsal yapıdaki değişimlerin, iktisadi büyüme sürecinin doğrudan bir belirleyicisi mi ya da farklı değişkenler üzerinden dolaylı olarak etkilediği bir süreç mi olduğu sorusunu gündeme getirmiştir. Kurumsal yapı ve iktisadi büyüme arasında dolaylı ilişkilerin irdelenmesi noktasında, farklı ara göstergeler kullanılmış olsa da, özellikle kurumsal yapı ve gelir dağılımı ilişkisi dikkat çekmiş, kurumsal yapı ve gelir dağılımı adaleti ilişkisinin incelenmesinde ise özellikle demokrasinin ve gelir dağılımı üzerine etkisi öne çıkan çalışma alanı olmuştur. Demokrasi ve gelir dağılımı ilişkisi, başlarda iktisadi analizlerden ziyade, sosyolojik ve politik araştırmaların konusu olmuştur. İzleyen süreçte, dünya iktisadi yaşamında gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler ayrımı belirginleşmeye başladığında, politik yapının iktisadi sistemi belirleyen önemli bir husus olması nedeniyle demokrasi ve gelir dağılımı ilişkisi ilgi çeken çalışma alanı olmuştur.

Politik yapı; salt siyasal süreçleri değil, aynı zamanda ülkelerin sahip olduğu piyasa yapısını da hukuk sistemi, seçim sistemi, gayri resmi kurumlar gibi kanallar vasıtasıyla etkileyen bir husustur. Politik yapının iktisadi sistemin önemli bir belirleyicisi olması, yaratılan gelirin bölüşülmesi ve dolayısıyla gelir dağılımı sürecini doğrudan etkileyebilmesi sonucunu doğurmakta ve ayrıca bireyleri de bu sürecin birer belirleyicisi haline getirmektedir. Bu bağlamda demokratik bir politik yapının hâkim olduğu ülkelerde, her siyasal seçim, bir sonraki siyasal dönemde şekillenecek olan resmi ve gayri resmi iktisadi ve politik kurumların oylanması anlamına gelmektedir. Ekonomi açısından bu durum, aslında bir sonraki dönemde yaratılacak gelirin nasıl bölüşüleceğinin oylanmasıdır. Bu noktada demokrasi, seçimler vasıtasıyla gelir dağılımı açısından bir “*eşitleyici*” (Acemoğlu vd., 2013) işlevi üstlenmekte ve böylece gelir dağılımı eşitsizliğinin ortadan kalkmasına katkı yapmaktadır. Bu bağlamda demokrasi, hem gelir dağılımı adaletinin önemli bir belirleyicisi haline gelmekte, hem de bireylere gelirden alacakları payı oy mekanizması ile belirleme sürecine katılma imkânı tanımaktadır.

Balkan bölgesi, Türkiye, Yunanistan gibi uzun yıllardır inişli çıkışlı da olsa demokrasi deneyimlemiş ülkelerin yanı sıra, Romanya gibi yakın dönemde demokratik kurumları inşa etmiş, Yugoslavya'nın yıkılmasını izleyen dönemde süren kanlı iç savaş neticesinde ortaya çıkan devletler arasında demokrasiyi benimsemiş ve halen demokratik kurumları geliştirme aşamasında olan ülkeleri barındırmaktadır. Fakat bazı bölgelerde çatışma riski halen devam etmektedir. Bu bağlamda bölge politik yapı açısından halen geçiş ve değişim aşamasında olmakla beraber, iktisadi açıdan da kimi bölgelerde yıkıcı geçen iç savaşın etkilerinin yanı sıra Avrupa Birliği bölgesinde halen etkileri devam etmekte olan kamu borç stoku krizinin yarattığı sonuçları deneyimlemektedir. Bu hususlar bölgede gelir dağılımı adaletini etkilemekte, bölgenin politik ve iktisadi gelişim sürecinin gelir dağılımı üzerine etkilerinin araştırılmasını zorunlu kılmaktadır.

Bu çalışmada, Balkan bölgesinde kısmen veya tam olarak yer alan ülkeler bağlamında gelir dağılımı, demokrasi, reel gelir ve dışa açıklık arasındaki nedensellik ilişkileri, yatay-kesit bağımlılığı dikkate ikinci nesil panel veri yöntemleri kullanılarak 1996-2010 dönemi için araştırılmaktadır. Çalışmanın ikinci kısmında literatür kısaca özetlenmiştir, üçüncü kısımda model, örnekleme ve yöntemle ilişkin tanıtıcı bilgilere yer verilmiştir. Ampirik analiz sonuçlarının tartışıldığı dördüncü bölümü çalışmanın genel bir değerlendirilmesinin yapıldığı sonuç kısmı takip etmiştir.

LİTERATÜR

Literatürde ekonomik ve kurumsal faktörlerin gelir dağılımı üzerindeki etkileri daha çok yatay-kesit ve panel veri analiz yöntemleri kullanılarak tahmin edilmektedir. Gelir dağılımı ile ekonomik ve kurumsal faktörler arasındaki nedensellik ilişkilerinin ise ekonometrik analiz yöntemlerindeki gelişmelere bağlı olarak özellikle son dönemde literatürde yer aldığını ifade etmek mümkündür. Demokrasi, reel gelir, dışa açıklık ve gelir dağılımı arasındaki ilişkileri inceleyen bazı çalışmalar Tablo.1’de sunulmuştur. Çalışmalardan elde edilen bulgular genel olarak değerlendirildiğinde; demokrasi ve dışa açıklık ile gelir dağılımı arasındaki ilişkiye dair net bir uzlaşımın olmadığı görülmektedir. Reel gelir ve gelir dağılımı arasında ilişkileri inceleyen çalışmalara bakıldığında ise genel olarak Kuznets’in ortaya attığı farklı gelir seviyesine göre gelir dağılımı eşitsizliğinin değişeceği görüşü desteklenmektedir.

Tablo 1: Demokrasi, Dışa Açıklık ve Reel Gelirin Gelir Dağılımı Üzerine Etkilerini İnceleyen Çalışmalar

Demokrasinin Gelir Dağılımı Üzerindeki Etkilerini İnceleyen Çalışmalar			
Yazar (lar)	Örneklem (Dönem)	Yöntem	Sonuç
Bollen ve Jackman (1985)	59 Ülke	İki Aşamalı En Küçük Kareler Yöntemi	İlişki Yok
Muller (1988)	55 Ülke, 1965-1975	Regresyon Analizi	Olumlu Etki
Barro (2000)	100 Ülke, 1960-1990	Panel Veri Analizi	Demokrasi Göstergesine Göre Farklı Etki
Chong (2001)	99 Ülke, 1960-1995	Panel Veri Analizi	Demokrasi Seviyesine Göre Farklı Etki
Gradstein, Milanovic ve Ying (2001)	126 Ülke, 1960-1998	Panel Veri Analizi	Olumlu Etki
Reuveny ve Li (2003)	69 Ülke, 1960-1996	Panel Veri Analizi	Olumlu Etki
Lee (2005)	64 Ülke, 1970-1994	Panel Veri Analizi	Olumlu Etki
Shen & Yao (2008)	Çin (48 Bölge), 1986-2002	Statik ve Dinamik Panel Veri Analizi	Olumlu Etki
Wagle (2009)	Güney Asya Ülkeleri, 1980-2003	Panel Veri Analizi	Olumsuz Etki
Acemoğlu vd. (2013)	184 Ülke, 1960-2010	Panel Veri Analizi	Güçlü İlişki Yok
Artan & Kalaycı (2014)	63 Ülke, 1995-2005	Panel Veri Analizi	Gelişmişlik Seviyesine Göre Farklı Etki
Reel Gelirin Gelir Dağılımı Üzerindeki Etkilerini İnceleyen Çalışmalar			
Yazar (lar)	Örneklem (Dönem)	Yöntem	Sonuç
Deininger & Squire (1998)	108 Ülke, 1960-1992	Panel Veri Analizi	Kuznets Hipotezi Zayıf Derecede Geçerli
Barro (2000)	100 Ülke 1960-1990	Panel Veri Analizi	Kuznets Hipotezi Geçerli
Azzoni (2001)	Brezilya, 1939-1935	Regresyon Analizi	Ele Alınan Bölgeye Göre Farklı Etki
Dışa Açıklığın Gelir Dağılımı Üzerindeki Etkilerini İnceleyen Çalışmalar			
Yazar (lar)	Örneklem (Dönem)	Yöntem	Sonuç
Edwards (1997)	44 Ülke, 1970, 1980	Yatay-Kesit Analizi	İlişki Yok
Chakrabarti (2000)	73 Ülke, 1985	Yatay-Kesit Analizi	Olumlu Etki
Calderon & Chong (2001)	102 Ülke, 1960-1995	Panel Veri Analizi	Olumlu Etki
Chun Zhu & Trefler (2005)	Gelişmekte Olan Ülkeler	Genel Denge Analizi	Olumsuz Etki
Babones & Vonada (2009)	Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkeler, 1975-1995	Yatay-Kesit Analizi Panel Veri Analizi	İlişki Yok
Szekely & Samano (2012)	18 Ülke, 1980-2010	Panel Veri Analizi	Olumlu Etki

MODEL, ÖRNEKLEM VE YÖNTEM

Bu çalışmada; Balkan ülkelerinde (Bulgaristan, Hırvatistan, Yunanistan, Romanya, Slovenya, Türkiye); gelir dağılımı, demokrasi, reel gelir ve dışa açıklık ilişkisi 1996-2010 dönemi için yatay kesit bağımlılığı dikkate alan panel veri yöntemleri kullanılarak araştırılmıştır. Değişkenler arasındaki nedensellik ilişkilerini test etmek amacıyla, yatay kesit bağımlılığı da dikkate alan aşağıdaki Konya (2006) nedensellik modeli kullanılmıştır:

$$GINI_{Nt} = \alpha_{1N} + \sum_{l=1}^{p_l} \beta_{1Nl} GINI_{Nt-l} + \sum_{l=1}^{p_l} \delta_{1Nl} DEMOC_{Nt-l} + \sum_{l=1}^{p_l} \gamma_{1Nl} GDP_{Nt-l} + \sum_{l=1}^{p_l} \varphi_{1Nl} TR_{Nt-l} + \varepsilon_{11t} \quad (1)$$

Burada $N=1,2,\dots,6$ ve $t=1,2,\dots,15$ 'dir. Model 1996-2010 yılları arası için eksiksiz veri seti ile sınırlanmış olup *GINI* değişkeni gelir dağılımı adaletini temsil eden gini endeksini ifade etmekte olup harcanabilir gelire göre gelir dağılımı adaletini ölçmekle beraber 0-100 arasında değişmektedir. Ayrıca *GDP* kişi başı harcanabilir reel geliri, *TR* değişkeni ise ticari açıklığı, *DEMOC* değişkeni ise ilgili ülkelerde demokratik kurumları ifade etmektedir. *DEMOC* değişkeni, Uluslararası Ülke Risk Rehberi (ICRG) tarafından yayınlanan demokratik hesap verilebilirlik ve hukukun üstünlüğü değişkenleri kullanılarak oluşturulmuştur. Her iki değişken de 0 ile 6 arasında değişmekte olup, öncelikle her iki değişkenin ortalaması alınmış ve 0-100 arasında değişecek şekilde indeks yeniden ağırlıklandırılmıştır. *GDP* ve *TR* değişkenleri Dünya Bankası Dünya Gelişme Göstergeleri çevrimiçi veri tabanından (World Bank World Development Indicators Online Database) alınmıştır. *GINI* değişkeni ise Solt (2009) tarafından yayınlanmış olan "Standartlaştırılmış Dünya Gelir Dağılımı Eşitsizliği Veri Tabanı (SWID)"'ndan elde edilmiştir. Tüm değişkenlerin doğal logaritması alınmış ve doğrusallaştırılmıştır.

Panel veri analizinde kullanılan testler, değişkenler arasında ve modelde bulunma ihtimali olan, yatay kesit bağımlılık özelliklerine duyarlıdır. Bu nedenle panel veri modellerinde değişkenler arasında oluşabilecek yatay kesit bağımlılık ilişkilerinin araştırılması önem kazanmakla beraber, değişkenlerde veya modelde oluşabilecek yatay kesit bağımlılık özelliklerinin göz ardı edilmesi sapmalı tahminlere neden olabilmektedir. Bu nedenle modelin yatay kesit bağımlılık özellikleri Breusch-Pagan'ın (1980) LM testi ile araştırılmıştır. Yatay kesit bağımlılık testi için yokluk ve alternatif hipotezler ile hesaplanan test istatistiği aşağıdaki gibidir:

$H_0 = \text{Yatay Kesit Bağımlılık Yoktur.}$

$H_1 = \text{Yatay Kesit Bağımlılık Vardır.}$

$$LM = T \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N (\hat{p}_{ij})^2 \frac{X'X N(N-1)}{2} \quad (2)$$

Ayrıca denklemlerde hesaplanacak olan eğim katsayılarının homojenlik özellikleri Pesaran & Yamagata (2008) tarafından geliştirilen delta testleri ile araştırılmıştır. Eğim katsayılarının homojenliği için yokluk ve alternatif hipotezler ile hesaplanan test istatistiği aşağıdaki gibidir:

$H_0 = \text{Eğim Katsayıları Homojendir.}$

$H_1 = \text{Eğim Katsayıları Heterojendir.}$

$$\tilde{\Delta} = \sqrt{N} \left(\frac{N^{-1} \tilde{S} - k}{\sqrt{2k}} \right) \quad (3a)$$

$$\tilde{\Delta}_{adj} = \sqrt{N} \left(\frac{N^{-1} \tilde{S} - E(\tilde{z}_{IT})}{\sqrt{Var(\tilde{z}_{IT})}} \right) \quad (3b)$$

AMPİRİK SONUÇLAR

Çalışmada ilk olarak, modele ait yatay kesit bağımlılığı ve eğim katsayılarının homojenliği test edilmiştir. Tablo 2’de bu testlere ait yokluk hipotezleri güçlü bir biçimde reddedildiği görülmektedir. Bu sonuçlara göre model, yatay kesit bağımlıdır ve hesaplanacak eğim katsayıları heterojendir.

Tablo 2: Yatay Kesit Bağımlılık ve Katsayı Homojenliği Test Sonuçları

LM Test	32.507 (0.000)
Delta Tilde	4.480 (0.000)
Delta Tilde Adj	5.332 (0.000)

Açıklama: Parantez içindeki değerler, olasılık değerleridir.

Modelin yatay kesit bağımlı ve hesaplanacak eğim katsayılarının heterojen olması, yatay kesit bağımlılığa duyarlı ve heterojen eğim katsayıları hesaplamaya izin veren yöntemlerin kullanımını zorunlu kılmaktadır. Değişkenler arasında nedensel ilişkileri test etmek amacıyla, metodolojik olarak Granger nedensellik testine dayanan ve yatay kesit bağımlılığı bootstrap yöntemiyle modelleyen, Konya (2006) tarafından geliştirilmiş nedensellik testi kullanılmıştır. Ayrıca Konya (2006) testinde iki açıklayıcı değişkenin, bağımlı değişken üzerindeki ortak etkisi de test edilebilmektedir. Konya nedensellik test sonuçları Tablo 3 ve Tablo 4’de yer almaktadır. Bu tablolardan elde edilen genel sonuçlar aşağıdaki gibi özetlenebilir:

- ✓ Bulgaristan için demokrasi değişkeninden gelir dağılımına doğru %5 anlamlılık düzeyinde, reel milli gelir değişkeninden gelir dağılımına doğru %1 anlamlılık düzeyinde ve dışa açıklık değişkeninden gelir dağılımına doğru %5 anlamlılık düzeyinde bir nedensellik ilişkisi bulunmaktadır. Ekonomik ve demokrasi alanındaki gelişmeler, gelir dağılımının iyileştirilmesinde olumlu katkı sağlamaktadır.
- ✓ Romanya için reel milli gelir değişkeninden gelir dağılımına doğru %1 anlamlılık düzeyinde ve dışa açıklık değişkeninden gelir dağılımına doğru %1 anlamlılık düzeyinde bir nedensellik ilişkisi bulunmaktadır. Olumlu ekonomik gelişmeler, gelir dağılımının düzelmesine yardımcı olmaktadır.
- ✓ Türkiye için reel milli gelir değişkeninden gelir dağılımına doğru %1 anlamlılık düzeyinde bir nedensellik ilişkisi bulunmaktadır. Kişi başı gelir artışları, gelir dağılımının iyileştirilmesinde olumlu etkilemektedir.
- ✓ Diğer ülkeler için demokrasi, reel milli gelir ve dışa açıklık değişkenlerinden gelir dağılımına doğru nedensellik ilişkisi bulunmamaktadır.

Tablo 3: Konya Nedensellik Testi Sonuçları

	$H_0 : \text{DEMOC} \Rightarrow \text{GINI}$				$H_0 : \text{GDP} \Rightarrow \text{GINI}$				$H_0 : \text{TR} \Rightarrow \text{GINI}$			
	10%	5%	1%		10%	5%	1%		10%	5%	1%	
<i>Bulgaristan</i>	27.0**	10.1	16.8	41.8	26.5***	8.1	12.1	23.7	18.7**	8.9	13.9	29.3
<i>Hırvatistan</i>	0.5	9.4	15.3	34.4	2.0	6.9	10.3	20.1	4.4	7.9	11.9	24.1
<i>Yunanistan</i>	4.2	8.8	13.7	31.0	1.7	6.5	9.8	20.0	0.3	8.4	13.4	28.9
<i>Romanya</i>	2.3	10.2	17.3	42.2	30.1***	8.0	12.0	24.3	82.7***	7.8	12.1	29.7
<i>Slovenya</i>	0.1	8.7	13.7	29.3	9.0	10.6	18.1	45.3	0.7	8.4	12.8	26.0
<i>Türkiye</i>	2.2	8.6	13.8	31.6	88.0***	8.4	12.7	26.5	3.7	8.1	12.8	27.5

Not: \Rightarrow Granger nedeni değildir. * %10 anlamlılık düzeyinde, ** %5 anlamlılık düzeyinde, *** ise %1 anlamlılık düzeyinde 10.000 bootstrap tekrardan elde edilen kritik değerler için istatistiksel olarak anlamlılığı ifade etmektedir.

- ✓ Bulgaristan için demokrasi-reel milli gelir değişkenlerinden gelir dağılımına doğru %10 anlamlılık düzeyinde ve demokrasi-dışa açıklık değişkenlerinden gelir dağılımına doğru %1 anlamlılık düzeyinde bir nedensellik ilişkisi bulunmaktadır. Ekonomik ve demokrasi alanındaki gelişmeler, gelir dağılımının iyileştirilmesini olumlu etkilemektedir.
- ✓ Hırvatistan için reel milli gelir-dışa açıklık değişkenlerinden gelir dağılımına doğru %10 anlamlılık düzeyinde bir nedensellik ilişkisi bulunmaktadır. Kişi başı gelir artışları, gelir dağılımının iyileştirilmesinde olumlu etkilemektedir.
- ✓ Slovenya için demokrasi-dışa açıklık değişkenlerinden gelir dağılımına doğru %10 anlamlılık düzeyinde bir nedensellik ilişkisi bulunmaktadır. Dışa açılma ve demokratik gelişmeler, gelir dağılımının iyileştirilmesini olumlu etkilemektedir.
- ✓ Türkiye için demokrasi-reel milli gelir değişkenlerinden gelir dağılımına doğru %10 anlamlılık düzeyinde, demokrasi-dışa açıklık değişkenlerinden gelir dağılımına doğru %5 anlamlılık düzeyinde ve reel milli gelir-dışa açıklık değişkenlerinden gelir dağılımına doğru %5 anlamlılık düzeyinde bir nedensellik ilişkisi bulunmaktadır. Ekonomik ve demokrasi alanındaki gelişmeler, gelir dağılımının iyileştirilmesini olumlu etkilemektedir. Diğer ülkeler için demokrasi, reel milli gelir ve dışa açıklık değişkenlerinden gelir dağılımına doğru nedensellik ilişkisi bulunmamaktadır.

Tablo 4: Konya Nedensellik Testi Sonuçları

	$H_0 : \text{DEMOC\&GDP} \rightarrow \text{GINI}$				$H_0 : \text{DEMOC\&TR} \rightarrow \text{GINI}$				$H_0 : \text{GDP\&TR} \rightarrow \text{GINI}$			
	10%	5%	1%		10%	5%	1%		10%	5%	1%	
<i>Bulgaristan</i>	8.3*	7.5	11.4	24.3	32.9***	9.5	15.2	32.9	0.2	10.1	15.5	32.3
<i>Hırvatistan</i>	1.2	6.4	9.9	19.4	1.8	7.6	11.5	22.0	9.3*	6.9	10.6	22.1
<i>Yunanistan</i>	0.6	8.7	13.0	28.4	5.0	8.7	13.5	29.1	6.6	7.0	10.6	23.4
<i>Romanya</i>	0.1	7.8	13.1	31.0	0.5	7.8	12.1	24.1	0.4	7.0	10.7	21.2
<i>Slovenya</i>	4.8	7.9	12.8	30.1	8.8*	8.4	13.4	31.8	0.8	8.1	12.7	27.0
<i>Türkiye</i>	96.3***	7.2	11.3	23.2	19.1**	8.0	13.0	28.7	24.6**	8.0	12.8	25.7

Not: \rightarrow Granger nedeni değildir. * %10 anlamlılık düzeyinde, ** %5 anlamlılık düzeyinde, *** ise %1 anlamlılık düzeyinde 10.000 bootstrap tekrarıyla elde edilen kritik değerler için istatistiksel olarak anlamlılığı ifade etmektedir.

SONUÇ

Bu çalışmada; Balkan ülkelerinde (Bulgaristan, Hırvatistan, Yunanistan, Romanya, Slovenya, Türkiye); gelir dağılımı, demokrasi, reel gelir ve dışa açıklık ilişkisi 1996-2010 dönemi için yatay kesit bağımlılığı dikkate alan panel veri yöntemleri kullanılarak araştırılmıştır. Çalışma kapsamında elde edilen sonuçlar aşağıdaki gibi özetlenebilir: i) Çalışmanın modeli yatay kesit bağımlıdır ve hesaplanacak olan eğim katsayıları heterojendir. ii) Bulgaristan'da demokrasi değişkeninden gelir dağılımına, iii) Bulgaristan, Romanya ve Türkiye'de kişi başı reel gelir değişkeninden gelir dağılımına, iv) Bulgaristan ve Romanya'da ticari açıklık değişkeninden, gelir dağılımına, v) Bulgaristan ve Türkiye'de demokrasi ve reel gelir değişkenlerinden gelir dağılımına, vi) Bulgaristan, Slovenya ve Türkiye'de demokrasi ve ticari açıklık değişkeninden gelir dağılımı değişkenine, vii) Hırvatistan ve Türkiye'de kişi başı reel gelir ve ticari açıklık değişkenlerinden gelir dağılımına doğru bir nedensellik söz konusudur.

Sonuç olarak, analiz edilen ülkeler arasında farklılıklar söz konusu olsa da demokrasi, reel gelir ve dışa açıklığın, gelir eşitsizliğinin önemli belirleyicileri olarak tespit edilmiştir. Bu sonuç, gelir dağılımı eşitsizliği ile mücadelede ekonomik ve demokratik alanda tedbirlerin alınması gereğini ortaya koymaktadır. Ülkelerin kurumsal altyapılarını güçlendirmesi, dış ticaret üzerindeki kısıtlamaların küresel düzeyde azaltılması ve kişi başı gelirin yükseltilmesi, bölgesel ve küresel boyutta gelir dağılımı eşitsizliği ile etkili bir şekilde mücadelede önemli katkı sağlayabilecektir.

KAYNAKÇA

- Acemoğlu, D., Naidu, S., Restrepo, P. & Robinson, J.A. (2013). Democracy, Redistribution and Inequality. *NBER Working Paper*, No. 19746.
- Artan, S. & Kalaycı C. (2014). Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkelerde Dışa Açıklık, Demokrasi ve Gelir Dağılımı İlişkisi. *Sosyal Güvenlik Dergisi*, 4(2): 69-88.
- Azzoni, C.R. (2001). Economic Growth and Regional Income Inequality in Brazil. *The Annals of Regional Science*, 35(1): 133-152.
- Bababones, S.J. & Vonada, D.C. (2009). Trade Globalization and National Income Inequality: Are They Related?. *Journal of Sociology*, 45(1): 5-30.
- Barro, R.J. (2000). Inequality and Growth in a Panel of Countries, *Journal of Economic Growth*, 5: 5-32.
- Bollen, K.A. & Jackman, R.W. (1985). Political Democracy and the Size Distribution of Income. *American Sociological Review*, 50(4): 438-457.
- Breusch, P.S. & Pagan, A.R. (1980). The Lagrange Multiplier Test and Its Applications to Model Specification in Econometrics. *Review of Economic Studies*, 11(7); 239-253.
- Calderon, C. & Chong, A. (2001). External Sector and Income Inequality in Interdependent Economies Using a Dynamic Panel Data Approach. *Economics Letters*, 71: 225-231.
- Chakrabarti, A. (2000). Does Trade Cause Inequality?. *Journal of Economic Development*, 25(2): 1-21.
- Chong, A. (2001). Inequality, Democracy and Persistence: Is There a Political Kuznets Curve?. (<https://publications.iadb.org/bitstream/handle/11319/1905/Inequality%2c%20Democracy%2c%20and%20Persistence%20Is%20There%20a%20Political%20Kuznets%20Curve%3f.pdf?sequence=1>) (Erişim Tarihi: 10.4.2017).
- Chun Zhu, S. & Terfler, D. (2005). Trade and Inequality in Developing Countries: A General Equilibrium Analysis. *Journal of International Economics*, 65: 21-48.
- Deninger, K. & Squire, L. (1998). New Ways of Looking at Old Issues: Inequality and Growth. *Journal of Development Economics*, 57:259-287.
- Dünya Bankası (2017). Dünya Kalkınma Göstergeleri (World Development Indicators). <http://databank.worldbank.org/data/views/variableSelection/selectvariables.aspx?source=world-development-indicators#> (Erişim Tarihi: 16.02.2017).
- Edwards, S. (1997). Trade Policy, Growth and Income Distribution. *The American Economic Review*, 87(2): 205-210.
- Gradstein, M., Milanovic, B. & Ying, Y. (2001). Democracy and Income Inequality. *The World Bank Policy Research Working Paper*, WPS 2561.
- Konya, L. (2006). Export and growth: Granger Causality Analysis on OECD Countries with a Panel Data Approach. *Economic Modelling*, 23: 978-992.
- Kuznets, S. (1955). Economic Growth and Income Inequality. *The American Economic Review*, 45(1): 1-28.
- Lee, C.S. (2005). Income Inequality, Democracy and Public Sector Size. *American Sociological Review*, 70: 158-191.
- Pesaran, M.H. & Yamagata, T. (2008). Testing Slope Homogeneity in Large Panels. *Journal of Econometrics*, 142: 50-98.
- Reuveny, R. & Quan, L. (2003), Economic Openness, Democracy, and Income Inequality : An Empirical Analysis, *Comparative Political Studies*, 36: 575-601.
- Shen, Y. & Yao, Y. (2008). Does Grassroots Democracy Reduce Income Inequality in China? *Journal of Public Economics*, 92: 2182-2198.
- Solt, F. (2009). The Standardized World Income Inequality Database. *Social Science Quarterly*, 97(5): 1267-1281.
- Szekely, M. & Sámano, C. (2012). Did Trade Openness Affect Income Distribution in Latin America? Evidence for the Years 1980-2010. *UNU World Institute for Development Economics Research (UNU-WIDER)*, Working Paper No. 2012/03.
- Wagle, U.R. (2009). Inclusive Democracy and Economic Inequality in South Asia: Any Discernible Link?. *Review of Social Economy*, 67(3): 329-357.

Balkan Ülkelerinde Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları, Reel Gelir, İhracat ve Dışa Açıklık İlişkisi

Dr. Ali Acaravcı, Mustafa Kemal Üniversitesi
acaravci@mku.edu.tr

Mr. Sinan Erdoğan, Mustafa Kemal Üniversitesi
sinanerdogan@mku.edu.tr

Dr. Cemil Serhat Akin, Mustafa Kemal Üniversitesi
csakin@mku.edu.tr

ÖZET

Bu çalışma, Balkan Ülkelerinde doğrudan yabancı sermaye yatırımları, reel gelir, ihracat ve dışa açıklık, arasındaki nedensellik ilişkilerini, yatay-kesit bağımlılığı dikkate alan ikinci nesil panel veri yöntemleri kullanarak 1996-2015 dönemi için araştırmaktadır. Yatay kesit bağımlılık ve eğim katsayıları homojenlik test sonuçlarına göre model yatay kesit bağımlıdır ve hesaplanacak eğim katsayıları heterojendir. Değişkenler arasındaki nedensel ilişkiler, yatay kesit bağımlılığı dikkate alan ve ülke bazlı sonuçlar elde etmeye olanak sağlayan Konya (2006) panel nedensellik modeliyle incelenmiştir. Analiz sonuçları şu şekilde özetlenebilir: i) İhracat ve gelir arasında nedensellik ilişkisi mevcuttur. ii) Dışa açıklık ve gelir arasında nedensellik ilişkisi mevcuttur.

Anahtar Kelimeler: Balkan Ülkeleri, Reel Gelir, Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları, İhracat, Dışa Açıklık, Panel Nedensellik Analizi.

Relationships of Foreign Direct Investments, Real Income, Export and Trade Openness In Balkan States

ABSTRACT

This study explores the causal relationships between foreign direct investments, real income, export and trade openness in Balkan States for 1996-2015 period by using the second-generation panel data methods under cross-sectional dependence. According to cross-sectional dependence and homogeneity tests, model are cross-sectionally dependent and slope coefficients are heterogeneous. Causal relationships between variables have been examined by using Konya (2006) panel data causality approach that allows cross-sectional dependence and obtain country-specific results. The results can be summarized as follows: i) There exist a causal relationship between export and real income. ii) There exist a causal relationship between trade openness and real income.

Keywords: Balkan States, Real Income, Foreign Direct Investment, Export, Trade Openness, Panel Causality Analysis.

GİRİŞ

18.yüzyılın ikinci yarısından itibaren ulusal sınırların ötesinde ekonomik faaliyetler de artmaya başlamıştır. Bu yıllarda sanayi devrimini gerçekleştirmiş ülkeler, az gelişmiş ve sömürge ülkelerin ucuz hammadde, işgücü ve pazar olanaklarından yararlanmışlardır. 20. yüzyılın ilk yarısında yaşanan, I. Dünya Savaşı, 1929 Dünya Ekonomik Buhranı ve II. Dünya Savaşı, dış üretimi ve ticareti olumsuz etkilemiştir. 1950'li yıllarla birlikte ABD kökenli, 1970'li yıllarda ise Avrupa ve Japonya kökenli çok uluslu şirketlerin, küresel ölçekli üretim, dağıtım ve pazar fırsatlarını değerlendirmeye yönelik çabaları öne çıkmaya başlamıştır. 1980'li yılların ortalarından itibaren hızlanan küreselleşme hareketleri, doğrudan yabancı yatırımların ve uluslararası üretimin artmasına yol açmıştır.

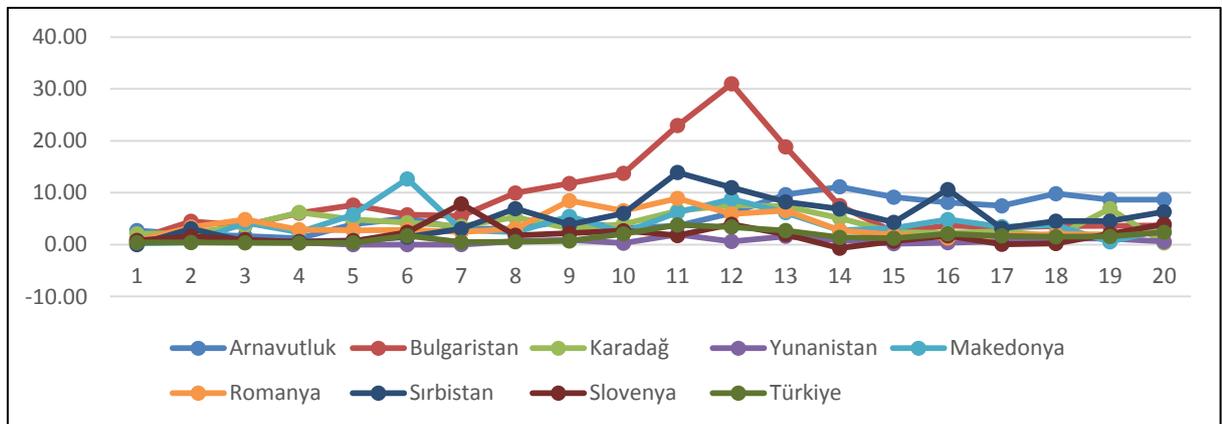
Yatırımda buldukları ülkeler için sermaye kaynağı olarak teknolojik yenilik ve istihdam yaratan doğrudan yabancı yatırımlar, ekonomik ve sosyal hayatta olan gelişmelerden olumlu etkilenmişlerdir. Bu süreçte çok uluslu şirketler üretimlerini avantajlı buldukları ülkelerde yapmayı tercih ederken, gelişmekte olan ülkeler de ekonomik büyümelerini arttırmak istediklerinden doğrudan yabancı yatırımların ülkeye girişini desteklemişlerdir. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde kaynak kullanımı, altyapı yatırımları ve teknolojik gelişmeyi arttırıcı etki yapan doğrudan yabancı yatırımlar ile ekonomik büyüme arasında pozitif bir ilişki olduğu kabul edilmektedir. Bu kapsamda doğrudan yabancı yatırımlar, sermaye oluşumu ve istihdam artışına yol açarak, sermaye malı ihracatını artırabilmekte, bilgi ve tecrübeli yöneticiler gibi kaynaklar getirebilmekte, teknolojinin gelişmesi ve yayılmasına katkıda bulunabilmektedir. Bu şekilde sağlanan verimlilik artışı, ekonomik büyümeyi desteklemektedir (Acaravcı & Akyol, 2017, 18). Dolar (1992), ihracat artışı, ithal edilen girdi ve makinelerin kolay elde edilebilmesini sağlayarak gelişmekte olan ekonomilerde teknolojik ilerlemenin hız kazanmasına da yardım ettiğini ileri sürmektedir. (Dolar, 1992: 523). Ades & Glaeser (1999), ekonomik büyümenin, piyasa genişliğiyle yakından ilgili olduğunu ortaya koyarak, ticari serbestleşmeyi, hem yeni ürünlerin oluşturulması, hem de pazar payının artırılmasına imkân sağlayan bir olgu olarak yorumlamaktadır (Ades & Glaeser, 1999:1025). Rodrigues & ve Rodrik (2000) ise özellikle dış ticaret politikalarının gelişmekte olan ülkelerde ekonomik büyümenin sağlanmasında önemli bir rolü olduğunu ve bütün ülkelerin iktisadi büyümeyi hızlandırmasının en iyi yolunun dünya ekonomisiyle bütünleşmesiyle mümkün olabileceğini vurgulamaktadır (Rodrigues & Rodrik, 2000: 262). Doğrudan yabancı sermaye yatırımları - reel gelir ilişkisini inceleyen çalışmalar, ihracat - reel gelir ilişkisini inceleyen çalışmalar ve dışa açıklık - reel gelir ilişkisini inceleyen çalışmalar başlıkları altında Tablo.1'de ayrı ayrı özetlenmiştir. Ülke gruplarına ve dönemlere göre farklılaşmakla birlikte çalışmalardan elde edilen genel sonuç, değişkenler arasında pozitif ilişki bulunduğunu göstermektedir.

1990'lı yıllar Balkanlar için yoğun siyasi ve ekonomik istikrarsızlıkların yaşandığı bir dönem olmuştur. Aynı dönemde geçiş süreci yaşayan Doğu Avrupa ülkelerine göre, Balkan Ülkelerinin ekonomik yapılarında dönüşüm ve siyasi istikrar sağlanması süreci daha yavaş ilerlemiştir. Balkanlarda, piyasaların küçük olması, kurumsal gelişmenin yavaş olması, siyasi ve ekonomik istikrarsızlık endişeleri nedeniyle doğrudan yabancı yatırımlar, istenilen düzeyde gerçekleşmemiştir (Şekil.1). Fakat son zamanlarda Balkan ülkelerinde doğrudan yabancı sermaye yatırımlarına verilen teşvikler, Avrupa pazarına olan yakınlık nedeniyle taşıma maliyetlerinin düşürülmesi gibi etkenler, bölgeye sermaye akışını teşvik etmeye başlamıştır. İlgili literatürde de görüldüğü gibi, bölge ekonomilerin dışa açılması ve doğrudan yabancı sermaye yatırımların yoğun bir şekilde bölge ülkelerine çekilmesinin, Balkan ülkelerinin ekonomik kalkınma sorunlarının çözümüne olumlu katkı sağlaması beklenmektedir. Bu nedenle, Balkan ülkelerinde doğrudan yabancı yatırımlar ve dışa açılmanın, ihracatı ve kişi başına düşen geliri arttırarak bölge refahının yükseltilmesine olan katkısı çalışmanın temel araştırma alanı olarak seçilmiştir. Çalışmanın ikinci kısımda çalışmada kullanılacak model, örneklem ve yöntem açıklanmış; üçüncü kısımda ampirik bulgular ve çalışmanın son kısmında, sonuca yer verilmiştir.

Tablo1: Literatür Tablosu

Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları - Reel Gelir İlişkisini İnceleyen Çalışmalar			
Yazar (lar)	Örneklem (Dönem)	Yöntem	Sonuç
Borensztein vd. (1998)	Gelişmekte Olan 69 Ülke, 1970-1989	Panel Regresyon Analizi	Pozitif Etki
Li & Liu (2005)	84 Ülke, 1970-1999	Panel Veri Analizleri	Pozitif Etki
Adams (2009)	Sahra Altı Afrika Ülkeleri 1990-2003	Panel Regresyon Analizi	Pozitif Etki
Saini vd. (2010)	85 Ülke, 1976-2004	GMM Yöntemi	Doğrudan İlişki Yok
Tekin (2010)	18 Az Gelişmiş Ülke, 1970-2009	Panel Nedensellik Analizi	Ülkelere Göre Farklı Etki
Acaravcı & Öztürk (2012)	10 Avrupa Ülkesi, 1994-2008	ARDL Sınır Testi ve Nedensellik Analizi	Ülkelere Göre Farklı İlişki
İhracat - Reel Gelir İlişkisini İnceleyen Çalışmalar			
Yazar (lar)	Örneklem (Dönem)	Yöntem	Sonuç
Islam (1998)	15 Asya Ülkesi, 1967-1991	Nedensellik Analizi	Ülkelere Göre Farklı İlişki
Çetintaş & Barışık (2009)	13 Geçiş Ekonomisi, 1995:2 2006:4	Nedensellik Analizi	Çift Yönlü İlişki
Tekin (2010)	18 Az Gelişmiş Ülke, 1970-2009	Panel Nedensellik Analizi	Ülkelere Göre Farklı Etki
Kılavuz & Topçu (2012)	22 Gelişmekte Olan Ülke, 1998-2006	Panel Veri Analizi	Pozitif Etki
Acaravcı & Öztürk (2012)	10 Avrupa Ülkesi, 1994-2008	ARDL Sınır Testi ve Nedensellik Analizi	Ülkelere Göre Farklı İlişki
Dışa Açıklık - Reel Gelir İlişkisini İnceleyen Çalışmalar			
Yazar (lar)	Örneklem (Dönem)	Yöntem	Sonuç
Harrison (1996)	Farklı Paneller için Farklı Dönem	Panel Veri Analizi	Pozitif Etki
Yanikkaya (2003)	100 Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülke, 1970-1997	Panel Regresyon Analizi	Pozitif Etki
Awokuse (2008)	3 Ülke ve Her Ülke için Ayrı Dönem	Nedensellik Analizi	Ülkelere Göre Farklı Etki
Agarvall (2012)	Malezya	ARDL	Pozitif yönlü ilişki
Menyah vd. (2014)	21 Afrika Ülkesi, 1965-2008	Panel Nedensellik Analizi	Zayıf İlişki

Şekil 1: Doğrudan Yabancı Yatırımlar (% GSYH).

Kaynak: Dünya Bankası (2017) "Dünya Kalkınma Göstergeleri"nden yararlanarak hazırlanmıştır.

MODEL, ÖRNEKLEM VE YÖNTEM

Bu çalışmada; iktisadi, tarihi ve kültürel bağlara sahip Balkan coğrafyasındaki ülkelerde (Arnavutluk, Bulgaristan, Hırvatistan, Yunanistan, Makedonya, Romanya, Sırbistan, Slovenya, Türkiye), doğrudan yabancı sermaye yatırımları, reel gelir, ihracat ve dışa açıklık ilişkisi 1996-2015 dönemi için yatay kesit bağımlılığı dikkate alan panel veri yöntemleri kullanılarak araştırılmıştır. Değişkenler arasında nedensel ilişkileri test etmek amacıyla, metodolojik olarak Granger nedensellik testine dayanan ve yatay kesit bağımlılığı bootstrap yöntemiyle modelleyen, iki açıklayıcı değişkenin, bağımlı değişken üzerindeki ortak etkisini de test edilebilen yatay kesit bağımlılığı da dikkate alan Konya (2006) tarafından geliştirilmiş nedensellik modeli kullanılmıştır:

$$GDP_{Nt} = \alpha_{1N} + \sum_{l=1}^{p_1} \beta_{1Nl} GDP_{Nt-l} + \sum_{l=1}^{p_1} \delta_{1Nl} FDI_{Nt-l} + \sum_{l=1}^{p_1} \gamma_{1Nl} EX_{Nt-l} + \sum_{l=1}^{p_1} \varphi_{1Nl} TR_{Nt-l} + \varepsilon_{11t} \quad (1)$$

Burada $N=1,2,\dots,9$ ve $t=1,2,\dots,20$ 'dir. Model 1996-2015 yılları arası için eksiksiz veri seti ile sınanmış olup GDP değişkeni kişi başına reel geliri göstermektedir. Ayrıca FDI değişkeni doğrudan yabancı net sermaye yatırımlarını (gayri safi yurt içi hasılanın yüzdesi), TR değişkeni ise ticari açıklığı, EX değişkeni ise mal ve hizmet ihracatını (gayri safi yurt içi hasılanın yüzdesi) ifade etmektedir. Tüm değişkenler Dünya Bankası Dünya Gelişme Göstergeleri çevrimiçi veri tabanından (World Bank World Development Indicators Online Database) alınmıştır. GDP değişkeninin doğal logaritması alınmış ve diğer değişkenler yüzdesel değişim olarak kullanılmıştır.

Panel veri analizinde kullanılan testler, değişkenler arasında ve modelde bulunma ihtimali olan, yatay kesit bağımlılık özelliklerine duyarlıdır. Bu nedenle panel veri modellerinde değişkenler arasında oluşabilecek yatay kesit bağımlılık ilişkilerinin araştırılması önem kazanmakla beraber, değişkenlerde veya modelde oluşabilecek yatay kesit bağımlılık özelliklerinin göz ardı edilmesi sapmalı tahminlere neden olabilmektedir. Bu nedenle modelin yatay kesit bağımlılık özellikleri Breusch-Pagan'ın (1980) LM testi ile araştırılmıştır. Yatay kesit bağımlılık testi için yokluk ve alternatif hipotezler ile hesaplanan test istatistiği aşağıdaki gibidir:

$$H_0 = \text{Yatay Kesit Bağımlılık Yoktur.}$$

$$H_1 = \text{Yatay Kesit Bağımlılık Vardır.}$$

$$LM = T \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N (p_{ij})^2 \frac{X^2 N(N-1)}{2} \quad (2)$$

Ayrıca denklemlerde hesaplanacak olan eğim katsayılarının homojenlik özellikleri Pesaran ve Yamagata (2008) tarafından geliştirilen delta testleri ile araştırılmıştır. Eğim katsayılarının homojenliği için yokluk ve alternatif hipotezler ile hesaplanan test istatistiği aşağıdaki gibidir:

$$H_0 = \text{Eğim Katsayıları Homojendir.}$$

$$H_1 = \text{Eğim Katsayıları Heterojendir.}$$

$$\tilde{\Delta} = \sqrt{N} \left(\frac{N^{-1} \tilde{S} - k}{\sqrt{2k}} \right) \quad (3a)$$

$$\tilde{\Delta}_{adj} = \sqrt{N} \left(\frac{N^{-1} \tilde{S} - E(\tilde{z}_{iT})}{\sqrt{Var(\tilde{z}_{iT})}} \right) \quad (3b)$$

AMPIRİK SONUÇLAR

Çalışmada ilk olarak, modele ait yatay kesit bağımlılığı ve eğim katsayılarının homojenliği test edilmiştir. Tablo 2’de bu testlere ait yokluk hipotezleri güçlü bir biçimde reddedildiği görülmektedir. Bu sonuçlara göre model, yatay kesit bağımlıdır ve hesaplanacak eğim katsayıları heterojendir.

Tablo 2: Yatay Kesit Bağımlılık ve Katsayı Homojenliği Test Sonuçları

LM Test	109.384 (0.000)
Delta Tilde	5.307 (0.000)
Delta Tilde Adj	6.080 (0.000)

Açıklama: Parantez içindeki değerler, olasılık değerleridir.

Modelin yatay kesit bağımlı ve hesaplanacak eğim katsayılarının heterojen olması nedeniyle Konya nedensellik test kullanılmıştır. Analizden elde edilen sonuçlar aşağıdaki gibi özetlenebilir:

- ✓ Arnavutluk’ta doğrudan yabancı yatırımlardan kişi başı reel gelire doğru nedensellik ilişkisi bulunmaktadır. Diğer ülkeler için yabancı yatırımlar ile kişi başı reel gelir arasında herhangi bir nedensellik ilişkisi bulunmamaktadır.
- ✓ Bulgaristan ve Sırbistan’da reel ihracat ile kişi başı reel gelir arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi; Romanya’da reel ihracattan kişi başı reel gelire ve Türkiye’de kişi başı reel gelirden reel ihracata doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi bulunmaktadır. Diğer ülkeler için reel ihracat ile kişi başı reel gelir arasında herhangi bir nedensellik ilişkisi bulunmamaktadır.
- ✓ Hırvatistan ve Romanya’da dışa açıklıktan kişi başı reel gelire doğru nedensellik ilişkisi; Bulgaristan, Makedonya ve Sırbistan’da ise kişi başı reel gelirden dışa açıklığa doğru nedensellik ilişkisi bulunmaktadır. Diğer ülkeler için dışa açıklık ile kişi başı reel gelir arasında nedensellik ilişkisi yoktur.

Tablo 3: Konya Nedensellik Testi Sonuçları

	$H_0 : \text{FDI} \Rightarrow \text{GDP}$				$H_0 : \text{EX} \Rightarrow \text{GDP}$				$H_0 : \text{TR} \Rightarrow \text{GDP}$			
	10%	5%	1%		10%	5%	1%		10%	5%	1%	
<i>Arnavutluk</i>	0.8	9.8	15.3	31.1	0.8	10.7	18.8	65.5	1.5	10.4	17.7	49.6
<i>Bulgaristan</i>	1.2	11.3	17.2	34.7	13.9**	9.3	13.7	27.4	5.9	10.6	15.9	31.7
<i>Hırvatistan</i>	0.1	12.4	18.8	38.5	4.5	10.1	15.2	29.6	14.0*	10.9	16.1	30.8
<i>Yunanistan</i>	0.5	8.7	12.7	23.8	7.7	8.1	12.5	24.4	5.7	8.8	13.3	25.9
<i>Makedonya</i>	0.5	8.8	14.0	30.0	4.5	10.1	15.1	27.9	6.0	10.8	16.4	32.7
<i>Romanya</i>	0.4	9.5	14.0	28.2	49.1***	9.6	14.4	29.2	52.0***	9.9	15.2	30.7
<i>Sırbistan</i>	2.0	10.5	16.0	31.8	21.9**	10.6	16.2	32.5	1.6	10.9	18.9	44.0
<i>Slovenya</i>	2.4	10.8	17.5	40.2	1.9	8.1	11.7	24.7	0.2	8.4	12.4	23.0
<i>Türkiye</i>	3.3	8.9	13.1	28.4	4.2	9.5	14.4	28.4	1.8	9.0	13.7	25.8
	$H_0 : \text{GDP} \Rightarrow \text{FDI}$				$H_0 : \text{GDP} \Rightarrow \text{EX}$				$H_0 : \text{GDP} \Rightarrow \text{TR}$			
	10%	5%	1%		10%	5%	1%		10%	5%	1%	
<i>Arnavutluk</i>	23.5**	13.5	19.4	33.9	5.2	15.7	23.1	47.9	0.1	15.2	21.8	43.7
<i>Bulgaristan</i>	0.5	9.2	13.4	24.6	33.4***	12.7	18.0	33.1	21.9**	12.9	18.4	33.2
<i>Hırvatistan</i>	0.3	7.0	10.5	20.2	0.2	19.9	27.7	47.2	0.6	13.6	20.0	39.2
<i>Yunanistan</i>	0.4	9.4	13.8	27.8	1.1	16.4	24.5	45.2	0.2	14.7	21.5	41.8
<i>Makedonya</i>	0.2	6.6	9.7	17.0	4.8	9.0	13.0	25.3	10.4*	9.3	13.5	25.0
<i>Romanya</i>	7.9	9.1	13.2	24.1	0.4	11.1	16.0	29.5	0.9	10.3	15.3	27.9
<i>Sırbistan</i>	4.7	7.0	10.4	19.7	23.8**	13.7	19.4	34.9	17.1**	11.1	16.3	32.0
<i>Slovenya</i>	0.1	6.3	9.3	19.1	9.5	16.1	23.0	39.9	3.5	15.6	21.9	40.3
<i>Türkiye</i>	9.2	9.4	13.9	26.3	7.8*	6.4	9.4	17.5	8.4	9.9	14.6	26.7

Not: \Rightarrow Granger nedeni değildir. * %10 anlamlılık düzeyinde, ** %5 anlamlılık düzeyinde, *** ise %1 anlamlılık düzeyinde 10.000 bootstrap tekrarımdan elde edilen kritik değerler için istatistiksel olarak anlamlılığı ifade etmektedir.

SONUÇ

Bu çalışmada; iktisadi, tarihi ve kültürel bağlara sahip Balkan coğrafyasındaki ülkelerde (Arnavutluk, Bulgaristan, Hırvatistan, Yunanistan, Makedonya, Romanya, Sırbistan, Slovenya, Türkiye), doğrudan yabancı sermaye yatırımları, reel gelir, ihracat ve dışa açıklık ilişkisi 1996-2015 dönemi için araştırılmıştır. Çalışma kapsamında elde edilen sonuçlar aşağıdaki gibi özetlenebilir:

Çalışmanın modeli yatay kesit bağımlıdır ve hesaplanacak olan eğim katsayıları heterojendir. Bu nedenle çalışmada yatay kesit bağımlılığı dikkate alan panel veri yöntemleri kullanılmıştır. Kişi başı reel gelirden doğrudan yabancı sermaye yatırımlarına doğru, sadece Arnavutluk'ta bir nedensellik söz konusudur. Arnavutluk'ta olumlu ekonomik gelişmeler, doğrudan yabancı sermaye girişlerini teşvik etmektedir. Bulgaristan ve Sırbistan'da reel ihracat ile kişi başı reel gelir arasında çift yönlü ve Romanya'da reel ihracattan kişi başı reel gelire doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi mevcuttur. İhracat önderliğinde ekonomik büyüme hipotezinin Bulgaristan, Sırbistan ve Romanya ekonomilerinde geçerli olduğu görülmektedir. Türkiye için kişi başı reel gelirden reel ihracata doğru nedensellik ilişkisi bulunmaktadır. Üretim ve gelirin artışı (dolayısıyla üretim için gerekli hammadde ve sermaye mallarının kolay ithal edilebiliyor olması), ihracatı olumlu etkilemektedir. Son olarak dışa açılma ve ekonomik büyüme ilişkisini değerlendirmeye yönelik analiz sonuçlara göre, Hırvatistan ve Romanya'da dışa açıklıktan kişi başı reel gelire doğru; Bulgaristan, Makedonya ve Sırbistan'da ise kişi başı reel gelirden dışa açıklığa doğru nedensellik ilişkisi bulunmaktadır. Bu ülkelerin ticari küreselleşmeye, diğer ülkelere göre daha hassas olduğu ve dış ticaretin serbestleştirilmesine yönelik gelişmelere ekonomik büyümelerinin duyarlı olduğu görülmektedir.

Çalışmanın sonuçları genel değerlendirilirse, ticari serbestleşme, doğrudan yabancı girişlerini teşvik edici kurumsal ve ekonomik alanlarda alınacak tedbirler, Balkan coğrafyasında kişi başı gelirin yükseltilmesi ve ekonomik kalkınmanın sağlanmasına olumlu katkı sağlaması olası görülmektedir.

KAYNAKÇA

- Aades, F. A. & Glaeser, E.L. (1999). Evidence on Growth, Increasing Returns, and the Extent of the Market, *The Quarterly Journal of Economics*, 144(3): 1025-1045.
- Agarwal, R. (2012). Economic Globalization, Growth and the Environment: Testing of Environment Kuznets Curve Hypothesis for Malaysia. *Business & Financial Affairs*, 1(2): 1-8.
- Acaravcı, A & Akyol, M. (2017), Türkiye’de Doğrudan Yabancı Yatırımlar, Dış Ticaret ve Ekonomik Büyüme İlişkisi, *Uluslararası Ekonomi ve Yenilik Dergisi*, 3(1):17-33.
- Acaravcı, A. & Ozturk, I. (2012). Foreign Direct Investment, Export and Economic Growth: Empirical Evidence From New EU Countries. *Romanian Journal of Economics Forecasting*. 2: 52-67.
- Adams, S. (2009). Foreign Direct Investment, Domestic Investment and Economic Growth in: Sub-Saharan Africa. *Journal of Policy Modelling*, 31: 939-949.
- Awokuse, T. O. (2008). Trade Openness and Economic Growth: Is Growth Export-Led or Import-Led?. *Applied Economics*, 40(2):161-173.
- Breusch, P. S. & Pagan, A. R. (1980). The Lagrange Multiplier Test and Its Applications to Model Specification in Econometrics. *Review of Economic Studies*, 11(7); 239-253.
- Borensztein, E.; Gregorio, J. D. & Lee, J. W. (1998). How Does Foreign Direct Investment Affect Economic Growth. *Journal of International Economics*, 45:115-135.
- Çetintaş, H. & Barışık, S. (2009). Export, Import and Economic Growth: The Case of Transition Economics. *Transitional Study Review*, 15: 636-649.
- Dolar, D. (1992). Outward-Oriented Developing Economies Really do Grow More Rapidly: Evidence from 95 LDCs, 1976-1985, *Economic Development & Cultural Change*, 40(3): 523-544.
- Dünya Bankası (2017) Dünya Kalkınma Göstergeleri (World Development Indicators). <http://databank.worldbank.org/data/views/variableSelection/selectvariables.aspx?source=world-development-indicators#> (Erişim Tarihi: 16.02.2017).
- Harrison, A. (1996). Openness and Growth: A Time Series Cross-Country Analysis for Developing Countries. *Journal of Development Economics*. 48: 419-447.
- Islam, M. N. (1998). Export Expansion and Economic Growth: Testing for Cointegration and Causality. *Applied Economics*, 30: 415-425.
- Kılavuz, E. & Topçu, B. A. (2012). Export and Economic Growth in the Case of the Manufacturing Industry: Panel Data Analysis of Developing Countries. *International Journal of Economics and Financial Issues*. 2(2): 201-2015.
- Konya, L. (2006). Export and Growth: Granger Causality Analysis on OECD Countries with a Panel Data Approach. *Economic Modelling*, 23, 978-992.
- Li, X. & Liu, X. (2005). Foreign Direct Investment and Economic Growth: An Increasingly Endogenous Relationship. *World Development*, 33(3): 393-407.
- Menyah, K.; Nazlıoğlu, Ş. & Rufael Y. W. (2014). Financial Development, Trade Openness and Economic Growth in African Countries: New Insight from a Panel Causality Approach. *Economic Modelling*, 37: 386-394.
- Pesaran, M. Hasheem & Yamagata, Takashi (2008). Testing Slope Homogeneity in Large Panels. *Journal of Econometrics*, 142; 50-98.
- Rodeigues, F. & Rodrik, D. (2000). Trade Policy and Economic Growth: A Skeptic’s Guide to the Cross-National Evidence, *NBER/Macroeconomics Annual*, 1: 261-325.
- Saini, A.W.N.W.; Baharumshah, A. Z. & Law, S. H. (2009). Foreign Direct Investment, Economic Freedom and Economic Growth: International Evidence. *Economic Modelling*, 27: 1079-1089.
- Tekin, R. B. (2012). Economic Growth, Export and Foreign Direct Investment in Least Developed Countries: A Panel Granger Causality Analysis. *Economic Modelling*. 29: 868-876
- Yamıkaya, H. (2003). Trade Openness and Economic Growth: a Cross-Country Empirical Investigation. *Journal of Development Economics*. 72: 57-89.

Küreselleşme ve Yabancı Doğrudan Yatırımlar Arasındaki İlişki: Türkiye Örneği

Mr. A.Eser Güzel, Mustafa Kemal Üniversitesi
arifeserguzel@mku.edu.tr

Dr. Ünal Arslan, Mustafa Kemal Üniversitesi
uarслан@mku.edu.tr

Dr. Gülhan Suadiye, Mustafa Kemal Üniversitesi
gsuadiye@mku.edu.tr

ÖZET

Bu çalışmada, Pesaran (1996), Pesaran ve Smith (1998), Pesaran ve Shin (1999) ARDL eş bütünleşme testi kullanılarak 1970-2013 yılları arasında Türkiye’de küreselleşme ve yabancı doğrudan yatırımlar arasındaki ilişki incelenmiştir. Analiz sonucunda küreselleşme ve yabancı doğrudan yatırımlar arasında uzun dönemli bir eş bütünleşme ilişkisi olduğu saptanmıştır. Kısa dönemde ilişkinin yönü küreselleşmeden yabancı doğrudan yatırımlara doğrudur.

Anahtar Kelimeler: Küreselleşme, Yabancı Doğrudan Yatırım, ARDL Eşbütünleşme Analizi.

Globalization and Foreign Direct Investment: The Case of Turkey

ABSTRACT

This study examines the relationship between globalization and foreign direct investment for the period between 1970-2013 by using Pesaran (1996), Pesaran and Smith (1998), Pesaran and Shin (1999) ARDL cointegration analysis. The results of analysis prove a long-run relationship between globalization and foreign direct investment. In short run the direction of relationship is from globalization to foreign direct investment.

Keywords: Globalization, Foreign Direct Investment, ARDL Cointegration Analysis.

GİRİŞ

Küreselleşme süreciyle beraber dünya ekonomilerinin bütünleşmesi ve bu bütünleşmenin bağımsız ekonomi politikalarını kısıtlayıcı etkisi, yüksek miktarda sermayenin uluslararası hareketliliğinin önünü açmıştır (Kar ve Tatlısöz, 2008). Özellikle 1980 sonrası dönemde dünyaya egemen olan küreselleşme furçasına Türkiye de dâhil olmuş ve iktisat politikaları bu yönde şekillenmiştir. Türkiye ekonomisinin 1980’de başlayan ve 1989 sermaye hareketleri serbestleşmesine kadar olan liberalizasyon sürecinde; hisse senedi piyasası üzerindeki fiyat kontrolleri kaldırılmış, faiz hadleri üzerindeki kısıtlamalar kaldırılmış, ithal ikameci dönem sona ermiş, sermaye piyasası kurulmuş, döviz kuru işlemlerine izin verilmiş, interbank para kurulu kurulmuş ve efektif döviz piyasası kurulmuştur (Mangır, 2008: 237-262). Yine bu dönem sonrası yabancı doğrudan yatırımlar dünya geneline yayılmış ve gelişmekte olan ülkelerin en önemli yabancı sermaye kaynağı haline gelmiştir (Biglaiser, 2010: 692-695). Yabancı doğrudan yatırımın ülke ekonomileri üzerindeki etkileri konusunda görüş ayrılıklarının olduğu söylenebilir. Bu çerçevede küreselleşme süreci ile birlikte artan yabancı doğrudan yatırımların ülke ekonomileri üzerindeki etkileri, ülkelerin bu konuda uyguladığı spesifik politikalara bağlı olarak değişkenlik göstermektedir. Küreselleşme sürecine hazırlıksız yakalanan ekonomiler açısından yabancı doğrudan yatırımlardaki artış olumsuz sonuçlar doğururken, özellikle sermaye piyasaları ve/veya finansal piyasaları gelişmiş olan ülkelerde olumlu etkilerin ön plana çıktığı görülmektedir.

Küreselleşme ve yabancı doğrudan yatırımlar arasındaki ilişkinin 1970-2013 dönemi yıllık verileriyle Türkiye ekonomisi için test edildiği çalışmanın birinci bölümünde Türkiye’nin küreselleşme süreci ve bu süreçte uyguladığı politikalar ele alınmıştır. İkinci bölümde küreselleşmeyle beraber yabancı doğrudan yatırımlarda gözlenen gelişmeler teorik açıdan incelenmiştir. Üçüncü bölümde Türkiye’de 1980 sonrası sermaye hareketlerine ilişkin sayısal bulgulara yer verilmiştir. Dördüncü bölümde analizde kullanılan yöntem ve veri seti hakkında bilgi verilmiş ve sonuç bölümünde elde edilen bulguların değerlendirilmesi yapılmıştır.

TÜRKİYE’NİN KÜRESELLEŞME SÜRECİ

Türkiye’yi küreselleşmeye iten ekonomik ve düşünsel nedenlere baktığımızda, 1970-1976 döneminin ithal ikameci politikalarının 1977’den itibaren ülkede yarattığı döviz kıtlığı ve cari açıklar, bu cari açıkları gidermek adına 1978 ve 1979 yıllarında alınan önlemlerin yetersiz kalarak yapısal çözümler üretmemesi ve 1979 yılından itibaren yükselen Yeni Sağ akımının etkili olduğu söylenebilir. 1979 yılında İngiltere’de iktidara gelen Margaret Thatcher başkanlığındaki Muhafazakâr Parti’nin öncülüğünü yaptığı Yeni Sağ (Arz Yanlı İktisat) olarak adlandırılan dönüşüm, Keynesyen Refah Devleti olarak adlandırılan ekonomik sistemi sonlandırmayı, liberal ve muhafazakâr öğeleri bir araya getirerek piyasa ekonomisini egemen kılmayı amaçlayan siyasi ve iktisadi bir ideolojidir (Sarı, 2016: 28-39). Türkiye’de 1980 yılında hayata geçirilen 24 Ocak İstikrar Programı’nın düşünsel altyapısında Yeni Sağ ideolojisi ve bu ideolojinin öngördüğü neo-liberal iktisat politikaları yatmaktadır. Bu programla beraber ithal ikameci sanayileşme politikası terk edilmiş, kamu sektörünün ekonomideki payı azaltılmış, gümrük duvarları indirilmiş ve dış ticaret serbestleştirilmiş, yabancı sermaye yatırımları teşvik edilmiştir. Özellikle yabancı sermayenin yapacağı doğrudan yatırımlar teşvik edilerek idari denetim gevşetilmiş ve formaliteleri azaltmak amacıyla yabancı sermaye ile ilgili tüm yetkiler o dönem Devlet Planlama Teşkilatına bağlı Yabancı Sermaye Dairesine devredilmiştir (Şahin, 2006: 196). Bu önemler çerçevesinde yabancı sermayenin yurt içi sınırlamalarının önüne geçilmeye çalışılmış ve yabancı yatırımcıyı teşvik edecek bir güven ortamı yaratmak istenmiştir. Ayrıca 1990 yılının başlarında IMF’nin ölçütleriyle paralel olarak Türk Lirası konvertibl hale getirilmiştir (Boratav, 2015: 180).

KÜRESELLEŞME VE YABANCI DOĞRUDAN YATIRIMLAR İLİŞKİSİ

Yabancı doğrudan yatırımlar; üretimi ülke sınırlarının ötesine taşımak adına başka ülkelerde üretim tesisi kurulması veya mevcut üretim tesislerinin satın alınması yoluyla gerçekleşir (Seyidoğlu, 2015: 649). Dolayısıyla yabancı doğrudan yatırım çekmenin birincil koşulu sermaye hareketlerinin önündeki engelleri kaldırmak ve küreselleşen dünyaya entegre olmaktır. 1986 yılından bu yana küreselleşme sürecinin etkisiyle yabancı doğrudan yatırım (YDY) alıcısı konumundaki birçok ülkede YDY seviyesi artış göstermiştir (Habib ve Zurawicki, 2002: 291-307). Ülkeler arasında sınırların kalkmasıyla beraber işletmeler, dünyanın birçok bölgesinde sınırlamalara maruz kalmadan faaliyet gösterebilme imkânı bulmuştur (Tağraf, 2002: 33-47). Firmaları ülke sınırları dışına iten güç ise küreselleşmenin yarattığı rekabetçi ortamdır. Rekabet baskısı altındaki firmalar, maliyet avantajlarından yararlanmak adına yatırımlarını iş gücünün bol ve ucuz olduğu az gelişmiş ülkelere kaydırma yoluna gitmektedirler. Az gelişmiş ülkelerde sermaye stoku düşük olduğundan sermayenin getirisi de yüksek olacaktır ve bu durum sermaye sahibi için yüksek kar anlamına gelmektedir. Özellikle çok uluslu şirketler iş birlikleri ve birleşmeler yoluyla stratejik dünya pazarlarına girmeye çalışmaktadırlar (Aydemir, 1998: 45-54). Finansal piyasaların serbestleşmesi özellikle yatırımcılar açısından eksik bilginin neden olduğu güvensizlik ortamını büyük ölçüde azaltmıştır. Dışa açık ve gelişmiş bir finansal yapı, piyasada uzman bilgi ihtiyacını karşılayarak makroekonomik değişkenleri daha şeffaf bir şekilde gözlemlenebilir hale getirmiş, işlem maliyetlerini azaltmış ve yatırımcıların karar alma süreçlerini etkileyerek sermaye hareketliliğini hızlandırmıştır. Ayrıca ülkelerin gümrük duvarlarını ortadan kaldırma yönünde uyguladıkları politikaların ve teknolojik gelişmelerin etkisiyle taşıma maliyetleri azalmıştır. Bu gelişmeler başka ülkelerde yatırım yapmayı daha ucuz hale getirmiştir.

TÜRKİYE'DE 1980 SONRASI SERMAYE HAREKETLERİ

1980 yılında liberalizasyon sürecine giren Türkiye'de bu süreç, 1989 yılında kambiyo kontrollerinin kaldırılmasıyla ve sermaye hareketleri serbestleşmesiyle büyük ölçüde tamamlanmıştır (İnsel ve Sungur, 2003). Uygulanan politikalar her ne kadar yabancı sermayeyi teşvik edici olsa da YDY seviyesi 12 Eylül darbesinin yarattığı güvensizlik ortamının devam etmesi nedeniyle istenen ölçüde yükselmemiştir. Buna karşılık 1983 yılında yeni hükümetin demokratik seçim sonucunda iktidara gelmesi ile YDY artışı hız kazanmıştır (Güven, 2008: 75-97).

Tabloya göre 1980 yılından itibaren yabancı sermayeli işletme sayısında istikrarlı bir artış olmuştur. Yabancı doğrudan yatırım girişlerine baktığımızda 1980 yılından itibaren artış görülmüş fakat dönem dönem düşüşler de yaşanmıştır. YDY girişlerindeki en keskin düşüş 2001 krizinin etkisiyle 2002 yılında görülmüştür. 2001 yılında 3.28 milyar dolarlık sermaye girişi gerçekleşse de bu rakam 2002 yılında 590 milyon dolara gerilemiştir.

Model ve Veri Seti

Bu çalışmada, kullanılan model Paseran (2001) sınır testi (ARDL) modelidir. ARDL modeli aynı düzeyde entegre olmayan serilerde kullanılan bir modeldir. Serilerden biri sıfırıncı derecede diğeri ise birinci dereceden bütünleşik olduğu durumlarda Johansen(1988) ve Jusellius(1990) modelleri kullanılamamaktadır. Bu durumda Pesaran (2001) testi kullanılmaktadır. Çalışmada kullanılan model aşağıdaki gibidir.

$$FDI_t = \beta_0 + \beta_1 Kuresel_t + u_t \quad (1)$$

FDI_t : Yabancı doğrudan yatırımlar serisidir. Türkiye’de net yabancı doğrudan yatırım girişlerinin bir önceki yıla göre değişimini ifade etmektedir. Söz konusu veriler UNCTAD (Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı)’tan alınmış ve logaritmik formda yazılmıştır.

$Kuresel_t$: Küreselleşme endeksi serisidir. KOF (İsviçre Ekonomi Enstitüsü)’tan alınmış ve logaritmik formda yazılmıştır.

Tablo 1: 1980 Sonrası Sermaye Hareketleri

Tarih	İzin Verilen Yabancı Sermaye (milyon \$)	Yabancı Sermayeli İşletme Sayısı	Fiili YDY girişi
1980	97	78	35
1981	337,51	109	141
1982	167	147	103
1983	102,74	166	87
1984	271,36	235	162
1985	234,49	408	158
1986	364	619	170
1987	655,24	836	239
1988	820,52	1172	488
1989	1511,94	1525	855
1990	1861,16	1856	1005
1991	1967,26	2123	1041
1992	1819,96	2330	1242
1993	2063,39	2554	1016
1994	1477,61	2830	830
1995	2938,32	3161	1127
1996	3835,97	3582	964
1997	1678,21	4068	1032
1998	1646,44	4533	976
1999	1699,57	4950	817
2000	3477,42	5328	1719
2001	2725,28	5841	3288
2002	2242,92	6280	590

Kaynak: hazine.gov.tr

Birim Kök Testi

ARDL modelinde seriler arasındaki eşbütünleşme ilişkisinin test edilebilmesi için öncelikle birim kök testleri yapılmalıdır. Bu çalışmada serilerin bütünlüşme dereceleri Dickey ve Fuller (1979) ve Philips ve Perron (1988) ADF (Augmented Dickey-Fuller) ile PP (Philips-Perron) birim kök testleri aracılığıyla analiz edilmiştir. Gecikme uzunlukları Schwarz Bilgi Kriteri’ ne göre belirlenmiştir.

$$\Delta X_t = \varphi X_{t-1} + \sum_{i=2}^n \beta_1 \Delta X_{t-i+1} + \varepsilon_t \quad (2)$$

$$\Delta X_t = \alpha_0 + \varphi X_{t-1} + \sum_{i=2}^n \beta_1 \Delta X_{t-i+1} + \varepsilon_t \quad (3)$$

$$\Delta X_t = \alpha_0 + \alpha_{2t} + \varphi X_{t-1} + \sum_{i=2}^n \beta_1 \Delta X_{t-i+1} + \varepsilon_t \quad (4)$$

Birim kök testlerinden elde edilen sonuçlar Talo 2 da sunulmuştur. Tablo 2’den de görülebileceği gibi yabancı doğrudan yatırımlar düzeyde durağan iken Küreselleşme verisi birinci dereceden durağandır.

Başka bir ifadeyle, FDI serisi I (0), Kuresel serisi I (1)'dir. Bu sonuçlar çerçevesinde Pesaran vd. (2001) ARDL yaklaşımının uygulanması mümkündür.

Tablo 2: Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler	ADF Testi		PP Testi		Sonuçlar
	Düzye Hali	Birinci Farkı	Düzye Hali	Birinci Farkı	
FDI	-3.888333	-	-3.851391	-	Düzye de durağan
Kuresel Anlamlılık Düzeyi	-1.211912	-6.181866	-1.366020	-6.180836	Birinci farkı durağan
1%	-4.186481	-4.192337	-4.186481	-4.192337	
5%	-3.518090	-3.520787	-3.518090	-3.520787	
10%	-3.189732	-3.191277	-3.189732	-3.191277	

Sınır Testi

Serilerin bütünleşme derecelerinin farklı olması eş bütünleşme ilişkisinin analizinde ARDL modelinin kullanılmasına engel değildir. ARDL sınır testinden elde edilen sonuçlara göre küreselleşme ile yabancı doğrudan yatırımlar arasında uzun dönemli bir eş bütünleşme ilişkisi mevcuttur.

Tablo 3: Sınır Testi Sonuçları

k	F-istatistiği	%5 Alt Sınır	%5 Üst Sınır
1	6,576	4,94	5,73

Kritik değerler Pesaran vd.(2001: 300)'deki Tablo CI(V)'ten alınmıştır.

ARDL Modeli

Değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkinin belirlenmesi için ARDL modeli aşağıdaki gibi kurulmuştur. Gecikme sayısı Akaike Bilgi Kriteri' ne göre belirlenmiştir. Akaike Bilgi Kriteri çerçevesinde tahmin edilen model ARDL (1,0) modelidir.

$$FDI_t = \alpha_0 + \alpha_{1t} + \sum_{i=1}^n \alpha_{2i} FDI_{t-i} + \sum_{i=0}^n \alpha_{3i} Kuresel_{t-i} + \varepsilon_i \quad (5)$$

Tablo 4: ARDL (1,0) Tahmin Sonuçları

Değişkenler	Katsayı	T-istatistiği
<i>FDI(-1)</i>	0,568	4,843
<i>Kuresel</i>	3,312	3,612
C	-10,199	-3,461

Tablo 5: Uzun Dönem Katsayı Tahminleri

Değişkenler	Katsayı	T-istatistiği
<i>Kuresel</i>	7,661	9,097
C	-23,589	-7,150

ARDL modelinden elde edilen sonuçlara göre küreselleşme ile yabancı doğrudan yatırımlar arasındaki uzun dönemli ilişkinin yönü pozitif ve istatistiksel olarak anlamlıdır. Başka bir ifadeyle küreselleşme ve yabancı doğrudan yatırımlar arasında uzun dönemli bir denge ilişkisi bulunmaktadır. Uzun dönemli denge ilişkisi saptandıktan sonra kısa dönemli ilişkileri araştırmak amacıyla Hata düzeltme modeli kurulmuştur.

Hata Düzeltme Modeli

ARDL (1,0) modeli için kurulan Hata düzeltme modeline ait sonuçlar Tablo 6 de sunulmuştur. Hata düzeltme modeli kısa dönemde küreselleşmeden yabancı doğrudan yatırımlara doğru bir nedensellik ilişkisinin olduğunu göstermektedir.

Tablo 6: Hata Düzeltme Modeli

Değişkenler	Katsayı	t-istatistiği
D(FDI(-1))	0.327642	1.292025
D(Küresel)	1.142869	2.986954
ECT (-1)	-0.905462	-3.001869

Hata düzeltme modelinden elde edilen temel bulgu hata düzeltme teriminin katsayısının negatif ve istatistiksel açıdan anlamlı oluşudur. Hata düzeltme modelinin katsayısı -0.905462 kısa dönemde ortaya çıkan dalgalanmaların %90 nın düzeldiğini göstermektedir.

SONUÇ

Bu çalışmada küreselleşme ile yabancı doğrudan yatırımlar arasındaki ilişki 1970-2013 dönemi yıllık verileri ile Türkiye ekonomisi için analiz edilmiştir. Yabancı doğrudan yatırım serisi ile küreselleşme serisi farklı düzeylerde durağan olduklarından eşbütünleşme ilişkisi Pesaran vd. (2001) sınır testi ile incelenmiştir. Çalışmada küreselleşme ile yabancı doğrudan yatırımlar arasında uzun dönemli bir eş bütünleşme ilişkisinin varlığı saptanmıştır. Kısa dönemde ise ilişkinin yönü küreselleşmeden yabancı doğrudan yatırımlara doğrudur. Bu durum dünya ekonomileri ile bütünleşebilen ülkelerin yabancı doğrudan yatırım çekme konusunda başarılı olabileceğini göstermektedir. Siyasi, ekonomik ve sosyal açıdan küreselleşme sermaye hareketliliğini artırarak yüksek getiriler elde edebileceği ülkelere yönelme imkanı vermektedir. Bu nedenle incelenen dönem içerisinde, 1980 sonrası dışa açık küreselleşme olgusu ile uyumlu politikaların Türkiyede yabancı doğrudan yatırımları yeterli düzeyde olmasa bile arttırdığını söylemek gerekir. Uygulanan liberal dış ticaret politikaları özellikle 1980 sonrasında sermaye hareketliliğinin önünü büyük ölçüde açmıştır. Bu durum firmaları rekabet baskısı altına almıştır. Firmalar sermayelerini başka ülkelere taşıyarak rekabet güçlerini artırma yoluna gitmişlerdir. Türkiye’de 1980 sonrası sermaye girişlerinde artış görülmüştür fakat bu artış istikrarlı değildir. Ekonomik ve siyasi krizlerin yaşandığı dönemlerde sermaye girişlerinde azalmalar olmuştur. Yabancı doğrudan yatırım çekmek için liberal dış ticaret politikalarının yeterli olduğunu söylemek yanlıştır. Uluslararası sermayeyi kendine çekmek isteyen bir ülkede gerekli kurumsal düzenlemelerin yapılmış olması, finansal sistemin güçlendirilmesi ve istikrarın sağlanması gereklidir. Söz konusu düzenlemeler, özellikle yabancı sermayeye ihtiyaç duyan az gelişmiş ülkeleri yatırım yapmak için daha cazip bir yer haline getirecektir.

KAYNAKÇA

- Biglaiser, Glen (2010). "The Challenges and Fruits of Globalization". *International Studies Review*, 12, 692-695.
- Mangır, Fatih (2008). "Küreselleşme Sürecinde Gelişmekte Olan Ülkelerde Uluslararası Sermaye Hareketleri ve Makroekonomik Etkileri: 2001-2006 Türkiye". *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksek Okulu Dergisi*, 10.1-2, 237-262.
- Kar, Muhsin ve Tatlısöz, Fatma (2008). "Türkiye'de Doğrudan Yabancı Sermaye Hareketlerini Belirleyen Faktörlerin Ekonometrik Analizi". *KMU İİBF Dergisi*, 14.
- Sarı, Betül (2016). "Türkiye Ekonomisinde Neoliberal Düşüncenin Doğuşu ve Değiştirdiği Devlet-Toplum İlişkileri Ekseninde Değerlendirilmesi". *International Turgut Özal Symposium*, 3 Mart 2016, Ed. Atakan Duman, Şirin. Ankara: Turgut Özal Üniversitesi, s. 28-39
- Boratav, Korkut (2015). *Türkiye İktisat Tarihi: 1908-2009*. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Şahin, Hüseyin (2006). *Türkiye Ekonomisi*. Bursa: Ezgi Kitabevi Yayınları.
- Habib, Mohsin ve Zurawicki, Leon (2002). "Corruption and Foreign Direct Investment". *Journal of International Business Studies*, 33 (2), 291-307.
- Seyidoğlu, Halil (2015). *Uluslararası İktisat: Teori, Politika ve Uygulama*. İstanbul: Güzemcan Yayınları.
- Tağraf, Hasan (2002). "Küreselleşme Süreci ve Çokuluslu İşletmelerin Küreselleşme Sürecine Etkisi". *CÜ İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 3.2, 33-47.
- Aydemir, Muzaffer (1998). "Küreselleşme, Rekabet ve Sınır Ötesi Birleşmeler: Daimler-Benz ve Chrysler Örneği". *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3 (güz), 45-54.
- İnsel, Aysu ve Sungur, Nesrin (2003). "Sermaye Akımlarının Temel Makroekonomik Göstergeler Üzerindeki Etkileri: Türkiye Örneği-1989: III-1999: IV". *Türkiye Ekonomi Kurumu Tartışma Metni*, 2003/8.
- Güven, Yılmaz (2008). "Türkiye'de 1980 Sonrası Dönemde Yabancı Sermaye Yatırımlarının Sektörel Analizi ve Ekonomik Kalkınmaya Etkisi". *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 3 (1), 75-97.
- Dickey, David A. ve Fuller, Wayne A. (1979). "Distribution of the Estimators for Autoregressive Time Series with a Unit Root". *Journal of the American Statistical Association*, 74, 427-431.
- Pesaran, M. Hashem, Shin, Yongcheol ve Smith, Richard J. (2001). "Bound Testing Approaches to the Analysis of Level Relationships". *Journal of Applied Econometrics*, 16, 289-326.
- Phillips, Peter C. B. ve Perron, Pierre (1988). "Testing for a Unit Root in Time Series Regression". *Biomètrika*, 75 (2), 336-346.

Türkiye’de Mali Denetim Sürecinde Karşılaşılan Sorunlar ve Çözüm Önerileri

Mr. Ali Gül, Mustafa Kemal Üniversitesi
aligul_133@hotmail.com

ÖZET

Mali denetim, kamu kaynaklarının etkin ve verimli kullanılması açısından kamu yönetiminde önemli bir yapıya sahiptir. Ayrıca kamuoyu tarafından da ilgiyle takip edilen ertelenemeyecek ülke ihtiyaçları olarak güncelliğini korumaktadır. Çalışmada, Türkiye’de mevcut mali denetimin sistematik yapısı incelenmiştir. Sistemdeki birikmiş ve ağırlaşmış sorunlar tespit edilmiştir. Mali denetim sistemindeki sorunların ve suistimallerin önlenmesi ve kamu kaynaklarının daha verimli kullanılmasını sağlayabilecek çözüm önerileri belirlenmiş olup, bu tedbirlerin uygulanabilir oldukları sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Mali Denetim, Kamu Yönetimi, Denetim Sorunları, Çözüm Önerileri.

Problems Encountered During the Fiscal Control Process in Turkey and Suggested Solutions

ABSTRACT

Financial supervision has an important structure in public administration in terms of efficient and efficient use of public resources. It also keeps its update as the needs of the country that can not be postponed by the public. In the study, the systematic structure of the existing financial audit in Turkey was examined. Accumulated and aggravated problems in the system have been identified. Proposals for solutions to prevent problems and societies in the financial control system and to enable more efficient use of public resources have been identified and these measures have been achieved to be applicable.

Keywords: Financial Control, Public Administration, Control Problems, Solution Suggestions.

GİRİŞ

Mali denetim, devletin vergi alacaklarını güvence altına alabilmek için sahip olduğu denetim birimleri aracılığıyla piyasada faaliyette bulunan işletmeler üzerinde gerçekleştirdiği denetim sürecidir. Yürürlükte bulunan vergi kanunlarının uygulanmasına istinaden, mükelleflerin vergiyle ilgili sorumluluklarını mevzuata uygun şekilde yerine getirip getirmediğini tespit etmek amacıyla yapılan uygulamalar mali denetim süreci olarak değerlendirilmektedir (Abdioğlu, 2007). Mali denetimin işleyişinde meydana gelebilecek sorunların önlenmesi, ulusal ve bireysel çıkarların korunması amacıyla devlet, mali denetimle ilgili düzenlemelerde bulunmak, inceleme, gözlem ve denetim yapmak yükümlülüğü altındadır. Düzenlemelerle hedeflenen sonuçların elde edilebilmesi için mali denetime ilişkin olarak gerçekleştirilecek düzenlemelerin ülkenin idari ve ekonomik yapısına uygun olması zorunludur. Devletin uygulamakta olduğu maliye politikası araçlarından biri olan gelir politikasının etkin ve verimli bir hale dönüştürülebilmesi için maliye teşkilatı içinde idari ve mali bağımsızlığa sahip güçlü bir gelir idaresine ihtiyaç vardır. Ayrıca, vergi gelirlerinin tam olarak tahsil edilebilmesi için vergi

tahsilatında karşılaşılan sorunların giderilmesi ve gelir idaresinin çağdaş anlamda yeniden yapılandırılması gerekmektedir.

Kamu yönetiminde birikmiş ve ağırlaşmış sorunların ve suiistimallerin önlenmesi, kamu kaynaklarının etkin, ekonomik ve verimli bir şekilde kullanılmasını sağlayacak bir mali yönetim ve denetim sisteminin hayata geçirilmesi hususları, kamuoyu tarafından ilgiyle takip edilen ertelenemeyecek ülke ihtiyaçları olarak güncelliğini korumaktadır.

Türkiye'de Gelir İdaresi ile vergi denetiminin mevcut sorunları ve bu sorunların çözümüne yönelik yapılması gereken düzenlemeler konusunda Maliye Bakanlığı denetim elemanları, akademisyenler, mesleki kuruluşlar ve uluslararası kuruluşlar tarafından son yıllarda tamamen farklı görüşler ileri sürülmekte ve yoğun tartışmalar yapılmaktadır. Ancak, bu çalışmaların hepsinde Türkiye'de Gelir İdaresi ile vergi denetiminin çağdaş anlamda yeniden yapılandırılması konusunda ortak bir fikir birliği vardır. Günümüzde kamu gelirlerinin büyük bir kısmını vergi gelirleri oluşturmaktadır. Bu realite doğrultusunda vergi gelirlerinin zamanında ve tam olarak toplanabilmesi için vergilendirmede etkinliğin ve verimliliğin sağlanması gerekir. Vergilendirmede etkinliğin ve verimliliğin sağlanabilmesi için gelir idaresi ve vergi denetimine gereken önemin verilmesi gerekmektedir. Türkiye'de uygulanmakta olan beyana dayalı vergi sisteminin etkin ve verimli şekilde işleyebilmesi, gelir idaresinin ve vergi denetiminin etkin olmasına bağlıdır. Türk vergi sisteminin daha etkin ve verimli bir şekilde işletilebilmesi için Gelir İdaresi ve vergi denetiminin yeniden yapılandırılmaya ihtiyacı vardır.

Kamuda etkin bir yönetimi gerçekleştirmenin bireyler, toplumlar ve tüm insanlık için sayısız yararlar sağlayacağı hususunda kuşku bulunmamaktadır. Kıt kaynakların mümkün olduğunca verimli ve maksimum faydayı sağlayacak şekilde değerlendirilmesinde ve toplumsal refahın en üst düzeye çıkarılmasında denetim, en yüksek katkıyı sağlayabilecek unsurların başında gelmektedir. Bunun için de, kamu yönetiminde verimliliği ve etkinliği yükseltmeye, yönetimi geliştirmeye odaklanan çağdaş denetim yaklaşımlarının ön plana çıkarılması gerekmektedir (Caiden, 1988).

Bu çalışmanın konusu, Türkiye'de Mali Denetim Sürecinde Karşılaşılan Sorunlar ve Çözüm Önerileri'dir. Çalışmanın birinci bölümünde, Türkiye'de mevcut mali denetim sisteminin yapısı ve işleyişi ayrıntılı olarak ele alınmıştır. Bu bölümde; mali denetimin anlamı, mali denetim yapmaya yetkili olan organlar, mevcut sistemin işleyişi ve yapısı üzerinde durulmuştur. Türkiye'de mali denetim sürecindeki sorunlar çalışmanın ikinci bölümünde ayrıntılı olarak açıklanmıştır. Çalışmanın üçüncü bölümünde, Türkiye'de karşılaşılan mali denetim sorunlarına ilişkin alınması gereken tedbirler, yapılması gereken düzenlemeler ve çözüm önerileri sunulmuştur. Sonuç bölümünde ise, Türkiye'de mali denetimin sorunlarının çözümüne yönelik önerilere yer verilmiş ve ayrıca ilgili önerilerin mevcut sistem üzerinde uygulanabilirliği ortaya konulmuş olup, mali denetiminin etkinliğinin artırılması için nasıl yapılandırılması gerektiği üzerinde durulmuştur.

MALİ DENETİM SİSTEMİNİN YAPISI VE İŞLEYİŞİ

Mali Denetimin Anlamı ve Amacı

Denetim, iktisadi faaliyet ve olaylarla ilgili iddiaların önceden saptanmış ölçütlere uygunluk derecesini araştırmak ve sonuçları ilgililere bildirmek amacıyla, tarafsızca kanıt toplayan ve bu kanıtları değerlendirerek raporlayan sistematik bir süreçtir(Güredin, 1999). Denetim, belli bir ekonomik birim veya döneme ait rakamlarla ifade edilebilir bilgilerin önceden belirlenmiş kıstaslara uygunluk derecesini belirlemek ve bu konuda rapor vermek amacıyla bağımsız bir uzman tarafından yapılan delil toplama ve değerlendirme sürecidir(Gürbüz, 1990). Mali denetim, devletin vergi alacaklarını güvence altına alabilmek için sahip olduğu denetim birimleri aracılığıyla piyasada faaliyette bulunan işletmeler üzerinde gerçekleştirdiği denetim sürecidir. Vergi denetimi, mükellefin ödemek zorunda olduğu tam ve doğru

vergiyi, mükellefin defter ve belgelerine dayanarak gerektiğinde, mükellefin ilişkide olduğu başka işletmelerde incelemeler yaparak, araştırıp saptamaktır (Karyağdı, 2000).

Vergi denetimi; ödenmesi gereken vergi borcunun zamanında ve eksiksiz olarak ödettirilmesini sağlamak amacıyla gelir idaresinin ve mükelleflerin vergi kanunlarından doğan yükümlülüklerini yerine getirip getirmediğinin araştırılmasıdır. Çağdaş vergi sistemleri beyan esasına dayanmaktadır. Beyan esasına göre, mükellefler beyanname vermek suretiyle vergi matrahlarını beyan etmekte, gelir idaresi de bu matrah üzerinden vergiyi tarh ve tahakkuk etmektedir. Ancak, bazı mükellefler daha az vergi ödemek amacıyla gelirlerinin bir kısmını veya tamamını beyan etmeyebilirler. Vergilerin zamanında ve tam olarak tahsil edilebilmesi için mükelleflerin beyanlarının doğruluğunun araştırılması gerekir. Beyan edilen matrahların gerçeğe uygun olup olmadığı ancak vergi denetimiyle ortaya çıkarılabilir. Bu nedenle, mükelleflerin beyanlarının doğruluğunun tespitinde vergi denetimi önemli rol oynar. Mali denetiminin temel amacı, mükellef beyanlarının doğruluğunu araştırmak, vergi kanunlarının uygulanabilirliğini gözden geçirmek ve bu arada kanunların uygulamadan doğan aksaklıklarını tespit etmektir. Mali denetiminin bir diğer amacı ise, vergilerin zamanında ve tam olarak tahsil edilmesini sağlamaktır. 2016 itibarıyla yaklaşık 200 milyar lira kazanç beyan edilmiş ve bu kazançlar için yaklaşık 40 milyar lira vergi hesaplanmıştır.

Mali Denetim Sisteminin İşleyişi

Merkez teşkilatı; ana hizmet birimleri, danışma birimleri ve yardımcı hizmet birimlerinden oluşmaktadır. 5345 sayılı Gelir İdaresi Başkanlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanununun 8 inci maddesi uyarınca, ana hizmet birimlerine verilen görevler gerektiğinde birden fazla daire başkanlığı tarafından yürütülebilmektedir. Kamu denetçileri kamusal örgütlere bağlı olarak çalışan denetçilerdir. Çeşitli devlet kurumları içinde kurulup örgütlenmiş olan bu denetim birimleri kamu ve özel işletmelerin yasalara, yönetmeliklere, devletin ekonomik politikasına ve kamu yararına bağlılık derecesini izler ve denetler (Güredin, 1988).

Gelir İdaresi Başkanlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanununun 23 üncü maddesi uyarınca Başkanlığın taşra teşkilatı, doğrudan merkeze bağlı vergi dairesi başkanlıkları ile vergi dairesi başkanlığı kurulmayan yerlerde faaliyet gösteren, mezkur Kanununun 24 ve 25 inci maddelerindeki görev ve yetkileri haiz vergi dairesi müdürlüklerinden oluşmaktadır. Vergi dairesi başkanlıkları, yetki alanları içinde ekonomik faaliyetleri ve gelişmeleri yakından takip etmek, sektör ve mükellef gruplarının ihtiyaçlarına uygun hizmetleri en iyi şekilde sunmak ve yetkinlikleri geliştirmek suretiyle vergi yükümlülüklerinin yerine getirilmesini sağlamaktadır. Vergi denetimi Maliye Bakanlığı bünyesinde Gelirler Kontrolörleri ve Vergi Müfettişleri olmak üzere iki ayrı denetim birimi tarafından gerçekleştirilmektedir.

Gelirler Kontrolörleri; Gelir İdaresi Başkanlığı bünyesinde bir daire başkanlığı altında merkezi denetim birimi olarak Ankara, İstanbul ve İzmir illerinde örgütlenmiştir. Vergi İncelemesi, teftiş ve soruşturma görevleri bulunmaktadır. Merkezi denetim birimi olarak adlandırılmaktadır. Halen Gelirler Kontrolörleri merkez ve taşrada yöneticilik, vergi incelemesi ile gerektiğinde teftiş ve soruşturma yapmaktadır.

Vergi Müfettişleri ise; Vergi Denetleme Kurulu bünyesinde faaliyetlerini sürdürmektedir. Vergi Müfettişlerinin vergi incelemesi asli görevleri olup bulunla birlikte buldukları illerde yöneticilikte yapmaktadırlar. Taşra denetim birimi olarak adlandırılmaktadır. Denetim gücünün yaklaşık % 80'ini bu grup oluşturmakta olup vergi incelemelerinin ise yaklaşık %90'ını gerçekleştirmektedir. Vergi denetiminde psikolojik etkinlikleri vardır buna karşın istatistiksel etkinlikleri buna karşın azdır.

Görüldüğü üzere ülkemizde vergi denetimi Maliye Bakanlığına bağlı Gelirler Kontrolörleri ve Vergi Müfettişleri olmak üzere iki ayrı denetim birimi tarafından gerçekleştirilmektedir. Mevcut vergi

denetim elemanlarının sayıları ise 8.605 kişi olup ayrıntılı kadro bilgileri tablo 2.1.'de görülebilir(Vergi Denetim Kurulu, 2015).

Tablo 2.1: Mali Denetim Kadro Yapısı

Unvanı	Dolu	Boş	Toplam
Vergi Müfettişleri	8.565	5.895	14.460
Gelirler Kontrolörleri	40	53	93
TOPLAM	8.605	5.948	14.553

Denetim, idareden bağımsız bir fonksiyon olarak örgütlenememiştir. Yönetimlerin hesap verme anlayışı oluşmadığından mali denetim yeterli önemi kazanamamıştır. Öte yandan, farklı unvan ve statülerde çok sayıda denetim birimi oluşturulması, koordinasyonsuz, işbirliğinden uzak, görev çakışmalı ve çatışmalı bir yapı ortaya çıkarmıştır. Vergi idaresi, mükelleflerin vergi kanunlarına uyup uymadıklarını denetleme işlevini vergi denetimi araçlarını (yoklama, inceleme, arama ve bilgi toplama) kullanarak yerine getirecektir (Güneş, 1998). Mali denetim mevcut yapıda dört farklı şekilde gerçekleştirilmektedir.

Yoklama

Mükellefiyetlerle ilgili maddi olayları, kayıtları ve mevzuatı araştırma ve tespit etme amacıyla yapılan faaliyettir. Yoklama memurları; günlük hasılatı tespit etmek, ödeme kaydedici cihaz kullanılıp kullanılmadığını tespit etmek, defterlerin usulüne uygun tutulup tutulmadığını tespit etmek, nakil vasıtalarını kontrol etmek ve ticari belgelerin usulüne uygun düzenlenip düzenlenmediğini tespit etmekle birlikte gerekli tedbirleri almak yetkilerine sahiptirler. Vergi dairesi müdürleri, yoklama memurları, yetkili makamlar tarafından yoklama işi ile görevlendirilenler ve vergi incelemesine yetkili olanlar yoklama işlemini yapmaya yetkili olan denetim elemanlarıdır. Yoklama yapanlar kimlik ibraz etmek zorundadır. Yoklama zamanı ilgiliye haber verilmez Yoklamaya konu olan işlemler ve sonuçları iki nüsha halinde düzenlenen yoklama fişlerine işlenir, bir nüshası yoklama yapılan şahıs veya kurum yetkilisine bırakılır.

Vergi İncelemesi

Vergi incelemesi vergi denetim yöntemleri içerisinde en kapsamlı olanı ve diğerlerine nazaran en önemlisidir(Tekin&Çelikkaya, 2011). Vergi incelemesinin doğrudan faydası vergi kaçakçılığını önlemek, dolaylı faydası ise yükümlülere doğru beyana alıştırmak bununla birlikte kaçakçılık arzularından caydırma (Altuğ, 2000). Vergi incelemesinin amacı olarak belirtilen ödenmesi gereken vergilerin doğruluğunu sağlamak, sadece devlet lehine bir amaç olarak anlaşılmalıdır(Şenyüz& diğerleri, 2011). Ödenmesi gereken vergilerin doğruluğunu araştırmak, tespit etmek ve ödenmesini sağlamak amacıyla yapılan faaliyettir. Vergi incelemesine yetkili olanlar şunlardır:

- a. İlin en büyük Mal Memuru
- b. Vergi Denetmenleri
- c. Vergi Denetmen Yardımcıları
- d. Vergi Dairesi Müdürleri
- e. Gelirler Genel Müdürlüğünün Merkez ve Taşra Teşkilatlarında Müdür kadrolarında görev yapanlar

Vergi incelemesi yapanların da kimlik ibrazı zorunludur. İncelemenin ne zaman yapılacağı önceden haber verilmez. Vergi incelemesi esas olarak incelemeye tabi olanın işyerinde yapılır. Ancak işyeri müsait değilse bütün belge ve defterler talep edilerek dairede inceleme yapılabilir. İnceleme konusu

ayrıntılı olarak ilgiliye açıklanır. İnceleme sonuçları iki nüsha halinde inceleme tutanaklarına aktarılır ve bir nüshası mükellefe imzalanarak teslim edilir.

2016 itibariyle toplam 2.527.084 mükelleften, vergi incelemesi yapılan mükellef sayısı 58.676 olup vergi tarhi istenilen tutar 9.803.999.983 TL ve kesilmesi önerilen ceza tutarı 18.843.082.627 TL'dir. İncelenen mükellef oranı %2,32 olarak gerçekleşmiştir(Vergi Denetim Kurulu, 2016).

Arama

İhbar veya yapılan incelemeler dolayısıyla, bir mükellefin vergi kaçırdığına dair bir iz bulunması halinde ilgili şahıs ve işletmeler nezdinde gerçekleştirilen faaliyettir. Arama yapılabilmesi için sulh yargıcının karar vermesi ve gerekçeli yazı alınması gerekir. Arama neticesinde alınan defter ve belgeler üzerinde gerçekleştirilecek incelemeler, en geç üç ay içinde bitirilerek sahibine bir tutanakla geri verilir. Arama neticesinde bulunan defter ve belgelere el konulması nedeniyle yapılamayan kayıtlar, defter ve belgelerin geri verilmesinden sonra idare ile mükellef arasında kararlaştırılan uygun bir süre içinde düzenlenir. Bu süre bir aydan az olamaz.

Bilgi Toplama

Vergi idaresi, vergi incelemelerine esas olmak üzere ve vergi tahakkuk ve tahsilatının zamanında yapılabilmesi amacıyla, kamu kurum ve kuruluşlarından veya gerçek ve tüzel kişilerden bilgi alır ve bunları arşivler(Tosuner&Arıkan, 2011). Vergilendirmeye ilgili sağlıklı ve güvenilir bilgi toplama sürecidir. Mükellefler yetkili şahıslara istenilen bilgileri vermekle yükümlüdürler. Bilgi yazılı veya sözlü istenebilir. Kendilerinden bilgi istenilen gerçek ve tüzel kişiler, özel kanunlarda yazılı mahrumiyet hükümlerini ileri sürerek, bilgi vermektan kaçınamazlar(Bakır, 2007). Yazılı kaynaklardan toplanacak bilgiler istihbarat arşivlerinde gizli olarak saklanır. Bu arşivlerden kimlerin faydalanabileceği Maliye Bakanlığınca tespit olunur(Bakır, 2007).

2016 yılı içerisinde yapılan vergi incelemeleri sonucunda; 6.861 mükellef incelenmiş, 7.758 adet vergi inceleme raporu düzenlenmiş, 2.118.233.018 TL matrah üzerinden 1.273.504.627 TL matrah farkı bulunmuş ve bulunan matrah farkı üzerinden 150.406.830 TL vergi tarh edilmiştir. Vergi iade incelemeleri kapsamında; 378 mükellef incelenmiş, 602 adet vergi inceleme raporu düzenlenmiş, 391.565.063 TL matrah üzerinden, 1.567.920 TL matrah farkı bulunmuş ve bulunan matrah farkı üzerinden, 153.401 TL vergi tarh edilmiştir(Gelir İdaresi Başkanlığı, 2016). 01/01/2016–31/12/2016 tarihleri arasında yapılan yaygın ve yoğun vergi denetimlerinde; mükellefler nezdinde 376.600 adet denetim yapılmış, kayıt dışı çalıştığı tespit edilen 16.266 kişi için yeni mükellefiyet tesis ettirilmiş, 3.180 iş yerinde fiili hasılat yapılmış, 40.206 nakliye aracı nezdinde fiili denetim, 58.226.570 TL usulsüzlük cezası kesilmiştir(Gelir İdaresi Başkanlığı, 2016).

MALİ DENETİM SÜRECİNDE KARŞILAŞILAN SORUNLAR

Mali Denetimde Yetki Karmaşası Nedeniyle Denetimin Verimli Yapılamaması

Kamuda aynı işi yapan denetim elemanlarının, "müfettiş, kontrolör, denetmen, denetçi, uzman ve murakıp" olarak isimlendirilmesi karışıklığa ve denetimin etkinliğinin azalmasına yol açmaktadır. Ayrıca vergi ödeyen mükellef ve bunların temsilcileri olan SMMM nezdinde bu karmaşa daha çok hissedilmektedir. Aynı yılda farklı denetim birimleri tarafından talepler olmaktadır. Bu durum ortadan kaldırılmalıdır. Özellikle, vergi denetim birimleri arasında çok başlılık olması nedeniyle vergi denetimi, etkin ve verimli şekilde yürütülememektedir. Bu denetim birimlerinin teşkilat yapısı içerisinde farklı şekillerde örgütlenmiş olması vergi denetiminin planlaması ve koordinasyonunun sağlanmasında sorunlar yaşanmasına neden olmaktadır (Bozkır&Tekin, 2003).

Mali Denetim Birimlerinin Kendi Aralarında Tam Bir Eşgüdüm ve Koordinasyon Sağlanamaması

Vergi denetim birimlerindeki nitelikli personel, vergi denetimi haricindeki işlerde istihdam edilmektedir. Bu işler arasında, idari kademelerde yöneticilikler en önemlileri olarak sayılabilir. Ayrıca idari teftiş, personel soruşturmaları, kara para incelemeleri, üniversitelerde ders verme, danışmanlık, bilirkişilik, kanun tasarılarının hazırlanması gibi vergi denetimi dışındaki işler de sayılabilir. Vergi denetim elemanlarının her işi yapması beklenmemelidir. Günümüzde her işi yapan müfettişlik anlayışı geride kalmıştır. Kanaatimizce bütün işler kendi uzmanlık alanlarındaki birimler tarafından yerine getirilmelidir. Bu nedenle bu işleri vergi incelemesi yapması gereken birimlerin yapması doğru ve yeterli olmamaktadır.

Bu nedenle öncelikle gelir idaresinin yönetici kadrosu ile denetim kadrosu ayrıştırılmalıdır. Nitekim merkezde gelir idaresindeki grup başkanı dahil üst düzey yöneticiler merkezi denetim birimleri arasından atanmaktadır. Ayrıca taşrada vergi dairesi başkanlıklarında vergi dairesi başkanları ve grup müdürleri inceleme elemanları arasından atanmaktadır. Bu yöneticiler buldukları makamı ya daha üst düzey kamu görevlerine geçiş için ya da özel sektöre geçiş için kullanmaktadır. Haliyle bu yöneticiler buldukları makam itibarıyla mükelleflere ve vatandaşa hizmet gayesi ve buldukları makamların personellerinin sorunlarını çözmek için kullanmamaktadır. Yöneticilikte başarısız olanlar ise tekrar geri kurullarına dönmekte olup mevcut durumdan dolayı kendilerini sorumlu hissetmemektedir. Gelir İdaresindeki yöneticilik kadrosu ile vergi inceleme elemanlığı kadrosu aynı anda işgal edilmemeli, yöneticiliği tercih edenler ise tekrar geri dönmemelidir. Bununla birlikte üst düzey yöneticiler için Devlet Planlama Teşkilatı, Hazine, Sermaye Piyasası Kurulu ve Akademik camia gibi birimlerin kadrosundan da yararlanılmalıdır.

Denetim Elemanlarının Yeterli Sayıda Olmaması Nedeniyle Vergi İnceleme Oranının Düşük Olması

Sayıları 2016 Mayıs ayı itibarıyla sadece 8605 olan denetim kadrosu ile verilen beyannamelerin %2-3'ü incelenmekte incelemelerde ciddi vergi kayıpları olduğu ortaya çıkarılmaktadır. Ancak vergi kayıp ve kaçığı önemli ölçüde azaltılamamıştır. Ekonomideki kayıt dışılık da tam ölçülememekle birlikte Gayri Safi Milli Hasılaya oranla %30-40 civarında olan varlığını korumaktadır. Yapılan denetim oranının kayıtlı ekonomi, vergi mükellefi, seçmen sayısı, aktif nüfus, kayıt dışı ekonominin boyutları gibi verilerle birlikte değerlendirildiğinde çok düşük kaldığı açıktır. Bu haliyle Maliye Bakanlığı'ndaki mevcut inceleme elemanları kayıtlı ekonomiyi dahi denetlemekten yoksundur. Gelir İdaresi Bilgi İşlem Merkezinde mevcut bilgiler üzerinden hareketle bir yıl içinde kişilerin ilgili hesaplarına giren para, havale, EFT ve çek senet tahsilatı ile Katma Değer Vergisi hasılatının kıyaslanması sonucu her iki veri arasında fark olan çok sayıda mükellef tespit edilmiştir. Bu veriler net olarak mükellef bazlı bulunmaktadır. Kaldı ki bu farkın 2016 yılında da aynen olduğu tespit edilmiştir. Hiçbir denetim elemanı bunu ben incelemeyeyim deme lüksüne sahip değildir. Bu verilerden hareketle sadece belirli bir alanda bile çok büyük bir fark olduğu ortadadır. Ama Maliye Bakanlığı bu ve buna benzer durumdaki verileri inceleyememektedir. Nitekim kredi kartıyla yapılan satışlar bankadan, gayrimenkul satışları bankalar ve tapudan, ithalat verileri gümrükten açıkça tespit edilmektedir. Teknolojik gelişmelerle birlikte BA-BS verileri ile mükelleflerin çapraz denetime tabi verileri elde edilmektedir. Maliye Bakanlığı'ndaki denetim elemanları istenen ve beklenen düzeyde denetim yapamamaktadır. Yapılan denetimler ise etkin ve verimli değildir. Bunun yapılamamasında sorumluluğu bulunan başta karar alıcılar ve yöneticiler olmak üzere tüm inceleme elemanlarının öz eleştiri yapması gerekmektedir. Vergi denetimi; yasalara uymayanlar için ciddi bir risk haline gelmedikçe, vergi kayıplarının önüne geçilemeyecektir. Bu nedenle mükellef beyanları ile yetinilmeyip etkin ve verimli vergi denetimi önemsenmelidir.

Mali Denetim Birimlerinde Denetim Elemanı Kayıplarının Önlenememesi

Vergi inceleme elemanlarının diğer kurumlardaki benzer ve çok daha az riskli işlerle uğraşan diğer denetim elemanlarının koşullarına sahip olmaması ve diğer maddi ve manevi motivasyon eksiklikleri nedeniyle, Maliye Bakanlığı söz konusu inceleme elemanlarını uzun süreli istihdam edememekte, en verimli çağlarında ayrılmalarına sebebiyet vermektedir. Son yıllarda, merkez denetim birimlerinden ayrılmalar nedeniyle devamlı tecrübeli denetim elemanı kaybı olmaktadır. Özellikle, 3568 Sayılı Serbest Muhasebeci Mali Müşavirlik ve Yeminli Mali Müşavirlik Kanunu'nun yürürlüğe girmesiyle, merkez denetim birimlerinden istifa yoluyla ayrılanların sayısı bir hayli artmıştır. Daha iyi olanaklara sahip olmak için ya özel sektörde üst düzey yönetici ya da Yeminli Mali Müşavir olarak çalışmak amacıyla denetim birimlerinden son yıllarda yoğun bir şekilde ayrılmalar olmaktadır. Merkez denetim birimlerinden istifa ve atama yoluyla ayrılanların sayısı, emeklilik yoluyla ayrılanlardan daha fazladır. Bundan dolayı, yetişmiş nitelikli denetim elemanlarının maddi olanakları artırılarak meslekte tutulmaları sağlanmalıdır. Bu elemanlardan kamunun yeterince yararlanabilmesi ve kayıpların önenebilmesi için özlük haklarının düzeltilmesi, teftiş dönemlerindeki gündelik ve gider karşılıklarının gerçekçi bir şekilde belirlenmesi gerekmektedir. Ayrıca, denetim birimlerinden emeklilik yoluyla ayrılmaların artırılmasına yönelik emeklilik rejiminde değişiklik yapılmalı ve bu denetim elemanlarının emeklilik yoluyla ayrılmaları özendirilmelidir.

Mali Denetim Birimlerinin Objektif Bir Yapıya Kavuşturulamaması

Vergi denetiminin en önemli ilkelerinden biri objektif olmasıdır. Vergi denetim birimlerinin gelir idaresinden bağımsız olması, dış çevreden etkilenmemesi, vergi uygulamasında hem mükellefin hem de gelir idaresinin haklarını koruyacak şekilde tarafsız olması gerekir. Bu bağlamda, denetim elemanları hazinenin olduğu kadar mükelleflerin menfaatini de korumak durumundadır. Ne yazık ki, Türkiye'de vergi denetim birimleri yeterince objektif bir yapıya kavuşturulamamıştır. İdare ile vergi mükellefleri arasında taraf olmaksızın, her iki tarafın haklarını gözeterek objektif ve nesnel ölçütlere göre yürütülmesi gereken vergi incelemelerini, her türlü dış etki ve müdahalelere karşı güvenceye kavuşturmak amacıyla, vergi denetim biriminin idari ve mali özerkliği sağlanmalıdır.

Bazı Denetim Elemanlarına Farklı Görev Ve Yetkilerin Verilmiş Olması

Merkezi denetim elemanlarının önemli bir bölümü idari görevlere dağıtmakta ve inceleme işi yapmamaktadır. Nitekim vergi inceleme sonuçlarına bakıldığında vergi incelemesi ile iştigal eden denetim elemanlarının sayısı oldukça az olup bunlarda yılda ortalama 2-3 inceleme yapmakta ve 5-10 vergi inceleme raporu düzenlemektedir. Ayrıca yazılan raporların büyük bir bölümü yorum farklılığından kaynaklanmakta olup yargıya taşınmaktadır. Vergi müfettişleri merkezi denetim elemanları arasında en çok iş yükünü hisseden denetim birimidir. Vergi müfettişleri ise toplam denetimin büyük bölümünü yapmaktadır. Ancak bu birimin yaptığı denetimlerde incelenen mükelleflerin taşradaki küçük mükellefler olması nedeniyle verimlilikten uzaktır. Ayrıca Vergi Müfettişlerinin iş yükü çok fazla olup beş yıl geriden gelerek sadece zaman aşımı işler ile iştigal etmektedirler. Hal böyle olunca vergi incelemesi daha ziyade dosya kapatmaya ve iş yetiştirmeye dönüşmüştür. Nitekim Vergi Müfettişlerinin üzerinde çok sayıda mükellefe ait iş emri incelenmek için beklemektedir. Bu durum inceleme elemanına yeterli çalışma zamanı ve olanağı sunmamaktadır. Tüm denetim birimlerinin etkinleştirilmesi gerekmekte olup, fonksiyonlarını da artırmak gerekmektedir.

Denetim Elemanlarının Mesleki Kaygılarının Olması

Maliye Bakanlığının merkez ve taşra teşkilatına bağlı olarak görev yapan vergi denetim elemanlarının mesleki kariyerlerinde performans değerlendirmesine göre yükselmeleri sağlanamamıştır.

Performans değerlendirmesinin yapılamaması, vergi denetim elemanlarının alışma Őevklerini olumsuz yönde etkileyebilmektedir. Vergi denetiminde etkinlik ve verimliliğin sağlanabilmesi, denetim elemanlarının istekli çalışmasıyla yakından ilgilidir. Vergi denetim elemanlarının daha istekli çalışmalarını sağlamak için, her denetim elemanı için performans değerlendirmesi yapılmalı ve bu denetim elemanlarının meslekte yükselmeleri, performans değerlendirmesi esas alınarak yapılmalıdır. Performans değerlemesi, belirlenecek objektif performans değerleme kriterleri çerçevesinde, her bir vergi inceleme elemanı için de yapılmalı, ek ücret ödemeleri de dahil olmak üzere, sağlanacak her türlü imkanın ve denetim elemanının bağımsızlığını zedelemeyecek cezaların belirlenmesinde vergi inceleme elemanının gösterdiği performans esas alınmalıdır (Devlet Planlama Teşkilatı, 2001). Vergi denetim elemanlarının performans değerlendirmelerinin etkin ve gerçekçi bir Şekilde yapılabilmesi için performans değerlendirmesinde kullanılacak esasların kesinlikle objektif kriterlere dayandırılması gerekir.

Vergi İncelemelerinde ağdaş Denetim Tekniklerinden Yeterince Yararlanılamaması

Vergi denetim birimlerinde sektörel farklılıklar ve işletme büyüklükleri açısından işbölümü ve uzmanlaşma sağlanamamış olması vergi denetimin etkinliğini azaltmaktadır. Sektörel incelemelere ağırlık verilmemesi ve beyanname seçiminde sürekli yüksek matrah beyan eden mükelleflerin esas alınması, bazı mükelleflerin sürekli olarak incelenmesine yol açarken bir kısım mükelleflerin sürekli düşük matrah veya zarar beyan etmelerine rağmen vergi incelemesine alınmamasına yol açmakta, bu durum vergi incelemelerinin adaletli dağılımını engellemek suretiyle rekabet bozucu etkiler üretmesine sebep olmaktadır(Vergi Denetmenleri Derneği, 2003).

Türk Vergi Sistemindeki Eksiklikler

Türkiye'de vergi denetimi genelde mükelleflerin beyan ettikleri gelirler üzerinde yapılmakta, ancak hiçbir mükellefiyet kaydı bulunmayanlar ile herhangi bir gelir beyan etmeyenlerin gelirleri genellikle vergi denetimi dışında kalmaktadır. Dolayısıyla, vergi denetimiyle herhangi bir vergi mükellefiyet kaydı bulunmayanların gelirlerinin tespit edilmesi oldukça zordur. Bu gelirler, ancak vergi güvenlik müesseseleri ile tespit edilebilir. Diğer bir ifadeyle, Türkiye'de vergi kaybının azaltılması sadece vergi denetimiyle değil, vergi sistemine monte edilecek vergi güvenlik müesseseleri sayesinde sağlanabilir.

Vergi İncelemelerinin Tüm Vergi Mkelleflerini Kapsamaması

Vergi incelemesine tabi olanlar; defter tutmak ve vergisel işlemlerle ilgili belgeleri muhafaza ve ibraz etmek zorunda olan gerçek ve tüzel kişilerdir. Ancak, defter tutma zorunluluğu olmayanlardan vergiden muaf esnaflar, gerçek usule tabi olmayan çiftçiler, basit usulde vergilendirilen mükellefler, gayrimenkul sermaye iradı sahipleri, diğer kazanç ve irat sahipleri ve vergiden muaf dernek ve vakıflara ait iktisadi işletmeler ile iktisadi kamu müesseseleri mal satışlarını veya hizmet ifalarını Gelir Vergisi Kanunu'nun 94'üncü maddesinde sayılan kaynakta vergilendirme yapmak zorunda olanlara yapmaları halinde, vergi kesintisi yapıldığı sırada düzenlenecek gider pusulasının bir örneğini almak ve bu belgeyi düzenlenme tarihini izleyen takvim yılından itibaren 5 yıl süreyle saklamak zorunda oldukları için vergi incelemesine tabidirler. Ancak, yukarıda sayılan mükellefler mal satışlarını veya hizmet ifalarını kaynakta vergilendirme yapmak zorunda olmayanlara yapmaları halinde herhangi bir belge düzenlenmeyeceği, dolayısıyla olmayan belgenin saklanamayacağı için vergi incelemesine tabi olmayacaklardır. Ayrıca, cret geliri elde edenler ile menkul sermaye iradı sahiplerinin hem defter tutma zorunlulukları, hem de herhangi bir belge alma ve verme yükümlülükleri olmadığı için vergi incelemesine tabi değildirler. Vergi Usul Kanunu vergi incelemesine tabi olanları tüm vergi mükelleflerini kapsayacak Şekilde geniş tutmamıştır.

Vergi İncelemelerinden Dolayı Yargıya İntikal Eden Uyuşmazlıkların Büyük Bir Kısımının İdare Aleyhine Sonuçlanması

Kamuoyunda, vergi inceleme raporlarının büyük bir kısmının uyuşmazlık konusu yapılarak yargıya intikal ettirildiği ve yargıya intikal eden uyuşmazlıkların büyük bir kısmının idare aleyhine sonuçlandığı şeklinde yaygın bir kanaat vardır. Ancak, gerçekte durum böyle değildir. Çünkü, vergi inceleme elemanları tarafından hazırlanan inceleme raporlarının önemli bir kısmı için tarhiyat öncesi uzlaşmaya gidilmekte, geri kalan kısmı ise yargı, tarhiyat sonrası uzlaşma veya merkezi uzlaşma işlemlerine konu olmaktadır. Maddi delillere dayanılarak yazılmayan vergi inceleme raporları ihtilaf yaratılarak yargıya intikal ettirildiğinde, vergi idaresinin aleyhine sonuçlar ortaya çıkabilmektedir. Bu sonucun sebepleri arasında; vergi yargısı ile vergi idaresi (ve inceleme elemanları) arasında başta serbest delil sistemi olmak üzere yorum ve anlayış farklılıklarının bulunması, vergi yargısının yerleşik kararlarına süresinde intibak edilememiş olması, vergiyi doğuran olay ve işlemlerin ispatı ve delillerin oluşturulması konularında yeterli ve gerekli verilere ulaşılamaması, bilirkişilik kurumunun işleyişinde nitelik ve objektiflik bakımından sorunların yaşanabilmesi, vergi inceleme elemanlarının eksik inceleme ve araştırmaya dayalı inceleme raporları yazabilmeleri, vergi inceleme raporlarının takdir komisyonu kararlarına dayanması hallerinde; söz konusu komisyonlarca yapılan takdir işlemlerinin çoğu kez yeterli araştırma ve incelemeye dayalı olmadan gerçekleştirilmiş olması, vergi mevzuatının karmaşıklığı nedeniyle mevzuata gerektiği ölçüde nüfuz edilememesi, yasaların öngördüğü sınırları zorlayan iç düzenlemelerin ve genel tebliğlerin yer alması, vergiyi doğuran olayın kavranması için hukuk kadar iktisat, maliye, matematik ve işletmecilik gibi çok sayıda sosyal bilim ve disiplinlerden yararlanılması gerekmekte olmasına karşın vergi yargısı sürecinin salt hukuksal formasyona dayalı olarak yürütülmesi ve vergi yargısının ihtisas mahkemeleri niteliğine uygun olarak etkin bir şekilde yapılanması ihtiyacının bulunması gibi faktörleri sıralamak mümkündür (Vergi Denetmenleri Derneği, 2003). Yargıya intikal ettirilen vergi uyuşmazlıklarının idare aleyhine gerçekleşmesinin önlenmesi için vergi inceleme elemanlarının yaptıkları vergi incelemeleri sonucunda yazdıkları inceleme raporları maddi delillere dayanılarak hazırlanmalıdır. Öte yandan, vergi inceleme raporları ne kadar iyi yazılırsa yazılsın, dava konusu yapılması halinde bu davalar vergi hukuku uzmanlığına sahip avukatlar tarafından savunulmuyorsa, söz konusu uyuşmazlıkların idare aleyhine sonuçlanması kaçınılmaz olacaktır.

Bu önemli sorunların yanısıra; vergi incelemelerinin yapılması esnasında ortaya çıkan sorunlar, denetim elemanlarının çeşitli güçler tarafından etki altına alınması, denetim elemanlarının bilgi paylaşımı ve işbirliği yapmaması, denetim elemanlarının birbirlerini rakip olarak görmesi, denetim birimlerinin bağımsız çalışabilme koşullarının oluşturulmaması gibi unsurları da sorun olarak nitelendirebiliriz.

MALİ DENETİM SORUNLARINA İLİŞKİN ALINMASI GEREKEN TEDBİRLER VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

- Vergi denetimi ödenmesi gereken vergilerin, doğru olarak ödenmesini sağlamak için yapılır. İnceleme sonucunda eksik vergi ödendiği tespit edilirse ceza kesilerek tamamlanılır. Bir kısım mükellefler inceleme sırasında incelemeye bir şekilde müdahale edecek bürokrat ya da politikacı arayışına girerler. Bunun nedeni genelde, dava yoluna giderlerse kaybetme korkusu olarak kabul edilebilir. Bir kısmı da bildikleri noksanları kapatmak, daha az vergi ödemek için değişik yollar ararlar. Bu yollardan biri de siyasi baskıdır. Tüm bu olumsuzluklarla mücadele edebilmek için özellikle vergi incelemesi ile iştigal eden denetim elemanlarının güçlü olması gerekmektedir.
- Vergi ile ilgili olayları tek tek tespit etmeye yönelik çok eleman ve zaman gerektiren yöntemlerin yerine daha hızlı ve etkin sorgulayabilen bir vergi güvenlik teşkilatı kurulmalıdır.
- Türk vergi sisteminde mal hareketinin denetimine önem verilmiştir. Bu anlayış belge düzeninin yerleştirilmesi açısından olumlu sonuç vermiştir. Ancak mal hareketlerini izlemek zaman ve

eleman yetersizliği sorununu ortaya çıkarmaktadır. Bu nedenle nakit hareketlerini kamunun denetleyebileceği genel bir düzenleme yapılmalı bu bölüm üzerinden denetime ağırlık verilmelidir.

- Denetim elemanları eksik inceleme ve yanlış yorum yaparak mükellefin haksız yere yüksek vergi tarhiyatı ile karşılaşmasına sebep olabilir. Bu durum hem idarenin hem de yargının iş yükünü ağırlaştırmaktadır. Bu gibi durumlarda değişik tepkiler gelir ve bu mükelleflerin bir kısmı iktidardan denetim elemanlarına müdahale etmelerini ister. Oysa bunu düzeltmenin yolu denetim elemanlarının iyi eğitilmesi ve moral olarak iyi tutulmasıdır.
- Vergi ile ilgili yükümlülüklerin yerine getirilmesi ve denetimde etkinliğin sağlanması açısından vergi suç ve cezalarının yasalarla çok iyi tanımlanması, yorum gerektirmeyecek belirlilikte olması ve vergi kaçırmanın topluma karşı işlenmiş diğer suçlar gibi ele alınıp ödünsüz uygulanması gerçekleştirilmelidir.
- Denetim elemanlarının vergi incelemeleri için gerekli bilgiye ulaşmaları kolaylaştırılmalıdır. Günümüzde harici bilgi ve belgelerden istifade etmeden mevcut yasal defter ve belgeler üzerinden vergi farkı tespit etmek zorlaşmaktadır. Bankalar, Noterler, Gümrük ve Tapu İdareleri gibi çeşitli bilgi kaynaklarından toplanan bilgilerin işlendiği ve kullanıma hazır tutulduğu bir veri tabanı incelemelere önemli katkı sağlar.
- Vergi denetim birimlerinin görev yetki ve sorumluluk alanları belirlenmelidir. Sektör denetimlerine ağırlık verilmeli ve birlikte yapılmalıdır. Bu faaliyet alanı tüm boyutlarıyla öğrenileceği için zaman kaybı önlenerek daha fazla mükellefin kısa sürede sağlıklı incelenmesi gerçekleştirilebilir.
- Ekonomik gelişmeye paralel olarak denetlenmesi gereken firma sayısı artmış, işletmeler büyümüş ve firmalar işlemlerini bilgisayar teknolojisi yardımıyla yürütmeye başlamışlardır. İdare ve vergi denetim birimleri özel kesimdeki bu gelişme ve dinamizmi yakalayamamıştır. Teknoloji ve bilgi yönetimine uyum sağlanmalıdır.
- Özenle seçilen ve lisansüstü eğitime eş düzeyde bir programla mesleki konularda yetiştirilen vergi denetim elemanları, devlet memuru olarak kalmak zorunda olmayan ve başka çalışma seçenekleri bulunan kişilerdir. Bu elemanlardan kamunun yeterince yararlanabilmesi ve kayıpların önlenmesi için özlük haklarının düzeltilmesi, teftiş dönemlerindeki gündelik ve gider karşılıklarının gerçeğe yakın şekilde belirlenmesi zorunluluk taşımaktadır.
- Denetim elemanlarının sayısı ve niteliği artırılmalıdır.
- Mali denetimde tam bağımsızlık yapısı oluşturulmalıdır.
- Yönetim ve denetim sistemi yeniden yapılandırılmalıdır.
- Mesleki bağımsızlığın korunması ve etkinleştirilmesi için gerekli tedbirler alınmalıdır.
- Denetim performansının ölçülmesi ve değerlendirilmesi etkin hale getirilmelidir.
- Tüm kamu idarelerinde iç denetim organı oluşturulması gerekir.
- Mali suçlar ve yolsuzluklarla mücadele kapsamında bağımsız, soruşturma ve yargı güvencesine sahip bir kurulun oluşturulması gerekir.
- Denetçi sıfatına sahip olanlar arasında koordinasyonun sağlanması ve yetki karmaşasının önlenmesi gerekir.
- Maliye Bakanlığının daha etkin bir mali kontrol sistemi oluşturması için yeni projeler üretmesi ve uygulanabilir duruma getirmesi, mali denetim sistemini daha etkin ve verimli hale getirecektir.
- Sadece kurumsal, kayıt altında olan büyük mükellefler değil kayıt dışılığın yüksek olduğu mükellef ve sektör grupları da incelenmelidir. Verginin tabana yayılması, vergiye gönüllü uyumun artması ve vergi incelemelerinde adalet ve güven duygularının gelişmesi açısından da bu şarttır.

- Vergi müfettişleri de görevlerinin ifası sırasında her türlü baskıya, yönlendirmeye engel olacak mekanizmalarla korunmalı, ilkeleri, çalışma prensipleri, hassasiyetleri dönemden döneme, mükelleften mükellefe değişmemelidir.
- Unutulmaması gereken vergi inceleme sürecinin bir doğruyu, gerçeği arama yolculuğu olduğudur. Bu nedenle kanuni, somut dayanaklara sahip, ispat edilmiş iddialar raporlara konu edilmeli, mükellefler çok uzun ve maliyetli yargı süreçleriyle karşı karşıya bırakılmamalıdır. Bu anlamda incelemede iddia edilen konuların hukuki dayanakları çok iyi ortaya konulmalı, mükellef nezdinde mağduriyet yaratacak hukuka aykırı uygulamalara son verilmelidir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Gelir idaresinin yapısı ve vergi denetimi çok tartışılan bir konudur. Denetim birimlerinin yeniden yapılandırılması zorunlu hale gelmiştir. Vergi denetim birimlerinin yeniden yapılandırılması konusunda gerçek bir reform iradesiyle hareket edilmeli ve gerekli hassasiyet gösterilmelidir. Bu yönde yapılacak çalışmaların başarısı, özellikle de vergi denetim sisteminde kesinlikle önyargılardan, meslek tabusundan, bireysel çıkarılardan ve arzularından, bürokrasi ve özel sektör üzerindeki ağırlıkların azalması endişesinden ve de ülkeye zarar verici rekabet hissinden arınmış olmasına bağlıdır. Ayrıca bir ülkede en iyi vergi kanunları yürürlükte olsa da etkin vergi denetimi olmaması durumunda sistemin zaman içinde bozulabileceği ihtimali hesaba katılmalıdır. Bu nedenle bu konuda siyasi otoritenin ve yasamayı etkileyen bürokratik kitlenin öncelikle ülke yararını düşünmesi daha etkili ve verimli sonuçlar doğuracaktır.

Vergi incelemeleri; ağır ekonomik ve itibari sonuçlarına, son yıllarda bu alanda yapılan yasal düzenlemelere ve denetim kapasitesinin artışına paralel olarak başta kurumsal şirketler olmak üzere artık mükelleflerin, şirket yönetim kurullarının önemli bir gündem maddesi olmuştur. Tarafsız bir gözle bakıldığında vergi inceleme süreçlerine dair yapılan düzenlemeler birtakım iyileştirmeler sağlamış olsa da hâlâ bazı sorunların devam ettiğini belirtmemiz gerekir. Bu çerçevede sorunların ve çözümlerin yeni Vergi Denetim Kurulunun yapılmasında ve kurumsallaşma sürecini tamamlamasında vergi sorumluluğu bilinciyle hareket edilerek açıklığa kavuşturulması gereklidir.

Bu süreçte meslek mensuplarına da önemli görevler düşmektedir. Meslek mensupları sadece mükellef tarafında olmamalı, daha iyi çalışan, etkin bir vergi idaresinin gelişmesine katkı vermeli, tasvip edilmeyecek, yasak, yanlış, agresif vergi uygulamalarına taraf olmamalı, bu yönüyle sadece mükelleflerin değil idarenin de güvenilir paydaşları olmalıdırlar(Soydan, 2015). Danışmanlar ancak bu yolla mükellef ve vergi idaresi ile üçlü sacayağı olarak etkili bir şekilde çalışabilir ve uygulamalar konusunda kamuoyuna güven vererek değişime güç katabilir.

Mali denetim sürecinde ortaya çıkan sorunlar için çalışmada önerilen çözümler, aktif ve realitelere dayanarak hareket edecek yeni bir denetleme kurulu ve nitelikli ve yeterli sayıda denetim elemanları ile oluşturulacak denetim ağı sayesinde kolaylıkla uygulanabilecektir.

Yolsuzlukların önlenmesi, kamu kaynaklarının ekonomik ve verimli kullanımının sağlanması bakımından etkin bir yönetim ve denetim sistemi oluşturulması zorunluluğu bulunmaktadır. Bu yönde yapılan çalışmalarda, mesleki kariyerleri ve deneyimleri ile kendini kanıtlamış olan denetim elemanlarının yok sayılarak yeni bir sistem oluşturulmaya çalışılması ülkemize zarar vereceğinden bunun yerine mevcut teftiş ve denetim yapısını, önceden belirlenmiş esaslar ve uluslararası standart ve ilkelerle göre yeni bir modele dönüştürmek doğru bir yaklaşım olacaktır.

KAYNAKLAR

- Abdioğlu, H. (2007). "Vergi Denetiminde Kırmızı Bayrakların Kullanımı", Muhasebe ve Finansman Dergisi, 36, 161-172.
- Altuğ, F. (2000). "Mali Denetim". Ezgi Kitabevi Yayınları, Bursa.
- Bakır, M. (2007). "Denetim", Dilara Yayınevi.
- Bozkır, E.&Tekin, S. (2003). "Gelir İdaresinin Yeniden Yapılandırılması", Yaklaşım, Sayı: 128, 129-137.
- Caiden, G.E. (1988). "Devlet Denetiminin Yeni Yönleri", Devlet Denetimi (Makaleler), Sayıştay, 125. Kuruluş Yıldönümü Yayınları, Ankara.
- Çelikkaya, A.&Tekin, F. (2011). "Vergi Denetimi", Seçkin Yayıncılık. Ankara.
- Devlet Planlama Teşkilatı. (2001). "Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Vergi Özel İhtisas Komisyonu Raporu", Ankara.
- Gelir İdaresi Başkanlığı (2016). "Faaliyet Raporu", Yayın No:247, Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı, Ankara.
- Güneş, G. (1998), "Verginin Yasallığı İlkesi", Beta Yayınları, İstanbul.
- Gürbüz, H. (1990). "Muhasebe Denetimi", Bilim Teknik Yayınevi, 3.Baskı, İstanbul.
- Güredin, E. (1988). "Denetim", Muhasebe Enstitüsü, Yayın No:57, Avcıol Matbaası, İstanbul.
- Güredin, E. (1999). "Denetim", Beta Yayınları, No: 64, İstanbul.
- Karyağdı, N. (2001). "Toplam Kalite Yönetimi ve Türk Vergi İdaresi", Ankara Sanayi Odası Yayını, Yayın No: 51, Yorum Matbaacılık, Ankara.
- Soydan, B. (2015). "Türk Vergi Hukukunda Vergi İncelemesi", On İki Levha Yayıncılık, İstanbul.
- Şenyüz, D. , Yüce, M.&Gerçek, A. (2011). "Vergi Hukuku", Ekin Kitabevi, Bursa.
- Tosuner, M.&Arıkan, Z. (2011). "Vergi Usul Hukuku", Kanyılmaz Matbaacılık, İzmir.
- Vergi Denetim Kurulu, (2015). "Faaliyet Raporu", Ankara.
- Vergi Denetim Kurulu, (2016). "Faaliyet Raporu", Ankara.
- Vergi Denetmenleri Derneği, (2003). "Türk Vergi Yönetiminde Etkinlik Arayışları Kapsamında Vergi İdaresi ve Vergi Denetiminin Yeniden Yapılandırılması Raporu", Ankara.

Beşeri Sermaye, Yabancı Doğrudan Yatırımlar ve Reel Gelir: Türkiye Örneği

Dr. Ünal Arslan, Mustafa Kemal Üniversitesi
uarслан@mku.edu.tr

Dr. Ali Acaravcı, Mustafa Kemal Üniversitesi
acaravci@mku.edu.tr

Mr. Sinan Erdoğan, Mustafa Kemal Üniversitesi
sinanerdogan@mku.edu.tr

Dr. Cemil Serhat Akın, Mustafa Kemal Üniversitesi
csakin@mku.edu.tr

ÖZET

Bu çalışmada, Pesaran (1996), Pesaran ve Smith (1998), Pesaran ve Shin (1999) ARDL eş bütünleşme testi kullanılarak 1980-2014 yılları arasında Türkiye’de beşeri sermaye, yabancı doğrudan yatırım ve reel gelir arasındaki ilişki araştırılmıştır. Eş bütünleşme analizi sonucunda kişi başına gelir ve yabancı doğrudan yatırım arasında uzun dönemli bir eş bütünleşme ilişkisinin var olduğu saptanmıştır. Öte yandan, beşeri sermaye ve yabancı doğrudan yatırım arasında uzun dönemli bir eş bütünleşme ilişkisine rastlanmamıştır. Hata düzeltme terimiyle genişletilmiş Granger nedensellik modeline göre, ekonomik büyümeden yabancı doğrudan yatırımlara doğru bir nedensellik ilişkisi bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Beşeri Sermaye, Yabancı Doğrudan Yatırım, Ekonomik Büyüme.

The Relationships Between Human Capital, Foreign Direct Investments and Real Income: The Case of Turkey

ABSTRACT

This study examines the relationships between human capital, foreign direct investments and real income in Turkey for the annual sample period between 1980-2014 by using Pesaran (1996), Pesaranve Smith (1998), Pesaranve Shin (1999) ARDLcointegration analysis. The results of cointegration analysis provide an evidence of a long-run relationship between foreign direct investment and GDP per capita. On the other side, thereis no a long-run relationship between human capital and foreign direct investments. According toGranger causality model withaugmentederror correction term, there is a causality from economic growth to foreign direct investments.

Keyword: Human Capital, Foreign Direct Investments, Economic Growth.

GİRİŞ

Yabancı doğrudan yatırımların ülke ekonomileri açısından önemi literatürde genel kabul gören bir anlayıştır. Yabancı doğrudan yatırımlar yöneldikleri ülke ekonomilerine teknoloji transferi, istihdam artışı, eğitim düzeyi ve gelir düzeyinin artması gibi katkılar sağlayabilmektedir. Bununla birlikte, özellikle azgelişmiş ve gelişmekte olan ülke ekonomileri yabancı doğrudan yatırım açısından eşit bir dağılıma sahip olduğunu söylemek zordur. Bu noktada ülke ekonomilerine yönelen yabancı doğrudan yatırımların belirleyicileri önem kazanmaktadır. Yabancı doğrudan yatırım müşevviklerinin çok farklı ve geniş bir yelpaze oluşturduklarını söylemek gerekir. Genel olarak bunları iktisadi ve iktisadi olmayan

değişkenler olarak iki ana gruba ayırabiliriz. Şüphesiz yabancı doğrudan yatırımlar ve belirleyicileri arasındaki ilişki tek yönlü değildir. Başka bir ifadeyle, ampirik çalışmalar yabancı doğrudan yatırımlar ve belirleyicileri arasında, ülke ve zamana göre farklılık göstermelerine rağmen karşılıklı ilişkilerin olduğunu söylemek mümkündür.

Yabancı doğrudan yatırımların ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilediğine dair çok sayıda çalışma bulunmaktadır. Bulunmakla birlikte, bu pozitif etkiyi beşeri sermayenin varlığına bağlayan çalışmaların genel kabul gördüğünü söylemek gerekir. Beşeri sermaye yatırımı alan ülkelerin ortak özelliklerinden biri beşeri sermaye birikimi yüksek olan ülkeler olmalarıdır. Öte yandan yabancı doğrudan yatırımların yöneldikleri ülkelerde reel gelir ve verimlilik artışı sağlayabilmeleri bir anlamda bu ülkelerdeki beşeri sermaye birikimine bağlıdır.

Bu çalışmada yabancı doğrudan yatırımlar, beşeri sermaye ve iktisadi büyüme arasındaki ilişkiler 1980-2014 yılları arası Türkiye verileri kullanılarak test edilmiştir. Çalışmanın ilk bölümünde Beşeri sermaye, yabancı doğrudan yatırım ve reel gelir arasındaki teorik ve ampirik ilişkiler incelenmiştir. Çalışmanın ikinci bölümünde ARDL eş bütünleşme analizi kullanılarak Türkiye’de beşeri sermaye, yabancı doğrudan yatırım ve reel gelir arasındaki ilişki test edilmiştir. Çalışmanın sonuç bölümünde elde edilen bulgular değerlendirilmiştir.

LİTERATÜRE BAKIŞ

Yabancı doğrudan yatırımların yöneldikleri ülkelerin ekonomilerine sağlayacağı katkılar bakımından farklı görüşler bulunmaktadır. Nair-Reichert ve Weinhold (2001)’e göre reel gelir ve YDY arasındaki ilişki uzun süre tartışılan bir konu olmakla birlikte konu ile ilgili bir görüş birliği bulunmadığı iddiasını savunmaktadırlar. Ayrıca, Blomström (1986), De Gregorio (1992), Mody ve Wang (1997), Nair-Reichert ve Weinhold (2001), ve Lensink ve Morrissey (2006) yabancı doğrudan yatırımların ülke ekonomilerine doğrudan katkılar sağlayabileceğini ileri süren görüşlerin yanında bu katkılarının koşula bağlayan ve dolaylı yolla ortaya çıkacağını savunan çalışmalar da bulunmaktadır.

Yabancı doğrudan yatırımların gelir ve verimlilik üzerinde pozitif etkisinin koşula bağlı olacağını ileri süren çalışmalar literatürde önemli ölçüde genel kabul gören çalışmalardır. Özellikle, Borenztein v.d. (1998), Bengoave Sanchez-Robles (2003), ve Barthelemy ve Demurger’in (2000) v.b. çalışmalarda yabancı doğrudan yatırımların beşeri sermayeye bağlı olarak gelir ve verimlilik artışı sağlayabileceği ileri sürülmüştür. Xu (2000) ve Lucas (1990)’a göre, yabancı doğrudan yatırımların yöneldikleri ülkelerde ekonomik büyümeyi olumlu etkileyebilmesi için söz konusu ev sahibi ülkenin minimal düzeyde bir beşeri sermaye birikimine sahip olması gerekmektedir. Bu çalışmaların çoğunda beşeri sermayenin varlığı yabancı teknolojilerin adaptasyonu açısından önem taşımaktadır.

Genel olarak yabancı doğrudan yatırımın belirleyiciliği üzerine yapılan çalışmalar, özel olarak da yabancı doğrudan yatırım ve beşeri sermaye arasındaki ilişkiyi konu edinen çalışmalar zaman ve örneklem çerçevesinde farklılık gösterse de beşeri sermaye ve YDY arasında karşılıklı ilişkinin varlığına vurgu yapmışlardır.

Yabancı doğrudan yatırımların beşeri sermayeyi arttırdığını ileri süren çalışmalar (Slaughter 2002; ve Willem Te Velde 2003), bu durumun teknoloji transferi, yayılma (spillover) ve fiziki sermaye yatırımları kanalı ile beşeri sermaye birikimini arttırdığını ileri sürmektedir. Öte yandan aynı etkinin yabancı doğrudan yatırımların o ülkedeki eğitim seviyesini arttırarak ve/veya mesleki eğitimi geliştirmesi yolu ile ortaya çıkabileceği iddia edilmektedir.

Wang (1990) yabancı doğrudan yatırımlardaki artışın ülke ekonomilerinde beşeri sermaye yatırımları arttıracaklarını vurgularken, aynı şekilde Galor ve Tsiddon (1997) yabancı doğrudan yatırımların, teknoloji transferi yolu ile beşeri sermayeye yapılan yatırım miktarını arttırdığını, beşeri sermayeye

yapılan yatırım seviyesi arttıkça da yatırımların getirilerinde artış ortaya çıkacağını ileri sürmüşlerdir. Sonuçta beşeri sermaye yatırımlarındaki getiri artışının beşeri sermayeye yatırımlarını teşvik edebileceği vurgulanmaktadır. Öte yandan Yabancı doğrudan yatırım yolu ile yeni teknolojilerin uygulanması nitelikli işgücüne yönelik talepte de artış yaratabilecektir (Hammermesh, 1993). Bu durum beşeri sermaye yatırımlarının artmasına ve beşeri sermaye birikiminin gelişmesine yol açacaktır. Yabancı doğrudan yatırımların teknoloji transferi yolu ile beşeri sermayeye yapılan yatırımların artacağı ve beşeri sermayenin gelişebileceği yaklaşımının yanında yeni teknolojinin taklit edilmesi yolu ile beşeri sermayenin arttığını ileri süren çalışmalar da bulunmaktadır. GlassandSaggi (2002)ve Findlay (1978)yabancı doğrudan yatırım alan ülke ekonomilerindeki firmaların teknolojiyi taklit etme maliyetlerinin azalacağını ve bu yolla teknoloji transferi sağlayabileceğini iddia etmektedir. Buradan da yüksek beşeri sermayenin gelişimin yabancı doğrudan yatırımları o ülkelere doğru çekeceği iddiası bulunmaktadır.

Yabancı doğrudan yatırım ve beşeri sermaye arasındaki ilişki AR-GE yatırımları yoluyla dakurulabilmektedir. Yabancı doğrudan yatırımlar yöneldikleri ülkelere AR-GE yatırımlarının artmasına katkıda bulunabilmektedir. Bununla birlikte yabancı doğrudan yatırım alan ülkedeki sermaye birikiminin seviyesi o ülkeye yönelen yabancı doğrudan yatırım türünü de belirleyecektir (Gittens ve Pilgrim, 2013: 28). Keller, (2001)'e göre, yaklaşık olarak AR-GE yatırımlarının % 90'nını A.B.D., İngiltere, Fransa, Almanya ve Japonya gerçekleştirirken, (Slaughter 2002) aynı ülkelerin dünya yabancı doğrudan yatırım akışları için en büyük kaynak ülkeleri olma özelliğine sahip olduklarını ileri sürmektedir.

Ampirik çalışmalar yukarıda sıralanan teorik kanalları destekler niteliktedir. Hammermesh (1993) sermaye yatırımlarının firmaların vasıflı işgücü talebini arttıracığına dair kanıtlar sunmaktadır. Lucas (1990)' Zengin ülkelere fakir ülkelere doğru sermaye akışkanlığını sorguladığı makalesinde, az gelişmiş ülkelere düşük beşeri sermaye birikiminin yabancı doğrudan yatırımları olumsuz yönde etkileyebileceği bulgusuna ulaşmıştır.Öte yandan Barthelemy ve Demurger (2000: 153) yılındaki araştırmasının sonuçlarına göre; 1985–1996 yılları arasında eşanlı denklem sistemi kullanarak Çin için yaptığı analiz sonuçlarına göre, yabancı doğrudan yatırım akımlarının büyüme üzerinde etkilerinin olduğu vurgulanmıştır. Ekonomik büyüme üzerindeki bu etkinin, yabancı teknolojilerin adaptasyonunu sağlayan beşeri sermayeye bağlı olduğunu ileri sürmüşlerdir.

Özetle teorik ve ampirik literatürde yabancı doğrudan yatırımların büyüme üzerindeki olumlu etkilerinin beşeri sermayenin varlığına balı olduğunu vurgulamak gerekir. Beşeri sermaye yabancı doğrudan yatırım ve reel gelir arasındaki uzun ve kısa dönemli ilişkilerin Türkiye için test edildiği çalışmamızda bu ilişkilerin varlığı araştırılacaktır.

MODEL VE YÖNTEM

Bu çalışmada Türkiye'de yabancı doğrudan yatırımların ve kişi başı gelirin, beşeri sermaye üzerine etkileri araştırılmaktadır. Modelde yer alan değişkenlerin durağanlık dereceleri yaygın olarak kullanılan Genişletilmiş Dickey-Fuller Birim Kök Testi (ADF) ve durağan olmayan değişkenlerin, doğrusal bileşimlerinin durağanlığını test etmek ve uzun dönemli ilişkileri araştırmak üzere ARDL eş bütünleşme yöntemi kullanılacaktır. Değişkenler arası nedensellik ilişkisinin varlığını ve yönünü belirlemek için hata terimiyle genişletilmiş Granger nedensellik testi uygulanmıştır. Türkiye ekonomisinde yabancı doğrudan yatırımların ve kişi başı gelirin, beşeri sermaye üzerine etkilerinin incelenmesinde, aşağıdaki logaritmik doğrusal denklem kullanılmıştır:

$$hc_t = \beta_1 + \beta_2 fdi_t + \beta_3 y_t + \varepsilon_t \quad (1)$$

Burada hc , beşeri sermaye; fdi , yabancı doğrudan yatırımlar ve y , kişi başı reel GSYH, Bu veriler Dünya Bankası Dünya Gelişme Göstergeleri Veri Tabanı ile Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası

Elektronik Veri Dağıtım Sistemi (TCMB EVDS)'nden alınmıştır. Veriler, 1980-2014 dönemine ait yıllık verilerin tamamının doğal logaritması alınarak, doğrusal model için uygun hale getirilmiştir.

Durağanlık Analizi

Modeldeki değişkenlerin durağanlık özellikleri, ADF birim kök testi aracılığıyla araştırılacaktır. Zaman serisi ekonometrisi yöntemi kapsamında durağanlık analizi için Genişletilmiş Dickey-Fuller Birim Kök Testi (ADF) yaygın olarak kullanılmaktadır. Dickey ve Fuller (1979) durağanlığı test etmek için aşağıdaki denklemi kullanmaktadır (Enders, 1995; 221-225):

$$\Delta y_t = (\rho - 1)y_{t-1} + \varepsilon_t = \gamma y_{t-1} + \varepsilon_t \quad (2)$$

Burada $\gamma = \rho - 1$, birim kök testinde kullanılan hipotezler ise $H_0: \gamma = 0$ ve $H_1: \gamma < 0$ 'dır. Dickey ve Fuller, birim kök testi için aşağıdaki üç modeli kurmuşlardır:

$$\Delta y_t = \gamma y_{t-1} + \varepsilon_{2t} \quad (3)$$

$$\Delta y_t = a_0 + \gamma y_{t-1} + \varepsilon_{3t} \quad (4)$$

$$\Delta y_t = a_0 + \gamma y_{t-1} + a_2 t + \varepsilon_{4t} \quad (5)$$

DF birim kök testinin gücünü artırılmasını yönelik yukarıdaki denklemlere $\sum_{i=2}^m \alpha_i \Delta y_{t-i}$ terimi eklendiğinde ve elde edilen test, Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) testi adını almaktadır. H_0 hipotezinin kabulü veya reddi hakkında karar için MacKinnon tarafından Monte Carlo simülasyonuna göre elde hesaplanan kritik değerler kullanılmıştır.

Eşbütünleşme Analizi

Model konusunda ise, değişkenler arasındaki uzun dönem ilişkilerin araştırılmasında son yıllarda yaygın olarak kullanılan Pesaran ve Shin (1999) ve Pesaran et al. (2001) tarafından geliştirilen ARDL Sınır Testi yaklaşımı seçilmiştir. ARDL sınır testi ise, eşbütünleşme testlerinde serilerin durağanlık özelliklerini önceden belirlenmesine ilişkin güçlükleri ortadan kaldırarak uzun ve kısa dönemli ilişkilerin varlığının analiz edilmesini sağlamaktadır. Serilerin bazılarının düzeyde bazılarının ise birinci farklarında durağan olmaları halinde çok değişkenli bir modelde eşbütünleşme analizi bu yöntemle yapılabilmektedir (Öztürk ve Acaravcı, 2013:263-64). ARDL eşbütünleşme yönteminde, (1) no'lu denklemde yer alan değişkenler arasındaki eşbütünleşme ilişkisi aşağıdaki denklem aracılığıyla belirlenir:

$$\Delta hc_t = \beta_1 + \sum_{a=1}^f \beta_{2a} \Delta hc_{t-a} + \sum_{b=0}^g \beta_{3b} \Delta fdi_{t-b} + \sum_{c=0}^h \beta_{4c} y_{t-c} + \delta_1 hc_{t-1} + \delta_2 fdi_{t-1} + \delta_3 y_{t-1} + \varepsilon_{5t} \quad (6)$$

ARDL sınır testi yaklaşımı, değişkenlerin katsayıları hakkında hazırlanan yokluk hipotezinin ($H_0: \delta_n = 0$) alternatif hipoteze ($H_1: \delta_n \neq 0, n = 1, 2, 3$) karşı, F-test veya Wald testi aracılığıyla sınanmasına dayanır. Bu test istatistikleri için kullanılacak kritik değerler, 20000 denemeden oluşan simülasyonlarla elde edilmiştir.

Granger Nedensellik Testi

Modeldeki değişkenler eşbütünlüğe ulaştığında bunlara uygulanacak olan standart Granger yönteminden elde edilecek sonuçlar geçersizdir. Bu nedenle değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisi 2 aşamalı yaklaşımla incelenecektir. İlk olarak hata düzeltme modeli kullanılarak uzun dönemli denkleme ait katsayılar kullanılarak hata düzeltme terimi elde edilmekte ve sonra nedensellik modeline bir değişken olarak ilave edilmektedir. Böylece aşağıdaki denklem sistemi aracılığıyla hem kısa dönem hem de uzun dönem nedensellik ilişkileri test edilebilmektedir (Öztürk ve Acaravcı, 2013:264):

- i) ilgili π katsayılarının anlamlılığı için yapılan F veya $Wald$ test sonuçları, kısa dönem veya zayıf Granger nedenselliği,
- ii) hata teriminin katsayısının ψ anlamlılığı için yapılan t test sonuçları, uzun dönem Granger nedenselliği ve
- iii) π ve ψ katsayılarının birlikte anlamlılığı için yapılan F veya $Wald$ test sonuçlarına ise güçlü Granger nedenselliği tespit etmek için kullanılmaktadır.

$$\begin{bmatrix} \Delta hc_t \\ \Delta fdi_t \\ \Delta y_t \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} \mu_1 \\ \mu_2 \\ \mu_3 \end{bmatrix} + \begin{bmatrix} \pi_{11,1} & \pi_{12,1} & \pi_{13,1} \\ \pi_{21,1} & \pi_{22,1} & \pi_{23,1} \\ \pi_{31,1} & \pi_{32,1} & \pi_{33,1} \end{bmatrix} \begin{bmatrix} \Delta hc_{t-1} \\ \Delta fdi_{t-1} \\ \Delta y_{t-1} \end{bmatrix} + \dots \quad (7)$$

$$+ \begin{bmatrix} \pi_{11,k} & \pi_{12,k} & \pi_{13,k} \\ \pi_{21,k} & \pi_{22,k} & \pi_{23,k} \\ \pi_{31,k} & \pi_{32,k} & \pi_{33,k} \end{bmatrix} \begin{bmatrix} \Delta hc_{t-k} \\ \Delta fdi_{t-k} \\ \Delta y_{t-k} \end{bmatrix} + \begin{bmatrix} \psi_1 \\ \psi_2 \\ \psi_3 \end{bmatrix} ECT_{t-1} + \begin{bmatrix} \varepsilon_{6t} \\ \varepsilon_{7t} \\ \varepsilon_{8t} \end{bmatrix}$$

AMPIRİK SONUÇLAR

Durağanlık Analizi Sonuçları

Tablo 1’de, çalışmada kullanılacak değişkenlerin durağanlık ve bütünlüğe derecelerinin tespitine yönelik birim kök testleri sonuçları yer almaktadır. Birim kök testlerinde en uygun gecikme sayısı seçiminde, Schwarz-Bayesian Bilgi Kriteri (SBC) kullanılmıştır. Tabloya göre, hc değişkeni durağandır, ancak fdi ve y değişkenleri durağan değildir. Bu serilerin birinci sıra farkları alındığında ise, durağanlık koşulu sağlanmaktadır.

Tablo 1: ADF Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler	Düzyey (Model c+t)	1.Fark (Model c)	Karar
hc	-4,5551 (1) [-3,5562]		I(0)
fdi	-2,6127 (0) [-3,5514]	-7.0911 (0) [-2,9528]	I(1)
y	-3,2359 (0) [-3,5514]	-6.4758 (0) [-2,9528]	I(1)

Açıklamalar: Parantez içindeki değerler, birim kök testlerinde kullanılan gecikme sayıları; köşeli parantez içerisindeki değerler ise her test değerine ait % 5’lik McKinnon kritik değeridir. Birim kök testlerinde kullanılan modeller: “c+t, trend ve sabiti içerir”; “c, sadece sabiti içerir” şeklindedir.

Eş bütünleşme Analizi Sonuçları

Değişkenlerin durağanlık derecelerinin farklı olması durumunda bile ARDL eş bütünleşme yöntemi ile eş bütünleşme araştırılabilmektedir. En uygun gecikmeli modelin seçiminde, Schwarz-Bayesian Bilgi Kriteri (SBC) kullanılmıştır. Tablo 2'deki ARDL sınır testi sonuçlarına göre yabancı doğrudan yatırımların ve kişi başı gelirin, beşeri sermaye değişkenleri arasında eş bütünleşme ilişkisi bulunmaktadır. Bu sonuç, 1980-2014 dönemi için ilgili değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki olduğu anlamına gelmektedir. Modele, çeşitli teşhis tanısı testleri uygulanmıştır. Bu test sonuçlarına göre ekonometrik olarak modelde, otokorelasyon ve değişen varyans sorunu bulunmamaktadır. Ayrıca Ramsey-Reset model tanımlama hatası testine göre, modelde herhangi bir tanımlama hatası yoktur. Geçmiş yıllarda Türkiye ekonomisi çeşitli yapısal değişimlere maruz kalması nedeniyle makroekonomik değişkenlerde yapısal kırılmalar ve denklem katsayılarında zamana bağlı değişimler yaşanması olasıdır. Bu nedenle, Brown *vd.* (1975), tarafından önerilen kümülatif toplam (CUSUM) ve karelerin kümülatif toplamı (CUSUMSQ) testleri ile ARDL modeli katsayılarının zaman içerisindeki istikrarı da incelenmiştir. Grafik 1'de bu teste ait değerler, %5'lik kritik sınırlar içerisinde yer aldığı görülmektedir. Bu durum, modelden tahmin edilen katsayıların ilgili dönemde istikrarlı olduğunu vurgulamaktadır. Modelin kısa ve uzun dönemli katsayıları değerlendirildiğinde:

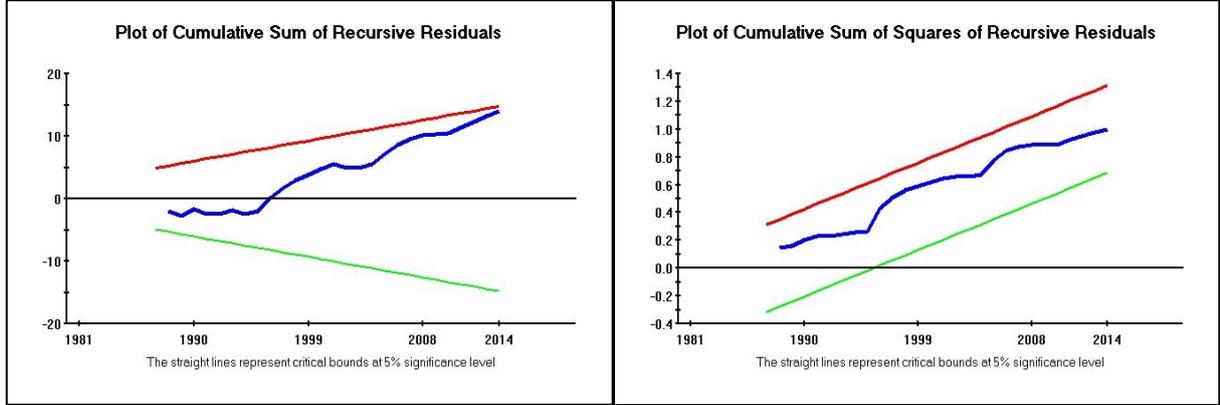
- i. Doğrudan yabancı yatırımlar, kısa ve uzun dönemde beşeri sermayeyi negatif etkilemektedir. Bu etkinin istatistiksel olarak %5 anlamlılık düzeyinde anlamsız olduğu görülmektedir.
- ii. Kişi başı reel GSYH'daki değişimler, kısa ve uzun dönemde beşeri sermayeyi pozitif etkilemektedir. Bu etkinin istatistiksel olarak %5 anlamlılık düzeyinde anlamsızdır.
- iii. Modelin hata düzeltme terimi katsayısı, -0,237 olup istatistiksel olarak anlamlıdır. Bu katsayıya göre, uzun dönemli dengeden herhangi bir sapma yaklaşık 4 dönem (yıl) içerisinde ortadan kalkmaktadır.

Tablo 2: ARDL Sınır Testi Sonuçları

Değişkenler	KısaDönem		UzunDönem		
<i>hc(-1)</i>	0,763 [0,000]				
<i>fdi</i>	-0,003 [0,076]		-0,011 [0,102]		
<i>y</i>	0,012 [0,557]		0,054 [0,553]		
<i>Sabit</i>	1,116 [0,000]		4,711 [0,000]		
<i>trend</i>	0,003 [0,000]		0,011 [0,000]		
R^2	0,9987	LM	0,011 [0,916]	<i>ect</i>	-0,237 [0,000]
Adj. R^2	0,9986	HET	2,618 [0,106]	F	11,8275
RSS	0,0044	RS	2,696 [0,101]	ARDL Modeli	(1,0,0)

Açıklamalar: RSS, hataterimlerikareleritoplamıdır. LM ve HET, sırayla seri korelasyon ve değişen varyans için hesaplanan Lagrange çarpanı test istatistiğidir. Bu istatistikler χ^2 dağılımlıdır. *ect*, uzun dönemli ilişkiden elde edilen hata düzeltme terimidir. Test istatistikleri için hesaplanan p-değerleri köşeli parantez içindedir. F, eşbütünleşme için hesaplanmış ARDL sınır test istatistidir. Bu test için %5 alt sınır ve % 5 üstsınır değerleri 20000 denemeden oluşan simülasyonlarla sırayla 5,5122 ve 6,5527 olarak elde edilmiştir.

Grafik 1: Cusum ve Cusum Kareleri

Nedensellik Analizi Sonuçları

Değişkenler arasında nedensellik ilişkisinin varlığını ve yönünü belirlemek amaçlı uygulanan Hata terimiyle Genişletilmiş Granger nedensellik analizi sonuçları Tablo 3'te yer almaktadır. Bu sonuçlar değerlendirildiğinde:

- i. i. Ekonomik büyümeden (Δy), yabancı doğrudan yatırım artış hızına (Δfdi) doğru kısa dönemli (zayıf) Granger nedensellik ilişkisi bulunmaktadır. Bu sonuç, kısa dönemde ekonomik büyümenin doğrudan yabancı sermaye girişine neden olacağını göstermektedir.
- ii. ii. Yabancı doğrudan yatırım artış hızı (Δfdi) ve ekonomik büyümeden (Δy), beşeri sermaye artış hızına (Δhc) doğru uzun dönemli ve güçlü Granger nedensellik ilişkileri bulunmaktadır. Bu sonuç ise, uzun dönemde Yabancı doğrudan yatırım artış hızı ve ekonomik büyüme, beşeri sermayenin artış hızının artmasına neden olmaktadır.

Tablo 3: Granger Nedensellik Test Sonuçları

	Kısa Dönem			Uzun Dönem	Güçlü
	Δhc	Δfdi	Δy	ψ_i	$\pi_i = \psi_i = 0$
Δhc	---	1,8917 (0,1690)	0,0094 (0,9231)	15,1691 (0,0001)	16,3387 (0,0010)
Δfdi	0,0108 (0,9174)	---	6,0375 (0,0140)	0,0767 (0,7818)	6,0652 (0,1085)
Δy	00410 (0,8395)	0,0213 (0,9121)	---	0,0122 (0,9121)	0,0568 (0,9965)

Açıklamalar: Yokluk hipotezi, değişkenler arasında nedensel bir ilişki olmadığı şeklindedir. Δ , ilgilideğişkenin birinci sıra farkının alındığını gösterir. Wald dışlamatestii için hesaplanan p-değerlerliköşeliparanteziçindedir. Gecikme sayısı, k=1, Schwarz-Bayesian Bilgi Kriterine (SBC) göre belirlenmiştir.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Eş bütünleşme analizi sonucunda kişi başına gelir ve yabancı doğrudan yatırım arasında uzun dönemli bir eş bütünleşme ilişkisinin var olduğu saptanmıştır. Öte yandan, beşeri sermaye ve yabancı doğrudan yatırım arasında uzun dönemli bir eş bütünleşme ilişkisine rastlanmamıştır. Hata düzeltme terimiyle genişletilmiş Granger nedensellik modeline göre, ekonomik büyümeden yabancı doğrudan yatırımlara doğru bir nedensellik ilişkisi bulunmaktadır.

Modelde yer alan kısa ve uzun dönemli katsayılar değerlendirildiğinde, doğrudan yabancı yatırımlar, kısa ve uzun dönemde beşeri sermayeyi negatif etkilemektedir. Bu etkinin istatistiksel olarak %5 anlamlılık düzeyinde anlamsız olduğu görülmektedir. Çalışmamızda beklenenin aksine yabancı doğrudan yatırım ve beşeri sermaye arasında uzun dönemli bir eş bütünleşme ilişkisine rastlanmamıştır. Bu durum Türkiye’ye analiz edilen dönem içerisinde gelen yabancı sermayenin ileri teknoloji içermeyen ve/veya vasıflı işgücü gerektirmeyen alanlara yöneldiğini düşündürmektedir. Dolayısıyla bu durum Türkiye’nin beşeri sermaye birikimi için yatırım yapmasını gerektirmemektedir. Mevcut beşeri sermaye düşük veya orta teknoloji düzeyinde yabancı doğrudan yatırımlara yetecek düzeyde olduğunu söyleyebiliriz.

Modelin hata düzeltme terimi katsayısı istatistiksel açıdan anlamlı olup, $-0,237$ düzeyindedir. Bu katsayıya göre, uzun dönemli dengeden herhangi bir sapma yaklaşık 4 dönem (yıl) içerisinde ortadan kalkmaktadır.

Çalışmanın temel bulgularından biri ekonomik büyümeden yabancı doğrudan yatırımlara doğru bir nedensellik ilişkisinin varlığıdır. Hata terimiyle Genişletilmiş Granger nedensellik analizi sonucuna göre yabancı doğrudan yatırım artış hızı ve ekonomik büyümeden beşeri sermaye artış hızının artması bulgusuna ulaşılmıştır.

KAYNAKÇA

- Blomström, M. and Kokko, A. (1998), “Multinational corporations and spillovers”, *Journal of Economic Surveys*, 12 (3): 247 – 277.
- De Gregorio, J. (1992), “Economic growth in Latin America”, *Journal of Development Economics*, 39: 59 – 83.
- Mina, Wasseem (2007), Are the GCC FDI Location Determinants Favorable?, *Economic Discussion Paper* -23.
- Glass, A., K. Saggi (2002), Licensing versus direct investment: implications for economic growth *Journal of International Economics*, 56 (2002), pp. 131–153.
- Wang, J (1990) Growth, technology transfer, and the long-run theory of international capital movements, *Journal of International Economics*, 29 (1990), pp. 255–271.
- Borenztein, E., De Gregorio, J., Lee, J.-W., 1998. How Does Foreign Direct Investment Affect Economic Growth? *Journal of International Economics* 45, 115–135.
- Bengoa, M., Sanchez-Robles, B., 2003. Foreign direct investment, economic freedom and growth: New evidence from Latin America. *European Journal of Political Economy* 19 (3), 529–545.
- Lucas, R., E (1990) Why Doesn’t Capital Flow from Rich to Poor Countries, *American Economic Review*, 80, 92-96.
- Findlay, R. (1978), Relative backwardness, Direct Foreign Investment, and the transfer of technology: A simple dynamic model, *Quarterly Journal of Economics*, 92, pp. 1-16.
- Mody, A. and Wang, F. (1997), “Explaining industrial growth in coastal China: economic reforms and what else?”, *World Bank Economic Review*, 11: 293 – 325.
- Slaughter, M. J. (2002). Does Inward Foreign Direct Investment Contribute to Skill Upgrading in Developing Countries? Prepared for New School University’s CEPA conference, “Labor and the Globalization of Production”
- Keller, Wolfgang. 2001. “The Geography and Channels of Diffusion at the World’s Technology Frontier.” National Bureau of Economic Research Working Paper No. 8150.
- Willem Te Velde, D. (2003). Do Workers in Africa Get a Wage Premium if Employed in Firms Owned by Foreigners? *Journal of African Economies*, Vol.12, Issue1, 41-73.
- Galor, O., & Tsiddon, D. (1997). The Distribution of Human Capital and Economic Growth. *Journal of Economic Growth*, 2, 93-124.
- Berthélemy Jean-Claude and Démurger Sylvie, (2000), Foreign Direct Investment and Economic Growth: Theory and Application to China, *Review of Development Economics*, 4 (2).

- Nair-Reichert, U. And Weinhold, D. (2001), "Causality tests for cross-country panels: a new look on FDI and economic growth in developing countries", *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 63: 153 – 171.
- Lensink, R. And Morrissey, O (2006), "Foreign direct investment: flows, volatility and the impact on growth", *Review of International Economics*, 14 (3): 478 – 493.
- Ozturk, I. veAcaravci, A. 2013. "The Long-Run and Causal Analysis of Energy, Growth, Openness and Financial Development on Carbon Emissions in Turkey", *Energy Economics*, 36(1), pp.262-267.
- Dünya Bankası, Dünya Gelişme Göstergeleri (World Development Indicators) Veri Tabanı. (<http://databank.worldbank.org/data/home.aspx>).
- Enders, W. (1995). *Applied Econometric Time Series*, USA: John Wiley&Sons, Inc.
- Pesaran, H.M. ve Shin, Y., 1999. "Autoregressive distributed lag modelling approach to cointegration analysis" in: S.Storm (Ed.) *Econometrics and Economic Theory in the 20th Century: The Ragnar Frisch Centennial Symposium*, chapter 11, Cambridge University Press.
- Slaughter, M. J. (2002). Does Inward Foreign Direct Investment Contribute to Skill Upgrading in Developing Countries? Prepared for New School University's CEPA conference, "Labor and the Globalization of Production"
- Pesaran M.H., Shin, Y. ve Smith, R.J., 2001. "Bounds testing approaches to the analysis of level relationships". *Journal of Applied Econometrics*, 16, pp. 289–326.
- Xu, B., (2000). "Multinational Enterprises, Technology Diffusion, and Host Country Productivity Growth," *Journal of Development Economics* 62, 477-493.

Vergi Yargı Sisteminde Yapılan Değişikliklerin Değerlendirilmesi

Mrs. Alı Yeşilyurt Duran, Erciyes Üniversitesi

alliyesilyurt@erciyes.edu.tr

ÖZET

6545 sayılı Kanun öncesinde vergi yargı sisteminde yer alan kanun yolları; itiraz, temyiz, kararın düzeltilmesi, yargılamanın yenilenmesi ve kanun yararına bozma idi. Ancak 6545 sayılı Kanun ile kanun yollarında bir takım değişiklikler yapılmıştır. Söz konusu Kanun ile “*itiraz*” kanun yolu kaldırılmıştır. Bunun yerine “*istinaf*” kanun yolu getirilmiştir. İstinaf, genel kanun yolu olarak düzenlenmiştir. Temyiz ise, İYUK’un 46. maddesinde sayılan hallerle sınırlı olarak başvurulacak, istisnai ve üst (istinaf sonrası) kanun yolu olarak düzenlenmiştir. Yapılan değişiklik sonucunda iki kademeli olan idari yargı örgütlenmesi üç kademeli hale getirilmiştir. Çalışmamızda, idari yargılama sisteminde yapılan değişiklikler vergi yargısı boyutuyla ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Vergi Yargı Sistemi, Kanun Yolları, İtiraz, İstinaf, Temyiz.

Consideration of Changes in Tax Judgement System

ABSTRACT

Right to appeal in the tax judicial system; contention of unconstitutionality, appellate procedure, revision of a judgement, new trial and appeal for the sake of law. However, a number of amendments have been made to the right to appeal by Law No. 6545. With the Act, the "contention of unconstitutionality" right to appeal was removed. Instead, the "appeal" right to appeal was introduced. The appeal, was arranged as a general right to appeal. The appellate procedure is regulated as an exceptional and upper (post-appeal) right to appeal to be applied in limited circumstances. As a result of this amendment, the two-tiered administrative judiciary organization has been made into three stages. In our work, changes in the administrative proceeding system will be dealt with in terms of tax judgment.

Keywords: Tax Judicial System, Right to Appeal, Contention of Unconstitutionality, Appeal, Appellate Procedure.

GENEL OLARAK

İdarenin tesis ettiği işlemlerle yükümlünün hukuki durumunu ihlal etmesine izin vermemek için vergilendirme alanında belirli denetim mekanizmaları öngörülmüştür. Bunlardan biri idari denetim, diğeri ise yargısal denetim mekanizmalarıdır(Karakoç, 2014). Vergi, resim, harçlar, bunlara ait faiz ve cezalar yanında, kur farkı, fon vb. şeklindeki vergi benzeri mali yükümlülükler ve bunların tümünün tahsilat aşaması ile ilgili anlaşmazlıklar vergi davası yoluyla giderilecektir(Özbalcı, 2008). Ancak vergilendirme sürecinde bu sayılanlar dışında pek çok durumda vergi davası ile karşılaşılabilir(Ağar, 2006).

Vergi uyuşmazlıkları idari yargı yerlerince görülmektedir(Kaplan, 2016). Bu uyuşmazlıklar bakımından yargı mercii, vergi mahkemeleri veya ilk derece mahkemesi olarak Danıştay'ın görevlendirildiği davalarda Danıştay'dır. Vergi mahkemeleri, yargısal aşamada vergi uyuşmazlıklarının çözümünde önemli bir işleve sahip bulunmaktadır. Ancak, verdikleri karar ile uyuşmazlığın belli bir aşamada çözümüne hizmet eden mahkemelerin de kararlarının hukuka uygun olup olmadıklarının denetime ihtiyaç göstermesi, bu defa da kanun yolu aşamasını gündeme getirmektedir(Doğrusöz, 2016).

KANUN YOLU KAVRAMI

Kanun yolu, davanın tarafına, kendi aleyhine olduğunu düşündüğü ve henüz kesinleşmemiş bir ilk derece mahkemesi kararının üst derece mahkemesinde incelenmesini talep etme hakkını veren bir hukuki imkandır(Alangoya, 2001; Üstündağ, 2000; Pekcanitez,Atalay&Özekes, 2011). İlk derece yargı yerlerinin yanlış karar verme ihtimali nedeniyle, bu mahkemelerce verilen kararların bir üst mahkeme tarafından denetlenmesi zorunlu görülmüştür(Gözübüyük, 1970; Kalabalık, 2013; Kuru, 1995). Kanun yolu olağan ve olağanüstü kanun yolları olarak ayrılır(Arslan, 2004). Olağan kanun yolları ilk derece mahkemeleri tarafından verilen nihai kararların kesinleşmesine engel olan kanun yollarıdır(Çağlayan, 2013; Tan, 2013). Olağanüstü kanun yolu kesinleşmiş olan bir ilk derece mahkeme kararına karşı tanınmış olan kanun yoludur(Tan, 2013).

Vergi yargılama hukukunda Cumhuriyet öncesi dönemde, ilçe idare meclisi, il idare meclisi ve Danıştay görev yapmaktaydı(Öz, 2016). İl ve ilçe idare kurullarının yargılama görevleri sonucunda verdikleri kararlar Danıştay'da temyiz ediliyordu(Akyıldız, 2015).

Cumhuriyet döneminde ise 1982 yılına kadar vergi itiraz komisyonu, vergi temyiz komisyonu, Danıştay ve gümrük hakem kurulları görev yapmaktaydı(Öz, 2016). Vergi Usul Kanunu'na tabi olan vergilere ilişkin uyuşmazlıkların çözümünde vergi itiraz komisyonu, vergi temyiz komisyonu, Danıştay; VUK kapsamında olmayan vergilere ilişkin uyuşmazlıkların çözümünde gümrük hakem kurulları görev yapmaktaydı(Kızılot&Kızılot, 2012).

1982 yılından sonra ise bir dizi kanun çıkartılarak vergi uyuşmazlıklarının yargı aşamasında çözümüne dair yeni bir sistem getirilmiştir(Hatipoğlu, 2007). Benimsenen yeni sistemde ikili bir yargılama süreci öngörülmüştü. İlk derece mahkemesi olarak vergi mahkemeleri ihdas edilmiştir. Vergi mahkemelerinin tek hâkimle verdikleri kararların bölge idare mahkemesinde itiraz yoluyla kesin karara bağlanması öngörülmüş, kurul halinde verdikleri kararların ise Danıştay da karara bağlanması öngörülmüştü(Ortaç&Ünsal, 2016).

6545 sayılı Kanun ile yapılan değişiklik öncesinde, 2577 sayılı İdari Yargılama Usulü Kanunu'nda yer alan olağan kanun yolları; *itiraz*, *temyiz* ve *kararın düzeltilmesi*; olağanüstü kanun yolları ise *yargılamanın yenilenmesi* ve *kanun yararına bozma* idi(Keskin, 2016; Çağlayan, 2002). Ancak, 6545 sayılı Kanun ile "*itiraz*" kanun yolu kaldırılmıştır. Bunun yerine istinaf kanun yolu getirilmiştir.

Türkiye'de istinaf mahkemeleri 1864 yılında kurulmuştu(Yıldırım, 2015). Ancak istinaf mahkemesinde görev yapabilecek yeterince yetişmiş hakim olmaması, istinaf uygulamasının işleri

azaltmak yerine yargılama sürecini uzatması, içtihat farklılıklarına yol açması sebepleri gerekçe gösterilerek 1924 yılında çıkartılan 469 sayılı Kanun’la istinaf mahkemeleri kaldırılmıştır(Yıldırım, 2015). 1924 yılında istinaf mahkemeleri kaldırıldıktan sonra 1930’lu yıllardan itibaren bu mahkemeler üzerinde yeniden çalışılmaya başlanmıştır. Bu alandaki gerçek anlamlı ilk çalışmalar, 1932 yılında başlamıştır(Yıldırım, 2015).

Avrupa Birliği müktesebatının üstlenilmesine ilişkin 2003 yılı Türkiye Ulusal Programında, yargının işlevselliğinin güçlendirilmesi, adli ve idari kapasitenin artırılması başlığı altında, yargının bağımsızlığının ve etkinliğinin artırılması ve istinaf mahkemelerinin kurulması öncelikli hedefler arasında belirlenmiştir(Akkaya, 2009). Bu bağlamda 2014 yılında 6545 sayılı Kanun’la istinaf mahkemeleri tekrar kurulmuştur.

İstinaf düzenlemesinin de içinde yer aldığı 6545 sayılı Kanun’un gerekçesinde idari yargıda istinafın gerekçeleri şöyle ifade edilmektedir: “*İdari yargı ilk derece mahkemelerince verilen nihai kararların bir kısmı bölge idare mahkemesince, kalan kısmı ise Danıştay tarafından denetlenmektedir. 2577 sayılı İdari Yargılama Usulü Kanununun 45 inci maddesinde itiraz üzerine bölge idare mahkemelerinde kesinleşecek davalar sayılmış olup, bunlar dışındaki tüm davalar temyiz üzerine Danıştay tarafından incelenmektedir. Bu uygulama sebebiyle idare ve vergi mahkemelerinin nihai karara bağladığı dosya toplamının yaklaşık yüzde yetmişi Danıştay’da yüzde otuzu ise bölge idare mahkemelerinde denetlenmektedir. Anılan iş yükü sebebiyle Danıştay’a gelen dosyaların kesinleşme süresi uzamaktadır. Bu bağlamda idari yargıda istinaf kanun yolunun getirilmesi konusu öteden beri yargı paydaşları arasında tartışılmaktadır*”. Kanunun gerekçesinde yoğun iş yüküne vurgu yapılmıştır. Ancak istinaf incelemesinin asıl amacı, davanın maddi ve hukuksal yönden bir üst mahkeme tarafından yeniden incelenmesi suretiyle kararların isabet oranının artırılmasıdır(Akyıldız, 2015). Bunun yanı sıra davanın maddi ve hukuksal yönden bir üst mahkeme tarafından yeniden incelenmesi söz konusu olduğu için ilk derece hakimi delilleri toplayıp değerlendirirken daha özenli davranacak ve daha doğru kararlar verecektir (Yıldırım, 2015; Koç, 2015). Bu sebeple istinaf kanun yolu adaletin sağlanmasına katkıda bulunacaktır. Bu temel amaçtan uzaklaşıldığı oranda, istinaf sisteminden elde edilecek fayda azalacaktır(Akyıldız, 2015).

İlk derece mahkemelerinin verdiği kararlardan belli meblağı aşan davalar için istinaf yoluna gidilecektir. Belirtilen meblağı geçmeyen davalar ise kesinleşmiş olacaktır. Aynı nitelikteki bir vergi suçunu veya kabahatini işleyen bireylerin vergi kaybı yarattıkları miktar veya muhatap oldukları parasal yaptırım miktarlarına bağlı olarak farklı yargılama süreçlerine tabi tutulmaları eşitlik ilkesine ve yargılamada adalet ilkesine aykırı bir durumdur. Parasal miktarın yargılama sürecinin belirlenmesinde temel kriter olarak alınmasının diğer önemli bir sakıncası da işlenen suçun belirlenme dönemidir. Vergi sisteminde zamanaşımı süresinin 5 yıl olduğu dikkate alındığında, aynı tarihte aynı suçu işleyen iki mükelleften, suçu zaman aşımı süresinin ilk yılında belirlenen ile zamanaşımının dördüncü yılında suç işlediği belirlenen mükellefin yargılama süreçleri de birbirinden farklı olacaktır(Ortaç&Ünsal, 2016). İYUK’ta belirtilen parasal sınırlar yıllık olarak belirlenmektedir. Oysa dava miktarları suçun işlendiği tarihe göre belirlenmektedir. Bu durum yargılama hakkının kullanımında eşitsizliğe sebep olup adaletin istenilen seviyede gerçekleşmesini engelleyecektir(Ortaç&Ünsal, 2016).

İstinaf incelemesi sonucunda da kanunda temyiz yolu açık olduğu belirtilen davalarda temyize başvurulabilecektir. Davaların bölge idare mahkemelerinde kesinleşmesi, yargılama hukuku bakımından bir takım olumsuz sonuçlar doğurabilecek niteliktedir. Bunlardan en önemlisi, içtihat birliğinin sağlanamaması şeklinde görülecektir. Temyiz incelemesinin temel varlık nedeni olan bu konuda oluşacak olumsuzluklar, farklı istinaf mahkemelerince aynı konuda verilebilecek çelişik kararlar, yargıya olan güveni azaltarak hukuk düzenini olumsuz etkileyebilecektir(Akyıldız, 2015). Bunun yanı sıra temyiz yolu açık olan bir davada davacı ya da davalıların istinaf mahkemelerine başvuru ile yetinmeyecekleri temyiz yoluna da gidecekleri kuvvetle muhtemeldir. Kaldı ki ülkemizde dava bilinci gün geçtikçe artmakta yargı

yollarının tamamı davacı ve davalı idarelerce tüketilmektedir(Toklu, 2015). Bu sebeple, yargılamanın daha da uzayacağı ve daha pahalı hale geleceği yönünde eleştiriler ileri sürülmekle birlikte, istinaf için henüz maddi, teknik ve personel altyapısının tam oluşturulamadığı da ifade edilmektedir(Toklu, 2015).

Yine 6545 sayılı Kanun ile “*kanun yararına bozma*” kanun yolu, istinaf mahkemelerinin kurulmasının zorunlu sonucu olarak “*kanun yararına temyiz*” olarak yeniden yapılandırılmıştır(Karakoç, 2014). Kararın düzeltilmesi kanun yolu ise yürürlükten kaldırılmıştır(Gözübüyük, 1965). Yabancı hukuk sistemlerinde olmayan bu kanun yolu ülkemizde istinaf mahkemelerinin kurulmamış olması ve buna bağlı olarak yargı düzeninin iki dereceli olması nedeniyle uygulanmaktaydı(Pekcanıtez,Atalay&Özekes, 2011). Ancak artık istinaf mahkemeleri kurulduğu için bu kanun yolunun uygulanmasına gerek kalmamıştır. Yargılamanın yenilenmesi kanun yolu ise herhangi bir değişikliğe uğramamıştır.

Buna göre, yeni düzenleme sonrasında idari yargıda mevcut olan kanun yollarını; istinaf, temyiz, yargılamanın yenilenmesi ve kanun yararına temyiz olarak sıralamak mümkündür.

İdari yargı alanındaki yeni yapılanmaya ilişkin geçiş dönemi hükümleri ve uygulamanın başlamasına ilişkin hükümler 6545 sayılı Kanun ile İYUK’a eklenen geçici 8. madde ile hükme bağlanmıştır.

“1. Bu Kanunla idari yargıda kanun yollarına ilişkin getirilen hükümler, 2576 sayılı Kanunun, bu Kanunla değişik 3 üncü maddesine göre kurulan bölge idare mahkemelerinin tüm yurttan göreve başlayacakları tarihten sonra verilen kararlar hakkında uygulanır. Bu tarihten önce verilmiş kararlar hakkında, kararın verildiği tarihte yürürlükte bulunan kanun yollarına ilişkin hükümler uygulanır.

2. Bölge idare mahkemelerinin faaliyete geçme tarihine kadar idare ve vergi mahkemeleri tarafından verilen kararlara yapılan itirazlarda bu Kanunla düzenlenen istinaf kanun yolu için öngörülen harçlar alınır.” (İYUK, geçici m.8).

Buna göre, idari yargı kanun yollarında yapılan bu değişiklikler fiili olarak, bölge idare mahkemelerinin yeniden yapılandırıldıktan sonra tüm yurttan göreve başlayacakları tarihten sonra verilecek kararlar hakkında uygulanacaktır. Adalet Bakanlığı’nın ilanına göre, adli ve idari yargıda istinaf 20.07.2016 tarihinde göreve başlayacaktır.

İstinaf

İstinaf, ilk derece mahkemelerinin henüz kesinleşmemiş nihai kararlarının hem maddi hem de hukuki yönlerden denetlenerek, hukuka aykırılıkları ortadan kaldırmak için düzenlenmiş bir kanun yoludur(Çınar, 2010).

6545 sayılı Kanun ile 2577 sayılı İdari Yargılama Usul Kanunu’nda yapılan değişiklik ile “itiraz” kanun yolu kaldırılmış, bunun yerine “istinaf” kanun yolu getirilmiştir. İYUK’ un, itirazı düzenleyen 45. maddesi tamamen değişmiş ve istinafa ilişkin hükümler düzenlenmiştir. Önceki düzenlemede itiraz kanun yoluna İYUK’un 45. maddesinde sınırlı olarak sayılan hallerde başvurulmaktaydı(Sarı, 2012). Mevcut düzenlemede istinaf yolu genel kanun yolu olarak düzenlenmiştir. Diğer bir ifade ile maddede tahdidi olarak sayılan konular dışında idare ve vergi mahkemelerince verilen nihai kararlar esas kanun yolu olan istinaf yoluyla bölge idare mahkemesinde incelenecektir.

İstinaf kanun yoluna konusu beş bin Türk lirasını geçmeyen vergi davaları, tam yargı davaları ve idari işlemler için başvurulamaz (İYUK, m.45/1). Bu kararlar temyize de konu olmadığı için bu konuda idare ve vergi mahkemelerince verilen kararlar kesindir. Ayrıca, ivedi yargılama usulüne ilişkin davalar için istinaf yoluna başvurulamaz (İYUK, m.45/8). İvedi yargılama usulüne tabi olan davalarda doğrudan temyiz yoluna başvurulabilir (İYUK, m.20/A-2/g).

Buna göre vergi davalarında istinaf yoluna başvurabilmek için; kararın vergi mahkemesince verilmiş olması, verilen bu kararın nihai bir karar olması ve kararın konusunun beş bin Türk lirasını aşan bir dava hakkında verilmiş olması gereklidir(Karakoç, 2014).

Bunun yanında bölge idare mahkemelerinin yapısı da değişmiştir. Bölge idare mahkemeleri Danıştay'da olduğu gibi daireler şeklinde örgütlenmiş olup vergi davalarına ilişkin istinaf başvurularına daireler bakacaktır(Öz, 2016). Bölge İdare Mahkemeleri, İdare Mahkemeleri ve Vergi Mahkemelerinin Kuruluşu ve Görevleri Hakkında Kanun'un 3. maddesine göre; bölge idare mahkemesi başkanlık, başkanlar kurulu, daireler, bölge idare mahkemesi adalet komisyonu ve müdürlüklerden oluşur. Bölge idare mahkemelerinde biri idare diğeri vergi olmak üzere en az iki daire bulunmaktadır. Gerekli hallerde dairelerin sayısı, Adalet Bakanlığının teklifi üzerine Hâkimler ve Savcılar Yüksek Kurulunca artırılıp azaltılabilir. Dairelerde bir başkan ile yeteri kadar üye bulunmaktadır. Bölge idare mahkemesi başkan ve üyeliklerine Hâkimler ve Savcılar Yüksek Kurulunca atama yapılır.

İstinaf incelemesi talep üzerine yapılır(Karakoç, 2014). İstinaf kanun yoluna kararın tebliğinden itibaren 30 gün içinde dilekçe ile başvurulabilir. İstinaf yoluna başvuru, temyiz yoluna başvurunun şekil ve usullerine tabidir. Ancak bu yola başvurmak isteyen kişi dilekçesinde yanlış bir makamı belirterek talepte bulursa dahi bu talep konusu dosya istinaf mercii olan bölge idare mahkemelerine gönderilecektir.

Bölge idare mahkemesi, yaptığı inceleme sonunda ilk derece mahkemesi kararını hukuka uygun bulursa istinaf başvurusunun reddine karar verir. Karardaki maddi yanlışlıkların düzeltilmesi mümkün ise gerekli düzeltmeyi yaparak aynı kararı verir(m.45/3).

Bölge idare mahkemesi, ilk derece mahkemesi kararını hukuka aykırı bulursa istinaf başvurusunun kabulü ile ilk derece mahkemesi kararının kaldırılmasına karar verir. Bu halde bölge idare mahkemesi, temyizden farklı olarak işin esası hakkında yeniden bir karar verir. Çünkü istinaf incelemesinde hem maddi hem hukuki denetim yapılmaktadır(Özekes, 2011). İnceleme sırasında ihtiyaç duyulması halinde kararı veren mahkeme veya başka bir yer idare ya da vergi mahkemesi istinabe olunabilir. İstinabe olunan mahkeme gerekli işlemleri öncelikle ve ivedilikle yerine getirir. (m.45/4)

Bu hükümlerden de anlaşılacağı üzere istinaf incelemesinde kural, ilk derece mahkemesince verilen kararda tespit edilen maddi veya hukuki eksikliklerin istinaf mercii tarafından tamamlanarak nihai kararın da istinaf mercii tarafından verilmesidir. Ancak bu kuralın bir istisnası söz konusudur. Şayet ilk derece mahkemesinin, İYUK'un 14 ve 15. maddeleri uyarınca ilk inceleme üzerine vermiş olduğu bir karara karşı istinaf başvurusu yapılmış ve istinaf mercii bu başvuruyu haklı görmüş ise istinaf mercii bu kararı bozacak ve dosyayı kararı veren mahkemeye geri gönderecektir. Bunun gibi ilk derece mahkemesindeki davaya görevsiz ya da yetkisiz mahkeme tarafından yahut reddedilmiş ya da yasaklanmış hakim tarafından bakılmış olması halinde de, istinaf mercii kararı bozmak suretiyle dosyayı geri gönderecektir. Bölge idare mahkemesinin bu kararları kesindir(m.45/5).

Özel İtiraz Halleri

İtiraz kanun yolu kaldırılmıştır ancak bazı durumlarda itiraz yolu işletilmektedir. İtiraz süreci ve denetimine tabi olan kararları iki başlık altında incelemek mümkündür. İlki, bağlantı iddiası/itirazın reddine ilişkin kararlara karşı başvuru itirazdır(Karakoç, 2014). İkincisi, vergi/idare mahkemeleri ile ilk derece mahkemesi olarak görev yapan Danıştay dava daireleri tarafından yürütmenin durdurulması taleplerine ilişkin olarak verilen kararlara karşı başvuru itirazdır(Kaplan, 2014). Bu iki durumda kanunda yer alan usul uyarınca itiraz yoluna gidilir.

Temyiz

Temyiz, ilk derece mahkemesinin verdiği nihai kararın üst mahkeme tarafından hukuka uygunluk bakımından denetlenmesidir(Onar, 1996; Yenice&Esin, 1983). 6545 sayılı Kanun ile değişiklik

yapılmadan önce, 2577 sayılı Kanun'un 45. maddesine göre itiraz istisnai; temyiz ise, itiraz kapsamına girmeyen, Danıştay dava daireleri ile idare ve vergi mahkemelerinin nihai kararlarına karşı başvurulabilecek genel kanun yolu niteliğindedir. Ancak, mevcut düzenlemede temyiz, İYUK'un 46. maddesinde sayılan hallerle sınırlı olarak başvurulacak bir kanun yolu olarak düzenlenmiştir. Buna göre; temyiz yoluna sadece Danıştay dava dairelerinin nihai kararları ile bölge idare mahkemelerinin m.46/1'de sayılan davalar hakkında verdikleri kararlar için gidilebilecektir. Bu düzenlemeyle ilk derece mahkemelerinin verdiği kararlar(ivedi yargılama usulüne tabi davalarda verdikleri kararlar hariç) doğrudan temyiz yoluna götürülemeyecektir(İYUK, M.20/A-2/g, m.45/8).

Bazı uyuşmazlıklar ilk derece mahkemesi aşamasında kesinleşmektedir. Bunlar için istinaf ve temyiz kanun yolu kapalıdır. Bu uyuşmazlıklar, idare ve vergi mahkemeleri tarafından verilen ve tutarı 5.000 TL'yi aşmayan vergi, tam yargı ve iptal davalarıdır(İYUK m.45). Bazı uyuşmazlıklar ise ikinci derece mahkemesi (istinaf) aşamasında kesinleşmektedir. Bunlar, BİM tarafından verilen ve konusu 100.000 TL'yi aşmayan vergi, tam yargı ve iptal davaları(İYUK m.46/1-b) ile temyize konu olmayan (İYUK m.46'da sayılmayan) diğer kararlardır.

Vergi yargılama hukuku bakımından temyiz edilebilecek kararlar; düzenleyici işlemlere karşı açılan iptal davalarına ilişkin kararlar(İYUK m.46/a), konusu yüz bin Türk lirasını aşan vergi davalarına, tam yargı davaları ve idari işlemler hakkında açılan davalara ilişkin istinaf mercii kararları(İYUK m.46/b) ve 3218 sayılı Serbest Bölgeler Kanunu'nun uygulanmasından doğan davalara ilişkin istinaf mercii kararlarıdır(İYUK m.46/k) (Karakoç, 2014).

Temyize ancak nihai kararlar konu olabilir(Karavelioğlu, 2006; Coşkun&Karyağdı, 2001; Bal, Karabulut&Şahin, 2003). Nihai kararlar davayı sonu erdiren kararlardır. Yani davaya bakan yargı yerinin sürekli ve kesin anlamda işten el çekmesi sonucu doğuran kararlardır(Topuz&Özkaya, 2002). Yargılama sırasında verilen kararlar ise ara kararı niteliğindedir. Ara kararlar ancak nihai kararla temyiz edilebilir(Topuz&Özkaya, 2002).

Temyiz nedenleri belli bir sıra gözetmeksizin üç başlık altında toplanmıştır. Bunlar; görev ve yetki dışında bir işe bakılmış olması, hukuka aykırı karar verilmesi, usul hükümlerinin uygulanmasında kararı etkileyebilecek nitelikte hata veya eksikliklerin bulunması sebeplerinden dolayı Danıştay, incelenen kararı bozar(Yenice&Esin, 1983).

Danıştay dava dairelerinin kararları ile bölge idare mahkemelerinin kararların temyiz yoluyla incelenebilmesi için taraflardan birinin kararı temyiz etmiş olması gerekir. Danıştay kendiliğinden temyiz incelemesi yapamaz(Tan, 2013).

Temyiz yoluna ancak temyiz edilecek davanın tarafları başvurabilir. Davanın taraflarından biri tek başına temyiz yoluna başvurabileceği gibi her iki taraf de kendi açısından temyiz yoluna başvurarak kararın bozulmasını isteyebilir. Taraf durumunda olmayan temyiz yoluna başvuramaz(Tan, 2013). Bunun yanında davaya müdahil olanlar, lehine karar verilenler, davada feragat edenler, davayı kabul eden idare temyiz yoluna başvuramaz(Karavelioğlu, 2006).

Bölge idare mahkemelerinin temyize tabi kararları için temyiz mercii, Danıştay vergi dava daireleri; vergi dava dairelerinin ilk derece mahkemesi olarak verdikleri nihai kararlarda temyiz mercii Vergi Dava Daireleri Kuruludur(Danıştay Kanunu, m.38/2-b).

Temyiz dilekçelerinin İYUK'un 3. maddesinde belirtilen esaslarına göre düzenlenmesi gereklidir. Düzenlenmemiş ise eksikliklerin on beş gün içinde tamamlanması hususu, kararı veren Danıştay veya bölge idare mahkemesince ilgiliye tebliğ olunur. Bu sürede eksiklikler tamamlanmazsa temyiz isteminde bulunulmamış sayılmasına Danıştay veya bölge idare mahkemesince karar verilir (m.48/2)(Danıştay 10.D; 11.12.1996,E. 1996/4140-K. 1996/8145).

Temyiz için başvuru süresi kararın tebliğinden itibaren 30 gündür(m.46/1). Temyiz süresi geçtikten sonra temyiz yoluna başvurulamaz. Temyiz süresi geçtikten sonra yapılan temyiz istemleri, kararı temyiz edilen yargı yerince süreden reddedilir(Danıştay 6.D; 26.11.1991,E. 1990/1518-K. 1991/2581, Danıştay Dergisi, Sayı: 84-85, s. 410; Danıştay 5.D; 8.5.1991,E. 991/962-K. 991/836, Danıştay Dergisi, Sayı: 84-85, s. 370; Tan, 2013).

Temyiz isteminin süreden reddine ilişkin kararlar ile temyiz isteminde bulunulmamış sayılmasına ilişkin merci kararlarına karşı tebliğ tarihini izleyen yedi gün içinde temyize başvurulabilir(İYUK m. 48/6).

Temyiz dilekçeleri, ilgisine göre kararı veren bölge idare mahkemesine, Danıştay'a veya Danıştay'a gönderilmek üzere idare veya vergi mahkemesi başkanlıklarına, idare veya vergi mahkemesi bulunmayan yerlerde büyükşehir belediyesi sınırları içerisinde kalıp kalmadığına bakılmaksızın asliye hukuk hakimliklerine veya yabancı memleketlerde Türk konsolosluklarına verilebilir(İYUK m.48/3).

Temyiz dilekçesi karşı tarafa tebliğ edilir. Karşı taraf tebliğ tarihini izleyen otuz gün içinde cevap verebilir. Cevap veren, kararı süresinde temyiz etmemiş olsa bile düzenleyeceği dilekçesinde, temyiz isteminde bulunabilir. Bu takdirde bu dilekçeler temyiz dilekçesi yerine geçer(İYUK m.48/3).

Bir karara karşı temyiz yoluna başvurulmuş olması kural olarak kararın yürütülmesini durdurmaz. Ancak temyiz incelemesi yapan yer istem üzerine teminat karşılığı mahkeme kararının yürütülmesinin durdurulmasına karar verebilir. Kararın bozulması kararın yürütülmesini kendiliğinden durdurur. İptal davalarına ilişkin temyiz istemlerinde teminat istenmeden de yürütmenin durdurulması kararı verilebilir. İdareden ve adli yardımdan yararlananlardan teminat istenmez(Candan, 1994).

İYUK 49. madde hükümlerine göre, temyiz incelemesi sonucunda onama, gerekçeyi değiştirerek onama, düzelterek onama ve bozma kararları verilmektedir. Bu konuda, eski ve yeni düzenleme arasında fark bulunmamaktadır.

Temyiz incelemesi sonucunda verilen karar, dosyayla birlikte kararı veren mercie gönderilir. Temyiz incelemesi sonucunda verilen bozma kararı üzerine ilgili merci, dosyayı öncelikle inceler ve varsa gerekli tahkik işlemlerini tamamlayarak yeniden karar verir (Danıştay 12. D, 09.06.2008, E. 2008/535-K. 2008/3442, Danıştay Dergisi, Sayı: 119, s. 407 vd.). Bölge idare mahkemesi, Danıştay'ca verilen bozma kararına uyabileceği gibi kararında ısrar da edebilir. Danıştay'ın bozma kararına uyulduğu takdirde, bu kararın temyiz incelemesi, bozma kararına uygunlukla sınırlı olarak yapılır. Bölge idare mahkemesi, bozmaya uymayarak kararında ısrar ederse, ısrar kararının temyizi hâlinde, talep, konusuna göre Danıştay İdari veya Vergi Dava Daireleri Kurulunca incelenir ve karara bağlanır. Danıştay İdari ve Vergi Dava Daireleri Kurulları kararlarına uyulması zorunludur(İYUK m.50).

Kanun Yararına Temyiz

6545 sayılı Kanun ile yapılan değişiklik ile İYUK'un 51. maddesinde yer alan kanun yararına bozma, "*kanun yararına temyiz*" olarak yeniden yapılandırılmıştır.

Öncelikle maddenin kenar başlığının değiştirilmiştir. Maddede düzenlenen müessese "*kanun yararına temyiz*" kanun yolu olmakla birlikte; "*kanun yararına bozma*" başlığı başvuru "*kanun yararına temyiz*" incelemesi sonucunda verilmesi muhtemel kararı ifade etmekteydi. Bu nedenle maddenin kenar başlığının değiştirilmesi yerinde bir düzenleme olmuştur(Karakoç, 2014).

Bunun yanı sıra idari yargıda istinaf kanun yolunun kabul edilmesinin zorunlu sonucu olarak madde metninde de değişiklik yapılmıştır. Maddenin önceki halinde, "*bölge idare mahkemesi kararları ile idare ve vergi mahkemelerince ve Danıştay'ca ilk derece mahkemesi olarak verilip temyiz incelemesinden*" ibaresi yer alırken yeni halinde, "*idare ve vergi mahkemeleri ile bölge idare mahkemelerinin kesin olarak verdiği kararlar ile istinaf veya temyiz incelemesinden*" ibaresi yer

almaktadır. Bu değişiklik madde metninin yeni kanun yolu ile uyumlu hale getirilmesi amacıyla yapılmıştır(Karakoç, 2014). Madde metninden “*Danıştay’ca ilk derece mahkemesi olarak verilir temyiz incelemesinden*” ibaresi çıkarılmıştır. Ancak bunu Danıştay’ın ilk derece mahkemesi olarak verdiği kararlarda kanun yararına temyiz yoluna başvurulamayacağı şeklinde anlamamak gerekmektedir. Maddenin yeni halinde kanun yararına temyiz edilebilecek kararlar iki kısma ayrılmıştır. İlki, idare ve vergi mahkemeleri ile bölge idare mahkemelerinin kesin olarak verdiği kararlardır. Bu kararlar ya istinaf ve temyiz için öngörülen parasal sınırı geçmediği için kanun yolu kapalı olan ya da kanunun düzenlemesiyle temyiz yolu kapatılan yani verildiği anda kesin olan kararlardır. İkincisi ise, istinaf veya temyiz incelemesinden geçmeden kesinleşen yani kanun yolu açık olmakla birlikte kanun yoluna başvurulmayıp kesinleşen kararlardır. Bu kararlar kapsamına Danıştay’ın ilk derece mahkemesi sıfatıyla verdiği kararlar da dahildir. Bu açıdan maddenin yeni halinde “*Danıştay’ca ilk derece mahkemesi olarak verilen kararlar*” ibaresinin yer almaması eksiklik değildir. Çünkü Danıştay’ın ilk derece mahkemesi sıfatıyla verdiği kararlar temyiz yolu açık kararlardır ve temyiz yolu açık olan kararlarda temyize başvurulmadan karar kesinleşmiş ise kanun yararına temyiz yoluna başvurmak mümkündür.

Buna göre, idare ve vergi mahkemeleri ile bölge idare mahkemelerinin kesin olarak verdiği kararlar ile istinaf veya temyiz incelemesinden geçmeden kesinleşmiş bulunan kararlardan niteliği bakımından yürürlükteki hukuka aykırı bir sonucu ifade edenler, ilgili bakanlıkların göstereceği lüzum üzerine veya kendiliğinden Başsavcı tarafından kanun yararına temyiz olunabilir (İYUK m.51/2).

Kararın nitelik bakımından yürürlükteki mevzuata aykırı olması için; görev ve yetki dışında bir işe bakılmış olması, hukuka aykırı karar verilmesi veya usul hükümlerine uyulmamış olması gerekir. Ancak maddi olaylara dayanılarak kanun yararına temyiz incelemesi yapılamaz. Çünkü kanun yararına temyizde olay denetimi değil tarafların hukukunu etkilemeyen soyut bir hukuki denetim söz konusudur(Topuz&Özkaya, 2002). Yöntem açısından yapılan sakatlıklar sonucu etkiler nitelikte değilse kararın kanun yararına bozulmasını gerektirmez(Tan, 2013).

Kanun yararına temyiz yoluna Danıştay başsavcısı re’sen başvurabileceği gibi ilgili bakanlığın göstereceği lüzum üzerine de başvurabilir. Başsavcının yokluğunda başsavcı vekili de bu yola başvurabilir. Maddede sözü edilen bakanlık görev alanı itibariyle kararın bozulmasında yararı olan bütün bakanlıklar ve idare ve vergi mahkemeleriyle bölge idare mahkemeleri üzerinde gözetim ve denetim yetkisi bulunan Adalet Bakanlığı’dır(Yenice&Esin, 1983).

Kanun yararına temyiz için bir süre öngörülmemiştir(Tan, 2013).

Temyiz isteği yerinde görüldüğü takdirde karar, kanun yararına bozular. Bu bozma kararı, daha önce kesinleşmiş olan merci kararının hukuki sonuçlarını kaldırmaz. (İYUK m. 51/2)

Bozma kararının bir örneği ilgili bakanlığa gönderilir ve Resmi Gazete’de yayımlanır(Danıştay 6.D; 23.11.1996,E.1996/4650-K.1996/5328) (İYUK m. 51/3). Kararın ilgili bakanlığa gönderilmesinin nedeni hem başvurunun sonucunu bildirmek hem de bakanlık olarak benzeri işlerdeki tutumuna ışık tutmak içindir(Yenice&Esin, 1983). Kararın Resmi Gazetede yayımlanması ile uygulanan hukuk kuralının ülkenin her yanında aynı şekilde anlaşılmasını sağlamak amacı güdülmüştür(Yenice&Esin, 1983).

Yargılamının Yenilenmesi

Bir yargı kararı kanunlarda belirlenen usullere uygun olarak verildikten sonra itiraz(özel itiraz halleri) ya da kanun yollarından geçerek veya bunlara ilişkin başvuru süreleri sona ererek kesinleştikten sonra değişmez bir nitelik kazanır. Ancak kesinleşen bu kararın gerçeğe aykırı olduğu sonradan anlaşılabilir(Gözübüyük, 1970; Kalabalık, 2013). Bu durumda kesin hüküm var denilerek karara dokunulmaması haksızlık teşkil eder. Bu gibi durumlarda Kanunda sayılan sebeplere dayanılarak kesin

hükmün ortadan kaldırılıp davanın yeniden görülmesini sağlayan kanun yoluna yargılamanın yenilenmesi denilmektedir (Gözübüyük, 1970; Kalabalık, 2013).

Yargılamanın yenilenmesi yoluna başvurulabilmesi için; mahkemece verilmiş nihai karar olmalı ve bu karar da kesin hüküm niteliği kazanmalıdır (Danıştay 3.D; 15.4.1987,E.987/667-K.987/1052, Danıştay Dergisi, sayı: 68-69, s. 282 vd.). Bunun yanında İYUK'un 53. maddesinde yazılı sebeplerden biri bulunmalı ve yargılamanın yenilenmesi yoluna süresi içinde başvurulmuş olmalıdır(Kalabalık, 2013).

Yargılamanın yenilenmesi sebepleri İYUK 53. maddede sayılmıştır. Bunlar; zorlayıcı sebepler dolayısıyla veya lehine karar verilen tarafın eyleminden doğan bir sebeple elde edilemeyen bir belgenin kararın verilmesinden sonra ele geçirilmiş olması (Askeri Yüksek İdare Mahkemesi, 1.D; 2.11.1999, E. 199/997-K.1999/1025. Askeri Yüksek İdare Mahkemesi Dergisi, sayı:14, s. 234 vd.; Tan, 2013), karara esas olarak alınan belgenin, sahteliğine hükmedilmiş veya sahte olduğu mahkeme veya resmi bir makam huzurunda ikrar olunmuş veya sahtelik hakkındaki hüküm karardan evvel verilmiş olup da, yargılamanın yenilenmesini isteyen kimsenin karar zamanında bundan haberi bulunmamış olması (Askeri Yüksek İdare Mahkemesi, 2.D; 01.10.2003, E. 2003/497-K.2003/819. Askeri Yüksek İdare Mahkemesi Dergisi, sayı:19,kitap: 1, s. 324 vd.; Tan, 2013), karara esas olarak alınan bir ilam hükmünün, kesinleşen bir mahkeme kararıyla bozularak ortadan kalkması (Danıştay 10.D; 31.5.1989, E.988/1621-K.989/1182, Danıştay Dergisi, sayı: 76-77, s. 741), bilirkişinin kasıtlı gerçeğe aykırı beyanda bulunduğu mahkeme kararıyla belirlenmesi, lehine karar verilen tarafın, karara etkisi olan bir hile kullanmış olması(Danıştay 7.D; 17.5.1972,E.971/8082-K.972/2009, Danıştay Dergisi, sayı:9-10, s. 313), vekil veya kanuni temsilci olmayan kişiler ile davanın görülüp karara bağlanmış bulunması, çekinmeye mecbur olan başkan, üye veya hakimin katılmasıyla karar verilmiş olması, tarafları, konusu ve sebebi aynı olan bir dava hakkında verilen karara aykırı yeni bir kararın verilmesine neden olabilecek kanuni bir dayanak yokken, aynı mahkeme yahut başka bir mahkeme tarafından önceki ilamın hükmüne aykırı bir karar verilmiş bulunması Danıştay DDK; 12.11.1976, E.973/350-K.976/232, Danıştay Dava Daireleri Kararları 1965-1978, s. 729), hükmün, İnsan Haklarını ve Ana Hürriyetleri Korumaya Dair Sözleşmenin veya eki protokollerin ihlali suretiyle verildiğinin, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin kesinleşmiş kararıyla tespit edilmiş olması halleridir(İYUK m.53/1).

Bireysel başvuru sonucu başvuru hakkının ihlal edildiğine karar verilmiş olması halinin yargılamanın yenilenmesi sebebi oluşturup oluşturmayacağı da ele alınmalıdır. Anayasa'da 2010 yılında 5982 sayılı Kanun ile yapılan değişiklik sonucu, 6216 sayılı Anayasa Mahkemesinin Kuruluşu ve Yargılama Usulleri Hakkında Kanun (m.45) ile getirilen "bireysel başvuru hakkı"nın kullanılması üzerine, başvuru esastan incelenerek, başvuru hakkının ihlal edildiğine karar verirse ve ihlal bir yargı kararından kaynaklanmışsa, ihlali ve sonuçlarını ortadan kaldırmak için yeniden yargılama yapmak üzere dosya ilgili mahkemeye gönderilmektedir(Tan, 2013). 6216 sayılı Kanun'a(m.50) göre yeniden yargılama yapmakla yükümlü mahkeme, Anayasa Mahkemesi'nin ihlal kararında açıkladığı ihlali ve sonuçlarını ortadan kaldıracak şekilde, mümkünse dosya üzerinden karar verir(Tan, 2013).

Yargılamanın yenilenmesini davanın asıl tarafları isteyebilir. Davanın tarafı olmayan kişiler yargılamanın yenilenmesini isteyemeyeceği gibi davanın tarafı olanlar da hukuki menfaatleri varsa yargılamanın yenilenmesini isteyebilirler(Tan, 2013). Karar lehine olan taraf yargılamanın yenilenmesini isteyemez. Yargılamanın yenilenmesi isteminde karşı taraf gösterilmelidir. Yargılamanın yenilenmesine konu olan karardan yararlanan taraf, karşı taraf olarak gösterilir(Tan, 2013; Gözübüyük, 1970; Kalabalık, 2013).

Yargılamanın yenilenmesi de bir dilekçe ile istenir. Bu istem kural olarak esas kararı vermiş mahkemece karara bağlanır(İYUK m.53/3). Yargılamanın yenilenmesi dilekçesinin bir örneği karşı tarafa bildirilir ve savunması alınır.

Yargılamanın yenilenmesi mahkeme tarafından önceki ilamın hükmüne aykırı bir karar verilmiş bulunması durumunda on yıl, hükmün, İnsan Haklarını ve Ana Hürriyetleri Korumaya Dair Sözleşmenin veya eki protokollerin ihlâli suretiyle verildiğinin, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin kesinleşmiş kararıyla tespit edilmiş olması halinde, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi kararının kesinleştiği tarihten itibaren bir yıl ve diğer sebepler için altmış gündür. Bu süreler, dayanılan sebebin istemde bulunan yönünden gerçekleştiği tarihi izleyen günden başlatılarak hesaplanır (İYUK m.53/3).

Yargılamanın yenilenmesi istemi kanunda belirtilen nedenlere dayanmıyorsa istemin reddine; dayanıyorsa istemin kabulüne karar verilir. Bundan sonra mahkeme davaya yeniden bakar(Tan, 2013; Gözübüyük, 1970; Kalabalık, 2013).

Yargılamanın yenilenmesi isteminin kabulü üzerine yargı yeri iki ihtimalle karşılaşır; mahkeme yargılamanın yenilenmesi nedeni bulursa bile ya eski kararını doğru bulur ve yineler ya da eski kararının bir bölümünü ya da tümünü değiştirir. Yargılamanın yenilenmesi üzerine eski hükmün bir bölümünün ya da tümünün değiştirilmesine karar verilmesi durumunda yeni karar eski kararın yerine alır bu karar karşı temyiz yoluna gidilebilir(Tan, 2013; Gözübüyük, 1970).

SONUÇ

Vergi yargısı, vergilendirme sürecinde ortaya çıkan uyuşmazlıkların çözüme kavuşturulmasıdır. Bunun yanı sıra idarenin yargısal denetimini gerçekleştirmek suretiyle vergilendirme işlemlerinin hukuk devletine uygunluğu da sağlanır. Vergi uyuşmazlıkları, vergi mahkemeleri veya ilk derece mahkemesi olarak Danıştay'ın görevlendirildiği davalarda Danıştay tarafından çözümlenir. Vergi mahkemeleri, yargısal aşamada vergi uyuşmazlıklarının çözümünde önemli bir işleve sahip bulunmaktadır. Ancak ilk derece mahkemelerinin verdikleri kararlarının hukuka uygun olup olmadıklarının denetlenmesi gerekmektedir. Bu denetim kanun yolu kavramı ile ifade edilir. Vergi yargısında kanun yolları; itiraz, temyiz, kararın düzeltilmesi, yargılamanın yenilenmesi ve kanun yararına bozma idi. 6545 sayılı Kanun ile kanun yollarında bir takım değişiklikler yapılmıştır. Söz konusu kanun ile "itiraz" kanun yolu kaldırılmıştır. Bunun yerine istinaf kanun yolu getirilmiştir.

6545 sayılı Kanun'dan önce, itiraz kanun yoluna gidilecek haller kanunda sınırlı olarak sayılmak suretiyle belirtilmişti. Temyiz ise, itiraz kapsamına girmeyen uyuşmazlıklar için genel kanun yolu niteliğindedir. Ancak, şimdiki düzenlemede istinaf genel kanunun yolu olarak düzenlenmiştir. Temyiz ise, İYUK'un 46. maddesinde sayılan hallerle sınırlı olarak başvurulacak bir kanun yolu olarak düzenlenmiştir. Buna göre temyiz yoluna sadece Danıştay dava dairelerinin nihai kararları ile bölge idare mahkemelerinin maddede sayılan davalar hakkında verdikleri kararlar (İYUK, m.46/1) için gidilebilecektir. Böylece yeni düzenleme sonrasında idare ve vergi mahkemesi kararlarına karşı (ivedi yargılama usulüne tabi uyuşmazlıklarda verilen kararlar hariç) doğrudan temyiz yoluna başvurulamayacaktır. Bu haliyle, kanun yolları arasında bir silsile oluşmuştur. Öncelikle istinaf yoluna, daha sonra temyiz yoluna gidilebilecektir.

İstinaf incelemesinin amacı, davanın maddi ve hukuksal yönden bir üst mahkeme tarafından yeniden incelenmek suretiyle kararların isabet oranının artırılmasıdır. Ancak vergi mahkemelerinin verdiği bütün kararlara karşı istinaf kanun yolu açık değildir. Konusu beş bin Türk lirasını geçen vergi davaları, tam yargı davaları ve idari işlemler için istinaf kanun yoluna başvurulabilecektir. Dava konusu belirtilen tutarın altında ise, vergi mahkemelerince verilen kararlar kesin nitelik taşıyacaktır.

İstinaf incelemesi sonucunda verilen kararların temyiz yoluna götürülebilmesi için İYUK m.46'da sayılan davalar hakkında verilmiş bir karar söz konusu olmalıdır. Buna göre konusu 100.000 TL'yi geçmeyen davalar ile temyize konu olabileceği kanunda düzenlenmeyen davalar temyiz yoluna götürülemeyecek olup, verilen karar istinaf aşamasında kesinleşmiş olacaktır. Sonuç itibarıyla, istinaf genel kanun yolu, temyiz ise istisnai ve üst (istinaf sonrası) kanun yolu olarak düzenlenmiştir. Yapılan

değişiklik sonucunda iki kademeli olan idari yargı örgütlenmesi üç kademeli hale getirilmiştir. Bunun yanı sıra istinaf kanun yolunun kabul edilmesinin zorunlu sonucu olarak, kanun yararına bozma yolu, “kanun yararına temyiz” olarak yeniden yapılandırılmış ve kararın düzeltilmesi kanun yolu ise yürürlükten kaldırılmıştır. Yargılamanın yenilenmesi kanun yolunda ise herhangi bir değişiklik yapılmamıştır.

KAYNAKLAR

- Ağar, Serkan, (2006), "*Vergi Davalarının Hukuki Niteliği*", www.idare.gen.tr/agar-vergidavaları.htm, (19 Ekim 2006), E.T. 07.11.2016.
- Akkaya, Tolga, (2009), Medeni Usul Hukukunda İstinaf, Ankara 2009.
- Akyıldız, Ali, (2015), İstinafa İlkesel Bakmak, Danıştay ve İdari Yargı Kuruluş Günü 147. Yıl Sempozyumu, Danıştay Yayınları No: 89, 12 Mayıs 2015 Ankara, s.12.
- Alangoya, H. Yavuz, (2001), Medeni Usul Hukuku Esasları II, İstanbul 2001.
- Arslan, Murat, (2004), "*Türk Vergi Yargısı Sisteminde olağanüstü Kanun Yolları*", Sayıştay Dergisi, S.53, Y.2004(Nisan-Haziran 2004).
- Candan, Turgut, (1994), "*İdari Yargılama Usulü Kanunda Yapılan Son Değişiklikler Çerçevesinde Yürütmenin Durdurulması Müessesesi (II)*" Yaklaşım Dergisi, Sayı: 23, Yıl: 1994(Kasım).
- Coşkun, Sabri / Karyağdı, Müjgan, (2001), İdari Yargılama Usulü, Ankara 2001.
- Çağlayan, Ramazan, (2013), İdari Yargılama Hukuku, Ankara 2013.
- Çağlayan, Ramazan, (2002), İdari Yargıda Kanun Yolları, Ankara 2002.
- Çınar, Ali Rıza, (2010), "*İstinaf*", Fasikül Aylık Hukuk Dergisi, Yıl:2, Sayı:8, Ankara, Temmuz 2010. s.14-15.
- Doğrusöz, Mehmet Ezhan, (2016), "*Vergi Hukukunda Kanun Yolu Kavramı Ve 6545 Sayılı Kanun Düzenlemesi Üzerine Bir Değerlendirme*", 03.03.2016, <http://www.bumindogruso.com/>, E.T. 07.11.2016.
- Gözübüyük, Şeref, (1970), İdari Yargı, Ankara 1970.
- Gözübüyük, Şeref, (1965), "*İdari Yargıda Kararın Düzeltilmesi*", AÜSBFD, C.XX, S.4, Y. 1965, s.145-158.
- Hatipoğlu, Cengizhan, (2007), "Geçmişten Bugüne Türk Vergi Yargısı", İÜHF, C. LXV, S.I, Y., 2007.
- Karakoç, Yusuf, (2014), Genel Vergi Hukuku, Ankara 2014.
- Kalabalık, Halil, (2013), İdari Yargılama Usulü Hukuku, Konya 2013.
- Kaplan, Ersin, (2014), "*İdari Yargıda Yeni Kanun Yolu: İstinaf*", Vergi Dünyası Dergisi, Sayı: 396, Yıl: 2014.
- Kaplan, Gürsel, (2016), İdari Yargılama Hukuku, Bursa 2016.
- Karavelioğlu, Celal, (2006), Açıklama ve Son İçtihatlarla İdari Yargılama Usulü Kanunu, Cilt 2, Ankara 2006.
- Keskin, Züleyha, (2016), "*İdari Yargıda İstinaf Kanun Yolu*", TBB Dergisi, S.126, Y.2016.
- Kızılot, Şükrü / Kızılot, Zuhale, (2012), Vergi İhtilafları ve Çözüm Yolları, Ankara 2012.
- Koç, Halil, (2015), İdari Yargıda İstinaf Sistemine Geçiş, Danıştay ve İdari Yargı Kuruluş Günü 147. Yıl Sempozyumu, Danıştay Yayınları No: 89, 12 Mayıs 2015 Ankara.
- Kuru, Baki, (1995), Hukuk Usulü Muhakemeleri El Kitabı, İstanbul 1995.
- Onar, Sıddık Sami, (1996), İdare Hukukunun Umumi Esasları Cilt: III, İstanbul 1996.
- Ortaç, Fevzi Rifat/ Ünsal, Hilmi, (2016), "*Türk Vergi Yargısında İstinaf Sistemi ve Muhtemel Sorunlar*", İGÜSBD, C.3 S.1, Y. 2016.
- Öz, Ersan, (2016), Vergi Uyuşmazlıklarının Çözüm Yolları, <http://www.ersanoz.com/sunumlar/vergi-uyusmazligi.pdf>, E.T. 08.11.2016.
- Özbalcı, Yılmaz, (2008), Vergi Davaları, Ankara 2008.

- Pekcanitez, Hakan / Atalay, Oğuz / Özekes, Muhammet, (2011), Hukuk Muhakemeleri Kanunu Hükümlerine Göre Medeni Usul Hukuku, Ankara 2011.
- Sarı, Hamit, (2012), “Vergi Uyuşmazlıklarında Yargılamanın Yenilenmesi”, Vergi Dünyası, S.370, Y. 2012.
- Tan, Turgut, (2013), İdare Hukuku, Ankara 2013.
- Toklu, Esat, (2015), İdari Yargıda İstinaf Sistemine Geçiş, Danıştay ve İdari Yargı Kuruluş Günü 147. Yıl Sempozyumu, Danıştay Yayınları No: 89, 12 Mayıs 2015 Ankara.
- Topuz, İbrahim/ Özkaya, Kadir, (2002), Açıklamalı İçtihatlı İdari Yargılama Usulü Kanunu, Ankara 2002.
- Üstündağ, Saim, (2000), Medeni Yargılama Hukuku, İstanbul 2000.
- Bal, Yakup/ Karabulut, Mustafa/ Şahin, (2003), Yahya, İdari Yargılama Usulü ile İlgili Danıştay 10. Dairesinin Seçilmiş Kararları, Ankara 2003.
- Yenice, Kazım / Esin, Yüksel, (1983), Açıklamalı- İçtihatlı- Notlu İdari Yargılama Usulü, Ankara 1983.
- Yıldırım, Ramazan, (2015), Türkiye’de İstinaf Uygulamasının İdari Yargıya Etkileri, Danıştay ve İdari Yargı Kuruluş Günü 147. Yıl Sempozyumu, Danıştay Yayınları No: 89, 12 Mayıs 2015 Ankara.

Özerk Kurumların Bütçe Analizi: BDDK

Dr. İsmail Tatlıoğlu, Bahçeşehir Üniversitesi

ismail.tatlioglu@eas.bau.edu.tr

Mr. Öner Kemer, Dumlupınar Üniversitesi

onerkemer78@gmail.com

ÖZET

Devletin işleyişinde düzenleyici ve denetleyici fonksiyonlarıyla özerk kurumların varlıkları giderek yaygınlaşmaktadır. Modern düzenleyici yönetim kurumları içerisinde en etkin olan bu tür yapılar 20. Yüzyılın son çeyreğinden itibaren etkilerini arttırmışlardır. Anglosakson bir uygulaması olmasına rağmen kıta Avrupasının da ciddi yer verdiği bir bütçeleme süreci olmuştur. Türkiye’de özellikle 2001 krizi sonrası varlık bulan bu kurumların başında BDDK (Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurulu) gelmektedir. Diğerleri gibi BDDK sahip olduğu özerklik anlayışı sayesinde kendi bütçesini oluşturabilmekte, mali işlemlerinde serbest hareket edebilmekte ve giderleriyle ilgili olarak herhangi bir baskı altında kalmamaktadır. BDDK’nın son on yıllık bütçesi incelendiğinde özerklik felsefesine ve kendi içerisinde yeterliliğe uygun bir görünüşü var. Gelir bütçesi standart bir işleyiş arz ediyor. Gider bütçesinde ise yeterlilik söz konusu olup ilave bir aktarıma ihtiyaç duyulmuyor. Ancak etkinlik açısından bakıldığında önemli itirazlar söz konusu olabilecektir. Gelir –gider dengesi üzerinden bir değerlendirme yapıldığında ise yeni bir vergileme sürecinin varlığından söz etmek mümkündür.

Anahtar Kelimeler: Özerk Kurumlar, BDDK, Etkin Bütçe.

Budget Analysis of Independent Institutions: BDDK

ABSTRACT

Existences of independent institutions have been increasingly common through running of government with their regulation and supervision functions. In modern regulatory boarding institutions, such structures which are the most effectives, have increased their effects as of the last quarter of the 20th century. Though they had an Anglo Saxon practice, they became a budget that European continent has given a serious importance. In Turkey, particularly after crisis of 2001, the most leading institution that has gotten it's existence, is the BRSA (Banking Regulation and Supervision Agency). Like the other institutions, thanks to having a conception of independence which it has had, BRSA can make it's own completeness, move free within fiscal process, and has no under any of pressure related with it's expenditures. When it is examined BRSA's last ten years of budget, it has independent philosophy and appearance within, which is appropriate for it's own completeness. Income budget of BRSA has a standard running. In it's expenditures budget, there is also a sufficiency and no need to extra addition. However there will be important objection when it is examined with respect to effective ness.It is possible to talk about a new process of Taxation when it is examined a balance of income-expend.

Keywords: Autonomous Establishments, BDDK, Effective Budget.

DÜZENLEYİCİ VE DENETLEYİCİ KURUMLAR

DDK'lar, toplumsal hayat için özel bir öneme sahip, temel hak ve özgürlüklerin yanında ekonomik, sosyal sektörlerde düzenleme, denetleme ve yönlendirme faaliyetinde bulunan, kararları üzerinde hiçbir makamın etkisinin olmadığı, karar organları özel güvencelere sahip, mali özerkliği haiz, özerk bütçeli kamu tüzel kişileridir. (Pişkin,2010:4)

DDK'lar, Batı Avrupa ülkelerinin tamamında kurulmuş ve OECD tarafından “*modern düzenleyici yönetim kurumları içinde en çok yaygınlaşan*” kurumlar olarak tanımlanmışlardır. (Çapar,2009:377)

DDK'ları, düzenleme ve denetleme yapmak görev ve yetkileri verilmiş, mali ve idari özerkliğe sahip, yetkilerini kendi sorumluluğu alanında bağımsız olarak kullanan kurumlar olarak tanımlayabiliriz. (Tavlı, 2008:17)

İlk ortaya çıktıkları ülke olan Amerika Birleşik Devletleri (ABD)'ndeki kökleri 1800'lerin sonlarına kadar gitmekle birlikte, DDK'lar diğer ülkelerin, özellikle de gelişen ülkelerin gündemlerine yoğun olarak 1990'ların başından itibaren girmeye başlamıştır. (Majone, 1996: 24)

DDK'ların ortaya çıkışı, ABD'de 1887 yılına kadar uzanırken Avrupa'da 20. yüzyılın sonlarına kadar oldukça seyrek olarak rastlanmıştır. (Thatcher, 2002: 955).

DDK'lar Anglosakson ekol ile onlardan etkilenerek harekete geçen Kıta Avrupa'sında farklılıklar gösterir. Anglosakson uygulamalarda daha çok bağımsız kuruluşlara yer verilirken, Kıta Avrupa'sında merkezi hükümetin gücünün daha çok hissedilmesi iki ekolün kendi içinde de tam anlamı ile bir birlik oluşturamamasına sebep olmuştur.(Er, 2010:185)

Belirli alanlarda (finans, enerji, çevre, taşımacılık, medya vs.) faaliyet gösteren ve yasama, yönetim ve hatta yargı yetkilerine sahip, denetime tabi olmayan DDK'lar model olarak bakıldığında Anglo-Amerikan modelini benimsemişlerdir.(Ulusoy, 1998:32-33)

ABD'de akla gelebilecek hemen her alan ve konuda DDK bulunmaktadır ve DDK'larkonusunda ABD'deki yaklaşım pragmatiktir. Ayrıca etkin bir şekilde faaliyet göstereceklerine inanmaları her alanda düzenleyici kurum kurmalarını sağlamıştır. (lib.lsu.edu/gov/Independent, 2015)

Özel şirketler tarafından işletilen demiryollarının hizmet ve fiyatlarına karşı kamuoyunda 1800'lerin sonuna doğru oluşan yoğun tepkiler sonucu ABD'de kurulan ilk DDK, demiryolu ticaret ve taşımacılığı faaliyetlerini düzenlemek için 1887'de kurulan Eyaletler Arası Ticaret Komisyonudur (ICC). (lib.lsu.edu/gov/Independent, 2015)

Amerikan düzenleyici kurumlarının kurulması ABD Kongresi'nin çıkardığı bir yasayla olmakta, bütçeleri de yine Kongre tarafından belirlenmekte ve kontrol edilmektedir. DDK'ların faaliyetleri ABD Kongresi'nin denetimine tabi olup bütçeleri Kongre tarafından onaylandıktan sonra yürürlüğe girmektedir. (Özer, 2000:97)

Anayasa'da öngörülmeleyen bu otoriteler özel yasalarla kurulmuş olup, tamamen bağımsız bir tüzel kişilikleri olmamakla birlikte yürütme erkinden bağımsız faaliyette bulunmaktadırlar. Bu kurumlar, Kongrenin gereken durumlarda devreye giren uzmanlaşmış komisyonlarının denetimine ve ABD Başkanına bağlı olan Yönetim ve Bütçe Bürosu tarafından yapılan bütçe denetimine tabidir. (Akıncı,1999:125)

DDK'ların Dünya'da yaygınlaşmasını sağlayan ülke olan İngiltere'de 1980'de başlayan neoliberal politikalar yeni bir yönetim anlayışının model alınmasını sağlamıştır. (Bayramoğlu, 2005:254)

“Bekçi köpeği (watch dog)” sıfatıyla anılan ve agency adı verilen kurum tipi örgütler İngiltere’de 1980’lerin ilk yıllarında doğmuş ve İngiltere’nin kendi yönetim yapısı içinde radikal bir değişimin işareti olarak görülmüştür. İngiltere’de, kamu yönetimini düzenleme yetkisi ile ilgili sorumluluk yerel meclislere ya da merkezi bakanlıklara verilmiştir., İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra uygulanan bu model “İcracı model” olarak bilinir. (Uysal,2007:14)

İngiltere’de her bir düzenleyici kurum gücünü sektörü özelleştiren, düzenleyici kurumu kuran yasalardan ve 1992 tarihli Rekabet ve Hizmetler Kanunu’ndan almaktadır (Parker,1999: 118)

Kurumların, idari yapılarını belirleme, gelir kaynaklarını düzenleme ve bütçelerini hazırlama konularında özerk kılındıkları görülmektedir. Hayati sektörlerde güç sahibi kılınan bu bağımsız düzenleyiciler aslında tümüyle serbest hareket etmezler. Her şeyden önce ilgili bakan, düzenleyicinin eylemlerinden dolayı parlamentoya karşı sorumlu kılınmıştır. Bu sorumluluk dolayısıyla ilgili bakana belli konularda düzenleyici kurumları yönlendirme gücü tanınmıştır. Bu gücün niteliği sektörden sektöre değişmekle birlikte uygulamada şimdiye kadar bu güç düzenleyici kurumların bağımsızlıklarını zedeleyecek biçimde kullanılmamıştır (Parker, 1999: 117-120).

Düzenleyici kurumların Fransız idari sistemi içindeki varlıkları, 1980 sonrasında özellikle altyapı sektörlerinde yaygın olarak görülmeye başlamış ve Anglosakson tarzı bağımsız kurumlardan farklı bir yapıya bürünmüştür . (Syrett, 2003:119)

Fransa’da bu kurullar bütçelerini kendileri hazırlayamazlar. Fransız Sayıştay’ı tarafından bütçeleri hazırlanır. Oysa anglo-sakson modelde bu kurumlar, kendi bütçelerini hazırlayıp yürürlüğe koydukları gibi kendi öz gelirleri ile giderlerini karşılarlar. (Syrett, 2003:122)

Fransız Danıştay’ı, 2001 yılında özerk kurullar ile ilgili ele aldığı bir raporda özerklik kıstası olarak ayrı bütçe ve özel gelir kaynaklarına sahip olmak gerekmediğini ortaya koyar. Fransız bağımsız idari otoriteleri bütçe yönünden genel bütçe içerisinde yer almakta ve genel bütçe harcama esaslarına tabidirler. Mali denetimleri konusunda Maliye Bakanlığı yetkili olmakla birlikte çoğu zaman yasayla bu görev Fransız Sayıştay’ına verilmektedir. Bağımsız otoriteler mali tablolarını yıllık raporlar halinde kamuoyuna açıklarlar. (Zenginobuz, 2002:12)

BANKACILIK DÜZENLEME VE DENETLEME KURUMUNDA UYGULANAN BÜTÇE SİSTEMİ VE ÖZELLİKLERİ

Performans Esaslı Bütçe Sistemi; kamu harcamalarını azaltarak harcamaların verimliliğini attırmak, kamu hizmetlerinin kalitesini arttırmak, hesap verilebilirlik ve mali saydamlığı sağlamak, uzun ve orta vadeli planlar yaparak bunları bütçe ile ilişkilendirmek gibi amaçları nedeniyle getirilen çok yıllık bütçele sistemidir. (www.maliye.gov.tr, 2015)

Devletlerin ilk oluştuğu yıllardan günümüze kadar pek çok bütçe türü ortaya çıkmıştır. Bunların arasında klasik ve çağdaş bütçeleme yöntemleri olmak üzere temelde ikili bir ayırım yapılmaktadır. Günümüzde tüm dünyada en çok kullanılan ve sürekli değişimi beraberinde getiren sistem Performans Esaslı Bütçeleme Sistemidir. (Badem, 2013:78)

Bu sistem temelde 3’lü ve her biri farklı amaçları içeren sistemlerin birleşiminden oluşmaktadır. Stratejik plan, performans programı, faaliyet raporu sistemlerini, her kurum ve kuruluş ayrı ayrı düzenlemekte, performans denetimi ile birlikte bunların tamamının konsolide edilmesiyle devletin bütçe sistemi oluşturulmaktadır. (Badem vd,2013:79)

Ülkemizde genel bütçe kapsamındaki kamu idareleri, özel bütçeli idareler, sosyal güvenlik kurumları ve mahalli idareler bütçelerini Performans Esaslı Bütçe Sistemine göre hazırlarken, Milli Savunma Bakanlığı, Dışişleri Bakanlığı, Millî Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği, Millî İstihbarat

Teşkilatı Müsteşarlığı, Jandarma Genel Komutanlığı ve Sahil Güvenlik Komutanlığı bütçeleri kapsam dışındadır. (www.bumko.gov.tr, 2015)

Bir kurumun özerk sayılabilmesi için karar vermede bağımsız hareket edebilme yeteneğinin bulunması ve yasalarla belirlenmiş faaliyet alanları içinde kendi başına karar alabilme, düzenleme yapma, bunları yürütme yetkilerinin bulunması ve örgütsel iç yapılanma, personel alımı, bütçe yapımı ve harcamaya ilişkin konularda kendilerinin karar vermeleri gerekmektedir.(www.sayistay.gov.tr, 2015)

Bu veriler ışığında BDDK'nın, bankacılık sistemime dahil kurumlardan sağladıkları gelirleri kendi özel bütçelerine dahil ederek harcaması, mali yönden bağımsız ve daha serbest hareket edebilmesi özerk yapıya sahip olduğunu göstermektedir. Ayrıca özerk yapılı kurumlar olarak bu idarelerin özellikleri arasında yer alan kurumsal yapısını kendileri oluşturmakta ve giderlerini kendileri yapmaktadırlar.

BDDK'nın giderlerini; bütçenin yürürlüğe girmesinden önce katılma payı adı altında ödeme yapan bankalardan, finansal kiralama, faktoring ve finansman şirketlerindenkarşılması 5018 ve 5411 sayılı kanun hükümlerine uygundur. Bütçenin sözkonusu gelirlerden elde edilmesi ve genel bütçeden pay almaması bağımsız bir kurum olmasından kaynaklanmaktadır. (www.sayistay.gov.tr, 2015)

BDDK'nın kendisine tahsis edilen mali kaynakları, görev ve yetkilerinin gerektirdiği ölçüde, kendi bütçesinde belirlenen usûl ve esaslar dâhilinde serbestçe kullanacağı 5411 sayılı Bankacılık Kanununda hükme bağlanmıştır. Aynı kanunda, giderlere katılma payı olarak tahsil edilecek tutarın, kurumların bir önceki yılsonu bilanço toplamının onbinde 3'ünü geçemeyeceği belirlenmiştir. (www.bddk.org.tr, 2015)

BANKACILIK DÜZENLEME VE DENETLEME KURUMUNUN 2005-2016 YILLARI GELİR BÜTÇESİ

Merkezi yönetim bütçesi içerisinde yer alan DDK'ların kuruluş felsefesinde, elde ettiği gelirlerle kendi bütçelerini oluşturmak ve gelir fazlasını hazineye aktarmak yer almaktadır. Anayasal olarak tanınmış bu hak, kurumların özerk olmasını ve kuruldukları tarihten bu yana kendi dinamikleriyle gelişmelerini sağlamıştır. Bu durumun DDK'ların kuruluş felsefesine katkıda bulunduğu ve gelişimini olumlu yönde etkilediği görülmektedir.

BDDK, 5411 sayılı Bankacılık Kanununun 101'inci maddesi gereğince bankalardan aldığı katılım payları ile bütçesini oluşturmakta ve gelir fazlalarını hazineye aktarmaktadır. Siyasi irade kamu düzeninin sağlanmasında önemli rol oynayan DDK'ların bağımsız hareket edebilmesine olanak sağlayarak gelişimlerine katkı sağlamıştır.Bu sebeple elde edilen gelirin harcanması konusunda siyasi baskı altında kalmadan hareket edilmiştir.

2005 – 2016 yılları arasındaki gelir durumu incelendiğinde katılma payı gelirleri toplam gelirin %94'ünü, faiz gelirleri % 5'sını, diğer çeşitli gelirler ise % 1'ini oluşturmaktadır. Yıllara göre bütçe artış oranı ise ortalama %8 olarak gerçekleşmiştir. Bu artışın, ülke ekonomisinin son on iki yıllık enflasyon oranı olan % 7,38 ile karşılaştırıldığında, kurumun bütçe büyüklüğünün enflasyon oranıyla paralellik gösterdiği ortaya çıkmaktadır. (www.bumko.gov.tr, 2017)

Tablo incelendiğinde kurumun özerk yapıda olması nedeniyle bütçeden herhangi bir pay almadığı, gelirlerinin 5411 sayılı Bankacılık Kanununun 101'inci maddesi gereğince bankalardan alınan katılma payları ve diğer gelirlerden oluşmuştur. Bu veriler ışığında, kurumun kuruluş felsefesine uygun olarak bütçelendiği ve mali kaynakların kendi kendine yeterli olduğu görülmektedir.

Tablo 1: 2005-2016 Yılları Gelir Bütçesi ve Gerçekleşme Durumu

(Bin TL)	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	Toplam	Genel Toplama Göre Yüzdesi
Katılma Payı Gelirleri	76.436	78.455	84.500	90.000	124.500	155.500	131.500	158.000	190.100	222.100	270.050	312.900	1.894.041	% 94
Diğer Gelirler	8.064	7.065	8.500	15.000	15.500	9.500	8.500	7.000	9.900	9.900	11.950	14.100	124.979	% 6
-Faiz Gelirleri	7.500	7.000	8.445	14.945	15.200	9.200	8.200	6.200	9.200	9.200	11.350	13.300	119.740	% 5
-Diğer Çeşitli Gelirler	564	65	55	55	300	300	300	800	700	700	600	800	5.239	% 1
Genel Toplam	84.500	85.520	93.000	105.000	140.000	165.000	140.000	165.000	200.000	232.000	282.000	327.000	2.019.020	% 100

Kaynak: 2005-2016 yılları BDKK Yıllık Faaliyet Raporları

Tablo 2: 2005-2016 Yılı Gelir Bütçelerinin Karşılaştırılması

YIL(Bin TL)	BDDK Gelir Bütçesi	DDK Gelir Bütçesi	BDDK/DDK Bütçe Oranı	DDK / Merkezi Yönetim Bütçe Oranı	BDDK/Merkezi Yönetim Bütçe Oranı
2005	84.500	1.290.150,00	% 6	% 0,01	% 0,0006
2006	85.520	1.407.022,00	% 6	% 0,008	% 0,0005
2007	93.000	1.585.185,00	% 5	% 0,009	% 0,0005
2008	105.000	1.746.620,00	% 6	% 0,009	% 0,0005
2009	140.000	1.811.075,00	% 7	% 0,007	% 0,0005
2010	165.000	1.892.752,00	% 8	% 0,008	% 0,0007
2011	140.000	2.095.475,00	% 6	% 0,007	% 0,0005
2012	165.000	2.338.031,00	% 7	% 0,007	% 0,0005
2013	200.000	2.678.061,00	% 7	% 0,007	% 0,0005
2014	232.000	3.192.352,00	% 7	% 0,008	% 0,0005
2015	282.000	3.212.692,00	% 8	% 0,008	% 0,0005
2016	327.000	3.790.619,00	% 8	% 0,007	% 0,0005
TOPLAM	2.019.020	27.036.723,00	% 7	% 0,008	% 0,0005

Kaynak: www.bumko.gov.tr, 2017

2005 - 2016 yıllarına ait BDDK gelir bütçesi, DDK ve merkezi yönetim bütçeleriyle oransal olarak karşılaştırılmıştır. BDDK bütçesi, son on yıllık süreçte DDK bütçesinin yaklaşık olarak %7'sinden, merkezi yönetim bütçesinin ise % 0,0005'inden oluşmaktadır. Gelir bütçesinin rakamsal olarak artmış, ancak oransal olarak çok fazla değişime uğramamıştır. DDK bütçesi, merkezi yönetim gider bütçesinin yaklaşık % 0,008'i kadar olmuştur.

Merkezi yönetim bütçesinden herhangi bir pay almayan BDDK'nın gelir bütçesinin gider dengeli bir seyir gösterdiği, siyasi iradede bağımsız olarak gelirlerini kullandığını ve kendi dinamikleriyle geliştiğini görmekteyiz.

BANKACILIK DÜZENLEME VE DENETLEME KURUMUNUN 2005-2016 YILLARI GİDER BÜTÇESİ

Bu bölümde BDDK'nın 2005-2016 yılları tahsis edilen ödenek ve gerçekleşme durumunu tablolar yardımıyla analizlerini yaparak inceleyeceğiz.

2005 – 2016 yılları arasındaki gider durumu incelendiğinde personel giderlerinin toplam gelirin % 45'ini, mal ve hizmet alımları % 29'unu, sermaye giderleri % 16'sını, cari transferler % 7'sini ve sosyal güvenlik kurumuna aktarılan primler % 3'ünü oluşturmaktadır. Yıllara göre gider oranları değişiklik göstermekle beraber yıllık ortalama % 9 artış göstermiştir. Bu artışın, merkezi yönetim bütçesine dahil kurumların son on yıllık ortalama gider artışı olan %13'ten daha düşük olması hazineye aktarılan tutarların artmasını sağlamıştır. (www.bumko.gov.tr, 2016)

Tablo 3. 2005-2016 Yılları Ödenek Kullanım Durumu

(Bin TL)	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	Toplam	Genel Toplama Göre Yüzdesi
Personel Giderleri	19.198	24.838	27.500	30.748	34.303	37.991	43.047	47.185	54.826	60.122	61.858	70.518	511.734	%45
Sos.Güv.Kur. Prim Gid.	765	971	1.178	1.232	1.376	2.405	2.705	2.987	3.600	4.280	4.474	5.100	31.073	%3
Mal ve Hizm. Alımları	16.719	18.867	20.606	21.312	23.185	23.175	26.557	31.822	34.914	34.683	37.675	42.949	332.464	%29
Cari Transfer	47.382	1.069	1.278	1.561	713	670	902	899	1190	1.638	1.672	1.906	60.880	%7
Sermaye Giderleri	544	679	702	647	97.625	77.518	195	300	5.166	2.467	476	542	186.861	%16
Toplam	84.608	46.425	51.264	55.500	157.202	141.759	73.406	83.193	99.716	103.190	106.155	121.015	1.123.012	%100

Kaynak: 2005-2016 yılları BDDK Yıllık Faaliyet Raporları

Tablo incelendiğinde BDDK'nın son 10 yıllık ödenek ve harcama gerçekleştirme durumunu görülmektedir. Toplam harcama, personel giderleri, sosyal güvenlik kurumu prim giderleri, mal ve hizmet alımları, cari transferler ve sermaye giderlerinden oluşmaktadır. Özellikle sermaye giderlerindeki artış ve azalışlar nedeniyle 2005-2016 yılları arasında kurumun harcama durumunda dalgalanmalar görülmektedir.

Tablo 4: 2005-2016 Yılı Gider Bütçelerinin Karşılaştırılması

YIL (Bin TL)	BDDK Gider Bütçesi	DDK Gider Bütçesi	BDDK/DDK Bütçe Oranı	DDK /Merkezi Yönetim Gider Bütçesi	BDDK / Merkezi Yönetim Bütçe Oranı
2005	84.608	1.100.833,00	% 7	% 0,007	% 0,0005
2006	46.425	1.330.226,00	% 3	% 0,007	% 0,0002
2007	51.264	1.473.982,00	% 3	% 0,007	% 0,0002
2008	55.500	1.692.598,00	% 3	% 0,007	% 0,0002
2009	157.202	1.819.210,00	% 8	% 0,007	% 0,0006
2010	141.759	1.794.151,00	% 7	% 0,006	% 0,0005
2011	73.406	1.999.732,00	% 3	% 0,006	% 0,0002
2012	83.193	2.193.643,00	% 3	% 0,006	% 0,0002
2013	99.716	2.430.917,00	% 4	% 0,006	% 0,0002

2014	103.190	2.962.157,00	% 3	% 0,006	% 0,0002
2015	106.156	3.009.563,00	% 4	% 0,007	% 0,0002
2016	121.017	3.328.672,00	% 4	% 0,006	% 0,0002
TOPLAM	1.123.015	25.135.684,00	% 4	% 0,007	% 0,0003

Kaynak:www.bumko.gov.tr, 2016

2005 - 2016 yıllarına ait BDDK gider bütçesi, DDK ve merkezi yönetim gider bütçeleriyle oransal olarak karşılaştırılmıştır. BDDK gider bütçesi, son on yıllık süreçte DDK bütçesinin yaklaşık olarak %4'ünden, merkezi yönetim bütçesinin ise % 0,0003'ünden oluşmaktadır. DDK bütçesi, merkezi yönetim gider bütçesinin yaklaşık % 0,007'si kadar olmuştur.

BDDK'nın gider bütçesinin hem DDK hem de merkezi yönetim kurum bütçelerine göre oransal büyüklüğü son on yıllık dönemde yatay bir seyir izlemiştir. Gider bütçesinin yatay bir seyir izlemesi gelir-gider oranının yeterli seviyede olduğunu ve devlet bütçesinden herhangi bir desteğe ihtiyaç duymadığı anlamına gelmektedir.

KURUMUN GENEL BÜTÇEYE PAY AKTARIM DURUMUNUN İNCELENMESİ

DDK'ları diğer kurumlardan ayıran özelliklerden biri de, bütçelerinin gerek kaynak gerekse biçimsel işleyiş açısından farklı bir durum sergilemesidir. Türkiye'deki DDK'ların bütçeleri özel bütçe türündedir. Özel bütçeli kurumların ortak özelliği, gelirlerinin büyük bir kısmının ilgili oldukları sektör tarafından karşılanıyor olmasıdır. DDK'ların bütçelerinin oluşturulması konusunda da aralarında tam bir standartlık bulunmamaktadır. (Uysal,2007:47)

Ayrıca 5018 sayılı kanunun 78'inci maddesinde DDK'ların üçer aylık dönemler itibarıyla oluşacak gelir fazlaları, her üç ayda bir izleyen ayın onbeşine kadar genel bütçeye aktarılacağı hüküm altına alınmıştır. Aşağıdaki tabloda BDDK'nın 2005-2015 yılları arasında genel bütçeye aktardığı rakamlar yer almaktadır.

Tablo 5: BDDK'nın Hazineye Aktardığı Miktarlar

(Bin TL)	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	Toplam
Hazineye Aktarılan Tutarlar	46.481	40.194	43.877	32.592	97.134	13.910	63.408	83.880	101.167	127.700	188.300	838.643

Kaynak: 2005-2015 yılları BDKK Yıllık Faaliyet Raporları

5411 sayılı Bankacılık Kanununun 101'inci ve 5018 sayılı kanunun 78'inci maddesine göre üçer aylık dönemler halinde hazineye gönderilen tutarlar kurum gelirlerinin giderlerini karşıladığını, kurumun kendi kendine yeterli olduğunu ve kuruluş felsefesine uygun olarak gelir fazlalarının hazineye gönderildiğini görmekteyiz.

2005-2015 yılları arasında hazineye aktarılan tutar, yine aynı dönemdeki gelir bütçesinin % 49,5 i kadardır. Son yıl içerisinde düzenli olarak hazineye aktarılan bu tutarlar kurumun kendi kendine yeterli olduğunu ve kuruluş felsefesine uygun olarak artan gelirleri hazineye gönderdiğini göstermektedir.

Ayrıca elde ettiğimiz veriler ışığında, BDDK'nın üye bankalardan aldığı katılım paylarının neredeyse yarısı kadar kısmını hazineye aktarmış olması kanunda yer alan aktarım oranının tekrar

değerlendirmesini gerektirmektedir. 2005 – 2015 döneminde kurumun daima fazla vermesi de bu savı güçlendirmektedir.

SONUÇ

DDK'ların en önemli özellikleri arasında özerk yapıda olmalarını sayabiliriz. Bu kurumların özerk olmasından kastedilen, idari ve mali özerkliği uygulayabilmeleri ve merkezi idareden bağımsız hareket edebilmeleridir. Alınan kararları uygulayabilmek ve kurumların önemli bir işlevi olan denetim faaliyetini gerçekleştirebilmek mali özerkliğin önemli bir koşuludur.

DDK'larda özerkliğin sınırı çok önemli bir konudur. Özerkliğin nerede başladığı ve bittiği, özerkliğin hangi durumlarda uygulanabileceği özerkliğin sınırı kadar önemlidir. Kurumun aldığı kararları, siyasi iradenin ve diğer kurumların etkileyememesi özerkliğin temelini oluşturmaktadır.

Özerk yapıya sahip olan BDDK'nın, bankacılık sistemime dahil kurumlardan sağladıkları gelirlerle bütçelerini oluşturmakta, mali yönden bağımsız ve daha serbest hareket edebilmektedir. Ayrıca özerk yapı bir kurum olarak kurumsal yapısını kendisi oluşturmakta ve giderlerini kendileri yapmaktadırlar.

Bütçenin hazırlanması, uygulanması ve mali işlemler sürecinin sağlıklı ilerleyebilmesi için siyasi iradenin desteği kaçınılmaz bir olgudur. Eğer kurum bu desteği hissetmezse söz konusu süreçte tereddüt yaşamaya muhtemeldir. BDDK'nın kuruluşundan günümüze kadar gerek hazırladığı bütçelerin mevcut kanunlara göre TBMM tarafından aynen kabul edilmesi gerekse yapılan giderlerin kurumun planladığı gibi sonuçlanması siyasi iradenin desteğini göstermektedir.

BDDK sahip olduğu özerklik anlayışı sayesinde, kendi bütçesini oluşturabilmekte, mali işlemlerinde serbest hareket edebilmekte ve giderleriyle ilgili olarak herhangi bir siyasi baskı altında kalmamaktadır.

BDDK'nın gelir bütçesi diğer düzenleyici kamu kurumlarında olduğu gibi katılma payları ve diğer gelirlerden oluşmaktadır. Ayrıca kurum bütçesi bütçe hazırlama aşamasında TBMM'de tartışılmayıp doğrudan kabul edilmektedir. Bu durum düzenleyici kurumlar için önemli bir ayrıcalıktır.

BDDK'nın son on yıllık gelir durumu incelendiğinde katılma payı gelirleri toplam gelirin %94'ünü, faiz gelirleri % 5'ini, diğer çeşitli gelirler ise % 1'ini oluşturmaktadır. Yıllara göre bütçe artış oranı ise ortalama %8 olarak gerçekleşmiştir. Ayrıca 2005-2015 yılları arasında hazineye aktarılan tutar, yine aynı dönemdeki gelir bütçesinin % 49.5 i kadardır. Bu veriler kurumun özerk anlayışa göre kendi bütçesini yaptığını, kendi kendine yeterli olduğunu ve kuruluş felsefesine uygun olarak artan gelirleri hazineye gönderdiğini göstermektedir.

BDDK'nın gider bütçesi incelendiğinde personel giderlerinin toplam gelirin % 45'ini, mal ve hizmet alımları % 29'unu, sermaye giderleri % 16'sını, cari transferler % 7'sini ve sosyal güvenlik kurumuna aktarılan primler % 3'ünü oluşturduğu görülmektedir. Yıllara göre gider oranları değişiklik göstermekle beraber yıllık ortalama % 9 olmuştur. Hazineye aktarılan tutarlar ve kuruma görev zararlarını karşılamak için aktarılan herhangi bir ödenek olmadığı göz önüne alındığında oluşan gider bütçesi yeterli seviyede olup devlet bütçesinden herhangi bir desteğe ihtiyaç duyulmamıştır.

BDDK, 5411 sayılı Bankacılık Kanununun 101'inci maddesi gereğince bankalardan aldığı katılım payları ile bütçesini oluşturmakta ve gelir fazlalarını hazineye aktarmaktadır. Siyasi irade kamu düzeninin sağlanmasında önemli rol oynayan DDK'ların bağımsız hareket edebilmesine olanak sağlayarak gelişimlerine katkı sağlamıştır. Bu sebeple elde edilen gelirin harcanması konusunda siyasi baskı altında kalmadan hareket edilmiştir.

5411 sayılı Bankacılık Kanununun 101'inci ve 5018 sayılı kanunun 78'inci maddesine göre 2005-2014 yılları arasında hazineye aktarılan tutarlar, yine aynı dönemdeki gelir bütçesinin % 49.5 i kadardır. Son on yıl içerisinde düzenli olarak hazineye aktarılan bu tutarlar, kurum gelirlerinin giderlerini karşıladığını, kurumun kendi kendine yeterli olduğunu ve kuruluş felsefesine uygun olarak gelir fazlalarının hazineye gönderildiğini kanıtlamaktadır.

BDDK'nın üye bankalardan aldığı katılım paylarının neredeyse yarısı kadar kısmını hazineye aktarması üye bankaların gizli olarak vergilendirildiği ve bütçenin denklik ilkesinin uygulanmadığı sonucunu vermektedir. Bu nedenle 5411 sayılı kanunun 101.maddesindeki oranın tekrar değerlendirilmesine ihtiyaç duyulmaktadır.

5411 sayılı kanunun 101.maddesindeki oran tekrar değerlendirilerek bankalardan alınacak paylar kurumun bir önceki yıl giderleri baz alınarak belirlenmelidir. Bankalardan alınan paylar hazineye gelir sağlama mekanizmasına dönüştürülmemelidir. Bu payların kurumların giderlerini karşılamak amacıyla kanunda yer aldığı düşünüldüğünde, son on bir yıldır hazineye aktarılan paylar kanun maddesini sorgulalamızı gerektirmektedir.

Bu durum ayrıca 5018 sayılı kanunla hüküm altına alınan denk bütçe esasına aykırılık teşkil etmektedir. Düzenleyici ve denetleyici kurumların amacı bütçeye pay aktarmak değil, özerk bir kuruluş olarak kendi gelir ve gider dengesini sağlamak olmalıdır. Tabiki burada vurgulanan rakamsal denklik değil gelir ve giderlerin denk olmasıdır.

Yukarıda yer alan veriler ışığında BDDK'nın, sahip olduğu özerklik statüsünün gereklerine uygun hareket ettiğini, mali karar ve işlemlerde bağımsız kararlar aldığını, siyasi iradenin etkisi altında kalmadan bütçe oluşturduğunu ve harcamalar yaptığını ve kuruluşundan bu yana kendi dinamikleriyle geliştiğini görmekteyiz. Ayrıca bankalardan alınan payların yıllar itibariyle incelendiğinde fazla vermesi ve bu fazlalığın hazineye aktarılması sebebiyle gizli bir vergilendirme mekanizması olduğu söylemek mümkündür.

KAYNAKÇA

- AKINCI, Müslüm (1999), Bağımsız İdari Otoriteler ve Ombudsman, Beta Basın Yayın Dağıtım.
- BADEM, A. Cemkut, Yavuz KILINÇ ve Türkan KAVAS, 2013, Türkiye’de Uygulanan Performans Esaslı Bütçeleme Süreci: Kocaeli Üniversitesi Örneği, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, ss.78.
- BAYRAMOĞLU, Sonay, (2005), Yönetişim Zihniyeti: Türkiye’de Üst Kurullar ve Siyasal İktidarın Dönüşümü, İletişim Yayınları, İstanbul.
- ÇAPAR, Selim, (2009), Düzenleyici Kurumlara Türkiye’den Üç Örnek: Spk, Bddk, Şeker Kurumu Türk İdare Dergisi, Mart sayısı, 2009, ss.173
- ER, Selami, (2010), 5018 Sayılı Kanun Karşısında Düzenleyici Ve Denetleyici Kurumların Konumu, Dış Denetim Dergisi Temmuz - Ağustos – Eylül, Ankara, ss.185
- MAJONE, Giandomenico, (1996), “Regulation and Its Modes”, In Regulating Europe, Routledge, London, pp. 24
- ÖZER M.Akif, (2007) "Küreselleşme Sürecinde Değişen Kamu Hizmeti Anlayışı ve Bağımsız İdari Otoriteler Sorunu", Kamu Yönetiminin Yapısal ve İşlevsel Sorunları, Editörler: M.Akif Çukurçayır, Gülise Gökçe, Çizgi Kitabevi, Konya.
- PARKER, David, (1999), “Regulating Public Utilities: Lessons from the UK Experience”, International Review of Administrative Sciences, 65(1)
- PİŞKİN, Ramazan, (2010), Türkiye’de Düzenleyici Kurumlar ve Üst Kurulların Görevleri ve İşlevleri Konya-2010.
- SYRETT Keith (2003), "Düzenleyici Kurumlar: Yapıları ve Sorunları", Çev: Cahit Emre, Yönetim Bilimi Yazıları içinde, İmaj Yayıncılık, Ankara.
- TAVLI, Orhan, (2008), Bir Bağımsız İdari Otorite Örneği Olarak Kamu İhale Kurumu İstanbul.
- THATCHER, Mark, (2002), Regulation After Delegation: Independent Regulatory Agencies in Europa, Journal of European Public Policy, pp. 954-972.
- ULUSOY, Ali, (1998), Kamu Hizmetleri Anlayışında Yeni Yönelimler: Avrupa Yapılanmasının Kamu Hizmeti Teorisine Etkileri, Amme İdaresi Dergisi, sayı:31/2, 1998, ss.32-33.
- UYŞAL, Mehmet, (2007) Bağımsız İdari Otoriteler ve Türk Kamu Yönetimine Etkileri, İSPARTA.
- ZENGİNOBUZ, Ünal, (2002) “Uluslararası Karşılaştırmalar”: Bağımsız Düzenleyici Kurumlar ve Türkiye Uygulaması, TÜSİAD-T

ELEKTRONİK KAYNAKLAR

- <http://www.bumko.gov.tr/TR,41/butce-hazirlama-sureci.html>, Erişim Tarihi: 18.11.2015
- www.lib.lsu.edu/gov/Independent Erişim Tarihi: 29.10.2015
- <http://www.bumko.gov.tr/TR,5439/2015-yili-butce-gerekcesi.html> Erişim Tarihi: 29.12.2015
- <http://www.sayistay.gov.tr/karar/SGKK/> Erişim Tarihi: 27.10.2015
- <http://www.maliye.gov.tr/> Erişim Tarihi: 03.04.2015

TABLolar

- Tablo 1. 2005-2016 Yılları Gelir Bütçesi ve Gerçekleşme Durumu
- Tablo 2. 2005-2016 Yılı Gelir Bütçelerinin Karşılaştırılması
- Tablo 3. 2005-2016 Yılları Ödenek Kullanım Durumu
- Tablo 4. 2005-2016 Yılı Gider Bütçelerinin Karşılaştırılması
- Tablo 5. BDDK’nın Genel Bütçeye Aktardığı Miktarlar

Türkiye’de Bankalarda Risk Kaynakları ve Yönetimi

Mr. Ali Gül, Mustafa Kemal Üniversitesi

aligul_133@hotmail.com

ÖZET

Risk kavramı hayatın her alanında karşımıza çıkmakla birlikte finans piyasalarında özellikle bankacılıkta büyük önem taşımaktadır. Bankacılık açısından bakıldığında risk bankanın zarara uğrama ihtimalini anlatır. Bankacılık denetim otoritesinin risk yönetmekteki amacı, bankanın sermayesi ile orantılı risk almasını sağlamaktır. Çalışmada, Türkiye’de bankacılık sektöründeki risk kaynakları incelenmiş ve risklerin nasıl yönetileceği araştırılmıştır. Bankaların daha az özsermaye kullanarak aynı seviyedeki operasyonlarını sürdürürken özsermaye karlılığını arttırabilir konuma gelebileceği sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Risk, Bankacılık, Yönetim, Özsermaye, Karlılık.

Risk Sources and Management in Banks in Turkey

ABSTRACT

The concept of risk is very important in the financial markets, especially in banking, with antagonism in all areas of life. When it comes to banking, the risk tells you the possibility of the bank failing. The purpose of managing the risk of the banking supervisor is to ensure that the bank takes risks proportional to the capital of the bank. In the study, the risk sources in the banking sector in Turkey were examined and the way of managing the risks was investigated. The result is that the banks will be able to increase their profitability while maintaining their same level of operations using less equity.

Keywords: Risk, Banking, Management, Equity, Profitability.

GİRİŞ

Risk, belirsizlikten ortaya çıkar. Belirsizlik hayatın bir parçasıdır. Riskin kaynakları doğal, toplumsal veya ekonomik olabilir. Risk bireyler, işletmeler ve bankalar için farklı anlamlar içermekte ve farklı teknikler kullanılarak yönetilmektedir. Ülke ekonomileri için önemli ve imtiyazlı bir sektör olan bankacılık, kuruluşundan itibaren kamunun gözetimi ve denetimi altındadır. Genel, sektörel ve mikro bazda çok sayıda risklere maruz olarak faaliyet gösteren bankacılıkta risk yönetimi banka, iş ortakları, sektör ve ülke ekonomisi adına özel önem arz etmektedir. Bankalarda ürün ve portföy bazında çok sayıda teknik kullanılarak gerçekleştirilen risk yönetiminde, bankacılık otoritesinin tavsiye ettiği veya kullanımını zorunlu kıldığı risk yönetim teknikleri de kullanılmaktadır. Risk yönetimi, risk ve getiri arasında şirket yönetimine uygun bir geçiş veya değişim yapabilmelerini sağlayan bir süreçtir.

Bankalar fon transferinde aracılık ederek firmaları desteklemekte ve ekonomik büyümede önemli bir rol üstlenmektedir. Bankalarda yönetsel zayıflıkların olması halinde bunun finansal sistem ve ekonomi açısından önemli sorunlara yol açabileceği düşünülebilir.

Teknolojik ilerleme ve küreselleşme olguları, bankaların faaliyetlerindeki belirsizliği ve maruz kaldıkları sistemik risklerin doğasını kalıcı şekilde değiştirmiştir. Risk yönetimi fonksiyonunun yürütülmesine ilişkin politika ve prosedürlerin oluşturulmasında tüm bankaların faaliyetlerinin sürdürülmekte olduğu ve bu sürecin yüzde 56 oranında tamamlanmış olduğu görülmektedir.

Bankacılık açısından bakıldığında risk bankanın zarara uğrama ihtimalini anlatır. Bankaların karşılaşılabileceği riskler genel hatlarıyla piyasa riski, likidite riski, faiz oranı riski, operasyonel risk, sistemik riskler şeklinde sıralanabilir. Risk yönetimi; muhtemel risklerin veya mümkün risklerin tespit edilip ortadan kaldırılması, ortadan kaldırılamıyorsa azaltılması veya telafi edilmesi üzerine kurulmuş bir teknik ve bu tekniğin ulaştığı sanattır.

Risk yönetiminin amacı, bankanın risk almasını önlemek değildir. Karşılaşılabilecek riskleri azaltarak zararı engelleyip faaliyet hacminin genişlemesini sağlayarak karlılığı ve finansal performansı artırmaktır. Risk yönetimi riske göre düzeltilmiş getirileri esas alabilir (Altıntaş, 2006).

Bankacılık sektörü hızla değişen ve büyüyen bir sektördür. Sektördeki bu dinamik değişim, sektörün finansal piyasalar içindeki yerini kaybetme korkusunu duyduğu bir süreçte ortaya çıkmıştır. Sermaye piyasalarının finansal piyasalar içinde etkinliğini artırması ve kısa vadeli menkul değerlerinde sermaye piyasası içerisinde yer almaya başlaması, bankacılık sektörünün ekonomideki işlevinin sorgulanmasına neden olmaya başlamıştır (Öçal&Çolak, 1999).

Risk yönetimi zayıf olan bankalar, olası krizleri dikkate almaz, olası krizlerde uğrayacakları zararı tespit edemezler. Özkaynaklarına göre çok fazla risk alırlar. Olası kayıpların büyüklüğünü sermaye yeterliliği çerçevesinde değerlendiremezler. Geçmişte birçok banka bu nedenle zor duruma düşmüştür. Oysa bu bankaların risk ölçme modelleri olsaydı, olası krizde kayıpların büyüklüğünü sayısal olarak bilir ve sermayeleri ile karşılayabilirlerdi (Köylüoğlu, 2001).

Bu çalışmada bankacılık sektöründe risk ve risk kaynakları incelenerek, ortaya çıkan risklerin bankalar tarafından nasıl yönetilmesi gerektiği araştırılmış ve risk yönetimi ile ilgili yöntem ve tedbirler ortaya konularak, bankaların izleyeceği politikalar değerlendirilmiştir. Çalışmanın birinci bölümünde risk ve risk yönetiminin anlam ve önemi açıklanmış, ikinci bölümde bankacılıkta risk kaynakları üzerinde durulmuş, üçüncü bölümde bankalarda risk yönetiminin süreci açıklanmış, dördüncü bölümde fayda teorisi ve risk analizi ele alınmış, beşinci bölümde Türkiye’de bankacılık sektörünün son durumu özetlenmiş, altıncı ve son bölümde ise bankalarda risk kaynakları ve yönetimine ilişkin ulaşılan sonuçlar ve öneriler açıklanmıştır.

RİSK VE RİSK YÖNETİMİ

Risk

Risk kavramı hayatın her alanında karşımıza çıkmakla birlikte finans piyasalarında özellikle bankacılıkta büyük önem taşımaktadır. Geniş bir çerçeve içinde bakıldığında, planların başarısız olma olasılığı, hatalı karar alma tehlikesi, zarar etme veya çok az kar elde etme gibi durumları genel olarak “risk” diye adlandırmak mümkündür. Tüm tanımlar birlikte ele alındığında risk, genel olarak beklenen veya tahmin edilen bir sonuçtan sapma ihtimalinin mevcut olduğu bir durumu anlatır. Geleceğe ilişkin belirsizlikleri çağırır. Bankacılık açısından bakıldığında risk bankanın zarara uğrama ihtimalini anlatır. Bankaların karşılaşılabileceği riskler genel hatlarıyla piyasa riski, likidite riski, faiz oranı riski, operasyonel risk, sistemik riskler şeklinde sıralanabilir. Risk, bir işleme ilişkin bir parasal kaybın ortaya çıkması veya bir giderin ya da zararın ortaya çıkması ile sonuçlanabilecek ekonomik faydanın azalması ihtimalidir. Risk tanımı, coğrafya, kültür, sektör ve konjoktüre göre değişkenlik göstermekte; maruz kalana göre farklı anlamlar içermektedir. Geleneksel toplumda tehlike, tehdit ve kayıp ile tanımlanan riskin anlamı,

günümüzde fırsat ve getiri potansiyelini kapsayacak şekilde genişlemiştir. Risk tanımındaki değişimle birlikte riskten uzaklaşma ve kaçınma yerine riskin kontrol edilebilirliği ve riskin yönetilebilirliği kavramı kullanılmaya başlanmıştır. Risk, gelecekte ulaşılması hedeflenen farklı bir sonucun çıkması halinde zarara uğrama ihtimali ve risk yönetimi üstlenilen riskler ile beklenen getiri arasında optimum dengenin sağlanmasına yönelik faaliyetlerdir(Pritchard, 2005).

Genel olarak risk, planların başarısız olma olasılığı, kararların hatalı alınma tehlikesi, kâr etmeme ya da zarar etme gibi durumlarla ilgilidir (Bolak, 2004). Uzunoglu'na göre (2003) risk, “planlanan ile gerçekleşen arasındaki fark” tır. Ergül (2004), “Bir işlemin ekonomik değerinin belirsizliğine ya da bir işlemle ilgili olarak ortaya çıkan parasal kaybın veya bir gider ya da zararın ortaya çıkması ile sonuçlanacak ekonomik faydanın azalması ihtimalini” risk olarak tanımlarken, Kimball (2000) riski, gelecekteki getirilerde belirsizliğin varoluşu olarak tanımlamakta ve onu, ekonomik hayatta temel bir faktör olarak görmektedir. Finansal açıdan risk, “bir getirinin geleceğin alternatif durumlarına bağlı olması ve bu durumlardan en az birinin negatif veya pozitif bir getiriyle sonuçlanabilmesi durumudur” (Sevil, 2001; Usta, 2002). Başka bir tanıma göre risk, “gelecekte beklenen verimlerin, nakit akımlarının, karların ve satışların oynaklık göstermesidir” (Meriç, 1980). Yalvaç (1996) bankacılıkta riski “bankaların yaptıkları bir işlem nedeniyle zarar etme olasılığı”, Teker (1999) daha genel bir ifadeyle “bankanın piyasa değerindeki oynaklık ” olarak tanımlamaktadır. Başka bir tanımda ise, bankacılıkta risk “bankacılık işleminin sağlayacağı getiri ile bu işlemle ilgili nakit akımlarının beklenen bugünkü değeri arasındaki fark” olarak ifade edilmektedir (Active Araştırma, 2000).

Finans piyasalarında belirsizlik ve risk genellikle birbiri ile karıştırılmakla birlikte “geleceğe ilişkin olasılık tahmini subjektif olarak yapılıyorsa belirsizlikten; objektif olarak yapılıyorsa riskten söz ediliyor demektir.” Başka bir ifadeyle, “eğer bir yatırımcı kararlarını olasılık dağılımına göre vermek istiyorsa riskli bir durumun, aksi takdirde belirlilik ya da belirsizlik durumunun var olduğu söylenebilir” (Sharpe, 1988). Yatırımcılar herhangi bir risk almak mecburiyetinde olmadıklarından ellerindeki tüm nakitlerini bir banka hesabına yatırarak bilinen bir orandan vade sonunda belli bir faiz geliri elde edebilirler. Dolayısıyla, riski sevmeyen yatırımcılar ancak, daha yüksek bir getiri söz konusu ise, güvenli alternatif yatırımlarının yerine hisse senedi gibi alternatif enstrümanlara yatırım yaparlar (Brealey, 1983).

Risk Yönetimi

Risk yönetimi; muhtemel risklerin veya mümkün risklerin tespit edilip bertaraf edilmesi, bertaraf edilemiyorsa azaltılması veya telafi edilmesi üzerine kurulmuş bir teknik ve bu tekniğin ulaştığı sanattır (Aksel, 2001). Bankalar güçlü risk yönetimi sayesinde bir yandan risklerini kontrol ederek kayıplarını azaltır, diğer yandan da riske ayarlı karlılık analizi ışığında daha verimli ürünlerde büyüyerek hissedarın karını maksimize etmeye çalışırlar.

Risk yönetimi günümüzde üç farklı şekilde algılanmaktadır(Greene, 1997). Geniş bakış açısına göre; risk yönetimi ve yöneticisi, kar ve zarar riskini üzerine alan bir müteşebbis gibi görünür. Dar bakış açısına göre ise risk yönetimi bir sigortacı olarak görünür. Orta bakış açısı; yukarıdaki iki bakış açısının bir sentezi niteliğindedir. Risk yönetimi, kişi ve kurumların finansal pozisyonlarının ne kadar risk taşıdığıнын belirlenmesi (ölçümü) ve bu ölçütün kabul edilebilir bir risk seviyesine çekilmesidir (Ataşen Aybars, 1998). Risk yönetiminin amacı, işletmenin kararlılık içerisinde faaliyetine devam etmesi için gerekli düzenlemeleri sağlamaktır. Ayrıca organizasyondaki malların ve kişilerin korunması yoluyla işletmenin kazanma gücünü korumaktır. Böylece risk yönetimi, organizasyonda oluşabilecek beklenmeyen kayıpların en düşük maliyetle kontrol altına alınması için gerekli kaynakların ve faaliyetlerin planlanması, organizasyonu, yönetilmesi ve kontrol edilmesi olarak tanımlanabilir (Çağırğan, 1995). Riskin sonuçlarının kötü şeyler doğurmasından dolayı insanlar meydana gelebilecek kötü sonuçları

önlemek için çeşitli uğraşılara girerler. Bu uğraşılar genelde şu başlıklar altında toplanmaktadır (Vaughan-Vaughan, 1995):

- Riskten kaçınılabilir (Avoidance): Bu metot riski arttıran faaliyetlerle uğraşmayarak ya da riskli işlemleri terk ederek başarılıdır. Meydana gelebilecek kötü durumlara karşı işletmelerin veya şahısların potansiyel tehlikelere karşı gereken önlemlerini kapsamaktadır. Örneğin bir kişi veya kuruluş kendi sermayesini tehlikeye atmadan mülkiyetle ilgili bir sorun yaşamak istemiyorsa mülk alma yerine mülk kiralama yolunu tercih edebilir.
- Risk kontrol altında tutulabilir (Retention): Kullanılan en yaygın metottur. Riskin algılanmadığı durumlarda kişiler veya organizasyonlar bilinçsiz riskler üstlenebilir. Risklerin algılandığı durumlarda ise meydana gelebilecek koşullar hesaplanıp veya tahmin edilerek kontrol altında tutulabilir. Risk aktif ve pasif olmak üzere iki şekilde kontrol altında tutulabilir (Rejda, 1997). Aktif kontrol; meydana gelebilecek risklere karşı plan yapılmış olup çeşitli önlemler geliştirilir, örneğin bir işletmenin iş kazalarına karşı çeşitli önlemler alması bu tip kontrole örnek olarak verilebilir. Pasif kontrol; bu çeşit kontrol risklerin göz ardı edilmesiyle ilişkilidir. Bir işletmede meydana gelebilecek potansiyel tehlikelere karşı herhangi bir işlem yapmama durumunu ifade eder. Çeşitli riskler altında çalışan işçilerin sigorta edilmemesi veya çeşitli sebeplerle göz ardı edilmesi konumuza örnek olarak verilebilir.
- Risk transfer edilebilir: Bu tür bir uygulama riski meydana getiren varlık veya aktivitenin transferi şeklinde ortaya çıkmaktadır. Bir işletmenin binasını satması veya bir müteahhidin taşeron kullanması bu tarz bir uygulamaya örnek olarak verilebilir (Erşen, 1999).
- Risk azaltılabilir: Meydana gelebilecek istenmeyen durumlar için kişiler ya da organizasyonlar çeşitli önlemler alabilirler. Örneğin; meydana gelebilecek olası bir kaza veya yangın olayı için yangın söndürme tertibatı kurmak ve yangın sonrası meydana gelebilecek zararları azaltmak için sigorta yolu seçilebilir. Çeşitli risklere maruz kalan işletmeler, çalışanlarına tehlikeli bölgeleri tanıtarak veya güvenlik için kullanılacak özel giysi ve tertibatları sağlayarak meydana gelebilecek tehlikeleri azaltmaya çalışırlar (Erşen, 1999).
- Risk sigorta edilebilir: Kişiler veya organizasyonların, karşılaşacakları zararın ve gelir kaybının ekonomik sonuçlarından kendilerini koruyabilmek için belli bir prim karşılığında risklerini devir etmek için tercih ettikleri pratik bir yol olup ve en çok kullanılan metottur.

Risk yönetimini başarı ile uygulamak için yöneticiler risk yönetim ilkelerini planlama faaliyetlerinin içine alarak zaman ve kaynak ayırmalıdır. Riskler planlama aşamasında daha rahat kontrol edilip yönlendirilebilir. Risk yönetimini mümkün olan en erken zamanda planlamanın parçası haline getirmek, karar verme mekanizmasına risk yönetim ilkelerini uygulamak için en uygun koşulları sağlar. Gelecekteki görevlerin başarısı için geri besleme yapılmalıdır.

BANKALARDA RİSK KAYNAKLARI

Bankalar, doğal olarak faaliyetlerini sürdürürken çok çeşitli risklere maruz kalırlar. Kar maksimizasyonu amacı çerçevesinde faaliyette bulunan tüm işletmeler gibi bankalar da ana çerçeve olarak, resesyon gibi makro ekonomik riskler ve yeni rekabet tehditleri gibi, mikro ekonomik risklerle karşılaşmaktadırlar. Ayrıca, faaliyette buldukları sosyal, ekonomik, politik ve kültürel yapıdaki değişim ve gelişmelere bağlı bir dizi riskler de ortaya çıkabilir. Bununla beraber, bankaların kendilerine has özellikleri diğer risk türlerini de gündeme getirmektedir (Active Araştırma, 2000).

Bankalar para kazanmak için risk almak zorundadırlar. Bu yüzden banka yönetimi kazanç/risk açılımını dengeye getirmek için alternatif yatırım stratejileri oluşturmak durumundadır. Bankacılık sektöründe karşılaşılan risk kaynakları içerisinde en önemli olanları, kredi riski, faiz oranı riski, likidite riski, piyasa riski, kur riski, sermaye yetersizliği riski ve faaliyet riski olarak nitelendirilmektedir.

Kredi Riski

Bu risk, potansiyel kayıplar açısından büyük bir önem taşır. Kredi riski müşterilerin geri ödeme sıkıntısına düşmelerinden kaynaklanır. Kredinin geri dönmemesi, borcun tamamen veya kısmen kaybına neden olur. Kredi vermek, bankacılığın en önemli faaliyeti olmakla birlikte aynı zamanda bir bankanın en riskli faaliyetidir. Kredi borçlularının, borçlarının anaparasını ve faizini zamanında ödememeleri ihtimali kredi riskini oluşturur. Mali riskler arasında en önemli olanı ve Türk bankalarının yönetimine en çok dikkat ettiği risk, kredi riskidir. Türk bankacılık sektörü, yıllar boyunca kredi riskine gereken önemi vermiştir ve halen vermektedir. Ancak sektörde artan rekabet, risk alma açısından da bazı sonuçlar doğururken, bankaların kredi stratejilerini yeniden gözden geçirmelerinin gereği de ortaya çıkmıştır. Özellikle gelişmiş ülkelerde ticari bankaların aldıkları en önemli risk kredi riskidir. Oysa gelişmekte olan ülkelerde, Türkiye’de olduğu gibi, bankaların kredi portföylerinin küçük olması, az sayıda bilinen müşteri ile çalışılması bu riski azaltmaktadır (Köylüoğlu, 2001).

Borçluların anaparayı ve faizini zamanında ödememeleri aynı zamanda bankalar açısından hem likidite hem de kar-zarar sorunu yaratır. Bankaların kendilerine ilişkin oluşan bu riske, aynı zamanda gecikme ya da temerrüt riski de denilebilir. Son yıllarda çok sayıdaki banka iflasları geri dönüşü olmayan kredilerden dolayı ortaya çıkmıştır. Basel Komitesi’nce kredi riskinin etkin bir şekilde yönetilmesini sağlayacak unsurlar, üst düzey banka yönetiminin kalitesi ve banka karar alma süreçlerinin doğru bir şekilde işlemesi olarak belirlenmiştir. Kredilerin sınırlı sayıdaki kişiler, sektörler ve ülkeler üzerinde yoğunlaştırılması ve önemli miktarda kredinin belli bir ekonomik gruba kullanılması kredi riskini arttıran başlıca hususlardır. Kredi riskini azaltan belli başlı uygulamalar ise;

- Belli sektörlerle, kişilere yoğunlaşmanın önlenmesi,
- Kredi açılacak müşterilerin detaylı olarak incelenmesinin sağlanması,
- Bir kişiye veya gruba verilecek kredilere limit getirilmesi,
- Kredi verme kararlarının banka yönetiminin gözetimi altında gerçekleştirilmesi ve kredi kararı verilmeden önce verilecek krediye ilişkin detaylı bir değerlendirme yapılması şeklinde özetlenebilir. Bir finansal kuruluşun kredi riskini ölçmek ve kredinin geriye ödeme gücünü tespit etmek için krediyi alanların geri ödememe riskinin ölçülmesi gerekir.

Faiz Oranı Riski

Bu risk, gerek nominal gerekse reel faiz oranlarındaki hareketlenmelerden kaynaklanır. Faiz riski, aktif kalemleriyle pasif kalemleri arasında vade ya da faiz bazında bir uyumsuzluk olması veya değişken faizli mali yükümlülüklerin gelecekteki nakit akımları, gelir-gider üzerinde belirsizliğe yol açması halinde ortaya çıkar (Çelik, 2001). Örneğin, eğer borçlanılan para üzerindeki faiz giderleri, borç olarak verilen krediler üzerindeki faiz giderlerinden daha hızlı artıyorsa, artan faiz oranları bankanın kar marjını düşürecektir (Rose, 2002). Faiz oranlarındaki değişiklikler nedeniyle bankaların olası gelir kaybı, özkaynak değer kaybı, nakit akımlarında ortaya çıkabilecek aksaklıklar, planlanan nakit giriş değerlerinde düşüşler gibi sonuçlar ortaya çıkaran riskler faiz riski olarak değerlendirilir. Bankanın farklı vadeler ve faiz yükü ile yükümlülükleri arasında ortaya çıkabilecek uyumsuzluk faiz oranı riskini oluşturur.

Faiz oranı riski genel olarak iki şekilde ortaya çıkabilir. Bunlardan ilki bankanın yükümlülüklerine kıyasla daha uzun vadeli varlıklara sahip olmasından kaynaklanan yeniden finanslama riski olup, bankanın bu durumda uzun vadeli olarak bulundurduğu varlıklarını finanse etmek için yeniden borçlanmak ya da borçlarının vadesini uzatmak isterse karşılaşılabileceği maliyet riskini ifade etmektedir. İkincisi ise bankanın yükümlülüklerine kıyasla daha kısa vadeli varlıklar tutmasından kaynaklanan yeniden yatırım riski olup, yeniden yatırılan fonların getirisinin, fonların maliyetinin altına düşmesi olasılığını ifade etmektedir (Karacan, 1997). Faiz oranı riskinin genel olarak iki şekilde ortaya çıktığı

söylenbilir. Bunlardan ilki, bankanın yükümlülüklerine oranla daha uzun varlıklara sahip olmasından kaynaklanan refinansman riskidir (refinancing risk) ki; bankanın bu durumda uzun süreli olarak tuttuğu varlıkları finanse etmek için yeniden borçlanmak, ya da borçlarını uzatmak durumunda karşılaşılabileceği maliyeti ifade etmektedir, diğeri ise; bankanın yükümlülüklerine oranla daha kısa vadeli varlıklar taşıyor olmasından kaynaklanan yeniden yatırım riskine (reinvestment risk) maruz kalabilir ki; bu da yeniden yatırılan fonların getirisinin söz konusu fonların maliyetinin altına düşmesi olasılığını ifade etmektedir (Saunders ve Cornett, 2006).

Türk bankacılık sektöründe, kısa vadelerde faize duyarlı pasiflerinin faize duyarlı aktiflerinden daha fazla olması, yabancı kaynakların varlıklara göre daha kısa sürelerde yeniden fiyatlandırılması sonucunu doğurmaktadır. Varlık ve yükümlülüklerin yeniden fiyatlama dönemlerindeki bu uyumsuzluk, aktif ve pasiflerin faiz oranı değişikliklerine karşı olan duyarlılıklarını arttırmaktadır. Diğer yandan bankalar, faiz oranlarının artma eğilimi gösterdiği dönemlerde, repo yoluyla düşük faiz getirili kamuya ait menkul kıymetlerini, daha yüksek getirili olanlarla değiştirmek suretiyle, faiz riskini kontrol altında tutmaya çalışmaktadırlar. Faiz oranındaki dalgalanmalar ve varlıklar ile yükümlülükler arasında vade farkı oluşması faiz oranı riskini arttıran başlıca faktörlerdir. Faiz oranı riskini azaltmaya yönelik başlıca uygulamalar ise; uzun vadeli ve sürekli varlıkların uzun vadeli kaynaklarla, kısa vadeli ve geçici varlıkların kısa vadeli fonlarla karşılanması ve net faiz marjını yeterince yüksek tutmaya yönelik bir politika izlenmesi şeklinde özetlenebilir (Tevfik, 1997).

Likidite Riski

Genelde likidite, bir bankada oluşan nakit fazlasını veya gerektiğinde yükümlülüklerini ya da diğer müşterilerinin taleplerini makul maliyetlerle karşılayabilme gücü olarak tanımlanabilmektedir (Keeley, 1990). Likidite riski ise, bir bankanın bugün ve gelecekte yükümlülüklerini karşılayamamaktan dolayı gelirinde ve sermaye düzeyinde ortaya çıkma olasılığı olan kayıpları ifade etmektedir. Bir bankanın vadesi gelen mevcut ve diğer yükümlülüklerini karşılamaya yetecek düzeyde nakdinin bulunmaması riskini ifade eder. Likidite riski, bankalarda aktif ve pasif arasındaki vade uyumsuzluğu, geri dönmeyen kredilerde artış, diğer donuk aktiflerde artış, faiz tahsilatlarının ve karlılığın düşmesi, hızlı ve beklenmeyen mevduat çekilişleri yerel ya da uluslararası krizler nedeniyle nakit talebinin hızla artması gibi nedenlerle aktiflerini fonlama ihtiyacı ve buna bağlı olarak taahhütlerini yerine getirememeye tehlikesidir. Bu nedenle risk ile getiri arasında çok yakın bir korelasyon vardır. Risk arttıkça getiri artmaktadır. Yüksek getiri peşinde koşan bir banka için bu olay bankanın temerrüde düşmesine, ödeme güçlüğü çekmesine, likidite sıkıntısına girmesi hatta iflasına yol açabilmektedir (Ünsal, 2001). Bu risk banka müşterilerinin hesaplarındaki paraları çekmesi ve/veya uluslararası finans piyasalarına girip kaynak sağlayamaması durumunda büyür (Mandacı, 2003). Bankalar, taahhütlerini zamanında yerine getirebilmek amacıyla, mevcutlarında nakit değerler ya da likiditesi yüksek finansal araçlar bulundurmamak durumundadırlar. Eğer bir banka, taahhütlerini karşılayabilecek söz konusu araçlara sahip değilse, likidite riski ile karşı karşıya demektir. Bu risk, özellikle kısa vadeli varlıklarının yine kısa vadeli taahhütlerini karşılayamama durumunda ortaya çıkar (Çelik, 2001). Likidite riskine bakıldığında, mevduat sahiplerinin kısa vadeleri tercih ederken, yatırım sahiplerinin yüksek enflasyon beklentileri ve belirsizliğin yönlendirmesiyle daha uzun vadeleri tercih etmesi, Türk bankacılık sektörünün aktif ve pasiflerinin vade yapılarında da, yansımaları neden olduğu görülmektedir. Dolayısıyla sektördeki bankalar, likidite riskine daha duyarlı hale gelmişlerdir. Genel olarak incelendiğinde, büyük bankalar küçük bankalara oranla daha az likidite riski ile karşılaşmakta ve söz konusu durum iki nedenden kaynaklanmaktadır (Özkan, 1999). Bunlardan birincisi, büyük bankalardan çekilen mevduatın toplam mevduatın küçük bir kısmını oluşturma ihtimali daha yüksektir. Çünkü büyük bankaların mevduatları, küçük bankalara oranla daha geniş bir alana yayılmaktadır. İkincisi ise, ölçekleri nedeni ile büyük bankalar, genellikle bankalar arası piyasaya daha iyi faiz oranıyla ve daha elverişli dönemlerde girmektedir. Piyasada bankaya olan güven eksikliği,

finans piyasalarının istikrarsız oluşu ve uzun süreli kısa vadeli borçlanma politikası izlenmesine karşın uzun vadeli kredi kullanılması, hususları likidite riskini arttıran başlıca unsurlardır (Fraser, 1995). Likidite riskini azaltan başlıca uygulamalar ise;

- Bankaya girmesi ve çıkması muhtemel fon tutarlarının yakından takip edilmesi ve nakit akımının kesintisiz olmasına yönelik tedbirlerin alınması,
- Yeterli ölçüde, likiditesi yüksek düzeyde olan varlıklara sahip olunması,
- Bankanın varlıkları ile yükümlülüklerinin vade yapısının birbirine yakın olmasının temin edilmesi,
- Piyasada istenildiği zaman yeni fon bulabilme olasılığının bulunması şeklinde özetlemek mümkündür.

Piyasa Riski

Piyasa riski bankanın bilanço içi ve bilanço dışı hesaplarda bankalarca tutulan pozisyonlarda finansal piyasalardaki dalgalanmalardan kaynaklanan faiz, kur ve hisse senedi fiyat değişmelerine bağlı olarak faiz oranı riski, hisse senedi pozisyon riski ve döviz kuru riskinden dolayı zarar etme ihtimali olarak tanımlanır (Aloğlu, 2005). Buna göre piyasa riskinin içinde faiz riski, döviz kuru riski, hisse senedi pozisyon riski ve emtia fiyatları riski yer alır. Genel anlamda piyasa riski, mevcut bir varlık veya yükümlülüğün ileriki bir tarihteki piyasa değerinin belirsizliği olarak tanımlanabilir. Bu bakımdan piyasa riski bankacılık sektörünün karşılaştığı risklerin en geniş kapsamlısıdır. Bu risk, bankaların sahip oldukları bir ya da birden fazla ticari varlığın işleme tabi tutulabileceği süreçte, piyasada meydana gelen beklenmeyen olumsuz dalgalanmaların sebep olduğu kayıp veya beklenenden düşük seviyedeki kar halini ifade eder (Çelik, 2001). Piyasa riski herhangi bir zaman zarfında meydana gelebilir. Piyasa riskini en aza indirmek, piyasa disiplininin sağlanmasıyla mümkündür.

Kur Riski

Ülke parasının diğer paralar karşısında değer yitirmesi veya kurumun döviz pozisyonunda mevcut yabancı paraların birbirleri arasındaki değerlerinde meydana gelen değişimler sonucunda uğranılacak zarar olarak tanımlanabilir (Kaval, 2000). Diğer bir ifade ile bu risk, kurlardaki değişimlerden kaynaklanan kazanç ve kayıplarla ilgilidir. Kur riski, yabancı paraya dayalı işlemlerde, yabancı paraların yerli paraya ya da birbirlerine karşı değerlerinin değişmesi halinde ortaya çıkar, sonuçta bu durum kar veya zarara yol açar. Bankalar için bu risk yabancı para üzerinden kabul edilen yükümlülüklerin yine yabancı para üzerinden yaratılan aktiflere eşit olmamasından ortaya çıkar. Globalleşen dünya ekonomisiyle birlikte son yıllarda bankaların bilançolarında yabancı paraya dayalı hesap kalemleri miktarında büyük artışlar olmuştur. Bu durum da bankaları kur değişimlerine hassas hale getirmiştir. Finansal kurumlar kur riski yönetiminde türev ürünlerden yararlanır. Bazı yabancı paralar üzerinden işlem gören forward, futures, opsiyon ve swap sözleşmeleri yararlanılan türev ürünlerdir. Kur riski, bankacılık sisteminde 1970'li yılların başından itibaren sabit kur sisteminin terk edilmesi ile önemli hale gelmiştir. Kur riskine ilişkin olarak, faiz oranları ile Türk Lirası'nın nominal değer kaybı arasındaki fark, bankaların döviz cinsinden kaynaklarını Türk Lirası veya alternatif yatırım araçlarına dönüştürmesinin en büyük nedenidir. Türkiye'de kur riskine bağlı açık pozisyon izleme uygulaması 1985 yılında başlamıştır.

Sermaye Yetersizliği Riski

Bankaların finansal yapısı borçlar ve özsermayeden oluşur. Bankalarda sermaye/aktifler oranı çok düşüktür. Bu durum finansal kurumların potansiyel olarak yükümlülükleri karşılayamama riskini ortaya koyar. İki tip sermaye yeterlilik standardı vardır. Birincil sermaye oranı; ödenmiş sermaye, yedekler ve

karşılıklar toplamının aktiflere oranlanması ile bulunur. İkincil sermaye oranı; sermaye ve vadesiz borçların aktiflere oranlanması ile bulunur. Riske dayalı sermaye yeterliliği ölçümü, bankaların elinde tuttıkları kredi portföylerini likit hale getirmeye teşvik etmesidir. Banka kredileri için ikincil piyasalarının gelişmesiyle birlikte, bankalar daha az özsermaye kullanarak aynı seviyedeki operasyonlarını sürdürürken özsermaye karlılığını arttırabilir. Bu risk, bankaların mevcut sermayeleri ile gerçekleşen risklerinden oluşan kayıplarını telafi edebilme gücünü ifade eder (Çelik, 2001). Eğer mevcut sermayesi, söz konusu risklerin sebep olduğu kayıpları karşılamaya yeterliyse, risk düşük demektir. Eğer mevcut sermaye, kayıpları karşılayamayacak durumda ise, risk büyük demektir. Bu durumda gerekli önlemlerin en kısa sürede alınması gerekmektedir.

Faaliyet Riski

Faaliyet riski, kurum içi kontrollerdeki aksamalar ve şirket yönetimindeki hatalardan kaynaklanan risk olarak tanımlanmaktadır. İç kontrollerdeki aksamalar mevcut hata ve hilelerin gözden kaçmasına yol açabileceği için bu risk, bankanın zararda olmasının nedenlerinden birisi de olabilir (TBB, 1997). Faaliyet riski, bir bankanın maliyetlerinin gelirlerini aşan bir şekilde faaliyette bulunması ve bu nedenle öz kaynaklarını yitirmesi ihtimalidir. Örneğin, kredilendirme faaliyetleri yeterince kontrol edilemez ve çeşitlendirilemezse, banka için önemli sorunlar doğurabilir. Risklerin hemen hemen hepsinin faaliyet yönü vardır ve risklerin maliyeti de faaliyetlerin kontrolü ile azaltılabilir (Tevfik, 1997). Faaliyet riskinin içinde teknoloji riski, yasal risk, ahlaki risk ve itibar riski de yer almaktadır. Faaliyet riski, bankanın bilgi sistemlerinin, raporlama sistemlerinin, içsel risk izleme kurallarının kötüleşmesi sonucu maruz kalınan risk türüdür (Anderson, 2001). Bankalardaki işlemlerin yoğunluğu ve işlemlerin yeterince kontrol edilememesi, harcamaların kontrol altında tutulamaması, teknolojik yeniliklerin maliyet tasarruflarını sağlayamamaları ve yeni banka ürünlerinin hizmete sunulması hususları faaliyet riskini arttıran faktörlerdir. Faaliyet riskinin azaltan faktörler ise;

- Bankalarda iyi bir iç kontrol sisteminin bulunması ve tüm işlemlerin kontrole tabi olması,
- Bankalardaki teknolojik yeniliklerin ve yeni ürünlerin uygunluğunun yönetim tarafından ciddiyetle değerlendirildikten sonra uygulamaya geçilmesi şeklinde özetlenebilir.

BANKALARDA RİSK YÖNETİM SÜRECİ

Risk yönetiminin amacı, bankanın risk almasını önlemek değil, aksine bankacılık risk alma işi olduğundan, bankacılıkta risk yönetiminin iki temel hedefi olduğunu vurgulayabiliriz: “Bankanın finansal performansını iyileştirmek ve bankanın karşılanması ve kabulü mümkün olmayan ölçüde büyük zararlarla karşılaşmasını önlemek”(Altıntaş, 2006). Usta (2002) risk yönetiminde, kural olarak üzerinde durulması gereken dört nokta bulunduğunu ve bu hususların dikkate alınarak bir risk yönetim sürecinin oluşturulması gerektiğini belirtmektedir. Bunlar; elde tutulan varlıkların değerini, gelecek ile ilgili en uygun zaman periyodunu, gelecekteki olası olayları tanımlamada oluşturulacak senaryoların sınırını ve gelecekteki senaryolara bağlı portföylerin değerini belirlemektir. Risk yönetimi, dinamik bir süreç olmakla birlikte, finansal risk yönetim süreci, işletmenin finansal piyasalarla ilgili riskleri yönetmesini mümkün kılan stratejiler bütünüdür (Horcher, 2005).

Risk yönetiminin iki temel amacı vardır:

- 1- Bankanın finansal performansını iyileştirmek,
- 2- Bankanın karşılanması imkansız olan ve faaliyetini tehlikeye sokacak zararlarla karşılaşmasını önlemek.

Bankacılık denetim otoritesinin riski yönetmekteki amacı ise, bankanın sermayesi ile orantılı risk almasını sağlamaktır. Yani beklenmedik durumlarda ortaya çıkabilecek zararın sermaye ile karşılanabilmesini sağlamak için gereken önlemleri önceden almaktır.

Türkiye’de, Bankaların İç Denetim ve Risk Yönetimi Sistemleri Hakkında Yönetmelik 29. maddesinde risk yönetim sürecinin, “Banka üst düzey yönetimi ile risk yönetimi grubunun beraberce belirlediği ve yönetim kurulunun onayladığı esaslar çerçevesinde; risklerin tanımlanması, ölçülmesi, risk politikaları ve uygulama usullerinin oluşturulması ve uygulanması, analizi, izlenmesi, raporlanması, araştırılması, teyidi ve denetimi” safhalarından meydana geldiği belirtilmiştir (BDDK, 2001).

a. Risklerin tanımlanması: Risklerin tanımlanması safhasında, bir bankanın maruz kaldığı risklerin özellikleri tarif edilir ve tüm birimlerce bu hususlarda bilgi sahibi olunması sağlanır.

b. Risklerin ölçülmesi: Risklerin ölçülmesi safhasında, bankanın maruz kaldığı risklerin belirli ölçüler veya kriterler kullanılarak sayısal ya da analitik bir şekilde ifade edilmesi sağlanır. Maruz kalınan risklerin tutarlı bir şekilde değerlendirilmesi ve yönetilebilmesi için riskin değişik boyutları arasında bir karşılaştırma olanağı yaratacak ve risk kavramını performans ölçümü ve özkaynak temin kararlarında bir unsur haline getirecek bir risk ölçüm yöntemi geliştirilir. Bankanın maruz kalabileceği risk, tahmin edilen kayıp/zarar, tahmin edilemeyen kayıp/zarar, stres altında tahmin edilen kayıp/zarar çerçevesinde ölçülür. Tahmin edilen kayıp, riskin önceden tespit edilebilir maliyetini, tahmin edilemeyen kayıp, tahmin edilebilir riske ilişkin maliyetin zaman içinde potansiyel olarak değişebilir olduğunu, stres altında tahmin edilen kayıp ise bankanın en kötü durum senaryosu çerçevesinde tanımlanan ve sayısal hale getirilen riskinin ortaya çıkaracağı tüm maliyeti ifade eder.

c. Risk politikaları ve uygulama usullerinin oluşturulması ve uygulanması: Risk politikaları ve bunlara ilişkin uygulama usulleri, risk yönetimi grubunun önerilerinin de dikkate alınması suretiyle yönetim kurulu tarafından oluşturularak yürürlüğe konulan ve üst düzey yönetim tarafından uygulanan yazılı standartları ihtiva eder. Risk politikaları kapsamında risklerin ölçme usulleri, risk limitlerinin saptanma usulleri, limit ihlallerinin oluşumunda izlenecek yollar, bildirim usulleri, işleyiş şekilleri gibi hususlara yer verilmelidir. Banka personeli risk politikaları ve bunlarla ilgili uygulama yöntemlerinden haberdar edilir. Banka Yönetim Kurulu, risk politikalarını üst düzey risk komitesinin görüşünü alarak oluşturur. Risk politikalarını ihtiva eden belgelerin tamamı bir arada ilgilenenlerin yararlanması için hazır bulundurulur.

d. Risklerin izlenmesi, analizi ve raporlanması: Risk analizi, tüm riskleri ve bu risklerin yönetilebilmesine ilişkin kar ve maliyet hesaplamalarını ve risklerin kontrol edilebilirlik derecesinin belirlenmesini kapsamaktadır. Kontrol edilebilir risklerin nasıl azaltılabileceği değerlendirilir. Kontrol edilemeyen ve risk yaratma ihtimali olan işlemlerin hacmi özkaynakların gücü dikkate alınarak belirlenir. Böylece, bu tür risklerin etkilediği banka faaliyetleri azaltılır ya da sona erdirilir. Risk değerlendirmede ortaya çıkan sorunlar yanında banka için tatmin edici olmayan gelişmelerin sebepleri araştırılır, problemlerin anlaşılması sağlanır. Banka maruz kalınan riskleri farklı periyodik zamanlarda izler ve analiz eder. Risk bilgilerinin doğru zamanda, doğru kişiye rapor edilmesi sağlanır.

e. Risklerin araştırılması, teyidi ve denetimi: Risk verilerinin tutarlılığının ve güvenilirliğinin incelenmesi ile oluşturulacak kurallar dahilinde, risk yönetimi sürecinde temel bir araç olan risk modellerinin ekonomik, istatistiksel ve diğer açılardan tutarlılıklarının teyit edilmesi sağlanır. Risklerin araştırılması, teyidi ve denetimi faaliyetleri iç kontrol ve dış denetim faaliyetleri kapsamında gerçekleştirilir. İç denetim faaliyetleri kapsamında risk yönetimi sürecinin bütünlüğünün, doğruluğunun ve tutarlılığının incelenmesi üzerinde yoğunlaşılması daha faydalıdır.

Sonuç olarak, bankacılık faaliyetlerinden kaynaklanan finansal risklerin yönetiminin, bankaların hayatta kalarak tüm faaliyetlerine devam edebilmeleri için, özellikle ticari bankalar açısından, temel bir

araç olduğunu vurgulamamız gerekmektedir (Jorion&Khoury, 1996). Çünkü, ticari bankalar, tasarruf sahipleri ve kredi borçlularından oluşan müşterilerinin taşımak istemedikleri riskleri, finansal aracılık faaliyetlerinin gereği olarak belli bir gelir beklentisi içinde satın alıp yönetmektedirler. Bankaların tasarruf sahipleri ile borçlular arasında aracılık ettikleri ve bunu yaparken finansal risklere maruz kaldıkları düşünüldüğünde, bankaların kendi işlemlerinin doğasından kaynaklanan bu risklerin yönetiminde uzmanlaşmaları gerektiği açık bir şekilde ifade edilebilir.

Etkin bir risk yönetimi sisteminin temel unsurları şunlardır;

- Yönetim kurulunun risk yönetimi sürecini solo ve grup (konsolide) bazında oluşturması ve gözetim altında tutması
- Uygulama usullerinin ve risk limitlerinin kurum genelinde tesisi
- Risk ölçümü, analizi ve izleme işlevlerinin gerçekleştirilmesi
- Kurum çapında etkin bir “Yönetim Bilgi Sistemi”nin oluşturulması
- Kurum çapında entegre ve doğru verilerin bulunması
- Kullanılan onaylanmış risk modellerinin varlığı
- Kurum çapında kapsamlı iç denetim uygulamasının bulunması
- Kurum içinde “Risk Kültürü”nün oluşturulması

Bankacılık sektöründe uygulanan aktif/pasif yönetimi günümüzde artık risk yönetimi adını almıştır. Aktif/pasif yönetimde olduğu gibi risk yönetimindeki amaç finansal riskleri ölçmek, izlemek ve kontrol etmektir. Önemli olan risklerin doğru olarak tanımlanması ve risk yönetiminin banka üst yönetimi tarafından benimsenmesidir (Bolgün, 2002). Finansal riskin yönetimi öncelikle risk yönetim politikasının oluşturulmasıyla başlar. Risk yönetim politikası izlenecek yolu gösterir. Hangi finansal enstrümanlardan ne zaman, ne kadar satın alınacağını ve bunlarla ilgili raporlama ve onay sürecini genel hatlarıyla ortaya koyar. Daha sonraki aşamalar ise sırasıyla; yönetim kurulunun bu politikayı geliştirmeye izin vermesi, riskten korunmanın esaslarının yazılı olarak belirtilmesi, raporlama ve onay süreci, kontrol ve iç denetimden oluşur (Kahraman, 2000).

Bankalarda risk yönetim sistemi idari bakımdan bağımsız şekilde örgütlenir. Risk tanıma ve değerlendirme işlevi risk yönetim grubu tarafından icra edilir. Bankalar etkin bir risk yönetimiyle; riskleri kontrol edip kayıpları azaltabilir ve riske ayarlı karlılık analizi ile daha karlı ürünlerde büyüyerek hissedarlara değer katabilirler (Köylüoğlu, 2001). Güçlü risk yönetimine sahip bankalar ise; aldıkları piyasa, kredi ve operasyon risklerini detaylı olarak inceler, olası krizlerde kayıpları daha önceden belirler, kayıpları azaltabilmek için önlemler alır ve aldıkları risk ile kazançları karşılaştırıp riski almaya değip değmeyeceğini önceden değerlendirir (Köylüoğlu, 2001).

Türk bankacılık sisteminin finansal dolandırıcılık ve kara para aklama eylemlerinden korunması, ulusal ve uluslararası alanda güvenilir bir partner olarak yer alması açısından; detaylı risk bazlı müşteriye tanıma ilkeleri ve uygulamalarının oluşturulması, riskli bölge, sektör ve bankacılık ürünleri konusunda kontrol-uyarı sistemleri kurulması, sistemi kontrol edecek bir iç denetim, izleme ve eğitim fonksiyonunun yerine getirilmesi büyük önem arz etmektedir. Her bankada bir risk kontrol ve risk yönetimi fonksiyonunun kurulması gerekir.

FAYDA TEORİSİ VE RİSK ANALİZİ

Teoride üç farklı risk davranışı vardır:

- 1- Riskten hoşlanmayan ve riski minimize etmeye çalışan riskten kaçınma karakteri

- 2- Riski sıfırlamaya çalışan karakter; beklenen getiri ve getiri riskini dağıtmaya önem verir.
- 3- Riski seven ya da riski arayan karakter; spekülasyonu tercih eder ve riskin üstüne gider.

Yatırım sürecinde riskin azlığı ya da çokluğu tercih edilir iken öne çıkan olgu kavramları olarak beklenen parasal getiridir, riskten kaçınan düşük riskli yatırımı tercih ederken, riskten hoşlanan yüksek riskli yatırımı tercih eder. Riskten kaçınma davranışının temelini paranın azalan marjinal fayda ilkesi oluşturur. Buna göre her ek bir birim paradaki artışın yaratacağı fayda bir önceki kullanılan miktardan az olacaktır(Öçal&Çolak, 1999).

Risk analizinde uygulamada iki farklı yöntem değerlendirilebilir:

Boşluk (GAP) Analizi

Faiz oranları ya da döviz kurlarındaki değişimlerin bankaların net faiz getirisi üzerinde olumlu veya olumsuz etkiler yapacağı ve söz konusu etkilerin bankaların net gelirlerine dolayısıyla piyasa değerlerine yön vereceği açıktır. Bu açıdan bakıldığında, geleneksel risk ölçümünde yaygın olarak kullanılan metotların Boşluk (Gap) Analizleri ile Müddet (duration) Analizi olduğu görülmektedir. Bu metotların genel mantığı, piyasadaki faiz oranı değişikliklerinin, bankanın net faiz gelirini nasıl etkilediğini ölçmeye yöneliktir. Tevfik ve Tevfik (1997), GAP analizinin varolan bilânço üzerinden gelir getiren varlık ve yükümlülüklerin faiz oranı özelliğini çözümlenmekle başladığını belirtmektedir. Bu değerlendirme faiz oranı duyarlılığını ve değişen oranlar dolayısıyla maruz kalınan risk etkisinin boyutunu açıklar. Gelir açığı analizi olarak da ifade edilen GAP analizinde, banka bilânçosunda faiz oranına duyarlı varlıklardan, faiz oranına duyarlı yükümlülükler çıkarılır.

GAP, belirli bir dönemde, faiz oranına duyarlı varlıklar ile yükümlülükler arasındaki net farkı yansıttığından hem faiz oranı hem de likidite riski yönetiminde kullanılmaktadır.

$GAP = \text{Faize Duyarlı Aktifler} - \text{Faize Duyarlı Pasifler}$

GAP yöntemi vade dönemleri için aktif ve pasiflerin farkını ölçer. Eğer bu fark pozitif ise, faizler arttığında karlılık olumlu etkilenir. Eğer bu fark negatif ise, faizler arttığında karlılık olumsuz etkilenir.

$GAP \text{ Rasyosu} = \frac{\text{Faize Duyarlı Aktifler}}{\text{Faize Duyarlı Pasifler}}$

Eğer GAP rasyosu 1'den büyükse GAP+

Eğer GAP rasyosu 1'den küçükse GAP-

Müddet (Duration) Analizi

Canbaş ve Doğukanlı (2001) GAP analizinin, faiz oranı değişimlerine karşı korunmada yararlı bir araç olmasına rağmen, oranlardaki değişimlerin banka sermayesinin piyasa değeri üzerindeki etkisini tam olarak ölçemediğini belirtmekte; bunu yapabilmek için bankanın varlık ve yükümlülüklerinin müddetinin (veya efektif vade) hesaplanması gerektiğini vurgulamaktadır. Finans literatüründe genellikle Aktif/Pasif Yönetimi bakış açısıyla ele alınan müddet, çoğunlukla “yatırım yapılan varlıkların ve ödenecek borçların vadelerine kalan ağırlıklı ortalama süre” olarak tanımlanmakla birlikte, tek işlevi ortalama vade ölçümü değildir. Müddet katsayısı yalnızca ortalama bir zaman ölçütü değil, aynı zamanda faiz oranlarındaki 1 puanlık değişimin ilgili varlık fiyatında ortaya çıkardığı yüzdelik değişimin, başka bir ifadeyle, fiyattaki oynaklığın ölçüsüdür (Altıntaş, 2006).

Müddet (Duration) analizi, yalnızca sabit faizli aktif ve pasifler için kullanılacak bir metot olmayıp, yeniden fiyatlamaya tarihine göre sınıflanmış faize duyarlı tüm aktif ve pasiflerin analize dahil edilmesi mümkündür. Bu durumda, değişken faizli aktif ve pasifler fiyatlamaya tarihine kadar tek bir nakit akışına sahip sabit faizli aktif ve pasifler gibi işlem görürler (Altıntaş, 2006). Ancak, Saunders ve Cornett

(2007) müddetin, faiz oranlarında yüksek değişimlerin olduğu durumlarda, menkul kıymetlerin fiyat duyarlılığının kestiriminin yanıltıcı sonuçlar verebileceğini vurgularken, bunun nedenini menkul kıymetin fiyatı ile beklenen getiri arasındaki ilişkinin dışbükey olması olarak açıklamaktadır. Bu sebeple, menkul kıymet fiyatındaki değişimin ne olacağını doğru belirlemek için konvekslik ölçüsünün de bilinmesi gerekmektedir.

Duration; faiz oranındaki değişimlerin aktif ve pasiflerin vadelerine göre değerinde olan değişimlerin etkisini ölçer. Bu yöntemde farklı vadedeki aktif ve pasiflerin nakit akışları bugünkü değere getirilerek karşılaştırılır. Bazı aktif ve pasifler, vadeleri ve faiz oranı düzeltme aralıkları aynı olsa bile faiz değişimlerine farklı hassasiyet gösterebilir.

TÜRKİYE'DE BANKACILIK SEKTÖRÜNDE RİSK DURUMU

Türk bankacılık sektörü, bugün gerek mali, gerekse kurumsal yapıları itibariyle göz ardı edilemeyecek bir düzeye yükselmiş bulunmaktadır. Bu olumlu gelişmelere rağmen, Türk bankacılık sektörünün gelişimini etkileyen bazı olumsuzluklarında mevcut olduğu bilinen bir gerçektir. Bankalar yaptıkları işin gereği yoğun risklerle yaşamak zorunda kalan kuruluşlardır. Bankacılık sektöründe yaşanan riskler, her ülkede, her dönemde kaçınılmaz olarak yaşanabilir. Çünkü, finansal piyasalar var olduğu sürece, risk unsuru sistem içerisinde varlığını sürdürecektir. Ancak, bu aşamada önemli olan risklerin doğru tanımlanarak, doğru yönetilmesidir. Banka üst yönetimleri, kurumsal olarak alınan riskler hakkında daha fazla bilgi edinmeli ve risk yönetimi için gerekli sistemlere sahip olmalıdırlar. Böylece piyasada oluşacak risklerin zararları, bankacılık sektörünü en alt düzeyde etkileyecek ve oluşacak krizlerin zararları minimuma indirilecektir (Yıldırım, 2004).

1980'li yıllardan bugünlere kadar bankacılık sektörünün başlıca sorunları, ekonomik gelişmedeki istikrarsızlık, yüksek kaynak maliyeti, haksız rekabet koşulları, hızlı teknolojik gelişme ve hizmet teknikleri karşısında mevzuatın yetersiz kalması gibi hususlardan kaynaklanmaktadır. Bankacılık sektöründe yaşanan bu sorunlar bankalarda etkin bir iç denetim ve risk yönetim sistemini gerekli kılmaktadır.

Türk bankacılık sektörünün önemli bir sorunu özkaynak yetersizliğidir. Sektördeki banka sayısında 1980'lere göre artış olmakla birlikte, bazı yabancı ve milli bankalar hem toplam aktifler hem de özkaynak büyüklüğü açısından son derece yetersiz olup, bu bankaların fon kaynağı sadece interbank ya da uluslararası finansal piyasalardır. Bu nedenle, bu bankaların gerek iç piyasada, gerekse uluslararası piyasalarda rekabet edebilme güçleri yoktur. Bankaların birleşmeleri yoluyla aktif ve sermaye yapılarının güçlendirilmesi bir önlem olarak düşünülebilir. Bir bilançonun aktif toplamından yükümlülükler düşüldükten sonraki kısmı özkaynağı verir. Özkaynak artışı; ödenmiş sermaye, yedekler, dağıtılmayan kar ve varlıkların (menkul, gayrimenkul) değer artışından oluşur. Özkaynağı güçlü olan bankanın piyasa risklerine karşı direnci de yüksek olur.

Türk bankacılık sektörünün en temel sorunlarından birisi sektörde etkin bir gözetim ve denetimin olmamasıdır. Bir bütün olarak sektörü denetleyecek ve düzenleyecek etkin bir sistemin bulunmaması ve bankaların kendi içinde denetiminin yetersiz kalması sektörde ciddi sorunlar oluşturmuştur.

Bankacılık sektöründe Eylül 2016 itibariyle 32 adet mevduat, 13 adet kalkınma ve yatırım, 5 adet katılım bankası olmak üzere toplam 50 banka bulunmaktadır. Türkiye'deki özel bankaların tamamına yakını yönetim ve sermaye yapısı açısından belli kişiler, gruplar veya holdinglerin kontrolindedir. Örneğin, Doğuş, Fiba, Sabancı, Çukurova, Zorlu, Koç v.b. Hatta bazı grupların iki veya daha fazla bankası vardır. Bu durum bankaların gerçek bankacılık faaliyetlerinden uzaklaşarak, sadece bağlı olduğu grubun şirket ve iştiraklerine kredi verir hale gelmesine neden olmuştur. Ayrıca, bankaların bu yapısı, son

yıllarda birçok bankanın içinin boşaltılmasına da olanak tanımıştır. Bankaların sermayelerinin geniş tabana yayılmaması, yönetim ve denetimin etkinliğini azaltmaktadır.

Türk bankacılık sistemi bilançosunun en dikkat çekici özelliklerinden biri pasifinin kısa vadeli kaynaklardan, aktifinin ise uzun vadeli varlıklardan oluşmasıdır. Bu özelliği itibariyle aktif-pasif riskinin yönetiminde likiditenin özel önem taşıyan bir tarafı mevcuttur. Likit olmayan aktif ve pasif kalemlerin vade uyumsuzluğundan doğan faiz ve likidite riskinin yönetilmesinde katılımcı bankaların yüzde 88 oranında bir yaygınlıkla durasyon analizi yöntemini kullandığı görülmektedir. Genel olarak, risk yönetiminin Türk bankacılık sisteminde geldiği nokta, risklerin belirlendiği, tanımlandığı, ölçüldüğü ve kısmen de izlendiği aşamalardır. Yapılan anket sonuçları, risk ölçüm sonuçlarının ve risk yönetimi fonksiyonlarının öngörülerinin bankaların karar alma süreçlerinde henüz etkin olarak yer alamadığı gerçeğini göstermektedir(TBB, 2004).

Risk yönetimi fonksiyonunun bankaların hayatlarında vazgeçilmez konuma gelmesi, hayatlarının bir parçası olması, bu fonksiyonun başta üst yönetimler olmak üzere tüm çalışanlar tarafından tam olarak algılanması ve benimsenmesi ve bu yoldan risk kültürünün örgüt kültürüne uyarlanmasıyla daha etkin ve verimli olacaktır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Banka kredileri için ikincil piyasalarının gelişmesiyle birlikte, bankalar daha az özsermaye kullanarak aynı seviyedeki operasyonlarını sürdürürken özsermaye karlılığını arttırabilir.

Etkin bir risk yönetimi için güçlü özkaynak gereklidir. Kurumsal yönetim uygulamalarında şirket bünyesinde en iyi yaklaşımların benimsenmesi risk yönetimi işlevini icradan bağımsızlaştırır ve daha güçlü kılar. Risk yönetimi stratejik bir işlev olup, kuruluşa değer yaratmak amacıyla icra edilmelidir. Risk bilinmeden, ölçülmeden, sınırlanmadan ve azaltılmadan yönetilemez. Risk yönetiminin temelinde operasyonel risklerin kontrolü yatar. Risk alanların, özkaynak seviyesine ve performansa uygun olarak taşıdıkları risklere ilişkin hesap verebilirlik mekanizmalarının oluşturulması temel ilkedir. Risk ölçümlerinde kullanılan teknik ve yaklaşımlar gittikçe karmaşık ve zor bir nitelik kazanmakta, özel bir uzmanlık gerektirmektedir. Risk yönetiminde muhtelif risklerin konsolide şirketler grubu bazında bütünleştirilmesinin en gerçekçi şekilde yapılması ve yönetilmesi günümüzde geliştirilmesi gerekli en önemli husus haline gelmiştir.

Türkiye açısından, bankacılık sektörünün ve özellikle ticari bankaların, Türk finans sisteminin bel kemiği olduğu göz önünde tutulursa, bu kurumların güvenli çalışmasının ekonominin bütünü açısından ne kadar önemli hale geldiği açıkça görülecektir. Öte yandan, günümüzde faaliyette bulunduğu Türk ekonomisinin sosyoekonomik ve siyasi yapısındaki gelişmeler doğrultusunda sürekli bir yapılanma içinde bulunan sektör, finansın küreselleşmesi ve liberalleşmeyle birlikte, yurtdışı piyasa koşullarındaki değişimlere de en duyarlı sektörlerden biri haline gelmiştir. Sektörün yapısı ve yaşadığı bu değişim süreci, yıllarca kamu borçlanma gereği risksiz ve karlı çalışmış olan Türk bankalarını birbirine bağlayan iki temel; etkin performans (karlılık) ve kurum çapında bütünleşik risk yönetimi alanlarında başarılı bir yönetim tarzı geliştirmeleri açısından zorunlu kılacaktır.

Bankalar daha az özsermaye kullanarak aynı seviyedeki operasyonlarını sürdürürken özsermaye karlılığını arttırabilir. Özkaynak karlılığı sınırlı bir artış göstermekle birlikte sermaye maliyetinin gerisinde kalmaya devam etmektedir. Özkaynakların karlılık artışı yoluyla büyütülmesi daha fazla hassasiyet kazanmıştır. Küresel ekonomide istikrar yeniden tesis edilene ve küresel büyüme geçmiş düzeylere gelinceye kadar ekonomide ihtiyatlı yaklaşımın korunması ve iç tasarruf artışının hızlandırılması önemini korumaktadır.

Son yapılan düzenlemeler ve alınan önlemlerle Türk bankacılık sistemi gerek yasal gerekse işlevsel olarak güçlü bir konuma girmiş, uluslararası standartlara bir adım daha yaklaşmıştır. Uluslararası piyasalarla küreselleşme süreci hızlı bir şekilde devam eden Türk bankacılık sisteminde, artan rekabet ve daralan kar marjları ile birlikte bankaların gelir-gider kompozisyonunda, bankacılık dışındaki işlemlerden sağladığı diğer faaliyet gelirlerini arttırıcı ve faaliyet giderlerini ise azaltıcı yönde değişmesi ve dünya genelinde olduğu gibi hızlı değişen bankacılık teknikleri ve uygulamaları paralelinde iç denetim sistemleri başta olmak üzere risk yönetimi tekniklerinin ve analizinin öneminin daha da artacağı beklenmektedir.

KAYNAKLAR

- Active Araştırma Grubu, (2000). "Bankalarda Performans ve Risk Yönetimi: Analitik Bir Çerçeve", Active Bankacılık ve Finans Dergisi, Ekim-Kasım, s. 15, ss. 6-24.
- Aksel, K. H. (2001). "Riske Maruz Değerin Özellikleri", Active Bankacılık ve Finans Dergisi, Mart-Nisan, s.17, ss. 62-71.
- Aloğlu, Z. T. (2005). "Bankacılık Sektörünün Karşılaştığı Riskler ve Bankacılık Krizleri Üzerindeki Etkileri", TCMB Bankacılık ve Finansal Kuruluşlar Genel Müdürlüğü, Ankara.
- Altıntaş, M. A. (2006). "Bankacılıkta Risk Yönetimi ve Sermaye Yeterliliği," Turhan Kitabevi Yayınları: Ankara.
- Anderson, A. (2001). "Riskler ve Risk Yönetimi", Seminer Notları, Ankara.
- Aybars, Ataşen 24.02.1998 Dünya Gazetesi www.dünya.com. Arşiv/yazar/aa.soz.htm
- BDDK (Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu) (2001). Bankacılık Sektörü Yeniden Yapılandırma Programı Eylem Planı.
- Bolak, M. (2004). "Risk ve Yönetim", Birsen Yayınevi: İstanbul.
- Bolgün, K.E. (2002). "Ticari Bankalarda Riske Maruz Değer(Value At Risk) Yöntemi İle Ölçümlenen Piyasa Risklerinin Banka Stratejilerine Katkısı," İktisat, İşletme ve Finans Dergisi y.17 s.191
- Brealey, R. (1983). "An Introduction to Risk and Return," 2e, Basil Blackwell: Oxford.
- Canbaş, S.&Doğukanlı, H. (2001). "Finansal Pazarlar: Finansal Kurumlar ve Sermaye Piyasası Analizleri," (3. Basım), Beta Yayınları: İstanbul.
- Çağırğan, M. (1997). "Risk Yönetimi," İstanbul Üniv. Sos. Bil. Enst. Yayınlanmamış Y.Lisans Tezi, İstanbul.
- Çelik, F. (2001). "Türk Bankacılığında Risk Yönetimi Yönetmeliği Dönemi ve Piyasa Riski Ölçüm Metodları," İktisat Dergisi, Eylül, s.62.
- Ergül, N. (2004). "Herkes İçin Finans," Literatür Yayıncılık: İstanbul.
- Erşen, İ. (1999). "Sigortacılıkta Risk Yönetimi," Yayınlanmamış Y.Lisans Tezi, İTÜ Sos. Bil. Enst., İstanbul.
- Fraser, R. D.& Others (1995). "Commercial Banking, San Francisco: West Publishing Company," ss.10-11.
- Green, M. (1997). "Risk and Insurance," England.
- Horcher, K. A. (2005). "Essentials of Financial Risk Management," John Wiley&Sons: West Sussex.
- Jorion, P.&Khoury, S. J. (1996). "Financial Risk Management: Domestic and International Dimensions," Blackwell Business: Cambridge. Mass.
- Kahraman, A. (2000). "Bankacılık Sektöründe Risk Yönetimi ve Beklentiler," Active Banka, s.15
- Karacan, A. İ. (1997). "Bankacılık ve Kriz," Creative Yayıncılık, s.23.
- Kaval, H. (2000). "Bankalarda Risk Yönetimi," Ankara: Yaklaşım Yayınları, s.28.
- Keeley, M. C. (1990). "Deposit Insurance, Risk and Market Power in Banking" The American Economic Review, p.57.
- Kimball, R.C. (2000). "Failures in Risk Management", New England Economic Review, (January/February), ss. 3-12.
- Köylüoğlu, H. U. (2001). "Risk Yönetimi! Zaman Geçirmeden Neden? Nasıl?," Active Finans, Mart-Nisan, s.82.

- Mandacı, P. E. (2003). "Türk Bankacılık Sektörünün Taşıdığı Riskler ve Finansal Krizi Asmada Kullanılan Risk Ölçüm Teknikleri," Dokuz Eylül Üniversitesi SBE Dergisi, Cilt 5, Sayı 1, s.72.
- Meriç, İ. (1980). "Türk Ticaret Banka İşletmelerinde İşletme Riski ve Ekonomik Kârlılık," ODTÜ Yayınları: Ankara.
- Öçal, T.&Çolak, Ö.F. (1999). "Finansal Sistem ve Bankalar," Ankara: Nobel Yayını, s.14.
- Özkan, T. (1999). "Ulusal ve Uluslararası Bankacılıkta Rekabet," İktisat Dergisi, Sayı: 387, Subat-Mart, s.43.
- Parlakkaya, R. (1996). "İşletmelerde Mali Risk ve Riskin Muhasebeleştirilmesi," Selçuk Üniv. Sos. Bil. Enst. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya.
- Pritchard, C. L. (2005). "Risk Management Concept and Guidance," (Third Edition) Arlington: ESI International.
- Rejda, G. (1997). "Principles of Risk Management and Insurance," Amsterdam.
- Rose, P. S. (2002) . "Commercial Bank Management, New York: International Edition," McGraw-Hill, s.168.
- Saunders, A.&Cornett, M. M. (2006). "Financial Institutions Management: A Risk Management Approach," McGraw-Hill: Singapore.
- Sevil, G. (2001). "Finansal Risk Yönetimi Çerçevesinde Piyasa Volatilitésinin Tahmini ve Portföy VaR Hesaplamaları," Anadolu Üniversitesi Yayınları: Eskişehir.
- Sharpe, W. F. (1988). "Portföy Teorisi ve Sermaye Piyasaları" (Çev. Selim Bekçioğlu), Gazi Üniversitesi: Ankara.
- TBB (1997). "Bankacılıkta Etkin Gözetim ve Denetime İlişkin Prensipler," TBB Yayınları, Eylül, s.3.
- TBB (2004). "Bankaların Risk Yönetimi Çalışmaları Hakkında Değerlendirme," TBB Yayınları, Nisan.
- Teker, S. (1999). "Faiz Oranı ve Döviz Kuru Riski Yönetimi," Ekonomik Araştırma Merkezi Yayınları: İstanbul
- Tevfik T.A.&Tevfik G. (1997). "Bankalarda Finansal Yönetime Giriş," İstanbul: s.260.
- Usta, Ö. (2002). "İşletme Finansı ve Finansal Yönetim," Anadolu Matbaacılık: İzmir.
- Uzunoğlu, S. (2003). "Para ve Döviz Piyasaları," (2. Basım), Literatür Yayıncılık: İstanbul.
- Üçok, C. (1988). "Yönetim İlkeleri," Ankara.
- Ünsal, B.A. (2001). "Bankacılıkta Likidite Riski Yönetimi," BDDK Yetki Etüdü Raporu, Ankara, s.1.
- Vaughan, E.&Vaughan, T. (1995). "Essential of Insurance: A Risk Management Perspective", New York.
- Yalvaç, F. (1996). "Bankacılık Terimleri Sözlüğü" (3. Basım), Ekonomik Araştırma Merkezi Yayınları: İstanbul.
- Yıldırım, O. (2004). "Türk Bankacılık Sektörünün Temel Sorunları ve Sektörde Yaşanan Mali Riskler," Dış Ticaret Dergisi, Yıl 9, Sayı 30, Ocak, s.1.

Türkiye’de Döviz Kuru ve Enflasyonun Borsa İstanbul (BİST) Sınai Endeksi Getirisi Üzerine Etkisi

Dr. Songül Kakilli Acaravcı, Mustafa Kemal Üniversitesi
sacaravci@mku.edu.tr

Mr. Yunus Karaömer, Mustafa Kemal Üniversitesi
yunuskaraomer@mku.edu.tr

ÖZET

Bu araştırmada enflasyon, reel döviz kuru artış oranı ve Borsa İstanbul (BİST) Sınai endeksi getirisi arasındaki ilişki, Ocak 2008 - Ocak 2017 tarihleri arasındaki dönem için aylık veri seti kullanılarak araştırılmıştır. Çalışmada kullanılan değişkenlerin durağanlık derecelerinin tespitinde Phillips–Perron (PP) birim kök testi kullanılmıştır. Seriler arasındaki dinamik ilişkiler, vektör otoregresif (VAR) modeli ve Granger nedensellik testi modeli ile incelenmiştir. Analiz sonuçlarına göre, BİST Sınai endeksi getirisinden reel döviz kuru artış oranına ve enflasyon oranına doğru ve reel döviz kuru artış oranından da enflasyon oranına doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Döviz Kuru, Enflasyon, Getiri, Granger Nedensellik Testi.

The Effect of Exchange Rate and Inflation on Borsa İstanbul (BIST) Industrial Index Return in The Turkish

ABSTRACT

In this study, the relationship between inflation, the growth rate of real exchange rate and the return of the BIST Industrial index was investigated using the monthly data set for the period between January 2008 - January 2017. Phillips-Perron (PP) unit root test are used to determine the stationarity degree of the variables used in the study. Dynamic relationships between the series are examined by vector autoregressive (VAR) model and Granger causality test model. According to the results of the analysis, one-way causal relationship from the BIST Industrial index to the growth rate of real exchange rate and inflation rate and from the growth rate of real exchange rate to the inflation rate was determined.

Keywords: Exchange Rate, Inflation, Return, Granger Causality Test.

GİRİŞ

Ekonomik gelişmeler, bilgi ve iletişim alanındaki teknolojik gelişmeler, yasal koşullar ve müşteri gereksinimlerindeki değişimler finansal yeniliklerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Ayrıca finansal piyasaların küreselleşmesi ülkeler arasındaki faiz, enflasyon ve döviz kuru farklılıklarını belirginleştirmiştir. Finansal araçların gelişmesiyle birlikte sermaye piyasaları da gelişmektedir. Sermaye piyasalarında hisse senedi fiyatları, hem ulusal hem de uluslararası makroekonomik göstergelerden olumlu veya olumsuz yönde etkilenmektedir. Menkul kıymet sahipleri veya yatırımcılar, piyasadaki gelen bilgiler doğrultusunda alım ya da satım kararı almaktadırlar. Bu nedenle, makroekonomik göstergeler ve sermaye piyasası arasındaki ilişkinin belirlenmesi özellikle yatırımcılar açısından önem taşımaktadır.

Borsa İstanbul’da işlem gören firmalar da makroekonomik değişkenlerden etkilenmektedir. Politik ve ekonomik koşullar ile enflasyonun ve döviz kurlarının düşük veya yüksek olması gibi birçok

durum sermaye piyasasına olan ilgiyi azaltabilmekte veya artırabilmektedir (Kendirli & Çankaya, 2016: 216). Fiyatlar genel düzeyindeki artışı gösteren enflasyondaki fiyat artışları, genel kümülatif niteliktedir ve başlangıçta bir takım mal ve hizmetlerin fiyatları genel fiyat artışı eğilimine uymasalar da bir süre sonra bu malların fiyatları da artış eğilimine girmektedir (Aydoğan, 2004: 92). Döviz kuru ise iki ulusal para arasındaki değişim oranını göstermektedir (Çelik & Arslan, 2005: 32).

Döviz kuru ve enflasyon arasındaki ilişki gelişmekte olan ekonomilerin işleyişinde oldukça önemli bir yere sahiptir. Bu ekonomilerde döviz kurunda meydana gelen dalgalanmalar fiyatlar genel düzeyini önemli ölçüde etkilemektedir. Bu nedenle döviz kuru fiyatı ulusal para cinsinden artış eğilimi içerisine girdiğinde fiyatlar genel düzeyi de artış eğilimi içerisine girecektir. Tam tersi durum meydana geldiğinde yani döviz fiyatı azalış eğilimi içerisine girdiğinde, fiyatlar genel düzeyi de azalış eğilimi içerisine girecektir. Başka bir ifadeyle, ulusal para biriminin değeri arttığında fiyatlar genel düzeyi azalış eğilimi gösterecektir (Gül & Ekinci, 2006: 91).

Finans literatüründe, hisse senedi fiyatları ve döviz kuru arasındaki ilişki konusunda yapılan çalışmalara bakıldığında, hisse senedi ve döviz kuru arasındaki ilişkinin genellikle “geleneksel” ve “portföy dengesi” yaklaşımları olmak üzere iki temel yaklaşım ile açıklandığı görülmektedir (Ceylan & Şahin, 2015: 400). Geleneksel yaklaşıma göre, döviz fiyatlarında meydana gelen bir değişimin hisse senedi fiyatlarında bir değişime neden olduğu savunulmaktadır (Smyth & Nandha, 2003: 699). Bu yaklaşımda, döviz kurundaki değişim firmaların değerlerini, firmaların gelecekteki alacaklarını veya borçlarını ve firmaların varlıklarını etkilemektedir. Döviz kurundaki değişim firmanın karlılığını etkilediği için, firmanın hisse değeri değişmektedir (Abdalla & Murinde, 1997: 26). Ulusal para birimi değer kazandığında bir ihracatçı firmanın ürünlerinin dış talebindeki düşüş nedeniyle, firmanın karlılığı ve bunun yanı sıra hisse senedi fiyatları düşecektir. Bu durum, ithalatçı firmalar için tam tersi bir durumdur. Yerel para biriminin değerlenmesi (değer kaybetmesi), ithalatçı firmaların firma değerinde artışa (düşüşe) neden olabilecektir (Pan, Fok & Liu, 2007: 503-504). Sonuç olarak, bu yaklaşıma göre hisse senedi fiyatı ile döviz kuru arasında genellikle pozitif ve döviz kurlarından hisse senetlerine doğru bir nedensel ilişki beklenmektedir (Ceylan & Şahin, 2015: 400). Portföy dengesi yaklaşımında ise, hisse senedi fiyatlarındaki bir değişimin döviz kurunda bir değişime neden olduğu savunulmaktadır (Smyth & Nandha, 2003: 699). Gelişen bir sermaye piyasası, yabancı yatırımcılardan bir sermaye akışı sağlayabilir ve dolayısıyla bir ülkenin para birimine olan talepte bir artışa neden olabilir. Böylece para talebindeki artış yabancı para biriminin değer kaybetmesine neden olabilir (Pan, Fok & Liu, 2007: 503-504). Yaklaşıma göre, hisse senedi fiyatlarındaki düşüş yerli yatırımcıların servetlerinin azalmasına neden olmaktadır. Servetleri azalan yerli yatırımcılar daha az para talep etmekte para talebinin düşmesi ise faiz oranlarını düşürmektedir. Faiz oranlarının düşmesi sermaye çıkışlarına dolayısıyla döviz kurlarında artışa neden olmaktadır. Kısaca, hisse senedi fiyatı ile döviz kuru arasında negatif ve hisse senedi fiyatından döviz kuruna doğru nedensel bir ilişki beklenmektedir (Branson, 1983 aktaran Ceylan & Şahin, 2015: 401).

Döviz kuru ve hisse senedi fiyatları arasındaki ilişki konusunda teorik çalışmaların bazıları iki değişken arasında pozitif bir ilişki olduğu savunulurken, diğer çalışmalarda ise iki değişken arasında negatif bir ilişki olduğu savunulmaktadır. Döviz kuru ve hisse senedi fiyatları arasında negatif bir ilişki olduğu ve nedenselliğin hisse senedi fiyatlarından döviz kuruna doğru olduğu kabul edilmektedir. Hisse senedi fiyatları ve döviz kuru arasında pozitif ilişki olduğu ve nedenselliğin döviz kurundan hisse senedi fiyatlarına doğru olduğu kabul edilmektedir. Bu durum döviz kuru ve hisse senedi fiyatları arasındaki ilişki konusunda teorik olarak bir görüş birliği olmadığını göstermektedir (Ayvaz, 2006: 2-3).

Finans literatüründe enflasyon ve hisse senedi getirileri arasındaki ilişki birçok çalışmaya konu olmuştur. Birçok araştırmacı, enflasyonun firmaların hisse senedi getiri değerlerinde kayıplara neden olabileceğini ve Fisher’in teorisinin aksine enflasyon ile hisse senedi getirileri arasında negatif bir ilişki

olduğunu belirtmektedir (Unro, 1998: 40). Fisher tarafından ileri sürülen teori ise enflasyon ile hisse senedi getirileri arasında pozitif ilişkinin olduğunu ve bunun sebebinin ise reel değişkenler ile hisse senedi getirisi arasındaki ilişki ile açıklamaktadırlar (Horasan, 2008: 427).

Bu çalışmada, enflasyon, reel döviz kuru artış oranı ve Borsa İstanbul (BİST) Sınai endeksi getirisi arasındaki ilişki, Ocak 2008 - Ocak 2017 tarihleri arasındaki dönem için aylık veri seti kullanılarak araştırılmıştır. Çalışmanın ikinci bölümünde konu ile ilgili literatür sunulmuş, üçüncü bölümde çalışmada kullanılan veri seti ve yöntem tanıtılmış, dördüncü bölümde elde edilen bulgulara yer verilmiş ve son bölümde elde edilen bulgular özetlenerek değerlendirilmiştir.

LİTERATÜR

Enflasyon ve döviz kuru ile hisse senetleri getirileri arasındaki ilişkiyi inceleyen ulusal ve uluslararası birçok çalışma bulunmaktadır. Çalışmaların büyük bir çoğunluğunda enflasyonun ve döviz kurunun hisse senedi getirilerine etkisi ayrı ayrı çalışmaya konu olurken diğer bir kısmında ise makroekonomik göstergelerin hisse senedi getirilerine etkisi birlikte analiz edilmiştir. Bununla birlikte çalışmalara konu olan ülkelerin birbirinden farklı olması, değişik zaman aralığının ve farklı analiz metodlarının tercih edilmesinden dolayı hisse senedi getirileri üzerine tüm bu makroekonomik göstergelerin birbirlerinden farklı etkide bulunduğu yönünde sonuçlar elde edilmiştir (Yurttaçıkırmaz, 2012: 395-396).

Bu çalışmada literatür kısmı; döviz kuru, enflasyon ve enflasyon ile döviz kurunda meydana gelen değişimlerin hisse senedi getirileri üzerindeki etkisi olmak üzere üç ayrı başlık altında incelenmiştir.

Döviz Kuru Değişimlerinin Hisse Senedi Getirileri Üzerine Etkisi

Literatürdeki birçok çalışmada, döviz kurundan hisse senedi fiyatlarına doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğu görülmektedir. Bu çalışmalardan; Abdalla & Murinde (1997), 1985:01-1994:07 tarihleri arasındaki dönem için Hindistan, Kore, Pakistan ve Filipinler gibi gelişmekte olan finansal piyasalardaki hisse senedi fiyatları ile döviz kuru arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Çalışmada, Filipinler dışındaki diğer ülkelerde, döviz kurundan hisse senedi fiyatlarına doğru tek yönlü bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Smyth&Nandha (2003), 1995-2001 tarihleri arasındaki dönem için Hindistan, Pakistan, Bangladeş ve Sri Lanka gibi Güney Asya ülkelerinin hisse senedi fiyatları ile döviz kurları arasındaki ilişkiyi incelenmiştir. Değişkenler arasında eş bütünleşme olmadığı, Sri Lanka ve Hindistan için döviz kurundan hisse senedi fiyatlarına doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğu, Pakistan ve Bangladeş için döviz kuru ve hisse senedi fiyatları arasında bir nedensellik ilişkisi olmadığı tespit edilmiştir. Alagidede, Panagiotidis & Zhang (2010), 1992:01-2005:12 tarihleri arasındaki dönem için Avustralya, Kanada, Japonya, İsviçre ve İngiltere'nin hisse senedi fiyatları ile döviz kurları arasındaki ilişkiyi incelenmiştir. Kanada, İsviçre ve İngiltere için döviz kurundan hisse senedi fiyatlarına doğru bir nedenselliğin olduğu tespit edilmiştir.

Döviz kuru ile hisse senedi fiyatları arasında eş bütünleşme ilişkisi olmadığını tespit eden çalışmalardan; Zhao (2010), 1991:01-2009:06 tarihleri arasındaki dönem için aylık verileri kullanarak Çin'de döviz kuru ile hisse senedi fiyatları arasındaki ilişkiyi analiz etmiştir. Ele alınan değişkenler arasında bir nedensellik ilişkisi olmadığını tespit etmiştir. İşcan (2011), Aralık 2001-Aralık 2009 tarihleri arasındaki dönem için günlük verileri kullanarak Türkiye'de döviz kurları ile hisse senedi piyasası arasındaki etkileşimi incelemiştir. Döviz kuru ile hisse senedi fiyatları arasında eş bütünleşme ilişkisi olmadığını tespit etmiştir. Granger nedensellik analiz sonucuna göre İMKB 100 endeksinden döviz kuruna doğru bir nedensellik olduğunu tespit etmiştir.

Elmas & Esen (2011) çalışmalarında, 6 Avrupa/Asya ülkesinde (Türkiye, Almanya, Fransa, Hollanda, Rusya, Hindistan) hisse senedi fiyatları ile döviz kuru arasındaki dinamik ilişkiyi incelemişlerdir. 6 ülkenin her birinde değişken çiftleri arasında tek yönlü bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. TL/USD- İMKB, EURO/USD-AEX, EURO/USD-CAC ile EURO/USD-DAX değişken çiftlerinde döviz kurundan piyasa endeksine doğru iken, BSE-RUPEE/USD ile RUS-RUBLE/USD değişken çiftlerinde ise piyasa endeksinden döviz kuruna doğru tek yönlü bir nedenselliğin olduğunu tespit etmişlerdir.

Türkiye için yapılan çalışmalardan; Ayvaz (2006) çalışmasında, 1991:01-2004:12 tarihleri arasındaki dönemde aylık verileri kullanarak Türkiye’de hisse senetleri piyasası ve döviz kuru arasındaki ilişkiyi araştırmıştır. Döviz kuru ile hisse senetleri fiyat endeksleri arasında iki yönlü nedenselliğin olduğunu tespit etmiştir. Savaş & Can (2011) çalışmalarında, 2000:01-2009:07 tarihleri arasındaki dönemin aylık verilerini kullanarak Euro-Dolar paritesi ve reel efektif döviz kuru ile İMKB 100 Endeksi arasındaki ilişki incelemişlerdir. İMKB 100’den Euro-Dolar paritesine ve reel efektif döviz kuru endeksine doğru bir nedenselliğin olduğunu tespit etmişlerdir. Şentürk & Dücan (2014), Ocak 1997-Mayıs 2013 tarihleri arasındaki dönemde Türkiye’de döviz kuru, faiz oranı ve borsa getirisi ilişkisini incelemişlerdir. Borsa getirisi üzerinde faizin, döviz kurundan daha etkili olduğunu tespit etmişlerdir. Ayrıca, döviz kurundan borsa getirisine ve faiz oranından da döviz kuruna doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi olduğunu belirtmişlerdir. Ceylan & Şahin (2015), Ocak 2006-Nisan 2015 tarihleri arasındaki aylık verileri kullanarak hisse senedi fiyatları ve döviz kuru ilişkisini incelemişlerdir. Döviz kurundan hisse senetleri fiyatlarına doğru tek yönlü bir nedenselliğin olduğunu tespit etmişlerdir. Aytekin & Dube (2016), 2007-2012 tarihleri arasındaki dönem için günlük veriler kullanılarak hisse senedi, tahvil, döviz ve emtia piyasaları arasındaki etkileşim ve nedensellik ilişkilerini incelemişlerdir. Değişkenler arasında uzun dönemli ilişki olmadığını, etki-tepki ve nedensellik analizlerinin kısa vadeli dinamiklerin varlığına işaret ettiğini tespit etmişlerdir. Belen & Karamelikli (2016), Ocak 2006-Aralık 2014 dönemindeki aylık verileri kullanarak Türkiye’de hisse senedi getirileri ile döviz kurları arasındaki ilişkiyi araştırmışlardır. Çalışmada ARDL eş bütünleşme yaklaşımı kullanılarak Türkiye’de BİST 100 endeksi ile döviz kuru arasında eş bütünleşme olduğunu tespit etmişlerdir. Ayrıca döviz kurunun hisse senedi fiyatlarını beklentiye paralel olarak negatif yönde etkilediğini belirtmişlerdir. Kendirli & Çankaya (2016), Ocak 2009-Aralık 2014 tarihleri arasındaki dönem için aylık ve günlük verileri kullanarak dolar kurunun BİST 30 Endeksi üzerindeki etkisini ve aralarındaki nedensellik ilişkisini incelemişlerdir. Aylık kapanış değerleri temel alındığında dolar kuru ile BİST 30 Endeksi arasında anlamlı bir nedenselliğin olmadığını ve günlük kapanış değerleri temel alındığında ise, dolar kurundan BİST 30 Endeksine doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğunu tespit etmişlerdir.

Enflasyondaki Değişimlerinin Hisse Senedi Getirileri Üzerine Etkisi

Nelson (1976) çalışmasında, 1953-1972 tarihleri arasındaki dönem için enflasyon ile hisse senedi getirileri arasındaki ilişkiyi regresyon analizi ile incelemiştir. Analiz sonucuna göre, enflasyon ile hisse senedi getirileri arasında negatif bir ilişki olduğunu tespit etmiştir.

Floros (2004), 1988-2002 tarihleri arasındaki dönem için aylık verileri kullanarak Yunanistan’da enflasyon ile hisse senedi getirileri arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Değişkenler arasında uzun döneme ait herhangi bir ilişki olmadığını tespit etmiştir. Kumari (2011) de, 1991-2009 tarihleri arasındaki dönem için Hindistan’da enflasyon ile hisse senedi getirileri arasında herhangi bir anlamlı bir ilişki olmadığını tespit etmiştir.

Gül & Ekinci (2006), Türkiye’de döviz kurları ile enflasyon arasında uzun dönemli bir ilişki olduğunu ve döviz kurundan enflasyona doğru tek yönlü bir ilişki olduğunu tespit etmişlerdir. Horasan

(2008), 1990-2007 tarihleri arasındaki dönem için Türkiye’de hisse senedi getirileri ve enflasyon arasında pozitif bir ilişki olduğunu tespit etmiştir.

Enflasyon ve Döviz Kurunda Meydana Gelen Değişimlerin Hisse Senedi Getirileri Üzerindeki Etkisi

Türkiye için yapılan çalışmalardan; Özçiçek (1997), 1994-2001 tarihleri arasındaki dönem için Türkiye’de İMKB 100, mali, sınai, hizmet endeksleri ile döviz kuru değişkenleri arasındaki ilişkiyi analiz etmiştir. Analiz sonuçlarına göre, döviz kuru ile hisse getirisi arasında karşılıklı bir etkileşim olduğu belirtilmiştir. Yılmaz, Güngör & Kaya (1997), 1990:01-2003:12 dönemini kapsayan analizlerde, İMKB endeksi, tüketici fiyat endeksi, para arzı, faiz oranı, döviz kuru, dış ticaret dengesi ve sanayi üretim endeksi değişkenleri arasındaki ilişkileri incelemişlerdir. Hisse senedi fiyatı ile makroekonomik değişkenlerden bazıları arasında uzun dönemli bir ilişkinin var olduğunu tespit etmişlerdir. Kasman (2003), 1990-2002 tarihleri arasındaki dönem için Türkiye’de döviz kuru ile sanayi endeksi arasında nedensellik ilişkisi olduğu tespit etmiştir. Aydemir & Demirhan (2009), 2001-2008 tarihleri arasındaki dönem için Türkiye’de İMKB 100, hizmet, finans, sanayi, teknoloji endeksleri ile döviz kuru arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Araştırmanın sonucuna göre, döviz kuru hareketleri ile İMKB 100, hizmet, finans, sanayi endeksleri arasında negatif ilişki olduğunu tespit etmişlerdir. Gençtürk (2009), 1992-2006 tarihleri arasındaki dönem için hisse senedi fiyatları ile makroekonomik değişkenler arasındaki ilişkiyi çoklu doğrusal regresyon modeli ile incelemiştir. Hisse senedi fiyatları ile döviz kuru ve enflasyon arasında negatif yönlü bir ilişki olduğunu tespit etmiştir. Yurttançıkılmaz (2012), 1994:01-2010:12 tarihleri arasındaki dönem için Türkiye’de döviz kuru, enflasyon ve hisse senedi getirileri arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Çalışmada, hisse senedi getirileri ile enflasyon arasında pozitif yönlü ilişki olduğunu ve hisse senedi getirileri ile döviz kuru arasında negatif yönlü ilişki olduğunu tespit etmiştir. Kendirli & Çankaya (2016), 2009:1-2015:3 tarihleri arasındaki dönem için Türkiye’de döviz kurunun ve enflasyonun, BİST Banka endeksi üzerine etkisini incelemişlerdir. Analiz sonuçlarına göre, %5 anlamlılık düzeyine göre değişkenler arasında ilişki olmadığını, %10 anlamlılık düzeyin de ise bankacılık endeksinden döviz kuruna doğru tek yönlü bir ilişki olduğunu tespit etmişlerdir.

Durukan (1999) ise çalışmasında, 1986-1998 tarihleri arasındaki dönem için Türkiye’de hisse senedi fiyatları ile makroekonomik değişkenler arasındaki ilişkiyi en küçük kareler yöntemi ile test etmiştir. Araştırmanın sonucuna göre, döviz kuru ve enflasyonun hisse senedi fiyatları üzerinde herhangi bir etkisi olmadığını tespit etmiştir.

VERİ SETİ VE YÖNTEM

Bu çalışmada, Ocak 2008-Ocak 2017 tarihleri arasındaki dönem için aylık veri seti kullanılarak enflasyon, döviz kuru ve BİST sınai endeksi arasındaki ilişki araştırılmıştır. Tüm değişkenler logaritmik dönüşüme tabi tutulmuştur. Öncelikle her üç veri seti zaman serisi özelliği taşıdığı için veri setlerinin düzey değerleri Phillips-Perron (PP) durağanlık testine tabi tutulmuştur ve durağan özellik taşımayan seriler durağanlaştırılmıştır. Değişkenler arasındaki eş bütünleşme ilişkisi Johansen eş bütünleşme analizi ile test edilmiştir. Seriler arasındaki dinamik ilişkileri belirleyebilmek için VAR modeli kapsamında, Granger Nedensellik Analizi gerçekleştirilmiştir.

Döviz fiyatları için T.C.Merkez Bankası Efektif Amerikan Doları satış kuru baz alınmıştır ve veri seti T.C.Merkez Bankası Elektronik Veri Dağıtım Sisteminden elde edilmiştir. Enflasyonist hareketleri temsil etmesi açısından 2003 yılında 100 baz puanı ile eşitlenen Tüketici Fiyatları Endeksi (TÜFE) değişkeni dikkate alınmıştır ve veri seti için Türkiye İstatistik Kurumu resmi web sitesinden yararlanılmıştır. BİST Sınai Endeksi veri seti için Borsa İstanbul A.Ş.’nin kurumsal web sayfasından yararlanılmıştır.

Durağanlık Testi

Değişkenler arasında ekonometrik olarak anlamlı ilişkiler elde edilebilmesi için analizi yapılan serilerin durağan olması gerekmektedir. Zaman serileri çalışmalarında karşılaşılan problemlerden biri kullanılan verilerin durağan olup olmadıklarıdır (Tarı, 2005: 381).

Enflasyon, döviz kuru ve BİST sınai endeksine ait zaman serilerinin durağan olup olmadıkları Phillips-Perron (PP) (1988) birim kök testleri ile test edilmiştir. PP sınaması için aşağıdaki (1) ve (2) numaralı (sabitli ve sabitli + trendli) modeller kullanılmaktadır.

$$\Delta y_t = \beta + \delta y_{t-1} + \varepsilon_t \quad (1)$$

$$\Delta y_t = \beta + \delta y_{t-1} + \gamma \left(trend - \frac{T}{2} \right) + \varepsilon_t \quad (2)$$

PP testinde bağımlı değişken gecikmeleri söz konusu değildir. Çünkü PP testinde Newey-West bağımlı değişken gecikmelerini tespit eden bir kriter değil, bir uyarılma tahmincisidir (Değirmenci & Pabuççu, 2016: 253). Tahmin edilen (2) ve (3) numaralı regresyon denklemlerinde β , δ , α ve γ katsayıları ε_t hata terimini T gözlem sayısını ifade etmektedir. Phillips-Perron (PP) testi ve hipotezleri şu şekilde kurulmuştur: Tahmin edilen (2) ve (3) numaralı regresyon denklemlerinde ele alınan serinin durağan olup olmadığını belirlemek için δ katsayısının t istatistiği MacKinnon tablo kritik değeriyle karşılaştırılarak serinin durağan olup olmadığı belirlenir. Eğer t istatistiğinin mutlak değeri MacKinnon tablo kritik değerinin mutlak değerinden büyükse seri seviyesinde durağandır.

Dickey-Fuller testinin varsayımlarından biri, hata terimlerinin istatistiki olarak birbirlerinden bağımsız ve sabit bir varyansa sahip olduğu şeklindedir. Ancak çoğu zaman serisi homojen olmaması yani heterojen dağılımlı hata terimlerine sahip oldukları gözlenmiştir. Phillips-Perron (1988) de bu varsayımdan yola çıkarak, hata terimleri arasında otokorelasyon olabileceği düşüncesiyle bir test geliştirmişlerdir (Bozkurt, 2013: 43). Bu amaçla çalışmada Phillips-Perron birim kök testi tercih edilmiştir.

Phillips-Perron (PP) testi ve hipotezleri şu şekilde kurulmuştur:

H_0 : seri birim kök içerir ve durağan değildir.

H_1 : seri birim kök içermez ve durağandır.

Vektör Otoregresif (VAR) Modeli

VAR modeli, makroekonomik ve finans konuları üzerine yapılan çalışmalarda sıkça kullanılmaktadır. VAR modeli, sistemde endojen olarak yer alan her bir değişkenin hem kendisinin hem de sistemde yer alan diğer değişkenlerin gecikmeli değerlerinin eşitliğinin sağ tarafında yer aldığı bir eşitlikler modelidir. Ayrıca içsel-dışsal ayırımını gerektirmemekte ve bu yönüyle eşanlı denklem sistemlerinden ayrılmaktadır (Bozkurt, 2013: 77).

Çalışmada kullanılan değişkenlere ilişkin olarak kurulan VAR denklemleri (1), (2) ve (3) aşağıdaki gibi ifade edilmektedir:

$$\Delta BIST SINAİ_t = \alpha_1 + \sum_n^m \beta_{1n} \Delta REDK_{t-n} + \sum_n^m \mu_{1n} \Delta TUF E_{t-n} + \varepsilon_{1t} \quad (1)$$

$$\Delta REDK_t = \alpha_1 + \sum_n^m \delta_{2n} \Delta BIST SINAİ_{t-n} + \sum_n^m \beta_{2n} \Delta TUF E_{t-n} + \varepsilon_{2t} \quad (2)$$

$$\Delta TUF E_t = \alpha_1 + \sum_n^m \mu_{3n} \Delta BIST SINA I_{t-n} + \sum_n^m \delta_{2n} \Delta REDK_{t-n} + \varepsilon_{3t} \quad (3)$$

Granger Nedensellik Analizi

Granger Nedensellik Analizi, değişkenler arasındaki ilişkinin belirlenmesi ve test edilmesi öncelikle değişkenlerin içsel ya da dışsal ayrımının yapılmasına bağlıdır. Ancak makroekonomik ilişkiler karmaşık olduğu için değişkenin içsel ya da dışsal olduğu bilinemeyebilir. Granger (1969) ve Sims (1972), değişkenler arasından karşılıklı olabileceği düşünülen bu tür ilişkilerden yola çıkarak nedensellik ilişkilerini incelemiştir. Değişkenler arasındaki ilişkilerin yönünün ve gecikme yapısının belirlenmesi Granger Nedensellik Testi ile yapılmaktadır. Granger Nedensellik Testinin amacı, modelde yer alan birden fazla değişken arasında iki yönlü veya tek yönlü ilişki olup olmadığını belirlemektir (Bozkurt, 2013: 95).

X_t ve Y_t gibi iki değişken arasındaki doğrusal Granger nedenselliğini test etmek için aşağıdaki gibi bir VAR modeli tahmin edilmektedir.

$$\Delta Y_t = \alpha_{12} + \sum_{i=1}^{T_{11}} \beta_{11i} \Delta Y_{t-i} + \sum_{j=1}^{T_{12}} \beta_{12j} \Delta X_{t-j} + \varepsilon_{12t} \quad (1)$$

$$\Delta X_t = \alpha_{22} + \sum_{i=1}^{T_{21}} \beta_{21i} \Delta X_{t-i} + \sum_{j=1}^{T_{22}} \beta_{22j} \Delta Y_{t-j} + \varepsilon_{12t} \quad (2)$$

Burada, Δ fark işlemcisini, T gecikme uzunluğunu α ve β tahmin edilecek parametreleri ve ε_t bilinen varsayımlara sahip hata terimlerini göstermektedir.

Eşitlik (1) de X_t değişkeninden Y_t değişkenine doğru Granger nedenselliğinin olup olmadığı, Eşitlik (2) de ise Y_t değişkeninden X_t değişkenine doğru Granger nedenselliğinin olup olmadığı sıfır hipotezi ile test edilmektedir. Granger nedensellik hipotezi, $H_0 = B_{12, j} = 0$ biçiminde tanımlanır ve buna Wald veya Ki-kare testi uygulanır. Eğer sıfır hipotezi reddedilirse, yani gecikmeli parametrelerden en az biri sıfırdan farklıysa, X_t (Y_t) değişkeninden Y_t , (X_t) değişkenine doğru Granger nedenselliğinin olduğu sonucuna ulaşılır.

BULGULAR

Araştırmada kullanılan yöntemler sonucunda elde edilen bulgular aşağıda yer almaktadır.

Birim Kök Testi Sonuçları

İlk aşamada “LBISTSINAİ”, “LREDK” ve “LTUFE” serilerinin düzey değerlerine durağanlık testi uygulanmıştır. PP test değerleri MacKinnon Kritik Değerinden (PP testi mutlak değeri > MacKinnon Kritik Mutlak değeri ve F istatistik değeri < 0.05) küçük olduğunda H_1 hipotezi ret edilerek serinin birim kök içerdiği yani serinin durağan olmadığı görülmektedir. Serinin birincil farkı alındıktan sonra serinin durağanlaştığı görülmektedir.

Tablo 1 : Phillips Perron (Düzey) ve (1.Farkı Alınmış)

DEĞİŞKENLER	Phillips Perron (Düzey)		Phillips Perron (1. Farkı Alınmış)	
	Sabitli ve Trendli		Sabitli	
	Test İstatistiği	Olasılık	Test İstatistiği	Olasılık
LBISTSINAI	-2.613682	0.2753	-8.152575	0.0000
LREDK	-3.141090	0.1023	-8.118312	0.0000
LTUFE	-3.246364	0.0811	-10.66020	0.0000
MacKinnon Kritik Değerler				
% 1 düzeyinde	-3.435	-3.965	-3.435	-3.965
% 5 düzeyinde	-2.863	-3.413	-2.863	-3.413
% 10 düzeyinde	-2.567	-3.128	-2.567	-3.128

Farkı alınmış serilerin, Mackinnon Kritik mutlak değerinden büyük ve %5 anlam düzeyinde durağan oldukları PP birim kök testi sonucundan anlaşılmaktadır. Bu durum serilerin I (1) düzeyinde, hem sabitli hem de sabitli ve trendli olarak durağan bir seri haline geldiğini göstermektedir.

Uygun Gecikme Seviyesinin Belirlenmesi

Analize başlanmadan önce model için en uygun olan gecikme seviyesinin belirlenmesi gerekmektedir. Gecikme seviyesi, araştırmacının isteğine bağlı veya araştırmanın konusuna bağlı olarak belirlenebilir. Tablo 2’de Olasılık (LR), Son Tahmin Hatası (FPE), Akaike Bilgi Kriteri (AIC), Schwarz Bilgi Kriteri (SC), Hannan-Quinn Bilgi Kriteri (HQ) kriterlerinden yararlanarak en uygun gecikme uzunluğu tespit edilmiştir.

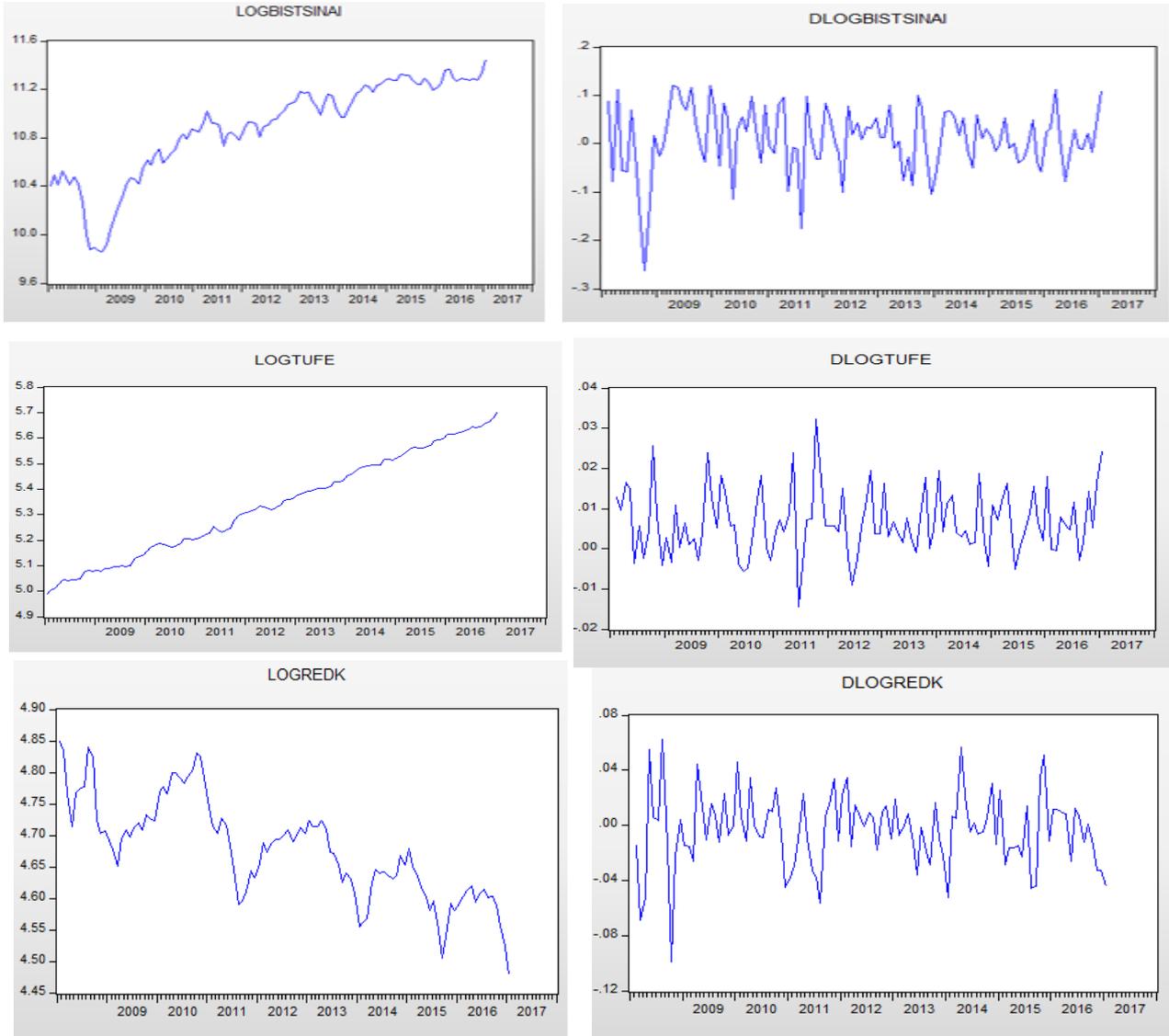
Johansen Eş-Bütünleşme Testi

Johansen Eş-Bütünleşme Testi, durağan olmayan zaman serileri arasındaki eş bütünleşme ilişkisine bakmaktadır. Eğer değişkenler arasında bir eş bütünleşme varsa, değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki olduğu söylenebilir. Eğer değişkenler arasında bir eş bütünleşme yok ise, değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki olmadığı söylenebilir.

Tablo 2 : Uygun Gecikme Seviyesinin Belirlenmesi

Lag	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	240.8959	NA	1.49e-06	-4.905070	-4.825440	-4.872871
1	718.5482	915.9105	9.46e-11	-14.56800	-14.24948*	-14.43921
2	734.9282	30.39588	8.13e-11*	-14.72017	-14.16276	-14.49478*
3	741.7045	12.15542	8.52e-11	-14.67432	-13.87802	-14.35233
4	747.5699	10.15869	9.12e-11	-14.60969	-13.57450	-14.19111
5	756.4613	14.84949	9.17e-11	-14.60745	-13.33336	-14.09227
6	758.9683	4.031869	1.06e-10	-14.47357	-12.96060	-13.86180
7	776.9717	27.84031	8.84e-11	-14.65921	-12.90734	-13.95084
8	786.4021	13.99983	8.87e-11	-14.66808	-12.67733	-13.86312
9	793.7490	10.45223	9.31e-11	-14.63400	-12.40435	-13.73244
10	802.7326	12.22511	9.49e-11	-14.63366	-12.16512	-13.63551
11	818.5045	20.48730*	8.45e-11	-14.77329	-12.06586	-13.67854
12	829.6009	13.72743	8.33e-11	-14.81651*	-11.87019	-13.62517

Şekil 1: Durağan Olmayan ve Durağanlaştırılmış Seriler

Tablo 3’de verilen Johansen eş bütünleşme testi sonuçlarına göre, ele alınan değişken çiftleri arasında %1 önem düzeyinde, %5 önem düzeyinde ve %10 önem düzeyinde eş bütünleşme olmadığı yani uzun dönemli bir ilişkinin varlığına rastlanılamamıştır.

Tablo 3 : Johansen Eş-Bütünleşme Test Sonuçları

Hipotezler	Özdeğer	Trace İstatistiği	0.05 Kritik Değer	Olasılık
Yok*	0.126052	24.22994	29.79707	0.1909
En Fazla 1*	0.081353	9.948152	15.49471	0.2847
En Fazla 2*	0.008957	0.953687	3.841466	0.3288

Hipotezler	Özdeğer	Max-Eigen İstatistiği	0.05 Kritik Değer	Olasılık
Yok*	0.126052	14.28179	21.13162	0.3423
En Fazla 1	0.081353	8.994465	14.26460	0.2866
En Fazla 2*	0.008957	0.953687	3.841466	0.3288

Granger Nedensellik Testi

Çalışmada; BISTSINAİ, REDK, TUFE sıralamasıyla VAR modeli kurulmuş ve dışsal değişken olarak trend değişkeni eklenmiştir. Seriler birinci farklarında durağan oldukları için VAR modelinde birinci farkları alınmak suretiyle analize konulmuşlardır. LBISTSINAİ, LREDK ve LTUFE serilerine ilişkin Granger nedensellik testi sonuçları Tablo 4’de görülmektedir.

Tablo 4 : Granger Nedensellik Testi Sonuçları

	Gecikme Uzunluğu	Ki-kare.	P değeri	Nedensellik
DL(BISTSINAİ)→ DL(REDK)	1	2.589422	0.1076	YOK
DL(REDK)→DL(BISTSINAİ)		17.63618	0.0000	VAR
DL(BISTSINAİ) → DL(TUFE)		0.726382	0.3941	YOK
DL(TUFE) → DL(BISTSINAİ)		5.135730	0.0234	VAR
DL(REDK) → DL(TUFE)		3.384022	0.0658	YOK
DL(TUFE) → DL(REDK)		8.077224	0.0045	VAR

Not: Değişkenler arasındaki nedenselliğin istatistiksel olarak anlamlılık düzeyi % 5 olarak kabul edilmektedir.

Granger nedensellik analizinde tüm değişkenler fark değerler halinde analize konulmuşlardır. Ayrıca, gecikme uzunluğu, FPE, AIC kriterlerine göre 1 olarak alınmıştır. Granger Nedensellik Testi sonuçlarına göre, BISTSINAİ’den REDK’ye doğru ve REDK’den de TUFE’ye doğru, BISTSINAİ’den TUFE’ye doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.

Varyans Ayırıştırma Analizi

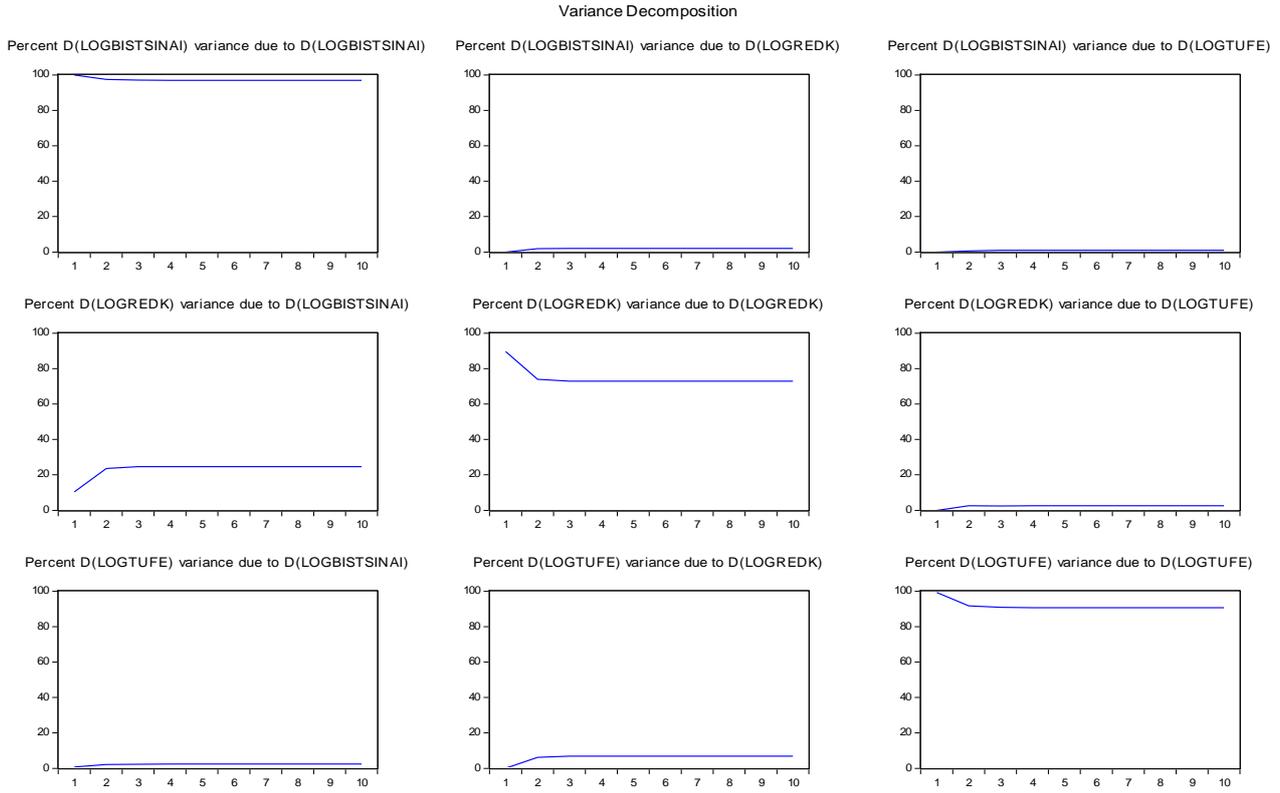
Varyans Ayırıştırma Analizi, istatistikî şokların değişkenler üzerindeki sayısal etkilerini göstermektedir. Bu nedenle, LREDK, LTUFE ve LBISTSINAİ şoklarının değişkenler arasındaki değişimi ne kadar açıkladığı analiz edilmiştir.

VAR modeli varyans ayırıştırması sonuçları Şekil 2’de görüldüğü üzere; BISTSINAİ’deki değişimin ilk dönemde %100’ü kendisinden kaynaklanmaktadır. 10. döneme gelindiğinde ise BISTSINAİ’deki değişimin yaklaşık %96.97’si kendisinden kaynaklanırken yaklaşık %2.02’si REDK’den ve %0.99’u TUFE’den kaynaklanmaktadır. REDK’deki değişimin ilk dönemde yaklaşık %89.6’sının nedeni kendisi iken %10.3 gibi büyük bir kısmının ise BISTSINAİ’den kaynaklandığı görülmektedir. 10. döneme gelindiğinde ise, REDK’deki değişimin yaklaşık %72.8’i kendisinden kaynaklanırken yaklaşık %24.56’sı BISTSINAİ’den ve %2.55’i TUFE’den kaynaklanmaktadır. TUFE’deki değişimin ilk dönemde yaklaşık %99.2’sinin nedeni kendisi iken 10. döneme gelindiğinde ise, TUFE’deki değişimin yaklaşık %90.6’sı kendisinden kaynaklanırken yaklaşık %2.45’i BISTSINAİ’den ve %6.86’ı REDK’den kaynaklanmaktadır.

Etki-Tepki Analizi

Etki-Tepki analizinde, bir değişkende meydana gelen 1 birim standart sapmalı şoka karşı diğer değişkenlerin verdiği tepki incelenmektedir.

Şekil 2: Varyans Ayrıştırması Analiz Sonuçları

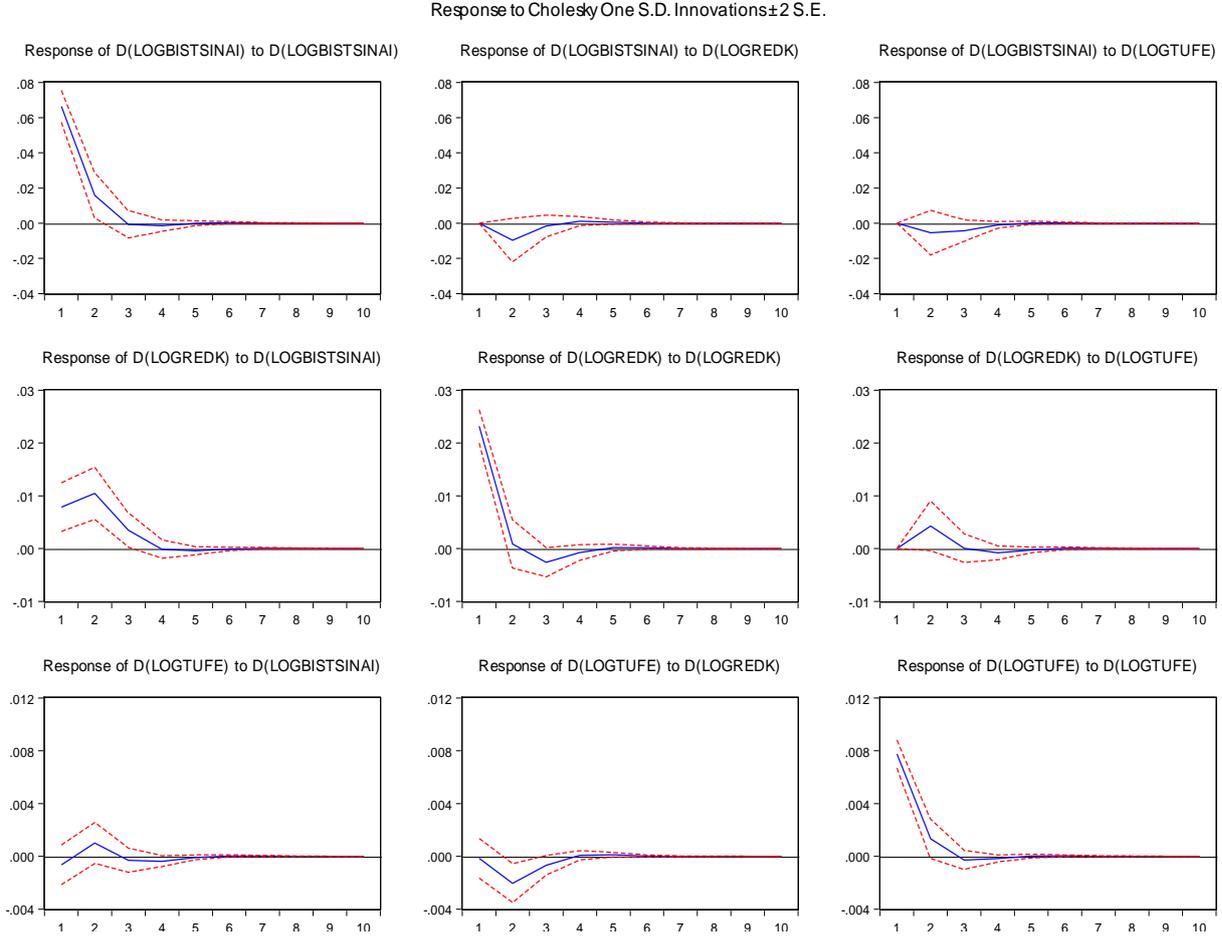
Analiz sonuçlarına göre, 1. sütunda BISTSINAI’de meydana gelen bir birim standart sapmalılık şok karşısında, REDK ve TUFE değişkenlerinin verdiği tepkiler gözlemlenmektedir. BISTSINAI’de meydana gelen bir birim standart sapmalılık şok karşısında, REDK yaklaşık 1. dönemden 4. döneme kadar pozitif tepki vermekte ve daha sonra dengeye gelmektedir. BISTSINAI’de meydana gelen bir birim standart sapmalılık şok karşısında, TUFE yaklaşık 1. dönemden 3. Döneme kadar pozitif, 3. dönemden 5. döneme kadar negatif tepki vermekte ve daha sonra dengeye gelmektedir. 2. sütunda REDK’de meydana gelen bir birim standart sapmalılık şok karşısında, BISTSINAI ve TUFE değişkenlerinin verdiği tepkiler gözlemlenmektedir. REDK’de meydana gelen bir birim standart sapmalılık şok karşısında, BISTSINAI ve TUFE yaklaşık 1. dönemden 4. döneme kadar negatif tepki vermekte ve daha sonra dengeye gelmektedir. 3. sütunda TUFE’de meydana gelen bir birim standart sapmalılık şok karşısında, BISTSINAI ve REDK değişkenlerinin verdiği tepkiler gözlemlenmektedir. TUFE’de meydana gelen bir birim standart sapmalılık şok karşısında, BISTSINAI yaklaşık 1. dönemden 4. döneme kadar negatif tepki vermekte ve daha sonra dengeye gelmektedir. TUFE’de meydana gelen bir birim standart sapmalılık şok karşısında, REDK yaklaşık 1. dönemden 3. döneme kadar pozitif 3. dönemden 5. döneme kadar negatif tepki vermekte ve daha sonra dengeye gelmektedir.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Uluslararası finansal piyasalarda farklı finansal varlık yatırımlarının ve sermaye akımlarının artması sonucu gelişen hisse senedi piyasaları ile döviz kurları ve enflasyon arasında yakın bir ilişki ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla, hisse senedi getirileri ile döviz kurları ve enflasyon arasındaki ilişkinin tespiti finans literatürünün önemli araştırma konularından birisi olmuştur. Enflasyonda ve döviz kurunda meydana gelen değişmelerin hisse senedi getirilerini etkilediği tartışılmaktadır. Bu etkiler, hem bireysel hem de kurumsal hisse senedi yatırımcıları için oldukça önemli bir yere sahiptir. Bu amaçla bu

çalışmada, Türkiye’de enflasyon ve döviz kurunda meydana gelen değişimlerin Borsa İstanbul’da işlem gören sınai firmalarının hisse senedi getirileri üzerindeki etkileri ve aralarındaki ilişki araştırılmıştır.

Şekil 3: Etki Tepki Analizi: Cholesky One S.D.

Çalışmadan elde edilen sonuçlara göre:

- (i) Değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki bulunmamaktadır. Değişkenler, birbirini kısa dönemli etkilemektedir.
- (ii) BIST sınai indeksi getirisinden reel döviz kuru artış hızına ve enflasyona doğru; reel döviz kuru artış hızından ise enflasyona doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi bulunmaktadır. Reel döviz kurundaki gelişmeler, hem BIST sınai indeksi getirisini hem de enflasyonu etkilemektedir.
- (iii) BIST sınai indeksi getirisindeki değişimin tamamına yakını kendisinden; reel döviz kuru artış hızındaki değişimin yaklaşık %75’inin nedeni kendisi iken %25’ine yakın kısmı ise BIST sınai indeksi getirisinden; enflasyondaki değişimin yaklaşık %91’inin nedeni kendisi iken yaklaşık %2’lik kısmı BIST sınai indeksi getirisinden ve yaklaşık %7’lik kısmı ise reel döviz kuru artış hızından kaynaklanmaktadır.
- (iv) BIST sınai indeksi getirisinden kaynaklanan bir şoka, reel döviz kuru artış hızı ve enflasyon oranı kısa süreli (geçici) pozitif tepki vermektedir. Reel döviz kuru artış hızından kaynaklanan bir şoka, BIST sınai indeksi getirisi ve enflasyon oranı kısa süreli negatif tepki vermektedir. Enflasyon oranından kaynaklanan bir şoka, BIST sınai indeksi getirisi kısa süreli negatif ve reel döviz kuru artış hızı ise kısa süreli pozitif tepki vermektedir.

Geleneksel yaklaşıma göre, döviz kurunda meydana gelen bir değişimin hisse senedi fiyatlarını etkilediği ve döviz kurlarından hisse senedi fiyatlarına doğru bir nedensellik ilişkisi olduğu, portföy yaklaşımında ise tam tersi durumun söz konusu olduğu yani hisse senedi fiyatlarından döviz kuruna doğru nedenselliğin olduğu beklenmektedir. Çalışmadan elde edilen Granger nedensellik testi sonucuna bakıldığında, BIST Sınai Endeksinden, Reel döviz kuruna doğru tek yönlü bir ilişki olduğu tespit edilmiştir ve bu ilişkinin portföy dengesi yaklaşımı ile uyum gösterdiği söylenebilir. Ayrıca, Özçiçek (1997), İşcan (2011), Savaş & Can (2011) ve Kendirli & Çankaya'nın (2016) yaptıkları çalışmalardan elde edilen bulgularla benzerlik gösterdiği söylenebilir. Hisse senedi fiyatları ve enflasyon oranı arasındaki ilişki incelendiğinde ise BIST Sınai Endeksinde enflasyon oranına doğru tek yönlü bir ilişki olduğu tespit edilmiştir ve elde edilen bulguların Horasan'ın (2008) çalışması ile benzerlik gösterdiği söylenebilir. Hisse senedi fiyatları ile döviz kuru ve enflasyon oranı gibi makroekonomik değişkenler arasındaki ilişkiye bakıldığında, Yılmaz, Güngör & Kaya (1997), Kendirli & Çankaya (2016) çalışmasında döviz kuru ve enflasyon oranının hisse senedi fiyatı endeksindeki değişimleri etkilediği sonucu ile benzerlik gösterdiği söylenebilir.

Bundan sonra yapılacak çalışmalarda, araştırmacıların farklı dönemlerde, farklı makroekonomik değişkenleri kullanarak değişkenler arasındaki ilişkileri incelemelerinin finans literatürüne katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

KAYNAKLAR

- Abdalla, Issam S.A. & Murinde, V. (1997). Exchange Rate and Stock Price Interactions in Emerging Financial Markets: Evidence on India, Korea, Pakistan and the Philippines. *Applied Financial Economics*, 7(1), 25-35.
- Allagide, P., Panagiotidis, T. & Zhang, X. (2010). Causal Relationship between Stock Prices and Exchange Rates. *Stirling Economics Discussion Paper*, 1-21.
- Aydemir, O. & Demirhan, E. (2009). The Relationship between Stock Prices and Exchange Rates Evidence from Turkey. *International Research Journal of Finance and Economics*, 23, 208-215.
- Aydoğan, E. (2004). 1980'den Günümüze Türkiye'de Enflasyon Serüveni. *Yönetim ve Ekonomi*, 1 (11), 92-110.
- Aytekin, S. & Dube, S. (2016). Piyasalar Arası Dinamikler: Hisse Senedi, Tahvil, Döviz ve Emtia Piyasaları Arasındaki Etkileşim ve Nedensellik İlişkileri. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 15 (59), 1311-1326.
- Ayvaz, Ö. (2006). Döviz Kuru Ve Hisse Senetleri Fiyatları Arasındaki Nedensellik İlişkisi. *Gazi Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 8 (2), 1-14.
- Belen, M. & Karamelikli, H. (2016). Türkiye'de Hisse Senedi Getirileri ile Döviz Kuru Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: ARDL Yaklaşımı. *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 45 (1), 34-42.
- Bozkurt, Y.H. (2013). *Zaman Serileri Analizi*. Bursa: Ekin Yayıncılık.
- Ceylan, S. & Şahin, Y.B. (2015). Hisse Senedi Fiyatları ve Döviz Kuru İlişkisi. *International Journal of Social Science*, 37, 399-408.
- Çelik, O. & Arslan, C. (2005). *Döviz Kuru Riski ve Yönetimi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Değirmenci, N. & Pabuççu, H. (2016). Borsa İstanbul ve Risk Primi Arasındaki Etkileşim: VAR ve Narx Model. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4 (35), 248-261.
- Durukan, B. (1999). İstanbul Menkul Kıymetler Borsasında Makroekonomik Değişkenlerin Hisse Senedi Fiyatlarına Etkisi. *İMKB Dergisi*, 3 (11), 20-47.
- Elmas, B. & Esen, Ö. (2011). Hisse Senedi Fiyatları ile Döviz Kuru Arasındaki Dinamik İlişkinin Belirlenmesi; Farklı Ülke Piyasaları için Bir Araştırma. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 153-170.
- Floros, C. (2004). Stock Returns and Inflation in Greece. *Applied Econometrics and International Development*, 4 (2), 55-68.
- Horasan, M. (2008). Enflasyonun Hisse Senedi Getirilerine Etkisi: İMKB 100 Endeksi Üzerine Bir Uygulama. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 427-435.
- Gençtürk, M. (2009). Finansal Kriz Dönemlerinde Makroekonomik Faktörlerin Hisse Senedi Fiyatlarına Etkisi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 14 (1), 127-136.

- Gül, E. & Ekinci, A. (2006). Türkiye’de Enflasyon ve Döviz Kuru Arasındaki Nedensellik İlişkisi: 1984 – 2003. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 92-106.
- Granger, C. W. J. (1969). Investigating Casual Relations by Econometric Models and Cross-spectral Methods. *Econometrica*, 3 (37), 424-438.
- Kasman, S. (2003). The Relationship Between Exchange Rates and Stock Prices: A Causality Analysis. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5 (2), 71-79.
- Kendirli, S. & Çankaya, M. (2016). Dolar Kuru’nun Borsa İstanbul-30 Endeksi Üzerindeki Etkisi ve Aralarındaki Nedensellik İlişkisinin İncelenmesi. *CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 14 (2), 308-324.
- Kendirli, S. & Çankaya, M. (2016). Döviz Kuru ve Enflasyonun Bist Banka Endeksi Üzerindeki Etkisi. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5 (3), 216-227.
- Kumari, J. (2011). Stock Returns and Inflation in India: An Empirical Analysis. *The IUP Journal of Monetary Economics*, 9 (2), 40-75.
- Nelson, C.R. (1976). Inflation and Rates of Return on Common Stocks. *The Journal of Finance*, 31 (2), 471-483.
- İşçan, E. (2011). Döviz Kurları ve Hisse Senedi Piyasası Arasındaki Etkileşim: Türkiye Örneği (Aralık 2001-Aralık 2009). *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 10 (35), 237-251.
- Özçiçek, Ö. (1997). Türkiye’de Döviz Kuru Getirisi ve Hisse Senedi Endeks Getirileri Oynaklıkları Arası Simetrik ve Asimetrik İlişki. *İMKB Dergisi*, 10 (37), 1-13.
- Pan, M.S., Fok, R.C.W. & Liu, Y.A. (2007). Dynamic Linkages Between Exchange Rates and Stock Prices: Evidence from East Asian Markets. *International Review of Economics and Finance*, 503-520.
- Philips, P. & Perron, P. (1988). Testing for a Unit Root in Time Series Regression. *Biometrika*. 75 (2), 335-346.
- Savaş, İ. & Can, İ. (2011). Euro-Dolar Paritesi ve Reel Döviz Kuru’nun İMKB 100 Endeksi’ne Etkisi. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 6 (1), 323-339.
- Smyth, R. & Nandha, M. (2003). Bivariate Causality Between Exchange Rates and Stock Prices in South Asia. *Applied Economics Letter*, 10 (11), 699-704.
- Şentürk, M. & Dücan, E. (2014). Türkiye’de Döviz Kuru-Faiz Oranı ve Borsa Getirisi İlişkisi: Ampirik Bir Analiz. *Business and Economics Research Journal*, 5 (3), 67-80.
- Tarı, R. (2005). *Ekonometri*. İstanbul: Avcı Ofset.
- Unro, L. (1998). A Test of the Proxy-Effect Hypothesis: Evidence from the Pasific Basin Countries, *Quarterly Journal of Business and Economics*, 37 (22), 1-6.
- Yılmaz, Ö., Güngör, B. & Kaya, V. (1997). Hisse Senedi Fiyatları ve Makro Ekonomik Değişkenler Arasındaki Eşbütünlük ve Nedensellik. *İMKB Dergisi*, 8 (34), 1-16.
- Yurttañıkımaz, Z.Ç. (2012). Döviz Kuru ve Enflasyonun Hisse Senedi Getirileri Üzerindeki Etkisi. *Ekev Akademi Dergisi*, 16 (51), 393-410.
- Zhao, H. (2010). Dynamic Relationship between Exchange Rate and Stock Price: Evidence from China. *Research in International Business and Finance*, 24, 103–112.

Borsa İstanbul (BİST-100) ve Kredi Temerrüt Takası (CDS) Arasındaki İlişkinin İncelenmesi

Dr. Songül Kakilli Acaravcı, Mustafa Kemal Üniversitesi
sacaravci@mku.edu.tr

Mr. Yunus Karaömer, Mustafa Kemal Üniversitesi
yunuskaraomer@mku.edu.tr

ÖZET

Bu araştırmada 01.02.2012-01.02.2017 tarihleri arasındaki dönem için haftalık veri seti kullanılarak Kredi Temerrüt Takası (CDS) ile BİST-100 Endeksi arasındaki ilişki araştırılmıştır. Değişkenlerin durağanlık özellikleri, Augmented Dickey Fuller (ADF) ve Phillips-Perron (PP) birim kök testleriyle; değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişki ise Johansen Eş Bütünleşme Testi ile araştırılmıştır. Elde edilen bulgulara göre, CDS ile BİST-100 Endeksi arasında uzun dönemli bir ilişkiye rastlanmamıştır. Değişkenler arasındaki dinamik ilişkileri belirleyebilmek için vektör otoregresif (VAR) modeli kapsamında, Granger nedensellik, varyans ayrıştırma ve etki-tepki analizleri yapılmıştır. Analiz sonuçlarına göre, CDS ile BİST-100 Endeksi arasında nedensellik ilişkisi olmadığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: CDS, BİST-100, VAR Model.

Investigation of the Relationship between Borsa İstanbul (BIST-100) and Credit Default Swap

ABSTRACT

In this study, the relationship between Credit Default Swap (CDS) and BIST-100 Index was investigated using weekly data set for the period between 01.02.2012-01.02.2017. The stationarity properties of the variables were explored by Augmented Dickey Fuller (ADF) and Phillips-Perron (PP) unit root tests; the long-run relationship between the variables was explored by Johansen Cointegration Test. According to the findings, there was no long-run (co integration) relationship between CDS and BIST-100 Index. Granger causality, variance decomposition and impact-response analysis were performed within the scope of the vector otoregresif (VAR) model in order to determine dynamic relationships between variables. According to the results of the analysis, it is determined that there is no causal relationship between CDS and BIST-100 Index.

Keywords: CDS, BIST-100, VAR Model.

GİRİŞ

Dünyanın küreselleşmesi ile birlikte sermaye piyasaları tek bir piyasa haline gelmektedir. Sermaye piyasalarının ve iletişim araçlarının gelişmesiyle, işletmeler ve ülkeler ellerinde bulundurdukları fon fazlalarını farklı ülkelerin sermaye piyasalarında değerlendirmektedirler. Ülkeler ve işletmeler ekonomik alanda daha güçlü olabilmek amacıyla karlı yatırımlar ve pazarlar bulabilmek için sınır ötesi ülkelerle ekonomik ilişkilerini geliştirmektedirler. Bu nedenle, yatırımcılar başka ülkelere veya işletmelere yapacakları yatırımlar için sistematik ve sistematik olmayan riskleri dikkate almaları gerekmektedir.

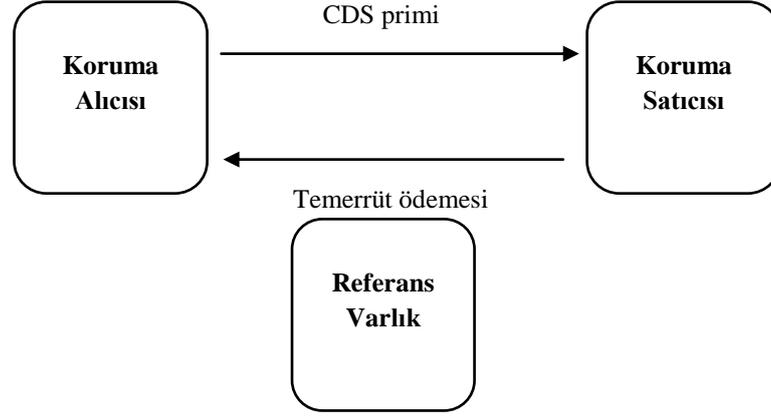
Finansal varlıkları etkileyen birçok risk faktörü bulunmaktadır. Finansal ürünlerle ilgilenen yatırımcıların veya şirketlerin karşı karşıya kaldıkları en temel riskler ise piyasa riski ve kredi riskidir. Piyasa riski, sermaye ve para piyasalarında belirli bir ekonomik nedene bağlanamayan, daha çok psikolojik etkiler sonucunda finansal varlıkların fiyatlarındaki düşümlere neden olan risktir (Altan vd., 2004: 317). Kredi riski ise, borçlunun sözleşmedeki ödeme yükümlülüğünü yerine getirememesi veya borcunu ödeyememesi durumudur (Gregory, 2012: 10). Kredi riski, sadece bir işletmenin krediyi veya herhangi bir borcunu ödeyememesi değil, bunun yanında şirket bonoları veya tahvilleri ile devlet bonoları veya tahvilleri gibi borçlanma araçlarının ödenmeme riskini de ifade etmektedir. Bu riskten korunmak için kredi türev ürünleri kullanılmaktadır (Fettahoğlu ve Kılıç, 2009: 13).

Kredi türevleri piyasası 1996 yılında başlamıştır. Başlangıçta birçok finansal kuruluş açısından maruz kaldıkları kredi risklerinin yönetimi için yararlı araçlar olarak görülmemesine rağmen hızlı bir gelişme gösteren kredi türev piyasaları işletmelerin ve ülkelerin borçlanmalarında anahtar rol oynamıştır (Ranciere, 2002: 4). Kredi türev ürünleri piyasaları incelendiğinde en yoğun olarak kullanılan kredi türev ürünleri; kredi spread opsiyonları, toplam getiri swapları, krediye dayalı tahviller ve kredi temerrüt takasıdır. Kredi türev piyasalarının en yaygın olarak kullanılan ve işlem gören finansal araçlarından birisi Kredi Temerrüt Takası (Credit Default Swap-CDS) dir.

Kredi Temerrüt Takasları (CDS), 1990'lı yılların en başarılı finansal yeniliklerinden biridir. CDS'in yapısı sigorta poliçelerine benzemesine rağmen bazı farklılıklar bulunmaktadır. Sigorta poliçeleri, temelinde fiili zararı ve sigortalananın faizi gerektirirken, kredi temerrüt takaslarında böyle bir şart bulunmamaktadır. Çünkü CDS sözleşmesi, sözleşmenin imzalandığı gündeki risklere göre belirlenmektedir. Ayrıca CDS'in ticaretinin yapılabilir olması, sigorta poliçelerinin ticaretinin yapılamaması iki finansal ürün arasındaki temel farklılıktır (Seemann, 2008: 17).

CDS'in yapısı ve işleyişi Şekil 1'de görüldüğü gibi, koruma alan (kredi riskini üstlenmek istemeyen) taraf ve koruma satan (kredi riskini üstlenmek isteyen) taraf olmak üzere iki taraflı bir sözleşmedir. Koruma alan taraf veya koruma alıcısı, referans varlığını koruma karşılığında koruma satıcısına veya koruma satan tarafa CDS primi olarak adlandırılan bir ücret ödemektedir. Koruma satıcı, referans varlıktan kaynaklanan kredi riskinin belli bir kısmını veya tamamını üstlenmektedir ve daha önceden belirlenmiş bir miktarı koruma alıcısına ödemeyi kabul etmektedir (Fettahoğlu & Kılıç, 2009: 1). Referans varlık, korumanın sağlandığı krediyi veya diğer varlıkları ifade etmektedir. Referans varlıklar genel olarak ülke bonusu ve tahvili veya şirket bonusu ve tahvili, ülke kredisi, banka kredisi gibi finansal varlıklar olmaktadır (Longstaff, Mithal & Neis, 2004: 4-5). CDS'in vadesi ise, korumanın geçerli olacağı süreyi göstermektedir. CDS'in vadesi genellikle sözleşmelerinde kabul gören vadeler 1, 2, 3, 5, 10 yıl olmaktadır. Fakat taraflar farklı vade süreleri üzerinde anlaşabilirler. Ancak 5 yıl vadeli CDS sözleşmeleri, en çok tercih edilen vade yıldır (Karabiyik & Anbar, 2006: 48).

Şekil 1: Kredi Temerrüt Takası'nın (CDS) Yapısı ve İşleyişi

Kaynak: Singh ve Andritzky, 2006: 5.

Bir kurumun ya da ülkenin CDS baz puanı ne kadar yüksekse, temerrüt riskinin o kadar yüksek olduğu anlamına gelmektedir (Hancı, 2013). Diğer risk göstergelerine göre daha doğru sonuçlar sunan CDS, ülke riskinin bir göstergesi olarak kullanılmaktadır (Aydın vd, 2016: 1). Birçok uluslararası yatırımcı, ulusal piyasalardaki farklı finansal araçlara yatırım yapmadan önce CDS baz puanlarını değerlendirmektedirler (Sazak, 2012: 2-3).

Bu çalışmada, 01.02.2012 - 01.02.2017 tarihleri arasındaki dönem için haftalık veri seti kullanılarak Kredi Temerrüt Takası (CDS) ile BİST-100 Endeksi arasındaki ilişki incelenmiştir. Çalışmanın ikinci bölümünde konu ile ilgili literatüre yer verilmiş, üçüncü bölümde çalışmanın amacı, kullanılan veri seti ve yöntem açıklanmış, dördüncü bölümde elde edilen bulgulara yer verilmiş ve son bölümde elde edilen bulgular özetlenerek değerlendirmeler yapılmıştır.

LİTERATÜR

Bir ülkenin risk ölçütü hakkında fikir veren CDS baz puanları ne kadar yüksekse ülkenin o kadar riskli olduğu anlamına gelmektedir (Hancı, 2014). CDS ile ilgili çalışmalar aşağıda özetlenmiştir.

CDS ve tahvil primleri arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalarda; Zhu (2006), CDS primlerinin kredi koşullarındaki değişime son derece yüksek yanıt vermesinden dolayı tahvil ve CDS primlerinde sapmaya neden olduğunu tespit etmiştir. Koy (2014), CDS ve Euro-tahvil primleri arasındaki ilişkinin Avrupa Borç Krizi'nin başlangıç dönemini de içine alan Ocak 2009 - Kasım 2012 döneminde ne şekilde gerçekleştiğini inceleyerek, bir öncü gösterge olarak hangi değişkenin daha güçlü olduğunu araştırmıştır. Seçilmiş sekiz ülkeye ait CDS primleri ile Euro-tahvil primleri arasındaki ilişkinin analiz sonuçlarına göre, Fransa ve İtalya CDS primlerinin tahvil primlerine yön verdiğine dair kanıtlar sunduğunu belirtmiştir. Ersan & Günay (2009), 02.01.2004-30.07.2009 tarihleri arasındaki dönem için günlük verilerden yararlanarak 2008 yılı Mart ayında iktidar partisine açılan kapatma davasının Türkiye'de CDS üzerindeki etkisini araştırmışlardır. Çalışmada, kapatma davasının Türkiye CDS üzerinde anlamlı bir etkisinin olmadığını ve Türkiye CDS üzerinde etkili olan değişkenlerin, Türkiye'ye ilişkin yurtiçi değişkenlerden ziyade yurtdışında işlem gören Eurobond getirileri ve Dow Jones Endeksi getirisi değişkenleri olduğunu tespit etmişlerdir. Gün, Kutlu & Karamustafa (2016) ise, 2013 yılında meydana gelen Gezi Parkı olaylarının, Türkiye kredi temerrüt swap spreadleri üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisinin olup olmadığını incelemişlerdir. Gezi Parkı olayları ile CDS spreadleri arasında ve CDS spreadleri ile Eurobond faizleri, BİST 100 endeksi, döviz kuru ve tahvil faizi arasında da anlamlı ilişkiler tespit etmişlerdir.

CDS ile borsada işlem gören hisse senetleri arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalarda; Hancı (2014), Ocak 2008-Aralık 2012 tarihleri arasındaki dönem için Türkiye’ye ait CDS baz puan ile günlük BİST-100 getirileri arasındaki ilişkinin ters yönlü olduğunu tespit etmiştir. Aydın, Hazar&Sütçü (2016), gelişmiş ve gelişmekte olan on ülkeye ait CDS primleri ile borsa kapanış endeksleri arasındaki en güçlü ilişkinin İrlanda için olduğunu, Şili ve Endonezya gibi gelişmekte olan ülkelerde bu ilişkinin çok düşük olduğunu tespit etmişlerdir. Eren ve Başar (2016), 2005: 12 - 2014: 03 dönemi aylık verileri kullanarak kredi temerrüt takasları ile bazı makroekonomik değişkenlerin BİST-100 Endeksi üzerine etki edip etmediğini araştırmışlardır. Kredi temerrüt takasları ve dış ticaret dengesinin, hisse senedi fiyatlarını uzun dönemde pozitif etkilediğini, kısa dönemde ise bu etkinin negatif olduğunu tespit etmişlerdir. Sanayi üretim endeksinin etkisinin ise uzun dönemde negatif, kısa dönemde pozitif olduğunu tespit etmişlerdir. Başarı ve Ketten (2016), 2010-2016 dönemine ilişkin aylık verileri kullanılarak JP Morgan EMBI endeksi içerisinde yer alan gelişmekte olan 12 ülkenin CDS primleri ile hisse senedi endeksleri ve döviz kurları arasındaki kısa ve uzun dönemli ilişkiyi incelemiştir. Analiz sonuçlarına göre, CDS primleri ile hisse senetleri arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisi tespit edildiğini ve döviz kurları ile herhangi bir kısa ve uzun dönemli olarak bir nedensellik ilişkisine rastlanmadığını belirtmişlerdir. Değirmenci ve Pabuççu (2016), 2010-2015 tarihleri arasındaki dönem için Kredi Temerrüt Riski ile Borsa İstanbul arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğunu belirtmişlerdir.

AMAÇ, VERİ SETİ VE YÖNTEM

Bu çalışmada 01.02.2012-01.02.2017 tarihleri arasındaki dönem için haftalık veri seti kullanılarak Kredi Temerrüt Takası (CDS) ile Borsa İstanbul 100 (BİST 100) Endeksi arasındaki ilişki araştırılmıştır. Öncelikle her iki veri seti zaman serisi özelliği taşıdığı için veri setlerinin düzey değerleri Augmented Dickey Fuller (ADF) ve Phillips–Perron (PP) durağanlık testine tabi tutulmuştur ve durağan özellik taşımayan seriler durağanlaştırılmıştır. Değişkenler arasındaki eş bütünleşme ilişkisi Johansen eş bütünleşme analizi ile test edilmiştir. Seriler arasındaki dinamik ilişkileri belirleyebilmek için VAR modeli kapsamında, Granger nedensellik, varyans ayrıştırma ve etki-tepki analizleri gerçekleştirilmiştir. Çalışmada kullanılan veri setlerine ilişkin açıklayıcı bilgi Tablo 1’de sunulmaktadır:

Tablo 1: Kullanılan Serilere İlişkin Açıklayıcı Bilgi

BIST100	Hisse Senedi Fiyat Endeksi	BIST 100 Endeksi: BIST 100 kapanış değerleri, http://www.investing.com internet sitesinden elde edilmiştir.
CDS_TRY5	Kredi Temerrüt Takası	Kredi Temerrüt Takası Primi: Türkiye’ ye ait 5 yıllık tahvillerin riskini ölçen CDS primleri kullanılmıştır. Veriler http://www.bloomberght.com internet sitesinden elde edilmiştir.

Not: Değişkenler logaritmik dönüşüme tabi tutulmuştur.

Durağanlık Testi

Durağanlık kavramı, bir serinin ortalaması, varyansı ve otokovaryansının farklı zaman dilimlerinde değişmemesini ifade etmektedir. Seriler arasında sahte ilişkilere yer vermemek için ve bir şokun etkisinin kalıcı olmasını engellemek için serinin durağan olması gerekmektedir (Büyükakın, Bozkurt ve Cengiz, 2009: 108).

Türkiye’ye ait 5 yıllık tahvillerin riskini ölçen CDS primlerine ve BİST 100 endeksine ait zaman serileri arasındaki kısa ve uzun dönem ilişkileri incelemeye önce bu iki değişkenin zaman serisi

özellikleri incelenmiştir. Çalışmada ilk olarak değişkenlerin sabitli, sabitli ve trendli düzey değerlerinde durağan olup olmadıkları Genişletilmiş Dickey Fuller (ADF) (1979), Phillips- Perron (PP) (1988) birim kök testleri ile test edilmiştir.

ADF ve Phillips-Perron (PP) testi ve hipotezleri aşağıdaki şekilde kurulmuştur:

H_0 : seri birim kök içerir ve durağan değildir.

H_1 : seri birim kök içermez ve durağandır.

ADF sınaması için aşağıdaki (1) ve (2) numaralı (sabitli ve sabitli + trendli) modeller kullanılmaktadır.

$$\Delta y_t = \beta + \delta_{y_{t-1}} + \sum_{i=1}^n \alpha_i \Delta y_{t-i} + \varepsilon_t \quad (1)$$

$$\Delta y_t = \beta + \delta_{y_{t-1}} + \gamma trend + \sum_{i=1}^n \alpha_i \Delta y_{t-i} + \varepsilon_t \quad (2)$$

Philips ve Perron (1988) çalışmasında, DF ve GDF testlerinin varsayımlara uyulmadığında veya serinin yapısal bir kırılmaya maruz kaldığı durumlarda yetersiz kaldığını öne sürmüşlerdir. Bu durumdan kurtulmak için hata terimlerini düzeltmeyi öngören, parametrik olmayan bir ekleme yapmayı düşünmüşlerdir. Bu düzeltme mekanizması, DF ve GDF modellerinin AR düzeltmeleri içermesinin yanı sıra, MA (Hareketli Ortalamalar-Moving Averages) düzeltmelerinin de ilave edilmesi dışında bir şey değildir. Dolayısıyla PP testinin bir ARMA (Autoregressive Moving Average) süreci olduğu söylenebilir (Şentürk ve Dücan, 2014: 71).

PP sınaması için aşağıdaki (2) ve (3) numaralı (sabitli ve sabitli+trendli) modeller kullanılmaktadır.

$$\Delta y_t = \beta + \delta_{y_{t-1}} + \varepsilon_t \quad (2)$$

$$\Delta y_t = \beta + \delta_{y_{t-1}} + \gamma \left(trend - \frac{T}{2} \right) + \varepsilon_t \quad (3)$$

Yukarıdaki (2) ve (3) modelleri sabit terimi, eğilim katsayısını, gözlem sayısını göstermektedir. Tüm modellerde hata terimi ortalaması sifıra eşit olmakla beraber, otokorelasyon (ardışık bağımlılık) sorunu olabilir veya eş-varyans varsayımını ihlal edebilir (heteroskedasticity). Bu nedenle PP testi, DF veya GDF testinin varsayımlarına bağımlı değildir. Çünkü PP testi Newey-West hata düzeltme mekanizması kullanarak ardışık bağımlılığı ortadan kaldırır ve eş-varyans varsayımını yerine getirir. Bu nedenle PP testi, Dickey-Fuller testinin kullandığı tüm kritik değerleri aynen kullanmaya devam eder (Şentürk ve Dücan, 2014: 71).

Granger Nedensellik Analizi

Seriler arasında nedensellik araştırması yapabilmek için, durağanlık bilgisine ihtiyaç vardır. Seriler aynı mertebeden durağan ise, aralarında eş bütünleşme ilişkisi aranabilir. Eş bütünleşme ilişkisi gözlenmiyor ise, serilerin durağan olduğu mertebede (düzeyde) nedensellik ilişkisi araştırılabilir (Büyükkakin, Bozkurt ve Cengiz, 2009: 108).

A_t ve B_t gibi iki değişken arasındaki doğrusal Granger nedenselliğini test etmek için aşağıdaki gibi bir model tahmin edilmektedir.

$$B_t = \sum_{i=1}^n \beta_i A_{t-i} + \sum_{j=1}^n \alpha_j B_{t-j} + \varepsilon_{1t} \quad (1)$$

$$A_t = \sum_{i=1}^n \gamma_i B_{t-i} + \sum_{j=1}^n \theta A_{t-j} + \varepsilon_{2t} \quad (2)$$

Test algoritması A, B'nin Granger nedeni değildir sıfır hipotezinin sınanması ile başlar. B'nin bağımlı değişken olduğu denklemde A'ya ilişkin parametrelerin birlikte sıfır olduğu testini gerektirir. Uygulamada bu sınamayı test etmek için F, olabilirlik oranı, Wald testleri kullanılmaktadır. Bunların içinde en sık kullanılanı F testi sonucudur. F testi sonucuna göre boş hipotez kabul edilmezse X, Y'nin nedenidir hipotezi kabul edilir (Gökçe, 2002: 46)

BULGULAR

Birim Kök Testi Sonuçları

Türkiye'ye ait 5 yıllık tahvillerin riskini ölçen CDS primlerine ve BİST 100 endeksine ait zaman serilerinin durağan olup olmadıkları Genişletilmiş Dickey Fuller (ADF) (1979), Phillips-Perron (PP) (1988) birim kök testleri ile test edilmiştir.

Genişletilmiş Dickey Fuller (ADF) ve Phillips-Perron (PP) testi ve hipotezleri aşağıdaki şekilde kurulmuştur:

H_0 : seri birim kök içerir ve durağan değildir.

H_1 : seri birim kök içermez ve durağandır.

Tablo 2: ADF Testi (Düzey)

Değişkenler	Sabitli		Sabitli ve Trendli	
	Test İstatistiği	Olasılık	Test İstatistiği	Olasılık
L(BIST100)	-2.658935	0.0827	-2966096	0.1439
L(CDS_TRY5)	-1.755031	0.4024	-2.784301	0.2045
MacKinnon Kritik Değerler				
% 1 düzeyinde	-3.435		-3.965	
% 5 düzeyinde	-2.863		-3.413	
% 10 düzeyinde	-2.567		-3.128	

Tablo 3: ADF Testi (1. Farkı Alınmış)

Değişkenler	Sabitli		Sabitli ve Trendli	
	Test İstatistiği	Olasılık	Test İstatistiği	Olasılık
L(BIST100)	-13.14357	0.0000	-13.12030	0.0000
L(CDS_TRY5)	-14.12951	0.0000	-14.14353	0.0000
MacKinnon Kritik Değerler				
% 1 düzeyinde	-3.435		-3.965	
% 5 düzeyinde	-2.863		-3.413	
% 10 düzeyinde	-2.567		-3.128	

Tablo 4: Phillips Perron (Düzey)

Değişkenler	Sabitli		Sabitli ve Trendli	
	Test İstatistiği	Olasılık	Test İstatistiği	Olasılık
L(BIST100)	-2.477265	0.1222	-2.497756	0.3291
L(CDS_TRY5)	-1.884806	0.3392	-2.883642	0.1696
MacKinnon Kritik Değerler				
% 1 düzeyinde	-3.435		-3.965	
% 5 düzeyinde	-2.863		-3.413	
% 10 düzeyinde	-2.567		-3.128	

Tablo 5: Phillips Perron (1. Farkı Alınmış)

Değişkenler	Sabitli		Sabitli ve Trendli	
	Test İstatistiği	Olasılık	Test İstatistiği	Olasılık
L(BIST100)	-13.01267	0.0000	-12.98497	0.0000
L(CDS_TRY5)	-14.07482	0.0000	-14.07324	0.0000
MacKinnon Kritik Değerler				
% 1 düzeyinde	-3.435		-3.965	
% 5 düzeyinde	-2.863		-3.413	
% 10 düzeyinde	-2.567		-3.128	

İlk aşamada “L(BIST100)” ve “L(CDS_TRY5)” serilerinin düzey değerlerine durağanlık testi uygulanmıştır. Değişkenlerin ADF ve PP birim kök testleri hem sabitli hem de sabitli ve trendli düzey değerlerinde durağan olmadıkları MacKinnon Kritik değeri ve % 1, % 5 ve % 10 anlamlılık düzeyinden anlaşılmaktadır. Başka bir ifadeyle seriler birim kök içerdiği, serilerin durağan olamadığı ve serilerin birinci farkı alındığında I (1) düzeyinde $p < 0.05$ 'den küçük olduğu için hem sabitli hem de sabitli ve trendli olarak durağan bir seri haline geldiği görülmektedir.

Uygun Gecikme Seviyesinin Belirlenmesi

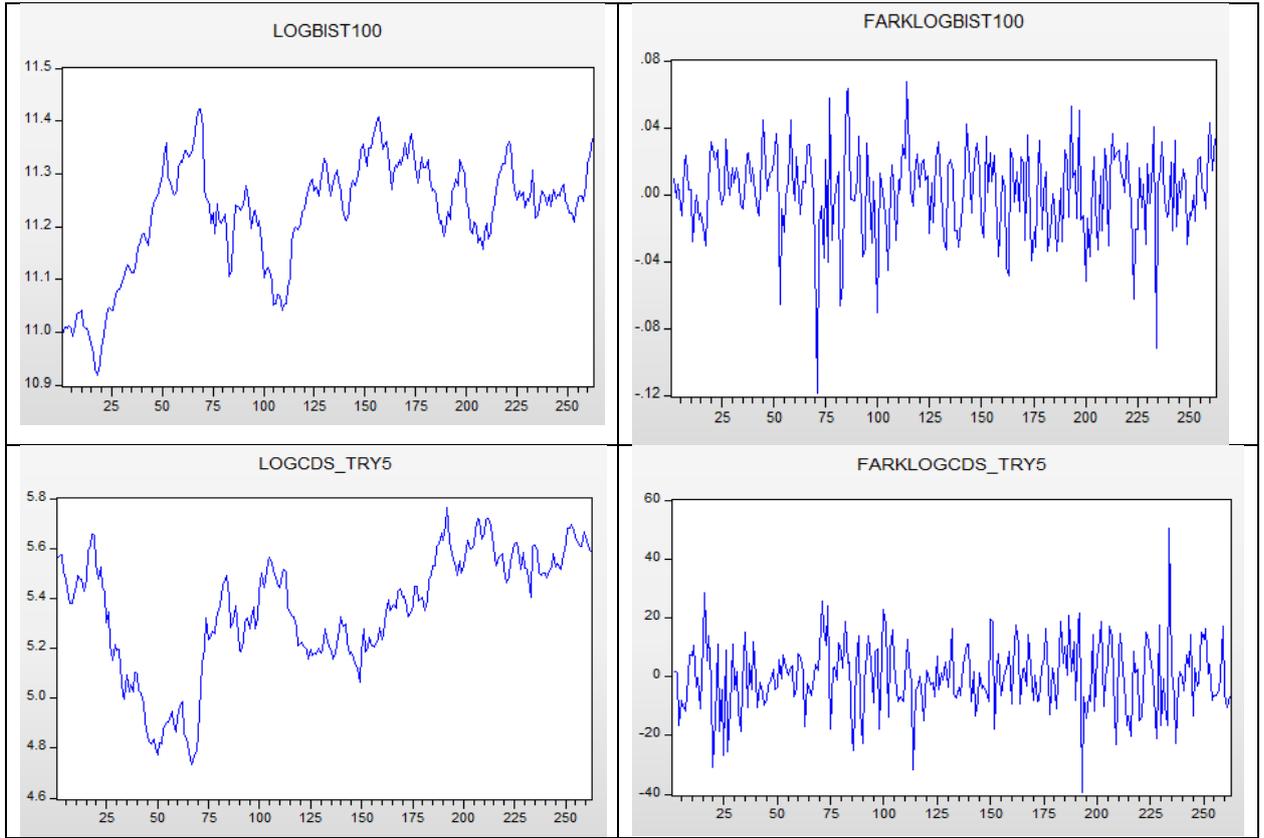
Tablo 6'da uygun gecikme uzunluğu özetlenmiştir. Olasılık (LR), Son Tahmin Hatası (FPE), Akaike Bilgi Kriteri (AIC), Schwarz Bilgi Kriteri (SC), Hannan-Quinn Bilgi Kriteri (HQ) kriterlerinden yararlanarak en uygun gecikme uzunluğu tespit edilmiştir.

Johansen Eş-Bütünleşme Test Sonuçları

“L(BIST100)” ve “L(CDS_TRY5)” değişkenlerin tamamı aynı seviyede ve I (0) düzey değerlerinde durağan oldukları tespit edildikten sonra “L(BIST100)” ve “L(CDS_TRY5)” iki değişken arasındaki uzun dönemli ilişki Johansen Eş Bütünleşme Testi ile incelenmektedir. Uygun Gecikme seviyesi 8 gecikmeye göre Tablo 6'da sunulmaktadır.

Johansen eş bütünleşme testi, durağan olmayan zaman serileri arasındaki eş bütünleşme ilişkisine bakmaktadır. Eğer değişkenler arasında bir eş bütünleşme varsa, değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki olduğu söylenebilir.

Şekil 2: Durağan Olmayan ve Durağanlaştırılmış Seriler

Tablo 6: Uygun Gecikme Seviyesinin Belirlenmesi

Lag	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	233.2302	NA	0.000555	-1.820710	-1.792857	-1.809505
1	1021.344	1557.610	1.16e-06	-7.994831	-7.911272*	-7.961217
2	1028.304	13.64632	1.13e-06	-8.018140	-7.878875	-7.962115*
3	1032.759	8.664987	1.13e-06*	-8.021725*	-7.826753	-7.943290
4	1033.693	1.800816	1.15e-06	-7.997579	-7.746902	-7.896734
5	1035.983	4.382004	1.17e-06	-7.984116	-7.677732	-7.860861
6	1039.038	5.797644	1.18e-06	-7.976676	-7.614587	-7.831012
7	1044.179	9.675389*	1.17e-06	-7.985663	-7.567868	-7.817589
8	1045.771	2.970222	1.19e-06	-7.966699	-7.493198	-7.776216

Tablo 7: Johansen Eş-Bütünleşme Test Sonuçları

Hipotezler	Özdeğer	Trace İstatistiği	0.05 Kritik Değer	Olasılık
Yok	0.040054	11.36989	15.49471	0.1897
En Fazla 1	0.003186	0.823411	3.841466	0.3642

Hipotezler	Özdeğer	Trace İstatistiği	Max-Eigen İstatistiği	Olasılık
Yok	0.040054	10.54648	14.26460	0.1785
En Fazla 1	0.003186	0.823411	3.841466	0.3642

Tablo 7'de verilen Johansen eş bütünleşme testi sonuçlarına göre, ele alınan değişken çiftleri arasında % 1 önem düzeyinde, %5 önem düzeyinde ve % 10 önem düzeyinde eş bütünleşme olmadığı tespit edilmiştir.

Granger Nedensellik Test Sonuçları

Çalışmada, “L(BIST100)” ve “L(CDS_TRY5)” değişkenleri arasındaki nedensellik ilişkisi ve ilişkinin yönü Granger nedensellik testi yardımıyla araştırılmıştır.

Granger Nedensellik Testi ve hipotezleri aşağıdaki şekilde kurulmuştur:

H₀: BIST100, CDS_TRY5’e Granger anlamında neden olmaz (1)

H₁: BIST100, CDS_TRY5’e anlamında neden olur (2)

H₀: CDS_TRY5, BIST100’e Granger anlamında neden olmaz (1)

H₁: CDS_TRY5, BIST100’e Granger anlamında neden olur (2)

Tablo 8: Granger Nedensellik Testi

	Ki-kare	Prob.	Karar
DL(BIST100)→DL(CDS_TRY5)	1.2109	0.7504	DL(BIST100), DL(CDS_TRY5)’ in nedeni değildir.
DL(CDS_TRY5)→DL(BIST100)	5.0051	0.1714	DL(CDS_TRY5), DL(BIST100)’ ün nedeni değildir.

Tablo 8’de görüldüğü üzere, bağımlı değişken “L(BIST100)” ile “L(CDS_TRY5)” değişkenleri arasındaki nedensellik ilişkisine bakıldığında anlamlılık düzeyi % 5’den ($p < 0.05$) büyük olduğu için H₀ kabul edilerek, alternatif hipotez H₁ ret edilmektedir. Bağımlı değişken L(CDS_TRY5) ile L(BIST100) değişkenleri arasındaki nedensellik ilişkisine bakıldığında anlamlılık düzeyi % 5’den ($p < 0.05$) büyük olduğu için H₀ kabul edilerek, alternatif hipotez H₁ ret edilmektedir.

VAR Analizi

VAR modelinde sonuçların düzgün bir şekilde olabilmesi için modelde öncelikle uygun gecikme uzunluğunun tahmininin yapılması gerekmektedir. Daha sonra uygun gecikme uzunluğunun belirlenmesinden sonra Varyans Ayrıştırma ve Etki-Tepki analizlerine geçilmektedir. Etki-Tepki ve Varyans Ayrıştırma analizlerine başlamadan önce VAR modelinin yapısal açıdan bir sorun içerip içermediğini tespit etmek için, otokorelasyon-LM Testi, Normal dağılım ve White farklı varyans testlerinin gerçekleştirilmesi gerekmektedir.

Tablo 9: Otokorelasyon-LM Testi Sonuçları

Gecikme Uzunluğu	LM-İstatistiği	Olasılık
1	2.130578	0.7118
2	4.263622	0.3715
3	1.793447	0.7737
4	4.574814	0.3338
5	3.099311	0.5413
6	4.171907	0.3832
7	3.688681	0.4498
8	3.870612	0.4238
9	3.007790	0.5565
10	3.085521	0.5436

Tahmin edilen VAR modelindeki hata terimlerinin birbirleri ile ilişkili olup olmadıkları Otokorelasyon-LM test istatistiği sonuçları ile analiz edilmektedir. Analiz sonuçlarına göre, Varsayılan 10 gecikme uzunluğuna kadar otokorelasyon sorunu olmadığı görülmektedir.

Tablo 10: Normal Dağılım Testi Sonuçları

Bileşen	Jarque-Bera	Sd	Olasılık
1	57.63902	2	0.0000
2	4.511421	2	0.1048
Joint	62.15044	4	0.0000

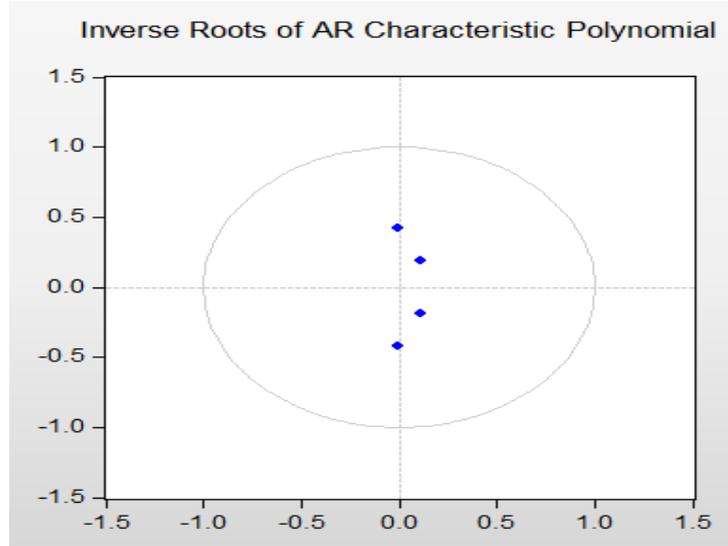
Hataların normal dağılımlı olduğunu Jarque-Bera normallik testi sonuçları göstermektedir. Test sonuçlarına göre, hataların normal dağılımlı olduğu görülmektedir.

Tablo 11: White Farklı Varyans Testi Sonuçları

Ki-kare	Sd	Olasılık
49.89526	42	0.1882

VAR modeli hata terimlerinde değişen varyans olup olmadığını test etmek için White Farklı Varyans testi kullanılmaktadır. Test sonuçlarına göre, hata terimlerinde değişen varyans olmadığı görülmektedir.

Şekil 3: AR Karakteristik Polinomun Ters Köklerinin Birim Çemberi

VAR yapısının düzgün bir yapıda olup olmadığını incelemek için bir diğer test ise AR Karakteristik Polinomun Ters Köklerinin Birim Çemberi grafiğine bakılmaktadır. Şekil 3’de görüldüğü üzere bütün ters köklerin birim çember içerisinde yer aldığı görülmektedir ve VAR modelin istikrar koşulunu yerine getirmektedir. Böylece modelin durağanlık açısından herhangi bir sorun taşımadığı görülmektedir.

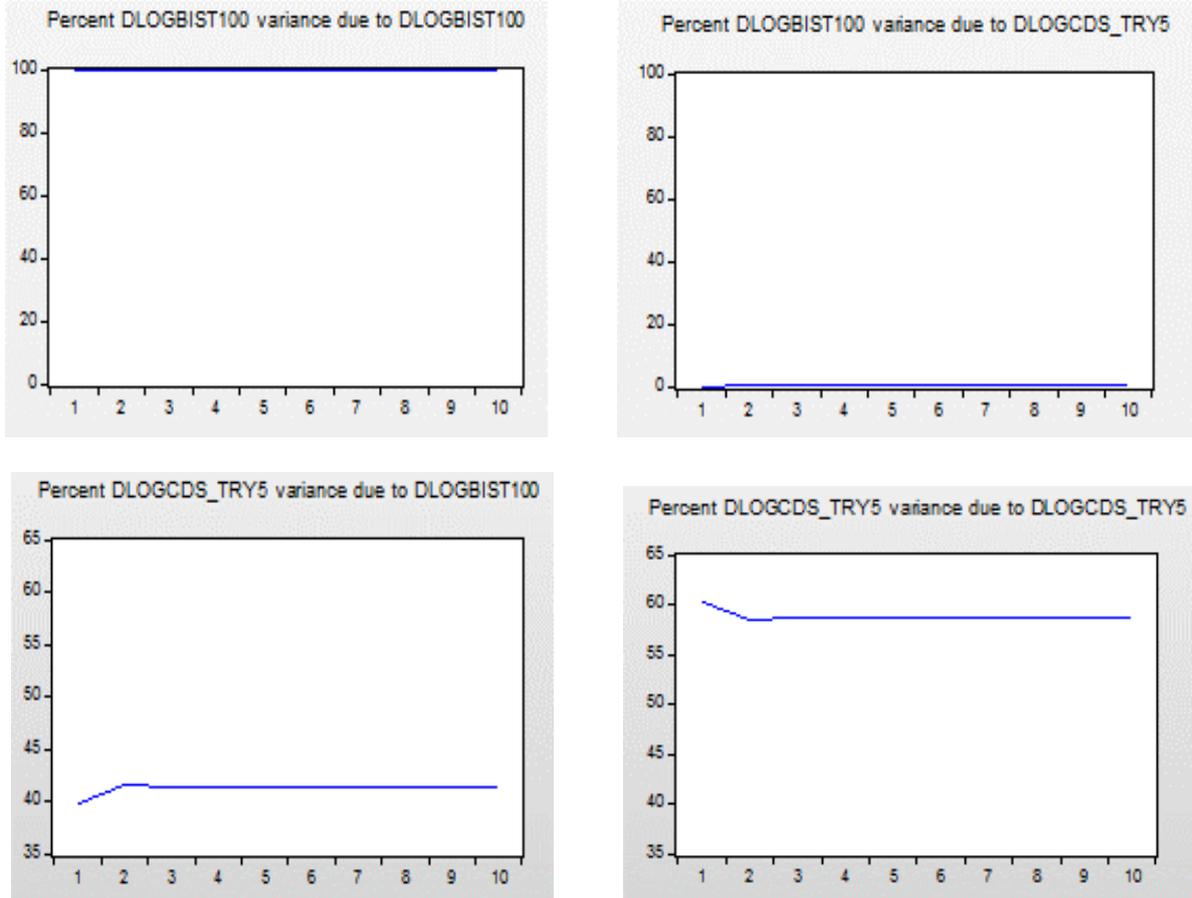
Varyans Ayrıştırma Analizi

Varyans Ayrıştırma Analizi, istatistikî şokların değişkenler üzerindeki sayısal etkilerini göstermektedir. Bu nedenle, L(BIST100) ve L(CDS_TRY5) şoklarının hisse senedi fiyatlarındaki ve Kredi Temerrüt Takası riskindeki değişimi ne kadar açıkladığı analiz edilmiştir.

BIST100 değişkeni için Varyans Ayrıştırma sonuçlarına göre; 10. dönemin sonunda BIST100 oranına ait öngörü hata varyansının %4'ünün Kredi Temerrüt Takası (CDS_TRY5) tarafından belirlendiği ve yaklaşık %99'luk kısmının ise BIST100 oranının kendisi tarafından açıklandığı görülmektedir.

Kredi Temerrüt Takası CDS_TRY5 değişkeni için Varyans Ayrıştırma sonuçlarına göre; 10. dönemin sonunda CDS_TRY5 oranına ait öngörü hata varyansının %41'inin BIST100 tarafından belirlendiği ve yaklaşık %59'luk kısmının ise Kredi Temerrüt Takası CDS_TRY5 oranının kendisi tarafından açıklandığı görülmektedir.

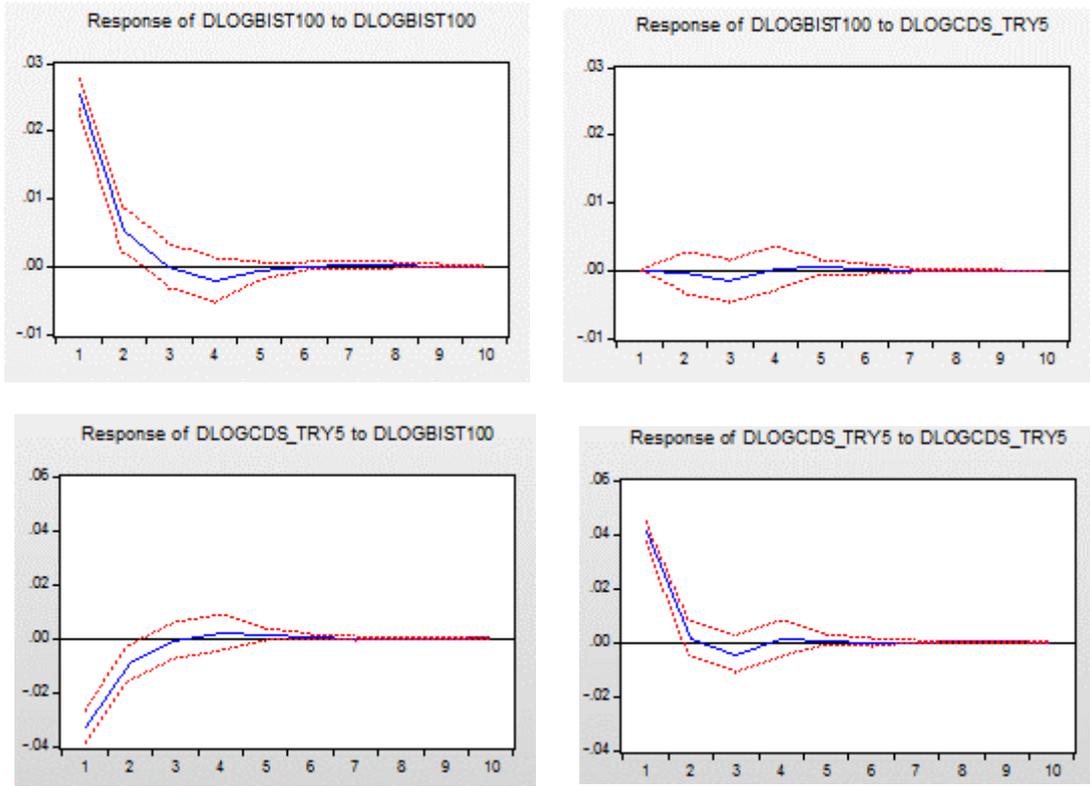
Şekil 4: Varyans Ayrıştırması Analiz Sonuçları

Etki-Tepki Analizi

Etki-Tepki analizinde, bir değişkende meydana gelen 1 birim standart sapmalık şoka karşı diğer değişkenlerin verdiği tepki incelenmektedir. Analiz sonuçlarına göre, değişkenlerin kendileri üzerinde bir birim standart sapmalık şoklara verdikleri tepki her iki değişken için yaklaşık 3. döneme kadar pozitif tepkiler verdiği, 3. dönemden 5. döneme kadar negatif tepkiler verdiği ve daha sonraki dönemlerde dengeye ulaştığı görülmektedir. Bunun yanında, BIST100'de meydana gelen bir birim standart sapmalık şok karşısında CDS_TRY5 değişkeni yaklaşık 1. dönemden 4. döneme kadar negatif tepkiler vermekte ve daha sonra dengeye gelmektedir. CDS_TRY5'de meydana gelen bir birim standart sapmalık şok karşısında BIST100 değişkeni yaklaşık 1. dönemden 3. döneme kadar negatif tepkiler vermekte ve daha sonra dengeye gelmektedir.

Şekil 5: Etki Tepki Analizi: Cholesky One S.D.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Bu çalışmada 01.02.2012-01.02.2017 tarihleri arasındaki dönem için haftalık veri seti kullanılarak Kredi Temerrüt Takası ile BİST-100 Endeksi arasındaki ilişki incelenmiştir. Değişkenler arasındaki eş bütünleşme ilişkisi Johansen eş bütünleşme analizi ile test edilmiş ve ele alınan değişken çiftleri arasında % 1 önem düzeyinde, % 5 önem düzeyinde ve % 10 önem düzeyinde eş bütünleşme olmadığı yani değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkinin olmadığı sonucuna varılmıştır. Değişkenler arasındaki ilişkinin yönü konusunda bilgi edinmek amacıyla Granger nedensellik testi uygulanmış ve değişkenler arasında herhangi bir nedenselliğin olmadığı tespit edilmiştir. Daha sonra VAR modeli kapsamında varyans ayrıştırma ve etki tepki analizleri ile söz konusu değişkenler arasındaki ilişkilerin dereceleri araştırılmıştır. Varyans ayrıştırma analiz sonucuna göre, BİST-100 oranına ait öngörü hata varyansının %4'ünün Kredi Temerrüt Takası (CDS_TRY5) tarafından belirlendiği ve yaklaşık %99'luk kısmının ise BİST-100 oranının kendisi tarafından açıklandığı görülmektedir. CDS_TRY5 değişkeni için Varyans Ayrıştırma sonucuna göre, CDS_TRY5 oranına ait öngörü hata varyansının %41'inin BİST-100 tarafından belirlendiği ve yaklaşık %59'luk kısmının ise Kredi Temerrüt Takası CDS_TRY5 oranının kendisi tarafından açıklandığı sonucuna varılmıştır. VAR modeli kapsamında ele alınan bir diğer analiz ise etki tepki analizidir. Etki tepki analiz sonuçlarına bakıldığında ise, değişkenlerin kendileri üzerinde bir birim standart sapmalılık şoklara verdikleri tepki her iki değişken için yaklaşık 3. dönem kadar pozitif tepkiler verdiği, 3. dönemden 5. döneme kadar negatif tepkiler verdiği ve daha sonraki dönemlerde dengeye ulaştıkları görülmektedir. Bunun yanında, BİST-100'de meydana gelen bir birim standart sapmalılık şok karşısında CDS_TRY5 değişkeninin yaklaşık 1.dönemden 4.döneme kadar negatif tepki verdiği ve daha sonra dengeye geldiği görülmektedir. CDS_TRY5'de meydana gelen bir birim standart sapmalılık şok karşısında BİST-100 değişkeninin yaklaşık 1. dönemden 3. döneme kadar negatif tepki verdiği ve daha sonra dengeye geldiği tespit edilmiştir.

Sonuç olarak, uzun dönemde Kredi Temerrüt Takası ile BİST 100 Endeksi değişkenleri arasında herhangi bir nedensellik ilişkisine rastlanmamıştır. Ayrıca kısa dönemde Kredi Temerrüt Takası ile BİST 100 Endeksi değişkenleri arasında, Hancı (2014), Başarır & Ketten, Değirmenci & Pabuçcu (2016), Gün, Kutlu & Karamustafa (2016) tarafından yapılan çalışmaların aksine değişkenler arasında herhangi bir nedensellik ilişkisi tespit edilememiştir. Bundan sonra yapılacak çalışmalarda, araştırmacıların ele alınan dönemi daha uzatarak, değişken sayısını arttırarak ve farklı analiz yöntemleri kullanarak yeni çalışmalar yapabilirler.

KAYNAKLAR

- Altan, M., Karasioğlu, F., Bezirci, M., Özpeynirci, R., Duman, H. & Erdemir, N.K. (2004). *Uygulamalı Finans*. Konya: Atlas Kitapevi.
- Aydın, G., Hazar, A. & Çütçü, İ. (2016). Kredi Temerrüt Takası ile Menkul Kıymet Borsaları Arasındaki İlişki: Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülke Uygulamaları. *Journal of Turkish Social Sciences Research*, 1 (2), 1-22.
- Başarır, Ç. & Ketten, M. (2016). Gelişmekte Olan Ülkelerin CDS Primleri ile Hisse Senetleri ve Döviz Kurları Arasındaki Kointegrasyon İlişkisi. *M. Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8 (15), 370-380.
- Büyükakın, F., Bozkurt, H. & Cengiz, V. (2009). Türkiye’de Parasal Aktarımın Faiz Kanalıının Granger Nedensellik ve Toda-Yamamoto Yöntemleri ile Analizi. *Erciyes Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 33, 101-118.
- Değirmenci, N. & Pabuçcu, H. (2016). Borsa İstanbul ve Risk Primi Arasındaki Etkileşim: VAR ve Narx Model. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4 (35), 248-261.
- Dickey, D. & Fuller, W. (1979). Distribution of the Estimators for Autoregressive Time Series with a Unit Root. *Journal of the American Statistical Association*, 74 (366), 427-431.
- Eren, M. & Başar, S. (2016). Makroekonomik Faktörler ve Kredi Temerrüt Takaslarının BIST-100 Endeksi Üzerindeki Etkisi: ARDL Yaklaşımı. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 30 (3), 567-589.
- Ersan, İ. & Günay, S. (2009). Kredi Riski Göstergesi Olarak Kredi Temerrüt Swapları (CDS) ve Kapatma Davasının Türkiye Riski Üzerine Etkisine Dair Bir Uygulama. *Bankacılar Dergisi*, 71, 3-22.
- Fettahoğlu, A. & Kılıç, Ç. (2009). Kredi Temerrüt Swap Primini Etkileyen Faktörler ve Türkiye Üzerine Uygulamalar, Kocaeli Üniversitesi, Kocaeli.
- Gökçe, A. (2002). İMKB’de Fiyat-Hacim İlişkisi: Granger Nedensellik Testi. *Gazi Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 3, 43-48.
- Gün, M., Kutlu, M. & Karamustafa, O. (2016). Gezi Parkı Olaylarının Türkiye Kredi Temerrüt Swapları (CDS) Üzerine Etkisi. *Journal of Business Research Turk*, 557-575.
- Granger, C.W.J. (1969). Investigating Casual Relations by Econometric Models and Cross-Spectral Methods. *Econometrica*, 3 (37), 424-438.
- Gregory, J. (2012). Counterparty Credit Risk and Credit Value Adjustment. Amerika: Wiley.
- Hancı, Görkem (2013). Kredi Temerrüt Takaslarının (CDS), Kriz Değişkenleriyle İlişkisi: PIGS Ülkeleri ve Türkiye Kapsamında Bir Araştırma. *Yüksek lisans Tezi*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Hancı, G. (2014). Kredi Temerrüt Takasları ve Bist-100 Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. Üretim Ekonomisi Kongresi.
- Karabıyık, L. & Anbar, A. (2006). Kredi Temerrüt Swapları ve Kredi Temerrüt Swaplarının Fiyatlandırılması, Muhasebe ve Finansman Dergisi, 31, 10- 21.
- Koy, A. (2014). Kredi Temerrüt Swapları ve Tahvil Primleri Üzerine Ampirik Bir Çalışma. *International Review of Economics and Management*, 2 (2), 63-79.
- Longstaff, F.A., Mithal, S. & Neis, E. (2004). Corporate Yield Spreads: Default Risk or Liquidity? New Evidence from the Credit-Default Swap Market. Anderson Graduate School of Management-Finance UCLA, 1-30.
- Philips, P. & Perron, P. (1988). Testing for a Unit Root in Time Series Regression. *Biometrika*. 75 (2), 335-346.
- Ranciere, R. G. (2002). Credit Derivatives in Emerging Markets, *IMF Policy Discussion Paper*.

Sazak, M. (2012). Credit Default Swaps and Credit Risk Pricing, *MSc Finance*, Cass Business School City University London.

Seemann, H. (2008). *Applications of Credit Derivatives: Opportunities and Risks involved in Credit Derivatives*. Almanya: Diplomica Verlag.

Singh, M. & Andritzky, J. (2006). *Pricing of Credit Default Swaps During Distress*. International Monetary Fund.

Şentürk, M. & Dücan, E. (2014). Türkiye’de Döviz Kuru-Faiz Oranı ve Borsa Getirisi İlişkisi: Ampirik Bir Analiz. *Business and Economics Research Journal*, 5 (3), 67-80.

Zhu, H. (2006). An Empirical Comparison of Credit Spreads between the Bond Market and the Credit Default Swap Market. *J Finan Serv Res.*, 29, 211-215.

Türk Vergi Hukuku'nda Defter, Kayıt ve Belgelerin Gizlenmesi veya İbraz Edilmemesi

Mr. Mustafa Uyanık, Erciyes Üniversitesi
muyanik@erciyes.edu.tr

ÖZET

Defter, kayıt ve belgelerin gizlenmesi veya ibraz edilmemesi suçu, bir vergi kaçakçılığı suçu olarak düzenlenmiş ve hapis cezası öngörülmüştür. Bu suç, Vergi Usul Kanunu'nun 359. maddesinde düzenlenmiştir. Bu suç, doktrinde susma hakkı kapsamında tartışılmaktadır. Susma hakkı temel hak ve hürriyetlerden bir tanesi ve adil yargılanma hakkının önemli bir parçasıdır. Çalışmamızda, bu suçun unsurları ve susma hakkı karşısındaki durumu incelenmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Vergi Hukukunda Defter ve Belgelerin Gizlenmesi, Susma Hakkı.

At Turkish Tax Law Concealing or Failure to Submit of Books, Records and Documents

ABSTRACT

Crime of concealing or failure to submit of books, records and documents is a tax evasion which are connected to imprisonment. This crime is regulated in the context of article 359 Turkish Tax Procedure Code. This tax evasion crime has been argued within the right to silence in doctrine. The right to silence is one of fundamental rights and freedoms and important part of the right to a fair trial. In our study, the elements of this crime and the situation against the right to blind silence is tried to be examined.

Keywords: Concealing of Books and Documents at Tax Law, The Right of Silence.

GİRİŞ

Devletlerin, üstlenmiş olduğu kamu hizmetlerini ve faaliyetlerini yürütebilmesi, egemenliği altındaki kişi ve kurumları koruyabilecek güvenlik önlemlerini alabilmesi, kamusal ihtiyaçlarını ve kamunun taleplerini karşılayabilmesi için bir takım gelirlere ihtiyacı bulunmaktadır. Bu ihtiyaçların büyük bir payını şüphesiz, devletin yaptırım kullanarak gerçek ve tüzel kişilerden karşılıksız olarak aldığı vergiler oluşturmaktadır.

Vergi hukukuna aykırılık teşkil eden eylem ve işlemlerin bir kısmı, idari yaptırım öngörülen vergi kabahatleri, bir kısmı ise adli yaptırım öngörülen vergi suçlarıdır. Vergi suçları içinde en çok karşılaşılan suç tipi, vergi kaçakçılığı suçudur.

Bu suçun failleri ceza mahkemesinde yargılanmaktadır. Vergi kaçakçılığı suçları, failin Vergi Usul Kanunu m. 359'da düzenlenen yasaklayıcı norma aykırı davranması neticesinde ceza mahkemelerinde yargılanması sonucunu doğurur. Vergi hukuku ve ceza hukuku vergi kaçakçılığı suç tiplerinde iç içe bulunmaktadır. Vergi yasalarında bulunan belirli suç tipleri için cezai yaptırımlar hususunda uygulanan genel hükümler, Türk Ceza Kanunu'nda yer almaktadır. Bu nedenle yapmış olduğumuz bu çalışmada vergi hukukuna ilişkin kaynaklar kadar ceza hukuku alanındaki kaynaklara da başvurulmuştur.

Türk vergi sisteminde beyan sisteminin ağırlıklı olarak uygulanması nedeniyle, vergi denetiminin sağlıklı bir şekilde gerçekleştirilebilmesi için, mükelleflerin tutmuş oldukları defter, kayıt ve belgelere ihtiyaç duyulur. Bu açıdan defter, kayıt ve belgelerin varlığı, etkin bir vergi denetiminin ana unsurunu oluşturmaktadır.

Bu çalışmanın konusunu, vergi kaçakçılığı suçlarından defter, kayıt ve belgelerin gizlenmesi veya ibraz edilmemesi oluşturduğundan, incelememiz, ceza hukukun temel ilkeleri ve kurallarıyla Vergi Usul Kanunu'nda bu konuda yer alan düzenlemeler çerçevesinde gerçekleştirilmiş ve yüksek mahkeme kararları ile öğretilen yararlanılmıştır.

GENEL OLARAK SUÇUN İNCELENMESİ

Mükelleflerin defter tutmaları, belge düzenleyip vermeleri, kullanmaları ve bunları kanun koyucunun belirlediği süre dâhilinde muhafaza etmeleri ve bu süre içerisinde yetkililerce istenilmesi halinde ibrazı; düzenli, verimli ve adil bir vergi düzeninin kurulmasında ve sürdürülebilmesinde, kayıt dışı ekonomi ile mücadele edilmesinde ve vergi kaybının önlenmesinde hayati bir öneme sahip bulunmaktadır. Vergiyi doğuran olayların takibini ve gerçek mahiyetlerini tespit edebilmek amacıyla defterler ve belgelerin tutulması ve muhafazası yükümlülük haline getirilmiştir (Şenyüz, 2011:418).

Defter, belge ve kayıtların mükellefler tarafından tutulması, saklanması ve ibrazı, bir vergisel yükümlülüktür. Kanun koyucu bu yükümlülüklerin yerine getirilmemesi halinde; bazı durumlarda kabahat kabul ederek idari ceza yaptırımını uygulanmasını isteyebildiği gibi, daha tehlikeli hareketleri suç kabul etmiş ve hapis cezası verilmesini uygun bulmuştur. Vergi Usul Kanunu'nda yer alan ve mükellefin cezalandırılmasını öngören bu düzenlemelerin, devletin kamu hizmetinin finansmanı olarak kullandığı en önemli kaynak olan vergilerin daha etkin bir şekilde toplanabilmesi için öngörüldüğü ifade edilmektedir (Üstün, 2011:364). Bu konudaki yaptırımlardan en önemli husus, defter, kayıt ve belgelerin gizlenmesinin kaçakçılık suçu olarak düzenlenmiş bulunmasıdır. Vergi Usul Kanunu m. 359/ a-2'de defter, kayıt ve belgelerin gizlenmesi vergi kaçakçılığı suçu olarak düzenlenmiştir.

Tutulmuş defterler ve kayıtların, düzenlenen belgelerinin gizlenmesi vergi incelemesini, dolayısıyla vergi denetimini imkânsız kılacaktır. İncelemenin tam anlamıyla yapılamaması, vergi kayıp ve kaçığını da beraberinde getirecektir. Vergi idaresince, belli ölçümlerden hareketle kesilen vergiler ve

cezaları, vergi kayıp ve kaçacağını önlemede yetersiz kalmaktadır. Bu nedenle, kanun koyucu defter, kayıt ve belgeleri gizlemeyi, sadece vergi cezasıyla karşılamakla yetinmeyerek, hapis cezası yaptırımına bağlanmış bir adli suç olarak hüküm altına almıştır (Ok ve Gündel, 2002:157).

Vergi Usul Kanunu'nda, 4369 sayılı Kanunun öncesinde de, vergi kaçakçılığı suçlarına ilişkin m. 344/ b. 6'da, defter, kayıt ve belgeleri gizlenmesini fiili kaçakçılık suçu olarak düzenlendiğini görmekteyiz (Hızlı, 1984:128). Bu düzenlemeden daha önce, belli bir miktarı aşan satış tutarının veya gelirin gizlenmesi, hapis cezasını gerektiren hileli vergi suçu olarak kabul edildiği belirtilmektedir (Hızlı, 1984:129).4369 sayılı Kanun sonrasında suç, Vergi Usul Kanunu m. 359/ a bendinde yine kaçakçılık suçları içerisinde düzenlenmiştir. Cezai yaptırım olarak, on sekiz aydan üç yıla kadar hapis cezası öngörülmüştür.

GİZLEME VEYA İBRAZ ETMEME SUÇUNUN, SUÇ TEORİSİ AÇISINDAN İNCELENMESİ

Adli bir suç tipi olarak düzenlenmiş olan gizleme suçu, suçun unsurları ve oluşumu bakımından diğer özel kanunlardaki suçlarda olduğu gibi, Türk Ceza Kanunu'nun öngördüğü suç teorisine uygun olmak zorundadır. Bu nedenle, gizleme suçunun unsurlarının Türk Ceza Kanunu'nun suç teorisi açısından değerlendirilmesi ve incelenmesi önemlidir.

Suçun Maddi Unsuru

Suçun unsurlarından maddi unsur incelendiğinde, maddi unsur oluşturan öğeler olarak, fiil, netice, nedensellik bağlantısı, fail, suçun konusu, mağdur ve suçun nitelikli unsurları ele alınmaktadır (Artuk, Gökçen ve Yenidünya, 2012:235). Bu öğelerden suçun konusu, suçun faili, fiil ve neticenin incelenmesi önem arz etmektedir.

Gizleme suçunun konusunu, Vergi kanunlarına göre, tutulma, düzenlenme, saklama ve ibraz zorunluluğu bulunan, defter, kayıt ve belgeler oluşturur. Vergi Usul Kanunu'nun m. 171 ve m. 226 arasında düzenlenmiş olan maddeler defter tutma yükümlülüğüne ilişkin, m. 227 ve mük. m. 242 arasında düzenlenmiş maddeler ise belge ve kayıt düzenlenmesi ve kullanılmasına ilişkin hükümleri içermektedir (Taştan, 2013). Vergi Usul Kanunu'nda yer almamakla birlikte diğer vergi kanunlarının tutulması, saklanması ve ibrazını yükümlülük haline getirdiği defter, kayıt ve belgelerle; Maliye Bakanlığı'nın mük. m. 257 gereğince kanunda belirtilenlere ilaveten tutulmasını ve düzenlenmesini uygun gördüğü belgeler de bu suçun konusunu oluşturur (Ok ve Gündel,2002:158).

Buradaki önemli olan husus, bu defterlerin, kayıtların veya belgelerin varlığının, noter tasdik ve kayıtları veya sair suretlerle sabit olması halinde suçun konusu olabilmesidir. Aksi halde, kanuna uygun bir defter tutulmamış veya kayıt yapılmamış sayılır. Mükellefin, vergi kanunlarının zorunlu kılmadığı halde, tutmuş olduğu defterler veya kayıtlar, bu suçun konusu olamazlar.

Defter, kayıt ve belgeleri gizleme suçunun faili, gerçek kişi olabilir. Bazı yazarlarca, bir gerçek kişinin defter, kayıt ve belgeleri gizleme suçunun faili olabilmesi için mükellef olmasının da gerektiği belirtilmektedir. Ancak, Vergi Usul Kanunu m. 359/ a 'da, özel faillik vasfı belirtilmemiştir. Ancak, muhafaza ve ibraz yükümlülüğü bulunan kişilerin mükellef olması nedeniyle, bu suçu gerçekleştirecek failin mükellef olması gerektiği söylenebilse de, bu zorunlu değildir. Vergi suçlarında sadece mükellefin veya vergi sorumlusunun suç faili olacaklarını söylemek doğru olmayacaktır (Çomaklı, 2008:181). Bu nedenle, gizleme suçu özgü bir suç değildir.

Vergi Usul Kanunu m. 256 uyarınca muhafaza ve ibraz zorunluluğu Maliye Bakanlığınca belirlenecek usule uygun olarak, tasdiğe konu hesap ve işlemlerin doğrulanması için gerekli kayıt ve belgelerle sınırlı olmak üzere, bu hesap ve işlemlere doğrudan ya da silsile yoluyla taraf olanlara, defter ve belgelerin tetkiki amacıyla yeminli mali müşavirler tarafından yapılan talepler için de geçerlidir. Bu

nedenle, yeminli mali müşavirler de bu suçun faili olabileceklerdir. Mükellef sıfatına haiz olmamakla birlikte, mükelleflerin usulüne uygun olarak görev verdikleri kişiler de bu suçun faili olabileceklerdir. Tüzel kişiler bu suçun faili olmazlar. Tüzel kişilerin vergi kanunlarının yüklediği ödevleri yerine getirmekle görevli olan kanuni temsilcilerinin; tüzel kişiliği olmayan kuruluşların idarecilerinin veya kanuni temsilcilerinin suçun faili olabilmesi mümkündür (Ok ve Gündel, 2002:163).

Bir suçun oluşmasının en önemli şartı fiildir. Fiilin bulunmaması halinde, diğer unsurların bulup bulunmadığı yönündeki araştırmalar gereksiz olacaktır (Artuk, Gökçen ve Yenidünya, 2012:236). Gizleme ve ibraz etmeme suçunda, fiilin gizleme veya ibraz etmeme olarak değerlendirilmesi için tutulması zorunlu defter, belge ve kayıtların gizlenmesi; defter, belge ve kayıtların varlıklarının noter tasdik kayıtları veya sair suretlerle sabit olması; defter, belge ve kayıtların kanunda belirtilen muhafaza süresi içerisinde ve muhafaza yükümlülüğü bulunurken istenmesi; defter, belge ve kayıtların vergi incelemesi esnasında, yetkili kimselerden gizlenmesi veya ibraz edilmemesi gerekmektedir.

Defter, belge kayıtları gizleme veya ibraz edilmemesi suçunda, diğer vergi kaçakçılığı suçlarının tamamında olduğu gibi vergi ziyayı neticesi aranmamaktadır. 4369 sayılı Kanununun 14. maddesi ile, Vergi Usul Kanunu m. 359 hakkındaki yapılan değişiklik sonrasında, vergi kaçakçılığı suçlarında vergi ziyayının aranması kanuni unsur olmaktan çıkarılmıştır. Gizleme veya ibraz etmeme suçu, zarar neticesini değil tehlike neticesi doğuran bir suçtur. Failin gizleme fiili ile, vergi incelemesi gibi vergi denetim araçları etkin kullanılmayacak, vergilendirmeye ilişkin işlem ve muamelelerin gerçek mahiyetleri tespit edilemeyecektir.

Vergi Usul Kanununa göre tutulması mecburi olan defterlerin vergi incelemesi yapmaya yetkili olanlara herhangi bir sebeple ibraz edilmemesi re'sen takdir nedeni olarak sayılmıştır (Vergi Usul Kanunu). Vergi inceleme elemanı defter ve belgelerini ibraz etmeyen mükellefin ilgili dönem matrahını harici karineleri dikkate alarak re'sen takdir ve tespit eder. Ancak, re'sen takdir işlemi, vergi takdirine yetkili kılınmış kişilere hiç bir zaman keyfi bir matrah takdir edilmesi hakkı vermeyecektir. İnceleme elemanı olayın durumuna göre her türlü tekniği kullanarak gerekli inceleme ve araştırmayı yapmak suretiyle mükellefin ödemesi gereken vergiyi tespit etmek zorundadır. Re'sen takdir nedeninin bulunması durumunda mükellefe Vergi Usul Kanunu m. 352 uyarınca kesilecek usulsüzlük cezası iki kat olarak uygulanacaktır.

İbraz mecburiyetine uyulmaması halinde Vergi Usul Kanunu mük. m. 355 uyarınca özel usulsüzlük cezası kesilir. Özel usulsüzlük cezasının kesilmesine rağmen ibraz mecburiyetine uymayanlar hakkında yeniden süre verilerek bu mecburiyetleri yerine getirmelerinin tebliğ olunması ve verilen sürede de ibraz mecburiyetine uyulmaması halinde özel usulsüzlük cezalarının bir kat artırılarak uygulanması gerekmektedir. En önemli sonuç ve uygulanacak yaptırım ise Vergi Usul Kanunu m. 359/a-2 hükmü gereğince 18 aydan 3 yıla kadar uygulanan hapis cezası yaptırımıdır.

Suçun Manevi Unsuru

Ceza hukukunda kişinin sorumluluğuna gidilebilmesi, yalnızca kanuni tipte yer alan fiili gerçekleştirilmesi ile değil bunun yanında haksızlık teşkil eden bu fiil ile arasındaki manevi ya da psikolojik bağın kurulmasını da gerekli kılmaktadır (Koca ve Üzülmüş, 2010:178). Manevi unsur olmaksızın kişiye sadece fiili işlemi nedeniyle ceza verilemeyecektir. Türk Ceza Kanunu'nda manevi unsur; kast, olası kast, bilinçli taksir ve basit taksir olmak üzere dört farklı şekilde karşımıza düzenlenmiştir.

Kural olarak bir suçun varlığı, kanuni tipte yer alan unsurların bilerek ve istenerek gerçekleştirilmesine bağlanmıştır (Türk Ceza Kanunu m. 21/f. 1). Gizleme veya ibraz etmeme suçu için genel kastın varlığı yeterlidir. Gizlemedeki amaç önem taşımamaktadır (Ok ve Gündel, 2002:163). Mücbir sebep hali kastı ortadan kaldıracaktır.

Hukuka Aykırılık Unsuru

Hukuka aykırılık unsuru, fail tarafından gerçekleştirilen ve kanuni suç tipine uygun fiilin hukuk düzenince yasaklanması, mübah sayılmaması (Dönmezer ve Erman, 1978:2) ve yalnızca Türk Ceza Kanunu açısından değil bütün hukuk düzeni ile çelişki ve çatışma durumunda olması manasına gelmektedir (Koca ve Üzülmöz, 2010:262). Bu bakımdan bir fiilin suç olarak kabul edilebilmesi için gerekli bir diğer unsur hukuka aykırılık unsurudur. Fiilin tüm hukuk düzeni ile çelişmesi onun tüm hukuk düzenine aykırı olması demektir. Zira hukuka aykırılık bir bütün olup; Türk hukuk sistemi içerisindeki bir kurala uygunluk arz eden fiil, Türk Ceza Kanunu bağlamında suç olarak kabul edilemeyecektir.

Fiilin hukuka aykırılığını ortadan kaldıran sebepler, “*hukuka uygunluk sebepleri*” olarak isimlendirilmekte olup; fiilin, kanunda öngörülen hukuka uygunluk sebeplerinden bir ya da bir kaçının bulunduğu hallerde gerçekleşmesiyle, artık fiil hukuka aykırı olarak nitelendirilememektedir. Türk Ceza Kanunu’nda ve Ceza Muhakemesi Kanunu m. 223’te yer alan hükümler birlikte değerlendirildiğinde dört adet hukuka uygunluk sebebinin bulunduğu söylenebilir. Bunlar; *kanunun hükmünü yerine getirme* (Türk Ceza Kanunu m. 24/1), *meşru savunma* (Türk Ceza Kanunu m. 25/f. 1), *hakkın kullanılması* (Türk Ceza Kanunu m. 26/f. 1) ve *ilgilinin rızasıdır* (Türk Ceza Kanunu m. 26/f. 2). Failin fiili gerçekleştirdiği sırada, sayılan bu dört hukuka uygunluk sebebinden birinin bulunması halinde, suç unsurunun bulunmaması nedeniyle, Ceza Muhakemesi Kanunu m.223 gereğince beraat kararı verilecektir. Gizleme veya ibraz etmeme suçu açısından mükellefin yararlanabileceği bir hukuka uygunluk sebebinin gerçekleşmesi imkanı bulunmamaktadır.

GİZLEME VE İBRAZ ETMEME SUÇUNUN ANAYASA’YA AYKIRILIĞI SORUNU

Anayasa hukuk sistemleri içerisindeki en üstün norm olarak kabul edilir. Dünyadaki birçok ülkenin anayasal sisteminde, kanunların Anayasa’ya uygun olup olmadığının, yargı organları tarafından denetlendiğini görmekteyiz. Bizim anayasal sistemimizde bu görev Anayasa Mahkemesi’ne verilmiştir. Anayasa Mahkemesi 1982 Anayasasında düzenlenmiş olan yüksek mahkemelerden bir tanesidir. Anayasa Mahkemesi Anayasa’ya aykırı yasaları iptal ederek “anayasanın üstünlüğü” ilkesinin hayata geçirir.

Yasama organı gibi, yürütme organı da Anayasa ile bağlıdır. İdari yargı, idarenin eylem ve işlemlerinin hukuka uygunluğunu denetlerken aynı zamanda idarenin Anayasa’ya uygun hareket etmesini sağlamak zorundadır. Yargı organı açısından da hukuk sistemindeki en üstün norm Anayasa’dır. Yargıçlar, önlerine gelen davalarda yasaları uygularken, uyumsuzlukları çözerken veya “Türk Milleti” adına cezalandırma yetkisini kullanırken hep Anayasa’nın çizdiği çerçeve içinde hareket etmek mecburiyetindedirler. Devlet organları dışındaki tüm özel ve tüzel kişiler de “anayasanın üstünlüğü” ilkesine saygı göstermek zorundadır. Bütün bunların ötesinde Anayasa’nın üstünlüğü, Anayasa’nın kanunlardan daha zor değiştirileceği anlamına da gelir. Örneğin, anayasaların bazı maddelerinin değiştirilmesi yasaklanabilir, Anayasa’da değişiklik yapılması için yasama organında yasaları değiştirmek için aranan çoğunluktan daha fazla bir çoğunluk aranabilir veya anayasa değişikliklerinin yürürlüğe girmesi için halkoylamasına sunulması şartı konabilir. Bütün bu yöntemler değiştirilme açısından da anayasaların hukuk sistemindeki diğer kurallardan üstün olmasını sağlar.

Hukuk düzenimizde yer alan hukuk normları, hiyerarşik düzen içerisinde bir piramit şeklinde sıralanmak istenilirse, piramidin en üstünden en aşağısına doğru anayasa, uluslararası antlaşmalar, kanunlar, tüzükler, yönetmelikler ve adsız düzenleyici işlemler olarak sıralanacaktır.

Anayasa’nın m. 148’e göre, Anayasa Mahkemesi, kanunların, kanun hükmünde kararnamelerin ve Türkiye Büyük Millet Meclisi İçtüzüğü’nün Anayasa’ya şekil ve esas bakımlarından uygunluğunu denetlemekle görevlidir. Anayasa değişikliklerini ise sadece şekil bakımından incelemekte ve denetlemektedir. Ancak, olağanüstü hallerde, sıkıyönetim ve savaş hallerinde çıkarılan kanun hükmünde

kararnemelerin şekil ve esas bakımından Anayasa'ya aykırılığı iddiasıyla, Anayasa Mahkemesi'nde dava açılmamaktadır.

Defter, belge ve kayıtları gizleme veya ibraz etmeme suçunun düzenlendiği Vergi Usul Kanunu m. 359 /a bendinin, anayasaya aykırı olduğu tartışmaları yer almaktadır. Bu görüşü ilk defa ortaya koyan ve özgün bir hale getiren yazar Billur Yaltı'dır (Donay, 2008:133). Tartışmaların özünde, gizleme veya ibraz etmeme suçunun temel insan hak ve hürriyetlerinden bir tanesi olan "susma hakkı" bulunmaktadır.

Susma hakkı adil yargılanma hakkının önemli bir unsuru olarak karşımıza çıkmaktadır. Hak arama hürriyeti olarak da isimlendirilen adil yargılanma hakkı, en temel insan haklarından birisi olarak kabul edilmektedir. Çağdaş ülkelerin anayasalarında yer alan, hukuk davaları, ceza davaları hatta idari işlem ve faaliyetlerde dahi uygulanması gerektiği ifade edilen bir kavramdır. Adil yargılanma hakkı ile ilgili, hakkın kapsamına dâhil edilmesi gereken unsurlar eklenerek yapılan birçok tanımlama bulunmaktadır. *Adil yargılanma hakkı* özünde, siyasi iktidarın başta ceza hukuku ve ceza muhakemesi hukukunun ilkeleri olmak üzere, hukukun genel ilkelerine uygun norm oluşturması, bu normlara uygun yargılama yapması ve yine bu normlara uygun icrai faaliyette bulunmasını içerir.. Bu anlamıyla adil yargılanma hakkı, aynı zamanda devletin yasama, yürütme ve yargı erklerini bağlayan genel bir hukuk kuralı olarak göze çarpmaktadır (Aydın, 2010).

Geniş bir tanımlama yapacak olursak, adil yargılanma hakkı, herkesin kanun koyucunun meşru kıldığı tüm araç ve yollardan istifade ederek, bağımsız ve güvenceli mahkemeler önünde haklarını ararken, yargılamanın usul ve esas ilkelerine uygun bir şekilde başlatılıp, yürütülüp, makul bir sürede sonuçlanmasını istemek, bu yargılama sürecinin istisnaları saklı olmak koşuluyla (genel ahlak ve kamu düzeni istisnaları) açık olmasını istemek (alenî yargılama) ve yargısal süreç içindeki her türlü kararın gerekçeli olarak yazılmasını ve buna itiraz edebilecek bağımsız mercilerin olmasını, yargılama süreci boyunca insana yakışır ölçü ve seviyede muamele görmeyi istemek ve beklemek hakkıdır. Saymış olduğumuz bu unsurların genişletilmesi daha adil bir yargılanma sisteminin ve düzeninin varlığını gösterecektir.

Adil yargılanma hakkının, bireysel temel hak ve özgürlüklerin güvence altına alınması anlamında hukukça tanıdığı ilk belgenin, 1215'te imzalanan ve 63 maddeden oluşan *Magna Carta Libertatum olduğu ifade edilmektedir* (Başaran, 2007:7). Bizdeki adil yargılanma hakkı ile ilgili ilk gelişme, 1876 tarihli Kanun-i Esasi ile yargılamanın aleniliği, savunma hakkı, merci kaideleri ve olağanüstü mahkemeler ile ilgili genel hükümler yasal statüye kavuşturulmasıdır. 1924 tarihli Teşkilat-ı Esasiye Kanunu ile mahkemelerde yargılamanın aleniliğiyle herkesin mahkeme huzurunda haklarını savunmak için gerekli gördüğü meşru vasıtaları kullanmakta serbest olduğu hükümleri düzenlenmiştir. 1961 Anayasası'nın 33. maddesiyle "*Cezaların Kanuni ve Şahsi Olması; Zorlama Yasağı*" başlığı altında, "*adil yargılanma hakkı*" ve susma hakkı aynı isim altında olmasa da içerik olarak düzenlenmiştir (Başaran, 2007:12).

1982 Anayasası'nın 9. maddesinde, Yargı yetkisinin, Türk Milleti adına bağımsız mahkemelerce kullanılacağı hüküm altına alınmıştır. "Hak Arama Hürriyeti" başlıklı 36. Maddesinde, herkesin, meşru araç ve yollardan faydalanmak suretiyle yargı mercileri önünde davacı veya davalı olarak iddia ve savunma ile adil yargılanma hakkına sahip olduğu, hiçbir mahkemenin, görev ve yetkisi içindeki davaya bakmaktan kaçınmayacağı belirtilmektedir. "Kanuni Hakim Güvencesi" başlıklı 37. maddesinde, hiç kimsenin kanunen tabi olduğu mahkemeden başka bir merci önüne çıkarılamayacağı, bir kimseyi kanunen tabi olduğu mahkemeden başka bir merci önüne çıkarma sonucunu doğuran yargı yetkisine sahip olağanüstü mercilerin kurulamayacağı hüküm altına alınmıştır. "Suç ve Cezalara İlişkin Esaslar" başlıklı 38. maddesindeki düzenlemeye göre, kimse, işlendiği zaman yürürlükte bulunan kanunun suç saymadığı bir fiilden dolayı cezalandırılmayacak; kimseye suçu işlediği zaman kanunda o suç için konulmuş olan cezadan daha ağır bir ceza verilemeyecektir. Suç ve ceza zamanlaşımı ile ceza mahkûmiyetinin sonuçları

konusunda da aynı durum geçerli olacaktır. Ceza ve ceza yerine geçen güvenlik tedbirlerinin ancak kanunla konulması gereklidir.. Suçluluğu hükmen sabit oluncaya kadar, kimse suçlu sayılamayacaktır. Hiç kimse kendisini ve kanunda gösterilen yakınlarını suçlayan bir beyanda bulunmaya veya bu yolda delil göstermeye zorlanamaz. Kanuna aykırı olarak elde edilmiş bulgular, delil olarak kabul edilemez. Ceza sorumluluğu şahsidir. Hiç kimse, yalnızca sözleşmeden doğan bir yükümlülüğü yerine getirememesinden dolayı özgürlüğünden alıkonulamaz. Ölüm cezası ve genel müsadere cezası verilemez. İdare, kişi hürriyetinin kısıtlanması sonucunu doğuran bir müeyyide uygulayamaz (Silahlı Kuvvetlerin iç düzeni bakımından bu hükme kanunla istisnalar getirilebilir). Uluslararası Ceza Divanına taraf olmanın gerektirdiği yükümlülükler hariç olmak üzere vatandaş, suç sebebiyle yabancı bir ülkeye verilemez.

1948'de Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nun İnsan Hakları Evrensel Bildirisi'ni kabul etmiştir. Bildirinin 10. maddesinde adil yargılanma hakkına yer verilmiştir. Buna göre, “*Herkes, haklarının vecibelerinin veya kendisine karşı cezai mahiyette herhangi bir istinadın, tespitinde, tam bir eşitlikte, davasının bağımsız ve tarafsız bir mahkeme tarafından nasafetle ve açık olarak görülmesi hakkına sahiptir*”.

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi “*adil yargılanma hakkı*” başlıklı 6. maddesinde de, adil yargılanma hakkına ve adil yargılanma hakkını sağlayacak asgari unsurların neler olduğuna yer verildiği görülmektedir.

Adil yargılanma hakkını diğer temel haklardan ayıran özellik, “yargı”ya ilişkin ilkeler içermesidir. Diğer temel hak ve hürriyetlerde, yargıya karşı koruma öngörülmemişken adil yargılanma hakkı ile yargı erki de hukukla sınırlanmıştır. Bu durum, özellikle adil yargılanma hakkı açısından uluslararası-ulus üstü korumayı da önemli hale getirdiği vurgulanmaktadır (Başaran, 2007:30). Birleşmiş Milletler ve Avrupa Konseyi gibi üst düzey kuruluşlar tarafından hukuki koruma altına alınmasını bu açıdan değerlendirmek faydalı olacaktır.

Adil yargılanma hakkının önemli bir unsuru olarak görülen susma hakkının özünde, kovuşturma makamlarının sanığın iradesine karşı zorlama ve baskı yoluyla elde edilen delillere dayanarak hareket etmeleri yasaklanmaktadır (Aydın, 2010). Susma ve kendi kendini suçlamama hakkından, AİHS'nin 6. maddesinin 1. fıkrasında zımnen, Anayasanın 38. maddesinde de “*hiç kimse kendisini ve kanunda gösterilen yakınlarını suçlayan bir beyanda bulunmaya veya bu yolda delil göstermeye zorlanamaz*” şeklinde açık bir biçimde ifade edilmektedir.

Susma hakkı ile, bir suç şüphesi bulunan kişinin, bu suç ile ilgili olarak sessiz kalma tercihinin devletin soruşturma veya kovuşturma makamlarını işgal edilen kişiler tarafından saygı duyulması ve bu hakkın ihlal edilmemesini güvence altına alması sağlanmaktadır (Kocaoğlu, 2011).

Susma hakkı, suç şüphesi yüklenen kişilerin kendi aleyhine delil vermemesi ve sessiz kalmasının aleyhine delil oluşturmaması ve kendi mahkûmiyetine yardımcı olmaya mecbur bırakılmamasına güvence getirmektedir. Susma hakkı, Anayasa'nın 38. maddesinde “*suçluluğu hükmen sabit oluncaya kadar, kimse suçlu sayılamaz*” şeklindeki dördüncü fıkrasında ifade edilen, *masumiyet karinesinin* de tamamlayıcı unsuru olarak görülmektedir. Anayasadaki düzenleme ile susma hakkı, bireyin anılan temel hak ve özgürlüğünü güvence altına almaktadır. İsnatla, yani suç şüphesi ile başlayan susma hakkı, kişiye zor yöntemler uygulanmasının sınırlarını çizecektir. Soruşturma aşaması dâhil bir kişiye kendi aleyhine delil vermesi yönünde zor yöntemler kullanılması, susma hakkının ihlali anlamının taşıyacaktır (Şenyüz, 2013).

Ülkemizde, kanunların Anayasa'ya aykırılığı konusunda, iki farklı yargısal denetim usulü uygulanmaktadır. Bu denetim usullerinden bir tanesi Anayasa m. 148, m. 150 ve m. 151'de düzenlenen soyut norm denetimi (iptal davası)'dır. Soyut norm denetimini, Anayasa'da belirtilen bazı siyasi organların, bir kanun aleyhinde Anayasa Mahkemesi'nde dava açmalarıyla gerçekleştirilmektedir. Bu

denetimde, kanunun uygulandığı somut bir dava bulunmamaktadır. Bu nedenle, bu denetime soyut norm denetimi denilmektedir (Özbudun, 2011:424).

Diğer denetim yolu ise somut norm denetimi (itiraz yolu)'dur. Anayasa m. 152'de düzenlenmiştir. Bu denetimin söz konusu olabilmesi için, bir mahkemede görülmekte olan dava sırasında, davaya uygulanacak bir kanun hükmünün Anayasa'ya aykırı olduğunun görülmesi gerekmektedir. Anayasa aykırılık iddiasını, davanın tarafları ileri sürebileceği gibi; mahkeme de re'sen Anayasa'ya aykırı görerek denetim yolunun başlamasını sağlayabilecektir (Özbudun, 2011:427).

Defter, belge ve kayıtların gizlenmesi veya ibraz edilmemesi suçunun düzenlendiği Vergi Usul Kanunu m. 359 / a- 2 bendinin, hürriyeti bağlayıcı ceza ile cezalandırılması konusunda ve adil yargılanma hakkı ve susma hakkı konusunda, Anayasa'ya aykırılık teşkil ettiği iddiasıyla, Ankara 7. Asliye Ceza Mahkemesi ve Adana 8. Asliye Ceza Mahkemesi tarafından Anayasa Mahkemesi'ne başvurulduğunu görmekteyiz.

Gizleme veya ibraz etmeme suçuna ilişkin olarak, faille hapis cezası uygulanmasının, ekonomik suça ekonomik ceza verilmesi gerektiği gerekçesi ve Anayasa m.38/f. 8'de belirtilen "Hiç kimse, yalnızca sözleşmeden doğan bir yükümlülüğü yerine getirememesinden dolayı özgürlüğünden alıkonulamaz" hükmüne aykırılığı iddiasıyla Ankara 7. Asliye Ceza Mahkemesi'nce, başlatılan somut norm denetiminde, Anayasa Mahkemesi, "kuralla, vergi kanunlarına göre tutulan veya düzenlenen ve saklanma ve ibraz mecburiyeti bulunan defter, kayıt ve belgelerin vergi incelemesine yetkili kişilere ibraz edilme yükümlülüğünün yerine getirilmemesi eylemi müeyyideye bağlanmıştır. Kuralda belirtilen hürriyeti bağlayıcı ceza, devlet ile vergi mükellefi arasında sözleşmeden doğan bir yükümlülüğün değil, kanunda belirtilen şartların yerine getirilmemesinden doğan bir yaptırımdır. ... İptali istenen kuralla getirilen özgürlüğün kısıtlanması idarî bir uygulama sonucu olmayıp, kanunda belirtilen şartların yerine getirilmemesinden dolayı bağımsız yargı kararı ile hükme bağlanacak olan bir yaptırımdır. ... Anayasa ve yasalarla kamu giderlerinin karşılanabilmesi için herkese ödev olarak öngörülen vergi ödeme yükümlülüğünün, zamanında ve eksiksiz yerine getirilmesi durumunda kanunlarla idareye yüklenen kamu hizmetlerinin aksatılmadan sürdürülmesi mümkün olacaktır. Bunun sağlanması için de Anayasanın 38. maddesi ve ceza hukukunun genel ilkeleri gözetilerek para cezalarında yanında özgürlüğü bağlayıcı cezalar konulmasında hukuk devleti ilkesine aykırılık yoktur" gerekçesiyle "defter, kayıt ve belgeleri gizleyenler" yönünden hapis cezası uygulanmasına yönelik kuralın Anayasa'ya aykırı olmadığına oy birliği ile karar vermiştir (Anayasa Mahkemesi, 11.03.2003).

Anayasa Mahkemesi'nin bu kararında, adil yargılanma hakkı ve susma hakkı çerçevesinde hiçbir değerlendirme yapmamış olması eleştirilmiştir. Eleştirinin özünde, karar tarihinde anayasa metninde var olan terimler ve ilgili düzenlemelerin değerlendirilmemiş olması, alt mahkeme gerekçesinde susma hakkına hiçbir referansta bulunulmaması yatmaktadır. Anayasa Mahkemesi, karar verirken gerekçe ile bağlı değildir. Buna rağmen, Anayasa Mahkemesinin adil yargılama konusunda değerlendirme yapmaması eleştirilmektedir (Yaltı, 2005).

Anayasa'nın m. 152/f. 4 hükmü gereğince, Anayasa Mahkemesi'nin işin esasına girerek verdiği red kararının Resmî Gazete'de yayımlanmasından sonra on yıl geçmedikçe aynı kanun hükmünün Anayasa'ya aykırılığı iddiasıyla tekrar başvuruda bulunulamaz. Ancak, Adana 8. Asliye Ceza Mahkemesi tarafından, aynı bent hakkındaki yeniden başlatılan somut norm denetimi bakımından, on yıllık sürenin geçmemiş olduğunu görmekteyiz. Somut norm denetimi yapılan iki başvuruda, Vergi Usul Kanunu'nun 359. maddesindeki hükmün farklı bölümlerinin Anayasa'ya aykırılığı ileri sürüldüğünü görmekteyiz. İlk yapılan başvuruda Vergi Usul Kanunu 359. maddesinin a bendinin 2 sayılı alt bendindeki "altı aydan üç yıla kadar hapis cezası hükmolünür" ibaresinin "defter, kayıt ve belgeleri gizleyenler" yönünden Anayasa'ya aykırılığı iddia edilmiştir. İkinci başvuruda ise, Vergi Usul Kanunu'nun 359. maddesinin a bendinin 2 numaralı alt bendindeki "gizleyenler hakkında altı aydan üç

yıla kadar hapis cezası hükmolunur” bölümünün anayasaya aykırılığı ileri sürülmüştür. İtirazın gerekçesinde ise, söz konusu hükmün Anayasanın 38/5. maddesi çerçevesinde susma hakkının ihlali niteliğinde olduğu belirtilmiştir.

Her iki başvurunun, aynı kanun hükümlerine ilişkin başlatılmasına rağmen, farklı gerekçe ve referanslara dayandığı ve farklı konularda Anayasa mahkemesi tarafından incelendiğini görmekteyiz (Üstün, 2011).

Susma hakkı kelime anlamıyla sözle yapılacak açıklama ve ifadelerde bulunmaya zorlanamamak şeklinde anlaşılmaya müsait ise de söz dışındaki belge ve delilleri de içeren bir kapsama sahip bulunmaktadır. Defter ve belgeleri ibraz etmeme eylemi sonucunda ortaya çıkan gizleme suçu kapsamında açılan soruşturmada gizleyen gizlediklerini açıklamaya zorlanmaması gerekliliği, tam olarak klâsik anlamdaki susma hakkını ifade edeceği belirtilmektedir (Şenyüz, 2013). Bir kişinin kendi aleyhine delil vermesini sağlayacak şekilde “zorlayıcı” yöntemlere başvurulması, susma hakkının ihlal edecektir. Bu durum, “zorlama” şeklinde gerçekleşecek her türlü baskının susma hakkının ihlal etmede unsur olduğu anlamını barındırmaktadır. Vergi idaresinin bilgi toplaması ve denetimi esnasında değil, bilgi toplama ve denetimi için zor kullanmaya başvurduğu anda, susma hakkının ihlal edilmesi başlar. Bu açıdan vergi yükümlüsünün susma hakkı, hem ifade hem de defter ve belgeleri vermeyi reddetmeye ilişkin bir koruma alanı yaratacağı, susan ve kendi aleyhine delil vermeyi reddeden vergi yükümlüsünün para veya hapis cezasına çarptırılmasının, susma hakkının ihlali anlamına geldiği ifade edilmektedir (Yaltı, 2005).

Kişinin kendini suçlar mahiyette ifade, bilgi, belge vermemesi halinde, uygulanacak her türlü yaptırımın (idari para cezası veya hapis cezası), “zorlama” anlamına geleceği ve susma hakkını ihlal edeceği düşünülmektedir. Vergi yükümlüsünün vergi idaresince istenen bilgi veya belgeleri vermemesinin suç ya da kabahat oluşturacak bir fiil olması, bu fiilin para veya hapis cezasına bağlanması, her iki ceza türünde de “tehdit” unsurunun bulunmasından dolayı, susma hakkını ihlal edeceği ifade edilmektedir (Yaltı, 2005).

Anayasa Mahkemesi’ne yapılan susma hakkı doğrultusundaki başvuruda, hem Vergi Usul Kanunu’nun 359. maddesinin (a) bendinin 2 numaralı alt bendi uyarınca mükellefin, defter ve belgelerini vergi denetimi sırasında ibraz etmemesi nedeniyle oluşan eyleminin suç kabul edilmesinin, Anayasa’nın 38. maddesine aykırı olduğunun hem de Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’nin altıncı maddesine de uygun bir düzenleme olmadığı ileri sürüldüğünü görmekteyiz.

Anayasa Mahkemesi kararında, vergi suç ve cezalarında amacın, vergi yasalarının iyi biçimde uygulanarak vergi borçlarının tespiti, zamanında ve eksiksiz ödenmesinin sağlanması ve böylece devletin gelir kaynaklarının güvence altına alınması olduğunu ifade etmiştir. Bu nedenle defter tutma, saklama ve ibraz etme ödevlerine uyulmamasının suç kabul edilmesinin, vergi borcunun tespiti ve sonuçta ödenmesini sağlayarak vergi kaybını önlemek, kamu hizmetlerinin finansmanı için gerekli fonların toplanması suretiyle kamu yararını sağlamak için olduğunu; kamu hizmetlerinin finansmanına, vergiler aracılığıyla katılmak bireylere yüklenen Anayasal bir ödev olduğunu, yasalar ile yükümlülerin ve onlarla hukuki ilişkide bulunan üçüncü kişilerin vergi ile ilgili kayıtlarının denetlenmesi amacıyla kimi defter, kayıt ve belgeleri tutmak, saklamak ve istenildiğinde yetkililere ibraz etmek zorunluluğuna uyulmamasının *suç olarak kabul edilmesi ile suçla itham edilmenin* birbirinden farklı durumlar olduğunu gerekçe olarak belirtmiştir.

Anayasa Mahkemesi, vergi ile ilgili defter tutma, saklama ve ibraz etme zorunluluğunun, yasalarla yükümlülere verilen bir görev olduğunu, bu görevlerin yerine getirilmediği takdirde suç oluşacağını, itiraz konusu kural yani defterlerin tutulmasının ve bu defterlerin istendiğinde ibraz edilmesinin zorunlu kılınmasının, mükellefin Anayasa’nın 38. maddesinin beşinci fıkrasında öngörülen,

kendisini suçlama ve bu yolda delil göstermeye zorlanma olarak nitelendirilemeyeceğini ifade etmiştir (Anayasa Mahkemesi, 31.01.2007).

Mükelleflere getirilen defter ve belgeleri ibraz zorunluluğu ile ibrazdan kaçınmayı içeren susma hakkı, normların çatışma alanını oluşturduğu ifade edilmektedir. Susma hakkı ile devletin kamu düzenini koruma hakkının birbiri ile çatıştığı düşünülmektedir (Donay, 2008:134). Çatışan iki değerden hangisine üstünlük verileceği karışık bir mesele olduğu; meseleyi karışık hale getiren çatışan değerlerin ise birinin bireyin hayatı; diğerinin ise, devletin özellikle vergisel alandaki işleyişi bakımından taşıdığı önemle ilgili olduğu düşünülmektedir (Şenyüz, 2013). Ancak, , susma hakkının çağdaş toplumlarda bireyin müdahale edilemeyecek ve sürekli güvence altında tutulması gereken bir hakkı olarak kabul edilmesi gereken temel hak ve hürriyetlerden birisi olarak kabul edildiği ve devlete bu hakka müdahale yetkisinin tanınmayacağı hassasiyetinin bulunması gerekliliği göz ardı edilmemelidir.

Anayasa Mahkemesi, Ankara 7. Asliye Ceza Mahkemesi'nce (hapis cezası verilmesine ilişkin itiraz) yapılan Anayasaya aykırılık itirazını, oy birliği ile reddederken; Adana 8. Asliye Ceza Mahkemesi tarafından yapılan itirazı (susma hakkına ilişkin) oy çokluğu ile reddetmiştir.

Susma hakkına ilişkin itirazda verilen kararda, bir üyenin, hukuk devletinde kanun koyucunun takdir yetkisinin mutlak olmadığını ve Anayasa ile hukukun genel ilkelerini gözetme mecburiyetinde bulunması gerektiğini belirtmiş, bu nedenle iptali istenen kuralın, ölçülülük ve eşitlik ilkeleri açısından da incelenip, Anayasa'nın 2, 10 ve 38. maddelerine uygunluk açısından da değerlendirilmesi gerektiği vurgulamış ve çoğunluk kararına katılmamıştır.

Anayasa Mahkemesi üyesi Osman Alifeyyaz PAKSÜT'ün karşı oy yazısında önemli tespitlere yer verdiğini görmekteyiz. Defter ve belgeleri tutması rağmen, inceleme sırasında vergi incelemesine yetkili kimselere defter ve belgelerin ibraz etmeyen mükellefe suç isnadı yüklenerek hapis cezası verilirken; defter ve belgeleri hiç tutmayan mükellef hakkında sadece idari nitelikli bir cezanın öngörülmüş olması bu tespitler içerisinde en önemlisi olarak ortaya çıkmaktadır. Bu husus doktrinde de bazı yazarlarca eleştirilmiştir (Üstün, 2011:374).

Defter ve belgeleri hiç tutmama fiili ile, gizleme veya ibraz etmeme fiillerinin her ikisi de mükelleflerin işlemlerinin defterler üzerinden denetimini imkansız kılmakta, pek çok kanuna aykırı işlemin ispatını ve takibini güçleştirmektedir. Ayrıca, mükelleflerin defter tutmama halinde ve mevcut defterleri gizleme veya yok etme hallerinde benzer iç güdülere sahip olduğunu söylemek zor değildir. Mükellefler yasadışı faaliyetlerini ve/veya vergi kanunlarına aykırı hareketlerini gizlemek amacıyla ya hiç defter tutmamak ya da tuttukları defterleri gizlemek/yok etmek suretiyle ibrazdan kaçınmaktadırlar. Her iki fiil sonucunda da denetim ve ispat açısından çeşitli zorluklar bulunması muhtemeldir. Buna rağmen, birinci fiilin basit bir usulsüzlük olarak değerlendirilmesi ve yaptırımının idari para cezası olması ile ikinci fiilin kaçakçılık suçu kapsamında değerlendirilerek hapis cezası ile cezalandırılması önemli bir dengesizlik olarak göze çarptığı ve bu nedenle anlaşılmasının zor olduğu konusunda yazarlarca görüşler bulunmaktadır (Batun, 2013).

Özellikle, mükellefin Vergi Usul Kanunu m. 359/ b deki daha fazla cezanın öngörüldüğü kaçakçılık suçlarının işlendiğine dair delillerin ortaya çıkmasını engelleme çabasına yönelik olarak, ilgili defter ve belgeleri gizlemesi muhtemeldir. Örneğin, sahte fatura düzenlemiş bir tacir, buna ilişkin fatura koçanını veya ilgili defteri gizleyebilir. Susma hakkı burada devreye girecektir.

Anayasanın m. 2'de belirtilen *hukuk devleti ilkesine*, 10. maddesinde belirtilen *eşitlik ilkesine* ve 38. maddesinde koruma altına alınan adil yargılanma hakkının bir unsuru kabul edilen susma hakkı güvencesine, gizleme veya ibraz etmeme suçuna ilişkin Vergi Usul Kanunu'nun 359. maddesi ters düşen ve aykırı olan bir kanun düzenlemesidir.

Defter ve belge ibraz etmemenin yaptırımsız kalmaması, yükümlülüklerini yerine getiren mükellefler ile yerine getirmeyen mükelleflerin birbirinden ayrılması gereklidir. Defter ve belge ibraz edilmemesine keyfiyetine karşı, kamu güvenliği ve ülkenin ekonomik refahının sağlanması, dirlik ve düzenin korunmasına imkân verecek mali kaymakların sağlanması için bir kamu otoritesinin müdahalesinin gerekli olduğu vurgulanmaktadır. Devletin defter ve belge ibraz etmemeye (gizlemeye) tam sessiz kalması düşünülemez. Belirtilen ihtiyacı gidermek açısından demokratik bir toplumda zorunlu olan ölçüler ve kanunla öngörülmüş olmak koşuluyla belirli düzenlemelere yer verilmesi gerekmektedir. Bu doğrultuda, gizleme fiilinin suç olmaktan çıkartılması ve fiilin özel usulsüzlük kabahatine ilişkin para cezası dışında çeşitli idarî tedbirlerle desteklenecek şekilde farklılaştırma yoluna gidilmesinin ihlali engelleme yolunda faydalı olacağı ileri sürülmektedir (Şenyüz, 2013).

AVRUPA İNSAN HAKLARI SÖZLEŞMESİ ÇERÇEVESİNDE GİZLEME VE İBRAZ ETMEME SUÇUNUN DEĞERLENDİRİLMESİ

Anayasa Mahkemesine yapılan susma hakkı ile ilgili başvuruda, Vergi Usul Kanunu'nun 359. maddesinin (a) bendinin 2 numaralı alt bendi uyarınca mükellefin, defter ve belgelerini vergi denetimi sırasında ibraz etmemesi nedeniyle oluşan eyleminin suç kabul edilmesinin, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 6. maddesine de uygun bir düzenleme olmadığı ileri sürülmüştür (Üstün, 2011:378). Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin 6. maddesinde adil yargılama hakkı sağlanabilmesi için gerekli unsurlar düzenlenmektedir.

Sözleşmede adil yargılanma hakkı ile ilgili bir tanıma yer verilmemiştir. Ancak, m. 6'da adil yargılanma hakkı ile ilgili belirtilen hallerin gerçekleşmesi amaçlanmıştır. Düzenleme üç fıkradan oluşmuş, birinci fıkroda genel hükümlere, ikinci fıkroda masumiyet karinesine ve üçüncü fıkroda sanığın sahip olduğu haklara yer verilmiştir. Terim olarak çok geniş olan adil yargılanma hakkının yorumunda çıkabilecek problemler sebebi ile bazı hakların ayrıca belirtilmesi ihtiyacı duyulduğu görülmektedir. İkinci ve üçüncü fıkra bu amaca hizmet etmektedir. Maddede getirilen minimum ifadesi sebebi ile bu hakların sınırlı olmadığı anlaşılmaktadır. Adil yargılanma hakkının sınırlarının çizilmesinde, özellikle mahkeme kararlarının önemli rolü bulunmaktadır (Üzeltürk, 2002). Sözleşmenin adil yargılanma ile ilgili 6. maddesinin, ceza hukuku anlamındaki suç ve cezalarda uygulanabilecektir. Düzenleme, idari yaptırımlara ilişkin hükümler getirmemektedir (Üstün, 2011:379).

Adil yargılanma hakkı ve susma hakkı ile ilgili Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi tarafından verilen kararlar bulunmaktadır. Anayasa Mahkemesi'ne yapılan başvuru gerekçesinde, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi I.J.L, G.M.R ve A.K.P.'nin İngiltere aleyhine açtığı davada 19/09/2000 tarihli 29522/95 sayılı kararı ile "... şirket devrini soruşturan müfettişlere cezai yaptırım tehdidi ile verilen ifadedeki beyanların yargılama sırasında kullanılmasının adil yargılanma hakkının ihlali sonucunu doğuracağını" belirtmiştir. Ayrıca, Averill in İngiltere aleyhine açtığı davada 06/06/2000 tarihli karar ve Quinn'in İrlanda aleyhine açtığı davada 21/12/2000 tarihinde verilen karar ile sanığın susma hakkının aleyhine delil olarak kullanılıp mahkumiyetine gidilmesini adil yargılanma hakkının ihlali olarak kabul etmiştir. Dolayısıyla Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, istenen belgeleri vergi denetçilerine vermekten kaçınan kişinin bu nedenle cezalandırılmasını adil yargılanma hükmüne aykırı gördüğü gerekçe olarak sunulmuştur.

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin susma hakkının varlığı ve korunması ile ilgili bir çok kararı bulunmaktadır. Bu durum, AİHS'ne taraf olan ülkelerin iç mevzuatlarının susma hakkını korumada ve bununla birlikte adil yargılanma hakkının sağlanmasına yönelik iç mevzuatlarını düzenlemede yetersiz kaldıklarını göstermektedir. Mahkeme'nin, bazı davalarda, susma hakkının sınırsız olamayacağı konusunda da kararlar verebildiğini görmekteyiz.

Örneğin, konumuz açısından Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin emsal değer taşıyabilecek nitelikteki bir kararında (Heaney ve McGuinness davasında), başvuru, gümrük servisini ilgilendiren işlemler ile ilgili (...) belge ve dokümanları vermeyi reddetmesi nedeniyle ülkesinde mahkum edilmiştir. Gümrük servisi bu belge ve dokümanların var olduğunu düşündüğünü belirtmiştir. Mahkeme, işlediği iddia edilen suç ile ilgili delilleri sunması için başvurucuyu zorlama girişiminin, başvurunun susma hakkına ve kendi mahkûmiyetine katkıda bulunmama hakkına bir müdahale olduğunu belirtmiştir.

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ne taraf olmamız nedeniyle, 6. madde hükmünün ülkemizde uygulanması gerektiği savunulmaktadır (Yaltı, 2009). Bu görüşe temel dayanak, Anayasa'nın 90. maddesinin 5. fıkrası hükmüdür. İlgili düzenleme gereğince, usulüne göre yürürlüğe konulmuş milletlerarası antlaşmalar kanun hükmündedir. Bu antlaşmalar hakkında Anayasa'ya aykırılık iddiası ile Anayasa Mahkemesi'ne başvurulamaz. Usulüne göre yürürlüğe konulmuş temel hak ve özgürlüklere ilişkin milletlerarası antlaşmalarla kanunların aynı konuda farklı hükümler içermesi nedeniyle çıkabilecek uyuşmazlıklarda milletlerarası anlaşma hükümleri esas alınır.

Anayasa'da yer alan bu düzenleme ile, normlar hiyerarşisinde kanunlar ile Anayasa arasındaki hiyerarşik basamağa, uluslararası sözleşmelerin getirildiği rahatlıkla söylenebilir. Bu doğrultuda, uluslar arası sözleşmeler veya antlaşmaların kanunlardan üstün olduğu (Gözler, 2011:279), aynı konuda çıkabilecek uyuşmazlıklarda milletlerarası antlaşma veya sözleşmenin uygulanması gerektiği ve bunun Anayasa tarafından hâkimlere görev olarak verildiği açık bir şekilde söylenebilir.

Gizleme veya ibraz etmeme suçuna ilişkin olarak, davaya bakan mahkemede, susma hakkı ve adil yargılanma hakkı gerekçesiyle Vergi Usul Kanunu m.359/ a-2 hükmünün Anayasa'ya aykırılığı iddiasıyla, somut norm denetimine başvurma ihtimali 31.01.2017 tarihine kadar mümkün olamayacaktır. Anayasa'nın m. 152/f. 4 gereğince on yıllık bekleme süresi içerisinde aynı gerekçe ile somut norm denetimi işletilemeyecek, Anayasa'ya aykırılık itirazında bulunulamayacaktır. Ancak, davaya bakan mahkemede, Anayasa m.90/f. 5 hükmü gereğince AİHS 6. maddesindeki adil yargılanma hükmünün esas alınması istenebilecektir. Hâkimlerin, tarafların isteği bulunmasa dahi re'sen bunu gözetmesi gerekmektedir.

SONUÇ

Defter tutma, belge düzenleme ve/veya kullanma yükümlülüklerini, kanuna uygun bir şekilde yerine getiren mükelleflere, gizleme veya ibraz etmeme fiili karşısında hapis cezası öngörülmüşken, bu yükümlülükleri yerine getirmeyen, hiç defter tutmamış, belge düzenine uymamış kişilere sadece idari yaptırımın uygulanması, kanun koyucunun ceza ve ıslah politikalarındaki yanlılığın bir sonucu olarak görülebilir.

Vergi hukukunda defter, belge ve kayıtlar konusunda idareye tanınmış yetkinin, suçların yasallığı ilkesi ile bağdaşmadığı aşikârdır. Mükellef, kanunda olmayan, ancak Maliye Bakanlığı'nın yetkisine dayanarak zorunlu hale getirdiği bir belge veya kaydı gizlemesi halinde de suç kabul edilmektedir.

Gizleme veya ibraz etmeme fiillerine karşı, mükellefe tek bir tane defter ya da belgeyi gizlemesi halinde de aynı ceza, bütün defter, kayıt ve belgeleri gizlemesi halinde de aynı ceza öngörülmüştür. Kanunda belirtilen, on sekiz aydan üç yıla kadar olan hapis cezası yaptırımının da, sonuç ceza sınırındaki makasın darlığı nedeniyle hâkimlere çok fazla bir şans bırakmayacağı düşünülebilir.

Suçun Anayasa'ya, İnsan Hakları Evrensel Beyanname'si'ne ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ne aykırılık teşkil eden bir yapıda olduğu açıktır. Bu konu ile ilgili, Anayasa'ya ve Türkiye'nin taraf olduğu uluslararası sözleşmelere aykırılık teşkil eden hususların, mevzuattan çıkartılması gerekmektedir. Yapılan tartışmaların giderilebilmesi açısından, gizleme veya ibraz etmeme

suçunun, suç vasfından çıkartılması, idari yaptırıma bağlanmış vergisel bir kabahat olarak düzenlenmesi yeterli olacaktır. Bu sayede ekonomik suça, ekonomik ceza prensibi de hayat kazanmış olacaktır.

KAYNAKLAR

- Artuk, Mehmet Emin, Gökçen, Ahmet ve Yenidünya, A.Caner, *Ceza Hukuku Genel Hükmümler*, Adalet Yayınevi, Ankara 2012.
- Aydın, Çağrı Kaan, “Adil Yargılanmanın Bir Unsuru Olarak Susma Hakkı”, *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, Sayı 91, Yıl 2010.
- Başaran, Başar, “Adil Yargılanma Hakkı”, AÜSBE Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2007.
- Çomaklı, Şafak Ertan, *Türk Vergi Hukukunda Fail Kavramı*, Savaş Yayınevi, Ankara 2008.
- Çölgezen Batun, Övül, “Defter Tutulmaması ile Defterlerin Gizlenmesi/Yok Edilmesinin Yaptırımları Arasındaki Uçurum”, *Vergi Dünyası Dergisi*, Ekim 2013.
- Donay, Süheyl, *Ceza Mahkemesinde Yargılana Vergi Suçları*, Beta Basım Yayım, İstanbul 2008.
- Dönmezer, Sulhi ve Erman, Sahir, *Nazari ve Tatbiki Ceza Hukuku Cilt II*, Sulhi Garan Matbaası, İstanbul 1978.
- Gözler, Kemal, *Türk Anayasa Hukuku*, Ekin Kitapevi, Bursa 2000.
- Gözler, Kemal, *Türk Anayasa Hukuku Dersleri*, Ekin Yayınevi, Bursa 2011.
- Hızlı, Yılmaz, *Türk Vergi Hukukunda Kaçakçılık Suçu*, Kazancı Hukuk Yayınları, Ankara 1984.
- Koca, Mahmut ve Üzülmöz, İlhan, *Türk Ceza Hukuku Genel Hükmümler*, Seçkin Yayıncılık, Ankara 2010.
- Kocaoğlu, Serhat Sinan, “Susma Hakkı”, *Ankara Barosu Dergisi*, Yıl 2011, Sayı 1.
- Ok, Nuri ve Gündel, Ahmet, *Vergi Kaçakçılığı Suçları*, Seçkin Yayıncılık, Ankara 2002.
- Özbudun, Ergun, *Türk Anayasa Hukuku*, Yetkin Yayınevi, Ankara 2011.
- Şenyüz, Doğan, *Vergi Ceza Hukuku*, Ekin Yayınevi, Bursa 2011.
- Şenyüz, Doğan, “Susma Hakkı Karşısında Vergi Usul Kanunundaki Defter ve Belgeleri Gizleme (Kaçakçılık Suçu)”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt: 15, Sayı: 1, 2013.
- Taştan, Mehmet, “Vergi Kaçakçılığı Suçlarından Defter, Kayıt Ve Belgeleri Gizlemek Suçu (VUK 359/A-2. madde)”, *Adalet Dergisi*, Yıl 2013, Sayı 45.
- Üstün, Ümit Süleyman, “Susma Hakkı Çerçevesinde Defter, Kayıt ve Belgeleri Gizleme Suçu” *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt XV, Yıl 2011, Sayı 3.
- Üzeltürk, Hakan, “Vergi Hukuku Ve Adil Yargılama : Point-No-Point”, *Vergi Dünyası Dergisi*, Haziran 2002, Sayı 250.
- Yaltı, Billur, “Vergi Hukukunda Susma Hakkı (Vuk, 359) (A) (2)'nin Anayasaya Aykırılığı Sorunu)”, *Vergi Dünyası Dergisi*, Mayıs 2005, Sayı 285.
- Yaltı, Billur, “Vergi Usul Kanunu, 359 – Susma Hakkına İlişkin Anayasa Mahkemesi Kararının Düşündürdükleri: Anayasa, 90(5) Ne İşe Yarar?”, *Prof. Dr. Yılmaz Aliefendioğlu'na Armağan*, Yetkin Yayınevi, Ankara 2009.
- Anayasa Mahkemesi'nin 11.3.2003 tarihinde yayınlanan, E: 2002/55, K: 2003/8 sayılı kararı.
- Anayasa Mahkemesi'nin 31.1.2007 tarihinde yayınlanan E:2004/31, K: 2007/11 sayılı kararı.
- <http://hudoc.echr.coe.int/tur>

Türk İcra ve İflas Hukuku Sistemi ve Takip Yolları

Mr. Osman Duran, Erciyes Üniversitesi

osmanduran@erciyes.edu.tr

ÖZET

İcra ve İflas Hukuku, genel olarak iki ana bölümde oluşmaktadır. Bunlar icra, diğer bir deyişle cüzi takip ve iflas, diğer bir deyişle külli takiptir. Bu iki takip yolunun esas farkı borçlu karşısında yer alan alacaklıların sayısıdır. Ancak her iki takip yolunda da yine alacaklılar borçlunun haczedilebilen malvarlığının paraya çevrilmesi sonucu elde edilen paradan tatmin edilmektedirler. İcra takibi kendi içinde ikiye ayrılır. Haciz yoluyla takip ve rehnin paraya çevrilmesi yoluyla takiptir. Haciz yolu kendi içinde ise; ilamlı takip, ilamsız takip (genel haciz yoluyla takip), kambiyo senetlerine mahsus haciz yoluyla takip ve kiralanan taşınmazların ilamsız icra yoluyla tahliyesidir. Kambiyo senetlerine mahsus takip kendi içinde ikiye ayrılır. Bunlar haciz yolu ve iflas yolu. Yani kambiyo senetlerine mahsus takip hem haciz yolunda hem de iflas yolunda söz konusudur.

Anahtar Kelimeler: Türk İcra ve İflas Hukuku, Takip Hukuku, İcra Hukuku, İflas Hukuku.

Turkish Execution and Bankruptcy Law System and Pursuit Ways

ABSTRACT

Execution and Bankruptcy Law generally consists of two main sections. These are executions, in other words, minor pursuits and bankruptcy, in other words, pursuit of universe. The main difference between these two pursuit routes is the number of creditors who are in front of the debtor. However, in both pursuits, the receivables of the buyers are satisfied with the proceeds of the conversion of the deposable assets to the money. The executive team is divided into two. Pursuit through execution and foreclosure of pledged property. In the case of self-concealment, the follow-up is followed by unattended follow-up, followed by foreclosure for exchange notes, and the rented immovables are released through unattended execution. The follow-up for foreign exchange bills is divided into two in itself. These are the way to foreclosure and bankruptcy. In other words, the follow-up of the foreign exchange bills is on the way to both the foreclosure and the bankruptcy.

Keywords: Turkish Execution and Bankruptcy Law, Pursuit Law, Executive Law, Bankruptcy Law.

GİRİŞ

İcra ve İflas Hukuku, diğer bir deyişle cebri icra hukuku, alacağına kavuşamayan alacaklıların⁹⁴, devletin cebri icra organları vasıtasıyla alacağını elde etmesini sağlayan hukuk dalıdır (Kuru, 1965; Kuru, 1992; Kuru, 2013; Kuru, 2016; Gürdoğan, 1970; Ansay, 1960; Kuru, Arslan & Yılmaz, 2012). Alacağına kavuşamayan alacaklının, doğrudan gidip borçlunun malvarlığına el koyması (bizzat ihkak-ı hak; kendiliğinden hak alma) modern hukuk sistemlerinde yasaklanmıştır (Kuru, 1965; Gürdoğan, 1970; Ansay, 1960; Kuru, Arslan & Yılmaz, 2012)⁹⁵. Alacaklı devletin resmi organlarına başvurarak bu alacağına kavuşabilecektir. Türk İcra ve İflas Hukuku esasen 2004 sayılı İcra ve İflas Kanunu hükümleri çerçevesinde işlemektedir (Kuru, 1965; Kuru, 2013; Kuru, Arslan & Yılmaz, 2012). Bu aşamadan sonra ise devletin resmi organları İcra ve İflas Hukuku, yani İcra ve İflas Kanunu, kuralları çerçevesinde belirli prosedürler çerçevesinde alacaklının alacağına kavuşmasını sağlayacaktır. Ancak bu durumda da borçlunun malvarlığı doğrudan alacaklıya verilerek alacaklı tatmin edilmemektedir (Kuru, 1965)⁹⁶. Alacaklı, cebri icra organları tarafından borçlunun haczedilebilen malvarlığına el koyulması ve bu haczedilen malların belirli şekillerle paraya çevrilmesi sonucu bu elde edilen para ile tatmin edilmektedir (Kuru, 1965; Kuru, 2013).

İcra ve İflas Hukuku, genel olarak iki ana bölümde oluşmaktadır (Kuru, Arslan & Yılmaz, 2012; Kuru, 1965; Kuru, 2016). Bunlar icra (İİK m. 74 vd.), diğer bir deyişle cüzi takip ve iflas (İİK m. 154 vd.), diğer bir deyişle külli takiptir (Kuru, 1965; Kuru, 2013; Kuru, 2016). Bu iki takip yolunun esas farkı borçlu karşısında yer alan alacaklıların sayısıdır. Ancak her iki takip yolunda da yine alacaklılar borçlunun haczedilebilen malvarlığının paraya çevrilmesi sonucu elde edilen paradan tatmin edilmektedirler.

İcra ve İflas Kanunu, konkordato ile sermaye şirketleri ve kooperatiflerin uzlaşma yoluyla yeniden yapılandırılmasına ilişkin hükümler içermektedir (İİK m. 285 vd.). Ancak pek uygulaması olmadığından dolayı bu konu incelememiz dışına bırakılmıştır⁹⁷.

İcra takibi kendi içinde ikiye ayrılır. Haciz yoluyla takip ve rehnin paraya çevrilmesi yoluyla takiptir. Haciz yolu kendi içinde ise; ilamlı takip (İİK m. 24 vd.), ilamsız takip (genel haciz yoluyla takip) (İİK m. 42 vd.), kambiyo senetlerine mahsus haciz yoluyla takip (İİK m. 167 vd.) ve kiralanan taşınmazların ilamsız icra yoluyla tahliyesidir (İİK m. 269 vd.)⁹⁸. Kambiyo senetlerine mahsus takip kendi içinde ikiye ayrılır. Bunlar haciz yolu ve iflas yolu (İİK m. 171 vd.). Yani kambiyo senetlerine mahsus takip hem haciz yolunda hem de iflas yolunda söz konusudur.

İcra ve iflas hukuku, alacağını alamayan alacaklı borçluya karşı başvurduğu yoldur. Bizim sistemimizde borcun türünün de önemi bulunmaktadır. Yani borcun para borcu veya para dışında bir borç olması durumunda başvurulacak takip yolu değişmektedir. Genel haciz yoluyla takip para alacakları (ve teminat verilmesine dair alacak) için söz konusudur, para dışındaki alacaklar için bu takip yoluna başvurulamaz. İlamlı icra ise hem para alacakları (ve teminat verilmesine dair alacak) için hem de para

⁹⁴ Borç, borçlu ve alacaklı deyimlerinin anlamı, cebri icra hukukunda, borçlar hukukunda olduğundan daha geniştir. Şüphesiz bu deyimlerle ilk önce borçlar hukuku anlamında borç, borçlu ve alacaklı kastedilmektedir. Bundan başka, aynı haklar alanındaki yükümlülükler ve bunlara yükümlü olanlarla bunları istemek hakkına sahip olan kimseler de, cebri icra hukuku bakımından sırasıyla borç, borçlu ve alacaklı sayılmaktadır (Kuru, 1965; Kuru, 2013; Kuru, 2016; Gürdoğan, 1970; Ansay, 1960; Kuru, Arslan & Yılmaz, 2012).

⁹⁵ Ancak, devlet kuvvetinin müdahalesinin zamanında yetişemeyeceği bazı istisnai hallerde, hukukumuzda alacaklının bizzat ihkak-ı hak edebileceği kabul edilmiştir. Örneğin TMK m. 753, 981; TBK m. 63/2 ve 64 (Kuru, 1965).

⁹⁶ Tıpkı, borçlu borcunu ödemediği takdirde rehinli malların alacaklıya bırakılmasının yasak olduğu gibi (Kuru, 1965).

⁹⁷ Külli icra sisteminin de tümüyle gözden geçirilmesi gerektiği yönünde bakınız, Özkes, 2009.

⁹⁸ Özkes, tüm alt ayrımlar da hesap edildiğinde, 12 tane ayrı takip yolunun ortaya çıktığı görülmektedir. Bunların her birinde sürelerin, başvurulacak mercilerin, karşı koyma imkânlarının ayrı ayrı dikkate alınması gerekir. Böyle bir sistemin doğru anlaşılması ve uygulanırken hata yapılmaması mümkün değildir. Bazı yönleriyle birbirine benzese de her seferinde bir takım ayrıntılar, büyük hak kayıplarına yol açabilmektedir. Sürekli belirli işlemleri yaparak bir alışkanlık oluşmakta, ancak daha az uygulanan takip yollarında bunlar tekrar edilmeye çalışınca ciddi hak kayıpları ortaya çıkmaktadır. Bu karışık, zor, gereksiz şekilde farklı merciler, süreler, karşı koyma yolları vs. içeren takip yolu anlayışı bırakılarak, daha sade, basit, yeknesak ve kolay bir takip yolu anlayışı benimsenmelidir (Özkes, 2009).

dışındaki alacaklar için başvurulabilir. İflas yoluyla takipte de ancak para alacakları için bu yola başvurulabilir. Alacaklının elinde bulunan belgenin niteliğine göre takip yolları şu şekilde sınıflandırılabilir: 1) alacaklının alacağı bir mahkeme ilamında belirtilmişse alacaklı ilamlı takip yapacaktır (İİK m. 24 vd.), 2) alacaklının alacağı bir kambiyo senedine dayanıyorsa (çek, poliçe, bono) alacaklı kambiyo senetleri için kabul edilmiş özel takip yoluna başvuracaktır (İİK m. 168 vd.), 3) alacaklının alacağı adi senede dayanıyor veya alacak hiçbir yazılı belgeye dayanmıyorsa alacaklının gideceği yol ilamsız adi takip yoludur (İİK m. 58 vd.). İcra takibi borçlunun malvarlığının tamamına veya bir kısmına ilişkin olmasına göre takip yolları şu şekilde sınıflandırılabilir: 1) icra takibi borçlunun malvarlığının sadece alacağı karşılayacak kadar kısmına ilişkinse bu takip haciz yoluyla takiptir, 2) borçluya ya da borçlu hesabın bir üçüncü kişi alacaklının alacağını taşınır, taşınmaz rehni veya hapis hakkı ile temin etmişse bu takdirde alacaklının başvuracağı yol rehlin paraya çevrilmesi yoluyla takiptir (İİK m. 145 vd.), 3) takip, borçlunun haczi kabil bütün malvarlığının onun bütün alacaklarının ödenmesine tahsis edilmesine yönelikse, iflas yoluyla yapılacaktır (İİK m. 155 vd.). Takip konusunun para ya da teminat yahut bunlar dışında olması hallerine göre ise icra takiplerini şu şekilde sınıflandırabiliriz: 1) takip konusu para ve teminat ise takip haciz (İİK m. 46 vd.) veya iflas yoluyla (İİK m. 155 vd.) yapılacaktır. Rehlin paraya çevrilmesi yoluyla takip (İİK m. 145 vd.) ve kira bedelinin ödenmemesi sebebiyle yapılacak takip (İİK m. 269 vd.) de özelliklerine rağmen bu sınıfa dâhil edilebilir. 2) konusu para ve teminat olmayan icralara gelince; çocuk teslimi, çocukla şahsi münasebet tesisi, taşınmaz teslimi, taşınır teslimi, irtifak hakkı, bir işin yapılmasını veya yapılmamasına dair ilamların icrası (İİK m. 24 vd.) ve kiralanan taşınmazların tahliyesi (İİK m. 269-276) için başvurulacak yollardır (Gürdoğan, 1970).

Çalışmamızda önce haciz yoluyla takip, daha sonra rehlin paraya çevrilmesi yoluyla takip ve son olarak iflas yoluyla takip incelenecektir.

İCRA (CÜZİ İCRA) TAKİBİ

Genel Olarak

İcra takibinde, borçlunun karşısında bir veya belirli birkaç alacaklısı vardır. Borçlunun malvarlığındaki şeylerden bir veya bir kaçı cebri icranın konusunu teşkil eder. Bu şeylere, alacaklının alacağına kavuşması için cebri icra organlarınc⁹⁹ el konulur, bunlar, paraya çevrilir ve elde edilen para ile alacaklı tatmin edilir. Geriye para artarsa, bu da borçluya verilir (Kuru, Arslan & Yılmaz, 2012; Kuru, 1965; Kuru, 2013; Kuru, 2016). İcra yoluyla takipte, ne bütün alacaklıların tatmini, ne de borçlunun bütün malvarlığının tasfiyesi söz konusudur (Kuru, Arslan & Yılmaz, 2012; Kuru, 1965; Kuru, 1992). Burada, hem subjektif (alacaklılar) hem de objektif (malvarlığı) bakımından bir cüzilik, yani ferdilik vardır (Kuru, Arslan & Yılmaz, 2012; Kuru, 1965).

Haciz Yoluyla Takip

Haciz yolu kendi içinde; ilamlı takip (İİK m. 24 vd.), ilamsız takip (genel haciz yoluyla takip) (İİK m. 42 vd.) olarak ikiye ayrılır (Kuru, 2013; Kuru, 2016; Kuru, Arslan & Yılmaz, 2012). İlamsız takipte kendi içinde; ilamsız haciz yoluyla takip, kambiyo senetlerine mahsus haciz yoluyla takip (İİK m. 167 vd.) ve kiralanan taşınmazların ilamsız icra yoluyla tahliyesi (İİK m. 269 vd.) olarak ayrılır.

⁹⁹ İcra teşkilatı, yüne organları iki kısımda incelemek mümkündür: asli organlar ve ferî organlar. Asli organlar: icra dairesi, icra mahkemesi ve Yargıtay ilgili daireleri. Ferî organlar (yardımcı): genel mahkemeler ve savcılar ve adalet müfettişleridir (Kuru, 1965; Kuru, 2013; Kuru, 2016).

İlamlı Takip

Genel Olarak İlamlı Takip

Konusu paradan başka bir şey olan alacakların (mesela taşınır bir malın teslimi hakkındaki alacak) cebri icra yolu ile takip edilebilmesi için, ilk önce bir mahkeme ilamı (hükmü) almak gerekir. Böyle bir mahkeme ilamı almadan, konusu paradan başka bir şey olan alacakların cebri icra yoluyla yerine getirilmesi istenemez. Kanun, buna ilamların icrası demektedir (Kuru, 1965; Kuru, 2013; Kuru, 2016). Konusu para ve teminat verilmesi olan alacaklarda, alacaklının elinde bir ilam varsa ilamlı takip yoluna başvurulabilir. İlamlı icra yoluna gidilebilmesi için, alacağın bir mahkeme ilamına veya ilam niteliğindeki bir belgeye (İİK m. 38) dayanılması gerekir. İİK m. 24-41 hükümleri, ilamlı icranın ilamsız icraya nazaran arz ettiği özellikleri hükme bağlamakla yetinmekte, bunun dışındaki hususlar için ilamsız icra hakkındaki hükümlere atıf yapmaktadır (Kuru, 1965; Kuru, 2013). Mahkeme kararının iki taraftan her birine verilen mühürlü suretlerine ilam denir (HMK m. 301/2). İlamlı icra, esas itibariyle bu mahkeme ilamları hakkındadır. Mahkeme ilamlarından maksat, en başta adli yargı mahkemeleri ilamları olmakla beraber, bundan başka tam yargı davası sonucunda verilmiş idari yargı mahkemelerinin ilamları, Sayıştay ilamları, hakem kararları (Yılmaz, 2015) ve usulüne uygun tenfiz kararı verilmiş yabancı mahkeme ilamları da mahkeme ilamı deyimine dâhildir. Buna karşılık, tespit davaları neticesinde verilen ilamların, ilamlı icra yoluyla infazı istenemez (Kuru, 1965; Kuru, 2013; Kuru, 2016). Fakat tespit hükümlerinin yalnızca yargılama giderlerine ilişkin bölümü için ilamla icraya başvurulabilir (Kuru, 2013).

Bunlardan başka İİK m. 38 ve özel kanunlar, bazı belgeleri ilam hükmünde saymakta ve bunların da ilamların icrası hakkındaki hükümlere tabi olduklarını bildirmektedir. Mahkeme huzurunda yapılan sulhlar (HMK m. 313), kabuller (HMK m. 308; HMK m. 307-315) ve para borcu ikrarını havi re'sen tanzim edilen noter senetleri, istinaf ve temyiz kefaletnameleri (HUMK m. 443, HMK m. 350, 367, İİK m. 33) ile icra dairesindeki kefaletler, ilamların icrası hakkındaki hükümlere tabidir¹⁰⁰ (İİK m. 38).

Kısaca Takibin Aşamaları

İlamlı icra takibi, ilamın icra dairesine verilmesi ile başlar. İcra emri, genel haciz yolundaki ödeme emrine benzer. İcra emri ile genel haciz yolundaki ödeme emri arasındaki en önemli fark, borçlunun icra emrine karşı icra dairesine yapacağı bir itiraz beyanıyla, kendisine karşı yapılan ilamlı takibi durduramamasıdır. Yani genel haciz yolundaki ödeme emrine itiraz müessesesi, ilamlı icrada mevcut değildir. İcra emrini alan borçlu, ancak bazı sebeplere dayanarak icra mahkemesinden icranın geri bırakılmasını isteyebilir (İİK m. 33, 33a) (Kuru, 2013; Gürdoğan, 1970).

Bununla alacaklı takip talebinde bulunmuş olur. Bir hüküm aleyhine istinaf veya temyiz yoluna gidilmesi, kural olarak hükmün icrasını durdurmaz. Yani, alacaklı hükmün kesinleşmemiş olmasına rağmen, ilamı icraya koyabilir (Kuru, 1965; Kuru, 2013). Bazı hükümlerin kesinleşmesinden önce, buna ilişkin ilamların icraya konulup infaz edilmesine imkân yoktur; bu ilamlar şunlardır: taşınmaz ve buna ilişkin aynı haklara ilişkin hükümler. Buna karşılık taşınmazın üzerindeki şahsi haklara ilişkin hükümlerin icra edilmeleri için kesinleşmelerine gerek yoktur. Örneğin kiralanmış taşınmazların ilamlı tahliyesi gibi (Kuru, 1965; Kuru, 2013). Aile ve şahsın hukukuna dair hükümler kesinleşmeden icraya konulamaz. Boşanma ve babalık davası neticesinde verilen hükümler gibi. Fakat nafaka hükümlerinin icrası için kesinleşmesine gerek yoktur (İİK m. 36). Hakem kararları. Yabancı mahkeme ilamlarının tenfizi hakkındaki kararlar. Sayıştay ilamları kesinleştikten sonra icraya konulabilir (Kuru, 1965; Kuru, 2013). Bayrağına ve sicile kayıtlı olup olmadığına bakılmaksızın bütün gemilere ve bunlarla ilgili aynı haklara ilişkin kararlar, kesinleşmedikçe icra edilemez (İİK m. 31a/1). Bu sayılanlar dışındaki ilamların icraya

¹⁰⁰ Özel kanunlara göre ilâm niteliğinde sayılan belgeler: 1581 sK m. 12. Avukatlık Kanunu m. 35/A (Yılmaz, 2004; Sungurtekin Özkan, 2005; Tanrıver, 2006; Bulur, 2010), Avukatlık Kanunu m. 162, 64, 86. Noterlik Kanunu m. 145/2-3, 117/1, 20/5. 4081 sK m. 10, 6502 sayılı Tüketicinin Korunması Hakkında Kanun m. 70/2 (Budak, 2015; Atalı, 2014), İİK m. 149/1, 6325 sayılı Hukuk Uyuşmazlıklarında Arabuluculuk Kanunu m. 18/2 (Çelikoğlu, 2014).

konulup infazının istenebilmesi için, kesinleşmiş olmaları gerekmez. Bu ilamlar aleyhine kanun yoluna başvurulması halinde, hükmün icrası kendiliğinden geriye bırakılamaz. Bunun için borçlunun kanun yolu mahkemesinden icranın geri bırakılmasına dair bir karar alması lazımdır. Borçlu icra dairesine başvurarak hükmü kanun yoluna götürdüğünü, oradan icranın geri bırakılmasına dair karar getirinceye kadar süre istemesi gerekir. Bunun için, borçlunun hüküm aleyhine kanun yoluna başvurduğu mahkemeden alacağı ve icra memuruna ibra edeceği bir belge ile ispat etmesi gerekir. Bunun üzerine icra memuru kanun yoluna başvurana böyle bir süre verebilmesi için, temyiz eden borçlunun teminat göstermesi gerekir (Kuru, 1965). İlâma karşı istinaf veya temyiz yoluna başvuran borçlu, hükmolunan para veya eşyanın resmî bir mercie depo edildiğini ispat eder yahut hükmolunan para veya eşya kıymetinde icra mahkemesi tarafından kabul edilecek taşınır rehni veya esham veya tahvilât veya taşınmaz rehni veya muteber banka kefaleti gösterirse veya borçlunun hükmolunan para ve eşyayı karşılayacak malı mahcuz ise icranın geri bırakılması için bölge adliye mahkemesi veya Yargıtaydan karar alınmak üzere icra müdürü tarafından kendisine uygun bir süre verilir. Bu süre ancak zorunluluk hâlinde uzatılabilir. Borçlu, Devlet veya adlî yardımdan yararlanan bir kimse ise teminat gösterme zorunluluğu yoktur (İİK m. 36). Takip talebini alan icra dairesi, borçluya bir icra emri gönderir. İcra emri ile borçluya, icra emrinde gösterilen süre (kural olarak yedi gün) içinde, ilam konusu şeyi yerine getirmesi emredilir.

İlamsız Takip

Konusu bir paranın ödenmesi veya bir teminatın verilmesi olan alacakların cebri icra yolu ile takip edilebilmesi için, bunların daha önce bir mahkeme ilamı ile hüküm altına alınmış olmasına gerek yoktur. Kısaca para ve teminat alacakları denilen bu alacakları için de, mahkemede dava açarak alınacak ilamın, ilamlı icra hükümlerine göre, icrasına istemek şüphesiz mümkündür. Fakat İcra ve İflas Kanunu, para ve teminat alacaklarının icrası için bir mahkeme ilamı alınmasını şart kılmamış, bunlar için ilamsız icra isimli özel bir yol kabul etmiştir (İİK m. 42-144). Bu yolda, alacaklı elinde bir ilam olmaksızın icra dairesine müracaat edilebilir ve ilamsız icra usulüne göre alacağına kavuşabilir (Kuru, 1965; Kuru, 2013; Gürdoğün, 1970).

İlamsız icra, yalnız para ve teminat alacakları için mümkündür. Para ve teminat alacaklarından başka alacaklar için, bir ilam elde edilmeden icra dairesine müracaat edilemez. Fakat İİK m. 269-269 c ile 272-276 arasında bu prensibe bir istisna konmuştur. Buna göre, kira sözleşmelerinde, kira süresinin bitmesi veya kira bedelinin ödenmemesi sebebiyle akdin feshi hallerinde, kiralanan şeyin tahliyesini sağlamak için bir mahkeme ilamının bulunması şart değildir. Demek ki, Kanun, burada bir para ve teminat alacağı söz konusu olmadığı halde, istisna olarak ilamsız icraya izin vermektedir (Kuru, 1965; Kuru, 2013). İlamsız icra üç bölümde incelenmektedir. İlamsız haciz yoluyla takip (İİK m. 46-144), kambiyo senetlerine mahsus haciz yoluyla takip (İİK m. 167-170b, 176a-176b) ve kiralanan şeylerin ilamsız icra yoluyla tahliyesi (İİK m. 269-276) (Kuru, 1965).

İlamsız Haciz Yoluyla Takip

İlamsız Haciz Yoluyla Takibin Konusu

Para ve teminat alacakları için alacaklının elinde bir senet bulunmasa dahi, ilamsız icra yoluyla takibe başvurulabilir¹⁰¹. Para ve teminat alacakları için, ilamlı icra yoluna da şüphesiz gidilebilir (İİK m. 32). Fakat diğer alacaklardan farklı olarak, para ve teminat alacakları için bir ilam elde etmeden de icraya başvurulabilirler (Kuru, 1965; Kuru, 2013). Ancak örneğin konusu para ve teminat verilmesi olmayan, şu kadar kilo buğday verilmesine dair olan (YİİD, 27.10.1961 T., 9261 E., 9759 K.) alacaklar, ilamsız icra yoluyla takip edilemez, bunlar için önce dava açıp, alınacak ilamın icraya konması gerekir (Kuru, 1965;

¹⁰¹ Alacağı için senedi bulunmayan bir alacaklı da, haciz yoluyla takip yapabilir. Ancak, bu halde icra takibinin başarı ile sonuçlanabilmesi için, borçlunun borca itiraz etmemesi gerekir; borçlu ödeme emrine itiraz ederse (İİK m. 62), alacaklı için mahkemede dava (İİK m. 67) açmaktan başka çaresi yoktur. Şu halde, senetsiz alacaklar ile adi senetlere, imzası noterlikçe onaylı senetlere, resmi dairelerin veya yetkili makamların yetkileri dâhilinde ve usulüne göre verdikleri belgelere (İİK m. 68/1, 68a/1) bağlı alacaklar için genel haciz yoluna başvurulabilir (Kuru, 2013; Kuru, 2016).

Kuru, 2013). Kambiyo senetlerine bağlı alacaklar için, kambiyo senetlerine mahsus haciz yoluna (İİK m. 167 vd.) başvurulur, fakat kambiyo senedine bağlı alacaklar için genel haciz yoluna da gidilebilir (Kuru, 2016; Kuru, 2013). İlama bağlı para alacakları için, ilamlı icraya başvurulur (İİK m. 32). Doktrindeki bir görüşe göre ilam alacaklısının, ilama dayanarak ilamsız icraya (genel haciz yoluna) başvurmasına da bir engel yoktur (Kuru, 2013; Aslan & Akyol Aslan, 2015)¹⁰². Ancak doktrindeki diğer bir görüşe göre ise ilama bağlı para alacakları için, ilamsız icra takibi yapılamaz (Kuru, 2016; Aslan & Akyol Aslan, 2015). Yargıtay yeni verdiği kararlarda ilama bağlı para alacakları için ilamsız icra takibi yapılamayacağına hükmetmiştir (Aslan & Akyol Aslan, 2015)¹⁰³. Yabancı devlet aleyhine ilamsız takip yoluna başvurulamaz (İİK m. 42/2). Bunlar hakkında ancak mahkemeden ilam alarak ilamlı takip yapılabilir (Kuru, 2013; Kuru, 2016)¹⁰⁴.

Alacaklı ile borçlu arasında bir tahkim sözleşmesi veya şartı (HMK m. 412) bulunsa bile, alacaklı, hakemde dava açmadan (tahkim yoluna başvurmadan), doğrudan doğruya ilamsız icra takibi yapabilir ve icra mahkemesinden itirazın kaldırılmasını isteyebilir. Ancak, alacaklı, itirazın iptali davası (İİK m. 67) açmak isterse, itirazın iptali davasını mahkemede açamaz, hakemde açması gerekir (Yılmaz, 2015; Yeşilirmak, 2011; Kuru, 2013; Kuru, 2016). Tüketici işlemleri ile tüketiciye yönelik uygulamalardan doğan uyuşmazlıklardan değeri belli bir miktarın altında bulunan uyuşmazlıklar için, tüketici hakem heyetine başvuru zorunlu olduğundan (6502 s. TKHK m. 68/1), önce tüketici hakem heyetine başvurmadan doğrudan doğruya ilamsız icra takibi yapılamaz (Kuru, 2016)¹⁰⁵. Özel hukuktan doğan¹⁰⁶ para alacakları¹⁰⁷, ilamsız haciz yolu ile takip edilebilir. Buradaki paradan maksat Türk parasıdır. Alacağın menşei yabancı ülke parası olması halinde (Euro, dolar vb.), takip talebinde alacağın Türk parası olarak gösterilmesi yeterlidir (İİK m. 58/3). İcra dairesinin, alacağın aslının yabancı ülke parası olduğu bahanesiyle, ödeme emri düzenlemekten kaçınması mümkün değildir. İcra dairesi ödeme emri düzenleyip bunu borçluya göndermeye mecburdur (Kuru, 1965; Kuru, 2013; Kuru, 2016). Yargıtay'ın 28.07.1941 tarihli içtihadı birleştirme kararına¹⁰⁸ göre, konusu altın olan alacaklarda, altın para kıymetli bir mal hükmünde olduğundan, bu alacaklar için de ilamsız icraya başvurulamaz. Eğer, alacaklı takip talebinde altın paranın aynen verilmesini istiyorsa, bu bir taşınır teslimi (İİK m. 24) olduğundan, ilamsız icra yolu caiz değildir. Buna karşılık, alacaklı takip talebinde altınların bedeline karşılık gelen miktarda Türk parası istemekte ise (İİK m. 58/3), o zaman ilamsız icra caiz sayılmalıdır. Çünkü burada takip talebi ile istenen Türk parasıdır (Kuru, 1965; Kuru, 2013). İcra ve İflas Kanunumuza göre, para alacaklarından başka teminat verilmesine dair alacaklar için de ilamsız haciz yolu ile takip mümkündür¹⁰⁹.

Kısaca Takibin Aşamaları

Haciz yoluyla takip, bir takip talebi ile başlar. Bunun üzerine icra dairesi borçluya bir ödeme emri (İİK m. 60) gönderir. Bu ödeme emrine süresi içinde borçlu tarafından itiraz olunmaz veya olunur da bu itiraz (itirazın iptali veya itirazın kaldırılması davası açılarak) bertaraf edilirse, ödeme emri icra edilebilir hale gelir, yani kesinleşir. Bunun üzerine, icra memuru alacaklının talebi üzerine borçlunun borcunu ödemeye yetecek kadar malını haczeder. Bu mallar, gene alacaklının talebi üzerine icra dairesince paraya

¹⁰² Yargıtay'ın bu yönde kararları mevcuttur: Y12HD, 25.10.2005 T., 16562 E., 20786 K. (Kazancı İçtihat Bilgi Bankası, E.T. 14.03.2017).

¹⁰³ Y12HD, 30.03.2016 T., 2015/30970 E., 2016/9413 K.; Y12HD, 17.11.2015 T., 16456 E., 28406 K.; Y12HD, 17.11.2014 T., 20439 E., 27347 K.; Y12HD, 27.05.2013 T., 9819 E., 19458 K. (Kazancı İçtihat Bilgi Bankası, E.T. 14.03.2017).

¹⁰⁴ Yabancı devletler aleyhine girilecek ilamsız takiplerin yargı denetimine tabi tutulmaksızın, icra müdürlüğü işlemiyle başlatılmasının sakıncalarının önüne geçilmesi amacıyla İİK m. 42' ye yeni bir madde eklenmiştir (Kuru, 2013, s. 191).

¹⁰⁵ Y13HD, 18.03.2015 T., 10571 E., 8738-54339 K. (RG, T. 05.06.2015, S. 29377).

¹⁰⁶ Kamu alacakları da (vergi, para cezası alacağı vb.) para alacağı olmakla beraber, bunların takibi İcra ve İflas Kanunu'na değil, 6183 sayılı Amme Alacaklarının Tahsil Usulü Hakkında Kanun' a tabidir (Kuru, 1965).

¹⁰⁷ Y5HD, 27.10.2014 T., 11202 E., 23960 K.; Y13HD, 28.03.2003 T., 2002/12176 E., 2003/3621 K. (Kazancı İçtihat Bilgi Bankası, E.T. 14.03.2017).

¹⁰⁸ RG, T. 28.07.1941, S. 4871.

¹⁰⁹ Ancak teminat alacaklarında dolaylı icra takiplerinin sayısı ve önemi çok azdır (Kuru, 1965; Kuru, 2016).

çevrilir. Elde edilen paradan alacaklıya alacağı ödenir. İşte ilamsız haciz yolu ile takibin çeşitli safhaları bulunmaktadır (Kuru, 1965; Kuru, 2013).

Kambiyo Senetlerine Mahsus Takip

Kambiyo Senetlerine Mahsus Takibin Konusu

İcra ve İflas Kanunu, kambiyo senetlerine (çek, poliçe, bono) mahsus olmak üzere özel bir takip yolu kabul etmiştir (İİK m. 167-176b). Bu yol; Kanunda iflas yolları arasında yer almış olmasına rağmen, İsviçre'dekinin aksine, bizde münhasıran bir iflas yolu olmayıp, aynı zamanda bir ilamsız icra yoludur (İİK m. 167) (Kuru, 1965; Kuru, 2013). Kanunumuz İsviçre'den alınırken, kambiyo senetlerine mahsus takip haciz yoluna da teşmil edilmiş ve ilgili maddelere bu yolda hükümler eklenmiş veya kanuna yeni maddeler konmuştu. Kambiyo senetlerine mahsus takip yolları gene iflas hukuku bölümünde tanzim edilmiş ve fakat haciz ve iflas yolu ayrı ayrı maddeler halinde bağımsız bölümlerde hükme bağlanmıştır (Kuru, 1965; Kuru, 2013).

Kambiyo senetlerine mahsus haciz yolu, ilamsız haciz yolu ile takibe benzer. Ancak kambiyo senetlerine mahsus haciz yoluna başvurabilmek için, alacağın çek, poliçe veya bonoya (emre muharrer senet) bağlı olması, daha doğru bir deyimle çek, poliçe ve bonoda tecessüm etmesi gerekir. Aksi halde bu yola başvurmak imkânı yoktur. Bu yola gidebilmek için de, alacağın bir mahkeme ilamı ile tespit edilmiş olmasına gerek yoktur. Alacağın bir kambiyo senedine dayanması lazım ve yeterlidir. Bu sebeple, bu yol da ilamsız icraya dâhil olup onun bir bölümüdür (Kuru, 1965; Kuru, 2013). Bir senedin kambiyo senedi vasfına haiz olup olmadığını, icra memuru takdir ve tayin edecektir (İİK m. 168/1, 171/1). İcra memurunun bu takdiri aleyhine şikâyet hakkı doğal olarak vardır (Kuru, 1965). Kambiyo senetlerine mahsus takip yolları, sadece sayılan üç kambiyo senedine özeldir. Emre yazılı havaleler ile emre yazılı ödeme vaatlerine dayanarak bu yola gidilemez (Kuru, 1965).

Kısaca Takibin Aşamaları

Kambiyo senetlerine mahsus haciz yolu, ilamsız haciz yolu ile takibe çok benzer ve ona paralel bir şekilde düzenlenmiştir. Takibin aşamaları burada da aynıdır: 1) Takip talebi, 2) Ödeme emri ve kesinleşmesi, 3) Haciz, 4) Paraya çevirme ve 5) Paraların paylaşılması. Her iki takip yolu arasında, sadece ilk iki aşamada, yani takip talebi ve ödeme emri ve kesinleşmesi aşamalarında farklar vardır. Kambiyo senetlerine bağlı alacakların bu senetlerin özelliğine uygun olarak daha emin ve çabuk bir şekilde alınmasını sağlamak için, kambiyo senetlerine mahsus haciz yolu ile takibin ödeme emri kesinleşmesine kadarki aşaması için özel hükümler konulmuş ve böylece iki takip yolu arasında önemli farklar doğmuştur (Kuru, 1965; Kuru, 2013).

Takip talebi, içerik bakımında ilamsız haciz yolundaki gibidir (İİK m. 168). İlave olarak, takip talebine, takibe konu yapılan kambiyo senedinin cinsi (çek, poliçe, bono), tarihi ve numarasının yazılması gerekir. Bundan başka, ilamsız haciz yolu ile takiptekinden farklı olarak (İİK m. 58/3), alacaklı, takip talebine kambiyo senedinin aslını eklemek zorundadır. İlamsız haciz yolunda alacaklı, varsa borç senedinin aslı yerine tasdikli bir örneğini takip talebine eklemekle yetinirken (İİK m. 58/3), burada kambiyo senedi suretinin takip talebine eklenmesi yeterli olmayıp, senedin aslının mutlaka icra dairesine verilmesi gerekir (Kuru, 1965)¹¹⁰. Türk Ticaret Kanununa göre, kambiyo senedi borçlusuna müracaat edilebilmesi için protesto gönderilmesi gereken hallerde (TTK m. 642/2, 626), alacaklının takip talebine senedin aslı ile birlikte protesto tebliğ tutanağını da eklemesi gerekir (Kuru, 1965).

İcra memuru, takip talebi ile birlikte kendisine verilen senedin kambiyo senedi olup olmadığını ve senedin vadesinin gelip gelmediğini inceleme yetkisi vardır (İİK m. 168/1). İcra memuru, ibraz edilen

¹¹⁰ Bundan amaç, icra memurunun kambiyo senedini inceleyerek, onun kambiyo senedi özelliğine sahip olup olmadığını ve böylece bu yolun caiz olup olmadığını tespit edebilmesidir (İİK m. 168/1). ancak uygulamada bilindiğine göre, kambiyo senedinin aslı takip talebi ile birlikte icra dairesine verilmemekte, ancak borçlunun talebi üzerine alacaklıdan kambiyo senedinin aslı istenmektedir (Kuru, 1965).

senedin kambiyo senedi olduğu ve vadesinin de geldiğini tespit ederse, borçluya hemen bir ödeme emri gönderecek, aksi halde, takip talebini reddederek ödeme emrini göndermekten kaçınacaktır. İcra memurunun bu ret kararı aleyhine alacaklının şikâyet hakkı (İİK m. 16) doğal olarak vardır (Kuru, 1965).

Taşınmazların İlamsız İcra Yoluyla Tahliyesi

Yukarıda, ilamsız takibin kural olarak para ve teminat alacakları için mümkün olduğunu, bunun dışındaki alacaklar için mutlaka mahkeme ilamına ihtiyaç bulunduğunu ve fakat Kanunun, kiralanan şeylerin tahliyesi için ilamsız icraya müsaade etmekte olduğunu belirtmiştik (Postacıoğlu, 1982; Kuru, 1965; Üstündağ, 2004; Pekcanitez, Atalay, Sungurtekin Özkan & Özekes, 2012; Kuru, Arslan & Yılmaz, 2012; Keleş, 2009; Kuru, 2016; Ulukapı, 2015; Yıldırım & Deren-Yıldırım, 2015; Karlı, 2010). İcra ve İflas Kanunu, kiralarda hakkında bazı özel hükümler içermektedir (İİK m. 269-276). Bu hükümlerin en önemlisi, şüphesiz kiralanan taşınmazların tahliyesi hakkındaki olanlardır (İİK m. 269-269d; 272-275)¹¹¹. Bu tahliye alınmış bir mahkeme ilamına dayanmadığından, burada da bir ilamsız icra söz konusudur (Kuru, 1965; Kuru, 2013; Berkin, 1970). Taşınmazların ilamsız icra yoluyla tahliyesi iki sebebe dayanarak mümkündür: 1) Kira bedelinin ödenmemesi sebebiyle tahliye, 2) Yazılı sözleşme ile kiralanan taşınmazın kira süresinin bitiminde tahliyesi (Kuru, 1965; Kuru, 2013; Postacıoğlu, 1982; Üstündağ, 2004; Kuru, 1990; Pekcanitez, Atalay, Sungurtekin Özkan & Özekes, 2012; Kuru, Arslan & Yılmaz, 2012; Erdoğan, 2002; Kuru, 2016; Muşul, 2015; Yıldırım & Deren-Yıldırım, 2015; Karlı, 2010; Berkin, 1970)¹¹².

Kira Bedelinin Ödenmemesi Sebebiyle Tahliye (İİK m. 269-269d)

İİK m. 269-269d hükümleri, kiralayanın kiracıya karşı kira bedelinden dolayı yapacağı ilamsız takip ile açacağı tahliye davasının birleştirilmesine imkân vermektedir. Bu hükümlere göre, kiralayan kiracısı aleyhine bir icra takibi yaparak kira bedelinin ödenmesini isteyecek, kira bedeli ödenmezse icra mahkemesinden kiracının tahliyesini isteyebilecektir (Keleş, 2009; Kuru, 2013; Gürdoğan, 1970; Kuru, 1965; Üstündağ, 2004; Kuru, 1990; Pekcanitez, Atalay, Sungurtekin Özkan & Özekes, 2012; Doğan, 2011; Kuru, Arslan & Yılmaz, 2012; Keleş, 2009; Muşul, 2015; Ansay, 1960). Takip talebi, ilamsız haciz yolundakinin aynısıdır. Kiralayan, bununla ilk önce ödenmemiş olan kiralaları ister. İkinci olarak, kiralayanın tahliye istediğini de takip talebinde açıkça bildirmesi lazımdır. Kira sözleşmesi yazılı olarak yapılmışsa, kiralayanın takip talebine yazılı sözleşmenin aslını veya bir örneğini eklemesi ve bundan başka borçlu sayısı kadar örneğini takip talebi ile birlikte icra dairesine vermesi lazımdır (İİK m. 58/3). Hemen ilave edelim ki, kiralayanın bu yola başvurabilmesi için kira sözleşmesinin yazılı olarak yapılmış olması şart değildir. Kiracı, ödeme emrine itirazında kira sözleşmesini açık ve kesin olarak inkâr etmezse, kira sözleşmesini kabul etmiş sayılır (İİK m. 269/2 c.2) ve kiralayan takibe devam edebilir. Fakat kiracı itirazında kira sözleşmesini inkâr ederse, kiralayan icra takibine devam edemez, sulh hukuk mahkemesinde dava açabilir (İİK m. 269b/4, 5) (Kuru, 1965; Kuru, 2013).

İcra dairesi, borçlu kiracıya ödeme emri gönderir. Ödeme emrine itiraz süresi yedi gündür (İİK m. 269/2). Borçlu süresi içinde ödeme emrine itiraz etmezse, takibin kira bedeli ile ilgili kısmı kesinleşir ve kiralayan kira alacağı için haciz isteyebilir. Ancak alacaklının haciz isteyebilmesi için, borçluya TBK m. 315' e göre verilen ödeme sürelerinin de kira bedeli ödenmeden geçmiş olması gerekir (Kuru, Arslan & Yılmaz, 2012; Keleş, 2009; Kuru, 1965). Kiracı, ödeme emrine itiraz etmemekle, kira sözleşmesini kabul etmiş sayılır. Bunun üzerine kiralayanın, tahliye isteyebilmesi için ödeme süresinin sona ermesini beklemesi gerekir. Bu süre içinde, borçlu kiracı kira borcunu ödemezse, alacaklı icra mahkemesinden kiralananın tahliyesini isteyebilir. İcra mahkemesi, ödeme emrindeki ihtar süresi içinde kiracının kira

¹¹¹ İcra ve İflas Kanunu'nun 269 ve devamı maddelerinde, kiralanan taşınmazın tahliyesine ve kiraya verenin kiraya verdiği yere kiracı tarafından getirilmiş olan eşyalar üzerinde Türk Borçlar Kanunu'na göre haciz olduğu hapis hakkını korumasına ve kullanılmasına dair hükümler konmuştur. Bu hükümlerin bir kısmı Türk Borçlar Kanunu hükümlerinin teyidi ve tatbikidir (Belgesay, 1946).

¹¹² Kiralanan taşınmazların tahliyesi için, Türk Borçlar Kanunu hükümlerine göre birden fazla sebebe dayanarak dava açmak mümkünken, ilamsız takip yoluna başvurulması sadece bu iki durum için söz konusudur (Pekcanitez, Atalay, Sungurtekin Özkan & Özekes, 2012).

borcunu ödemediğini tespit edince, başka bir hususu araştırmadan kiralananın tahliyesine karar verecektir (Üstündağ, 2004; Kuru, Arslan & Yılmaz, 2012; Keleş, 2009; Kuru, 1990; Yıldırım & Deren-Yıldırım, 2015; Kuru, 1965; Kuru, 2013). Kiraca ödeme emrine itiraz ederse, icra takibi durur (İİK m. 269/3). Bunun üzerine takibe devam edilebilmesi için, alacaklının icra mahkemesinden itirazın kaldırılmasını ve aynı zamanda kiralananın tahliyesini istemesi gerekir. Alacaklı, itirazın kendisine tebliğinden itibaren altı ay içinde itirazın kaldırılmasını istemezse, bir daha aynı alaktan dolayı ilamsız icra yolu ile takip yapamaz (İİK m. 269/3).

Yazılı Sözleşme İle Kiralanan Taşınmazların Kira Süresinin Bitiminde Tahliyesi (İİK m. 272-275)

Burada taşınmazların, konut ve çatılı işyeri olup olmamasına göre bir ayırım yapmak gerekir. İİK m. 272-275 hükümleri, konut ve çatılı işyeri olmayan taşınmazlar hakkında tam uygulanır. Konut ve çatılı işyeri kiralalarının tahliyesi için bir şarta daha ihtiyaç vardır. Bu da yazılı tahliye taahhüdüdür (Kuru, 1965; Kuru, 2013). Konut ve çatılı işyeri olmayan taşınmazların tahliyesinde, kiralayan, kira süresinin bitiminde kira sözleşmesinin susma ile yenilenmesini istemiyorsa, kira süresinin bitiminden itibaren bir ay içinde icra dairesine başvurarak, tahliye talebinde bulunması lazımdır. Kiralayan, tahliye talebi ile birlikte kira sözleşmesini de icra dairesine vermelidir (İİK m. 272) (Kuru, 1965). İcra memuru, kiracıya bir tahliye emri gönderir. Kiracı, tahliye emrine itiraz etmek isterse, itirazını tahliye emrinin kendisine tebliği tarihinden itibaren yedi gün içinde yapmalıdır. İtiraz dilekçe ile veya sözlü olarak icra dairesine yapılır. İtiraz ile yapılan tahliye takibi durur (İİK m. 274). Bu takibe devam edilebilmesi için, kiralayanın itirazın kaldırılması talebiyle icra mahkemesine başvurması gerekir (İİK m. 275) (Kuru, 1965; Kuru, 2013). Tahliye talebi noterlikçe res 'en tanzim veya tarih ve imzası tasdik edilmiş yahut ikrar olunmuş bir mukaveleye müstenit olup da kiracı kiranın yenilendiğine veya uzatıldığına dair aynı kuvvet ve mahiyette bir vesika gösteremezse itiraz kaldırılır (İİK m. 275/2).

Rehlin Paraya Çevrilmesi Yoluyla Takip

Şimdiye kadar gerek ilamsız gerekse ilamlı icrada incelediğimiz para alacakları adi alacaklardır; yani rehinle temin edilmemiş olan alacaklardır. Burada ise, bir para alacağının, rehinle temin edilmiş olması halinde (İİK m. 23), cebri icra yolu ile nasıl alınacağı incelenecektir. Rehlin paraya çevrilmesi yolu ile takip (Gürdoğan, 1967; Budak, 2010; Tunç Yücel, 2010), kural olarak bir ilamsız icra yoludur. Zira burada da alacaklının takip talebinde bulunabilmesi için, alacağının dayanağı olarak bir mahkeme ilamı ibraz etmesine gerek yoktur. Fakat alacak veya rehin hakkı veya her ikisi birden ilam veya ilam niteliğindeki belge ile tespit edilmiş ise, alacaklı ilamlı icra yoluna başvurur (İİK m. 150h) (Kuru, 1965; Kuru, 2013).

Bir para alacağı rehinle temin edilmiş ise, alacaklı ilk önce rehlin paraya çevrilmesi yolu ile takipte bulunmaya ve bu takibi neticelendirmeye mecburdur (İİK m. 45). Yani borçlu iflasa tabi kişilerden olsa bile, alacaklı borçlu aleyhine ne ilamsız veya ilamlı haciz yolu ile takip ne de iflas yoluna gidemez. Gidilecek yol, ilk önce rehlin paraya çevrilmesi yolu ile takiptir. Bu takip neticesinde rehin konusu şey satılır ve elde edilen para, borcu ödemeye yetmezse, alacaklı kalan alacağı için iflas veya ilamsız ya da ilamlı haciz yollarından birine başvurabilir (Gürdoğan, 1967; Budak, 2010; Tunç Yücel, 2010; Kuru, 1965; Kuru, 2013)¹¹³. Rehlin paraya çevrilmesi yolu ile takip usulü, ilamlı ve ilamsız haciz yolu ile takiptekine çok benzer. Yalnız burada borçlunun mallarının haczine ihtiyaç yoktur. Zira alacaklı rehin konusu şeyden tatmin edilecektir. Bu şey ise, esasen rehnedilmiş vaziyette olup, bunun sadece satılması söz konusudur. Buna göre, rehlin paraya çevrilmesi yoluyla takipte bir haciz safhası yoktur. Burada icra takibinin safhaları şöyledir: I) Rehlin paraya çevrilmesi yolu ile ilamsız takipte: 1) Takip

¹¹³ İlk önce rehlin paraya çevrilmesi yolu ile takip yapılması mecburiyetinin bazı istisnaları vardır. Bu istisnai hallerde, alacaklı ilk önce rehlin paraya çevrilmesi yolu ile takipte bulunmadan, haciz veya iflas yollarından birine başvurabilir. Bu istisnai haller şunlardır: İİK m. 45/2, 167/1, İİK m. 45/3, TTK m. 1378, TTK m. 1379, İİK m. 45/2 (Gürdoğan, 1967; Budak, 2010; Tunç Yücel, 2010; Kuru, 1965; Kuru, 2013).

talebi, 2) Ödeme emri ve ödeme emrinin kesinleşmesi, 3) Paraya çevirme ve 4) Paraların paylaşılması safhaları. II) Rehnin paraya çevrilmesi yoluyla ilamlı takipte: 1) Takip talebi 2) İcra emri, 3) Paraya çevirme ve 4) Paraların paylaşılması safhaları (Kuru, 1965; Ansay, 1960). Bu safhalardan anlaşılacağı gibi, alacaklı rehin konusu şeyin satılması neticesinde elde edilecek paradan tatmin edilecektir. Nasıl ki, haciz yolu ile takipte haczedilen mallar alacaklının alacağına mahsup edilmek üzere alacaklıya bırakılmıyorsa, burada da rehin konusu şeylerin alacaklıya terkedilmesi caiz değildir. Bu sebeple, alacağın vadesinde ödenmemesi halinde, rehinli malların alacaklıya kalacağı hakkındaki her anlaşma batıldır (Kuru, 1965).

İFLAS (KÜLLİ TAKİP) YOLUYLA TAKİP

GENEL OLARAK

İflasta¹¹⁴, borçlunun (müflisin) karşısında bütün alacaklıları vardır. Borçlunun haczi kabil bütün malvarlığı cebri icraya konu teşkil eder. İflas takibi bir alacaklı tarafından yapılmış olsa ve o bir alacaklının talebi üzerine borçlunun iflasına karar verilmiş olsa bile, iflas yolu ile tasfiyeden borçlunun bütün alacaklıları faydalanır. Burada icra hukukundaki gibi hacze iştirak şartları (İİK m. 100) gibi sıkı şartların aranmasına gerek yoktur. İflasın ilanı üzerine alacaklılarını iflas masasına bildirmiş olması ve iflas idaresi tarafından kabul edilmiş olması, iflastaki tasfiye ve paylaştırmaya iştirak etmek için yeterlidir. Yani, diğer alacaklıların da borçluya karşı ayrı ayrı iflas yolu ile takip yapmalarına gerek yoktur (Kuru, 1992; Kuru, 2013). Borçlunun haczi kabil malvarlığı paraya çevrilip, bundan, bilinen bütün alacaklıların alacağı ödenmeden borçluya bir şey verilmez (Kuru, 1965; Kuru, 1992; Kuru, 2013; Ansay, 1960). İflasta, borçlunun bütün alacaklıları, borçlunun malvarlığının tamamından tatmin edilir. Yani burada, hem subjektif (alacaklılar) hem de objektif (malvarlığı) bakımında bir küllilik (üniversellik) vardır (Kuru, 1965; Kuru, 2016; Kuru, 2013; Ansay, 1960).

İFLAS SEBEBİ

Arapça bir kelime olan iflas, parayı pulu bitirmek anlamına gelir. Buna dayanarak, bir kimsenin iflas edebilmesi için, bütün malvarlığının tükenmesi ve borca batık duruma düşmesi gerektiği kanısına varılabilir. Bu kanı yerinde değildir. İcra ve İflas Kanunu, iflas sebebinin ne olduğunu genel olarak belirtmiş değildir. Bununla beraber, kanunun çeşitli hükümlerinin birlikte incelenmesi halinde, iflas sebebi olarak, borcun ödenmemesinin kabul edildiği sonucuna varılabilir. Bizde genel iflas sebebi, borçlunun muaccel (vadesi gelmiş) bir borcunu, iflas davasına rağmen, ödememesidir. Kanun, sermaye şirketleri (anonim, limited şirket ve kooperatifler) bakımından, genel iflas sebebinden başka, bu şirketlerin pasiflerinin aktiflerinden fazla olmasını da ayrı bir iflas sebebi olarak kabul etmiştir (İİK m. 179). Bundan başka, terekenin mevcudunun borcuna yetmemesi ve borçlunun yarı mevcudunun haczedilmesi ve kalan mevcudunun diğer borçlarını ödemeye yetmemesi de (İİK m. 178/2) iflas sebebidir (Kuru, 1992; Kuru, 2013; Ansay, 1960).

İFLASA TABİ OLANLAR

Türk Hukukunda, kural olarak sadece tacirler iflasa tabidir (İİK m. 43/1). İflasa tabi olan şahıslar üç grupta incelenebilir: 1) Türk Ticaret Kanunu gereğince tacir sayıldıkları için iflasa tabi olanlar¹¹⁵, 2)

¹¹⁴ İflasla ilgili işlerin yapılması ile görevli olan organların tümüne iflas teşkilatı denir. İcra takiplerindekinin aksine, iflasta resmi sıfatı bulunmayan bazı özel organlar da iflas işleri ile görevlendirilmişlerdir. Bu sebeple, iflas teşkilatını ilk önce, 1) resmi organlar ve 2) özel organlar olarak ikiye ayırarak incelemek gerekir. Resmi iflas organlarından maksat, iflas işleri ile görevli olan resmi devlet makamlarıdır. İcra dairesi, iflas dairesi, icra mahkemesi, ticaret mahkemesi gibi. İflasın özel organları ise, birinci alacaklılar toplantısı, iflas idaresi, ikinci alacaklılar toplantısıdır (Kuru, 1992; Kuru, 2013).

¹¹⁵TTK m. 12/1, TTK m. 12/2, TTK m. 14/1, TTK m. 124, TTK m. 16.

Türk Ticaret Kanunu gereğince tacirler hakkındaki hükümlere tabi buldukları için (tacir olmadıkları halde) iflasa tabi olanlar¹¹⁶, 3) Tacir olmadıkları halde, özel kanunlarına göre iflasa tabi buldukları bildirilen¹¹⁷ şahıslar (Kuru, 1992; Kuru, 2013; Ansay, 1960).

Tacirler, her türlü borçlarından dolayı iflasa tabidirler (TTK m. 18). Buna göre, bir tacir, hem ticari işletmesi ile ilgili olan ticari borçlarından dolayı hem de ticari işletmesi ile ilgili olmayan adi borçlarından dolayı iflasa tabidir. Amme alacakları ile özel hukuktan doğan alacaklar arasında da bir fark yoktur. Yani, amme alacaklarından dolayı da, borçlunun iflası istenebilir (6183 sK. M. 54/3, 100) (Kuru, 1992; Kuru, 2013; Ansay, 1960). Rehinle temin edilmiş olan alacaklardan dolayı borçlunun iflasını isteyebilmek için, alacaklının ilk önce rehnin paraya çevrilmesi yoluyla takipte bulunması lazımdır. Sadece para ve teminat alacakları için borçlunun iflası istenebilir (İİK m. 42). Konusu paradan ve teminat verilmesinden başka bir şey olan alacaklar (mesela taşınır bir mal teslimi alacağı) için iflas yoluna başvurulamaz (Kuru, 1992; Kuru, 2013; Ansay, 1960). Para ve teminat alacaklarından dolayı bir borçlunun iflasının istenebilmesi için, alacağın bir mahkeme ilamı ile tespit edilmiş olmasına gerek yoktur (İİK m. 42, 155). Yani ilamsız icra yolu, haciz yolu (İİK m. 58 vd.) olabileceği gibi, iflas yolu (İİK m. 155 vd.) da olabilir (Kuru, 1965).

KISACA TAKİBİN AŞAMALARI

İflas yolu ile takip, icra dairesi vasıtasıyla yapılır ve borçlunun iflasına ticaret mahkemesi tarafından karar verilir (Kuru, 1992; Kuru, 2013). Bir kimsenin iflas ettirilebilmesi için takip edilmesi gerek yola iflas yolu denir. Bütün iflas yolları, ticaret mahkemesinden geçer. Yani iflasta mutlaka ticaret mahkemesi tarafından karar verilir. Üç çeşit iflas yolu vardır: 1) İflas yolu ile adi takip (İİK m. 155-166), 2) Kambiyo senetlerine mahsus iflas yolu (İİK m. 167, 171-176)¹¹⁸, 3) Doğrudan doğruya iflas yolu (İİK m. 177-181) (Kuru, 1992; Kuru, 2013; Belgesay, 1970)¹¹⁹. Alacaklı, bazı sebeplere dayanarak, ilk önce icra dairesine bir iflas takip talebinde bulunup, borçlusuna bir iflas ödeme emri göndertmeden, doğrudan ticaret mahkemesine iflas davası açabilir ki, bu iflas yoluna (icra dairesine başvurmadan, doğrudan ticaret mahkemesinde iflas davası açıldığından) doğrudan doğruya iflas yolu denir. Adi iflas yolu denilmesinin sebebi, bunu, gene bir takipli iflas yolu olan kambiyo senetlerine mahsus iflas yolundan ayırmak içindir. Borçlusunu iflas yolu ile takip etmek isteyen alacaklı, alacağı bir kambiyo senedine bağlı ise kambiyo senetlerine mahsus iflas yoluna, değilse adi iflas yoluna başvurur.

Kambiyo senetlerine mahsus iflas yolu ile takip, hukukumuzda haciz yolu ile birlikte İcra ve İflas Kanunu'nun iflas hukuk bölümünde düzenlenmiştir. Kambiyo senetlerine mahsus iflas yoluna, sadece alacağı bir kambiyo senedine bağlı olan alacaklı gidebilir. Alacaklının kambiyo senetlerine mahsus iflas yoluna başvururken icra dairesine vereceği senedin, kambiyo senedin, kambiyo senedi vasfını haiz olup olmadığını (dolayısıyla bu yolun caiz olup olmadığını), icra memuru takdir ve tayin edecektir (İİK m. 171/1) (Kuru, 1992; Kuru, 2013; Belgesay, 1970). Kambiyo senetlerine mahsus iflas yolu, alacaklının icra dairesine yapacağı bir iflas takibi ile başlar. İcra memuru, senedin kambiyo senedi olduğunu ve vadesinin geldiğini görürse borçluya senet sureti ile birlikte hemen bir ödeme emri gönderir. Borçlu beş gün içinde borcunu öderse iflas takibi son bulur; ödemezse ve itiraz etmezse veya itiraz ederse alacaklı, ödeme emrinin borçluya tebliğinden itibaren bir yıl içinde ticaret mahkemesinde bir iflas davası açarak borçlunun iflasına karar verilmesini ister.

İflas dairesince defteri tutulan mallar bedelinin tasfiye masraflarını koruyamayacağı anlaşılırsa basit tasfiye usulü tatbik olunur. Bu takdirde iflas dairesi, alacaklıları yirmi günden az ve iki aydan çok

¹¹⁶ TTK m. 12/3, TTK m. 17.

¹¹⁷ İİK m. 44, TTK m. 240, Bankacılık Kanunu m. 110.

¹¹⁸ Ayrıntılı bilgi için bakınız, Deyneki, 2005.

¹¹⁹ Diğer haller için bakınız, İİK m. 178, 179/1.

olmamak üzere tayin edilecek müddet içinde alacaklarını ve iddialarını bildirmeğe ilanla davet eder. Bu müddet içinde alacaklılardan biri masrafları peşin vermek suretiyle tasfiyenin adi şekilde yapılmasını isteyebilir. Basit tasfiyede iflas dairesi alacaklıların menfaatlerine muvafık surette malları paraya çevirir ve başka merasime mahal kalmaksızın alacakları tahkik ve sıralarını tayin ederek bedellerini dağıtır. Tasfiyenin kapandığı ilan olunur (İİK m. 218). Tasfiye adi şekilde yapılacak ise, iflas dairesi 208 inci maddeye göre vereceği karar tarihinden itibaren en geç on gün içerisinde keyfiyeti ilan eder. İlandan nihayet on gün içinde toplanmak üzere ilk alacaklılar toplantısına gelmeleri ve toplanmada bulunmağa hakları olduğu yazılır (İİK m. 219). Birinci alacaklılar toplantısı yapılır ve bu toplantıda iflas idaresi adayları seçilir. İcra mahkemesi, bu adaylardan iflas idaresini seçer. Tasfiye, iflas dairesince, yukarıdaki fıkraya göre teşkil edilen iflas idaresine havale olunur (İİK m. 223/2). Masanın kanuni mümessili iflas idaresidir. İdare masanın menfaatlerini gözetmek ve tasfiyeyi yapmakla mükelleftir (İİK m. 226/1). İdare, alacak ve istihkak iddialarının kaydı için yetkilidir ve karar verir (İİK m. 230). Alacakların kaydı için muayyen müracaat müddeti geçtikten sonra ve iflas idaresinin seçilmesinden itibaren en geç üç ay içinde iflas idaresi tarafından 206 ve 207 nci maddelerde yazılı hükümlere göre alacaklıların sırasını gösteren bir cetvel yapılır ve iflas dairesine bırakılır (İİK m. 232). İflas idaresi, alacakları tamamen veya kısmen idarece kabul edilen alacaklılar ile sıra cetveline kayıt davası açmış alacaklılardan 235 inci maddeye göre katılmalarına karar verilmiş olanları da ikinci toplantıya ilanla davet eder (İİK m. 237). Masaya ait mallar iflas idaresi marifetiyle açık artırma yahut alacaklılar karar verilerse pazarlık suretiyle satılır. Üzerlerinde rehin hakkı bulunan eşya ancak rehin sahibi alacaklıların da muvafakati halinde pazarlık suretiyle satılabilir (İİK m. 241). Satılan malların bedeli tahsil edilip alacaklıların sıra cetveli katileşince iflas idaresi paraların pay cetvelini ve son hesabını yapar (İİK m. 247). Pay cetveli ve son hesap iflas dairesine bırakılır ve orada on gün kalır (İİK m. 249/1). Dağıtıma yukarıdaki maddede yazılı bırakılma müddeti bittikten sonra başlanır (İİK m. 250). İdare, paraları dağıtırken alacağına tamamını alamamış olan her alacaklıya ödenmemiş miktar için aciz vesikası verir. Vesikada müflisin alacağı kabul veya reddettiği yazılır. Kabul halinde vesika 68 inci maddenin 1 inci fıkrasında yazılı senet mahiyetinde olur (İİK m. 251/1). Paralar dağıtıldıktan sonra idare iflasa hükmeden mahkemeye son bir rapor verir. Mahkeme iflasın idaresinde hata ve noksan görürse icra mahkemesine bundan haber verir. Mahkeme, tasfiyenin bittiğini anladıktan sonra kapanma kararı verir (İİK m. 254).

TAKİP YOLUNUN DEĞİŞTİRİLMESİ

Haciz ve iflas yolları için ortak olan bir hususa temas etmek gerekir. Yukarıda görüldüğü gibi, alacaklı elinde bir mahkeme ilamı olmadığı halde, kendisine para veya teminat vermekle yükümlü olan iflasa tabi borçlusunu isterse haciz isterse iflas yolu ile takip edebilmektedir (İİK m. 43/1). Kanun (İİK m. 43/2), haciz veya iflas yollarından birini seçmiş olan alacaklıya bir defaya mahsus olmak üzere o yolu bırakıp, diğer yola yeni baştan müracaat etmek hakkını tanımaktadır. Yani, örneğin haciz yolunu seçmiş olan alacaklı, başlamış olduğu bu haciz yolundan vazgeçerek borçlusu aleyhine iflas takibi yapılmasını isteyebilecektir¹²⁰. Fakat alacaklının bu seçim hakkı bir defaya mahsustur. Takip yolunu değiştiren alacaklı yeniden harç yatırmak zorunda değildir (İİK m. 43/2). İlk takip talebi sırasında verilen harç, ikinci takip için verilmiş sayılır. Başvurulan yeni takip yolunda, borçluya yeni bir ödeme emri gönderilecektir. Önceki ödeme emrinin kesinleşmiş olması yeterli değildir. Borçlu yeni ödeme emrine itiraz edebilir. Yalnız, bu itirazın kaldırılma safhasında, kesinleşen eski ödeme emrinin delil olarak kullanılması mümkün olabilir (Kuru, 1965; Kuru, 2013).

¹²⁰ İİK m. 43/2' nin alacaklıya tanıdığı bu seçim hakkı, sadece haciz ve iflas yolları arasındadır. Yoksa alacaklı başladığı rehinin paraya çevrilmesi yolunu bırakıp, haciz yoluna gidemez (Kuru, 1965; Kuru, 2013).

SONUÇ

İcra ve İflas Hukuku, diğer bir deyişle cebri icra hukuku, alacağına kavuşamayan alacaklıların, devletin cebri icra organları vasıtasıyla alacağını elde etmesini sağlayan hukuk dalıdır. Alacağına kavuşamayan alacaklının, doğrudan gidip borçlunun malvarlığına el koyması (bizzat ihkak-ı hak; kendiliğinden hak alma) modern hukuk sistemlerinde yasaklanmıştır. Alacaklı devletin resmi organlarına başvurarak bu alacağına kavuşabilecektir. Türk İcra ve İflas Hukuku esasen 2004 sayılı İcra ve İflas Kanunu hükümleri çerçevesinde işlemektedir. Bu aşamadan sonra ise devletin resmi organları İcra ve İflas Hukuku, yani İcra ve İflas Kanunu, kuralları çerçevesinde belirli prosedürler çerçevesinde alacaklının alacağına kavuşmasını sağlayacaktır. Ancak bu durumda da borçlunun malvarlığı doğrudan alacaklıya verilerek alacaklı tatmin edilmemektedir. Alacaklı, cebri icra organları tarafından borçlunun haczedilebilen malvarlığına el koyulması ve bu haczedilen malların belirli şekillerle paraya çevrilmesi sonucu bu elde edilen para ile tatmin edilmektedir.

İcra ve İflas Hukuku, genel olarak iki ana bölümde oluşmaktadır. Bunlar icra (İİK m. 74 vd.), diğer bir deyişle cüzi takip ve iflas (İİK m. 154 vd.), diğer bir deyişle külli takiptir. Bu iki takip yolunun esas farkı borçlu karşısında yer alan alacaklıların sayısıdır. Ancak her iki takip yolunda da yine alacaklılar borçlunun haczedilebilen malvarlığının paraya çevrilmesi sonucu elde edilen paradan tatmin edilmektedirler.

İcra takibi kendi içinde ikiye ayrılır. Haciz yoluyla takip ve rehnin paraya çevrilmesi yoluyla takiptir. Haciz yolu kendi içinde ise; ilamlı takip (İİK m. 24 vd.), ilamsız takip (genel haciz yoluyla takip) (İİK m. 42 vd.), kambiyo senetlerine mahsus haciz yoluyla takip (İİK m. 167 vd.) ve kiralanan taşınmazların ilamsız icra yoluyla tahliyesidir (İİK m. 269 vd.). Kambiyo senetlerine mahsus takip kendi içinde ikiye ayrılır. Bunlar haciz yolu ve iflas yolu (İİK m. 171 vd.). Yani kambiyo senetlerine mahsus takip hem haciz yolunda hem de iflas yolunda söz konusudur.

KAYNAKLAR

- Ansay, Sabri Şakir, 1960, Hukuk İcra ve İflas Usulleri, 5. Bası, Ankara.
- Aslan, Kudret/ Akyol Aslan, Leyla, 2015, “İlama Bağlı Para Alacağı İçin İlamsız İcra takibi Yapılması, Dürüstlük Kuralına ve Hayatın Olağan Akışına Aykırı mıdır?”, Prof. Dr. Ramazan Arslan’a Armağan, C.1, Yetkin Yayınları, Ankara, (ss.195-251).
- Atalı, Murat, 2014, “6502 sayılı Kanun’un Tüketici Sorunları Hakem Heyetlerine İlişkin Hükümlerinin Değerlendirilmesi”, Prof. Dr. Ejder Yılmaz’a Armağan, C.1, Yetkin Yayınları, Ankara, (ss.397-418).
- Belgesay Mustafa Reşit, 1946, İcra ve İflas Hukuku, İkinci Cilt İflas, İstanbul.
- Berkin, Necmeddin N., 1970, İflas Hukuku, İstanbul.
- Budak, Ali Cem, 2015, “6502 Sayılı Tüketicinin Korunması Hakkında Kanun’ a Göre Tüketici Hakem Heyetleri”, Prof. Dr. Hakan Pekcanitez’e Armağan, C. I, DEÜHFD, C. 16, Özel Sayı, İzmir, (ss.77-103).
- Budak, Ali Cem, 2010, İpoteğin Paraya Çevrilmesi Yoluyla Takip, 3. Baskı, İstanbul.
- Bulur, Alper, 2010, “Avukatlık Kanunu m. 35/A’ nun Alternatif Uyuşmazlık Çözüm Yolları Çerçevesinde İrdelenmesi ve Bir Düzenleme Önerisi”, TBB, S. 89, Y. 2010, (ss.196-241).
- Çelikoğlu, Cengiz Topel, 2014, “6352 Sayılı HUAK’a Göre Arabuluculuk Yoluna Başvurulması ve Çözüm Anlaşmasının Mahkeme ve İcra Usulleri İle İlişkisi”, Prof. Dr. Ejder Yılmaz’a Armağan, C.1, Yetkin Yayınları, Ankara, (ss.669-723).
- Deyneklı, Adnan, 2005, Türk Hukukunda Kambiyo Senetlerine Özgü İflas Yoluyla Takip, Ankara.
- Doğan, Murat, 2011, Konut ve Çatılı İşyeri Kira Sözleşmelerinin Sona Ermesi, Ankara.
- Gürdoğan, Burhan, 1970, İcra Hukuku Dersleri, Ankara.
- Gürdoğan, Burhan, 1967, Türk-İsviçre İcra ve İflas Hukukunda Rehnin Paraya Çevrilmesi, Ankara.
- Karslı, Abdurrahim, 2010, İcra Hukuku Ders Kitabı, Alternatif Yayıncılık, İstanbul.
- Keleş, Şanver, 2009, Kiralanan Taşınmazların İlamsız Tahliyesi, Turhan Kitabevi, Ankara.
- Kuru, Baki, 2013, İcra ve İflas Hukuku El Kitabı, 2. Baskı, Ankara.
- Kuru, Baki, 1965, İcra ve İflas Hukuku, Cilt I, İcra Hukuku, Ankara.
- Kuru, Baki, 1990, İcra ve İflas Hukuku, Cilt 2, İstanbul.
- Kuru, Baki, 1992, İflas ve Konkordato Hukuku, 3. Tıpkı Basım, Ankara.
- Kuru, Baki, 2016, İstinaf Sistemine Göre Yazılmış İcra ve İflas Hukuku, Ankara.
- Kuru, Baki/ Arslan, Ramazan/ Yılmaz, Ejder, 2012, İcra ve İflas Hukuku Ders Kitabı, 26. Baskı, Yetkin Yayınları, Ankara.
- Muşul, Timuçin, 2015, İcra ve İflas Hukuku Esasları, 5. Baskı, Adalet Yayınevi, Ankara.
- Özekes, Muhammet, 2009, “Yeni Bir İcra Sistemi Önerisi”, DEÜHFD, C. 11, Özel S. 2009, (ss.921-940).
- Pekcanitez, Hakan/ Atalay, Oğuz/ Sungurtekin Özkan, Meral/ Özekes, Muhammet, 2012, İcra ve İflas Hukuku, 10. Baskı, Yetkin Yayınları, Ankara.
- Postacıoğlu, İlhan, 1982, İcra Hukuku Esasları, 4. Baskı, İstanbul.
- Sungurtekin Özkan, Meral, 2005, “Avukatlık Kanunu’nun 35/A Maddesi Çerçevesinde Avukatın Uzlaşma Sağlama Yetkisi”, MİHDER, Y. 2005, s. 2, (ss.353-369).
- Tanrıver, Süha, 2006, “Hukuk Uyuşmazlıkları Bağlamında Alternatif Uyuşmazlık Çözüm Yolları ve Özellikle Arabuluculuk”, TBB, S. 64, Y., (ss. 151-177).
- Tunç Yücel, Müjgan, 2010, Banka Alacaklarının İpoteğin Paraya Çevrilmesi Yoluyla Takibi, İstanbul.
- Ulukapı, Ömer, 2015, İcra ve İflas Hukuku, Mimoza Yayınları, Konya.
- Üstündağ, Saim, 2004, İcra Hukukunun Esasları, 8. Bası, İstanbul.
- Yeşilirmak, Ali, 2011, “Geçerli Bir Tahkim Anlaşmasının Varlığına Rağmen Genel Haciz Yoluyla Takip Yapılabilir Mi?”, TBB, S. 96, Y. 2011, (ss.205-228)
- Yıldırım, Mehmet Kamil/ Deren-Yıldırım, Nevhis, 2015, İcra ve İflas Hukuku, 6. Baskı, Beta Yayınları, İstanbul.
- Yılmaz, Ejder, 2004, “Avukatın Uzlaşma Sağlama Yetkisi (Avukatlık Kanunu m.35/A)”, 75. Yaş Günü İçin Prof. Dr. Baki Kuru Armağanı, Ankara, (ss.843-856).
- Yılmaz, Ejder, 2015, “Tahkimde İtirazın İptali Davası ve Tahkime Elverişlilik Kuralı”, Prof. Dr. Hakan Pekcanitez’e Armağan, C. I, DEÜHFD, C. 16, Özel Sayı, İzmir, (ss.531-554).

Türkiye Örneği Üzerinden Mülteci Hakları ve Güncel Sorunlar

Mr. Onur Hamurcu, Erciyes Üniversitesi

onurhamurcu@erciyes.edu.tr

ÖZET

Savaş ve çatışma dönemleri insanlık açısından en karanlık zamanları teşkil eder. İnsan haklarına ilişkin hukuki ilerlemelerin anlam kazanabilmesi, özellikle bu dönemlerde meydana gelen ihlallerin ortadan kaldırılması ya da savaş ve çatışma hukuku dışında insan haklarına hiçbir aykırılığın meydana gelmemesi ile anlam kazanabilecektir. Fakat bu durum gerek günümüz fiiliyatında gerekse de yakın gelecekte pek mümkün gözükmemektedir. Savaşların, çatışmaların ve hak ihlallerinin sonucu ise, mülteciler olarak vücut bulmaktadır. Hangi dönemde ya da nerede olduğu fark etmeksizin, sadece insan olma sebebiyle sahip olunan insan hakları, devletlerden bağımsız şekilde temin edilebilmelidir. İnsanların en temel haklarından biri yaşadıkları devletten kendi varlıklarının gereği olan hakları isteyebilmeleridir. Bunun tersi durumlarda, yani hak talebinde bulunulacak bir otoritenin bulunamayaşısı ya da sadece kendi topraklarındayken yararlanılan temel haklardan, eğitim, sağlık, beslenme gibi..., toprakların terk edilmesi durumunda yararlanılamayacak olması insan hakları açısından kabul edilemez bir durumdur. Bu nedenle, mültecilerin sahip oldukları temel insan hakları da, en az mültecileri kabul eden devlet vatandaşlarının hakları gibi gözetilmeli ve bu durum bütün dünya devletleri tarafından ortak insanlık sorunu olarak kabul görmelidir. Savaş ve çatışmaların mağdurları olan insanlar özellikle çocuklar ve kadınlar açısından, gözetici politikalar üretmek bütün dünya devletlerinin ortak ödevi olmalıdır.

Anahtar Kelimeler: Mülteci, Mülteci Hakları, İnsan Hakları.

Refugee Rights and Current Problems Considering Turkey

ABSTRACT

The periods of war and conflict are the darkest times in terms of humanity. The significance of the legal progress of human rights can be understood by the fact that the violations that have taken place during these periods have been lifted or the violations of human rights other than war and conflict law have not come to fruition. But this does not seem to be possible in today's practice, nor in the near future. The results of wars, conflicts and infringements of rights are refugees. Human rights, owing to being only human beings, regardless of the period or place in which they exist, must be available independently of the state. One of the most fundamental rights of people is that they can request the rights of their own existence from the state they live in. In other words, it is unacceptable in terms of human rights if there is no authority to claim or if it can not be used in the case of abandonment of land, such as education, health, nutrition etc. For this reason, basic human rights of refugees must be respected as the rights of state citizens which accepted refugees, and this should be recognized as a common humanity problem by all world states. The people who are victims of war and conflict, especially in terms of children and women, should be the joint task of all the states of the world to produce surveillance policies.

Keywords: Refugee, Refugee Rights, Human Rights.

GİRİŞ

İnsan hakları kavramının var olma sebebi hakkında pek çok teori bulunmaktadır. İnsanların insan olmasından kaynaklanan sebeple herhangi başkaca bir açıklamaya ihtiyaç duyulmaksızın insan haklarının varlığının kabul edilmesi, bu teorilerden biri olmakla birlikte kanaatimizce de en basit anlatım usulüyle kavramı açıklayan bir teoridir. Irk, din, dil, cinsiyet, renk ayrımı gözetmeksizin her insanın yaşam hakkı,

eğitim hakkı, çalışma hakkı gibi haklarının olması, insan haklarının açıklamasına ilişkin rnekleyii bir düşünme stilidir.

Mülteciler de, başlarına ne gelirse gelsin, yalnızca insan olmalarından kaynaklı, kabul edilen bu haklara pek tabii sahiptirler. lkelerinde savaş olması, i karışıklık olması, doğal afet olması suçsuz insanların ölmesi ya da insani koşullarda yaşayamaması için geçerli nedenler olarak kabul edilemez. Zira söz konusu durumlar sebebiyle hiç kimse küçük bir çocuğu sorumlu göremez.

Gerçeklik ise maalesef idealize edilen kadar güzel değildir. Kimi zaman ev sahiplerinin kimi zamansa mültecilerin tutumları nedeniyle, birlikte yaşam ideali hayal edildiği gibi ilerlememektedir. Mültecilerle sıkıntılı durumlara örnek teşkil edebilecek haberler hemen hergün haber yayınlarında yer almaktadır. Bu durumun sebeplerinden birisi de elbette gerekli hukuki altyapıyı dizayn etmeksizin yapılan ve kısa vadeli zme ilişkin uygulamalardır.

Çalışmada öncelikle mülteci kavramı ve uluslararası tanımlamalar ile yine uluslararası anlaşmalar kapsamınca devletlere hangi dev ve hakların verildiği incelenecektir. Ardından, Suriye iç savaşı sonucu 3.500.000'a yakın mülteciye ev sahipliği yapan Türkiye'de ki uygulamalardan bahsedilecek ve son olarak mülteci sorunlarına ilişkin zm nerileri getirilmeye çalışılacaktır.

MÜLTECİ KAVRAMI

Genel Olarak

Kelime anlamı olarak Türk Dil Kurumu Güncel Sözlükte mülteci, sığınmacı olarak tanımlanmıştır. Bununla birlikte kimlerin mülteci olacağına ilişkin açıklamalar ulusal ve uluslar arası hukuki düzenlemelerle ortaya çıkmaktadır.(TDK Güncel Sözlük)

Cenevre Sözleşmesi'nin 1. maddesine göre mülteci, “menēei ülkesi dışında bulunan, ırkı, dini, tabiiyeti, belli bir toplumsal gruba mensubiyeti veya siyasi görüşü sebebiyle zulüm görmekten haklı nedenlerle korku duyan ve ülkesinin korumasından yararlanamayan ya da yararlanmak istemeyen veya zulüm korkusu nedeniyle buraya dönmek istemeyen kişidir”. (Akyürek, 2007)

Mülteci, ülkesinde, ırkından, dininden, sosyal veya siyasi düşüncesinden dolayı kendini huzursuz, baskı altında hissedip, kendi devletine olan güvenini, kendi devletinin tarafsızlığını kaybettiği düşüncesine kapılıp, ülkesini terk ederek, başka bir ülkeye sığınma talebinde bulunup, sığınma talebi o ülkenin yetkilileri tarafından kabul edilmiş kişidir. (Akyürek, 2007)

1. maddenin f fıkrası ile, barışa karşı savaş veya insanlık suçu, memleketinde “ağır bir genel suç” veya BM gaye ve prensiplerine aykırı suç işleyenlerin mültecilik statüsünden yararlanamayacakları belirtilmiştir.

Mülteciler, kısa süreli ve uzun süreli olmak üzere iki kategoriye ayrılabilir. Kısa süreli mülteciler, ülkelerini bir siyasi bunalım veya savaş nedeniyle terk ederek başka ülkelere gitmiş kimselerdir ve bunların ülkelerindeki bunalımın sona ermesi veya barışın yeniden tesis edilmesi durumunda ülkelerine geri dönmeleri mümkün olanlardır. Uzun süreli mülteciler ise, belki de yaşamlarının sonuna kadar devam edebilecek uzun bir süre için mülteci statüsünden çıkamayacak olanlardır.

İltica olayının nedenine göre mültecilerin bir kısmı, savaştan ya da i çatışmalardan kaçarak gerçekleştirilen toplu iltica olayları sonucunda mülteci durumuna dşebilirken, bir kısım mülteci ise, kişi olarak kendilerine karşı girişilen ayırım gözetici eylemler ve işlemler nedeniyle bireysel iltica sonucu mülteci durumuna düşmüş olabilirler. (ztrk, 1991)

Mülteci Hukuku Kavramı

Mülteci Hukuku kavramı, ülkeler tarafından uyulması gereken ilke ve standartların düzenlendiği uluslararası kaynakların toplamını anlatmaktadır. Mültecilerin durumunu, uluslararası hukuk açısından düzenleme ve mültecilerle ilgilenecek bir uluslararası kuruluş meydana getirme ihtiyacı 20. yy başlarında belli olmuştur. Bu dönemde, mülteci hareketleri yepyeni bir boyut kazanmış ve sadece belli ülkeleri ilgilendiren bir mesele olmaktan çıkıp uluslararası bir meseleye dönüşmüştür. (Kavuk, 2015)

1912 yılındaki Balkan Savaşı, 1914-1918 yılları arasındaki Birinci Dünya Savaşı ile 1917 yılındaki Sovyet Devrimi sırasında Avrupa ve Asya kıtaları ile Orta Doğu'yu kapsayan büyük bir coğrafyada milyonlarca kişi göç etmiştir. Milletler Cemiyeti döneminde uluslararası düzenleme ve örgütlenme yönünde bazı girişimler olduysa da asıl kalıcı sonuçlar Birleşmiş Milletler döneminde alınmıştır. İkinci Dünya Savaşı sırasında insanlığa karşı suçlar bakımından zirveye ulaşılmasıyla birlikte ilgili savaş döneminde milyonlarca insan yer değiştirmiştir. (Ergüven&Özturanlı, 2013)

MÜLTECİLER VE KONUYLA İLGİLİ DİĞER KAVRAMLAR

İltica

İltica (asylum), “bir kişinin, uyruğunda bulunduğu ya da ikamet ettiği devletin ülkesini çeşitli baskılar ya da ayrımcı yasal kovuşturmalar nedeniyle terk ederek, yabancı bir devletin ülkesine, diplomasi temsilciliği ya da konsolosluk binalarına, savaş gemilerine ya da devlet uçaklarına girmesini ve bu devletin korumasını araması”dır. (Akyürek, 2007) Etimolojik anlamı itibariyle de mülteci, Arapça iltica kelimesinden türemiştir.

İltica hareketler, savaşlar sonrasında yaşanan dinsel ve etnik hoşgörüsüzlük, askeri darbeler ya da milli sınırların değişmesi, iç savaşlar, ırk, din, dil ve etnik köken itibariyle bir ülkede ayırım gözetici ve baskıcı bir yönetimin varlığı halinde ortaya çıkmaktadır. (Kaynak, 1992; Akyürek, 2007)

Sığınma, Sığınmacı

Sığınma olayı ülke içindeki birtakım baskılardan ya da savaştan ve iç çatışmalardan kaçarak gerçekleştirilen topluca sığınma (“Körfez Savaşı” sırasında Saddam kuvvetlerinden kaçarak Türkiye’ye gelen Kuzey Iraklılar gibi) veya baskılar ve kovuşturmalar nedeniyle bireysel sığınma biçiminde gerçekleşebilmektedir. Sığınma olayı, hukuksal açıdan sığınma aramanın bir hak oluşturup oluşturmadığı ve sığınma arayanların yabancı bir ülkeye kabul edilmesi durumunda bu ülkedeki hukuksal statü sorunlarının ortaya çıkmasına neden olmaktadır. (Akyürek, 2007)

Sığınmacı, ülkesini çeşitli nedenlerden terk eden ve henüz sığınma talebi, kaçtığı/sığındığı ülkenin yetkililerince soruşturma safhasında olan yani mülteci statüsünü kazanamayan kişidir. Mültecilik başvurusunda bulunan kişi bu konu hakkında karar verilene kadar sığınmacıdır. (Urk, 2010) Sığınmacı, sığındığı ülkenin yasalarından mülteci gibi yararlanamamaktadır. Esasında mülteci ve sığınmacı kavramları Türkçe’de eş anlamlıdır fakat uygulamada farklı kullanılmaktadır. Türkiye’de sığınmacı, yasal statü kazanmak amacıyla başvuran ve başvuruları inceleme safhasında olan kişiler ve Avrupa dışındaki ülkelerden gelenler için kullanılmaktadır. Avrupa ibaresi dışında mülteci ve sığınmacı aynı şekilde tanımlanmaktadır. (Akyürek, 2007)

Göçmen

Göçmen, mülteci tanımında bulunan nedenlerin dışında, çoğu zaman ekonomik nedenlerden dolayı, ülkesini (uyruğunda bulunduğu ya da ikamet ettiği devletini) gönüllü olarak terk edip, başka bir

ülkeye, o ülkenin yetkililerinin bilgisi ve izni ile yerleşme amacıyla giden kişi olup o ülkede o devletin uyrukluğunu kazanana kadar özel bir mevzuata bağlı bulunan kişidir. (Çiçekli, 2009) Ekonomik kaygılar ile daha müreffeh bir ülkede yaşama gayesi güdülerek ülkelerini terk edenler veya başka bir sebeple ülke değiştirenler mültecilik statüsünden yararlanamayacaklardır. Bununla birlikte ulusal mültecilerin “mülteci göçmen” statüsüne alınabilecekleri kabul edilebilir. (Çiçekli, 2009) Göçmen olarak kabul edilme talebinde bulunan kişiler, Türkiye’ye göçmen vizesi ile gelebilirler, muntazam pasaport ile yabancı sıfatı ile gelip bu konuda talepte bulunabilirler veya Türkiye’ye iltica ederek göçmen olarak kabul edilme isteğinde bulunabilirler. Bu şekillerde yapılan göçmen talebinin şartları ve Türkiye’de yararlanacağı haklar ve devlet yardımları, ilgili yasa ve yönetmeliklerin hükümlerine göre yapılmaktadır. (Akyürek, 2007)

Mülteci İle Göçmen Arasındaki Farklar

- Mülteciler mallarını mülklerini geride bırakarak güvenli bir ülkeye yerleşmek amacıyla göç ederler; göçmense ekonomik anlamda daha rahat yaşamak için gönüllü olarak ülkesini terk eder. Göçmenlik hukuku ülkeye girişlerde devlete kontrol hakkı tanıırken, mülteci hukuku koruma amaçlıdır.
- Mülteciler aniden yer değiştirdiğinden daha zor şartlarda yolculuk yaparlar, göçmenlerin olanakları daha fazladır. Mültecileri göçmenlerden ayıran en önemli farklardan biri ise mültecilerin göçlerini kolaylaştıracak resmi belgelerdenve göçmenlerin ise diplomatik ayrıcalıklardan yoksun olmalarıdır. Ayrıca göçmenler kendi ülkelerinin korumasından faydalanabilmektedirler. (Taneri, 2012)

Kaçak göçmenler ise gittikleri ülkelerin otoritelerine kendilerini bildirmeden veya o otoritelerin müsaadesini almadan o ülkede yaşamakta olan insanlardır. (Urk, 2010) Türkiye’de kabul edilen Türk soylu ve Türk kültüründen gelen kişilere de Türk mevzuatında mülteci denmemekte, göçmen denmektedir. Fakat kendi özel durumları incelendiğinde onlar da kendi yaşadıkları ülkeleri ya ırksal, ya dini nedenlerden dolayı terk etmek durumunda kalmışlar, ülkelerinde kendilerini güven içerisinde hissetmemişlerdir. Bazı sebeplerle evlerini ve ikametgahlarını terk etmek zorunda kalan ve fakat vatandaşı olduğu ülke sınırları içinde bulunan kişi ise mülteci olmayıp, zorunlu iç göçe tabi tutulmuş insanlar yani yerinden edilmiş kişilerdir. (Akyürek, 2007)

ULUSLARARASI HUKUKTA MÜLTECİLER

Sığınma olaylarına bağlı uluslararası hukuk düzeyindeki düzenlemeler 20. yüzyılda gerçekleştirilebilmiştir. Birinci Dünya Savaşı sırasında ve sonrasındaki olaylara bağlı olarak, siyasi kanaatleri yüzünden vatandaşı olduğu ülkeyi terk edip, takibata uğramak korkusuyla ülkelerine dönmek istemeyen kişilerin çokluğu, mülteciler probleminin milletlerarası alanda ciddi bir şekilde ele alınmasını gerektirmiş ve böylece toplu şekilde belirli bir ülkeyi terk eden kişilere yardım etme biçiminde ortaya çıkan koruma ve yardım mekanizmalarının ilk örnekleri verilmiştir. (Akyürek, 2007)

İkinci Dünya Savaşı sırasında müttefikler, kurtardıkları ülke halklarına yardım etmek ve yabancı ülkelerde bulunan kişilerin ülkelerine geri dönmelerini sağlamak amacıyla 09.11.1943’te Yardım ve Yeniden İnşa İçin Birleşmiş Milletler Yönetimi’ni (U.N.R.R.A.) kurmuşlardır. B.M.’nin oluşması ile bir uzmanlık kurumu olarak öngörülen Sığınmacılar Uluslararası Örgütü (O.I.R., I.O.R.) kurulmuştur. Bunun üzerine U.N.R.R.A. ile Londra’daki Hükümetlerarası Sığınmacılar Komitesi’nin ve Yüksek Komiserlik’in görevleri de 31.12.1946’da son bularak Sığınmacılar Uluslararası Örgütü’ne devredilmiştir. Bu arada, B.M. Genel Kurulu, 14.12.1950 tarihli bir kararı ile, sığınma sorunlarıyla ilgilenmek üzere B.M. Sığınmacılar Yüksek Komiserliği (H.C.R.) Statüsünü kabul etmiştir. (Ergüven & Özturanlı, 2013 / Akyürek, 2007) Genel olarak sığınma arayanların ve sığınmacıların isterlerse ülkelerine dönmesine,

istemezlerse yeni ülkelere yerleşmesine ve uyum sağlamasına yardımcı olma amacı güden bu Yüksek Komiserlik, bölünmüş ülkelerden göç eden ya da belli kurumların özel uğraş alanına giren sığınma durumlarıyla ilgilenmemektedir. Sonradan, B.M. Genel Kurulunun 08.12.1949 tarihli bir kararı ile, Ortadoğu'daki Filistinli Sığınmacılara Yardım ve Çalışmalar Birleşmiş Milletler Ofisi (U.N.R.W.A) kurulmuş ve önceki organın yerini almıştır. Bu organ bugün de görevini sürdürmektedir. B.M. bünyesinde günümüzde tek evrensel nitelik taşıyan Sığınmacıların Statüsüne İlişkin Sözleşme 28.07.1951 tarihinde Cenevre'de imzalanmış ve 22.04.1954'ten bu yana yürürlüktedir. (Urk, 2010) Türkiye sözleşmeyi 29.08.1961 tarihinde ve 359 sayılı yasa ile onaylayarak 30.03.1962'den bu yana yürürlüğe koymuştur. (Başak, 2011; Akyürek, 2007)

Anılan sözleşmenin kimi hükümleri 31.01.1967 tarihli Ek Protokol ile birtakım değişikliklere uğramıştır. Türkiye Ek Protokolü 1.7.1968 tarihinde onaylamıştır⁸⁵. 1951 Sözleşmesi'nden bu yana gerek sığınma olayına gerekse sığınmacıların korunmasına yönelik birtakım bölgesel antlaşmaların imzalandığı ve kimi uluslararası belgelerin kabul edildiği görülmektedir. (Akyürek, 2007)

Cenevre'de 28 Temmuz 1951 tarihinde hiç çekimser ve olumsuz oy olmadan 24 oyla kabul edilen Mültecilerin Durumuna İlişkin Sözleşme 28 Temmuz-31 Ağustos 1951 tarihleri arasında imzaya açılmıştır ve uluslararası mülteci hukukunun temeli olarak kabul edilmektedir. Sözleşme 21 Nisan 1954 tarihinde yürürlüğe girmiştir.

Sığınma hakkını tanımanın, bazı ülkelere son derece ağır yük yükleyebileceğini ve uluslararası kapsamı ile, niteliği Birleşmiş Milletler'ce kabul edilmiş bulunan bir sorunun, uluslararası işbirliği olmaksızın tatmin edici bir şekilde çözümlenemeyeceği aşikardır. Devletlerin, mülteci sorununun toplumsal ve insani yönlerini kabul ederek, bu sorunun devletler arasında bir gerginlik sebebi halini almasını önlemek, hazırlıkta esas alınmıştır. Cenevre Sözleşmesi özellikle 2. Dünya Savaşı sonrasında Avrupa içerisinde yerinden edilenler için yürürlüğe konmuştur. Özellikle Sovyetler Birliği'nden kaçan insanları temel hedef grubu olarak gören sözleşme, "1 Ocak 1951 tarihinden önce ortaya çıkan olaylar" ibaresiyle zamansal olarak da bir sınırlandırma getirmiştir. (Taneri, 2012) Böyle bir sınırlamanın nedeni, devletlerin yükümlülüklerini, bilinen olaylar nedeniyle ülkelerini terk eden mültecilerle sınırlamak istemeleri ve kontrolsüz insan geçişinin önlenmesidir. Bir kişi 1 Ocak 1951 tarihinden sonra da ülkesini terk edip mülteci olabilir ama söz konusu mülteci ülkesini bu tarihten önce meydana gelen olaylar sonucunda terk etmiş olmalıdır. Sözleşme ayrıca taraf devletlere coğrafi bakımdan da bir sınırlandırma getirmiştir. (Ergüven&Özturanlı, 2013) İsteyen devletler 1 Ocak 1951 tarihinden önce yalnızca Avrupa'da geçen olaylara ilişkin olarak mülteci statüsünü tanıma yoluna gidebilecekler, isteyen devletler ise anılan tarihten önce bütün dünyada geçen olaylara bağlı olarak mülteci statüsü tanıma yoluna gidebileceklerdir. Türkiye de Avrupa'da geçen olaylara ilişkin olarak mülteci statüsünü tanıma yoluna gitmiştir. Devletler sözleşmeyi imza, onay veya katılma sırasında bazı maddelere çekince koymaktadırlar.

Bununla birlikte, Sözleşmenin 42/1. maddesi gereği; sözleşmenin 1, 3, 4, 16/1, 33, 36 ve 46. maddelerine çekince koymaları yasaklanmıştır.¹²¹ Sözleşmenin 42. maddesinin 2. fıkrası uyarınca konulan çekinceler, çekince sahibi devlet tarafından istendiği zaman geri alınabilmektedir.

1951 Sözleşmesinin hüküm altına aldığı hususlardan bazıları şu şekildedir (Akyürek, 2007);

¹²¹ 1.md. : Irkı, dini veya asıl ülkesi bakımından ayırım gözetmeme hükmü
3. md. : Dini vecibeleri yerine getirmede özgür olmaya ilişkin hüküm
4.md. : Mahkemelere müracaat hakkına ilişkin hüküm
16/1.md. : Sınır dışı veya iade etme yasağına ilişkin hüküm
33.md. : Ulusal kanun ve tüzükler hakkında Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri'ne bilgi verilmesine ilişkin hükümler
36. md. : Önceki sözleşmelerin şimdiki durumuna ilişkin hükümler
46. md. : Nihai hükümler

- 1951 Sözleşmesi’nde taraf devletlerin uyması gereken ilk yükümlülük, aynı konumda bulunan fakat farklı dinlerden, kültürden, milletlerden gelen mültecilere sadece bu farklılıkları yüzünden ayırım gözetmeden, eşitlik (yatay eşitlik) uygulanacaktır.
- Temel insan haklarından olan mültecilerin dini ibadetlerini yerine getirme, çocuklarının din eğitimi hürriyeti bakımından en az devlet vatandaşlarına uygulanan muameleler uygulanacaktır.
- Mültecilerin haksızlığa uğraması halinde adli yardım, teminat akçesi, muafiyet dahil mahkeme başvurularında, adil yargılanma temel insan hakkı olduğu için, mültecilere de ülke vatandaşı gibi davranılması gerekmektedir.
- Nüfusun genelinin tabi olduğu ve nadir bulunan maddelerin dağıtımında uygulanması gereken bir vesika sistemi söz konusu olduğunda, mültecilere vatandaş gibi davranılması gerekmektedir.
- Temel eğitim hakkı konusunda devlete, vatandaşına yapacağı uygulamayı yapması gerektiğini, temel eğitim dışındaki eğitimleri için en az yabancılara tanınacak hakları tanınması gerekmektedir.
- Sosyal yardım ve yaş konusunda da mültecilere vatandaşa davranıldığı gibi davranılmalıdır.
- Maaşın bir parçası ise aile yardımı, çalışma saati başına ücret, fazla mesai, ücretli tatiller, fazla çalıştırma yasağı, asgari çalışma yaşı, çıraklık ve mesleki eğitim, kadınların ve gençlerin çalışması ve toplu ücret görüşmelerinden yararlanma gibi çalışma ve sosyal güvenlik konularını içeren konularda devlet mültecilere vatandaşı gibi uygulama yapacaktır.
- Kişilerin ekonomik hayatları ile ilgili olan ve fikri emeğindense, fizik gücü veya nakdi sermayenin daha gerekli olduğu tarım, sanayi, küçük sanatlar ile ticaret alanında kendi işyerlerini açmak, sanayi, ticari şirket kurmak hakları ile ilgili olarak yapılacak muameleler konusunda yabancılara uygulanan hükümler uygulanacaktır.
- Yasal olarak ikamet eden mülteci, taraf devletin yetkili makamlarınca tanınabilir bir diploması olup, ihtisas mesleğini icra etmek istediğinde de yine yabancılara getirilen uygulamalar gibi muamele görecektir.
- Kimi yerlerde kamu düzeni ve ulusal güvenliğin sağlanması için giriş çıkışlar yasak, kimi yerlerde ise izne tabiidir. Mültecilere ikamet seçme ve seyahat konusunda en az yabancılara tanınan özgürlüklerin tanınması gerekmektedir.
- Yasa dışı yollardan gelen mülteciye bu nedenle ceza verilemez, gerekli olan sınırlamalar dışında hareket serbestisinden kısıtlamalar yapılamaz.
- Sınır dışı etme usul ve esaslarını düzenlerken, sınırlama nedenlerini belirtmiş, kamu düzeni ve ulusal güvenlik nedenleri dışında herhangi bir nedenle sınır dışı edilemeyeceğini, mevzuatlar gereği işletilmiş yasal bir prosedür sonunda yetkililerce karar verilmesini, ayrıca verilen kararı temyiz etme imkanının tanınmasını ve sınır dışı etme kararı çıkmışsa, üçüncü bir ülkeye yerleştirilinceye kadar zaman tanınması gerekmektedir.
- Kişilerin geri gönderme halinde zulüm görme riski olan yere iadeleri yasaktır.

Söz konusu hükümlerle birlikte, mülteciler de bulunduğu ülke yasa ve diğer mevzuatlarına, kamu düzeni için alınan önlemlere uymakla yükümlüdürler. 1951’den bu yana birçok değişiklik meydana gelmiş olmasına rağmen BM Mülteciler Sözleşmesi halen mülteciler için taşıdığı hayati önemi korumaktadır. (Akyürek, 2007)

TÜRK HUKUKU’NDA MÜLTECİ HAKLARI

1994 tarihli İltica ve Sığınma Yönetmeliği’nin 3. maddesi uyarınca mülteci, “Avrupa’da meydana gelen olaylar sebebi ile ırkı, dini, milliyeti (tabiiyeti), belirli bir toplumsal gruba üyeliği veya siyasi

düşünceleri nedeniyle takibata uğrayacağından haklı olarak korktuğu için vatandaşı olduğu ülke dışında bulunan ve vatandaşı olduğu ülkenin himayesinden istifade edemeyen veya korkudan dolayı istifade etmek istemeyen ya da uyruğu yoksa ve önceden ikamet ettiği ülke dışında bulunuyorsa oraya dönmeyen veya korkusundan dolayı dönmek istemeyen yabancısıdır”.

Tanım itibariyle Cenevre Sözleşmesi’ne göre mülteci sayılabilecek fakat Avrupa dışından gelen yabancılar, sığınmacı statüsünde yer alacaklardır. (Çiçekli, 2009) Türk Hükümeti mültecileri üç şekilde sınıflandırmaktadır:

1. Sözleşme Mültecileri: Sözleşme’deki tanımda belirtilen, mülteci sayılan kişileri içermektedir. Bahsedilen mülteciler, Doğu Avrupa ülkelerinden gelen mültecilerdir. Sayısı sınırlı olan bu kişiler için Türkiye, genellikle ilk sığınma ülkesidir. Türkiye, 1951 Cenevre Sözleşmesine, ”yalnızca Avrupa’dan mülteci kabul edeceğine” dair koyduğu coğrafi çekincesini 1967 Protokolü ile de korumuştur. Bu nedenle Türkiye’de, sözleşme mültecileri olarak adlandırılan bu grup ve bu gruba yönelik uygulamalar ile, bu çerçevede kalmayanlara yönelik uygulamalar farklılık göstermektedir. Sözleşme mültecisi olmayanlar insani nedenlerle ülkede kabul görüp üçüncü bir ülkeye kalıcı olarak yerleştirilene kadar ağırlandırılmaktadır.
2. Uluslararası Mülteciler: Bu mülteciler, Türkiye’nin kabul etmiş olduğu coğrafi alan dışından gelen ve Türk halkına yabancı olan mültecilerdir. Ortadoğu ülkelerinden gelen mülteciler bu kategoridedir.
3. Ulusal Mülteciler: Komşu ülkelerden gelen etnik Türkleri içermektedir. Bulgaristan’dan, Afganistan’dan, Yunanistan’dan vb. ülkelerden gelen etnik Türkler için, Türk iç hukuku, yaşadıkları ülkeleri terk etmek zorunda bırakılan bu kişilere özel bir statü vermektedir. Bu kişiler genellikle mülteciden ziyade göçmen olarak sayılmakta ve göçmenlere uygulanan muameleleri görmektedirler. (Akyürek, 2007)

Ülkemizde mülteciler ile ilgili ilk düzenleme 1951 tarihli Mültecilerin Hukuki Durumuna Dair Cenevre Sözleşmesi ile 1967 Protokolü kapsamında çıkarılan, 30 Kasım 1994 tarihli ”Türkiye’ye İltica Eden veya Üçüncü Bir Ülkeye İltica Etmek Üzere İkamet İzni Talep Eden Münferit Yabancılar İle Topluca Sığınma Amacıyla Sınırlarımıza Gelen Yabancılarla ve Olabilecek Nüfus Hareketlerine Uygulanacak Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik”tir. (Akyürek, 2007)

Türkiye’nin mülteci politikasına ilişkin başlıca düzenlemelerinden biri de 5543 Sayılı (Eski 2510 sayılı ve 1934 tarihli) İskan Yasasıdır. 1989 yılında Bulgaristan’dan gelen ve 1982 yılında Afganistan’dan gelen Türk kökenli sığınmacılar ve 1992 yılında gelen Ahıska Türkleri bu yasadaki yararlanmışlardır. Yasa değişikliğe uğramadan önce Türk kökenli olan ve Bulgaristan, Yunanistan veya Yugoslavya gibi Avrupa ülkelerinden gelen Türk kökenli olanlar ya da Türk kültüründen gelenlerin vatandaş olabilmeleri olanaklarının olmasından dolayı, bu kişiler “ulusal mülteciler” olarak kabul edilmekteydi. (Akyürek, 2007)

Türkiye’nin sığınma politikasını etkileyen en önemli olay 1994 yılında “Sığınmacıların Yasal Statülerinin Belirlenmesine İlişkin Yönetmeliğin” çıkarılmasıdır. Bu yönetmelik, Avrupa dışından gelenlere “geçici ikamet hakkı” tanımaktadır. Türkiye daha çok İran, Irak gibi komşu ülkelerden sığınma talebi alan bir ülkedir. Asya, Afrika ve diğer Ortadoğu ülkelerinden gelen sığınmacılar da genelde Türkiye’yi geçici ülkesi olarak kullanabilmektedir. Bu ülkelerden gelen kişiler, geçerli nedenleri olduğu konusunda Türk yetkililerini ikna edebilmeleri halinde Türkiye’de geçici ikamet izni alabilmekte ve BMMYK bürolarına uluslararası koruma başvurusunda bulunabilmektedir. Ayrıca, bu yönetmelik, 1985-1994 yılları arasında ortaya çıkan ve kitlesel boyutlarda yaşanan sığınmacı hareketliliğinin bir sonucudur. Mülteci sorunuyla ilgili politikalarda en çok göze çarpan durum, mültecilerin sınır dışı edilme riskidir. Bu durum uluslararası anlaşmalarla ve 1994 Yönetmeliği ile garanti altına alınsa da zaman zaman mülteciler sınır dışı edilmektedir. (Akyürek, 2007)

Ulusal mevzuatımızda sığınmacılara özel düzenlemeler sadece 1994 Yönetmeliğinde yer almaktadır. Bununla birlikte, yabancılar için geçerli hükümler sığınmacılar için de uygulanmaktadır. (Akyürek, 2007)

TÜRKİYE'DE MÜLTECİLER VE GÜNCEL SORUNLAR

Suriye Arap Cumhuriyeti'nde ilk defa 2011'in Mart ayında patlak veren olaylar ve iç karışıklıklar sonucu binlerce kişi evini veya ülkesini terk etmek zorunda kalmıştır. Türkiye, sınırlarını açacağı konusunda, uluslararası topluma güvence vermiştir. Suriye'den Türkiye'ye yönelik ilk kitlesel nüfus hareketi, 300-400 arası Suriye vatandaşının 29 Nisan 2011 tarihinde Cilvegözü (Hatay) sınır kapısına dayanması ile olmuştur. Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği'nin (BMMYK) 27 Aralık 2012 tarihli verilerine göre, barınma imkanı sağlanan Suriyeli vatandaşların sayısı, 147.107 olarak belirtilmiştir.

Türkiye ilk başta yaşanan insanlık dramına kayıtsız kalmamak ve Suriye'deki çatışmalardan kaçan insanlara sığınacak yer sağlamak adına sınırlarını, koruma talep eden Suriyelilere açmıştır. Bununla birlikte, ülkeye gelenlerin sayısı her geçen gün artmış; sınır bölgesinde farklı il sınırları içinde yeni barınma alanları ihdas edilmiştir. Türkiye'ye gelen Suriye vatandaşlarının yiyecek, içecek, barınma, sağlık ve eğitim gibi temel ihtiyaçlarının karşılanmasına yönelik çaba gösterilmektedir. Bununla birlikte geçiçi olarak düşünülen kamplarda, şüphesiz tüm taleplerin yeterince karşılanması mümkün değildir. Yaklaşık 150 bin kişinin aynı anda barınmalarına imkan sağlanması, devlet için büyük bir malî külfet anlamına da gelmektedir⁶. Geçiçi korumanın niteliği gereği, yerleşik ve düzenli bir sosyal hayat için normal bazı ihtiyaçların karşılanmasında güçlükler yaşanması da kaçınılmazdır. Öte yandan sahip olunan hukuki statü konusunda da ciddi sorunlar ortaya çıkmaktadır. Türkiye'de ikamet, seyahat, eğitim ve çalışma haklarından yararlanma yanında, BMMYK ve İçişleri Bakanlığı'na sığınma başvurusu yapma, pasaport talebinde bulunma ve sınır dışı edilmeye ilişkin konularda sıkça sorunlar yaşanmaktadır. Suriye'den Türkiye'ye sığınan kişilerin durumlarından sorumlu kuruluş olarak, Başbakanlık Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı (AFAD) belirlenmiştir. Suriye vatandaşları Hatay, Gaziantep, Kilis, Şanlıurfa, Kahramanmaraş, Osmaniye ve Adıyaman'da yer alan 13 çadırkent, 1 konteynerkent ve 1 geçiçi kabul merkezinde barındırılmaktadır. Türkiye, "açık kapı politikası" sonucunda kabul ettiği Suriye vatandaşlarına geçiçi koruma statüsü vermekte; ülkelerinde normalleşme sağlanıncaya kadar Türkiye'de misafir konumunda barındırmakta ve -kendileri talep etmedikçe- geri göndermemektedir. Ancak geçiçi olarak öngörülen bu durum, kitlesel sığınmaların başlamasından bu yana geçen süre ve geleceğe yönelik belirsizlik göz önüne alındığında, süreklilik taşıma potansiyeline de sahiptir. (Poyraz, 2012)

2017 yılına gelindiğinde ise Türkiye'de yaşayan mülteci sayısı 3 milyonu geçerek, Türkiye'yi dünyanın en büyük mülteci nüfusuna ev sahipliği yapan ülke haline getirmiştir. Türkiye'de yaşayan Suriyeli mültecilerin %90'ı, temel hizmetlere sınırlı erişimle, kamp alanlarının dışında yaşamaktadır. Avrupa Komisyonu, özellikle kamp alanları dışında yaşayan en dezavantajlı mültecilere, insani yardım sağlamaktadır. Avrupa Komisyonu, Dünya Gıda Programı (WFP), Türk Kızılayı ve Türk kurumları ile işbirliği içinde, 1 milyona kadar mültecinin günlük temel ihtiyaçlarını karşılamalarını sağlayacak, tek karta dayalı bir sosyal yardım programı olan Sosyal Uyum Yardım (SUY) Programını geliştirmiştir. Başlangıç bütçesi 348 milyon Avro olan bu program, Avrupa Komisyonu tarihinin en geniş kapsamlı insani yardım projesini teşkil etmektedir. Hükümetin ve yerel yönetimlerin bu çabalarına ve ev sahibi toplulukların cömertliğine rağmen Suriyeli mültecilerin %90'ı (2.5 milyon kişiden fazlası) ile diğer uyruklara sahip mültecilerin çoğu, sınırlı kaynaklarla ve çok zor şartlar altında, kamp dışındaki alanlarda yaşamaktadır.¹²²

¹²² http://ec.europa.eu/echo/files/aid/countries/factsheets/Turkey_syrian_crisis_tr.pdf. Erişim Tarihi : 27.05.2017.

SONUÇ

İnsanlık tarihi geçmişten günümüze büyük yıkımlara sahne olmuştur. Bunlardan kimisi doğal yollarla meydana gelen sel, deprem, kuraklık gibi doğal afetler iken, kimisi de insan eliyle meydana getirilen durumlardır. Savaşlar, çatışmalar, kitlesel ya da kişisel ayrımcılık gibi etkenler, insanları vatanlarında yaşayamaz duruma sürüklemektedir. Söz konusu durumlar her dönemde her insan için geçerli olabilir. Her bir birey yaşamını sürdürebilmek için başka bir ülkeye sığınma zorunluluğuna düşebilir. Bu nedenle mülteci olma durumu hali hazırda olanlar için değil olabilecek durumda olanlar için de, yani herkes için geçerli olacak, sağlıklı bir statü haline dönüştürülmelidir.

Mülteciliğe ilişkin olarak belki de en önemli sorun, mültecilerin sığındıkları ülkeye entegre olabilmeye sorunudur. Farklı sosyo kültürel yapıdan gelmiş insanlar açısından en zor durumlardan biri de yeni şartlara alışmadır. Elbette aynı durum sığınılan ülke vatandaşları açısından da geçerlidir. Bu durum kitlesel sığınma hareketlerinde daha da önemli olmakta ve maalesef kimi zaman vahim durumlara da sebebiyet verebilmektedir.

Türkiye örneğinden hareketle, Suriye iç karışıklığından sonra yaşanan kitlesel hareketle yurdun hemen her yerinde farklı olaylar vuku bulmuş, kimi çevrelerce bu durum insani bir zorunluluk olarak ele alınmışken kimi zaman da mültecilerin Türkiye şartlarına uygun olmayan tavır ve davranışlarından problemler ortaya çıkmıştır. Fakat bu durum uluslar arası hukukça tanınan geri gönderilememe hakkının ihlal edilmesi anlamına da gelmemelidir.(Peker&Sancar, 2007)

Bu durumun engellenebilmesinin en önemli yolu, belki de sihirli kelime olarak tabir edebileceğimi durum, entegrasyondur. Hukuki olarak kabataslak yapılacak çalışmalar, mültecilerin günlük hayat standartlarını ya da kısa vadeli yaşamlarını etkileyebilecektir, fakat uzun vadede toplumsal yaşamın hasarsız kalabilmesi ve başarılı bir mülteci politikası izlenebilmesi için, sosyal ve kültürel dengelenme sürecinin hukuki yollarla desteklenmesi gerekmektedir. Var olan şartlar ve gelecekte olabilecek durumlar açısından, okullarda ve toplum eğitim merkezlerinde verilebilecek bir “toplumsal yaşam eğitimi” türünden bir eğitim, keza mültecilere geline ülkenin toplumsal yaşamı açısından ayrıntılı bir alışma sürecinin kanunen benimsenmesi, sorunların çözümü açısından önem arz edebilir. Bu durum kültürel asimilasyon anlamına gelmeksizin yalnızca, kültürel ve sosyal yaşamın daha uyumlu hale getirilmesine yönelik olmalıdır. Elbette bu durumun kanuni ve ülke genelinde uygulanabilmesinin yolu da temeli ve içeriği sağlam kanuni düzenlemeler yapmakla mümkün olabilecektir.

Mültecilerin ucuz iş gücü olarak görülmemeye başlanması entegrasyon açısından önem arz etmektedir. Bununla birlikte mülteciler arasında okul çağında yaklaşık 700,000 çocuk bulunmakta ve bunların yarısından azı okullarda kayıtlı durumdadır. Daha koordineli bir bürokrasi anlayışı ve çözüm odaklı politikalar ile, mülteci entegrasyonunun sağlanmasıyla sorunlar şüphesiz ki minimize edilecektir.¹²³

¹²³ http://www.orsam.org.tr/files/T_Degerlendirme/1/1tr.pdf, Türkiye'deki Suriyeli Mülteciler: Uzun Vadeli Entegrasyon İçin Fırsatlar ve Zorluklar, s. 9-10. Erişim Tarihi: 26.05.2017.

KAYNAKÇA

Akyürek, İnalet Burcu, Mülteci Hukuku ve Türkiye Uygulaması, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale 2007.

Başak Cengiz, Mülteciler, Sığınmacılar ve Yasa Dışı Göçmenler, Sonsöz Gazetecilik Matbaacılık Reklamcılık LTD.ŞTİ., Ankara 2011.

Çiçekli Bülent, “ Mülteci, Sığınmacı ve Göçmenler: Sınıflandırma ve Yasal Statünün Belirlenmesine İlişkin Sorunlar”, Türkiye Barolar Birliği Vatandaşlık, Göç, Mülteci ve Yabancılar Hukukundaki Güncel Gelişmeler Uluslararası Sempozyum Bildirileri, 15-16 Mayıs 2009.

Ergüven Nasih Sarp, Özturanlı Beyza, “Uluslararası Mülteci Hukuku ve Türkiye”, AÜHFD, 62 (4) 2013: 1007-1061.

Kaynak, Muhteşem, Iraklı Sığınmacılar ve Türkiye (1988 – 1991), Tanmak Yayınları, Ankara 1992.

Kavuk, Mehmet, “Yabancılar Hukuku’nda Vatansızlar ve Mülteciler”, İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Yıl:14 Güz Sayı:28 2015/2 s. 179-191.

Öztürk, Osman Metin, “Uluslararası Hukuk ve İç Hukukumuz Bakımından İltica Olayı ve Mülteciler”, Silahlı Kuvvetler Dergisi, Yayınlayan: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, Sayı 327, Ankara 1991.

Peker Bülent, Sancar Mithat, Mülteciler ve İltica Hakkı Yaşamın Kısıyındakilere Hoşgeldin Diyebilmek, İnsan Hakları Derneği İktisadi İşletmesi Yayınları 1986.

Poyraz, Yasin, “Suriye Vatandaşlarının Geçici Korunması ve Uluslararası Mülteci Hukuku”, Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt 20, Sayı 2, Yıl 2012.

Taneri, Gökhan, Uluslararası Hukukta Mülteci Ve Sığınmacıların Geri Gönderilmemesi (Non-Refoulement) İlkesi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Konya 2012.

Urk, Murat, Göç Olgusu Bağlamında Mülteciler, Sığınmacılar ve İnsan Hakları, Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İnsan Hakları Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2010.

http://ec.europa.eu/echo/files/aid/countries/factsheets/Turkey_syrian_crisis_tr.pdf.

TDK Güncel Sözlük, http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=cogts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5_901_afbff_3bf1_5.66161421.

<http://www.multeci.org.tr/wp-content/uploads/2016/12/1951-Cenevre-Sozlesmesi-1.pdf>.

http://www.orsam.org.tr/files/T_Degerlendirme/1/1tr.pdf, Türkiye’deki Suriyeli Mülteciler: Uzun Vadeli Entegrasyon İçin Fırsatlar ve Zorluklar.

Psikiyatristin Hukukî Sorumluluğu: Psikoterapilerde Tedavi Yükümlülüğünün İhlâli

Mr. Harun Mirsad Günday, Erciyes Üniversitesi
mirsad.gunday@gmail.com

ÖZET

Günümüzde ruh sağlığı hekimliği, kişinin beden ve ruh sağlığı bütünlüğüne yönelik faaliyette bulunan ve modern hayatla birlikte önemi artan bir uzmanlık dalıdır. Normal hekim – hasta ilişkilerinden farklı olarak psikiyatrist – hasta ilişkileri ayrıcalıklı bir konuma sahiptir. Bu temelde 2 sebebe dayanır. Birincisi ruh hekimliği alanında psikoterapiler gibi uygulanan özgü tıbbî müdahale yöntemleridir. İkincisi ise, psikiyatri hastalarında ortaya çıkan özellikle intihar ve zarar eğilimleri gibi spesifik sorunlardır. Bu çalışmada psikiyatristin hukuki sorumluluğu bu alandaki spesifik sorunlardan sadece psikoterapilerle sınırlı olarak incelenmiştir. Hukukî sorumluluğun şartları gibi ve diğer sorumluluk hallerine yer verilmemiştir.

Anahtar Kelimeler: Psikiyatrist, Ruh Hekimliği, Psikoterapi, Hukukî Sorumluluk, Psikiyatrik Hastalıklar.

Civil Liability of Psychiatrist: Breach of Treatment Duty in Psychotherapies

ABSTRACT

Medical science of mental health operates for the wholeness of mental health and comes into prominence with the modern life. Different than the traditional doctor-patient relationship, psychiatrist-patient relationships have a privileged position. This is mainly because of two fundamental reasons: Firstly, the treatments that are peculiar to the field of mental doctoring such as psychotherapy and secondly, the specific problems the psychiatry patient has, especially tendencies towards suicide and harm. This paper studies liability of the psychiatrist limited to psychotherapies of these specific problems. The conditions of liability or responsibility states are not discussed here.

Keywords: Psychiatrist, Mental Doctoring, Psychotherapy, Civil Liability, Psychiatric Disorders.

GİRİŞ

Psikiyatrist uygulamakta olduğu tıbbî müdahaleler sebebiyle hastasına bir zarar verdiği takdirde bu zarardan sorumlu olur. Psikiyatristin hukukî sorumluluğu alanında esas itibarıyla normal hekim – hasta ilişkilerindeki prensipler geçerlidir. Dolayısıyla, psikiyatrist de hastana bir zarar verdiğinde, şartlar gerçekleştiği ölçüde, hem akdî hem de akit dışı sorumluluğa göre zararı tazmin eder. Aynı şekilde ifa yardımcılarının davranışlarından sorumluluk ile vekâletsiz işgörmeden kaynaklanan sorumluluk kurumları da psikiyatristin hukukî sorumluluğu alanında uygulama alanı bulmaktadır.

Psikiyatristin hukuki sorumluluğunu doğuran sebeplerde de normal hekim – hasta ilişkilerindekilerle birçok benzerlikler bulunmaktadır. Bu açıdan psikiyatristin de teşhis borcu ve hastası için uygun tedavini yöntemini seçme ve uygulama yükümlülükleri bulunur. Bunun gibi, psikiyatrist de mesleğinin icrası sebebiyle hastaya ilişkin edindiği bilgileri sır saklama yükümlülüğü kapsamında üçüncü kişilerle paylaşmamalıdır. Ayrıca uygulanacak tıbbî müdahalelerden önce de elverdiği ölçüde psikiyatri hastası aydınlatılması ve hastanın rızası alındıktan sonra tedaviye başlanmalıdır.

Psikiyatristin hukukî sorumluluğu alanında yukarıda ifade edilen sorumluluk sebeplerinde normal hekim – hasta ilişkilerine göre birtakım ayrılan noktalar yer almaktadır. Ancak bu alandaki esas özgü problem psikolojik psikoterapi uygulamalarında ve intihar ile zarar eğilimli hastaların tedavisinde ortaya çıkmaktadır. Çalışmamızda psikiyatristin hukukî sorumluluğu incelenirken hiç veya nispeten az spesifik sorun oluşturan sorumluluk sebepleri incelenmeyip, mesele sadece psikoterapi uygulamaları ile intihar ve zarar eğilimli hastalar açısından incelenmiştir. Aynı şekilde sorumluluğun şartları da ayrıca bir başlık altında genel olarak anlatılmamış, ilgili konular incelenirken genel ve özel sorumluluk şartları birlikte topluca ele alınmıştır.

PSİKOTERAPİLERDE TEDAVİ YÜKÜMLÜLÜĞÜNÜN İHLÂLİ

Genel Olarak

Psikiyatristin hastaya karşı görevleri meslek kuralları ve psikoterapi standartlarına bağlı olarak yapılan tedavi sözleşmesine göre belirlenmektedir (Boemke, 2011). Bu çerçevede, mevcut bilimsel standartlara uygun olarak hastalıkları önlemek, tedavi etmek, sağlığın düzeltilmesini ve tekrar edilmesini sağlamak ve çekilen acıları hafifletmek psikiyatristin görevini ve genel olarak tedavi sözleşmesinin konusunu oluşturur (Boemke, 2011). Ancak bu noktada uygulamada karşılaşılan en önemli sorun terapi standartlarında bir birliğin oluşturulamamış olmasıdır. Zira bu durum bu alanda tıbbî standartlara ilişkin genel ve soyut kriterlerin ortaya konmasını zorlaştırmaktadır. Böylece uygulamada karşılaşılan bir hukukî uyumsuzlukta psikiyatristin özen yükümlülüğüne aykırı davranıp davranmadığının tespitinde birtakım engellerle karşılaşmaktadır.

Psikoterapi uygulamalarında tedavi hatalarıyla sınırlı olarak karşılaşılmaktadır (Boemke, 2011). Aşağıda bu hususlar ayrıntılı olarak incelenmiştir.

Tedaviye Uygun Psikoterapi Seçimi

Psikiyatrist tedaviyi yürütürken hasta için uygun terapi yöntemini belirlemelidir (Boemke, 2011). Bu yükümlülük aslında genel olarak uygun tedavi yöntemini seçme yükümlülüğünün özel bir görünümünü oluşturur. Ancak bu özgürlük de sınırsız değildir. Başka bir deyişle, psikiyatrist tamamen keyfi bir şekilde de hareket etmez. Zira uygun tedavi yöntemleri birden fazla ve farklı risk ve başarıya sahipse hastanın bu durumda aydınlatılması gerekir¹²⁴. Uygun psikoterapi yöntemi belirlenirken özellikle hastanın mevcut psikiyatrik rahatsızlığı ve kişiliği göz önüne alınarak hekim hareket etmelidir (Redlich ve Freedman, 1966).

Aktarım ve Karşıt Aktarım Olgularının Yanlış Uygulanması

Psikoterapilerde tedavi yükümlülüğünün ihlâlini oluşturan bir diğer hâl aktarım ve karşıt aktarım olgularının kusurlu yönetimidir (Cassidy, 1974-1975; Hardegree, 1990)¹²⁵. Aktarım ve karşıt aktarım olgularının yönetimi psikoterapilerde çok önemli bir yere sahiptir. Nitekim öğretilerde de, bu olguların terapist ile hasta arasındaki ilişkide adeta bir mihenk taşı olduğu ifade edilmektedir (Hardegree, 1990). Zira bu her iki olgu, hastanın bilinçaltının ortaya çıkarılmasında önemli iki araçtır (Gründel, 2000). Nitekim uygulamada da çözümlenmemiş bağlılık ve aktarım deneyimlerinin psikoterapilerdeki başarısızlığın yaygın sebeplerinden biri olduğu dile getirilmektedir (Gründel, 2000).

¹²⁴ OLG Sachsen-Anhalt vom 20.12.2007 – 1 U 95/06 – MedR 2008, 442 (Ls. 1) (Boemke, 2011).

¹²⁵ Bu yöndeki yargı kararları için ayrıca bkz.: Corgan v. Muehling, 167 Ill. App. 3d 1093, 522 N.E.2d 153 (1988); Simmons v. United States, 805 F.2d 1363, 1365 (9th Cir. 1986).

Psikiyatrist, terapi süresince kendisine yöneltilen aktarımları tedavi amacıyla analiz etmeli ve yorumlamalıdır (Sauer, 1971-1972; Hardegree, 1990; Appelbaum ve Gutheil, 2007). Özellikle intihar ve zarar eğilimli hastalarda bu analiz ve yorumlama daha önemli bir konuma sahiptir (Hardegree, 1990). Dolayısıyla söz konusu aktarımların tedavi dışında duygusal veyahut da finansal birtakım amaçlarla yönlendirilmesi hekimin kusurunu doğurmaktadır (Saxe, 1970). Örneğin; kendisine karşı özel hisler beslediğini söyleyen bir hastayla sosyal ilişkiler kurmaya başlayan psikiyatristin tedavinin ilerleyen sürecinde hastanın intihar etmesine sebep olmasında durum böyledir (Saxe, 1970; Harris, 1973; Kanz; 1976; Cassidy, 1974-1975; Simon ve Sadoff, 2005)¹²⁶.

Psikiyatristin aktarım ve karşıt aktarım olgularının yanlış yönetiminden dolayı sorumluluğunda da tıpkı normal hekim – hasta ilişkilerinde gibi özen yükümlülüğünden hareket edilir. Başka bir deyişle, psikiyatrist her türlü aktarım ve karşı aktarım olgularının yanlış yönetiminden sorumlu değildir. O, sadece aynı koşullar altında benzer bir psikiyatristten beklenebilen bir tedavi değişikliğini gerçekleştirmediği takdirde sorumlu olur (Boemke, 2011). Aksi takdirde kendisinden adeta bir hesap makinesinin performansı ve tarafsızlığı beklenmemelidir (Boemke, 2011).

Mesafe Koruma Yükümlülüğünün İhlali

Genel Olarak

Psikiyatristin, psikoterapi uygulamalarında karşımıza çıkan en önemli yükümlülüklerinden biri mesafe koruma yükümlülüğüdür. Mesafe koruma yükümlülüğü ile ifade edilmek istenen husus, hekimin, hem hasta hem de onun yakınlarıyla tedavi amacını aşan ilişkiler kurmamasıdır. Başka bir deyişle, psikiyatrist, sadece terapi sınırları içerisinde hareket ettiği takdirde bu yükümlülüğe uygun davranmış olmaktadır (Günday, 2015).

Hekimin mesafe koruma yükümlülüğü genel olarak bütün psikoterapi yaklaşımları için geçerli olan bir yükümlülüktür. Zira bu yükümlülük uygulanmakta olan psikoterapi yaklaşımından bağımsız olarak mutlak bir şekilde psikiyatriste getirilmiş bir yükümlülüktür (krş. § 6 I MBO-PP) (Boemke, 2011). Gerçekten de psikiyatrist bu yükümlülüğe aykırı davrandığında hem tıbbî standart ilkelerine aykırı davranmış hem de tedavi sözleşmesini ağır ihlâl etmiş olacaktır (Hardegree, 1990; Appelbaum ve Gutheil, 2007; Boemke, 2011; Feldman ve Ward, 1981).

Psikiyatristin mesafe koruma yükümlülüğünü ihlâl etmesi farklı şekillerde ortaya çıkabilir. Burada akla gelen ilk husus, hekimin, hasta ile sosyal ilişkiler kurmasıdır. Öğretide, hasta ile sağlanan bu sosyal temasın terapinin bir parçasını oluşturmadığı ve hatta hasta için zararlı sonuçlara sebep olabileceği ifade edilmektedir (Saxe, 1970; Harris, 1973); Simon ve Sadoff, (2005); Hardegree, 1990)¹²⁷. Dolayısıyla, psikiyatrist herhangi bir şekilde hasta ile bu yönde bir temas kurduğu takdirde mevcut süreci gözden geçirmekle yükümlüdür. Bu noktada terapi seanslarında bir azaltılmaya gidilebileceği gibi, tedavinin sona erdirilmesi de şartlar gerektiriyorsa hekim tarafından gerçekleştirilmelidir¹²⁸.

Uygulamada mesafe koruma yükümlülüğüne ilişkin karşılaşılan bir diğer hal ise, hekim ile hasta arasında gerçekleşen cinsel yakınlaşmalardır. Nitekim söz konusu cinsel yakınlaşmalar da mesafe koruma yükümlülüğünün mutlak bir şekilde sürekli ihlâlini oluşturmaktadır (Simon, 1980; Simon ve Sadoff, 2005; Boemke, 2011;¹²⁹. Öğretide de, bu tür yakınlaşmaların ancak istismarı hedefleyen bir sözde tedavi

¹²⁶ Bu yöndeki yargı kararı için ayrıca bkz.: Landau v. Werner, 105 Sol. J. 1008 (C.A. 1961).

¹²⁷ Cinsel yakınlaşmanın hasta üzerinde olumsuz etkiler doğuracağı yönünde ayrıca bkz.: (Appelbaum ve Gutheil, 2007).

¹²⁸ Bu yöndeki yargı kararı için bkz.: Horak v. Biris, 474 N.E. 2d at 17.

¹²⁹ Bu yöndeki yargı kararları için ayrıca bkz.: Mazza v. Huffaker, 61 NC App 170, 300 SE2d 833 (1983); Osborn v. Leonard, No 21788/77 NY City Sup Ct (NY November 5, 1982). Terapist ile hasta arasında cinsel yakınlaşmanın sıklıkla gerçekleştiği yönünde ayrıca bkz.: (Bouhoutsos, 1984; Spiegel ve Koocher, 1998). ABD’de yapılan bir araştırmada terapistlerin 5% ile 10%’luk bir kesiminin hastalarıyla cinsel ilişki yaşadıklarını ortaya koymuştur. Erkek terapistlerde bu oran kadın terapistlere nispeten daha yüksektir. Bu yönde bkz.: (Appelbaum ve Gutheil,

yaklaşımının neticesi olabileceği ifade edilmektedir (LeBoeuf, 1988). Bunun gibi Amerikan Psikiyatri Derneği ve Amerikan Psikoloji Derneği'nin de bu doğrultuda olan açıklamalara yer verdiği görülmektedir (Simon ve Sadoff, 2005; Masters ve Johnson, 1976; Simon, 2003). Hekim ile hasta arasındaki gerçekleşen cinsel yakınlaşmalar ise çoğunlukla aktarım olgularının hekim tarafından cinsel gayelerle yönlendirilmesi sonucu ortaya çıkmaktadır. Örneğin; New York'ta bir psikiyatrist lezbiyen hastasını kendisiyle cinsel birliktelik yaşamaması durumunda tedavi edebileceğini söylemiş ve hasta ile cinsel ilişkiye girmiştir¹³⁰. California'da gerçekleşen bir başka olayda ise, psikiyatrist, hastasını kendisiyle cinsel birliktelik yaşamaması durumunda bir psikiyatri kliniğine yatırmakla tehdit etmiştir¹³¹. Son olarak bir başka örnekte de, yataklı tedavi görmekte olan depresyon hastası, psikiyatristin telkinleri sonucu cinsel birliktelik yaşamayı kabul etmiştir. Ancak terapinin ilerleyen sürecinde hasta bunalıma girerek intihar etmiştir¹³².

Uygulamada hasta ile hekim arasında vuku bulan cinsel yakınlaşmalarda tartışmalı bir durum söz konusudur. O da, söz konusu yakınlaşmaların gerçekten de duygusal olarak gerçekleştiği hallerdir. Böyle bir durumda hekimin bir sorumluluğunun olup olmadığı tartışmalıdır. Ancak kanaatimizce bu tür yakınlaşmalarda da hekimin mesafe koruma yükümlülüğünü ihlâl ettiğini kabul etmek gerekir¹³³. Zira terapi süresince hastada psikiyatriste karşı bir itaat duygusu gelişmekte ve hastada adeta hekime bağlanmaktadır. Hatta hasta bu tür yakınlaşmaların dahi tedavi amacıyla yapıldığına inanmaktadır (LeBoeuf, 1988). Bunun sonucu olarak da hastanın bu tür yakınlaşmalara karşı koyması zor olmaktadır. Dolayısıyla hastanın vermiş olduğu rızanın hukuka uygunluk sebebi olarak kabul edilmemesi gerektiği ifade edilebilir (Hardegree, 1990; Simon, 2003; LeBoeuf, 1988)¹³⁴. Ayrıca öğretilerde, hastanın, cinsel yaklaşmanın terapi kapsamında olmadığını bilmesine rağmen gösterdiği rızanın hekimin sorumluluğunu kaldırmayacağı ileri sürülmektedir (Simon, 2003).

Mesafe koruma yükümlülüğünün temel amacı hastayı muhtemel zararlardan korumak olduğuna göre, bu amacı sağladığı sürece, hekimin, hastanın yakınlarıyla da sosyal veyahut da cinsel temas kurmaması gerekir. Nitekim uygulamada yer alan bir davada hekim, hastasının eski eşiyle yaşadığı cinsel ilişki sebebiyle mahkeme tarafından kusurlu bulunmuştur¹³⁵.

Terapi Sonrası Mesafe Koruma Yükümlülüğü

Psikiyatristin hasta ile arasındaki tedavi sözleşmesinin sona ermesinden sonra mesafe koruma yükümlülüğünün devam edip etmediği tartışmalıdır (Günday, 2015). Öğretilerde yer alan bir görüş, tedavi sözleşmesinin sona ermesiyle birlikte psikiyatristin mesafe koruma yükümlülüğünün de sona erdiğini ifade etmektedir (Gartrell, Herman, Olarte, Feldstein ve Localio, 1987; Gründel, 2000). Ancak baskın görüş, tedavi sözleşmesi sona ermiş olsa dahi psikiyatristin belirli bir süre boyunca mesafe koruma yükümlülüğünün bulunduğunu savunmaktadır (Gründel, 2000). Ancak uygulamaya ve öğretilere baktığımızda hekimin ne kadar bir süre boyunca bu yükümlülükle bağlı olduğu netlik kazanmamıştır. Gerçekten de karşılaştırmalı hukukta yer alan gerek yasal düzenlemeler gerekse yargı uygulamalarına baktığımızda birbirinden farklı sürelerle karşılaşılmaktadır. Mesela Almanya'da tedavi sözleşmesinin

2007). ABD'de yapılan bir başka araştırmaya göre ise, psikiyatristlerin 6.5%'lik bir kesiminin hastalarıyla cinsel birliktelik yaşadığını göstermiştir. Bu yönde bkz.: (Siegel, 1988). ABD'de yapılan bir diğer araştırmaya göre ise, psikiyatristlerin tedavilerini yürütmekte oldukları hastalarının 65%'inin önceki terapistleriyle cinsel beraberlik yaşadıklarını göstermiştir. Bu araştırma hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.: (Hardegree, 1990). Cinsel yaklaşma vakalarında mağdur hastaların genellikle kadın hastalar olduğu yönünde ayrıca bkz.: (Bouhoutsos, Holroyd, Lerman, Bertram ve Greenberg, 1983; Brodsky, 1985.; Dahlberg, 2014; Gartrell, Herman, Olarte, Feldstein ve Localio, 1986; Spiegel ve Koocher, 1998). Bunun sebebi olarak kadın hastaların cinsel istismara karşı daha korunmasız oldukları yönünde ayrıca bkz.: (Leboeuf, 1988).

¹³⁰ Bu yöndeki yargı kararı için bkz.: Roy v. Hartogs, 81 Misc. 2d 350, 351, 366 N.Y.S.2d 297, 298 (1975).

¹³¹ Bu yöndeki yargı kararı için bkz.: Waters v. Bourhis, 142 Cal. App. 3d 235, 237-238, 190 Cal. Rptr. 833, 835 (1983). Benzer bir başka yargı kararı için ayrıca bkz.: Zipkin v. Freeman, 436 S.W.2d 753, 759 (Mo. 1968).

¹³² Bu yöndeki yargı kararı için bkz.: Anclote Manor Found v. Wilkinson, 263 So. 2d 256 (Fla. 1972).

¹³³ Aynı doğrultuda ayrıca bkz.: OLG Düsseldorf vom 12.10.1989 – 8 U 10/88 – NJW 1990, s. 1543 (Boemke, 2011).

¹³⁴ Bu yöndeki yargı kararı için ayrıca bkz.: Omer v. Edgren, 685 P.2d at 636.

¹³⁵ Mazza v. Huffaker, 61 N.C. App. 170, 300 S.E.2d 833 (1985).

sona ermesinden itibaren bir yıl daha hekimin mesafe koruma yükümlülüğüne riayet etmesi zorunludur(krş. § 6 VII MBO-PP)¹³⁶. Bununla birlikte, ABD’de yer alan bir uyuşmazlıkta mahkeme, hekimi tedavinin bitiminden sonraki bir ay içerisinde hastasıyla gerçekleştirdiği cinsel yakınlaşma sebebiyle kusurlu bulmuştur¹³⁷.

Kanaatimizce de, taraflar arasındaki tedavi sözleşmesi sona ermiş olsa bile mesafe koruma yükümlülüğü bir süre daha varlığını devam ettirmelidir. Zira her şeyden önce tedavi sözleşmesi sona ermiş olsa bile bu tür yakınlaşmaların tedavi sonucu elde edinilmiş kazanımları ortadan kaldırma riski söz konusudur (Günday, 2015). Bununla birlikte, tedavi sözleşmesinin sona ermiş olması terapi süresince ortaya çıkan ve aktarım olgularından kaynaklı etkilerin veyahut da hastadaki itaat duygusu gibi hususların da aynı anda ortadan kalkması sonucunu doğurmaz (Simon ve Sadoff, 2005; Simon, 2004; Gründel, 2000).

SONUÇ

Psikiyatristin hukukî sorumluluğunun tarihî sürecine baktığımızda sorumluluk anlayışı teoride kalmıştır. Bununla birlikte, uygulamada da birtakım sorunların mevcut olduğunu söylemek mümkündür. Böyle bir sonucun ortaya çıkmasında, psikiyatri biliminde tıbbî standartların genel olarak oluşturulamaması, psikiyatrik rahatsızlıklara ilişkin yeterli bilimsel bilgi birikiminin bulunmaması, psikiyatrik tedavi sürecine özgü durumlar ve hukukî ve etik kuralların bu alandaki yetersizliği yer almaktadır. Ancak 1970’li yıllardan itibaren ruh sağlığı alanındaki sorumluluk hukukunda önemli adımlar atılmıştır.

Psikiyatristin hukukî sorumluluğu alanında birtakım spesifik ve tartışmalı konular yer almaktadır. Bunlardan ilki psikolojik psikoterapi uygulamalarında karşımıza çıkmaktadır. Bu noktada psikolojik psikoterapi uygulamalarında da psikiyatristin hukukî sorumluluğunun bulunduğunu ifade etmek gerekir. En nihayetinde terapi yaklaşımlarında da kişinin beden bütünlüğüne yönelik bir ruhi girişim söz konusudur. Her ne kadar karşılaştırmalı hukukta bu alana özgü birtakım yasal düzenlemelere yer verilse de, Türk Hukukunda psikoterapi uygulamaları yapan hekimlerin hak ve borçlarını düzenleyen bir mevzuat bulunmamaktadır. Ancak vekâlet sözleşmesi hükümleri çerçevesinde, hekimin psikoterapilerdeki yükümlülüklerini özen borcu kapsamında belirlemek mümkündür. Psikoterapilerde aktarım – karşıt aktarım gibi tedavinin mihenk taşıını oluşturan olguların özenli yönetimi veya tedavi amacını aşan yakınlaşmalara psikiyatristin çekimser kalması bu yükümlülüklerin en güzel örneklerindedir.

¹³⁶ Bu düzenlemenin bağlayıcı bir norm olduğunu ifade eden yazar için ayrıca bkz.: (Boemke, 2011)

¹³⁷ Bu yöndeki yargı kararı için ayrıca bkz.: 330 Ohio App 3d 124, 514 NE2d 739 (1986).

KAYNAKÇA

- Appelbaum, Paul S./Gutheil, Thomas G. (2007). *Clinical Handbook of Psychiatry & Law*, Lippincott Williams & Wilkins, Forth Edition, Philadelphia 2007.
- Boemke, Burkhard (2011). Haftung des Psychotherapeuten (Einzelbeitrag), MHP, 45, Aktualisierung, Februar.
- Bouhoutsos, Jacqueline C. (1984). Sexual Intimacy Between Psychotherapists and Clients: Policy Implications for the Future, in *Women and Mental Health Policy*, L. Walker Edition, 1984.
- Bouhoutsos, Jacqueline/Holroyd, Jean/Lerman, Hannah/Forer, Bertram R./Greenberg, Mimi (1983). "Sexual Intimacy Between Psychotherapists and Patients", *Prof. Psychology: Res. And Prac.*, Vol:14, No:2, 1983, 185-196.
- Brodsky, Annette M. (1985). "Sex Between Therapists and Patients: Ethical Gray Areas", *Psychotherapy In Private Practice*, Vol:3, Issue:1, 57-62.
- Cassidy, Patrick Sean (1974-1975). "The Liability of Psychiatrists for Malpractice", *University of Pittsburgh Law Review*, Vol:36, Issue:1, 1974-1975, 108-137.
- Dahlberg, Charles Clay (2014). "Sexual Contact Between Patient and Therapist", *Contemporary Psychoanalysis*, Vol:50, Issue:1-2, 5-22 .
- Feldman, SR /Ward, TM. "Psychotherapeutic Injury: Reshaping the Implied Contract as an Alternative to Malpractice", *Spec Law Dig Health Care (Mon)*, Vol:3, Issue:1, 5-38.
- Flinn, Don E./Schwartz, Donald A. (1974). "Legal Responsibility for Suicide", *Psychiatric Quarterly*, Vol:48, Issue:1, 50-64.
- Gartrell, N./Herman, J./Olarie, S./Feldstein, M./Localio, R. (1986). "Psychiatrist-Patient Sexual Contact: Results of a National Survey, I: Prevalence", *AJP*, Vol:143, Issue:9, 1126-1131, (Kısaltılmışı: Gartrell/Herman/Olarie/Feldstein/Localio, *Survey I*).
- Gartrell, N./Herman, JL./Olarie, S./Feldstein, M./Localio, R. (1987). "Psychiatrist-Patient Sexual Contact: Results of a National Survey, II: Prevalence", *AJP*, Vol:144, Issue:2, 164-169 (Kısaltılmışı: Gartrell/Herman/Olarie/Feldstein/Localio, *Survey II*).
- Gründel, Mirko (2000). *Psychotherapeutisches Haftungsrecht (Die zivilrechtliche Haftung des Psychologischen Psychotherapeuten bei Verletzung seiner Berufspflichten)*, Springer.
- Günday, Harun Mirsad (2015). *Psikiyatristin Hukuki Sorumluluğu*, Yetkin Yayinevi, Ankara.
- Hardegree, Debra L. (1989-1990). "Why Psychiatrist-Patient Sex is Medical Malpractice: The Mishandling of the Transference Phenomenon", *American Journal of Trial Advocacy*, Vol.13, Issue:2, 747-773.
- Harris, Marjory (1973). "Tort Liability of The Psychotherapist", *University of San Francisco Law Review.*, Vol:8, No:2, 405-436.
- Kanz, Michael J. (1976). "Psychiatric Malpractice: An Elusive Standard of Care", *Oklahoma City University Law Review*, Vol:1, No:1, 159-196.
- Keith-Spiegel, P./Koocher, G. (1998). *Ethics in Psychology: Professional Standards and Cases*, Oxford University Press, USA, 2nd Edition.
- Leboeuf, Denise (1988). "Psychiatric Malpractice: Exploitation of Women Patients", *Harv. Women's Law Journal*, Vol:11, Issue:3, 83-116.
- Masters, WH./Johnson, VE. (1976). "Principles of the New Sex Therapy", *AJP*, Vol:133, Issue:5, 548-554.
- Redlich, F./Freedman, D. (1966). *The Theory and Practice of Psychiatry*, Basic Books, New York.
- Saxe, David B. (1969-1970). "Psychotherapeutic Treatment and Malpractice", *Kentucky Law Journal*, Vol.58, Issue:3, 467-479.
- Sauer, John G. (1971-1972). "Psychiatric Malpractice—A Survey", *Washburn Law Journal*, Vol:11, No:3, 461-470.
- Siegel, S. (1988). "Law that Help When Therapists do Harm", *Student Lawyer*, 33-38.
- Simon, Robert I. (1980). *Sexual Exploitation of Patients: How It Begins Before It Happens*, *Psychiatr Ann*, 1980 (Kısaltılmışı: Simon, *Exploitation*).
- Simon, Robert I. (2003). The Law and Psychiatry, *Focus (The Journal of Lifelong Learning in Psychiatry)*, Vol. I, No. 4, 349-370 (Kısaltılmışı: Simon, *The Law*).
- Simon, Robert I./Sadoff, Robert L. (2005). *Psychiatric Malpractice: Cases and Comments for Clinicians*, *American Psychiatric Press*, Washington DC.

Bağımsız İdari Otoriteler ve İdarenin Bütünlüğü İlkesi Karşısında Durumu

Mr. Şenel Sarsıkoğlu, Erciyes Üniversitesi

senels@erciyes.edu.tr

ÖZET

Ülkemizde bağımsız idari otoriteler faaliyet alanlarına göre bir bakanlıkla ilişkilendirilmekte ve bu ilişkilendirme idarenin bütünlüğü ilkesinin bir gereği olarak mütalaa edilmektedir. İlişkili bakanlık üst kurum ya da kurulun hiyerarşik amiri olmayıp ilişkili bakanlığın bağımsız idari otoriteler üzerinde vesayet yetkisi de bulunmamaktadır. Aynı şekilde ilişkili bakanlığın üst kurul veya kurumun kararlarını iptal ve değiştirme yetkisi bulunmayıp, ancak bunları hukuka aykırılığı gerekçesi ile yargıya taşınması mümkün kılınmıştır. Çalışmamızın konusunu da kendine has bir nitelik taşıyan bağımsız idari otoritelerin bilimsel ve yargısal içtihatlardaki açıklamalar ışığında kavramsal olarak ortaya konularak genel bir çerçeve çizilmesi oluşturmaktadır. Bu kapsamda bağımsız idari otorite kavramının tanımı, ortaya çıkışı, tarihi gelişimi ve ortak özellikleri ortaya konulacaktır. Böylece bağımsız idari otoritelerin Türk devlet ve idare teşkilatı içerisindeki yeri ile idarenin bütünlüğü ilkesi karşısındaki durumunun ortaya konulması amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Hukuk Devleti, İdarenin Bütünlüğü, Bağımsızlık, Özerklik.

Independent Administrative Authorities and the Situation Against the Principle of Administrative Integrity

ABSTRACT

Independent administrative authorities in our country are associated with a ministry according to their field of activity and this association is considered as a requirement of the principle of integrity. The related ministry is not a hierarchical supervisor of the parent institution or establishment, nor does it have authority to supervise the independent administrative authorities of the relevant ministry. In the same way, the related ministry has no authority to cancel or change the decisions of the supreme council or the institution, but it is possible to make judgments on the grounds of unlawfulness. Our work is to draw a general framework in a conceptual way in the light of the scientific and judicial precedents of independent administrative authorities with their own characteristics. In this context, the definition, emergence, historical development and common features of the concept of independent administrative authority will be revealed. Thus, it is aimed to establish the position of the independent administrative authorities in the Turkish state and administrative organization and the status of the administration in line with the principle of integrity.

Keywords: State of Law, Administrative Integrity, Independence, Autonomy.

GİRİŞ

Tüm kavram ve kurumlar insanoğlunun ihtiyaçlarının birer sonucu olarak karşımızda durmaktadır¹³⁸. Tam da bu noktada bağımsız idari otoriteler, idarenin yürütme bünyesinde yer alan ve

¹³⁸ Onur **Karahanoğulları**, *Türkiye’de İdari Yargı Tarihi*, Turhan Kitabevi, Ankara 2005, s.257. Yazar, haklı olarak kurumların doğuş biçimlerinin içine doğdukları tarihsel yapı ile belirlendiğini, ayrıca doğan her kurumun da kendisinden sonrakilerin içine doğacakları toplumsal yapının oluşumuna katıldığını belirtmektedir. Gerçekten de son yıllarda yaşanan bazı olaylar bağımsız idari otoriteleri ilgi odağı haline getirmiş, hukukçuları bu otoritelerin ne olduğu ya da olmadığı konusunda kafa yormaya ve bu otoritelerin idare teşkilatı içerisindeki yerini tespite yöneltmiştir. Orhan Seyfi **Güner**, “Bağımsız Üst Kurullar”, *Genç Hukukçular Hukuk Okumaları Birikimler 1*, 2. Baskı, İstanbul 2013, s.181.

fakat günlük ve rutin işleyişi içerisindeki iradesinin haricinde bulunan kurumsal bir yapı tarafından sistematik bir biçimde ve hukuk kurallarına dayanılarak düzenlenmesi ve denetlenmesi ihtiyacının bir ürünü olarak belirmektedir¹³⁹. Zira toplumsal, kültürel, ekonomik ve özellikle de teknolojik alanlardaki hızlı gelişim süreci idarenin üstlendiği hizmetlerin nicelik ve niteliklerini artırmanın yanı sıra bu hizmetleri karmaşık bir hale de getirmiştir¹⁴⁰. Liberalleşme ve küreselleşme ile birlikte sınırların kalktığı bu dönemde insanlar daha fazla hak ve hürriyet talep eder hale gelmiş, hesap verilebilirlik, saydamlık, katılımcılık gibi kavramlar sıklıkla dillendirilmeye başlanmıştır¹⁴¹. Çalışmamızın konusunu da klasik idari teşkilatlanma yapısına çok uymayan ve bu nedenle de kendine has bir nitelik taşıyan bağımsız idari otoriteler olarak isimlendirilen düzenleyici ve denetleyici kamu kurumlarının bilimsel ve yargısal içtihatlardaki açıklamalar ışığında kavramsal olarak ortaya konularak genel bir çerçeve çizilmesi ve bağımsız idari otoritelerin yürütme içerisinde birbirinden kopuk çok sayıda idarenin aslında bir ve bütünlük içinde aynı amaca yöneldiğini gösteren idarenin bütünlüğü ilkesi¹⁴² karşısındaki durumunun ortaya konulması oluşturmaktadır.

BAĞIMSIZ İDARİ OTORİTE KAVRAMI ve TARİHİ GELİŞİMİ

Bağımsız İdari Otorite Kavramı

Bağımsız idari otorite kavramı, ülkelerin farklı idari yapıları ve bu otoritelerin üstlendikleri farklı görevler nedeniyle değişmekte, ayrı bir içerik ve anlam ifade etmekte olup üst kurullar, özerk kurullar, düzenleyici ve denetleyici kurumlar, regülasyon otoriteleri, bilgiler kurulları gibi adlarla anıldığı görülmektedir¹⁴³. Bu bakımdan ortak bir modelin olmayışı bunlar için tek bir tanımlama yapmayı güçleştirmektedir¹⁴⁴. Söz konusu kavrama ilişkin çeşitli tanımlamalara bakıldığında ise bazılarının bu otoritelerin görev ve yetkileri üzerinden yapıldığı bazılarının ise klasik teşkilatlanma yapısından farklılık arz eden yönleri üzerinden yapıldığı görülmektedir. Bu anlamlandırma çabalarına değinmeden evvel bağımsız idari otorite kavramını oluşturan kelimelerden hareket edersek *bağımsız* kelimesi, organik ve işlevsel anlamda yürütme organı karşısında kurumun bağımsızlığını; *idari* kelimesi, ayrı kamu tüzel kişileri olsun olmasın idari organ vasfında olduklarını; *otorite* kelimesi de bunların danışma organı değil düzenleyici veya bireysel nitelikte idari icrai kararlar alıp uygulayan kuruluşlar olduklarını göstermektedir¹⁴⁵.

Bağımsız idari otorite kavramı hakkında ülkemizde yapılan tanımlamalara değinecek olursak; siyasi organlardan bağımsız, temel hak ve özgürlükler ve ekonomik etkinliklerle ilgili duyarlı konularda

¹³⁹ Kemal Gözler ve Gürsel Kaplan, *İdare Hukuku Dersleri*, Güncelleştirilmiş 15. Baskı, Ekin Basım Yayın Dağıtım, Bursa Ağustos 2014, s.243; Şeref Gözübüyük ve Turgut Tan, *İdare Hukuku Cilt I Genel Esaslar*, Güncelleştirilmiş 9. Baskı, Turhan Kitabevi, Ankara 2013, s.311; Metin Günday, *İdare Hukuku*, Güncellenmiş ve Gözden Geçirilmiş 10. Baskı (Aynı Baskı), İmaj Yayınevi, Ankara 2013, s.569; Ender Ethem Atay, *İdare Hukuku*, Turhan Kitabevi, Ankara 2006, s.307; Bahtiyar Akyılmaz, Murat Sezginer ve Cemil Kaya, *Teori Türk İdare Hukuku*, Seçkin Yayınevi, Ankara 2014, s.360; Ramazan Çağlayan, *İdare Hukuku Dersleri*, Genişletilmiş 2. Baskı, Adalet Yayınevi, Ankara 2014, s.226; Hasan Nuri Yaşar, *İdare Hukuku*, Der Yayınları, İstanbul 2013, s.118; Ali Ulusoy, *Bağımsız İdari Otoriteler*, Turhan Kitabevi, Ankara 2003, s.5.

¹⁴⁰ Lütfi Duran, "Türkiye'de Bağımsız İdari Otoriteler", *Amme İdaresi Dergisi*, Mart 1997, C. 30, S. 1, s.4.

¹⁴¹ Duran, s.4; Ebru Öztürk, *Türk İdare Sisteminde Rekabet Kurumunun Yeri ve Diğer Bağımsız İdari Otoritelerle Karşılaştırılması*, Rekabet Kurumu Yayın No: 0124, Ankara 2003, s.1; Özcan Sezer ve Özgür Önder, "Küreselleşme Süreci ve Siyaset-Yönetim Ayrımında Bir Sorun Alanı: Bağımsız İdari Otoriteler (Üst Kurullar)", *VII. Kamu Yönetimi Forumu (KAYFOR) I. Kitap - Küreselleşme Karşısında Kamu Yönetimi ve Hizmeti*, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Yayın No: 136, Kahramanmaraş 2010.

¹⁴² Siddik Sami Onar, *İdare Hukukunun Umumi Esasları*, II. Cilt, 3. Bası, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul 1966, s.585.

¹⁴³ Ulusoy, s.1. Yazar, bu otoritelerin yeni bir tür idari kategoriyi temsil ettiğini, uygulayıcılar ve yorumcular tarafından klasik idari yapılanmadaki belirlenmiş yerlere oturtulmadığını ve sonuçta bunların idari sistemdeki yerlerinin belirlenemediğinden ve teorik olarak sistematize edilemediklerinden hukuki açıdan bir karmaşaya neden olmaları dolayısıyla kamuoyunun sürekli dikkatini çeken kurumlar olduklarını ifade etmektedir.

¹⁴⁴ Ülkelerin siyasi, ekonomik ve sosyal sistemlerinin farklılığından hareketle Teitgen-Colly bu kurumları, kanun koyucunun inisiyatifiyle kurulmuş ve kamu fonlarından besleniyor olmalarından dolayı devletin bir parçası olmalarına karşın, ne yürütme ne de yasama ve yargı erklerinin uzantılarına bağımlı olan, sektöre göre düzenliliği sağlama ve denetleme görevini otonom bir şekilde uygulamasına izin veren yetkilerle donatılmış kamusal kuruluşlar tanımlamıştır. Öztürk, s.3.

¹⁴⁵ Gözübüyük ve Tan, s.314.

kendine ait etkili ve önemli yetkiler kullanarak düzenleme, denetim ve gözetim gören yapılar¹⁴⁶; belli sayıdaki kişilerden oluşan karar organı olan, kanunla verilen belirli bir alanda esas itibariyle düzenleme ve denetim yapmakla görev verilmiş ve yetkilerle donatılmış, mali ve idari özerkliğe sahip, yetkilerini kendi sorumluluğu altında bağımsız olarak kullanan, yasalarında belirlenen ilkeler çerçevesinde hesap veren tüzel kişiliğe sahip kamu kurumları¹⁴⁷; toplumsal yaşam için özel bir önem ve duyarlılık taşıyan, temel hak ve özgürlükler ile ekonomik ve sosyal sektörlerde veya alanlarda düzenleme, denetleme ve yönlendirme faaliyetinde bulunan, kararları üzerinde hiçbir makam ve merciin etkisinin olmadığı, karar organları özel güvencelere sahip, mali özerkliğe haiz, özerk kamu tüzel kişileri¹⁴⁸; belli bir hizmet alanıyla sınırlı olarak düzenleme yapan, denetleme ve yaptırım uygulama yetkileriyle donatılan, karar organlarının üyeleri ilgili sektörlerce seçilen ve yasama organı tarafından atanan kurumlar¹⁴⁹; devlet tüzel kişiliği ve merkezi idarenin hiyerarşik yapısı dışında ayrı bir kamu tüzel kişilikleri olarak oluşturulan, kendilerine verilen görevleri bağımsızlık esasına göre yürüten, bu görevlerine ilişkin olarak yapacakları düzenleyici ya da birel işlemleri merkezi idare makamlarının denetimine tabi tutulmamış ve dolayısıyla işlevsel olarak bağımsızlıkları sağlanmış, personelini kendileri serbestçe seçen, bütçelerini kendileri serbestçe oluşturabilen kuruluşlar¹⁵⁰ olarak tanımlanmaktadır.

Bağımsız idari otoritelerin birbirinden farklı alanlarda ve farklı görünümde ortaya çıkmış olmaları münasebetiyle bu otoritelerin doktrinde bir çeşit puzzle'a benzetilerek genel bir tanımlama yapmanın ötesinde resmin parçalarının teker teker değerlendirilmesinin tercih edildiği görülmektedir¹⁵¹. Bununla birlikte Türk doktrininde yapılan yukarıdaki tanımlamalardan yola çıkarak geniş kapsamlı bir bağımsız idari otorite tanımı yapmak mümkündür. Bu bakımdan bağımsız idari otoriteler, yasa koyucunun inisiyatifi ile kurulmuş, kamu tüzel kişileri adına işlem tesis eden, hukuk düzeni ve kişi hakları üzerinde etkili (icrai) işlemler yapma yetkisine sahip, kamu tüzel kişiliğini haiz, kamu fonlarından beslenen belirli bir alanı düzenleme, bu alanda faaliyette bulunacaklar açısından kuralları belirleme ve bu kurallara aykırı davrananlara yaptırım uygulama etkinliklerini elinde bulunduran, hem organları hem de işlevleri üzerinde siyasi iktidarın ve idari mercilerin denetiminin söz konusu olmadığı, ne yürütme ne yasama ne de yargı erklerinin uzantılarına bağlı olan kamusal kuruluşlardır¹⁵².

Bağımsız İdari Otoritelerin Ortaya Çıkışı ve Tarihi Gelişimi

1800'lerin sonuna kadar geçerliliğini sürdüren *klasik devlet* ya da *geleneksel devlet* olarak adlandırılan anlayışa göre devlet savunma, güvenlik ve adalet hizmetlerine bakan, dolayısıyla görevleri toplumun korunması ile sınırlı kalan devlet iken; 1920'li yıllarda bu anlayış önemini kaybetmiş ve yerini diğer bir anlayışa terk etmiştir¹⁵³. Zira 1920'de *tokyo borsası*'nın düşmesiyle tetiklenen, 1929 *dünya ekonomik bunalımı* ile artan kriz, 2. *dünya savaşı* sonrasında devletin ekonomik yaşama müdahalesi ile çözülmeye çalışılmıştır¹⁵⁴. Bu dönemde gümrük duvarlarının meydana getirilmesi, alt yapı sistemi ile sosyal güvenlik teşkilatlarının oluşturulması, iş güvenliği tedbirlerinin alınması gibi ekonomik düzenlemeler, devletin başlıca görevleri olmuştur. Bu gelişim sonrasında devlet için *refah devleti* ya da *sosyal devlet* gibi yeni adlandırmalar yapılmıştır. Refah devleti gelişmiş ülkelerde milli gelirin daha adil

¹⁴⁶ Müslüm Akıncı, *Bağımsız İdari Otoriteler ve Ombudsman*, Beta Yayınları, İstanbul, 1999, s.100.

¹⁴⁷ Ali İhsan Karacan, "Özerk Kurumların Özerkliği", *Rekabet Dergisi*, S. 8, 2001, s.7.

¹⁴⁸ Ulusoy, s.1.

¹⁴⁹ Ramazan Yıldırım, *Türk İdari Rejimi Dersleri*, Cilt 1, (Editörler: Selman Sacit Boz ve Mehmet Fatih Gürkan), Mimoza Yayınları, Konya, 2014, s.179.

¹⁵⁰ Günday, s.568.

¹⁵¹ Cenk Y. Şahin, *Amerikan İdare Hukukunun Temel Kavramı Olarak Regülasyon ve Türk İdare Hukukuna Yansımaları*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2009, s.16.

¹⁵² Güner, s.181.

¹⁵³ A. Tarık Gümü, *Sosyal Devlet Anlayışının Gelişimi ve Dönüşümü*, 1. Baskı, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul Aralık 2010, s.43.

¹⁵⁴ Jeff Singleton, *The American Dole: Unemployment Relief and the Welfare State in the Great Depression*, Greenwood Press, London 2000, s.59; nakleden, Gümü, s.130.

paylaşılmasını ve vatandaşlarına asgari bir yaşam düzeyini sağlama sorumluluğunu üstlenen devletleri niteleyen bir kavram olarak kullanılırken bu sorumluluğu ödev olarak kabul eden devletler için *sosyal devlet* kavramı kullanılmıştır¹⁵⁵. Bu bakımdan Sosyal Devlet, paylaşılan milli gelirden herkese manidar bir pay düşebilmesi için sermaye birikimi sağlayan ve hızlı kalkınmaya önem veren ekonomik politikalar ile belirginleşmektedir. 1929 *dünya ekonomik bunalımı* sonrası, piyasa ekonomisinin tam istihdam yaratmadığı ve dünya çapında işsizlik ve açlık ile büyüyen ekonomik kriz karşısında devletin merkezi planlama ve kamu harcamaları yoluyla bu krizin önüne geçebileceği fikri yaygınlaşırken, 2. *dünya savaşı*'ndan sonra uygulamaya geçirilen bu anlayış, 1970'li yılların ikinci yarısına kadar olan döneme damgasını vurmuştur¹⁵⁶.

Bilgeler Kurulları olarak da adlandırılan¹⁵⁷ bağımsız idari otoriteler ilk defa ABD'de ortaya çıkmıştır. Genel olarak *Independent Regulatory Agencies* denilen bu kurumların bu ülkedeki ortaya çıkma sebebi esasen yasamanın (Kongre) yürütmeye (Başkan) olan güvensizliğidir¹⁵⁸. Zira kongre bunların üyelerini atar ve organizasyonunu belirler. Üyeler ise ilgili sektörlerde deneyimi olanlardan ve siyasi bir formasyonla ilişkili olanlardan seçilir. Bu bakımdan kongre ile başkan arasındaki yetki ve güç çatışması nedeniyle kongre, ekonomik alanda özerk kurumlar oluşturarak başkanın görev ve yetkilerini daraltmak yolunu tercih etmiştir. Bu tür kurumların meydana getirilmesinin diğer nedeni de; ülkenin federal yapısı dolayısıyla tüm ülkeyi ilgilendiren ekonomik konularda federal bir örgüt oluşturma çabasıdır. Bir başka neden 1929 bunalımının dünyada yaşattığı ekonomik krize Avrupa'nın devletleştirme yoluyla çözüm bulmaya çalışması, ABD'nin ise bu krizden bağımsız idari otoriteler yoluyla çıkmayı tercih etmesidir¹⁵⁹. Bağımsız idari otoritelerin ilk ortaya çıktığı ülke olarak ABD'de bu kurumların köklerini 1800'lerin sonlarına götürmek mümkün olup, ilk bağımsız idari otorite örneği 1887 yılında oluşturulan Interstate Commerce Commission (Eyaletlerarası Ticaret Komisyonu) dur¹⁶⁰. Diğer ve özellikle de gelişmekte olan ülkelerin gündemlerinde yoğun olarak 1990'ların başından itibaren yer teşkil etmeye başlamıştır¹⁶¹. Bunun başlıca sebebi olarak *dünya bankası*, *uluslararası para fonu*, *ekonomik işbirliği ve kalkınma teşkilatı* gibi uluslararası kuruluşların bağımsız idari otoriteleri özellikle gelişmekte olan ülkelere güven duymadıkları siyasilerin alanını daraltmak için bir araç ve yöntem olarak görmeleri haklı olarak dillendirilmektedir¹⁶². Özetle ifade edilebilir ki ülke olarak katılım müzakerelerini sürdürdüğümüz *Avrupa Birliği* gibi uluslararası bürokratik kurumlar bağımsız idari otoriteler vasıtasıyla yerel bürokrasiyi güçlendirmeyi siyasi bir tercih olarak benimsemiş durumdadır¹⁶³.

Ülkemizde ise günümüzdeki anlamıyla ilk bağımsız idari otorite, 1981 tarihli ve 2499 sayılı Sermaye Piyasası Kanunu ile kurulan *sermaye piyasası kurulu*'dur. Zira 1980'li yıllardan sonra uygulanan liberal ekonomik politikaların önerdiği minimal devleti gerçekleştirmeye yönelik olarak yerelleştirme, özelleştirme ve yerelleştirilemeyen veya özelleştirilemeyen belirli alanların da devletin kontrolü ve denetimi dışına özerkleştirilerek çıkarılmaları şeklinde bir sürecin yaşanmakta olduğu haklı

¹⁵⁵ **Gümüş**, s.166. Sosyal devlet ile refah devletinin aynı anlama geldiğini öne süren görüşler için bkz. David F. **Crew**, *Germans on Welfare: from Weimar to Hitler*, Oxford University Press US, New York 1998, s.11.

¹⁵⁶ **Tatal**, Erhan, "Bağımsız İdari Otoriteler Radyo Ve Televizyon Üst kurulu ve 6112 Sayılı Kanun", *Adalet Dergisi*, 2014, S. 48, s.26; **Gümüş**, s.148.

¹⁵⁷ **Ulusoy**, s.5.

¹⁵⁸ Ali **Ulusoy**, "Regülasyon Kurumları Hakkında Genel Bir Değerlendirme", *Ankara Barosu Dergisi*, 2000, S. 2, s.45.

¹⁵⁹ Vedat **Aydoğdu**, *İdare Hukukunda Bağımsız İdari Otoriteler ve Kamusal Denetimi*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2010, s.18; **Karacan**, s.24; **Güner**, s.183.

¹⁶⁰ Sedat **Çal**, "Bağımsız İdari Otorite Olarak Enerji Piyasası Kurulu", *Ankara Barosu Dergisi*, 2001, S. 3, s.95; **Akncı**, s.124. Bağımsız idari otoritelerin idari sistem içerisinde en çok yer teşkil ettiği ülke olarak ABD'de yüz civarında özerk kurum bulunmasına rağmen bunlardan yedi tanesi ekonomik yaşamdaki önemlerine binaen *big seven* olarak nitelendirilmektedir.

¹⁶¹ Tüsiad (Türkiye Sanayici ve İşadamları Derneği) Raporları, *Bağımsız Düzenleyici Kurumlar ve Türkiye Uygulaması*, (Hazırlayanlar: Uğur **Emek**, Ünal **Zenginobuz** ve Muhittin **Acar**), Lebib Yalkın Yayınları, Aralık 2002, s.5.

¹⁶² Muharrem **Aslan**, *Bağımsız İdari Otoriteler ve Türkiye'deki Uygulamaları*, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli 2004.

¹⁶³ Turgut **Tan**, "Bağımsız İdari otoriteler Veya Düzenleyici Kurumlar", *Amme İdaresi Dergisi*, Ankara Haziran 2002, C. 35, S. 2, s.12.

olarak ifade edilmektedir¹⁶⁴. *Hassas* alanlarda merkezi idarenin ve dolayısıyla politikanın, bir anlamda da halkın iradesinin etkisi kaldırılmak istenmekte ve bunu gerçekleştirmeye dönük olarak da *üst kurul, özerk kurum/kurul, düzenleyici kurul* gibi isimlerle zikredilen devlet tüzel kişiliğinden ayrı tüzel kişilikleri haiz ve kamu gücü kullanan genellikle *bağımsız idari otorite* diye adlandırdıkları kurumlar sermaye piyasası kurulu bir tarafta tutulursa 1990'lı yıllarda ülkemizde kurulmaya başlanmıştır¹⁶⁵. Türk Hukuku'nda 10.12.2003 tarih ve 5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu¹⁶⁶ madde 3, bend c ve bu kanuna ekli III sayılı cetvel kapsamında mevcut olarak dokuz adet bağımsız idari otorite bulunmaktadır. Bunlar: 1) Radyo ve Televizyon Üst Kurulu 2) Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumu 3) Sermaye Piyasası Kurulu 4) Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu 5) Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu 6) Kamu İhale Kurumu 7) Rekabet Kurumu 8) Tütün ve Alkol Piyasası Düzenleme Kurumu 9) Kamu Gözetimi, Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumu'dur.

ORTAK NİTELİKLERİ, TÜRK DEVLET VE İDARE TEŞKİLATI İÇERİSİNDEKİ YERİ VE İDARENİN BÜTÜNLÜĞÜ İLKESİ KARŞISINDA DURUMU

Bağımsız İdari Otoritelerin Ortak Nitelikleri

Bağımsız idari otoriteler, aynı niteliklere sahip olmamakla birlikte bu kurumları iki ayrı kategoride toplamak mümkündür. İlk kategori, kamusal hayatın hassas sektörleri denilen alanlarda düzenleme ve denetleme fonksiyonu ifa eden ve Radyo ve Televizyon Üst Kurulu, Sermaye Piyasası Kurulu, Rekabet Kurumu gibi bağımsız idari otoritelerden oluşur. Buna karşın ikinci kategoride yer alan kurumlar, önceleri kamusal tekel biçiminde yürütülen kamu hizmetlerinin rekabete açılarak özel teşebbüslerin de bu alanlara girişleri sağlandıktan sonra kamusal işleticilerle birlikte özel işleticilerinde faaliyette buldukları alanlarda düzenleme fonksiyonu ifa eden ve Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumu, Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu gibi bağımsız idari otoritelerden oluşur¹⁶⁷. Ayrıca yukarıda verilen tanımlardan hareketle bağımsız idari otoritelerin ortak niteliklerinin idari açıdan bağımsız¹⁶⁸ sayılmaları ve regülasyon işlevi görmeleri olduğunu söyleyebiliriz¹⁶⁹. Bu başlık altında da bağımsız idari otoritelerin bu niteliklerini inceleyeceğiz.

İdari Bağımsızlık

Bağımsız idari otoritelerin bağımsızlığı, hem organları hem de işlevleri üzerinde siyasi iktidarın ve diğer idari mercilerin tipik idari denetim yetkilerinin söz konusu olmaması, başka organların onlara emir ve talimat verememesi manasına gelmektedir¹⁷⁰. Bu bakımdan bağımsız idari otoritelerin bağımsızlığını organik bağımsızlık ve işlevsel bağımsızlık olarak iki grupta incelemek mümkün olup bağımsız terimi hiç kimsenin ve hiçbir makamın denetimine tabi olmayıp *kendi başına buyruk* olma şeklinde değil *idari özerkliğin* yeni, modern ve özel bir görünümü olarak algılamak gerekmektedir¹⁷¹.

¹⁶⁴ Eftal Dönmez, "Türkiye'de Bağımsız İdari Otoriteler", *Ankara Barosu Dergisi*, Yıl 2003, Cilt 2, s.55.

¹⁶⁵ Gözler ve Kaplan, s.244; Dönmez, s.56; Güner, s.190.

¹⁶⁶ 24.12.2003 tarih ve 25326 sayılı Resmî Gazete'de yayımlanmıştır.

¹⁶⁷ Zehra Odyakmaz, Ümit Kaymak ve İsmail Ercan, *Anayasa Hukuku İdare Hukuku*, Güncellenmiş 10. Baskı, İkinci Sayfa Yayınları, Ankara 2009, s.772.

¹⁶⁸ Georges Vedel ve Pierre Delvolvé, *Droit administratif*, Presses universitaires de France, Paris 1992, c.II, s.461; nakleden, Gözler ve Kaplan, s.248. Burada özerlik ile bağımsızlık kavramları arasındaki farkı belirtmek yararlı olacaktır. *Bağımsızlık* ve *özerklik* farklı kavramlar olup bağımsızlık özerkliğin daha ileri bir uygulamasıdır. Özerlik, idare hukukunda katı bir merkezîyetçi anlayışı yumuşatmak ve giderek aşmak için geliştirilen formlardan birisidir. Oğuz Sancakdar, "İdare Hukuku Yönüyle Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu'nun Kısa Bir Değerlendirmesi", *Bankacılar Dergisi*, Sayı 37, 2001, s.45.

¹⁶⁹ Ulusoy, s.15; Güner, s.185.

¹⁷⁰ Mustafa Melih Külcü, *Türkiye'deki Bağımsız İdari Otoriteler ve Karar Alma Süreçleri*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta 2012, s.14.

¹⁷¹ Ulusoy, s.15; Odyakmaz, Kaymak ve Ercan, s.772; Yaşar, s.120.

Bununla birlikte bağımsız idari otoritelerin *bağımsızlık* statülerinin hem yapısal hem de hukuki bakımdan önemli sonuçlar doğurduğu ifade edilmektedir. Zira bağımsızlık yapısal olarak idari teşkilat içerisinde hiyerarşik ve vesayet denetimine tabi olmamak gibi bir ayrıcalık sağlamakta; hukuki olarak da araştırma, inceleme ve soruşturmalarını kamusal yetkilere dayalı olarak yapmalarına geleneksel yapıların ulaşamadığı derinliğe ulaşmalarına imkan vermektedir¹⁷².

Organik Bağımsızlık

Organik bağımsızlık, bağımsız idari otoritelerin karar organlarında çalışanların yani kurul üyelerinin bazı statü güvenceleriyle donatılması anlamına gelmektedir¹⁷³. Zira bu tür kurumların bağımsız çalışmalarının temel güvencesi, karar organlarını oluşturan üyelerin siyasal etkiler ve çeşitli özel çıkar grupları karşısında bağımsız çalışmalarını sağlayacak bir statüye sahip olmalarıdır¹⁷⁴. Üyeler, belirli ve çok kısa olmayan bir zaman için seçilirler ve bu süre bitimine kadar görevden alınmazlar ve görevleri de bu sürenin bitiminde yenilenemez. Ayrıca siyasal iktidarın kurul üyelerinin görev sürelerinin bitiminde cezalandırması ihtimaline karşı bunların üyelikten önceki ve dengi görevlerine dönebilmeleri de güvence altına alınmış olur. Sonuçta; bu kurumların üyelerine hakimlerinkine benzer güvenceler tanınmaktadır. Bu kurumları aslında diğer kurumlardan ayıran nitelik, görev süresi dolmadan görevden alınmama güvencesidir. Zira teorik olarak özerkliğe sahip ve üyeleri halk tarafından seçilmeyen hizmet yerinden yönetim kuruluşlarının sanki merkezi idareyle aralarında hiyerarşik bir bağ varmışçasına onun rıza ve talimatları aksine işlem ve eylem yapmamaları, yani bağımsız idari otorite gibi çalışmamalarının en önemli sebebi, bu kuruluşların karar organlarının merkezi idarenin takdir yetkisi çerçevesinde istenildiğinde görevden alınabilmesidir¹⁷⁵. Burada hedeflenen bağımsız idari otoritelerin tarafsız, objektif ve yetkin kimselerden oluşan karar organlarının olmasıdır¹⁷⁶.

İşlevsel Bağımsızlık

Bağımsız idari otoritelerin klasik idari yapılanma karşısındaki özgün nitelikleri yapısal bağımsızlıklarını sağladığı gibi işlevsel olarak da bağımsızlıklarının kaynağını sağlamaktadır. Zira bu kuruluşlar bir taraftan görevli oldukları alanda düzenleme yetkisi kullanarak kurallar koyarken, diğer taraftan da bu kurallara uygun hareket edilmesini gözetip denetlemekte ve gerektiğinde önemli parasal ve idari yaptırımlar uygulayabilmektedir¹⁷⁷. Söz konusu kurumların diğer bir önemli özelliği de bazı uyumsuzlukları çözme yetkisine sahip olmalarıdır. Bu bakımdan bağımsız idari otoritelerin işlevsel bağımsızlığı, bu kurumların işlem ve eylemleri üzerinde yürütme organına dahil birimlerin bu eylem ve işlemlerin geçersizliği sonucunu doğuran, işlemi onaya tabi tutma, işlemin yürürlüğünün engelleme ya da geciktirme gibi hiçbir doğrudan yetkiye sahip olmaması, hiçbir kurum, kuruluş, makam ve merciin bu işlemlerin değiştirilmesi ve yürürlüğe sokulmaması yönünde emir ve talimat verememesi anlamına gelmektedir¹⁷⁸. Bununla birlikte bağımsız idari otoritelerin organik ve işlevsel bağımsızlığı bu kurumların hiçbir denetime maruz olmadıkları manasına da gelmeyecektir. Zira çalışma konumuzu da oluşturan idarenin bütünlüğü ilkesi karşısındaki durumları nedeniyle yargısal denetime ve yasama denetimine tabi

¹⁷² Akıncı, s.103.

¹⁷³ Şeref Gözübüyük, *Yönetim Hukuku*, Güncelleştirilmiş 25. Baskı, Turhan Kitabevi, Ankara Eylül 2007, s.185; Ulusoy, s.15; Elvan Uygur, *Türkiye'de Bağımsız İdari Otoriteler ve Kamu İhale Kurumu Örneği*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2007, s.86.

¹⁷⁴ Gözübüyük ve Tan, s.325; Çağlayan, s.228.

¹⁷⁵ Ali Ulusoy, "Bağımsız İdari Kurumlar", *Danıştay Dergisi*, Sayı 100, Yıl 1999, s.5.

¹⁷⁶ Uygur, s.87.

¹⁷⁷ Bu sebeple doktrinde bağımsız idari otoritelerin devlet düzeninde üç temel erkin (yasama, yürütme ve yargı) yetkilerine benzer yetkilerle donatıldığı, dolayısıyla salt idari kuruluş değil, *karma* veya *melez (hybride)* nitelikte oldukları haklı olarak ileri sürülmektedir. Gözübüyük ve Tan, s.328.

¹⁷⁸ Atay, s.314; Gözler ve Kaplan, s.248; Akyılmaz, Sezginer ve Kaya, s.360; Ulusoy, s.17.

oldukları gibi asgari düzeyde bazı idari denetimlere de maruz tutulabileceklerdir¹⁷⁹. Bu kurumların kararları yargı tarafından iptal edilebildiği ve ayrıca görevlerinden dolayı işledikleri görevi ihmal, görevi kötüye kullanma gibi suçlardan dolayı memur gibi yargılanabildikleri gibi, harcamaları da devletin denetim organları tarafından denetlenebilecektir¹⁸⁰.

Regülasyon İşlevi

Bağımsız idari otoriteleri diğer kamu kurumlarından ayırt eden ikinci nitelik, bu kurumların asli ve temel işlevinin herhangi bir sektör veya alanda doğrudan bir oyuncu olmak ya da diğer bir deyişle operatörlük yapmak yerine, regülasyon işlevini gerçekleştiriyor olmasıdır¹⁸¹. Regülasyon kavramı ülkemizde yeni yerleşen bir kavram olmakla birlikte Anglo-Amerikan Hukuku'nda, özellikle 80'li yılların başından itibaren Thatcher ve Reagan'cı liberal politikaların da etkisiyle, gündeme gelmiş ve Kara Avrupası Hukuku'nu da etki altına almıştır¹⁸². Teknik anlamda regülasyon, klasik hukuksal kalıpları aşan, işletme, yönetim bilimi, sosyoloji, politika bilimi ve hukuk disiplinlerini ortak olarak ilgilendiren bir kavramdır. Esas olarak, belirli bir alanda ya da belli bir faaliyete ilişkin olarak oyunun kurallarının belirlenmesi, yani o alanın organize edilmesi (düzenleme işlevi) ve bunun kontrol edilmesini (denetleme işlevi) içermektedir. Bu düzenleme ve denetleme işlevi yerine getirilirken sadece hukuk kurallarıyla bağlı kalınmayıp, sosyal psikolojiye, deontolojiye ve yönetim bilimine ilişkin yöntemlere de başvurulmaktadır¹⁸³. Yaşadığımız çağda devlete biçilen rol toplumsal hayata ilişkin faaliyetlerin bizzat üstlenilmesi değil toplumsal yaşamda bir tür hakemlik şeklinde belirlemekte ve bu yeni rol gereğince regülasyon işlevi gelmekte ve bu işlevi ile devlet, eli silahlı bir jandarma olmanın ötesinde toplumsal birlikteliği ve uzlaşmayı sağlamaya çalışan ahlaki bir otorite olarak ortaya çıkmaktadır¹⁸⁴. Bu bağlamda regülasyon kavramı, günümüzün kilit kavramlarından biri olup üzerinde tartışmalar sürmektedir.

Türk Devlet ve İdare Teşkilatı İçerisindeki Yeri

Bağımsız idari otoriteler, kavram, bağımsızlık nitelikleri ve regülasyon işlevleri yanında, idari teşkilat içerisindeki yerleri, bakanlıklar ve diğer kamusal kurumlarla ilişkileri bakımından da doktrinde tartışma konusu olmaktadır¹⁸⁵. Zira idare hukuku doktrininde hizmet yerinden yönetim kuruluşu olarak nitelenen bağımsız idari otoritelerin kuruluş kanunlarında ilişkili merkezi bir teşkilat ile bağları kurulmaktadır¹⁸⁶. Bununla birlikte bu kurumların bakanlıklar ile bağlarının kurulması yönünden bir bütünlük bulunmamaktadır¹⁸⁷.

Bağımsız idari otoritelere ilgili oldukları alanda yasama, yürütme ve yargı işlevlerini birleştirecek şekilde geniş görev ve yetkilerin tanınmış olması, bu kurumların ülkemizde ABD'de olduğu gibi devletin

¹⁷⁹ Sonuç kısmında da değinileceği üzere 8.8.2011 tarihli ve 649 sayılı KHK ile 3046 sayılı kanunun 19/A maddesinin birinci fıkrasına bakan *bağlı, ilgili ve ilişkili kuruluşların (5018 sayılı Kanuna ekli (III) sayılı cetvelde yer alan kuruluşlar dahil) her türlü faaliyet ve işlemlerini denetlemeye yetkilidir* cümlesinin eklenmesi sonrasında bağımsız idari otoritelerin bağımsızlıklarını yitirdikleri ve üzerlerindeki denetimin pek de asgari düzeyde kalmayacağı kanaatindeyiz.

¹⁸⁰ **Ulusoy**, s.18.

¹⁸¹ **Günday**, s.570; **Ulusoy**, s.18.

¹⁸² **Ulusoy**, "Bağımsız İdari Kurumlar", s.6.

¹⁸³ **Güner**, s.187.

¹⁸⁴ **Ulusoy**, "Regülasyon Kurumları Hakkında Genel Bir Değerlendirme", s.47.

¹⁸⁵ E. Ethem **Atay**, "Bağımsız İdari Otoriteler ve Türkiye Uygulaması", *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C.X, S.1-2, Y.2006, s.260.

¹⁸⁶ **Günday**, s.574. Bağımsız idari otoriteler ile merkezi teşkilat arasındaki bu bağ, 3.6.2011 tarihli ve 643 sayılı KHK ile eklenen 3046 sayılı kanunun 19/A maddesinde; "**Bakanlık bağlı, ilgili ve ilişkili kuruluşları (10/12/2003 tarihli ve 5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanununa ekli (III) sayılı cetvelde yer alan kurumlar dahil) Başbakanın teklifi ve Cumhurbaşkanının onayı ile, Başbakanlıkla veya diğer bakanlıklarla ilgilendirilebilir.**" şeklinde ifadesini bulmuştur.

¹⁸⁷ Bu sebeple bağımsız idari otoritelerin idari teşkilatlanmada merkezi idare ve yerinden yönetim kuruluşları içinde değerlendirilmesinin mümkün olmadığı; bunlara işlevleri ve faaliyet alanları dolayısıyla anayasal güvence sağlanması için Anayasanın 123. maddesinde değişiklik yapılması gerektiği ileri sürülmüştür. **Atay**, "Bağımsız İdari Otoriteler ve Türkiye Uygulaması", s.293.

dördüncü erki olarak görülüp görülemeyeceklerini tartışılır hale getirmiştir¹⁸⁸. Türkiye’de bu kurumların, pozitif hukukumuz çerçevesinde böyle bir hukuki statüde olmaları mümkün olmayıp kuvvetler ayrılığı ilkesiyle bağdaşmayacak şekilde yeni bir erk yaratılması söz konusu olmayacaktır. 1982 Anayasası’na göre¹⁸⁹ yasama organı tarafından çıkartılan kanunlarla kurulan ve yine bu organın çıkardığı kanunlara bağlı olarak faaliyet gösteren ve yargı denetimine tabi olan bağımsız idari otoriteler bu üç erkin haricinde bir kuvvet olarak kabul edilemeyecektir. Ayrıca doktrinde bu kurumların bu üç kuvvetin kesişim kümesinde yer aldığı ifade edilmektedir¹⁹⁰. Anayasal hükümlerden de anlaşıldığı üzere ülkemizde devlet teşkilatlanması içinde bir kurum ya yasama erkinin ya yürütme erkinin ya da yargı erkinin bir parçasıdır. Organik yönden bu üç erkin her biri bünyesinde yer alması imkan dahilinde değildir¹⁹¹. Peki bağımsız idari otoriteleri hangi devlet erki dahilinde mütalaa etmek gerekir? Organik açıdan yasama, yürütme ve yargı erklerinin hangi organlardan oluştuğu anayasada belirtilmiştir. 1982 Anayasası gereği bu kurumların yasama ve yargı erkleri bünyesinde olmadıkları açıktır. Anayasanın yürütme erkini hüküm altına alan 123. maddesinde¹⁹² kamu tüzel kişilerinin kanunla kurulmasına izin veren düzenleme gereği kendileri de kuruluş kanunlarında belirtildiği üzere birer kamu tüzel kişisi olan bağımsız idari otoriteler yürütme erki bünyesinde kabul edilecektir. Nihayetinde bağımsız idari otoriteler Türk devlet teşkilatı içerisinde yürütme erkine dahil olup idare cihazının bir parçasıdır¹⁹³.

Bağımsız idari otoritelerin 1982 Anayasası’nın 123. maddesinde ana hatlarıyla belirtilen idari teşkilat bünyesinde nerede yer aldıkları doktrinde tartışma konusu olmuştur¹⁹⁴. Zira bu maddeye göre idare, kuruluş ve görevleriyle bir bütün olup Türk kamu yönetiminin teşkilatlanmasında merkezi yönetim ve yerinden yönetim olmak üzere iki tür teşkilatlanma bulunmaktadır. Merkezi yönetim, devlet tüzel kişiliği çatısı altında ve onun adına faaliyet gösteren idari kuruluşlardan oluşmakta ve bunlar için genel idare/devlet idaresi/merkezi idare terimi kullanılmaktadır¹⁹⁵. Yerinden yönetim ilkesinin yer yönünden ve hizmet yönünden uygulanması söz konusudur¹⁹⁶. Bu bakımdan mahalli idareler ile kamu kurumları olarak adlandırılan hizmet yerinden yönetim kuruluşları ortaya çıkmıştır¹⁹⁷. Anayasamız mahalli idareleri tek tek saymış ve fakat kamu kurumları için sınırlı sayma (tahdidi) yöntemini kullanmamıştır¹⁹⁸. Dolayısıyla kanunla veya kanunun açıkça verdiği yetkiye dayanılarak kamu tüzel kişiliğini haiz kamu kurumu oluşturmak mümkündür. 1982 Anayasası, Türk idari teşkilatlanmasında devlet idaresi, mahalli idareler ve kamu kurumları olmak üzere üç tür örgüt biçimine yer vermektedir¹⁹⁹.

¹⁸⁸ Uygur, s.147.

¹⁸⁹ 09.11.1982 tarih ve 17863 (Mükerrer) sayılı Resmi Gazete’de yayımlanmıştır.

“Madde 6 – Egemenlik, kayıtsız şartsız Milletindir. Türk Milleti, egemenliğini, Anayasanın koyduğu esaslara göre, yetkili organları eliyle kullanır. Egemenliğin kullanılmasında, hiçbir surette hiçbir kişiye, zümreye veya sınıfa bırakılamaz. Hiçbir kimse veya organ kaynağını Anayasadan almayan bir Devlet yetkisi kullanamaz.

Madde 7 – Yasama yetkisi Türk Milleti adına Türkiye Büyük Millet Meclisindedir. Bu yetki devredilemez olarak kullanılır ve yerine getirilir.

Madde 8 – Yürütme yetkisi ve görevi, Cumhurbaşkanı ve Bakanlar Kurulu tarafından, Anayasaya ve kanunlara uygun olarak kullanılır ve yerine getirilir.

Madde 9 – Yargı yetkisi, Türk Milleti adına bağımsız mahkemelerce kullanılır.”

¹⁹⁰ Akıncı, s.375.

¹⁹¹ Ulusoy, s.87.

¹⁹² Madde 123 – İdare, kuruluş ve görevleriyle bir bütündür ve kanunla düzenlenir. İdarenin kuruluş ve görevleri, merkezden yönetim ve yerinden yönetim esaslarına dayanır. Kamu tüzel kişiliği, ancak kanunla veya kanunun açıkça verdiği yetkiye dayanılarak kurulur.

¹⁹³ Ulusoy, s.93. Yazar, anayasanın merkezden yönetim ve yerinden yönetim esasları dışında bir idari yapılanmaya izin vermemesinden kaynaklanan sorunun da bağımsız idari otoriteleri merkezi idare baz alınarak merkezi idarenin yörgesinin en uzak uyduları olarak kabul edilmesi ile kendiliğinden çözümlenmiş olacağını ifade etmektedir.

¹⁹⁴ Bağımsız idari otoriteleri, mahalli idareler ve hizmet yerinden yönetin kuruluşlarının yanında bir üçüncü kategori yerinden yönetim kuruluşları olarak gören görüş için bkz. Günday, s.575; Gözübüyük ve Tan, s.328. Aksi görüş için bkz. Gözler ve Kaplan, s.244.

¹⁹⁵ Akıylmaz, Sezginer ve Kaya, s.181.

¹⁹⁶ Akıylmaz, Sezginer ve Kaya, s.187.

¹⁹⁷ Odyakmaz, Kaymak ve Ercan, s.687.

¹⁹⁸ Madde 127 – Mahalli idareler; il, belediye veya köy halkının mahalli müşterek ihtiyaçlarını karşılamak üzere kuruluş esasları kanunla belirtilen ve karar organları, gene kanunda gösterilen, seçmenler tarafından seçilerek oluşturulan kamu tüzel kişisidir.

¹⁹⁹ Duran, s.8.

Türkiye’de oldukça yeni bir teşkilatlanma tarzı olan bağımsız idari otoritelerin, devlet tüzel kişiliğinden ayrı bir kamu tüzel kişiliğine sahip olmaları ve kendilerine tanınan organik ve işlevsel bağımsızlık nitelikleri nedeniyle merkezi idarenin içinde yer alamayacakları ortadadır. Bu bakımdan anayasadaki sistematik doğrultusunda bu kurumların yerinden yönetim kuruluşları kategorisine dâhil etmek gerekecektir. Yerinden yönetim kuruluşları arasında da bağımsız idari otoritelerin coğrafya yönüyle sınırlı olan ve anayasada sayılan mahalli idarelerin arasında yer alamayacağı da ortadadır. Tam da bu noktada bağımsız idari otoritelerin nerede konumlandırılacağı noktasında çeşitli görüşler bulunmaktadır.

Doktrinde kabul edilen bir görüşe göre bağımsız idari otoriteler, yerinden yönetim kuruluşları içinde mahalli idareler ve hizmet yerinden yönetim kuruluşları yanında üçüncü tür yerinden yönetim kuruluşlarını oluşturmaktadır²⁰⁰. Bu düşünceye göre bağımsız idari otoriteler, hizmet bakımından yerinden yönetim kuruluşlarından işlevlerinin niteliği ve bağımsızlıklarının derecesi açısından farklılaşmaktadır. Hizmet yerinden yönetim kuruluşları belli bir faaliyet alanını kendileri üstlenmelerine karşılık, bağımsız idari otoriteler üstlenme yerine organize etme ve denetleme işlevini yürütmektedir. Bu kurumlar, bireylerin ve toplulukların hak ve özgürlükleri ile yakından ilişkili alanlardaki etkinlikleri regüle eden gerektiğinde yaptırım uygulayan kuruluşlar olup kamu kurumlarına göre daha geniş işlev ve yetkiye sahiptir. Bununla birlikte hizmet yerinden yönetim kuruluşlarının organlarının yürütme organı tarafından iş başına getirilmesi ve aynı yöntemle görevlerinden alınabilmeleri ve bağımsız olmamaları söz konusudur. Buna karşılık bağımsız idari otoritelerin organlarının görev süresi dolmadan bazı istisnalar dışında görevden alınabilmeleri ise imkan dahilinde değildir. Ayrıca merkezi idarenin hizmet yerinden yönetim kuruluşları üzerinde vesayet yetkisi bulunurken bağımsız idari otoritelerin üzerinde böyle bir yetkisi bulunmamaktadır. Bu görüşü savunanlar, işte bu gerekçeler çerçevesinde yerinden yönetim kuruluşlarının mahalli idareler, kamu kurumları ve bağımsız idari otoriteler olarak toplanmasının anayasal bir sorun yaratmayacağına da vurgu yapmakta ve bu kurumların merkezi idarenin idari denetim alanının en uç noktasında olduğunu ve merkezi yönetimin yörüngesinin en uzak uyduları olduğunu söylemektedir²⁰¹.

Diğer bir görüş ise bu kurumları hizmet yerinden yönetim kuruluşlarının arasında ve onların bir türü olarak görmektedir²⁰². Bağımsız idari otoriteler, Fransa’da devletten ayrı bir tüzel kişiliğe sahip değildir ve bu yüzden kamu kurumu niteliğini taşımamaktadır. Ülkemizde ise bu kurumlar, Fransız sisteminin aksine tüzel kişiliği haiz biçimde kurulmuş (idari ve mali özerkliğe sahip) ve bu nitelikleri sayesinde kamu kurumu yani hizmet yerinden yönetim kuruluşlarının bir türünü oluşturulmuştur²⁰³. Diğer bir deyişle ülkemizde bu organizasyonların kamu tüzel kişiliğini haiz olmaları, bu kurumlara kamu kurumu niteliğini yüklemektedir. Yine, bağımsız idari otorite deyimini bugüne kadar hiçbir kanuni ve idari düzenlemede yer almamış olsa da verilen kararlarda mahkemelerin bu kurumlara ilişkin olarak kamu kurumu deyimini kullanmakta olduğu ve yargı organlarının, bu kurumları kamu kurumları ile aynı statüde sayma eğilimde olduğu görülmektedir²⁰⁴.

Bu konudaki diğer bir görüş de bağımsız idari otoritelerin Türk idari teşkilatı içindeki yerinin belli olmadığı, bu kurumların merkezi idare ve yerinden yönetim kuruluşlarına da uymadığı yönündedir²⁰⁵. Bu görüşü savunanlar, bu kurumların dayanağının anayasal hükümlerde aranması

²⁰⁰ **Günday**, s.575.

²⁰¹ **Gözübüyük** ve **Tan**, s.328; **Günday**, s.575; **Ulusoy**, s.93.

²⁰² **Gözler** ve **Kaplan**, s.244.

²⁰³ **Yıldırım**, s.181.

²⁰⁴ Danıştay 13. Dairesi’nin 22.06.2005 tarih ve 938/3245 sayılı kararı için bkz. **Atay**, s.322. Kamu İhale Kurumu’na karşı açılan davada bağımsız idari otoritelerin kamu tüzel kişiliğine sahip olmaları nedeniyle tesis ettikleri işlemlere karşı açılan davalarda husumetin doğrudan doğruya kendilerine yöneltileceğine hükmedilmiştir.

²⁰⁵ **Duran**, s.9 vd.

gerektiğinden hareketle 1982 Anayasası'nın 167. maddesinde²⁰⁶ devlete, para, kredi, sermaye, mal ve hizmet piyasalarının sağlıklı ve geliştirici önlemleri almak ve piyasalarda fiili anlaşma sonucu doğacak tekelleşmeyi ve kartelleşmeyi önlemek ödevinin yüklendiğini ve bu maddenin Rekabet Kurumu ve Sermaye Piyasası Kurulu için anayasal dayanak teşkil ettiği ileri sürülmektedir²⁰⁷. Bu noktada ifade etmeliyiz ki söz konusu madde bağımsız idari otoritelerin idari teşkilat içindeki konumlarıyla ilgili olmayan bu kurumların sadece işlevleri bakımından dayanak oluşturabilecek bir hüküm ihtiva etmektedir²⁰⁸.

Anayasa'da bazı kamu kurumları düzenlenmiş olmakla birlikte bunların haricinde kamu kurumu oluşturabilmek için genel yetki mahiyetinde kamu tüzel kişilerinin kanun ya da kanunun açıkça verdiği yetkiye dayanılarak kurulabileceği belirtilmiştir. Devlet organları arasında görev ve yetki düzeni değişmedikçe bağımsız idari otoritelerin kanun ile kurulmasına bir engel bulunmamaktadır. Zira anayasal düzenleme konusu olup olmamanın kamu tüzel kişileri arasında bir hiyerarşi oluşturacağını da kabul etmek mümkün değildir²⁰⁹. Bağımsız idari otoritelerin anayasada düzenlenmesi hukuki olarak bir gereklilik olmasa da bu kurumların anayasal hale getirilmesiyle idari teşkilat içindeki konumları netleşecektir. Nihayetinde anayasal bir düzenleme yapılması halinde bağımsız idari otoriteler için sınırlı sayı ilkesi uyarınca saymak yerine anayasada genel bir ifadeye yer verilmesinin daha isabetli bir tercih olacağını ifade etmek isteriz.

Bu başlık altında son söz olarak denilebilir ki bağımsız idari otoritelerin idari teşkilat içerisindeki yerlerine ilişkin olarak yukarıda zikredilen hangi görüş kabul edilirse edilsin pratik açıdan bir değişiklik oluşturmayacaktır. Çünkü her alternatif idarenin bütünlüğü ilkesini sağlayacak niteliktedir.

İdarenin Bütünlüğü İlkesi Karşısında Durumu

Bağımsız idari otoritelere ilişkin olarak doktrinde ileri sürülen görüşlerin önemli bir kısmını da bu kurumlar ile yürütme organı arasında kurulan ilişki, bu ilişkinin mahiyeti ve bu ilişki vasıtasıyla yürütme organına bu kurumlar üzerinde etki gücü kazandırıp kazandırmadığı teşkil etmektedir²¹⁰. Zira genel idare bünyesinde olan bağımsız idari otoriteler, yargı denetimi dışında merkezi idarenin hiyerarşik ve vesayet denetimine tabi tutulmadıklarından merkezi idare ile bu kurumlar arasında idarenin bütünlüğünün nasıl gerçekleştirileceği, bu kurumlar yönünden idarenin bütünlüğünün nasıl hayatiyete geçirileceği daha teknik bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır²¹¹.

Yukarıda da ifade edildiği üzere Anayasa'nın 123. maddesinde idarenin bütünlüğe ilkesine yer verilerek *idare, kuruluş ve görevleriyle bir bütündür ve kanunla düzenlenir* hükmü ihdas edilmiştir. Bu ilke çeşitli kamu tüzel kişilerinden oluşan kamu idaresi alanındaki kuruluşların belli bir uyum içinde çalışmalarını temin etmektedir. Bu bakımdan merkezi idare ile yerinden yönetim kuruluşları arasında bütünlük, vesayet denetimi²¹² ile bir idari kuruluş içerisinde ise hiyerarşik denetim²¹³ yolu ile sağlanmakta olup idarenin bütünlüğünün sağlanması açısından vesayet ve hiyerarşik denetim en önemli araçları oluşturmaktadır²¹⁴.

²⁰⁶ Madde 167 – Devlet, para, kredi, sermaye, mal ve hizmet piyasalarının sağlıklı ve düzenli işlemlerini sağlayıcı ve geliştirici tedbirleri alır; piyasalarda fiili veya anlaşma sonucu doğacak tekelleşme ve kartelleşmeyi önler.

²⁰⁷ Ali Ulusoy, "Türk İdare Sistemi İçinde Rekabet Kurumunun Yeri", *Rekabet Kurumu Perşembe Konferansları*, Kasım 1999, s.10.

²⁰⁸ Aynı yönde bkz. Uygur, s.151.

²⁰⁹ Gözübüyük ve Tan, s.334.

²¹⁰ Gözübüyük ve Tan, s.336.

²¹¹ Günday, s.575.

²¹² Akyılmaz, Sezginer ve Kaya, s.219.

²¹³ Akyılmaz, Sezginer ve Kaya, s.211.

²¹⁴ Gözler ve Kaplan, s.106.

Vesayet yetkisi, Anayasa'nın 127. maddesi²¹⁵ kapsamında yalnızca mahalli idareler üzerinden öngörülmüştür. Vesayet denetimi, organlar ve işlemler üzerinde değişik biçimlerde ortaya çıkabilen bir denetim olup seçilmiş organların görevlilerinin seçimi, atamaları, görevlerinden uzaklaştırılmaları ve görevlerine son verilmesi şeklinde ve işlemlerin iptali, onanması, izin verme ve yerine karar alabilme biçiminde gerçekleşmektedir²¹⁶. Vesayet yetkisi hususunda belirtilmesi gereken bir durum da vesayet denetiminin hiyerarşik denetimden farklı olarak kanunların öngördüğü durumlarda ve öngördüğü biçimde var olan bir yetkiye işaret ettiği²¹⁷.

Anayasada, bu yetki yukarıda da ifade ettiğimiz üzere sadece mahalli idareler için öngörülmüş iken hizmet yerinden yönetim kuruluşları olan Yükseköğretim Kurumları için 130. maddesinde²¹⁸ devletin denetimi ve gözetiminden ve Kamu Kurumu Niteliğindeki Meslek Kuruluşları için de 135. maddesinde²¹⁹ devletin idari ve mali denetiminden söz edilmektedir. Anayasa hükmü, burada yalnızca mahalli idareler için öngördüğü teknik bir idari denetim türü olarak belirlediği ve diğer yerinden yönetim kuruluşları için ise merkezi idarenin denetim yetkisinden söz etmekle birlikte bu denetimin içeriğini belirlememekte ve yalnızca bunun genel bir gözetim yetkisi anlamına geldiği yönünde bir işaret bulunmaktadır. Bu genel gözetim yetkisinin de merkezi idareye bu hizmet yerinden yönetim kuruluşları üzerinde işlemlerin iptali, görevden uzaklaştırma gibi yetkileri vermesi gerektiği söylenemeyecektir²²⁰. Anayasada denetimin içeriği konusunda bir sınırlama getirilmediğinden idarenin bütünlüğü ilkesinin gerçekleşmesi için merkezi idare ile yerinden yönetim kuruluşu arasında minimum bir denetim mekanizmasının bulunması ve kamu yararının ve kamu hizmetlerinin gereği gibi sağlanmasına yönelik herhangi bir yetki verilmesi yeterli olacaktır²²¹.

Tam da bu noktada akıllara merkezi idarenin bağımsız idari otoriteler üzerinde minimum denetiminin söz konusu olup olmadığı sorusu gelmektedir²²². Kanun koyucu tarafından bağımsız olarak kabul edilip geniş yetkilerle donatılan bağımsız idari otoriteler, kendilerine ait kuruluş kanunlarında bir bakanlık ile ilişkilendirmiştir. Ülkemizde bağımsız idari otoritelerin kuruluş kanunlarına bakıldığında bu kurumların bir bakanlık veya başbakanlık ile ilişkilendirildikleri açıkça görülmektedir²²³. Mesela 4054 sayılı kanunun 20. maddesinde *rekabet kurumunun* ilişkili olduğu bakanlık *sanayi ve ticaret bakanlığı* olarak belirlenmiş; 3984 sayılı kanunun 14. maddesinde de *radio ve televizyon üst kurulu* ile ilgili olarak, *hükümetin üst kurul ile ilişkileri başbakan tarafından yürütülür* hükmü getirilmiştir. Görüldüğü gibi bu kurumların merkezi idare ile bağlantıları konusunda farklı bir terim olarak *ilişkili bakanlık* kavramı kullanılmıştır²²⁴.

²¹⁵ Madde 127 – Merkezi idare, mahalli idareler üzerinde, mahalli hizmetlerin idarenin bütünlüğü ilkesine uygun şekilde yürütülmesi, kamu görevlerinde birliğin sağlanması, toplum yararının korunması ve mahalli ihtiyaçların gereği gibi karşılanması amacıyla, kanunda belirtilen esas ve usuller dairesinde idari vesayet yetkisine sahiptir.

²¹⁶ Odyakmaz, Kaymak ve Ercan, s.367.

²¹⁷ Gözler ve Kaplan, s.114.

²¹⁸ Madde 130 – Üniversiteler ve bunlara bağlı birimler, Devletin gözetimi ve denetimi altında olup, güvenlik hizmetleri Devletçe sağlanır.

²¹⁹ Madde 135 – (Değişik: 23.7.1995 - 4121/13 md.) Bu meslek kuruluşları üzerinde Devletin idari ve mali denetimine ilişkin kurullar kanunla düzenlenir.

²²⁰ Ulusoy, “Bağımsız İdari Kurumlar”, s.14.

²²¹ Ulusoy, “Bağımsız İdari Kurumlar”, s.15.

²²² Ulusoy, s.37.

²²³ Gözübüyük ve Tan, s.315.

²²⁴ Bu kavram, Türk idari teşkilatında ve kanunlarda tanımı olmayan bir ifade olup, ilk kez 4054 sayılı Rekabetin Korunması Hakkında Kanunda yer verildiği görülmektedir. Anılan yasanın 20. maddesi aynen şöyledir: *Kurumun ilişkili olduğu Bakanlık, Gümrük ve Ticaret Bakanlığıdır.* Fakat kanunun gerekçesinde ilişkili bakanlık kavramının ne anlama geldiği konusunda herhangi bir tanıma rastlanmamıştır. Esasen 4054 sayılı yasanın ilk halinde kurumun idari ve mali bakımdan Sanayi ve Ticaret Bakanlığı ile ilişkili olduğu belirtilmiş ancak kanun metninde ilgili, ilişkiliye dönüştürülmüştür. Uygur, s.155.

Bakanlıkların kuruluş ve görev esaslarını düzenleyen 3046 sayılı kanunun²²⁵ 10. maddesinde *bakanlık bağlı kuruluşları* ve 11. maddesinde *bakanlık ilgili kuruluşları* tanımlanmıştır. Bununla birlikte *ilişkili kuruluş* kavramına ve tanımına bu kanunda 2011 yılına değin yer verilmemiştir²²⁶. Söz konusu düzenlemeye kadar ilişkili kuruluş kavramı, mevzuatımızda yer almayan ve anlamı belirsiz olan bir kavram olması nedeniyle bağımsız idari otoritelerle merkezi idare arasındaki ilişkinin durumu sürekli olarak haklı eleştirilere maruz kalmıştır²²⁷. Bu kavram, bir taraftan bağımsız idari otoritelerin işlevsel açıdan bağımsız çalışmalarını güvence altına alma ama diğer taraftan da idarenin içinde yer alan bu kurumların siyasi iktidarla bir biçimde bağlantısını sağlama gerekliliğinin uzlaştırılması amacıyla bürokratlar tarafından bulunmuş pragmatik bir çözümdür. Diğer bir deyişle bu kavram, bağımsız idari otoritelerin merkezi idare ile ilişkilendirilmelerini bununla birlikte bağımsızlıklarını koruyabilmeleri amacıyla ve ilgili veya bağlı kuruluş olarak da tanınmamaları için kullanılmıştır. Böylece bağımsız idari otoritelerin bakanlık ile bağlarının ilgili ya da bağlı kuruluşlara oranla daha zayıf olduğunu belirtmek istenmiştir²²⁸. Söz konusu ilişkinin adı geçen bakanlıklara bir takım yetkiler sağladığı ve adı geçen bakanlıkların hukuka aykırı gördükleri kurul işlemlerinin iptali için menfaat koşulu aranmaksızın idari yargıya başvurabilme yetkisini de kapsadığı kabul edilmektedir²²⁹. Bu bakımdan bakanlıklar, bağımsız idari otoriteler üzerinde hukuka uygunluk denetimini harekete geçirerek dolaylı da olsa idari denetim kurmuş olmaktadır. Kaldı ki 2011 değişikliği sonrasında bakana ilişkili kuruluşların (5018 sayılı Kanuna ekli (III) sayılı cetvelde yer alan kurumlar dahil olmak üzere) her türlü faaliyet ve işlemlerini denetlemeye yetkisinin verilmesi de bu çıkarımanın kanuni dayanağını teşkil etmektedir.

Ayrıca hükümetlerin bunları etkileme gücünün olduğunu ve bu durumun en açık ve somut biçimde kurul üyelerinin atanmasında ortaya çıktığı görülmektedir²³⁰. Yine bağımsız idari otoriteler üzerinde açıkça düzenlenmiş mali ve yargı denetiminin bulunmasının yanısıra bu kurumların Devlet Denetleme Kurulu'nun denetimine tabi olmaları da söz konusudur²³¹. Maaş üst sınırlarının ve kadro ve teşkilatlanmalarının bakanlar kurulu yönetmeliği ile belirlenmesi, kurul üyelerinin suç işlemesi durumunda üyeler hakkında soruşturma açılmasının ilişkili bakanın iznine tabi tutulması gibi konularla bakanlar kuruluna verilen yetkiler nazara alındığında bağımsız idari otoriteler açısından idarenin bütünlüğü ilkesinin sağlanması için merkezi idarenin yeterli yetki ve denetim mekanizmasının olduğu söylenebilecektir²³².

²²⁵ Tam adı, Bakanlıkların Kuruluş ve Görev Esasları Hakkında 174 Sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile 13/12/1983 Gün Ve 174 Sayılı Bakanlıkların Kuruluş ve Görev Esasları Hakkında Kanun Hükmünde Kararnamenin Bazı Maddelerinin Kaldırılması ve Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi Hakkında 202 Sayılı Kanun Hükmünde Kararnamenin Değiştirilerek Kabulü Hakkında Kanun 09.10.1984 tarih ve 18540 sayılı Resmî Gazete'de yayımlanmıştır.

²²⁶ 3046 s.k. Madde 19/A- (Ek: 3/6/2011 – KHK-643/2 md.) **Bakanlık** bağlı, ilgili ve **ilişkili kuruluşları** (10/12/2003 tarihli ve 5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanununa ekli (III) sayılı cetvelde yer alan kurumlar dahil) **Başbakanın** teklifi ve **Cumhurbaşkanının** onayı ile, **Başbakanlıkla veya diğer bakanlıklarla ilgilendirilebilir**. Söz konusu kuruluşların özel kanunlarında bağlı, ilgili ve ilişkili olunan bakanlığa ya da bakana verilen yetki ve görevler ilgilendirilen bakanlık veya bakan tarafından kullanılır ve yerine getirilir. (Ek cümle: 8/8/2011-KHK-649/45 md.) **Bakan**, bağlı, ilgili ve **ilişkili kuruluşların** (5018 sayılı Kanuna ekli (III) sayılı cetvelde yer alan kurumlar dâhil) **her türlü faaliyet ve işlemlerini denetlemeye yetkilidir**.

²²⁷ **Gözübüyük ve Tan**, s.315.

²²⁸ **Gözler ve Kaplan**, s.250; **Akyılmaz, Sezginer ve Kaya**, s.362.

²²⁹ **Günday**, s.576; **Ulusoy**, s.47.

²³⁰ **Gözübüyük ve Tan**, s.315; **Gözler ve Kaplan**, s.249. Yazarlar, bağımsız idari otoritelerin ne kadar bağımsız olursa olsunlar, üyelerinin neticede merkezi idare makamları - mesela bakanlar kurulu tarafından - atandıklarını; nitekim Fransa'da bu kurumların mali, teknik ve personel bakımından başbakanlığa ya da bir bakanlığa bağlı olduğunu ifade etmektedir.

²³¹ **Anayasa Madde 108 – İdarenin hukuka uygunluğunun, düzenli ve verimli şekilde yürütülmesinin ve geliştirilmesinin sağlanması amacıyla, Cumhurbaşkanlığına bağlı olarak kurulan Devlet Denetleme Kurulu, Cumhurbaşkanının isteği üzerine, tüm kamu kurum ve kuruluşlarında ve sermayesinin yarısından fazlasına bu kurum ve kuruluşların katıldığı her türlü kuruluşta, kamu kurumu niteliğinde olan meslek kuruluşlarında, her düzeydeki işçi ve işveren meslek kuruluşlarında, kamuya yararlı derneklerle vakıflarda, her türlü inceleme, araştırma ve denetlemeleri yapar.**

²³² **Uygur**, s.157.

SONUÇ

Hukuk devleti denilince, ilk olarak idarenin hukuka bağıllığı ve idarenin işlemlerinin yargı denetimi altında olması akla gelmektedir. Bu husus daha çok tarihi sebeplerle açıklanmaktadır. Hukuk devleti mücadelesinin yapıldığı geçtiğimiz yüzyıllarda yürütme organı ve idare mekanizması genellikle kral ve onun bakanlarından oluştuğu için bu dönemde kişi haklarına karşı saldırının ancak yürütme organından gelebileceği, dolayısıyla vatandaşların hukuki güvenliğinin sağlanabilmesi için yürütme organını hukukla bağlamanın gerekli ve yeterli olduğu düşünülmüştür. Kişi haklarının milli iradeden doğan yasama organına karşı da korunmasının gerekebileceği, tarihi bakımdan da sonraları ortaya çıkan ve benimsenen bir görüştür²³³. Zira milli iradeye dayanan meclis kanun yaparken herhangi bir kayıt ve şarta bağılı olmayacaktır. Esasen Fransa'da 1789 devrimi ile eski polis devlet anlayışından, devletin hukuka bağılı olduğu hukuk devletine değil fakat kanun devletine geçildiği ifade edilmektedir²³⁴.

Yaşadığımız çağda da hukuk devleti tarafından yönlendirilen demokrasi de ister istemez yeni bir renge bürünmektedir. Hukuki mekanizmalar siyasi mücadelede artan bir önem kazanmakta ve ayrıca hukuki teminatlara yapılan vurgu seçimlerden kaynaklanan meşruluğu görelileştirmektedir; ancak bu tür bir kayma bazı zorluklara, çelişkilere ve hatta çıkmazlara da yol açmaktadır²³⁵. İşte tam da bu noktada yukarıda anlatılanlar bağımsız idari otoritelerin milli iradeden bağımsız kılınarak uluslar arası mekanizmalara bağımlılaştırılma çabası içinde olduğunu ortaya çıkarmaktadır. Zira Fransız hukuku federal bir yapıdan doğan bu modelin üniter yapıyı tehdit edebileceğini öngörerek bu kurumların ayrı bir tüzel kişilik olarak oluşturulmasına müsaade etmeyerek devlet tüzel kişiliğinin bir parçası saymıştır²³⁶. Ülkemizde de bağımsız idari otoriteler faaliyet alanlarına göre bir bakanlıkla ilişkilendirilmekte ve bu ilişkilendirme idarenin bütünlüğü ilkesinin bir gereği olarak mütalaa edilmektedir. İlişkili bakanlık üst kurum ya da kurulun hiyerarşik amiri olmayıp ilişkili bakanlığın bağımsız idari otoriteler üzerinde vesayet yetkisi de bulunmamaktadır. Aynı şekilde ilişkili bakanlığın üst kurul ve ya kurumun kararlarını iptal ve değiştirme yetkisi bulunmayıp, ancak bunları hukuka aykırılığı gerekçesi ile yargıya taşınması mümkün kılınmıştır²³⁷. Bu çerçevede kanun koyucunun söz konusu kurumları idarenin bütünlüğü ve toplumun menfaatini sağlayacak şekilde yeniden teşkil ederek ortak standartlara bağlaması ve bir denetim mekanizması oluşturması arayışı içerisinde bazı kanunlarla KHK'larda değişiklik yapan 8.8.2011 tarihli ve 649 sayılı KHK ile 3046 sayılı kanunun 19/A maddesinin birinci fıkrasına bakan bağılı, ilgili ve ilişkili kuruluşların (5018 sayılı Kanuna ekli (III) sayılı cetvelde yer alan kuruluşlar dahil) her türlü faaliyet ve işlemlerini denetlemeye yetkilidir cümlesi eklenmiştir. Bu değişiklik siyasi iktidarın bağımsız idari otoritelerle ilgili olarak zaman zaman dile getirdiği yakınmaların bir sonucu olarak değerlendirilmekte ve bağımsız idari otoritelerin bağımsızlıklarının kaldırıldığı şeklinde yorumlanmaktadır²³⁸.

²³³ Ergun Özbudun, *Türk Anayasa Hukuku*, Yetkin Yayınları, Gözden Geçirilmiş 8. Baskı, Ankara 2005, s.113.

²³⁴ Erdoğan Teziç, *Anayasa Hukuku*, Beta Yayınları, 9. Bası, İstanbul 2004, s.98.

²³⁵ Jacques Chevallier, *Hukuk Devleti*, Fransızcadan Çeviren: Ertuğrul Cenk Gürcan, İmaj Yayınevi, Ankara 2010, s.140.

²³⁶ Güner, s.196.

²³⁷ Atay, s.330.

²³⁸ Güngör Uras, *Bağımsız Kurumlar "Baş Ağrıyordu(!)" Müjde: Kurtulduk*, Milliyet Gazetesi, 22 Ağustos 2011. <http://www.milliyet.com.tr/bagimsiz-kurumlar-bas-agritiyordu--mujde-kurtulduk/ekonomi/ekonomiyazardetay/22.08.2011/1429705/default.htm> Erişim Tarihi: 24.05.2015

KAYNAKÇA

- Akıncı, Müslüm, *Bağımsız İdari Otoriteler ve Ombudsman*, Beta Yayınları, İstanbul, 1999.
- Akyılmaz, Bahtiyar, Murat Sezginer ve Cemil Kaya, *Teori Türk İdare Hukuku*, Seçkin Yayınevi, Ankara 2014.
- Aslan, Muharrem, *Bağımsız İdari Otoriteler ve Türkiye'deki Uygulamaları*, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli 2004.
- Aslan, Nagehan Talat, "Yönetimin Yeni Yapı Taşları Bağımsız İdari Otoriteler: Yavru Leviathanlara Doğru", *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, Yıl 2010, Cilt 2, Sayı 59.
- Atay, Ender Ethem, *İdare Hukuku*, Turhan Kitabevi, Ankara 2006. (Atay)
- Atay, E. Ethem, "Bağımsız İdari Otoriteler ve Türkiye Uygulaması", *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C.X, S.1-2, Y.2006.
- Ayanoğlu, Taner, "Düzenleyici Ve Denetleyici Kurumların Düzenleme Yetkisi ve TAPDK Örneği ", *IÜHFİM*, Yıl 2007, Cilt LXV, Sayı 1.
- Aydoğdu, Vedat, *İdare Hukukunda Bağımsız İdari Otoriteler ve Kamusal Denetimi*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2010.
- Chevallier, Jacques, *Hukuk Devleti*, Fransızcadan Çeviren: Ertuğrul Cenk Gürcan, İmaj Yayınevi, Ankara 2010.
- Crew, David F., *Germans on Welfare: from Weimar to Hitler*, Oxford University Press US, New York 1998.
- Çağlayan, Ramazan, *İdare Hukuku Dersleri*, Genişletilmiş 2. Baskı, Adalet Yayınevi, Ankara 2014.
- Çal, Sedat, "Bağımsız İdari Otorite Olarak Enerji Piyasası Kurulu", *Ankara Barosu Dergisi*, Yıl 2001, Sayı 3.
- Dönmez, Eftal, "Türkiye'de Bağımsız İdari Otoriteler", *Ankara Barosu Dergisi*, Yıl 2003, Cilt 2.
- Duran, Lütfi, "Türkiye'de Bağımsız İdari Otoriteler", *Amme İdaresi Dergisi*, C. 30, S. 1, Mart 1997.
- Gözler, Kemal, *İdare Hukuku Cilt I*, Ekin Kitabevi Yayınları, Bursa Ekim 2009.
- Gözler, Kemal ve Gürsel Kaplan, *İdare Hukuku Dersleri*, Güncelleştirilmiş 15. Baskı, Ekin Basım Yayın Dağıtım, Bursa Ağustos 2014.
- Gözübüyük, Şeref ve Turgut Tan, *İdare Hukuku Cilt I Genel Esaslar*, Güncelleştirilmiş 9. Bası, Turhan Kitabevi, Ankara 2013.
- Gözübüyük, Şeref, *Yönetim Hukuku*, Güncelleştirilmiş 25. Bası, Turhan Kitabevi, Ankara Eylül 2007.
- Gümüş, A. Tarık, *Sosyal Devlet Anlayışının Gelişimi ve Dönüşümü*, Genişletilmiş 1. Baskı, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul Aralık 2010.
- Günday, Metin, *İdare Hukuku*, Güncellenmiş ve Gözden Geçirilmiş 10. Baskı (Aynı Baskı), İmaj Yayınevi, Ankara 2013.
- Güner, Orhan Seyfi, "Bağımsız Üst Kurullar", *Genç Hukukçular Hukuk Okumaları Birikimler I*, 2. Baskı, İstanbul 2013.
- Karacan, Ali İhsan, "Özerk Kurumların Özerkliği", *Rekabet Dergisi*, S.8, 2001.
- Karahançoğulları, Onur, *Türkiye'de İdari Yargı Tarihi*, Turhan Kitabevi, Ankara 2005.
- Kuluçlu, Erdal, "Yönetimin Denetiminden Denetimin Yönetimine", *Sayıştay Dergisi*, Ekim-Aralık 2006, S. 63.
- Külcü, Mustafa Melih, *Türkiye'deki Bağımsız İdari Otoriteler ve Karar Alma Süreçleri*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta 2012.
- Odyakmaz, Zehra, Ümit Kaymak ve İsmail Ercan, *Anayasa Hukuku İdare Hukuku*, Güncellenmiş 10. Bası, İkinci Sayfa Yayınları, Ankara 2009.
- Onar, Sıddık Sami, *İdare Hukukunun Umumi Esasları*, II. Cilt, 3. Bası, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul 1966.
- Özbudun, Ergun, *Türk Anayasa Hukuku*, Yetkin Yayınları, Gözden Geçirilmiş 8. Baskı, Ankara 2005.
- Öztürk, Ebru, *Türk İdare Sisteminde Rekabet Kurumunun Yeri ve Diğer Bağımsız İdari Otoritelerle Karşılaştırılması*, Rekabet Kurumu Yayın No: 0124, Ankara 2003.
- Sancakdar, Oğuz, "İdare Hukuku Yönüyle Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu'nun Kısa Bir Değerlendirmesi", *Bankacılar Dergisi*, Sayı 37, 2001.

Sezer, Özcan ve Özgür Önder, “Küreselleşme Süreci ve Siyaset-Yönetim Ayrımında Bir Sorun Alanı: Bağımsız İdari Otoriteler (Üst Kurullar)”, VII. Kamu Yönetimi Forumu (KAYFOR) I. Kitap - Küreselleşme Karşısında Kamu Yönetimi ve Hizmeti, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Yayın No: 136, Kahramanmaraş 2010.

Singleton, Jeff, *The American Dole: Unemployment Relief and the Welfare State in the Great Depression*, Greenwood Press, London 2000.

Sobacı, M. Zahid, “Türk İdari Teşkilatındaki Adalar: Bağımsız İdari Otoriteler”, AÜHFD, Yıl 2006, Cilt 55, Sayı 2.

Şahin, Cenk Y., *Amerikan İdare Hukukunun Temel Kavramı Olarak Regülasyon ve Türk İdare Hukukuna Yansımaları*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2009.

Tan, Turgut, “Bağımsız İdari Otoriteler veya Düzenleyici Kurumlar”, *Amme İdaresi Dergisi*, Ankara Haziran 2002, C. 35, S. 2.

Teziç, Erdoğan, *Anayasa Hukuku*, Beta Yayınları, 9. Bası, İstanbul 2004.

Total, Erhan, “Bağımsız İdari Otoriteler Radyo Ve Televizyon Üst kurulu ve 6112 Sayılı Kanun”, *Adalet Dergisi*, 2014, S. 48.

Tüsiad (Türkiye Sanayici ve İşadamları Derneği) Raporları, *Bağımsız Düzenleyici Kurumlar ve Türkiye Uygulaması*, (Hazırlayanlar: Uğur Emek, Ünal Zenginobuz ve Muhittin Acar), Lebib Yalkın Yayınları, Aralık 2002.

Ulusoy, Ali, “Türk İdare Sistemi İçinde Rekabet Kurumunun Yeri”, *Rekabet Kurumu Perşembe Konferansları*, Kasım 1999.

Ulusoy, Ali, “Bağımsız İdari Kurumlar”, *Danıştay Dergisi*, Sayı 100, Yıl 1999.

Ulusoy, Ali, “Regülasyon Kurumları Hakkında Genel Bir Değerlendirme”, *Ankara Barosu Dergisi*, 2000, S. 2.

Ulusoy, Ali, *Bağımsız İdari Otoriteler*, Turhan Kitabevi, Ankara 2003. (Ulusoy)

Uras, Güngör, *Bağımsız Kurumlar “Baş Ağrıyordu(!)” Müjde: Kurtulduk*, Milliyet Gazetesi, 22 Ağustos 2011.

Uygur, Elvan, *Türkiye’de Bağımsız İdari Otoriteler ve Kamu İhale kurumu Örneği*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2007.

Vedel, Georges ve Pierre Delvolvé, *Droit administratif*, Presses universitaires de France, Paris 1992, 2 cilt.

Yaşar, Hasan Nuri, *İdare Hukuku*, Der Yayınları, İstanbul 2013.

Yayla, Yıldızhan, *İdare Hukuku*, Beta Yayınevi, İstanbul Eylül 2009.

Yıldırım, Ramazan, *Türk İdari Rejimi Dersleri*, Cilt 1, (Editörler: Selman Sacit Boz ve Mehmet Fatih Gürkan), Mimoza Yayınları, Konya, 2014.

Yılmaz, Ejder, *Hukuk Sözlüğü*, Yetkin Yayınları, Ankara 2004.

İNTERNET KAYNAKLARI

<http://www.tbmm.gov.tr>

<http://www.mevzuat.basbakanlik.gov.tr>

<http://www.anayasa.gov.tr>

<http://www.tdk.gov.tr>

<http://www.anayasa.gen.tr>

<http://www.barobirlik.org.tr>

<http://www.istanbulbarosu.org.tr>

<http://genchukukcular.org>

<http://www.kazanci.com>

<http://www.kanunum.com>

<http://www.hukuklink.com>

<http://www.milliyet.com.tr>

İlçe Belediye Çalışanlarının Örgütsel Bağlılık ile İş Tatmini Arasındaki İlişkinin Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma: Aksaray Örneği

Mr. Erol Koyuncu, Ortaköy Belediyesi, Aksaray/Türkiye
erol_koyuncu68@mynet.com

Dr. Atilla Elçi, Aksaray Üniversitesi
atilla.elci@gmail.com

ÖZET

Belediye, belde sakinlerinin mahallî müşterek nitelikteki ihtiyaçlarını karşılamak üzere kurulan ve karar organı seçmenler tarafından seçilerek oluşturulan, idarî ve malî özerkliğe sahip kamu tüzel kişisidir(TC.5393 sayılı kanunun 3. maddesi). Türkiye nüfusunun % 93' e yakını belediye sınırları içinde yaşamaktadır. Meyer ve Allen örgütsel bağlılığı; çalışanların örgüte olan psikolojik yaklaşımı ve çalışan ile örgüt arasındaki ilişkiyi yansıtan, örgüt üyeliğini devam ettirme kararına yol açan psikolojik durum olarak tanımlamıştır (Mercan, 2006: 10). İş tatmini, “bir bireyin bilinçli veya bilinçsiz olarak elde etmek istediği şey” olarak tanımlanan değerlerinin bir fonksiyonudur. İş hayatında doyurulan/elde edilen “değerlerin önem derecesi” ne kadar yüksekse iş tatmini de o kadar yüksek olacaktır (Wagner, Hollenbeck, 2010:138). Özellikle örgütsel bağlılık ile ilgili olarak yapılan çalışmalarda iş tatmini ile örgütsel bağlılık arasında doğru orantılı bir ilişki olduğu ortaya konmaktadır (Tekingündüz ve Tengilimoğlu, 2013: 80). Bu çalışmanın temel amacı, belediye çalışanlarının sergiledikleri örgütsel bağlılık ile iş tatmini arasındaki ilişkiyi ortaya koymaktır. Bu amaçla Aksaray ilindeki ilçe belediye çalışanlarından 147 iş gören üzerinde veriler toplanarak değerlendirme yapılmıştır. Çalışanlara, Allen-Mayer'in geliştirdiği 'Örgütsel Bağlılık Anketi' ve Weiss vd. 'nin geliştirdiği 'Minnesota İş Doyum Ölçeği' ile birlikte demografik sorular da sorulmuştur. Veriler SPSS 21 programı ile değerlendirilmiştir. Çalışma sonucunda Aksaray ilindeki ilçe belediye çalışanlarında, iş tatmini ile örgütsel bağlılık arasında önemli ölçüde ilişkili olduğu ve bu ilişkilerin olumlu ve anlamlı olduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Belediye, Örgütsel Bağlılık, İş Tatmini.

A Survey Aimed at Determining Relation between Organizational Commitment and Job Satisfaction of District Municipality Workers: Aksaray Case

ABSTRACT

Municipality is a public legal entity with financial and administrative sovereignty that is established in order to fulfill citizens' mutual local needs (TC statue no: 5393/3). About 93 percent of Turkey's population lives in municipal areas. Mayer and Allen defined 'organizational commitment as the psychological state of the decision to stay within the membership of an organization and reflecting workers' psychological approach to organization and relation between worker and organization (Mercan. 2006.10). Job satisfaction on the other hand, is a function of the defined values of “what an individual wants to achieve consciously or unconsciously. In work life job satisfaction is as high as the importance of satisfied/obtained values(Wagner and Hollenbeck, 2010:138). As shown in studies related to organizational commitment, there is a proportional relationship between job satisfaction and organizational commitment (Tekingunduz and Tengilimoglu, 2013: 80). The main purpose of this research is to investigate the relation ship between organizational commitment and job satisfaction among district municipality employees. With this aim, a survey was conducted among 147 employees who work for county municipalities of Aksaray. Province and the data was analyzed. The survey contained Allen – Mayer's Organizational Commitment Scale and Weiss et al's Minesota Job Satisfaction Scale as well as demographic questions. Gathered data was analyzed using SPSS 21 program. As a result of this study, it is seen that there is a high importance correlation between job satisfaction and organizational commitment among the people employed by the county municipality administration of Aksaray Province and that this relation is positive and meaningful.

Keywords: Municipality, Organizational Commitment, Job Satisfaction.

GİRİŞ

Küreselleşen dünyada bir örgütün başarılı olabilmesi ve rekabet üstünlüğünü sağlayabilmesi için sahip olduğu en değerli işletme varlığının o örgütte çalışanlar olduğu kabul edilmektedir (Akgündüz, 2006). Bir başka ifadeyle, çalışanlara güven duygusu verebilen, işletmeye bir aile görünümü kazandırabilen, müşterilerin isteklerini en üst düzeyde tatmin edebilen, kısaca insanları anlayabilen işletmeler başarılı olmaktadır (Karaca, 2001). Örgütsel bağlılık ve iş tatmini kavramlarına son yıllarda ilginin artması birçok çalışmayı da beraberinde getirmiştir. Bu kavramların hem birbirleri ile olan etkileşimi hem de diğer örgütsel faktörlerle girdikleri veya girebilecekleri etkileşimler farklı sektörlerde bu kavramlar üzerine yapılan çalışmaları çeşitlendirmiştir. Çağdaş örgütlerin en önemli amaçlarından birisi örgüte bağlı çalışanlar yaratmak olup artık kamu kurumları da bu rekabete girmek durumundadırlar.

Ayrıca çalışanların, üyesi olmaktan mutluluk duyacağı bir örgütte çalışmaları, onların tatmin duygusunu da artırır. Örgütsel bağlılık, hem örgüte hem de çalışana yararlı sonuçlar doğuracak bir ilişki türüdür. İş tatmini kavramı ise çalışanların fiziksel, ruhsal ve sosyal gereksinimlerinin, beklentileri doğrultusunda karşılanma düzeyini ifade etmekte olup, kişilerin başarılı, mutlu ve üretken olabilmelerinin en önemli koşullarından biridir. İş tatmini her meslek için önemli olmakla birlikte insanlara hizmet veren belediyeler ve çalışanları için büyük önem taşımaktadır.

Bu çalışmada, Aksaray ilinde bulunan ilçe belediyelerindeki çalışanların örgütsel bağlılık düzeyleri ile bu düzeyin işten duydukları tatmine etkisinin belirlenmesi ve arasındaki ilişkinin açıklanması hedeflenmiştir. Örnek olay incelemesinde yapılan araştırma anket yöntemi ile gerçekleştirilmiştir. Çalışanların örgüte bağlılık seviyelerini belirlemek amacıyla Meyer ve Allen'in üç boyutlu örgütsel bağlılık ölçeği, iş tatminlerini ölçmek amacıyla ise Weiss, Dawis, England ve Lofquist (1967) tarafından geliştirilen "Minnesota İş Tatmini Ölçeği" (Minnesota Satisfaction Questionnaire-MSQ)'nin kısa formu kullanılmıştır.

Bu bildirinin aşağıdaki birinci bölümünde yerel yönetim olarak belediyenin konumu tanıtılmıştır. İkinci bölümde örgütsel bağlılık ve üçüncü bölümde iş tatmini kavramları üzerinde durulmuştur. Dördüncü bölümde yapılan araştırmanın kapsamı, yöntemi, sormacanın içeriği anlatılmış ve elde edilen veriler çözümlenmiştir. Son bölüm değerlendirme ve sonuçlara ayrılmıştır.

YEREL YÖNETİMLER

Yerel yönetimler, halka en yakın kamu yönetimi birimidir. Yerel yönetimler, ulusal sınırlar içerisinde değişik büyüklüklerdeki topluluklarda yaşayan insanların, ortak ve yerel nitelikteki gereksinimlerini karşılamak amacıyla kurulan ve hukuk düzeni içerisinde oluşturulmuş anayasal kuruluşlardır. Yerel yönetimler; belli bir coğrafi alan üzerinde yaşayan yerel topluluk üyelerinin kendi ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla, ekonomik, sosyal, kültürel zenginliğe ve refaha ilişkin yerel hizmetleri genel yetkiyle kendi sorumluluğu doğrultusunda yerine getiren, işleyişinde açıklığı, şeffaflığı, çoğulcu ve katılımcı demokrasi ilkelerini hayata geçiren, yetkilerin yerel halka en yakın yönetim birimince kullanıldığı, kamu tüzel kişiliğine sahip, özerk, demokratik kuruluşlardır.

Belediye, belde sakinlerinin mahallî müşterek nitelikteki temizlik, aydınlatma, su ve kanalizasyon gibi ortak ihtiyaçlarını ve hizmetlerini görmek üzere kurulan ve karar organı seçmenler tarafından seçilerek oluşturulan, idarî ve malî özerkliğe sahip kamu tüzel kişisidir (TC. 5393 sayılı kanununun 3. maddesi). Türkiye nüfusunun % 93' e yakını belediye sınırları içinde yaşamaktadır.

ÖRGÜTSEL BAĞLILIK

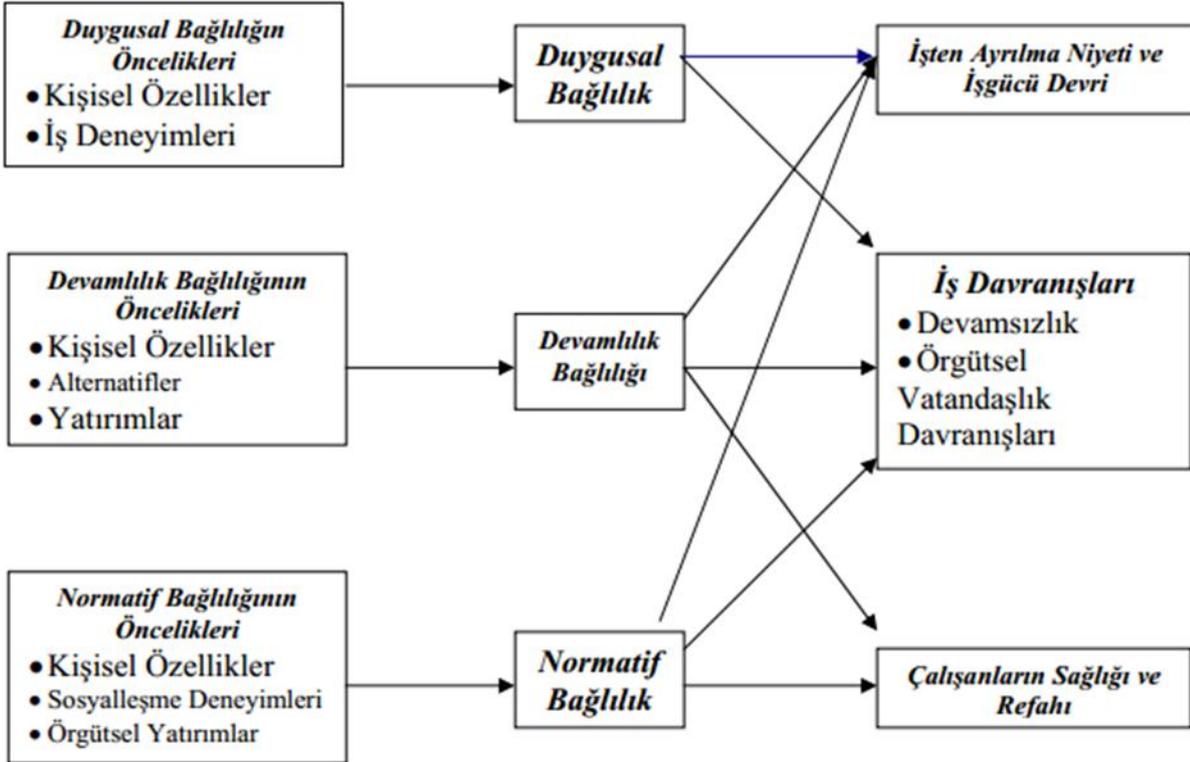
Bir kavram ve anlayış biçimi olarak bağlılık, toplum duygusunun olduğu her yerde var olup, toplumsal içgüdünün duygusal bir anlatım biçimidir. Kölenin efendisine, memurun görevine, askerın yurduna sadakati anlamındaki bağlılık, eski söyleniş şekliyle sadakat, sadık olma durumunu anlatmaktadır. Genel olarak bağlılık, en yüksek derecede bir duygudur. Bir kişiye, bir düşünceye, bir kuruma ya da kendimizden daha büyük gördüğümüz bir şeye karşı gösterdiğimiz bağlılığı ve yerine getirmek zorunda olduğumuz bir yükümlülüğü anlatır. (Mercan, 2006: 10-11). Meyer ve Allen örgütsel bağlılığı; çalışanların örgüte olan psikolojik yaklaşımının ve çalışan ile örgüt arasındaki ilişkiyi yansıtan, örgüt üyeliğini devam ettirme kararına yol açan psikolojik durum olarak tanımlamıştır (Mercan, 2006: 10).

Örgüte bağlılığın, arzu edilen çalışma davranışı ile ilişkisinin, işten ayrılma nedeni olarak iş doyumundan daha etkili olduğunun araştırmalarla ortaya konması gerekir. Ayrıca, örgütsel bağlılığın fedakârlık ve dürüstlük gibi örgüt vatandaşlığı kavramlarının bir ifadesi olarak değerlendirilmesi ve bu durumun kurumun etkinliğinin yararlı bir göstergesi olduğuna dikkat çekilmelidir (Boylu ve ark. 2007).

Örgütsel Bağlılığın Sınıflandırılması

Literatürde en çok kabul gören ve en fazla temel alınan sınıflandırma Allen ve Meyer tarafından 1990 yılında yapılan sınıflandırmadır. Allen ve Meyer örgütsel bağlılığın kendi içerisinde şekil 1’de görülebileceği gibi 'duygusal bağlılık', 'devam bağlılığı' ve 'normatif bağlılık' olmak üzere üç bileşenden meydana geldiğini savunmuştur (Meyer ve diğ. 2002: 36).

Şekil 1: Allen ve Meyer Tarafından Yapılan Örgütsel Bağlılık Sınıflandırmasının Alt Boyutları

Duygusal Bağlılık: Örgütsel bağlılığın alt kategorilerinden duygusal bağlılık bireylerin örgütle olan ilişkilerine yoğunlaşır ve bireyin kendi değer ve hedeflerinin örgütün değer ve hedefleriyle ne derece

uyumlu olduğuna odaklanır. Tutumsal bağlılık olarak da anılan duygusal bağlılık, iş görenin örgüte karşı hissettiği duygusal bağlılığı, örgütle özdeşleşmesini ve bütünleşmesini kapsamaktadır. Güçlü bir duygusal bağlılıkla örgütte kalan işgörenler, buna gereksinim duyduklarından değil, daha çok bunu kendileri istediği için örgütte kalmaya devam etmektedirler (Yavuz,2009).

Devamlılık Bağlılığı: Bu bağlılık türünün bir diğer adı da “Rasyonel Bağlılıktır”. Temelde çalışanın kurumdan ayrılması halinde karşılaşılabilecek ve katlanması gereken maliyeti konu edinir. Devamlılık bağlılığı daha çok işgörenin kıdem, kariyer gibi yatırımları ile ilgilidir. Çalışan bu konularda içinde bulunduğu kurumda kendisine yaptığı yatırımların yüksek olduğunu düşünüyorsa devamlılık bağlılığı da yüksek olacaktır (Doğan ve Kılıç, 2007: 46).

Normatif Bağlılık: Zorunlu bağlılık ya da kuralcı bağlılık olarak da adlandırılan normatif bağlılığın sözcüğü konusu olduğu durumlarda işgören, kurumda çalışmayı kendisi için bir görev olarak kabul eder ve bağlılık hissini doğru olduğunu düşünür. Bu bağlılık türünde devamlılık bağlılığında olduğu gibi işten ayrılmasının iş görenin kendisine yükleyeceği maliyetler önemlidir. İş görenin minnettarlık duygusu ön plandadır (Çetin, 2004: 91).

İŞ TATMİNİ

İş tatmini, “bir bireyin bilinçli veya bilinçsiz olarak elde etmek istediği şey” olarak tanımlanan değerlerinin bir fonksiyonudur. İş hayatında doyurulan/elde edilen “değerlerin önem derecesi” ne kadar yüksekse iş tatmini de o kadar yüksek olacaktır (Wagner, Hollenbeck, 2010:138).Diğer bir tanıma göre iş tatmini işgörenin işine karşı hissettiği memnuniyet veya memnuniyetsizliğin derecesidir. “İşin çeşitli yönlerine karşı beslenen tutumların toplamı ve elde edilen sonuçların beklentileri ne kadar karşıladığıdır” (Türkoğlu, 2011). Dolayısıyla işletme ve kurumların en önemli kaynağı haline gelmeye başlayan personelin motivasyonunun ve iş tatmin düzeyinin yüksek tutulması hususu, çağdaş yönetim tarzını benimseyen kurumların asli görevleri arasında bulunmaktadır. İş tatminsizliği halinde ortaya çıkan olumsuz sonuçlar kişinin kendisine, ailesine, örgütüne ve hatta bulunduğu ülkeye olumsuz sonuçlar yansıtılabilmektedir. Bu durum, iş tatminini yöneticilerin önemle üzerinde durdukları konu haline getirmektedir.

İş tatmini, yapısı gereği dinamik bir algıdır. Kurumlar çalışanlarının iş tatminini sağladıktan sonra bunu bir süre gözden uzak tutamazlar. Çünkü iş tatmini ne kadar hızlı sağlanabiliyorsa bir o kadar da hızla kaybedilebilir. Kurumlarda çalışma koşullarının bozulduğunun ve istenen seviyeden uzaklaşmasının önemli göstergelerinden bir tanesi iş tatminsizliğidir ya da iş tatmininin düşük olmasıdır. İş tatminsizliği, işgörenin işinden keyif alma duygusunu kaybetmesi, hoşlanmaması şeklinde ifade edilebilir. İş tatminsizliği daha üstü örtülü şekillerde iş yavaşlatma, verimsizlik veya olması gerekenden daha düşük verim, disiplinsizlik şeklinde kendisini gösterebilir (Âşık, 2010: 35-36).

Yerel yönetimlerin çalışanlarının iş tatminini sağlayabilmeleri için aşağıdaki unsurları dikkate almaları önem taşımaktadır.

- İş zenginleştirme,
- İş rotasyonu,
- Personelin yeteneklerinin ortaya çıkartılması,
- Çalışanların aralarındaki duygusal desteğin artırılması,
- Performansın iyileştirilmesi,
- Motivasyonun artırılması ve
- Sorunların karşılıklı çözümlenmesidir.

Çalışanların iş tatmin düzeyini etkileyen birçok faktörden söz edilebilse de literatürde bireysel ve örgütsel faktörler olarak iki grup altında toplamak mümkündür. Bireysel faktörler ya da kişisel faktörler, bireylerin farklı düzeyde doyum elde etmelerini sağlayan etkenlerdir. Yaş, cinsiyet, medeni durum, eğitim düzeyi, mesleki konum ve kıdem, kişilik, zekâ, hizmet süresi ve benzeri etkenlerdir. Örgütsel faktörler ise işin niteliği, yönetim tarzı ve denetim biçimi, güvenlik duygusu, iletişim, ücret, gelişme ve yükselme imkânları, rekabet, çalışma şartları, birlikte çalışan kişiler ve örgütsel ortam olarak gruplandırılmaktadır(Akıncı, 2002:6).

İLÇE BELEDİYE ÇALIŞANLARININ ÖRGÜTSEL BAĞLILIK İLE İŞTATMİNİ ARASINDAKİ İLİŞKİNİN BELİRLENMESİNE YÖNELİK BİR ARAŞTIRMA: AKSARAY ÖRNEĞİ

Araştırmanın Amacı ve Kapsamı

Bu çalışmada Aksaray ilindeki ilçe belediye çalışanlarının örgütsel bağlılıkları ile iş tatmin düzeyleri ölçülmüş ve her iki kavram arasındaki ilişki incelenmiştir.

Araştırmanın Modeli ve Hipotezlerinin Belirlenmesi

Araştırma modeli "tanımlayıcı" olarak adlandırılan araştırma modeline uymaktadır. Bu tip modellerde değişkenler arası ilişkiler tanımlanmakta ve bu tanımlara dayanarak bazı tahminler yapılabilmektedir. Çalışanların örgütsel bağlılık ve iş tatmin düzeyleri ve bu iki kavram arasındaki ilişki incelenmiştir. Araştırmanın en temel hipotezi "*Örgütsel bağlılık düzeyi ile iş tatmini düzeyi arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır.*" şeklinde ifade edilebilmektedir.

Araştırmanın Evreni ve Verilerin Toplanması

Araştırmanın evrenini Aksaray ilindeki ilçe belediye çalışanları oluşturur. Bunlardan 147 kişiye anket dağıtılmış ve belirli bir süre sonra toplanmıştır. Araştırma anketinde çalışanlarda a) demografik özellikler incelenmiş. b) örgütsel bağlılıklarını belirlemek amacıyla *Meyer ve Allen'in Üç Boyutlu Örgütsel Bağlılık Ölçeği*. c) iş tatminlerini belirlemek amacıyla da Weiss, Dawis, England ve Lofquist (1967) tarafından geliştirilen Baycan (1985;aktaran, Akpınar: 2010) tarafından Türkçeye uyarlanan "*Minnesota İş Tatmini Ölçeği*" ölçeği, içsel ve dışsal olmak üzere 2 alt boyutu içermektedir. Ankette bu boyutların her ikisini de kapsayan 20 soru yer almaktadır. Ölçeği oluşturan her bir değişken 5'li Likert (1-hiç memnun değilim (...) 5-çok memnunum) derecelendirmesi ile ölçülmüştür.

Bulgular

Demografik Bulgular

Örneklem grubunun demografik özelliklerine ilişkin bulgular tablo halinde sunulmuştur. Cinsiyet, yaş, medeni durum, eğitim seviyesi, aylık gelir, statü ve çalışma süresi ile ilişkili demografik bulgular Tablo: 1'de detaylı olarak gösterilmiştir.

Örneklemin Güvenilirlik Analizi

Örneklemin Güvenilirlik Analizi(Cronbach Alpha Katsayısı) iş tatmini ölçeği 0,910, örgütsel bağlılık ölçeği 0,744 ve genel güvenilirlik ölçeği de 0,899 çıkmış olup güvenilirlik sonuçları sosyal bilimler için kabul edilir düzeydedir.

Tablo 1: Örneklemin Demografik Özelliklere Göre Dağılımı

Değişken	n	%
Yaş		
20-30	60	40.8
31-40	65	44.2
41-50	14	9.5
51 ve üstü	8	5.4
Cinsiyet		
Erkek	117	79.6
Kadın	30	20.4
Çalışma Süresi		
1-5	89	60.5
6-10	31	21.1
11-15	13	8.8
16-20	5	3.4
21-üstü	9	6.1
Medeni Durumu		
Evli	99	67.3
Bekâr	48	32.7
Eğitim Durumu		
Orta Okul	19	12.9
Lise	43	29.3
Ön lisans	48	32.7
Lisans	31	21.1
Yüksek Lisan	6	4.1
Statü		
Memur	44	29.9
İşçi	32	21.8
Sözleşmeli	31	21.1
Şirket Per.	40	27.2
Aylık Gelir		
Alt-1500	41	27.9
1500-2500	69	46.9
2500-3500	26	17.7
3500-üstü	11	7.5

Görüldüğü üzere, araştırmaya katılanların %79,6'sı erkek, %20,4'ü kadındır. Katılımcıların yaş dağılımlarının %85'i 20 ile 40 yaş arasındadır. Yine katılımcıların %67,3'ü evli, %32,7'sinin bekâr oldukları tespit edilmiştir. Katılımcıların %32,7'si ön lisans, %29,3'ü lise ve %21,1'i ise lisans mezunudur. Katılımcıların %60,5'inin yeni işe başlayanlar olduğu, aylık gelirleri incelendiği zaman %27,9'ünün 1500 TL altında aylık geliri olduğu görülmektedir

Örneklemin Tanımlayıcı İstatistikleri

Örneklemin tanımlayıcı istatistikleri incelendiğinde örgütsel bağlılık ölçeği 3,334, iş tatmini ölçeği ise 3,488 ortalamalara sahiptir. Standart sapma oranları ise örgütsel bağlılık ölçeği ,498 ve iş tatmini ölçeği ise ,705 değerlerine sahip olduğu görülmektedir.

Tablo 2: Örneklemin Güvenilirlik Analizi

	İfade Sayısı	Cronbach Alpha Katsayısı
İş Tatmini	20	,910
Örgütsel Bağlılık	18	,744
Genel Güvenlik Analizi	38	,899

Tablo 3: Örneklemin Tanımlayıcı İstatistikleri

	N	Minimum	Maximum	Ort.	Std. Sapma
Örgütsel Bağlılık	147	1,00	5,00	3,334	,498
İş Tatmini	147	1,00	5,00	3,488	,705

Örgütsel Bağlılık Ölçeğine Ait Faktör Analizi**Tablo 4: Örgütsel Bağlılık Ölçeğine Ait Bulgular**

İfadeler		Boyutlar	
		Faktör yükü	Açıklanan varyans
Devam Bağlılığı	Çalışmakta olduğum kurumda zaman geçirmek beni çok mutlu eder.	,746	%25
	Çalıştığım kurumun meselelerini gerçekten kendi meselelerimmiş gibi hissediyorum.	,581	
	Kendimi çalıştığım kuruma ait hissediyorum.	,555	
	Çalıştığım kurumdan ayrılırsam kendimi güçlü hissederim.	,605	
	Çalıştığım kurum sadakat gösterilecek bir kurumdur.	,706	
	Buradaki insanlara karşı yükümlülük hissettiğim için çalıştığım kurumdan şu anda ayrılamam.	,759	
Duygusal Bağlılık	Kendimi çalıştığım kuruma duygusal olarak bağlı hissediyorum.	,693	%24
	Kendimi çalıştığım kurumda ailenin bir parçası olarak görüyorum.	,767	
	Çalıştığım kurum benim için çok şey ifade ediyor.	,709	
	Şu anda kendi isteğimden ziyade mecburiyetten dolayı bu kuruluştaki çalışıyorum.	,580	
	İstesem de şu an da çalıştığım kurumdan ayrılmak çok zor olur.	,711	
	Şu anda çalıştığım kurumdan ayrılacak olsam hayatım altüst olur.	,682	
Normatif Bağlılık	Fazla alternatifim olmadığı için çalıştığım kurumdan ayrılmayı düşünmüyorum.	,624	%23
	Çalıştığım kuruma kendimden o kadar çok şey verdim ki, buradan ayrılmayı düşünemiyorum.	,581	
	Çalıştığım kurumdan ayrılacak olsam, başka iş bulma imkânım sınırlı olur.	,708	
	Bu kurumda çalışmaya devam etmek için zorunluluk hissetmiyorum.	,667	
	Benim için avantajlı da olsa çalıştığım kurumdan şu anda ayrılmamın doğru olmadığını düşünüyorum.	,644	
	Çalıştığım kuruma çok şey borçluyum.	,618	

Örgütsel bağlılık ölçeğinin alt boyutlarının belirlenmesi amacıyla Doğrulayıcı Faktör Analizi yapılmıştır. Devam bağlılığı açıklanan toplam varyansın %25'ini, duygusal bağlılık %24'ünü ve normatif bağlılık ise % 23'ünü açıklamaktadır. Söz konusu değerler alt boyutların güvenilirliğinin oldukça yüksek olduğuna işaret etmektedir. Bu çerçevede, doğrulayıcı faktör analizi sonucu elde edilen faktör yapısı

korunmuş ve bu faktör yapısı temel alınarak araştırmanın amacı doğrultusunda diğer analizler yapılmıştır. Faktörler toplam varyansın yaklaşık %72'ünü açıklarken KMO (Kaiser-Meyer Olkin) testi katsayısı 0,79 olarak tespit edilmiştir. Elde edilen faktör yapısının istatistiksel analizlerde kullanılmasının uygun olduğu anlaşılmaktadır.

İş Tatmini Ölçeğine Ait Faktör Analizi

Tablo 5: İş Tatmini Ölçeğine Ait Bulgular

İfadeler		Boyutlar	
		Faktör yükü	Açıklanan varyans
İçsel Tatmin	Tek başıma çalışma olanağının olması bakımından,	,747	%38
	Ara sıra değişik şeyler yapabilme şansım olması bakımından,	,669	
	Toplumda ‘saygın’ bir kişi olma şansını bana vermesi bakımından,	,727	
	Vicdanıma aykırı olmayan şeyler yapabilme şansımın olması açısından,	,639	
	Bana sabit bir iş sağlaması bakımından,	,791	
	Başkaları için bir şeyler yapabilme olanağına sahip olmam bakımından,	,767	
	Kişilere ne yapacaklarını söyleme şansına sahip olmam bakımından,	,656	
	Kendi yeteneklerimi kullanarak bir şeyler yapabilme şansımın olması bakımından,	,731	
	Kendi kararlarımı uygulama serbestliğini bana vermesi bakımından,	,622	
	İşimi yaparken kendi yöntemlerimi kullanabilme şansını bana sağlaması bakımından,	,521	
Yaptığım iş karşılığında duyduğum başarı hissinden,	,687		
Dışsal Tatmin	Amirimin emrindeki kişileri idare tarzı açısından,	,674	%27
	Amirimin karar vermedeki yeteneği bakımından,	,806	
	İş ile ilgili alınan kararların uygulanmaya konması bakımından,	,542	
	Yaptığım iş ve karşılığında aldığım ücret bakımından,	,561	
	İş içinde terfi olanağının olması bakımından,	,640	
	Çalışma şartları bakımından,	,547	
	Çalışma arkadaşlarımla birbirleri ile anlaşması açısından,	,536	
	Yaptığım iyi bir iş karşılığında takdir edilme açısından,	,696	
	Beni her zaman meşgul etmesi bakımından,	,642	

İş tatmini ölçeğinin alt boyutlarının belirlenmesi amacıyla Doğrulayıcı Faktör Analizi yapılmıştır ve her bir boyuta ilişkin güvenilirlik test edilmiştir. İş tatmini ölçeğinin Cronbach Alfa katsayısı 0,910

olarak tespit edilmiştir. Bu da yapılan çalışmanın oldukça güvenilir olduğunu göstermektedir. MİDO (Minnesota İş Tatmini Ölçeği) ölçeği, içsel ve dışsal olmak üzere 2 alt boyutu içermektedir. Anketin güvenilirlik analizinde, faktör analizi sonucunda ölçekte yapılan değişiklikler de dikkate alınarak, her bir (içsel ve dışsal) alt boyutun güvenilir olup olmadığı sayısal olarak hesaplanmıştır (Tablo 4). Dışsal tatmin boyutu toplam varyansın %27'sini ve içsel tatmin de toplam varyansın %38'ni; her iki boyut ise toplam varyansın %65'ni açıklamaktadır. Söz konusu değerler, alt boyutların güvenilirliğinin oldukça yüksek olduğuna işaret etmektedir. Bu çerçevede, doğrulayıcı faktör analizi sonucu elde edilen faktör yapısı korunmuş ve bu faktör yapısı temel alınarak araştırmanın amacı doğrultusunda gerekli analizler yapılmıştır. Faktörler toplam varyansın yaklaşık %65'ni açıklarken KMO katsayısının 0,85 olduğu ve örneklem sayısının faktör analizi için yeterli olduğu görülmektedir. Bu durumda elde edilen faktör yapısının istatistiksel analizlerde kullanılması uygun olduğu görülmektedir.

Örgütsel Bağlılık ve İş Tatmini Arasındaki Korelasyon

Bu noktada hem örgütsel bağlılık alt boyutlarının (Devam, Duygusal, Normatif Bağlılıkları) hem de iş tatmini alt boyutlarının hem kendi içlerinde hem de diğer alt boyutlarla ilişkilerinin tespit edilmesi amaçlanmıştır. Bu amaca yönelik olarak korelasyon analizi gerçekleştirilmiş; elde edilen korelasyon kat sayıları (r) ve önem dereceleri (p) bir matris şeklinde aşağıda Tablo 6'de sunulmuştur.

Tablo 6: Korelasyon Matrisi

Boyutlar	İlişki kat sayısı(r)	Dışsal Tatmin	İçsel Tatmin	Devam Bağlılığı	Duygusal Bağlılık	Normatif Bağlılık
Dışsal Tatmin	r	1				
	p					
İçsel Tatmin	r	0,786	1			
	p	0,000				
Devam Bağlılığı	r	0,228	0,240	1		
	p	0,000	0,000			
Duygusal Bağlılık	r	0,510	0,629	0,392	1	
	p	0,000	0,000	0,000		
Normatif Bağlılık	r	0,292	0,296	0,556	0,441	1
	p	0,000	0,000	0,000	0,000	

Yukarıdaki Tablo incelendiğinde aşağıdaki bulgular dikkat çekmektedir:

Dışsal tatmin ve içsel tatmin arasında pozitif anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir ($r=0,786$, $p<0,05$). Örgütsel bağlılık ile dışsal tatmin arasında pozitif anlamlı ilişki olduğu görülmektedir. Her bir örgütsel bağlılık alt boyut ile dışsal tatmin arasındaki korelasyon katsayıları ve önem dereceleri aşağıdaki gibidir:

- Devam bağlılığı ve dışsal tatmin arasında: $r=0,228$; $p<0,05$.
- Duygusal bağlılık ve dışsal tatmin arasında: $r=0,510$; $p<0,05$.
- Normatif bağlılık ve dışsal tatmin arasında: $r=0,292$; $p<0,05$.

Örgütsel bağlılık ile içsel tatmin arasında pozitif anlamlı ilişki olduğu görülmektedir. Her bir örgütsel bağlılık alt boyut ile içsel tatmin arasındaki korelasyon katsayıları ve önem dereceleri aşağıdaki gibidir:

- Devam bağlılığı ve içsel tatmin arasında: $r=0,240$; $p<0,05$.
- Duygusal bağlılık ve içsel tatmin arasında: $r=0,629$; $p<0,05$.

- Normatif bağıllık ve içsel tatmin arasında: $r=0,296$ $p<0,05$.

Devam bağıllığı ve duygusal bağıllık arasında ($r=0,392$; $p<0,05$), devam bağıllığı ve normatif bağıllık arasında ($r=0,556$; $p<0,05$) ve son olarak duygusal bağıllık ve normatif bağıllık arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir ($r=0,441$; $p<0,05$).

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Bir kurumun gerçek anlamda başarılı olması şüphesiz çalışanlarının başarımına bağlıdır. Çalışanların başarımı ise, yüksek düzeyde tatmin edilmiş olmalarıyla yakından ilişkilidir. Diğer taraftan, araştırmalar bağıllığı yüksek olan çalışanların, görevlerini yerine getirmede ve örgütsel hedeflere ulaşmada ekstra çaba gösterdiklerini ortaya koymaktadır. Özellikle günümüzde yaşanan yoğun rekabet ve değişimin getirdiği stres, çatışma, moral bozukluğu, iletişimsizlik vb. durumların çalışanların enerjilerini alıp götürdüğü ve onları tüketip yalnız bıraktığı dikkate alındığında, çalışanlarının işine ve kurumuna yönelik tutumlarının belirli aralıklarla ölçülmesi kurumlar için büyük önem taşımaktadır. Günümüzde işletmeler rekabet avantajı sağlamak, kamu kurumları ise daha iyi hizmet verebilmek için çalışanlarıyla iyi bir ilişki kurmak zorundadır. İşlerinde tatmin olmayan işgörenlerin devamsızlık, işi terk etme, hayatlarından zevk alamama gibi problemleriyle yaygın olarak karşılaşılmaktadırlar. İşletmeler için bu problemler büyük mali kayıplara kamu kurumları içinse eksik ve yetersiz hizmete neden olabilir.

Bu çalışmada örgütsel bağıllık ile iş tatmini arasındaki ilişkinin kuramsal boyutları ortaya konulmuş ayrıca ortaya konulan yaklaşım Aksaray ilindeki ilçe belediye çalışanların örnek olayı üzerinden incelenmiştir. Çalışma, incelenen örnek olayda örgütsel bağıllığın alt kategorilerini oluşturan 'Duygusal Bağıllık', 'Devam Bağıllığı' ve 'Normatif Bağıllığın' hem kendi aralarında hem de iş tatminin alt kategorilerini oluşturan 'İçsel Tatmin' ve 'Dışsal Tatmin' ile oldukça pozitif düzeyde ilişkili olduğu sonucunu ortaya koymaktadır. Bu çalışma sonucunda, örgütsel yapı içerisinde bağıllık seviyeleri incelendiği zaman duygusal, normatif ve devam olarak daha bağlı olduğu görülen çalışanların iş tatmini sağlanması gerektiği ortaya çıkmıştır. Buna göre iş tatmin düzeyi arttıkça örgütsel bağıllık düzeyinde de artış olacaktır. Araştırma sadece Aksaray ilindeki ilçe belediyeleri bünyesinde yapılması ve dolayısıyla katılımcı sayısı az olması sebebiyle kısıtlılık göstermektedir. Ayrıca ileriki çalışmalara örnek teşkil etmesi ve ilçe belediye çalışanlarının örgütsel bağıllık ve iş tatminleri ile ilgili daha geniş kapsamlı çalışmalar yapılması adına önem arz etmektedir.

KAYNAKLAR

- AKINCI, Z. (2002) “Turizm Sektöründe İşgören İş Tatminini Etkileyen Faktörler: Beş Yıldızlı Konaklama İşletmelerinde Bir Uygulama”, Akdeniz İİBF Dergisi, Sayı 4, s 6.
- AKGÜNDÜZ S, 2006 Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü “Örgütsel Stres Kaynaklarının Çalışanların İş Tatmini Üzerindeki Etkisi Ve Banka Çalışanları İçin Yapılan Bir Araştırma” İşletme Anabilim Dalı Yönetim Ve Organizasyon Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, İzmir, s. 4-12
- ÂŞIK, A. Nuran. (2010). Çalışanların İş Doyumunu Etkileyen Bireysel ve Örgütsel Faktörler İle Sonuçlarına İlişkin Kavramsal Bir Değerlendirme. Türk İdare Dergisi, Sayı 467, Haziran.
- BOYLU, Yasin, Pelit, Elbeyli ve Güçer, Evren, “Akademisyenlerin Örgütsel Bağlılık Düzeyleri Üzerine Bir Araştırma”, Finans Politik &Ekonomik Yorumlar, 2007, Cilt: 44, Sayı: 511, 55 74.
- ÇETİN, M. Ö. (2004). Örgüt Kültürü ve Örgütsel Bağlılık. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- DOĞAN, S. ve KILIÇ, S. (2007). Örgütsel Bağlılığın Sağlanmasında Personel Güçlendirmenin Yeri ve Önemi. Erciyes Üniversitesi, İ.İ.B.F. Dergisi, Sayı 4, Temmuz-Aralık.
- HOŞ C. ve OKSAY A. (2015). Hemşirelerde Örgütsel Bağlılık ile İş Tatmini İlişkisi. Süleyman Demirel Üniversitesi, İ.İ.B.F. Dergisi, Sayı 4, s 1-24.
- KALAYCI, Ş. 2008; SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri, Asil Yayın Dağıtım.
- KARACA B, 2001 Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü “İş tatmininin Örgütsel Bağlılık Üzerindeki Etkisi Ve Bir Uygulama” İşletme Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Denizli, s,36-38
- WAGNER, J.A. HOLLENBECK, J.R. (2010) Organizational Behavior: Securing Competitive Advantage, Routledge, New York s.138
- TEKİNGÜNDÜZ, S. VE TENGİLİMOĞLU, D. (2013). Hastane Çalışanlarının İş Tatmini, Örgütsel Bağlılık ve Örgütsel Güven Düzeylerinin Belirlenmesi. Sayıştay Dergisi, Sayı 91, Ekim Aralık. s.80
- TÜRKOĞLU H., 2011; Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü “İş Tatmini, Örgütsel Bağlılık İlişkisi Ve Bir Uygulama” İşletme Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Ankara, S. 22-24
- MERCAN, M. (2006). Öğretmenlerde örgütsel bağlılık örgütsel yabancılaşma ve örgütsel vatandaşlık. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyonkarahisar Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İlköğretim Anabilim Dalı Sınıf Öğretmenliği Bilim Dalı, Afyon s.10
- MEYER, J. Stanley, D. J. Herscovitch, P. and Topolnytsky, L. (2002). Affective, Continuance, and Normative Commitment to the Organization: A Meta-analysis of Antecedents, Correlates, and Consequences. Journal of Vocational Behavior, Vol 61.
- YAVUZ Ş. 2009; Hacettepe Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü “Hacettepe Üniversitesi Erişkin Hastanesi Çalışanlarının Liderlik Algılarının ve Örgütsel Bağlılıklarının İş Tatminine Etkisi” Sağlık Kurumları Yönetimi Programı yüksek Lisans Tezi, Ankara, S.12-13
- WAGNER, J.A. HOLLENBECK, J.R. (2010) Organizational Behavior: Securing Competitive Advantage, Routledge, New York s.138

Üniversitelerde Kaynak Tahsis Probleminin Çok Kriterli Karar Analizi

Dr. V. Alpagut Yavuz, Mustafa Kemal Üniversitesi
vyavuz@mku.edu.tr

Mrs. Fidan Tahtıkşan, Mustafa Kemal Üniversitesi
fdn.thtksn23@gmail.com

ÖZET

Günümüzde gelişmekte olan ülkelerin bir üst sınıfa geçebilmelerinde, bu ülkelerin teknolojik alt yapı, inovasyon ve Ar-Ge konularında göstereceği performans belirleyici olmaktadır. Bu yolda üniversitelere önemli misyon yüklenmekte ve buna yönelik teşvik edici mekanizmalar kullanılmaktadır. Üniversiteler açısından öğretim üyelerinin yaptıkları yayınlar, projeler ve bu çalışmalara yapılan atıflar bu konudaki performansın değerlendirildiği ve üniversitelerin derecelendirilmesinde kullanılan önde gelen göstergeler olarak kabul edilmektedir. Üniversite yönetimleri açısından sahip oldukları sınırlı kaynaklarla yüksek kalitede bilimsel çalışmaların gerçekleştirilmesini destekleyici politika ve eylemlerin seçilmesi ve uygulanması zor bir karar süreci yaratmaktadır. Çoğu zaman bu sınırlı kaynakların bölümler arası dağıtımında kurum içi politik çekişmeler ve taktikler etkili olmakta ve yapılacak kaynak tahsisıyla bir bölümün üniversitenin genel performansına sağlayacağı katkı karar sürecinde göz ardı edilmektedir. Bu çalışmada Türkiye’de bir devlet üniversitesi özelinde üniversitenin performans göstergelerine en fazla katkıyı sağlayacak çabaları yönlendirebilmek ve eşgüdümünü sağlamak için kaynakların altyapı projeleri, akademik kadro tahsisi ve araştırma projelerine bölümler düzeyinde nasıl dağıtılması gerektiği konusunda bir karar analizi modeli önerilmektedir. Model iki aşamadan oluşmaktadır. İlk aşamada üniversite yönetiminin üniversite performansını arttırmaya yönelik hedeflerini gerçekleştirme amacıyla kaynakların üniversitedeki bölümlere ilgili göstergeler kullanılarak, tahsis problemi için hedef programlama modeli oluşturulmuştur. İkinci aşamada ise benzer durumlarda en fazla tercih edilen çok kriterli karar verme yöntemlerinden AHS yöntemi kullanılarak üniversite yönetiminin stratejik planlarındaki amaçlara yönelik belirlenen hedeflerin önem düzeylerinin önceliklendirmesi yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hedef Programlama, Çok Kriterli Karar Verme, AHS, Kaynak Tahsis Problemi.

Multi Criteria Decision Analysis of a Resource Allocation Problem in Universities

ABSTRACT

Technology, innovation and R&D are key influential concepts in developing countries’ struggle in improving economic conditions and achieving competitive advantage. Any achievement gained in this realm are mostly built on the scientific breakthrough studies conducted in universities. Published studies, scientific projects and citations to these are considered fundamental indicators to gauge the performance of universities. However, there is a big challenge for university management teams in choosing and implementing appropriate policies and practices to encourage the creation of high quality scientific work under the limited resources they have. In general, politics play a great role in the distribution of limited resources among departments in universities and oftentimes contribution of each specific department to the overall performance of the university is neglected in this process. In this study, a decision model is proposed for a Turkish government university on how to choose and distribute the limited funds for infrastructure developments, faculty positions and scientific projects among various departments in order to coordinate and orient various efforts that contribute most to the performance indicators of the university. The model is constructed in two stages. In the first stage, a goal programming model is constructed for resource allocation problem based on the relevant indicators of the departments to best achieve the development goals of the university management. In the second stage, AHP method which is the most preferred multi criteria decision making method in this settings is used for prioritizing the importance level of the targets according to strategic planning objectives of the university management.

Keywords: Goal Programming, Multi Criteria Decision Making, AHP, Resource Allocation Problem.

GİRİŞ

Dünya’da kamu üniversitelerinin finansal kaynaklarının büyük bir bölümü devlet, eyalet ve yerel idareler tarafından karşılanmaktadır. Bu üniversitelerde üst yönetimler bu kaynakların temini için bütçe oluşturulması ve gerekçelendirilmesi faaliyetlerine önemli vakit harcamaktadırlar. Bu çabalar kamuda belirlenen genel politikalar çerçevesinde ve bütçe kaynak kısıtlamaları ölçüsünde gerçekleşebilmektedir. Bu durum üniversite yönetimleri açısından sınırlı kaynakların daha verimli ve etkin kullanımına yönelik olarak kaynak tahsisi yapılmasını gerekli kılmaktadır. Günümüzde üniversiteler çıktılarının çeşitli kriterler dikkate alınarak değerlendirilmesiyle birbirleriyle kıyaslanmakta ve gerek araştırma fonları için ve gerekse parlak beyinleri bünyelerine katma konusunda birbirleriyle rekabet etmektedirler. Kısaca kaynak tahsis problemi olarak ifade edilebilen bu durum üniversitelerin birbirleriyle rekabet içinde olduğu bu ortamda fonların sadece zaman içerisinde olası kullanım alanlarına dağıtılması olarak ele alınmamalı, üniversitelerin yarattıkları çıktılar odağında performansı arttırıcı etkiler de dikkate alınarak fonların ve personel kaynağının dağıtımı yapılmalıdır.

Bu problem gelişmekte olan ülke üniversiteleri açısından kaynakların azlığı ve üstlenilen misyonlar çerçevesinde daha öncelikli bir problem haline gelmiştir. Gelişmekte olan ülkelerde üniversiteler ekonomik kalkınma ve sosyal gelişim için önemli araçlar olarak değerlendirilmekte ve önemli görevler yüklenmektedirler. Bu hedeflerin gerçekleştirilmesinde kamu üniversitelerine tahsis edilen kaynakların büyüklükleri önemli olmakla beraber temelde bu kaynakların nasıl kullanıldığı elde edilen sonuçlar açısından temel belirleyicidir.

Türkiye’deki devlet üniversiteleri için tahsis edilen kaynaklar periyodik olarak yasal mevzuat çerçevesinde hazırlanan bütçelerle belirlenmektedir. Her üniversite için tahsis edilen bütçe ise temelde o üniversitenin sahip olduğu öğrenci, personel ve çeşitli yatırım giderleri üzerinden hesaplanmaktadır. Kaynakların üniversite bünyesinde tahsisinde her ne kadar idealde stratejik hedefler doğrultusunda genel ihtiyaç ve talepler alt birimlerin ihtiyaç ve talepleri dikkate alınarak belirlense de bu süreçte birim yöneticilerinin üst yönetimle olan enformel ilişkileri etkili olmakta ve alınan kararları etkileyebilmektedir. Üniversitelerde fakülteler, yüksekokullar ve meslek yüksekokulları, bütçe açısından harcama yetkileri doğrultusunda alt birim olarak tanımlanmakta, bu birimlerin kaynak ihtiyaçları ve talepleri ise bünyelerindeki bölümler düzeyinde gerçekleşmektedir. Bölümlerin ihtiyaç duydukları kaynaklar temelde verilen eğitimin niteliği, bilimsel araştırma için gereken alt yapı ihtiyaçlarının farklılığı ve yaratılan faydanın çeşitliği dikkate alındığında birbirinden oldukça farklılaşmaktadır. Bölümler arasındaki bu farklılaşma çoğu zaman performanslara da yansımakta ve üniversite düzeyinde yaratılan faydanın arttırılması açısından bölüm düzeyinde bu farklılıkların dikkate alınarak kaynak tahsisinin yapılması performans hedeflerinin gerçekleştirilmesine katkı sağlayacaktır.

Temelde eğitim, araştırma ve yaratılan ekonomik ve toplumsal fayda boyutunda ele alınan üniversite faaliyetlerinin sonuçları çıktı olarak değerlendirilmekte ve üniversitelerin performanslarının göstergesi olarak kabul edilmektedir. Son yıllarda bu göstergeler kullanılarak üniversiteler birbirleriyle kıyaslanarak sıralamalar oluşturulmaktadır. Bu amaca yönelik uluslararası ve ulusal ölçekte kullanılan çeşitli endeksler geliştirilmiştir. Türkiye’de ekonomik kalkınma hedefleri çerçevesinde üniversitelere yüklenen yeni misyon çerçevesinde İlk kez 2012 yılında TÜBİTAK tarafından hazırlanan “Girişimci ve Yenilikçi Üniversite Endeksi” bu amaç için geliştirilmiş endekslerden biridir. Bu endekste üniversiteler girişimcilik ve yenilikçilik performanslarına göre sıralanarak üniversiteler arası rekabetin arttırılmasına ve girişimcilik ekosisteminin gelişmesine katkı sağlanması hedeflenmektedir. Bu ve benzeri endeksler üniversite yönetimleri tarafından da dikkate alınmakta ve stratejik planlar oluşturulurken bu endekslerdeki konuma katkı sağlayacak politika ve hedeflerin belirlenmesi giderek daha önem kazanmaktadır. Bu nedenle üniversite yönetimleri için finansal kaynakların bu hedeflere göre kullanılmasını sağlayan ve

bölüm farklılıklarını dikkate alan, kaynak dağıtım kararlarının alınması elde edilmek istenen sonuçlar açısından bir gereklilik olarak ele alınmalıdır.

Bu çalışmanın amacı, çoğunlukla hantal bürokratik bir yapının hakim olduğu kamu üniversitelerinde rekabetin ve performans kriterlerinin giderek ön planda değerlendirildiği günümüzün rekabetçi koşulları altında, sınırlı kaynakların üniversite bölümlerine performans odaklı tahsisine yönelik çok kriterli bir karar modeli geliştirmektir. Geliştirilen bu model aracılığıyla üniversite üst yönetimine farklı stratejik tercihlerini modele yansıtma imkanı sağlanmıştır. Alt yapı yatırımları, personel tahsisi ve araştırma fonlarının dağıtılması boyutlarıyla ele alınan kaynak tahsis probleminin sadece bu unsurlar düzeyinde modellenerek karar vericiler tarafından kolay anlaşılır olması amaçlanmıştır. Ayrıca, bu model karar vericilerin farklı hedef düzeyleri ve öncelikler konusunda denemeler yapılmasına imkan sağlayan bir karar modeli olması sağlanmıştır.

LİTERATÜR

Üniversitelerde kaynak tahsisi, bütçeleme ve performans ölçümü gibi yönetilmesi gereken birçok süreç çok kriterli karar verme yöntemlerinin yaygın uygulandığı problemler olarak ele alınmaktadır. Çok kriterli karar verme yaklaşımları yöntem çeşitlilikleri ve farklı problemlerin çözümünde uygulanmalarıyla literatürde geniş yer bulmaktadır. Genel olarak bu yaklaşımlar çok amaçlı karar verme ve çok nitelikli karar verme yöntemleri olarak iki kategoride ele alınmaktadır.

Çok amaçlı karar verme yöntemleri birden çok amaç fonksiyonunun modele eş zamanlı yerleştirildiği doğrusal programlama temelinde geliştirilmiş yöntemlerdir. Bu yöntemler içinde hedef programlama uygulama pratikliği açısından yükseköğretim karar problemlerinde en fazla kullanılan yöntem olmuştur (Ho, Dey ve Higson, 2006). Yöntem çok sayıda birbiriyle rekabet eden ve çoğunlukla çelişen amaçların analizine ve farklı hedef öncelikleri ve düzeyleriyle denemeler yapmaya imkan sağlamaktadır. Bu konudaki ilk modellerden birisi Lee ve Clayton (1972) tarafından geliştirilen; en uygun bütçe büyüklüğünün, tipinin ve akademik personel maaşlarının tespitini yapan kapsamlı hedef programlama modelidir. Bir diğer model uzun vadede çok dönemli bütçe planlaması ve kaynak tahsisi için geliştirilmiş hedef programlama modelidir (Schroeder, 1974). Bu modelde personel maaş bütçesinin akademik, idari ve enstitü kadrosundaki araştırma görevlilerine dağıtımını üzerinde durulmaktadır. Bunların dışında farklı sermaye bütçeleme projelerinin seçimi için geliştirilmiş karma hedef programlama modelleri bulunmaktadır (örn. Keown, Taylor ve Pinkerton, 1981; Diminnie ve Kwak, 1986). Gosh ve arkadaşları (1992) bir üniversitede dört bölüm için finansal kaynakların eğitim ve idari kadroların dağıtımında sonraki akademik yıllardaki eğitim ihtiyaçlarına göre dağıtımının yapılmasına yönelik tam sayılı öncelikli bir hedef programlama modeli geliştirmişlerdir. McClatchey (1998) üniversitenin değişen finansal ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik olarak öğrenci tipine göre ücret düzeylerinin belirlenmesine yönelik öncelikli bir model geliştirmiştir. Basu ve Pal (2006) tarafından geliştirilen model ise üniversite birimlerinin çeşitli düzeydeki personel ihtiyaçlarını birimler düzeyinde en uygun bütçe dağıtımını belirleyerek çözümlenmektedir.

Çok nitelikli karar verme yöntemleri ise olası alternatifler arasından belirtilen nitelikler ölçütünde seçim veya alternatiflerin sıralamasının yapılmasını amaçlayan yöntemleri içermektedir. Analitik hiyerarşi süreci bu yöntemler içinde geniş uygulama alanı bulan bir yöntemdir. Yükseköğretim karar problemlerinde yaygın kullanılan bir yöntem de AHS yöntemidir (Mustafa and Goh, 1996). Badri and Abdulla (2004) AHS yöntemiyle bir üniversite bünyesindeki bölümlerin performanslarını ölçerek, akademik personelin performansını ödüllendirmeye yönelik bir değerlendirme sistemi geliştirdiler. Kwak ve Lee (1998) bir üniversitenin bilişim alt yapısına yönelik kaynak tahsisi için geliştirdikleri hedef programlama modelinde AHS yöntemini alternatif alt yapı projelerinin önceliklerini hesaplamak için kullanmışlardır. Ho, vd. (2006) hedef programlamanın bu açıdan analitik hiyerarşi süreci yöntemiyle

birlikte kullanılmasının diğer yöntemlere göre karar vericilere daha açıklayıcı bilgiler sunacağını iddia etmiştir. Bu nedenle bu çalışmada karar vericinin değerlendirmeleri analitik hiyerarşi süreci yöntemi kullanılarak sayısallaştırılmıştır. Sonraki bölümlerde bu iki yöntem kısaca açıklanmaktadır.

METODOLOJİ

Hedef Programlama

Hedef programlama çok boyutlu birden fazla hedefin bulunduğu problemler yönelik geliştirilen bir yöntemdir. İlk olarak Charnes and Cooper (1961) tarafından doğrusal programlama temelinde geliştirilmiştir. Hedef programlama yöntemi tek bir hedef ve ona bağlı alt hedeflerin söz konusu olduğu problemlerde kullanılabilirdiği gibi çok sayıda hedefin ve çok sayıda alt hedefin bulunduğu problemlerin çözümünde de kullanılabilir (Lee ve Clayton 1972). Bu yöntemde temel fikir her amaç için sayısal hedeflerin belirlenmesidir. Daha sonra karar değişkenlerinin fonksiyonu olarak amaçlar belirlenir ve bu amaç fonksiyonlarında ilgili hedeflere göre sapmaların uygun bir bileşeni aranarak sapmaların minimizasyonu gerçekleştirilir (Dubey, Dwivedi, & Singh, 2012). Sapma değişkenleri pozitif ve negatif olarak ilgili hedefte karar vericinin hedefin altında veya üzerinde elde edilecek başarımların tutumu dikkate alınarak belirlenmektedir. Belirlenen hedefin tam olarak tutturulması istendiğinde ise her iki sapmanın amaç fonksiyonunda ifade edilmesi gerekmektedir.

Hedef programlamada istenmeyen her sapmanın karar vericinin değerlendirmesi ölçütünde cezalandırılması, amaç fonksiyonunda ilgili sapmalara eklenen ağırlık katsayılarıyla mümkün olmaktadır. Bu şekilde ağırlıklandırılmış sapmaların tek bir amaç fonksiyonunda minimizasyonu ağırlıklandırılmış hedef programlama olarak tanımlanmaktadır (Dubey, Dwivedi, & Singh, 2012). Bazı problemler için bu ağırlıklandırmanın ilgili kriterin önem düzeyini göstermesi istenmektedir. Bu durumda amaç fonksiyonundaki ağırlık katsayılarının toplamının 1'e eşit olması gerekmektedir. Bu aşamada karar vericinin yargılarını sayısallaştırmak için farklı yöntemlerin kullanılması söz konusu olmaktadır (örn. Kwak & Lee, 1998).

Hedef programlamada farklı bir modelleme yaklaşımı ise istenmeyen sapmaların önem düzeylerine göre sıralanarak bir veya daha fazla öncelik düzeyinde aşamalı olarak minimize edilmesidir. Bu yöntemde her öncelik düzeyinde amaç fonksiyonu bir önceki düzeylerde elde edilen minimum değerler kısıt olarak korunarak minimize edilmektedir. Bu yöntem literatürde öncelikli hedef programlama olarak adlandırılmaktadır (Zanakis and Gupta, 1985).

Analitik Hiyerarşi Süreci

Saaty (1980) tarafından geliştirilen Analitik Hiyerarşi Süreci (AHS) yöntemi üç temel aşamadan oluşmaktadır. İlk aşamada karar vericinin karmaşık çok kriterli karar verme problemini hiyerarşik olarak karar unsurlarını dikkate alınacak nitelik veya kriterler boyutunda katmanlarına ayırması gerekmektedir. Buna göre çoğunlukla problemdeki genel amaç en üst seviyede, kriterler ikinci seviyede ve kriterlere ait nitelikler de üçüncü seviyede konumlanmaktadır. Sonraki aşamada karar vericinin her seviyedeki unsurlar kümesini kendi içinde ikili karşılaştırmalar yoluyla bilgi ve tecrübeleri doğrultusunda değerlendirmesi gerekmektedir. Bu değerlendirmelerin kişisel yargılara dayalı ve sübjektif olması yapılan ikili karşılaştırmaların tutarlılığının ölçülmesini gerektirmektedir. Bu amaçla AHS yönteminde ikili karşılaştırmaların tutarlılık oranları hesaplanarak bu oranların standart limitleri aşıp aşmadığı tespit edilmektedir. Bu aşamada tutarlılık limitlerini aşan ikili karşılaştırma sonuçları için karar vericinin cevaplarını gözden geçirmesi talep edilir. Her seviyede ikili karşılaştırmalar tamamlandıktan sonra tutarlı sonuçlar elde edildiğinde, bu değerlendirmeler birleştirilerek her kriter ve nitelik için öncelik ağırlıkları hesaplanmaktadır.

PROBLEM DURUMU

Bu çalışmada Türkiye’de devlet üniversitelerinde stratejik hedefleri gerçekleştirmek için kaynakların nasıl tahsis edilmesi gerektiği hedef programlama problemi olarak tanımlanmış ve bir model önerisi sunulmuştur. Bu amaçla yirmi beş yıllık geçmişe sahip bir devlet üniversitesi örnek alınarak model oluşturulmuştur. Modelde hedeflerin gerçekleştirilmesi için kaynak teşkil eden unsurlar; araştırma ve eğitim alt yapısına yönelik yatırım harcamaları, bilimsel araştırma projelerini destek harcamaları ve tahsis edilen yeni akademik kadro sayıları dikkate alınmıştır. Bu kaynakların belirlenen hedefler doğrultusunda bölümler düzeyinde en uygun nasıl dağıtılması gerektiğinin tespit edilmesi amaçlanmıştır. Hedefler üniversitenin büyüme ve yatırım stratejileri doğrultusunda üç düzeyde önceliklendirilmiştir. Bu öncelikler sırasıyla aşağıda kısaca açıklanmaktadır.

Öncelik 1. Yatırım harcamalarıyla ilgili olarak iki hedef belirlenmiştir. İlk hedef bölümlerin eğitim ihtiyaçları için en az belirlenen miktarda sınıf ve eğitim mekanına sahip olmasıdır. İkinci olarak bölümlerin akademik personeller için en az belirlenen miktarda laboratuvar ve çalışma mekanlarına sahip olması hedeflenmiştir.

Öncelik 2. YÖK tarafından tahsis edilen yeni akademik kadro sayılarının bölüm ihtiyaçlarına göre dağıtılmasıyla ilgili olarak üç hedef belirlenmiştir. Buna göre öğrencisi olmayan bölümlere akademik personel tahsisi yaparak en az belirlenen öğrenci sayısı kadar yeni öğrenci alımını sağlamak hedeflenmiştir. İkinci olarak üniversitede hedeflenen yıllık toplam bilimsel yayın sayılarına ulaşmak için bölümlerin bilimsel yayın performansları ve eğitim iş yükleri ölçüsünde akademik personel tahsisi yapmak hedeflenmiştir. Üçüncü olarak eğitimde kaliteyi arttırmaya yönelik öğretim elemanı başına düşen öğrenci sayılarını istenen standart değerlere düşürmek hedeflenmiştir.

Öncelik 3. Bölümlerde akademik personel başına hedeflenen bilimsel araştırma proje sayıları doğrultusunda proje ödeneklerinin proje tipine göre bölümlere tahsisinin yapılması istenmektedir.

Karar Değişkenleri

Oluşturulan hedef programlama modelinde dört farklı grupta karar değişkenleri kullanılmıştır. Bu karar değişkenleri;

x_{is} = i bölümüne eğitim alanı oluşturmak için yapılacak yatırım miktarı

x_{il} = i bölümüne laboratuvar ve çalışma alanı oluşturmak için yapılacak yatırım miktarı

y_i = i bölümü için tahsis edilecek yeni öğretim üyesi sayısı

f_i = i bölümü için tahsis edilecek proje ödeneği

Modelde kullanılan sabitler aşağıdaki sıralanmaktadır;

s_i = i bölümü için mevcut toplam derslik ve eğitim alanı

l_i = i bölümü için mevcut toplam laboratuvar ve çalışma alanı

c_{is} = i bölümü için birim eğitim alanı yatırım maliyeti

c_{il} = i bölümü için birim laboratuvar alanı yatırım maliyeti

n_{it} = i bölümünün toplam öğrenci sayısı

n_{ip} = i bölümünün toplam akademik personel sayısı

n_{io} = Açılacak i bölümü için öğretim üyesi başına düşen ideal öğrenci sayısı

n_{ir} = i bölümüne alınmak istenen yeni öğrenci sayısı

a_{it} = i bölümü için öğrenci başına düşmesi hedeflenen standart alan

a_{ip} = i bölümü için akademik personel başına düşmesi hedeflenen standart alan

B = Toplam yatırım bütçesi

p_i = i bölümü için öğretim üyesi başına düşen yayın sayısı

A = Her dönem üniversite genelinde hedeflenen toplam yayın sayısı

k_i = i bölümünde mevcut öğretim üyelerinin toplam haftalık ders yükü
 k_o = Öğretim üyeleri için ideal haftalık ders yükü
 m_i = i bölümünde mevcut öğretim üyesi sayısı
 F = Bölümlere dağıtılacak toplam kadro sayısı
 g_i = i bölümünün devam eden proje ödenekleri toplamı
 G_i = i bölüm için hedeflenen ideal proje ödeneği
 G = Bölümlere dağıtılacak toplam proje ödeneği
 d_i^+ = i hedefinden pozitif sapma
 d_i^- = i hedefinden negatif sapma
 w_i = i hedefinin önem düzeyi ağırlığı

Kısıtlayıcılar

Öncelik 1 için hedef kısıtlayıcıları;

Birinci hedefte bir bölüme yapılacak eğitim alanı yatırımının birim alan yatırım maliyeti ve o bölümün toplam öğrenci sayısı ile ilişkili olarak en az o bölüm için hesaplanan öğrenci başına ihtiyaç duyulan alanı yaratacak düzeyde olması istenmiştir.

$$\left(s_i + \frac{x_{is}}{c_{is}}\right)/n_{it} + d_1^- - d_1^+ = a_{it} \quad (1)$$

İkinci olarak bir bölüme yapılacak laboratuvar ve çalışma alanı yatırımının birim alan yatırım maliyeti ve o bölümün toplam akademik personel sayısı ile ilişkili olarak en az o bölümde akademik personel başına ihtiyaç duyulan alanı yaratacak düzeyde olması hedeflenmiştir.

$$\left(l_i + \frac{x_{il}}{c_{il}}\right)/n_{ip} + d_2^- - d_2^+ = a_{ip} \quad (2)$$

Öncelik 1 için yapısal kısıtlayıcılar;

Bu öncelikte yapısal kısıtlayıcı, her bölüm için yapılacak eğitim ve laboratuvar ve çalışma alanı yatırım miktarının bu amaç için ayrılan toplam bütçeyi aşmamasıdır.

$$\sum_i x_{is} + x_{il} \leq B \quad (3)$$

Öncelik 2 için hedef kısıtlayıcıları;

İkinci öncelikte dört hedef ifade edilmektedir. Buna göre öğrencisi bulunmayan bölümlere öğrenci alımı için gerekli personel sayısının tahsisi, öğretim üyesi başına düşen ideal öğrenci sayısı ile ilişkilendirilerek bu sayının en az bölüme alınacak yeni öğrenci miktarını karşılayacak düzeyde olması hedeflenmiştir.

$$n_{io} \times y_i + d_3^- - d_3^+ = n_{ir} \quad (4)$$

Üniversiteler açısından önemli performans göstergesi olan yayın sayılarını arttırmaya yönelik olarak belirlenen hedefe göre, bölümlere yeni öğretim üyesi tahsisinin en az hedeflenen üniversite yayın sayılarına katkı sağlayacak şekilde bölüm i’de öğretim üyesi başına düşen yayın sayısı ve mevcut öğretim üyesi sayısı dikkate alınarak yapılması sağlanmıştır.

$$\sum_i (p_i \times (m_i + y_i)) + d_4^- - d_4^+ = A \quad (5)$$

Üçüncü hedef bölümlere yeni öğretim üyesi tahsisinin bölüm i 'de mevcut öğretim üyelerinin toplam haftalık ders yükü dikkate alınarak öğretim üyeleri için ideal haftalık ders yükünü aşmayacak şekilde belirlenmesidir.

$$\frac{k_i}{m_i + y_i} + d_5^- - d_5^+ = k_o \quad (6)$$

Dördüncü hedef bölümlere yeni öğretim üyesi tahsisinin mevcut öğretim üyesi sayısı ve bölümün toplam öğrenci sayısı dikkate alınarak öğretim üyesi başına düşen ideal öğrenci sayısını tutturacak şekilde yapılmasıdır.

$$n_{it}/(m_i + y_i) + d_6^- - d_6^+ = n_{io} \quad (7)$$

Öncelik 2 için yapısal kısıtlayıcılar;

Bu öncelikte yapısal kısıtlayıcı, bölümler için tahsis edilecek yeni öğretim üyesi sayısı toplamının bölümlere dağıtılacak toplam kadro sayısını aşmamasıdır.

$$\sum_i y_i \leq F \quad (8)$$

Öncelik 3 için hedef kısıtlayıcıları;

Üçüncü öncelikteki tek hedef bölüm i için tahsis edilecek proje ödeneğinin o bölümün devam eden proje ödenekleri toplamı dikkate alınarak en az bölüm i için hedeflenen ideal proje ödeneği kadar olmasıdır.

$$g_i + f_i + d_7^- - d_7^+ = G_i \quad (9)$$

Öncelik 3 için yapısal kısıtlayıcılar;

Bu öncelikte yapısal kısıtlayıcı, bölümler için tahsis edilecek proje ödeneği toplamının bölümlere dağıtılacak toplam proje ödeneğini aşmamasıdır.

$$\sum_i f_i \leq G \quad (10)$$

Amaç fonksiyonu

Modelde amaç fonksiyonu her öncelik düzeyinde belirlenen hedefler için istenmeyen sapmaların minimum kılınması olarak ifade edilmiştir. Bu aşamada hedeflerin önem düzeyleri üniversite üst yönetimi tarafından AHS yöntemiyle önceliklendirilecektir.

$$\text{Min } Z = P_1(w_1d_1^- + w_2d_2^-) + P_2(w_3d_3^- + w_4d_4^- + w_5d_5^+ + w_6d_6^- + w_6d_6^+) + P_3(w_7d_7^-) \quad (11)$$

Öncelik düzeylerinin hesaplanmasına yönelik olarak amaç fonksiyonunda belirtilen yedi hedef için ikili karşılaştırma anketi hazırlanmıştır. Üniversite üst yönetimine uygulanacak bu anket sonuçlarının tutarlılıkları test edilerek tutarlılık düzeyi limiti aşan karşılaştırmalar için cevaplayıcılardan karşılaştırmalarını tekrar gözden geçirmesi istenecektir. Sonraki aşamada birden çok karar vericinin ikili karşılaştırma cevapları geometrik ortalamalar yardımıyla birleştirilecek ve AHS yönteminin aşamaları uygulanarak önem düzeylerinin ağırlıkları hesaplanacaktır.

Hedef programlama formülasyonu

Oluşturulan hedef programlama modelinin genel formu aşağıda sunulmuştur.

Amaç Fonksiyonu

$$\text{Min } Z = P_1(w_1d_1^- + w_2d_2^-) + P_2(w_3d_3^- + w_4d_4^- + w_5d_5^+ + w_6d_6^- + w_6d_6^+) + P_3(w_7d_7^-)$$

Kısıtlayıcılar:

$$(s_i + \frac{x_{is}}{c_{is}})/n_{it} + d_1^- - d_1^+ = a_{it}$$

$$(l_i + \frac{x_{il}}{c_{il}})/n_{ip} + d_2^- - d_2^+ = a_{ip}$$

$$\sum_i x_{is} + x_{il} \leq B$$

$$\sum_i x_{is} + x_{il} \leq B$$

$$n_{io} \times y_i + d_3^- - d_3^+ = n_{ir}$$

$$\sum_i (p_i \times (m_i + y_i)) + d_4^- - d_4^+ = A$$

$$\frac{k_i}{m_i + y_i} + d_5^- - d_5^+ = k_o$$

$$n_{it}/(m_i + y_i) + d_6^- - d_6^+ = n_{io}$$

$$\sum_i y_i \leq F$$

$$g_i + f_i + d_7^- - d_7^+ = G_i$$

$$\sum_i f_i \leq G$$

$$x_{is}, x_{il}, y_i, f_i, d_i^+, d_i^- \geq 0$$

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Stratejik planlamaya yönelik olarak bu çalışmada sunulan kaynak tahsis plan modeli, üniversitelerin performanslarının birçok açıdan ölçülüp kıyaslanarak rekabete zorlandığı bu ortamda kamu üniversiteleri yönetimleri için hedef programlama modelinin AHS yöntemiyle birlikte kullanımının karar problemi analizini kolaylaştırıcı potansiyelini ortaya koymaktadır. Bu model yaklaşımında kamu üniversiteleri yönetimlerini meşgul eden kaynak tahsis problemi; alt yapı, personel ve araştırma fonları olmak üzere en temel üç boyutuyla ele alınarak karar vericiler açısından daha kolay anlaşılır sade bir model geliştirilmeye çalışılmıştır. Bu model birbirleriyle rekabet eden çok sayıda ve çoğunlukla çatışan amaçları analiz etmeye imkan sağlamakta ve AHS yöntemi kullanımıyla farklı hedef düzeyleri ve öncelikleriyle strateji denemeleri yapılmasını mümkün kılmaktadır.

Üniversite yönetimleri hızla değişen çevre koşulları altında istenilen performans çıktılarını elde edebilmek için farklı fikir ve uygulamaların sonuçlarını test edebilecek yaklaşımlara ihtiyaç duymaktadır. Bu çalışmada önerilen modelleme yaklaşımı kurumların kendilerine özgü faktörleri, bürokratik karar mekanizmalarını ve yöneticilerin kişisel yargılarını modele yansıtarak kaynak tahsis sürecini birçok amaç için etkin şekilde planlamalarına imkan sağlamaktadır. Bu çalışmada üniversite kaynak tahsis problemi için bir model önerisi ortaya konmuş, fakat örnek bir uygulamaya yer verilmemiştir. Bu nedenle modelin parametreleriyle, hedefleriyle ve öncelik düzeyleriyle ilgili duyarlılık

analizleri yapılamamıştır. Bu tür bir analizin örnek bir uygulamada gerçekleştirilmesi, modelde karar vericiler açısından ne tür bilgiler sunulacağına daha ayrıntılı incelenmesine imkan sağlayacaktır.

KAYNAKLAR

- Badri, M. A. & Abdulla, M. H. (2004), Awards of excellence in institutions of higher education: an AHP approach. *International Journal of Educational Management*, 18(4), 224–242.
- Basu, M., & Pal, B. (2006). A goal programming model for long-range resource planning personnel management in university. *Advances in Management Studies*, 2(3/4), 99–108.
- Charnes, A., & Cooper, W. W. (1961). *Management Models and Industrial Applications of Linear Programming*, John Wiley & Sons, New York, NY.
- Diminnie, C. B., & Kwak, N. K. (1986). A Hierarchical Goal-Programming Approach to Reverse Resource Allocation in Institutions of Higher Learning. *The Journal of the Operational Research Society*, 37(1), 59–66. <https://doi.org/10.2307/2582547>
- Dubey, O. P., Dwivedi, R. K., & Singh, S. N. (2012). Goal Programming: A Survey (1960-2000). *IUP Journal of Operations Management*, 11(2), 29–53.
- Ghosh, D., Pal, B. B., & Basu, M. (1992). Implementation of goal programming in long-range resource planning in university management, *Optimization*, 24, 373-383.
- Ho, W., Dey, P. K., & Higson, H. E. (2006). Multiple criteria decision-making techniques in higher education. *International Journal of Educational Management*, 20(5), 319–337. <https://doi.org/10.1108/09513540610676403>
- Keown, A. J., Taylor, B. W., & Pinkerton, J. M. (1981). Multiple objective capital budgeting within university. *Computers and Operations Research*, 8, 59–70.
- Kwak, N. K., & Lee, C. (1998). A multicriteria decision-making approach to university resource allocations and information infrastructure planning. *European Journal of Operational Research*, 110(2), 234–242.
- Lee, S. M., & Clayton, E. R. (1972). A Goal Programming Model for Academic Resource Allocation. *Management Science*, 18(8), 395–408.
- McClatchey, C. A. (1998). A multi-criteria model for optimizing university tuition structures. *Journal of Applied Business Research*, 14(2), 117–128.
- Mustafa, A., & Goh, M. (1996). Multi-criterion models for higher education administration. *Omega, International Journal of Science*, 24(2), 167–178.
- Saaty, T. L. (1980). *The Analytic Hierarchy Process*, McGraw-Hill, New York, NY.
- Schroeder, R. G. (1974). Resource planning in university management by goal programming. *Operations Research*, 22(4), 700-710.
- Zanakis, S. H., & Gupta, S. K. (1985). A categorized bibliographic survey of GP. *Omega*, 13(3), 211-222.

İşe Gömülü Olma Ölçeğinin Geçerliliği ve Güvenirliliğinin Türkiye’de Test Edilmesi

Dr. Metin Reyhanoglu, Mustafa Kemal Üniversitesi
reyhanoglu@gmail.com

Dr. Özden Akın, Mustafa Kemal Üniversitesi
ozdendogan@gmail.com

ÖZET

Örgütler rekabet ortamında yüksek maliyetler nedeniyle, teknik bilgi ve beceriye sahip çalışanlarını örgütte tutmak için yoğun çaba sarf etmektedirler. Burada önemli soru, çalışanların neden örgütten ayrılmak veya kalmak istediğidir. Örgütsel faktörler, işten ayrılma niyeti ve işgücü devir oranıyla ilişkili olmasına karşın, dışsal faktörler işten ayrılma ve kalma niyetine dâhil edilmemektedir. Son yıllarda, ‘işe gömülü olma’ kavramı örgütte kalma ve ayrılma niyetine yönelik olarak geliştirilmiştir. Çalışmanın amacı, işe gömülü olma ölçeği ile bu kavramla ilişkili örgütsel bağlılık ve işten ayrılma niyetiyle birlikte geçerlilik ve güvenilirliklerini test etmektir. Çalışma, Hatay/Türkiye’de, ikisi özel ikisi de devlet olan dört büyük hastanedeki hemşire ve sağlık memurlarına uygulanmıştır. Ölçeklerin Keşfedici ve Doğrulayıcı Faktör Analizi yoluyla birincil ve ikincil düzeyde yapısal geçerliği analiz edilmiştir. İşe gömülü olma ölçeği ve örgütsel bağlılığın işten ayrılma niyetine olan etkisi için Yapısal Eşitlik Modeli uygulanmıştır. Kavramların birbiriyle olan ilişkisindeki katsayılar literatürü kısmen kanıtlamıştır.

Anahtar Kelimeler: İşe Gömülü Olma, Ölçek Sınama, Örgütsel Bağlılık, İşten Ayrılma Niyeti.

Testing the Validity and Reliability of the Job Embeddedness Scales in Turkey

ABSTRACT

Organizations struggle hardly to keep their employees who have skills and technical knowledge in the competitive environment because of high organizational cost. The critique question is why employees want to stay or leave. Although organizational factors are associated with intent to leave and labor turnover rates, other external factors are not included in intention stay and leave. In recent years, the concept of ‘job embeddedness’ has been developed as a new theoretical approach to intention to stay and leave in organization. The study aimed to test the validity and reliability of the job embeddedness scales and its relation with organizational commitment and intent to leave. It had been applied to nurses and health staffs in four large hospitals, two private and two state, in Hatay/Turkey. Scales was tested construct validity throughout Exploratory and Confirmatory Factor Analysis for the first and the secondary level. Structural Equational Model tested the effect of job embeddedness and organizational commitment to intention to leave. The coefficients of the relations between the dimensions of the concepts proved to the literature partially.

Keyword: Job Embeddedness, Scale Validity, Organizational Commitment, Turnover Intention.

GİRİŞ

Yüksek maliyetler nedeniyle, teknik bilgi ve beceriye sahip çalışanlarını örgütte tutmak için örgütler yoğun çaba sarf etmektedirler. Çünkü işe yerleştirme maliyetleri onlara ödenen ücretlerden daha yüksektir. Burada önemli soru, çalışanların neden örgütten ayrılmak veya kalmak istediğidir. Örgütte kalma ve ayrılma niyeti çalışanın iş tatmini ve örgütsel bağlılığı ile açıklanabilir. Örgütsel faktörler, işten ayrılma niyeti ve işgücü devir oranıyla ilişkili olmasına karşın, dışsal faktörler işten ayrılma ve kalma

niyetine dahil edilmemektedir. İşte, 'işe gömülü olma' kavramı örgütte kalma ve ayrılma niyetine yönelik olarak geliştirilmiştir.

Örgütsel nedenlerden ayrı olarak, çalışanların toplumdaki konumları ve bu konumlarındaki diğer somut ve soyut nesnelere ilişkili bağılıkları, işte kalma nedeni olarak ayrıca düşünülebilir. İşe gömülü olmanın üç temel boyutu bulunmaktadır. İlki, insanların iş ve çevreleriyle olan güçlü bağlarıdır. İkicisi, çalışanlar işleri ve çevreleriyle iyi bir uyum ve eşleşmeye sahip olmalıdır. Üçüncüsü, işten ayrılmaları halinde feda edecek durumlarının olması gerekmektedir.

Çalışmanın amacı, Mitchell, Holtom, Lee, Sablynski ve Erez (2001b) tarafından literatüre kazandırılan gömülü olma ölçeğinin geçerlilik ve güvenilirliklerini test etmektir. Bu amaçla ölçek sınırlanırken Hair, Black, Babin, Anderson ve Tatham'ın (2006: 776-778) benzeşme ve ayrışma çerçevesinde hareket edilmiştir. Benzeşme ve ayrışma için hem ölçeğin kendi içindeki boyutları ve hem de işe gömülü olma kavramıyla ilişkili örgütsel bağıllık ve işten ayrılma niyeti kavramları ele alınmıştır.

LİTERATÜR

Örgütler, rekabet ortamında insan kaynağını elde tutabilmek için yoğun bir şekilde çaba sarf etmektedirler. İstenilen beceriye ve önemli teknik bilgiye sahip çalışanları kaybetmenin kişisel ve örgütsel maliyeti önemli boyutlara ulaşabilmektedir. Çalışanları yerleştirme maliyetleri kişilere maaş ödemekten daha yüksektir. Sosyal bilimciler ve uygulamacıların merak ettiği sorular, çalışanların neden örgütten ayrıldığı ve neden örgütte kalmak istediğidir. Son on yılda çalışanların örgütte neden ayrılmak ve kalmak istediğiyle ilgili yapılan açıklamalarda yeni teorik yaklaşımlar geliştirilmiştir (Mitchell ve Thomas, 2001).

Son 10 yılda araştırmacılar insanların çalıştıkları örgütten neden ayrılmak istediği ya da neden kalmak istediğiyle ilgili sorulara cevap vermişlerdir. Önerilen cevaplar arasında, işleriyle ilgili tatmin olduklarında ve örgüte olan bağılıkları yüksek olduğunda örgütte kalmak istemeleridir. Bu anlamda iş tatmini, örgütsel bağıllık ve işten ayrılma niyeti, işgücü devir oranının anlaşılmasında önemli kavramlardır (Mitchell, Holtom, & Lee, 2001a). Geleneksel görüş, insanların işlerinde tatmin olmadıklarında alternatifler araştırdıkları, beklenen değeri karar sürecinde kullanarak mevcut işlerindeki seçeneklerle karşılaştırma yaptıkları ve herhangi bir iş alternatifinin mevcut koşullardan daha iyi olup olmadığını değerlendirmektedir (Mitchell vd., 2001a). İş davranışları iş alternatifleriyle birleşince işgücü devir oranını etkileyen işten ayrılma niyetini etkilemektedir. Tatmin ve bağıllık kavramları istatistiki olarak önemli ve işgücü devir oranıyla negatif ilişkiye sahiptir (Mitchell vd., 2001a).

Mitchell vd. (2001b) insanların nasıl ayrılmak istediklerinden çok niçin kalmak istedikleri üzerinde yoğunlaşmışlardır. Dikkatlerini işe gömülü olma kavramı aracılığıyla insanların kalma nedenleri üzerine çekmişlerdir. İnsanlarda bu fikri doğuran neden sosyal ağda yerleşik ve bağlı olma durumudur. Bunun için 'embeddedness' kelimesini kullanmaktadırlar. Embeddedness'in Türkçe karşılığı katıştırılmış, iliştilenmiş, gömülü olma olarak geçse de Türkçe'de tam olarak anlamı yerleşmemiştir. Bu çalışmada "job embeddedness", işe gömülü olma olarak kullanılmıştır. İşe gömülü olma, çalışanların örgütte kalmalarının arka plandaki nedenlerini (Mitchell vd., 2001a) ve işte kalma kararını etkileyen bir dizi nedenleri (Holtom, Mitchell, & Lee, 2006b) temsil eder. Gömülü olma örnekleri, geçmişlerinde saklıdır. Çeşitli yollarla ilgili ve bağlı olma anlamındadır. Kendini kuşatanlarla bütünleşmişlerdir. Kendini çeşitli faktörlere zayıf ve güçlü bağlarla bağlamıştır. Derin bir şekilde gömülü olan birisi zayıf derecede gömülü olanlara göre çok fazla, güçlü ve yakın ilişkiler geliştirir. Yao ve diğerlerine göre (2004'den aktaran Crossley Bennett, Jex, & Burnfield, 2007) işe gömülü olmayı, insanları işte kalmak için zorunlu bırakan bağlamsal ve algısal odakların birleşimi olarak tanımlamıştır. Bu kavram iş içinde gömülü olma ve iş dışında gömülü olma olarak iki alt faktör altında incelenmiştir (Holtom vd., 2006b; Mitchell vd., 2001a; Crossley vd., 2007). İşte gömülü olma kişiyi örgüte bağlayan çalıştığı işyerindeki faktörlerdir. İş dışında gömülü olma ise kişiyi çevresine (community) sağlam bağlarla bağlayan ilişkilerdir. Bu gömülü olma

biçimlerinin 3 temel boyutu bulunmaktadır. İlki, insanların ya da grupların işleriyle ya da çevreleriyle güçlü bağlarının (attachments) olması gereklidir. İkincisi, işleriyle ve çevreleriyle iyi bir uyum (fit) ve iyi bir eşleştirmeye sahip olması gerekir. Üçüncüsü ise, işlerinden ayrılmaları durumunda feda edecekleri şeylerin olması gerekmektedir (Holtom vd., 2006b; Mitchell ve Thomas, 2001: 216). Bu 3 boyutu Mitchell vd., (2001b) bağlantılar (links), uyum (fit) ve feda etme (sacrifice) olarak belirlemiş ve işte kalma ve işten çıkmada önemli olarak görmüştür. Bu 3 boyutu bireylerin örgütüyle ve çevresiyle ilişkilendirdiğimizde 6 boyuta ulaşmaktadır (Mitchell vd., 2001b: 1104).

Mitchell ve Thomas (2001, 2016) ilk boyut olan bağlantıyı (links) iş ve iş dışındaki kişilerle ve gruplarla sahip olduğu biçimsel ve biçimsel olmayan bağlantılar olarak tanımlamaktadır. Bu bağlantılar arkadaşlık, aile, iş takımları ve çevresel gruplar gibi sosyal, psikolojik ve finansal bağlantıları içerebilmektedir. Bu bağlantılar kişinin işte kalma seçimini etkileyen önemli belirleyicilerdir. Ancak bazı bağlantılar diğerlerinden daha önemli olabilmektedir. Çalışanların işte kalmasında normatif bir baskı aracı olarak iş takımı üyeleri, aile ve diğer meslektaşların olduğunu söyleyen çalışmalar bulunmaktadır (Mitchell ve Thomas, 2001: 216) olup işteki grup, takım ve kişisel bağlılıkların genel bağlılığı ve işgücü devir oranını azalttığını iddia etmektedirler.

İkinci boyut olan uyum, çalışanların örgütüyle ve çevresiyle olan geçimini (compability) ve rahatlığını (comfort) ifade eder. Bir çalışanın kişisel değerleri, gelecek için kurduğu kariyer hedefleri ve planları işletme kültürüyle uyumlu olmalı ve işi teknik bilgi, beceri ve yeteneği sağlamalıdır. Aynı zamanda toplulukla ve çevresiyle olan uyumu yüksekse çalışan kendini örgüte kişisel olarak bağlı hissedecektir. Chan (1996'dan aktaran Mitchell vd., 2001b) bir kişinin bireysel katkılarının işiyle uyumlu olmasının işgücü devir oranını azalttığını iddia etmiştir.

Üçüncü boyut olan feda etme, işten ayrılmada feda edilebilecek maddi (material) ve maddi olmayan yararların algılanan maliyetidir. Örneğin, işten ayrılmadaki meslektaşlarından, ilgi çekici projelerden ve avantajlardan ayrılma gibi kişisel kayıpları ifade eder. Crossley vd., (2007), insanları işe gömülü kılan faktörleri hem iş içinde hem de iş dışında olmak üzere 2'ye ayırmıştır. İşe gömülü olma kavramını iş tatminiyle ilişkilendirerek gönüllü işgücü devir hızını tahmin etmeyi amaçlamıştır.

Ng ve Feldman (2007) gömülü olma kavramını örgütsel gömülü olma ve mesleksi gömülü olma olarak sınıflandırmıştır. Örgütsel gömülü olma, insanları mevcut örgütlerinde tutan faktörler (uyum, bağlantı ve feda etme), mesleki gömülü olmayı ise mevcut mesleklerinde insanları tutan faktörler (uyum, bağlantı ve feda etme) olarak ayırmıştır.

İş tatmini, insanların işlerini sevmeleri (tatmin oldukları) ya da sevmemeleri (tatmin olmamaları) boyutudur (Crossley vd., 2007). Psikologlar ve yönetim araştırmacıları çalışanları örgütte tutma faktörlerini iş tatmini ve iş alternatifleri olarak belirlemişlerdir. İşlerinde tatmin olmuş insanlar (ödemelerde pozitif değerlendirme, prim desteği, iş görevleri) örgütte kalırlar. İşe gömülü olma yalnızca içgüdüsel değil iş dışında ve işteki faktörlerden etkilenmektedir. Örgütsel bağlılık, kişinin kendisini örgüte duygusal anlamda yakın hissetmesi (Meyer, Allen, & Smith, 1993), örgütün hedeflerini güçlü bir şekilde kabul etmesi, örgütün lehine önemli çabalar sarf etmesi, örgütün üyesi olmasını sürdürülebilir çabasını ifade etmektedir (Crossley vd., 2007). Kişiyi örgüte bağlayan bu faktörlerin işe gömülü olma durumunu yaratması mümkündür. İşten ayrılma niyeti, bireylerin sürekli olarak gelecek zamanlardaki örgütte ayrılma tahminleridir. Zihne yerleşen bu durum zamanla davranışlara, davranışı yönlendiren harekete, davranışı uygulama aşamasına geçirmeye ve bu davranışın zamanla gerçekleşmesine kadar gidebilir (Crossley vd., 2007).

İşe gömülü olma, çalışanların işi bırakma eğiliminin olup olmadığının önemli bir tahmin edicisidir (Crossley vd., 2007; Holtom vd., 2006b; Mitchell vd., 2001a; Felps, Mitchell, Hekman, Lee, Holtom, & Harman., 2009). Bu çalışmaların birçoğu işe gömülü olmayı işgücü devir hızını tahmin ederken

iş tatmini ve örgütsel bağlılığı kullanmıştır (Mitchell vd., 2001b). Lee, Sablynski, Burton, ve Holtom (2004) işe gömülü olmanın örgütsel vatandaşlık ve iş performansı üzerinde önemli derecede etkili bulmuştur.

YÖNTEM

Çalışmanın amacı, işe gömülü olma ölçeği ile bu kavramla ilişkili örgütsel bağlılık ve işten ayrılma niyetiyle birlikte geçerlilik ve güvenilirliklerini test etmektir. Ölçekler birlikte yapısal geçerliliklerinin sağlayıp sağlamadıklarına yönelik benzeşme ve ayrışma mantığı çerçevesinde (Hair vd., 2006, 776-778) Yapısal geçerlilik için açımlayıcı yöntem olarak ‘Temel Bileşenler Analizi’ ve rotasyon yöntemi olarak Varimax Kaiser Normalizasyon kullanılarak Açımlayıcı Faktör Analizi (AFA) yapılmıştır. Maksimum Likelihood kullanılarak Doğrulayıcı Faktör Analizi (DFA) yoluyla birincil ve ikincil düzeyde yapısal geçerliği analiz edilmiştir. Ölçeklerin güvenilirlik ve geçerlilik değerleri Cronbach Alfa, yapısal güvenilirlik (CR) ve ortalama açıklanan varyansla (AVE) test edilmiştir. Ölçeğin literatürde belirtilen etkileri sağlayıp sağlamadığına yönelik, işe gömülü olma ölçeğinin örgütsel bağlılık ve işten ayrılma niyetine olan etkisi için Yapısal Eşitlik Modeli (YEM) uygulanmıştır. Analizlerde IBM SPSS 20 ve AMOS 24 versiyonları kullanılmıştır.

Ana Kütle ve Örneklem Stratejisi

Çalışma, Hatay/Türkiye’de, her birinde en az 200 çalışanı bulunan yataklı ikisi özel ikisi de devlet olan dört büyük hastanedeki hemşire ve memurlara uygulanmıştır. Özel-devlet ayrımı çerçevesinde hastanelerde çalışan sayısı dengesiz olduğundan (örneğin Antakya’daki hemşirelerin 1111’i devlet ve 175’i özel hastanelerde çalışmaktadır) grup örnekleme (Balci, 2001) yöntemi kullanılmıştır. Varyans homojenliğinin sağlanması için her bir hastaneden ve her bir meslekten (hemşire/memur) eşit sayıda olmak üzere toplam 400 anket uygulanmıştır.

Ölçme Yöntemi

Amacın gerçekleşmesine yönelik ölçek ve demografik sorulardan oluşan bir anket düzenlenmiştir. Ölçekteki ifadeler İfadeler beş adımlı geri tercüme yöntemi (Brislin Lonner, & Thorndike, 1973: 182) kullanılarak, bu bildirinin iki yazarı, bir İngilizce öğretmeni, İşletme alanında yer alan biri akademisyen biri de sahada çalışan ve İngilizcesi olan toplam 5 kişiye çevrilmiştir. Aynı ifadeler alt alta getirilerek yine aynı kişilerden anlam olarak en uygun ifadenin seçilmesi istenmiştir. Türk Dili ve Edebiyatı’ndaki bir öğretim üyesine Türkçe imla ve anlam düzeltmeleri yaptırılmış olup bu ifadeler yeniden İngilizceye çevrilerek ilk İngilizce ifadeyle karşılaştırılarak anlam farklılığının olup olmadığı kontrol edilmiştir.

Ölçeği ilk geliştiren Mitchell vd.’nin (2001b) 40 maddelik ölçeğinde 13’ü açık uçlu, diğerleri Likert tiplidir. Diğer işe gömülü olma ölçekleri Mitchell vd.’den (2001b) türetildiğinden birçok ifade ve soru ortaktır. Ölçeğin madde sayısını, Lee vd. (2004) 30, Holtom, Mitchell, Lee ve Tidd (2006a) 21, Felps vd. (2009) 18’e düşürmüşlerdir. Son olarak Crossley vd. (2007) 7 ifadeli Küresel İşe Gömülü Olma Ölçeğini geliştirmişlerdir. Bu ölçeklerin Türkçe uygulaması sınırlı sayıdadır (Akgündüz ve Cin, 2015; Birsnel, Börü, İslamoğlu, & Yurtkoru, 2012; Kanten, Kanten & Gurlek, 2015; Karavardar 2014; Özçelik ve Cenkeci 2014; Toker ve Çelik 2014). Bu çalışmada Mitchell vd.’nin (2001b) aralıklı olarak ölçtüğü 26 ifadesi kullanılmıştır. Mitchell vd.’nin (2001b) çalışmasında örgüt ve çevre bağlantısı için kullanılan biri hariç tüm değişkenler demografik olarak sorulduğundan bu boyutlar çalışmada yer almamıştır. Bu itibarla bu çalışmada örgüte uyum (8 ifade), çevreye uyum (6 ifade), örgüte fedakârlık (9 ifade) ve çevreye fedakârlık (3 ifade) şeklinde yer almıştır.

İşe gömülü olma ile yüksek ilişkili olan örgütsel bağlılık ve işten ayrılma niyeti kavramlarının ölçekleri için Meyer vd.’nin (1993) hert biri 6’şar olmak üzere 3 boyutlu 18 maddelik Örgütsel Bağlılık

Ölçeği ve Jackson ve Turner'ın (1987) tek boyutlu 4 maddelik İşten Ayrılma Niyeti Ölçeği geri tercüme yöntemi (Brislin vd. 1973: 182) kullanılarak Türkçeye çevrilmiştir.

Ölçekler 'tamamen katılıyorum'dan (5 puan) 'hiç katılmıyorum'a (1 puan) doğru sıralanan 5'li Likert ile ölçülmüştür. Demografik değişkenler cinsiyet, yaş, meslek, medeni durum, meslekte, ilgili pozisyonda ve örgütte çalışma süresi, eğitim durumu sorulmuştur. Anket alandaki 9 akademisyene gösterilmiş, sahadaki 21 çalışana test ettirilmiştir.

Güvenirlilik ve Geçerlilik

Gönderilen 400 anketten 385'i geri dönmüş olup geri dönüş oranı % 96'dır. 25 tanesi örnekleme uymadığı, 12 tanesi verilerinin % 10'undan fazlası eksik, 2 tanesi ise tüm ölçekler çerçevesinde standart sapması 0,50'nin altında olduğu için analize girmemiştir. Toplamda 346 anket kullanılmıştır. 4 tane değişken metrik olarak ölçüldüğünden eksik veriler ortalama ile 76 değişken sıralı ölçekle ölçüldüğünden medyanla doldurulmuştur. Örgütsel bağlılıkta yer alan 4 ifade ters kodlanmıştır.

Çalışmanın verilerinde 'yaygın yöntem önyargısı'nın (Podsakoff, MacKenzie, Lee, & Podsakoff vd., 2003) varlığının tespiti için tüm ölçeklerin birlikte Harman'ın tek faktörlü AFA (KMO=0,895 ve Bartlett test 0,001 düzeyinde anlamlı) sonucunda açıklama gücü % 26,217 çıkmış, bu oranın % 50'nin çok altında olduğu görülmüş ve ölçeklerin tek faktörde toplanmadığı sonucuna varılmıştır.

BULGULAR

Tanımlayıcı İstatistikler

Tablo 1'den görüldüğü üzere, cevaplayıcıların yarısının devlette (% 50,9), İskenderun bölgesinde (% 51,4) çalıştıkları, yine yarısının mesleklerinin hemşire (% 52,3), çoğunun Kadın (% 80,5) ve yarısından biraz fazlasının evli (%61,8), eğitim düzeyi açısından lise ve altı (% 31,2), önlisans (%30,1) ve lisans (%36,4) düzeyi şeklinde nerdeyse eşit dağıldığı görülmektedir. Yaş ortalamasına bakıldığında çalışanların ortalamasının 30,74 (standart sapma 7,46) olduğu bulunmuştur. Çalışma süreleri açısından kurumda ortalama 5,5, meslekte ise 8 yıldır.

Faktör Geçerliliği ve Güvenirliliği

Çalışmanın temel amacı ölçek sınaması olduğundan dolayı ölçeklerin birlikte yapısal geçerliliği için AFA ve DFA yapılmıştır. Yapısal geçerlilik için tüm ölçekler tek bir havuzda AFA'ya tabi tutulmuş ve bunun sonucunda (KMO=0,895 ve Bartlett test 0,001 düzeyinde anlamlı) ifadeler açıklama gücü 64,045 olan 11 faktörde toplanmıştır. Faktör yükü 0,40'nin altında ve/veya tek faktörde ve/veya farklı bir faktöre de yükleme yapan toplam 21 ifade analizden çıkarılıp yeniden analiz (KMO=0,852 ve Bartlett test 0,001 düzeyinde anlamlı) yapıldığında her biri 0,574 ile 0,886 arasında değişen faktör yüküne sahip ifadeler 7 faktörde toplandığı görülmüştür (açıklama gücü % 66,935).

AFA'da kabul edilen (Tablo 2) ifade faktörler üzerinden birincil DFA yapılmış örgüt fedakârlıktan bir, çevreye uyumdan iki ve işten ayrılma niyetinden bir ifadenin faktör yükleri düşük olması, farklı bir faktörle de ilişkili olması ve ayrıca DFA'nın uyum değerlerini düşürdüğü için çıkarılmıştır. Ayrıca analiz sonucunda programın önerdiği değişim indislerine bakılarak ifadelerin hata terimleri arasında dört adet kovaryans (cf_je5 - cf_je6; os_je5 - os_je6; os_je6 - os_je0; os_je9 - os_je11) çizilmiştir. Yeniden yapılan DFA sonucunda, Hair vd.'nin (2006: 753) belirttikleri iyi uyum istatistikleri üretmiştir: (χ^2 (CMIN)= 419,891, $df=227$, χ^2 (CMIN)/ $df= 1,850$ ($p=,000$), GFI=0,911, CFI=0,948, RMSEA=0,50 (PLOSE=0,523, SRMR=0,607).

Tablo 1: Demografik Bilgiler (n=346)

Hastane (%)		Cinsiyet (%)		Eğitim Düzeyi (%)			
Devlet	Özel	Kadın	Erkek	Lise ve altı	Ön lisans	Lisans	Lisansüstü
176 (50,9)	170 (49,1)	279 (80,5)	67 (19,4)	108 (31,2)	104 (30,1)	126 (36,4)	8 (2,3)
Böge (%)		Meslek (%)		Medeni Durum (%)		Yaş	
Antakya	İskenderun	Hemşire	Memur	Evli	Bekar	Ort. (ss): 30,74 (7,46)	
168 (48,6)	178 (51,4)	165 (47,7)	181 (52,3)	214 (61,8)	132 (38,2)	Min.-Maks.: 18 - 58	
Çalışma Süresi (ay)		Pozisyonda		Kurumda		Meslekte	
Ort. (ss)		69,04 (69,57)		65,01 (67,89)		98,21 (85,39)	
Min.-Maks.		1 - 396		1 - 456		1 - 456	

Birincil düzeyde bulunan sonuçlar üzerinden ikincil düzeye geçilmiş bu amaçla örgüt fedakârlığı, örgütle uyum ve çevreyle uyum faktörleri örtük değişken olarak işe gömülü olmaya ve duygusal bağlılık, devam bağlılığı ve normatif bağlılık ise örgütsel bağlılık yoluyla toplanabilirlik özelliğine test edilmiştir. İkincil düzey analiz sonucu iyi uyum istatistikleri üretmiş olsa da ($\chi^2(\text{CMIN})= 489,613$, $df=239$, $\chi^2(\text{CMIN})/df= 2,049$ ($p=,000$), $\text{GFI}=0,895$, $\text{CFI}=0,933$, $\text{RMSEA}=0,55$ ($\text{PLOSE}=0,111$, $\text{SRMR}=0,733$) “kovaryans matrisi pozitif tanımlanmamış” hatası üretmiştir. Bu nedenle işe gömülü olmanın boyutları Kabul edilen örgüt fedakârlığı, örgütle uyum, çevreye fedakârlık ve çevreyle uyumun bir örtük değişkene bağı kaldırılarak yeniden yapılan analiz sonucunda program hata mesajı vermeyerek iyi uyum istatistikleri üretmiştir ($\chi^2(\text{CMIN})= 466,058$, $df=235$, $\chi^2(\text{CMIN})/df= 1,983$ ($p=,000$), $\text{GFI}=0,901$, $\text{CFI}=0,938$, $\text{RMSEA}=0,053$ ($\text{PLOSE}=0,211$, $\text{SRMR}=0,697$).

İkincil düzey analiz onucunda üretilen faktör yükleri üzerinden yapılan analizde hesaplanan AVE değerleri biri haricinde 0,50'nin üzerinde değerleri vermiştir (Tablo 2). Çevreye uyumun AVE değeri 0,489 olup CR değeri 0,80'ne yakın olması ve güvenilirliği yüksek olmasından dolayı bu boyutun ifadelerin yapıyı açıkladığı yorumu yapılmıştır. CR ve Cronbach alpha değerleri tüm boyutlar için 0,70'in üzerinde olup boyutların güvenilir olduğu sonucuna varılmıştır (Tablo 2).

Örgütsel bağlılık ikinci düzey DFA ürettiğinden ikinci düzeydeki AVE ve CR değerlerine de bakılmıştır. Duygusal bağlılık ($\beta=0,502$), devam bağlılığı ($\beta=0,310$) ve normatif bağlılığın ($\beta=0,718$) örtük değişken olarak kabul edilen örgütsel bağlılığı açıklayıp açıklamadığı (yapısal geçerlilik) için bulunan AVE değeri 0,289 ve CR değeri 0,523 son derece düşük bulunmuş ve bu nedenle bu boyutların tek bir örtük değişkene bağlanılamayacağı karar verilmiştir. Bu nedenle ileri analiz birinci düzey DFA üzerinden yapılmıştır.

Tablo 3'te görüldüğü gibi değişkenler arasında bazı anlamlı ilişkiler bulunmuştur. Bu ilişkilere bakıldığında işten ayrılman niyetinin tüm ölçeklerle olumsuz ilişki olduğu görülmektedir. Örgüte fedakâr, çevreye uyum ve örgüye uyumun örgütsel bağlılık boyutlarıyla olumlu ilişkide olduğu görülmektedir. Bu ilişkilerin varlığı hem ölçeklerin birbirine benzeştiğini hem de yüksek ilişki olmamasından ötürü birbirlerinden ayrıştığını göstermekte bu da etki analizlerine geçilebileceğini göstermektedir.

Tablo 2: Ölçeklerin EFA ve DFA Analizleri Sonucu Güvenirlik ve Geçerlilikleri

Ölçekler	Faktörler/Maddeler	Faktör Yükleri		AVE	CR	Alpha
		AFA	DFA			
Örgütsel Bağlılık	<i>Duygusal Bağlılık (acs)</i>	8,29				
	acs1	na	na			
	acs2	na	na			
	acs3	0,804	0,807	0,640	0,842	0,838
	acs4	0,864	0,855			
	acs5	0,794	0,733			
	acs6	na	na			
	<i>Devam Bağlılığı (ccs)</i>	7,61				
	ccs1	na	-			
	ccs2	0,866	0,788			
	ccs3	0,886	0,890	0,561	0,786	0,759
	ccs4	0,631	0,519			
	ccs5	na	-			
	ccs6	na	-			
	<i>Normatif Bağlılık (ncs)</i>	10,31				
	ncs1	na	-			
	ncs2	na	-			
	ncs3	0,669	0,627	0,569	0,840	0,835
ncs4	0,746	0,788				
ncs5	0,774	0,741				
ncs6	0,799	0,844				
İşe Gömülü Olma	<i>Örgüte Fedakarlık (osfe)</i>	12,77				
	os_je1	na	-			
	os_je2	na	-			
	os_je5	0,641	0,822			
	os_je6	0,691	0,779	0,529	0,847	0,834
	os_je7	na	-			
	os_je8	0,576	0,648			
	os_je9	0,749	0,755			
	os_je10	0,806	Φ			
	os_je11	0,855	0,611			
	<i>Örgüte Uyum (ofje)</i>	6,18				
	of_je1	na	-			
	of_je6	na	-			
	of_je7	0,854	0,894			
	of_je8	0,811	0,657	0,615	0,758	0,729
	of_je9	na	-			
	of_je10	na	-			
	of_je11	na	-			
of_je12	na	-				
<i>Çevreye Fedakarlık (csje)</i>	na					
cs_je1	na	-	na	na	na	
cs_je4	na	-				
cs_je5	na	-				
<i>Çevreyle Uyum (cfje)</i>	11,08					
cf_je1	0,694	0,843				
cf_je2	0,749	0,820				
cf_je3	0,626	Φ	0,489	0,784	0,795	
cf_je5	0,728	0,561				
cf_je6	0,688	0,503				
cf_je7	0,574	Φ				
İşten Ayrılma Niyeti	<i>İşten Ayrılma Niyeti (turn)</i>	10,71				
	turn1	0,69	φ	0,735	0,892	0,886
	turn2	0,88	0,937			
	turn3	0,86	0,868			
	turn4	0,72	0,757			

Not: AFA= Açımlayıcı Faktör Analizi; Açımlayıcı Yöntem= Temel Bileşenler Analizi; Rotasyon Yöntemi= Kaiser Normalizasyonlu Varimax; Kaiser-Meyer-Olkin=0,852; Barlett's=4712,680_(df=378) (p<0,0001); Toplam Açıklana Varyans =66,935. na=AFA'daki 0, 40 altında faktör yüküne sahip olduğunu, φ ise faktör yüklerinin düşük veya hata terimlerinin başka bir faktörle yüksek ilişkili olması nedeniyle analizden çıkarıldığını göstermektedir. DFA'daki tüm yollar p<.0001 seviyesinde anlamlıdır.

Tablo 3: Ölçeklerin Korelasyonları

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1.Pozisy onda ÇS.										
2.Kurumda ÇS.	,506**									
3. Meslekte ÇS.	,703**	,698**								
4.Yaş	,587**	,577**	,806**							
5.Duygusal bağ.	-,063	,005	-,074	-,033						
6.Devam bağ.	,130*	,158**	,167**	,211**	,108*					
7.Normatif bağ.	-,091	,116*	-,057	-,011	,297**	,309**				
8.Örgüte fedakâr	-,116*	-,051	-,139**	-,121*	,286**	,182**	,544**			
9.Çevreye uyum	,031	,157**	-,017	-,020	,222**	,211**	,354**	,338**		
10.örgüte uyum	,083	,122*	,137*	,143**	,076	,223**	,199**	,091	,307**	
11.İşten ayrılma	,010	-,138*	-,047	-,009	-,490**	-,238**	-,406**	-,359**	-,346**	-,128*

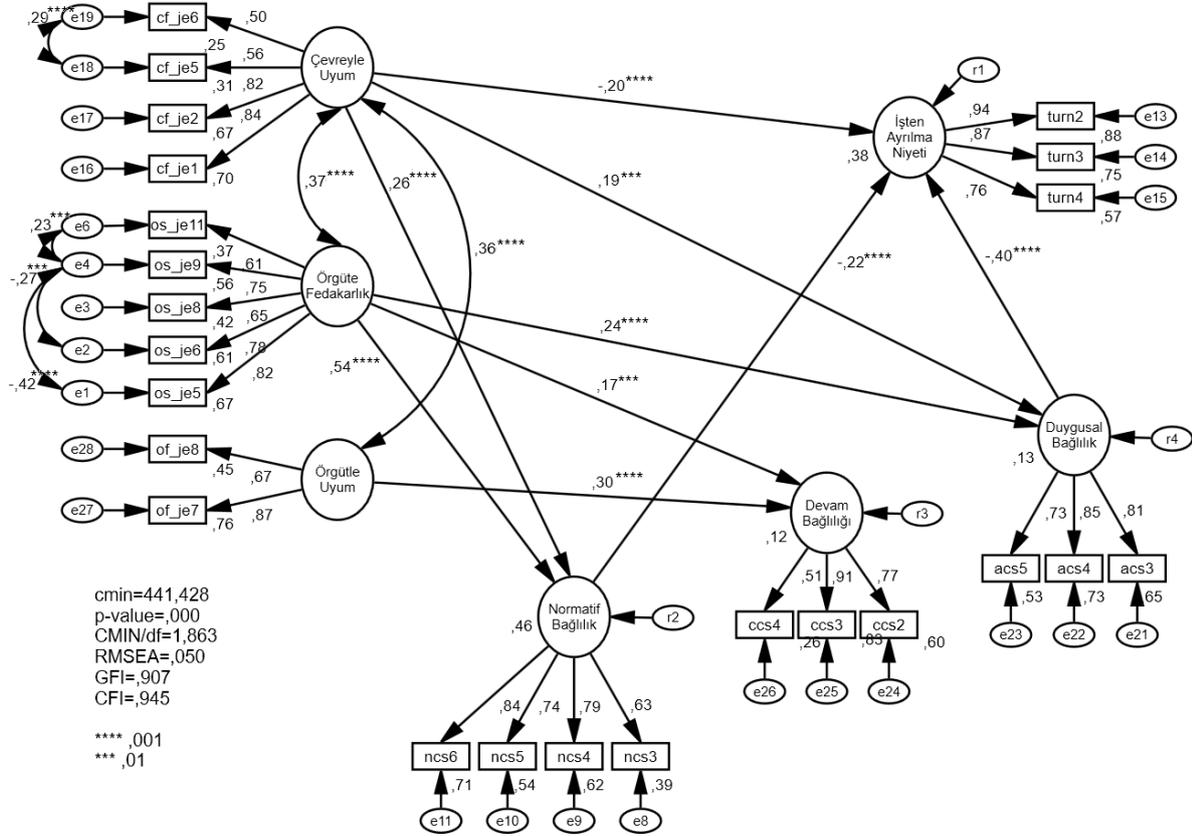
Not: ** p<0,01 ve * p<0,05

Diğer Kavramlarla Olan Teorik (Model) Geçerliliği

İşe gömülü olmanın üç boyutunun (örgüt fedakârlığı, örgütle uyum ve çevreyle uyum) örgütsel bağlılık boyutlarına (duygusal, devamlı ve normatif) ve işten ayrılma niyetine etkisi ve ayrıca örgütsel bağlılık boyutlarının işten ayrılma niyetine olan etkisi modeli çizilen yapısal eşitlik modeli çerçevesinde teorik geçerlilik sınanmaya çalışılmıştır. Model iyi uyum değerleri üretmekle birlikte ($\chi^2(\text{CMIN})=430,459$, $df=230$, $\chi^2(\text{CMIN})/df= 1,872$ ($p=,000$), $GFI=0,908$, $CFI=0,946$, $RMSEA=0,050$ ($PLOSE=0,467$, $SRMR=0,641$) örgüt fedakârlığı ile örgütle uyum arasındaki kovaryans ile örgütle uyumdan normatif ve duygusal bağlılık ve de işten ayrılma niyetine, çevre uyumundan devam bağlılığına; devam bağlılığından işten ayrılma niyetine olan yollar anlamsız olduğundan modelden silinmiştir.

Yeniden yapılan analiz sonucunda model iyi uyum değerleri üretmiştir ($\chi^2(\text{CMIN})= 441,428$, $df=237$, $\chi^2(\text{CMIN})/df= 1,863$ ($p=,000$), $GFI=0,907$, $CFI=0,945$, $RMSEA=0,050$ ($PLOSE=0,490$, $SRMR=0,721$). Bu sonuca göre örgüte fedakarlık normatif bağlılığa ($\beta=0,535$; $p<0,001$); duygusal bağlılığa ($\beta=0,239$; $p<0,001$) ve devam bağlılığına ($\beta=0,168$; $p<0,001$) olumlu bir şekilde etkilediği ama işten ayrılma niyetine etkisinin anlamlı olmadığı görülmektedir (Şekil 1). Diğer yandan çevreyle uyumun ise normatif bağlılığına ($\beta=0,223$; $p<0,001$); duygusal bağlılığına ($\beta=0,206$; $p<0,001$) olumlu etki ederken ve işten ayrılma niyetine ($\beta= - 0,240$; $p<0,001$) olumsuz etkilemektedir. Örgütle uyumun ise yalnızca devam bağlılığına ($\beta=0,353$; $p<0,001$) olumlu etkilemektedir. Diğer yandan normatif bağlılığı ($\beta= - 0,313$; $p<0,001$) ile duygusal bağlılık ($\beta= - 0,462$; $p<0,001$) işten ayrılma niyetine olumsuz şekilde etkilemektedir.

Şekil 1: Teorik Model Geçerlilik Sonucu

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Mitchell vd.'nin (2001b) altı boyutlu ve 40 maddelik işe gömülü olma ölçeğinin aralıklı ölçekle oluşturulmuş olan dört boyut ve 26 madde üzerinde yapılan yapısal geçerlilik ve güvenilirlik analizi sonucu dört boyuttan yalnızca üç boyutu anlamlı çıkmıştır. Teoride belirtilen ilişkili diğer iki kavram olan örgütsel bağlılık ve işten ayrılma niyeti ile birlikte yapılan EFA ve DFA sonucu bu üç boyutun birlikte bir üst boyutta toplanmadığı görülmüştür. Diğer kavramlarla birlikte yapılan yapısal eşitlik modelinde çevreyle uyumun en fazla sayıda etkili olduğu (normatif, duygusal ve işten ayrılma niyetine) bulunmuştur. Örgüte fedakârlık ise örgütsel bağlılığın tüm boyutlarına, örgüte uyumun ise yalnızca devam bağımlılığına etkili olduğu görülmüştür.

Bu sonucun Mitchell vd.'nin (2001b) teorisine uymasının sebepleri şu şekilde açıklanabilir. Birincisi bu çalışma Türkiye ve de belli bir bölge özelinde yapılmıştır ve ayrıca yalnızca sağlık sektöründe iki meslek (hemşire ve memurlar) kıstas alınmıştır. Dolayısıyla ölçek, Türk kültürü ve sağlık sektörünün ilgili mesleklerine göre farklılık gösterebilmektedir. Diğer yandan Mitchell vd.'nin (2001b) ele aldığı diğer 14 maddenin çalışmaya dahil edilmemiş olması bu sonucu çıkarmış olabilir. Ayrıca Mitchell vd.'nin (2001b) çalışması bu kavramla yapılan ilk ölçek denemesi olup daha sonra Lee vd. (2004), Holtom vd. (2006a), Felps vd. (2009), Crossley vd. (2007) gibi yazarlar bu ölçeğin daha doğru sonuçlar vermesi ve küçültülmesine yönelik katkılarda bulunmuşlardır. Dolayısıyla belirtilen bu ölçeklerin de Türk kültürüne uygun olup olmadığına yönelik sınımanın yapılması ve hatta yepyeni ölçek geliştirilmesi yeni yapılacak çalışmalar için önerilebilir.

KAYNAKLAR

- Akgunduz, Y. & Cin, F. M. (2015). Job embeddedness as a moderator of the effect of manager trust and distributive justice on turnover intentions, *Anatolia*, 26(4), 549-562. doi: 10.1080/13032917.2015.1020504
- Balcı, A. (2001). *Sosyal Bilimlerde Araştırma* 3. Baskı. Ankara: Pegem Yayınevi.
- Birsel, M.; Börü, D.; İslamoğlu, G. & Yurtkoru, S. S. (2012). Job embeddedness in relation with different socio demographic characteristics, *Öneri*, 10(37), 51-61.
- Brislin R. W., Lonner, W. J. & Thorndike, R. M. (1973). *Cross-cultural research methods*. New York, USA: John Wiley and Sons.
- Crossley, C. D., Bennett, R. J., Jex, S. M., & Burnfield, J. L. (2007). Development of a global measure of job embeddedness and integration into a traditional model of voluntary turnover. *Journal of Applied Psychology*, 92, 1031-1042. doi.org/10.1037/0021-9010.92.4.1031
- Felps, W., Mitchell, T. R., Hekman, D. R., Lee, T. W., Holtom, B.C., & Harman, W. S. (2009). Turnover contagion: How coworkers' job embeddedness and job search behaviors influence quitting. *Academy of Management Journal*, 52(3), 545-561. Retrieved from <http://aom.org/AMJ/>
- Hair, J. F., Jr., Black, W. C., Babin, B. J., Anderson, R. E., & Tatham, R. L. 2006. *Multivariate data analysis* (6th Ed.). New Jersey: Pearson Prentice Hall.
- Holtom, B. C., Mitchell, T. R., Lee, T. W., & Tidd, S. (2006a). Less is more: validation of a short form of the job embeddedness measure and theoretical extensions, *Paper presented at the annual meeting of the Academy of Management*, Atlanta, G.A., USA.
- Holtom, B. C., Mitchell, T. R.; Lee, T. W. (2006b). Increasing human and social capital by applying job embeddedness theory. *Organizational Dynamics*, 35(4), 316-331.
- Jackson, S. E. & Turner, J. A. (1987). Correlates of burnout among public service lawyers. *Journal of Occupational Behavior*, 8(4), 339-350.
- Kanten, P., Kanten, S. & Gurlek, M. (2015), The effects of organizational structures and learning organization on job embeddedness and individual adaptive performance, *Procedia Economics and Finance*, 23, 1358-1366, *2nd Global Conference on Business, Economics, Management and Tourism*, 30-31 October 2014, Prague, Czech Republic.
- Karavardar, G. (2014), Perceived organizational support, psychological empowerment, organizational citizenship behavior, job performance and job embeddedness: A research on the fast food industry in Istanbul, Turkey, *International Journal of Business and Management*, 9(4), 131-139. doi: 10.5539/ijbm.v9n4p131
- Lee, T. W.; Sablinski, C. J.; Burton, J. P.; Holtom, B. C. (2004). The effects of job embeddedness on organizational citizenship, job performance, volitional absences, and voluntary turnover, *Academy of Management Journal*, 47(5), 711-722.
- Meyer, J. P., Allen, N. J. ve Smith, C. A. (1993). Commitment to organizations and occupations: extension and test of a three-component model. *Journal of Applied Psychology*, 78, 538-551.
- Mitchell, T. R. & Thomas, W. L. (2001), The unfolding model of voluntary turnover and job embeddedness: Foundations for a comprehensive theory of attachment, *Research in Organizational Behavior*, 23, 189-246.
- Mitchell, T. R., Holtom, B. C., & Lee, T. W. (2001). How to keep your best employees: The development of an effective retention policy. *Academy of Management Executive*, 15(4), 96-108. Retrieved from <http://www.jstor.org/action/showPublication?journalCode=acadmanaexe2>
- Mitchell, T. R.; Holtom, B. C.; Lee, T. W.; Sablinski, C. J. & Erez, M. (2001b). Why people stay: using job embeddedness to predict voluntary turnover, *Academy of Management Journal*, 44(6), 1102-1121. Retrieved from <http://aom.org/amj/>
- Ng, T. W. H., & Feldman, D. C. (2007). Organizational embeddedness and occupational embeddedness across career stages, *Journal of Vocational Behavior*, 70, 336-351.
- Özçelik, G. & Cencki, T. (2014). Moderating effects of job embeddedness on the relationship between paternalistic leadership and in-role job performance, *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 150, 872-880, *10th International Strategic Management Conference*, doi: 10.1016/j.sbspro.2014.09.09
- Podsakoff, P.M., MacKenzie, S.B., Lee, J. & Podsakoff, N. P. (2003). Common method bias in behavioral research: A critical review of the literature and recommended remedies. *Journal of Applied Psychology*, 88, 879-903.
- Toker, B. & Çelik, S. (2014). Job embeddedness in hospitality industry: An empirical study in Alanya. 03 June 2014, *10th International Academic Conference*, Vienna, <http://proceedings.iises.net/index.php?action=proceedingsIndexConference&id=2&page=1>

Aile Şirketlerinde Halef Yöneticilerde Kültürel Liderlik Yaklaşımı: Güney Marmara Bölgesinden Üç Aile Şirketinin Analizi

Dr. Selva Staub, Bandırma Onyediy Eylül University

sstaub@bandirma.edu.tr

ABSTRACT

Bu çalışmanın amacı, aile işletmelerindeki haleflerin gelişimini ve firmanın liderliğine yaklaşımını daha iyi anlamaktır. Ailenin sahip olduğu işletmelerin sürdürülebilir kalkınmasının önündeki en büyük engellerden biri de liderliğin entegrasyonudur. Bu çalışma, haleflerin aile işletmesine katılma nedenleri olarak, takipçilerden liderlere haleflerin gelişimi, kurucular ve halefler arasındaki farklılıklar ile haleflerin liderlik nitelikleri incelenecektir. Niteliksel mülakat tekniği kullanılarak örnek olay çalışması yaklaşımı izlenmiştir. Lojistik sektöründeki üç aile işletmesi ayrıntılı olarak anlatılmaktadır. Haleflerin aile işine girme nedenleri arasında beklenti, kolaylık ve fırsat bulunmaktadır. Halefler, organizasyonun öğrencisi, alt düzey yöneticisi, üst düzey yönetici ve nihayet sahibi aşamaları boyunca ilerlemektedirler. Kurucular ve halefler arasındaki dört farklı nokta belirlendi; çevresel faktörlerden oluşan kaygılar, şirket değişiklikleri, girişimci faaliyetler ve iş riski yaklaşımı. Halefler için önemli liderlik nitelikleri, "birinci el" teknik bilgiye duyulan ihtiyaç ve hizmetkâr liderliğin önemidir. Çalışma, bir sonraki neslin iş dünyasına katılmasını teşvik eden iki öneriyi, haleflerin gelişimini ele alan iki öneriyi, halefler ve kurucular arasındaki farklılıklara ilişkin iki öneriyi ve haleflerin önderlik niteliklerini ele alan iki öneriyi ön plana çıkarmıştır.

Anahtar kelimeler: Aile İşletmeleri, Hizmetkâr Lidelik, Sürdürülebilirlik, Halef, Kurucu.

Cultural Leadership Approach of Successor in Family Owned Businesses: Analysis of Three Family Businesses in Southern Marmara Region

ABSTRACT

The purpose of this study is to better understand the development of successors in the family business and their approach to the leadership of the firm. As one of the major hurdle to sustainable development in family owned businesses is the integration of leadership. This study examines the reasons successors join the family business, the development of successors from follower to leader, differences between founders and successors, and the leadership qualities of successors. A case study approach is followed, using qualitative interviews technique. Three logistic sector family businesses are described in detail. Reasons for successors to enter the family business include expectation, convenience, and opportunity. Successors move through the stages of student of the organization, low-level manager, top manager, and finally owner. Four areas of differences between founders and successors identified; business environment concerns, company changes, and two internal differences regarding entrepreneurial activity and business risk approach. Important leadership qualities for successors include the need for "hands-on" technical knowledge, and the relevance of servant leadership. The study offers two propositions that deal with encouraging the next generation to join the business, two propositions that address the development of successors, two propositions regarding the differences between successors and founders, and two propositions that deal with the leadership qualities of successors.

Keywords: Family Owned Business, Servant Leadership, Sustainability, Successor, Founder.

LİDERLİK VE AİLE İŞLETMELERİ

Antik çağlardan beri insanlığın ilgisini çeken liderlik, akademisyenler tarafından yıllardır bilimsel araştırmalara konu edilmektedir. Başlangıçta, liderlik başkalarından ayrılan özellik veya özelliklerin bileşimine göre incelenmiştir. Birçok çalışma, fiziksel özellikler, yetenekler ve kişilik özellikleri ile liderlik arasında bir bağ bulmaya çalışmıştır (Day, vd., 2013). Kesin sonuçlar alamayan araştırmacılar, daha sonra stil veya davranışsal yaklaşıma yönelmişlerdir. Bu noktada en bilinen çalışma olan Ohio State çalışmaları, ehemmiyet ve kuruluş biçimi kavramlarını üretmiş ve bu da durumsallık yaklaşımına bir geçiş sağlamıştır (Gregoire, vd. 2014). Ohio State çalışmalarının devamında Fiedler ve diğerleri, durum değişkenlerinin lider kişilik ve davranışla etkileşimde bulunduğunu ispat etmişlerdir (Chemers, 2014). Araştırmacılar, otuz yıldan uzun bir süre liderlik konusundaki durumsallık yaklaşımını geliştirdikten sonra, karizmatik, dönüştürücü ve hizmetkâr liderliği içeren yeni yaklaşımlara odaklanmaya başlamışlardır. Bu yaklaşımlarda, akademisyenler olağanüstü sonuçlar elde eden organizasyonların liderlerinin gelecek vizyonlarından etkilenen yüksek motivasyonlu çalışanlardan oluştuğu üzerinde odaklanmıştır.

Özetle, literatür araştırmaları liderlik çalışmalarının dört temel yaklaşımdan oluştuğunu göstermektedir; karakteristik özellikler yaklaşımı, davranışsal özellikler yaklaşımı, durumsallık yaklaşımı, ve yeni yönetsel yaklaşımlar (Bryman, 1996) ki bunların hepsi aile işletmeleri için de geçerlidir. Bu çalışma, bu yaklaşımlar doğrultusunda aile işletmelerinde liderlik çalışmalarını teşvik etmeye ve uygulanabilirliğini vurgulamaya çalışmaktadır.

Literatür taraması, dört liderlik yaklaşımının da aile işletmeciliği çalışmalarına uygulanabileceğini ortaya koyarken, ilk aile işletmeciliği çalışmaları da karakteristik özellikler yaklaşımına daha paraleldir. Örneğin, karakteristik özellikler üzerine yapılan çalışmalardan McClelland'in(1975) birey olarak girişimciler üzerine olan araştırması girişimcilerin başarıya çok ihtiyaç duyan kişiler olduğunu vurgular. Özellikle ilk nesil girişimciler bu kategoride yer almaktadır. Uzun yıllar boyunca, aile işletmeleri araştırmacıları kurucu veya görevdeki nesil liderine ve onların karakteristik özelliklerine odaklanmışlardır (Ward, 1987). Literatür davranışsal ve durumsallık yaklaşımlarında da aynı şekilde kurucu veya görevdeki nesil liderine odaklanıldığı yönündedir. Liderlik mirası sürecinde, başlangıç yapısı ile düşünce ve davranışsal yapılar etkin olmaktadır. Bu noktada durumsallık yaklaşımı özellikle intikalin başarılı olmasındaki problemlerle oldukça ilişkili bir yaklaşımdır. Her ne kadar liderlik teorileri ile aile işletmelerinin incelenmesi halen daha açık bir alan olsa da yeni yaklaşımlara açık olduğu ve daha çok irdelenmesi gereken bir dal olduğu da kesindir (Yurttadur ve Çakmak, 2015) .

Bu alan, liderlik çalışmaları açısından şu anda en çok ilgi gören alandır ve özellikle aile işletmesi ile bağlantılı olarak keşfedilmemiş pek çok yön vardır. Literatür taramasına bakıldığında, halef (işletmede kurucudan sonraki nesil)'in perspektifinden bakılarak yeni liderlik yaklaşımlarına göre araştırmalar yapmaya ihtiyaç olduğu görülmektedir. Uzun yıllardır, insanların liderlik konusuyla büyülenmiş olmasına(Davis & Luthans, 1979), popüler basının, örgütsel ortamlarda liderliğin gücünü ve önemini öne sürerek, anekdot kanıtlarıyla doldurmasına (Maxwell, 1998; Kaltman, 2000; Peters & Waterman, 1981) rağmen günümüzde halen daha liderlik çalışmaları tüm hızıyla devam etmektedir. Birçok araştırmacı liderliği çeşitli terimlerle tanımlamış olsa da, aşağıdaki tanım kanaatimizce en zarif olanıdır: Liderlik, örgütlenmiş bir grubun hedef belirleme ve hedefi başarıya götürmeye yönelik çabalarını etkileme sürecidir (Stogdill, 1950). Liderliğin önemli unsurları etkileme, hedef ve gruptur. Jago (1982) liderliği hem bir süreç hem de bir mülk olarak görür. Liderlik süreci, bireyleri gönüllü olarak grup hedeflerine ulaştırmaya yönlendirmektir. Liderliğin mülkiyeti, insanları bu tür amaçlar doğrultusunda etkilemek için gerekli olan nitelik veya özelliklere sahip yapmaktır. Dahası, liderlik müdür, yönetici veya amir gibi başlıklarda zımni değildir (Larsson, vd., 2017).

Aile işletmeleri akademik olarak 1988'de, Family Business Review'ın özel bir sayı yayınlamasıyla ciddi biçimde yeni bir alan olarak literatüre girmeye başlamıştır. Yapılan çalışmaların ilk safhasında, aile işletmelerinin ile aile işletmesi olmayan işletmelerin temel hedeflerinin farklı oldukları bulunmuştur. Akademisyenler hala aile işletmelerini neyin oluşturduğunu doğru bir şekilde tanımlamak için mücadele etmekle birlikte, ilerleme kaydedilmekte ve üzerinde anlaşmaya varılan önemli boyutlar oluşmaya başlamaktadır. En çok aile işletmelerini tanımlama, sınıflandırma ve çalışmalarını açıklama üzerine modeller oluşturma konusunda ilerleme kaydedilmiştir. Bu konuda araştırmaları ile tanınan, Schumpeter, Druker gibi araştırmacılar aile işletmeleri için bir edebiyat oluşturmuş ve daha sonra gelen araştırmacılar bunları geliştirmiştir.

Aile işletmelerini tanımlamak için iki tamamlayıcı yaklaşım mevcuttur (Tsang, 2002). Yapısal Temelli Yaklaşım, firma sahipliği ve yönetiminde aile katılımına bakar. Niyet Temelli Yaklaşım, yönetimin aile katılımını korumak ya da artırmak için niyetini inceler. Chrisman, Chua, & Litz (2003) aile işletmeleri tanımında şu noktaların önemini vurgulamaktadır;

- (1) Aile kontrolünü sürdürme isteği
- (2) Aile katılımından kaynaklanan benzersiz ve sinerjik kaynaklarda artış
- (3) Transgenerasyona dayalı değer yaratmada ailenin oluşturduğu vizyon
- (4) Vizyonun takibi

Aile işletmeleri literatürü henüz kesin bir tanım üzerinde hem fikir değildir. Literatür taramaları sonucunda, Sharma, Chrisman, ve Chua (2003) aile işletmeleri için 34 farklı tanım bulmuştur. 2003'dan bu yana da bir o kadar farklı tanımla karşılaşılmaktadır. Ancak, bu tanımların ortak noktası olarak aile işletmelerinin, işi kuran üzerinden yapılan tanımlarıdır (Neubauer ve Lank, 2016). Bir iş fikrinin hayal edilmesi ve bu hayali gerçeğe dönüştürmek için çalışılıp sonucunda bir sonraki nesillere devredilme eylemine aile işletmesi olarak bakılır. Bu nedenle bu çalışmada aile işletmesi, mülkiyetin ve yönetsel kontrolün bir aile bünyesinin altında olması ve gelecek nesillere aktarabilme becerisine sahip olması olarak tanımlanacaktır.

Aile işletmeleri araştırmaları sadece bu alanda çalışan bilim adamları tarafından değil, diğer araştırmacılar tarafından da fark edilmeye başlarken, özellikle girişimciliğin daha geniş alanlara mal olduğu *Journal of Business Venturing* (2003) ve *Entrepreneurship Theory and Practice* (2004) gibi akademik dergilerin aile işletmelerine yönelik özel sayılar çıkarması ile iyice ön plana çıkmıştır. Araştırmaların büyük çoğunluğu aile işletmelerinin devam sürecini ana araştırma konusu olarak almıştır. Literatür, intikal sürecinden çok halefler üzerinde daha fazla araştırma yapıldığını ortaya koymaktadır (Ward, 1987; Handler, 1994) Bu çalışmalardan biri olan intikalin önemine vurgu yapan Ward (1987)'in aile işletmelerini, intikalini başarı ile tamamlamadığı yönünde bulgulara rastlamıştır. Aile işletmelerinin %70'nin (Lansberg, 1988; Handler, 1994; Mokhber, 2017) ilk intikal aşamasını geçememeleri göz önüne alınırsa bu çok doğru bir yaklaşımdır. Bu ekonomiye büyük bir verimlilik kaybı anlamına gelmektedir.

Aile işletmeleri literatürü intikalin önemini vurgularken, liderlik literatürü işletmelerin devamında ve sürdürülebilirliğinde liderliğin önemini vurgulamaktadır. Bu iki araştırma modelini bir araya getirmek, oluşan boşluğu kapatacağı gibi, aile işletmeleri literatürüne büyük fayda sağlayacaktır ve her iki çalışma alanındaki anlayışımızı geliştirecektir. Schumpeter (1934), girişimcilerin çocuklarının, çoğu kez, atalarının iş anlayışını miras almadıklarına ve daha sonra aile işletmelerini uygun olmayan yönetimleriyle yok edeceğine vurgu yapar. Bu açıdan bakıldığında, aile işletmelerinin hayatta kalma ihtimali yok gibi görünüyor (Dyer, 2003). Özetle, literatür genellikle aile firmasını geçmiş dönemlere bir geri atlama olarak tasvir etmiştir (Hoy & Verser, 1994). Bu nedenle, özellikle yeni yönetim tekniklerinden hizmetkâr liderliğin ışığında aile işletmelerinde intikalin araştırılması gerekmektedir.

Nispeten daha genç olan aile işletmeleri çalışmaları, liderlik araştırmalarında biriken bulgulardan yararlanabilir. Yapılan çalışmaların pek çoğu, aile işletmeciliği araştırmalarında egemen konunun liderliğin devamı olduğuna dikkat çekmektedir (Dyer & Sanchez, 1998). Aile işletmeleri paradigması içindeki araştırmacılar, ana akım liderlik araştırmalarından bağımsız, liderliğin devamı ile ilgili olarak kendi tanımlarını geliştirdiler. İki akım incelendiğinde aralarında önemli bazı benzerlikler olduğu ise kaçınılmazdır. Literatüre bakıldığında ister liderlik çalışmaları olsun, ister aile işletmeleri çalışmaları olsun, beş ayrı kategoriden konunun ele alındığı görölmektedir (Handler, 1994; Le Breton-Miller, Miller, & Steier, 2004; Dugan, 2017):

1. Bir süreç olarak intikal, görevdeki neslin perspektif ve nitelikleri
2. Bir süreç olarak devralma, görevdeki neslin perspektif ve nitelikleri
3. Intikal alan neslin perspektif ve nitelikleri
4. Başarılı intikalın karakteristik özellikleri
5. İntikalın başarısızlık sebepleri

Bu çalışma intikal aşamasına bu beş açıdan bakmıştır ve mevcut çalışmalara dayanarak, karizmatik veya dönüşümcü liderlik ve hizmetkâr liderlik de dâhil olmak üzere, aile işletmelerinde halefler arasında kendini gösteren farklı liderlik türleri gözlemlenmeye çalışılmıştır.

METHODOLOGY

Bu çalışma, aile şirketi literatürüne iki katkıda bulunmaktadır. Birincisi, liderlik teorisi çalışmalarını aile işletmesi bağlamına dâhil ediyor olmasıdır. İkincisi, sonraki nesillerin liderlik tarzının gözardı edilmesi, kurucunun liderlik tarzına odaklanarak oluşturulan aile işletmesi literatüründe oluşan bir boşluğu dolduruyor olmasıdır. Halefin, kurucudan çok daha farklı bir lider türü olabileceğini vurgulamak ve halefin aile işletmesindeki liderliğine odaklanmak için bu araştırmayı yapmaya ihtiyaç duyulmuştur. Farklı ve belirsiz amaçlar içeren aile işletmeleri için liderlik konusu özellikle önemlidir, çünkü 1) Aktörler arasında sürekli çatışma yönünde bir potansiyel vardır. 2) İntikalın aile işletmesinin devamındaki önemine vurgu vardır. 3) Lider olarak haleflerin rolüyle ilgili literatürde bir boşluk vardır

Bu çalışma, aile işletmesinde haleflerin liderlik tarzlarını ve bu liderliğin ornanizasyonel yansımalarını inceleyecektir. Haleflerin, aile işletmelerinde yükselişi ve bu yükseliş aşamasında liderliklerini nasıl geliştirebileceği inceleme konumuzdur. Literatür taramasının geniş çerçevesinden yola çıkarak pilot çalışma yoluyla bu projenin odak noktasını daraltarak, aşağıdaki araştırma soruları grubuna ulaşılmıştır:

Araştırma sorusu 1:

Halefler neden aile şirketine katılıyor?

Araştırma sorusu 2:

Halefler aile şirketlerine girdikten sonra, takipçilikten liderliğe nasıl büyüyor ve ilerliyorlar?

Araştırma sorusu 3:

Halefinin liderlik tarzı kurucudan sistematik olarak farklı mı?

Araştırma sorusu 4:

Aile işletmelerinde haleflerin liderlik özellikleri nelerdir?

Nitel araştırma metodlarından biri olan örnek olay (Vak'a) metodu kullanılmıştır. Bu methotta araştırmacı belli bir süre zarfında az sayıda örneklem üzerinde derinlemesine inceleme yapar (Patton, 2002). Örnek olaylar bireyleri, küçük grupları, organizasyonları, toplulukları, hatta ulusları içerebilir. Yin (200 ve Eisenhardt (1989),örnek olay analizi yöntemi konusunda en çok tanınan

araştırmacıdır. Niteliksel örnek olay incelemesi, konuyu derinlemesine ve ayrıntılı olarak anlatmayı amaçlamaktadır (Patton, 2002). Örnek olay incelemesi, belirli bir zaman aralığında sınırlandırılmıştır (Miles vd 2013). Ayrıca, örnek olay çalışması, verilerin "üçgenleştirilmesi" için birden fazla kanıt kaynağı kullanılmaktadır.

Üçgenleştirme terimi sahada ölçüm yapmak için çok sayıda veri kaynağının kullanıldığı arazi etüdü uygulamasından ödünç alınmıştır. Dolayısıyla, tek bir çalışmada, araştırmacı, olayları keşfetmek için kanıtları çeşitli kaynaklardan alır.

Ayrıca, dört çeşit üçgenleştirme vardır. Eisenhardt (1989) ve Cresswell (2012):

- (1) Veri üçgenlemesi - bir çalışmada birkaç veri kaynağının kullanımı,
 - (2) Araştırmacı üçgenlemesi - bir davada birden fazla araştırmacı istihdam edilmesi,
 - (3) Teori üçgenlemesi - verileri yorumlamak için birden fazla perspektif kullanma,
 - (4) Metodolojik üçgenleştirme - bir çalışmada birden fazla yöntem kullanılması
- Biz çalışmamızda veri üçgenlemesi tekniğini kullanacağız.

BU ÇALIŞMADA KULLANILAN ÖRNEK OLAYLAR

Bu çalışma üç aile işletmesi üzerinden yürütülmüştür. Zaman ve masraflar açısından çalışma Güney Marmara Bölgesinden seçilmiş üç lojistik şirketi üzerinde yapılmıştır. Özellikle karşılaştırma yapılabilmesi amacı ile üç işletme de aynı sektörden seçilmiştir. Seçim için önemli bir kıstas, firmanın en az bir kez halef değiştirme tecrübesine sahip olmasıydı. Seçilmiş işletmelerde ortak özellik ilk nesilden (kurucudan) ikinci nesile liderliğin tam devriydi. Veri toplama yöntemleri olarak niteliksel mülakatlar, katılımcıların gözlemlenmesi, katılımcıların sağladığı belgeler kullanılmıştır.

Niteliksel mülakatlar.

Seçilen her bir şirketin üst düzey yönetim ekibi ile ayrıntılı görüşmeler yapıldı. Bu röportajlar yarı yapılandırılmış görüşmeler şeklinde yapılırken kayıt altına alındı. Görüşmeler, her bir aile işletmesi için üst yönetim ekibi üyeleri ile bireysel olarak gerçekleştirildi. Görüşmeler transkribe edildi. 20 dakikadan 2 saate kadar süren görüşmeler birden fazla tekrarlandı.

Katılımcıların gözlemlenmesi.

Her aile şirketi içindeki yöneticilerin süreç boyunca eylemleri ve etkileşimleri gözlemlendi. Araştırma süreciyle bağlantılı olarak liderlik stilleri gayri resmi olarak gözlemlendi. Saha notaları ve gayri resmî sohbetler kayıt altına alındı.

Belgeler.

Yönetim ekiplerinden, paylaşabilecekleri şirket belgeleri ve aile bilgileri tedarik edildi. Gazete ve dergi yazıları, reklamlar, şirket katalogları ve diğer belgeler de istendi. Ayrıca, şirketlerin web sayfalarından faydalanıldı.

Örnek Olaylar:

Örnek 1:

Anadoluda yetişmiş olan kurucumuz, 1977 yılında arkadaşları ile ilk şirketini kurmuş, iki yıl süren ortaklığının ardından 1979 yılında ortaklıktan ayrılarak kendi şirketini kurmuştur. 1994 yılına kadar devamlı büyüme gerçekleştiren şirket, 1994'te kurumsal bir yapıya geçme çabaları içine girmiştir. Bugün kurye, akaryakıt, lojistik alanlarında hizmet veren büyük bir holding haline gelen şirket 2003 yılında başka bir kargo şirketini bünyesine katarak piyasadaki payını daha da arttırmıştır. 2008 yılında kurucunun vefatı üzerine yönetim kurulu başkanlığına kızı getirilmiştir. Bir sermaye şirketi ile 2011 yılında yapılan anlaşmayla şirket azınlık ortağı olmuştur.

Yönetim kurulu başkanlığına henüz 28 yaşındayken geçen ikinci kuşak yöneticimiz, 7/24 çalışmış ve beş yılda aile şirketini kurumsal hale dönüştürmüştür. Aynı durumdaki pek çok genç gibi önce babasına karşı gelmiş ve babasının işinde çalışmak istememiştir. Ortaokulda konservatuvar sınavlarına girmiş ancak babasının iznini alamadığı için başlayamamıştır. Üniversite tercihlerine psikoloji yazmış ama babası tercih kâğıdında yazdığı bölümlerin yerlerini değiştirmiştir. Sonunda babanın da kızın da isteği olmamıştır, Medya ve İletişim Sistemleri Bölümü'ne girmiştir. Mezuniyet sonrası savaş muhabirliği ideali varmıştır. Bu idealini tam olarak gerçekleştirememesi de bir süre bir TV kanalında muhabirlik yapmıştır.

Kriz dönemine denk geldiği için iş bulmada zorlanmış ve çok istemese de baba şirketinde çalışmaya başlamıştır. İlk günden bu yana şirketin hemen her departmanında çalışmış; önce şubelerde bulunmuş, daha sonra kurumsal iletişim departmanı kurarak uzun süre burada çalışmış ve babasının hastalığı nedeniyle oldukça genç yaşta (27), Genel Müdür olmuştur. Baba vefat edince, onunla çalışma tecrübesi olduğu için bayrağı ikinci nesil olarak devralmıştır. Kendisi ile birlikte annesi ve kardeşi de hissedar olan şirkette ilk iş aile anayasası yapmıştır. Şu an profesyonel yöneticiler tarafından yönetilen, 100 yıllık bir şirket olmayı hedefleyen bir kurum olarak hizmet veriyorlar. Kurucu (baba) çok dominant ve güçlü bir lider, karizması olan ancak sahiplenici ve son söz sahibi olarak işleri yürütmüştür. Şirket büyüyünce bu karakter dezavantaja dönmeye başlamıştır. Bu yüzden kurumsallaşma programını başlatmış, ama tamamlayamamıştır. İkinci kuşak ortak akılla yönetime önem veriyor ve her konunun uzmanına danışarak işleri yürütmeyi tercih ediyor. Birinci ve ikinci kuşak arasındaki en belirgin fark da bu zihniyet farkıdır.

Örnek 2:

Bu lojistik şirketimiz 3. kuşakla büyümeye devam ediyor. Dede 1955 yılında bir kamyonla taşıma işleri ile başladığı işi iyi gidince, aynı yıl oğluna da bir kamyon alıyor. Aynı hat üzerinde baba-oğul kamyon ile nakil işleri yapmaya başlıyorlar. Daha sonra oğul, uluslararası taşımacılığa başlıyor. Oğul, kendisinin yetmediği yerde taşeron kullanarak, kamyonla nakliye işini 1975 yılına kadar devam ettiriyor. Onun da iki oğlu oluyor. Babalarının yaşadığı sıkıntıları gören ve zorluklardan korkan iki kardeş başka bir iş dalına atılmak istiyor. Eğitimlerini liseden terk eden iki oğluna baba bir işyeri açıyor ve ticarete başlatıyor. Taşımacılıktan elini çekmeyen baba sayesinde piyasaya daima hâkim olan bu yeni ikinci kuşak, 1996 yılında buldukları bölgedeki sanayinin büyümesinden kaynaklanan taşıma ve lojistik alanındaki açıkları fark ediyor ve bir tır alarak baba mesleğine adım atıyor. 2001'de rekabetin artması ile yeni bir döneme giren şirket, yurtdışına açılıyor. 2001'de 10 tır, 2002'de 20 daha derken işi büyütmelemleri ile artık ticareti tamamen bırakıp, lojistik işine odaklanıyorlar. Pazarda hızla büyümeleri ve atak yapıları ile dikkat çeken ikinci kuşak, babanın tersine daha atılgan ve riske giren bir yapıya sahip. Babanın "ekmeğini çıkartma" felsefesinin dışında büyüme ve pazarda daha büyük paya sahip olma yönünde bir amaç belirlemişler. Bunu da genç ve dinamik bir kadro ile ve en eskisi 3 yaşında olan bir filo ile yapabileceklerine inanıyorlar.

Örnek 3:

1942 yılında kurulan bu şirket, bölgesel nakliye işleri yaparak 1957 yılına kadar geliyor. Kurucunun genç yaşta vefatı üzerine ikinci nesil işi daha 12 yaşındaykender alıyor. İlk Uzakdoğu taşımacılığı işine 1970’de adım atıyor. 1984’de Avrupa’ya taşımacılık başlatıyor. 1989 yılında üçüncü nesil şirkete giriyor ve şirketin boyutu çok farklı bir konuma gelmeye başlıyor. Eğitimini yurtdışında tamamlayan, yüksek lisans yapan üçüncü nesil, teknolojik yeniliklere önem veriyor ve Türkiye’de ilklere imza atıyor. İlk olarak, 2002 yılında barkodla takip sistemini tüm Türkiye genelinde hayata geçiren ilk lojistik şirketi oluyor. 2008 finansal yönetim süreçlerinde SAP R/3 kullanılmaya başlıyor. 2016 yılı itibarıyla dış menşeli bir şirketler ortaklığı kurup, büyümeye devam ediyor.

Şirketi İstanbul’a taşıyan üçüncü kuşak, babanın isteği ve yardıma ihtiyacı üzerine şirkete babasına yardım etmeye başlıyor. Baba vaktinin çoğunu İstanbul dışında geçiriyor. Babanın işi bizzat takip eden, işlerin başında duran ve çok çalışmakla birşeylerin başarılacağına inan bir yapısı var. Oğlunu da bu konuda eğitiyor. Eğitimi ve farklı tecrübeleri olan oğul, çok çalışmanın yetmeyeceğini ve networkler ile farklı finansal modellerin gerekliliği üzerinde duruyor. Babanın telefonla, eş dostla iş yaptığı dönemin çok dışında bir döneme geçildiği için ortak akıl prensibini benimsiyor. Baba dönem dönem kısa süreli emekli oluyor, ama sıkılıp tekrar işin başına geliyor. Ancak oğulun kurduğu sisteme ayak uydurmakta zorlandığı için fazla dayanmıyor.

Araştırma Sorularına Verilen Ortak Yanıtlar

Araştırma sorusu 1: Halefler neden aile şirketine katılıyor?

Aile işine girme kararı, intikal aşamasında önemli bir kilometre taşıdır (Birley, 2002). Bu kararı vermeden önce, aile şirketi sahiplerinin çocukları ebeveynlerinden işi öğrenmek için iki büyük fırsata sahiptir (Bozionelos, 2016). Birincisi, aile yemekleri ve sosyal buluşmalarda iş konuşmalarına katılmalarıdır. Bu, bir sonraki nesile, şirkette ve endüstride kullanılan kavramlar ve betimleyici dili tanıtmak için mükemmel bir yoldur. İkincisi, aile şirketi sahiplerinin çocukları genellikle, okul sonrasında, hafta sonları veya yaz boyunca yarı zamanlı çalışarak hâlâ lise ya da üniversitedeyken aile işini "denemek" için fırsat bulmaktadır.

Bu çalışmada yer alan işletmelerde, ikinci kuşağın aile işine girmesindeki en yaygın üç konu (1) beklenti; (2) müsaitlik; (3) kariyer fırsatıdır.

Beklenti

Analizlerimiz sonucunda aile işine girmenin ilk sebebi bunun beklendiği olarak ortaya çıkmıştır. Halefler, aile üyelerinin kendisinin eninde sonunda işe girmesini beklediğini ve bunu kendileri ile zaman zaman paylaştıklarını dile getirdiler. Şirket 1 yöneticisi “Babamdan aldığım bu değerli ‘mirasa’ sahip çıkmak gibi bir görevim vardı” diyor ve ekliyor, babasının konservatuar sınavına girerken “Ne o şarkıcı mı olacaksın?” diye çıkışması başından beri kendisinin bu iş için hazırlandığının bir göstergesi olduğunu söylüyor. Şirket 2 yöneticisi iki kardeş de aynısını farklı bir yolla dile getiriyor: "Aslında babamızın bizim için açtığı ticarethane bize sıkıcı geliyordu. Kamyon kullanmak ya da sadece babadan gördüğümüz nakliye işi de bize çok meşakkatli geliyordu". Bu düşünceye karşı çıkmayan babaları “İşini bırakmayarak ve bize müşteri sağlayarak bizi aslında meslekte tutmaya devam etti” diyerek üstü örtülü bir beklentinin aslında var olduğunu dile getiriyorlar. Şirket 3’te de durum aynı yöneticimiz "Farklı bir şey yapmayı hiç düşünmemiştim. Hiç iş başvurusu yapmadım ve aslında başka bir yerde çalışabileceğim gerçeğini hiç düşünmedim" diyor ve ekliyor “Üniversitede okurken de her fırsatta şirkette çalıştım, hatta yurtdışındayken bile Avrupa bağlantılarımdan sorumluydum" diye benzer düşünceler dile getiriyor.

Müsaitlik

Stavrou ve Swiercz (1998), rahatlığı, aile işine girmek için ikinci bir motivasyon olarak tanımlamaktadır. Bizim çalışmamız da bunu kanıtlar yöndedir. Şirket 1'in yöneticisinin hastalandığında ilk işi kızını çağırmak oldu. Yöneticimiz, bir iki iş denemesinden sonra ve özellikle anne olduktan sonra genç yaşta şirkete girmeyi "Bu çok elverişliydi... Çocuğumu doğurduktan sonra çalışmamıştım ve şirketin bana, benim de işe ihtiyacım vardı. Benim için çok uygun ve keyifli bir atmosfer oldu" Şirket 2'de iki kardeş bir ağızdan "Bölgede ihtiyaç vardı, biz de fırsatı gördük" diye yanıtlıyorlar. Şirket 3 yöneticimiz ise, zaten başka bir fırsat düşünmediğini dile getiriyor ve "Hazır olan bir işi büyütme için hazırlandım" diye ekliyor.

Kariyer Fırsatı

Aile işine girmenin bir başka nedeni de, birey için bir kariyer fırsatının olması ve zamanlamanın doğruluğudur. Stavrou ve Swiercz (1998) bunun pazar yapısından kaynaklandığını söylüyor. Şirket 1 yöneticisi, "Kriz dönemiydi ve işyoktu" diyor. "Çocuklu ve iştecrübesi az birisinin Türkiye'de iş bulması zor, özellikle tatmin edici bir iş", ilk başlarda çok istemese de baba şirketinde çalışmaya başladıktan sonra yasadıklarının "Sürekli kendini geliştirmen gereken bir iş. Bir de o dönemde yapacak çok şey vardı" şeklinde açıklıyor. "Markalaşma dönemimizdi ve ben çok hızlı ilerliyordum" diyerek kariyer basamaklarındaki hızının üzerinde duruyor. Şirket 2'deki iki kardeş ise rutin "dükkân aç, kapa" işinden sıkılınca alternatifler aramaya başlıyorlar. Fırsatı değerlendirip kendilerini "dinamik ve rutin olmayan" bir işin için atıyorlar. Şirket 3 yöneticimiz üniversiteden çıktıktan sonra işin geliştirilmesi için, işin teknik ve teknolojik tarafını sürdürmeye karar veriyor. Kendisini halen işi öğrenme sürecinde olan birisi olarak gördüğünü belirten yöneticimiz, bu sürecin iş hayatının geri kalanında da böyle olacağını söylüyor. Teknoloji sayesinde sistemlerin sürekli değiştiğini ifade eden yönetici bu konulara ağırlık verdiğini belirtiyor. Yüksek lisans dışında kendisini devamlı eğiten yönetici "Akademik camiadan kopmamayı amaç edindim. Beni geliştiriyor ve yeniliklere açık olmamı sağlıyor" diyerek kariyerinde sürekli bir gelişme içinde olduğunu vurguluyor.

Araştırma sorusu 2: Halefler aile şirketlerine girdikten sonra, takipçilikten liderliğe nasıl büyüyor ve ilerliyorlar?

Aile işinde halefin yetiştirilmesi ve gelişimi, bir dizi aşamadan geçer (Longenecker & Schoen, 1978). Aile işine girdikten sonra, halef örgütün öğrencisi olur ve süreçler ile ilgili bilgi sahibi olur (Churchill ve Hatten, 1987). Genellikle daha düşük yönetim pozisyonunda başlar. Bu noktada, halef, bir rehber ya da teknik direktör ya da danışmanın yardımından yararlanabilir (Handler, 1990). Zaman içinde, halef görevdeki neslin onayını kazanarak bir sonraki üst yönetim pozisyonuna yükselir. Sonra, bir önceki neslin vefatından veya emekli olmasından sonra halef mülkiyeti alır ve döngüyü yeniden başlatmaya hazır olur (Dyck, Mauws, Starke, & Mischke, 2002).

Bu çalışmada halefin ilk mentorlarının, daha önce yapılan çalışmalara (Aronoff & Ward, 1991; Dyer, 1986) paralel olarak yine ebeveynleri olduğu bulunmuştur. Örneğin, Şirket 2 yöneticilerinden büyük oğul ilk kez babasının yanında muavin olarak yurtdışına çıkışını şöyle hatırlıyor. İki kamyon yola çıkıyorlar. Sınırdaki babası, "Evrakları al, muameleciye göster, arkadaki kamyonala gel" diyor. İlk ciddi tecrübesini şöyle aktarıyor: "Evrakları aldım, ikinci kamyonun yanına doğru gittiğimde komyonun orada olmadığını gördüm. Evrakları onaylatıp babamın yanına geldim: Babam da yok. Tek başıma sınırında kalmıştım. Hem ağlıyor hem de bir o tarafa bir bu tarafa koşuşturuyordum. Tesadüfen babamın bir arkadaşı beni gördü ve ne olduğunu sordu. Durumu anlattım. 300-400 kilometre gittikten sonra kaybolduğumu anlayan babam hemen komyonunu bırakıp bir araca atlayıp beni bıraktığı yere geliyor. Ama ben orada yokum. Babamın arkadaşı beni babamın kamyonunu yanına getiriyor. Babam da tekrar araca atlayıp geri döndüğünde buluyoruz".

Şirket1 yöneticimiz, yalnızca üç yıl çalıştıktan sonra, babasının yerini teslim alıyor. Üç örneklemin en hızlı intikal örneği. Bu süreci şöyle anlatıyor: "Babamdan aldığım bu değerli 'mirasa' sahip çıkmak gibi bir görevim vardı. Babamın işini yaşamına çevirmesi nedeniyle evde dahi iş ortamı içinde büyümüştüm. Yapmam gereken çalışanlarla bir araya gelmekti. O dönemde tüm bölge temsilciliklerini, Türkiye'nin dört bir yanında bulunan şubelerimizi gezdim, 10 bin çalışanımızla tek tek tokalaştım. Öte yandan soyadımın mirasını taşımak beni daha da kamçıladi, 'demek ki daha çok şey yapmam gerekiyor' diye düşündüm. 7/24 çalıştım".

Şirket 3 yöneticimiz için "Kademeli bir süreçti. Babam bana koçluk yaptı".On iki sene boyunca yöneticimiz işin ayrıntılarını öğrenmiş. Şirket ikinci kuşağa aktarılmadan önceki son dört yıl boyunca yöneticimiz, yönetim konularını araştırmaya başlamış. Üniversitede kendisini lojistik sektöründe yetiştirmeye yönelik bir dizi ders aldıktan sonra ayrıca uluslararası sertifika da almış. Baba yönetici, yeni yöneticimizin gelişimini "organik" olarak tanımlıyor; giderek daha fazla çalışmak istediği ve yetenekli ve istekli olduğu için her geçen gün daha fazla sorumluluk verdiğini belirtiyor. "Yaşam döngüsü teorisine (Hersey & Blanchard, 1969) benzer bir yaklaşımla, Şirket 3 yöneticimiz aşamalı olarak geliştirilmiştir.

Araştırma sorusu 3: Halefinin liderlik tarzı kurucudan sistematik olarak farklı mı?

Üçüncü araştırma sorusu "Halefinin liderlik tarzı kurucudan sistematik olarak farklı mı?" sorusunu soruyor. Bir işletmedeki liderliğin amacı, şirketi rakiplerinden farklı yapan sürdürülebilir bir kurum kültürü yaratmaktır (Goodwin, Wofford, & Whittington, 2001). Bu farklı kültürün yaratılması süreci şirketin kurucusu ile başlar. Aile işletmesi araştırmacıları, kurucunun liderliğinin aile işletmelerinde sonraki nesiller üzerinde bir gölge etkisi yaptığını ve bu etkinin kurucunun görev süresinin ötesinde de devam ettiğini öne sürmüşlerdir (Kelly, Athanassiou & Crittenden, 2000). Aile işletmeciliği çalışmalarında bu kavram "kurucunun gölgesi" olarak adlandırılmaktadır. Daha önceki araştırmalarda, birçok temel ilke ya da iş felsefesinin nesilden nesile aktarıldığı bulunmuşken, bu çalışmadaki kanıtlar haleflerin liderlik stillerinin kurucularinkinden belirgin farklılıklar gösterdiğini ortaya koymaktadır.

Aile şirketi literatürü, kurucuların liderliğine odaklanan birçok çalışma içermektedir (Aronoff & Ward, 1991; Dyer, 1986; Handler, 1990; Barach & Ganitsky, 1995; Davis, 1982). Ayrıca, aile işletmelerinde haleflere odaklanan sayısız çalışma da bulunmaktadır (Barach ve diğerleri, 1988, Birley, 2002; Chrisman, Chua, ve Sharma, 1998). Bununla birlikte, kurucu ve halef arasındaki liderlik tarzındaki farklılıklarla ilgili çalışma eksikliği vardır. Bu çalışma sonucunda halef liderliğinin kurucu liderliğinden farklılaştığı dört alan vurgulanmaktadır. Bu kategorilerin ilk ikisi bireyin dışından kaynaklanırken(çevresel), diğer ikisi iç ya da kişisel farklılıklardan kaynaklanmaktadır.

Çevresel Faktörler

Bu çalışmadaki her üç örnek şirket halefleri de karşılaştıkları iş ortamının artan karmaşıklıkları üzerine yorumda bulundu. Şirket 2 yöneticisi: "Kıyasıya rekabet ve internet nedeniyle kâr marjları küçülürken, genel olarak iş dünyasının gelişimi yüzünden artık daha fazla zorluk yaşanıyor. Binlerce başka şey kontrol altında tutulmak zorunda" diyor ve şöyle anlatıyor: "Babam gibi işi yürütemiyoruz. Eskiden el sıkıştın mı iş tamamı. Malı teslim ettiğinde parayı alırdın" diyor ve ekliyor "Küreselleşme ile birlikte her türlü insanla çalışmak zorundayız. Kendimizi garantiye almamız lazım.". Şirket 1 yöneticimiz olaya daha farklı bir noktadan yaklaşıyor; "...insanlar artık yaptığımız işin dışında neler yaptığımıza bakıyor. Bu yüzden 'yeşil dünya' adında bir program başlattık. Babam buna asla razı olmazdı, şirketin kaynaklarını harcıyoruz diye." Şirket 3 yöneticimiz pazarda üst basamaklarda kalmanın yolunu "genç ve dinamik" kadroya bağlıyor. Bu nedenle lojistik işi dışında bir de eğitim alanında faaliyet göstererek yeni nesil için kurduğu eğitim kurumu aracılığıyla pazarda etkin işgücü yaratmaya yönelik çalışmalarını sürdürüyor.

Şirketteki Değişiklik

Giderek daha karmaşık bir ortama yanıt olarak, bu çalışmadaki şirketler boyutlarını büyüterek, daha profesyonel hale geldi ve standartlaştırılmış ve daha resmi süreçleri benimsedi. Örneğin, Şirket 3 yöneticimiz babasının şirketi İstanbul'a taşıdığı 1999'daki mütevazı başlangıçlarına baktığında şirketin "muazzam bir şekilde büyüdüğünü" belirtiyor: "İşlerin bir kamyonla yürütülebildiği dönemi çoktan aşmıştık. Bununla başa çıkmanın yolu köklü bir değişikti. Biz de bunu yaptık" diye ekliyor.

Benzer şekilde, Şirket 2'de özellikle 2009'da bir büyüme gösterdi. "2009'da 120 milyon dolarlık ihracat malı, 160 milyon dolarlık ithalat malı taşımışız. Küçük paket konusunda da tek firmayız diyebilirim. Ünvanımızı korumak için filozumuzu sürekli olarak genç tutuyoruz" diyor ve konu hakkında şöyle açıklama getiriyor: "İstanbul'dan Almanya'ya 50 saatte yük teslim ediyoruz. Bu işi 20 yaşındaki araçlarla yapmamız mümkün değil. Bu nedenle araç filo yaşımızı 1'e indirdik. En yaşlı aracımızda 3 yaşında." Şirket 1 yöneticisi ibabası için, "Babamın kurumsallaşmaya ayıracak vakti yoktu. Kendisi en öncelik verdiği aile anayasası üzerinde çalışmadı. Ben de bunu yaptım" dedi. Yönetici, büyüyen şirketi etkili bir şekilde yönetmek için profesyonel iş süreçleri geliştirdiğini açıklıyor: "Size babam ile aramızdaki farkın bir örneğini vereyim. Babam asla bir çalışan el kitabına sahip olmak istemedi. Şu anda kapsamlı bir çalışan el kitabımız var"

Girişimsel yaklaşımlar

Bu çalışmada çıkan bir sonuç olarak, ikinci nesil, kendilerini kurucular ile karşılaştırdıklarında, yönetici olarak tanımlamışlardır. Şirket 3'un yöneticisi babası için "İşi başlatan bir girişimci görüyorum, sadece işine kendini adanmış bir kişi değil, aynı zamanda bir cephe lideri. Ben ise kendimi o liderlik rolünde görmüyorum" demiştir. Bu düşünce sürecinde, kurucu, yeni bir iş fikrini eyleme döken ya da öncülüğünü yapan olarak görülüyor. Halef ise bu iş fikrini devralan ve işi en iyi şekilde yürütüp, büyüten kişi olarak algılanıyor.

Şirket 2 yöneticisi bir şirketi başlatan ve bu işi devralan bir kişi arasındaki görüş farklılığını şöyle özetliyor: "Sanırım bunun doğal bir süreç olduğunu düşünüyorum. Sanırım şirket kurduysan, o zaman bu bebeğin gibidir ve onu pamuklar içinde tutarsın. Bence biz ikinci kuşak şirketi miras aldığımızda şirketin iyi yağlanmış bir makine olduğunu varsayıyoruz. Şirkete bağlılık arasında farklılık var. "İkinci nesil yönetici, kurucu için bir ebeveyn metaforunu kullanıyor. Sonuç olarak halef hala bir özveri ile çalıştığını, ancak bunun farklı bir bakış açısından gelen farklı bir özveri olduğunu vurguluyor.

Şirket 1'in yöneticisi konuya biraz daha farklı yaklaşıyor: "Babamla aramızda böyle bir zihniyet farkı var ama ben de onun yaptığını yapamazdım. Yoktan var edip, 10 bin kişilik iş yaratmak bambaşka bir şey. Çalışanlar size korku ve saygı ile bakıyor." diyor ve ekliyor "Her durumda kendinizi sürekli geliştirmeniz, yeniliğe açık ve esnek olmanız, tabii en önemlisi saygı ve güven çerçevesinde karşınızdaki kişileri koştüğünüz yola inandırabilmeniz gerekli." Burada yöneticimiz kurucuyu girişimci olarak tanımlarken kendisini iyi lider olma koşullarına hazırlaması gerektiğini vurguluyor.

Riske Atılma

Bu çalışmadaki üç şirketin tamamında, kurucunun riske atılarak tek başına işe atılmasını anlatıyor. İlk iş kurmada Şirket 1 kurucusu, ortaklarından ayrılıp tek başına işi başlatıyor. Şirket 2'de kurucu yurtdışına kendi kamyonu ile açılıyor. Şirket 3'de ise kurucunun çok erken yaşta vefatı üzerine, şirketi kapatmak yerine 12 yaşında başına geçiyor. Ancak daha ileriki safhalarda kurucuların özgün girişimci yaklaşımının daha muhafazakâr bir iş yaklaşımı olarak değiştiği, şirket büyüdükçe risklerden kaçındıklarını görüyoruz. Karar vermede sabırlı olmanın bir sonucu, kararlarda muhafazakâr olabilmek ve risk almamaktır. Örneğin, Şirket 3'un yöneticisi babasının "para konusunda çok daha tutumlu ve çok daha muhafazakâr" olduğunu söylüyor. Baba muhafazakâr görüşlere sahipken, ikinci nesil yöneticimiz risk

almaya çok daha istekli. Yeni teknolojik yatırımlara önem vermesi ve sürekli bir geliştirme içinde olması bunun bir kanıtı.

Şirket 1 yöneticimiz şirketi devraldığına uzun süredir kurucu tarafından yönetilen kurumsallaşma sürecine öncelik verdi. Hızla çalışmalara başlayan yöneticimiz, “Babam acele işi sevmezdi. Konuların üzerinde düşünmeyi ve sabırlı olmayı söylerdi hep. Bu yüzden de olaylara reaksiyonu yavaş ve temkinli olurdu” diyor. “Kurumsallaşma yolunda onun başta olduğu döneme göre biz 3 yılda iki kat hızlı ilerledik. Rahmetli olsaydı, bu iş çok zor olacaktı.” diyerek kaçırılan fırsatlara atıfta bulunuyor. Bu değişimin bir açıklaması, işlerini başlattıklarında kurucularının kaybetme risklerinin daha az olması. Kurucular başlangıçta tüm sermayelerini riske atmış, ancak şirketler büyüdükçe yaşları arttıkça ve net değerleri arttıkça, kurucuların kaybedecekleri yüksek meblalar onları daha muhafazakâr olmaya itmiştir. Ayrıca kurucuların her birinin transgenerational servet transferi amacı gütmeleri, işletmeyi yeni nesillere aktarabilmek için korumacı tavırlarını arttırmıştır.

Şirket 2’de ise biraz daha farklı bir durum söz konusu. Kurucu “yeterli”, “ekmeğini çıkartan”, “çocuklarına iş kurup, hayatlarını idame ettirmelerini sağlayan” bir baba. Kendisi için risk almasına rağmen çocukları konusunda daha muhafazakâr bir tutum içinde. Ancak, ikinci nesil babadan kalma mesleğe, “kurulu düzenlerini bozarak” bir tır ile başlıyor ve kısa sürede risklerden kaçınmadan hızla büyüyorlar.

Araştırma sorusu 4: Aile işletmelerinde haleflerin liderlik özellikleri nelerdir?

Dördüncü araştırma sorusu, Aile işletmelerindeki haleflerin liderlik özellikleri nelerdir? Aile şirketi literatürü, aile üyelerinin şirkete girmesi konusunda, niteliksiz aile üyelerinin iş başına getirilmesi (Covin, 1994), insan kaynaklarının yanlış kullanımı (King, Solomon, & Fernald, 2001), haleflerin kurucuların verdiği özveriyi anlayamaması (Hoy & Verser, 1994), haleflerin kurucular tarafından yapılan hataları bağışlamaması (Hubler & Kaye, 1999) gibi pek çok çalışma mevcut. Aile şirketi literatüründe haleflerin gittikçe artan araştırma konusu olmasına rağmen, yeterince ele alınmayan bir alan haleflerin liderlik nitelikleridir. Bu üç örnek olay çalışmasında haleflerin liderlik nitelikleri arasında, iyi bir intikal için gereken iki öğeye ulaşıldı.

"Birinci El" teknik bilgiye duyulan ihtiyaç

Barach ve Gantisky (1995), aile işletmelerinde halefler arasında yeterliliğe duyulan gereksinimi ortaya çıkartırken, Justis (1975) ise, liderlerin etkin bir şekilde takipçilerine rehberlik edebilmeleri için yetkinlik ihtiyacını araştırmıştır. Dyck, Mauws, Starke ve Mischke (2002), halefin şirketi etkin yönetebilmesi için gerekli liderlik becerilerini ve işletme tecrübelerini kazanmak zorunda olduğunu söylemektedir. Bu çalışmada da “birinci el” teriminin tüm kurucu ve yöneticiler tarafından sıklıkla dile getirildiği görülmüştür. Kavram olarak birinci el, işlerin doğrudan öğrenilmesi ve teknik bilginin iş ortamında çalışırken kazanılması anlamına gelmektedir. Bu kavram, şirket çalışanlarını etkin bir şekilde yönetmek isteyen bir aile şirketi sahibi için son derece önemlidir. Bir şirkette gerçekleştirilen temel işleri öğrenmek için zaman ayrılması, genç bir aile üyesinin çalışanlar tarafından kabulünü kolaylaştırır.

Şirket 1’deki örneğimizde yöneticimiz, ilk günden bu yana şirketin hemen her departmanda çalışmış; önce şubelerde bulunmuş, daha sonra kurumsal iletişim departmanı kurarak uzun süre burada çalışmış ve babasının hastalığı nedeniyle oldukça genç yaşta (27), Genel Müdür olmuş. Şirket 2 yöneticilerimiz, daha çocukluklarından itibaren muavin koltuğunda yer almışlar. Şirket 3 yöneticimiz de aynı şekilde çocukluğundan beri tatillerini babasının iş yerinde geçirmiş, yurtdışında üniversiteyi okurken bile, babasının Avrupa’daki işlerini yürütmüş.

Hizmetkâr Liderlik

Bu çalışmada firmalardaki mevcut işbirliği anlayışı, hizmetkar liderlik olarak bilinen yaklaşımla uyumludur. Greenleaf (1970), hizmetkar liderliği, takipçinin çıkarlarını liderin önüne çıkarma olarak

tanımlamıştır. Lider, takipçiye hizmet etmeyi amaçlıyor ve takip eden kişi, bu davranışı, kolektif davranışlara doğru yönlendiriyor. Hizmetkâr liderliğin sonuçları, takipçilerin büyümesiyle değerlendirilmektedir. Greenleaf'a (1970) göre, hizmetkâr liderler güç, şöhret veya kendi çıkarları için çalışmazlar, çalışanları ve toplumsal faydayı, şirketin kısa vadeli kârının üstünde tutarlar.

Şirket 1 yöneticimizin özel sekreterinin yöneticimizi övme sekli çok etkilidir: "O çok akıllı... Hepimiz ona çok fazla hayranız. Konuşma biçimini çok aydınlatıyor... Çok vicdanlıdır... Çalışanları ona oldukça yakından bakıyor". Yöneticimizin kendi sözleri ise buna güzel bir örnek, "Ben ortak akılla yönetiyorum. Her şeyi ben tek başıma bilemem. Her konunun uzmanı vardır. Daha kurumsal bakıyorum; herkes işini güzel yapsın, karşılığını güzel kazansın, kardeş kardeş yaşayalım" (gülüyor). Çalışanların yanında toplumsal projelerinde yanında olan yöneticimiz, çevreye, eğitime, sporayakından destek veriyor. Geleceğin liderlerini yetiştirme amaçlı yurtdışına hâlihazırda 45 öğrenci yollamış, liderlik kitapları serisine imzasını atmış, Türkiye genelinde 15 ilde futbol takımlarına saha desteği sağlamış bir kişi.

Şirket 2 yöneticilerimiz liderlikleri ve vizyonları ile çalışanlarının hayranlığını kazanmıştır. Çalışanlar iki kardeşi "...hem çok zekidirler hem de aynı sonuçlara farklı şekillerde yaklaşırlar. Haklarında konuşulanlar hep namus ve sağlamlıklarıyla ilgilidir. ... Burada en düşük ücretli adam kadar sıkı çalışıyorlar. "iki kardeş de son derece adil insanlardır ve ayrıca cömerttirler" olarak aktarmaktadırlar. Kardeşler, şirketin bu kadar kısa sürede bu noktaya gelmesini çalışanlarına ve takımlarına adıyor ve yeni nesilin yetişmesinive şirketi dinamik tutabilmelerini çalışana doğrudan müdahale ile değil, yaptıkları ile örnek olmalarına bağlıyorlar.

Şirket 3 yöneticimiz her ne kadar büyük zamanını eğitimi için yurtdışında geçirmiş olsa da, her fırsatta şirket içinde yer almış olması, çalışanları tarafından takdir alıyor. "O kadar yurtdışındaydı, ama hiçbir bayramı, kutlamayı kaçırmadı" diyor şirketin emektarlarından birisi. Kendisini çocukluğundan beri tanıdığını ve "efendi ve her zaman kolları sıvayıp işe koyulmaya hazır" diye bir anısını aktarıyor. Birgün babasının odasından bembeyaz bir gömlekle çakı gibi çıkarken görmüş onu, "Hayırdır nereye böyle?" diye sormuş. Kız arkadaşıyla buluşacağını söylemiş ve aynı zamanda "Elimdeki kolilere atıldı ve elimden iki tanesini aldı. Dur dememe kalmadı." diyor. Gömleğim kirlenecek, kız seni pis görmesin dediğinde, "Gömleği değil, beni beğensin yeter" diye cevap vermiş ve eklemiş "Senin belin sakat değil mi? Neden bu kadar ağırkaldırıyorsun?" Böyle bir cevabı beklemeyen emektar, "o yurtdışından bile kimin nesi var bilirdi daha o zamanlar" diyor.

İntikal İçin Öneriler:

Öneriler, bu çalışmanın dört araştırma sorusuna yanıt olarak verilmiştir. Birinci grup öneriler, yeni neslin aile işletmesine katılmaya teşvik edilmesi konusuna odaklanmaktadır. İkinci grup öneriler, işletmeye katıldıktan sonra, haleflerin gelişimini teşvik etmeyi hedefliyor. Üçüncü grup öneriler, halefler ve kurucular arasındaki farkları anlamaya odaklanmaktadır. Son gruptaki öneriler ise, aile işletmelerinde haleflerin liderlik özelliklerini anlamakla ilgilidir.

Yeni Neslin Aile İşletmesine Katılmaya Teşvik Edilmesi

Handler (1990), aile işletmelerindeki halefiyet sürecini, kurucuların ve haleflerin bir dizi düzenlemeden geçmesi olarak ele alıyor ve dört aşamalı bir döngü olarak yorumluyor. İlk aşama, kurucu firmanın sahibi-yöneticisi olarak işi tek başına omuzlaması; ikinci aşama, kurucunun kendisini örgütün hükümdarı ve halefini ise işe yeni giren çırak olarak görmesidir; üçüncü aşama, kurucunun belli yönetsel kararları ve bazı birimlerin sorumluluklarını halefe devretmesi olup; son aşamada, kurucu emekli (yarı -emekli) pozisyonunda danışmanlık yaparak şirketi halefin yönetimine bırakmasıdır. Bu aşamalar ışığında bakıldığında, yaptığımız analizler sonucunda, gelecek neslin aile işletmesine katılma ihtimalinin yükseltilmesinde Handler'ın (1990) devralma döngüsünün ilk aşamasının etkin olduğu bulduk.

Öneri 1: Kurucu olumlu bir ebeveyn-çocuk ilişkisi geliştirmeye çalışırsa, haleflerin aile işletmesine katılma ihtimalini artıracaktır.

Eğer ki kurucunun işi bir sonraki kuşağa aktarmak gibi bir hedefi varsa, daha çocuğu gençken hazırlamaya başlaması gerekir. Bu hazırlığa başlamak için en iyi yol, ebeveyn ile çocuk arasında güven ve saygınlık bağıni oluşturmaktır. Bu çalışmanın analizlerinden ve haleflerin babalarını tanımlamalarından çocukluktan itibaren işin içinde büyümeleri ve babalarını gerçek bir girişimci ve kendilerini de bayrağı teslim alan kuşak olarak tanımlarından görmekteyiz.

Öneri 2: Kurucu işi hakkında olumlu konuşuyorsa, haleflerin aile işletmesine katılma ihtimali artıracaktır.

Çocuklar genellikle ailelerinin işleri ile ilgili konuşmalarını dikkatle dinlerler, bu yüzden aile yemeklerinde dahi konuşmalar haleflerin yetiştirilmesinde etkilidir (Handler, 1994). Bu nedenle, kurucu çocuklarının yanında işletmenin olumlu ve olumsuz yönleri ile ilgili dengeli konuşmayı öğrenmelidir. Müşterilerinden, çalışanların tembelliğinden, açgözlü tedarikçilerden bahsedilen bir ortam, halefi işletmeden soğutur. Kurucu gerçekten aile işini bir sonraki kuşağa geçirmeyi arzu ediyorsa, kendi dilini ve işletme içi sorunları haleflerin önünde kontrollü kullanmalıdır. Ayrıca bir sonraki kuşağa büyük beklentiler yüklemek, onları korkutabilir. İşletme 1 yöneticimizin, babadan aldığı kurumsallaştırma süreci buna güzel bir örnektir. Kurucunun başlattığı bu süreç, halef için bir basamak oluşturmuştur. Yine İşletme 3'de işe atılmadan önce kurucunun çocuklarına başka bir iş kurması onların alt yapılarını oluşturmada ve aile işini başka bir boyuta taşımalarına iyi bir örnektir.

Haleflerin Gelişimine Yönelik Öneriler

Halef aile işine girdikten sonra kurucunun ve şirket çalışanlarının saygısını kazanmalıdır. Halefin bu hedefe ulaşma süreci Handler'ın (1990) üçüncü aşamasıdır. Burada, halef yönetici rolüne giriyor ve kurucusu yavaş yavaş elini yönetimsel bazı kararlardan çekiyor. Burada kurucu bazı senaryolarla halefe daha fazla görev yükleyerek öğrenme sürecinden, deneme-yanılma sürecine geçişi sağlayabilir. Bizim her üç örneğimizde de ikinci kuşak bir süre kurucu yanındaç ve zamanla daha fazla sorumluluk almayı öğrenmişlerdir.

Öneri 3: Kurucu işletme mülkiyetini aile üyeleri ile sınırlarsa, potansiyel haleflerin gelişimini teşvik edecektir.

Yeni nesil aile üyeleri işe girerse, kurucu onları ödüllendirmelidir. Burada en büyük ödül işletmenin mülkiyetinin aile içinde tutulması ve ikinci kuşağa yönetimsel tam yetkinin verilmesidir. Örneklerimizdeki her üç işletmede yeni nesil yönetimsel tam yetkiye sahip olur, ayrıca kurucudan sonra işletmelerini bir başka boyuta taşımaları bunun bir kanıtıdır.

Öneri 4: Kurucu, alternatif sahiplik formları yaratırsa, halefler gelişimini teşvik edecektir.

Her ne kadar önceki öneri sadece aile sahibi-yöneticilerinin firmanın hisse sahipliğine dâhil edilmesine yönelikse de, bazı uygulanabilir alternatifler vardır. Görev alan aile liderleri, iki tür hisse senedi çıkarma gibi alternatif mülkiyet yapıları oluşturmayı seçebilir; oy hakkı olan hisse senedi ve oy hakkı olmayan tercihlili hisse senedi. Yönetimde olmayan aile üyeleri tercih edilen hisse senetlerini alabilir. Şirketin dışa açık bir acenteye satılması durumunda, yönetilmeyen aile üyeleri satış gelirlerini paylaşabilir. Bunun örneğini yine üç örneğimizde de gördük.

Halefler ve Kurucular Arasındaki Farkları Anlama Yönelik Öneriler

Genellikle bir aile işletmesinde nesiller arası iletişim zayıf olur (Hubler & Kaye, 1999). Bencillik ve diğerleri için endişe eksikliği ikinci kuşaktan sonra çok yaygın görülmektedir (Aronoff & Ward,

1991). Aile şirketi kurucusu, kendisi ve halefleri arasındaki birçok farklılığın farkında olmalıdır. Daha önce, bu çalışmada dış ve iç çevre açısından oluşan farklılıklar vurgulandı. Dış çevreye bağlı olarak oluşan farklılıklar muhtemelen kişinin kontrol yeteneğinin ötesine geçeceğinden dolayı, aşağıdaki öneriler, bir bireyin değişimi etkileme kabiliyetini içerisinde yer alan iç farklılıklar yönünden ele almaktadır.

Öneri 5: Kurucunun halefi yönetici olarak tanımaya başlaması ile kurucu ve halef arasındaki anlayış artacaktır.

Kurucu, işletmenin kontrolünü bırakmak için istekli olmalıdır (Dyer, 1986). Ayrıca kendi hayalindeki halefe göre halefini şekillendirme isteğine karşı direnmek zorundadır. Kurucu, zorluklardan geçerek, kendi yolunu deneyerek ve yanılarak bulurken; halef işletme içinde çeşitli pozisyonlarda çalışarak gelişimini tamamlamıştır. Her ne kadar halef işletme içinde gelişimini yürütse de kurucunun yaşadığı bir takım hatalar ve zorlukları yaşamayacağı için, kurucunun bunu algılaması ve yeni kuşağa işletmeyi devrederken, kendi hatalarının tekrar edebileceğini göz önünde bulundurmalıdır. Bu nokta bizim örneklerimizde yer alan her üç işletmenin halefleri tarafından dile getirilmiştir.

Öneri 6: Kurucu, risk yaklaşımındaki farklılıkları fark ederse, kurucu ve halef arasındaki anlayış artacaktır.

Kurucu tabi işletme için endişe duymalı ve korumacı tavır sergilemeli ancak bunu aşırıya kaçırıp her bir yönden kontrol noktasına getirmemelidir. Davis ve Harveston'un (2001) çalışması, halefin tam kontrolü eline alması durumunda bile kurucunun "nesiller boyu gölge" olarak kalmasındaki önemi vurguluyor. Kurucuların zaman içinde risklere karşı daha muhafazakâr davrandığını, bunu da bir sonraki nesile işlerini devretme isteğine bağlı olduğunu daha önce söylemiştik. Bunun yanında ikinci kuşak daha etkin rekabetin olduğu bir ortamda daha hızlı kararlar almak zorunda. İşletme 2'de özellikle halefin babasının yeni teknolojik yatırımlara karşı ne kadar tedirgin olduğunu açıklamaları, buna güzel bir örnek. Yine İşletme 1'de kurumsallaşma sürecindeki hızlı kararların kurucu döneminde ne kadar yavaş olduğu vurgulanmıştı.

Haleflerin Liderlik Özelliklerini Anlamak

Kurucular, haleflerin farklı bir zamanda ve farklı çevresel faktörler içinde yönetimi devraldıklarını, bunun yanında aynı DNA'ya sahip olsalar da kendilerinden farklı kişilik yapılarının olduğunu fark etmeleri önemlidir. Her ne kadar kurucudan aldıkları bazı yetenekleri olsa da haleflerin aldıkları eğitimler ve farklı şartlarda işin başına geçmeleri onları kendi kuşaklarına uyum sağlayacak birer lider yapmaktadır.

Öneri 7: Kurucu, halefle işbirliği ruhu oluşturur ve teşvik ederse, halefin liderlik özelliği artacaktır.

Bir nesilden diğerine intikalde başarının anahtarı, kurucu ve halefin birbirine sabrıdır (Astrachan ve Shanker, 2003). Kurucu, örgütü haleflerin liderlik becerilerine uyacak şekilde ayarlamaya istekli olmalıdır. Bu arada halefler de, şirket yöneticileri ve çalışanlarına yeteneğini kanıtlayarak şirkette güvenilirlik kazanmalıdır. Her üç örnekte kurucuların halefleri yanlarında işe alıştırılmaları ve çalışanlar arasında eğitmeleri buna güzel bir örnektir.

Öneri 8: Kurucu, hizmetkâr liderliği tanır ve teşvik ederse, halefinde başarılı liderlik olasılığını arttıracaktır.

Kurucular hizmetkâr liderliği benimsemeli ve halefler için bu niteliklerini geliştirici bir ortam yaratarak yetiştirmeye çalışmalıdırlar. Hizmetkâr liderlik özelliklerinin kazandırılmasında üç ana yöntem önerilmektedir: Örnek olmak, hikâyeler aracılığıyla öğretmek ve doğrudan anlatmak (Flynn vd. 2016).

Burada kurucularımızın çalışanlarına olan güvenlerini ikinci nesile taşımaları ve her üç örneğimizde de “ortak akıl” ile kararlar aldıklarına yaptıkları atıflar güzel birer örnektir.

SONUÇ

Bu keşif çalışmasının amacı, aile işletmelerindeki haleflerin liderlik özelliklerini incelemek ve liderlik ile aile işletmeleri çalışmalarını alanlarında daha fazla nitel araştırma yapılmasını teşvik etmektir. Bu çalışmada, üç örnek aile işletmesini bireysel örnek olay incelemeleri sonucunda bir araya getiren temalar ve desenler arayarak bir çapraz örnek olay analizi uygulandı. Bu çalışmanın amacı, aile işletmelerinde haleflerin gelişimini ve onların liderlik pozisyonuna kadar olan gelişimlerini açıklamaktır.

Özetlemek gerekirse, işlerini yeni nesillere aktarmaktan endişe duyan aile şirketi kurucuları için dört öneri grubu sunulmuştur. Birinci grup öneriler, yeni neslin aile işletmesine katılmaya teşvik edilmesi konusuna odaklanmaktadır. Burada iki öneride bulunulmuştur; 1) Kurucu olumlu bir ebeveyn-çocuk ilişkisi geliştirmeye çalışmalı ki, haleflerin aile işletmesine katılma ihtimalini arttırsın, 2) Kurucu işi hakkında olumlu konuştuğunda, haleflerin aile işletmesine katılma ihtimali artacaktır. İkinci grup öneriler, işletmeye katıldıktan sonra, haleflerin gelişimini teşvik etmeyi hedefliyor. Buradaki iki öneri ise 1) Kurucu işletme mülkiyetini aile üyeleri ile sınırlarsa, haleflerin gelişimini teşvik edecektir. 2) Kurucu, alternatif sahiplik formları yaratırsa, potansiyel haleflerin gelişimini teşvik edecektir. Üçüncü grup öneriler, halefler ve kurucular arasındaki farkları anlamaya odaklanmıştır. Bu noktada ki iki önerimiz ise; 1) Kurucunun halefi yönetici olarak tanımaya başlaması ile kurucu ve halef arasındaki anlayışın aratacağı, 2) Kurucu, halef ile arasındaki risk yaklaşımındaki farklılıkları fark ederse, kurucu ve halef arasındaki anlayış artacaktır. Son gruptaki önermeler, aile işletmelerinde haleflerin liderlik özelliklerini anlamakla ilgilidir. Buradaki iki önerimiz şu yöndedir; 1) Kurucu, halefle işbirliği ruhunu oluşturur ve teşvik ederse, halefin liderlik özelliği artacak ve 2) Kurucu, her ne kadar hizmetkâr liderliği kendisi tanırsın ve halefini teşvik ederse, halefin daha başarılı bir liderlik sergilemesine ön ayak olacaktır.

REFERANSLAR

- Aronoff, C. E., & Ward, J. L. 1991. Chief's toughest job: Teacher. In C.E. Aronoff, J.H. Astrachan, & J. L. Ward (Eds.), *Family business sourcebook II*: 59-60. Marietta, GA: Business Owner.
- Astrachan, J. H., & Shanker, M. C. 2003. Family businesses' contribution to the U. S. economy: A closer look. *Family Business Review*, 16(3): 211-220.
- Barach, J. A. & Gantisky, J. B. 1995. Successful succession in family business. *Family Business Review*, 8(2): 131-155.
- Barach, J. A., Gantisky, J., Carson, J. A., & Doochin, B. A. 1988. Entry of the next generation: Strategic challenge for family business. *Journal of Small Business Management*, 26(2): 49-57.
- Bozionelos N, Kostopoulos K, Van Der Heijden B, Rousseau DM, Bozionelos G, Hoyland T, Miao R, Marzec I, Jędrzejowicz P, Epitropaki O, Mikkelsen A. (2016). Employability and job performance as links in the relationship between mentoring receipt and career success: a study in SMEs. *Group & organization management*, 41(2), 135-171.
- Birley, S. 2002. Attitudes of owner-managers' children towards family and business issues. *Entrepreneurship Theory and Practice*, 26(1): 5-19.
- Bryman, A. 1996. Leadership in organizations. In S. R. Clegg, C. Hardy, & W. R. Nord (Eds.), *Handbook of Organization Studies*, 276-292. London: Sage.
- Chemers, M. (2014). *An integrative theory of leadership*. Psychology Press.
- Chrisman, J. J., Chua, J. H., & Litz, R. 2003. Discussion: A unified systems perspective of family firm performance: An extension and integration. *Journal of Business Venturing*, 18: 467-472.
- Chrisman, J. J., Chua, J. H., & Sharma, P. 1998. Important attributes of successors in family businesses: An exploratory study. *Family Business Review*, 11(1): 19-34.
- Churchill, N.C., & Hatten, K. J. 1987. Non-market-based transfers of wealth and power: A research framework for family businesses. *American Journal of Small Business*, 11(3): 51-64.
- Covin, T. J. 1994. Perceptions of family-owned firms: The impact of gender and educational level. *Journal of Small Business Management*, 32(3): 29-39.
- Davis, J. A. 1982. The influence of life stage on father-son relationships in the family firm. Unpublished doctoral dissertation, Harvard Business School.
- Davis, P. S., & Harveston, P. D. 2001. The phenomenon of substantive conflict in the family firm: A cross-generational study. *Journal of Small Business Management*, 39(1): 14-30.
- Davis, T. R., & Luthans, F. 1979. Leadership reexamined: A behavioral approach. *Academy of Management Review*, 4(2): 237-248.
- Day, D. V., Fleenor, J. W., Atwater, L. E., Sturm, R. E., & McKee, R. A. (2014). Advances in leader and leadership development: A review of 25 years of research and theory. *The Leadership Quarterly*, 25(1), 63-82.
- Dugan, J. P. (2017). *Leadership theory: Cultivating critical perspectives*. John Wiley & Sons.
- Dyck, B., Mauws, M., Starke, F. A., & Mischke, G. A. 2002. Passing the baton: The importance of sequence, timing, technique and communication in executive succession. *Journal of Business Venturing*, 17: 143-162.
- Dyer, W. G., Jr. 2003. The family: The missing variable in organizational research. *Entrepreneurship Theory and Practice*, 27(2): 401-416.
- Eisenhardt, K. M. 1989. Building theories from case study research. *Academy of Management Review*, 14(4): 532-550.
- Flynn, C. Brian, James W. Smither, and Alan G. Walker. "Exploring the Relationship Between Leaders' Core Self-Evaluations and Subordinates' Perceptions of Servant Leadership: A Field Study." *Journal of Leadership & Organizational Studies* 23.3 (2016): 260-271.
- Goodwin, V. L., Wofford, J. C., & Whittington, J. L. 2001. A theoretical and empirical extension to the transformational leadership construct. *Journal of Organizational Behavior*, 22: 759-774.
- Greenleaf, R. K. 1970. The servant as leader. Indianapolis, In: R. K. Greenleaf, Center for Servant Leadership.
- Gregoire, M. B., & Arendt, S. W. (2014). Leadership: Reflections over the past 100 years. *Journal of the Academy of Nutrition and Dietetics*, 114(5), S10-S19.
- Handler, W. C. 1990. Succession in family firms: A mutual role adjustment between entrepreneur and next-generation family members. *Entrepreneurship Theory and Practice*, 15(1): 37-51.

- Handler, W. C. 1994. Succession in family business: A review of the research. *Family Business Review*, 7(2): 133-157.
- Hersey, P., & Blanchard, K. H. 1969. Life cycle theory of leadership. *Training and Development Journal*, 23(2): 26-34.
- Hoy, F. & Verser, T. G. 1994. Emerging business, emerging field: Entrepreneurship and the family firm. *Entrepreneurship Theory and Practice*, 19(3): 9-23.
- Hubler, T. & Kaye, K. 1999. Ten most prevalent obstacles to family business succession planning. *Family Business Review*, 12(2), 117-127.
- Jago, A. G. 1982. Leadership: Perspectives in theory and research. *Management Science*, 28(3): 315-336.
- Justis, R. T. 1975. Leadership effectiveness: A contingency approach. *Academy of Management Journal*, 18(1): 160-167.
- Kaltman, A. 2000. *The genius of Robert E. Lee: Leadership lessons for the outgunned, outnumbered, and underfinanced*. Paramus, NJ: Prentice Hall Press.
- Kelly, L. M., Athanassiou, N., & Crittenden, W. F. 2000. Founder centrality and strategic behavior in the family-owned firm. *Entrepreneurship Theory and Practice*, 24(4): 27-42.
- King, S., Solomon, G. T., & Fernald, L. W., Jr. 2001. Issues in growing a family business: A strategic human resource model. *Journal of Small Business Management*, 39(1): 3-13.
- Lansberg, I. 1988. The succession conspiracy. In C. E. Aronoff, J. H. Astrachan, & J. L. Ward (Eds.), *Family business sourcebook II: 70-86*. Marietta, GA: Business Owner resources.
- Larsson, G., Sandahl, C., Söderhjelm, T., Sjøvold, E., & Zander, A. (2017). Leadership behavior changes following a theory-based leadership development intervention: A longitudinal study of subordinates' and leaders' evaluations. *Scandinavian Journal of Psychology*, 58(1), 62-68.
- Le Breton-Miller, I., Miller, D., & Steier, L. P. 2004. Toward an integrative model of effective FOB succession. *Entrepreneurship Theory and Practice*, 28(4): 305-328.
- Longenecker, J. G., & Schoen, J. E. 1978. Management succession in the family business. In C. E. Aronoff, J. H. Astrachan, & J. L. Ward (Eds.), *Family business sourcebook II: 8792*. Marietta, GA: Business Owner Resources.
- Maxwell, J. C. 1998. *The 21 irrefutable laws of leadership*. Nashville: Thomas Nelson Publishing.
- McClelland, D. C. 1975. *Power: The inner experience*. New York: Irvington.
- Miles, M. B., Huberman, A. M., & Saldana, J. (2013). *Qualitative data analysis*. Sage.
- Mokhber, M., Gi Gi, T., Abdul Rasid, S. Z., Woon Seng, Y. (2017). Succession planning and family business performance in SMEs. *Journal of Management Development*, 36(3), 330-347.
- Neubauer, F., & Lank, A. G. (2016). *The family business: Its governance for sustainability*. Springer.
- Patton, M. Q. 2002. *Qualitative research and evaluation methods*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Peters, T. J., & Waterman, R. H., Jr. 1981. *In search of excellence: Lessons from America's best-run companies*. NY: Harper and Row Publishers.
- Schumpeter, J. 1934. *The theory of economic development. An inquiry into profits, capital, credit, interest, and the business cycle*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Sharma, P., Chrisman, J. J., & Chua, J. H. 2003A. Succession planning as planned behavior: Some empirical results. *Family Business Review*, 16(1): 1-16.
- Stavrou, E. T., & Swiercz, P. M. 1998. Securing the future of the family enterprise: A model of offspring intentions to join the business. *Entrepreneurship Theory and Practice*, 22(4): 19-39.
- Stogdill, R. M. 1950. Leadership, membership and organization. *Psychological Bulletin*, 47:1-14.
- Tsang, E. W. K. 2002. Learning from overseas venturing experience: The case of Chinese family business. *Journal of Business Venturing*, 17: 21-40.
- Ward, J. L. 1987. *Keeping the family business healthy: How to plan for continuing growth, profitability, and family leadership*. San Francisco: Jossey-Bass.
- Yin, R. K. 2003. *Case study research design and methods*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Yurttadur, M., & Çakmak, Z. 2015, Kamu Kurum Yöneticilerinin Liderlik Özellikleri Ile Motivasyonlarının Çalışanların İş Doyumu Ve Kurum Bağlılıklarına Etkileri/Public Corporation Managers' leadership Styles and Motivations'effects On Corporation Employers' job Satisfaction and Corporation Commitment. *Third Sector Social Economic Review*, 50(2), 46.

Gençlerde Sosyal Medya Algısı ve Kullanma Davranışı

Dr. İbrahim Kısaç, Gazi Üniversitesi
ikisac@yahoo.com

Mrs. Elif Müzehher Şensoy,
elifmuzehhersensoy@gmail.com

ÖZET

Bu araştırmanın amacı, gençlerde sosyal medya kullanma davranışını yönlendiren sebepleri ve sosyal medyada maruz kalınan olay ve olguların bireyde yarattığı etkileri ortaya koymaktır. Araştırma nitel bir çalışma özelliği göstermektedir. Araştırmada veri elde etmek amacıyla araştırmacılar tarafından hazırlanan, kapalı ve açık uçlu sorulardan oluşan anket kullanılmıştır. Bu anketle, gençlerin sosyal medyada geçirdikleri süre, sosyal medyayı kullanmadıkları zamanda eksiklik duyup duymadıkları, ne tür paylaşımlar yaptıkları ve bu paylaşımları yapmaya iten sebepler gibi sosyal medya kullanımıyla ilgili çeşitli durumlar belirlenmiştir. Araştırma sonucunda, iki ve daha fazla sosyal medya hesabına sahip kişilerin günde sosyal medyada en az 2-3 saatlerini geçirdikleri tespit edilmiştir. Sosyal medyaya erişim sağlayamadıkları durumlarda büyük oranda eksiklik duydukları ve bu eksikliğini gidermek için boş zaman etkinlikleriyle uğraştıkları, en kısa zamanda da sosyal medya hesaplarını kontrol etme davranışına yöneldikleri belirlenmiştir. Gençleri sosyal medyada paylaşım yapmaya iten en temel sebep, başka insanlar tarafından takip edilmek, beğenilmek duygusu olarak belirlenmiştir. Bir diğer sebep de aslında hiçbir şey hissetmeden sadece çağ bunu gerektirdiği için “gereksinim” olarak yapılan bir eylem olarak belirlenmiştir. Araştırmada gençler sosyal medyada paylaştıklarını gerçek yaşantılarıyla büyük oranda paralel gördüklerini belirtmişlerdir. Fakat sosyal medyada bireylerin ağlarken ya da kendilerini çirkin buldukları halleriyle paylaşım yaptıkları sık karşılaşılan bir durum değildir.

Anahtar Kelimeler: Gençler, Sosyal Medya Algısı ve Kullanımı.

Perception of Social Media among Youngsters and their Usage Pattern

ABSTRACT

The goal of this research is to determine the reasons of using social media of young people and to clear effects of the cases and facts which are faced in social media on those young people. This research is a qualitative research. A questionnaire is used to collect data. It is prepared by the researchers and is consist of close and open ended questions about time duration of youths in social media, feeling lack of when they do not use or surf in social media, what kind of sharing they share and the reasons of these sharing. Results indicated that young people who have two or more social media accounts spent at least 2-3 hours in a day. They usually feel lack when they cannot access to social media, and occupy leisure time activities to get rid of this feeling lack and control social media accounts at the same time. As a basic reason which makes people to share something in social media is founded that a feeling of being admired and followed by other people. The other reason is just to share something without feeling anything because sharing is a necessary in this century. Participants stated that their shared things in social are mostly same in their real life. However, it is not usually seen that people share their ugly positions or upset motions.

Keywords: Youth, Social Media Perception and Usage.

GİRİŞ

Günümüzde sosyal medya sayesinde bireyler aradıkları her türlü içerik ve bilgiye kolayca ulaşabilmektedir. Gelişen teknoloji ile birlikte akıllı telefonların ortaya çıkması, sosyal medya hesaplarına her an her koşulda ulaşım imkanını getirmiş, böylece sosyal medyaya ulaşımında zaman ve mekan kavramını da ortadan kaldırmıştır. Zaman ve mekan sınırlaması olmadan bireyler sosyal medya ortamlarında merak ettikleri konularda özgürce sorular sorabilmekte ve bunlara hızlıca cevap alabilmektedir, bu yönüyle sosyal medya resmi olmayan eğitim ortamı haline almıştır.

İnsanlar kendileri ile ilgili ses, görüntü, video, bilgi gibi birçok türde paylaşımlar yapabilmekte, bu da bireylere kendilerini özgürce ifade edebilme imkanı sunmaktadır. Aynı zamanda amatörce yapılan bu paylaşımlar sosyal medya ortamlarında kitlelerce takip edilip birer değer haline gelebilmektedir.

Sürekli gelişim ve değişim halinde bulunan, çeşitliliğinin son yıllarda hızla arttığını gözlenen, geniş kitleler tarafından kullanılan sosyal medya hesapları kendi içinde altın çağını yaşamaktadır. Bu çağ insanların hayatlarına her yönden dokunmayı ve nüfus etmeyi başarmıştır (Solmaz, Tekin, Herzem, & Demir, 2013, s. 24).

Bu çalışmada sosyal medyanın kullanım oranlarının en fazla görüldüğü genç kesim (TUIK, 2016) dikkate alınarak; gençlerde, sosyal medya kullanma davranışı ve sosyal medyanın her yönüyle bireylerde yarattığı etkiler incelenmiştir. Bu süreçte gençlerin sosyal medyada harcadıkları süre, sosyal medyaya olan bağlılıkları, ne tür paylaşımlar yaptıkları, onları bu paylaşımları yapmaya iten sebepler, sosyal medyada takip ettikleri, görmekten hoşlandıkları veya hoşlanmadıkları görseller gibi alanlar ele alınıp incelenmiştir.

SOSYAL MEDYA VE KULLANIMI

Sosyal medya, Web 2.0'ın kullanıcıların hizmetine sunulmasıyla birlikte, tek yönlü bilgi paylaşımını, çift yönlü ve eş zamanlı hale getiren bir medya sistemidir. Sosyal medya, bireylerin karşılıklı veya bireysel yapılan paylaşımlar ve etkileşimlerin bütünüdür (Wikipedia, 2011). Bu etkileşimler kişilerin dört temel ihtiyacını karşılamak arzusuna dayanmaktadır; ilgi, ilişki, hayal gücü ve işlem yapma. Bu temel ihtiyaçlara odaklanmak ve karşılamak açısından da sosyal medya türleri farklılaşma göstermektedir (Tektaş, 2014, s. 853-854).

Sosyal medya, bir medya türü olmasına rağmen geleneksel medya araçlarından farklı özelliklere sahiptir. Ona özgünlük veren en önemli farklılığı, herhangi bir kişinin sosyal medya içeriğini yaratabilmesi, yorumda bulunabilmesi ve katkı sağlayabilmesinden kaynaklanmaktadır (Solmaz, Tekin, Herzem, & Demir, 2013, s. 25).

Her yaşta insana hitap eden ve kullanımına sunulan sosyal medyalar, TUIK(Türkiye İstatistik Kurumu) 'in 2016 yılına ait verileri incelendiğinde %84.3'lük bir oranla 16-24 yaş aralığında en fazla kullanım oranına sahiptir. Yine TUIK'in verileri incelendiğinde 2016 yılında kişisel internet kullanım amaçlarında en üst seviyede %82.4'lük bir oranla sosyal medya üzerinde profil oluşturma, mesaj gönderme veya fotoğraf vb. içerik paylaşma olduğu tesbit edilmiştir.

“We Are Social” web sitesi tarafından hazırlanan 2016 yılı “İnternet ve Sosyal Medya Kullanıcı İstatistikleri” incelendiğinde, ülkemizdeki 79.14 milyonluk nüfusun, 46.3 milyonunun internete bağlandığını ve internet kullanıcılarının 42 milyonunun da aktif olarak sosyal medyada yer aldığı görülmektedir (Ayvaz, 2016).

Türkiye’de en çok kullanılan sosyal medya platformlarına bakıldığında ilk sırada %32 ile Facebook’un yer aldığı görülmektedir. Facebook’u %24 ile WhatsApp, %20 ile Facebook Messenger,

%17 ile Twitter, %16 ile Instagram takip ederken, sıralama Google+, Skype, LinkedIn, Viber ve Vine ile devam ediyor (Ayvaz, 2016).

Bu ciddi rakamlar sosyal medya algısının ve kullanma davranışının farklı bir boyutta incelenmesi gerekliliğini doğurmaktadır. Çünkü sosyal medya, bazı yönleriyle insanı, çeşitli konularda bilgi sahibi yapmak, sosyalleşme imkanı tanımak, kendini ifade özgürlüğü sunmak gibi olumlu yönlerle geliştirirken, bazı yönleriyle de insanı kendi iç dünyasına çekerek psikolojik bir bağımlılığa sürüklemektedir.

Sosyal Medyanın Doğurduğu e-Hastalıklar

Zaman ve mekan sınırlaması olmadan insanların hayatlarının merkezine aldığı akıllı telefonlar ve sosyal medya hesapları zaman içerisinde kullanım sürelerinin artmasıyla, bireylerde birtakım olumsuz etkilere de yol açmaktadır. Uzmanlar bu durumu teknoloji bağımlılığı olarak nitelendirse de, bireyler bu durumu kabul etmede sıkıntı çekmektedirler. İstedikleri zaman bırakabileceklerini dile getirirler de, her boş bulunan zamanda ellerinin altında olan telefonlarından sosyal medya hesaplarını kontrol etme ya da direkt paylaşımında bulunma faaliyetini gerçekleştirmektedirler. Kullanım miktarı arttıkça da olumsuz etkilerin de hissedilmesi kaçınılmaz olmaktadır.

Akgül günümüzde fomo, ego sörfü, google takibi, photolurking ve facebook depresyonu gibi çeşitli e-hastalıkların gelişip yaygınlık göstermeye başladığını dile getirmiştir (AnadoluAjans, 2017).

Fomo: Bu hastalık bireyin sosyal medya hesaplarında gerçekleşen gelişmeleri takip edememe ve kaçırmadan duyulan kaygı ve korku olarak bilinir. Birey gelişmeleri kaçırdığında kendisi için büyük bir kayıp yaşadığını düşünür. Sosyal medyada yakın çevresinin yaptığı paylaşımlardan haberdar olma isteğine karşı koyamaz ve bu durum onda sürekli takipte kalma isteğini doğurur. Birey bu isteğini karşılayamadığı durumlarda gergin ve kaygılı bir al içerisinde olur.

Ego Sörfü: Sosyal medyaya düşkünlüğü olan bireyler belirli aralıklarla kendi isimlerini internet ortamında aratıp kendisiyle ilgili gelişmeleri de takip eder. Ego sörfü “online narsizm” olarak da geçmektedir. Narsizm kişinin kendine olan aşırı düşkünlüğü ve kendisine duyduğu hayranlık boyutundaki aşırı beğenme hissidir. “Online narsizm” veya “ego sörfü” de kişinin bu kendine ait aşırı beğenme hissini internet üzerinde devam ettirmesi olarak açıklanabilir. Bireyler kendileri hakkındaki paylaşımları, onlara ait beğeni, yorum ve takipleri sürekli kontrol etmesi bu hastalığın bir yansıması olarak görülür.

Google Takibi: Bireyin sosyal çevresini sürekli olarak arama motorlarından neler yapıp ettiklerini öğrenmek amaçlı gizli olarak incelemesi halidir.

Photolurking: Bireyin herhangi bir sosyal medya hesabında insanların fotoğraflarına saatlerce bakarak zaman geçirmesi ve bunu istemsiz sürekli yapıyor olması halidir.

Facebook Depresyonu: Başta Facebook olmak üzere diğer bazı sosyal medya hesapları çeşitli yönleriyle bireyleri depresyona itebiliyor. Özellikle genç kızlarda görülen bu durum, bireylerin sosyal medya hesaplarında maruz kaldıkları hayal kırıklıkları, bunlar üzerine yaptıkları tekrarlayıcı konuşmalar ruh hallerini olumsuz etkileyebiliyor (AnadoluAjans, 2017).

Sosyal Medyada Sürekli Aktif Olma İsteği

Artık yeni uzuv olarak kabul edilebilecek akıllı telefonlarla bireyler sosyal medya hesaplarını her an her koşulda aktif kullanabilmektedir. İnsanlar sınır tanımadan güne sosyal medya hesaplarını kontrol ederek başlamakta, yemekte, tuvalette, otobüste, boş bulunduğu her durumda hatta bazen yakın çevresiyle görüşmek amaçlı bulunduğu toplantılarda sosyal medya hesaplarını kontrol etme davranışlarını sürdürmektedirler. Bağlantıdan kopma durumunda ise insanlar büyük bir eksiklik hissetmektedir. İnternet

paketinin bitmesi, elektriklerin kesilmesi ya da telefonun şarjının bitmesi halinde insanlar istemsiz panik duygusuna kapılmaktadırlar (Halman, 2015).

Kişiselleştirilmiş Profiller ve Gerçeklikten Kopuş

Sosyal medya tüm bireylere kendilerine özgü profil oluşturma imkanı tanımaktadır. İnsanlar özgürce kendi adlarıyla veya takma adlarla kendilerine özel profiller oluşturmakta ve profillerinde fazlaca kişisel olan görseller, ses-videolar, sözler vb. paylaşımlar yapabilmektedir. Paylaşım yapılan öğelerde özgürce seçim yapabilmekte ve topluma yansıtacakları durumlar tamamen kendi kontrollerinde olmaktadır. Bu durumda çoğu zaman insanların kendileri hep olumlu yönleriyle yansıtılmalarına sebebiyet verebilmektedir. Çünkü bu noktada temel amaç aslında takipçilerinin beğenilerini alabilmektir. Bunun uğruna insanların yapamayacağı şey kalmamaktadır. Haliyle kişinin normal yaşantısında yapmayacağı şeyleri sosyal medya hesaplarında yapıyormuş gibi gösterme eğilimi artmaktadır. Bu durumda kişinin sosyal medya aleminden gerçek hayatına dönüşte zorluk yaşamasına sebep olmaktadır. Bu nokta da bireyin gerçek hayatıyla, sosyal medyaya yansıttığı hayatı arasındaki fark büyüdükçe kişide iç ve dış gerçeklik çatışabilmektedir. Hissedilenle yansıtılanın, arzu edilenle sahip olunanın farkı arttıkça kişide hüsrandan başka bir şey yaratmamaktadır (Halman, 2015).

Sosyal Medya ve Şiddet

Günümüzde toplum içerisinde meydana gelen şiddet, vahşet, terör, istismar vb. olayların, sosyal medya sayesinde çok kısa bir süre içerisinde kitlelerce duyulması mümkündür. Olaylar gerçekleşikten kısa bir süre sonra bireylerin sosyal medya hesaplarında olaya ilişkin duygu ve düşüncelerini dile getiren yazılar, görseller paylaştığı görülmektedir. Şiddet, vahşet, terör, istismar vb. içeren bir olay olduğunda, o olayla ilgili milyonlarca haber, görsel, yazı sosyal medya hesaplarını doldurmaktadır. Bu tarz olayların defalarca yaşanması ve sosyal medya hesaplarında defalarca yayılması, bu görsellere maruz kalan bireylerin zaman içerisinde bu tip olaylara duyarsızlaşmasına neden olabilmektedir. Zorlu (2016)'ya göre sosyal medya, şiddeti hem topluma öğretmekte, hem de toplumu şiddete karşı duyarsızlaştırmaktadır.

YÖNTEM

Bu araştırmada nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Araştırmada, gençlerde sosyal medya kullanma davranışları, bu davranışlara yönlendiren sebepleri ve sosyal medyada maruz kalınan olay ve olguların bireyde yarattığı etkileri ortaya koymak amacıyla literatür taraması yapılarak araştırmacılar tarafından hazırlanan 9'u kapalı 12'si açık uçlu toplamda 21 sorudan oluşan anket kullanılmıştır.

Anketler, Ankara Gazi Üniversitesi öğrencilerinden, 19-25 yaş aralığında, seçkisiz bir şekilde oluşturulan 60 kişilik bir çalışma grubuna uygulanmıştır. Bu bağlamda, araştırma bulguları çalışma grubundan elde edilen verilerle sınırlıdır. Araştırmaya katılanların cevaplarının sorulara göre dağılımı belirlenmiş ve bulgular tablolarda gösterilmiştir.

BULGULAR VE TARTIŞMA

Araştırmadan elde edilen bulgular, araştırmanın alt amaçları doğrultusunda;

1. Gençlerin kullandıkları sosyal medya hesap sayısı göz ününde bulundurularak sosyal medyada geçirdikleri süre,
2. Gençlerin sosyal medyayı kullanmadıkları zamanda eksiklik duyup duymadıkları,
3. Eksiklik duyuyorlarsa bu eksikliği gidermek için ne/neler yaptıkları,

4. Gençlerin sosyal medyada ne tür paylaşımlar yaptıkları,
5. Gençleri paylaşım yapmaya iten sebepler,
6. Gençlerin paylaşım yaptıktan sonra ne hissettikleri,
7. Gençlerin sosyal medyada yaptıkları paylaşımlardan dolayı pişmanlık duyup duymadıkları,
8. Pişmanlık duydularsa bu paylaşımın neyle ilgili olduğu,
9. Gençlerin sosyal medyada paylaştıklarıyla gerçek hayatlarını paralel bulup bulmadıkları,
10. Gençlerin sosyal medyada görmekten hoşlandıkları ve hoşlanmadıkları görseller,
11. Gençlerin sosyal medyada ünlülerin hesaplarını takip edip etmedikleri,
12. Takip ediyorlarsa, kendi hayatlarıyla, ünlülerin hayatlarını karşılaştırıp karşılaştırmadıkları,
13. Karşılaştırma yaptılarsa, bu kıyaslamadan dolayı kendilerini mutsuz hissedip/hissetmedikleri,
14. Gençlerin sosyal medyada şiddet, vahşet, terör vb. içerikli görsellere ilişkin tutumları,
15. Gençlerin sosyal medyada şiddet, vahşet, terör vb. içerikli paylaşım yapıp/yapmadıkları,
16. Şiddet, vahşet, terör vb. içerikli paylaşım yaptılarsa bu paylaşımın konusu ve paylaşım amacının ne olduğu konularında verilmiştir.

Gençlerin kullandıkları sosyal medya hesap sayısı göz önünde bulundurularak sosyal medyada geçirdikleri süre ile ilgili bulgular tablo 1 ve tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 1: Kullanılan Sosyal Medya Hesabı Frekansları

	<i>f</i>
Tek Sosyal Medya Hesabına Sahip Birey	13
2-4 Sosyal Medya Hesabına Sahip Birey	37
+5 Sosyal Medya Hesabına Sahip Birey	10

Gençlerin kullandıkları sosyal medya hesabı sayılarına göre, günde sosyal medyada geçirdikleri toplam süreler tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2: Kullanılan Sosyal Medya Hesabı Sayısına Göre Sosyal Medyada Geçirilen Süre Frekansları

	5-30 dk (<i>f</i>)	45-60 dk (<i>f</i>)	2-3 sa. (<i>f</i>)	4-5 sa. (<i>f</i>)	Daha Fazla (<i>f</i>)
Tek Sosyal Medya Hesabına Sahip Birey	8	3	1	1	-
2-4 Sosyal Medya Hesabına Sahip Birey	1	8	18	6	4
+5 Sosyal Medya Hesabına Sahip Birey	-	-	5	5	-

Tablo 1 ve tablo 2 incelendiğinde, kullanılan sosyal medya hesabı sayısı düştükçe, sosyal medyada geçirilen sürenin de doğrudan düştüğü tespit edilmiştir. Tek sosyal medya hesabına sahip gençler günde ortalama 5-30 dakikalarını sosyal medyada aktif olarak geçirirken, 2 ve daha fazla sosyal medya hesabına sahip olanlar günde ortalama 2-3saatlerini sosyal medyada aktif olarak geçirmektedirler.

Solmaz, Tekin, Herzem, & Demir (2013)’in araştırmaları sonucunda bireylerin günde ortalama 1-3 saatlerini sosyal medyada geçirdikleri saptanmıştır. We Are Social (2016)’nın Türkiye’deki dijital

istatistikleri incelendiğinde insanların günde 2 saat 32dk'larını sosyal medyada aktif olarak geçirdikleri belirtilmiştir. Bu bulgular da araştırma sonucunu destekler niteliktedir.

Gençlerin sosyal medyayı kullanmadıkları zamanlarda eksiklik duyup/duymadıklarına ilişkin bulgular tablo 3'te verilmiştir.

Tablo 3: Sosyal Medya'nın Kullanılmadığı Durumlarda Eksiklik Duyup/Duyulmadığına İlişkin Frekanslar

	<i>f</i>
Eksiklik Duyuyorum	33
Eksiklik Duymuyorum	27

Tablo 3 incelendiğinde sosyal medya hesaplarını kullanmadıkları süre boyunca eksiklik hissettiğini belirten katılımcı sayısı çoğunluk ($f=33$) göstermektedir.

Sosyal medya hesaplarını kullanmadıkları zamanlarda eksiklik duyduğunu belirten gençlerin bu eksiklik duygusunu gidermek için neler yaptıklarına ilişkin veriler tablo 4'te verilmiştir. Yapılan davranışlar katılımcıların cevapları doğrultusunda belirlenmiştir.

Tablo 4: Eksiklik Duyan Bireylerin Yaptığı Davranış Frekansları

Yapılan Davranış	<i>f</i>
Boş zaman etkinlikleri(spor, müzik dinleme, kitap okuma, gezintiye çıkma vs.)	20
En kısa zamanda kontrol ediyorum	11
Ders çalışma	1
Sosyal medya hesabında yapılan paylaşımları merak etme	1

Tablo 4 incelendiğinde sosyal medya hesaplarını kontrol etmediklerinde eksiklik duyan gençlerin bu eksikliği gidermek için boş vakit etkinliklerine yöneldikleri saptanmıştır. Yakın çevre ile vakit geçirme, gezintiye çıkma, kitap okuma, müzik dinleme gibi etkinliklerle bu eksiklik giderilmeye çalışılmaktadır. Bu eksikliği gidermek için en kısa zamanda bir ağa bağlanarak sosyal medya hesaplarını kontrol etme davranışını gösteren gençlerin de varlığı çoğunluktadır. Bunu belirten ifade örnekleri aşağıda verilmiştir:

“İnternete bağlandığım yerde sosyal medya hesaplarımı kontrol ediyorum.” (Y2)

“Bu eksikliği gidermek için o an hemen sırasıyla sosyal medya hesaplarıma bakıyorum.” (Y7)

Gençlerin sosyal medyada genellikle ne tür paylaşımlar yaptıklarına ilişkin veriler tablo 5'te verilmiştir. Paylaşım türleri katılımcıların cevapları doğrultusunda belirlenmiştir.

Tablo 5 incelendiğinde gençlerin sosyal medyada en fazla paylaşım yaptığı konular; gezip görülen yerlere ilişkin fotoğraflar, özçekimler, özlü sözler, beğenilen şarkılar ve videolar, arkadaşlarla çekilen fotoğraflar, aldıkları hediyelerin/eşyaların fotoğrafları, güncel haberler ve estetik görünüme sahip her türlü olgunun fotoğrafları olarak belirlenmiştir.

Tablo 5: Sosyal Medyada Yapılan Paylaşım Türü Frekansları

Paylaşım Türü	f
Gezip görülen yerler	37
Özçekimler	15
Anlamlı söz, şarkı, video	14
Aile/Arkadaş ile çekilmiş fotoğraflar	10
Hediye gelen/alınan eşyalar	5
Güncel haber paylaşımı	3
Estetik görünümüne sahip her türlü görüntü	2

Gençleri bu tip paylaşımları yapmaya iten nedenler tablo 6 da verilmiştir. Bu nedenler katılımcıların cevaplarına göre belirlenmiştir.

Tablo 6: Bireylerin Paylaşım Yapmasının Nedenlerine İlişkin Frekanslar

Nedenler	f
Takip edilmek, beğenilmek, dikkat çekmek	23
Duygu ve durumu diğer bireylerle paylaşmak	18
Sosyokültürel getiri/gereksinim	14
Mesaj verme	1
Yalnızlıktan kurtulma isteği	1

Tablo 6 incelendiğinde gençleri bu tip paylaşımları yapmaya iten temel sebepler, çevresi tarafından dikkat çekmek, beğenilmek, takdir edilmek duygusu olarak belirlenmiştir. Bir diğer sebep olarak da, sırf çağ bunu gerektirdiği için sosyokültürel bir baskıdan ötürü sorumluluk duygusuyla yapılan bir alışkanlık olduğu belirlenmiştir. Topluma mesaj vermek, yalnızlıktan kurtulmayı istemek de diğer sebepler olarak saptanmıştır.

Gençlerin sosyal medyada yapmış oldukları paylaşımların sadece gereksinim duygusuyla yapıldığını belirten ifade örnekleri aşağıda verilmiştir:

“Sosyala medyayı kullandığım için paylaşma zorunluluğu hissediyorum.” (Y2)

“Toplumsal duyarlılıktan kaynaklanan psikolojik rahatlama dolay gündeme ilişkin fikirlerimi, güzel anılarımı sevdiğilerimle paylaşmak için fotoğraf paylaşıyorum.” (Y31)

Gençlerin bu tip paylaşımlar yaptıktan sonra ne/neler hissettiklerine ilişkin durumları tablo 7’de verilmiştir. Durumlara ilişkin ifadeler katılımcıların cevaplarına göre belirlenmiştir.

Tablo 7: Gençlerin Paylaşım Yaptıktan Sonraki Durumlarına İlişkin Frekanslar

Durumlar	f
Rahatlamış, mutlu, özgüvenli	36
Beğenildiğini/ilgi gördüğünü/popüler	15
Hiçbir şey	8
İletişim halinde	3
Yaşanılan anları ölümsüzleştirmiş	2
Renkli ve iyi estetik görünümüne sahip bir sosyal medya	1

Tablo 7 incelendiğinde gençlerin paylaşım sonrasında kendilerini rahatlamış, mutlu ve özgüvenli hissettikleri ortaya çıkmıştır. Gençler aldıkları beğeniler doğrultusunda kendilerini daha çok popüler hissetmektedirler.

Yaptıkları paylaşımlardan ötürü hiçbir şey hissetmediğini söyleyen katılımcılar da bulunmuştur. Bu duruma ilişkin cevaplar incelendiğinde paylaşım yapma sebepleriyle ilişkili olduğu saptanmıştır. Paylaşım sebebini çağın getirisi olarak sosyokültürel baskıyla yaptığını belirten katılımcılar çoğu zaman hiçbir şey hissetmeden paylaşım yaptıklarını belirtmişlerdir. Bu duruma ilişkin örnekler aşağıda verilmiştir:

“Aslında hiçbir şey.” (Y20)

“Sanki bu bir gereksinim gibi geliyor. Herkes yaptığı için benim de yapmam gerekiyormuş algısında oluyoruz. Yaptıktan sonra aslında hiçbir şey hissetmiyorum.” (Y38)

Gençlerin sosyal medyada yaptıkları paylaşımlardan dolayı pişmanlık duyup/duymadıklarına ilişkin frekanslar tablo 8’de verilmiştir.

Tablo 8: Gençlerin Sosyal Medya Paylaşımlarından Dolayı Pişmanlık Duyup/Duymadıklarına İlişkin Frekanslar

	<i>f</i>
Pişmanlık duydum	13
Pişmanlık duymadım	47

Tablo 8’e göre gençlerin büyük bir çoğunluğu ($f=47$) paylaşımlarından dolayı pişmanlık duymamışlardır. Pişmanlık duyan bireylerin bu pişmanlığının neden kaynaklandığına ilişkin bulgular tablo 9 da verilmiştir.

Tablo 9: Gençlerin Paylaşımlarından Ötürü Pişmanlık Duymalarının Nedenlerine İlişkin Frekanslar

Nedenler	<i>f</i>
Değişen beğeni/hoşnutluk, fikir	8
Siyasi veya sosyal göndermeler	3
Fazlaca kişisel paylaşımlar	2

Tablo 9’a göre paylaşımlarından pişmanlık duyanlar, pişmanlık duydukları paylaşım içeriklerinin, genellikle uzun yıllardır sosyal medya hesabı kullandıkları için daha küçük yaşlarda paylaştıkları saçma görsel veya sözlerden kaynaklandığını belirtmiştir. Bu durumun bireylerin beğeni/hoşlanma duygusunun ve fikirlerinin zaman içerisinde değişmesinden kaynaklandığı belirtilmiştir. Diğer pişmanlık duyulan paylaşım konuları ise, siyasi paylaşımlar, başka kişilere gönderme amaçlı yapılmış paylaşımlar, oldukça kişisel olan duygu ve durumları içeren paylaşımlar olarak belirlenmiştir.

Gençlerin sosyal medyada paylaştıklarıyla, gerçek yaşantılarını paralel bulup bulmadıklarına ilişkin veriler tablo 10’da verilmiştir.

Tablo 10: Gençlerin Gerçek Yaşantılarıyla Paylaşımlarının Paralel Olup/Olmadığına İlişkin Frekanslar

	<i>f</i>
Paralel buluyorum	50
Paralel bulmuyorum	10

Tablo 10'daki verilere göre gençlerin büyük çoğunluğu ($f=50$) sosyal medyada paylaştıklarıyla gerçek yaşantılarını paralel bulmaktadır. Gençler sosyal medyada paylaştıklarının kendi yaşantılarından farklı olmadığını ifade etmiştir. Fakat paralel bulmadığını belirten bireyler de bulunmaktadır. Paylaşımlarıyla yaşantılarını paralel bulmadıklarını belirten ifade örnekleri aşağıda verilmiştir:

“Tamamen hayatı yansıtan paylaşımları korkutucu buluyorum. Sosyal medya güvenilir değil. Kişinin kendisiyle ilgili çok fazla yansıtıcı şeyler bulunmaması gerektiğini düşünüyorum.” (Y27)

“Hayır. İnsanlarda zaten hep iyi ve güzeli gösterme gayreti var fakat hayatımız hep güzel devam etmiyor.” (Y22)

Sosyal medyanın ne kadar güvenilir olabileceğine ilişkin bir çok araştırma ve deney yapılmıştır. Youtube'un ünlü yayıncılarından Coby Persin sosyal medyanın ne kadar tehlikeli olabileceğine ilişkin yapmış olduğu bir deneyle sosyal medyanın güvenilir bir ortam olmadığını gözler önüne sermiştir. Deneyde Persin, 12-13 ve 14 yaşında olan kız çocuklarına kendisini yaşıt biri olarak tanıtıyor. Birkaç gün sanal ortamda sohbet edip buluşma ayarlıyor ve kız çocukları ailelerine yalan söyleyerek o buluşmalara gidiyor. Deney öncesinde ailelerle anlaşma yapan Persin kızların ebeveynleri ile birlikte, üç kız çocuğunun da ayarlanan buluşma ortamlarına hiç tereddüt etmeden geldiklerini gözlemliyor. Deney sonunda kız çocuklarına her koşulda güvenen aileler büyük şaşkınlık yaşarken kız çocukları sorumsuz davranışları yüzünden pişmanlık yaşıyor (Youtube, 2015). Bu deney sonucunda Persin sosyal medyada birçok sahte kimliğin varlığına dikkat çekmek istemiştir.

Tektaş (2014) ise araştırması sonucunda, % 2.7'lik bir oranla, gençlerin çok küçük bir kısmının gerçek kimliklerini gizleyerek sosyal medyada gezindiklerini belirtmiştir.

Şener (2009)'un araştırmasında ise Facebook kullanıcılarının %18.9'u Facebook'ta yer alan profillerinin kendilerini tamamen yansıttığını, %19.6'sı epey yansıttığını, %12.2'si kısmen yansıttığını, %17'si çok az yansıttığını, %4'ü istediği kadarını yansıttığını, %4.3'ü ise hiç yansıtmadığını tespit etmiştir. Sonuç olarak kullanıcıların çoğunluğunun profillerini kendilerini yansıtan bir araç olarak gördüğünü saptamıştır.

Gençlerin sosyal medyada görmekten hoşlandıkları/hoşlanmadıkları görsellere ilişkin veriler sırasıyla tablo 11 ve tablo 12'de verilmiştir. Bu veriler katılımcıların cevaplarına göre belirlenmiştir.

Tablo 11 ve tablo 12 incelendiğinde, gençlerin sosyal medyada görmekten hoşlandıkları görsellerde: doğa,manzara ve farklı ülkelerin fotoğrafları, yakın çevresine ait fotoğraflar, eğitici içerikler, komik görseller, güncel haberler, edebiyat, sanat ve müzik içerikli görsellerin çoğunlukta olduğu görülmektedir.Gençlerin görmekten hoşlanmadıkları görsellerde de; cinsel ve şiddet içerikli görsel ve haberler, fazlaca özel hayatı içeren görseller, yemek içeren fotoğraflar ve siyaset içerikli görsellerin çoğunlukta olduğu tespit edilmiştir.

Gençlerin sosyal medya ortamında ünlülerin sosyal medya hesaplarını kontrol edip/etmedikleri, takip ediyorlarsa onların yaşantılarıyla kendi yaşantılarını kıyaslayıp/kıyaslamadıkları, kıyaslıyorlarsa bu kıyaslamadan dolayı mutsuz olup/olmadıklarına ilişkin veriler sırasıyla tablo 13, tablo 14 ve tablo 15'de verilmiştir.

Tablo 11: Gençlerin Sosyal Medyada Görmekten Hoşlandıkları Görsellere İlişkin Frekanslar

Görsel İçerikleri	<i>f</i>
Doğa, manzara, farklı ülkeler	29
Arkadaş, aile, yakın çevre	16
Eğitici	15
Komik/Eğlendirici	9
Haber	9
Edebiyat/Sanat/Müzik	8
Hayvanlar	7
Bebek	5
Makyaj/Kıyafet	4
Ünlüler	3
Yemek	1

Tablo 12: Gençlerin Sosyal Medyada Görmekten Hoşlanmadıkları Görsellere İlişkin Frekanslar

Görsel İçerikleri	<i>f</i>
Cinsellik, şiddet, vahşet, terör içeren sansürlü görseller	31
Gösteriş amaçlı fazlaca özel hayatı içeren görseller	16
Yemek fotoğrafları	9
Siyasi içerikler	9
Marka içeren fotoğraflar	1

Tablo 13: Gençlerin Sosyal Medyada Ünlülerin Hesaplarını Takip Edip/Etmediklerine İlişkin Frekanslar

	<i>f</i>
Takip ediyorum	34
Takip etmiyorum	26

Tablo 14: Ünlülerin Yaşantılarını Takip Eden Gençlerin, Ünlülerin Yaşantılarıyla Kendi Yaşantılarını Kıyaslayıp/Kıyaslamadıklarına İlişkin Frekanslar

	<i>f</i>
Kıyaslıyorum	12
Kıyaslamıyorum	22

Tablo 15: Ünlülerin Yaşantılarıyla Kendi Yaşantılarını Kıyaslayan Gençlerin Bu Kıyaslamadan Dolayı Mutsuz Olup/Olmadıklarına İlişkin Frekanslar

	<i>f</i>
Mutsuz hissediyorum	10
Mutsuz hissetmiyorum	2

Tablo 13, tablo 14 ve tablo 15'deki veriler incelendiğinde gençlerin büyük çoğunluğunun ünlülerin hesaplarını takip ettiği tespit edilmiştir. Ünlülerin hesaplarını takip eden gençlerden yaşantılarını kıyaslayanların sayısı kıyaslamayanlara göre az çıkmıştır. Fakat burada önemli olan nokta, kıyaslama yapan gençlerin büyük çoğunluğunun (f=10) kendilerini bu kıyaslamadan sonra mutsuz hissettiği tespit edilmiştir.

Aslında gençler sosyal medya ortamında sadece ünlülerin yaşantılarıyla değil çevresindeki bireylerin yaşantılarıyla da çoğu zaman kendi yaşantılarını kıyaslamaktadır.

Dent ve diğerleri tarafından Göteborg Üniversitesinde sosyal paylaşım siteleri konusunda yapılmış bir çalışma sonucunda başkalarının hayatlarını sosyal medyalar üzerinden takip eden bireylerin bunları kendi hayatlarıyla kıyasladığı ve sonrasında da bunalıma girdiği tespit edilmiştir. Yine aynı çalışma sonucunda ergenlik öncesi ve ergenlikte sosyal medyanın sürekli ve uzun saatler kullanılması kaygıya, depresyona ve daha başka psikopatolojilere sebep olabileceği saptanmıştır (Engin, 2013).

Gençlerin sosyal medyada şiddet, vahşet, terör vb. içerikli görsellere karşı tutumlarına ilişkin veriler tablo 16'da verilmiştir. Bir bireyin birden fazla tutum biçimini gösterdiği göz önünde bulundurulmalıdır.

Tablo 16: Gençlerin Sosyal Medyada Şiddet, Vahşet, Terör vb. İçerikli Görsellere Karşı Tutumlarına İlişkin Frekanslar

Tutumlar	f
Rahatsızlık duyanlar	50
Bakmaktan kaçınanlar	43
Bakmaktan kendisini alıkoyamayanlar	31

Tablo 16 incelendiğinde gençlerin büyük çoğunluğunun (f=50) sosyal medyada şiddet, vahşet, terör vb. içerikli görsellere bakmaktan rahatsızlık duyduğunu belirtmiştir. Gençler arasında şiddet, vahşet, terör vb. içerikli görsellere bakmaktan kaçınanların da çoğunlukta olduğu (f=43) saptanmıştır.

Gençlerin şiddet, vahşet, terör vb. içerikli görsellere bakmaktan kaçındığını belirten ifade örnekleri aşağıda verilmiştir:

“Evet hızlıca geçiyorum.” (Y20)

“Hemen kapatıyorum.” (Y43)

Gençlerin şiddet, vahşet, terör vb. içerikli görsellere bakmaktan kaçınmadığını belirten ifade örnekleri aşağıda verilmiştir:

“Hayır. Çünkü haber alabildiğimiz tek yer sosyal medya oldu.” (Y5)

“Hayır. Çünkü halkı aydınlatıyorlar.” (Y34)

“Hayır, hayatın gerçekleri.” (Y9)

Gençlerin şiddet, vahşet, terör vb. içerikli görsellere bakmaktan kendilerini alıkoyamadığını belirten ifade örnekleri aşağıda verilmiştir:

“Genellikle kaçınıyorum ama kendime engel olamadığım durumlar oluyor.” (Y60)

“Oluyor, çünkü haberleri merak ediyorum.” (Y59)

Gençlerin sosyal medyada şiddet, vahşet, terör vb. içerikli paylaşım yapıp yapmadıklarına ilişkin veriler tablo 17’de verilmiştir.

Tablo 17: Gençlerin Sosyal Medyada Şiddet, Vahşet, Terör vb. İçerikli Paylaşım Yapıp/Yapmadıklarına İlişkin Frekanslar

	<i>f</i>
Paylaşım yaptım	6
Paylaşım yapmadım	54

Şiddet, vahşet, terör vb. içerikli paylaşım yapan gençlerin, paylaşım içeriklerine ilişkin veriler tablo 18’de verilmiştir.

Tablo 18: Gençlerin Sosyal Medyada Şiddet, Vahşet, Terör vb. İçerikli Yapılan Paylaşım Konularına İlişkin Frekanslar

	<i>f</i>
Terör	3
Kadına şiddet	2
Çocuk istismarı	1

Tablo 17 ve tablo 18 incelendiğinde gençlerin sosyal medyada şiddet, vahşet, terör vb. içerikli paylaşımları çok fazla yapmadıkları tespit edilmiştir. Şiddet, vahşet, terör vb. içerikli paylaşım yapanların ise terör, kadına şiddet ve çocuk istismarı konularında paylaşım yaptıkları belirlenmiştir.

Şiddet, vahşet, terör vb. içerikli paylaşım yapan gençlerin bu paylaşımları yapmalarındaki amaçlarına ilişkin ifade örnekleri aşağıda verilmiştir:

- “İnsanlara bir şeylerin farkında olmaları gerektiğini anlatmak.” (Y5)
- “Belki doğru bildiklerimi anlatabilmek.” (Y3)
- “Olumsuz davranışa olan tepkimi belli etmek.” (Y1)

Erçin (2016)’e göre sosyal medyalarda şiddet içerikli paylaşımlar farkında olmadan insanları başka şiddet içerikli davranışlara sürüklemektedir. Bireyler şiddet içeren olayları defalarca gündeme getirip haber yaparak başka bireyleri şiddete karşı duyarsızlaştırıp, şiddeti onlara öğretirken, bu tip haberlere karşı tepkisini ortaya koyarken farkında olmadan öfkeli, kızgın tavrıyla kendisi de şiddete başvurabilmektedir.

İnternet kullanımı ile bireyin psikolojik özellikleri ile ilgili yapılmış bir araştırmada katılımcıların %20’sinde şiddeti hoş görme eğiliminin varlığı tespit edilmiştir (Karaca, 2007).

SONUÇ VE ÖNERİLER

Son yıllarda çeşitliliğinin ve kullanma sıklığının ciddi oranda artış gösterdiği sosyal medya hesapları insan hayatının merkezinde yer almaya başladı. Artık bireyler özgürce kendilerine ait bir profil geliştirebilmekte ve hayatlarının hemen her anını çevrelerindeki insanların beğenisine sunabilmektedir. Güne başlanılan ilk anlarda ele alınan akıllı telefonlarla yapılan ilk iş, sosyal medya hesaplarının kontrol edilmesi olmaktadır. Gün içerisinde de defalarca bu işlem tekrarlanmaktadır. Kullanılan sosyal medya hesabı sayısı arttıkça gün içerisinde sosyal medyada geçirilen süre de artmaktadır. İnsanlar sosyal medya

hesaplarını kontrol edemedikleri süre boyunca eksiklik hissedebilmekte ve bu eksikliği gidermek için de buldukları her fırsatta sosyal medya hesaplarını kontrol etmektedirler.

Çoğu zaman yaşanan anın tadı çıkartılamamakta, akıllı telefonlarla o an dondurulmaya çalışılmaktadır. Bireylerin tek kaygısı güzel fotoğraflar çekmek ve bunu çevresiyle paylaşmak olmaktadır. Bunu çoğu zaman mutluluğunu çevresiyle paylaşmak mantığıyla yapmakta ama gün geçtikçe “paylaşmak” deyiminin gerçek anlamından gitgide uzaklaşmaktadır. İnsanlar yakın çevresiyle sohbet etmek için bir araya geldiklerinde istemsiz ellerine telefonlarını alıp sosyal medya alemine dalabilmekte, çevrelerinde olup bitenlerden kendilerini soyutlayabilmektedir. Yani çoğu zaman yaşanan an’a odaklanılmamakta, zamanın geri dönüşsüz akıp gitmesine izin verilmektedir.

Özellikle genç nüfusta kullanım oranlarının çok fazla olduğu sosyal medya, gençlerde bazı değerlerde de değişiklik yapmıştır. Daha fazla takipçi sayısına sahip olmak, paylaşımlara daha fazla beğeni almak gibi unsurlar daha değerli hale gelmiştir.

Çoğu zaman sosyal medyaya yansıtılan hayatların birebir aynı olduğu düşünülmektedir ve özellikle genç kesim başkalarının sosyal medya hesaplarını sıkça takip etmekte ve kendi hayatlarıyla başkalarının hayatlarını kıyaslamaya başlamaktadır. Bu durum da bazı kişilerde kıskançlık, kendini yetersiz görme, idealleştirme, kendini ve yaşantısını değerlendirme gibi durumları yaratmakta, bu da kötümser ve yıkıcı düşünceye yol açmaktadır. Hatta ileriki dönemlerde bireylerin psikopatolojilerinde bozulmalar meydana gelebilmektedir.

Bugün sosyal medyada hemen her tarz görselle karşı karşıya kalınabilmektedir. Özellikle yaşanan terör, şiddet, istismar, cinsel taciz gibi üzücü olaylar çok kısa süreler içerisinde sosyal medya hesaplarından milyonlarca kez paylaşılmaktadır. Bu tip olaylara karşı tepkiler insanlar tarafından özgürce dile getirilebilmektedir. Fakat bu durum gün geçtikçe insanları bu tip olaylara karşı duyarsızlaştırmaktadır. Bunun yanı sıra şiddet, vahşet, terör vb. içerikli haberlerin paylaşılması toplumun bu tip konulara dikkatlerinin çekilmesi açısından da önemlidir. Bireylerin her an kendilerini bu tip olayların içinde bulabileceği gerçeği değişmediği sürece, toplumun bu tip olaylardan haberdar edilmesi önemlidir. Sosyal medyaya da haberlerin hızla çok geniş kitlelere ulaşabilmesini sağladığından önemlidir.

Haberleşmede sınırları ortadan kaldıran, her türlü bilgiye kolay ulaşımı sağlayan ve özgür fikir paylaşım imkanı sunan sosyal medyanın bireyleri psikolojik bağımlığa sürüklemesini engellemek de yine onların elindedir. Bireyler sosyal medyanın kendilerine sağladığı avantajları olabildiğince kullanmaya çalışmalı fakat kullanım konusunda kontrolü de sıkı tutmalıdır. Özellikle ergenlik öncesi ve ergenlik dönemindeki bireylerin sosyal medya kullanma davranışları ebeveynleri tarafında kontrolde tutulmalıdır. Eğer bu bir alışkanlıksa, toplumun bireylere dayattığı sosyokültürel bir olguysa sosyal medyadan uzak durulamaz. Ama ne zaman, ne kadar sıklıkla ve hangi boyutta kullanılacağı bireylerin bilinçliliğinde gerçekleşmelidir. Böylelikle sosyal medyanın olumsuz getirileri de önenebilir.

KAYNAKLAR

- AnadoluAjans. (2017, 03 01). *Teknoloji e-Hastalıkları Doğurdu*. 04 24, 2017 tarihinde, NTV: <http://www.ntv.com.tr/saglik/teknoloji-e-hastaliklari-dogurdu,iFcgPGI870eRybm6WvpMDw> adresinden alındı.
- Ayvaz, T. (2016, 01 29). *İnternet Ve Sosyal Medya Kullanıcı İstatistikleri 2016*. tarihinde 04 24, 2017, Dijital Ajanslar: <http://www.dijitalajanslar.com/internet-ve-sosyal-medya-kullanici-istatistikleri-2016/> adresinden alındı.
- Elçin, S. N. (2015). *Sosyal Şiddet*. 04 24, 2017 tarihinde, <http://www.umut.org.tr/userfiles/files/PDFler/Suheyla-Nur-Ercin.pdf> adresinden alındı.
- Engin, A. O. (2013, 08 10). *Sosyal Medya Gençleri Kimlik Krizine Sokuyor*. 04 25, 2017 tarihinde, Ntv: http://www.ntv.com.tr/turkiye/sosyal-medya-gencleri-kimlik-krizine-sokuyor,u3d4_tzO10WTwGRUiiADg adresinden alındı.
- Halman, P. (2015, 04 21). *Sosyal Medya Psikolojimizi Nasıl Etkiliyor?* 04 24, 2017 tarihinde, Pudra: <http://www.pudra.com/saglikli-yasam/psikoloji/sosyal-medya-psikolojimizi-nasil-etkiliyor-19361.htm> adresinden alındı.
- Karaca, M. (2007). *Sosyolojik Bir Olgu Olarak İnternet Gençliği: Elazığ Örneği*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.
- Solmaz, B., Tekin, G., Herzem, Z., & Demir, M. (2013). İnternet ve Sosyal Medya Kullanımı Üzerine Bir Uygulama. *Selçuk İletişim*, 23-32.
- Şener, G. (2009). Türkiye'de Facebook Kullanımı Araştırması. *XIV. Türkiye 'de İnternet Konferansı*, 12-13.
- Tektaş, N. (2014). Üniversite Öğrencilerinin Sosyal Ağları Kullanımlarına Yönelik Bir Araştırma. *Tarih Okulu Dergisi*, 851-870.
- TUİK. (2016). *Girişimlerde Bilişim Teknolojileri Kullanım Araştırması*. 04 24, 2017 tarihinde, TUİK: <http://www.tuik.gov.tr/Start.do> adresinden alındı.
- Wikipedia. (2011, 11). *Sosyal Medya*. 04 23, 2017 tarihinde, Wikipedi Özgür Ansiklopedi: https://tr.wikipedia.org/wiki/Sosyal_medya adresinden alındı.
- Youtube. (2015). *Sosyal Medya Kullanarak Pedofili Ve Sübyancılarının Küçük Kızları Ağlarına Düşürme Deneyi*. 04 26, 2017 tarihinde, Youtube: <https://www.youtube.com/watch?v=ICm89b1HFPI> adresinden alındı.
- Zorlu, Y. (2016). Medyadaki Şiddet ve Etkileri. *Humanities Sciences*, 13-32.

Eğitim S¼reçlerinin Eğitim Teknolojisinin Temel ¼geleriyle Betimlenmesi

Mr. Uğur Durak, Ankara-Keçiören Kamil Ocak Ortaokulu
ugurdurakugur@gmail.com

ÖZET

Bu alışmada, Eğitim S¼reçlerinin Eğitim Teknolojisinin Temel ¼geleriyle Betimlenmesi problem olarak ele alınmaktadır. Çalışmanın genel amacı, Eğitim S¼reçlerinin Eğitim Teknolojisinin Temel ¼geleri yn¼yle ele almaktır. Betimsel t¼rde literat¼re dayalı veriler ışığında gerçekleştirilen çalışmada konu, eğitim teknolojisi disiplini tanıtılmakta, eğitim s¼reçleri Eğitim Teknolojisinin temel ¼geleri yn¼yle incelenmektedir. Çalışmada, eğitim s¼reçlerinin verim ve etkililiği yararlandığı eğitim teknolojisi anlayışıyla i ie özellikler gösterdiği, iletişim çağında ağdaş, üretken toplumu oluşturmak "zere bilim ve teknoloji odaklı vizyonun önem kazanması eğitim teknolojisi gereksinimini ne çıkardığı, eğitim teknolojisinden uygun koşullar ve anlayışla yararlandığında; öğrenmeye dikkat çekme, ilgileri artırma ve öğrencileri etkin kılma yararları sağladığı sonuçlarına ulaşılmaktadır. Çalışmada Eğitim Teknolojisini oluşturan temel ¼gelerin eğitim s¼relerinde sistem b¼t¼nl¼đ¼ içinde uygulanması, öğrencilerin yaratıcılıklarını ve üretkenliklerini ortaya çıkaracak özel d¼zenlemeler yapılması önerilmektedir.

Anahtar kelimeler: Teknoloji ve Tasarım, Eğitim Teknolojisi.

Description of Education Processes with the Main Elements Of Educational Technology

ABSTRACT

In this study, evaluation of educational processes was approached from the aspect of Educational Technology main elements as the matter issue. General purpose of this study is to discuss educational processes with the aspect of main elements for Educational Technology. The subject in this study, which was realized under the data based on the descriptive type literature, has been examined in the way of Educational Technology main elements and Educational Technology discipline has been introduced. In the study the results show firstly that the performance and the efficiency of educational processes resemble the educational technology concept which benefit from it as well . Secondly, that the science and tecnology focused vision comes into prominence suggests the requirement of the educational technology in order to create modern and productive society at the communication age . Thirdly that the paying attention to the learning, increasing the interests and activating the students can be reached when benefitting from the educational technology on the suitable conditions, In the study, it has been discussed that the main elements forming educational technology should be applied in the system integrity additionally special regulations discovering the creativity and productivity of the students should be done.

Keywords: Technology and Design, Educational Technology.

GİRİş

Evrensel ve ulusal ölçekli bilimsel, teknolojik, ekonomik, k¼lt¼rel ve sosyal gelişmeler sonucunda g¼n¼m¼zde g¼nde bir defa telefon etmeyen, kısa s¼rede olsa televizyon izlemeyen, radyoda m¼zik ya da haber dinlemeyen, internette bir ileti durumuna bakmayan ve mesaj alış verişi yapmayan nerdeyse yok gibidir.

Bu yapısal ve ortamsal işlevleri nedeniyle teknoloji yaşamda odakta dururken, bir bilim, eğitim ortamı, içerik ve yöntem olarak da incelenip ele alınmasının zorunluluğunu artırmaktadır. Teknoloji temelli sosyo-kültürel yaşam teknolojiden yararlanma gereksinimini artırırken ve yaşama katmayı gerektirirken, öte yandan da Eğitim Teknolojisi disiplininin de öğretim süreçlerinde yararlanılmasını zorunlu kılmaktadır.

Eğitim süreçlerinin Eğitim Teknolojisinin Temel Öğeler Yönüyle Betimlenmesini içeren bu çalışmada konu; (1) Giriş, (2) Eğitim Teknolojisine Duyulan Gereksinim, (3) Eğitim Teknolojisinde Kavramsal Çerçeve, (4) Eğitim süreçleriyle teknoloji ilişkileri, (5) Eğitim Teknolojisinin eğitim süreçlerine olan katkıları, (6) Eğitim teknolojisinin temel öğeleri, (7) Eğitim Süreçlerini Eğitim Teknolojisinin Temel Öğeleri yönüyle betimleme, (8) Sonuçlar ve Öneriler alt başlıklarında sistematik olarak rapor haline getirilmektedir.

Problem Durumu

Eğitim süreçlerinin başarısı yararlandığı eğitim teknolojisi anlayışıyla iç içe özellikler göstermektedir. Çünkü; eğitim teknolojisinden uygun koşullar ve anlayışla yararlanıldığında; öğrenmeye dikkat çekme, ilgileri artırma, güdülenme düzeyini artırma, aşırı sözlü anlatımı önleme, öğrencileri etkinliklere yönlendirme, fiziksel engellerin etkisini azaltma, soyut konuları somutlaştırma, kalıcı izli öğrenmeleri artırma ve öğretmenin enerjisini ekonomik kullanmayı sağlamaktadır.

Eğitim süreçlerinde eğitim teknolojisinden; (1) Tasarlama, (2) Planlama, (3) Uygulama ve (4) Değerlendirme işlevli olarak yararlanması etkileşimli ve görev paylaşımli eğitsel ilişkileri gündeme getirmektedir. İşte bu temel nedenden dolayı, bu çalışmada eğitim süreçlerinin Eğitim Teknolojisinin temel öğeleri yönüyle betimlenmesi problem olarak ele alınmaktadır.

Gerekçe ve Önem

Çalışma aşağıdaki yönlerden önem taşımaktadır:

Eğitim süreçlerinin eğitim teknolojisinin temel öğeleri yönüyle değerlendirilmesi ile ilgilenilen bu çalışma kendi kapsam sınırlılıkları ile aşağıda belirtilen katkıları sağlayabilecek olmasıyla önem taşımaktadır:

- 1- Eğitim Teknolojisine Duyulan Gereksinimlere dikkat çekilebilecektir.
- 2- Eğitim Teknolojisi disiplininin kavramsal çerçevesi bütünsel olarak ortaya konulabilecektir.
- 3- Eğitim süreçleriyle teknoloji ilişkileri belirlenebilecektir.
- 4- Eğitim Teknolojisinin eğitim süreçlerine olan katkıları vurgulanabilecektir.
- 5- Eğitim teknolojisinin temel öğeleri açısından eğitim süreçleri betimlenebilecektir.

Amaçlar

Çalışmanın genel amacı; eğitim süreçlerini Eğitim Teknolojisinin temel öğeleri yönüyle betimlemektir. Bu genel amaca ulaşmak için aşağıdaki sorulara yanıtlar aranmaktadır:

- 1- Eğitim Teknolojisi disipliniyle ilgili kavramlar nelerdir?
- 2- Eğitim Teknolojisine duyulan gereksinimi artıran nedenler nelerdir?
- 3- Eğitim süreçleriyle teknoloji ilişkileri nasıldır?
- 4- Eğitim Teknolojisinin eğitim süreçlerine olan katkıları nelerdir?

5- Eğitim teknolojisinin temel öğelerinin eğitim süreçlerindeki işlevleri nelerdir?

Sınırlılıklar

Çalışma aşağıdaki yönler ile sınırlı tutulmaktadır:

Konu kapsamı olarak; Eğitim teknolojisi disipliniyle,

Veri toplama araçları olarak; kaynaklarda listelenen basılı materyaller ve internette bulunan sayısal bilgi kaynaklarıyla,

Çalışma süresi olarak; 15 Kasım 2016 – 20 Şubat 2017 tarihleri ile sınırlıdır.

Yöntem

Betimsel nitelikte literatüre dayalı verilerle gerçekleştirilen çalışma, niteliği gereği varolan koşulları içinde ele alınarak ortaya konulduğundan genelden özele giden bir giden bir anlayışla önce ilgili durum betimlenmekte sonra ayrıntılara geçilmektedir. Çalışmada ele alınan durum, var olduğu biçimiyle betimlenerek araştırmaya konu olan olay, birey ve nesne kendi koşulları içinde olduğu gibi ortaya konulmakta, “durum nedir?”, “yapılmak istenen nedir?”, ve “nelerden oluşmaktadır?” gibi sorulara yanıtlar aranmaktadır (Karasar, 1991: 77-79; Kaptan, 1983: 63). Betimsel nitelikte literatüre dayalı verilerle gerçekleştirilen çalışma, niteliği gereği varolan koşulları içinde ele alınarak ortaya konulduğundan çalışmada konunun gereksinim ve kavramsal çerçevesi belirlenerek, eğitim süreçleriyle teknoloji ilişkilerine değinilmektedir. Eğitim Teknolojisinin eğitim süreçlerine olan katkıları açıklandıktan sonra eğitim teknolojisinin temel öğeleri açısından eğitim süreçleri betimlenmektedir.

EĞİTİM TEKNOLOJİSİNE DUYULAN GEREKSİNİM

Eğitim teknolojisine duyulan gereksinimleri artıran nedenlerden bazıları şu noktalarda toplanmaktadır:

- 1- Teknolojik yeniliklerin teknoloji kültürünü değiştirmesi,
- 2- Yaşama uyum sağlayıcı bilgi, beceri ve tutumların değişmesi,
- 3- Emek yoğun sermayeden bilgi yoğun sermayeye geçişlerin hız kazanması,
- 4- Bilimsel araştırmaların araştırma, değerlendirme ve yaratıcılık gibi tasarım ve teknoloji için gereken zihinsel süreçleri de değişime yöneltmesi,
- 5- İletişim çağında çağdaş, üretken toplumu oluşturmak üzere bilim ve teknoloji odaklı vizyonun önem kazanması Eğitimde Teknoloji kullanımını dolayısıyla Eğitim Teknolojisi gereksinimini öne çıkarmaktadır (Karaağaçlı, 2000).

EĞİTİM TEKNOLOJİSİNDE KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Kavramsal çerçeve

Eğitim teknolojisiyle ilgili kavramlar özet çizgilerle aşağıda ele alınmaktadır:

Eğitim

Eğitim bireyin davranışında kendi yaşantısı yoluyla ve kasıtlı olarak istendik değişim meydana getirme sürecidir (Ertürk, 1979: 13).

Bilim

Bilimin ürün ve yöntem olarak tanımları yapılmaktadır. Ürün olarak nesnel sağlamlığı olan kanıtlanmış bilgiler bütünüdür. Yöntem olarak ise bilim, nesnel ve kanıtlanmış bilgileri elde etmek için izlenen yoldur (Karasar, 1991: 8).

Teknoloji

Teknoloji geniş anlamda çevreyi etkili ve verimli kullanmak amacıyla işlevsel ürün ve hizmetler oluşturma ve uygulama işidir.

Eğitim Teknolojisi

Eğitim Teknolojisi genelde eğitimi, özelde ise öğretme öğrenme ve değerlendirme süreçlerini davranış bilimlerinin verilerine dayalı olarak sistematik bir yaklaşımla tasarlayan, planlayan, uygulayan, değerlendirerek geliştiren bilgi koludur (Alkan, 1998: 2).

Her alanda olduğu gibi eğitim teknolojisi alanında gerek kavram gerekse ürün ve uygulamalar yönlerinden gelişmeler yaşanmaktadır. Eğitim teknolojisi açısından ilgili kavramlarının zengin bir içerik gösterdiği ve bu konuda çok değişik kavramların kullanıldığı dikkati çekmektedir.

Eğitim teknolojisi alanında sıkça kullanılan bazı kavramlar aşağıda verilmektedir (Alkan, 1998: 14):

- Öğretim teknolojisi,
- Eğitimde teknoloji,
- Görsel işitsel araçlar teknolojisi,
- İnsan davranışları teknolojisi,
- Eğitim iletişimi ve teknolojisi,
- Eğitim iletişimi,
- Eğitim ortamları,
- Öğretme öğrenme yardımcıları,
- Öğrenme sistemleri tasarımı.

Yukarıda sıralanan kavramlar, eğitim teknolojisi bilgi kolunun hızla geliştiğinin birer ipucunu vermektedir. Başlangıçta “ortam”, “teknoloji” ve “sistem” kavramlarıyla sınırlı bulunan eğitim teknolojisinin bugün; ortam, teknoloji ve sistem kapsamlarının oldukça genişlediği gözlenmektedir.

Örneğin; Bilgisayar teknolojisi, internet ortamı, uzaktan eğitim sistemi bunlar arasında yaygın ve etkin uygulama alanı bulan birer oluşum olarak dikkat çekmektedir.

4. EĞİTİM SÜREÇLERİYLE TEKNOLOJİ İLİŞKİLERİ

İletişim çağında bir alandaki gelişmeler kendi dışında diğer alanları da etkilemekte ve etkilenmektedir. Bu noktada karşılıklı etkileşim ilişkilerin temelini oluşturmaktadır.

Eğitim ile Teknoloji İlişkileri;

- Kültürel,
- Ekonomik ve
- Eğitsel olmak üzere üç yönlü olarak incelenebilir.

Kültürel ilişki

Eğitimin teknoloji ile ilişkisindeki kültürel yön, teknolojik bilgi, beceri ve tutumların kazandırıldığı bir toplum yaşamını içine almaktadır. Bu şekliyle teknoloji, kültürel yönden genel eğitim dizgesinin bir parçası niteliğini taşımaktadır.

Ekonomik İlişki

Eğitimin teknoloji ile ekonomik yönden ilişkisi daha çok mesleki teknik eğitim kapsamında ele alınmaktadır. Çünkü ulusal kalkınma için her teknolojinin gereksinim duyduğu nitelikli insan gücünün yetiştirilmesi mesleki teknik eğitim hizmetlerini gerektirmektedir.

Eğitsel İlişki

Teknolojinin eğitsel yönden eğitim hizmetlerinde kullanılmasını öngören teknoloji ile eğitim ilişkisinde geniş anlamda teknolojik ortamların eğitim alanında kullanılması beklenmektedir. Bu yönde Skinner'in şu söylemi oldukça anlamlı bulunmaktadır: "Sınıf neden bir mutfak kadar otomatikleştirilmesin". Bu söylem, sanayide, evde ve iş hayatında kullanılan teknolojik araç ve gereçlerin sadece anılan çevreler için değil; eğitim hizmetlerinde de kullanılması için tasarlanmasına ve uygulanmasına dikkat çekmektedir.

5.EĞİTİM TEKNOLOJİSİNİN EĞİTİM SÜREÇLERİNE KATKILARI

Eğitim Teknolojisi öğretme-öğrenme süreçlerine aşağıda sıralanan olanakları sunmaktadır:

Eğitim Teknolojisi;

- Bireysel ve bağımsız öğrenmeler sağlar.
- Uzaktan eğitim yaklaşımıyla yaşam boyu öğrenme fırsatları sunar.
- Eğitim hizmetlerini geniş kitlelere götürmede etkili ortamlar sağlar (Karaağaçlı, 2001).
- Eğitim hizmetlerinde maliyet-yarar ve maliyet-etkinlik yönlerinden verimi yükseltir.
- Eğitim hizmetlerinin toplam kalite ve standartlarını yükseltir.
- Öğretme-öğrenme süreçlerine zaman ve fizik-mekan esneklikleri getirir.
- Öğretme-öğrenme süreçlerinde kalıcı izli öğrenmelere katkılar sağlar (Alkan, Deryakulu ve Şimşek, 1995: 4-12).

Eğitim teknolojisinin eğitim süreçlerine sunduğu bu olanaklardan varolan koşullarda işlevsel biçimde yararlanabilmek için de eğitim teknolojisinin eğitsel genel amaçlar ve yeterliğe dayalı davranışlar dikkate alınarak kullanılması temel bir ölçüttür.

Eğitim teknolojisinden uygun koşullar ve anlayışla yararlanıldığında; öğrenmeye dikkat çekme, ilgileri artırma, güdülenme düzeyini artırma, aşırı sözlü anlatımı önleme, öğrencileri etkinliklere yöneltme, fiziksel engellerin etkisini azaltma, soyut konuları somutlaştırma, kalıcı izli öğrenmeleri artırma ve öğretmenin enerjisini ekonomik kullanmayı sağlama yararlarını sağlamaktadır.

Eğitim Teknolojisinin temel işlevi; öğretme-öğrenme süreçlerini tasarlama, planlama, uygulama, değerlendirme ve geliştirmedir. Bu eğitsel işlev, hemen her türden disiplin alanındaki uygulamalarının verim ve etkililiğini artırmayla doğrudan ilişkilidir. Başka bir deyişle bir disiplinin uygulanması ve

değerlendirilmesindeki başarı o disiplinde yararlanılan eğitim teknolojisi anlayışıyla iç içe özellikler göstermektedir.

EĞİTİM SÜREÇLERİNDE EĞİTİM TEKNOLOJİSİNİN TEMEL ÖĞELERİNİN İŞLEVLERİ

Eğitimin süreçlerinin işleyişinde birden çok öge yer almaktadır. Her bilgi kolunun olduğu gibi eğitim teknolojisinin de temel öğeleri bulunmaktadır. Bu temel öğeler bütünsel olarak şekilde verilmektedir.

Şekil : Eğitim Teknolojisinin Temel Öğeleri

Şekile göre eğitim teknolojisinin temel öğeleri;

- Öğrenci
- İnsan gücü,
- Hedefler,
- Ortam,
- Yöntem - teknik,
- Öğretme - Öğrenme durumları,
- Kuramsal esaslar
- Değerlendirme olarak sıralanmaktadır (Alkan, 1998: 24 - 27):

Aşağıda bu öğeler eğitim süreçlerindeki işlevleri yönüyle ayrı ayrı ele alınarak betimlenmektedir:

Öğrenci

Eğitim teknolojisi açısından öğrencinin özellikle bireysel öğretimin önem kazandığı bir süreçte, özgeçmiş, yetenek gereksinim ve hazır bulunuşluk yönlerinden tanınması gerekmektedir. Çünkü, teknoloji yoğunluklu iletişim çağında öğrencinin bilgi, sınıf, okul ve toplumla olan ilişkilerinin değişmesi, onun niteliklerinin de değişmesine neden olmaktadır.

İnsan gücü

Bilimsel ve teknolojik yeniliklerden yararlanma, okul – çevre ilişkilerini güçlendirme, öğretme – öğrenme ve değerlendirme süreçlerinde yeni yöntem ve teknikleri uygulama anılan bu yönlerdeki yeterliklere sahip eğitim iş görenini gerektirmektedir.

Ayrıca, çeşitli görevler için tek formasyonlu sınıf öğretmenliği kavramı yerine; “her işi uzmanına bırak!” anlayışı eğitim teknolojisinin öngördüğü bir yaklaşımdır. Bu yaklaşım ise aşağıdaki işlevleri yerine getirmeyi gerektirmektedir:

1. Öğretmenin geleneksel bilgi aktarma yerine öğrencinin öğrenmesine yardım etme,
2. Bilgi kaynaklarını gösterme,
3. Öğretme öğrenme ve değerlendirme süreçlerini planlama, yönetme, uygulama, değerlendirme, geliştirme ve denetleme yönlerinde sürekli gelişmeyi esas alma.

Hedefler

Eğitim teknolojisinin temel hedefi; “nasıl bir insan” sorusunun karşılığını gözlenebilir öğrenci yeterlikleri ile ortaya koymaktır. Bugün eğitimde genel hedefler, tüketicilikten üreticiliğe; içerikten yönetime, grup öğretiminden bireysel öğretime, elit eğitimden kitlesel eğitime, bağımlı kişilikten bağımsız kişilik geliştirmeye doğru yönelmiş bulunmaktadır.

Eğitim kademelerine göre okul öncesi, ilköğretim, ortaöğretim ve yükseköğretim düzeylerinde eğitim teknolojisi olarak uygulanmakta, ayrıca fen, yabancı dil öğretimi ve öğretmen eğitimi teknolojisi olarak da tüm disiplinleri kapsamaktadır.

Ortam

Eğitim ortamı eğitim etkinliklerinin meydana geldiği, öğrencinin bilgiyle etkileşimde bulunduğu geniş bir çevredir. Geleneksel eğitimde eğitim ortamı ise bilindiği gibi sınıftır. Oysa Eğitim teknolojisi açısından eğitim ortamı, eğitim mimarisinden, eğitsel fizik mekân düzenlemelerine ortamın kapsamından, içinde yer alan araç gereçlere kadar uzanan geniş ve yeni anlayışı gündemine almaktadır.

Bu anlayış doğrultusunda, eğitim teknolojisi merkezleri bireysel öğretim araçları, çok amaçlı salonlar, sosyal etkinlik alanları, bilgisayar ve yabancı dil laboratuvarları düzenlenmektedir.

Yöntem – Teknik

Eğitimde yöntem geleneksel olarak “bilgi aktarmada izlenen yol” anlamında kullanılmaktadır. Eğitim teknolojisi açısından yöntem - teknik ise teknoloji merkezli öğretme - öğrenme ve değerlendirme yollarını öngörmektedir. Bu konuda öğretim teknolojisi, iletişim teknolojisi, bireysel öğretim teknolojisi yöntem ve teknikleri geliştirilmektedir.

Öğretme Öğrenme Durumları

Eğitim teknolojisi açısından öğretme öğrenme durumları öğrencinin bilgiyle etkileşime geçtiği düzenlemeleri içermektedir. Ayrıca, öğretmen de bu düzenlemeler içinde yer almakta, eğitim yaşantılarını belirleme, çevre hazırlama gibi rehberlik ve yönetme işlevlerini göstermektedir.

Kuramsal Esaslar

Eğitim teknolojisinin bilimsel dayanağı davranış ve fen bilimlerinin öğretim öğrenme, iletişim ve özel düzenlemeleri ile ilgili verileridir. Bu dayanak Eğitim teknolojisine “insan davranışlarının deneysel analizine dayalı bir bilgi kolu” anlayışı kazandırmaktadır.

Değerlendirme

Değerlendirme, öğretim öğrenme süreçlerinde yer alan özel hedeflere dayalı öğrenmelerin hedeflere ne ölçüde “uygun” olduğunu belirlemeyle ilgili bir ögedir. Eğitim teknolojisi açısından değerlendirme, geleneksel değerlendirme süreçlerindeki yazılı ve sözlü sınavların göreceli değerlendirmeleri ile yapıldığı yaklaşımlar yerine; farklı amaçlı değerlendirme süreçlerini içine almaktadır. Bu farklı amaçlı değerlendirmeler; öğrenciyi tanıma, hazır bulunuşluk düzeyini belirleme, programa yerleştirme, bilgi düzeyinin yanı sıra beceri ve tutumlarını da ölçme ayrıca bireysel olarak kendini değerlendirme boyutlarında gelişim göstermektedir.

Yukarıda özet çizgilerle ele alınan Eğitim Teknolojisini oluşturan temel ögeler; öğrenci, öğretmen, hedefler, program, ortam, yöntem, öğretim-öğrenme durumları, kuramsal temeller ve değerlendirme olarak sıralanabilir. Bu temel ögelerin her biri kendine özgü öğretimsel işlevleri nedeniyle ayrı önemde bulunmaktadır. Bu ögelerden yöntem, diğer ögelere de anlam kazandıran kapsam ve niteliklere sahiptir.

Çünkü, Eğitim teknolojisi bu temel ögeleri bütünsel bir yaklaşımla ele alarak öğretim-öğrenme ve değerlendirme süreçlerinde işe katma işlevini göstermektedir (Karaağaçlı, 2011: 32).

SONUÇLAR VE ÖNERİLER

Sonuçlar

Çalışmada elde edilen verilere göre ortaya çıkan sonuçlar aşağıda sıralanmaktadır:

1. Teknoloji temelli sosyo-kültürel yenilikler teknolojidenden yararlanma gereksinimini artırırken eğitim teknolojisinin bir disiplin olarak okutulmasını zorunlu kılmaktadır.
2. Eğitim süreçlerinin verim ve etkililiği yararlandığı eğitim teknolojisi anlayışıyla iç içe özellikler göstermektedir.
3. Eğitim teknolojisinden uygun koşullar ve anlayışla yararlanıldığında; öğrenmeye dikkat çekme, ilgileri artırma, güdülenme düzeyini artırma, aşırı sözlü anlatımı önleme, öğrencileri etkin kılma yararları sağlanmaktadır.
4. İletişim çağında çağdaş, üretken toplumu oluşturmaya üzere bilim ve teknoloji odaklı vizyonun önem kazanması eğitim teknolojisi gereksinimini öne çıkarmaktadır.
5. Eğitim Teknolojisinin temel ögeleri; öğrenci, öğretmen, hedefler, program, ortam, yöntem, öğretim-öğrenme durumları, kuramsal temeller ve değerlendirme olarak toplanmaktadır.

Öneriler

Çalışmada ortaya çıkan sonuçlar ışığında şu öneriler geliştirilmektedir:

1. Eğitim teknolojisinin daha etkin yararlanmak için eğitim ve teknoloji ilişkileri bütünsel olarak dikkate alınmalıdır.

2. Eğitim teknolojisinin, eğitim süreçlerine hedef, içerik, eğitim durumları ve değerlendirme yönlü destekler sağladığı düşüncesine ağırlık verilmelidir.
3. Eğitim süreçlerinde eğitim teknolojisi hedefler, ortam, araç gereç, eğitsel işgören ve organizasyon boyutlarında uygulanmalıdır.
4. Eğitim Teknolojisini oluşturan temel öğelerin her biri kendine özgü öğretimsel işlevleri nedeniyle ayrı önemde bulunduğundan eğitim süreçlerinde sistem bütünlüğü içinde planlanıp uygulanmalıdır.
5. Eğitim teknolojisi eğitim süreçlerinde öğrencilerin yaratıcılıklarını ve üretkenliklerini ortaya çıkaracak özel düzenlemelerle/organizasyonlarla kullanılmalıdır.

KAYNAKLAR

- Alkan, C., D. Deryakulu ve N. Şimşek. (1995). Eğitimde Yeni Teknolojiler. **Eğitim Teknolojisine Giriş**. Ankara: Önder Matbaacılık Bölüm III, 79 - 139.
- Alkan, C. (1998). **Eğitim Teknolojisi**. Ankara: Anı Yayıncılık.
- APA. (1994). **Publication Manual**. Fourth Edition. USA: Washington, DC 20002. American Psychological Association.
- Ertürk. S. (1979). **Eğitimde Program Geliştirme**. Ankara: Yelkentepe Yayınları.
- Kaptan, S. (1983). **Bilimsel Araştırma Teknikleri ve İstatistik Yöntemleri**. Ankara: Ulus, P.K. 429.
- Karaağaçlı, M. (2000). Öğretmen Yetiştirme Programında Yer Alan Öğretim Teknolojileri ve Materyal Geliştirme Etkinliklerinde Öğretmen Adaylarının Teknolojiden Yararlanmaları. **II. Ulusal Öğretmen Yetiştirme Sempozyumu Bildirileri 10-12 Mayıs**. Çanakkale: Onsekiz Mart Üniversitesi Eğitim Fakültesi.
- Karaağaçlı, M. (2001). Açıköğretim Lisesi Yapısal İşleyiş Süreçlerinde Teknoloji Kullanımı ve Etkileşimli Teknolojiler Gereksinimi. **Uluslararası Eğitim Teknolojileri Sempozyumu ve Fuarı 28-30 Kasım 2001.Bildiriler**. Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi.
- Karaağaçlı, M (2011). Öğretimde Materyaller ve Teknolojiler. Ankara: SAGE Yayıncılık
- Karasar, N. (1991). **Bilimsel Araştırma Yöntemi**. Ankara: 3A Araştırma Eğitim Danışmanlık Ltd. Şti.

Mutluluk ile Toplu Konut İlişkisi: TOKİ Örneği

Mr. Hüseyin Aksoy, Gaziosmanpaşa Üniversitesi

huseyin.aksoy@gop.edu.tr

Mr. Yılmaz Ağca, Gaziosmanpaşa Üniversitesi

yilmaz.agca@gop.edu.tr

ÖZET

Mutluluk, insanların yaşamları boyunca en önemli amaçlarından biridir. Aristoteles, mutluluğu insan yaşamının ereği olarak tanımlamıştır. İnsanın en temel olmasa da belki en önemli ihtiyacı olabilecek bu durumu neyin etkilediği önemli bir sorudur. Gelir, kariyer ve eğitim seviyesi gibi faktörler ile mutluluk arasındaki ilişki sıkça araştırılmıştır. İnsanın yaşadığı konut ile mutluluk arasında ilişki var mıdır? Araştırma, bu sorudan hareketle farklı gelir grubuna dâhil aileler için Toplu Konut İdaresi tarafından yapılan konutlarda yaşayan bireylerin mutluluk düzeyleri arasındaki farklılık ve bununla ilişkili faktörleri belirlemeye yönelik olmuştur. Bu çalışma ile düşük ve orta gelir grubuna dâhil olmak üzere, iki farklı örneklemeden elde edilen demografik faktörlere ait veriler ile bu kişilerin mutlulukları arasındaki ilişki araştırılmaktadır. Bu amaçla bu farklı gelir grubuna dâhil kişilerin ikamet etmekte olduğu TOKİ sakinlerine anket uygulanmış ve elde edilen veriler çeşitli analizlerle değerlendirilmiştir. Araştırma sonucunda düşük gelir grubu ve orta gelir grubu için yapılmış olan konutlarda yaşayanların mutluluk düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık görülmemektedir. Ayrıca alt gelir grubu konutlarda yaşayanların ortalama gelirleri orta gelir grubunda yaşayanlardan daha düşük olsa da bu farklılık anlamlı değildir. Buna ilaveten kişilerin gelirleri ile mutluluk düzeyleri arasında anlamlı bir ilişki bulunmamıştır. Kişilerin eğitim seviyeleri ile mutluluk düzeyleri arasındaki ilişki anlamlı bulunmuştur.

Anahtar Kelimeler: Mutluluk, İlişki, Toplu Konut, Sosyal Konutlandırma.

The Relationship between Happiness and Collective Housing: Example of TOKİ

ABSTRACT

Happiness is one of the most important purposes of people throughout their lives. Aristotle defines happiness as the goal of human life. Even if happiness is not the most basic needs, it may be the most important and it is an important question what influences happiness. The relationship between happiness and some factors such as income, career and level of education has been frequently researched. Is there a relationship between collective housing and happiness? This research will aim to determine the difference in happiness levels among the residents of housing constructed by the Housing Development Administration of Turkey for low and middle income families. Also, we will be tried to factors related to the happiness levels of these groups. For this purpose, a questionnaire is applied to residents of TOKİ residents of these different income groups and the data obtained is evaluated with various analyzes. As a result, there is no significant difference between the happiness levels of the residents living in the low income group and the middle income group. Also, although the average income of residents living in the lower income group is lower than those living in the middle income group, this difference is not significant. In addition, there was no significant relationship between income and happiness levels. The relationship between education levels of people and happiness levels was found significant.

Keywords: Happiness, Relationship, Collective Housing, Social Housing.

GİRİŞ

Dünya nüfusu sanayi devriminden sonra hızla kentleşmektedir. Kentleşme ile birlikte konut problemi özellikle alt gelirli kişilerin en büyük problemlerinden biri haline gelmiştir (Aslan & Güney, 2015). Dünya’da ve ülkemizde pek çok hükümet bu problemin çözümüne yönelik çalışmalar yapmıştır. Avrupa’da ortaya çıkan ve özellikle kentlerdeki düşük gelirli vatandaşların barınma sorunlarının çözümüne yönelik olan bu uygulamalar sosyal konut olarak adlandırılmaktadır (Kunduracı, 2013, s. 54). Türkiye Cumhuriyetinin ilk yıllarında özellikle savaştan yeni çıkan ülkenin imarı için devlet eliyle yapılan bu konutlar (Alkışer & Yürekli, 2004, s. 65), günümüzde Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlığına bağlı olarak faaliyet gösteren Toplu Konut İdaresi Başkanlığı kısaca TOKİ olarak adlandırılan kurum tarafından yapılmaktadır. TOKİ, 1980 sonrası kent nüfusunun ilk defa kır nüfusunu geçmesi üzerine kentlerdeki toplu konut ihtiyacını karşılamak üzere kurulmuştur (Coşkun & Kunduracı, 2013, s. 5). TOKİ farklı sosyo-ekonomik seviyede olan gruplar için farklı konutlar inşa etmektedir. Bunlar gelir grubuna göre aşağıdaki gibi sıralanmaktadır (Konut Edinme Rehberi, 2010);

- Yoksul Grup Konutları
- Alt Gelir Grubu Konutları
- Dar ve Orta Gelir Grubu Konutları

Bu konutlar gelir durumuna göre oturacak kişilerin gelirlerine uygun olarak satışa çıkarılmakta ve konutların büyüklüğü de birbirlerinden farklı olmaktadır. Aşağıda 2010 yılı verilerine göre Alt Gelir Grubu ile Dar ve Orta Gelir Grubu konutların bazı başvuru şartları verilmektedir (Konut Edinme Rehberi, 2010, s. 24, 32).

Alt Gelir Grubu İçin Üretilen Konutların Bazı Başvuru Şartları

- Toplu Konut İdaresi’nden konut satın almamış ve konut kredisi kullanmamış olmak,
- Kendisine, eşine ve/veya velayeti altındaki çocuklara ait tapuda kayıtlı herhangi bir gayrimenkulü bulunmamak,
- Aylık hane halkı geliri, net 765 TL. üzerinde olmamak (Başvuru sahibinin, eşinin ve velayeti altındaki çocuklarının gıda, yol, vs. her türlü aldıkları yardımlar dahil olmak üzere toplam hane halkı aylık net gelirinin en fazla 765 TL. olması gerekmektedir).

Dar ve Orta Gelir Grubu İçin Üretilen Konutların Bazı Başvuru Şartları

- Toplu Konut İdaresinden konut satın almamış ve konut kredisi kullanmamış olmak,
- Kendisine eşine ve/veya velayeti altındaki çocuklara ait tapuda kayıtlı bağımsız bir konutu bulunmamak,

Bu farklı toplu konut sakinlerinin birbirlerinden en büyük farklılıklarından birini gelirleri oluşturmaktadır. Gelirin ise toplumun yaşam tarzı, tüketim alışkanları, eğitim durumu vb. pek çok faktör üzerinde etkisi bulunmaktadır (Akın & Şentürk, 2012, s. 183) (Köksal, Bayraktaroğlu, & Sarı, 2014).

Ayrıca bu konutların büyüklükleri de farklılık göstermektedir. Alt gelir grubuna yönelik konutların alanı 65-85m² arasında olurken, dar ve orta gelir grubu için inşa edilenlerde 75-130m² alan bulunmaktadır. (Konut Edinme Rehberi, 2010)

İnsanoğlunun en büyük amaçlarından biri de mutluluktur. Antik çağ filozofları tarafından da bu kavram açıklanmaya çalışılmış (Demirbulat & Avcıkurt, 2015, s. 80), insanı mutluluğa götürecekt eylemler aranmıştır (Köksal, Bayraktaroğlu, & Sarı, 2014, s. 74). Mutluluk; bireyin, genel olarak, güven, neşe, sevinç ve umut gibi olumlu duyguları; öfke, nefret, kaygı, korku, umutsuzluk ve üzüntü gibi

olumsuz duygulara oranla daha sık yaşaması ile evlilik, iş ya da sağlık gibi yaşam alanlarından daha çok doyum alması anlamına gelmektedir (Demirbulat & Avcıkurt, 2015, s. 81). Mutluluk kavramını etkileyebilecek çokça faktör bulunmaktadır (Ricard, 2008).

Bu çalışmanın amacı iki farklı gelir grubu için inşa edilmiş olan toplu konut sakinlerinin demografik faktörleri göz önünde bulundurularak mutlulukları arasında herhangi bir farklılığın olup olmadığını belirlemektir. Ayrıca bu konut sakinleri eğitim durumu, gelir seviyesi gibi birçok demografik faktöre göre de karşılaştırılacaktır. Çalışma, farklı sosyo-ekonomik sınıflar için inşa edilmiş olan konut sakinlerinin demografik faktörlerini kıyaslamakla birlikte, aralarındaki mutluluk ile ilişkili değişkenleri de belirlemeye yönelik olacaktır. Bu açıdan planlamacılar, akademisyenler ve bu alanda çalışanlar için faydalı olabilecektir.

YÖNTEM

Örnekleme ve Ölçekler

Araştırma örneklemini Tokat'ın Niksar ilçesinde TOKİ tarafından iki farklı gelir grubuna dâhil aileler için sosyal konut kapsamında yapılan konut sakinleri oluşturmaktadır. Bu konutlardan Toki 3. Bölge konutları alt gelir grubuna dâhil aileler için, Toki 2. Bölge konutları ise orta gelir grubuna dâhil aileler için inşa edilmiştir²³⁹. Örnekleme kolayda örnekleme yöntemi kullanılarak her iki konut bölgesinde eşit olacak şekilde (50'şer kişi) kota konularak seçilmiştir. Katılımcılara yüz yüze görüşme yöntemi ile günün iki farklı zaman diliminde (10:00-13:00 arası ve 17:00-19:00 arası) anket uygulanmıştır. Anket soruları iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde demografik sorular bulunurken, ikinci bölümde Oxford Mutluluk Ölçeği – Kısa Form (OMÖ-K) ifadeleri bulunmaktadır. Demografik sorular daha sonra kıyaslama yapabilmek için yazın dikkate alınarak oluşturulmuştur (Selim, 2008) (Kangal, 2013). OMÖ-K, Hills ve Argyle (2002) tarafından mutluluğu ölçmek için geliştirilmiş, 29 ifadeden oluşan Oxford Mutluluk Ölçeğinin (The Oxford Happiness Questionnaire) Doğan ve Çötök (2011) tarafından Türkçe 'ye uyarlanan 8 ifadeli kısa formu kullanılmıştır. Ölçek 5'li Likert formunda (1. Hiç Katılmıyorum, 2. Katılmıyorum, 3. Biraz Katılıyorum, 4. Katılıyorum, 5. Tamamen Katılıyorum) hazırlanmıştır. Orijinal ölçekte 4. *Çekici göründüğümü düşünmüyorum* maddesi korelasyonu düşük olduğu (.17) için Doğan ve Çötök tarafından çıkartılmış, dolayısı ile geriye 7 madde kalmıştır. Bu çalışmada 7 maddeli bu Türkçe form kullanılmıştır. Doğan ve Çötök'un (2011) çalışmasında 321 kişiden elde edilen veriler üzerinden hesaplanan Cronbach alfa iç tutarlık katsayısı 0.74 olarak bulunmuştur. Bu çalışmada Cronbach alfa 0.61 olarak bulunmuştur. Bu değer her ne kadar kabul edilebilir değer (Nunnally & Bernstein, 1994, s. 264-265) altında olmasına rağmen, ölçeğin tek boyutlu olması ve ifade sayısının az olmasından (7 ifade) kaynak olabileceği (Field, 2009, s. 675) varsayıldığından veriye herhangi bir müdahalede bulunulmamıştır.

İstatistiksel Analiz

Veriler üzerindeki istatistiksel analizler IBM SPSS v.23²⁴⁰ paket programı ile yapılmıştır. Verilerin normal dağılıma uygunluğu için yapılan Shapiro-Wilk testinde verilerin normal dağılım gösterdiği ($P>0.05$) görülmüştür. Ayrıca gruplar varyansların homojenliği yönünden de incelenmiş (Field, 2009, s. 150), Levene testi sonucuna göre varyansların homojen olduğu görülmüştür ($P>0.05$).

Verinin normal dağılıma uygunluğu dolayısıyla, bağımsız iki örneklem ortalamasının anlamlılık testi için Bağımsız Örneklem T Testi (Independent Samples T Test), ikiden çok grubun ortalamalarını test etmek için ANOVA, mutluluk ölçeğinin iç tutarlık değerlendirmesinin hesaplanmasında Cronbach Alpha katsayısı, ücret ve mutluluk arasındaki ilişkinin testi için Pearson Korelasyon analizi kullanılmıştır.

²³⁹ <http://www.toki.gov.tr/illere-gore-projeler>

²⁴⁰ Bkz. <http://www-01.ibm.com/software/tr/analytics/spss/>

BULGULAR

Araştırma örnekleminin cinsiyet ve konutlara ilişkin sayıları ve oransal dağılımları Tablo 1’de verilmektedir.

Tablo 1: Konutlara Göre Cinsiyet Dağılımları

Cinsiyet	2. Bölge ⁱ		3. Bölge ⁱⁱ		Toplam	
	Sayı	Oran	Sayı	Oran	Sayı	Oran
Erkek	15	53,6%	13	46,4%	28	28,0%
Kadın	35	48,6%	37	51,4%	72	72,0%

i: Orta gelir grubuna dahil aileler için inşa edilmiş konutlar.

ii: Alt gelir grubuna dâhil aileler için inşa edilmiş konutlar.

Buna göre araştırmaya katılan kadın sayısının erkek sayısının iki katından fazla olduğu görülmektedir. Görüşmelerin yapılacağı saatlerin çalışma saatleri dışında olması için dikkat edilmesine rağmen böyle bir sonuç çıkmıştır.

Katılımcıların eğitim durumları ve konutlara ilişkin sayılar ve oransal dağılımları Tablo 2’de verilmektedir.

Tablo 2: Konutlara Göre Eğitim Durumu Dağılımları

Eğitim Durumu	2. Bölge ⁱ		3. Bölge ⁱⁱ		Toplam	
	Sayı	Oran	Sayı	Oran	Sayı	Oran
Okuryazar	3	6%	4	8%	7	7%
İlköğretim	16	32%	29	58%	45	45%
Lise	16	32%	10	20%	26	26%
Önlisans	7	14%	3	6%	10	10%
Lisans	7	14%	3	6%	10	10%
Lisansüstü	1	2%	1	2%	2	2%
Toplam	50	100%	50	51,4%	100	100%

i: Orta gelir grubuna dahil aileler için inşa edilmiş konutlar.

ii: Alt gelir grubuna dâhil aileler için inşa edilmiş konutlar.

Katılımcıların yaş aralıkları ve bu aralıkların konutlara göre dağılımları Tablo 3’de verilmektedir.

Tablo 3: Konutlara Göre Yaş Aralıkları ve Dağılımları

Yaş Aralığı	2. Bölge ⁱ		3. Bölge ⁱⁱ		Toplam	
	Sayı	Oran	Sayı	Oran	Sayı	Oran
16-22	2	4%	1	2%	3	3%
23-29	7	14%	8	16%	15	15%
30-36	11	22%	11	22%	22	22%
37-43	11	22%	13	26%	24	24%
44-50	6	12%	7	14%	13	13%
51-57	6	12%	3	6%	9	9%
58+	7	14%	7	14%	14	14%

i: Orta gelir grubuna dahil aileler için inşa edilmiş konutlar.

ii: Alt gelir grubuna dâhil aileler için inşa edilmiş konutlar.

Her iki konut bölgesinde de benzer bir dağılımın olduğu görülmektedir. 2. Bölge’de 30-43 yaş aralığındaki kişilerin toplam katılımcı içerisindeki oranının %44 olduğu görülmektedir. 3. Bölge’de de benzer şekilde en büyük oranın bu yaş aralığında olduğu görülmektedir.

Katılımcıların mutluluklarına ilişkin görüşlerinin cinsiyete göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek için yapılan bağımsız örneklem t testi sonuçları Tablo 4’de verilmektedir.

Tablo 4: Mutluluğun Cinsiyete Bağımsız Örneklem T Testi Sonuçları (n=100)

Cinsiyet						
	N	Ort.	S.S	S.D	t	P
Erkek	28	3,40	0,54	98	-1,010	0,775
Kadın	72	3,52	0,53			

Elde edilen bulgulara göre katılımcıların cinsiyetleri ile mutlulukları arasında anlamlı bir farklılık yoktur ($t_{(98)} = -1,010$; $p > 0,05$).

Katılımcıların mutluluklarının eğitim durumlarına göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediği 100 kişiden toplanan veriler üzerinden araştırılmıştır. Örneklemeye ilişkin bazı istatistikler aşağıdaki Tablo 5’de verilmektedir.

Tablo 5: Katılımcıların Mutluluklarının Eğitim Durumlarına Göre İstatistikleri

Eğitim Durumu	n	Ort.	S.S.
Okuryazar	7	3,46	0,53
İlköğretim	45	3,62	0,53
Lise	26	3,40	0,48
Önlisans	10	3,14	0,37
Lisans	10	3,64	0,59
Lisansüstü	2	2,71	0,20
Toplam	100	3,49	0,53

Katılımcıların yarısının fazlasının okuryazar ve ilköğretim olduğu görülmektedir. Örneklemeye ilişkin varyans analizi ve çoklu karşılaştırma sonuçları Tablo 6’da verilmektedir.

Yapılan varyans analizi sonucunda katılımcıların mutluluklarının eğitim durumlarına göre anlamlı farklılık gösterdiği sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuca göre çoklu karşılaştırma sonuçları

Tablo 7’de verilmektedir.

Tek faktörlü varyans analizi sonuçlarına göre farklı eğitim durumuna sahip olan katılımcıların mutlulukları arasında anlamlı farklılık vardır ($F_{(5, 94)} = 2,72$, $p < 0,05$). Bu farklılıkların hangi iki grup arasında olduğunu belirlemek için yapılan LSD testinde ilköğretim (Ort. = 3,62; S.S. = 0,53) ile lisans (Ort. = 3,64; S.S. = 0,59) ve lisansüstü (Ort. = 2,71; S.S. = 0,20), önlisans (Ort. = 3,14; S.S. = 0,37) ile ilköğretim ve lisans, lisans ile önlisans ve lisansüstü, lisansüstü ile ilköğretim ve lisans arasında mutluluk yönünden farklılık bulunmaktadır.

Katılımcıların mutluluklarının yaşlarına göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediği 100 kişiden toplanan veriler üzerinden araştırılmıştır. Örneklemeye ilişkin bazı istatistikler aşağıdaki

Tablo 8’de verilmektedir.

Tablo 6: Katılımcıların Mutluluklarının Eğitim Durumlarına Göre Tek Faktörlü Varyans Analizi Sonuçları (n=100)

Varyans Kaynağı	Kareler Toplamı	S.D.	Kareler Ortalaması	F	P
Gruplar Arası	3,60	5	0,720	2,725	,000
Grup İçi	24,84	94	0,264		
Toplam	28,44	99			

Tablo 7: Katılımcıların Mutluluklarının Eğitim Durumlarına Göre Tek Faktörlü Varyans Analizi Sonuçları (n=100)

Eğitim Durumu	Okuryazar	İlköğretim	Lise	Önlisans	Lisans	Lisansüstü
Okuryazar						
İlköğretim				*		*
Lise						
Önlisans		*			*	
Lisans				*		*
Lisansüstü		*			*	

Tablo 8: Katılımcıların Mutluluklarının Yaşlarına Göre İstatistikleri

Yaş Aralığı	n	Ort.	S.S.
16-22	3	3,42	0,62
23-29	15	3,38	0,38
30-36	22	3,27	0,52
37-43	24	3,59	0,57
44-50	13	3,49	0,46
51-57	9	3,42	0,68
58+	14	3,81	0,48
Toplam	100	3,49	0,53

Katılımcıların mutluluklarının yaşlarına göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek için yapılan varyans analizine ilişkin değerler aşağıdaki Tablo 9’da verilmektedir.

Tablo 9: Katılımcıların Mutluluklarının Yaşlarına Göre Tek Faktörlü Varyans Analizi Sonuçları (n=100)

Varyans Kaynağı	Kareler Toplamı	S.D.	Kareler Ortalaması	F	P
Gruplar Arası	2,96	6	0,494	1,803	,107
Grup İçi	25,48	93	0,274		
Toplam	28,48	99			

Bulgulara göre katılımcıların mutlulukları yaşlarına göre anlamlı bir farklılık göstermemektedir ($F_{(6, 93)} = 1,80, p > 0,05$).

Konutlardan 2. Bölge orta gelir grubuna dâhil ailelere yönelik, 3. Bölge ise alt gelir grubuna dâhil ailelere yönelik olarak inşa edilmiştir. Buna göre bu iki bölgede ikamet edenlerin gelirleri arasında

anlamli bir farklılık olup olmadığını belirlemek için bağımsız örneklem t testi yapılmıştır. Bölgelerin gelirlerine ilişkin bazı istatistikler Tablo 10’da verilmektedir.

Tablo 10: Katılımcıların Aylık Net Gelirlerine İlişkin Bazı İstatistikler

Aylık net gelir?	n	Ort	S.S	Mak	Min
2. Bölge	50	2495 TL	1299 TL	5000	500
3. Bölge	50	2046 TL	1133 TL	7000	200
Toplam	100	2270 TL	1233 TL		

İki farklı bölgede ikamet edenlerin gelirlerinin anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek için yapılan bağımsız örneklem t testine ilişkin istatistikler Tablo 11’de verilmektedir.

Tablo 11: Bölgelere Göre Gelir Durumunun Bağımsız Örneklem T Testi Sonuçları (n=100)

Aylık ne gelir?	N	Ort.	S.S	S.D	t	P
2. Bölge ⁱ	50	2495	1299	98	1,841	0,069
3. Bölge ⁱⁱ	50	2046	1133			

i: Orta gelir grubuna dahil aileler için inşa edilmiş konutlar.

ii: Alt gelir grubuna dâhil aileler için inşa edilmiş konutlar.

Elde edilen bulgulara göre katılımcıların oturdukları toplu konut bölgesi ile gelirleri arasında anlamlı bir farklılık yoktur ($t_{(98)} = - 1,010$; $p > 0,05$).

Kişilerin oturmakta olduğu toplu konutlar ile mutluluk arasında anlamlı bir farklılık olup olmadığını belirlemek için yapılan bağımsız örneklem t testi sonuçları ve bazı istatistikler *Tablo 12*’de verilmektedir.

Tablo 12: Bölgelere Göre Gelir Durumunun Bağımsız Örneklem T Testi Sonuçları (n=100)

Mutluluk	N	Ort.	S.S	S.D	t	P
2. Bölge ⁱ	50	3,24	0,46	98	-2,860	0,275
3. Bölge ⁱⁱ	50	3,64	0,56			

i: Orta gelir grubuna dahil aileler için inşa edilmiş konutlar.

ii: Alt gelir grubuna dâhil aileler için inşa edilmiş konutlar.

Elde edilen bulgulara göre katılımcıların oturdukları toplu konut ile mutlulukları arasında anlamlı bir farklılık görülmemektedir ($t_{(98)} = - 2,860$; $p > 0,05$).

Mutluluk ile ailelerin gelirleri arasında bir ilişki olup olmadığını belirlemek için korelasyon analizi yapılmıştır. Korelasyon analizine ilişkin çıktı ve pearson korelasyon katsayısı *Tablo 13*’de verilmektedir.

Çıktılara göre mutluluk ile ailelerin aylık net gelirleri arasında anlamlı bir ilişki görülmemektedir ($r=-0,149$). İlişkinin zayıf ve negatif yönlü olduğu görülmektedir.

Tablo 13: Mutluluk ile Ailelerin Aylık Net Gelirleri Arasındaki İlişkiye Ait Korelasyon Katsayısı

	Mutluluk	Gelir
Mutluluk	1	
Gelir	-0,149	1

SONUÇ VE TARTIŞMA

Mutluluk insanın en temel amaçlarından biridir. Her birey her ne kadar farklı sosyal ve maddi olanaklara sahip olsa bile nihai amacı mutluluk olmaktadır. İnsan mutluluğunu neyin etkilediği ise her daim büyük bir merak konusu olmuştur. Bu çalışmada iki farklı gelir grubuna dâhil bireyler için devletin sosyal konut kapsamında inşa etmiş olduğu konutlarda yaşayan bireylerin mutlulukları ve mutlulukları ile ilişkili olabilecek demografik faktörler araştırılmıştır. Örneklem iki farklı sosyal konut projesi sakinlerinde oluşmaktadır. 2. Bölge orta gelir grubuna dâhil bireyler için inşa edilmiş konutlardan oluşurken, 3. Bölge olarak adlandırılan bölge alt gelir grubuna dâhil kişiler için inşa edilmiştir. Doğal olarak iki farklı sosyal grup içerisindeki bu kişilerin olanakları, gelirleri, yaşadıkları alanlar farklı olmaktadır. Bundan dolayı bu çalışmada bu kişilerin mutlulukları arasında bir farklılık olup olmadığını araştırılmıştır.

Her konut bölgesinden 50'şer katılımcı seçilerek yapılan araştırmada, kadın ve erkek katılımcıların mutluluk düzeyleri arasında herhangi bir anlamlı farklılık görülmemiştir ($t_{(98)} = -1,010$; $p > 0,05$). Farklı eğitim durumuna sahip olan katılımcıların mutlulukları arasında anlamlı farklılık vardır ($F_{(5, 94)} = 2,72$, $p < 0,05$). Analize göre, ilköğretim (Ort. = 3,62; S.S. = 0,53) ile lisans (Ort. = 3,64; S.S. = 0,59) ve lisansüstü (Ort. = 2,71; S.S. = 0,20), önlisans (Ort. = 3,14; S.S. = 0,37) ile ilköğretim ve lisans, lisans ile önlisans ve lisansüstü, lisansüstü ile ilköğretim ve lisans arasında mutluluk yönünden farklılık bulunmaktadır. Her ne kadar farklı gelir grubuna dâhil aileler için inşa edilmiş olsalar da yapılan analizden elde edilen bulgulara göre katılımcıların oturdukları toplu konut bölgesi ile gelirleri arasında anlamlı bir farklılık yoktur ($t_{(98)} = -1,010$; $p > 0,05$). Kişilerin oturmakta olduğu toplu konutlar ile mutluluk arasında anlamlı bir farklılık olup olmadığını belirlemek için yapılan bağımsız örneklem t testi sonuçlarına göre anlamlı bir farklılık görülmemektedir ($t_{(98)} = -2,860$; $p > 0,05$). Son olarak mutluluk ile ailelerin aylık net gelirleri arasında ilişkiyi belirlemek için yapılan korelasyon analizi sonucunda aylık net gelir ile mutluluk arasında anlamlı bir ilişki görülmemektedir ($r = -0,149$).

KAYNAKÇA

- Akın, H. B., & Şentürk, E. (2012). Bireylerin Mutluluk Düzeylerinin Ordinal Lojistik Regresyon Analizi İle İncelenmesi. *Öneri Dergisi*, 10(37), 183-193.
- Alkışer, Y., & Yürekli, H. (2004). Türkiye'de "Devlet Konutu"nun Dünü, Bugünü, Yarını. *İtü Dergisi: Mimarlık, Planlama, Tasarım*, 3(1), 63-74.
- Aslan, S., & Güney, Ö. (2015). "Karşılabilir Konut" Sunumu: TOKİ Ankara Kusunlar Yoksul Grubu Konutları Örneği. *Ankara Araştırmaları Dergisi*, 3(1), 42-53.
- Coşkun, S., & Kunduracı, N. F. (2013). *Dünyada Sosyal Politika ve Sosyal Konut Uygulamaları*. Ankara: T.C Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı. 02 28, 2017 tarihinde <http://sosyalyardimlar.aile.gov.tr> adresinden alındı
- Demirbulat, Ö. G., & Avcıkurt, C. (2015). Turizm ve Mutluluk Arasındaki İlişki Üzerine Kavramsal Bir Değerlendirme. *Balıkesir University The Journal of Social Sciences Institute*, 18(34), 79-97.
- Doğan, T., & Çötök, N. (2011). Oxford Mutluluk Ölçeği Kısa Formunun Türkçe Uyarlaması: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 4(36), 165-172.

- Field, A. (2009). *Discovering Statistics Using SPSS* (3 b.). London: SAGE Publications Ltd.
- Hills, P., & Argyle, M. (2002). The Oxford Happiness Questionnaire: a compact scale for the measurement of psychological well-being. *Personality and Individual Differences*, 33, 1073-1082.
- Kangal, A. (2013). Mutluluk Üzerine Kavramsal Bir Değerlendirme ve Türk Hanehalkı İçin Bazı Sonuçlar. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(44), 214-233.
- (2010). *Konut Edinme Rehberi*. Ankara: TOKİ. 02 28, 2017 tarihinde <http://www.toki.gov.tr/content/images/main-page-slider/30102016231116-pdf.pdf> adresinden alındı
- Köksal, Y., Bayraktaroğlu, H., & Sarı, S. (2014). Tüketicilerin Mutluluk Düzeylerine Göre Markalı Ürünlere Bakışları Üzerine Bir İnceleme; Giyim Sektörü Örneği. *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, 6(2), 73-81.
- Kunduracı, N. F. (2013). Dünyada ve Türkiye’de Sosyal Konut. *Çağdaş Yerel Yönetimler*, 22(3), 53-77.
- Nunnally, J. C., & Bernstein, I. H. (1994). *Psychometric Theory* (3 b.). New York: McGraw-Hill.
- Ricard, M. (2008). *Happiness: A Guide to Developing Life's Most Important Skill*. New York: Little, Brown and Company. 02 28, 2017 tarihinde <https://books.google.com.tr/books?id=2cw2AQAAQBAJ> adresinden alındı
- Selim, S. (2008). Türkiye’de Bireysel Mutluluk Kaynağı Olan Değerler Üzerine Bir Analiz: Multinomial Logit Model. *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17(3), 345-358.

Girişimcilik ile Güven İlişkisinin Belirlenmesi: Türkiye Örneği

Dr. Özden Akin, Mustafa Kemal Üniversitesi

ozdendogan@mku.edu.tr

Dr. Metin Reyhanoglu, Mustafa Kemal Üniversitesi

mreyhan_at_mku-edu-tr

Mr. Arif Eser Guzel, Mustafa Kemal Üniversitesi

arifeserguzel@mku.edu.tr

Dr. Ünal Arslan, Mustafa Kemal Üniversitesi

uarслан@mku.edu.tr

ÖZET

Girişimcilikle ilgili olarak bir fikirle başlayan yeni bir işletme kurma, yeni iş ve yenilik, fırsatlar ve ekonomik kalkınma sağlamaktadır. Girişimcilik, yeni ürün ve hizmet üretmek için, işgücü, sermaye ve bilgi kaynaklarının etkili ve düşük maliyetle birleştirilme sürecidir. Bu girişimler mevcut sosyal yapının etkisi altındadır. Bu unsurların en önemlisi güvendir. Literatürde güvenin risk ve belirsizliğinin azaltılmasında önemli rol oynadığı söylenmektedir. Güven, girişim yaratma ve geliştirme sürecini hızlı bir şekilde arttırmaktadır. Güven, girişimcinin bir işe girişmesi olasılığını pozitif ve negatif olarak etkileyebilmektedir. Girişimcilik fonksiyonu, kaynakları birleştirirken aynı zamanda güven fonksiyonunu da yaratır. Çünkü girişimci bir işletme kurarken, o anki genel ekonomik durumdaki tüketici ve üreticilerin pozitif beklenti ve eğilimlerini yansıtan pazara güvenir. Bu çalışmada En Küçük Kareler (EKK) yöntemi ile Türkiye’de 2012-2016 yılları arası aylık veriler kullanılarak güven ve yeni kurulan işletme sayısı arasındaki ilişki incelenmiştir. Değişkenlerden biri TÜİK tarafından sağlanan Ekonomi Güven Endeksi, diğeri ise TOBB tarafından aylık olarak yayınlanan Kurulan İşletme Sayısıdır. Çalışmamızda, yeni kurulan her bir ticari girişim bir girişimcilik olarak kabul edilmiş olup, esnaf ve zanaatkarlar analize dâhil edilmemiştir. Ekonomi Güven Endeksi ise, mevsimsel etkilerden arındırılmış sanayi, hizmet, ticaret ve inşaat sektörlerinin güven göstergelerinin ağırlıklandırılmış toplamını tanımlamaktadır. İşletme kurma, Türkiye Ticari Sicil Gazetesine kayıtlı yeni işletmeleri ifade etmektedir. Analiz sonucuna göre güven girişimciliği negatif yönde etkilemekte olup ilişki istatistiksel olarak anlamlıdır.

Anahtar Kelimeler: Girişimcilik, Güven, Kurulan İşletme Sayısı, Ekonomi Güven Endeksi.

To Determine the Relationship Between Entrepreneurship and Trust: the Case Of Turkey

ABSTRACT

Establishing a new business, starting with idea that related to entrepreneurship, provides new jobs and innovation, opportunities and economic development. Entrepreneurship is the process of combining labor, capital and information resources with low cost and efficiency in order to produce new products and services. These initiatives are under the influence of existing social structure components. The most important of these components is trust. It is stated in the literature that trust plays an important role in reducing the risk and the uncertainty. Trust is rapidly expanding the process of an enterprise creation and development. Trust can affect positively and negatively entrepreneurs' likelihood of engaging in a business. While entrepreneurship function combines resources, it also creates a trust function. Because when entrepreneur establish a business s/he trusts in the market that reflects positive propensities and expectations of both consumers and producers on economic current situation generally. This study examines the relationship between trust and newly established business in Turkey for monthly period between 2012 and 2016 by using Ordinary Least Square (OLS). One of the variables is Economic Confidence Index that provided by TURKSTAT, another one is the Numbers of Business Establishing that provided monthly by Turkish Union of Chambers and Exchange Commodities (TOBB). In our study, it has been accepted that every newly opening a 'commercial enterprise' as an entrepreneurship, that is merchants and artisans are not included in

the analysis. Economic Confidence Index refers to weighted accumulation of confidence indicators of seasonally adjusted, manufacturing industry, services, retail trade and construction sectors and consumers. Business establishing refers to new business establishments that registered on the Turkey Commercial Registry Gazette. According to analysis trust effects on entrepreneurship negatively that the relation is statistically meaningful.

Keyword: Entrepreneurship, Trust, New Establishing Business, Economic Confidence Index.

GİRİŞ

Girişimcilik iktisadi faktörlerin yanı sıra iktisadi olmayan faktörlerden de etkilenebilen ve bu değişkenler tarafından açıklanabilen bir kavramdır. Diğer iktisadi değişkenler gibi girişimciliği iktisadi olmayan faktörlerle açıklama çabası ve bu faktörlerin girişimciliği ne kadar etkileyebildiklerinin saptanması önemli bir olgu olarak ortaya çıkmaktadır.

Günümüzde rekabet ortamının yoğun olduğu, belirsiz ve karmaşık bir çevrede işletmelerin faaliyette bulunması ve yeni bir girişim başlatması gittikçe zorlaşmaktadır. Çünkü girişimsel çaba başarısızlık riskini de beraberinde getirmektedir. Bu bakımdan yeni bir girişim yaratma da en önemli konu güvendir. Girişimciler, yeni bir örgüt kurmak veya mevcut örgütlerini geliştirmek için başkalarına güvenmeye ihtiyaç duyarlar. Girişimcilerin kendi aralarındaki güven, meslektaşlarına duydukları güven, piyasaya duydukları güven, yeni bir işletme kurmada etkili rol oynamaktadır. Genel olarak, yeni bir girişim yaratmanın karmaşık, belirsiz ve riskli bir süreç olduğu, güven faktörüyle ilişkili olarak incelenmesi gerektiği düşünülmektedir (Kohtamaki, Kekale & Viitala, 2004). Güven, işletmelerin geçiş maliyetlerini azaltan önemli bir faktör olarak da avantaj sağlamaktadır (Goel & Karri, 2006). Bu anlamda yeni bir girişim yaratma istekliliği, belirli bir düzeyde güven ve zaman faktörünü de içermektedir. Güvene dayalı olarak geliştirilen ilişkiler, belirli bir değişim aşamasında, gelecekte gerçekleştirilecek bir ödemede, yatırım kararlarında kendini göstermektedir. Aynı zamanda yeni bir girişim kararı alırken, devletin de gelecekte bu girişimi kamulaştırmayacağı konusunda güven vermesi de önemlidir. Bu durumda işletmeler, güvenin yerleştiği toplumlarda ayrıntılı prosedürler ve iş sözleşmeleri gibi yüksek maliyetlere katlanmayacaklardır. Ancak güvenin çok fazla yer almadığı toplumlar, yeni ürün ve hizmetler bulmak yerine kontrol ve denetim üzerinde faaliyette bulunup yoğunlaşacaklardır. Bu anlamda güven olgusu iktisadi faaliyetleri etkileyen önemli bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır (Knack & Keefer, 1997: 1252-3).

Çalışmanın birinci bölümünde, güven ve girişimcilik kavramları ele alınmıştır. Bu konuda literatürde yapılmış önceki çalışmalara yer verilmiştir. İkinci bölümde, güven ve girişimcilik arasındaki teorik ve amprik ilişkiler incelenmiştir. Üçüncü bölümde ise, Türkiye'deki işletmelerde güven ve girişimcilik arasındaki ilişki test edilmiştir. Sonuç bölümünde ise elde edilen bulgular değerlendirilmiştir.

GİRİŞİMCİLİK VE GÜVEN KAVRAMI

Girişimcilik, üretim için gerekli olan insan, sermaye ve bilgi kaynaklarını olan üretim faktörlerinin birleştirilmesi ve bunların etkili bir biçimde oluşturulması süreci olarak tanımlanmaktadır (Lazear, 2005: 649). Girişimciler, insanları, fiziki sermayeyi ve fikirleri çeşitli şekillerde bir araya getirir ve onları düşük maliyetle yeni ürün ve üretim yapmak için birleştirir.

Yeni bir işletme yaratmanın, ekonomik gelişme, yenilik ve iş olanağı yaratma üzerinde olumlu etkileri bulunmaktadır (Birley, 1986). Girişimcilikle ilgili olarak yapılan birçok tanımlama olmakla beraber Lazear (2005: 650) girişimciyi, "işletmenin kurulmasında öncü ve ilk olanlar arasındayım" ifadesine olumlu cevap verenler olarak tanımlamıştır. Bunlar sonrasında işletmeden ayrılırsalar bile temel ürün düşüncesinden, işletmenin kurulmasından ve girişimin finanse edilmesinden sorumlu kişidir.

Yeni işletmelerin doğmasıyla ilgili olarak 3 temel düşünce oluşmaktadır. İlki, kişisel olarak bir girişimcinin eğilimi ve girişim yeteneği önemlidir. Bu anlamda psikolojik ve davranışsal özellikler, yüksek başarı ihtiyacı (McClelland & Winter, 1969), yenilik kapasitesi (Schumpeter, 1934), iç kontrol odağı (Shapiro, 1975) ve risk alma eğilimi (Brockhaus, 1980) gibi nitelikler de önemli rol oynamaktadır. İkinci olarak, yeni bir girişim yaratmaya yol açan davranış ve olaylar kişiden sürece odaklanmaya doğru değişebilmektedir. Örneğin, Katz & Gartner (1988) yeni bir girişim yaratmak için girişimcilerde niyet, fırsatları yakalayabilmek için kaynaklar, alıcı ve tedarikçiler arasındaki değiş-tokuş ve işyeri kapasitesinin büyüklüğü, vergi miktarı gibi sınırların olması gerektiğini söylemektedir. Üçüncüsü, yeni bir girişim yaratmada nüfus yoğunluğu da önemlidir.

Yeni bir başlangıç faaliyeti açısından işletme yaratma, Schumpeter'in yaratıcı yıkım görüşü olarak da değerlendirilebilir. Girişimcilik de yeni bir faaliyet yaratma olarak yorumlanabilir. Yeni giriş, mevcut pazara yeni bir ürün, ya da yeni bir pazara mevcut bir ürün anlamına gelmektedir. Ya da yeni bir işletme açma ile ilgilidir. Sonuç olarak Klapper & Love'a (2010: 3) göre ekonomik gelişme mevcut firmaların gelişiminden ziyade yeni işletme açma ile ilişkilendirilmektedir. Yeni işletme kuranlar anlamında kullanılan yeni oluşan (nascent) işletmeler, yeni bir işletme yaratmaya teşebbüs eden, yeni bir girişim faaliyetinde bulunanlar olarak tanımlanmaktadır (Zanakis, Renko & Bullough, 2012: 2). Amerika'da yeni oluşan girişimciler aşamasında olan yeni firmaların ortalama süresini 19-24 ay olarak belirlemiştir. Zanakis, Renko & Bullough (2012: 2) çeşitli teorik bakış açılarıyla değerlendirerek yeni girişimcilerin fikrinsel aşamada kalmalarını motivasyon ve bilişsel, teknik bilgi ve deneyim ve sosyal destek gibi üç kategoriye ayırmış ve değerlendirmişlerdir. Yeni oluşan girişimcilerin örgüt yaratmadaki motivasyonu oldukça yüksektir. Özellikle yüksek belirsizlik ortamlarında alacağı kararlarda kendine güveninin oldukça yüksek olması beklenir. Yapılan çalışmalarda girişimcilik için kendine güven düzeyi ile önemli ilişki bulunmaktadır (Townsend, Busenitz & Arthurs, 2010). Bununla birlikte, kurulu işletmelerin yeni işletme yaratma süreci maliyetlidir, zaman alır ve karmaşıktır. Bundan dolayı, örgütteki her aşamada biçimsel ve biçimsel olmayan uygulamalar içermektedir (Garvin, 2004).

Goel & Karri (2006: 478), girişimsel sürecin etkili olmasında girişimsel özelliklerin ve güvenin önemli olduğunu vurgulamaktadırlar. Girişimcilik fonksiyonu, kaynakları birleştirirken aynı zamanda güven fonksiyonunu da yaratır (Coleman, 1990). Girişimciler diğer kişilere güvenmeye ihtiyaç duyar, aynı zamanda örgütlerini geliştirmek ve biçimlendirmek için güven veren kişilere hizmet eder. Girişimciler arasında güven, meslektaş ve girişimciler arasında güven ve kendi iş ortakları arasındaki güven olmak üzere ayrıştırılabilir ve bu ilişkiler yeni bir işletmenin kurulma aşamasında önemli bir rol üstlenirler (Kohtamaki, Kekale & Viitala, 2004). Güvenin biçimsel ve biçimsel olmayan bir şekilde kurumlarda yapılmasının en önemli avantajı işlem maliyetlerini (transaction costs) azaltabilmesidir (Smallbone & Lyon, 2002). Girişimciler güvenen ve güvenilir kişilere hizmet ettiğinde, savunmasızlık ve risk gibi faktörleri elimine ederler. Sonucunda hayal kırıklığı olsa bile isteyerek ve kabullenerek savunmasız olmak güvenin önemli bir özelliğidir (Bachmann, 2001). Welter, Kautonen & Chepurensko (2004) girişimcilerin ortakları ve arkadaşlarıyla ilişkilerinde zarar verecek şekilde davranışlar bile bu ilişkilerin düzenlenmesinde hiçbir yazılı ve açık kurala ihtiyaç duymadıklarını iddia etmektedirler.

Güvenin kavramsal olarak tanımlanmasındaki zorluklara rağmen çoğu yaklaşım, güveni incelerken güvenin riskin düşürülmesinde ve belirsizliğin azalmasında önemli rol oynadığını kabul etmektedir (Hömann & Malieva, 2005). Güvenin tanımlarına ve kavramlarına yakından bakıldığında güvenle girişimcilik arasında birkaç olası ilişkiden söz edilebilir. Modern toplumlarda güven önemli bir rol oynamakta, günlük yaşamın karmaşıklığını azaltan bir mekanizma olarak tanımlanmaktadır (Welter & Smallbone, 2006). Girişimci açısından güven, bütün iş ilişkilerinin sözleşmelerle düzenlenmemesi ve bu yolla iş ilişkilerinde ortaya çıkabilecek işlem maliyetinin azaltılması demektir. Güven, işletmelerin karşılıklı kişisel, kurumsal ve örgütsel ilişkilerinde de önem kazanmaktadır. Girişimsel bağlam, belirsizlik koşulları altında çok sayıda karşılıklı kişisel ilişkiler tarafından karakterize edilir. Özellikle bir girişimin

oluşum aşamasında önem kazanmaktadır (Larson, 1992). Güvenin unsurları, girişimin ilk aşamalarında kişisel güvene dayalı iken, işletmenin gelişim aşamasında kurumsal güven şeklinde değişmektedir (Kohtamaki, Kekale & Viitala, 2004). Girişimciler için girişim yaratmanın ilk aşamalarında belirsizlik düzeyi daha yüksek ve tahmin derecesi ise düşüktür. Bu bağlamda güven, girişim yaratma sürecini ve gelişimini hızlandırmaktadır (Goel & Karri, 2006: 480).

Güven kavramıyla ilişkili sekiz önemli boyutun olduğu söylenmektedir (Kohtamaki, 2003). Güvene duyulan inanç bu sekiz alt boyutla geliştirilmektedir. Bunlar, tahmin edebilme, yetenek, doğruluk, dürüstlük, yardımseverlik, caydırıcılık, çevre ve karşılıklı ilişkilerdir (Sako, 1992; Selnes, 1998; Shapiro ve diğ., 1992). Bu boyutlar güvenilen kişinin tahmin edebilme davranışını, beklenilenin ne olduğunu bilebilmesini, sözünde durabilmesini, doğru konuşmayı, ihtiyaç duyulduğunda yardımsever olmasını öngörebilmeyi sağlamaktadır (Cummings & Bromiley, 1996). Bu anlamda yeni bir iş yaratmada güvenilir kişi olma özelliğine sahip girişimci olmak önem taşımaktadır.

LİTERATÜR

Teorik ve ampirik literatürde güven ve girişimcilik arasındaki ilişkiyi konu alan çalışmalar, güven ve girişimcilik arasındaki ilişkilerin farklı boyutlarına vurgu yapmışlardır. Caliendo, Fossen & Kritikos (2012) başka insanlara güven duyma istekliliğinin bir işe başlama ihtimalini etkilediğini söylemektedirler. Güvenin, girişimcilerin girişimde bulunma faaliyetlerini olumlu veya olumsuz yönde etkileyebildiğini savunmuşlardır. Başka bir ifadeyle güven girişimci olma ve girişimi kalabilmeyi hem pozitif hem de negatif olarak etkileyebilmektedir

Güvenin girişimciliği etkilemesinde ortaya çıkan teorik kanallardan biri belirsizlik faktörüdür. Buradaki belirsizlik sadece piyasaya veya dış faktörlere bağlı belirsizlik değildir. Özellikle girişimcinin kendi yeteneklerine duyduğu güven ve/veya güvensizlik belirleyici bir öneme sahip olabilmektedir. (Townsend, Busenitz & Arthurs, 2010: 192). Townsend, Busenitz & Arthurs (2010: 316), yeni oluşan girişimler üzerinde yaptıkları çalışmada, girişimcinin elde edilecek sonuç ile ilgili beklentilerinin bir girişime başlama kararını önemli şekilde etkilediğini ortaya koymuşlardır. Bununla birlikte, girişimcinin kendi yeteneği ile ilgili beklentileri de eklendiğinde güvenin girişim kararlarını önemli ölçüde cesaretlendirdiği ortaya çıkmıştır. Sonuç olarak, yeni bir girişime başlama kararının altında başarısızlık ihtimali yüksek olsa bile güven bu kararları kolaylaştırabilmektedir.

Güven ve girişimcilik arasındaki teorik ilişkilerden biri de işlem maliyetleri yolu ile kurulabilmektedir. Güven olgusunun yüksek olduğu toplumlarda iktisadi faaliyette bulunmanın işlem maliyeti düşük olacaktır. Güven olgusunun güçlü olduğu toplumlarda ticari ortakların kontrolü ve/veya denetimini azaltmak, işlem maliyetinin düşük olmasını sağlayacaktır (Bromiley & Cummings, 1995). Yüksek düzeyde güven çatışmaları, gereksiz bürokratik denetimleri, yönetim harcamalarını, zaman ve enerjiyi minimize ederek işlem maliyetlerini azaltacaktır (Dyer and Chu, 2003). Knack & Keefer (1997: 1252), zaman boyutu ile ilişkili bütün ticari işlemlerin kendi içinde belli bir güven unsuru taşıdığını savunarak, iktisadi açıdan geri kalmışlığın karşılıklı güven eksikliği ile açıklanabilecek bir olgu olduğunu ileri sürmüşlerdir. Güven olgusunun gelişmiş olduğu toplumlarda yaşayan bireyler iktisadi faaliyetlerinde istismara uğramamak için daha az harcamada bulunacaktır. Güven olgusu, bireyleri bütün olasılıkları dikkate alan sözleşmeler yapma maliyetinden kurtaracaktır; hatta sözleşme yapma az başvuru bir yol olacaktır. Bu nedenle, sözleşme güvencesinin sağlanması ve sözleşmelerin uygulanması için tahsis edilecek veya harcanacak kaynaklar tasarruf edilebilecektir. Kurulmuş işletmelerde güven, işlem maliyetlerini azaltırken pozitif ve üretken iletişimi kolaylaştırarak ekonomik faaliyeti arttırmaktadır (Zahra, Yavuz & Ucbasaran, 2006: 545). Bu durumda güvenin olmadığı ortamlarda güvensizliğin ve buna bağlı olarak işlem maliyetinin artması ve girişimcilik faaliyetinin azalması söz konusu olabilmektedir.

Güven olgusu iktisadi faaliyetleri önemli ölçüde etkileyen beşeri sermayenin oluşumunda da önemli rol oynamaktadır. Coleman (1990) sosyal sermayeyi, iki veya daha çok birey arasında güvene dayalı ilişki ve kuralların paylaşılması olarak tanımlamıştır. Sosyal sermaye ve/veya beşeri sermaye iktisadi faaliyetlerin ve girişimciliğin belirlenmesinde önemli bir role sahiptir. Bu anlamda sadece ülke içindeki girişimcilik faaliyetlerini değil aynı zamanda yabancı doğrudan yatırımları da etkileyen bir faktör olarak ortaya çıkmaktadır.

Güven teknolojinin gelişimini de etkilemektedir. Güven olgusunun olduğu iktisadi faaliyetlerde denetim ve kontrol için ayrılacak zaman ve enerji teknolojinin geliştirilmesi, buluş yapma gibi faaliyetler için tahsis edilebilir. Bu durum girişimcinin rekabet gücünü ve iktisadi faaliyetlerinin başarısını etkileyebilecektir.

Güven olgusu yeni yatırım kararlarının alınmasında da etkili bir faktördür. Van Den Berg'e (2001: 414) göre, tasarruf ve yatırım, bugün ve gelecekte getirisi olabilecek zamanlar arası bir değişimi içerir. Dolayısıyla, mülkiyet haklarının korunmadığı, hatta gelecekte de korunacağına dair bir güvenin bulunmadığı durumlarda tasarruf ve yatırım arasında bir uyumsuzluğun ortaya çıkması mümkün olabilecektir. Bu tür durumlarda girişimcilerin yeni girişimde bulunmaları veya var olan iktisadi faaliyetlerini büyütmeleri için yatırım yapmaları söz konusu olmayabilecektir. Özellikle, belirsiz koşullar (Lewis & Weigert, 1985), yüksek risk (Weick, 1993), kıt bilgi (Luhmann, 2000) koşulları altında güven girişimcilik için önemli bir unsur olarak ortaya çıkabilmektedir ve yatırım kararlarını dolayısıyla girişimciliği etkileyebilmektedir.

VERİ SETİ VE YÖNTEM

Veri Seti

Kurulmuş ve oturmuş işletmeler için yeni bir işletme ve iş yaratma maliyetli, zaman alan ve karmaşık bir süreçtir. Bunun nedeni örgüt her kademesinde içinde formel ve formel olmayan bir çok faaliyeti içermesidir (Garvin, 2004). Yeni iş girişimleri genellikle uzun sürer ve geri dönüşümü uzun zaman alır.

Lazear'ın (2005) belirttiği işletme kurulmasında öncü olanların girişimci olarak tanımlanması çalışmamızda işletmeyi kuranların girişimci olarak tanımlamamızın gerekçesi olarak belirtmekteyiz. Bu nedenle her bir yeni kurulan işletmenin, "girişim" olarak kabul edilmiştir. TOBB'un her ay açıkladığı "işletme açılma" sayıları çalışmamızda girişim değişkeni verisi olarak kabul edilmiştir. İşletme kurma, Türkiye Ticari Sicil Gazetesine kayıtlı yeni işletmeleri ifade etmektedir. Çalışmamızda, yeni kurulan her bir ticari girişim bir girişimcilik olarak kabul edilmiş olup, esnaf ve zanaatkarlar analize dâhil edilmemiştir.

Diğer bir değişken olan güven için yine her ay TÜİK tarafından sağlanan Ekonomi Güven Endeksi kullanılmıştır. Ekonomi Güven Endeksi, sanayi, hizmet, ticaret ve inşaat sektörlerinin güven göstergelerinin ağırlıklandırılmış toplamını tanımlamaktadır.

Verilerde zaman uyumu olması için 2012-2016 yılları arası aylık veriler kullanılmıştır. Analiz kapsamındaki veriler mevsimsel dalgalanmalardan arındırılmış ve logaritmaları alınarak teste tabi tutulmuşlardır.

Yöntem

Sıradan En küçük Karler yöntemi kullanılarak güvenin girişimcilik üzerindeki etkisi araştırılmıştır. Çalışmada otokorelasyon sorunu ortaya çıkmış ve bu sorun Cochrane-Orcutt (1949) yöntemi ile düzeltilmiştir. Kurulan model için kullanılan denklem aşağıdaki gibidir:

$$gr = \alpha_1 + \alpha_2 gvn_t + \varepsilon_t \quad (1)$$

1'nolu denklemde gr girişimciliği gvn güveni ε ise hata terimini göstermektedir. Serilerin öncelikle birim kök sınaması yapılmıştır. Birim Kök testi olarak Phillips Perron birim kök analizi kullanılmıştır.

Girişimcilik ve güven arasındaki ilişkinin test edildiği çalışmamızda serilerin birim kök testlerinde kullanılan denklemler aşağıdaki gibidir.

$$\Delta X_t = \delta X_{t-1} + \varepsilon_t \quad (2)$$

$$\Delta X_t = \alpha_0 + \delta X_{t-1} + \varepsilon_t \quad (3)$$

$$\Delta X_t = \alpha_0 + \alpha_1 t + \delta X_{t-1} + \varepsilon_t \quad (4)$$

Tablo 1: Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler	Phillips-Perron test istatistiği			Sonuçlar
	Düzye Hali	MacKinnon Kritik Değerleri		
Gr	-3.655580	1% level	-4.092547	Düzye de durağan
	(0.0321)	5% level	-3.474363	
		10% level	-3.164499	
gyn	-5.131474	1% level	-4.092547	Düzye de Durağan
	0.0004	5% level	-3.474363	
		10% level	-3.164499	

Serilerin Birim kök testleri sonucunda girişimcilik ve güven 'düzye de durağan' olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Bu nedenle seriler arasındaki ilişkinin belirlenmesi için EKK yöntemi kullanılmıştır.

ANALİZ VE BULGULAR

Serilerin birim kök testlerinin yapıldıktan sonra model EViews-9 programında Cochrane-Orcutt (1949) EKK ya göre tahmin edilmiş şekli aşağıda gösterildiği gibidir.

Tablo 2: Birinci Modelin EKK ile Tahmin Tablosu

Bağımlı Değişken	Bağımsız Değişken		Bağımsız Değişken
	Sabit Terim (α_1)	Parametresi (α_2)	
Girişimcilik	16.3464	-1.71758	Güven
Std.	2.86155	-	0.620346
T _{ist}	5.712	-	-2.769
R ² : 0.663550	-	-	-
F_{ist.}: 7.665905	-	-	-

Güven katsayısının negatif işaretli çıkması beklenen bir durum değildir. Bu katsayı, güvenin % 1 birim artışı durumunda girişimciliğin % 1,71 oranında azalacağını göstermektedir (Tablo 2). Ayrıca sabit terim, güvenin hiç değişmediği durumda girişimciliğin yüzde 16,34 oranında artmaya devam edeceği anlamına gelir.

Tahmin edilen ikinci modelde güven indeksi 100 üzerinden sapmalar olarak alınmıştır. İkinci modelden elde edilen sonuçlar Tablo 3'te gösterilmiştir.

Tablo 3: İkinci Modelin EKK ile Tahmin Tablosu

Bağımlı Değişken	Bağımsız Değişken		Bağımsız Değişken
	Sabit Terim (α_1)	Parametresi (α_2)	
Girişimcilik	8,43859	-0,0169692	Güven1
Std.	0,0535813	-	0,00622516
T _{ist}	157,5	-	-2,726
R ² : 0.663550	-	-	-
F_{ist.}: 7.665905	-	-	-

Tablodan da görüldüğü gibi güvenin katsayısı negatif bulunmuştur. Katsayı Güvende % 1 birimlik bir değişimin girişimciliği % 0,016 oranında azaltacağı bulgusuna ulaşılmıştır. Öte yandan güvenin hiç değişmediği durumda girişimcilikteki % 8,43 oranında bir artış ortaya çıkabileceği görülmektedir.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Girişimcilerin, yeni fırsatlar elde etmek ve amaçlarını yerine getirmek için başka insanlarla etkileşim halinde bulunmaları ve ayrıca piyasayı gözlemlemeleri gerekmektedir. Ayrıca girişimcilerin faaliyetleri de piyasanın gelişimini etkileyebilmektedir. Bu karşılıklı etkileşim durumunda, girişimcilerin piyasaya giriş ve çıkışı ve de karar verme sürecini etkileyen değişkenlerden birisi güvendir. Başka insanlara güvenme isteği, bir işe başlama ihtimalini etkilemektedir. Güven, girişimcilerin yeni bir işe başlama ihtimalini karşılıklı olarak negatif ve pozitif olarak etkileyebilmektedir (Caliendo, Fossen & Kritikos, 2012).

Bu çalışma, yeni iş kurmak isteyen girişimcilerin piyasayı olumlu veya olumsuz şekilde algılama biçimini yansıtan ekonomik güvenle ilişkisine bakmıştır. Bu anlamda güvenin girişimciliğe olan etkisi

incelenmiş. Türkiye’de 2011-2016 yılları arasında aylık veriler kullanılarak güven girişimciliği negatif yönde etkilemekte olup ilişki, istatistiksel olarak anlamlı çıkmıştır.

Bu sonuç sürpriz bir durumu göstermekle birlikte TOBB’un açılan işletme sayısı istatistiklerinde ilk defa girişime kalkışan veya hali hazırda işletmesi olan girişimcilerin ayırımı yapılmamıştır. Hâlbuki TÜİK’in Ekonomi Güveninin ana kütesi hali hazırdaki var olan işletmelerin sahibi veya yöneticileridir. İlk kez işletme açan girişimci ile birden fazla işletmesi olup yeni bir işletme kuran girişimci ayırımı yapılmadan oluşan verilerin yer alması, bu sonucun çıkmasında etkili olabilir. Kaldı ki, Caliendo, Fossen & Kritikos (2012), yaptığı çalışmada güvenme istekliliğinin girişimci olma ihtimaline ve hatta hali hazırdaki işletme sahipliğine olan etkisini olumsuz şekilde azalttığını bulmuştur. Yazarlar, hali hazırda işletmesi olan girişimcilerin yöneticilerden farklı olarak işletmelerini ayrıntılı olarak yönetmediklerini, işletmenin her bir birimiyle ilgili temel bilgilerinin ve genel bakış açılarının olmadığını belirtmektedirler. Bu anlamda TÜİK ve TOBB’un ana kütle farklılığının, sonucun yorumlanmasını engellemesi nedeniyle Caliendo, Fossen & Kritikos’in (2012) açıklamalarının sonuç içerisinde gizil kaldığını belirtebiliriz.

KAYNAKLAR

- Bachmann, R. (2001). Trust, power and control in trans-organizational relations. *Organization Studies*, 22(2), 337–365.
- Coase, R. (1937). The Nature of the Firm. *Economica*, 4(16), 386-405.
- Bartelsman, E. S., & Scarpetta, F. S. (2005). Comparative analysis of firm demographics and survival: Evidence from micro-level sources in OECD countries, *Industrial and Corporate Change*, 14, 365–391.
- Birley, S. (1986). The role of new firms: births, deaths and job generation. *Strategic of Management Journal*, 7(4), 361-376. DOI: 10.1002/smj.4250070406.
- Bromiley, P., & Harris, J. (1995). Trust, transaction cost economics, and mechanisms. In handbook of trust research, R. Bachmann and A. Zaheer eds., 124-143. Edward Elgar.
- Burgelman, R.A., & Valikangas, L. (2005). Managing internal corporate venturing cycles. *Sloan Management Review*, 46, 26–34.
- Cochrane, D. & G. H. Orcutt, 1949. Application of least squares regression to relationships containing auto-correlated error terms. *Journal of the American Statistical Association*, 44, 32-61.
- Caliendo, M., Fossen, F., & Kritikos, A. (2012). Trust, positive reciprocity, and negative reciprocity: do these traits impact entrepreneurial dynamics?, *Journal of Economic Psychology* 33, 394-409. doi: 10.1016/J.JOEP.2011.01.005
- Coleman, J. S. (1990). *Foundations of social theory*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Cummings, L.L. & Bromiley, P. (1996). The organizational trust inventory (OTI): Development and validation. In R. M. Kramer & T. R. Tyler (Eds.), *Trust in organizations: Frontiers of theory and research*, London: Sage Publications. doi: 10.4135/9781452243610.n15
- Dyer, J. H., & Chu. W. (2003). The role of trustworthiness in reducing transaction cost and improving performance: Empirical evidence from the United States, Japan, and Korea. *Organization Science*, 1, 57-68. dx.doi.org/10.12.87/orsc.14.1.57.12806
- Garvin, D. A. (2004). What every CEO should know about creating new businesses. *Harvard Business Creation*, 82(7/8), 18–21.
- Goel, S., & Karri, R. (2006). Entrepreneurs, effectual logic, and over-trust. *Entrepreneurship Theory and Practice*, 30(4), 478-492. doi: 10.1111/j.1540-6520.2006.00131.x
- Hömann H. H., & Welter F. (2005), Trust and entrepreneurship a west-east perspective, Cheltenham, United Kingdom: Edward Elgar Publishing, Inc.
- Katz, J., & Gartner, W. B. (1988). Properties of emerging organizations. *Academy of Management Review*, 13(3), 429–441.
- Klapper, L., & Love, I. (2010). New firm creation: what has been the effect of the financial crisis?. *The World Bank*, 324, 1-4.
- Knack, S., & Keefer, P. (1997). Does social capital have an economic payoff? A cross-country investigation, *The Quarterly Journal of Economics*, 112(4), 1251-1288.

- Kohtamäki, M. (2003). The Nature of Trust in Inter-Organizational Relationships: In search of dimensions of trust. Unpublished Doctorate Thesis. Vaasa: University of Vaasa.
- Kohtamaki, M., Kekale, T., & Viitala, R. (2004). Trust and innovation: From spin-off idea to stock exchange, *Trust and Innovation*, 13(2), 75-88.
- Larson, A. (1992). Network dyads in entrepreneurial settings. *Administrative Science Quarterly*, 37, 76–104.
- Lazear, E. P. (2005). Entrepreneurship. *Journal of Labor Economics*, 23(4), s.649-680.
- Lewis, J., & Weigert, A. (1985). Trust as a social reality. *Social Forces*, 63(4), 967–985.
- Liao, J., & Welsch, H. (2005). Roles of social capital in venture creation: Key dimensions and research implications. *Journal of Small Business Research*, 43(4), 345-362.
- Luhmann, N. (2000). Familiarity, confidence, trust: Problems and alternative. In D. Gambetta (Ed.), *Trust: Making and breaking cooperative relations* (Electronic Ed., Chapter 6, pp. 94–107). Oxford, United Kingdom: Department of Sociology, University of Oxford.
- Pesaran, H.M. & Shin, Y. (1999). Autoregressive distributed lag modelling approach to cointegration analysis. In S. Storm (Ed.). *Econometrics and Economic Theory in the 20th Century: The Ragnar Frisch Centennial Symposium*, Chapter 11, Cambridge, United Kingdom: Cambridge University Press.
- Ring, P. S., & Van Den Ven, A. H. (1992). Structuring cooperative relationships between organizations. *Strategic Management Journal*, 13, 483–498.
- Sako, M. (1992). *Prices, quality and trust*. Cambridge, United Kingdom: Cambridge University Press,.
- Selnes, F. (1998). Antecedents and consequences of trust and satisfaction in buyer–seller relationships. *European Journal of Marketing*, 32(3), 305–22.
- Shapiro, D., Sheppard, B.H. & Cheraskin, L. (1992). Business on handshake. *Negotiation Journal*, 8, 365–77.
- Smallbone, D., & Lyon, F. (2002). A note on trust, networks, social capital and entrepreneurial behavior. In H. Höhmann & F. Welter (Eds.), *Entrepreneurial strategies and trust: Structure and evolution of entrepreneurial behavioural patterns in East and West European environments—concept and considerations* (pp. 19–24). Volume 37, Bremen, Germany: Forschungsstelle Osteuropa Bremen, Arbeitepapiere und Materialien.Smallbone.
- Santarelli, E., & Vivarelli, M. (2007). Entrepreneurship and the process of firms entry, survival and growth. *Industrial and Corporate Change*, 16(3), 455-488. doi: 10.1093/icc/dtm010
- Townsend, D. M., Busenitz, L. W., & Arthurs, J. D. (2010). To start or not to start: Outcome and ability expectations in the decision to start a new venture, *Journal of Business Venturing*, 25, 192-202.
- Van Den Berg, J. H. (2001). *Economic growth and development*. Boston, Massachusetts, USA: McGraw-Hill International.
- Weick, K. E. (1993). The collapse of sensemaking in organisation: The Mann Gulch disaster. *Administrative Science Quarterly*, 38, 628–652.
- Welter, F., & Smallbone, D. (2006). Exploring the role of trust in entrepreneurial activity, *Entrepreneurship Theory and Practice*, 30(4), 465-475. doi: 10.1111/j.1540-6520.2006.00130.x
- Welter, F., Kautonen, T., Chepurenko, A., & Malieva, E. (2004). Trust environments and entrepreneurial behavior-exploratory evidence from Estonia, Germany and Russia, *Journal of Enterprising Culture*, 12(4), 327-349.
- Williamson, O. (1993). Calculativeness, trust and economic organization, *Journal of Law and Economics*, 36, 453–486.
- Zahra, S. A., Yavuz, R. I., & Ucbasaran, D. (2006). How much do you trust me? The dark side of relational trust in new business creation in established companies. *Entrepreneurship Theory and Practice*, 30(4), 541-559. doi: 10.1111/j.1540-6520.2006.00134.x
- Zanakis, S. H., Renko, M., & Bullough, A. (2012). Nascent entrepreneurs and the transition to entrepreneurship: why do people start new businesses?. *Journal of Developmental Entrepreneurship*, 17(1), 1-25. doi: 10.1142/S108494671250001X

Türk Konaklama Sektöründe Teknolojik Seviyeyi Belirleyen Faktörlerin Etkili Kullanımı

Dr. Mithat Zeki Dinçer, İstanbul Üniversitesi

mzdinceristanbul.edu.tr

Dr. F.Fusun İstanbullu Dinçer, İstanbul Üniversitesi

istanbulistanbul.edu.tr

Dr. Selman Yılmaz, İstanbul Üniversitesi

selmanyistanbul.edu.tr

Mr. Tolga Akagün, İstanbul Üniversitesi

akagunistanbul.edu.tr

ÖZET

Bu çalışmanın amacı; bulunduğumuz bilgi çağı içinde Türk konaklama sektöründe kullanılan teknoloji seviyesini belirleyen faktörlerin etkili kullanımını araştırmaya yöneliktir. Teknoloji ve turizm sektörü birbirine uyum sağladıkça işletmelerin maliyetleri düşmektedir. Sektörün, teknolojiyi etkin kullanması başarıyı ve tarafların memnuniyetini getirecektir. Turizm sektöründe dolayısı ile konaklama işletmelerinde teknolojinin temel faktörü her ne kadar internet gibi gözüküyor ise de firmalar tarafların talepleri doğrultusunda farklı ihtiyaçları farklı uygulamalara taşıyabilmektedir. Bilgi Teknolojileri, Bulut Teknolojisi, Mobil Uygulama Teknolojileri bu uygulama teknolojilerinden bazılarıdır. Türkiye'de bilgi otomasyon sistemlerinin kullanılması 90'lı yılların başlarında gerçekleşmiştir. Geçen bu kısa süre içinde Türkiye bilişim teknolojisini konaklama sektörüne uygulanmasında ve geliştirilmesinde büyük yol kat etmiş bulunmaktadır. Bu çalışma kapsamında; konaklama sektöründe kullanılan teknolojiler, teknoloji arzları ile bu arzları etkileyen talep ikincil kaynaklar incelenerek araştırılacaktır. Ülkelerin turizm sektöründe teknolojiyi etkin kullanımı açısından küresel birliklerin ve kurumların ölçütleri, ülke sıralamaları ve Türkiye'de konaklama sektöründeki teknoloji uygulamaları ile ilgili kuruluşların ve özel sektörün konu ile ilgili yayınlamış olduğu dokümanlar incelenecektir. Araştırma sonucunda, teknolojinin konaklama işletmelerinde uygulamasını etkileyen faktörlerden kaynaklanan sorunlar ve eksiklikler saptanmaya çalışılacaktır. Elde edilen bulgular yorumlanarak etkili kullanım için öneriler sunulacaktır.

Anahtar Sözcükler: Turizm ve Teknoloji, Teknolojik Seviye, Türk Turizmi.

JEL kodları: M21, O32, O33

GİRİŞ

Dünyamız 'bilgi çağı' olarak isimlendirilen bir çağın içinde bulunmaktadır. Bu zaman diliminde küreselleşmeye bağlı olarak siyasi sınırlar ortadan kalkmaktadır. Ortak çıkar sermaye gruplarını bir çatı altında birleştirmektedir. Bunun sonucu olarak rekabet bölgesel boyuttan küresel boyuta taşınmıştır. Rekabet ortamlarında bilgi kirliliğinin çok fazla ve yaygın olması da doğaldır. Kurumların, rekabet ortamında başarılı olmaları varlıklarını sürdürebilmeleri için ancak temiz, nitelikli bilgiye ulaşmaları ve sektörde teknolojik seviyeyi belirleyen faktörlere etkili geri dönüş ile mümkün olmaktadır. Elde edilen bilginin işlenmesi ve raporlanması, bilişim teknolojileri ile desteklenmelidir. Turizm alanında bilgi teknolojilerinden faydalanma süreç ve yöntemlerinin bilinmesi büyük önem taşımaktadır. Bilgi teknolojileri, iş sürecinin ve veriminin planlanması amacı ile kullanılmaktadır. Bilgi teknolojileri donanım, işletim sistemleri, yazılım ve mobil uygulamalardan oluşmaktadır. Bu oluşumun teknoloji seviyesi çeşitli faktörlerin etkisi ile belirlenmektedir. Bu neden ile firmalar söz konusu faktörleri etkili kullanmak zorundadır. Bu çalışma konaklama sektöründe kullanılan ya da kullanılması düşünülen teknolojiler ile bu teknolojileri etkileyen faktörlerin etkili kullanımını açıklamaktadır.

KONAKLAMA SEKTÖRÜNDE KULLANILAN TEKNOLOJİLER

Teknolojinin gelişim ile birlikte; ‘teknolojik değişimin bizzat kendisi maliyetleri düşürmekte ya da farklılaşma sağlamakta ve işletmenin teknolojik liderliği devamlı olur ise rekabetçi üstünlüğe neden olabilmektedir. Teknolojik değişim işletmeye avantaj sağlayacak şekilde maliyet ya da farklılaşma nedenlerini etkileyecek olur ise rekabetçi bir üstünlük söz konusu olacaktır. Teknolojik değişime öncülük etmenin yanı sıra ilk olarak faaliyete geçmek takipçiler taklide başlasa dahi önemli avantajlar sağlayacaktır. Teknolojik değişim genel sanayi yapısını geliştirici bir etki yapacak olur ise işletmeler açısından rekabetçi üstünlükleri beraberinde getirecektir’ (Bulut, 2005: 5). Turizm sektöründe üstün bir konuma sahip olmak ve bu konumu sürdürmeyi amaç edinen firmalar, bilgiyi çözümlenebilir ve yönetebilmek için farklı bilgi otomasyonlarını kullanmaktadır. Otomasyonlar kullanılan donanımların, yazılım kodlama yapılarının teknolojik gelişmişlikleri ve üstünlükleri ölçüsünde başarı göstermektedir. Bunun ile beraber işletmelerde muhasebe, satın alma, CRM, insan kaynakları ve daha birçok farklı amaç için bağımsız yazılımlar kullanılmaktadır. Bu tür yazılımlar türünün en iyisi (*best of breed*) olarak adlandırılmaktadır. Ancak bu tür yazılımlar bütünlük değildir. İşletmeler kurumsal kaynaklarını en verimli şekilde kullanmalıdır. Bu yüzden işletmeler, ERP yazılımlarına yönelmektedir. ERP; CRM gibi fonksiyonlara sahip entegre bilgi sistemidir. Sistemler bütünlük ya da bütünlük olmayan şekilde incelenmektedir. Söz konusu sistem hangi şekilde olur ise olsun her iki kullanım şeklinin olumlu ve olumsuz yanları bulunmaktadır.

Best of breed yaklaşımında ürünü talep eden işletme ürünü arz eden firmaların rekabetinden yararlanmaktadır. Kazanımları ekonomik olması verilerini farklı sunucularda tutabilmeleridir. ‘Kurumsal kaynak planlama sistemleri (*Enterprise Resource Planning Systems-ERP*), işletme faaliyetlerini ve karar alma süreçlerini desteklemek amacı ile kurulan; bünyesinde çeşitli yazılım ürünlerini barındıran sistemlerdir’ (Demir, 2006: 4). Verilere ulaşım, işletmenin farklı bölümleri tarafından tanınan haklar ölçüsünde gerçekleştirilmektedir. Verinin karmaşık olması durumunda bir CRM yazılımı ile analizi gerçekleştirilir.

Teknolojilerin geliştirilmesinde farklı platformlar, yazılım dilleri ve veri tabanları kullanılmaktadır. Bu farklılıklar hizmet verilen alanlara, bilgi trafiğine ve donanımsal birleşime göre değişiklik göstermektedir. Bir otel otomasyon sisteminde Otel Yönetim Sistemi, Satış Banket Yönetimi, POS Yönetimi, BARTECH otomatik mini bar sistemi gibi alt sistemler bulunmaktadır. Bu sistemlerin birbirlerine bağlanmaları ancak bütünlük bilgi sistemleri ile gerçekleşmektedir. Bu sistemler doğal olarak güçlü veri tabanlarına ihtiyaç duymaktadır. Geliştiriciler bu tür otomasyonlarda ORACLE, Sybase, Progress gibi veri tabanları kullanmaktadır. Bilgi yükü ve trafiği düşük olan otomasyonlarda ise MySQL, PostgreSQL, MsSql gibi veri tabanları ekonomik olmalarından dolayı tercih edilmektedir.

Teknolojilerin geliştirilmesinde farklı işletim sistemleri kullanılmaktadır. Bu işletim sistemlerin başında Windows işletim sistemi gelmektedir. Kullanıcı dostu olması tercih nedeni olmaktadır. Diğer işletim sistemleri Unix, Linux, Ios ve Android olarak sıralanmaktadır. Söz konusu işletim sistemlerinin farklı alanlarda birbirine karşı üstünlükleri bulunmaktadır. Windows işletim sistemi ön büro ve ofis uygulamaların da başarılıdır. Mobil uygulamalarda ise ilk sıra da Android yerini almaktadır. Bunu Ios takip etmektedir. Unix ve Linux daha çok server uygulamaların da yerini almaktadır. Server uygulamalarında Linux ve Unix gibi işletim sistemlerinin kullanılması bu işletim sistemlerinin güçlü mimari yapılarından kaynaklanmaktadır.

Konaklama sektöründe kullanılan bir başka teknoloji ise web platformunda çalışan otomasyon sistemleridir. Bu sistemler java desteğini almaktadır. Buradaki amaç otomasyon üzerinde oluşabilecek yükün kullanıcı bilgisayarlar üzerine yönlendirilerek kaldırılmasıdır. Java frame’ler sayesinde de noktalar arasında aktarılan bilginin güvenliği sağlanmaktadır. Sektörde birbirinden farklı otomasyon sistemlerinde girişler web sayfası üzerinden gerçekleştirilmektedir. Kullanılan veri tabanları dördüncü kuşak dilini

desteklediklerinden dolayı tercih edilmektedir. Konaklama sektöründe otomasyon sistemleri gelişen teknoloji ile birlikte mobil donanımlar ile entegre olmuştur. Artık bütün teknolojik çalışmalar ve atılımlar mobil teknoloji üzerine geliştirilmektedir. Çünkü mobil teknoloji sektörde birçok alanda kullanıcılarına kolaylık ve avantaj sağlamaktadır.

Türkiye’de turizm alanında mobil pazarlama uygulamaları kullanımının gittikçe yaygınlaştığı gözlemlenmektedir. Yazılı basın reklamlarında anında kampanya ve bilgilere ulaşma olanağı sağlayan QR kodlar yer almaktadır. Bunun ile beraber özellikle toptan pazarlama olanaklarına sahip büyük seyahat acentelerinin ve grup otellerinin de mobil uygulamalar geliştirdikleri ve reklamlarında bu uygulamaları da kullanıma sundukları görülmektedir’(Şanlıöz, 2013: 254). Mobil donanımlarda kullanılan ağırlıklı işletim sistemi Android’tir. Windows ve Ios android’i takip etmektedir. Bunun ile birlikte donanım şirketlerinin kendine özgü işletim sistemleri de bulunmaktadır. Bu işletim sistemleri her ne kadar farklı isimler altında anılsalar da temel işletim sistemi Linux’tür.

KONAKLAMA SEKTÖRÜNDE TEKNOLOJİ ARZLARI VE BU ARZLARI ETKİLEYEN TALEPLER

Konaklama sektöründe firmalar sahip oldukları teknolojileri ölçüsünde hizmet vermektedir. Teknoloji, kaliteli hizmeti ve sonrasında da misafirlerin memnuniyetini meydana getirmektedir. Hizmet kalitesi ve memnuniyet için firmalar AR-GE çalışmalarından faydalanmaktadır. AR-GE çalışmalarının temeli ise sektörün hedef kitlesi olan misafirlerin davranışları, istekleri ve alışkanlıklarıdır. Bu yüzden konaklama işletmelerinde kullanılan otomasyon sistemlerinde ERP’nin bir fonksiyonu olan CRM, istatistik ve tarih modülleri kullanılmaktadır. Bu modüller sayesinde misafirimizin geçmişten gelen davranış, istek ve alışkanlıklarından yola çıkılarak bugün ve yarın hakkında tahminlerde bulunulmakta ve bu tahminler doğrultusunda teknolojiler geliştirilmektedir.

Teknoloji kullanılarak verilen hizmetlere konsiyerj örnek olarak verilebilir. Konaklama işletmelerinde misafirlerin otel dışındaki işlerini planlayan ve takip eden konsiyerj adı verilen bölümler bulunmaktadır. Teknolojinin gelişmesi ile konsiyerjin yapmış olduğu bütün çalışmalar günümüzde mobil donanımlar ile yapılmaktadır. Farklı firmaların geliştirdiği teknolojiler sayesinde oluşturulan sistemler ve taşınabilir donanımlar dokunmatik ekran teknolojisine göre çalışmaktadır. ‘Dokunmatik ekran herhangi bir LCD veya CRT ekran üzerine yerleştirilmiş doğrudan ekran üzerinden giriş alabilen teknolojidir. Bu teknoloji dokunmatik ekran kalemi veya ekran yüzeyine dokunma ile kullanılabılır. Dokunmatik ekranlar basınca duyarlıdır; kullanıcı ekrandaki kelimelere ve yazılara dokunarak bilgisayar ile etkileşim sağlamaktadır’ (Çakır, Akbulut, Tuncay & Altıntaş, 2012: 213). Bu donanımlar, otelin stratejik noktalarında konumlandırılmaktadır. Mobil cihazların bilgilendirme, yüksek erişilebilirlik, kullanıcı dostu, pratik ve güçlü pazarlama aracı olma gibi özellikleri bulunmaktadır.

Dünya üzerinde yaşanan sıkıntılı süreçler birçok gelişmenin ve teknolojinin oluşmasına neden olmuştur. Ekonomik krizlerin vermiş olduğu zararların onarımı için gelişmelerden ve teknolojilerden yararlanılmaktadır. Bu çoğunlukla zarar gören tarafın istekleri doğrultusunda hizmet sunandan beklentisidir. Amaç zararın ve hasarın en kısa sürede giderilmesi veya onarılmasıdır. Bu aşamada hizmet isteyen ile sunan arasında karşılıklı ve etkili bir iletişim söz konusudur. Amaç sunulacak olan hizmetin seviyesini ve çerçevesini belirlemektir. Yönlendirici bazen hizmet isteyen bazen hizmet sunan olabilmektedir. Teknoloji üreten ve sunan bir firmanın kullanacağı teknoloji ise UML’dir (*Unified Modeling Language*). UML, aslında teknolojinin sektörden gelen istekler doğrultusunda tasarlanmasında kullanılan etkileşim diyagramlarıdır. Söz konusu diyagramlar İletişim Diyagramları (*Communication Diagrams*) ve Ardışıl Diyagramlar (*Sequence Diagrams*) olarak bölümlendirilir. UML teknolojilerin temelini oluşturmaktadır. Bu sayede istekler cevaplandırılmakta, yönlendirilmekte ve yönetilebilmektedir. Oluşturulan teknolojiler web, mobil, otomasyon yazılım ve uygulamaları şeklindedir. Sektörde hizmet

isteyenler artık eskisi gibi doğrudan seyahat şirketleri ile yüz yüze temasa geçmemektedir. Sosyal Medya, Mobil uygulamalar, Web sayfaları gibi teknolojilerden yararlanmaktadır.

ÜLKELERİN TURİZM SEKTÖRÜNDE TEKNOLOJİ KULLANIMI

Turizm sektöründe bilgi teknolojisinin kullanımını web sayfaları, turizm otomasyonları, mobil uygulamaları ve sosyal medya platformları şeklinde bölümlendirebiliriz. Ülkeler bu tür teknolojileri kendi turizm politikalarına bağlı olarak belli bir strateji içinde üretmekte ve kullanmaktadır. Bazı durumlarda teknolojilerin uluslararası transferleri de gerçekleşmektedir. Bu durum çoğunlukla altyapı sorunlarından nitelikli personel eksikliğinden ve maliyetlerin yüksekliğinden meydana gelmektedir. Turizm sektörü son zamanlarda sosyal medya destekli mobil uygulamalara yönelmektedir. Bu uygulamalara örnek Hollanda merkezli online otel rezervasyon servisi Booking, İspanya merkezli Expedia, Almanya merkezli Trivago ve Amerika merkezli Tripadvisor siteleri verilebilir.

Turizm sektörüne büyük katkı sağlayan bu servislerin faaliyet gösterdikleri ülkelerin turizm birliklerine ve maliyesine bağlı olarak hareket etmeli, sorumluluklarını yerine getirmelidir. Bunun gerçekleşmediği durumlarda servis hizmeti veren ve teknoloji üreten firmalar, faaliyet gösterdikleri ülkenin kanunları ile sorunlar yaşayabilmektedir. Bu sıkıntılı süreçte doğal olarak konaklama işletme sahipleri, misafirler, ülkenin turizm sektörü ve bu hizmeti veren aslında sorunun da kaynağını oluşturan servisler zarar görmektedir. Teknolojinin üretilmesi ve geliştirilmesi her ne kadar sektör için büyük önem arz ediyor ise de faaliyet gösterdikleri ülke kanun ve turizm örgütleri ile de koordineli çalışması gerekmektedir.

TEKNOLOJİLERİN ETKİN KULLANIMINDA KÜRESEL BİRLİKLER VE KURUMLAR

‘Teknolojideki devrim mal ve hizmet üretiminde verimliliğin artırılmasını hızlandırmaktadır. Bu ise bir döngü oluşturmakta ve teknolojik altyapılarda yeni iyileştirmelerin ve düzeltmelerin yapılmasına fırsat sunmaktadır. Bu gelişme nedeni ile teknolojik olarak gelişmiş ülkeler, içlerinde devamlı bir yenilenme halindedirler’ (Chuanzhou & Hua, 2001: 7). Yenilenmede gerekli olan çalışmaların gerçekleştirilmesinde emek, sermaye ve zamanın etkin ve ekonomik kullanılması gerekmektedir. Bu yüzden her sektör kendi yapısına uygun küresel birlikler ve kurumlar oluşturmaktadır. Firmaların inovasyon yapma arzusu küreselleşmeye yol açmaktadır. İnovasyon için yenilik şarttır. Yenilikler, firmaların isteklere göre yönlendirmeleri ile gerçekleşmektedir. ‘Teknolojik ilerleme, yenilik üretimi odaklı eylemlerin yürütülmesine bağlıdır. Yeniliğin kendisi kurumlar, ticari örgütler ve kültürel sistemler arasındaki karmaşık bir etkileşim süreci sonucunda ortaya konmaktadır. Yasaklayıcı sistemler, yenilik üretme ve teknoloji geliştirme süreçlerini kısıtlamaktadır. Buna karşın, dinamik sistemler yenilik üretimi ve teknolojik ilerleme için fırsatların oluşturulmasını kolaylaştırarak uzun dönemde sosyo-ekonomik büyüme ve gelişme fırsatı sunmaktadır’ (Singh, 2004: 216).

Teknolojinin etkin kullanımı temel olarak yenilenmeye bağlı bulunmaktadır. Ülkeler teknolojik gelişmelerini ekonomileri ve sosyal yaşam seviyelerine göre gerçekleştirmektedir. Bu seviye istek ve sunumların sınırlarını da belirlemekte ve yönlendirmektedir. Gelişmişlik seviyesi yüksek olan ülkelerin teknik alt yapıları da gelişmiş olmasından dolayı söz konusu teknolojik çalışmaların verimi yüksek olmaktadır. Bunun ile birlikte ekonomik açıdan çizgi üstü olan ülkelerin gelişmişlikleri bazen ters orantılı da olabilmektedir. Burada devreye giren bir başka faktör ise gelişmeyi zorlayacak faktörlerin yani insan ve insanların oluşturduğu toplum ya da toplulukların kültür ve evrensel gelişmişlik düzeyleridir. Bu düzey üretilecek ya da güncellenecek teknolojiye yön vermektedir. Ülkeler ekonomik, sosyal ve siyasal açıdan benzer özelliklere sahip değildirler. Dolayısıyla ülkelerin bu gelişmişlik seviyeleri doğal olarak teknolojiye yön veren faktörleri de etkilemektedir. Bu yüzden bir taraf teknolojiyi üretmekte, diğer taraf

ise teknolojiyi tüketmektedir. Faktörlerin yönlendirmesi teknoloji geliştirilmekte ve kaynakların etkin kullanımı ile de ticari bir çıktı elde edilmektedir. Ticari çıktı ancak bir sistem ve bu sistem üzerindeki faktörlerin karşılıklı etkileşimleri ile gerçekleşmektedir.

TEKNOLOJİ ÜRETEN KÜRESEL KURUMLARIN ÖLÇÜTLERİ VE ÜLKE SIRALAMALARI

Ülkeler kendi içlerinde ya da kurdukları uluslararası AR-GE toplulukları ile teknoloji geliştirmektedir. Evrensel rakipler aynı teknolojik AR-GE projelerinde yer aldığı da görülmektedir. ABD’de bilimsel araştırmalar da Piyasa Başarısızlığı Modeli (*Market Failure Paradigm*), Müşterek Bilim ve Teknoloji Geliştirme Modeli (*Cooperative Science and Technology Paradigm*) ve Misyon Modelleri (*The Mission Paradigm*) kullanılmaktadır. ABD bu yetenekleri geliştiren ve bunlar arasında eş güdüm sağlayan ülkelerin öncülerindedir. Ve bu şekilde ABD devlet-özel sektör ortaklığında teknolojilerini geliştirmektedir. Japonya’da teknolojik gelişme üç farklı alanda gerçekleşmiştir. Bu alanlar demir ve çelik, elektrik ve iletişim teçhizatları ve otomobil sektörüdür. Söz konusu teknolojilerin temeli yurt dışı ithal edilen teknolojilerdir.

Fransa’da teknolojik gelişmeler kurumsal tabanda sürdürülmektedir. Kurumları teknolojik olarak geliştirilmeleri CNRS tarafından yönlendirilmekte ve yönetilmektedir. CNRS, Fransa Ulusal Bilimsel Araştırma Merkezi, bilim ve teknolojiye ulusal çıkarlar düzeyinde strateji belirlemektedir. Fransa da CNRS haricinde teknoloji geliştirilmesinde başka kurum ve kuruluşlar da bulunmaktadır. Araştırma Bakanlığı, Araştırma ve Teknoloji Yüksek Konseyi (*CSRT*), Ulusal Araştırma Ajansı, Bilim ve Teknoloji Konseyi, Sanayi ve Yenilik Ajansı (*AII*) örnek olarak verilebilir. Bu kurumlar daha çok ileri teknoloji içeren oluşumlar ile ilgilenmelerine karşın her sektörde olduğu gibi Turizm sektörüne yönelik teknoloji çalışmalarında da bulunmaktadır. Söz konusu ülkelerin dışında Kore, İsrail, Çin, Finlandiya, Tayvan’da bu grubun içindedir. Rekabet, ekonominin ve teknolojinin geliştirilmesine olumlu katkısı bulunmaktadır. Bazı ülkelerin rekabet edilebilir endeksi (*GCI*) sıralaması aşağıdaki tablodaki gibidir (Rekabet Kurumu, 2017). (Tablo 1).

Tablo 1: Ülkelerin Rekabet Edilebilir Endeks Sıralaması

Ülkeler	GCI 2015-2016	
	Sıra	Değer
İsviçre	1	5,76
Singapur	2	5,68
ABD	3	5,61
Almanya	4	5,53
Hollanda	5	5,50
Japonya	6	5,47
Hong Kong	7	5,46
Finlandiya	8	5,45
İsveç	9	5,43
İngiltere	10	5,43
Katar	14	5,30
Fransa	22	5,13
Avustralya	23	5,15
S. Arabistan	25	5,07
Türkiye	51	4,37

Teknolojilerin geliştirilmesinde ve yönlendirilmesinde etkili olan faktörlerin yönlendirilmesinde teknolojik alt yapı kullanılmaktadır. Bu alt yapının etkin kullanılabilir olması teknolojiyi tüketecek faktörlerin hareketlenmesini isteklerini ortaya koymasını sağlayacaktır. Teknolojik alt yapı, küresel rekabet edebilirlik endeksinde bulunan üç ana başlıktan Etkinlik Arttırıcılar başlığı altında yer almaktadır. Küresel Rekabet Edebilir Endeksinde Türkiye Teknolojik Altyapı sıralamasında 64, Temel Gereklilikler

açısından 57, Etkinlik Arttırıcı Unsurlarda 48. ve İnovasyon açısından 56. Sırada yer almaktadır (Rekabet Kurumu, 2017). (Tablo 2).

Tablo 2: Küresel Rekabet Edebilirlik Alt Endeksleri (Türkiye)

Küresel Rekabet Edebilirlik Alt Endeksleri (GCI)	Sıra		Değer	
	(2015- 2016)	(2014- 2015)	(2015- 2016)	(2014- 2015)
GCI	51	45	4,4	4,5
Temel Gereklilikler	57	56	4,7	4,8
Kurumsal Yapı	75	64	3,8	3,9
Altyapı	53	51	4,4	4,6
Makroekonomik İstikrar	68	58	4,7	4,8
Sağlık ve Temel Eğitim	73	69	5,7	5,8
Etkinlik Arttırıcılar	48	45	4,3	4,4
Yüksek Öğrenim ve Hizmet içi Eğitim	55	50	4,6	4,7
Ürün Piyasalarının Etkinliği	45	43	4,5	4,6
Emek Piyasalarının Etkinliği	127	131	3,5	3,5
Finansal Piyasaların Gelişmişliği	64	58	3,9	4,2
Teknolojik Altyapı	64	55	4,1	4,3
Pazar Büyüklüğü	16	16	5,4	5,3
İnovasyon ve Çeşitlilik Faktörleri	56	51	3,7	3,9
İş Dünyasının Gelişmişlik Düzeyi	58	50	4,1	4,3
İnovasyon	60	56	3,4	3,4

TÜRKİYE'DE BİLİŞİM TEKNOLOJİSİNİN KONAKLAMA SEKTÖRÜNE UYGULANMASI VE GELİŞTİRİLMESİ

Türkiye'de, turizm işletmelerine yönelik otomasyon çalışmaları otuz yıl öncesine dayanmaktadır. Günümüzde sektörün ihtiyaç duyduğu otomasyon sistemleri farklı firmalar tarafından dünya standartlarına uygun olarak geliştirilmektedir. Bu sistemler otellerin kapasitelerine ve derecelendirilmelerine göre farklılık göstermektedir. Farklılığın bir başka nedeni de kullanılan sistemin, platformu, veri tabanı, donanımı ve ekonomisi ile ilgili olmasındandır. İnternet öncesi gerçekleştirilen konaklama işletmelerine yönelik teknolojik çalışmalar '12 Nisan 1993'te 64 Kbps kapasiteli kiralık hat ile ODTÜ Bilgi İşlem Daire Başkanlığı sistem salonundaki yönlendiriciler kullanılarak ABD'de NSFNet (*National Science Foundation Network*)'e TCP/IP protokolu üzerinden Türkiye'nin ilk internet bağlantısı ile yön değiştirmiştir (<http://www.socialmediatr.com/blog/turkiyede-internetin-kisa-tarihi>). Bu andan itibaren her sektörde olduğu gibi Turizm sektöründe de teknoloji farklılaşmasına gidilmiştir. Önceleri uygulamaların geliştirilmesinde dar alan (*LAN*) tercih edilir iken teknolojinin gelişmesi ile birlikte bu yapı geniş bir alan içine (*WAN*) taşınmıştır.

“Ekonomideki diğer sektörlerde olduğu gibi turizm sektöründe de bilgi sistemleri; ticari işlem sistemleri, ofis otomasyon sistemleri, yönetim bilgi sistemleri, uzman sistemler, üst yönetim karar destek sistemleri ve fonksiyonel bilgi sistemleri şeklinde sınıflandıra bilinir” (Kocabey, Tutar & Kılınç, 2007: 199). Söz konusu sınıflar sektörden gelen talebe göre geliştirilmekte, test edilmekte ve son kullanıcıların hizmetine sunulmaktadır. Firmaların talepleri, sektörde teknolojik seviyeyi belirleyen faktörlerden gelmektedir. Uygulamaların geliştirilmesinde de ilk adım olarak bu faktörlerin tepkileri dikkate alınmaktadır.

TÜRKİYE'DE KONAKLAMA SEKTÖRÜNDEKİ TEKNOLOJİ UYGULAMALARI

Turizm sektöründe firmalar tarafların talepleri doğrultusunda farklı ihtiyaçları farklı uygulamalara taşıyabilmektedir. Bilgi Teknolojileri, Bulut Teknolojisi, Mobil Uygulama Teknolojileri bu uygulama teknolojilerinden bazılarıdır. Türkiye'de bilgi otomasyon sistemlerinin kullanılması 90'lı yılların başlarında gerçekleşmiştir. Geçen bu kısa süre içinde Türkiye bilişim teknolojisini konaklama sektörüne uygulanmasında ve geliştirilmesinde önemli gelişmeler göstermiştir. Turizm sektöründe teknoloji birçok alanda kullanılmaktadır. Bunlardan bazıları enerji kontrolleri, soğuk hava depo kontrolleri, enerji üretim ve transfer alanlarının kontrolleri, asansörler işletim kontrolleri, iletişim ağları, yangın uyarı ve söndürme sistemlerinin kontrolleri, çamaşırhane, kuru temizleme, mutfak sistemlerinin kontrolleri, yedek santral kontrolleri, kapalı devre sistem kontrolleri, ısı pompaları sistem kontrolleri, yiyecek içecek hizmeti kontrolleri, Isıtma, havalandırma, klima, yüzme havuzu, sauna, buhar odası sistemi kontrolleri, bina otomasyonu kontrolleri, otellerde anahtar sistem kontrolleri gibi alanlarda bilgi teknolojileri kullanılmaktadır.

Konaklama işletmeleri misafir odalarında, elektronik kilit sistemi, oda içi checkout, internet erişimi, oda içi ücretli televizyon kanalları, oda içi oyun sistemleri, voice over ip (VOIP), sesli mesaj servisi, oda içi kasalar, oda içi erişilebilir elektrik, uluslararası pil şarjı, oda içi kontrol panelleri, oda içi spor sistemleri tümü ya da kısmi olarak kullanılmaktadır. Bu sistemler konaklama işletmeleri bilgi sistem teknolojileri tarafından kontrol edilmektedir. Konaklama işletmelerinde kullanılan elektronik kilit sistemlerinde anahtar olarak manyetik kartlar kullanılmaktadır. Bu manyetik kartlara misafirlerin konaklama işletmelerine girişleri sırasında kimlik bilgileri ve kalış süreleri girilmektedir. Gerekliğinde konaklama işletmeleri bünyesinde yapacakları harcamalar için para miktarı da girilmektedir. Misafirin yapacağı harcamalar peşin ya da kredili olarak POS aracılığı ile sisteme girişleri sağlanmaktadır.

Konaklama işletmelerinde teknoloji iki farklı şekilde kullanılmaktadır. Bunlar;

- ✓ Yazılım teknolojileri
- ✓ Donanım teknolojileridir.

Yazılım teknolojileri, otel otomasyon sistemleridir. Bu sistemlerin kapsamında otelde konaklayan misafirlerin rezervasyonlarının, giriş ve çıkış işlemlerinin yapıldığı bölümler ile yiyecek ve içecek departmanlarının yapmış olduğu giriş ve çıkışlar ile konaklama işletmelerinde misafirlerin yapmış olduğu satın almalarda kullanılan POS (*Point of Sale*) sistemleri yer almaktadır. Bu sistemlerden elde edilen veriler eş zamanlı olarak ya da periyodik dönemlerde konaklama işletmeleri otomasyonunda yer alan misafirlerin folyolarına eklemektedir. Misafirlerin odalarından çıkmadan kendileri check-out işlemini odalarda bulunan interaktif televizyonlar ile yapabilmektedirler. Bu işlem otel personelinin daha hızlı çalışmasına olanak vermektedir. Misafirler konakladıkları işletmelerde odalarında kablosuz teknolojileri talep etmektedirler. Bu durum konaklama işletmelerinin ek gelir yaratmaktadır. Konaklama işletmelerinde televizyon kanalları misafirlerine ücretsiz olarak verilmektedir. 'Konaklama işletmeleri genellikle oda-içi televizyonlarda yerel kanalları, uydu ya da kablo programlarını misafirlerine ücretsiz olarak sunmaktadır. Ancak ücretli dijital TV kanalları, isteğe bağlı film, video ve diğer hizmetleri ücretli olarak sunmaktadır' (Wikipedia; http://www.en.wikipedia.org/wiki/Hotel_television_systems).

Konaklama işletmelerinde kullanılan bilgisayar destekli donanımsal teknolojiler, birbirlerine göre farklılıklar gösterse de sonuçta bir noktada birleşmekte aralarında koordineli olarak çalışmaktadır. Konaklama işletmelerinde misafirler odalarında konsol oyun sistemleri isteklerinde bulunmaktadır. 'Tivo, DVR, Nintendo Wii ve video iPod gibi buluşlar oda içi eğlence ile ilgili misafir beklentilerini arttırmıştır. Genç kuşak konaklama işletmesi misafirleri iPod'lar, Slingboxes ve taşınabilir DVD oynatıcılar gibi marifetli küçük aygıtları ile birlikte seyahat etmekte ve otellerden, odalarında kendi cihazlarını bağlamak için gerekli teknolojiyi sağlamasını beklemektedirler' (Bilgihan, 2009: 46). Konaklama

işletmeleri internet üzerinden düşük maliyet ile kaliteli telefon görüşmeleri için voice over (*voip*) teknolojisi kullanılmaktadır. Bu şekilde misafirlerin memnuniyeti hedeflenmektedir. Sesli mesaj servisleri *voip* teknolojisi ile çalışmaktadır. Bu servisleri ile konaklama işletmeleri misafirleri bilgilendirme, uyandırma, rezervasyon, özel gün kutlamalarında kullanılmaktadır.

Yazılım ve donanım ağırlıklı işletmelerde bir birliktelik sağlanmaktadır. Bunun nedeni donanımın içinde kullanılan yazılımlardır. Donanımların kontrolünde mini bilgisayarlar kullanılmaktadır. Bu bilgisayarlara örnek olarak Raspberry Pi, Arduino ve UDOO verilebilir. Raspberry Pi; ‘Raspberry Pi kredi kartı boyutunda bir bilgisayardır. Televizyonunuza bağlayıp görüntü alabilir bir klavye bağlayabilirsiniz. Yetenekli küçük bir bilgisayar diye adlandırdığımız Raspberry Pi ile normal masaüstü bilgisayarlarda yaptığınız işleri örneğin sözcük işlemciler ve hesap programları (*Word, Excel*) ile çalışabilir çeşitli oyunlar oynayabilirsiniz. Ayrıca yüksek çözünürlüklü HD videolar oynatabilirsiniz. Ayrıca tüm dünyada çocukların alıp kullanabileceği basit programlama yapabilecekleri hatta deneylerinde kullanabileceği uygun fiyatlı bir bilgisayar gibi düşünebilirsiniz’ (<http://www.samm.com/page/17/raspberry-pi-sss.html>). Raspberry Pi ile donanım kontrolü içinde barındırdığı işletim sistemleri ile yapabilmektedir. Bu sistem içinde kullanılan ilk işletim sistemi debian tabanlı raspbian dır. Gelişen teknoloji ile birlikte Raspbian, Ubuntu Mate (*Stabil*), Lubuntu, Xubuntu, Fedora, Pidora, Arch Linux, RaspBSD, Debian, Pardus ARM, Chromium, RT Android, Kano Os gibi işletim sistemleri bu mini bilgisayarda kullanılmaktadır.

Türkiye’de konaklama işletmelerine yönelik yazılımsal otomasyon sistemleri geliştirilirken teknolojiye paralel olarak mobil uygulamalarda geliştirilmektedir. Bu uygulamalar ile konaklama işletmelerinde konaklayan misafirlere daha kaliteli hizmet vermek amaçlanmaktadır. Mobil uygulamalarda işletim sistemleri Android, Linux, Ios ya da Windows kullanılmaktadır. Kullanılan işletim sistemleri geliştirilen uygulamaya göre farklılık göstermektedir. Söz konusu uygulama farklılıkları misafir ve konaklama işletmelerinden gelen talepler doğrultusunda teknolojinin gelişmişlik derecesine göre geliştirilmektedir.

Teknoloji üreten firmalar sektörün nabzını tutmaktadır. Bu şekilde ihtiyaç duyulan ürünler son kullanıcının hizmetine sunmaktadır. Bazı uygulamaları kısaca özetlersek; E-Menü / Tablet Menü, ‘E-menü, iPod ve iPad’ler üzerinden çalışan bir menü ve sipariş verme sistemidir. Misafirler, iPad’ler üzerindeki menüleri inceler, siparişlerini verir, ürün hazırlanması ile ilgili ayrıntıları diledikleri gibi seçmektedirler. Müşteri siparişini tamamladığında ise ilgili garsonun iPod cihazına uyarı ve siparişler bilgileri düşmektedir. İlgili garson servis açmak gibi gerekli hazırlıkları yapar ve siparişler hazırlandığında servisi gerçekleştirmektedirler’ (<http://www.protel.com.tr/urunler/e-menu-e-tablet/>).

İnternet Rezervasyon Motoru, sektöre yönelik farklı markalara sahip arama motorları olmasına karşın çalışma ilkeleri, amaçları ve sonuçları aynıdır. ‘Barboon; her ölçekteki otelin internet sitesine yerleştirebileceği ve bu sayede rezervasyon işlemlerini herhangi bir aracı kuruma bağlı kalmaksızın kendi internet sitesi üzerinden gerçekleştirebileceği altyapı hizmetini sunan bir internet rezervasyon motorudur’ (<http://onlinecozumler.protel.com.tr/internet-rezervasyon-motoru>). İnternet Rezervasyon Motorları ile ‘Aynı odalar için hedef pazara göre farklı para biriminde farklı fiyatlandırmalar yapıla bilinir. Otelciler, otele yakın çevrenin ve civardaki önemli noktaların ayrıntılı bilgilerini sisteme girebilirler. Otelin; havuz, restoran ve diğer imkânları hakkında ayrıntılı bilgi girişi yapıla bilinir. Müşterinin tarih ve oda tipi seçimi sonrasında otomatik olarak en iyi fiyatı göstere bilmektedir. Misafirler rezervasyon tarihi aynı olan farklı oda ve board tiplerini tek bir sepette toplayıp rezervasyonu tek seferde yapıla bilinir. Otelciler; esnek fiyatlandırma özelliklerini kullanarak cazip kampanya ve teklifler oluştura bilirler. Dinamik fiyatlandırma özelliği sayesinde ileri ki dönemler için belli şartlara göre ayarlanabilen fiyatlandırmalar yapılabilir. Ayrıca kısıtlamalar oluşturabilinir’’ (<http://onlinecozumler.protel.com.tr/internet-rezervasyon-motoru>).

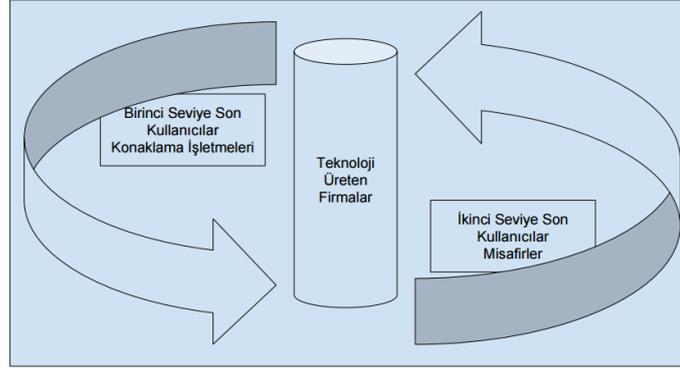
Kanal Yöneticisi konaklama işletmelerinde internet üzerinden yapılan rezervasyonlarda çakışmayı önlediği gibi fiyat düzenlemesinde “Birden fazla internet rezervasyon sitesiyle çalışmak; tüm güncel fiyat girişlerinin tek tek yapılması gerekliliği, rezervasyonların çakışması, “overbooking” denilen mevcut oda sayısından fazla rezervasyon alınması gibi dezavantajları da beraberinde getiriyor. Bu da müşteri memnuniyetsizliğine, şikâyetlere ve internet ortamında işletmenin itibarının zedelenmesine neden oluyor.” (<http://onlinecozumler.protel.com.tr/kanal-yoneticisi/>). Kanal yöneticisi, bu tür aksaklıkları önlemektedir. Kanal yöneticisi ile çalışılan tüm rezervasyon sitelerindeki hatta Küresel Dağıtım Sistemindeki (GDS) fiyatlar tek bir noktadan güncellenebilmekte rezervasyon çakışması gibi memnuniyetsizlik ve şikâyet yaratacak durumlar ortadan kaldırılabilmektedir.

Web Site Tasarımı, Misafirlerin işletme hakkındaki en doğru bilgileri alabileceği, en güvenilir en kapsamlı kaynak işletmenin web sitesidir. Web sitesinin Google, Yandex arama motoru sonuçlarında üst sıralarda görünebilmesi için SEO uyumlu olması gerekmektedir. Ayrıca tüm internet tarayıcıları ve cihazlarda bozulmadan görünebilmesi ve standart bir müşteri deneyimi yaşatabilmesi için de ‘responsive’ tasarıma sahip olmalıdır. ‘Arama motoru optimizasyonu yani İngilizce isminden kısaltılmış hali ile SEO (*search engine optimization*); web sitelerini aratarak bulduğumuz güncel arama motorlarının botlarına (*en çok bilineni google*) şirin görünmek, sevimli görünmekle kalmayıp bu işin otoritesi gibi durmak maksadı ile yapılan web sitesini uygun biçimdeki tekniklerle şekillendirmek, yoğurmak diyebiliriz’. (<https://www.ws.com.tr/blog/seo-uyumlu-web-sitesi-nedir>). Bir işletme SEO uyumlu web sitesine ve bir rezervasyon motoruna sahip olduğunda hiçbir aracıya rezervasyon başına komisyon ya da kesinti ödmeden işletme kendi sitesi üzerinden rezervasyon alabilmektedir. Google Adwords Hesap Yönetimi ile şirketler internet üzerinde yayınladıkları reklamları yönetmektedir. Bu şekilde reklam yatırımları en verimli bir şekilde kullanılmaktadır.

TÜRKİYE’DE TURİZM TEKNOLOJİLERİ İLE İLGİLİ GELİŞMELER VE TEKNOLOJİNİN KONAKLAMA İŞLETMELERİNDE UYGULAMASINI ETKİLEYEN FAKTÖRLERDEN KAYNAKLANAN SORUNLAR VE EKSİKLİKLER

Türk konaklama sektöründe geliştirilen ve kullanılan teknolojilerin seviyesini belirleyen faktörler doğal olarak bu teknolojiyi farklı seviyelerde kullanan son kullanıcılarıdır. Son kullanıcıları konaklama işletmeleri ve misafirler olarak iki bölümde inceleyebiliriz. Konaklama işletmeleri bu teknolojileri kullanmak isteyen birinci seviyedeki kullanıcılarıdır. Bu kullanıcıların istekleri ihtiyaçları doğrultusunda oluşturularak teknoloji üretenele bildirilmektedir. Teknoloji üretenler bu istek ve ihtiyaçları göz önüne alarak çalışmalarını yapmaktadır. Birinci seviyede ki kullanıcıları etkileyen ikinci seviye son kullanıcıları yani misafirlerdir. Misafirlerin istekleri, konaklama işletmeleri ile temasa geçmeleri ve teknolojiyi kullanmaları ile gerçekleşir. Birinci ve ikinci seviye kullanıcıları arasında bir döngü oluşmaktadır. Bu döngüden gelen geri bildirimler teknolojiye yön vermektedir. (Şekil 8). Teknolojilerin geliştirilmesinde, kullanılmasında Turizm birliklerinin, kalkınma ajanslarının, kamu kurum ve kuruluşlarının ve turizm teknolojileri üreten özel sektörün yayınlamış olduğu raporlar dikkate alınmaktadır. Bu raporlar birinci ve ikinci seviye son kullanıcılarından elde edilen geri bildirimlere göre meydana getirilmektedir. Devlet Planlama Teşkilatının Beş Yıllık Kalkınma Planlama Teşkilatının Turizm Özel İhtisas Komisyonu Raporuna göre ‘Günümüz dünyasında hızla gelişen teknoloji ve sürekli değişen moda akımları sebebi ile modernize edilmeyen turizm tesislerinin önemli oranda müşteri kaybedeceği çok doğaldır (DPT, 2001a, 33). Bu yüzden konaklama işletmelerinde ikinci seviye son kullanıcı hareketleri izlenmektedir. Bu izlenimlerden elde edilen frekanslar doğrultusunda stratejiler belirlenmekte son kullanıcılar yönlendirilebilmektedir.

Şekil 1: Teknolojilerin Seviyesini Belirleyen Faktörlerin Döngüsü

Otel endüstrisindeki küçük ve orta boy işletmeler günümüzde bilgisayarlı rezervasyon sistemleri ve küresel dağıtım sistemleri gibi enformasyon teknolojilerinin bütünleştiği uluslararası otel zincirlerinin, ölü sezon promosyonu, özel şirket fiyatları, diğer ıskontolar, sadık müşteri programları, hizmet kalitesi güvencesi sistemleri gibi pazarlama mekanizmalarına imkân veren sıkı rekabet yöntemleri ile başa çıkmak zorundadırlar. Paket turlar, uzun mesafeli seyahatte önemini koruyacak gibi görünmektedir. Kitle turizminin yerini tur operatörleri ile küçük ve orta ölçekli işletmeler arasında pazarlık koşulu geliştiren bir tür ısmarlama kitle turizmi almaktadır. Ancak pazarlıktaki eşitsizlik, küçük otellerin enformasyon teknolojilerinde yetersizliklerinden kaynaklanan piyasaya giriş düzensizliğinde daha da etkili olmaktadır' (DPT, 2001b: 111).

Teknolojinin konaklama işletmelerinde uygulanmasını etkileyen faktörler birinci ve ikinci seviye son kullanıcılarıdır. Son kullanıcılar arasındaki eksik ya da bozuk geribildirimler sorun ve eksiklikleri temel kaynağını oluşturmaktadır. Teknoloji üreten firmalar birinci seviye olarak nitelendirilen son kullanıcılar yani sektör firmaları ile iletişime geçerek yazılım geliştirme yaşam döngüsünü hayata geçirmektedir. Bu şekilde teknoloji üreten ve teknolojiyi kullanacak olan firmalar arasında planlama, çözümleme, tasarım, gerçekleştirme, bakım gibi süreçler oluşturulmaktadır. Süreçler her iki taraf arasında alınan ortak bir karar ile ve çalışanlarından oluşan takımlar tarafından gerçekleştirilir. Hedeflenen amaç geliştirilecek olan uygulamanın taraflardan kaynaklanan sorunlardan ve eksikliklerden dolayı zarar görmemesini sağlamaktır. Bu şekilde söz konusu çalışma yüksek kalite düzeyine erişecektir. Program yazıldıktan sonra düşünülecek bir konu olmaksızın bütün geliştirme evrelerine yönelik etkinlikler ile sağlanmalıdır. Yazılım kalite güvencesi için önemli yol ve süreçler aşağıdaki gibidir:

- ✓ Planlama, yönetim ve organizasyon süreçleri
- ✓ Çözümlemeli tasarım, sınamaya yöntem ve araçları
- ✓ Resmi gözden geçirmeler
- ✓ Çok aşamalı sınamaya stratejisi
- ✓ Belgeleme ve değişikliklerinin kontrolü
- ✓ Geliştirme standartlarına uyum süreci
- ✓ Ölçme ve raporlama mekanizmaları

Genel anlamda üretilen ürünün kalitesi;

- ✓ Belirtilmiş isteklere uygunluk,
- ✓ Standartlara uygunluk,

- ✓ Bunların yanı sıra belirtilmeyen ve varsayılan isteklere uygunluk kriterlerini ne denli sağladığı ile ölçülmektedir. Yazılım bir kişi ya da grubun ürettiği bir üründür. Yazılım kalitesine etki eden faktörler uygulamalara ve kullanıcılara göre de değişmektedir' (Kurnaz ve diğerleri, 2013: 4).

İkinci seviye son kullanıcıları ile temasa geçen birinci seviye son kullanıcılarıdır. Yani sektörde faaliyet gösteren konaklama işletmeleri misafirleri ile bağ kurmaktadır. İşletmeler, kendilerinden hizmet bekleyen misafirlerine hazırlamış oldukları çeşitli yöntemlerle geri bildirim almaktadır. Bu yöntemler klasik form üzerinden anket şeklinde ya da ileri teknoloji ürünü olan mobil uygulamalar ile gerçekleştirilmektedir.

Farklı teknolojiler ile oluşturulan uygulamalar çoğunlukla son kullanıcılara ücretsiz olarak sunulmaktadır. Söz konusu uygulamaları mobil cihazlarında kullanan misafirler konaklama işletmelerinin fiziki, teknolojik ve konaklama hizmetleri hakkında bilgisel geri dönüşümünü gerçekleştirmektedir. Konaklama işletmeleri geribildirimini canlı tutmak için çeşitli promosyon, etkinlik, indirim ve hizmeti misafirlerine sunmaktadır. İşletmeler, misafirlerini hizmet amaçlı geliştirdikleri teknolojilerinin kullanımı için yönlendirmede bulunmaktadır. Gelişen teknoloji ve yükselen rekabet ortamında bu yönlendirmeler şirketler için bir gerekliliktir. Yönlendirmeler sonrasında kaliteli ürün (*yazılım*) ve hizmete ulaşılabilir. 'Peki Yazılım Kalitesi Nedir? Yazılım mühendisliği çerçevesinde sözü geçen yöntem ve araçların amacı üretilecek yazılımda yüksek kalite düzeylerine erişmektir. Kalite ise birçok boyutu olan bir özelliktir. Program yazıldıktan sonra düşünülecek bir konu olmaktan ise bütün geliştirme evrelerine yönelik etkinlikler ile sağlanmalıdır' (Kurnaz ve diğerleri, 2013: 6).

Planlama, yönetim ve organizasyon süreçleri, çözümlenmeli tasarım, sınamaya yöntem ve araçları, resmi gözden geçirmeler, çok aşamalı sınamaya stratejisi, belgeleme ve değişikliklerinin kontrolü, geliştirme standartlarına uyum süreci, ölçme ve raporlama mekanizmalarını yazılım kalite güvencesi yol ve süreçlerini oluşturmaktadır. Söz konusu yol ve süreçlerden uzak, güncel teknoloji yardımı ile hazırlanan uygulamalar uzun süreçte başarısızlığa, emek ve para kaybına neden olmaktadır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Konaklama işletmelerinde kullanılan bilgisayar destekli donanımsal teknolojiler, birbirlerine göre farklılıklar gösterse de sonuçta bir noktada birleşmekte aralarında koordineli olarak çalışmaktadır. Turizm alanında bilgi teknolojilerinden faydalanma süreç ve yöntemlerinin bilinmesi büyük önem taşımaktadır. Bilgi teknolojileri, iş sürecinin ve veriminin planlanması amacı ile kullanılmaktadır. Bilgi teknolojileri donanım, işletim sistemleri, yazılım ve mobil uygulamalardan oluşmaktadır. Bu oluşumun teknoloji seviyesi çeşitli faktörlerin etkisi ile belirlenmektedir. Bu neden ile firmalar söz konusu faktörleri etkili kullanmak zorundadır. Teknolojinin konaklama işletmelerinde uygulanmasını etkileyen faktörler birinci ve ikinci seviye son kullanıcılarıdır. Son kullanıcılar arasındaki eksik ya da bozuk geribildirimler sorun ve eksiklikleri temel kaynağını oluşturmaktadır. Teknoloji üreten firmalar birinci seviye olarak nitelendirilen son kullanıcılar yani sektör firmaları ile iletişime geçerek yazılım geliştirme yaşam döngüsünü hayata geçirmektedir. Bu şekilde teknoloji üreten ve teknolojiyi kullanacak olan firmalar arasında planlama, çözümlenme, tasarım, gerçekleştirme, bakım gibi süreçler oluşturulmaktadır.

Konaklama sektöründe teknolojinin etkili kullanımı için AR-GE çalışmalarına ağırlık verilmelidir. Sektörün ihtiyaç duyduğu teknolojinin geliştirilmesi için öncelikle veri toplanması gerekmektedir. Anketler, gözlemler, görüşmeler, deneyler, taramalar sonrasında elde edilecek veriler teknoloji üretecek firmalar tarafından analiz edilmeli ve sektördeki birinci seviye son kullanıcılar ile paylaşılmalıdır. Geri bildirimler sonrasında elde edilen bulgular geliştirilecek teknoloji ve bu teknolojinin etkili kullanımı için yapılacak çalışmanın ilk bölümünü oluşturmalıdır. Çalışmanın ikinci bölümü birinci seviye son kullanıcılar ile ikinci seviye son kullanıcılar arasındaki bilgi alışverişinin sonucu olmalıdır. Bu

işlem sonrasında elde edilecek bulgular çalışmanın ikinci bölümünü oluşturmalıdır. Konaklama sektöründe teknolojinin etkili kullanılabilmesi için bu iki bölümün birbiriyle uyum içinde çalışması gerekmektedir.

Turizm sektöründe üstün bir konuma sahip olmak ve bu konumu sürdürmeyi amaç edinen firmalar, bilgiyi çözümleyebilmek ve yönetebilmek için farklı bilgi otomasyonlarını kullanmaktadır. Otomasyonlar kullanılan donanımların yazılım kodlama yapılarının teknolojik gelişmişlikleri ve üstünlükleri ölçüsünde başarı göstermektedir. Turizm alanında Bilgi Teknolojilerinden faydalanma süreç ve yöntemlerinin bilinmesi büyük önem taşımaktadır. Bilgi teknolojileri, iş sürecinin ve veriminin planlanması amacı ile kullanılmaktadır. Bilgi Teknolojileri donanım, işletim sistemleri, yazılım ve mobil uygulamalardan oluşmaktadır. Bu oluşumun teknoloji seviyesi çeşitli faktörlerin etkisi ile belirlenmektedir. Türk konaklama sektöründe teknolojik seviyeyi belirleyen faktörler birinci ve ikinci seviye son kullanıcılarıdır. Bu kullanıcılar sektör firmalarını ve misafirleri içermektedir. Teknolojinin geliştirilmesi için söz konusu faktörlerin etkili kullanılması gerekmektedir. Bu yüzden birinci ve ikinci seviye kullanıcıların aralarındaki geri bildirimler dikkate alınmaktadır. Geri bildirimler için konaklama işletmeleri AR-GE çalışmalarına ağırlık vermektedir. Sektörün ihtiyaç duyduğu teknolojinin geliştirilmesi için öncelikle veri toplanması gerekmektedir. Bu veriler sonrasında elde edilen bulgular, teknolojik seviyeyi belirleyen faktörlerin etkili kullanımını sağlayacaktır.

KAYNAKLAR

- Bilgihan, F.A. (2009). An Analysis of In-room Entertainment Technologies in Hotel, (Unpublished Doctorate Thesis). *Faculty of the University of Delaware*, Application over view.
- Bulut, Z. A. (2005). Küresel Rekabet. *Mevzuat Dergisi*. Yıl:7, Sayı:75. <http://www.basarmevzuat.com/dergi/2004-03/a/01.htm>
- Chuanzhou, G. & Hua, A. (2001).The Development Of China's National Defense Industry in The Globalization Process,. *Nanjing Army Command Instute, Artillery Institute of the People's Liberation Army*. <http://www.libertyparkusafd.org/Hamilton/reports%5CThe%20Development%20of%20China's%20National%20Defense%20Industry%20in%20the%20Globalization%20Process.pdf>
- Çakır, A & Akbulut, A & Tuncay, F & Altıntaş, V. (2012). Dokunmatik Ekran. *Akademik Bilişim12, XIV. Akademik Bilişim Konferansı Bildirileri*, Uşak Üniversitesi ve İnternet Teknolojileri Derneği, Uşak.
- Demir, V. (2006). Kurumsal Kaynak Planlaması (ERP) Sistemlerinin Maliyetlere ve İşletme Performansına Etkileri. *Muhasebe-Bilim Dünyası Dergisi*. Cilt:8, Sayı:3. <http://www.denetimnet.net/UserFiles/Documents/Makaleler/Akademik%20Makaleler/ERP-KurumsalKaynakPlanlamasi.pdf>
- DPT. (2001a). Yatırım – Teşvik – Altyapı- Çevre Alt Komisyon Raporu. *Turizm Özel İhtisas Komisyonu Raporu*. Ankara.
- DPT. (2001b). Yasal Düzenlemeler ve Avrupa Birliği ile İlişkiler Alt Komisyon Raporu. *Turizm Özel İhtisas Komisyonu Raporu*. Ankara.
- <http://onlinecozumler.protel.com.tr/internet-rezervasyon-motoru/> Erişim tarihi 05.04.2017
- <http://onlinecozumler.protel.com.tr/kanal-yoneticisi/> Erişim Tarihi: 08.04.2017
- <http://www.protel.com.tr/urunler/e-menu-e-tablet/> Erişim tarihi 10.04.2017
- <http://www.samm.com/page/17/raspberry-pi-sss.html> Erişim tarihi : 15.04.2017
- <http://www.socialmediatr.com/blog/turkiyede-internetin-kisa-tarihi/> 25.04.2017
- <https://www.ws.com.tr/blog/seo-uyumlu-web-sitesi-nedir> Erişim Tarihi: 05.04.2017
- Kocabey, F & Tutar, M. & Kılınç, N. (2007). Turizm Sektöründe E-Ticaret Uygulamaları: Nevşehir Örneği. *Selçuk Üniversitesi Karaman İİBF Dergisi*. Yıl:9, Sayı:12.
- Kurnaz, S.; Çetin Ö. ve İnce F. (2013). Yazılım Mühendisliğinde Kalite ve UML. *Havacılık ve Uzay Teknolojileri Dergisi*. Cilt 1, Sayı: 2.
- Rekabet Kurumu. (2017). <http://www.rekabet.gov.tr/tr-TR/Rekabet-Yazisi/Kuresel-Rekabet-Edebilirlik-Endeksi-2015-2016-Raporu/> Erişim Tarihi:25.04.2017
- Singh, L. (2004). Globalization, National Innovation Systems And Response Of Public Policy. *International Journal of Technology Management and Sustainable Development*. Vol.3, No.3.
- Şanlıöz, H. (2013). Değişen Dünya, Dönüşen Pazarlama: Türkiye Turizm Sektöründen Öncü Bir Mobil Uygulama Örneği. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*. Cilt :24 Sayı:2.
- Wikipedia. http://www.en.wikipedia.org/wiki/Hotel_television_systems, Erişim Tarihi : 25.04.2017

Tatil ile Mutluluk Arasındaki İlişkinin Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma

Mr. Hüseyin Aksoy, Gaziosmanpaşa Üniversitesi

huseyin.aksoy@gop.edu.tr

Mr. Yılmaz Ağca, Gaziosmanpaşa Üniversitesi

yilmaz.agca@gop.edu.tr

ÖZET

İnsanlar yoğun iş yaşamından bir nebze uzaklaşmak, dinlenmek, eğlenmek vb. nedenlerden tatile çıkmaktadırlar. Otel işletmeleri, tatildeki insanların konaklama ihtiyaçlarını karşıladıkları gibi, kişilerin yiyecek-içecek, eğlence ve sosyal aktivite ihtiyaçlarını da karşılamaktadırlar. Bütün bu hizmetler otel işletmesindeki alanında uzman kişilerce sağlanmaktadır. Bu işletmeler, konuklara evlerinden daha iyi bir ortam sağlamayı hedeflemekte, bunun için konforlu bir konaklama ve zengin yiyecek-içecek menülerinin yanında, spor, sağlık hizmetleri, animasyon, çeşitli şov gösterileri gibi kişilerin tatil boyunca mutlu olmalarını sağlayacak pek çok hizmeti sunmayı amaçlamaktadırlar. Bu çalışma ile otel işletmelerinde konaklamak ile kişilerin mutlulukları arasında bir ilişkinin olup olmadığı araştırılmaktadır. Bu amaçla konaklama işletmelerinde kalmakta olan konuklara mutluluk ölçeğini içeren bir anket uygulanmıştır. E-posta adresleri alınan konuklara tatil sona erdikten en az 30 gün sonra aynı anket tekrar gönderilmiş ve aradaki farklılıklar çeşitli istatistiki yöntemler ile analiz edilmiştir. Araştırma sonucuna göre, tatil ile mutluluk arasında anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Ayrıca katılımcıların mutluluk seviyeleri cinsiyete göre anlamlı farklılık göstermiştir. Kişilerin gelirleri ile mutlulukları arasında ise anlamlı bir ilişki yoktur.

Anahtar Kelimeler: Tatil, Mutluluk, İlişki, Konaklama.

A Study on the Determination of the Relationship Between the Vacation and Happiness

ABSTRACT

People have a holiday in order to go a bit away from busy work life, have rest and fun, and so on. Accommodation establishment such as hotels serve the purpose of accommodation needs of the people on holiday. Besides, they have food and beverage services, various entertainment services, demonstration and activates. All these services are provided to the experts in the area of hotel management. These businesses aim to provide a better environment for their guests than their home. For this purpose, it aims to provide a variety of services that will make people happy during the holidays, such as sports, health services, animation, various shows, as well as comfortable accommodation and rich food and beverage menus. In this study, it is investigated whether there is a relationship between vacations and happiness of guests in hotels. For this purpose, a questionnaire including the happiness scale was applied to the guests staying in some hotels. At least 30 days after the end of the holiday, the same questionnaire was applied again to the guests who taken e-mail addresses and the differences were analyzed by various statistical methods. According to the survey, there was a significant relationship between happiness holidays. Also happiness level of participants showed significant differences by gender. There is no significant relationship between the income and happiness of the guests.

Keywords: Vacation, Happiness, Relationship, Accommodation.

GİRİŞ

Tatil, kişinin çalışma veya iş zamanı dışında kalan, dinlenmek, eğlenmek, sosyal ihtiyaçlarını yerine getirmek için kullanabileceği boş zaman olarak düşünülebilir. Tatil kavramı günümüzdeki ile eş anlamlı olarak sanayi devrimi ve sonrasındaki sosyo-ekonomik gelişmelerin sonrasında ortaya çıkmıştır (Holloway & Taylor, 2006, s. 33). Bilim ve teknolojinin gelişmesi, dünya savaşlarının sona ermesi, sosyal güvenlik kazanımları turizmi ve tatili insan hayatındaki önemli kavramlardan biri haline getirmiştir. 1950'lerden sonra özellikle gelişmiş ülkelerde tatil yapmak, dolayısıyla turizme katılmak kişinin en temel ihtiyaçlarından biri haline gelmiştir.

İnsanlar pek çok nedenden tatil yapmaktadır. Bunlardan ilk akla gelenler, yoğun çalışma temposundan ve şehir yaşantısından kaynaklı stresten uzaklaşmak ve dinlenmektir (Goeldner & Ritchie, 2006, s. 245).

Günümüzde gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerdeki nüfusun büyük kısmı şehirlerde yaşamaktadır. Şehirlerde yaşayan bu kesimin çoğu, yıl boyunca kanunlar çerçevesinde belirlenen sürelerde çalışmakta ve belirli bir süre ücretli tatil hakkına sahip olmaktadır. Kişiler bazen ücretli tatil sürelerini kendi konutları dışında bu işi ticari olarak yapan tesislerde geçirmektedirler. Bu tesislere genel olarak otel denilmektedir.

Otel işletmeleri, tatildeki insanların konaklama ihtiyaçlarını karşıladıkları gibi, kişilerin yiyecek-içecek, eğlence ve sosyal aktivite ihtiyaçlarını da karşılamaktadırlar. Bütün bu hizmetler otel işletmesindeki alanında uzman kişilerce sağlanmaktadır. Bu işletmeler, konuklara evlerinden daha iyi bir ortam sağlamayı hedeflemekte, bunun için konforlu bir konaklama ve zengin yiyecek-içecek menülerinin yanında, spor, sağlık hizmetleri, animasyon, çeşitli şov gösterileri gibi kişilerin tatil boyunca mutlu olmalarını sağlayacak pek çok hizmeti sunmayı amaçlamaktadırlar.

İnsanlar pek çok şeyi mutlu olmak için yapmaktadırlar. Mutluluk kavramı; bireyin, genel olarak, güven, neşe, sevinç ve umut gibi olumlu duyguları; öfke, nefret, kaygı, korku, umutsuzluk ve üzüntü gibi olumsuz duygulara oranla daha sık yaşaması ile evlilik, iş ya da sağlık gibi yaşam alanlarından daha çok doyum alması anlamına gelmektedir (Demirbulat & Avcıkurt, 2015, s. 81). İnsanoğlunun en büyük amaçlarından biri de mutluluktur. İnsanlar açık şekilde eğlenmek, dinlenmek, yeni yerler görmek, yeni aktiviteler tecrübe etmek gibi nedenlerden tatil yapmaktadırlar. Sonuç olarak bu eylemin insanları gerçekten mutlu edip etmediği önemli bir sorudur. Gerçekten de insanlar tatil yaptıktan sonra mutlu olurlar mı?

Bu çalışmanın amacı tatil ile mutluluk arasında bir ilişki olup olmadığını belirlemektir. Bu amaçla konaklama işletmelerinde kalmakta olan konuklara mutluluk ölçeğini içeren bir anket uygulanmıştır. E-posta adresleri alınan konuklara tatil sona erdikten en az 30 gün sonra aynı anket tekrar gönderilmiş ve aradaki farklılıklar çeşitli istatistiksel yöntemler ile analiz edilmiştir.

YÖNTEM

Tatil ile mutluluk arasındaki ilişkinin belirlenmesine yönelik olarak gerçekleştirilen bu araştırma için kolayda örnekleme yöntemi ile belirlenen 4 ve 5 yıldız kategorisindeki 5 otelde konaklayan misafirlere yüz yüze görüşme yöntemi ile anket uygulanmıştır. Anketin sonunda katılımcıların tatilde olmadıkları zamanda mutluluklarını ölçmek amacıyla yeniden anket uygulayabilmek için e-posta adresleri alınmıştır. Otellerde anket uygulandıktan en az 30 gün sonra bu e-posta adreslerine anketin demografik kısımları hariç olmak üzere sadece mutluluk ölçeğine ait sorular gönderilmiş ve katılımcılardan bu soruları yeniden cevaplandırmaları istenmiştir.

Örneklem ve Ölçekler

Yüz yüze yapılan anket çalışmasına toplam 362 kişi katılmıştır. Bu katılımcıların 2 tanesi gelirleri çok yüksek olduğun e-posta listesine dâhil edilmemiştir. Soruların tekrar gönderildiği 360 kişinin 232 tanesi gönderilen anketi cevaplandırmıştır. Çeşitli analizler için bu kişilerin mutluluk skorları önceki skorlar ile eşleştirilmiştir.

Anket iki kısımdan oluşmaktadır. Birinci kısımda katılımcıların, cinsiyet, gelir, eğitim durumu gibi özelliklerini soran demografik sorular yer alırken ikinci kısımda mutluluk ölçeğine ait sorular bulunmaktadır.

Demografik sorular daha sonra kıyaslama yapabilmek için yazın dikkate alınarak oluşturulmuştur (Selim, 2008) (Kangal, 2013). OMÖ-K, Hills ve Argyle (2002) tarafından mutluluğu ölçmek için geliştirilmiş, 29 ifadeden oluşan Oxford Mutluluk Ölçeğinin (The Oxford Happiness Questionnaire) Doğan ve Çötök (2011) tarafından Türkçe 'ye uyarlanan 8 ifadeli kısa formu kullanılmıştır. Ölçek 5'li Likert formunda (1. Hiç Katılmıyorum, 2. Katılmıyorum, 3. Biraz Katılıyorum, 4. Katılıyorum, 5. Tamamen Katılıyorum) hazırlanmıştır. Orijinal ölçekte 4. *Çekici göründüğümü düşünmüyorum* maddesi korelasyonu düşük olduğu (.17) için Doğan ve Çötök tarafından çıkartılmış, dolayısı ile geriye 7 madde kalmıştır. Bu çalışmada 7 maddeli bu Türkçe form kullanılmıştır. Doğan ve Çötök'un (2011) çalışmasında 321 kişiden elde edilen veriler üzerinden hesaplanan Cronbach alfa iç tutarlık katsayısı 0.74 olarak bulunmuştur. Bu çalışmada Cronbach alfa 0.60 olarak bulunmuştur. Bu değer her ne kadar kabul edilebilir değer (Nunnally & Bernstein, 1994, s. 264-265) altında olmasına rağmen, ölçeğin tek boyutlu olması ve soru sayısının az olmasından (7 soru) kaynaklanabileceği (Field, 2009, s. 675) varsayıldığından veriyeye herhangi bir müdahalede bulunulmamıştır.

İstatistiksel Analiz

Veriler üzerindeki istatistiksel analizler IBM SPSS v.23²⁴¹ paket programı ile yapılmıştır. Verilerin normal dağılıma uygunluğu için yapılan Kolmogorov-Smirnov testine göre normal dağılan veriler için parametrik, normal dağılmayan ve kategorik değişkenler için karşılıkları parametrik olmayan testler uygulanmıştır. Bu amaçlar iki bağımsız grubun ortalamalarının testi için Bağımsız Örneklem T testi, ikiden fazla grubun ortalamalarının testi için Tek Faktörlü Anova yada Kruskal-Wallis H testi, ilişkili normal dağılım göstermeyen grupların ortalamalarının testi için Wilcoxon testi kullanılmıştır.

BULGULAR

Araştırmaya katılan konukların cinsiyetlerine göre sayıları ve oranları Tablo 14'de verilmektedir.

Tablo 14: Cinsiyet Göre Dağılımlar (n=242)

Cinsiyet	Sayı	Oran
Erkek	141	58,3%
Kadın	101	41,7%
Toplam	242	100%

Buna göre erkek katılımcıların sayısı kadınlardan daha yüksektir. Katılımcıların eğitim durumlarına ilişkin sayılar ve oranlar Tablo 15'de verilmektedir.

²⁴¹ Bkz. <http://www-01.ibm.com/software/tr/analytics/spss/>

Tablo 15: Katılımcıların Eğitim Durumu Dağılımları (n=242)

Eğitim Durumu	Sayı	Oran
İlköğretim	14	5,8%
Lise	58	24%
Önlisans	75	31%
Lisans	68	28,1%
Lisansüstü	25	10,3%
Cevapsız	2	0,8%
Toplam	242	100%

Araştırmaya katılan konukların büyük oranının önlisans ve lisans seviyesinde eğitime sahip oldukları görülmektedir.

Aşağıdaki Tablo 16’de katılımcıların yaş aralıkları ve toplam içerisindeki oranları verilmektedir.

Tablo 16: Katılımcıların Yaş Aralıkları ve Dağılımları (n=242)

Yaş Aralığı	Sayı	Oran
16-22	23	9,5%
23-29	72	29,8%
30-36	65	26,9%
37-43	35	14,5%
44-50	31	12,8%
51-57	10	4,1%
58+	5	2,1%
Cevapsız	1	0,4%
Toplam	242	100

Verilere göre katılımcıların yarıdan fazlasını 23-36 yaş aralığındaki bireyler oluşturmaktadır. Katılımcıların büyük çoğunluğunu genç bireylerin oluşturduğu görülmektedir.

Kişilerin medeni hallerine ilişkin sayısal bilgiler Tablo 17’de verilmektedir.

Tablo 17: Katılımcıların Medeni Halleri (n=242)

Medeni Hal	Sayı	Oran
Bekâr	89	36,8%
Evli	148	61,2%
Cevapsız	5	2,1%
Toplam	242	100%

Katılımcılara aylık net gelirleri sorulmuş alınan sürekli değişken 10 kategoriye ayrıştırılmıştır. Buna göre katılımcıların aylık net gelirlerine ait değerler ve oranlar Tablo 18’de verilmektedir.

Tablo 18: Katılımcıların Aylık Net Gelirleri ve Dağılımları (n=242)

Aylık Net Gelir	Sayı	Oran
<= 1500 TL	22	9,1%
1501-3000 TL	122	50,4%
3001-4500 TL	49	20,2%
4501-6000 TL	25	10,3%
6001-7500 TL	11	4,5%
7501-9000 TL	8	3,3%
9001-10500 TL	3	1,2%
10501-12000 TL	1	0,4%
12001+ TL	1	0,4%
Toplam	242	% 100

Tablo 18'e göre katılımcıların yarısının gelirlerinin 1501-3000 TL aralığında olduğu görülmektedir. Katılımcıların tatile kaç kişi ile birlikte çıktıklarına dair sorulan soruya verdikleri cevaplara ilişkin sayısal bilgiler Tablo 19'da verilmektedir.

Tablo 19: Kaç Kişi ile Otelde Bulunmaktasınız (n=242)

Kişi Sayısı	Sayı	Oran
Yalnız	90	37,2%
Eş	59	24,4%
3-5 Kişi	65	26,9%
6-10 Kişi	15	6,2%
Diğer	15	5,4%
Toplam	242	% 100

Katılımcıların mutluluklarının *cinsiyete* göre farklılık gösterip göstermediğini belirlemek için yapılan bağımsız örneklem t testi sonuçları Tablo 20'de verilmektedir. Kişilerin mutluluk skorları tatildeyken ve tatilden sonraki mutluluk skorlarının aritmetik ortalaması alınarak hesaplanmıştır. Analiz bu skor üzerinden gerçekleştirilmiştir.

Tablo 20: Mutluluğun Cinsiyete Göre Bağımsız Örneklem T Testi Sonuçları (n=242)

Cinsiyet	N	Ort.	S.S	S.D	t	P
Erkek	141	3,51	0,53	240	-2,275	0,02
Kadın	101	3,66	0,52			

Elde edilen bulgulara göre katılımcıların mutlulukları cinsiyetlerine göre anlamlı bir farklılık göstermiştir ($t_{(240)} = - 2,275$; $p > 0,05$). Kadın katılımcıların mutluluk skorları (Ort.=3,66; S.S=0,52) erkek katılımcıların mutluluk skorlarından (Ort.=3,51; S.S=0,53) daha yüksek çıkmıştır. Bu sonuçlar kadın katılımcıların mutluluk seviyelerinin erkeklerden daha yüksek olduğunu göstermektedir. Tatil esnasındaki mutluluk skorlarına bakıldığında erkek katılımcılar (Ort.=3,64; S.S=0,57) ile kadın katılımcıların mutlulukları (Ort.=3,77; S.S=0,55) arasında anlamlı bir farklılık görülmemektedir ($t_{(240)} = - 1,858$; $p < 0,05$).

Kişilerin eğitim seviyeleri ve mutlulukları arasında anlamlı bir ilişki olup olmadığını belirlemek için uygulanmış olan tek faktörlü varyans analizine ilişkin sonuçlar Tablo 21'de verilmektedir.

Tablo 21: Katılımcıların Mutluluklarının Eğitim Durumlarına Göre Tek Faktörlü Varyans Analizi Sonuçları (n=242)

Varyans Kaynağı	Kareler Toplamı	S.D.	Kareler Ortalaması	F	P
Gruplar Arası	0,112	4	0,028	0,096	,984
Grup İçi	68,24	235	0,290		
Toplam	68,35	239			

Buna göre katılımcıların eğitim seviyeleri ve mutlulukları arasında anlamlı bir farklılık görülmemektedir. Katılımcıların tatil esnasındaki mutlulukları ve eğitim seviyeleri arasında anlamlı bir farklılık olup olmadığını belirlemek için yapılan Kruskal-Wallis H analizine ilişkin bazı istatistik bilgileri Tablo 22’de verilmektedir.

Tablo 22: Katılımcıların Tatildeki Mutluluklarının Eğitim Durumuna Göre Kruskal-Wallis Sonuçları (n=242)

Eğitim Durumu	N	Sıralama Ort.	χ^2	S.D	P
İlköğretim	14	117,14			
Lise	58	124,47			
Önlisans	75	117,11	0,894	4	,925
Lisans	68	118,25			
Lisansüstü	25	129,44			

Elde edilen bulgular tatildeki katılımcıların eğitim durumları ile mutlulukları arasında anlamlı bir farklılık olmadığını göstermektedir ($\chi^2=0,894$; $p>0,05$).

Katılımcıların tatil esnasındaki mutlulukları ile otelde birlikte buldukları kişi sayısı arasında anlamlı bir ilişki olup olmadığını belirlemek için yapılan Kruskal-Wallis H testine ilişkin sonuçlar Tablo 23’de verilmektedir.

Tablo 23: Katılımcıların Tatildeki Mutlulukları ile Otelde Birlikte Buldukları Kişi Sayısı Arasındaki İlişkiye Dair Kruskal-Wallis Test Sonuçları (n=242)

Eğitim Durumu	N	Sıralama Ort.	χ^2	S.D	P
Yalnız	90	116,62			
Eş	59	130,36			
3-5 Kişi	65	127,80	6,798	4	,147
6-10 Kişi	15	82,33			
Diğer	13	128,81			

Bu sonuçlara göre kişilerin tatile birlikte çıktıkları kişi sayısı ile mutlulukları arasında anlamlı bir ilişki görülmemektedir ($\chi^2=6,798$; $p>0,05$).

Katılımcıların gelir seviyeleri ile mutlulukları arasında anlamlı bir ilişki olup olmadığını belirlemek için öncelikle çok uç olan değerler çıkarılmış sonra gelirler 1000 TL ile 15000 TL arasında sıralı (ordinal) değişkene dönüştürülmüştür. Sonrasında yapılan Kruskal-Wallis H testine ilişkin sonuçlar Tablo 24’de verilmektedir.

Tablo 24: Katılımcıların Mutlulukları ile Gelirleri Arasındaki İlişkiye Dair Kruskal-Wallis Test Sonuçları (n=242)

Aylık Net Gelir (TL)	N	Sıralama Ort.	χ^2	S.D	P
=<1500	22	113,89			
1501-3000	122	111,93			
3001-4500	49	133,03			
4501-6000	25	120,24	10,444	6	,107
6001-7500	11	145,23			
7501-9000	8	175,88			
9001+	5	142,50			

Bu sonuçlara göre kişilerin gelirleri ile mutlulukları arasında anlamlı bir ilişki görülmemektedir ($\chi^2=10,444$; $p>0,05$). Tatil sırasındaki mutluluk ile kişilerin gelirleri arasında da benzer bir şekilde anlamlı bir ilişki görülmemektedir ($\chi^2=11,355$; $p>0,05$).

Kişilerin tatil esnasındaki mutlulukları ile tatilden sonraki mutlulukları arasında anlamlı bir farklılık olup olmadığını test etmek için ilişkili örneklem testlerinden Wilcoxon testi uygulanmıştır. Normallik testinde verinin normal dağılmadığı görülmüş bu nedenle Wilcoxon testi tercih edilmiştir. Katılımcıların tatil esnasında ve tatilden sonra mutlulukları arasında anlamlı bir farklılık olup olmadığına dair hipotezler şu şekilde kurulmuştur.

H₀: Katılımcıların tatil esnasındaki ve tatilden sonraki mutluluk seviyeleri aynıdır.

H₁: Katılımcıların tatil esnasındaki ve tatilden sonraki mutluluk seviyeleri aynı değildir.

Katılımcıların tatil esnasındaki ve tatilden en az 30 gün sonraki mutluluk seviyeleri arasında anlamlı farklılık olup olmadığını belirlemek üzere yapılmış olan Wilcoxon testine ait sonuçlar Tablo 25’de verilmektedir.

Tablo 25: Tatil ile Mutluk Arasındaki İlişkiye Dair Wilcoxon Testi Sonuçları (n=242)

Değerlendirmeler	N	Ort.	S.S	Z	P
Tatil Esnasındaki Mutluluk	242	3,69	0,57		
Tatilden Sonraki Mutluluk	242	3,45	0,52	-11,793	,000

Analize göre katılımcıların tatil esnasındaki mutluluk skorlarının ortalaması 3,69 standart sapması 0,57’dir. Katılımcıların mutluluk oranları tatilden döndükten sonra (en az 30 gün sonra) düşüş göstermiştir (Ort.=3,45, S.S.= 0,52). Elde edilen bulgular aradaki bu farkın istatistiki olarak anlamlı olduğunu göstermektedir ($Z= -11,793$, $p<0,05$). Sonuç olarak H₁ hipotezi kabul edilmektedir. Buna göre kişilerin tatilde olmaları yada olmamaları ile mutluluk arasında anlamlı bir ilişki vardır.

SONUÇ VE TARTIŞMA

Bu çalışmada tatil ile mutluluk arasındaki ilişki araştırılmıştır. Bu çerçevede 5 farklı otelde konaklayan toplam 360 kişiye yüz yüze görüşme yöntemi ile mutluluk skorunu ölçen bir anket uygulanmıştır. Ankete katılan 360 kişinin mail adresleri alınmış ve ilk anket uygulandıktan en az 30 gün sonra demografik sorular hariç şekilde yeniden mutluluk anketi uygulanmıştır. Geri dönüş yapan kişilerin tatil esnasındaki ve sonrasındaki mutluluk skorları karşılaştırılmış ve ortaya çıkan bulgulara çalışmada yer verilmiştir. Buna göre; katılımcıların mutlulukları cinsiyetlerine göre anlamlı bir farklılık göstermiştir

($t(240) = - 2,275; p > 0,05$). Kadın katılımcıların mutluluk skorları (Ort.=3,66; S.S=0,52) erkek katılımcıların mutluluk skorlarından (Ort.=3,51; S.S=0,53) daha yüksek çıkmıştır. Bu sonuçlar kadın katılımcıların mutluluk seviyelerinin erkeklerden daha yüksek olduğunu göstermektedir.

Tatil esnasındaki mutluluk skorlarına bakıldığında erkek katılımcılar (Ort.=3,64; S.S=0,57) ile kadın katılımcıların mutlulukları (Ort.=3,77; S.S=0,55) arasında anlamlı bir farklılık görülmemektedir ($t(240) = - 1,858; p < 0,05$). Kişilerin mutlulukları ile eğitim seviyeleri arasında anlamlı bir ilişki görülmemiştir. Kişilerin birlikte tatile çıktıkları kişi sayısı ile mutlulukları arasında da anlamlı bir ilişki görülmemektedir. Kişilerin gelirleri ile mutlulukları arasında anlamlı bir ilişki görülmemektedir. Çalışmanın ana hipotezi olan tatil ile mutluluk arasındaki ilişkiye bakıldığında; tatil öncesi mutluluk ile tatil sonrası mutluluk arasında anlamlı bir farklılık görülmektedir. Katılımcıların tatil esnasındaki mutluluk skorlarının ortalaması 3,69 standart sapması 0,57'dir. Katılımcıların mutluluk oranları tatilden döndükten sonra (en az 30 gün sonra) düşüş göstermiştir (Ort.=3,45, S.S.= 0,52).

Çalışma sonucunda beklendiği gibi tatil ile mutluluk arasında anlamlı bir ilişki görülmektedir. Bu sonuçlara göre tatilin insanları mutlu ettiği söylenebilir. Araştırma tatil sezonu açılmadan yapılmıştır, (Nisan Ayı) araştırmanın tatil sezonunda yapılması sonucu güçlendirecektir. Tatilden öncel ve tatil esnasında şeklinde bir sıralama ile anket uygulanması kişilerin anketi daha yansız cevaplamalarına olanak sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- Demirbulat, Ö. G., & Avcıkurt, C. (2015). Turizm ve Mutluluk Arasındaki İlişki Üzerine Kavramsal Bir Değerlendirme. *Balıkesir University The Journal of Social Sciences Institute*, 18(34), 79-97.
- Doğan, T., & Çötök, N. (2011). Oxford Mutluluk Ölçeği Kısa Formunun Türkçe Uyarlaması: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 4(36), 165-172.
- Field, A. (2009). *Discovering Statistics Using SPSS* (3 b.). London: SAGE Publications Ltd.
- Goeldner, C. R., & Ritchie, R. B. (2006). *Tourism; Principles, Practices, Philosophies* (10 b.). New Jersey: John Wiley & Sons, Inc.
- Holloway, J. C., & Taylor, N. (2006). *The Business of Tourism* (7 b.). Harlow: Financial Times Prentice Hall.
- Kangal, A. (2013). Mutluluk Üzerine Kavramsal Bir Değerlendirme ve Türk Hanehalkı İçin Bazı Sonuçlar. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(44), 214-233.
- Nunnally, J. C., & Bernstein, I. H. (1994). *Psychometric Theory* (3 b.). New York: McGraw-Hill.
- Selim, S. (2008). Türkiye'de Bireysel Mutluluk Kaynağı Olan Değerler Üzerine Bir Analiz: Multinomial Logit Model. *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17(3), 345-358.

Türkiye’de İyi Yönetişim ve Kamu Denetçiliği Kurumu: Kamu Denetçiliği Kurumu Kararları İyi Yönetişim İlkelerinin Uygulanmasına Etkileri

Mr. Muhammed Şahin, Mustafa Kemal Üniversitesi
muhammed2sahin@gmail.com

Dr. Muharrem Güneş, Mustafa Kemal Üniversitesi
mgunes92@gmail.com

ÖZET

İyi yönetişim kavramı yönetim süreci içerisinde karşılıklı iletişim ve etkileşimin öne çıkarılmasını ifade eder. İyi yönetişim kavramı sahip olduğu nitelikler ve içinde barındırdığı ilkelerle klasik yönetim anlayışından ayrılmaktadır. Şeffaflık, hesap verebilirlik, katılımcılık, etkililik ve tutarlılık olarak sayılabilen iyi yönetişim ilkelerinin hayata geçirilebilmesi amacıyla Avrupa’da ve Türkiye’de çeşitli yasal ve kurumsal dönüşümler gerçekleştirilmiştir. Dünyada ve Avrupa’da toplam 100 den fazla ülkeye yayılmış olan Ombudsman uygulaması, iyi yönetişim ilkelerinin hayata geçirilmesinde etkin ve önemli işlevler yüklenmiştir. Türkiye’de 2010 yılında yapılan anayasa değişikliği ve 6328 sayılı kanun ile dünyadaki ombudsman uygulamasının Kamu Denetçiliği Kurumu adıyla hayata geçirilmesi sağlanmıştır. Kamu Denetçiliği Kurumu idarenin eylem ve işlemleri ile tutum ve davranışlarına ilişkin şikâyetleri, insan haklarına dayalı adalet içerisinde, hukuka ve hakkaniyete uygunluk yönlerinden incelemekte, verdiği karar ve tavsiyelerle bireylerin temel hak ve özgürlüklerin korunmasını sağlamakla birlikte idareye “hukuk, adalet ve iyi yönetişim” yönünden yol göstermektedir. Bu çalışmanın temel amacı, bir çok ülkede iyi yönetişim ilkelerinin hayata geçirilmesinde büyük rol oynayan ombudsman uygulamasının Türkiye’de şikâyet başvurularını ele alış şekli, bu şikâyetlerle ilgili sahip olduğu araştırma, inceleme yetkisi, verdiği kararların içeriği ve uygulanması ile iyi yönetişim ilkelerinin uygulanmasına yaptığı katkıları tespit etmektir. Bu tespitler ışığında Kamu Denetçiliği Kurumunun ülkemizde iyi yönetişim ilkelerinin uygulanmasında önem derecesi belirlenecektir. Çalışmada, söz konusu temel amaca yönelik olmak üzere, kurumun inceleme, araştırma uygulamaları ve vermiş olduğu kararları ele alınıp çözümlenmektedir.

Anahtar Kelimeler: İyi Yönetişim, Kamu Denetçiliği Kurumu, İyi Yönetişim İlkeleri, Ombudsman.

Good Governance and Public Auditing Institution in Turkey

ABSTRACT

Good governance refers to the emphasis on mutual communication and interaction within the governing process. The concept of good governance differs from classical government approach with the qualities it possesses and the principles it embraces. Various legal and institutional transformations have been carried out in Europe and Turkey in order to implement good governance principles that can be considered as transparency, accountability, participation, effectiveness and consistency. The Ombudsman practice, which has spread to more than 100 countries in the world and in Europe, has carried out effective and important functions on implementation of good governance principles. With the amendment of the constitution in Turkey in 2010 and the law numbered 6328, the ombudsman institution has been created in Turkey with the name of Public Auditing Institution. Public Auditing Institution examines the complaints concerning the actions, procedures, attitudes and behavior of the administration in terms of human rights based justice, law appropriateness and provides the protection of the fundamental rights and freedoms of the individuals as well as the judiciary in terms of "law, justice and good governance". The main purpose of this study is to determine the contribution of the ombudsman practice, which plays a major role in the implementation of good governance principles in many countries, on the way in which complainant applicants are handled, the authority to investigate these complaints, the content and implementation of decisions made after investigation. In the light of these findings, the level of importance of the Ombudsman Institution in the implementation of good governance principles in Turkey will be determined. In the study, the data are handled and resolved through the decisions and practices of Public Auditing Institution.

Keywords: Ombudsman, Good Governance, Good Governance Principles, Public Auditing Institution.

GİRİŞ

Geleneksel "yönetim" bakış açısına göre, devlet tüm toplumsal gelişmelerin ve sorunların merkezinde yer alan bir organ olarak dizayn edilmiştir. Hükümetlerin toplumsal gelişmelere etkili bir şekilde müdahale edebilmesi ve toplumsal sorunları merkezden ve hiyerarşik bir konumdan, toplumdan kopuk bir şekilde ve bir politika programında belirtilen hedeflere uygun olarak çözebileceği düşünülmekteydi. Ortaya çıkan etkisiz hükümet müdahaleleri öncelikle bu düşüncenin yanlış olduğunu gösterirken, bu yanlışlık yönetim mekanizmasındaki kusurlardan kaynaklanmaktaydı ve yönetimin müdahale edilecek konunun doğası ve etkileri hakkında eksik bilgi sahibi olduğu, diğer aktörlerin dışlandığı mekanizmada bu durum doğal bir sonuçtu. 1990'lı yıllardan beri, geleneksel yönetim fikri eleştirilmekte ve bu eleştirilerin bir kısmı yönetim paradigması etiketi altında gerçekleştirilmektedir (Bekkers and Fenger, 2007).

Yönetişim kavramı soğuk savaşın bitimine doğru ortaya çıkmış ve soğuk savaşın bitiminden sonra demokrasi ve daha iyi yönetim taleplerinin artması ve uluslararası örgütler ile akademisyenlerin bu talep karşısında ne yapılacağına ilişkin arayışlara girmesiyle birlikte birçok uluslararası örgütün ve akademisyenin gündeminde yer edinen bir kavram haline gelmiştir. Klasik yönetim anlayışında bir değişime ihtiyaç duyulması ve yönetim yapısında var olan sorunların çözümü umudu, yönetim kavramının tanımlanmasında ve özelliklerinin ortaya konmasında yoğun çalışmalar yapılmasına sebep olmuştur (Woods, 1999).

Bu çalışmada iyi yönetim kavramına değinildikten sonra literatürde ve hukuki metinlerde dile getirilen belli başlı iyi yönetim ilkeleri açıklanacaktır. Ardından dünyada iyi yönetim ilkelerinin uygulanmasında çeşitli etki derecesine sahip olan ombudsman uygulaması tanıtılacak ve Türkiye'de ombudsman uygulamasını temsil eden Kamu Denetçiliği Kurumu hakkında bilgi verilecektir. Son olarak Kamu Denetçiliği Kurumu'nun hukuki düzenlemelerle belirlenmiş faaliyetleri ve davranışları ile vermiş olduğu kararlar ışığında Türkiye'de iyi yönetim ilkelerinin uygulanmasındaki rolü ve etkisi ortaya konmaya çalışılacaktır.

İYİ YÖNETİŞİM KAVRAMI

Yönetişim (governance) kavramı temel olarak yönetim (government) kavramıyla eş anlamlı görünse de, 90'lı yıllardan sonra yapılan çalışmalar sonucunda yönetim kavramına farklı anlam yüklenmiş, kavramın kullanımı farklı alanlara yönlendirilmiştir (Karakul, 2015). Temelde ise Yönetişim kavramı yönetim kavramında ortaya çıkan değişimi, yönetim sürecinde, düzeni tesis edecek uygulama ve politikaların belirlenmesinde ve kamu yönetiminin işleyişinde farklı uygulamaları işaret etmektedir. Yönetişim çıktı olarak yönetimden farklı bir kavram değildir. Ancak bu iki kavram çıktıdan ziyade çıktıya ulaşılırken benimsenen uygulama ve yöntem noktasında farklılaşmaktadır. Yönetişim kavramı özde kamu yönetiminin karar alma, politika belirleme ve işlem tesis etme süreçlerinde otoriter, dışarıya kapalı ve yaptırım yollarına dayanan anlayıştan uzaklaşarak çok sayıda yöneten ve yönetilenin birbiriyle etkileşimini ve birbirini yönlendirmesini ifade eder (Stoker, 1998). Yönetişim paradigmasının temel olarak kabul edilen noktası devletin tek bir aktörden oluşan bütünden birçok aktörden oluşan bütüne dönüşümüdür (Demirci, 2013).

Rhodes'a göre yönetim kavramı literatürde en az altı birbirinden farklı konsepti karşılamak için kullanılmakta ve bu durum kavram üzerinde ortak bir tanımlamanın yapılmasını engellemektedir (Rhodes, 1996). Rhodes literatürde kavramın yönlendirildiği altı konsepti şöyle sıralamaktadır: minimal devlet, kurumsal yönetim, iyi yönetim, sosyo-sibernetik sistem, kendini organize eden ilişkiler ağı ve yeni kamu işletmeciliği.

Dünya Bankası'nın 1989'da Afrika ülkeleri ile ilgili hazırlanmış olduğu raporda; Afrika ülkeleri için öncelikle, iyi yönetişime ihtiyaç duyulduğu ileri sürülmüştür. İlgili raporda, iyi yönetişim kavramının açık bir tanımı yapılmamış ancak iyi yönetişimi oluşturan öğelere yer verilmiştir. Raporda iyi yönetişimin şu öğelerden oluştuğu dile getirilmiştir; kamu hizmetlerinin etkin yürütülmesi, bağımsız yargıya sahip hukuk düzeni, kamu kaynaklarının kullanımı üzerinde etkin bir denetim düzeni, parlamentoya bağlı bağımsız denetimin sağlanması, özgür basın ve çoğulcu kurumsal yapı (World Bank, 1989).

İyi Yönetişim kavramı siyasi ve ekonomik boyutu olmak üzere 2 temel unsura ayrılabilir. Ekonomik boyutu devletin ekonomideki rolü, açık pazar ve parasal sistem gibi konularla ilgili iken siyasi boyutu ise yönetim yapısı, demokratikleşme, şeffaflık, hesap verebilirlik ve insan hakları gibi konular üzerine yoğunlaşmaktadır (Reif, 2004). Dar idari bakış açısından düşünüldüğünde ise iyi yönetişim, uygun politikaları tasarlamak ve uygulamak için gerekli bürokratik yeterliliğe sahip, verimli, şeffaf, hesap verebilir ve denetlenen şekilde kamu yönetimi yapılanmasını ifade etmektedir (Leftwich, 1993).

İYİ YÖNETİŞİM İLKELERİ

İyi yönetişim kavramı ve iyi yönetişim ilkeleri temel olarak kamu yönetiminde olması gereken standartların belirlenmesini amaçlamaktadır. Hukuki düzenlemelerle bir tanımı yapılmamış ve literatürde ortak uzlaşılan bir tanıma sahip olmayan iyi yönetişim kavramının somut olarak hayata geçirilmesinde iyi yönetişim ilkeleri önem arz etmektedir. Ancak literatürde iyi yönetişim ilkelerinin neler olduğu ve nasıl tanımlanması gerektiği üzerine benzer söylemler olsa da üzerinde mutabakat kurulmuş ve kabul edilmiş bir sistematik mevcut değildir (Çukurçayır ve Özer ve Turgut, 2012). İyi yönetişim ilkelerinin ne olduğunun sorusuna literatürde farklı cevaplar verilmiş olsa da dile getirilen ilkelerin birbirine benzer ve nispeten birbiriyle örtüşen yapıda olduğu görülmektedir.

Çalışmamızda her ne kadar hukuksal bağlayıcılığı bulunmasa da ülkemizin üyelik sürecinde olduğu ve müktesebat uyum çalışmalarının devam ettiği Avrupa Birliğinin yaklaşımını da göstermesi sebebiyle Avrupa Komisyonunun 25 Temmuz 2001 tarihli "European Governance a white paper" başlıklı resmi tutum belgesi ve buna müteakip düzenlemelerde iyi yönetişimin temeli olarak gösterilen beş ilke incelenecektir (European Commission, 2001). Avrupa Komisyonunun belirlemiş olduğu beş iyi yönetişim ilkesi sırasıyla şunlardır: açıklık (openness), katılımcılık (participation), hesap verebilirlik (accountability), etkililik (effectiveness) ve tutarlılık (coherence). Öncelikle şunu söylemek gerekir ki buradaki ilkeler birbirini tamamlamaktadır ve birinin varlığı diğerlerinden bağımsız olarak düşünülememektedir. Bu sebeple bir ilkenin tanımlanması yapılırken diğer ilkelere bağımsız, ilişkili olmayan tanımlamalar yapılamamaktadır.

Avrupa Komisyonunun resmi tutum belgesinde açıklıktan kast edilen "tüm kurumların daha açık bir tarzda işlemesi, hem kurumlar hem de AB'ye üye devletlerden AB'nin yaptıkları ve almış oldukları kararlar konusunda aktif bir biçimde iletişim içerisinde olmaları" (European Commission, 2001) ve kurumların genel kamu tarafından anlaşılabilir bir dil kullanılmasıdır. Açıklık ilkesi yönetimde karar alma sürecinde ve işleyişlerinde kamuoyuna bilgi verilmesi ve gerekli bilgiye erişimin sağlanması olarak tanımlanabilir (Karakul, 2015). Reif'e göre (Reif, 2004) açıklık ilkesi kamu yönetimi bağlamında kamu kurumları içerisindeki uygulama ve karar alma süreçlerinin şeffaf yürütülmesini, alınan kararların anlaşılabilir olmasını, kararların alınmasına sebep olan olguların ve kararların dayandığı bilgilerin mümkün olduğu ölçüde kamuya açık olmasını gerektirmektedir. Bellver ve Kaufman'a göre (Bellver and Kaufmann, 2005) şeffaflığın temel anahtarı, kurumların kendilerinin değerlendirilmesinde rol alan bilgilere ilgili kurumların ve kamuoyunun erişimini sağlamalarıdır. Bu tanımlardan da anlaşılacağı üzere açıklık ilkesi kamu yönetiminin tüm kurum ve kuruluşlarının kendileri ve işlemleri ile ilgili bilgi üretmesini ve bu "bilginin toplum tarafından ulaşılabilir kapasitesinin" arttırılmasını gerektirmektedir (Aktan ve Çoban).

Yönetimde açıklık ilkesinin uygulanabilmesi ancak idarenin işlemleri hakkında bireylerin bilgilendirilmesini sağlayacak olan kurumsal bilgi verme mekanizmaları, bilgiye erişimi yasal hak olarak tanımlayan kanunlar ve idari işlemlerin denetlenmesinin sağlayan mahkeme, ombudsman gibi denetim mekanizmaları aracılığıyla sağlanabilir (Reif, 2004). Açıklık ilkesi, hesap verebilirlik ilkesinin hayata geçirilmesinin temel şartını oluşturduğu gibi yönetim organlarının halkın güvenini kazanmasını, yönetim faaliyetlerine ilişkin dile getirilen yolsuzluk ve hukuksuzluk iddialarına karşı bir savunma mekanizması oluşturulmasını ve yönetim faaliyetlerinin halkın gözünde meşruluğunu sağlayarak yürütülen politikaların halk tarafından benimsenmesini de sağlar.

Katılımcılık (participation) ilkesi, kamu yönetiminin kamu politikalarını ve uygulamalarını planlarken bireylerin bilgi ve görüşlerini değerlendirerek göz önünde bulundurmasını ve halı hazırda gerçekleştirilmiş olan işlemler hakkında bireylerden geri bildirim almasını (Reif, 2004) bu şekilde toplumun dolaylı yoldan da olsa kamu yönetimine dâhil olmasını ifade eder. Katılımcılık ilkesi aynı zamanda “halkın hür iradesi ile mutabakata dayalı olarak temsilcilerini seçmesini ve siyasal karar alma süreçlerine katılımını” (Aktan ve Çoban) ifade eder. Uygulanacak politikaların hazırlıklarının yapılması aşamasından uygulanmasına kadar geçen tüm süreçlerin geniş bir halk katılımına açılması kamu politikalarının kalite ve etkinliğini belirleyecek bir unsur olarak görülmektedir. Katılımcılık ilkesi “İyi Yönetişim” modelinde bireyin “yönetilen” konumundan yönetimin karar alma süreçlerine aktif olarak katılan ve söz sahibi olan “aktif vatandaş” konumuna geçmesini sağlamaktadır (Çukurçayır ve Sipahi, 2003).

Katılımcılık ilkesi bireylerin sadece “yönetilen” değil aynı zamanda “paydaş” olarak görülmesini gerektirmektedir. Bireylerin yönetim sürecine müdahil olması anlamına gelen katılımcılık ilkesinin uygulanabilmesi için bilgiye erişim, açıklık, şeffaflık gibi yönetim ilkelerinin ve yönetimin bireylerle sosyal diyalogunun aktif bir şekilde var olması gerekmektedir.

Hesap verebilirlik ilkesi kamu görevlilerinin ve kurumlarının, yetkilerin kullanılması ve yaptıkları işlemlere ilişkin olarak, ilgili kişilere karşı cevap verebilir olma, bu işlemlere ilişkin eleştiri ve talepleri dikkate alarak bu yönde hareket etme ve bir başarısızlık ya da hukuka aykırılık durumunda sorumluluğu üzerine alma gerekliliğini ortaya koymaktadır (Çukurçayır ve Özer ve Turgut, 2012). Hesap verebilirlik ilkesi toplumun idare ile ilgili bilgiye erişimi, idarenin karar alma mekanizmalarının şeffaflığı, idarenin eylem ve işlemlerinde tarafları bilgilendirmesini ve idari işlemlerin gerekçelendirilmesini gerektirir (Reif, 2004).

Hesap verebilirlik, iyi yönetim uygulamasında anahtar bir konumdur. Bu ilke ile yönetim içerisindeki kişilere görev ve sorumluluklarını yerine getirirken konulmuş kural ve standartlara uymaları konusunda bir takım sorumluluklar yüklenmektedir. Bu noktada öncelikle yöneticilerin faaliyetlerine ilişkin rapor ve hesap vermekle yükümlü olduğu kişi ve organ açıkça belirlenmekte ve yönetici iyi performans gösterdiği takdirde ödüllendirilirken, yetersiz performans sergilediği durumlarda bunun neticelerine katlanmak zorunda kalmaktadır.

Kamu yönetiminde 4 tür hesap verme sorumluluğu çeşidi bulunmaktadır. Bunlar siyasi, idari, hukuki ve mali hesap verme sorumluluğu olarak sıralanabilir (Aktan ve Dileyici ve Ağcakaya, 2004). Ombudsman denetimi aracılığıyla yapılan denetim ve bu denetim sonucu ve verilen kararlar ile idari ve hukuki hesap verme sorumluluğu mekanizması işletilmektedir.

Etkinlik ilkesi yönetim sürecinde politikaların etkin ve zamanında sunulması anlamına gelmektedir. İhtiyaç duyulan politikaların açık ve anlaşılabilir şekilde belirlenmiş hedefler doğrultusunda, gelecekte yapacakları etkinin ve eğer mümkünse geçmiş tecrübelerin de dikkate alındığı bir tarzda vatandaşlara sunulmasını ifade etmektedir (Okçu, 2007).

Tutarlılık ilkesi, uygulanan politikaların birbiri ile tutarlı olması temelinde açıklanmaktadır. Daha açıklayıcı bir şekilde dile getirilecek olursa tutarlılık ilkesi bir alandaki yürütülen politikanın ve amaçlarının, diğer alanlarda yürütülen politika ve amaçlarla uyumu olarak tanımlanabilir. Avrupa Komisyonuna (European Commission, 2001) göre tutarlılık ilkesi uygulanan politika ve eylemlerin kolay anlaşılabilir olması zorunluluğunu ifade etmektedir.

Sonuç olarak Avrupa Komisyonunun belirlediği 5 iyi yönetim ilkesi birlikte değerlendirildiğinde, ilkelerin tamamının yaşama geçmesinin, oluşturulan ve yürütülen politikalarda ilkelerin tamamını kapsayacak şekilde hazırlanması ve uygulanması ile mümkün olmaktadır (Kesim ve Petek, 2005).

OMBUDSMAN VE İYİ YÖNETİŞİM

Ombudsman Uygulaması

Ombudsman kelimesi İsveç orijinli bir kelime olup “ombuds” ve “man” kelimelerinin birleşiminden oluşarak temsil eden kişi, vekil anlamına gelmektedir. Terim olarak “ombudsman” halkın şikayetlerini inceleyen ve birey ile yönetim arasındaki uyuşmazlıklarda hakem rolüne sahip özel bir büroyu, görevliyi ifade etmektedir (Tayşi, 1997). Ombudsman, çeşitli bürokratik kurumların yaptıkları işlemler ile ilgili vatandaşların şikayetlerini götürdüğü (Pickl, 1986) ve bu şikayetler ile ilgili geniş araştırma ve inceleme yetkisine sahip denetim mekanizması olarak da tanımlanabilir. Ombudsman bir kamu hakemi, kamu kurumları ve vatandaşlar arasında var olan bir arabulucu olarak nitelendirilebilir.

Ombudsman tanımı olarak Uluslararası Barolar Birliği'nin 1974 yılında yaptığı tanım geniş kabul görmektedir. Bu tanımda Ombudsman, “Anayasa ve yasama organı tarafından kurulan, başında yasama organına karşı sorumlu üst düzey ve bağımsız bir bürokratin bulunduğu, hükümet kuruluşları, yetkilileri ve çalışanları tarafından haksızlığa uğratılmış vatandaşların şikâyetleri doğrultusunda veya kendi inisiyatifi ile harekete geçerek araştırma yapma, disiplin cezası verme ve düzeltici işlem önerme ve rapor yayınlama yetkisi olan bir kurum” olarak tanımlanmaktadır (Mutta, 2005).

Ombudsman uygulamasının ilk örneği 1713'te İsveç'te ortaya çıkmıştır. 1709 Yılında Ruslara karşı Poltova Meydan Muharebesini kaybeden İsveç Kralı 12. Şarl (XII. Karl) 1709-1714 yılları arasında Osmanlı Devletine sığınmıştır (Köse, 1999). Osmanlı Devletinde kaldığı süre içerisinde ülkesinde Kralın yokluğunda ortaya çıkan huzursuzluk ve düzensizliklerin önüne geçmek amacıyla kendisi adına karar alabilen, kamu idarelerini ve görevlilerini denetleyebilen, gerektiğinde haklarında yasal işlemde bulunabilen ve ülkesine döndüğünde kendisine yokluğunda yaşananları ayrıntılı bir biçimde rapor etmekle görevli bir kişiyi (Högste Ombudsmannen) atamıştır (Kılavuz & Yılmaz & İzci). Ülkesine döndükten sonra kendi yokluğunda halkın şikâyet ve dilekleri konusunda işlem yapılması ve yapılanlarla ilgili kendisine rapor sunulması hoşuna giden Kral, yokluğunda başvurduğu bu uygulamayı sürekli hale getirmiştir. Literatürde İsveç kralının, Ombudsman kurumunu Osmanlı Devletinde bulunan “kâdi al kudât” (Pickl, 1997) ve “muhtesib” (Islam, 2012) uygulamalarından esinlenerek oluşturduğuna dair çeşitli görüş ayrılıkları bulunsa da, İsveç kralının Osmanlı devlet yapısındaki kurumlardan etkilendiği üzerinde görüş birliği bulunmaktadır.

Ombudsman uygulaması 1809'da İsveç'te anayasal dayanağa kavuşmuştur. Ombudsman uygulamasının İsveç dışında ülkelere yayılması ise 1919 tarihinde Finlandiya'da anayasal bir kurum olarak ombudsmanın kabul edilmesiyle başlamıştır. 1952'de Danimarka, 1962'de Norveç ombudsman uygulamasını benimsemiştir (Frank, 1977). 1960'ların ortasından itibaren ombudsman uygulamasının dünyaya yayılması hızlanmış, Anglosakson hukukunun uygulandığı ülkeler ve gelişmiş bir idari yargı sistemine sahip Fransa'da hayata geçirilmesinin geniş etkisiyle günümüzde 100'den fazla ülkede uygulanan bir idari denetim mekanizması haline gelmiştir (Ayeni, 2014).

Ombudsman uygulaması kimi ülkelerde yerel yönetimler bazında ya da özel görev alanına (sağlık hizmetleri, eğitim, güvenlik, engelliler, çocuk) sahip olacak şekilde benimsenmiştir. Aynı zamanda özel sektör kuruluşlarında ve bazı kamu kuruluşlarında (ör: üniversiteler, kolejler, hastaneler) bazında kurumsal ombudsman ofisleri de kurulmuş bulunmaktadır. Özel görev alanına sahip ya da kurumsal ombudsman uygulaması, pazar ekonomisinin geliştiği Amerika Birleşik Devletleri ve Commonwealth (İngiliz Milletler Topluluğu) ülkelerinde yaygın olarak bulunmaktadır. Ombudsman uygulaması sadece ulusal düzeyde benimsenmiş değildir, kimi uluslararası düzeyde kuruluşlar da kendi bünyelerinde ombudsman uygulamasını benimsemişlerdir. Bu kurumlara Avrupa Birliği, Birleşmiş Milletler, Dünya Bankası, IMF ve Dünya Sağlık Örgütü (WHO) örnek gösterilebilir (Abedin, 2011).

Ombudsman uygulamasının dünyaya yayılması sürecinde ülkeler mevzuat düzenlemesi yaparken ve kurumun adını belirlerken kendi siyasi gelenekleri, kültürleri ve kurumdan beklenen katkının karakteristik özelliğine göre “ombudsman” dışında isim benimsemişlerdir. Örnek olarak “Halkın Avukatı” (İspanya), “Hakların Savunucusu” (Fransa), “Vatandaşın Koruyucusu” (Kanada), “Adalet Sağlayıcısı” (Portekiz) gibi toplumun ilgisini çekebilecek ve hakların korunması rolünü ön plana çıkartan nitelikte isimler benimsenmiştir.

Ombudsman uygulamasının ikinci dünya savaşı sonrası yayılmasında çeşitli sebepler öne sürülebilir. Ancak Ombudsman da tıpkı “iyi yönetim” kavramı gibi devletin yapı ve örgütlenmesinin büyümesi ve sosyal hayatta birçok alanın devletin görev alanına girmesi sonucu kamu ile bireyler arasındaki ilişkilerin düzenlenmesi ihtiyacına binaen 1960’lar sonrası dünyada benimsenmiştir. Yayılma sürecinin hızlandığı dönem olan 1990 öncesinde ombudsman uygulamasının görev alanı kötü yönetimin önlenmesi olarak gösterilebilir. Ancak insan haklarına dayalı devlet anlayışının benimsenmesinin de etkisiyle (Arslan, 2008) ombudsmana özgürlüklerin korunması ve hakların kullanılabilmesinde devletin sahip olduğu pozitif yükümlülüklerin yerine getirilmesini sağlama görevi de yüklenilmiştir (Ayeti, 2014).

Günümüzde ise Ombudsman, vatandaşların kamu yönetiminde ilişkin şikâyetlerini iletebilecekleri ve kamu yönetimi ile ilişkilerinde karşılaştıkları sorunları yargı yoluna başvurmadan çözebilecekleri bir kurum olmanın yanı sıra kamu kurumlarına ve kamu yöneticilerine kamu hizmetlerinin yürütülmesinde ve nasıl sunulacağı ile ilgili danışmanlık yapan, görüş bildiren, yol gösteren ve bu şekilde kamu yönetiminin geliştirilmesi görevini üstlenen bir kurum haline gelmiştir (Efe, 2011).

Ombudsman ve İyi Yönetişim İlkeleri

Ombudsman uygulaması bireylerin kamu yönetimi tarafından yapılan hatalı yönetim, İnsan hakları ihlalleri veya hukuka aykırı işlemlere ilişkin şikâyetlerin incelemesi suretiyle halkın kamu yönetimi içerisindeki ortaya çıkan bozulmaların önüne geçmesini ve yönetim yapısında halkın denetleme mekanizmalarını harekete geçirmesini sağlar (Reif, 2004).

Ombudsman şikâyet üzerine ya da kendiliğinden (res’en) kamu yönetimine ilişkin şikâyetleri (idari süreçlerin kapalılığı, idari kararların gerekçelendirilmesindeki eksiklikler, bilgiye erişimde yaşanan aksaklıklar) inceleyerek bu hususlar üzerine karar almaktadır. Ombudsman eğer şeffaflığın sağlanması için gerekli ise parlamentoya yasal düzenlemelerin yapılmasını önerebilmektedir. Kamu kurumlarının şeffaflığı ombudsmanın gerçekleştireceği kolay erişilebilir, bağımsız araştırma ve incelemeler sonucu elde edilen bulguların kamuoyuna açıklanması ile güçlendirilmektedir.

Ombudsman bağımsız ve tarafsız olarak yürüttüğü soruşturma süreci sonunda idari organın yasa dışı veya haksız davranış gösterdiğini tespit etmesi halinde düzeltici öneri sunacak ve ilgili idari organı ikna etmeye çalışacaktır (Hill, 1974). Ombudsman, kamuya açık raporlarında otoriteyi "name and shame" yeteneği ile kitle iletişim araçlarını kullanarak ve diğer devletsel olmayan hesap verebilirlik mekanizmalarıyla ittifaklar kurarak idarenin şeffaf ve hesap verebilir olması üzerine baskı unsuru konumu alabilir (Reif, 2014).

Kamu Yönetiminin hesap verebilirliğini sağlanması ve geliştirilmesinde ombudsmanın faaliyetleri önemli yer kaplamaktadır. Ombudsmanın yürüttüğü araştırma ve incelemeler sürecinde ombudsman tarafından talep edilen bilgi ve belgeyi temin etmekle yükümlü olan kamu yönetiminin işlemleri bu süreçte eşitlik, hukuka uygunluk, hakkaniyete uygunluk ilkeleri kapsamında incelenmekte, süreç sonucu idarenin eylem ve işlemlerine ilişkin verilen tavsiye kararları ve idari politika önerileri ile bireylerin ombudsman eliyle yönetimi denetlemesi sağlanmaktadır.

TÜRKİYE'DE OMBUDSMAN UYGULAMASI VE İYİ YÖNETİŞİM İLKELERİNİN UYGULANMASI

Türkiye Ombudsmanı (Kamu Denetçiliği Kurumu)

Türkiye'de ombudsmanlık kurumunun kurulmasına dair tartışmalar 1982 Anayasasının hazırlandığı dönemden 2010 yılında yapılan anayasa değişikliği ve 6328 sayılı kanun ile Kamu Denetçiliği Kurumunun kurulmasına değin süregelmiştir. Lİteratürde ombudsman kurumunun Türkiye'de etkin ve verimli olarak çalışmasının mümkün olmadığını söyleyen çalışmalar olsa da (Özkal Sayan, 2014; Dursun, 2011), Türkiye'de kamu yönetiminin geliştirilmesi ve bireylerin hak ve menfaatlerinin kamu kurumları karşısında etkin olarak korunabilmesi için ombudsman kurumunun kurulması gerektiği görüşü genel olarak benimsenmiştir (Özden, 2005; Temizel, 1997; Baylan, 1978).

14 Haziran 2012 tarihli Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe giren 6328 Sayılı Kamu Denetçiliği Kurumu Kanunu ile Türkiye'de "Kamu Denetçiliği Kurumu" adı altında ombudsman uygulaması benimsenmiştir. Kanun metninin 1. maddesinde Kurum'un kuruluş amacı "kamu hizmetlerinin işleyişinde bağımsız ve etkin bir şikâyet mekanizması oluşturmak suretiyle, idarenin her türlü eylem ve işlemleri ile tutum ve davranışlarını; insan haklarına dayalı adalet anlayışı içinde, hukuka ve hakkaniyete uygunluk yönlerinden incelemek, araştırmak ve önerilerde bulunmak" şeklinde açıklanmaktadır. Kamu Denetçiliği Kurumu Türkiye Büyük Millet Meclisine bağlı²⁴², kamu tüzel kişiliğine ve özel bütçesine sahip ve merkezi Ankara'da olacak şekilde kurulmuştur. Kamu Denetçiliği Kurumu bünyesinde bulunan 1 Başdenetçi ve 5 denetçi Türkiye Büyük Millet Meclisi Genel Kurulu ve Türkiye Büyük Millet Meclisi Dilekçe Komisyonu ile İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu üyelerinden oluşan Karma Komisyon, tarafından oy çoğunluğu ile 4 yıllık dönem için seçilmektedir. Aynı kişinin en fazla 2 dönem için Başdenetçi ya da Denetçi olarak seçilebileceği kanunun 14. maddesinde belirtilmiştir.

Kamu Denetçiliği Kurumunun görev alanı idarenin eylem ve işlemleri ile tutum ve davranışları olarak belirlenmiştir. Ancak Cumhurbaşkanının tek başına yaptığı işlemler ile resen imzaladığı kararlar ve emirler, yasama yetkisinin kullanılmasına ilişkin işlemler, yargı yetkisinin kullanılmasına ilişkin kararlar ve Türk Silahlı Kuvvetlerinin sırf askerî nitelikteki faaliyetleri, Kurumun görev alanı dışında bırakılmıştır. Bu eylem ve işlemlerin Kurum'un görev alanı dışında bırakılması anayasal bir zorunluluk olmakla birlikte, "sırf askerî nitelikteki faaliyetler" kavramının belirsiz olması sebebiyle bu nitelikteki faaliyetlerin de görev alanına dâhil edilmesi ya da özel bir ombudsmanlık kurumunun bu alanda kurulması daha isabetli olacaktır.

Kamu Denetçiliği Kurumuna gerçek ve tüzel kişiler başvurabilmektedir. Başvurusu sahibinin talebi üzerine başvuranın bilgileri gizli tutulabilir. Kuruma başvurular elden, elektronik ortamda, posta ya da faks yolu ile yapılabilmektedir. Kuruma illerde valilikler, ilçelerde kaymakamlıklar ya da Kurumun Ankara ve İstanbul'da bulunan büroları aracılığıyla elden başvuru yapılabilir. Kuruma web sitesinde

²⁴² Kamu Denetçiliğinin Türkiye Büyük Millet Meclisine bağlı olması Meclis ile Kurum arasında hiyerarşik ast-üst ilişkisinin olduğu anlamına gelmemektedir. Kanunun 4. Maddesindeki "bağlı" olma ifadesi, Kamu Denetçiliği Kurumu Başdenetçisi ve Denetçilerinin meclis tarafından seçilmesi, kurumun araştırma ve inceleme süreçlerinde Meclis desteğine sahip olması ve Kurumun başvurulara ilişkin verdiği tavsiye kararlarına kamu kurumları tarafından riayet edilip edilmediği hususunun Meclise bildirilmesinin doğal bir sonucu olarak kabul edilmelidir.

bulunan e-başvuru formu doldurularak elektronik ortamda ya da e-başvuru formunun çıktısı doldurularak posta ya da faks yoluyla başvuru yapılabilir.

Kuruma başvuru yapabilmek için öncelikle idari başvuru yollarının tüketilmesi gerekir. İdari başvuru yolları tüketilmeden yapılan başvurular, Kurum tarafından ilgili kamu kurumuna cevaplandırılmak üzere gönderilmektedir. Kamu kurumunun başvuruyu değerlendirmesi sonrası tesis ettiği işlemin vatandaşları tatmin etmediği durumlarda, Kamu Denetçiliği Kurumu başvuruyu işleme almaktadır.

Kamu Denetçiliği Kurumu tarafından işleme alınan başvurulara ilişkin öncelikle ilgili idareden açıklama talep edilmekte ve başvuruya ilişkin bilgi ve belgeler talep edilmektedir. İlgili idarenin başvuru konusuna ilişkin açıklamasından sonra başvuru konusu idari işlem öncelikle hukuka ve ulusal mevzuata uygunluk yönünden değerlendirilmektedir. Hukuka uygunluk yönünden değerlendirilme yapıldıktan sonra Kurum işlemin hakkaniyete uygunluğu yönünden ayrıca değerlendirmede bulunmaktadır.

Kamu Denetçiliği Kurumunun temel gücünü oluşturan geniş inceleme ve araştırma yetkisi ile kamu kurumlarındaki belgelere ulaşım gücü 6328 sayılı kanununun 18. maddesinde açık şekilde düzenlenmiştir. Buna göre kurumun inceleme ve araştırma konusu ile ilgili olarak istediği bilgi ve belgelerin, bu isteğin tebliğ edildiği tarihten itibaren ilgili kamu kurumu tarafından otuz gün içinde verilmesi zorunludur. Bu süre içinde istenen bilgi ve belgeleri haklı bir neden olmaksızın vermeyenler hakkında Başdenetçi veya denetçinin başvurusu üzerine ilgili merci soruşturma açar. Devlet sırrı veya ticari sır niteliğinde olduğu öne sürülen bilgi ve belgeler, yetkili mercilerin en üst makam veya kurulunca gerekçesi belirtilmek suretiyle verilmeyebilir. Ancak, devlet sırrı niteliğindeki bilgi ve belgeler Başdenetçi veya görevlendireceği denetçi tarafından yerinde incelenebilmektedir.

İdarenin faaliyet gösterdiği alanların çok geniş olması ve yürütülen faaliyetlerin değerlendirilmesinde yeri geldiğinde teknik ya da özel bilgiye ihtiyaç duyulması sebebiyle Kamu Denetçiliği Kurumuna bilirkişi görevlendirme yetkisi verilmiştir. Buna göre inceleme ve araştırma konusu ile ilgili olarak Başdenetçi veya denetçiler bilirkişi görevlendirebilirler. Ayrıca inceleme ve araştırma konusu ile ilgili olarak Başdenetçi, denetçiler veya uzmanlar tanık ya da ilgili kişileri dinleyebilir.

Kamu Denetçiliği Kurumunun verdiği tavsiye kararlarının idare nezdinde zorlayıcılığı bulunmasa da Kurumun TBMM'den aldığı destek, "name and shame" yeteneğinin temel dinamiğini oluşturan araştırma ve inceleme süreci sonunda kamuoyuna, TBMM'ye ve idari organlara rapor verme yetkisi temel gücünü oluşturmaktadır. Kamu Denetçiliği Kurumu, her takvim yılı sonunda yürütülen faaliyetleri ve önerileri kapsayan bir rapor hazırlayarak Türkiye Büyük Millet Meclisi Dilekçe Komisyonu ile İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu üyelerinden oluşan Karma Komisyona sunar. Komisyon, bu raporu ara verme ve tatil dönemleri hariç olmak üzere iki ay içinde görüşüp kendi kanaat ve görüşlerini de içerecek şekilde özetleyerek Genel Kurula sunulmak üzere hazırladığı raporu Meclis Başkanlığına gönderir. Komisyonun raporu Genel Kurulda ivedilikle görüşülür. Kurumun hazırlamış olduğu yıllık rapor, ayrıca Resmî Gazetede yayımlanmak suretiyle kamuoyuna duyurulmaktadır. Kurum, açıklanmasında fayda gördüğü hususları yıllık raporu beklemeksizin her zaman kamuoyuna duyurabilir.

İyi Yönetişim İlkelerinin Uygulanmasında Kamu Denetçiliği Kurumunun Rolü

Kamu Denetçiliği (Ombudsmanlık) Kurumu öncelikle mevzuatımızda bir denetim kurumu olarak düzenlenmiştir. Bu denetim faaliyetinin harekete geçirilmesi için bireylerin şikâyet başvurusunda bulunması gerekmektedir. Bu şekilde kuruma yapılan başvurularla denetim mekanizması harekete geçirilmektedir. Bu durum idari eylem ve işlemlerin muhatabı olan bireyleri hukuka ya da hakkaniyete aykırı olarak gördüğü işlemlere karşı bağımsız bir denetim kurumu olan Kamu Denetçiliği Kurumuna şikâyet başvurusunda bulunarak öncelikle idarenin denetlenmesini, hesap verebilmesini sağlamakta;

sonrasında yapılmış olan hakkaniyete ya da hukuka aykırı işlemlerin düzeltilmesini sağlayarak idari eylem ve işlemlerde tutarlılığı sağlamaktadır. Kurumun sahip olduğu denetim mekanizması bireylerin eliyle harekete geçirilmektedir. Bu durum, iyi yönetim ilkesi olan katılımcılık ilkesinin gerektirdiği bütün fonksiyonları tam olarak sağlamasa da, en azından bireylerin memnun olmadığı kamu politikaları ve işlemlerle ilgili denetim mekanizmalarını harekete geçirmesini sağlamasıyla katılımcılık ilkesinin kısıtlı da olsa hayata geçirilmesini sağlamaktadır.

Kamu Denetçiliği Kurumu, başvuruya ilişkin idari işlemi değerlendirirken işlem konusuna ilişkin sivil toplum kuruluşlarının, derneklerin, meslek örgütlerinin ve uzmanların görüşlerini almakta, yapılan işlemin hakkaniyete ve yürütülen kamu hizmetlerinin gereklerine uygunluğu belirlenirken alınan görüşlerde dile getirilen hususları da kararlarında tartışmaktadır.

Kamu denetçiliği kurumu, yaptığı inceleme, araştırma sonucu verdiği tavsiye kararları ve hazırladığı raporlarla halkı, politikacıları ve kamu görevlilerini temel hak ve özgürlüklerin korunması ve geliştirilmesi, demokrasinin temel ilkeleri ve demokratik bir toplumda idarenin olması gereken rolü hakkında eğitir (Kahraman, 2011). Bu fonksiyonuyla Kurum idari yapı içerisindeki bilgi eksikliklerini gidermekte, aynı zamanda iyi yönetimin temel gereği olan aktif, hakkını arayan toplumun ortaya çıkması amacıyla bireylerin sahip oldukları hakların korunması ile ilgili farkındalığını arttırmaktadır.

Kamu Denetçiliği Kurumu idarenin eylem ve işlemlerini tesis ederken hukuka uygun hareket edip etmediğini incelemenin yanında, yapılan işlemin hakkaniyete uygun olup olmadığı hususunu da incelemektedir. Bu aynı zamanda idarenin eylem ve işlemlerinde uyacağı kuralları düzenleyen kanun, yönetmelik vs. maddelerinin de hakkaniyet açısından değerlendirilmesini gerektirmektedir. Hukuka ve mevzuata uygun olarak düzenlenen bir işlemin hakkaniyete aykırı olması ihtimalinin mevcut olması, Kuruma hak ve özgürlüklerin korunmasında hukuki düzenlemeler dışında hakkaniyet, adalet gibi kavramlar ışığında değerlendirme yapması yetkisi verilmesinde etkili olmuştur. Hakkaniyet değerlendirmesi sonucu Kurum, mevzuat değişikliği önerisinde bulunarak kendisine gelen şikâyet başvurusu dışında gelecekte ortaya çıkacak benzeri hakkaniyetsizliklerin önüne geçme fonksiyonunu da yerine getirmektedir. Kurum aynı zamanda ilgili şikâyetin ortaya çıkmasında etkili olan hususu belirleyerek, idareye sunduğu önerilerle idari faaliyetlerin nasıl olmasını belirtmekte ve idarenin düzeltilmesi yolu ile daha az şikâyet edilen bir idari yapı oluşturulmasına katkıda bulunmaktadır. Bu durum yürütülen kamu politikalarında etkililik ve tutarlılık ilkelerine uygunluğu da sağlamaktadır.

Kamu Denetçiliği Kurumu idarenin işlemlerinin hukuka uygunluğu denetiminin yanında takdir yetkisinin kullanılmasında idarenin takdir yetkisini amacına uygun, nesnel ve tarafsız kullanıp kullanmadığını da denetlemektedir. Kamu Denetçiliği Kurumu idareye yasalarla tanınan takdir yetkisinin “mutlak olmayıp, kamu yararı ve hizmet gerekleri ile sınırlı” olduğunu birçok kararında dile getirmiştir. Kuruma göre idare takdir yetkisini kullanırken kendisine verilen takdir yetkisinin amacı doğrultusunda hareket etmek zorundadır. İdarenin takdir yetkisini kullanırken mevzuatta gösterilen sınır ve amaca uygun hareket edip etmediğinin denetlenmesi Kamu Denetçiliği Kurumunun hukukilik denetimi yanında yerindelik denetiminde bulunmasını sağlamaktadır. Bu durum Kamu Denetçiliği Kurumunun idari yargı organlarına kıyasla daha geniş değerlendirme ölçütlerinin olduğunu göstermektedir. Çünkü İdari yargı organları, 2577 sayılı İdari Yargı Usul Kanununun 2.maddesinin 2.bendi gereğince yerindelik denetimi yapamamakta, idari eylem ve işlemlerin hukuka uygunluğunun denetimi ile sınırlandırılmış denetimde bulunmaktadır.

Kamu Denetçiliği Kurumu tutarlılık ilkesi bağlamında idarenin eylem ve işlemlerinde ulusal ve uluslararası mevzuata uygun gerekçelerle işlem tesis edilip edilmediği hususlarını da kararlarında değerlendirilmektedir. İdarenin eylem ve işlemlerine dayanak olarak gösterilen gerekçelerin makul ve işlem konusunun gerekleri ile örtüşmesi gerektiğini belirtmektedir.

Kurum, bir öğretim görevlisinin “Mevlana Değişim Programına katılma talebinin görev yaptığı Teknik Bilimler Meslek Yüksekokulu Müdürlüğü tarafından “uygun değildir” şerhi ile onaylanmaması dolayısıyla mağdur olduğu gerekçesi ile işlemin iptali talebi” hakkındaki başvurusunu değerlendirirken, idarenin başvuruyu reddetmesinde belirttiği “talep edilen programın yarıyıl sınavlarına denk gelmesi” gerekçesini irdelemiş ve benzer durumdaki kişilere aynı değerlendirme kriterinin uygulanıp uygulanmadığı ve idare tarafından alternatif çözüm yollarının değerlendirilip değerlendirilmediği hususlarını araştırmıştır. Bu başvuruda; Kamu Denetçiliği Kurumu idarenin başvuru ile aynı durumda bulunan diğer iki öğretim görevlisinin taleplerinin kabulünü ve istekleri kabul edilen kişilerle başvurucuya farklı işlemlerin tesis edilmesini objektif, nesnel, tarafsız vb. kriterlerle gerekçelendirmeyişini eleştirmiştir. Kurum, vermiş olduğu kararda idarenin “yetkisini kötüye kullandığı” ve “eşitlik, tarafsızlık ilkelerine aykırı hareket ettiğini” dile getirerek iyi yönetim ilkelerine aykırı hareket ettiğini belirtmiş, idari makamın hatalı davrandığını kabul etmesi ve hatalı işlemin düzeltilmesi hususunda şikâyet edilen makama tavsiyede bulunmuştur.²⁴³

Ombudsmanın vermiş olduğu tavsiye kararları ve önerileri ile “idareyi düzeltme” fonksiyonunun, ombudsman uygulamasının birçok ülkede başarıya ulaşmasında anahtar faktör olduğu unutulmamalıdır. Hukuk literatüründe ombudsmanın idari yargının iş yükünün azaltılmasında etkili bir kurum olarak görülmesinin başlıca sebebi de ombudsmanın idare ile birey arasındaki uyuşmazlığı çözmesi dışında, uyuşmazlığı çözerken aynı zamanda idareye sunduğu önerilerle benzer uyuşmazlıkların önüne geçmeyi sağlayacak tedbirlerin alınmasını sağlama fonksiyonu etkili olmaktadır.

SONUÇ

Ombudsman uygulaması ikinci dünya savaşı sonrası devletin sosyal hayatta aktif rol olması, birçok hizmetin devlet eliyle ya da gözetimi altında yürütülmesinin etkisi ve klasik yönetim anlayışının eksiklerinin hissedilmesi sebebiyle dünyada birçok ülkede hayata geçirilmiştir. Günümüzde 100’den fazla ülkede yerel, ulusal ya da sektörel bazda ombudsman uygulaması bulunmaktadır.

Türkiye’de ombudsman uygulaması her ne kadar yeni olsa da, ulusal anlamda adından söz ettiren denetim mekanizması olmaya adaydır. Türkiye’de ağır bürokratik yapı ve sınırların halen varlığını sürdürdüğü sistemde Kamu Denetçiliği Kurumu (Ombudsman), iyi yönetim ilkelerinin uygulanmasında hem idareye, yasama organına hem de önerilerde bulunmakta hem de devlet-vatandaş ilişkisine önemli katkılar sağlamaya aday bir kurum olarak gelecekte önemli işlevler yüklenmektedir.

²⁴³ İlgili Karar için bakınız: Kamu Denetçiliği Kurumu Kararları: Eğitim ve Öğretim Hakkı 1, 2016, s.367 Erişim: <https://www.ombudsman.gov.tr/contents/files/pdf/yayinlarimiz/egitim-ve-ogretim-hakki-1.pdf> (E.T:28.04.2017)

KAYNAKÇA

- Abedin, N. (2011). Conceptual and Functional Diversity of the Ombudsman Institution: A Classification. *Administratin & Society*, 43(8), pp. 896-929
- Aktan, C. C. (2015). İdeal Devlet ve İyi Yönetim: Temel İlkeler, Kurallar ve Kurumlar. *Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi*, 7(1), ss. 50-60
- Aktan, C. C. & Çoban, H. Kamu Sektöründe İyi Yönetim İlkeleri Erişim Tarihi:28.04.2017 <http://www.canaktan.org/politika/kurum-devyonetimi/aktan-coban.pdf>
- Aktan, C. C. & Dileyici, D. & Ağcakaya, S. (2004) Kamu Maliyesinde Hesap Verme Sorumluluğu ve Mali Saydamlık. içinde: Kamu Maliyesinde Çağdaş Yaklaşımlar. Ankara: Seçkin Yayıncılık
- Arslan, Z. (2008). Anayasa Teorisi. Ankara: Seçkin
- Ayeni, V. O. (2014). Ombudsmen as Human Rights Institutions. *Journal of Human Rights*, 13(4) pp.498-511
- Bekkers, V. & Fenger, M. (2007) The Governance Concept in Public Administration. Bekkers V. & Dijkstra G. & Edwards A. & Fenger M. (Ed.) Governance and Democratic Deficit: Assessing the Democratic Legitimacy of Governance Practices, içinde (pp. 13-34). Hampshire: Ashgate Publishing
- Bellver, A. & Kaufmann D. Transparenting Transparency: Initial Empirics and Policy Applications. World Bank Policy Research Working Paper 2005. Erişim Tarihi: 28.04.2017 http://siteresources.worldbank.org/INTWBIGOVANTCOR/Resources/Transparenting_Transparency171005.pdf
- Çukurçayır, M. A. & Özer, M. A. & Turgut, K. (2012). Yerel Yönetimlerde Yolsuzlukla Mücadelede Yönetişim İlke ve Uygulamaları. *Sayıstay Dergisi*, 86, ss. 1-25
- Çukurçayır, M. A. & Sipahi, E. B. (2003). Yönetişim Yaklaşımı ve Kamu Yönetiminde Kalite. *Sayıstay Dergisi*, Sayı:50-51 ss. (35-66)
- Demirci, M. (2013). Yönetişim Otorite ve Meşruiyet. Fatma Neval GENÇ (Ed.) Yönetişim, Türk Kamu Yönetimine Yansımaları içinde (ss. 01-62). Konya: Çizgi Kitabevi
- Efe, H. (2011). Avrupa Ombudsmanı'nın AB İçinde İyi Yönetim, Hukukun Üstünlüğü ve İnsan Haklarını Koruyucu Rolü. *Avrupa Çalışmaları Dergisi*, 19(2), ss. 1-29
- European Commission (2001), "European Governance – A White Paper", 25 Temmuz 2001
- Frank, B. (1977). The World Wide Growth of The Ombudsman. Bülent Nuri Esen'e Armağan içinde (ss. 159-180). Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları
- Hill, L. B. (1974). Institutionalizm, the Ombudsman, and Bureaucracy. *The American Political Science Review*, 68(3) pp. 1075-1085
- İslam, Z. (2012). Provision of Alternative Dispute Resolution Process in Islam. *IOSR Journal of Business and Management*. 6(3), pp. 31-36
- Kahraman, M. (2011). Hukuk Devletine Katkıları Bakımından Kamu Denetçiliği. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(16) ss. 355-373
- Karakul, S. (2015). Hukuki ve İdari Denetim Ölçütü Olarak İyi Yönetim İlkeleri. *Ombudsman Akademik Dergisi*, 2(3), ss. 61-105
- Kesim, H. K. & Petek, A. (2005). Avrupa Komisyonunca Belirlenen İyi Yönetişim İlkeleri Çerçevesinde Türk Kamu Yönetimi Reformunun Bir Eleştirisi. *Amme İdaresi Dergisi*, 38(4), ss. 39-58
- Kılavuz, R. & Yılmaz, A. & İzci, F. (2003). Etkin Bir Denetim Aracı Olarak Ombudsmanlık ve Türkiye'de Uygulanabilirliği. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*. 4(1) ss. 49-68
- Köse, O. (1999). XVIII. Yüzyıl Osmanlı-Rus Münasebetleri. Güler EREN (Ed.) Osmanlı C.1 içinde ss. 536-549 Ankara: Yeni Türkiye Yay.

- Leftwich, A. (1993). Governance, Democracy and Development in The Third World. *Third World Quarterly*, 14(3) pp. 605-624
- Mutta, S. (2005). İdarenin Denetlenmesi ve Ombudsman Sistemi. İstanbul: Kazancı
- Okçu, M. (2007). Yönetişim Tartışmalarına Bir Katkı: Avrupa Birliği İçin Yönetişim Ne Anlama Geliyor. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 12(3), ss. 299-312
- Özkal Sayan, İ. (2014). Türkiye’de Ombudsmanlık Kurumunun Uygulanabilirliği ve Alternatif Denetim Yöntemleri. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 63(2) ss. 333-349
- Pickl, V. J. (1986). Ombudsman ve Yönetimde Reform. *Amme İdaresi Dergisi*, 19(4) ss. 37-46
- Pickl, V. (1997). Ombudsman Sisteminin İslami Temelleri. *Yeni Türkiye Dergisi Siyasette Yozlaşma Özel Sayısı*, (14) ss. 800-805
- Reif, L. C., The Ombudsman, Good Governance and the International Human Right System, *International Studies in Human Rights Volume:79*, 2004, Springer, Netherlands,
- Reif, L. C. (2014). The Role of National Human Rights Institutions in Human Rights Protection and Promotion, Good Governance and Streghtening the Democratic Rule of Law, Alberto CASTRO (Ed.), *Buen Gobierno y Derechos Humanos: Nuevas Perspectivas en el Derecho Publico para Fortalecer la Legirimidad Democratica de la Administracion Publica en el Peru* içinde (pp. 65-84). Peru: Pontificia Universidad Catolica del Peru Press
- Rhodes, R. A. W. (1996). The New Governance: Governing Without Government. *Political Studies*, 44(4), pp. 652-667
- Stoker, G. (1998). Governance as theory: five propositions *International Social Science Journal*, 50(155), pp. 17-28.
- Tayşi, İ. (1997). Ombudsman Kurumu ve Ülkemizde Uygulanabilirliği. *Sayıştay Dergisi*, (25), ss. 106-123
- Woods, N. (1999). Good Governance in International Organizations. *Global Governance*, 5(1), pp. 39-61
- World Bank (1989). Sub-Saharan Africa: From Crisis to Sustainable Growth.

Türk Hukukunda Bağımsız İdari Otoritelerin Anayasal Konumu

Dr. Gündüz Alp Aslan, Erciyes Üniversitesi
gaaslan@erciyes.edu.tr

ÖZET

Bağımsız idari otoriteler Türk hukukuna girdiklerinden bu yana tartışma konusu olmayı sürdürmüştür. Tartışmalar çerçevesinde, bağımsız idari otoritelerin klasik idari yapıdan farklılıklarının sık sık eleştirildiği görülmektedir. Ancak, bağımsız idari otoriteler kamu tüzel kişisi olarak kurulmaktadır. Kamu tüzel kişiliğine sahip kurum ve kuruluşların anayasanın düzenlediği devlet yapısında konumlanabileceği yegâne kısım idaredir. İdare de kuruluş ve görevleriyle bir bütündür (1982 AY m. 123/1). Dolayısıyla, bağımsız idari otoritelerin anayasanın idarenin teşkilatlanmasına ilişkin düzenlediği esaslara uyması zorunludur. İdare, merkezden yönetim ve yerinden yönetim olmak üzere iki esasa dayanmaktadır (1982 AY m. 123/2). İdare içerisinde yer alan kurum ve kuruluşlar da bu iki esas çerçevesinde çeşitli alt ayrımlara tabi tutulmaktadır. Bu nedenle, bağımsız idari otoritelerin idare içerisinde konumlandırılması, aynı zamanda idarenin hangi alt ayrımına girdiğinin saptanmasını da zorunlu kılmaktadır. Sunumumuzda, klasik idari yapıdaki kurumlardan farklı bir görünüme sahip olan bağımsız idari otoritelerin anayasal konumu ele alınarak idare içerisindeki yeri tespit edilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Bağımsız İdari Otoriteler, İdare, Merkezden Yönetim, Yerinden Yönetim.

Constitutional Status of Independent Administrative Authorities in Turkish Law

ABSTRACT

Independent administrative authorities have continued to be a controversial issue since they entered Turkish law. Within the framework of the discussions, it is seen that the differences of the independent administrative authorities from the classical administrative structure are frequently criticized. However, independent administrative authorities are established as public legal entities. Administration is the only part that the institutions and organizations with public legal personality can be located in the state structure which the constitution regulates. The administration forms a whole, with regard to its constitution and functions (1982 Cons. m. 123/1). Therefore, it is essential that the independent administrative authorities comply with the constitutional principles for the organization of the administration. The administration is based on two principles, namely centralization and decentralization (1982 Cons. m. 123/2). The institutions and organizations within the administration are subject to various subdivisions according to these two principles. For this reason, the positioning of independent administrative authorities within the administration also necessitates the determination of the subdivision into which independent administrative authorities entered. In our presentation, the constitutional status of independent administrative authorities, which is different from the institutions in the classical administrative structure shall be considered and the position of independent administrative authorities in the administration shall be tried to be determined.

Keywords: Independent Administrative Authorities, Administration, Centralization, Decentralization.

GİRİŞ

Bağımsız idari otoritelerin Türk hukukuna girişi ve bütünüyle bir inceleme alanı hâline gelişi yirminci yüzyılın sonu ile yirmibirinci yüzyılın başlarında gerçekleşmiştir. Bu dönemin özelliği; bankacılık ve enerji gibi hızla gelişen alanlarda görülen yolsuzluklardır. Söz konusu yolsuzluklar politikacıların desteğini alan kimselerce gerçekleştirilmiş ve klasik idari yapıyla engellenememiştir. Bunun sonucunda büyük bir kamu zararı ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla, klasik idari yapıdan çeşitli yönleriyle farklılaşan bir kurumlaşmaya ihtiyaç duyulmuştur. Ülkenin o yıllardaki durumunun yabancı yatırımcılara güven vermemesi nedeniyle; serbest ekonomik piyasa şartlarının oluşmasını sağlamak ve yabancı yatırımcıyı korumak amaçları, bağımsız idari otoritelerin kurulması ve geliştirilmesi sürecini hızlandırmıştır (Ulusoy, 2003).

Bağımsız idari otorite kavramının Anayasa veya kanunlarda bir tanımı bulunmamaktadır. Ancak, bağımsız idari otoritelere bakıldığında birtakım ortak özelliklere sahip oldukları göze çarpmaktadır. Bunlar: kamu tüzel kişiliğine, idari ve mali özerklik ile düzenleme, denetleme ve yaptırım uygulama yetkilerine sahip olmaktır. Ayrıca, bağımsız idari otoritelere görev yaptıkları piyasa veya alana göre kendine has (sui generis) yetkiler tanınabilmektedir. Buradan hareketle, Türk hukukunda bağımsız idari otoriteyi, kamu tüzel kişiliğine, idari ve mali özerkliğe ve görevlendirildiği piyasa veya alanda düzenleme, denetleme ve yaptırım uygulama yetkilerine sahip kurum olarak tanımlayabilmekteyiz (Akıncı, 1999; Tan, 2002; Ulusoy, 2003; Sobacı, 2006; Gözler, 2009; Gözübüyük ve Tan, 2010; Günday, 2011; Aslan, 2016).

Bağımsız idari otoritelerin atası olarak nitelendirilebilecek ilk kurul, 1838 yılında kurulan İstanbul Sağlık Yüksek Kurulu'dur (İstanbul Meclisi Âlii Sıhhi). İstanbul'un 1918 yılında işgal edilmesinden sonra itilaf devletlerinin kontrolüne geçen kurul; İstanbul'un kurtarılmasından sonra dağıtılmış ve Lozan Antlaşması'nın 114ncü maddesiyle kaldırılmıştır (TBMM Zabıt Ceridesi, 21.08.1339; "Tarihçemiz", 2008; Karacan, 2011). Daha sonra, günümüzdeki bağımsız idari otorite tanımını tam olarak karşılama da, 21.12.1959 gün ve 7397 sayılı Sigorta Murakabe Kanunu'nun 30ncu maddesi uyarınca kurulan Sigorta Murakabe Kurulunu görmekteyiz (Azrak, 2001; Emek, 2002; Memişoğlu, 2009; Aslan, 2016). 1993 yılına kadar klasik idari yapıdan farklı bir kurul olarak faaliyetini sürdüren Sigorta Murakabe Kurulu, 20.08.1993 gün ve 510 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile Hazine Müsteşarlığına bağlı bir teftiş kuruluna çevrilmiştir.

Bugün Türkiye'de Radyo ve Televizyon Üst Kurulu (RTÜK - 1982 AY m. 133, 6112 sayılı *Radyo ve Televizyonların Kuruluş ve Yayın Hizmetleri Hakkında Kanun* m. 34), Sermaye Piyasası Kurulu (SPK -6362 sayılı *Sermaye Piyasası Kanunu* m. 117), Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu (BDDK - 5411 sayılı *Bankacılık Kanunu* m. 82), Rekabet Kurumu (RK - 4054 sayılı *Rekabetin Korunması Hakkında Kanun* m. 20), Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumu (BTK - 2813 sayılı *Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumunun Kuruluşuna İlişkin Kanun* m. 5), Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu (EPDK - 4628 sayılı *Enerji Piyasası Düzenleme Kurumunun Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun* m. 4), Kamu İhale Kurumu (KİK - 4734 sayılı *Kamu İhale Kanunu* m. 53), Tütün ve Alkol Piyasası Düzenleme Kurumu (TAPDK - 4733 sayılı *Tütün ve Alkol Piyasası Düzenleme Kurumu Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun* m. 2), Şeker Kurumu (ŞK - 4634 sayılı *Şeker Kanunu* m. 7), Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu (TMSF - 5411 sayılı *Bankacılık Kanunu* m. 111), Kamu Gözetimi, Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumu (KGK - 660 sayılı *Kamu Gözetimi, Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumunun Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname* m. 3) olmak üzere onbir adet bağımsız idari otoritenin faaliyetini sürdürdüğü genel kabul görmektedir. Bağımsız idari otoritelerin özellikleri bağlamında değerlendirdiğimizde; Türkiye Futbol Federasyonu'nu da bir bağımsız idari otorite sayabiliriz (Giritli vd., 2011).

Bağımsız idari otoritelerin klasik idari yapıdan farklı özelliklere sahip olması, devlet yapısındaki yerini tespit etmeyi zorlaştırmaktadır. 1982 Anayasasına baktığımızda; egemenlik içerisinde yer alan yasama yetkisi Türkiye Büyük Millet Meclisine, yürütme yetkisi Cumhurbaşkanı ve Bakanlar Kuruluna, yargı yetkisi ise bağımsız mahkemelerce kullanılmaktadır (1982 AY m. 6-9). Bağımsız idari otoriteler bunlardan hiçbirine girmemektedir. Ancak, 1982 Anayasasının 123üncü maddesiyle başlayan ve yürütme organını düzenleyen üçüncü bölüm ikinci kısmında, Cumhurbaşkanı ve Bakanlar Kuruluyla birlikte idarede yürütme içerisinde sayılmaktadır. Böylece, idare, tüm kamu kurum ve kuruluşları için bir çatı hâline gelmektedir (Günday, 2011).

1982 Anayasasının 123üncü maddesinin üçüncü fıkrası uyarınca; kamu tüzelkişiliği, kanunla veya kanunun açıkça verdiği yetkiye dayanılarak kurulmaktadır. Kamu tüzelkişiliğine sahip olan ve görevlendirildikleri piyasa veya alanlarda kamu gücüyle işlemler tesis eden bağımsız idari otoritelerin anayasal açıdan devlet yapısında konumlanabileceği yegâne yer de idare olmaktadır. Bağımsız idari otoritelerin klasik idari yapıdan farklı özelliklerde karşımıza çıkması, idare içerisinde olmadıkları anlamına gelmemektedir. Hatta, Türkiye Futbol Federasyonu örneğinde olduğu gibi özel hukuka göre faaliyet gösterse bile, bağımsız idari otoriteleri idare dışında saymaya olanak yoktur. 1982 Anayasasının 123üncü maddesinin birinci fıkrasına göre; idare, kuruluş ve görevleriyle bir bütündür.

İdare, 1982 Anayasasının 123ncü maddesine göre; merkezden yönetim ile yerinden yönetim olmak üzere iki esasa dayanmaktadır. İdare içerisinde yer alan kurum ve kuruluşlar da bu iki esas çerçevesinde çeşitli alt ayrımlara tabi tutulmaktadır. Bu nedenle, bağımsız idari otoritelerin idare içerisinde konumlandırılması, hangi esasa göre faaliyet gösterdiğini belirlemeyizorunlu kılmaktadır. Çalışmamızda, belirtilen esaslar çerçevesinde, klasik idari yapıdaki kurumlardan farklı bir görünüme sahip olan bağımsız idari otoritelerin anayasal konumu ele alınacak ve buna bağlı olarak idare içerisindeki yeri tespit edilmeye çalışılacaktır.

MERKEZDEN YÖNETİM – YERİNDEN YÖNETİM

Bağımsız idari otoritelerin idare içerisinde olduğuna kuşku yoktur. Öyleyse, anayasada idare için getirilmiş kurallar bağımsız idari otoriteler bakımından da geçerli olacaktır. 1982 Anayasasında idarenin düzenlendiği kurallara bakıldığında; idarenin kuruluş ve görevlerinin merkezden yönetim ve yerinden yönetim esaslarına dayandığı görülmektedir (m. 123/2). Başka bir deyişle, bu iki esas idarenin kuruluşundaki anayasal esaslardır (Gözler, 2009). Üçüncü bir esas bulunmadığına göre, bağımsız idari otoritelerin bunlardan birine göre faaliyet yürütmesi anayasal zorunluluktur. 1982 Anayasası idarenin kuruluş ve görevleriyle bir bütün olduğunu düzenlediğine göre (m. 123/1); idare, merkezden yönetim veya yerinden yönetim esasına göre faaliyette bulunması fark etmeden, özünde tektir (Özyörük, 1972-1973. Aynı yönde bkz. AYMK E. 1987/16 K. 1988/8, KT: 19.04.1988, RG: 23.08.1988/19908; AYMK E. 1992/44 K. 1993/7, KT: 09.02.1993, RG: 19.06.1993/21612, s. 11; AYMK E. 2005/32 K. 2007/3, KT: 18.01.2007, RG: 29.12.2007/26741; AYMK E. 2006/140 K. 2008/185, KT: 25.12.2008, RG: 04.04.2009/27190; AYMK E. 2008/28 K. 2010/30, KT: 04.02.2010, RG: 22.06.2010/27619). Aynı zamanda, anılan iki esas birbirini tamamlar niteliktedir. Sadece birinin tercih edilmesi kamu hizmetlerinin gereği gibi yürütülmesine engel olur. Ancak, değişen sosyal, ekonomik ve politik koşullar nedeniyle bir esasa daha çok ağırlık verilebilmektedir (Gözübüyük ve Tan, 2010).

Merkezden Yönetim

Merkezden yönetim esası, kamu hizmetlerinin devlet merkezinden (başkent) ve tek bir elden yürütülmesini anlatır (Onar, 1966; Gözübüyük ve Tan, 2010). Merkezden yönetim esasının hayata geçmesi için kamu hizmetleri konularına göre bölünmüş ve başkenttebakanlıklar oluşturulmuştur (Gözler, 2009). Bakanlıkların başkentte bulunması; hizmetlerin ülke çapında nasıl yürütüleceği sorusunu gündeme

getirir. Kamu hizmetlerinin ülke çapında yürütülmesi amacıyla, Bakanlıkların merkezden verdikleri kararları uygulayacak taşra teşkilatları kurulmuştur. Böylece, bakanlıkların kararları alan merkez teşkilatı ile kararları uygulayan, ülkeye yayılmış taşra teşkilatı ortaya çıkar (Günday, 2011).

Kamu hizmetlerinin bakanlıklar tarafından yürütülmesi, bakanlıkların devletten ayrı bir tüzelkişiliği bulunduğu anlamına gelmemektedir (Gözübüyük ve Tan, 2010). Kamu hizmetlerini yürütmek öncelikle devletin görevidir. Bakanlıklar devlet tarafından kamu hizmetlerini yürütmek amacıyla oluşturulmuştur (AYMK E. 2001/378 K. 2004/13, KT: 11.02.2004, RG: 24.05.2006/26177). Dolayısıyla, her bakanlık kendi alanında devlet yetkisini kullanır ve devlet tüzelkişiliğini temsil eder. Başka bir deyişle, merkezden yönetim esasına göre kamu hizmetleri, devlet dışındaki kamu tüzelkişileri tarafından değil; bizzat devlet tarafından yürütülmektedir (Gözler, 2009). Bu noktada, merkezden yönetim esasına göre faaliyetlerini sürdüren merkezi idare ile devlet özdeşleşir. Hatırlanacağı üzere yukarıda devletin yürütme yetkisini kullanan organının Cumhurbaşkanı, Bakanlar Kurulu ve idareden oluştuğunu belirlemiştik. Öyleyse, yürütme organı ile merkezi idare dediğimiz yapının başkentteki teşkilatı bir noktaya kadar örtüşebilmektedir (Günday, 2011).

Merkezi idarenin taşra teşkilatına baktığımızda, 1982 Anayasasının taşra teşkilatının örgütlenmesi için de bir takım esaslar belirlediğini görürüz. Merkezi idarenin taşra teşkilatı, coğrafya durumuna, ekonomik şartlara ve kamu hizmetlerinin gereklerine göre, illere; iller de diğer kademeli bölümlere ayrılmaktadır (m. 126/1). Ayrıca, illerin yönetimi yetki genişliği esasına dayanmaktadır (m. 126/2). Yetki genişliği adı verilen esasa, merkezden yönetimin katı bir şekilde uygulanmasından kaynaklanacak sıkıntılar önlenmesi amaçlanmıştır (Onar, 1966; Gözler, 2009; Giritli vd., 2011). Yetki genişliği sayesinde, merkezi idarenin taşra teşkilatındaki amirleri, kimi konularda merkezi idarenin başkent teşkilatına danışmadan karar alabilmektedir (Günday, 2011). Bizde taşra teşkilatında yetki genişliği illerde uygulanacağından; yetki genişliğinden yararlanacak makam valilerdir. Valiler, kendi illerinin sınırlarında geçerli olmak kaydıyla, bakanlıklara danışmadan bakanların yetkilerini kullanabilmektedirler (Özay, 2002). Taşra örgütündeki diğer amirlerin yetki genişliğinden yararlanması mümkün değildir (Gözler, 2009; Günday, 2011). Ayrıca, anayasal bir esas olsa bile yetki genişliğinin kendiliğinden uygulanması beklenemez. İdarenin kanuna uygun faaliyette bulunması gerektiği için, yetki genişliğine dayanılarak kullanılacak merkeze ait yetkilerin kanunla düzenlenmesi veya kanunda izin verildiği şekliyle bir yetki devrine konu olması gerekir (Gözler, 2009).

1982 Anayasası, kamu hizmetlerinin görülmesinde verim ve uyum sağlamak amacıyla, birden çok ili içine alan merkezi idare teşkilatı kurulmasına izin vermektedir (m. 126/3). Burada önemli olan birden çok ili içine alması değil; kurulan teşkilatın merkezi idare kapsamında olmasıdır. Eğer bir teşkilat merkezi idare kapsamındaysa devlet tüzelkişiliği dışında yer alamaz. Merkezi idare içerisinde yer alan merkez ve taşra teşkilatlarının devlet tüzelkişiliğinden ayrı bir tüzelkişiliği olamaz. Bu nedenle, merkezi idare kendi içerisinde merkez ve taşra teşkilatı olarak ikiye ayrılabilir bile bütünlüğü bozulmaz. Bağımsız idari otoriteler ise, devlet tüzelkişiliği dışında bir kamu tüzel kişiliğine sahip olduklarından; merkezi idare kapsamına giremezler. Bağımsız idari otoritelerin başkentte veya başka bir ilde bulunması; şube veya temsilcilik açması sonucu değiştirmez.

Yerinden Yönetim

Yerinden yönetim esası, bazı kamu hizmetlerinin merkezi idare dışında kalan kamu tüzel kişileri tarafından yürütülmesini anlatır (Günday, 2011). Yerinden yönetimin tercih edilmesinin sebebi, bir kamu hizmetinin merkezi idarece görülmesi hâlinde o hizmetin işleminin olumsuz yönde etkilenerek olmasıdır. Özellikle belli bir yörede yaşayan insanlara sırf o yörede yaşamaları nedeniyle sunulması gereken hizmetler bakımından bu durum belirginleşmektedir (Onar, 1966). İnsanların ihtiyaçları çeşitli ve değişkendir. 1982 Anayasası, merkezi idarenin yürüteceği kamu hizmetlerini düzenlememiştir (Günday,

2011). Bu nedenle, merkezi idarenin teorik olarak bir sınırı bulunmadığı ve her türlü kamu hizmetini sunabileceği düşünülebilir. Öyleyse, yerinden yönetim esasına göre faaliyet gösteren kurum ve kuruluşların kendilerinden beklenen faydayı gösterebilmesi için merkezi idareden farklı bir takım özelliklere sahip olmaları da gerekir. Bu bağlamda, yerinden yönetim esasına göre faaliyet gösteren kurum ve kuruluşlarda “tüzel kişilik”, “personel bağımsızlığı” ve “mali bağımsızlık” olmazsa olmaz koşullar olarak düşünülmektedir (Gözler, 2009). Yerinden yönetim esasının “yer” ve “hizmet” olmak üzere iki türü bulunmaktadır (Onar, 1966; Gözler, 2009; Gözübüyük ve Tan, 2010; Giritli vd., 2011)²⁴⁴.

Yer Yönünden Yerinden Yönetim

Yer yönünden yerinden yönetim, 1982 Anayasasında “mahallî idareler” olarak düzenlenmiştir (m. 127). Mahallî idareler, kuruluş esasları kanunla belirlenen ve karar organları seçimle oluşturulan kamu tüzel kişilikleridir (m. 127/1). Mahallî idarelerin kuruluş, görev ve yetkileri kanunla düzenlenirken yerinden yönetim ilkesine uygun davranılacaktır (m. 127/2). Mahallî idarelerin kuruluş amacı il, belediye veya köy halkının mahallî müşterek ihtiyaçlarını karşılamaktır (m. 127/1). Amaç mahallî müşterek ihtiyaçları karşılamak olduğuna göre, mahallî müşterek ihtiyacın tanımlanması zorunlu olmaktadır.

Mahallî müşterek ihtiyaç kavramının tanımı 1982 Anayasasında yer almamaktadır. Öyleyse, mahallî müşterek ihtiyacın saptanması kanun koyucuya kalmaktadır. Kanun koyucu, “kamu yararını gözeterek Anayasa sınırları içinde merkezi yönetimle yerel yönetim arasındaki görev sınırlarını belirleyebilir” (AYMK E. 1990/1 K. 1990/21, KT: 17.07.1990, RG: 16.07.1991/20931). Bununla birlikte, Anayasa Mahkemesine göre mahallî müşterek ihtiyaç, “aynı yörede birlikte yaşamaktan doğan somut durumların yarattığı, yoğunlaştırdığı ve sürekli güncelleştirdiği, özünde etkinlik, ölçek ve sağladığı yarar bakımından yerel sınırları aşmayan, bölünebilir ve rekabet konusu olabilen yerel ve kamusal hizmet karakterinin ağır bastığı ortak beklentileri”dir (AYMK E. 1987/18, K. 1988/23, KT: 22.06.1988, RG: 26.11.1988/20001)²⁴⁵. Başka bir deyişle, mahallî müşterek ihtiyacın kaynağı belli bir yörede (il, belediye, köy) yaşamaktır. Belli bir yörede yaşayanların ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik kamu hizmetleri ile ülke genelinde sunulan kamu hizmetleri karşılaştırıldığında; mahallî idarelerin sunduğu hizmetlerin merkezi idareye göre özel nitelikte olduğu anlaşılmaktadır (Günday, 2005).

1982 Anayasasının mahallî idareler için öngördüğü esaslar bellidir. Bağımsız idari otoriteler ile mahallî idari otoriteler kıyaslandığında; devlet haricinde ayrı bir kamu tüzel kişiliğe sahip olma, personel bağımsızlığı ve mali bağımsızlık gibi birbirine benzeyen özellikler bulunmaktadır. Ancak, mahallî müşterek ihtiyaçların belli bir yörede yaşayanların ihtiyaçları olması zorunluluğu karşısında; ülkenin bütününde görevlendirilmiş bağımsız idari otoritelerin mahallî idare sayılması olanaksızlaşmaktadır. Bağımsız idari otoritelerin karar organları da seçimle değil atamayla işbaşına gelmektedir.

Hizmet Yönünden Yerinden Yönetim

Hizmet yönünden yerinden yönetim, yerinden yönetim esasının kamu hizmetleri bakımından uygulanmasıyla ortaya çıkmaktadır (Günday, 2011). Sosyal devlet anlayışının benimsenmesiyle birlikte, sadece kamu hizmetlerinin sayısı artmamış; uzmanlık gerektirmesi nedeniyle merkezi idare yapısıyla yürütülmesi güç olan kimi hizmetler de doğmuştur. Bu hizmetlerin genellikle bilimsel, kültürel ve teknik alanlarda olduğu görülmektedir (Gözler, 2009). Klasik kamu hizmetlerinden farklılık gösteren bu tip

²⁴⁴ Ayrıca bkz. AYMK E. 1976/1, K. 1976/28, KT: 25.05.1976, RG: 16.08.1976/15679; AYMK E. 1987/18 K. 1988/23, KT: 22.06.1988, RG: 26.11.1988/20001.

²⁴⁵ Anayasa Mahkemesinin tanımı günümüze kadar pek çok kez kararlarında kullandığı görülmektedir (AYMK E. 2001/377 K. 2002/59, KT: 26.06.2002, RG: 09.11.2002/24931; AYMK E. 2005/98 K. 2006/3, KT: 05.01.2006, RG: 04.01.2008/26746; AYMK E. 2005/32 K. 2007/3 KT: 18.01.2007, RG: 29.12.2007/26741; AYMK E. 2005/95 K. 2007/5, KT: 24.01.2007, RG: 29.12.2007/26741; AYMK E. 2006/131 K. 2007/4, KT: 24.01.2007, RG: 26.01.2008/26768; AYMK E. 2013/19, K. 2013/100, KT: 12.09.2013, RG: 18.09.2014/29123; AYMK E. 2015/34, K. 2015/48, KT: 13.05.2015, RG: 23.05.2015/29364).

hizmetlerin uzmanlık gerektirmesi yanında işletme niteliği taşıyanları da bulunmaktaydı. Devletin ekonomiye müdahalesine yol açan gelişmeler sonucunda ekonomik kamu hizmeti adı verilen yeni bir kamu hizmetleri kategorisi ortaya çıkmıştır²⁴⁶. Anılan yeni kamu hizmetlerinin merkezi idare yapısıyla yürütülmesi mümkün olamayınca; bu hizmetleri yürütmek üzere merkezi idare dışında kamu tüzel kişilikleri oluşturulmuştur (Onar, 1966; Günday, 2011).

Hizmet yönünden yerinden yönetim kavramı olarak 1982 Anayasasında doğrudan düzenlenmemiştir. Ancak, anayasada kimi kamu hizmetlerini yürütecek ve devletten ayrı tüzel kişiliğe sahip kurum ve kuruluşlara yer verildiği görülmektedir. Bunlara örnek olarak üniversiteler (m. 130) ve Yükseköğretim Kurulu (m. 131) verilebilir. Yerinden yönetim anayasal bir esas olduğundan, mahallî idareler haricinde uygulanmasında bir sakınca bulunmamaktadır. Kuşkusuz, yer yönünden yerinden yönetim esasına göre faaliyet göstermek mahallî idarelerin anayasal görevi olduğundan; mahallî idarelere paralel bir yerinden yönetim teşkilatı kurulamaz. Nitekim, Anayasa Mahkemesi de yerinden yönetim kuruluşlarını, “mahallî kuruluşlarla ... hizmet bakımından merkeze bağlı olmayan kamu kurumları” biçiminde ayırmaktadır (AYMK E. 1976/1, K. 1976/28, KT: 25.05.1976, RG: 16.08.1976/15679; AYMK E. 1987/18, K. 1988/23, KT: 22.06.1988, RG: 26.11.1988/20001).

Hizmet yönünden yerinden yönetimin hukuki dayanağı, 1982 Anayasasının Anayasasının 123üncü maddesinin üçüncü fıkrasında yer alan ve kamu tüzel kişiliği kurulabilmesi için aranan “... kanunla veya kanunun açıkça verdiği yetkiye...” dayanma koşuludur (AYMK E. 1987/18, K. 1988/23, KT: 22.06.1988, RG: 26.11.1988/20001). Aynı maddenin gerekçesinde de “mahallî idareler” ve “hizmet yerinden yönetim kuruluşları”ndan söz edilmektedir (Gerekçe için bkz. İZGİ ve GÖREN, 2002). Bu bağlamda, kanunla veya kanunun açıkça verdiği yetkiye dayanılarak ve tabiatıyla anayasaya aykırı olmamak koşuluyla birbirinden farklı özelliklere sahip hizmet yerinden yönetim kuruluşları oluşturulması mümkündür. “Hizmet yerinden yönetim kuruluşu” teriminin kanuni dayanağı araştırıldığında, 3046 sayılı Bakanlıkların Kuruluş ve Görev Esasları Hakkında 174 Sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile 13/12/1983 gün ve 174 sayılı Bakanlıkların Kuruluş ve Görev Esasları Hakkında Kanun Hükmünde Kararnamenin Bazı Maddelerinin Kaldırılması ve Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi Hakkında 202 Sayılı Kanun Hükmünde Kararnamenin Değiştirilerek Kabulü Hakkında Kanunun 11nci maddesi karşımıza çıkmaktadır. 11nci madde esasen “ilgili” kuruluşları düzenlemektedir. İlgili kuruluşların “hizmet bakımından yerinden yönetim kuruluşları” olarak teşkilatlandırılması öngörülmüştür. Ancak, herhangi bir kanunda hizmet bakımından yerinden yönetim kuruluşunun tanımı yer almamaktadır. Hizmet bakımından yerinden yönetim kuruluşunun kanunlarda bir tanımı bulunmayınca, hizmet bakımından yerinden yönetim kuruluşları terimi ilgili kuruluşları da kapsayan bir kategori olarak değerlendirilebilmektedir. Hizmet bakımından yerinden yönetim kuruluşlarını kategori olarak belirledikten sonra, bu kategori içinde yer alan diğer hizmet yerinden yönetim kuruluşlarının ayrı ayrı tespit edilerek alt kategorilere ayrılması olanaklıdır. Örneğin, yukarıda belirttiğimiz üniversiteler ve Yükseköğretim Kurulu yanında kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşları (AYMK E. 1984/12 K. 1985/6, KT: 01.03.1985, RG: 17.05.1985/18757; AYMK E. 1994/82 K. 1995/9, KT: 15.02.1995, RG: 21.09.1995/22411; AYMK E. 2006/55 K. 2008/145, KT: 18.09.2008, RG: 28.02.2009/27153), kamu iktisadi teşebbüsleri ve TRT’de hizmet yerinden yönetim kuruluşları arasında sayılabilir.

Hizmet yönünden yerinden yönetimin yer yönünden yerinden yönetimle karşılaştırıldığında; devlet haricinde ayrı bir kamu tüzel kişiliğe sahip olma, personel bağımsızlığı ve mali bağımsızlık gibi benzeşen özellikleri bulunmaktadır. Ancak, iki önemli noktada birbirlerinden farklılaşırlar. İlki, karar organlarının oluşturulma biçimidir. Yer yönünden yerinden yönetim belli bir yörede yaşayan kimselerin mahallî müşterek ihtiyaçlarını karşılamak için getirilen bir esas olduğundan; yer yönünden yerinden yönetim kuruluşlarının karar organlarının o yörede yaşayan kimselerin seçimiyle oluşturulması doğaldır.

²⁴⁶ Ekonomik kamu hizmetleri konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. TAN, 1972; TAN, 1984.

Başka bir deyişle, yer yönünden yerinden yönetim kuruluşlarına mahallî müşterek ihtiyaçların karşılanması için özerklik tanınmaktadır. Buna karşın, hizmet yerinden yönetimde belli bir hizmete özerklik tanındığından (AYMK E. 1987/18, K. 1988/23, KT: 22.06.1988, RG: 26.11.1988/20001); karar organlarının seçimle oluşturulması zorunluluğu bulunmamaktadır. İkincisi, tüzel kişiliğin bünyesine göre farklı oluşudur. Yer yönünden yerinden yönetim kuruluşları kişi topluluğu niteliğindedir. Seçimle oluşturulan karar organları belli bir amacı gerçekleştirmek, mahallî müşterek ihtiyaçları karşılamak, üzere biraraya gelen kişilerden oluşmaktadır. Bununla birlikte, hizmet yerinden yönetim kuruluşları mal topluluğu niteliğindedir. Hizmet yerinden yönetim kuruluşlarında gerçekleştirilmek istenen amaç sunulacak kamu hizmetidir. Kamu hizmetini sunmak için belli bir malvarlığı tahsis edilmektedir (Gözler, 2009; Günday, 2011).

Bağımsız idari otoritelerin, 1982 Anayasasının yer verdiği idarenin teşkilatlanmasına ilişkin esaslardan yerinden yönetime göre faaliyet gösterdiğine şüphe yoktur. Yerinden yönetim esası içerisinde ise hizmet yönünden yerinden yönetim esasına dahil olacakları rahatlıkla ileri sürülebilir. Ancak, 5018 sayılı Kamu Mali Yönetim ve Kontrol Kanunu, bazı bağımsız idari otoriteleri “*merkezi yönetim kapsamındaki kamu idareleri*” kategorisine dâhil etmiş (m. 3/b) ve hazırlayacakları bütçeleri “*merkezi yönetim bütçesi*”ne katmıştır (m. 12/2). Anılan düzenlemeler, ilk bakışta, bağımsız idari otoritelerin merkezden yönetim ilkesi çerçevesinde faaliyet göstereceği ve merkezi idare içinde bulunduğunu akla getirir. Burada, 5018 sayılı Kanunun idarenin mali yönetimini düzenlediğini belirtmek gerekir. 5018 sayılı Kanunun öngördüğü merkezi yönetim bütçesi kavramının 1982 Anayasasının 161nci maddesinin ikinci fıkrasında bulunan anayasal temeli mali yönetim ile sınırlılığa işaret etmektedir. Ayrıca, 5018 sayılı Kanunun yalnızca belli hükümleri düzenleyici ve denetleyici kurumlara uygulanabileceği gibi (m. 2/3); hazırlayacakları bütçe tasarıları doğrudan TBMM’ye gönderilecek²⁴⁷ ve yatırım nitelikli projeleri de sadece bilgi için ilgili yıl yatırım programında yer bulacaktır (m. 25/3). Oysa, idarenin örgütlenişine ilişkin anayasal hükümler geçerliliğini korumakta ve merkezi yönetim bütçesine yönelik hükümlerinde de örgütlenmeyle ilgili bir düzenleme bulunmamaktadır. 5018 sayılı Kanunun bazı bağımsız idari otoriteleri “*merkezi yönetim kapsamındaki kamu idareleri*” olarak nitelendirmesi; bağımsız idari otoritelerin merkezden yönetim esasına göre faaliyet gösterdikleri anlamına gelmez.

Duran, 1982 Anayasasının idarenin birimlerini sınırlı sayıda tespit ettiğini, bağımsız idari otoritelerin mevcut idari yapıya uymadığını, başlı başına bir kategori oluşturan bağımsız idari otoritelerin ancak geniş yorumlanmaya müsait anayasa hükümlerinden hareketle anayasal temele kavuşturulabileceğini belirtmektedir (Duran, 1997). Ulusoy ve Günday, bağımsız idari otoriteler ile hizmet yerinden yönetim kuruluşlarının *özerkliğin derecesi* ve *işlevlerinin niteliği* yönünden farklılaştıklarını ve bağımsız idari otoritelerin yerinden yönetim kuruluşları içerisinde mahallî idareler ile hizmet yerinden yönetim kuruluşları yanında üçüncü bir yerinden yönetim kuruluşu kategorisi oluşturduğunu düşünmektedirler (Ulusoy, 2003; Günday, 2011). Sobacı ise bağımsız idari otoritelerin belli bir kamu hizmeti yerine getirmediğini; hizmet yerinden yönetim kuruluşlarının, organlarının yürütme organı tarafından atanıp görevden alınabilmesi dolayısıyla bağımsızlığından söz edilemeyeceğini, mali özerkliğinin genelde görülmediğini, vesayet denetimine tabi olduğunu iddia etmekte ve mahallî idare, hizmet yerinden yönetim kuruluşları ve kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşları dışında yerinden yönetim altında dördüncü bir kategori olarak tespit etmektedir (Sobacı, 2006). Gözler, bağımsız idari otoriteleri idari teşkilat içerisinde saymakta ve devletten ayrı bir kamu tüzel kişiliğine sahip bulunmalarından yola çıkarak hizmet yerinden yönetim kuruluşlarının bir çeşidi olarak nitelendirmektedir (Gözler, 2009).

Kuşkusuz bağımsız idari otoriteler ile hizmet yerinden yönetim kuruluşlarının bir takım farklılıkları bulunmaktadır. Ne var ki idari vesayet yetkisinin mahallî idareler dışında anayasal bir

²⁴⁷ Tasarının bir örneği de Maliye Bakanlığı’na gönderilecektir (5018 sayılı Kanun m. 18/3). Aslı doğrudan TBMM’ye gönderildiği için Maliye Bakanlığı’nın denetim yapmaması ve düzeltme talep etmemesi gerekir.

zorunluluk olmadığını göz önüne alırsak özerklik derecesi ayırıcı unsurluktan çıkmaktadır. Vesayet ve özerkliğin derecesinin takdiri kanun koyucudadır. Üstelik tasarruf yetkileri sınırlandırılmış bile olsa hizmet yerinden yönetim kuruluşlarının ayrı bütçeleri ve malvarlıkları söz konusudur. Anayasada yer bulmuş hizmet yerinden yönetim kuruluşlarından hareketle işlev bakımından bir tasnif yapmaya çabaladığımızda, hizmet yerinden yönetim kuruluşlarının aslında bağdaşık bir kategori olmadığı görülür. Şu halde anayasal konum ve statü itibarıyla bağımsız idari otoritelerin hizmet yerinden yönetim kuruluşlarına dahil edilmesi yanlış sayılmaz. Benzer şekilde kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşlarının ayrı bir yerinden yönetim kuruluşu kategorisi olarak kabul edilmesi gerekeceğinden; başta Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu gelmek üzere, pek çok hizmet yerinden yönetim kuruluşunun da kendine has bir kategoriye alınması söz konusu olacağı için, bağımsız idari otoritelerin hizmet yerinden yönetim kuruluşları dışında tutulması isabetli gözükmemektedir. Hizmet yerinden yönetim kuruluşları arasında faaliyet konusunda göre yapılacak bir ayırım sistematik açıdan daha makul olabilir.

SONUÇ

Bağımsız idari otoritelerin devlet yapısında dahil olabileceği kısım idare olarak gözükmemektedir. Bağımsız idari otoriteleri idare içerisinde sayarsak hangi esasa göre faaliyet göstereceğini tespit etmemiz gerekir. 1982 Anayasası uyarınca idare ya merkezden yönetim ya da yerinden yönetim esasına göre faaliyet göstermektedir. Bağımsız idari otoritelerin devlet tüzel kişiliğinden ayrı bir tüzel kişilikleri bulunduğundan merkezi idare içerisinde sayılması olanaksızdır. Şu hâlde, bağımsız idari otoritelerin yerinden yönetim esasına göre faaliyet gösterdiği kabul edilmelidir. Yerinden yönetim esasına göre faaliyet gösteren kuruluşlar çeşitlidir. Bunlardan mahallî idareler doğrudan anayasada düzenlendiğinden bağımsız idari otoriteler mahallî idare sayılamamaktadır. Geriye kalan en uygun seçenek hizmet yerinden yönetim kuruluşları kategorisidir. Kanımızca, hizmet yerinden yönetim kuruluşları içerisindeki kuruluşlar arasında faaliyet konularına göre alt ayrımlara gidilmesi de mümkündür.

KAYNAKÇA

- AKINCI, M. (1999).*Bağımsız İdari Otoriteler ve Ombudsman*, İstanbul: Beta.
- ASLAN, G. A. (2016). Türk Hukukunda Bağımsız İdari Otoritelerin Düzenleyici İşlem Yapma Yetkisi ve Yetki Unsurundaki Sakatlığın Düzenleyici İşleme Etkisi, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 65 (3).
- AZRAK, Ü. (2001).Dünyada ve Türkiye’de Bağımsız İdari Otoriteler ve İdarenin Yeniden Yapılanması Bağlamında Bunlara İlişkin Bazı Sorunlar, içinde*Bağımsız İdari Otoriteler*, Ankara:Rekabet Kurumu.
- DURAN, L. (1997). Türkiye’de Bağımsız İdari Otoriteler”, *Amme İdaresi Dergisi*, 30 (1).
- EMEK, U. (2002). Türkiye Uygulaması: Bağımsız Düzenleyici Kurum Kavramı ve Kapsamı, içinde*Bağımsız Düzenleyici Kurumlar ve Türkiye Uygulaması*(Derleyenler: Erkut YÜCAOĞLU, Uğur EMEK, Ünal ZENGİNOBUZ ve Muhittin ACAR), İstanbul: TÜSİAD.
- GİRİTLİ, İ., BİLGEN, P., AKGÜNER, T. ve BERK, K. (2011).*İdare Hukuku*, İstanbul: Der Yayınları.
- GÖZLER, K. (2009).*İdare Hukuku: Cilt I*, Bursa: Ekin Basın Yayın Dağıtım.
- GÖZÜBÜYÜK, Ş. ve TAN, T. (2010).*İdare Hukuku: Cilt I Genel Esaslar*, Ankara: Turhan Kitabevi.
- GÜNDAY, M. (2005). Kamu Yönetimi Reformunun İdari Yapılanmaya İlişkin Anayasal İlkeler Açısından Değerlendirilmesi, içinde *Danıştay ve İdari Yargı Günü 137. Yıl Sempozyumu*, Ankara: Danıştay Yayını.
- GÜNDAY, M. (2011).*İdare Hukuku*, Ankara: İmaj Yayınevi.
- İZGİ, Ö. ve GÖREN, Z. (2002).*Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Yorumu: Cilt II*, Ankara: TBMM Basımevi.
- KARACAN, A. N. (2011).*Lozan*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- MEMİŞOĞLU, D. (2009). “Türkiye’de Bağımsız İdari Otoriteler ve Denetimleri”, içinde*Uluslararası Davraz Kongresi: Küresel Diyalog*, Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF.
- ONAR, S. S. (1996).*İdare Hukukunun Umumi Esasları: Cilt II*, İstanbul: İsmail Akgün Matbaacılık – Hak Kitabevi.
- ÖZAY, İ. H. (2002).*Günişığında Yönetim*, İstanbul: Alfa Yayınları.
- ÖZYÖRÜK, M. (1972-1973).*İdare Hukuku Dersleri*, Ankara.
- SOBACI, M. Z. (2006).Türk İdari Teşkilatındaki “Adalar”: Bağımsız İdari Otoriteler, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 55 (2).
- TAN, T. (1972). Ekonomik Hukuk ve Ekonomik Kamu Hukuku, *Amme İdaresi Dergisi*, 5 (1).
- TAN, T. (1984).*Ekonomik Kamu Hukuku*, Ankara: TODAİE Yayınları.
- TAN, T. (2002). Bağımsız İdari Otoriteler veya Düzenleyici Kurullar, *Amme İdaresi Dergisi*, 35 (2).
- ULUSOY, A. (2003)*Bağımsız İdari Otoriteler*, Ankara: Turhan Kitabevi.
- , “Tarihçemiz”, *Hudut ve Sahiller Sağlık Bülteni*, (2008), Sayı 1.
- , *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre II, Cilt I, Yedinci İçtima, 21.08.1339, s. 143.

Uluslararası Göçün Kent Kimliğine Etkileri

Dr. Muharrem Güneş, Mustafa Kemal Üniversitesi

muhamrengunes@mynet.com

Dr. Eylem Beyazıt, Mustafa Kemal Üniversitesi

eylembeyazit@mynet.com

ÖZET

Göç, toplumların yapısını değiştirecek güce sahip, insanlık tarihi kadar eski bir olgu olup toplumun sosyal, kültürel, ekonomik, politik yapısı ile yakından ilişkilidir. Türü ne olursa olsun göçün yıkıcı etkileri ulusal ve uluslararası düzeyde devam etmektedir. Sınır kentleri, insanların gönüllü veya zorunluluktan kaynaklanan mekân değişimlerini ve ilişkilerini tanımlayan uluslararası göçün ilk dalgalarıyla karşılaşan ve bu bağlamda göç gerçeği ile ilk tanışan kentlerdir. Türkiye’de göçe hazırlıksız yakalanan bu kentlerde, göçü kentlerde “karşılama” bir zorunluluk halini almıştır. Süreç, göçe uğrayan kentlerde ekonomik, toplumsal ve kültürel sonuçları itibariyle kentsel kimlikte de değişimlere neden olmaktadır. Bu çalışma uluslararası göçün bir sonucu olarak kentsel kimlikteki söz konusu değişimin yönünü ele alırken, uluslararası göç sürecinin sınır kentlerinde nasıl bir model üzerinden işlediğini ortaya koymaya çalışmaktadır. Uluslararası göç sürecinin kentsel kimlikte değişimlere neden olurken kendine özgü bir model üzerinden gerçekleştiği çalışmanın temel tezidir. Formel ve enformel ilişkiler ağının harekete geçmesiyle işleyen modelde sekiz aşamalı bir süreç yaşanmaktadır. Çalışmanın konusu bu süreçlerin kentlerde nasıl işlediğini Hatay ili özelinde tartışmaktır.

Anahtar Kelimeler: Göç, Uluslararası Göç, Kent Kimliği, Hatay.

The Effects of International Migration on Urban Identity

ABSTRACT

Migration that is as old as the history of the mankind has power to change the structure of the society. Thus it is about the social, cultural, economic and politic structure of the society. The destructive effects of every short of migration can be seen both on national and international levels. The border cities are the ones which face the reality of migration, because either voluntarily or forced migration, at the first stage, has occurred towards the border cities. In Turkey, the border cities have been subjected to huge migration without any preparation. Therefore it became necessary to “welcome” the migration in urban areas. This process has caused the transformation of urban identity via economic, social and cultural consequences. Within this study, try to put forward the direction of the transformation process in the urban identity as a consequence of the international migration, while on the other hand to analyze in which model the international migration process has been occurred in the border cities. The main claim of this work is that while the international migration process is causing the transformation of the urban identity, it is working on a peculiar model. The model which has forced into action by the networks of the formal and informal relations has eight stages. The aim of this work is to discuss how these processes work in the example of Hatay province.

Keywords: Migration, International Migration, Urban Identity, Hatay.

GİRİŞ

Göç olgusu, temelde sosyal bir hareket olmasına karşın, kültürel yaşamdan ekonomik yaşama her alanı etkileyen önemli bir olgudur. Günümüzde kentlerin çoğu hızlı ve düzensiz iç ve dış göç hareketi nedeniyle sayıları milyonları bulan bir nüfus kütlelerini barındırmak zorunda kalmıştır. Nüfus artışı ile birlikte merkezi ve yerel yönetimler kamu hizmeti sunmada sıkıntılar yaşamakta iken; kent halkı ve göç edenler de göçün getirdiği sorunlarla baş etmek durumunda kalmışlardır.

Göç, sadece modern çağın ekonomik gelişmelerine, ulaşım ve iletişim sistemlerine, politik baskılarına ve bireysel dürtülere karşı gösterilen bir tepki olan, ne negatif ne de pozitif bir olgu olup; ister sonuç olarak isterse neden olarak nitelendirilsin veya hangi amaçla yapılsa yapılsın herhangi bir şekilde bağlı olduğu toplumda sosyal, ekonomik ve politik etkiler bırakmaktadır (Kane, 1995:2).

Göçün tarihi incelendiğinde, kapitalizm ile birlikte göç hareketlerinde piyasaların egemenliğinin yarattığı işgücü talebinin belirleyiciliğinin yanı sıra bireylerin ve ailelerinin de kararlarının önem taşıdığı karmaşık bir süreç karşımıza çıkar. “Tanımlanması ve ölçülmesi zor bir olgu olan göçü, bir bütün olarak açıklayan genel bir teori yoktur. Göçün değişik yüzlerinin, boyutlarının ve sektörel süreçlerinin daha iyi anlaşılmasına katkıda bulunan farklı teoriler vardır. Bu teoriler bireylerin, hanelerin davranışı gibi değişkenlerin yanı sıra ekonomik, sosyal, politik etkileri ele almaktadır” (Toköz, 2006:16).

Toplumların tarihsel gelişiminden çıkartılacak en temel bulgulardan birisi, göçün toplumsal ve ekonomik dönüşümlerin bir sonucu olarak ortaya çıktığıdır; bu anlamda göç bir sonuçtur. Bu arada göçün kendisinin de toplumsal ve ekonomik dönüşümlere katkıda bulunan bir etken olduğu unutulmamalıdır; bu çerçevede göç bir nedendir (İçduygu & Sirkeci, 1999:250).

Türü ne olursa olsun yıkıcı etkileri ulusal ve uluslararası nitelik taşıyan göçün söz konusu etkileri ilk olarak kendini kentlerde göstermektedir. Türkiye’de göçe hazırlıksız yakalanan bu kentlerde, göçü kentlerde “karşılama” bir zorunluluk halini almıştır. Göç; ekonomik, toplumsal ve kültürel sonuçları itibarıyla kentsel kimlikte de değişimlere neden olmaktadır. Bu çalışmada uluslararası göçün bir sonucu olarak kentsel kimlikte yaşanan değişimin yönü ve bu değişimin nasıl bir model üzerinden işlendiği ortaya konulmaya çalışılmaktadır. Uluslararası göç sürecinin kentsel kimlikte değişimlere neden olurken kendine özgü bir model üzerinden gerçekleştiği tezinden hareketle söz konusu süreçlerin kentlerde nasıl işlediği Hatay ili özelinde tartışılmaktadır.

GÖÇ KAVRAMI VE ULUSLARARASI GÖÇ

Göç, toplumların yapısını değiştirecek güce sahip, insanlık tarihi kadar eski; toplumun sosyal, kültürel, ekonomik, politik yapısı ile yakından ilişkili bir olgu olan göç olgusu pek çok bilim dalının çalışma alanına girmektedir. Beşeri coğrafya bilimine göre “mekânsal değişiklik”; nüfus bilimine göre “nüfus hareketi”; iktisat bilimine göre “bir üretim faktörünün hareketi” olarak ifade edilen göç kavramı farklı disiplinlerden oluşan birçok sosyal bilimci tarafından farklı ifadelerle tanımlanmıştır.

Literatürde yer alan göç tanımlamalarının ortak noktasını göçün fiziksel bir yer değiştirme sürecini kapsamayı oluşturmada ve ana vurgu yer değiştirme olmaktadır. Örneğin göç genellikle yerleşmek amacıyla bir yerleşim yerinden başka bir yerleşim yerine gitme eylemi (Keleş, 1998:58); bir yerde yaşayanların kendi özgür iradesiyle yaşam alanlarını uzun süreliğine başka yerlerde yaşamak üzere değiştirmeleri (Tekeli, 2008:18); asıl yerinden, ulaşılmak istenilen yere hareket (Karpas, 2010:71); insanların bir yerden başka bir yere, uzun süreli veya kalıcı yerleşim amacıyla yaptığı coğrafi nitelikli yer değiştirme (Demir, 1997:85; Gündüz & Yetim, 1997:110) şeklinde farklı biçimlerde ama ortak vurgusu “yer değiştirme” olarak tanımlanmıştır.

Göç, bir yerleşim biriminden, gruptan ya da siyasal sınırları belirgin bir toprak parçasından başka bir birime doğru sürekli ya da süresiz birey veya kitle hareketidir. Göç, ekonomik, toplumsal, yönetsel, siyasal nedenlerle yaşanan ve göçü veren/göçü alan toplumların sosyo-ekonomik, politik ve sosyo-kültürel yapılarında değişikliğe neden olur. Ancak, göçün toplumların ekonomik, sosyal, kültürel ve politik yapısında önemli değişikliklere neden olan bir olgu olarak sadece demografik boyutuna vurgu yapılarak tanımlanamayacağı; toplum yapısını değiştiren ve etkileyen yönüne de vurgu yapmak gerektiği ifade edilmektedir (Akkayan, 1979; Bayhan, 1997; Güçlü, 2002; Özer, 2004; Tümtaş, 2007; Tümtaş & Ergun, 2014).

Göç ile ilgili genel algı iki mekân arasında nüfus değişimi sürecidir ve yapılan tanımlamalarda vurgu genel olarak göçün demografik boyutu üzerinedir. Göç genel olarak “bir mekândan diğerine, bir toplumsal veya siyasal birimden diğerine doğru bir nüfus akımı”; “belirli bir zaman diliminde veya süreklilik kazanmış bir biçimde bir yerleşim biriminden diğerine doğru, bireysel ya da kitlesel olarak hareketi içeren ve genellikle bireysel açıdan daha iyi bir yaşam standardına ulaşma amacıyla gerçekleşen nüfus hareketi” olarak tanımlanmakta ve “toplumun nüfus yapısı ile nüfusa ait olgu ve oluşumları etkileyen temel göstergelerden birisi” olarak ifade edilmektedir (Lee, 1966; Faist, 2003).

Göç, zaman ve mekân gibi iki önemli boyutu içermektedir ve yapılacak göç tanımı bu iki boyutu kapsamalıdır. Bilborrow (aktaran Ersoy & Şengül, 2002:25), hareketin göç sayılabilmesi için politik ya da yönetsel sınırlar arasında olmakla birlikte var olan yerleşim yerinde bir değişikliği içermesi gerektiğini belirtmektedir. Zaman ve mekân kavramlarıyla ilişkili olarak, gerçekte yaşanan yerin de daha geniş bir alan içerisinde yer aldığı ve çalışılan yerin de yaşanan yer kadar önemli olduğu noktasından yola çıkan Özcan (1998:79) göçü açıklarken “alan, oturlan/yaşanan yer, zaman ve çalışma durumu” şeklinde kategorize edilebilecek birbiri ile bağımlı dört kavrama dikkat çekmektedir.

Göçler, uzaklık kriteri temel alındığında, iç göç ve dış göç olmak üzere iki şekilde gerçekleşmektedir. İç göç, ulusal sınırlar içerisinde bir yerleşim biriminden diğer bir yerleşim birimine ikamet etmek amacıyla gönüllü ve gönülsüz olarak gerçekleşen göç şeklinde tanımlanırken; dış göç, ulusal sınırlar dışında, ülke içindeki yerleşim biriminden, ülke dışındaki yerleşim birimine, yani bir ülkeden diğer bir ülkeye yerleşmek veya çalışmak amacıyla, gönüllü veya gönülsüz biçimde, genellikle uzun süreliğine gerçekleşen göç hareketi olarak tanımlanır (Tekeli, 1998; Duman, 2002; Tümtaş, 2007). Bir ülke vatandaşlarının bir başka ülkeye kalıcı olarak gidip yerleşmesi, dış göç olarak tanımlanmaktadır. Bireylerin yaşadıkları ülkeyi terk etmelerinin nedeni daha iyi koşullarda yaşamak gibi gönüllü ve bireysel kararlara dayanabileceği gibi, birtakım sebeplerden dolayı devletlerin vatandaşlarını buna zorlaması yoluyla da gerçekleşebilmektedir. Dış göç kavramı kendi içinde, beyin göçü, işçi göçleri ve mübadele göçleri olmak üzere üç gruba ayrılmaktadır (Koçak & Terzi, 2012: 173-175). Bunların yanı sıra, dünyanın farklı bölgelerinde meydana gelen savaşlar ve iç karışıklıklar nedeniyle ülkelerini terk etmek zorunda kalanlar, mülteci denilen ayrı bir göçmen grubunu oluşturmaktadır. Her ne nedenle yapılsa yapılsın göç, kaynak, transit ve hedef ülkede bazı etkiler yaratmaktadır (Yılmaz, 2014:1685).

Bireysel açıdan bakıldığında “daha iyi bir yaşam arayışının ürünü” olarak karşımıza çıkan göç, kimi zaman ekonomik olanaklardan yararlanma isteği ile kimi zaman ise ekolojik dayatmalar ya da bir otoritenin gündeme taşıdığı politik gerekçeler ile (sürgün, zorunlu iskân ve savaş vb. biçimde) ortaya çıkabilmektedir (Göktürk, 2006:377).

Bu doğrultuda göç kararının alınması isteğe bağlı gerçekleşmesine bağlı olarak gönüllü; baskı ve zorlama ile gerçekleşmesine bağlı olarak da gönülsüz olmak üzere iki kategoride ele alınmaktadır (Tümtaş, 2007:8). Gönüllü göç, kişilerin kendi istek ve iradeleriyle, daha fazla ekonomik olanaklara, daha iyi yaşam standartlarına, iş imkânlarına ve çeşitli sosyal imkânlarla ulaşmak amacı ile gerçekleştirilen yer değiştirmelerdir. Gönülsüz göç ise, göç etme kararının, göç edenlerin istek ve iradeleri dışında, baskı ve zorlamalar sonucu verildiği göçler olup kendi içinde ilkel göç, zorlayıcı/zorunlu göç olarak iki kategoride

incelenmektedir. İlkel göç, coğrafik ve doğal faktörlerden dolayı “ekolojik bir itme sonucu”, bireylerin doğa güçleriyle başa çıkamadığı durumlarda yaşanan göçlerdir (Petersen, 1970; Bozkurt, 2000; Tümtaş, 2007). Zorunlu göç, bireylerin, kendi istek ve iradeleri dışında, devlet veya bağlı kurum ve kuruluşlar ya da devlete muhalif gruplar tarafından uygulanan baskı, zorlama ve şiddet yoluyla, buldukları yerleşim biriminden göçe zorlanmaları veya göç ettirilmeleridir. Genellikle bu tür göçler toplumsal, siyasal, kurumsal bir etki ile ortaya çıkmakta ve bireylerin ya da bir grubun kendi iradeleri dışında yer değiştirme durumu söz konusu olmaktadır (Meçin, 2004:25).

Erder (1986:9) tarafından “anamlı bir uzaklık ve etki yaratacak kadar bir süre içinde gerçekleşen bütün yer değiştirmeler” şeklinde ifade edilen göç, yine Erder tarafından (1995:110) “göç eyleminin oluş biçimi bakımından” bireysel göç, kitlesel göç ve zincirleme göç şeklinde sınıflandırılmaktadır. Bireysel göç, tek tek kişi veya ailenin genellikle gelişmemiş bölgelerden gelişmiş bölgelere doğru ekonomik nedenlerle gerçekleştirdikleri göç biçimi iken; kitlesel göç biçiminde, toplumun tamamı veya büyük bir kısmı, ekonomik, siyasal, yönetsel ve toplumsal nedenlerle, kendi topraklarının dışına göç ederler. Zincirleme göç, tanıdıklarla bağ bulunması dikkate alınarak onların bulunduğu yerleşim birimine göçün gerçekleştirilmesidir.

Uluslararası göç kavramı da insanların gönüllü veya zorunluluktan kaynaklanan mekân değişimlerini ve ilişkileri ifade etmektedir. En genel anlamıyla uluslararası göç belli bir ülkeden başka bir ülkeye doğru gerçekleşen nüfus hareketi şeklinde ifade edilmektedir (Petersen,1978:256). Uluslararası göç, çok sayıda bağ ile çok sayıda ulus-devlet içindeki iki ya da daha çok konumu ve hareket edenlerle kalanlar arasındaki çeşitli bağları özetleyen, çok boyutlu ekonomik, siyasal, kültürel ve demografik bir süreç olmakla birlikte özellikle 20.yy’ın ikinci yarısından itibaren dünyanın bütün bölgelerinde sosyal dönüşüm ve kalkınmanın esas faktörlerinden biri olarak meydana gelmiştir. (Castles, 2000:269).

İnsanoğlunun kentler, bölgeler, ülkeler arasındaki bireysel ya da kitlesel hareketi tarihten günümüze kadar süregelmiştir. Küreselleşmeyle ekonomi ve finansın uluslararasılaşması ve iletişim ve ulaşım teknolojilerinde yaşanan gelişmeler, insanların ülkeler arasındaki hareketliliğini ve “göç” olarak adlandırılan uzun süreli yerleşim hareketlerini yoğunlaştırmıştır. Günümüzde uluslararası göçün ulaştığı boyut sayesinde, farklı kültürler ve toplumsal iklimde yaşayan ve yetişen insanlar, yeni insanlar ve halklarla karşılaşmakta, birlikte çalışmakta ve yaşamaktadır. Uluslararası göç bu noktada çok farklı kültürlerden gelen bireylerin etkileşimi ile ortaya çıkan kültürel uyum sorunlarını beraberinde getirmektedir (Sayın vd., 2016:5).

Uluslararası göçü hareketlilik tipi dışında yer alan ölçütler bağlamında; kapsam, içerik ve nitelik gibi ölçütleri baz alarak sıralamak mümkündür. Bunun yanı sıra söz konusu göç türlerinin bazen zorunlu veya kaçınılmaz olarak üst üste gelebildiğini, örneğin bir “grup göçü ya da toplu göç”ün, aynı zamanda bir “geçici göç” ya da “kalıcı göç” türü oluşturabildiğini de göz önünde bulundurmak gerekmektedir (Hess et.all., 1988:505).

Castells’in belirttiği gibi (aktaran Sallan Gül, 2012) günümüzde ülkelerin uluslararası göçü kontrol altına alma çabaları, uluslararası sermaye hareketlerinin ve kapitalizmin krizlerinin bir sonucu olarak göçün dinamikleri oldukça değiştirmiştir. Sallan Gül’e göre (2012) güncel dinamikler ve eğilimlerin farklılığından dolayı artık yeni kavram ve bakış açılarına ihtiyaç duyulmakta ve 20. yüzyılda uluslararası göçü açıklarken ele alınan vatandaş-göçmen, yasal-kaçak göçmen, eski-yeni göçmen, sığınmacı-mülteci, yabancı işçi, turist ve yerleşik gibi kategorik kavramlar, anahtar kelimeler iken, artık bu kavramların açıklayıcılıkları yeterli gelmemektedir.

Uluslararası göç ile ilgili politikalar Hollifield’e göre (2000:137-138) “kontrol”, “uluslararası ilişkiler (egemenlik, ulusal güvenlik ve dış politika ile uluslararası göç arasındaki ilişki)” ve “göçmenlerin uyumundan (göçün vatandaşlık, politik gelişmeler üzerine etkisi)” oluşan üç boyutta irdelenmelidir. Uluslararası göç konusuna dair politika üretirken bu boyutlardan sadece birine yönelik politika

geliştirilmesi çözüm için yeterli olmamaktadır. Çok yönlü ilişkiler ve etkileşimleri içeren göç süreci ile beraber ortaya çıkan sorunlar çok yönlü politika ve yaklaşımlarla ele alınmalıdır.

Tablo 1: Göç Süreci Modeli	
AŞAMA	DURUM/OLGULAR
Göç Öncesi Dönem	<ul style="list-style-type: none"> • Savaş, açlık, güvenlik • Korku • Göç kararı, göç edilecek mi? Kimler kalacak? • Nereye göç edilecek? Neden? • Taşınır ve taşınmazların döviz veya altına çevrilmesi
Tedirgin/Bocalama Dönemi	<ul style="list-style-type: none"> • İnfomal ilişki ağları ile tanışma • Güvenli ulaşım ağlarının ve yollarının belirlenmesi
Belirsiz Dönem	<ul style="list-style-type: none"> • Göç edilen ülke sınırında toplanma • Göç edilen ülke kararları • Uluslararası kuruluşların sürece dâhil olması • Yardımların ve desteklerin örgütlenmesi
Temel İhtiyaçlar ve Barınma Dönemi	<ul style="list-style-type: none"> • Formal ilişkilerin örgütlenmesi • İnfomal ilişkilerle tanışma • Tanıma/tanımlama • Strateji geliştirme • Kamplarda yaşamın örgütlenmesi • Kamplar dışında yaşamın örgütlenmesi
Yerleşme Dönemi	<ul style="list-style-type: none"> • Mekânsal arayış • Barınma için kalıcı yerleşme • Gettolaşma, benzeri mahallelerde toplanma ve yerleşme • İnfomal sektörlerde ucuz işçilik
Tutunma Dönemi	<ul style="list-style-type: none"> • İşyeri açma • İyileştirme ve geliştirme • Konumu sağlamlaştırma • Uygun koşullardaki yeni illerle göç
Artçı Göç Dönemi	<ul style="list-style-type: none"> • Varlıklarıyla başka ülkeye yeni göç kararı
Entegrasyon Dönemi	<ul style="list-style-type: none"> • Hukuksal güvencelelere kavuşmak/vatandaşlık • Sosyal entegrasyon • Siyasal entegrasyon • Sivil toplum örgütlerinde toplanma

GÖÇ VE KENT KİMLİĞİ

“Herhangi bir toplumun yapısında olup biten değişimin doğal sonucu” olarak ortaya çıkan göç (Abadan Unat, 1977:123), şekli her ne olursa olsun; ekonomik, toplumsal, siyasal ve kültürel birçok etki ve sonuca yol açmaktadır. Göçlerin ortak niteliği insanların kendi kültüründen, kentinden, doğup büyüdüğü çevreden kopması ve alışık olmadığı yeni bir ortama gitmesidir. Bu durum mevcut kentlerin yapı ve dokusunu etkilediği gibi göç sorununu kamu yönetiminin en önemli sorunlarından biri haline getirmektedir (Topaca, 2015:VII).

Göç hareketi, göç edilen kent açısından çok önemli sonuçlar doğurmaktadır. Türü her ne olursa olsun göç en büyük etkiyi kent alanları üzerinde göstermekte ve dolayısıyla yaşanan göçlerle birlikte hacimleri inanılmaz hız ve boyutta artan ve gittikçe şişen kentlerde nüfusun kalabalık oluşu, yoğunluğu ve değişikliği kentlerin kimliğini de etkilemektedir. Göçle kente gelen nüfus sağlıklı bir şekilde istihdam edilememekte; göçle gelenler kalifiye olmadıkları için düşük gelir getiren işlerde çalışmaktadır. Kentlere yönelen ve aşırı ölçüde nüfus birikime yol açan göç, aynı şekilde işsizliğin artmasına yol açarken, diğer yandan da işsizlikten doğan sosyal sorunlara neden olmakta ve bu süreç kentin yerleşim, konut, çevre, altyapı, ulaşım, eğitim, sağlık ve asayiş sorunlarını arttırmaktadır.

Kentlerdeki yoğun göç hareketiyle birlikte mekânsal ve kültürel açıdan kentten soyutlanan ve getto adı verilen bölgelerde artan suçluluk oranları, gittikçe belirginleşen karşı kültür ve alt kültür oluşumları ve de yerleşik kural ve normlara karşı yabancılaşma ile beraber kentte bir düzen tutturamamış insanların şiddet ve suç eylemlerine katılması ihtimali artmaktadır. Yoğun ve düzensiz göçler, en başta büyük kentlerde içinden çıkılmaz hale gelen konut, trafik ve ulaşım, çevre kirliliği, görüntü ve ses kirliliği, kentsel işsizlik, kamusal alanların yağmalanması, yeşil alanların hızla tüketilmesi, anomileşme ve alt kültürlerin oluşması, artan suçluluk oranları gibi derin etkilere yol açmaktadır (Tüfekçi, 2002). Bu bağlamda Gökdayı ve Yıldız (2012) göçlerin demografik, ekonomik, toplumsal yapıları değiştirebildiğini ve ulusal kimliğin sıklıkla sorgulanmasına yol açan yeni bir kültürel farklılığı beraberinde getirdiğini belirtmektedirler.

Yaşanan göç ile birlikte kent kimliği de, kent kültürünün oluşması, kentleşmenin meydana gelmesi, kültürel çeşitlilik oluşması, kentsel işsizlikler, gecekondu gibi alt kültürlerin oluşması, aile ve diğer toplumsal kurumlarda hızlı bir değişim ve dönüşüme uğramaktadır. Hatay başta olmak üzere göç sürecine diğer kentler açısından bakıldığında sekiz aşamalı bir sürecin yaşandığını söyleyebiliriz.

Göç süreci modelinde (Tablo-1) vurgulandığı üzere bu sekiz aşama, daha göç olgusu gerçekleşmeden, göçe neden olan süreçlerin ilk ortaya çıktığı anda tetiklenen bir süreç ile başlamaktadır. Modelde belirtilen sekiz sürecin her biri sağlıklı olarak değerlendirilip politika ve strateji geliştirmek gerekmektedir. Bu süreçlerin Hatay özelinde de gerçekleştiği baştan vurgulanmalıdır. Bir “bocalama” ve “tutunma” alanı olarak Hatay’ın hem kent olarak hem de kimlik bağlamında yaşadığı değişim, söz konusu model üzerinden yaşanmaya devam etmektedir.

HATAY’DA GÖÇ VE GÖÇ GÖSTERGELERİ

Hatay’ın kültürel ve toplumsal yapısı açısından göç oldukça önemli bir olgudur. Hatay’ın bir vilayet olarak Türkiye’ye katılması sürecinde, bölgede yaşayan nüfusun %20’sinden fazlasının başka ülkelere göç etmesi, nüfus yapısında önemli değişikliklere neden olmuş; göç edenlerin büyük bir çoğunluğunun Türk olmayan topluluklardan olması bu toplulukların Hatay’daki varlığını etkilemiştir. En yoğun biçimde 1938-1940 arasında gerçekleşen göçlerden en fazla bölgede yaşayan Ermeni ve Arap Hristiyan nüfus etkilenmiştir (Duman, 2016:414). Duman’a göre (2016:415) Hatay’ın Türkiye’ye katılması sürecinde sayısal anlamda en fazla göç veren gruplardan biri olmasına rağmen, Arap Alevilerin

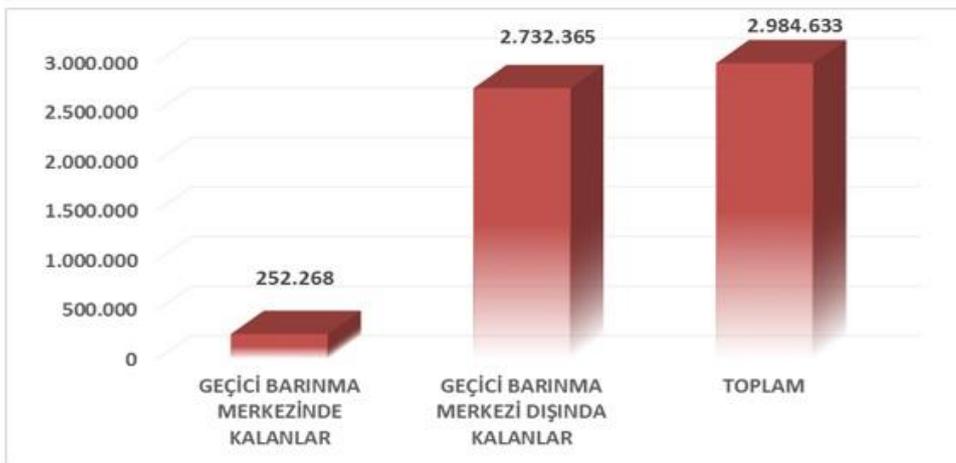
çoğunluğu bölgeden ayrılmamıştır. Arap Sünniler de Arap Aleviler gibi söz konusu yıllarda önemli miktarda göç vermelerine rağmen, büyük bir çoğunluğu Hatay’da yaşamlarını sürdürmüştür.

Hatay’daki nüfusun çeşitliliği yüzyıllardır bölgede yaşayan toplulukların varlıklarını devam ettirmelerinin yanı sıra, bölgeye Türkiye’ye katılımından sonra gerçekleşen göçlerle daha da artmıştır. Özellikle İskenderun Demir-Çelik Fabrikası’nın faaliyete başlamasıyla birlikte hem ilçelerden hem de diğer illerden ekonomik sebepli göç yaşanmıştır. Bunlar dışında devlet eliyle gerçekleştirilen göçlerle Hatay’da mevcut nüfus çeşitliliği daha da artmıştır. Bu kapsamdaki göçlerden biri 1960’ların ortasında Trabzon’un Çaykara ilçesindeki selden dolayı bu bölgede yaşayan insanların Hatay’ın Kırıkhan ilçesine yerleştirilmesi, ikincisi ise 1980’lerde Sovyet işgalinden kaçan Afgan vatandaşların Amik Ovası’nda Ovakent olarak adlandırılan bölgeye konut ve arsa tahsisi yapılarak yerleştirilmesiydi. Afganistan’dan gelenler dışında Hatay’a devlet eliyle başka göçlerde gerçekleşmiş; Samsun, Sinop, Adıyaman gibi Türkiye’nin değişik bölgelerinde yaşadıkları yerler baraj suları altında kaldığı için göç etmek zorunda kalan insanların getirildikleri yerlerden biri de Hatay olmuştur (Duman, 2016:415-416).

Türkiye, Nisan 2011’den bu yana tarihinin en ciddi kitlesel insani hareketliliğini yaşamaktadır. Suriye iç savaşı ile birlikte Türkiye’de yaşayan mülteci sayısı 3 milyonu geçmiş ve Türkiye dünyanın en büyük mülteci nüfusuna ev sahipliği yapan ülke haline gelmiştir.

“Türkiye’de yaşayan Suriyeli mültecilerin %90’ı, temel hizmetlere sınırlı erişimle, kamp alanlarının dışında yaşamaktadır. Temelde Suriye kaynaklı olan bu zorunlu göç hareketi, Suriye dışından pek çok mülteci ya da göçmen adayının da Türkiye’ye yönelmesine neden olmuştur. Son altı yılda, Türkiye’ye gelen toplam mülteci/göçmen sayısı 4,2-4,5 milyonu aşmış, bu gelenlerin yaklaşık olarak 1,2 milyonu 2014-2015 ve 2016’da başta Avrupa olmak üzere başka ülkelere gitmiş, ancak asıl büyük grup, yani 3,1 milyonu Suriyeli olmak üzere toplamda 3,5 milyon mülteci Türkiye’de kalmıştır. 78 milyon nüfusu olan Türkiye’nin nüfusunun %4’ünü aşan bu sayının bir başka önemli özelliği ise %92’den fazlasının kent mültecileri olmasıdır. Yani Türkiye’deki mültecilerin sadece %8’i kamplarda ve nispeten toplumdan izole yaşarken, geri kalan %92 Türkiye’nin hemen her yerinde şehir merkezlerinde toplumla birlikte yaşamaktadır. Bu durum, mülteciler konusunun çok ciddi bir toplumsal fenomen haline gelmesine, toplumsal kabul ve toplumsal dışlama tartışmalarına doğal bir zemin hazırlamasına neden olmaktadır” (Erdoğan vd, 2017).

GEÇİCİ BARINMA MERKEZLERİ İÇİNDE VE DIŞINDA KALAN SURİYELİLER

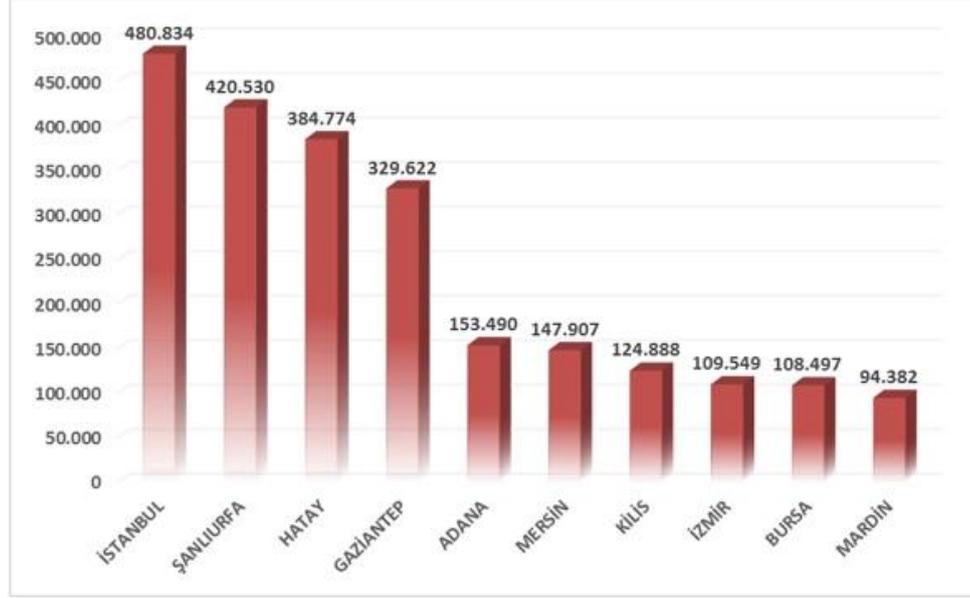

Kaynak: (Göç İdaresi Başkanlığı, 2017)

2011 yılının Mart ayında, Suriye’de iç savaşın başlamasından bu yana, günden güne artan sayıda Suriye vatandaşı Türkiye’ye sığınmacı olarak gelmektedir. Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı’nın

(AFAD) ‘‘Türkiye’deki Suriyeli Sığınmacılar: 2013 Saha Araştırması Sonuçları’’na göre (2013:18) kamp dışında yaşayan en çok Suriyeli sığınmacı barındıran kentlerden birisi Hatay’dır. Hem kamplardaki hem de kamp dışındaki Suriyeli sığınmacılar buldukları kentlerin nüfuslarını önemli derecede arttırmışlardır. Bu bağlamda 1.503.066 nüfusu olan Hatay’da %5 nüfus artışı olmuştur. Öyle ki yaşanan nüfus artış hızı, nüfusun doğal artış hızının üstündedir. Bu nedenle, kentin sosyal dokusu ve işgücü piyasası, Suriyeli sığınmacıların akınından önemli ölçüde etkilenmiştir.

GEÇİCİ KORUMA KAPSAMINDA BULUNAN SURİYELİLERİN İLK 10 İLE GÖRE DAĞILIMI

Kaynak: (Göç İdaresi Başkanlığı, 2017)

GEÇİCİ KORUMA KAPSAMINDAKİ SURİYELİLERİN GEÇİCİ BARINMA MERKEZLERİNE GÖRE DAĞILIMI

BARINMA MERKEZLERİ 20/04/2017 TARİHİ İTİBARIYLA (10 İLDE 23 BARINMA MERKEZİ)		
SURİYE	ŞANLIURFA	110.151
	GAZİANTEP	38.391
	KİLİS	35.246
	KAHRAMANMARAŞ	18.165
	MARDİN	3.161
	HATAY	19.643
	ADANA	555
	ADİYAMAN	9.508
	OSMANİYE	7.316
	MALATYA	10.132
	TOPLAM	252.268
	GEÇİCİ BARINMA MERKEZLERİ DIŞINDA KALAN SURİYELİ SAYISI	2.732.365
	ÜLKEMİZDE BULUNAN TOPLAM SURİYELİ SAYISI	2.984.633

Kaynak: Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı (AFAD)

HATAY'DA KENT KİMLİĞİNİN EN GÜNCEL BELİRLEYİCİSİ: GÖÇ

Bir kentin kimliğindeki değişimi anlamak ya da kimlikte yaşanan dönüşüm hakkında öngörülebilir bulunabilmek için o kentin geçmişten bugüne yaşadığı değişim sürecini analiz etmek gerekmektedir. Hatay kimliğinin günümüze kadar gelen ve bugününü belirleyen yolculuğu, içinde gerçekleştiği zamanın nitelikleriyle bağlantılı bir olgudur.

Hatay'da kentsel kimliğin de temel fayları bulunmaktadır. Bu faylar, güncel olay ve kararlara duyarlı ve kırılabilir birer "*kentsel kimlik fayı*" olarak karşımızda durmaktadır. Kentteki her gerilime neden olabilecek durum, kimlik faylarında da ani ve etkili kırılmalara neden olabilecek yoğunluğa ulaşmıştır. Suriye kaynaklı göç, her an terör saldırısı altında olabilecek bir sınır kenti olmak ve bu güncel gelişmelere duyarlı etnik ve dinsel yapının varlığı söz konusu yoğunluğu her geçen gün arttırmaktadır. Göç olgusu (hem iç hem de dış göç) kente kendi alternatif kimliğini dayatmaktadır. Suriye'deki iç savaş sürecinin özellikle Hatay'a etkileri ekonomik, siyasal, toplumsal birçok alanda artık okunabilmektedir. Bir şekilde kente ulaşan göçmenler, kente eklenme sürecinde "plansız" bir sürecin içinde kendilerini bulmuşlardır (Beyazıt, 2016).

Kent yönetiminin ve merkezi karar süreçlerinin bu plansızlıkları karşısında göçmenler, kendi ilişki biçimleri üzerinden, önce kendilerine etnik ve mezhepsel yakınlık duydukları ve doğal olarak barınma sorunlarını daha kolay çözecekleri mahallelere taşınmışlardır. Bugün neredeyse belli mahallelerde, yerel çoğunluğa yakın bir nüfus büyüklüğüne vardıkları söylenebilir. Formel ilişkiler üzerinden devletten yardım alan bu göçmenler, enformel ilişkilerle de sosyal hayata, ticari hayata eklenmeye çalışmaktadır. Özellikle alışveriş merkezleri parklar ve kimi mahallelerde de daha görünür olarak, yüzyıllardır yaşayan bir kente yeni bir kimlik ögesi olarak "yeni bir kültür" taşımaktadırlar. Kentte kültürlerarası etkileşim, bir "gerilim" kaynağı olarak evrilmekte, kent kimliği de bu evrilmeye birlikte hızla dönüşmektedir. Suriyeli mültecilerin büyük çoğunluğu da bu dönüşüm içerisinde kentin "*yeni ve yitilmiş yüzleri*" olarak yer almaktadır (Beyazıt, 2016). Kentte, sokaklarda, kaldırımlarda ya da trafik ışıklarında bir şeyler satmaya çalışan, dilenen, insan manzaraları artık kanıksanacak bir durum haline gelmiştir.

SONUÇ YERİNE

Temelinde sosyal bir hareket olmasına karşın, ekonomik yaşamdan kültüre kadar hayatın hemen hemen her alanını etkileyen bir değişim aracı olan göç olgusu hem yerelde hem de uluslararası alanda birçok sorun ortaya çıkmaktadır.

Hatay medeniyetlerin bulunduğu kenttir. Ama şu an durum nedir? Medeniyetleri buluşturan bir kentin, son dönemde nasıl göç ile etnik ve dinsel farklılıklar üzerinden bir gerilime sürükleniyor olması dikkat çekicidir. Suriye'deki iç savaş ve ardından yaşanan göç üzerinden kentin yeniden biçimlenmesi, gettolaşmaya varabilecek mekânsal ayrışmaların yaşanması, ekonomik ve sosyal ilişkilerin formal ve informal ağlar üzerinden yeniden tanımlanıyor olması, kentin kendine özgü kimliğinde de kırılmalara neden olmaktadır. "Bocalama" ve "tutunma" alanı olarak kentte, kentsel ayrışma ve kentsel gerilim, Türkiye'nin diğer göç edilen sınır kentlerinden farklı ve daha etkili olarak Hatay'ı etkilemeye devam etmektedir. İstanbul, Ankara, Konya gibi daha büyük kentlerin göçü özümsemesi, sindirmesi Hatay'a göre görece olarak daha kolay görülmektedir.

Göç olgusunun kent kimliğinin ana belirleyicisi olarak Hatay kent kimliğini dönüştürmeye yönelik ciddi bir etkisi olmuştur. Yaklaşık resmi rakamlarla 500.000 ilave nüfusun kentsel mekânda dağılımı, göçle gelenlerin kendi kültürel ve toplumsal yaşayış biçimleri ile kente alternatif bir kimlik olarak eklenmeleri sonucunu doğurmuştur. Göç edenlerin bütünleşme sorunları, ayrı bir değerlendirme konusu olmakla beraber, göçle gelenler kentin belli mekânsal alanlarında kendilerine alternatif bir hayat

kurmakta ve kendi kimliklerini yaşamaya çalışmaktadırlar. Bu anlamda kısa dönemde bir entegrasyonun gerçekleşmesini beklemek mümkün görünmemektedir.

KAYNAKÇA

- Abadan Unat, N. (1977). Dış Göç Akımının Türk Kadınının Özgürleşme ve Sözde Özgürleşme Sürecine Etkisi, *Amme İdaresi Dergisi*, 10(1), Ankara, ss.106-132.
- Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı. (2013). *Türkiye'deki Suriyeli Sığınmacılar: 2013 Saha Araştırması Sonuçları*, AFAD Yayınları: Ankara.
- Akkayan, T. (1979). *Göç ve Değişme*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları: İstanbul.
- Bayhan, V. (1997). Türkiye'de İç Göçler ve Anomik Kentleşme, *Toplum ve Göç-II. Ulusal Sosyoloji Kongresi Bildiriler Kitabı*, DİE & Sosyoloji Derneği Ortak Yayını: Ankara, ss.178-193.
- Beyazıt, E. (2016). *Kent Kimliği Bağlamında Hatay-Kent Aktörleri Gözüyle Kentsel Kimlikte Kırılma Noktaları*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi ABD, Isparta.
- Bozkurt, N. (2000). *Denizi Kurutmak Düünden Bugüne Zorunlu Göç ve İskân Politikası*, Belge Yayınları: İstanbul.
- Castles, S. (2000). International Migration at the Beginning of the Twenty-First Century: Global Trends and Issues, *International Social Science Journal*, 52(165).
- Demir, G. (1997). Göç Nedenleri ve Göçenlerin Beklentilerindeki Gerçekleşme Durumu: Bolu İli Kıbrısık İlçesi Örneği, *Toplum ve Göç-II. Ulusal Sosyoloji Kongresi Bildiriler Kitabı*, DİE & Sosyoloji Derneği Ortak Yayını: Ankara, ss.85-94.
- Duman, S., (2002). *Göç Olgusunun Kentleşme ve Metropol Oluşumuna Etkisi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Erder, S. (1986). *Refah Toplumunda "Getto" ve Türkler*, Teknografik Matbaacılık: İstanbul.
- Erder, S. (1995). Yeni Kentliler ve Kentin Yeni Yoksulları, *Toplum ve Bilim Dergisi*, Sayı:66, İstanbul.
- Erdoğan, M.M. & Kavukçuer, Y. & Çetinkaya, T. (2017). Türkiye'de Yaşayan Suriyeli Mültecilere Yönelik Medya Algısı, *Liberal Perspektif: Analiz*, Sayı:5, Özgür Araştırmalar Derneği: Ankara.
- Ersoy, M. & Şengül, T. (2002). *Kente Göç ve Yoksulluk: Diyarbakır Örneği*, ODTÜ Kentsel Politika Planlaması ve Yerel Yönetimler Anabilim Dalı, Yayın No: 6, Ankara.
- Faist, T. (2003). *Uluslararası Göç ve Ulaşır Toplumsal Alanlar*, (Çev. A.Z.Gündoğan-C. Nacar), Bağlam Yayınları: Ankara.
- Gökdayı, İ. & Yıldız, M.S. (2012). Isparta'da Sığınmacılar: Bir Alan Araştırmasının Düşündürdükleri, *Uluslararası Göç ve Türkiye Çalıştayı*, Süleyman Demirel Üniversitesi Çiftçi Eğitim Merkezi, 22 Haziran 2012, Isparta.
- Göktürk, A. (2006). Göç, *Eleştirel Sağlık Sosyolojisi Sözlüğü*, (Ed. E.Nalçacı-O.Hamzaoglu-E.Özalp), Nazım Kitaplığı: 34, Sol Meclis Dizisi: 6, İstanbul.
- Güçlü, S.Ö. (2002). *Kentleşme ve Göç Sürecinde Antalya'da Kent Kültürü ve Kentlilik Bilinci*, Kültür Bakanlığı Yayınları: Ankara.
- Gündüz, M. & Yetim, N. (1997). Terör ve Göç, *Toplum ve Göç-II. Ulusal Sosyoloji Kongresi Bildiriler Kitabı*, DİE & Sosyoloji Derneği Ortak Yayını: Ankara, ss.109-116.
- Hess, B. B. & Markson, E.W. & Stein, P.J. (1988). *Sociology*, 3. Edition, MacMillan Publishing Company: New York.
- Hollifield, J.F. (2000). The Politics of International Migration: How Can We 'Bring the State Back In', *Migration Theory Talking Across Discipline*, (Eds. C.B. Brettel & J. F. Hollifield), Routledge: Newyork and London.

- İçduygu, A. & Sirkeci, İ. (1999). Cumhuriyet Dönemi Türkiye'sinde Göç Hareketleri, *75 Yılda Köylerden Kentlere*, (Der. Oya Baydar), Tarih Vakfı Yayınları: İstanbul.
- Kane, H. (1995). Leaving Home, *Society*, (32), May-June95, 12(4), pp.16-25.
- Karpat, K. H. (2010). *Osmanlı'dan Günümüze Etnik Yapılanma ve Göçler*, (Çev. Bahar Tırnakçı) Timaş Yayınları: İstanbul.
- Keleş, R. (1998). *Kentbilim Terimleri Sözlüğü*, İmge Kitabevi Yayınları: Ankara.
- Koçak, Y. & Terzi, E. (2012). Türkiye'de Göç Olgusu, Göç Edenlerin Kentlere Olan Etkileri ve Çözüm Önerileri, *Kafkas Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3(3), ss.163-184.
- Lee, E.S. (1966). A Theory of Migration, *Demography*, Volume 3, Number: 1.
- Meçin, M. (2004). *The Question of Urban Integration and Forced Migration from East and Southeast Anatolian Regions after 1980: The Case of Mersin*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, ODTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Özcan, Y.Z. (1998). İç Göçün Tanımı ve Verileri ile İlgili Bazı Sorunlar, *Türkiye'de İç Göç Konferansı*, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı: İstanbul.
- Özer, İ. (2004). *Kentleşme Kentlileşme ve Kentsel Değişme*, Ekin Kitabevi: Bursa.
- Petersen, W. (1970). *Population*, The MacMillan Company: London.
- Petersen, W. (1978). International Migration, *Annual Review of Sociology*, Sayı: 4.
- Sallan Gül, S. (2012). *Uluslararası Göç ve Türkiye Çalıştayı Açılış Konuşması*. 22.06.2015 tarihinde <https://w3.sdu.edu.tr/haber/792/uluslararasi-goc-ve-turkiye-calistayda-tartisildi> adresinden alınmıştır.
- Sayın, Y. & Usanmaz, A. & Aslangiri, F. (2016). Uluslararası Göç Olgusu ve Yarattığı Etkiler: Suriye Göçü Örneği, *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 18 (31), ss.1-13.
- Tekeli, İ. (1998). Türkiye'de İçgöç Sorunsalı Yeniden Tanımlanma Aşamasına Geldi, *Türkiye'de İçgöç*, Tarih Vakfı Yayını: İstanbul, ss.7-21.
- Tekeli, İ. (2008). *Göç ve Ötesi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları: İstanbul.
- Toköz, G. (2006). *Uluslararası Emek Göçü*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları: İstanbul.
- Topaca, E. (2015). Önsöz, *Uluslararası Göç ve Mülteci Sorununun Çözümünde Kamu Yönetiminin Rolü*, (Ed.Y.Bulut), Yayın No:156, Umuttepe Yayınları: Kocaeli, ss.VII-VIII.
- Tüfekçi, S. (2002). *Kırsal Kesimlerden Büyükşehirlere Göç ve Göçün Aile Yapısında Meydana Getirdiği Değişiklikler (İstanbul Örneği)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi SBE Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi ABD, Isparta.
- Tümtaş, M.S. & Ergun, C. (2014). Göç ve Yoksulluk Kısacasında Yıkılan Bir Kent: Van, *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, Kış 2014, 5(12), ss.1-23.
- Tümtaş, M.S. (2007). *Türkiye'de İç Göçün Kentsel Gerilime Etkisi: Mersin Örneği*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mersin Üniversitesi SBE Kamu Yönetimi ABD, Mersin.
- Yılmaz, A. (2014). Uluslararası Göç: Çeşitleri, Nedenleri ve Etkileri, *Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 9(2), pp. 1685-1704.

Boreout Sendromu

Mrs. Tülin Akdeniz, Aksaray Üniversitesi
tlinakdeniz@gmail.com

ÖZET

Hızlı gelişim nedeni ile sosyal, kültürel ve politik değişikliklerin tüm dünyaya etki etmesi, coğrafik sınırların ortadan kalkması buna bağlı olarak iş yaşamının sürekli dinamik olmasının beklenmesi çalışanlar üzerinde etki etmektedir. Yaşanan tükenmişlik sendromunun karşıtı olarak ise Boreout Sendromu ortaya atılmıştır. Boreout sendromu ise çalışanların iş ortamlarında fazla zaman harcamamaları, verilen iş yükünün hafif, az yada çalışanın kapasitesi dışında olması çalışanlar, üzerinde tükenmeye neden olmaktadır. Bu çalışmanın temel amacı çalışanlar üzerinde etki eden boreout Sendromunun literatür taraması yaparak yapılan araştırmaları inceleyerek çeşitli öneri ve görüşlere yer vererek literatüre katkı sağlamaktır.

Anahtar Kelimeler: Boreout Sendromu, İş Performansı ve İşe Bağlılık.

Boreout Syndrome

ABSTRACT

Due to development and social, cultural and political changes affecting the whole world rapidly , geographical boundaries are rising and thus the expectation of constantly dynamic work life affects employees. Boreout Syndrome has been introduced as an anti-burnout syndrome. Boreout syndrome causes employees to run out of work, because they can not afford to spend too much time in the work environment, the workload is light, and the capacity of the worker is little. The main purpose of this study is to investigate the literature survey of the BoreOut Syndrome affecting the employees and to contribute to the literature by giving various suggestions and opinions.

Keywords: Boreout Syndrome, Business Performance and Commitment to Work.

GİRİŞ

Çalışma yapısının, son zamanlarda incelenmesi ve araştırılması oldukça göz önündedir. Bu araştırmaların ortak amacı iş ortamlarının çalışılabilir düzeye ulaşması, çalışma ortamlarının kalitesini ve düzeyi incelemektir. Bu araştırmalar nedeni ile örgütler çalışanları sadece ekonomik olarak değil sosyal , ihtiyaç ve taleplerine de cevap vermeye başladığı gözlemlenmiştir. Araştırmalara konu olan duygusal tükenme, iş tatmini,işe bağlılık gibi konular çalışma ortamının iyileştirilmesi yönünde katkı sağlamıştır.

Araştırmalar sonucu boreout ile ilgili yayınların çok az olduğu gözlemlenmiştir. Henüz yeni bir kavram olan boreout sendromu, tükenmişlik sendromu ile benzerlik gösterip farklı sonuçlardan ortaya çıkmaktadır. Boreout sendromu “Çalışanların iş ortamlarında fazla zaman harcamamaları, yapılacak iş yükünün hafif yada az olması çalışanlar üzerinde boreout sendromuna neden olduğunu belirtmişlerdir.” (Werder ve Rothlin,2007). Bu çalışmada Boreout Sendromun, “iş performansı” ve “ işe bağlılık” üzerindeki araştırmaları sağlamaktır.

Kavramsal Çerçeve

Modern çağın önemli konusu olarak dikkat çeken ve uzun zamandır fark edilen tükenmişlik terimi (burnout) Greene'nin 1961 yılında yayınlanan ruhsal açıdan çöküntüye uğramış bir mimarın işini

bırakıp Afrika ormanlarına kaçışını anlatan “Bir Tükenmişlik Olayı (A Burnt-Out Case)” isimli romanında aşırı derecede bitkinlik ve bireyin işi için hissettiği öfke duygusu ile birlikte idealizmini kaybetmesi şeklinde tanımlanmıştır (Maslach vd, 2001) .

Tükenmişlik ilgili olarak yapılan araştırmalarda, çalışanlar arası ilişkilerin, fazla iş yükünün olması ve kişinin yaşanan bu stresle başa çıkmadaki başarısının tükenmişlikle sendromu ile alakalı olduğu görülmüştür (Tuğrul ve Çelik,2002).

Tükenmişlik olgusu, sosyal bir sorun olmasının önemi artmasıyla birlikte; araştırmacılar tarafından ilgi konusu olmuştur. Tükenmişlik sendromu “Ruhsal ve fiziksel açıdan enerjinin tükenişi” olarak tanımlanan tükenmişliğin “Çalışma ortamıyla bireyin etkileşiminin bir sonucu olduğu” varsayımına yönelik gerçekleştirilen çalışmalar; olgunun hem birey hem de örgütler açısından önemini ortaya koymaktadır (Budak ve Sürgevil, 2005).

Tükenmişlikle ilgili en yaygın ve kabul gören tanım, konuyla ilgili çalışan en önemli isim ve Maslach Tükenmişlik Envanterini geliştiren Christina Maslach dır .Maslach, tükenmişlik kavramını; duygusal tükenme (emotional exhaustion), duyarsızlaşma (depersonalization) ve kişisel başarıya (personel accomplishment) ilişkin duyguları kategorize eden üç ayrı boyutta ele almaktadır (Ergin, 1992).

Ayrıca Maslach’a göre tükenmişlik “İşi gereği insanlarla yoğun bir ilişki içerisinde olanlarda görülen *duygusal tükenme, duyarsızlaşma, ve düşük kişisel başarı hissi*” şeklinde tanımlanmaktadır (Maslach ve Zimbardo, 1982).Ve yine duygusal tükenme boyutu, tükenmişliğin en belirgin özelliğidir.duygusal tükenme, kişinin işinde aşırı yüklenme hissini ve duygusal kaynaklarını tükettiğini ifade etmektedir. Duygusal tükenmişlik ile karşı karşıya kalan kişi, hizmet verdiği kişilere daha önce olduğu gibi verimli ve sorumlu davranmadığını düşünmektedir (Maslach veJackson, 1981).

Diğer yandan tükenmenin fiziksel olması uykusuzluk, alkol ve ilaç kullanımında artış, ailevi problemler (Maslach ve Jackson, 1981),sağlık problemleri (Schaufeli ve Bakker, 2004; Bakker, 2009) gibi kişisel sorunlar yarattığı belirtmişlerdir. Aynı zamanda işgören devri, devamsızlık, düşük moral (Maslach veJackson, 1981), düşük örgütsel bağlılık (Jackson vd., 1987; Leiter ve Maslach,1988), müşteri ilişkileri kalitesinin azalması (Singh, 2000) ve iş tatminsizliği(Bacharach, 1991; Piko, 2006) gibi çalışanlar, müşteriler ve örgütler için de ciddi sonuçlar doğurduğu ifade edilmiştir. Gerginlik ve engellenmişlik hissi ile yüklü olan bireyler için işlerinde devam etme zorunluluğu büyük bir endişe kaynağı yaratmaktadır(Leiter ve Maslach, 1988). Bir çok yönden etki eden duygusal tükenme biyolojik, psikolojik ve sosyolojik anlamda büyük oranla etkilediği düşünülmüştür. Tükenmişlik nedeni ile bireyler duyguları ile davranırlar ve olumsuz düşünceler ile olumsuz davranışlar sergilemeye yol açabildiğini savunulmuştur(Siliğ, 2003).

Tükenmişlik ile karşı karşıya kalan bireylerin karmaşık duygular içinde olduğu bunun sonucun da davranışsal olarak bozuklukluk sergileyebildiği düşünülmüştür(Siliğ, 2003) .Bu davranışsal bozukluk nedeni ile bireylerin farklı alanlara yönlenebileceği ve doğru olmayan şekilde sakinleştirici, uyuşturucu, sigara ya da alkole yöneldikleri tespit edilmiştir (Siliğ ve Angerer, 2003). Yine bu bireylerde sağlık konusunda dikkat etmemeleri nedeni ile genellikle yanlış beslenme alışkanlıkları edindikleri bundan dolayı ise sağlık sorunları yaşadıkları düşünülmektedir.

Duygusal baskı altındaki birey, sık olarak öğünlerini atlayabilmekte veya yemek molalarını işlerini yetiştirmek adına atlayabilirler. Buna benzer alışkanlıklar,tükenmişliği daha çözümsüz hale getireceği gibi bireyler de zamanla bu tür zararlı alışkanlıklara bağımlı olabilmektedir. Sorunlar çözüleceği bu gibi durumlarda çözülmesi yerine, gittikçe büyüyen bir hal almaya başlamaktadır (Örmen, 1993).

Yine araştırmalarda tükenmişlik duygusu bireylerin, fiziksel olarak yorulup yıpranmasına neden olmaktadır. Bireylerin yaşamış olduğu yorgunluk hissini asıl sebebi iş ortamında yaşamış olduğu

gerginlik olarak ifade edilmiştir. Bu gerginlik nedeni ile bireyler,uykusunu bölen kabuslar görmesine, daha sonra bireylerin uykusuzluk nedeni ile iş yerinde halsizlik ve huzursuzluk yaşamasına,sık sık işlerin ters gideceği düşüncesine kapılmasına neden olmaktadır. Kronikleşen bu durum bireylerin sağlık sorunları yaşamasına neden olduğu belirtilmiştir(Maslach & Zimbardo, 1982).

Modellere Göre Tükenmişlik

Freudenberger Modeli (1974)

“İşgörenleri başarıya ve eyleme sevk eden içsel kaynaklarındaki bitkinlik, isteksizlik hissinin varlığı”.

Olası sonuçları; “Fizyolojik bitkinlik-yorgunluk-ağrı hissi, sindirim sistemi rahatsızlıkları, nefes almada yaşanan güçlükler, duygusal dengesizlik, engellenme duygusuna kapılma, kronikleşmiş tabloda ise güvensizlik, paranoya ve değişime tahammül edememe vb”(Güven ve Sezici,2016).

Edelwich ve Brodsky Modeli (1980)

“Örgütsel koşullar, müşteri yoğunluğu, düşük ücret, bürokratik ve politik baskılar, uzun çalışma saatleri veya yüksek idealler ile ulaşılabilen nokta arasındaki farklılıktan kaynaklanan enerji kaybı ve amacın yitirilmesiyle birlikte kendini göstermekte, ilerleyen süreçte bireyde hayal kırıklığı yaratmaktadır”.

Olası sonuçları; “Modele göre tükenmişliğin gelişim süreci birbirini izleyen “idealistik coşku, durgunluk, engelleme ve duyarsızlaşma” aşamalarından oluşmaktadır”(Güven ve Sezici, 2016).

Cherniss Modeli (1980)

“Müşterilerle yoğun ve yakın temas, tanımsız hedefler, örgütsel desteğin zayıf oluşu ve yönetim ile ilgili sorunlar, rol belirsizliği, işgörenlerin kişilik özellikleri ve yaşam kalitesi özetle; örgütsel ve bireysel özelliklerin sunduğu tablo, örgütsel ve bireysel beklentileri karşılayamamasına bağlı olarak yaşanan stresle birlikte ortaya çıkmaktadır”.

Olası sonuçlar; “İlk olarak stresi oluşturan kaynak birey tarafından ortadan kaldırılmaya çalışılır. Şayet başarısız olunursa kişisel stresle başa çıkma teknikleri denenerek rahatlama yoluna gidilecektir. Fakat bu tekniklerde bir sonuç vermezse birey iş ile arasında oluşan psikolojik bağı keserek olumsuz tutum ve davranışların ortaya çıkması söz konusu olacaktır”(Güven ve Sezici, 2016).

Pearlman ve Hartman Modeli (1982)

“Stres iki ana kaynağa bağlı olarak ortaya çıkmaktadır. İlk kaynak bireyin yeteneklerinin, beklentiler karşısında yetersiz kalmasıdır. İkincisi ise; yapılan işin, bireyin beklentilerini ve ihtiyaçlarını karşılayamamasıdır. Bir başka ifadeyle, bu boyutta stresin derecesini; bireysel ve örgütsel değişkenler arasındaki uyumsuzluğun derecesi belirlemektedir”.

Olası sonuçlar; “Bu aşamada bireyin işine karşı duyarsızlaşması, işten çıkartılması ya da işten ayrılması, sağlık sorunları yaşaması durumları görülmektedir”(Güven ve Sezici, 2016).

Meier Modeli (1983)

“Tükenmişlik, iş deneyimlerinin tekrarı ile sonuçlanan bir durum (iyimser beklentilerin düşük, karamsar beklentilerin ise yüksek) olarak ele alınmaktadır. Tükenmişlik, iş deneyimlerinin tekrarı ile sonuçlanan bir durum (iyimser beklentilerin düşük, karamsar beklentilerin ise yüksek) olarak ele alınmaktadır”

Olası sonuçlar; “Korku ya da anksiyete gibi olumsuz duygu durumları ortaya çıkmaktadır.” (Güven ve Sezici,2016).

Golembiewski Modeli (1983)

“İş yerinde sürekli devam eden stres ya da baskı sonucu ortaya çıkmaktadır.”

Olası sonuçlar; “Kronik, fiziksel, duygusal ve zihinsel yıpranma görülmektedir”(Güven ve Sezici,2016).

Suran ve Sheridan Modeli (1985)

“Erken ve orta yetişkinlik süresince gelişimsel açıdan benzer özellikler gösteren fenomenlerde (kimlik, rol karmaşası, yeterlilik, yetersizlik vb.) yaşanan çatışmaların ya da doyumuzluk durumunun varlığına bağlı olarak ortaya çıkmaktadır”

Olası sonuçlar; “Birey, hayata ve işine karşı tamamen olumsuz duygular beslemekte, mesleği ile ilgili stres baskılarına hoşgörü ile yaklaşmamakta ve iş doyumuzluğu, işten ayrılma eğiliminde artış, kararlara katılımda azalma, olumsuz duygu durumlarında artış ve verimlilikte düşme eğilimleri görülebilmektedir”.(Güven ve Sezici, 2016)

Pines Modeli (1988)

“İş ortamındaki başarısızlıklar çerçevesinde bireyi devamlı bir baskı altında tutan çalışma koşullarıdır. Bu durumun belirleyicisi ise bireyin motivasyon düzeyinin yüksek (tükenmişlik yüksek) ya da düşük (tükenmişlik düzeyi düşük) olmasına bağlı olarak gelişme göstermektedir ”.

Olası sonuçlar; “ Kronik yorgunluk, enerji azalması, bezginlik ve çaresizlik, umutsuzluk, hayal kırıklığı, işe yaramama, değersizlik, suçluluk duyguları ve kendine karşı olumsuz tutumlar içinde olma vb”(Güven ve Sezici,2016)

Maslach Modeli (1981)

“Yorgunluk ve duygusal yönden kendilerini aşırı yıpranmış hissetme ile kendini göstermektedir ”.

Olası sonuçlar; “Fiziksel yorgunluk ve bitkinlik hissi, iş ve hizmet verilenlerden soğuma,kendi kendinden şüphelenmeye varan ruhsal yorgunluk.”(Güven ve Sezici,2016)

Boreout Senromu nedenleri ve etkileri

Son yıllarda tükenmişlik kavramın tam tersi bir durum olan Boreout sendromu da çok olmamakla birlikte ilgi duyulmaya başlanmıştır. Bu kavram ilk kez 2007’de yazılan “Diagnose Bore Out” kitabında Peter Werder ve Phillippe Rothlin tarafından ortaya atılmıştır. Boreout sendromu da tükenmişlik sendromunun sonuçlarını vermekle birlikte sebepleri bakımından farklılık yaratmaktadır. Bu sendrom nitel veya nicel olarak temelden yoksun iş ortamları veya görevler, çalışanların işten sıkılmasına neden olduğu düşünülmüştür(Werder ve Rothlin, 2007). kavramın türkçe karşığı tam olmadığı için boreout olarak kullanılmıştır.

Stresin yaşam için bir unsur olduğu düşünülmüştür fakat çalışanlar, Boreout’a bağlı stresin sadece mesai saatleri içinde yaşandığı belirtilmiştir.(Misun and Hudakova, 2010). Her insanın can sıkıntısı yaşamaktadır fakat önemli olan bu durum devam ederse ne olacak? Rothlin ve Werder'e (2008) göre bazı çalışanlar kendi sıkıntılarını güçlendirdiğini ve bu çalışanlara da sıkıntılı olarak adlandırıyorlar. Çalışanlar sıkılmışlığın tembellikten farklı olduğunu düşünseler de sıkılmışlık yaşayan bireylerin tembel halde olduğunu belirtiyor (Rothlin ve Werder, 2008).

Barmack'a (1938) göre sıkıntı şu şekildedir: "içerisinde bulunan durumun devam etmesi ve hoşnutsuz hale gelen bu eğilimden kurtulma isteği, yetersiz motivasyon nedeniyle yetersiz fizyolojik sonuç olduğunu belirtmiştir ". O'Hanlon (1981) 'e göre can sıkıntısı, tanımlanmamış bir bilimsel

kavramdır. Erken can sıkıntısı tanımları büyük ölçüde öznel eşlik edenlerin fenomenolojik tanımlamalarıdır. O'Hanlon (1981), ilişki kurmak için fenomenolojik tanımların uygulanmasında güçlükler görmektedir Fiziksel nedenler, psiko-fizyolojik aracılık mekanizmaları ve davranışsal etkiler(O'Hanlon (1981), bu tip bir tanıma girmenin,can sıkıntısı unsurları ve bireyler üzerinde 'benzersiz Psiko-fizyolojik durumun monotonluğa uzun süreli maruz kalma ile ortaya çıkmakta olduğunu savunur "(O'Hanlon, 1981). başka bir deyişle sıkıntı hissi, yaygın olarak bilinen bir insan duygusu kavramıdır. İşyerinde can sıkıntısı hemen hemen herkes tarafından yaşanmış yada yaşanılacak bir durumdur.(Fisher, 1998). Modern Endüstride Monotonluk 'monotonluğu can sıkıntısı ile eşanlamli olarak görülmesi ve yorulma, tekrarlama, depresyon, canlanma ve zorlama kavramlarını ilişkilendirmiştir. Ama o sıkılmışlık kavramını depresyondan ayırmak önemlidir.(Çiftçi ve Sundberg 1986)

Boreout a neden olan faktörler şu şekilde belirtilmiştir; sürekli tekrarlanan fiziksel durumlar, algısal ayrımcılık, sürekli dikkat, yenilik eksikliği ve monotonluk.(Misun and Hudakova, 2010). Özellikle Basit olarak algılanmış fakat en az bir düşünceye sahip olan birey muhtemelen monotonluk ve sıkıcılık yaşayacağı düşünülmüştür(Smith, 1981; Philips, Bedeian, Molstad,1991; Kass, Vodanovich, Callender, 2001).

Bu durum çalışanlar üzerinde belirli dez avantajları mevcuttur. Bunlar; düşük iç uyarılara yol açabilir dikkatsizlik, hayal kurma, performans hataları, tahriş gibi can sıkıntılarına ve uyku hali karşıt yaklaşımda, düşük dış harekete geçme, yüksek iç uyarıya neden olduğu savunulmuştur.(Berlyne ,1960)

SONUÇ

Yapılan bu çalışmada , tükenmişlik sendromuna benzeyen fakat henüz tam olarak ortaya koyulamayan ve araştırmalarda merak edilen konu haline gelen Boreout sendromunun iş yerinde fazla iş yükünün olmaması, çalışanın kapasitesi dışında çalışması, ve işin sürekli olarak monoton hale gelmesinin kamu personel çalışanlarının üzerindeki etkilerini belirlenmeye çalışılmıştır.İlgili literatürde Boreout sendromunda stresin yaşam için bir unsur olduğu düşünülmüştür fakat çalışanlar, Boreout'a bağlı stresin sadece mesai saatleri içinde yaşandığı belirtilmiştir.(Misun and Hudakova, 2010). Ayrıca başka bir deyişle “Çalışanların iş ortamlarında iş ile ilgili fazla zaman harcamaları, yapılacak iş yükünün hafif yada az olması çalışanlar üzerinde sıkılmışlığa neden olduğunu belirtmişlerdir.” (Werder ve Rothlin,2007)

Yapılan analizler ışığında genel olarak Boreout sendromuna neden olan çalışanların kapasitesi dışında görevlendirilmesi, kapasitesinin üstünde veya altında olması çalışanların işleri hakkında hayal kırıklığı yaşadığı, monotonlaşan iş yaşamının kendilerine herhangi bir katkı sağlamadığını düşünmekte olduğu söylenilebilir. (Werder ve Rothlin,2007)

Çalışanlar yaptıkları işin zorlukları ile mücadele ederlerken, yaptıkları işinde yararlı, önemli ve anlamlı olduğuna inanmak isterler. işlerinden beklentileri olan çalışanlar seçtikleri işlerinde, idealist bir şekilde motive olarak yüksek düzeylerde amaç ve beklentiye sahip olurlar. Ne zaman, bu işi seçerek hata yaptıklarını hissettiklerinde, yaptıkları işin önemsiz olduğunu, bu işi yaparak dünyada hiçbir şeyi değiştiremediğini düşündüklerinde, kendilerini savunmasız ve ümitsiz hissetmeye başlarlar ve sonunda tükenmişliğe uğrarlar (Pines and Keinan, 2005).

Kaynakların Korunması Teorinin de öğrenilmiş güçlülük, medeni durum ve kıdem gibi bireysel özelliklerin etkilerinin ve duygusal tükenme düzeyinin anlaşılmasında yararlı bir yaklaşım olmuştur (Hobfoll, 1989).

Günümüzde fazla açığa çıkmayan veya dile getirilemeyen boreout sendromunun düzenlenmesi yine iş verenlerin, insan kaynakları bölümüne büyük iş düşmektedir. Çalışanlar Boreout sendromu

konusunda bilgilendirilmeli, kişisel olarak çalışanların ve bağlı oldukları kurumun, gerekli tedbirleri önceden alması sağlanmalıdır.

Gelecek çalışmalar için ise; Boreout sendromuna bağlı olarak iş performansı ve işe bağlılığı üzerindeki negatif etkilerin nedenlerinin belirlenmesi, Boreout sendromu ile başatme yöntemlerinin tespiti, Boreout sendromuna bağlı olarak iş performansı ve işe bağlılığının çalışan üzerinde ne derece etkilediğinin tespiti, konuları önerilebilir.

Son olarak da insan kaynaklarının çalışan kişinin niteliklerine göre iş tanımı sağlayarak hem çalışan açısından hem de iş verenlere açısından daha verimli olacağı düşünülerek, çalışan ve iş veren ortak hareket etmesi önerilebilir.

KAYNAKÇA

- Bakker, A. B. (2009), "The Crossover of Burnout and Its Relation to PartnerHealth", *Stress and Health*, 25, ss. 343–353.
- Berlyne, D. E. (1960). Conflict, arousal and curiosity. McGraw-Hill, New York, 350 p.
- Budak, G. ve Süregevil, O. (2005) "Tükenmişlik ve Tükenmişliği Etkileyen Örgütsel Faktörlerin Analizine İlişkin Akademik Personel Üzerinde Bir Uygulama", D.E.Ü.İ.İ.B.F. Dergisi, 20(2): 95-108.
- Kass, S. J. ve Vodanovich, S. J., & Calender, A. (2001). State-trait boredom: Relationship to absenteeism, tenure and job satisfaction. *Journal of Business and Psychology*, 16(2),317-327.
- Leiter, Michael P. (2003), Areas of Worklife Survey Manual (Third Edition), Centre for Organizational Research and Development, Wolfville, NS, Canada.
- MASLACH, C., Wilmar B., S., Michael P., L. (2001); "Job Burnout", Annual Review of Psychology, Volume: 52, 397-422.
- Maslach, C.ve S. E. Jackson (1981), "The Measurement of Experienced
- Misun, J. ve Hudakova, I.(2010) "The Bore Out syndrome current knowledge",University of Economics Faculty of Business Management, Department of Management.
- Molstad, C. (1986). Choosing and coping with boring work. *Urban life*, 15(2), 215-236.
- O'Hanlon, J. F. (1981). Boredom: Practical consequences and a theory. *Acta Psychologica*, 49, 53-82.
- Pines, A. ve Malach, K., G. (2005), Stress and burnout: The significant difference, Personality and Individual Differences, Volume: 39, No: 3, ss: 625-635
- Rothlin, P., ve Werder, P. (2008). Boreout! Overcoming workplace demotivation. Kogan Page Limited, London, 141 p.
- Siliğ, Aylin (2003), "Banka Çalışanlarının Tükenmişlik Düzeylerinin Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi", T.C. Eskişehir Anadolu Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Eğitim Bilimleri (Eğitimde Psikolojik Hizmetler)
- Smith, R. P. (1981). Boredom: A review. *Human Factors*, 23(3), 329-340.Burnout", *Journal of Occupational Behaviour*, 2, ss. 99-113.
- Stock, R.M. (2016) "Understanding the relationship between frontline employee boreout and customer orientation of Business Research", 69 :4259–4268.
- Tuğrul, B. ve Çelik, E. (2002), "Normal Çocuklarla Çalışan Anaokulu Öğretmenlerinde Tükenmişlik", Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 12, ss. 1-11
- Werder,P., R. ve Rothlin,P.(2007) "Diagnose Bore Out"
- Wright, T. A. ve Hobfoll, S., E (2004),Commitment, Psychological Well-Beingand Job Performance: An Examination of Conservation of Resources(COR) Theory and Job Burnout
- www.tdkterim.gov.tr

Olumsuz İçerikli Video Oyunlarından Çocukların ve Gençlerin Korunması: Türkiye Örneği

Dr. Kemal Cem Baykal, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
kemalcembaykal@gmail.com

ÖZET

Günümüzde yeni medya, tüm dünyada etkinliğini artırmakta olan bir alandır. Yeni medyanın unsurlarından biri de, tıpkı sinema filmleri gibi kendi içinde öyküleri bulunan video oyunlarıdır. Video oyunları, geleneksel medyadan farklı olarak hikâye anlatma veya mesaj aktarım sürecini hedef kitlesinin etkin katılımıyla gerçekleştirmektedir. Son yıllarda dünyada üretilen oyunlara bakıldığında, şiddet, argo kullanımı, uyuşturucu madde bağımlılığı gibi olumsuz içeriklere sıkça yer verildiği görülmektedir. Bu içeriklere sahip oyunlar, Türkiye’de yasa dışı yollardan temin edilmenin (korsan) etkisi de göz önünde bulundurulduğunda küçük çocuklar ve gençlere kolayca ulaşmaktadır. Bu çalışmada, sakıncalı içerikli video oyunlarının Türkiye’de yaygınlaşması, bu oyunların öngörülebilir etkileri ve bu oyunlar üzerindeki resmi denetim, liberal perspektifin öngördüğü ifade özgürlüğü ve bu özgürlüğün sınırları bağlamında incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Yeni Medya, Video Oyunları, Denetim, Şiddet, Zararlı İçerik.

Protection of Children and Youth Against Harmful Content of Video Games: Turkey Case

ABSTRACT

Today, new media is enhancing all around the world. One of the elements of the new media is the video games with their own stories just like movies. Video games, differently from the conventional media, constitute the storytelling message transfer process with the active participation of the target audience. Given that the games generated in the world in recent years, it is observed that inappropriate content such as violence, use of slung, drug addiction is intensely preferred. The games with such content can easily reach the small children and youth considering the effect of illegal entries (piracy) into Turkey. This paper aims to investigate the extension of video games with inappropriate content in Turkey, foreseeable effects of such games, and freedom of expression assumed by official inspection, liberal perspective and the limitations of this freedom thereof.

Keywords: New Media, Video Games, Supervision, Violence, Harmful Content.

GİRİŞ

Yeni medya olarak adlandırılan olgu, özellikle son on yılda geleneksel medyayı dönüşüme uğratmıştır. Geleneksel medya olarak adlandırılan basın, radyo – televizyon ve sinema bir yandan eski yapısını sürdürürken diğer yandan da internet sayesinde birbiriyle iç içe geçerek (yöndeşme/convergence) bu yeni alanda var olmaya çalışmaktadır.

Yeni medyayı, ana akım medyanın da içerisinde yer aldığı ancak sosyal paylaşım siteleri, forumlar, sinema ve dizi platformları gibi çok geniş bir alanda tanımlamak mümkündür. Yeni medyanın taşıyıcı aracı internettir. Dünyada 1990’lı yıllarda halkın kullanımına sunulan internet, bugün gelinen noktada yazı, ses ve görüntüye dayalı tüm kitle iletişim araçlarını ve mesajlarını bünyesinde toplamıştır.

Video oyunları da önemli ölçüde yeni medya ile ilintili bir medyadır. Video oyunları, özellikle 1980’li yıllardan itibaren atariler, ilk bilgisayarlarda oynatılabilen kasetler ve disketler şeklinde ortaya

çıkıymış ve zaman içerisinde CD / DVD / Blu-Ray gibi geliymiş ortamlarda görsel olarak daha kaliteli ve içerik olarak daha detaylı olarak topluma sunulmuştur. 2000’li yılların başımda, bilgisayarların yanı sıra oyun konsolları geliştiriymiş ve özellikle son yıllarda akıllı telefonların yaygınlaşmaya başlamasından itibaren oyunlar yeniden basitleşmiş ve internet üzerinden, sosyal medya hesaplarından özellikle cep telefonları vasıtasıyla yaygın olarak kitlelere ulaşmaya başlamıştır. Farklı bir ifadeyle belirtmek gerekirse, video oyunlarının internet vasıtasıyla mobil cihazlarla oynanabilir hale gelmesi, video oyunlarını yeni medyanın bir parçası haline getirmiştir.

Özellikle Türkiye bağlamında, gerek internete bağlanmadan bilgisayarlar veya oyun konsolları, gerekse yeni medya üzerinden oynanabilen bazı oyunlar sakıncalı içeriklere sahip olduğu gerekçesiyle toplumda eleştirilmiştir ve bu oyunların oynanması yasaklanmıştır. Bu oyunların aynı zamanda birer “ifade” aracı olduğu da düşünöldüğünde, bu yeni ifade aracına tanınacak özgürlük alanı ile çocukların ve gençlerin korunması ilkesi arasında bir denge kurmak gerekmektedir.

Bu çalışmada, bir problem alanı olarak, Türkiye’de video oyunlarının denetimi bakımından mevzuat incelenmiş olup, oyunların denetimi için getirilen hükümler, bu hükümlerin ihlali durumunda uygulanan yaptırımlar, bu yaptırımlardan doğan sorunlar ve denetim sisteminin bütününden kaynaklanan sorunlar detaylı bir biçimde ortaya konulmaya çalışılmıştır. Denetimle ilgili olarak, özellikle ulusal basında bu konuda yayınlanan güncel haber örneklerine de yer verilmiştir. Çalışmada oyunların yayınlandığı mecra bakımından bir sınırlamaya gidilmemiştir. İnternet üzerinden oynanabilen, yani yeni medyanın bir parçası olan oyunlar ile internet bağlantısı gerektirmeden bilgisayar veya oyun konsollarında oynanan oyunlar kapsama dâhildir.

Çalışma üç kısımdan oluşmaktadır. İlk kısımda video oyunlarının niteliği, olası sakıncaları ve insanları etkileme gücü üzerinde kısaca durulmuş; ikinci kısımda, Türkiye’de video oyunlarının denetiminin hukukî çerçevesi çizilmiş ve son kısımda ise denetimde ortaya çıkan sorunlar ortaya konulmuştur.

YENİ MEDYA ÇAĞININ OYUNCAĞI: VIDEO OYUNLARI

Video oyunlarını, yeni medyanın yaygınlaşmasına bağlı olarak gelişen bir “medya anlatısı” olarak tanımlamak mümkündür. Zira video oyunlarının bir amacı ve hikâyesi bulunmaktadır. Video oyunlarını diğer kitle iletişim anlatılarından ayıran en önemli unsur, bu oyunların izleyicinin aktif katılımını gerektirmesi, farklı bir ifadeyle belirtmek gerekirse izleyiciyi konunun öznesi haline getirmesidir. Mul’a göre (aktaran Binark / Bayraktutan Sütçü, 2008: 48), bir video oyununu bir anlatıdan ayıran unsur, sonucun yazar değil, oyuncunun eylemleri tarafından belirlenmesidir.

Video oyunlarının kökenini oyunculara ve geleneksel oyunlara indirmek mümkündür. Ancak, geleneksel oyunlar daha çok çocuklara yönelik iken, video oyunları çocukların ve gençlerin yanı sıra yetişkinlere de hitap etmektedir.

Video oyunlarının geleneksel oyunlardan farkı, yeni medyanın özelliklerini oyun oynama edimine dâhil etmesidir. Özellikle, gerçek yaşam simölasyon oyunları ve yaşam platformları ile devasa çevrimiçi oyunlar, oyuncunun zaman ve uzamına büyük bir ciddiyetle hem maddi hem manevi yatırım yapmasını gerektirmektedir (Binark / Bayraktutan Sütçü, 2008: 45-46).

Video oyunları, içerikleri bakımından birtakım sorunlara yol açabilmektedir. Bu sorunlardan en bilineni şiddet unsurudur. Bu bağlamda “yeni şiddet” kavramına gönderme yapmak yerinde olacaktır. Yeni şiddet, sertlik, kaba davranış, fiziksel güç oluşturma gibi davranışları yeni iletişim ortamının bileşenleriyle birlikte kullanarak gerçekleştirilen etkileşimli faaliyetlerdir (Yengin, 2012: 131).

Yeni şiddet kavramının tanımında yer alan “etkileşim” kelimesi, video oyunlarının içerdiği şiddeti diğer medyalarda yer alan şiddet unsurlarına göre daha etkili bir noktaya taşımaktadır. Zira video oyunları ile birlikte, sinema ve televizyon anlatılarında pasif alıcı olarak konumlanan izleyici, video oyunları ile birlikte aktif özne, farklı bir ifadeyle belirtmek gerekirse “şiddetin uygulayıcısı” konumuna geçmektedir.

Günümüzde, çeşitli platformlardaki en popüler video oyunlarının şiddet içeren oyunlar olduğu dikkat çekmektedir. İnsanların şiddet içerikli video oyunlarına neden ilgi gösterdiği konusunda Kullanımlar ve Doyumlar Yaklaşımına atıfta bulunmak yerinde olacaktır. Palmgreen ve Rayburn’e göre, insanlar aradıkları doyum neticesinde kitle iletişim araçlarını takip etmekte ve bu sürecin sonunda da doyuma ulaşmayı amaçlamaktadır (aktaran McQuail / Windahl, 2010: 171). Bu bağlamda, insanların şiddet içerikli oyunlara eğlence, gerçek hayatta uygulayamadığı şiddeti sanal ortamda uygulayarak rahatlama ve günlük hayatın sorunlarından kaçış gibi doyum arayışları nedeniyle ilgi gösterdiğini söylemek mümkündür.

Tüm medya ortamlarında olduğu gibi video oyunlarının içerdiği şiddetin de birtakım sakıncaları mevcuttur. Bu sakıncalardan ilki, sanal şiddetin insanları daha saldırgan hale getirebileceği tehlikesi ve şiddetin, sorunların çözümünde meşru bir araç olarak görülmesi gibi sorunlardır. Ancak bu etkiler sanal şiddetin öznesi olan herkes için geçerli olmayacağı gibi, farklı insanlar üzerinde farklı düzeyde de gerçekleşebilmektedir. Gerbner’in televizyon için öngördüğü “acımasız dünya sendromu” (*mean world syndrome*) kavramını video oyunları bağlamında düşünmek de mümkündür. Gerbner’in (2002: 259) acımasız dünya sendromuna göre, televizyon şiddetine fazlaca maruz kalan insanlar, dünyayı gerçekte olduğundan daha acımasız ve güvensiz bir yer olarak kabul etmekte ve bu nedenle ölüm korkusu yaşamaktadır. Kanaatimizce bu etki, sanal şiddete maruz kalan ve sanal şiddetin öznesi olan kişiler için de geçerli olabilir.

Video oyunları şiddet haricinde farklı olumsuz içeriklere de sahip olabilir. Bunlar, müstehcenlik, argo ve küfür gibi içerikler, uyuşturucu kullanımının özendirilmesi ile kumar gibi unsurlardır. Bu nedenle, Türk hukukuna video oyunlarını düzenleyen birtakım hükümler getirilmiştir. Sonraki başlıkta, konu hakkında mevcut denetim sistemi üzerinde durulmuştur.

TÜRKİYE’DE OLUMSUZ İÇERİKLİ VIDEO OYUNLARININ DENETLENMESİ

Türkiye’de video oyunlarının hukukî bakımdan denetlenmesi görece karmaşık bir yapıya sahiptir. Bu bağlamda, video oyunları, 5224 sayılı Sinema Filmlerinin Değerlendirilmesi ve Sınıflandırılması ile Desteklenmesi Hakkında Kanun, 5651 sayılı İnternet Ortamında Yapılan Yayınların Düzenlenmesi ve Bu Yayınlar Yoluyla İşlenen Suçlarla Mücadele edilmesi Hakkında Kanunun öngördüğü hükümler çerçevesinde denetime tabidir. Bu kanunların haricinde, 5224 sayılı Kanuna dayanılarak çıkarılan Sinema Filmlerinin Değerlendirilmesi ve Sınıflandırılmasına İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik, 5651 sayılı Kanuna dayanılarak çıkarılan İnternet Toplu Kullanım Sağlayıcıları Hakkında Yönetmelik ve İnternet Ortamında Yapılan Yayınların Düzenlenmesine Dair Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik ile 5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu’nun bazı hükümlerine dayanılarak çıkarılan Bandrol Uygulamasına İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik de video oyunlarının denetlenmesinde göz önünde bulundurulmuş düzenlemelerdir.

Yukarıdaki bilgilerden yola çıkarak, öncelikle Bandrol Yönetmeliğine bakmak yerinde olacaktır. Buna göre, “*Tespit edildiği materyale bakılmaksızın, elektronik, mekanik veya benzeri araçlarla gösterilebilen, sesli veya sessiz, birbiriyle hareketli görüntüler dizisi içeren bilgisayar oyunlarında bandrol kullanılması zorunludur. Hak sahibi gerçek ve tüzel kişilerin talebi halinde bilgisayar programları ve veri tabanlarında da bandrol kullanılması zorunludur. Ancak, bilgisayar programlarına ve veri tabanlarına bandrol verilebilmesi için bu eserlerin kayıt ve tescilinin yapılmış olması gerekir*”

(m.7/1). “Bilgisayar oyunları ile bilgisayar programları ve veri tabanları için kullanılacak bandroller Telif Hakları ve Sinema Genel Müdürlüğünden veya İstanbul Telif Hakları ve Sinema Müdürlüğünden temin edilir” (m.7/2). Bandrol Yönetmeliğinin bu hükümlerine göre, “bilgisayar oyunu” olarak adlandırılan video oyunları tıpkı sinema ve müzik eserleri gibi bandrol taşımakla yükümlü tutulmaktadır. Ayrıca, bandrolü vermekle yetkili kurum, Kültür ve Turizm Bakanlığı’na bağlı Sinema Genel Müdürlüğü’dür. Genel Müdürlük, bu yetkisini İstanbul Sinema Müdürlüğü vasıtasıyla kullanmaktadır.

Video oyunlarında bandrol şartı aranması yalnızca Bandrol Yönetmeliği’nin öngördüğü hükümle ilgili değildir. 5224 sayılı Kanun ile Sinema Filmlerinin Değerlendirilmesi ve Sınıflandırılmasına İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik’te²⁴⁸ yapılan tanımla sinema filmlerinin kapsamı oldukça geniş tutulmuştur. Buna göre, “sinema sanatına özgü dil ve yöntemler ile meydana getirilen belgesel, kurgu, animasyon ve benzeri türlerde; konulu veya konusuz, uzun veya kısa metrajlı, tespit edildiği materyale bakılmaksızın elektronik, mekanik, veya benzeri araçlarla gösterilebilen, sesli veya sessiz, birbiriyle ilişkili hareketli görüntüler dizisinden” oluşan eserler sinema filmi olarak kabul edilmektedir (Kanun: m.3/1-b, Yönetmelik: m.4/1-d). Bu tanımdan yola çıkarak, animasyon görüntüler vasıtasıyla bir neden-sonuç ilişkisi içermesinden, hikâyeler anlatıp oyunu oynayan kişiyi animasyon karakterlerle ve olaylarla özdeşleşmesinden dolayı video oyunlarını sinema eserleriyle aynı kategoriye koymak mümkündür. Buna ek olarak, Karahan, Suluk, Saraç ve Nal’a göre (2015: 74), fikri haklar bağlamında düşünüldüğünde, ekrandaki görüntünün korunması söz konusu olduğunda, video oyunları da sinema eseri grubuna dâhildir.

Gerek Bandrol Yönetmeliği’nin öngördüğü hüküm, gerekse ilgili mevzuatın öngördüğü tanım gereği video oyunları, piyasaya sürülmeden önce İstanbul Sinema Müdürlüğü tarafından kayıt ve tescil edilmelidir. Söz konusu kayıt ve tescilin önemli bir aşaması, bu tür eserlerin bir ön denetim mekanizmasına tabi tutulmasıdır (sansür). 5224 sayılı Kanunda “denetleme” ifadesi geçmemekle birlikte “değerlendirme ve sınıflandırma” ifadesi mevcuttur.

5224 sayılı Kanun ve ilgili Yönetmelikte sinema filmlerinin ve dolayısıyla da video oyunlarının çeşitli kriterlere göre denetleneceği ifade edilmektedir. Bu kriterler, kamu düzeni, genel ahlâk ile küçüklerin ve gençlerin ruh sağlığının korunması, insan onuruna uygunluk ve Anayasada öngörülen diğer ilkelere uygunluk olarak sıralanmaktadır (Kanun: m.3/1-f, Yönetmelik: m.4/1-g).

Sinema Genel Müdürlüğü’nce yukarıda sayılan kriterler doğrultusunda denetlenen video oyunları, herhangi bir sakınca içermemeleri durumunda “genel izleyici kitlesi” sınıflandırmasıyla ticari dolaşıma çıkabilmektedir. Bu, söz konusu oyunun herkes tarafından satın alınabileceği anlamına gelmektedir. Ancak bunun haricinde, ilgili sinema Yönetmeliğinin çeşitli sınırlandırıcı hükümleri de mevcuttur. Örneğin, “7A”, “13A” ve “15A” sınıflandırmaları, söz konusu oyunun belirtilen yaş grupları için aile eşliğinde oynanabileceği anlamına gelmektedir. “7+”, “13+”, “15+” ve “18+” gibi sınıflandırmalar ise, video oyunlarının belirtilen yaş grubunun altındaki kimselere ulaşmaması gerektiği anlamındadır. Sinema Genel Müdürlüğü’nün, video oyunlarının dağıtımını ve oynanmasını tamamen yasaklama, farklı bir ifadeyle belirtmek gerekirse sansür etme yetkisi de bulunmaktadır. Sinema Genel Müdürlüğü’nün yaptığı denetim, video oyunlarının satışa çıkabilmesi, yani ticarî dolaşıma konu olabildiğini kapsayan bir denetimdir.

5224 sayılı Kanun haricinde, İnternet alanını düzenleyen 5651 sayılı Kanun da video oyunları konusunda hükümler içermektedir. Bu bağlamda, söz konusu kanun hükümlerini uygulamaya yetkili kurum Ulaştırma Bakanlığı’na bağlı Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumu ile (BTK) hakim ve savcılardır. Bu hükümler, hem internet ortamında oynanabilen oyun içeriklerini, hem de video oyunu oynatılan mekânları kapsamaktadır. İnternet üzerinden oynanabilen oyunlar bağlamında düşünüldüğünde mevzuatta çeşitli düzenlemeler olduğunu görmek mümkündür. 5651 sayılı Kanun, internet ortamında yer alan içeriklerde “intihara yönlendirme”, “çocukların cinsel istismarı”, “uyuşturucu veya uyarıcı madde

²⁴⁸ Çalışmanın bundan sonraki kısımlarında “ilgili sinema Yönetmeliği” olarak ifade edilecektir.

kullanılmasını kolaylaştırma”, “sağlık için tehlikeli madde temini”, “müstehcenlik”, “fuhuş”, “kumar oynanması için yer ve imkân sağlama” gibi Türk Ceza Kanunu’nda yer alan suçlar ile 5816 sayılı Atatürk Aleyhine İşlenen Suçlar Hakkında Kanunda yer alan suçların bulunmaması gerektiğini hükme bağlamıştır (m. 8/1-a, m.8/1-b). Kanundaki bu hükümlerin haricinde, İnternet Ortamında Yapılan Yayınların Düzenlenmesine Dair Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik, temel ilkeler arasında, internet üzerinden yapılacak yayınların aşağıdaki unsurları taşıması gerektiği şartını aramaktadır (m.4/1):

- a- *İnsan onuruna, temel hak ve hürriyetlerine saygılı olmalıdır.*
- b- *Gençlerin ve çocukların fiziksel, zihinsel ve ahlâki gelişimini zedeleyebilecek türden içeriklere yer vermemelidir.*
- c- *Ailenin huzur ve refahını sağlayan hususlara zarar verici nitelikte olmamalıdır.*
- d- *Kişileri, uyuşturucu madde bağımlılığı, fuhuş, müstehcenlik ve kumar gibi kötü alışkanlıklara teşvik edici nitelikte olmamalıdır.*

Yukarıda belirtilen hükümlere uymayan internet yayıncılarına erişim, soruşturma aşamasında hâkim, kovuşturma aşamasında ise mahkeme tarafından verilir. Soruşturma evresinde, gecikmesinde sakınca bulunan durumlarda Cumhuriyet Savcısı tarafından da erişimin engellenmesine karar verilebilir. İçeriği, yukarıda belirtilen suçları oluşturan yayınların içerik veya yer sağlayıcısının yurt dışında bulunması halinde, erişimin engellenmesi kararı BTK tarafından verilir. Aynı şekilde, içerik veya yer sağlayıcı yurt içinde bulunsa bile, çocukların cinsel istismarı ve müstehcenlik suçlarını oluşturan internet yayınlarına erişimin engellenmesi kararının verilmesinde de BTK Başkanlığı yetkilidir (İçel, 2015: 509).

Türkiye’deki internet mevzuatı, internette yayınlanan içeriklerden farklı olarak internete toplu olarak erişilebilen ortamlar hakkında da çeşitli düzenlemeler getirmektedir. İnternet Toplu Kullanım Sağlayıcıları Hakkında Yönetmeliğe²⁴⁹ göre, ticari amaç taşıyıp taşımadığına bakılmaksızın internet toplu kullanım sağlayıcıları, suç oluşturan içeriklere erişimi engelleyici tedbirleri almak durumundadır (m.4/1-b, m.5/1-b). Dolayısıyla, bu hükümlere dayanarak “toplu kullanım sağlayıcıları” olarak adlandırılan internet kafe, playstation kafe, vb. kuruluşların suç unsuru içeren oyunlar oynatmaması gerektiği belirtilmektedir. Bu gibi “işyerlerindeki bilgisayarlarda uyuşturucu veya uyarıcı madde alışkanlığı, intihara yönlendirme, cinsel istismar, müstehcenlik, fuhuş, şiddet, kumar vb. kötü alışkanlıkları teşvik eden ve 18 yaşından küçüklerin psikolojik ve fizyolojik gelişimine olumsuz etkisi olabilecek oyunlar”ın oynatılmayacağı da belirtilmektedir (m.9/1-g). Söz konusu işyerlerinin bu yükümlülükleri yerine getirip getirmediği mülki idare amirliklerinin yapacağı denetimler sayesinde belirlenmekte (m.10/1-a) ve yükümlülükleri yerine getirmeyen kuruluşlara idari para cezası verilmektedir (m.11/2).

DENETİMDE YAŞANAN ÖRNEKLER VE SORUNLAR

Türkiye’de video oyunları konusundaki yasal düzenlemeler bir önceki başlıkta ele alındı. Bu kısımda ise denetimden kaynaklanan sorunlar üzerine odaklanılmıştır. Söz konusu sorunlardan ilki, Sinema Genel Müdürlüğü tarafından yaş gruplarına göre sınıflandırılan video oyunlarının, öngörülen yaş gruplarının altındaki çocuklara ve gençlere ulaşmasının nasıl engelleneceği konusudur. Zira video oyunlarının satıldığı mağazaların sağlıklı biçimde denetimi pek de mümkün görünmemektedir.

Sinema Genel Müdürlüğü’nce sansür edilen, farklı bir ifadeyle belirtmek gerekirse, içerdiği olumsuz içerikler nedeniyle ticari dolaşıma çıkmasına izin verilmeyen video oyunları konusunda da birtakım sorunlar mevcuttur. Yaş gruplarına göre sınıflandırılan oyunlardan farklı olarak, sansüre uğrayan oyunların mağazalarda satışı mümkün olmamakla birlikte, bu tür içeriklere korsan olarak ulaşmak

²⁴⁹ Çalışmanın bundan sonraki kısımlarında “ilgili internet Yönetmeliği” olarak ifade edilecektir.

mümkündür. Bu durum, sakıncalı içerikli video oyunlarının hem yasadışı olarak satışını, hem de internetten korsan olarak indirilmesini kapsamaktadır.

Korsan, Türkiye’de hem sinema filmleri hem de video oyunları bakımından önemli bir sorun teşkil etmektedir. Türkiye Dijital Oyunlar Federasyonu (TUDOF) Başkanı Mevlüt Dinç, Türkiye’de video oyunları pazarının yaklaşık yüzde 95’inin korsan olduğunu belirtmektedir (200 Milyon Dolara Oynuyoruz, www.habertürk.com, 2012). Benzer biçimde, Türkiye’ye oyun ithal eden Aral İthalat’ın Genel Müdürü Ömer Faruk Demir de Türkiye’de korsan oyunların pazarın yüzde 90’ını kapladığını ifade etmektedir (Dikkat Kafede Korsan Var, www.radikal.com.tr, 2012). “Football Manager” isimli ünlü bir oyunun yapımcısı olan Miles Jacobson’un belirttiğine göre ise söz konusu oyunun internetten korsan olarak en fazla indirildiği ülkeler arasında Türkiye ikinci sırada yer almaktadır (Korsan Oyun Konusunda Türkiye de Üst Sıralarda Yer Alıyor, www.haberler.com, 2013). Söz konusu veriler göz önünde bulundurulduğunda, oyunların CD/DVD ve Blu-Ray gibi dijital ortamlara kaydedilerek yasadışı satışı ve internetten korsan olarak indirilmesi sonucunda Sinema Genel Müdürlüğü’nün yaptığı denetimin pek de etkili olmadığını söylemek mümkündür. Şunu da belirtmek gerekir ki, Sinema Genel Müdürlüğü’nün internet ortamındaki oyunlar ve içerikler üzerinde herhangi bir denetim yetkisi bulunmamaktadır.

Önceki bölümde de belirtildiği üzere, internet ortamında yayınlanan oyunlara erişimin engellenmesi kararını hâkimler veya gecikmesinde sakınca bulunan hallerde Cumhuriyet savcıları, çocukların cinsel istismarı ve müstehcenlik suçları söz konusu olduğunda ise BTK alabilmektedir. 2016 yılında yaşanan bir örnek olayda Sakarya İl Emniyet Müdürlüğü, Sakarya Cumhuriyet Başsavcılığı’na gönderdiği yazıda, özellikle 18 yaşından küçük çocukların ilgi gösterdiği “Avataria” adlı oyun sırasında yapılan yazışmaların internet ortamında görülmesi, küfürleşmelerin küçük çocuklar üzerinde olumsuz etki yaratması ve çocukların istismara uğrayabileceklerini belirterek oyunun yasaklanmasını istemiştir. Sakarya Cumhuriyet Başsavcılığı talebi uygun görerek Facebook’un popüler oyunu “Avataria”nın yasaklanmasına karar vermiş ve bu kararı BTK’e iletmiştir (Tartışma Yaratan Facebook Oyununa Erişim Yasağı, www.cnnturk.com, 2016).

Yukarıda bahsedilen örnekten de anlaşılacağı üzere, internet ortamında yayınlanan oyunları denetlemek mümkündür. Ancak, internet üzerinde binlerce oyunun dolaşımında olduğu düşünüldüğünde, yetkili mercilerin tüm zararlı içerikli oyunlar hakkında kısıtlayıcı karar alabilmeleri oldukça zordur. Ayrıca, günümüzde, erişimi engellenen içeriklere çeşitli yazılımlar kullanarak ulaşmak da oldukça yaygın bir durumdur.

Zararlı içerikli internet oyunları üzerindeki hukuki denetimin yanı sıra, çeşitli teknoloji ve yazılım firmalarının da bu tür oyunlar hakkında aldığı sınırlayıcı kararlar da mevcuttur. Bir habere göre, Apple firması, ikonlarında veya tanıtım görüntülerinde bulunan şiddet içerikli ve negatif etki yaratabilecek bazı oyunları geri çevirmektedir. Örneğin, “Tempo” isimli bir oyun Apple’dan onay alabilmek için ekran görüntülerindeki bütün silahları buzlamıştır. Yine benzer biçimde, “Rooster Teeth vs. Zombiens” oyununun geliştiricileri, oyunun ikonunda bulunan silahı Apple’ın isteği üzerine beyzbol sopasıyla değiştirmek zorunda kalmıştır (Apple Şiddet İçeren Oyunların Tanıtımlarını Yapmayacak, www.webteknoloji.com, 2017). Kanaatimizce, sektörün önemli temsilcilerinin zararlı içerikli oyunlardan çocukların ve gençlerin korunması amacıyla gösterdiği çaba önem arz etmektedir.

Video oyunlarının toplu oyun oynatılan mekânlarda oynatılması bakımından da denetimde birtakım sorunlar yaşanmaktadır. 2010 yılında Denizli Valiliği, ilgili İnternet Yönetmeliği gereği “Metin 2” adlı oyunun şiddet vb. unsurlar içermesi nedeniyle İl İdaresi Kanunu’nun ilgili hükmü gereğince internet kafelerde ve oyun salonlarında 18 yaş ve altındaki kişilere yasaklandığını açıklamıştır (Bilgisayar Oyunu Metin 2’ye Valilik Yasağı, www.hurriyet.com.tr, 2010).

Yukarıdaki örneğe benzer olarak Balıkesir Valiliği’nin de bir kararı mevcuttur. Valilik, “İşyerlerindeki bilgisayarlarda, uyuşturucu veya uyarıcı madde alışkanlığı intihara yönlendirme, cinsel

istismar, müstehcenlik, fuhuş, şiddet, kumar ve benzeri kötü alışkanlıkları teşvik eden ve 18 yaşındaki küçüklerin psikolojik ve fizyolojik gelişimine olumsuz etkisi olabilecek oyunlar oynatılamaz" hükmünü içeren 9/g maddesine dayanarak video oyunlarının incelenip, değerlendirilmesi amacıyla akademisyenlerden ve uzmanlardan oluşan bir komisyon kurmuştur. Komisyon 56 bilgisayar ve demoları inceleyerek yoğun şiddet, hırsızlık, argo, kan, cinsellik, alkol, uyuşturucu kullanımı gibi temalar içeren "Grand Theft Auto (GTA)", "Hitman", "Bloodrayne", "Battlefield Vietnam", "The Godfather 1-2", "Metin 2" adlı oyunların internet kafelerde oynatılmasının sakıncalı olacağı kararına varmış ve Valilik bu oyunların internet kafelerde oynatılmasını yasaklamıştır (İnternet Kafelerde 6 Bilgisayar Oyununa Yasak, www.hurriyet.com.tr, 2014).

İnternet kafeler konusunda verilebilecek diğer bir örnek ise Antalya Valiliği'nin aldığı karardır. Bu bağlamda Antalya Valiliği, 18 yaşından küçüklerin gelişimine olumsuz etki yapabileceği gerekçesiyle, "Bloodrayne", "Bloodrayne 2", "Grand Theft Auto" serisi, "Hitman" serisi, "Global Operations", "Sniper Elite", "Battlefield" serisi, "Godfather" serisi, "Metin 2", "Knight Online", "Call of Duty" serisi ve "Half Life" serisinin internet kafelerde oynatılmasını yasaklamıştır (Türkiye'nin En Kapsamlı Oyun Yasağı Geldi, www.chip.com.tr, 2016).

İnternet kafeler konusunda yukarıda verilen örnekler çerçevesinde, bazı Valiliklerin çeşitli düzenlemeler yaptığını görmek mümkündür. Ancak, bu kararlar yalnızca söz konusu illeri kapsadıkları için sınırlı bir nitelik taşımaktadır. Ayrıca, büyükşehirler göz önünde bulundurulduğunda, Valiliklerin il sınırlarındaki tüm internet kafeleri, özellikle de mesai saatleri haricinde etkin bir şekilde denetlemesi oldukça güçtür. Bunun haricinde, yasaklanan oyunlardan CD/DVD veya Blu-Ray gibi formatlarda satışa sunulmuş, yani tescil edilmiş olanlar hakkında Valilikler ile Sinema Genel Müdürlüğü'nün kararı arasında bir farklılık olup olmadığı da önem arz etmektedir. Örneğin, sinema filmlerini sınıflandırma yetkisi esas olarak Sinema Genel Müdürlüğü'ne aittir. Dolayısıyla, Genel Müdürlüğün "18+" olarak sınıflandırmadığı bir filmi Valiliklerin 18 yaş altındaki kişiler için yasaklaması ifade özgürlüğü açısından sorun teşkil edecektir. Özellikle internet kafeler ve benzeri oyun oynatılan mekânlar göz önünde bulundurulduğunda, Valiliklerin bazı oyunlar için Sinema Genel Müdürlüğü'nden farklı karar alıp almadığı veya gelecekte almayacağı bilinmemektedir.

Kanaatimizce, gerek Valilik kararlarının tek bir ili kapsamaması, dolayısıyla da sınırlı olması, gerekse aynı konu üzerinde iki farklı denetleyici mercinin varlığının yaratabileceği sorun (Sinema Genel Müdürlüğü ile Valiliklerin aynı oyun hakkında farklı karar alabilme olasılığı) nedeniyle 5224 sayılı Kanun ve ilgili Sinema Yönetmeliğine belirli yaşlara göre sınıflandırılan filmlerin o yaş altındaki kişilere internet kafe vb. mekânlarda oynatılmayacağı hükmü getirilmelidir. Böylelikle, her Valiliğin ayrı ayrı karar alıp uygulamasında da gerek kalmayacaktır.

Denetimdeki güçlükler nedeniyle, sakıncalı içerikli video oyunları ile tamamen hukuk yoluyla mücadele etmenin mümkün olmayacağını söylemek yerinde olacaktır. Farklı bir ifadeyle belirtmek gerekirse, özellikle günümüz internet teknolojisinde hukuk, sakıncalı olabilecek oyunların oynanmasına "mümkün olduğunca" engel olabilmektedir. Sakıncalı içeriklerle mücadele etmenin diğer etkin yolları, video oyun sektörünün daha sorumlu davranması ile medya okuryazarlığı vb. yöntemlerle çocukların ve gençlerin özellikle şiddete karşı bilinçlendirilmesidir.

SONUÇ

Yeni medyanın yükselişine bağlı olarak, yeni medyanın bir unsuru olan video oyunları da giderek daha fazla kitleye ulaşmaktadır. Özellikle, şiddet gibi sakıncalı içerikler nedeniyle, video oyunları çeşitli hukukî düzenlemelere tabi tutulmuştur. Video oyunları gerek sinema eseri olarak kabul edilmesi, gerekse internette yer alması dolayısıyla hem sinema mevzuatının, hem de internet mevzuatının düzenleme alanına girmektedir.

Bu çalışmada, video oyunlarının denetimi bakımından elde edilen en önemli sonuçlardan biri, Sinema Genel Müdürlüğü tarafından yaşlara göre sınıflandırılan filmlerin öngörülen yaşın altındaki kişilere satışının denetiminin güçlüğüdür. Türkiye’de korsan oyunların yaygın olması da bu güçlüğü pekiştirmektedir. Öte yandan, internet üzerinden oynanan oyunların denetiminden BTK ile hâkim ve savcılar sorumludur. Ancak, internet üzerinde dolaşan binlerce oyunun sağlıklı biçimde denetimi oldukça zordur. Video oyunlarının toplu oyun oynatılan mekânlarda oynatılması konusunda da birtakım sorunlar mevcuttur. Çünkü bu konuda toplu karar alabilecek bir merci mevcut değildir. Her Valilik, kendi il sınırlarında belirli oyunları yasaklayabilmekte; dolayısıyla, bir ilde yasak olan oyun diğer bir ilde insanlara rahatlıkla ulaşabilmektedir. Ayrıca, toplu oyun oynatılan mekânlarda Valiliklerin yetkili kılınması, denetim bakımından bir “ikilik” yaratmaktadır. Zira oyunları yaşlara göre sınıflandırma konusunda esas yetkili kurum Sinema Genel Müdürlüğü iken Valiliklerin Genel Müdürlük ile çelişen kararlar alabilmesi mümkün hale gelmektedir.

Türkiye’de video oyunlarının denetimi, karmaşık ve sorunlu olarak nitelendirilebilecek bir yapıya sahiptir. Kaldı ki günümüz internet teknolojisinin doğası düşünüldüğünde, en mükemmel denetim sistemleri bile yetersiz kalabilmektedir. Kanaatimizce, bu konudaki en etkin çözüm yolu, insanların özellikle “şiddet” içerikli medya içerikleri konusunda medya okuryazarlığı gibi uygulamalar yoluyla bilinçlendirilmesi ve oyun sektörünün evrensel etik kodlara saygı göstermesidir.

KAYNAKÇA

Binark, Mutlu / Bayraktutan – Sütçü, Günseli: **Kültür Endüstrisi Ürünü Olarak Dijital Oyun**, Kalkedon Yayınevi, İstanbul – 2008.

Gerbner, George: “Death in Prime Time: Notes on the Symbolic Functions of Dying in the Mass Media”, pp.254 – 259, **Against the Mainstream**, ed. Michael Morgan, Peter Lang Publishing, New York – 2002.

İçel, Kayıhan: **Kitle İletişim Hukuku**, Beta Yayınevi, İstanbul – 2015.

Karahan, Sami / Suluk, Cahit / Saraç, Tahir / Nal, Temel: **Fikri Mülkiyet Hukukunun Esasları**, 4. Baskı, Seçkin Yayınevi, Ankara – 2015.

McQuail, Dennis / Windahl, Swen: **İletişim Modelleri**, Çev: Konca Yumlu, 3. Baskı, İmge Kitabevi Ankara – 2010.

Yengin, Deniz: **Dijital Oyunlarda Şiddet**, Beta Yayınevi, İstanbul – 2012.

Mevzuat

5224 Sayılı Sinema Filmlerinin Değerlendirilmesi ve Sınıflandırılması ile Desteklenmesi Hakkında Kanun (R.G. Tarih: 21/7/2004, Sayı: 25529).

5651 Sayılı İnternet Ortamında Yapılan Yayınların Düzenlenmesi ve Bu Yayınlar Yoluyla İşlenen Suçlarla Mücadele Edilmesi Hakkında Kanun (R.G. Tarih: 23/5/2007, Sayı: 26530).

Bandrol Uygulamasına İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik (R.G. Tarih: 8/11/2001, Sayı: 24577).

Sinema Filmlerinin Değerlendirilmesi ve Sınıflandırılmasına İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik (R.G. Tarih: 18/2/2005, Sayı: 25731).

İnternet Toplu Kullanım Sağlayıcıları Hakkında Yönetmelik (R.G. Tarih: 1/11/2007, Sayı: 26687).

İnternet Ortamında Yapılan Yayınların Düzenlenmesine Dair Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik, (R.G. Tarih: 30/11/2007, Sayı: 26716).

İnternet Kaynakları

200 Milyon Dolara Oynuyoruz!, <http://www.haberturk.com/ekonomi/teknoloji/haber/777190-200-milyon-dolara-oyuyoruz>, 17/9/2012, Son Erişim Tarihi: 23/4/2017.

Apple Şiddet İçeren Oyunların Tanıtımlarını Yapmayacak, <http://www.webtekno.com/apple/apple-siddet-iceren-oyunlarin-tanitimlarini-yapmayacak-h5325.html>, Son Erişim Tarihi: 12/4/2017.

Bilgisayar Oyunu Metin 2'ye Valilik Yasağı, <http://www.hurriyet.com.tr/bilgisayar-oyunu-metin-2ye-valilik-yasagi-15859027>, 24/9/2010, Son Erişim Tarihi: 12/4/2017.

Dikkat Kafede Korsan Var, <http://www.radikal.com.tr/ekonomi/dikkat-kafede-korsan-var-1104851>, 21/10/2012, Son Erişim Tarihi: 12/4/2017.

İnternet Kafelerde 6 Bilgisayar Oyununa Yasak, <http://www.hurriyet.com.tr/internet-kafelerde-6-bilgisayar-oyununa-yasak-25499261>, 4/1/2014, Son Erişim Tarihi: 26/4/2017.

Korsan Oyun Konusunda Türkiye de Üst Sıralarda Yer Alıyor, <http://www.haberler.com/korsan-oyun-konusunda-turkiye-de-ust-siralarda-yer-5307275-haberi>, 14/11/2013, Son Erişim Tarihi: 12/4/2017.

Tartışma Yaratan Facebook Oyununa Erişim Yasağı, <http://www.cnnturk.com/sosyal-medya/tartisma-yaratan-facebook-oyununa-erisim-yasagi>, 26/4/2016, Son Erişim Tarihi: 23/4/2017.

Türkiye'nin En Kapsamlı Oyun Yasağı Geldi, https://www.chip.com.tr/haber/turkiyenin-en-kapsamli-oyun-yasagi-geldi_60669.html, 26/1/2016, Son Erişim Tarihi: 12/4/2017.

Rönesans Dönemi Ütopya Eserlerinde Eğitim Paradigması

Dr. Ayten Koç Aydın, Gazi Üniversitesi

aytenaydin@gazi.edu.tr

Mrs. Yeliz Candemir, Gazi Üniversitesi

yeliz.cndmr@gmail.com

ÖZET

Çalışmada Francis Bacon'un *Yeni Atlantis* ütopya eseri ve Tomasso Campanella'nın *Güneş Ülkesi* ütopyası ele alınmış olup. Bu eserler eğitim paradigmaları temelinde incelenmiştir. Bu paradigmlar Rönesans ve Aydınlanma dönemleri çerçevelerinde ele alınmıştır. Araştırmanın amacı, Rönesans dönemi eğitim yaklaşımını temele alınarak, dönemin ütopya eserlerinde ortaya çıkan eğitim paradigması unsurlarını belirlemektir. Ütopyalardaki eğitim yaklaşımlarını dönemin etkisini ve çağdaş eğitime yansıyan taraflarını açığa çıkarmaktır. Bu araştırmanın önemi, Rönesans dönemi ütopya eserlerinin eğitimde yakaladığı problem anlayışları ile çağdaş eğitim gerçeklerinin bir arada değerlendirilmesidir. Bu iki eserin eğitimi temel alarak incelenmesi, toplumsal yozlaşma ve bozulmalara getirdikleri çözümlerin ortaya konulması, bitmek bilmeyen toplumsal güncel sorunların da aydınlatılması yönünden önemli görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Ütopya, Eğitim, Paradigma, Rönesans, Çağdaş Eğitim.

Educational Paradigma in Utopia Works of Renaissance Period

ABSTRACT

In the current study, the utopic work of Francis Bacon, *The New Atlantis*, and the utopic work of Tomasso Campanella, *The City of the Sun*, was investigated. These works were examined in the basis of educational paradigms. These paradigms were examined depending on the periods of Renaissance and Enlightenment. The purpose of the research is to determine the educational paradigm elements coming to the fore in the utopic works of the period by taking the educational approach of the Renaissance period into consideration and to reveal the effect of educational approaches in utopias and the features of them reflected upon modern education. The importance of the current study is that the problematic fields which Renaissance period utopic works caught at education and modern education realities are evaluated together. The investigation of these two works depending on education was regarded significant in terms of the revelation of the solution for social degeneration and distortion and solving the everlasting social up-to-date problems.

Keywords: Utopia, Education, Paradigm, Renaissance, Modern Education.

GİRİŞ

İnsanlık tarihinin, aynı zamanda Rönesans ve Aydınlanma döneminin en onurlu ve önemli uğraşı eğitimidir. Eğitim ve öğretimin planlanmış bir şekilde uygulanması gerektiği düşüncesi Rönesans dönemi düşünürlerinin önemsendiği temel sorunlardandır.

Francis Bacon'un *Yeni Atlantis* adlı eseri bilim ve teknoloji üzerine temellendirilmiştir. Bacon'a göre, geçmişte eğitim insanlığı bulunması gereken noktaya taşımaktan uzaktır ve bilim eğitim ve öğretiminin temeli olarak kullanılan eserler insanın dikkatini doğaya değil, güvenilirliği sınırlı olana yöneltmiştir. Bunun tek çözümü yeni bilimsel bir yöntemdir.

Eğitime odaklı, devrimci bir yapıya sahip olan Tomasso Campanella'nın Güneş Ülkesi ise, hem Rönesans'ın temel eğitim ortamını hem de Ortaçağ'ın kimi özelliklerini yansıtır, buna karşılık onun ütopyasında devletin en kutsal görevi olan eğitim, çağlar aşan bir eğitim görüşü ile kurgulanmıştır.

Ütopya kavramı, 1516 yılında Thomas More tarafından aynı isimli eserinde kullanılmıştır. "Yok" anlamına gelen "ou" ön eki ile yer anlamına gelen "topos" sözcüğünün birleşmesiyle oluşan ve "olmayan yer" anlamına gelen "ou-topos" kelimesi yani ütopya kelimesi oluşmuştur (Kumar, 2005). Thomas More kendisine ait yeni ve özgün bir kelime geliştirerek Utopia kelimesinin günümüze kadar kullanımını başlatmıştır (Ağaoğulları & Köker, 2008).

Ütopyalara ne kadar yazınsal bir tür olarak bakılsa da "ütopya" temelde mükemmel bir gelecek için aynı zamanda betimsel bir araçtır. 20.yüzyılın etkili düşünürlerinde Bloch'un deyiimiyle "Ütopya aynı zamanda hareketi yönlendiren bilişsel bir hareket türü olarak yorumlanır" (Öztürk, 2006).

Bütün bu tarihsel süreç içerisinde ele alınan kültürel süreçteki ütopyanın mitsel ve dinsel kökenli oluşum süreci yanında ütopyanın bir de edebi ve siyasi bir tür ya da toplum felsefesi olarak gelişmesinde Antik dönem Yunan felsefesi çalışması özellikle de Platon'un Devlet adlı mükemmel toplum tasarısı önemli etkiye sahiptir (Öztürk, 2006).

Rönesans dönemi genellikle modern dönem düşünce biçiminin ortaya çıktığı tarihsel süreç olarak ele alınmaktadır. Bununla birlikte Rönesans'ın asıl anlamı, antik dönemin düşünsel özelliğinin, felsefe ve sanatta yeniden doğuşu olarak değerlendirilir. Fakat bu dönem her alanda Ortaçağ'ın sona erdiği demek değildir ya da her alanda Ortaçağ, Rönesans'ın getirdikleri ve özelliklerinden geridedir anlamı da çıkmaz.

Eğitim paradigmaları ele alınan bu iki ütopya – Yeni Atlantis ve Güneş Ülkesi- Rönesans döneminin bilim dünyasına etkilerini ve Ortaçağ'ın mistik özelliklerinin yansımalarını görürüz. Bu çalışmada önemli olan, bu ütopyalarda dönemin eğitim paradigması ve toplumun içinde bulunduğu durumun nasıl aktarıldığıdır.

THOMAS CAMPANELLA VE "GÜNEŞ ÜLKESİ"

Güneş Ülkesi'nin Yazıldığı Sosyokültürel Ortam

Campanella 1568-1639 yıllarında yaşamış bir İtalyan filozoftur. Yaşadığı dönem, hem Ortaçağ'ın hem de Rönesans'ın özelliklerini bir arada barındıran bir geçiş dönemidir. Siyasal açıdan, Hıristiyan Katolik dünyasında sarsıntılar yaşanan bir ortam vardı. Düşünsel açıdan ise dinsel düşüncenin zaman zaman eleştiriye maruz kalabildiği, düşünsel açıdan da laik dünya görüşünün daha çok yenilerde belirdiği bir dönemdir. Dönemin İtalya'sı yaklaşık yüz yıl öncesinde Machiavelli'nin Hükümdar adlı eserinde İtalya'nın birliğini korumak için önerilerde bulunmuş olmasına rağmen, krallık ve kilise arasındaki bölünmüşlük nedeniyle İspanyolların eline geçmiştir. Campanella Dominiken manastırına gitmiş ve güçlü bir dini eğitim almıştır. Ardından felsefeye yönelen düşünür, daha fazla bilgi sahibi olmak istemesiyle İtalya'yı dolaşmaya karar vermiştir. Burada gözlemlendiği İspanya sömürsü üzerine kendini yurtsever bir

ayaklanma örgütünün içinde bulmuştur. Daha sonra İspanyol engisizyonu tarafından tutuklanmıştır, 27 yıl tutukluluk dönemi yaşamıştır. Tutukluluk döneminde çok kez işkenceye maruz kalmış olan filozof, sonunda altı ay boyunca bir ölümcül hastalıkla mücadele etmek zorunda da kalmıştır. Hapis hayatını sürekli yazarak geçirmiş ve Güneş Ülkesi'ni de hapisanede yazmıştır (Aydın, 2006).

Güneş Ülkesi'nde Yönetici, Görevleri ve Yetkiler

Güney denizinde bir yerde olan Güneş Ülkesi, Cenovalı bir kaptanın Hospitalario'ya(Büyük Usta) gördüklerini anlattığı bir ütopyadır. Güneş Ülkesi, adaletsizlik, kötü yönetim ve büyücülük gibi olumsuzluklardan kaçan insanların oluşturduğu ideal bir toplumdur. Yönetimsel açıdan bakıldığında, devletin yapısı burada oldukça hiyerarşiktir. Yöneticiler sınıfını oluşturanların adları, Büyüklük, Cesaret, Namus ve Çalışkanlık gibi erdemli davranışları yansıtan isimlere sahiptirler (Öztürk, 2006).

Devletin başında hem rahip hem de filozof olan Hoh(Metafizikçi) vardır ve bunun üç yardımcısı bulunur: Güç, Sevgi ve Akıl. Bu üçü de aynı zamanda yöneticidir. Bunlardan Akıl, eğitimden sorumlu yöneticidir. Metafizikus, Güneş Ülkesi'nin en bilge kişisi olduğu için seçilir. Kendisinden daha bilge bir kişi çıkmazsa, yönetime devam etmek zorundadır. Dinî ve dünyevi yönetim tamamen ona bırakılmıştır. Bu yüzden bilgelik gücü oldukça yüksektir. Kesin ve karşı konulmaz yetkileri vardır. Diğer yöneticiler de (Sevgi, Akıl, Güç) kendi alanlarıyla ilgili tüm bilgilere sahip olmalıdır (Öztürk, 2006).

Campanella'nın yöneticileri, özde din adamlarıdır-bu bakışıyla ütopya Ortaçağ'a bağlıdır- fakat yöneticilerin felsefî birikimlerine bakılacak olunursa, Platon'un bilge hükümdarını anımsattığını söylemek olasıdır. Öte yandan burada tüm yurttaşlar devletin sıkı denetimi altındadırlar, adeta mutluluklarını özgürlüklerinin yitimine borçludurlar. Ve burada olağan bir aile kavramı yoktur. Çocuklar toplumundur ana-babalarını tanımazlar. Kadın ve erkekler birleşirler ve meydana gelen çocuk devletin kontrolü altında eğitilirler. Çünkü aile, çocuk için eğitim kontrolü sağlayamamaktadır bu da devletin geleceğini sıkıntıya atmak anlamına gelir. Konulan yasaklar toplum içindir. Özel mülkiyetin yer almadığı Güneş Ülkesi'nde her şey ortaktır çünkü bu gibi şeyler bencilliğin ürünüdür (Atayman, 2004).

Güneş Ülkesinde Eğitim Paradigması

Güneş Ülkesi'nde eğitim oldukça planlıdır. Planlanmış olan bu eğitimin üç amacı vardır: yurttaşlık eğitimi, meslek eğitimi ve yönetici eğitimidir (Atayman, 2004). Şehrin mimarisi de bu üç eğitim amacına hizmet etmesi doğrultusunda düzenlenmiştir. Bu açıdan genel olarak bakıldığında Güneş Ülkesi tam bir eğitim ütopyasıdır.

Güneş Ülkesi, kuruluşuyla, mimarisiyle, görsel unsurlarıyla, doğuşundan itibaren insanların her an bilimle karşılaşmasına olanak sağlayan açık bilim müzesi olmanın yanı sıra, kurumsal bir eğitim paradigmasına da sahiptir. Bilim eğitiminin genel bir eğitim olduğu Güneş Ülkesi'nde, ahlaki eğitim, meslek eğitimi, dil eğitimi, savaş eğitimi, yöneticilik eğitimi, beden eğitimi ve din eğitimi önemli yer tutmaktadır.

Devletin sürekliliği açısından bu kadar önemli olan kurumsal eğitim Güneş Ülkesinde, ücretsiz ve zorunludur. Bu eğitim yurttaşlar için olduğu kadar esirler için de geçerlidir. Özellikle, esirlerin eğitimi, onlara Güneş Ülkesi'nin geleneklerini öğretmek açısından önem taşımaktadır (Atayman, 2004). Güneş Ülkesi'nde çocuklar doğduktan sonra en çok iki yıl içinde devlet tarafından toplanır, kamusal binalarda eğitime alınır.

Çocuklara oyun oynarcasına alfabe öğretilir. Bu ütopyanın genel eğitim paradigmasındaki "eğitimde oyun" vurgusuna çağdaş eğitimde de önemli bir işlev yüklenmektedir.

Duvardaki resimler gösterilir, çocuk gezilere çıkartılır, yarışmalar ve güreşlere sokulur, duvarlarda gösterilmiş dilleri ve tarihi öğrenmesine yardımcı olunur. Altıncı yılın sonunda çocuklar doğa

bilimlerine ve çok geçmeden de yöneticilerin karar ve yargılarına göre özellikle yetenekli görüldükleri alanlara ve zanaata yönelirler. Güneş ülkesinde insanlarda ne kadar çok yetenek varsa, her yeteneğe karşılık gelen bir meslek ve zanaat vardır; bunun nedeni herkesin bir işe sahip olmasını sağlamak ve yeteneklerine uygun iş yapmalarına olanak sağlamaktır (Atayman, 2004).

Ders sonrası herkes ders hakkında düşüncelerini, bunlardan hangisinin iyi ve doğru, hangisinin kötü ve yanlış hangisinin yararlı ve zararlı, hangisinin onur verici davranış olduğunu hakkında kanaatini belirtmesine izin verilir. Son olarak da öğretmen nihai sonucu değerlendirip sunar (Atayman, 2004). Böylelikle Campanella döneminin eğitim paradigmasını eleştirir.

Diğer ulusların neler yaptığının bilinmesi ve buna göre ülkenin tedbir alması için Güneş Ülkesi'nde yabancı dil eğitimine de fazlaca önem verilir (Atayman, 2004).

Eğitimin temel sayıldığı Güneş Ülkesinde, ortaçağlarda olduğu gibi eğitimde ceza değil ödül egemendir. Derslerde ve tartışmalarda başarılı olan öğrencilere, panayırarda ve toplu törenlerde ödüller verilir, onurlandırılır ve teşvik edilirler (Atayman, 2004). Campanella'nın *Güneş Ülkesinde* eğitimde ödül unsurunun ön plana çıkarılması eğitimbilimsel açıdan oldukça dikkate değerdir. Bu da eserin çağdaş eğitime yansıyan tarafını gösterir.

Campanella, Güneş Ülkesi'nde eğitimde kullanılan, deneysel, oyun odaklı, uygulamaya değer veren yöntemlerin bütününe işaret edip döneminin ezberci eğitimini ile Güneş Ülkesi'ndeki eğitimi karşılaştırarak eleştirilmiştir.

FRANCİS BACON VE “YENİ ATLANTİS”

Yeni Atlantis'in Yazıldığı Sosyo-Kültürel Ortam

Francis Bacon'un 1622'de yazdığı Yeni Atlantis, ilerleme fikrinin, teknoloji ve bilimdeki inancın, insanın doğa üzerindeki üstünlüğünün simgesidir (Öztürk, 2006). Bacon teknolojik akılcılığı savunan belki de ilk düşünürdür. İlerlemenin bilgi ve yeteneğe dayandığı fikri, 19.yüzyılın sonlarında yaygınlaşmaya başlamıştır. Bu ütopya da aslında kendi zamanının bilinen gerçeklerinden yola çıkmıştır.

17.yüzyıl bilimsel deneyler ve araştırmalar açısından büyük atılımların başladığı bir dönemdir (Öztürk, 2006). Bacon Yeni Atlantis'i 17.yüzyılda bozuk düzenin iyice çığırından çıktığı bir dönemde yazar. Bu dönemde bilgi, sadece bilgi olduğu için değil insanlığa faydası olduğu oranda değer kazanmakta olduğu için bilginin yaşamı kolaylaştırması sağlayacağı yarar göz önünde tutulmaktadır.

Avrupa'da ütöpik yayınların artmaya başladığı yüzyıl, 17. Yüzyıldır. Doğayı deney ve gözlemlerle inceleme yöntemi olan bilimsel yaklaşımın öncülerinden Francis Bacon, Aristoteles'in *Organon'una* karşılık *Nouvum Organum'u* yazarken, Platon'un *Devlet Ütopyası'na* karşı da *New Atlantis'i* yazmıştır. Bacon döneminin İngiltere'sinin toplumsal olaylarını ve yeni beliren bilimsel anlayış değişimi göz önüne alarak bilimsel kurumların içinde yer aldığı bir toplum hayali kurmuştur (Öztürk, 2006)

Bacon kesin terimlerle bilimin nihai hedefinin “insanın derecesini yükseltmek” ve “imkân halindeki her şeyi fiile getirmek” olduğunu dile getirir (Lewis Mumford, 1996). Bu bilimin nihai hedefinin yansımalarını da ütopyasında görmekteyiz.

Yeni Atlantis'te Eğitim

Yeni Atlantis'te eğitim kurumları “Altı Günlük Eserler Koleji” olarak adlandırılmıştır. Bilim, eğitim ve okul kavramlarını işaret eden kolej imgesi ile evrenin yaratılma süresini andıran “Altı Gün” imgesinin bir arada kullanılması, bilimin yaratıcı gücüne duyulan inancın göstergesidir. Bacon'un Süleyman'ın Evi'ni kurarken esinlendiği isimler de ilginçtir, dinsel kavramları tercih eder. İnsanları

doğruluk ve iyiliğe davet eden peygamberlik kurumunu, İbrahim ve Süleyman gibi peygamberlerin isimlerini seçerek kullanır. Burada ise bilimin ve eğitimin iyiliğe ve doğruluğa götürdüğü anlayışına gönderme yapmıştır. Süleyman'ın evi toplumu aydınlatan bir fenerdir (Francis Bacon, 2006). Görevi ise Tanrı'nın eserlerini incelemek yaratıklarını araştırmaktır. Bu bilimsel çalışmaların amacı, maddi açıdan bir zenginlik değil, dünyanın her yerini aydınlatan ve herkesin de yararlanabileceği ışıktır.

Bacon'un Yeni Atlantis'i, yaşam boyunca, bilimsel yöntem, bilimin gelişmesi ve bu yöntemin katkıları üstüne geliştirdiği düşüncelerinin bir yansımasıdır. Bu nedenle Yeni Atlantis, yaşamın bütün yönlerinde bilimsel tutumu ön plana alan bir ütopyadır. Bu ütopyanın gerçek önemi, aslında Rönesans devrinin insanında beliren, kökü bilimsel çalışmanın gücüne ve önemine dayanan bir eğilimin yansıdığı bir ütopya olmasıdır. İnsanın yitirdiği mutluluğunu, bilimsel yönteme dayalı bir toplumsal yaşam düşü ile elde edilebileceğine inanır. Bacon'dan önce aynı doğrultuda düşünen Campanella da bilimin soyut kavramlarıyla değil, gerçek varlıklardan yola çıkılarak deneysel yöntemi bilimin temelini oturtmaya çalışmıştır. Bu nedenle Campanella da Bacon gibi, doğruluk onayını teolojiden kurtarmış olan ve deneysel bilimi temsil eden bilim dallarının yol göstericiliğine başvurur. Bu bilim dalları artık gözlem ve deneyin önemini vurgularcasına, artık görsel yöntemlerle öğretilmeye, eğitimin temelini oluşturmaya başlamıştır. Campanella da bu arzusu nedeniyle bu bilim dallarına ait olan ve tek tek olayları açıklayan görsel bilimsel olayları ve malzemeleri tüm şehrin duvarlarına çizmişti. Bu bilimsel açıklamalı resimlerin Güneş Ülkesi'ndeki insanların eğitimlerine olan katkısı, Yeni Atlantis'te Süleyman Evi'nin çeşitli bilim dallarına ayrılması yönteminin ilk adımlarıydı. Campanella'nın "Güneş" imgesiyle işaret ettiği, evreni aydınlatan mutlak gerçeklik ile Bacon'nun bilime yüklediği "ışık" aydınlatıcı tanımlaması, aynı inançtan kaynaklanan bir düşüncedir (Öztürk, 2006).

SONUÇ

Çağlar boyunca, toplumsal düzeni eleştirerek ele alınan tüm eserler ve düşünürlerin tüm fikri çerçeveleri, artık "insan"ı sadece tek bir boyutla ele almamız gerektiğinin bugüne verdiği bir öğüt niteliğindedir. Ne sadece düşünen, icat eden, sanatsal alanda yaratıcı, ne eylem varlığı, ne hedefini Tanrısal ideale kilitleyen ruhsal varlık, ne de sadece biyolojik fizyolojik bir varlıktır. İnsanın tek bir boyutla ele alınamayacağı, belki de insanı diğer canlılardan ayıran en önemli özelliktir. Yani tanım olarak, "İnsan bütün boyutlarıyla ancak anlaşılabilen canlıdır."

Görülüyor ki hem Francis Bacon hem de Tomasso Campanella, eğitim konusuna ciddiyetle eğilirler. Kurmayı düşledikleri yer insanları mutlu etmek için tasarlanmıştır. Campanella tüm halkın eğitimi ve bu şekilde eğitim düzleminde bir düzen hayal eder. Bacon ise bilimin ışığından giden her insanın daha rahat bir hayata kavuşacağı bir düzen hayal etmiştir.

Rönesans döneminin temel özelliklerinden olan ve ütopyaların en önemli örneklerini oluşturan, "Güneş Ülkesi" ve Modern bilimsel düşünüş ve yönteminin öncüsü olarak kabul edilen "Yeni Atlantis" dönemlerinin genel özelliklerini yansıtmaktadırlar. Bir yandan Antik dönemin felsefi ve bilimsel anlayışından etkiler taşıırken; diğer taraftan da Ortaçağ'ın Hıristiyan geleneğinin etkisinde kalmışlardır. Bu tarihsel ve bilimsel ilerlemenin seyri açısından doğal bir durumdur.

Tüm ütopya eserleri eğitimsel amaç taşıyabilirler, fakat tüm toplumla alakalı bozuk düzeni iyileştirmenin de eğitimle olacağını farkındadırlar. Nitekim ele almış olduğumuz bu iki ütopya örneğinde en önemli unsur olan "bilgelik" tüm yaşantı ve toplum için gerekli koşuldur. Bu "bilgelik" ise yalnızca "doğru ve yerinde eğitim" ile gerçekleşir. Bilgelige giden yol eğitimden geçer.

Rönesans döneminin bu önemli ütopyalarında eğitim, tüm kurumlarıyla mükemmel düzenin sürekliliğinin garantisi durumundadır.

İnsanın ütopyaları en temelde bir “umut etme” eylemidir. Gelecek beklentisi var olan durumdan daha iyi bir durumun var olabileceğine yönelen tutkuyu da yansıtır. Bu tutku “hayalcilik” ya da gerçeklerden “nevrotik” düzeyde bir kaçış anlamına gelmez. “olduğu gibi kalana müdahale etmektir”. “Akıl” insanın hem anlamlı ve tutarlı davranışlarının referansıdır, hem de hayal gücü ve yaratıcılığıyla etkileşim içinde olan yetisidir. Kısaca ütopyalar aklımızın düşleridir. Siyasal alana döküldüğünde devrimlere dönüştüğü gibi, bilimsel alana uygulandığında ilerleme ve teknik yaratıcılığa dönüşüveren bir özelliğe sahiptir. Sürekli ilerlemenin temel anahtarıdır.

Araştırmada en temel unsurlardan biri, çağdaş eğitime ütopyalardan yapılan göndermelerdir. Etkili öğretim, yaparak-yaşayarak öğrenme, ödül ve takdir ile öğrenmeye teşvik, eğitim kurumunun toplumun ilerleme seviyesi için önemi, iyi vatandaş yetiştirme, toplumda huzur ve düzen sağlama gibi çağdaş eğitime dönük olma, şüphesiz bu ütopyaların araştırmadaki en önemli gerekçeleridir.

Çağdaş eğitimin odaklandığı konularının Rönesans dönemi ütopyaları olan “Güneş Ülkesi” ve “Yeni Atlantis” eserlerinde de görmekteyiz. Öğrenciyi merkeze alan eğitim anlayışı, oyun ile görsel eğitim, ceza yerine ödül ile eğitim verme, beden eğitiminin önemi, istek ve yeteneklere göre eğitim alabilme imkânı konuları bu eserlerin eğitim paradigmalarıdır. Bu paradigmalar Rönesans dönemine ait ütopyaların çağdaş eğitime yansımalarıdır. Döneminin eğitim anlayışını eleştirel bir gözle değerlendiren Rönesans ütopyaları, günümüz eğitim anlayışlarına da eleştirel bakmayı ve eğitimde daha da iyi yöne gelişmesine katkı sağlar.

KAYNAKÇA

- Ağaoğulları, M. A., & Köker, L. (2008). *Tanrı Devletinden Kral Devlete*. Ankara: İmge Kitapevi.
- Atayman, T. C. (2004). *Güneş Ülkesi*. İstanbul: Bordo-Siyah Klasik Yayınlar.
- Aydın, H. (2006). Güneş Ülkesi:Eğitim Odaklı Bir Ütopya. *Bilim ve Gelecek Dergisi* , 56-63.
- Batur, E. (1985). "Yeniden Doğuş:Eskiden Doğuş". *Gergedan* , 20.
- Çotuksöken, B. (1988). "Ortaçağ ve Rönesans Üzerine Kimi Temel Bilgiler". *Gergedan* , 39.
- Francis Bacon, Ç. Y. (2006). *Yeni Atlantis*. İstanbul: İm Yayın.
- Kumar, K. (2005). *Ütopyacılık*. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Lewis Mumford, Ç. F. (1996). *Makine Efsanesi*. İstanbul: İnsan Yayınları.
- Öztürk, F. (2006). *Eğitim ve Ütopya*. Ankara: Nobel Yayınları.
- Öztürk, F. (2006). *Ütopya ve Eğitim*. Ankara: Nobel Yayınları.
- Portakal, H. (2003). *Rönesans ve Laiklik*. İstanbul: Cem Yayınevi.

Öğretim Elemanı 4.0: Öğretim Elemanının Değişen Rolü ve Teknoloji ile Zenginleştirilmiş Öğrenme

Dr. Alev Elçi, Aksaray Üniversitesi
dr.alevelci@gmail.com

Ms. Merve Vural, Aksaray Üniversitesi
mervevurallll@gmail.com

ÖZET

Teknolojideki gelişmelerin ortaya çıkarttığı; bilgi üretiminin hızlanması, bilgiye erişimin kolaylaşması ve bilginin giderek geniş bir alana yayılması sonucunda yaşanan değişimler bilgi ekonomisi kavramı içinde açıklanmaktadır. Bilgi ekonomisinde salt bilgi ve bilgi teknolojisi kullanımı ön planda iken; günümüzde bilişim ve Internet aracılığıyla “akıllı” kullanımın sağlandığı dördüncü sanayi devrimi “Endüstri 4.0” gündeme gelmektedir. Bu çalışmada, küresel dönüşüm sürecinde akademik güç olan öğretim elemanının Teknoloji ile Zenginleştirilmiş öğrenme ve öğretme ortamlarını kullanarak değişen rolü, “Öğretim Elemanı 4.0” ve kendisini geliştirmesinin önemi ele alınmıştır. Bir alan yazın taraması ile ilgili çalışmalar derlenmiş ve bu konunun yükseköğretim kurumlarının gündemine ivedi alınmasına ilişkin önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Öğretim Elemanı 4.0, Teknoloji ile Zenginleştirilmiş Öğrenme, Öğretim Elemanı Gelişimi, Endüstri 4.0

Faculty Member 4.0: The Changing Role of Faculty and Technology Enhanced Learning

ABSTRACT

The advancement of new information technologies, the acceleration of information production, the facilitation of access to information and the increasing speed of information diffusion are all explained within the concept of information economy. While the use of information and information technology is the frontline in the knowledge economy; now the fourth industrial revolution, that makes possible the "intelligent" use of information and the Internet, is coming to the forefront. In this study, the changing role of the academic faculty "Faculty Member 4.0" within this global transformation, who will be exposed to teaching and learning using Technology Enhanced Learning Environments and the importance of developing them for this role is discussed. Other studies have been investigated with a literature review and suggestions have been made to take this issue urgent within higher education institutions.

Keywords: Faculty Member 4.0, Technology Enhanced Learning, Faculty Development, Industry 4.0.

GİRİŞ

Çağımızda yepyeni bir görüş olarak ortaya çıkan endüstriyel dönüşümü ya da diğer adıyla endüstriyel devrimi simgeleyen Endüstri 4.0 gündemde yoğun bir şekilde yer almaktadır. Endüstri 4.0 kavramı ilk kez Almanya'da "Industrie 4.0" terimi ile dördüncü sanayi devrimini belirtmek için kullanılmıştır. Endüstri 4.0 yalnızca bilgi ve bilgi teknolojisinin kullanımının üstüne çıkan, üretim süreçlerinde kullanılan tüm araç ve makinelerin algılayıcılarla Internet aracılığıyla karşılıklı etkileşime geçtiği eşzamanlı üretim sağlayan düzenlemelerdir (Alçın, 2016). Böylece endüstrideki tüm üretim

aşamalarında akıllı yazılım ve sistemler kullanılarak, üretim etkinliği ve güvenilirliği artmaktadır. Bilgiye dayalı ekonomide bilginin üretilmesi ve etkin kullanılması, toplumun refahını ve yaşam standardını artırmaktadır (Özsağır, 2013).

Karataş (2017) bu süreçte Endüstri 4.0'ı salt teknoloji kullanımı olarak değerlendirmenin ötesine girerek; eğitim, sağlık, ekonomi, sanat vb. alanlarda da dönüşümü gerekli kıldığından söz etmektedir. Böylece Endüstri 4.0 kavramı, sanayi dışındaki daha geniş alanları da kapsayacak şekilde genişletilmektedir. Bu nedenle, "Pedagoji 4.0", "Öğretmen 4.0" ve "Eğitim 4.0" aynı bağlamda tanıtılmış terimler olup araştırmacılar bu akımın farklı yaşam alanlarında nasıl bir etki bırakabileceği üzerinde çalışmalara başlamışlardır (Abdelrazeq, Janssen, Tummel, Richert, Jeschke, 2016). Endüstri 4.0 için gereken iş gücünü yetiştirme görevi en başta yükseköğretim kurumlarına düşmektedir. Yükseköğretim kurumları gerekli uzmanlık ve yetkinlik alanları üzerine odaklanarak akademik programlarını, derslerini ve içeriklerini düzenlemelidir (Gürsoy, 2016).

Türkiye'de öğrencilerin bu gereksinimler doğrultusunda yetiştirilmesi için yapılacak kurumsal çalışmalarla birlikte öğretim elemanlarına da büyük rol düşmektedir. Bu bağlamda eğitimin, üretim teknolojisindeki dönüşümü takip etmesi için yeni öğretme ve öğrenme ortamlarını ve yöntemlerini öğrenmesi ve uygulaması zorunlu hale gelmiştir. Bu süreçte Teknoloji ile Zenginleştirilmiş Öğrenme (TZÖ) ortamları kullanılarak öğrenme ve öğretme konusunda yetişmiş olacak akademik eğitim gücü için "Öğretim Elemanı 4.0" kavramı ortaya konulabilir. Öğretim Elemanı 4.0 kavramı yükseköğretimi ve onun paydaşlarını kapsayacak şekilde genişletilebilir. Bu çalışmada, dördüncü endüstri devriminin de etkisiyle gerçekleşen küresel dönüşümde öğretim elemanının değişen rolü ve kendisini bu rol için geliştirmesinin önemi ele alınmıştır.

ENDÜSTRİ 4.0 VE İŞGÜCÜ GEREKSİNİMLERİ

Endüstri 4.0 getirdiği yenilikler ile birlikte bazı yeni meslek dalları kendini göstermiş ve daha başkalarının da ortaya çıkması beklenmektedir. Endüstriyel veri bilimciliği, robot koordinatörlüğü, BT ve Nesnelerin İnterneti çözüm mimarlığı, Bulut hesaplama uzmanlığı, veri güvenliği uzmanlığı, şebeke geliştirme mühendisliği, 3 boyutlu yazıcı mühendisliği, endüstriyel kullanıcı ara yüz tasarımcılığı, giyilebilir teknoloji tasarımcılığı gibi meslekler gelecekte karşılaşılması muhtemel yeni meslek dalları arasında sayılabilir (Eğer, 2016). Bu yüzden değişime odaklı ve değişime uyum sağlayabilen neslin yetiştirilmesi çok önemli hale gelmiştir.

TÜSİAD (2016)'ya göre Endüstri 4.0 üretim hacminin artmasını sağlayacak ve böylece daha fazla eğitilmiş ve nitelikli iş gücüne ihtiyaç duyulmasını sağlayacaktır. Raporda iş gücünün donanımlı, analitik düşünebilen, yetkinlik sahibi olmasının önemi vurgulanmaktadır. Elçi (2016) çağımızın teknik ve sosyal yetkinliklerini derlemiştir. Bunlar teknolojik bilgi, alan bilgisi, analitik ve kritik düşünme, Bilgi Teknolojisi çözümlerini tasarlama ve uygulama, tecrübe, etik anlayış, takım çalışması, iş birliği, sunum yapma ve yazma becerileri, beşerî ilişkilere dayalı kişilik, tutum ve davranış hem sanal hem de yüz-yüze bağlantı kurmaktır. Başka bir çalışmada Özdemir (2007) gerekli yetenekleri; geniş açılı, disiplinler arası, karmaşık, bağlamsal, sezgisel ve sayısal ve ekonomik konuları belli 'sistem'ler çerçevesinde düşünebilme; mesafeli ve bağımsız şekilde tepki geliştirebilme, problem çözebilme, takım halinde çalışabilme, bağımsız karar verebilme, davranış ve eylemleri planlı uygulayabilme, çok yönlü algılama ve deneyimleme, bütünleştirme ve yapılandırma, empati kurabilme, dayanışma ve anlaşma olarak derlemiştir. Aynı çalışma bu yetenekler için gereken öğrenci niteliklerini yaratıcılık, araştırmacılık ve yöntemlilik, temkinlilik ve şüphecilik şeklinde tanımlamıştır. Kaplanoğlu (2016)'da Endüstri 4.0 için gerekli olan ve işgücünden beklenen nitelikler hayat boyu öğrenme, disiplinler arası düşünme, etkili problem çözme, BT yeterliliği, ağa bağlı değişim, süreç bilgisi, karmaşık iş yapısı uzmanlığı, iletişim kontrolü, yenilik sürecine katılım, iş dizilerinin koordinasyonudur.

Değişime uyum sağlamak Endüstri 4.0'ı gerçekleştirecek nesil için en temel unsurdur. İşgücüne hem kendi geleceğinin yol haritasını çizebilme hem de endüstrinin gelecekte değişimini tasarlayabilme yaklaşımlarının benimsetilmesi gerekmektedir (Töremen ve Pekince, 2011). Türkiye Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeler, Serbest Meslek Mensupları ve Yöneticiler Vakfı (TOSYÖV) Başkanı Nezih Kuleyin Endüstri 4.0'ı bir fırsat bilerek bu değişimi sağlayacak altyapının yanı sıra, eğitim ve kültürel düzey olarak yetişmiş donanımlı iş gücünün topluma bir avantaj getireceğini belirtmiştir (Kılıç, 2016).

YÜKSEKÖĞRETİMİN ROLÜ

Türkiye’de yükseköğretim stratejisini belirleyen Yükseköğretim Kurulu (YÖK) 2016-2020 Stratejik Planında yükseköğretim kurumlarının endüstrideki dönüşümü destekleyeceğini belirtmektedir (YÖK, 2015). Endüstri devriminin bir parçası olarak yer almak ve rekabet üstünlüğünü elde edebilmek için eğitim düzeyinde de dönüşüme hazır olunmalı ve iş gücü buna uygun koşullarda yetiştirilmelidir. Aynı zamanda üniversitelerin küresel ölçüde standartları takip ederek Ar-Ge başta olmak üzere diğer alanlarda da daha aktif ve etkin rol alması beklenmektedir (Şimşek, 2017).

Özdemir (2007)’e göre endüstriyel devrime geçiş sürecinde öğrencilerin uygun yeteneklerle donatılması ancak yükseköğretimde eğitim amaç ve işlevlerinin gerçekleştirilmesi ile mümkün olacaktır. Bilgi toplumunda, bilginin üretilmesi, erişimi ve öğrenciye aktarılması amacıyla birlikte nitelikli bilgi ve nitelikli insan gücünün yetiştirilmesinde üniversitelere düşen rolün önemi giderek artmaktadır (Şahin ve Alkan, 2016). Yükseköğretimin bu rolü ekonomide bir itici güç haline gelmiş ve bu doğrultuda yükseköğretimden talep ve beklentiler giderek artmıştır (Çetinsaya 2014). Bu nedenle YÖK 2016-2020 Stratejik Planı Madde 160’da "Ortaöğretim ve yükseköğretim düzeyindeki mesleki ve teknik eğitimde, program bütünlüğü temin edilecek ve nitelikli işgücünün yetiştirilmesinde uygulamalı eğitime ağırlık verilecektir." şeklinde belirtilmiştir (YÖK, 2015).

Böylece üniversitelere klasik anlayıştaki bilgi üretme ve öğrenci yetiştirme misyonunun yanı sıra, günümüzde ekonomik ve sosyal kalkınmaya doğrudan katkı sağlama hedefinde üçüncü bir misyon daha yüklenmiştir (Şahin ve Alkan, 2016). Yazarlara göre yüklenen bu misyonla birlikte üniversiteler tek disiplinli kurumlar olmak yerine, küresel bilgi merkezi olma yolunda ilerlemekte; eğitim dinamiği, araştırma-geliştirme yeteneği, rekabet edebilirlik, disiplinler arası etkinlik, yenilikçilik ve sorun çözme becerisi gibi karakteristik özellikleri ile ön plana çıkmaktadır. Ön plana çıkan bu özellikler; üniversitede disiplinler açılırken, programlar oluşturulurken ve ders içerikleri hazırlanırken göz önüne alınmalıdır. Yeni oluşturulacak programlar öğrencileri geniş kapsamlı bilgi ve becerilere doğru yönlendirmeli, düşünme ve problem çözme yeteneklerini geliştirmeli ve düşünme yeteneklerini harekete geçirmelidir (Balay, 2004).

Yukarıda sözü edilen, sahip olunması gereken beceriler ve yetkinliklere yükseköğretim eğitim programı tasarımlarında ve ders içeriklerinde yer verilmesi Endüstri 4.0 yaklaşımı için büyük bir adım olacaktır. “Böylece edindikleri beceriler ve yetkinlikler sayesinde farklı süreçlerde daha geniş kapsamlı işleri yapabilecekler ve vasıfları artarak sadece verilen işi yapmanın yanı sıra iş stratejisini geliştirmek için katkıda bulunabileceklerdir” (Elçi, 2016).

Endüstri 4.0’da başarıyı yakalamak için yükseköğretim kurumlarının programları yeni ortaya çıkmaya başlayan meslekler ve yetiştirilecek iş gücünün yetkinliğini artıracak şekilde güçlendirilmelidir. Buna ek olarak öğrencilerin girişimcilik yaklaşımları desteklenmeli, girişimcilik tabanlı eğitime önem verilmelidir (TÜSİAD, 2016). Program değişimleri yapılırken Endüstri 4.0’ın hala gelişmekte olan birtakım sistem ve süreçlerden meydana geldiği dikkate alınmalı, değişimler çok yönlü tasarlanmalı ve birbirini tamamlar nitelikte olmasına önem verilmelidir (Gürsoy, 2016). Son zamanlarda yeni bazı disiplinler arası program çalışmaları hız kazanmaktadır. Fen bilimleri alanında *mekatronik* gibi; elektrik,

elektronik, makine mühendisliği ve bilgisayar bilimlerini bir araya getiren çok-disiplinli yaklaşımlarla yeni eğitim programları oluşturulmaktadır (Şimşek, 2017).

ÖĞRETİM ELEMANININ DEĞİŞEN ROLÜ

Endüstriyel dönüşümde işgücünü yetiştirmek için en önemli görevi üstlenenlerden biri öğretim elemanları olacaktır. Öğrencileri bu dönüşüm için hazırlamakla amaçlanan sadece onlara bilgi aktarmak değil, gerektiğinde bilgiye nasıl erişileceğini ve bilginin nasıl kullanılacağını öğretmektir. Artık, bilginin değişim hızı göz önünde bulundurularak ‘öğrenmeyi öğrenmek’ önem kazanmaktadır. Bu amaçla, Bozkurt (2016) yetmiş yıllık insan kaynağı bakışının farklılaşacağını vurgular ve ‘sürdürülebilir bilgi’ ve ‘sürekli öğrenme’ye yatırım yapılmasını önerir. Öğrencinin yaratıcılığını, girişimciliğini geliştirmesi gerekmektedir. “Bilgi Toplumunda öğretmen, küreselleşen bilgi toplumunda değişim sürecinin doğurabileceği muhtemel sonuçlara karşı önlem almak, insanı ve toplumu değişimle baş edebilecek şekilde gelecek için hazırlamak önemli hale gelmiştir.” (Balay, 2004).

Bu süreçte Teknoloji ile Zenginleştirilmiş Öğrenme Ortamları kullanılarak öğrenme ve öğretme konusunda yetişmiş olacak akademik eğitim gücü için ‘Öğretim Elemanı 4.0’ denilebilir. Bunlar öğrenme ve öğretme teknolojileri konusunda kendilerini geliştirmeli ve donanımlı olmalıdır. Günümüzde genel olarak yükseköğretim kurumlarına gelen öğrenciler teknoloji konusunda bilgili olmaktadır. Böylece sadece teknolojiyi kullanmak bir amaç olmayacaktır; yüksek teknoloji ile üretim sürecinin akıllı sistemler, robotlar, insansız fabrika gibi teknolojilerin öğretilmesi ve uygulama yapılmasında araç olacaktır. Bu hedefle Siemens, bir fabrika kurulmadan önce tüm bileşenlerinin bilgisayar ortamında uygun yazılımlarla tasarlanarak fabrikanın çalıştırılması ve sonuçlarının değerlendirilmesi olarak tanımlanan ‘Dijital Fabrika’ geliştirmiştir (Ersoy, 2016).

Öğretim elemanının sadece bilgi teknolojileri okur-yazarı olması artık yetmeyecektir. Dersleri ve alanına uygun endüstrinin gereksinimleri doğrultusunda Teknoloji ile Zenginleştirilmiş Öğrenme (TZÖ) ortamlarını eğitim programına bütünleştirmesi gereklidir. Bu ortamların geleneksel bilgisayar temelli sistemlerden üstünlüğü öncelikle benzetim ve oyunları kullanarak öğrenme ortamlarını zenginleştirmektedir. Bu ortamların kullanımı hem öğretim elemanının hem de öğrencinin bakış açısından öğrenme memnuniyetini artırabileceğini, öğrencinin etkin olmasını, katılımını, bağlılığını ve güdülemeyi arttırabileceğini gösterir (Elçi, Abubakar, Özgül, Vural, Akdeniz, 2016). Bu durumda öğretim elemanlarına öğretme ve öğrenme sürecinde bu TZÖ ortamlarını tasarlama, geliştirme ve kullanma görevi düşmektedir. Öğretim elemanlarının bu ortamı etkin kullanması için gelişimi, TZÖ konusunda yenilikleri takip ederek, uygulamalı çalışma yapmaları yararlı olacaktır.

SONUÇ

Bilgi toplumu olma yolundaki Türkiye’nin Endüstri 4.0’ın sunduğu olanaklardan yararlanması ülkeye katkı sağlayacaktır. Bunun için altyapı hazırlanırken gerekli işgücünün yetiştirilmesi şimdiden gerekmektedir. Bu çalışmada “Öğretim Elemanı 4.0” olarak Teknoloji ile Zenginleştirilmiş Öğrenme ortamlarında öğretim elemanlarının değişen rolü ve kendisini geliştirmesinin önemi ele alınmıştır.

Türkiye’nin, bu dönüşüm sürecinde etkin rol alabilmesi için işgücünün gereken becerileri ve yetkinlikleri belirlenmiştir. Yaratıcı, analitik, kritik, disiplinler arası, sistemsel, bağlamsal düşünme; yenilikçilik, girişimcilik, sorun çözme, çok yönlü algılama ve deneyimleme, bütünleştirme ve yapılandırma başlıca yetkinliklerdir. Bundan sonra vasıfsız insan gücünün çalışacağı sektörler azalacağı için vasıflı insan gücü yetiştirmek gereği ve önemi ortaya çıkmaktadır. Eskiden ne kadar dar ve derin bilgi varsa o kadar uzmanlık söz konusuysen, şimdi tüm süreci anlamak ve bilmek gerekiyor (Kaplanoğlu, 2016). Bu değişime kişilerin uyum sağlamaları gerekli becerileri geliştirmeleriyle, eleştirel düşünme

yetenekleriyle ve yaratıcı problem çözmeleriyle doğru orantılıdır (Özkök, 2005). Özellikle, uygun altyapının ve eğitimin sağlanması, dönüşümü mümkün kılacak temel faktörler olarak ortaya çıkmaktadır.

Yükseköğretime Endüstri 4.0'ın beklediği işgücünü yetiştirmek için önemli bir görev düşmektedir. Bu amaçla öğretim elemanlarının da aynı endüstri işgücü gibi kendilerini geliştirmesi gerekmektedir. Böylece öğrencilere gereken becerileri ve yetkinlikleri Teknoloji ile Zenginleştirilmiş öğrenme ortamlarını kullanarak uygulamalar yaptırarak edindirmeye hazır olacaklardır.

KAYNAKÇA

- Abdelrazeq, A., Janssen, D., Tummel, C., Richert, A., Jeschke, S. (2016). Teacher 4.0: Requirements of the teacher of the future in context of the fourth industrial revolution. ICERI2016 Proceedings, 8221-8226. doi: 10.21125/iceri.2016.0880.
- Alçın, S. (2016). Üretim İçin Yeni Bir İzlek: Sanayi 4.0. *Journal of Life Economics*, (8), 19-30. Erişim <http://dx.doi.org/10.15637/jlecon.129>
- Balay, R. (2004). Küreselleşme, Bilgi Toplumu ve Eğitim. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 37(2), 61-82
- Bozkurt R. (2016). Endüstri 4.0 tartışmaları için bir çerçeve önerisi. *Ekonomik Forum*. Erişim http://haber.tobb.org.tr/ekonomikforum/2016/259/016_027.pdf
- Çetinsaya, G. (2014). Büyüme, Kalite, Uluslararasılaşma: Türkiye Yükseköğretimi İçin Bir Yol Haritası. Yükseköğretim Kurulu Yayın No: 2014/2. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları. ISBN:978-978-975-7916
- Eğer, E. (2016). Endüstri 4.0 ile Birlikte Gelecek 10 Yeni Meslek. Erişim <http://www.endustri40.com/endustri-4-0-ile-birlikte-gelecek-10-yeni-meslek/>
- Elçi, A. (2016). Yönetim Bilişim Sistemleri Öğrencilerinin Beceriler ve Yetkinlikler Algıları - Bilgi Toplumuna Doğru. *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*, 6(3), 351-358.
- Elçi, A., Abubakar, A.M., Özgül, N., Vural, M. ve Akdeniz, T. (2016). Öğretim Elemanlarının Teknoloji ile Zenginleştirilmiş Öğrenme Ortamlarını Etkin Kullanımı: Uygulamalı Çalıştay. Akademik Bilişim (AB'16), 8-10 Şubat, Aksaray.
- Ersoy, A.R. (2016) Türkiye'nin de rehberi olmaya hazırlanıyoruz. *Ekonomik Forum*. Erişim http://haber.tobb.org.tr/ekonomikforum/2016/259/016_027.pdf
- Gürsoy, G. (2016). Endüstri 4.0 ve yükseköğretim. *Klik Dergisi*. Erişim <https://www.okan.edu.tr/uploads/news/dekanimizin-klik-dergisinde-yayinlanan-yazisi/Guner-gursoy-Klik-31052016.compressed.pdf>
- Kaplanoglu, E. (2016). Endüstri 4.0 Eğitim Modeli. Erişim www.egitimendustri40.com/sunum/erkankaplanoglu.pptx
- Karataş, H. (2017). Endüstri 4.0'ın Eğitim 4.0'A Yansımaları. Erişim <http://www.marmaragazetesi.com/endustri-4-0in-egitim-4-0a-yansimalari-981yy.htm>
- Kılıç, A. (2016). Yazar Kılıç'tan Nezih Kuleyin ile söyleşi. *Kafkas Haber Ajansı*. Erişim http://kha.com.tr/haber_yazdir.php?id=37175
- Özdemir, O. (2007). Yeni bir çevre eğitimi perspektifi: Sürdürülebilir gelişme amaçlı eğitim. *Eğitim ve Bilim*, 32 (145).
- Özkök, A. (2005). Disiplinler arası yaklaşıma dayalı yaratıcı problem çözme öğretim programının yaratıcı problem çözme becerisine etkisi. Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi 28. 159-167 Erişim <http://dergipark.gov.tr/hunefd/issue/7808/102431>
- Özsağır, A. (2013). Bilgi Ekonomisinde İşgücü. *Bilgi Ekonomisi*. Ankara: Seçkin Yayıncılık
- Şahin, M., Alkan, R.M. (2016). Yükseköğretimde değişim dönüşüm süreci ve üniversitelerin genişleyen rolleri. *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi*, 5(2), 297-307.
- Şimşek, T. (2017). Endüstri 4.0 ile Geleceğe Bakış ve Beklentiler. Erişim <http://www.endustri40.com/endustri-4-0-ile-gelecege-bakis-ve-beklentiler/>
- Töremen, F., Pekince, D. (2011). Örgütsel öğrenmede grup dinamikmi: öğrenen takımlar. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8 (15), 389 - 406
- TÜSİAD (2016). *Türkiye'nin Küresel Rekabetçiliği için Bir Gereklik Olarak Sanayi 4.0*. Erişim http://tusiad.org/tr/tum/item/download/7494_67a3aa94bcfce900229f42280fa1ba68
- YÖK (2015). *Yükseköğretim Kurumu Stratejik Planı 2016-2020*. Ankara. Erişim http://www.yok.gov.tr/documents/10279/21040516/YOK_Stratejik_Plan_2016_2020_ed070616.pdf

Vergi Aflarının Mükellef Psikolojisi Üzerine Etkisi

Mrs. Beyza Eskici Katırcıgil, Erciyes Üniversitesi

beyzaeskici@erciyes.edu.tr

ÖZET

Gelişmiş ve özellikle gelişmekte olan ülkelerde vergi affı kavramına sık rastlanmaktadır. Ülkemizde de vergi aflarına oldukça sık başvurulmuştur. Vergi afları, kısa vadede düşündüğümüzde, iyi bir gelir kaynağı olsa da uzun vadede mükelleflerin gönüllü uyumuna etkisi tartışılır niteliktedir. Genel olarak vergi affı kavramı, vergi aflarının uzun ve kısa vadeli etkileri önemli bir husus olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle vergi aflarının vergi mükelleflerinin psikolojisi üzerine oluşturduğu etki vergi uyumu için son derece önemlidir. Çünkü vergi afları mükellefler arasında eşitsizlik yaratması, mükellef tutum ve davranışlarında olumsuz etkiye neden olabilmekte ve vergi hukuku ve adaleti açısından menfi etkiler oluşturabilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Vergi Afları, Türkiye’de Vergi Afları, Mükellef Psikolojisi, Vergi Adaleti, Vergi Uyumu.

The Impact of Tax Amnesties on the Taxpayer Psychology

ABSTRACT

The concept of tax amnesty is common in developed and developing countries in particular. Taxpayers are also frequently used in our country. Tax papers are a good source of income when we think of it in the short term, but the impact on the volunteer harmony of taxpayers in the long term is debatable. In general, the concept of tax amnesty, the long-term and short-term effects of tax exemptions, is an important issue. Especially the effect of tax exemptions on taxpayers' psychology is extremely important for tax compliance. Because tax exemptions create inequality among taxpayers, they may cause negative effects on taxpayer's attitudes and behaviors, and they can create the effects of taxation on the legal and justice.

Keywords: Tax amnesties, Tax Amnesties in Turkey, Tax-payer Psychology, Tax Equity, Tax Compliance.

GİRİŞ

Vergi, devletin egemenlik haklarına dayanarak vatandaşlarının ödeme gücüne göre tek taraflı olarak aldığı zorunlu ve karşılıksız ödemeler olarak tanımlanabilmektedir. Vergilemede ilkelere uygun olarak yapılan ödemelerde ve vergi uyumu olan mükellefler açısından herhangi bir işleyiş problemi bulunmamaktadır.

Vergi hukukunda af kavramı ise vergi kanunlarına aykırı hareket eden mükelleflere karşı söz konusu olan bir kurumdur. Vergi affı vergi kanunlarına aykırı davranan mükelleflere uygulanan idari ve hukuki yaptırımların ortadan kaldırılması anlamında kullanılmaktadır. Vergi affı ile devlet, cezalandırma yetkisinden vazgeçmekte ve kamu alacağının tamamen ya da kısmen ortadan kaldırılmasına neden olmaktadır.

Vergi afları doktrinde tartışılan bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu konuda vergi affı yanlısı düşünceler olduğu gibi vergi affına karşı olan düşünceler de mevcuttur. Vergi affı gerek aften yararlanan mükellef üzerinde gerekse aften yararlanmayan, vergi uyumu olan, dürüst mükellef üzerinde

çeşitli etki ve kanılar oluşturmaktadır. Çalışmamızda vergi affının mükellef üzerine psikolojik etkilerini incelemeye çalışacağız.

VERGİ AFLARI

Genel Olarak

Vergi afları verginin ortaya çıkış süreciyle beraber uygulama alanı bulmaktadır. Antik Mısır'daki Pholemy hükümdarlığı zamanında M.Ö. 200 yılında yazılmış olan ifadelerle hiyeroglif bilgilerin yanı sıra vergiye ilişkin ifadeler de rastlanmıştır. Bu ifadelerde ilginç olarak vergi borcu nedeniyle hapisanede yattığı ve bu kişinin başlattığı vergi isyanı sonucu serbest bırakılması olayına dair bulgulara rastlanmıştır. Bu vergi affı hususunda ilk olma özelliği taşımaktadır. (Kitapçı,2013)

Vergi afları ülkemizde ve birçok ülkede uygulanmış ve halen uygulanmakta olan mali ve sosyal yönü olan bir yasama tasarrufudur. Vergi affı kısaca, devletin asli ve fer'i vergi alacağından kısmen veya tamamen vazgeçmesidir. (Öz; Buyrukoğlu, 2011) Genel olarak gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde hükümetlerin sıkça başvurduğu bir uygulamadır.(Yaraşır, 2013) Türk hukukunda af yetkisi, kaynağını anayasadan alır; vergi adaleti kavramının içeriğini Anayasa doldurur. Anayasanın Cumhuriyetin Temel Organları başlıklı üçüncü bölümünün 87. maddesinde Türkiye Büyük Millet Meclisinin yetkileri arasında üye tamsayısının beşte üç çoğunluğunun kararı ile genel ve özel af ilanı çıkarmak da sayılmıştır.(Müftüoğlu Hoş, 2015)

Vergi aflarının sebepleri genel olarak; mükelleflerin vergilerini zamanında ödeyememeleri ve ödevlerinin zamanında yerine getirememeleridir. Siyasi, ekonomik, mali, sosyal, teknik, idari gibi nedenler çoğu dünya ülkesini sıklıkla kamu alacaklarında af uygulamalarına yönlendirmektedir. Vergi affı uygulamaları bazen ayrıntılı düzenlemelerin bulunduğu özel af kanunu şeklinde olabildiği gibi bazen de genel vergi kanunlarına eklenen geçici maddelerle uygulama alanı bulmaktadır.(Yaraşır, 2013)

Devlet vergi affı uygulaması yaparken; birtakım maliyetleri üstlenir, bunun karşılığında ise bazı faydalar elde etmeyi planlar. Genel olarak nasıl bir düzen olduğunu anlamaya çalışırsak; ilk olarak af nedeniyle vergiye uyumun artırılması sayesinde uzun vadede denetim giderleri azalacağından kamu giderlerinde bir tasarruf sağlanmış olabilir, vergi affı sayesinde sisteme katılan mükelleflerin bu sorumluluklarının devam edeceğinden vergi gelirlerinde eskiye oranla bir artış sağlanacağını savunmaktadır. Ayrıca af, yeni bir vergi rejimine geçmeyi kolaylaştırmakta ve kısa ve uzun dönem devlet gelirlerini artırıcı etki yaratmaktadır. Bir diğer olumlu görüş ise; aflar vergi idaresinin vergi kaçırma sorununu çözmeye kararlı olduğunun sinyalini vermekte ve daha önceden sisteme dâhil olmayan mükellefleri kayıt altına alıp izleyerek vergi uyumunu artırmaktadır. Son olarak da, vergi afları mali krizlerin yol açtığı olumsuz etkileri yatıştırma görevini üstlenebilir.

Vergi aflarının olumsuz yönlerinden bahsedecek olursak; genel olarak vergi aflarının vergi gelirlerini artıracığı yönündeki düşüncelerin abartılı olduğu düşüncesi karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca vergi aflarının vergi suçu işleyenlere yaptığı etki daha çok teşvik niteliği taşıdığına dair de eleştiriler mevcuttur. Affın, mükellefler üzerinde vergiye uyumda olumsuz etkisi olacağından hem vergi tabanını daraltmakta hem de gelecekteki af beklentilerini artırmaktadır.(Aksümer, 2014) Bu da olumsuz etki olarak düşünülmekte mükellefi af beklentisine sürükleyip yeni bir vergi uyumsuzluğu süreci yaratmaktadır. Vergi kaçırmanın vergi affına katılımları dürüst mükelleflere oranla daha azdır. Yani bu da yine dürüst mükellef olarak tabir edebileceğimiz kişilere menfi bir etki oluşturmaktadır.

Kısaca belirttiğimiz olumlu ve olumsuz yönleri; bazı ülkelerce olumlu yönleri ağır basarak vergi affını, uzun vadede vergi uyumunu güçlendirecek ve artan bütçe açıklarını kapatacak gelir artırıcı araç olarak görürlerken, diğer bazı ülkeler, afların uyum, eşitlik ve vergi yükü dağılımı üzerindeki olumsuz

etkileri nedeniyle kullanışlı görmemektedirler.(Kargı, 2011) Vergi aflarının olumlu ve olumsuz tarafları yıllarca araştırılmış, tartışılmış ve binlerce bilim adamı tarafından incelenmiştir.

Vergi afları, vergisini ödemeyen mükelleflere idareler tarafından verilen bir fırsat olarak tarif edilebilir. Bu uygulama cezalara ve faizlere yönelik sorumluluklarını yerine getirmeyen mükelleflere idare ile bir sözleşme içine girme fırsatı sağlamaktadır. Bu sözleşme ile vergi sistemi dışında kalan vatandaşlara tekrar vergi mükellefiyetine katılma durumu oluşturmaktadır.(Yaraşır, 2013)

Af Kavramı

Af kavramına genel olarak bakacak olursak; dar anlamda af kavramı suçun, kusurun veya hatanın bağışlanması, geniş anlamda af ise yapılmakta ya da yapılacak olan suç kovuşturmasından ve hüküm altına alınmış bir cezanın bir bölümünün ya da tümünün yerine getirilmesinden adalet ve toplum yararı kaygısıyla vazgeçilmesi olarak tanımlanmaktadır. (Yaraşır, 2013)

Anayasada genel af ve özel af çıkarma yetkisi düzenlenmiştir. Genel olarak af çıkarma yetkisi iki organı verilmiştir. Bunlardan ilki genel ve özel af çıkarmaya yetkisi olan Türkiye Büyük Millet Meclisi'dir. Anayasa md. 87'de düzenlenen TBMM yetkileri arasında "*Türkiye Büyük Millet Meclisi üye tam sayısının beşte üç çoğunluğunun kararı ile genel ve özel af ilânına karar vermek*" şeklinde bir yetki tanımlaması mevcuttur. İkinci yetkili ise Cumhurbaşkanı'dır. TBMM'nin çıkaracağı Af Kanunu sebep açısından sınırlandırılmamasına rağmen Cumhurbaşkanı'nın af çıkarma yetkisi sebep açısından sınırlandırılmıştır. Bu hüküm Anayasa'nın 104. maddesinde düzenlenmiştir. Buna göre; "*Sürekli hastalık, sakatlık ve kocama sebebi ile belirli kişilerin cezalarını hafifletmek veya kaldırmak*" Cumhurbaşkanı'nın yetkileri arasında sayılmıştır ve bu yolla da af yetkisi bazı sebeplere bağlanmıştır.

Af kurumu; Anayasa ve Ceza Hukuku tarafından düzenlenmişse de, İdare Hukuku, Borçlar ve Usul Hukuku açısından da çok yönlü hüküm ve sonuçları bulunmaktadır.(Edizdoğan; Gümüş, 2013)

Af, hukuk biliminin en tartışmalı ve de o denli ilginç kavramlarından bir tanesidir. Tartışmaların başında, af kurumunun meşruluğu ve özellikle affın siyasi temelleri bulunmaktadır. Ayrıca, affın hukuki niteliği ile ilgili olarak yasama tasarrufu, yürütme tasarrufu ya da yargı tasarrufu mu olduğu hususu tartışma konusudur.(Edizdoğan; Gümüş, 2013) Çalışmamızda bu tartışmalar üzerinde çok durulmayacak daha çok teknik özelliklerinden bahsedilip, ana temayı oluşturan mükellef psikolojisi üzerinde vergi aflarının etkisi tartışılacaktır.

Türkiye'de Vergi Afları

Vergi affı denildiğinde genel olarak, vergi kanunlarına aykırı hareket edenlere uygulanan idari ve hukuki yaptırımların ortadan kaldırılması anlaşılmaktadır.(Kargı; Yüksel, 2010) Devletin en önemli gelir kaynaklarından olan vergiler, vergileme ilkesi kapsamında toplanması ile devletin harcamalarının bir kısmını finanse edeceği tartışmasızdır. Türkiye'ye bakıldığında vergileme ilkelerinde aykırılığın yüksek olduğu kabul edilebilmektedir. Bundan dolayı vergi aflarının bu konu üzerinde de etkisi kabul edilmektedir. Vergi sisteminde bulunan eksikliklere ve uygulamadaki sıkıntılara aflar bazen katkı sağlamakta iken bazen de bu eksiklik ve sıkıntıların azaltılmasında araç olmaktadır.(Savaşan, 2006)

Ülkemizde Cumhuriyetten günümüze kadar çok sayıda vergi affı düzenleyen kanun çıkarılmıştır. Çıkarılan vergi afları kapsamına göre vergi aslını, vergi cezasını, gecikme faizini ve zammını kısmen veya tamamen ortadan kaldıran ve bunlara ödeme kolaylığı sağlayan veya bunlardan daha hafif mahiyette yeni mali yükümlülükler getiren uygulamalar olmuştur.(Edizdoğan; Gümüş, 2013)

Türk hukukunda vergi affının ilk uygulaması 1906 yılında çıkarılan bir "irade-i seniye" ile yol vergisi yükümlülüğünden dolayı uygulanan cezaların affı ile ilgilidir. Türkiye'de son kırk yıllık geçmiş

incelendiğinde, gerektiğinde ve nadiren başvurulmuş bir araç olmaktan öte vergi aflarının bir alışkanlık haline geldiği görülmektedir.(Savaşan, 2006)

Cumhuriyetin ilanından bu yana çokça çıkarılan vergi afları bazı konularda farklılık göstermekle beraber neredeyse rutin haline dönüştüğünü söylemek yanlış olmayacaktır. Vergi afları kapsam, mükellef türü, sebep ve uygulama süreleri bakımından farklılık göstermekle birlikte; sadece vergi aslına uygulanması veya vergi cezası ile zam ve faizlere uygulanması bakımından da farklılık göstermektedir.(Kargı; Yüksel, 2010) Vergi aflarının sık olması vergi mükellefleri üzerinde tekrar vergi affı çıkacağına dair yoğun bir beklenti bırakmaktadır. Dolayısıyla vergi aflarının sık çıkarılması vergi uyumunda, mükelleflerin uyumunu azaltıcı etki yapabilecektir. Bu da rahatlamaya sebebiyet verecek ve dürüst mükelleflerin vergi adaleti hususunda inancını azaltabilecektir.

Vergi aflarının vergilendirme ilkeleri ile de ilişkileri ve sonuçları vardır; genel olarak bunlar şu şekildedir: *Genellik İlkesi*: Anayasanın 73. maddesinde, “Herkes ...vergi ödemekle yükümlüdür” hükmü yer almaktadır. Buradaki herkes ibaresi, ödeme gücü olan ve vergi kanunlarının vergiyi bağladıkları olayla ve hukuksal durumla ilişki kuranları kast etmektedir. Bu ilke kötü niyetli olan yani vergi kaçıran, peçeleleyen ya da başka sebeplerle vergi ödemeyen mükellefler bu ilkeye karşı hareket etmiş olmaktadır. Vergi afları ise genel olarak düşünüldüğünde bu ilkeyi zedeleyici nitelikte kabul edilmektedir.(Öz; Buyrukoğlu, 2011) *Kamu Giderlerinin Finansmanına Katkı İlkesi*: Yine Anayasa'nın 73. Maddesinde “Vergi kamu giderlerini karşılamak üzere alınmalıdır.” İfadesi ile vergi ödeme nedeni açıklanmıştır. Bundan anlaşılacağı üzere vergi kamu harcamalarının finansmanı için kullanılmalıdır. Vergi aflarının nedenlerinden biri olabilecek siyasi nedenler doktrinde bu ilkeyi zedeleyebilecek bir neden olarak düşünülebilmektedir. Vergilemede *adalet ilkesine* göre, vergilerin mükellefler arasında adil ölçülere göre dağılımı önem taşır. Vergi yükünün adaletli bir biçimde dağıtılmasını amaçlayan adil bir vergi sisteminde; kimden ne kadar vergi alınacağı, yükümlülerin kişisel durumlarına göre vergileme ölçüsünün ne olacağı belirlenmesi büyük bir önem taşımaktadır. Vergi adaletinin kişiye, topluma, yere ve zamana göre değişebilir nitelikte olması, herkes için geçerli olabilecek ölçülerin belirlenmesini olanaksız kılmaktadır. Bu durum, bazı teknik esaslardan yararlanarak vergi adaletine ulaşma isteğinin vergileme ilkesi olarak kabul edilmesine neden olmuştur.(Kargı; Yüksel, 2010) Vergi afları ise yine bir vergilendirme ilkesi olan adalet ilkesine zarar veren bir sonuca sahiptir. Ayrıca vergi afları ile *vergi kanunları önünde eşitlik ilkesi, mali güce göre vergilendirme ilkesi, vergilemede istikrar ilkesi, belirlilik ilkesi, vergi yükünün adaletli ve dengeli dağılımı ilkesi* gibi vergilendirme ilkelerinin olumsuz ilişkileri ağır basmaktadır. *Vergilendirmede kanunilik ilkesi, uygunluk ilkesi, iktisadilik/ tasarruf ilkesi* ise vergi affı ile ters düşmeyen nadir ilkelere örnek olarak kabul edilmektedir.(Öz; Buyrukoğlu, 2011)

Vergi Aflarının Mükellef Psikolojisi Üzerine Etkisi

Mükellefler genel olarak ayrılacak olursa bunlardan ilki vergi aflarından yararlanan mükellefler yani vergi uyumsuzluğu bulunan mükellefler, ikincisi ise vergi uyumsuzluğu bulunmayan mükelleflerdir. Bu iki grup mükelleflerin vergi affından etkilenme durumları farklı olacaktır. Örneğin genel hatları ile ilk grup uyumsuzluğu bulunan mükellefler vergi affının olumlu etkilerini gören taraf gibi gözükmektedir. İkinci grup dürüst mükellef olarak tabir edebileceğimiz mükellefler ise; vergi aflarının daha olumsuz diyebileceğimiz etkilerini gören kısımdır.

Genel olarak bakılacak olursa, bireylerin vergiyi gönüllü ödeme tercihlerini belirleyen çeşitli faktörler vardır. Bunlar; psikolojik faktörler, dinsel faktörler, ahlaki faktörler, idari ya da yönetsel faktörler, kurumsal faktörler, kültürel faktörler, hukuki ve siyasal faktörlerdir. (Can Aktan, 2012)

Dürüst mükellefler vergi aflarını haksızlık olarak algılayabileceklerdir. Özellikle faydalananların ödeyecekleri vergi aslında da azalmayı içeren aflar dürüst mükelleflerde haksızlık yapıldığı duygusunun daha fazla artmasına neden olurlar.(Savaşan, 2006) Affın yarattığı haksızlık algısı af öncesinde uyumu

tam olan mükelleflerin bazılarında davranış değişikliğine neden olabilir. Vergi aflarına sıkça başvuru alan ülkelerde ki Türkiye de bu kategoride yer almaktadır, affın bu ters etkisi büyük olasılıkla daha yüksektir. Yeni af beklentisi ile mükellefler uyum düzeylerini azaltabilirler. (Savaşan, 2006) Af konusunda olumsuz görüş bildirenlere göre de uzun vadede bir affın, gönüllü uyum üzerinde kayda değer negatif bir etkiye yol açmasının daha olası olduğu söylenmektedir. (Güner, 2008)

Gerçekten de affın dürüst mükellefler üzerinde oluşturduğu adaletsizlik duygusu ve affın idarenin vergi uygulamalarında adil tavrını koruyamadığı algısına yol açması gibi düşünceler toplumun vergi bilinci ve vergi ahlakını olumsuz etkileyebilir. Ayrıca af mekanizması, vergi kaçırmayı düşünen ya da vergi kaçırmış ve sonrasında pişman olmuş mükellefler üzerinde kayda değer etkisi olan suçluluk hissinden, mükelleflerin kurtulmaları için de bir fırsat olabilir. (Savaşan, 2006) Dolayısıyla bu algı ve etki toplumun geneline yayılan menfi bir rahatlık sonucu doğurabilir. Vergi aflarının sıklığı mükellef psikolojisi üzerinde vergi suçlarının ciddi bir suç olarak algılanmamasına da neden olabilir. Sık başvuru alan aflar, vergi suçunun ciddi bir suç olarak algılanmasına menfi etki yapar, bu ise yine sonuç olarak vergi uyumunu olumsuz etkileyecek bir durum meydana getirecektir. (Güner, 2008) Hükümetlerin siyasi veya daha farklı nedenlerden dolayı sık sık vergi affı uygulamasına gitmesi sonucunda mükellefler “*Nasil olsa af çıkıyor*”, diyerek ödemeleri gereken vergileri öteleyerek ya da hiç ödemeyerek devletin en önemli gelir kaynağı olan vergi gelirlerinin azalmasına neden olduğu düşünülmektedir. Bu düşüncenin sonucunda ise mükelleflerde “vergi bilinçsizliği” ve “vergi ahlaksızlığı” gibi olumsuz neticelerin meydana gelebileceği düşünülmektedir. (Öz; Buyrukoğlu, 2011)

Aslında bireylerin vergi uyumunu sağlayacak olan tam olarak şey katı cezalar ya da vergi aflarının uygulanmaması gibi yöntemler de değildir. Burada bulunması ve uygulanması önemli olan farklı yöntem ve modeller mevcuttur²⁵⁰. Örnek verilecek olursa; Song ve Yarborough’un Basit Vergi Uyumu Modeli ‘ne göre beyan ve ödemeyi içine alan gönüllü uyum genel olarak üç ana faktörden oluşmaktadır. Bunlar; yasal çerçeve, vatandaşların vergi ahlakı ve özel bir yer ve zamanda gelişen diğer durumsal faktörlerdir. Yasal çerçeve de genel olarak uygulanan kanunların meşruluğu, yasaların uygulanması sürecinin etkinliği ve vatandaşların kanuni yükümlülüklerini anlaması ve kabul etmesi tarafından biçimlenmektedir. (Güner, 2008) Bu etmenlerin varlığında yasal çerçeve oluşmuş olacak ve buna bağlı olarak vergi ahlakı şekillenecektir.

Mükelleflerin vergiye yönelik tutumlarını etkileyen bireysel etmenlerden biri de mükellefin sahip olduğu vergi ahlakıdır. En genel haliyle vergi ahlakı mükelleflerin vergi kaçakçılığı ve vergi cezaları karşısında takındığı tavır olarak tanımlanabilir. (Tuar; Güvenç, 2016)

Vergi uyumsuzluğu yaşayan ve yaşamayan mükellefler psikolojik olarak da birbirlerini etkiledikleri düşünülmektedir. Mükellefler vergiye yönelik tutumlarını belirlerken, diğer mükelleflerin tutumlarını da göz önünde bulundurdıkları göz önüne alınmaktadır. Mali yükümlülüklerini tam olarak yerine getiren mükellefler, yasalara uygun davranmayıp eksik vergi ödeyen ve bunun sonucunda hiçbir yaptırıma maruz kalmayan mükellefleri gördükçe, haksızlığa uğradıkları hissine kapılabilirler. Bu durumda mükellefler ödedikleri vergi yükünü daha ağır olarak hissettiği ve vergiye yönelik tutumlarını olumludan olumsuz doğru yönlendirdiği gözlemlenebilmektedir. (Tuar; Güvenç, 2016)

Sıklıkla uygulanan vergi affı bahsettiğimiz gibi mükellef psikolojisinde beklenti oluşturmaktadır. Bu alanda yapılan bir çalışmaya göre ise gönüllü uyum seviyesinin çıkarılan bir vergi affının ardından düştüğü, bu düşüşün en önemli sebebinin ise gelecekteki af beklentisi olduğu saptanmıştır. Bu düşüşü azaltacak yegane şey ise devletin gelecekte vergi affı olmayacağına ya da beklenen sıklıkta olmayacağına dair oluşturacağı güvence olacaktır. Kısacası vergi affının uzun vadede gönüllü uyum derecesini düşürdüğü ancak iyi tasarlandığı takdirde bu düşüşün giderilebileceği söylenebilir. (Tuar; Güvenç, 2016)

²⁵⁰ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Güner, s. 19.

Türkiye’de 1906 yılından günümüze değin yaklaşık 30 kez vergi affı uygulaması yapılmıştır. Bu sayı hiç de az değildir. Dolayısıyla mükellef af beklentisi içerisinde girmesi olağanüstü bir durum değildir. Sık vergi affının çıkarılması vergi toplanmasına hiç olmazsa bir nebze olsun faydalı olmasına karşın; bireylerin adalet duygusuna verdiği zarar, gelecekte yaşanması muhtemel vergi uyumsuzluğuna cesaret vermesi ve vergi kaçırmanın yanlış olduğu düşüncesinin toplumsal sahada azalması sonuçları açısından göz ardı edilemeyecek bir konudur. Bu nedenle de vergi afları son derece dikkatli ve kötü niyete mahal vermeyecek özenle uygulamaya konulmalıdır.

Vergi aflarının genel olarak olumsuz yönlerinden ve bu olumsuz yönlerin mükellef üzerindeki etkisinden bahsetmeye çalıştık. Burada zedelenen ve mükellef psikolojisi üzerine en çok etki eden şey adalet kavramının af ile birlikte zedelenmeye çok müsait olmasıdır. Örneğin ülkemizde yapılan bir anket çalışmasında; ankete katılan vergi mükelleflerinin %91.1’i Türkiye’de vergi sisteminin adil olmadığı kanısındadır. Vergi sisteminin adil olmamasının sebebini ise %22.9’u vergi aflarının sık uygulamasına bağlamaktadır. Ayrıca, katılımcı mükelleflerin %52.4’ü vergi aflarının dürüst mükellefleri cezalandırdığı düşüncesindedir. (Çetin, 2007)

Vergi aflarının mükellef psikolojisi üzerinde yapıcı etkisi de mevcuttur. Örneğin iyiniyetli şahıslar bunu bir fırsat olarak değerlendirebilmektedir. Yapılan çalışmada katılımcıların %23.3’ü vergi affını kendilerine sunulan temiz bir sayfa açma şansı olarak görmektedir. (Çetin, 2007)

Vergi afları gelişmişlik düzeyinden bağımsız olarak tüm ülkeler tarafından tercih edilen bir vergi gelir aracı olmakla birlikte, gelişmekte olan ülkelerin bu araca ilgisinin daha fazla olduğu ve bu ülkelerde afların geleneksel bir hal aldığı söylenebilir. (Kargı, 2011) Gelişmiş ülkeler olan Avusturya, Avustralya, Belçika, Portekiz, Fransa, Finlandiya, İsviçre, İtalya ve ABD gibi ülkelerde de vergi affına zaman zaman yer verilmektedir. Fakat bahsettiğimiz şey gelişmekte olan ülkelerde bu uygulamanın neredeyse rutin bir hal alması meselesidir. (Kitapçı, 2013)

Vergi aflarının mükellef psikolojisi üzerinde sağlıklı etkiler oluşturması adına; bir defaya mahsus çıkarılması ve aftan sonra daha katı ceza ve yaptırım mekanizmalarıyla donatılmış vergi afları bulunması gereklidir. Bu gibi değişiklikler uygulanan katı ceza ve yaptırım mekanizmalarının sonucu olarak vergileme istençlerinde artışa yol açabilecektir. (Taşkın, 2010) Yani vergi afları uygulanırken süresine, sıklığına, kapsamına ve sonrasındaki tutuma dikkat edilmesi gerekmektedir. Mükelleflere “*Nasılsa tekrar af çıkar.*” Zihniyeti oluşturmaması adına bu kavramlara dikkat edilmelidir. Ayrıca vergi affının getirileri, toplum ve mükellef üzerine yaptığı olumsuz etkiden daha fazla olmalıdır ki vergi affına gidilebilsin. Sosyolojik ve psikolojik olumsuz sonuçlar vergi affının getirilerinden daha yüksek bir orana sahipse burada yapılan yanlış bir uygulama söz konusudur.

Vergi aflarını savunan görüşlere göre, vergi gelirlerinde artış sağlanacak ve bireyin vergi uyumu artacaktır. Fakat tam tersi düşünceye göre ise; vergi aflarının dürüst mükellefler tarafından, devlet tarafından kendisini aldatanlara getirilen bir imtiyaz olarak algılanacak ve bu algılama onların davranışlarında değişikliğe yol açabilecektir. Dürüstlüğün kendileri için bir getirisi olmadığı düşüncesine kapılıp, gelecekteki uygulamaları gözden geçirip, gelecekteki vergi kayıp ve kaçağı artması ile sonuçlanabilecektir. (Taşkın, 2010)

Genel olarak bakıldığında zaman; mükellefin davranışını etkileyen sadece vergisini zamanında ödeyen mükellef ve aftan yararlanan mükellef arasındaki eşitsizlik hissiyatı değildir. Aynı zamanda vergisini zamanında ödemiş ve affa denk gelmediği için cezalı bir şekilde ödeme yapmış mükellef de aftan yararlanan mükellef ile kendisini kıyaslayarak psikolojisinin etkilenmesine yol açacaktır. Bu da yine başka boyuttu bir adaletsizlik duygusu yaratacaktır.

Tüm bu durumlar göz önüne alındığında vergilerini zamanında ödeyen mükellefler, kendilerini mali sömürü altında hissedecekleri için vergi ödeme alışkanlıklarından vazgeçebileceklerdir. Bu toplumun genelinde bir haksızlık algısı oluşturacaktır²⁵¹.

Vergi affının uzun vadeli sonuçlarının vergi etiği üzerinde önemli negatif etkiler oluşturacağı genelde kabul edilen bir görüştür. Vergi cezalarının affedilmesi vergi gelirlerini kısa sürede artırsa bile, uzun vadede vergi etiğini zedeleyici bir işlev görebilir. Çünkü vergi affı, vergisini zamanında ve eksiksiz ödeyen vergi yükümlüsünü “irrasyonel”, vergi kaçakçısını ise “rasyonel” davranır bir hale dönüştürmektedir.

Vergi aflarının toplum nezdinde ekonomik ve hukuki bir takım olumlu etkileri bulunduğu doğrudur. Fakat koşulları oluşmamış, durmadan tekrarlanan ve toplumda ortalama iki yılda bir vergi affı beklentisi oluşturan vergi aflarının orta ve uzun vadedeki ülkeye olan hukuki, sosyal, etik, psikolojik ve ekonomik maliyetleri çok yüksek olabilecektir. (Kitapçı, 2013)

SONUÇ

Çalışmamızın temelini oluşturan vergi afları, Türkiye’de vergi affı uygulamaları, vergi aflarının mali sonuçları dışında en önemli sonuçlarından olan afların mükellef üzerindeki etkileri incelenmeye çalışılmıştır. Vergi afları dünya genelinde uygulaması çok fazla olan bir kurumdur. Özellikle gelişmekte olan ülkeler arasında bu uygulama daha fazla yer bulmaktadır.

Vergi aflarının faydalı ya da olumlu diyebileceğimiz bir takım yönleri mevcuttur. Örneğin bir süreliğine ve göreceli de olsa ülke ekonomisinin kısa süreli canlanmasına fayda sağlayabilmektedir. Başka bir olumlu yön olarak özellikle pişmanlık yaşayan ve iyiniyetli olan mükelleflere yeni bir başlangıç kapısı sunmaktadır.

Fakat menfi yönlerini düşünecek olursak vergi uyumsuzluğu yaşamayan mükellefler bunun adaletsizlik yaşattığını, vergisi zamanında, eksiksiz ödeyen mükelleflerin psikolojisi üzerinde eşitsizlik algısı yarattığını savunmaktadırlar. Bu gibi tehlikeli psikolojik ve sosyolojik etkiler yaratabilecek olan vergi afları gerek süre gerekse kapsam yönünden daha çalışılmış olarak çıkarılabilirler. Bu yönde daha özen gösterilerek çıkarılması mükelleflerin tepkisini daha az çekecek ve evrensel boyutta önem taşıyan ilkelerimize de zarar vermeyecektir.

²⁵¹ Aytekin Durmaz, Vergi Aflarının Mükellef Davranışlarına Etkisi, <http://www.durustkamu.net/vergi-aflarinin-mukellef-davranislarina-etkisi-haberi>, E.T. 5.12.2016.

KAYNAKÇA

Yusuf Karakoç, genel vergi hukuku, yetkin yayınları, 7. Baskı, 2014, Ankara.

İsmail Kitapçı, Vergi Etiği-Vergi Psikolojisi- Verginin Sosyo-Psikolojik Teorisi, Seçkin Yayınları, 2013, Ankara.

Aytekin Durmaz, Vergi Aflarının Mükellef Davranışlarına Etkisi, <http://www.durustkamu.net/vergi-aflarinin-mukellef-davranislarina-etkisi-haberi>, E.T. 5.12.2016.

Çoşkun Can Aktan, Vergi Psikolojisinin Temelleri Ve Vergi Ahlakı, <http://www.ceis.org.tr/dergi/2012ocak/makale2.pdf> , (E.T. 5.12.2016).

Elif Tuar/ İnci Güvenç, Türkiye’de Mükelleflerin Vergiye Bakışı, http://www.gib.gov.tr/fileadmin/beyannamerehberi/turkiyede_mukelleflerin_vergiye_bakisi.pdf , (E.T. 5.12.2016).

Ersan Öz/ Selçuk Buyrukoğlu, Cumhuriyet Tarihinde Vergi Afları: Maddi Ve Manevi Erozyonlar, <http://www.ersanoz.com/makaleler/cumhuriyet-tarihinde-vergi-aflari-maddi-ve-manevi-erozyonlar.pdf> , s. 1, (E.T.08.11.2016).

Ertunç Aksümer, Geçmişten Günümüze Vergi Afları ve Sonuçlarının Değerlendirilmesi, <http://www.vmhk.org.tr/gecmisten-gunumuze-vergi-aflari-ve-sonuclarinin-degerlendirilmesi/>, (E.T. 14.11.2016).

Evdeki kitap

Fatih Savaşan, Vergi Afları: Teori Ve Türkiye Uygulamaları (Vergi Barışı Uygulama Sonuçları), Afyon Kocatepe Üniversitesi, İİBF Dergisi, C.VIII, S.1.

Fatih Savaşan, Vergi Aflarına Mükellef Tepkisi: Türkiye’de Vergi Aflarından Kimler Faydalıyor?, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2006 / 2.

Güneş Çetin, Vergi Aflarının Vergi Mükelleflerinin Tutum Ve Davranışları Üzerindeki Etkisi, Yönetim Ve Ekonomi, Cilt:14, Sayı:2, 2007.

Nihat Edizdoğan/ Erhan Gümüş, Vergi Afları Ve Türkiye’deki Vergi Aflarının Değerlendirilmesi, Maliye Dergisi, Sayı:164, Ocak-Haziran, 2013.

Sevinç Yaraşır, Vergi Afları ve Türkiye’deki Vergi Aflarının Değerlendirilmesi, Sayı:379, Mart, 2013, <http://www.vmhk.org.tr/wp-content/uploads/2013/03/Vergi-Aflar%C4%B1-ve-T%C3%BCrkiye%E2%80%99deki-Vergi-Aflar%C4%B1n%C4%B1n-De%C4%9Ferlendirilmesi.pdf>, (E.T.14.11.2016)

Ümit Güner, Türkiye’de Vergi Bilincinin Ve Vergi Ahlakının Oluşmasında Gelir İdaresinin Rolü, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008.

Veli Kargı, Türkiye’de Vergi Aflarının Vergi Gelirlerine Etkisi, ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 7, Sayı: 13, 2011.

Veli Kargı/ Cihan Yüksel, Türkiye’de Vergi Aflarının Vergi Adaleti Ve Mükellefler Üzerine Etkileri, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Maliye Araştırma Merkezi Konferansları, 54. Seri, 2010.

Yasemin Taşkın, Vergi Aflarının Hukuki Niteliği ve Gerekçeleri, Sosyal Bilimler Dergisi, 2010, sayı:2.

Zeynep Müftüoğlu Hoş, Vergi Cezalarının Affı, <http://www.kazanci.com/kho2/hebb/files/dsp.php?fn=makale-zeynepmuftuogluhos-1.htm&kw=VERG%C4%B0+AFLARI#fm>, Ankara, 2015, (E.T. 08.11.2016).

II. Meşrutiyet'ten Türkiye'ye İltihakına Antakya'nın İdarî Durumu

Dr. Sacit Uğuz, Mustafa Kemal Üniversitesi

sacituguz@gmail.com

ÖZET

Ortadoğu'nun en kadim şehirlerinden olan Antakya, 1516 yılında Osmanlı hâkimiyetine girdikten sonra idarî teşkilat içerisinde ilk olarak sancak olarak yer almıştır. 1523 yılında ise Halep Sancağına bağlı bir kaza hâline getirilmiş ve 1918 yılında bölgenin işgal edilmesine kadar da bu statüde kalmıştır. 19. yüzyılda Tanzimat reformları çerçevesinde Halep vilayeti genelinde bir takım idarî düzenlemeler yapılsa da Antakya kazası için çok fazla bir değişikliğe gidilmemiştir. II. Meşrutiyet'ten sonra iş başına gelen İttihatçıların, merkezî idareyi daha iyi tesis etmek ve asayişini temin etmek amacıyla yaptığı düzenlemeler kapsamında, Halep Vilayeti genelinde kapsamlı bir değişikliğe gidilmiştir. 1917 yılında yapılan ve 1918 yılında yürürlüğe girmesi kararlaştırılan bu değişikliğe Antakya, İskenderun'u da içerisine alacak şekilde liva statüsüne yükseltilmiştir. Ancak ne var ki bu kanun yürürlüğe girmeden bölge işgal edilmiştir. Antakya bu sefer manda idaresi tarafından kurulan İskenderun Sancağının bir kazası hâline getirilmiştir. 1938 yılında kurulan bağımsız Hatay Devleti döneminde ise Antakya'nın, hem devlet merkezi, hem tüm kazaların bağlı olduğu bir sancak merkezi, hem de kaza merkezi olduğu görülmektedir. Antakya, 1939 yılında Türkiye'ye iltihaktan sonra ise Hatay Vilayetinin merkezi olarak idarî sistemdeki yerini almıştır. Bu çalışmada; Osmanlı Devleti'nin son döneminden Türkiye'ye iltihakına kadar olan süreçte Antakya'nın idarî yapısı ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. Özellikle 1917 yılında Antakya'nın idarî durumunda yapılan köklü değişiklikler, sebepleriyle birlikte belirtilmiştir. Bu kapsamda Antakya'nın sancak hâline getirilmesi, Antakya'ya bağlanan kazalar ve bu kazalar dâhilindeki köyler tek tek ele alınarak idarî taksimat ortaya konulmaya çalışılmıştır. Yine aynı şekilde, manda idaresinin uyguladığı idarî sistem ve bağımsız Hatay Devleti kurulduktan sonraki yeni yapılanma üzerinde durulmuştur. Böylelikle Antakya'nın belirli bir zamanda yaşadığı idarî değişim, arşiv vesikalarından ve dönemin kaynaklarından faydalanılarak ortaya konmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Antakya, Hatay, İdarî Taksimat, Kaza, Sancak.

Administrative Status of Antioch from the Second Constitutionalist Era to Its Accession to Turkey

ABSTRACT

After falling under the hegemony of the Ottoman Empire in 1516, Antioch as an ancient city of the Middle East was formed as "sanjak" within the administrative system. It became a borough which was a part of the Sanjak of Aleppo. It protected this status until the region was occupied in 1918. Although there were some improvements for the province of Aleppo within the Tanzimat reform movement throughout the 19th century, the borough of Antioch was not affected. After the second constitutional act, unionists (members of the CUP) came to power and applied several reforms to strengthen central administration and public order. According to this administrative decision which was issued in 1917, the status of Antioch changed to "liva", which consisted of Alexandretta. However, the region was occupied before the decision entering into the force. This time Antioch became a borough which was a part of the Sanjak of Alexandretta that was established by the mandate power. In the period of independent Hatay state (1938), it was seen that Antioch was a center of the Sanjak consisting of all boroughs as well as it was a center of the borough. After its accession to Turkey in 1939, Antioch became a town center for Hatay. The administrative status of the Antioch was examined in detail from the last period of the Ottoman Empire to its accession to Turkey. Especially, dramatic changings on administrative status of Antioch in 1917 were discussed with their reasons. In this vein, administrative division was put forward through examining the process of transforming "sanjak", established boroughs and villages. At the same time, the administrative system which was applied by the mandate power and the new division which was entered into force after independence of Hatay were discussed. Therefore, the administrative transformation of Antioch was put forward through referring archive materials and sources that were published at that time.

Keywords: Antioch, Hatay, Administrative Division, Borough, Sanjak.

GİRİŞ

Devletlerin kendi içinde oluşturdukları idarî örgütlenmeyi şekillendiren etkenler arasında, toplumun sosyal yapısı, ekonomik dinamikleri ve siyasi gelişmeler ön sıralarda gelir. Toplamların her bakımdan az ya da çok bir değişim içinde olması ya da çevresinde yaşanan değişimlerden etkilenmesi kaçınılmazdır. Bu durum, devletlerin toplumun yaşadığı sosyo-ekonomik değişimler doğrutusunda, yeni bir takım düzenlemelere giderek taşra idaresini revize etmesini zorunlu kılar. Köklü bir devlet geleneğine ve yönetim anlayışına sahip olan Türkiye'nin günümüzdeki idarî yapılanması, kendinden önceki Türk devletlerinden özellikle de Osmanlı Devleti'nin taşra yönetim sisteminden miras kalmıştır. Osmanlı Devleti'nde kuruluşundan itibaren taşra yönetiminin esasını teşkil eden tımar sistemi, zamanla çeşitli sebeplerden ötürü ihtiyaca cevap veremeyince, iltizam sistemi yaygınlaştırılarak taşra yönetim sistemi desteklenmiştir. Aslında bu durum, toplumun ve devletin sosyal ve ekonomik dinamiklerinde görülen değişimler karşısında, taşra idaresini klasik sistemle ayakta tutma çabasının bir sonucu olarak düşünölmelidir. Osmanlı Devleti'nin hem dâhilde hem de hariçte meydana gelen gelişmelere ve değişimlere direnemeyip, idarî yapılanmasında köklü düzenlemelere gittiği dönem ise 19. yüzyıldır. Özellikle Tanzimat döneminde, modernlik algısının kaynağı olan Batı, Osmanlı idarecilerine yapılacak olan ıslahatlarda ilham kaynağı olmuştur. Bu dönemde idarî sistemde yapılan değişiklikler daha çok merkezî idarenin güçlendirilmesi amacını taşımaktadır.

Bu meyanda, Osmanlı idarî sisteminde 1858 yılında çıkarılan bir talimâtnâme ile memleketin idarecilerinin vazife ve salâhiyetleri yeniden tespit edilmiştir. Buna göre; ülke eyâletlere, livâlara, kazalara ve köylere ayrılmıştır. Eyâletlerin idaresi valilere, livâların idaresi kaymakamlara, kazaların idaresi müdürlere ve köylerin idaresi de muhtarlara bırakılmıştır (Uğuz, 2011: 42).

Osmanlı idarî teşkilâtı, 1864 yılında yürürlüğe giren Vilâyet Nizamnâmesi ile tamamen değişmiş ve yeni esaslara bağlanmıştır. Buna göre beylerbeyilik ve eyâlet sistemi ortadan kaldırılmış, Osmanlı toprakları vilâyetlere, livâlara, kazalara, nahiyelere ve köylere ayrılmıştır (İdâre-i Umumiye-i Vilâyât Nizamnâmesi, 625). Bu düzenleme ile eyalet adı vilâyet olarak değiştirilmiş, vali ise yönetici olarak yerini korumuştur. Sancak yerine livâ tabiri kullanılmaya başlanmakla birlikte, sancak da yer yer kullanılmaya devam etmiştir. Livâlara yönetici olarak kaymakam yerine mutasarrıf tayin edilmiştir. Kaza ise eski statüsünü korumuş, ancak yönetimi seçimle iş başına gelen kaza müdürlerine değil de merkezden atanmak suretiyle gelen kaymakamlara bırakılmıştır. Köy idaresinde ise önemli bir değişiklik yapılmamıştır (Çadırcı, 1989: 252).

1864 Vilâyet Nizamnâmesi, 1867 yılında yapılan birtakım değişiklerle birlikte, 1871 yılında çıkarılan İdare-i Umûmiye-i Vilâyet Nizamnâmesi'ne kadar yürürlükte kalmıştır. 1871 nizamnâmesinde, idarî birimlerin her kademesindeki yöneticiler, bunların görev ve sorumlulukları ayrı ayrı belirtilmiştir (Çadırcı; 1997: 252). Ayrıca bu nizamnâme ile bir idarî birim olarak sistemde yerini alan nahiyelere yönetici olarak müdürler görevlendirilmiştir. Nahiyelerin belirlenmesinde ise, kaza sınırları içerisindeki köy ve çiftliklerin yakınlıkları ve ilişkileri göz önünde tutulmuştur (İdâre-i Umumiye-i Vilâyât Nizamnâmesi, 636, 637). 1913 yılına kadar yürürlükte kalan 1871 Vilâyet Nizamnamesi, bürokrasideki sivil inisiyatifin taşrada yaygınlaşması ve halkın yerel yönetimlerde daha etkin rol oynaması açısından önemli bir aşama olmuştur.

II. MEŞRUTİYET'E KADAR ANTAKYA'NIN İDARİ DURUMUNA GENEL BİR BAKIŞ

Bu çalışmanın konusunu teşkil eden Antakya, Osmanlı'da taşra yönetiminin bu değişimi ve gelişimi sürecinde, idarî mekanizmada kaza olarak yer almış, yönetim alanı açısından sınırları dönem dönem genişletilmiş ya da daraltılmıştır. Yavuz Sultan Selim döneminde, 1516 yılında Osmanlı hâkimiyetine giren bu günkü Suriye ve Filistin toprakları, Anadolu'nun güneydoğusunda kalan bazı

sancaklar ile birlikte, Arap Vilayeti adıyla büyük bir vilayet olarak Osmanlı idarî sistemine dâhil edilmişti. Bu vilayete dâhil olan ve günümüzde Hatay ili sınırları içerisinde kalan topraklar ise iki sancağa ayrılmıştı. Bunlar; Süveydiye, Altınözü, Şuğur, Cebel-i Akra ve Kuseyr nahiyelerini kapsayan Antakya Sancağı ile İskenderun, Arsuz ve Üzeyr nahiyelerini kapsayan Üzeyir Sancağıdır (Gül, 2009: 1027). 1523 yılına kadar sancak olarak idarî sistemde yer alan Antakya, bu tarihte Halep Eyaleti'nin ihdas edilmesi ile buraya bağlı bir kaza hâline getirilmiştir (Gündüz, 2009: 22). 400 yıl boyunca Osmanlı idaresinde kalan Halep ise Osmanlı idarî sistemi içerisinde uzun yıllar sancak ya da eyalet olarak yer almıştır. 1864 yılında çıkarılan Vilayet Nizamnamesi, 26 Şubat 1866 tarihinde Halep'te de uygulamaya konulmuş ve yeniden şekillendirilen Osmanlı idarî sistemi içerisinde Payas, Adana, Kozan, Maraş, Urfa ve Zor Sancaklarından oluşan Halep Vilayeti oluşturulmuştur (Tutar, 2010: 3222). 1870 yılında Adana, vilayet statüsü ile Halep'ten ayrılmış Payas da sancak olarak buraya bağlanmıştır (Ürkmez, 2016: 815).

Tanzimat'tan sonra yapılan idarî düzenlemeler çerçevesinde Antakya şehri, Kuseyr, Karamurt, Süveydiye, Altınözü ve Cebel-i Akra (Ordu), Nahiyeleri ile birlikte Halep Eyaleti'ne bağlı bir kaza merkezi konumundaydı (Tekin, 2000: 100). Antakya'nın bu statüsü genel manada değişmemekle birlikte, bağlı olan nahiyelerde zamanla çeşitli düzenlemeler yapılmıştır. Bu değişikliklerde şüphesiz 19. yüzyıl boyunca ulaşım imkânlarında, ekonomik aktivitelerde ve ya da demografik yapıda meydana gelen değişimlerin rolü büyüktür.

20. yüzyıla gelindiğinde ise, 1908 tarihi Halep Vilayeti Salnamesine göre Antakya Kazası ve günümüzde Hatay Vilayeti sınırları içerisinde yer alan yerleşimlerin idarî durumu şu şekilde idi (Halep Vilayet Salnamesi, 1326: 278-363):

Antakya Kazası; Kuseyr, Süveydiye, Karamurt ve Harbiye nahiyelerinden ibaretti.

Kuseyr Nahiyesi; Kuseyr Çayı, Ordu Nahiyesi ve Asi Nehri arasında kalan bölgede bulunan 72 köyden oluşmaktaydı.

Süveydiye Nahiyesi; Bu günkü Samandağ'dan başlayıp denize paralel olarak uzanan Amanos dağlarının Amik Ovası tarafında yer alan Sünberi (Oğlakören) köyüne kadar uzanan bölgeyi kapsamaktaydı. Bu nahiyeye bağlı 25 köy bulunmaktaydı.

Karamurt Nahiyesi; Bu nahiyeye, Antakya ile Belen arasında çoğunlukla Kızıldağ eteklerinde yer alan 54 köyü kapsamaktaydı.

Harbiye Nahiyesi; Antakya'nın güneyinde yer alan bu nahiyeye adı, müdürlük merkezi olan mahalleden almakta olup 22 köyü bulunmaktaydı.

Günümüzde Hatay Vilayeti sınırları içinde yer alan İskenderun ve Belen, bu tarihte doğrudan Halep merkez livasına bağlı birer kaza konumundaydı. Arsuz kasabası İskenderun'a, Reyhaniye kasabası da bu gün Suriye'ye bağlı olan Harim Kazasına bağlıydı. Cebel-i Akra nahiyesinin adı Halep Vilayetinin 1866 yılında yeniden teşkili sırasında Ordu (Yayladağı) olarak değiştirilmiş ve yine günümüzde Suriye tarafında yer alan Cısr-i Şuğur Kazasına bağlanmıştır. Daha önceki dönemlerde mevcut olan Altınözü Nahiyesi ise bu dönemde kaldırılmış ve köyleri diğer nahiyelere dâhil edilmiştir. Payas ve Hassa kazaları ise bu dönemde Adana Vilayetine bağlı Cebel-i Bereket Sancağı sınırları içerisinde yer almaktaydı (Adana Vilayet Salnamesi, 1320: 154, 155).

II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ DÜZENLEMELERİ ÇERÇEVESİNDE ANTAKYA'NIN İDARİ DURUMU İLE İLGİLİ YAPILAN ÇALIŞMALAR

II. Meşrutiyet'in ilanı ve Sultan II. Abdülhamit'in halli ile başlayan, İttihatçıların giderek ağırlıklarını hissettirdikleri, nihayetinde de Bab-ı Âli baskını ile de yönetime tamamen el koydukları dönemde ülkenin idarî mekanizmasında birtakım düzenlemeler yapılmıştır. Bu kapsamda hazırlanan ve

1913 yılında Meclis-i Mebusan'da görüşülmeden “*İdare-i Umumiye-i Vilayet Kanun-ı Muvakkatı*” adıyla geçici kanun olarak yürürlüğe giren yeni düzenlemeler, genel manada idarî yönetim açısından önemli bir değişiklik öngörmemekle birlikte, İl’e tüzel bir kişilik tanınması açısından önemlidir (Önen ve Reyhan, 2011: 328-330). Böylece Türkiye’de il ölçeğinde yerel yönetime geçiş sağlanmıştır. Bu yasa 1987 yılında 3360 sayılı İl Özel İdaresi Kanunu çıkarılıncaya kadar, çok uzun bir süre yürürlükte kalmıştır.²⁵²

1913 yılındaki bu yasal düzenlemeyi, aslında yönetimi ellerinde bulunduran ittihatçıların, sorunları merkeziyetçi bir anlayışla çözüme eğiliminin bir sonucu olarak görmek mümkündür. Bu nedenle ittihatçıların vilayet sınırlarını daralttığı ya da bazı livaları doğrudan merkeze bağladıkları ve böylece sınırları daraltılmış idarî birimlerde merkezî denetimin artırılması yoluna gittikleri görülür. II. Meşrutiyet döneminin bu uygulamasının Cumhuriyet döneminde de bilinçli olarak devam ettirildiği bilinmektedir.²⁵³

1913 yılında çıkarılan muvakkat İdare-i Umumiye-i Vilayet kanunu uyarınca, vilayetlerin idarî durumları yeniden ele alınmış ve birtakım yeni düzenlemelere gidilmiştir. Bu kapsamda Antakya’nın da içinde bulunduğu Halep Vilayeti ile ilgili çalışmalar, 1914 yılında Halep valisi olarak atanan Mustafa Abdulhalik Renda²⁵⁴ tarafından başlatılmıştır. Bu hususun gerekliliğini;

“*Vilâyet ve livâ teşkilat-ı mülkiyesini muhtelif zamanlarda muhtelif nikât-ı nazardan gösterilen lüzumlar üzerine icrâ edilmiş olmasından nâşi i’lân-ı meşrûtiyeti müteakip ehemmiyet-i idâriye ve iktisâdiyesi tezayüd eden vilâyet ve livâlarda daha esaslı ve yeknesak surette teşkilât icrâsı iktiza eylemişti.*” (BOA. DH.İ.UM. E112/95)

sözleriyle ifade eden Abdülhalik Renda, vilayetin her tarafını gezerek kapsamlı bir inceleme yapmış ve idarî yönden birçok mahzur tespit etmiştir. Bu konudaki görüşlerini de Dâhiliye Nezareti’ne gönderdiği 23 Şubat 1916 tarihli yazıda genel olarak şu şekilde ifade etmiştir:

“*Halep’e muvasalat-ı acizanemden beri mahallen ve muameleten vilayetin tahkimat-ı idaresini tahkik ve tetkik ile iştiğal bulunuyorum. Hâsıl olan kanaat neticesinde pek mantıksız taksimata müsadif oldum. Ezcümle memalik-i Osmaniye’nin hiç bir yerinde görülmediği veçhile 600 karyeli kazalar, 100-150 köylü nahiyeler gördüm. Yine bu cümleden olarak Fırat Nehri gibi bir hatt-ı tabii dururken hiçbir münasebet-i müstenide olmayarak Fırat’ın garbında ve Urfa Sancağına ve şarkında keza bir münasebeti olmadığı halde Ayıntab ve Halep Sancaklarına ait kura ve arazinin vücuduna muttali oldum. Fırat Nehri üzerinde köprü olmadığı şöyle dursun, olsa bile nispet ve idareleri ayrı bulunan bu mahallerin hudud-ı tabiiye bırakılıp yekdiğerine memzuc bulunması muamelat-ı idariyeyi tamamıyla işgal ve binaen aleyh birçok mehazir tevlid etmekte azade-i arz itnabtır.*” (BOA. DH.İUM.EK. 109/44-17)

Vilayetin idarî taksimatında görülen bu çarpıklığın gerek idarî gerek se siyasi ve iktisadî manada vilayetin terakkisine mani olduğu tespitinde bulunan Vali Abdülhalik Renda, Halep Vilayetinin tamamını kapsayan bir çalışma ile önemli değişiklikleri ihtiva eden bir âriza hazırlamış ve Dâhiliye Nezareti’ne göndermiştir. Buna göre Halep Vilayeti; Halep, Kilis, Antep ve Antakya Livalarından oluşacaktır. Yeni sistemde kaza statüsünden liva statüsüne yükseltelen Antakya ise merkez kaza ile birlikte Cisir-i Şuğur, Harim, Belen ve İskenderun kazalarından oluşacaktır (BOA. DH.İUM.EK. 109/44-17).

Böylece Antakya, uzun yıllar Osmanlı idarî sisteminde kaza statüsünde kaldıktan sonra liva hâline getirilecek ve yönetim alanı da oldukça genişleyecekti. Antakya Kazasının erkek ve kadın 98.374, Belen’in 15.037, İskenderun’un 24.597, Harim’in 30.603 ve Cisir-i Şuğur’un 29.130 nüfusu olduğundan

²⁵²https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc070/kanuntbmmc070/kanuntbmmc07003360.pdf Erişim tarihi: 05.04.2017

²⁵³ <http://www.arem.gov.tr/osmanli-tasra-y-netiminin-evrimi> Erişim Tarihi: 05.04.2017.

²⁵⁴ Mustafa Abdülhalik Renda hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Cengiz Atlı, “Türk Siyasi Hayatının Ardında Kalan İsim: Mustafa Abdülhalik Renda”, *History Studies*, Volume 6, Issue 5, September 2014, p. 31-50.

bu beş kazayı ihtiva edecek olan Antakya Livasının genel nüfusunun 197.741 kişiden ibaret olacağı ön görülmüştür. Ayrıca Antakya Livasının ve buraya bağlanacak olan kazaların Halep şehri ile çok kuvvetli sosyal, ticarî ve idarî münasebetlerinin olduğu vurgulanmış ve mezkûr livanın Halep'e bağlı olmasının münasip olacağı belirtilmiştir (BOA. DH.İUM.EK. 109/44-16).

Yapılacak olan idarî düzenlemelerle ilgili çalışmalar devam ederken, her ne kadar zaman zaman Adana Vilayetinden Dört Yol ve Hassa Kazalarının İskenderun'a ilhakıyla yeni bir liva teşkil edilmesinin uygun olacağı, böylelikle Antakya ve İskenderun'un iki ayrı liva olarak idarî teşkilatta yer alması gerektiği ifade edilse de (BOA. DH.İUM.EK. 109/44-30) bu teklif kabul edilmeyerek İskenderun'un kaza olarak Antakya Livasına bağlanması daha uygun bulunmuştur (BOA. DH.İUM.EK. 109/44-30).

Uzun süren yazışmalardan sonra, doğrudan Halep Vilayeti merkez livasına bağlı bulunan Antakya, Cısr-i Şuğur, Beylan, İskenderun ve Reyhaniye kazalarından yeni bir liva teşkil edilmesie ve bu beş kaza içerisinde "ehemmiyet-i mevkiye ile kabiliyet-i imariye ve şöhret-i tarihiyesi" hasebiyle ön plana çıkan Antakya Kasabasının liva merkezi hâline getirilmesi uygun bulunmuştur. Ancak daha sonra Belen Kazasının İskenderun'a çok yakın olması nedeniyle kaza olmaktan çıkarılması, bunun yerine işlek bir yol üzerinde bulunan Kırıkhan'ın kaza hâline getirilerek Belen'in ve Antakya'nın buraya yakın köylerinin Kırıkhan'a bağlanması kararlaştırılmıştır. Belen ise İskenderun'un sayfiyesi olarak nahiye hâline getirilmiştir (BOA. DH.İUM.EK. 109/44-30).

Netice itibariyle, tüm Halep Vilayetini kapsayan yeni düzenlemede, vilayetin dört livasından (Halep merkez, Kilis, Antep, Antakya) birini oluşturacak olan Antakya'nın idarî bölünüşü şu şekilde gerçekleştirilmiştir (BOA. DH.İUM.EK. 109/44-30):

Antakya Sancağı: Merkezi Antakya Kasabası

Merkez Kaza: Merkezi Antakya Kasabası

Merkez Nahiyesi: Fellit, Ammuriye, Turunçlu, Suşiye Sağır, Susiye Kebir, Küçük Çekmece, Büyük Çekmece, Akılliye, Saraycık, Âbid Tahtani, Âbid Fevkani, Kavvasiye, Tüleylferah, Sünberi, Güzelburç, Küçük Dalyan, Alvan, Kuriye, Beytülharab, Fenk, Karaksı.

Süveydiye Nahiyesi: Sinaniye, Suşiye, Cilliye, Meyadun, Cüdeyde, Kurtderesi, Mağaracık, Kabaklı, Zeytuniye, Ziri, Mağberun, Sabuniye, Mişrakiye, Taraşiye, Vadiharbiye, Yakarlı, Askeriye, Minat, Değirmen, Harik, Nehr-i Kebir-i Rıdvan, Hıdırbey Muhacirin, Vakıf Muhacirin, Levşiye Hıristiyan, Zeytuniye Hristiyan, Mengüliye, Deyr-i Şaban, Yaylacık, Çatmalıkız, Seldiren, Tell-beyas, Hacıhabıblü, Çakıllı, Tüleyl-i Hunbelas, Karamanlı, Çokuk, Cünni, Hancağız, Kebusiye, Kurna, Sabuniye Kebir.

Kuseyr Nahiyesi: Suri, Hacıpaşa, Kalbazan, Türkmen Mezrası, Com, Başiriye, Mubeydun, Bâsiatü'n-nüvvar (?), Makabirci (?), Babturun, Deyr, Baksanus, Cünte, Zenbakiye, Anso, Kişkinid, Yarımca, Babtire, İrmencü, Karsu, Alakend, Büyükburç, Mağdele, Basılıka, Toprakhisar, Kürt Mezrası, Afsiye, Ferzele, Kalanis, Sebatiye, Ziyaret, Tüleyl-i Şarki, Bohşin, Filincar, Kefer Abid, Seferiye, Karbeyaz, Kırmızı, Bedhun, Marsu, Selkiye, Turfando, Uskiyyat, Karsanbol, Mishano, Zamanbo, Şeyhköy, Cidaliye, Masbata, Şumracık.

Karamurt Nahiyesi: Bitli Ali, Maşukiye, Hüyük, Dikmece, Mazlum Paşa, Avakiye Çerkes, Dalyan Çerkes, Avakiye, Allazi, Hamidiye Çerkes, Dalyan, Çatılı, Bedirge Çerkes, Maraşboğazı, Bedirge, Zülüfkanlı, Maşaköy, Alahan, Osman Ağa Çiftliği, Kuşbet, Kilisacık, Sultaniye, Sayılca, Tell-habeş, Tanışma, Müeyzzin, Bozhüyük, Subuhiye, Ağcurun, Mansuriye, Gökçegöz, Narlıca, Abidiye, Medenyan(?), Cısr-i Hadid, Karalı, Karamurt.

Harbiye Nahiyesi: Yakto, Deyrû'l-mašta, İsmailiye, Dervişkiye, Dersuniye, Ğabbare, Çardakiye, Halisiye, Düveyr, Ayn-ı semek, Bağdadiye, Karye, Ayn-ı camus, Deruziye, Meydancık, Tavla, Tavuklu, Yarım Tepe, Düveyr Tahtani, Düveyr Fevkani, Sofiler, Hanyo, Mabersuniye(?), Fatikiye.

Cisr-i Şuğur Kazası: Merkezi Cisr Kasabası

Merkez Nahiyesi: İshakiye, Boğaz-ı Kebir, İštebrak, Gassani, Şeyh, Tell-berîn, Kastune, Ziyare, Zeydiye, Karamuz, Frenki, Mantar, Başlamun, Kenisetü'n-nahle, Aynü's-sevde, Kestan, Müşteman, Belhîs, Dadhîn, Kaykaran, Şuğurkadim, Keferkatar, Sekrik, Şend-riş, Camuziye, Cüdeyde, Heniye, Gavurköy, Melend, Şaturiye, Na'sun, Yeşib, Kefrence, Tuffahiye, Bedama, Obin, Bekseriya, Ermela, Rumlak, Zof, Hanbüşkiye, Hırbetü'l-habur, Yusfiye.

Derkuş Nahiyesi: Ma'deliye, Ramadiye, Hırbetü's-sultan, Biteya, Reşadiye, Hamam, Keferdibeyn, Yakubiye, Kaniye, Aynü's-selâs, Deyrosman, Deriye, Zerzur, Âmud, Bopiye, Hırbet-i âmud, Zenbakiye, Zev-asât, Hüsniye, Harice, Mezef, Hudmaylı.

Ordu Nahiyesi : Keseb, Mürselek, Karaduran, İkişoluk, Düzağaç, Gürgene, Tumtum, Kuzpınar, Tinziri Tahtani, Tinziri Fevkani, Belengöz, Güveççi, Kılavus, Eğerci, Desturiye, Yeniköy, Hansuma, Teşrin, Hisarcık, Kandın, Şakşak, Kırkbuçuk (Kurpuçuk), Kışlak, Sungur, Sürütme, Karacurun, Çakı, Güvarta, Tumamiye, Karakösiye, Kefere, Bezge, Çandır.

Reyhaniye Kazası: Merkezi Ertah Köyü

Merkez Nahiyesi: Akanber, Tell-kakül, Cüdeyde, Yenişehir, Harran Çerkez, Harran Arap, Keferâde, Haruta, Tizin, Sarsarin, Kefertizaye, Kumsat, Telgırmit, Beylan, Burniyaz, Ma'râta, Tell-davutpaşa, Hüsniye, Çatal Hüyük, Tell-Gazi Mehmed Bey, Hacı Mursel, Sazlık, Göktepe, Üç Tepe, Ahmedli, Dağılgan, Mastepe, Ada Tepe, Paşa Hüyük, Ahmed Bey, Kara Hüyük, Paşa Köy, Kürt Kavaklı, Hasan Uşağı, Borlu, Kara Süleymanlı, Dutlu Hüyük, Karamastepe, Çakal Tepe, Küçük Avare, Büyük Avare, Gadağıye, Abdal Hüyük, Kalmış, Adalet, Seyyid Ali, Sabhila, Buhurlu, Atmer, Soğuk, Tarla, Harim, Hasan, Derhiyyad, Çubuklu, Hafif, Belkirüş, Götübüyük, Çakaltepe, Bellemiş, Gök Tepe, Kefernice, Avaka, Kötü Köy, Ayrancı, Kocaoğlu, Mişraa, Halice, Haram Tepe, Yeni Yaban, Gökçe Oğlu, Gülek, Harab Ali, Na'lut, Kudime, Baldıran, Samanlı, Uzunkili, Akkapı, Baytarlı.

Barişa Nahiyesi: Tırmaniye, Dâna, Tell-afrin, Sermeda, Hazre, Derr-hûşan, Tell'âde, Salve, Keferderyan, Keferarûk, Radve, Buzğaz, Reb'îniyye, Başmışlı, Korkina, Serdin, Hatan.

Hârim Nahiyesi: Büyük Sıçanlı, Dalça, Küçük Sıçanlı, Canbolat, Canbiş, Camus, Ğamiya, Cisr'ü-lhadid, Muhterez, Kefercom, Avimak, Namul, Cisr-i meksur, Kefer, İskat, Halay, Mesâbe, Dilîba, Gürcü Hüyük, Mezraat'üş-şüyüh, Hamiriye, Bilitya, Keferhind, Düveyli, Cilli, Şir, Civan, Koku, Ceal, Mer'âbe, Ermenaz, Beyata, Hassa, Keferşihne, Harenbad, Köktabe, Arş, Benaz, Rado, Korkunya, Maarat'üş-şelif, Kefernasır, Tenta, Meşidlâya, Keferkila, Feyli'l-levz, Benâyil, Kefermu, Mirsema, Ma'sarte, Dürr-i Ballûti, Hamed'ayn, Abrita.

Kırıkhan Kazası: Merkezi Kırıkhan Köyü

Merkez Nahiyesi: Mahmutlu, Karadurmuşlu, Cebel Hüyüğü, İç Ada, Durdüz, Çatal, Kunduz Hüyüğü, Halil Ağa Hüyüğü, Tosun Hüyüğü, Batıyurt, Hazel Harcı, Karapayu, Bozhüyük, Karamanlı, Birtelli, Birtelli Yakanlı, Devehane, Saplak, Güzelce, Karaçağıl, Çataltepe, Arpalı, Hamamgarbı, Kara Mağara, Ilık Pınar, Bektaşoğlu, Ceylanlı, Alaybeyli, Yukarı Delibekirli, Delibekirli Karahasan, Kurtlu Sarı, Kurtlu Fenk, Reşadiye, At Tutan, Soğuksu, Top Boğazı, Çakallı, Kanlı Dere, Şembek.

Hamam Yahut Ömer Ağa Nahiyesi: Sinnare, Ramazanlı, Hacı Hüseyinli, Rotanlı, İki Ahur, Çokalak, Haltan, Miske, Etegle, Maztablı, Çakallı, İskan Şarkî, Kocaman, Gümüş Borlu, Güran, Hebekçe, Kazıklı, Kürdan, Kuriye, Zendegar, Merdane, Kefersafra, İskan, Bakallur, Munguz, Hacı İskender, Saçlık, Hacılar, Ebukebir, Teslur, Divan, Deyr-ballut, Cabiye, Mardiye, Çenderlice, Oğuzlu, (silik),

Müstedir, Seferiye, Aygır Gölbaşı, Kuruna, Kastal Karamağara, Adakolu, Gölbaşı, Garipler, Hırsız Pınarı, Kızılkı, Murat Paşa, Nefs-i Kızılkı, Hamam, Kile, Timartepe, Kefris, Salköy, Akpınar, Taraf, Canburt, Süfraz, Sarınca, Keferkala.

İskenderun Kazası: Merkezi İskenderun Nahiyesi

Merkez Nahiyesi: Pirinçlik, Arapderesi, Karlış, Karahüseyinli, Nergizlik, Karaağaç, Çırtıman, Sakıt, Cıke, Aşkarbeyli, Akçay, Akçay Muhacirin, Abacılı Oğuzu, Abacılı Güzelli.

Arsuz Nahiyesi: Kapu, Kesrik, Kesrik Hriski, Hüyük, Arapgediği, Karagöz, Beyköyü, Hacıahmedli, Elhûb, Çetlik, Ağçalı, Gökmeydan, Ekber, Kiliseönü, Cingan.

Belen Nahiyesi: Atik, Soğukoluk, Yukarı Nergislik, Çerçikaya, Kömürçukuru.

Halep valisi Mustafa Abdülhalik Renda'nın göreve başlamasından sonra vilayetin idarî taksimat bakımından taşıdığı mahzurları gidermek amacıyla başlattığı çalışma çeşitli yazışmalardan sonra 3 Kasım 1917 (3 Teşrinisani 1333) tarihinde Meclis-i Mebusanda görüşülerek kabul edilmiş ve 1918 (R.1334) yılı itibariyle de uygulanmasına karar verilmiştir. Ancak maliye komisyonu, 16 Aralık 1917 tarihinde yaptığı toplantıda, mezkûr düzenlemenin 1919 yılı itibariyle yürürlüğe konulmasının uygun olacağını belirtmiştir. Gerekçe olarak düzenlemenin maliyeye 1.120.000 kuruşluk bir yük getireceğini ve hâlihazırda tanzim edilmiş olan 1918 bütçesine bu meblağın ilave edilmesinin mümkün olmadığını göstermiştir. Ancak ne var ki bu düzenleme hiçbir zaman uygulamaya konulamamıştır. I. Dünya Savaşı sonunda imzalanan Mondros Ateşkes Antlaşmasınının 7. ve 16. maddelerini uygulama bahanesiyle İskenderun Limanından başlayarak Antakya, Urfa, Antep, Maraş ve Çukurova bölgesinin tamamı önce İngilizler sonra da Fransızlar tarafından işgal edilmiştir (BOA. DH.İ.UM. E112/95; BOA. DH.İ.UM.EK. 109/44-49).

3. MANDA İDARESİ DÖNEMİNDE ANTAKYA'NIN İDARİ DURUMU

Bu günkü Hatay topraklarını da içine alan Suriye ve Filistin bölgesinde 22 Ekim 1918 tarihinde İngilizler tarafından tesis edilen "muvakkat askeri idare", işgal altındaki bölgeleri üç kısma ayırmıştır. Bu üç kısımdan biri olan ve Suriye sahili ile İskenderun Körfezini içine alan Şark mıntıkası, Fransızların idaresine verilmiştir. Bu askeri idare tarafından 27 Kasım 1918 tarihinde, merkezi İskenderun olmak üzere Antakya, Harim ve Beylan Kazalarından müteşekkil İskenderun Sancağı adı altında müstakil bir idare teşkil edilmiştir.²⁵⁵

İskenderun Sancağının oluşturulmasından sonra bir takım düzenlemeler yapılarak sancağın sınırları revize edilmiştir. 12 Eylül 1921 tarihinde Bayır, Bucak ve el-Akrad nahiyeleri Antakya'dan ayrılarak Lazkiye'ye bağlanmıştır. Ayrıca Harim kazası Halep'e bağlanmış, Reyhaniye ise Harim'den ayrılarak Beylan Kazasına dâhil edilmiştir (Ada, 2005: 87).

Bu değişikliklerden sonra İskenderun Sancağı idarî bakımdan 3 kaza ve 15 nahiyeye ayrılmıştır. Buna göre (Türkmen, 1937: 103);

Antakya Kazası; Ordu, Kesep, Süveydiye, Bityas, Yukarı Kuseyr (Şeyh Köyü), Orta Kuseyr (Babutrın), Aşağı Kuseyr (Karsu), Harbiye ve Karamurt (Avakya) Nahiyelerinden,

Kırıkhan Kazası; Kırıkhan, Reyhaniye, Hacılar ve Beylan Nahiyelerinden,

İskenderun Kazası; İskenderun ve Arsuz Nahiyelerinden oluşmaktaydı.

Fransızların yapmış oldukları bu idarî yapılanmada, Osmanlı idaresinde iken liva statüsüne yükseltilmesine karar verilen Antakya tekrar kaza statüsüne düşürülmüştür. Antakya'nın daha büyük ve

²⁵⁵ <http://www.atam.gov.tr/dergi/sayi-61/arsiv-belgeleri-isiginda-sancak-hatayin-bagimsizlik-surecinin-ilk-asamasi-ve-turkiye> Erişim Tarihi: 20.04.2017

daha merkezi bir şehir olmasına rağmen İskenderun'un sancak merkezi olarak belirlenmesi, şüphesiz bölgenin idaresini ellerinde bulunduran Fransızların, limanın mevcudiyetinin İskenderun'a sağlamış olduğu stratejik üstünlükten faydalanmak istemelerinden kaynaklanmaktadır.

Fransız mandası altında tesis edilen İskenderun Sancağının en büyük kazası konumunda olan Antakya'nın bu dönemde 9 nahiyesi bulunmaktaydı. Bu nahiyelere bağlı köylerin isimleri şunlardır (Türkmen, 1937: 104-107):

Ordu Nahiyesi: Beysun, Aşağı Tinziri, Yukarı Tinziri, Kozpınar, Hisarcık, Güveççi, Tumtum, Kandil, Hansuma, Kalados, Kışlak, Yayla, Lobaz, Ordu, Düstus, Aynice, Çandır, Bezge, Yeniceköy, Kırkbuçuk, Şakşak, Refail, Kerer, Sungur, Sürütme, Karaköse, Karacurun, Çakı, Tumamiye, Belangöz, Arpalı, Nişrin, Kızılçat, Eskitozbez, Melenkür, Kekece, Kappınar, Düğentaş, Sapanlı, Kayapınar, Lemekicek, Dosdoğru, Berci, Karacaahmed, Gökpınar, Mecid, Bekçeköy, Hakluca, Tatar, Ödekmez, Bozadu, Beylikli, Çınar, Kozluca, Kaleboğazi, Çörüçiftlik, Ovacık.

Kesep Nahiyesi: Mürselek, Başyurt, Kesep, Eskifırın, Körküme, İkizopluk, Çınarcık, Düzağaç, Karaduran, Kabacık, Mazılık.

Bityas Nahiyesi: Bityas, Hacıhabibli, Yoğunluk, Hızırbey, Vakıf, Kabusiye, Kabaklı, Damlacık, Sürütme, Evliklikapı, Soğukoluk, İkizköprü.

Süveydiye Nahiyesi: Port, Sabuniye, Sabuniye Cilliyeye, Sabuniye Muğayrin, Mugayrin, Zizaniye, Cideyde, Kortaras, Mişrakiye, Facet, Değirmen, Vadicerrep, Facetminet, Asekriye, Nêri, Büyük Karaçay, Zeytuniye, Zeytuniye İslam, Mağaracık, Miyadun, Sövşiyeye, Nair, Sincan, Özbekli, Feysiye, Pezor.

Yukarı Kuseyr Nahiyesi: Şeyhköy, Şumracık, Selkiye, Marso, Çaksuniye, Okçular, Kalâatkuseyr, Sofular, Cindelye, Bayra, Askıyat, Mastaba, Turfando, Karsambol, Mishano, Kinebiye, Mireyc, Haynı, Zermaberdiye, Matlak, Deylâliye, Çataltek, Cevizsiz, Berdiye, Hırıldak, Ârabil, Bozullu, Bebir, Kına.

Orta Kuseyr Nahiyesi: Karbeyaz, Safariye, Kolayzan, Cineydo, Babuturun, Firfiriye, Bedirhun, Aynfavar, Coma, Keferabid, Filincar, Mukabrıs, Mezraattürkmen, Der, Hacıpaşa, Anso, Kışkinid, Mağdele, Baksanus, Beşirbe, Şakura, Besibbe, Gasörköy, Heteye, Rifat, Ömer, Beşirağa, Kocaiki, Hasiniye, Eton, Harbe, Ayinka, Karamuk, Hanbard, Beyithuban, Benye, Tellice.

Aşağı Kuseyr Nahiyesi: Karsu, Alakent, Baslika, Boberte, Ermence, Büyükburç, Mayras, Yarımca maa hunkâr, Kuriye, Gökçegöz, Ağcurun, Kozluca, Öbeyde, Cisrihadid, Mansuriye, Bitrin, Subuhiye, Telhabeş, Narlıca, Ilıca, Bitliali, Bulluk, Maşuka, Küçükdalyan, Harabarası, Sûri, Tanışma, Ağaçiftliği, Bavarda, Kalanis, Bitetin, Ziyaret, Sebadin, Ferzole, Afsiye, Alibeyli, Zeytuniye.

Harbiye Nahiyesi: Harbiye, Sinaniye, Düver, Aynsemek, Ziri, Karye, Ayncamus, Cermeste, İsmailiye, Derusiye, Bağdadiye, Halisiye, Yakto, Ambara, Dersuniye, Cerbakiye, Bostanras, Fellit, Devrişe, Bedevi.

Karamurt Nahiyesi: Hüseyniye, Çubukçu, Ellezi, Alahan, Bedirge, Osmanağa, Deliler, Taraşiye, Çokat, Kilisecik, Karaksı, Gülderen, Sünberi, Avakiye, Küçük karaçay, Hancağız, Meydancık, Tavuklu, Suriye, Turunçlu, Amudiye, Dersadan, Orhaniye, Çekmece, Karamaniyei, Karaharnup, Mengüliye, Hicar el-bid, Maraşboğazi, Ağbayır, Telil-Hömbek, Barbarun, Sarancık, Akıliye, Kavasiye, Aydiye, Telil-Hoza, Güzelburç, Dikmece, Dabyan-Mazlumpaşa, Korali, Bedirge Çörkes, Saylıca, Kavşut, Alaettin, Dambalka, Sultaniye, Karasüleyman, Tırfalı, Zülüfkanlı, Araphan, Seldiren, Hasandüzü, Hamduniye, Cimbe, Zelule, Karanşa, Aşağı Çakıllıkoz, Yukarı Çakıllıkoz, Ödek, Yaylacık, Karakız, Küldüren, Köleyiren, Aktaş, Karagündüz, Servili, Yuları Zülüfkanlı, Çerkesköy, Teltizbiç.

Bu dönemde, Antakya'nın köylerinin fazlalığını ve bu durumun idare ve kontrol açısından oluşturabileceği sakıncaları göz önünde bulunduran manda yönetimi, nahiye sayısını attırma yoluna gitmiştir. Sadece Kuseyr Nahiyesini aşağı, orta ve yukarı olmak üzere üçe bölmüş, Bityas ve Kesep'i de

yeni birer nahiye merkezi olarak tesis etmiştir. Bu idarî taksimat Hatay'ın Türkiye'ye iltihakına kadar devam etmiştir.

4. BAĞIMSIZ HATAY DEVLETİ DÖNEMİNDE İDARÎ DURUM

İskenderun Sancağının statüsü ile ilgili tartışmalar, 1936 yılında Fransa'nın Suriye'den çekilmesiyle birlikte ön plana çıkmıştır. Yapılan antlaşma ile Fransa, Sancak üzerindeki bütün yetkilerini Suriye Devleti'ne terk etmişti. Ancak Türkiye bu durumu kabul etmedi. Milletler Cemiyetinde yapılan görüşmeler sonuç vermeyince, Suriye'ye bir nota veren Türk hükümeti İskenderun Sancağına bağımsızlık verilmesini talep etti. Türkiye'nin kararlı tavrı karşısında askerî bir operasyon ihtimalini göze alamayan Fransa, Hatay'da tarafsız bir seçim yapılmasını kabul etti. 13 Ağustos 1938 yılında yapılan seçimlerden sonra Sancak'ta meclisin çoğunluğunu Türkler oluşturdu ve 12 Eylül 1938 tarihinde de Bağımsız Hatay Devleti kuruldu. Bu arada bizzat Mustafa Kemal Atatürk'ün 1936 yılında İskenderun Sancağını tanımlamak için kullandığı "*Hatay Meselesi*" ile Sancak'a Hatay ismi verilmişti. Yeni kurulan devletin "*Hatay Devleti*" adını almasıyla da bu isim resmileşmiş oldu (Ada, 2005: 112, 113).

Bu dönemde Hatay'da bir takım farklılıklar olmakla birlikte manda dönemindeki idarî yapılanma korunmuştur. Hatay Devleti dört kazaya ve on iki nahiyyeye ayrılmış olup, nahiyyeler ve bağlı buldukları kazalar şunlardır (Tekin, 2000: 226):

Antakya Kazası; Karamurt, Aşağı Kuseyr, Orta Kuseyr, Yukarı Kuseyr, Bityas, Süveydiye ve Harbiye.

İskenderun Kazası; Belen ve Arsuz.

Ordu Kazası; Bezge ve Kesep.

Kırıkhan Kazası; Aktepe.

Burada Aktepe ve Bezge'nin yeni nahiye merkezleri olarak ortaya çıktığı görülmektedir. Hassa Türkiye tarafında olduğu için o bölgenin en büyük köyü olan Aktepe, nahiye merkezi hâline getirilmiştir. Ayrıca bu dönemde Belen Kazasının merkezi Kırıkhan'a taşınmıştır.

Hatay'ın statüsü ile ilgili tartışmalar 23 Haziran 1939 tarihinde Fransa ile imzalanan "*Hatay Mıntkasının Türkiye'ye İadesine Dair*" antlaşma ile sona ermiştir. Zira bu antlaşma ile Fransa, Hatay'daki bütün yetkilerini Türkiye'ye devretmiştir. Böylelikle Hatay'ın Türkiye'ye katılmasının da önünü açılmıştır. 29 Haziran 1939 tarihinde de Hatay Meclisi aldığı kararla Türkiye'ye iltihakı kabul etmiştir. Böylece Hatay vilayet statüsü ile olarak Türkiye Cumhuriyeti topraklarına dâhil edilmiştir.

7 Temmuz 1939 tarihli ve 3711 sayılı kanunla kurulan Hatay Vilayetinde yeni bir idarî yapılanmaya gidilmiştir. Buna göre Hatay Vilayeti 7 kazaya ve 15 nahiyyeye ayrılmıştır. Kazalara göre nahiyyelerin dağılımı aşağıdaki gibidir (TC Hatay Vilayeti İdarî Taksimatı, 1940: 5-39).

Antakya merkez kazası; Bedirge, Harbiye, Hıdırbey, Karsu, Süveydiye, Şeyhköy

Dört Yol kazası; Erzin, Payas

Hassa kazası; Güvenç

İskenderun kazası; Arsuz, Belen

Kırıkhan kazası; Yalangoz

Reyhaniye kazası; Hamam

Yayladağı kazası; Bezge, Kışlak

Adana Vilayetinden Dört Yol'un, Antep'ten de Hassa'nın dâhil edilmesiyle bu dönemde Hatay'ın sınırları kuzeye doğru biraz daha genişletildiği görülmektedir. Hatay'ın Türkiye'ye katılması ile oluşturulan idarî taksimat, bir takım değişikliklerle birlikte günümüzde de genel manada geçerliliğini korumaktadır. Yapılan bu idarî düzenlemenin öncelikle en büyük farkı köylerin ve nahiyelerin sadece taksimatı yapılmamış ayrıca birçok yerleşim yerinin adı değiştirilerek Türkçeleştirilmiştir. Günümüzde çoğunlukla yeni verilen isimler kullanılmakla birlikte halk arasında eski isimleri de yaşamaya devam etmektedir.

5. SONUÇ

Bu çalışmada, idarî bakımdan Antakya'nın incelendiği dönem, siyasi, sosyal ve ekonomik değişkenliğin çok fazla olduğu yıllardır. Zira Antakya'nın 20. yüzyıla kadar Osmanlı Devleti'nin mevcut idarî sistemi içerisinde yeri çok fazla bir değişikliğe uğramamıştır. Ancak 1909 yılında Meşrutiyet yönetiminin yeniden ilanı ve yönetime gelen İttihatçıların idarî mekanizmada Osmanlı topraklarında idarî mekanizmayı kuvvetlendirmek ve daha merkezî bir yapı oluşturmak amacıyla yaptıkları girişimler neticesinde, birçok yerde idarî düzenlemeler yapılmıştır. 1914 yılında Halep'e vali olarak atanan Abdülhalik Renda tarafından vilayet genelinde yapılan idarî değişikliklerden Antakya da nasibini almış ve bu süreçte kaza statüsünden liva statüsüne çıkarılmıştır. Ancak ne var ki Antakya ve İskenderun'u kapsayan bölge, 1918 yılında işgal edilmiş ve Osmanlı topraklarının dışında kalmıştır. Dolayısıyla hazırlanmış olan bu yeni idarî düzen uygulanamamıştır. Bu düzenlemeyi hazırlayan Osmanlı yöneticilerinin siyasi bir yaklaşımdan çok ticarî, sosyal ve kültürel bir yaklaşımla konuyu ele aldıkları görülmektedir. Antakya'nın liva merkezi olarak seçilmesinin ve Halep'e bağlılığının teyit edilmesinin en büyük nedeni budur.

Dönemin manda yönetimi tarafından tesis edilen İskenderun Sancağının idarî taksimatında Antakya, kaza statüsü ile İskenderun'a bağlanmıştır. Burada İskenderun'un merkez seçilmesinin en önemli nedeni olarak, sahip olduğu limanın sağladığı stratejik avantajlar zikredilebilir. Çünkü Fransa için İskenderun Limanı sadece Antakya-Halep yönü için bir giriş kapısı değil, işgali altında tuttuğu Maraş, Urfa ve Antep için de bir giriş kapısı konumundaydı.

Bağımsız Hatay Devleti kurulduğunda ise Antakya şehri, hem devletin merkezi, hem bütün kazaların bağlı olduğu bir liva merkezi, hem de kaza merkezi durumundaydı. Yeniden yapılandırılan idarî mekanizmada, manda döneminden çok farklı olmamakla birlikte, dönemin ihtiyaçlarına binaen bazı değişikliklere gidilmiştir. Bu dönemde bir takım nahiyeler kaldırılırken, Bezge ve Aktepe gibi yeni nahiyeler tesis edilmiştir. 1939 yılında Türkiye'ye iltihak olan Hatay, vilayet statüsü ile yer aldığı idarî sistemde Antakya, vilayet merkezi olma özelliğini korumuştur. Ayrıca coğrafi yakınlıklar ve beşerî münasebetler göz önünde bulundurularak Adana'dan Dört Yol, Antep'ten de Hassa kaza statüsü ile Hatay'a dâhil edilmiştir.

Görüldüğü gibi, günümüzdeki Hatay Vilayetini kapsayan bölgenin ve bu bölgenin en büyük şehri olan Antakya'nın, incelenen dönemde sosyo-ekonomik ve siyasi gelişmelere bağlı olarak, idarî sistemdeki yeri sık sık değişmiştir. Bu süreçte liva (il) olmuş, devlet merkezi olmuş, kaza olmuş ve tekrar il konumuna yükselmiştir. Ayrıca nahiyelerin ve köylerin taksimatında da oldukça sık değişiklikler yapılmıştır. Yeni nahiyeler kurulmuş, nahiyelerinde kaymalar olmuş, bazı nahiyeler ortadan kalkmış ya da sınırları değişmiştir. Bazı köylerin isimleri bu süreçte bütün belgelerde geçerken ve hala kullanılırken bazılarının rastlanmaz olmuştur. Bazı küçük köylerin ya da mezraların zamanla ortadan kalkması bunun nedenlerinden biridir. Ancak II. Meşrutiyet döneminde ve özellikle de 1939 yılında Hatay'ın Türkiye'ye iltihakından sonra yapılan Türkçeleştirme faaliyetleri kapsamında köylere yeni isimler verilmiş olması en önemli nedendir.

İnsan topluluklarının yaşadığı coğrafya, ister şehir olsun ister kırsal bölge az çok bir değişim sürecinin içindedir. Bu nedenle insanları ve insanların yaşadığı yerleşimleri bir düzen içerisinde idare etme sorumluluğuna sahip olan devlet mekanizması, bu sorumluluğu daha iyi yapabilmek için sosyo-ekonomik ve siyasi değişimler neticesinde ortaya çıkan yeni durumlara göre idarî yapısını yenilemek mecburiyetindedir. Dolayısıyla idarî değişiklikler her dönemde yaşanması olası durumlardır. Antakya ve çevresinde son yüz yılda hızlı bir şekilde değişen idarî yapılanma, günümüzde ve gelecekte de hızlı ya da yavaş değişmeye mecburdur.

KAYNAKLAR

BOA. DH.İ.UM. E112/95

BOA. DH.İ.UM.EK. 109/44

İdâre-i Umumiye-i Vilâyât Nizamnâmesi, *Düstur*, I. Tertib, Cilt I, s. 625.

İdâre-i Umumiye-i Vilâyât Nizamnâmesi, *Düstur*, I. Tertib, Cilt I, s. 636, 637.

TC Hatay Vilayeti İdarî Taksimatı, Yenigün Basımevi, Antakya 1940, s. 5-39.

Adana Vilayet Salnamesi, 1320, s. 154, 155.

Halep Vilayet Salnamesi, 1326, s. 278-363; Tekin, *Hatay Tarihi*, 149, 150.

<http://www.arem.gov.tr/osmanli-tasra-y-netiminin-evrimi> Erişim Tarihi: 05.04.2017

<http://www.arem.gov.tr/osmanli-tasra-y-netiminin-evrimi> Erişim Tarihi: 05.04.2017.

<http://www.atam.gov.tr/dergi/sayi-61/arsiv-belgeleri-isiginda-sancak-hatayin-bagimsizlik-surecinin-ilk-asamasi-ve-turkiye> Erişim Tarihi: 20.04.2017

https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc070/kanuntbmmc070/kanuntbmmc07003360.pdf Erişim tarihi: 05.04.2017

Ada, Serhan, *Türk-Fransız İlişkilerinde Hatay Sorunu (1918-1939)*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2005.

Cengiz Atlı, “Türk Siyasi Hayatının Ardında Kalan İsim: Mustafa Abdülhalik Renda”, *History Studies*, Volume 6, Issue 5, September 2014, p. 31-50.

ÇADIRCI, Musa, “Türkiye’de Kaza Yönetimi (1840–1876)”, *Belleten*, Cilt LIII, Sayı 206, s. 237-257.

, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri’nin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, TTK Yayınları, Ankara 1997.

Gül, Abdülkadir “XVI Yüzyılda Antakya Kazasının Demografik Yapısı”, *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 4/3 Spring 2009, s. 1024-1066.

Gündür, Ahmet *XVI. Yüzyılda Antakya Kazası (1550-1584)*, Mustafa Kemal Üniversitesi Yayınları, Antakya 2009.

Hatipoğlu, Süleyman *Milli Mücadele ve Anavatan’a Katılım Sürecinde Hatay*, Mustafa Kemal Üniversitesi Yayınları, Ankara 2012.

Önen, Nizam – REYHAN, Cenk, *Mülkten Ülkeye: Türkiye’de Taşra İdaresinin Dönüşümü (1839-1929)*, İletişim Yayınları, İstanbul 2011.

Tekin, Mehmet, *Hatay Tarihi*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 2000, s. 100.

Tutar, Adem “XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Halep Şehrinin Kültürel Yapısı”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 15, Sayı 2, Elazığ, 2010, s. 3221-3231.

Türkmen, Faik, *Mufassal Hatay Tarihi*, Cilt I, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul 1937.

Uğuz, Sacit, *I. Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’in İlk Yıllarına Tarsus*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2011.

Ürkmez, Naim, “Tanzimat Sonrası Osmanlı Devleti’nde Kaza Yönetimi (Belen Örneği)”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt 9, Sayı 42, s. 815-830.

Yorulmaz, Şerife, “Fransız Manda Yönetimi Döneminde İskenderun Sancağı (Hatay)’nın Sosyo-Ekonomik ve Siyasal Durumuna İlişkin Bazı Kayıtlar (1918-1939)”, *AÜ. Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı 22, Ankara 2001, s. 231-259.

Yaşlanma, Dindarlık ve Psikolojik Hayat (Sakarya İli Elli ve Üzeri Yaş Grubu Örneği)²⁵⁶

Dr. Abdullah İnce, Sakarya Üniversitesi
abdullahince@sakarya.edu.tr

ÖZET

Yaşlanma doğumla başlayan ölümlle sona eren bir süreçtir. Yaşlılık bu sürecin son halkasıdır. Kalıtım, çevre, sağlık ve dindarlık gibi unsurlar, yaşlanma sürecinde bireylerin psikolojik hayatına etkilidir. Bunlar hem yaşlının kendini algılamasına hem de toplumsal ilişkilerinin kalitesine etki eder. Yaşlılık döneminde bireylerin yaşadığı sosyal, psikolojik, fiziki vb. değişimler, yaşlıların ruh sağlığını olumsuz etkileyebilir. Dindarlık farklı şekillerde tanımlanabilmektedir. Fakat nasıl tanımlanırsa tanımlansın, dindarlığın bireylerin psikolojik sağlığına etkisi tartışmasıdır. Dindarlığın bireylerin ruh sağlığına etkisi, yaşlanma sürecinde daha belirgin bir şekilde ortaya çıkar. Bu tebliğ, yaşlanma sürecindeki bireylerin dindarlık ile psikolojik hayat arasındaki ilişkilerini ele almayı amaçlamaktadır. Tebliğde, yaşlanma sürecinde bireylerin, dindarlık algısı ve yorumu, yaşlı dindarlığı, dindarlık-ölüm korkusu, psikolojik sıkıntılarla dindarlığın ilişkisi konusundaki düşünceleri ele alınacaktır. Tebliğin verileri daha önce yaptığımız bir çalışmamızın verilerine dayanmaktadır. Örneklem grubu Sakarya’da yaşayan elli ve üzeri yaş grubundaki bireylerdir. Veri toplama aracı olarak anket ve mülakat birlikte kullanılmıştır. 248 kişiyle anket yapılmış, bunun 210 adedi değerlendirmeye alınmıştır. Ayrıca nitel veri sağlama düşüncesiyle 30 kişiyle mülakat yapılmıştır. Anket sonuçları SPSS aracılığıyla analiz edilmiş, mülakatlar istatistiksel sonuçların yorumlanmasında değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Yaşlanma, Dindarlık, Yaşlı Dindarlığı, Ölüm, Sakarya.

Aging, Religiosity and Psychological Life (Sample of Fifty Years Age and over from Sakarya Province)

ABSTRACT

Aging is a process that ends with death that starts with birth. Old age is the last circle of this process. Factors such as heredity, environment, health and religiosity affect the psychological life of the individual in the aging process. These affect both the perception of the elderly and the quality of social relations. The social, psychological, physical, etc. changes can negatively affect the mental health of the elderly. Religiosity can be defined in different forms. However, how it is defined is that it does not argue the effect of religiousness on the psychological well-being of individuals. The effect of religiosity on the mental health of individuals is manifested more prominently in the aging process. This paper aims to discuss the relationships between the religious and psychological life of the individuals in the aging process. In the paper, the aging process will focus on the individual's thoughts on the perception and interpretation of religiosity, the religiosity of the elderly, the religiosity-fear of death, and the relationship between religiosity and psychological distress. The notification is based on the data of our previous work. The sample group is the age group of fifty and over in Sakarya. Questionnaires and interviews were used as data collection tools. A questionnaire was conducted with 248 people, 210 of which were evaluated. In addition, 30 interviews were conducted with the intention of providing qualitative data. The results of the questionnaires were analyzed by SPSS and the interviews were evaluated by interpreting the statistical results.

Keywords: Aging, Religiosity, Aged Religiosity, Death, Sakarya.

²⁵⁶ Bu tebliğ tarafımızdan yapılan, “Yaşlanma Sürecinde Dini Hayat (Sakarya İli Merkez İlçeleri Örneği)” isimli doktora çalışmasının ilgili bölümlerinin geliştirilmiş ve yeniden yapılandırılmış halidir.

GİRİŞ: YAŞLILIK, YAŞLANMA, DİNDARLIK

Yaşlılık ve Yaşlanma

Yaşlılık, doğumla başlayan ölümlle sona eren bir süreç olarak görülebilir. Bu sürece kalıtım, çevre, hastalık, duygular gibi bazı faktörler etki eder. Yaşlanma sürecini etkileyen önemli bir faktör de sağlık alanındaki bilimsel ve teknolojik gelişmelerdir.

Yaşlılık, yaşlanma sürecinin son halkasıdır. Kavramsal açıdan yaşlanma bir sürece işaret ederken, yaşlılık bir dönemi ifade etmektedir. Bu dönemin ne zaman başlayacağı ile ilgili olarak biyolojik, psikolojik ve sosyolojik yaklaşımlar belirli özellikleri ön plana çıkararak tasnifler geliştirmektedir. Bunlardan en fazla kabul gören tasnif, işlevselliği ön planda olduğu için, kronolojik açıdan yapılan tasniftir. Buna göre yaşlılık, 60 ya da 65 yaş ile başlayan dönemi ifade etmektedir.

Yaşlılık döneminde, bireyin psikolojik yapısında meydana gelen değişiklikler, çok yönlü kayıplar, yaşanan stresler, arka arkaya gelen krizler, emeklilik, dulluk, hastalık, fiziksel gücün zayıflaması, vücut görünümündeki değişimler ve duyu kaybı gibi sorunlardır. Bu sorunlar yaşlı bireyde uyum sorunları doğurur (Öztop ve Şanlı Akkurt, 2016: 45). Uyum sorunları yaşlıların toplumsal olarak dışlanması ile sonuçlanabilir. Çünkü bu özellikleri ile yaşlılar, yaygın tüketim ürünlerinden, sosyal ilişkilerden, kültürel aktivitelerden kentsel etkinlik ve bilgiye erişim imkânlarından dışlanabilirler (Görgün Baran, 2016: 114-118). Bilhassa kültürel etkinliklere katılmayan bireyler sosyal dışlanmayı daha fazla hissederek, dezavantajlılığa ait sorunları yaşayabilirler (Görgün Baran, 2016: 107, 117). Sosyal açıdan bakıldığında azalan toplum statüsü, düşen yaşam standardı gibi etkenler yaşlıların ruh sağlığını olumsuz yönde etkiler. Bu da bu grubun bir risk grubu olmasına sebep olur.

Yaşlılığın sosyolojik yönü, bireyin içinde yaşadığı toplumda yaşla ilgili değer ve normlar, toplumda belirli bir yaş grubundan beklenen davranışlar ve o toplumun gruba verdiği değerlerle ilgilidir (Arpacı; 2005: 20). Bireyler sürekli yeni roller üstlenir, eski rollerini terk ederler. Bu sebeple sosyolojik yaşlanma toplumda sürekli yaşanır (Onur; 1995: 52, 283). Toplumsal hayatın bireye verdiği statü ve roller bireylerin yaşlarıyla ilgili sosyal yönlerini tanımlar ve kimlik edinmesine yardımcı olur. Diğer taraftan bu statü ve rollerle oluşan kimlik, benlik algısının temelini oluşturur. Böylece toplumsal yaşamı anlamlı hale gelir. Her bir sosyal rol, yaşamın belli bir dönemine ilişkindir. Bu da toplumsal yaşam döngüsü esnasında belirli geçiş noktaları oluşturur. Buna göre, değişik yaşlarda, olunacak ve yapılacak şeyler toplum tarafından tanımlanır. Aynı toplum kendi kabulleri çerçevesinde gençlik tanımı, yetişkinlik tanımı ve yaşlılık tanımı yapar. Dolayısıyla bu açıdan yaşlının kim olduğunu, bir ölçüde toplum tayin eder (Onur; 1995: 52; Arpacı; 2005: 21).

Toplumsal bir kategori olarak yaşlılık, kültürle ilişkili bir şekilde anlam kazanır. Diğer bir deyişle, yaşlıların toplum tarafından nasıl görüldüğü, yaşlıların kendini algılamasına etki eder. Bu anlamda sosyo-kültürel yapı, yaşlılık algısına ve yaşlının kendini algılamasına etki eden temel bir unsura dönüşür. İslami literatürde, yaşlı bireyleri tanımlamak için kullanılan kelimelere bakıldığında, yaşlıları tanımlamak için kullanılan kelimelerin belirli ölçüde saygınlık içeren kelimeler olduğu görülür. Türk kültüründe yaşlıları tanımlamak için kullanılan kelimelerin de benzer bir anlam içeriğine sahip olduğunu söylemek mümkündür. Buna göre “kocakarı” “koca” ak saçlı” “ihtiyar” vb. kavramlar belirli ölçüde saygınlık ve bilgeliği çağrıştıran kavramlardır (Karakurt, 2011: 20, 133).

Yaşlılığın anlamı, yaşlıların toplumsal konumu ve sözünü ettiğimiz kavramların yaşlıları temsilini sosyal ve kültürel değişmeden bağımsız ele almak mümkün değildir. Bu anlamda toplumsal olarak yaşlılık algısındaki farklılaşma, bireysel olarak yaşlılık algısına etki eder. Geleneksel-dini kültürün etkin olduğu toplumsal yapıda, saygınlık içeren kavramlar dönüşüme uğrayarak anlam kaybına uğrayabilir. Yaşlı, yaşlılık, ihtiyarlık vb. kavramları da bu çerçevede görmek mümkündür.

Kültürel değişmeye ilave olarak, toplumsal bir kategori olarak yaşlılığın algılanmasına etki eden farklı unsurlardan söz etmek mümkündür. Giderek yaşlıların toplam nüfus içerisindeki payının artması, gelirlerinin azalması, modern hayatın üreten bireyi yücelten, buna bağlı olarak üretken olmamayı değersiz gören anlayışı, yaşlılığın bir toplumsal sorun olarak algılanmasına etki etmektedir. Zira yaşlı nüfusun oranlarının artması sosyal güvenlik sistemlerine bir yük olarak dönmekte, ekonomik gerekçelerle yaşlılık bir toplumsal sorun olarak algılanabilmektedir (Ceylan, 2015: 32). Farklı yaş grupları üzerinde yapılan ampirik araştırmalarda yaşlılığa, yaşlı ve yaşlı olmayanlar tarafından genel olarak “olumsuz” nitelendirmelerle yaklaşılması, yaşlılığın bir sorun olarak algılanması ile ilgisi olmalıdır. Toplumsal değerlerin değişmesi ile de ilgisi kurulabilecek bu yaklaşımlar sonucu, yaşlıya, yaşlılığa olumsuz yaklaşım her geçen pekişiyor görünmektedir (Özbolet, 2016: 57, 72). Bu bakış açısının yaşlıların kendilerini algılamalarına etki etmemesi düşünülemez.

Yaşlılık ve Dindarlık

Din bilimleri alanında önemli bir araştırma alanı olan dindarlık, çeşitli boyutlar üzerinden ölçülen bir olgudur. Dindarlığın tanımındaki zorluk dinin tanımlarındaki çeşitlilikle başlamaktadır. Dinin hangi açıdan tanımlanacağı, dindarlığın hangi boyutlarının öne çıkarılacağını belirleyen bir unsur olmaktadır. Sözgelimi dinin sosyolojik yansımalarını dışarıda bırakan özsel tanımlar benimsendiğinde dindarlık daha içsel bir tecrübe olarak tanımlanırken, dinin işlevsel tanımlar benimsendiğinde dindarlık sosyal bütünleşmeye katkısı üzerinden tanımlanacaktır (Kurt, 2012; Köktaş, 1993). Görüldüğü gibi benimsenen din tanımı dindarlığın nasıl tanımlanacağını kaçınılmaz olarak etkilemektedir.

Türkiye’de dindarlık ölçümleri bir kısmı yurt dışında geliştirilmiş ölçeklerin Türkçeye uyarlanmış hali olan ölçeklerle, bir kısmı da Türkiye’de geliştirilen ölçeklerle tespit edilmeye çalışılmaktadır. Din sosyolojisinde konuyla ilgili çalışmalar dindarlık ölçeklerini kullanmakla birlikte ağırlıklı olarak dinin toplumsal hayattaki yerini tespiti yönelik olarak dini hayat çalışmalarına yönelmiş bulunmaktadır. Bunun son ve kapsamlı örneklerinden biri DİB tarafından yapılan “Türkiye’de Dini Hayat Araştırması”dır.

Yaş ve din ilişkisi din bilimleri alanında yaşlanma sürecinde dinin rolü açısından ele alınmaktadır. Konuyla ilgili temel yaklaşımları “yaş arttıkça dindarlıkta artış görülür”, “yaş ile dindarlığın ilişkisi yoktur” ve “yaş arttıkça dinsel aktivitelerde sürekli düşüş eğilimi gözlenmektedir” şeklinde ifade etmek mümkündür (Arslan, 2016: 149). Bu yaklaşımlarda yaş arttıkça dindarlığın arttığı, bazen verilere dayalı olarak dile getirilirken bazen de bir kanaat ya da beklenti olarak dile getirilmektedir. Bu bağlamda, yaşlılıkta dini yönelimin sebepleri, yaşlıların ibadetlerin olgun haline ulaşmaları, manevi gelişimlerini yükseltmek istemeleri ve kendini dindar görmeleri olarak ifade edilmektedir (Arslan, 2016: 156). Taplamacıoğlu da (1962: 150), bu dönemdeki bireylerin dindarlığını biçimlendiren bir unsur olarak sosyal beklentilere atıf yapmış, bu dönemde bireylerin bazı faaliyetlere katılmasının, toplum tarafından hoş görülmediğini, toplumun bu kesimden dindar bir görüntü sergilemesini beklediğini ileri sürmüştür.

Yaşlılıkta bir olgu olarak ortaya çıkan dindarlık, sosyal ve psikolojik etkenlerle ilişkili görülebilir. Bizim tebliğimiz de, dindarlık ile psikolojik hayat arasındaki ilişkileri konu edinmektedir. Tebliğimizde, örneklem grubu olarak Sakarya’da yaşayan elli ve üzeri yaş grubundaki bireyler seçilmiştir.

Çalışmamız veri toplama aracı olarak anket ve mülakatı birlikte kullanmıştır. Bu kapsamda 248 kişiyle anket yapılmış bunun 210 adedi değerlendirmeye alınmıştır. Ayrıca nitel veri sağlama düşüncesiyle 30 kişiyle mülakat yapılmıştır. Anket sonuçları SPSS aracılığıyla analiz edilmiş, tarafımızdan yapılan mülakatlar istatistiksel sonuçların yorumlanmasında değerlendirilmiştir.

ÖRNEKLEM GRUBUNUN DEMOGRAFİK BİLGİLERİ

Çalışmamız kapsamında anket uyguladığımız bireylerin %17,6' kadın, %82,4'ü erkektir. Araştırmaya katılan bireylerin % 37,6'sı 50-59 yaş grubunda, %29'u 60-64 yaş grubunda %17,7'si 65-69 yaş grubunda, %7,1'i 70-74 , %4,8'i 75-79, %3,8'i 80+ yaş grubundadır. Katılımcılarımızın %85,2'si 4 yıllık bir fakülte mezunu %14,8'i lisanüstü eğitim mezunudur. Sosyo- ekonomik düzey algısı açısından bakıldığında katılımcılarımızın %30'u kendisini üst gelir grubunda görmekte, %62,9'u orta gelir grubunda %,1'i alt gelir grubunda görmektedir. Gözlemlerimize dayanarak, katılımcılarımızın önemli bir kısmının üst gelir grubunda olmasına rağmen, kendisini orta gelir grubunda gördüğü ifade edilebilir. Bu Türkiye'de bireylerin kendini orta sınıfta görme eğilim ile açıklanabilir. Katılımcılarımızın %10'u tek çocuk sahibi, %35,2'si iki çocuk sahibi, %30'u 3 çocuk sahibi %18,6'sı ise 4 ve üstü çocuk sahibidir.

DİNDARLIK VE PSİKOLOJİK HAYAT

Dindarlık Algısı ve Yorumu

Çalışmamızda dindarlık algısı, içsel bir yönelim olarak bireylerin kendilerini ne kadar dindar gördükleri konusunda verdikleri cevaplara dayalı olarak tanımlanmıştır. Bu anlamda dindarlık algısı psikolojik değerlendirmeyi önceleyen bir olgu olarak dindarlık düzeyinden farklı bir olgu olarak görülmektedir. Bu bağlamda araştırmaya katılan bireylere kendilerini dindarlık düzeyi olarak nasıl algıladıkları sorulmuştur.

Katılımcılarımızın %67,6'sı (142 kişi) dindarım, %27,1'i (57 kişi) ise biraz dindarım seçeneğini tercih etmiştir. Dindar değilim diyenlerin oranı ise %5,2'si (11 kişi) dir. Bu sonuçlara göre örneklem grubumuzun kendini tanımlamasında dindarlık oldukça önemli bir referanstır ve dindarlık algısı seviyesi yüksek düzeydedir.

Bireylerin dindarlık algılarının yüksek olması yanında, dindarlıktan ne anladıkları, pratik olarak dindar bireye uygun olan davranışların neler olduğu, olgusal gerçekliğin aktörlerin gözünden ortaya konması açısından önem arz etmektedir. Katılımcılarımızla yapılan mülakatlar analiz edildiğinde, dindarlığın, “serbest yorumu” “formel yorumu” ve “bilinçli yorumu” şeklinde kategorize edebileceğimiz üç farklı modelinin ortaya çıktığı ifade edilebilir. Yukarıda da ifade edildiği gibi dindarlık farklı biçimlerde tanımlanabilen ve hangi hususların öne çıkarıldığına bağlı olarak, farklı yorumlanabilecek bir olgudur. Bu sebeple tanımlı kolay değildir. Örneklem grubumuza yönelttiğimiz “size göre dindarlık nedir ve dindar kimdir?” sorularına verilen cevaplar bu farklılığı daha açık göstermektedir.

Dindarlık din sosyolojisi çalışmalarında bazı boyutlar üzerinden tespit edilmeye çalışılan bir olgudur. Glock'un (2007: 250-271) dindarlığı beş boyutlu dindarlık tipolojisi bunun en yaygın örneklerinden biridir. İslami açıdan bakıldığında din, minimum düzeyde itikat, ibadet, ahlak, muamelat gibi boyutlara indirgenerek incelenebilir. Kendisi ile görüşme yaptığımız bireylerin dindarlığı çeşitli kategorilere ayırarak yorumladığı görülmektedir. K1, dindarlığı dinin sınırlarını da zorlayacak bir şekilde “serbest” bir yoruma tabi tutarak; “Dindarlık, Kur'an'a göre yaşamaktır.” demektedir. Bu tanımda K1'in, dindarlığı soyut bir olgu olarak gördüğü anlaşılmaktadır. Konuşmanın akışı içerisinde “Kur'an'a göre”den kastın pratik bir takım yükümlülükleri dışarıda bıraktığı görülmektedir. K8, dindarlığı dürüstlük, temizlik ve ahlaklı olmak diye tanımlayarak, ahlaki ve vicdani vurgusu güçlü ancak amel boyutunu ikinci plana atan bir dindarlık tanımına yönelmektedir. Bu bakış açısı giderek bulanıklaşmakta, dindarlığı dinden ve dini inançtan bağımsız bir şekilde sübjektif ölçülerle tanımlayacak noktaya gelmektedir. “Hiç ibadet yapmıyorum. Kendimi ibadetle de kayıtlı görmüyorum. Ama kendimi fevkalade dindar görüyorum.” ifadeleri bunu yansıtmaktadır.

Ancak katılımcılarımızdan bir kısmı (K12) dindarlığı daha formel bir bakış açısıyla yorumlayarak İslam'ın beş temel şartını yerine getirmek olarak tanımlamakta, ancak bunu “adam gibi, sağa sola çekmeden yapmak” tabiriyle kuvvetlendirerek, bu temel şartları yapmanın yanında başka şeylerin de gerektiğini düşünmektedir. K16, dindarlığı edeplice dini kurallara riayet etmek olarak tanımlarken, dindarlığı biraz daha geniş bir çerçevede ve ahlaki tonu belirgin bir şekilde ele almaktadır. K20 ise, dindarlığı dini vecibelere riayet etmek, paylaşımcı bir bakış açısıyla diğerkâm olmak şeklinde tanımlayarak dindarlığın sosyal yönünün de olması gerektiğini vurgulamaktadır. Ancak dindarlığı formel bir takım davranışları öne çıkararak tanımlayan bireylerin, bu formlara bir takım anlamlar yükledikleri ve formu aşma çabası içerisinde oldukları gözlenmektedir. Dindar bir kişi olduğunu belirten K10, dindarlığın bazı ritüellere hapsedilemeyeceğini, geniş bir kavram olduğunu ve sadece inanç konusu olamayacağını şu ifadelerle ortaya koymaktadır; “En genel tanımıyla dindarlık, Allah'ın emrini yapmaktır. Günlük ibadetlerin dışında, bazı işler de yapmak gerekiyor. Dindar bir hayat için, insanın kendisinin ve toplumsal hayatının İslami esaslara dayanması gerektiğini düşünüyorum. Dindarlığı ibadet hayatı ile sınırlayarak değil, hukuk olarak, muamelat olarak İslamiyet'in toplum hayatına hâkim olmasını isteyen dindarım. Şahsımda bunları uygulamaya çalışıyorum. Benim dindarlığım bu niyet üzerine kuruludur.”.

Bilinçli bir dindar olduğunu, dünyada gitmediği ülkenin neredeyse kalmadığını belirten bir K5, bir işadamıdır. Ona göre dindarlık herkes için aynı anlama gelmez. Dindarlık, sosyo-ekonomik düzeyle ilişkilidir. “İnsanın mesleği ve yaşantısına göre dindarlık değişebilir. Ben ticaretle uğraşırım. Bin imama yöneticilik yaparım, ama bir imamın yaptığını yapamam. Yine de bir sınır çizersek dindarlığın temeli, insanın Kur'an'ın, İslam'ın yüklediği sorumlulukları yerine getirmesi, toplumsal hayatta kimseyi rahatsız etmeyen, toplum düzenini bozmayacak şeyler yapmasıdır”. Bilinçli bir dindarlık tipolojisi ortaya koyan K5, K10'a benzer şekilde, dindarlığı, bazı ritüellerle sınırlamaktan öte, çok yönlü bir olgu olarak görmektedir.

Buraya kadar kısaca ortaya koymaya çalıştığımız gibi, katılımcılarımıza göre, dindarlık algısı düzeyinin farklılık göstermesi yanında, dindarlığın kendisinin nasıl algılandığı, bu bağlamda bireysel dindarlığı belirleyen temel unsurların neler olduğu da bireylere göre farklılaşmaktadır. Bu farklılıklara, bireylerin dini bilgi düzeyleri, sosyo-ekonomik seviyeleri, din algıları ve dini tecrübelerinin etkili olduğunu ifade etmek mümkündür.

Katılımcılarımız dindarlığı tanımlamaları yanında, kendi gözlemledikleri bir takım dindarlık tarzlarıyla ilgili kanaatlerini de, eleştirel bir şekilde ifade etme ihtiyacı hissetmişlerdir. K7, kendini dindar gösterme gayreti içinde olan bir dindarlık kategorisi olduğunu düşünmektedir. Bu kabule dayanarak, psikolojik bir duruma işaret etmekte ve şu değerlendirmeyi yapmaktadır; “Dindar dini ilkelerini yerine getiren, dini bütün bir insandır. Ancak toplumda kendini kabul ettirmek isteyenler dine sarılıyor. Bir kişi bir şeyden çok bahsediyorsa kapatmak istediği bir açığı vardır. Bu işte aşırıya kaçanlar böyledir. Dindarlık Allah'la kul arasındadır. Gösteriş boyutuna taşınmamalıdır.”. K13, son dönemde muhafazakâr eğilimlerin arttığını camilerin dolduğunu, türbanlıların arttığını ama aynı zamanda dört çeker ciplere binen dindarların arttığını, ancak dindarların dünyevileştiğini düşünmektedir. Ona göre bu sağlıklı bir dindarlık değildir.

İnsanın Yaşlandıkça Dindarlaşması

Yaşlılıkta dine yönelme farklı yönlerden tartışılan bir olgudur. İnsanın yaşlandıkça dindarlaştığı genel bir kanaat olarak paylaşılır. Literatürde bunu destekleyecek veriler de mevcuttur. Buna göre, 60 ve üzeri yaş grubundaki bireylerde kilise devamlılığı gibi dini pratiklerde düşüş eğilimi görülmesine rağmen inanç ve dinsel pratiklerin bazı türlerinde artış görülmektedir (Argyle ve Beit- Hallahmi, 1992: 329 vd.). Türkiye'de, yaşlılarla ilgili çalışmalar da dindarlıkta artışa işaret etmektedir (Arslan, 2016: 150). Bu konuda geçmişte edinilmiş bilgi, tecrübe ve alışkanlıklar önemlidir. Yaşlılıkta, kendiliğinden yaşa bağlı

bir dindarlığın ortaya çıkması yerine, hayatın zevklerinin büyük ölçüde sona erdiği bu dönemde, yaşlıların ölüm gerçeğinin varlığını hissederek, dini değerlere kolaylıkla bağlanabilme potansiyeline sahip olduğunu kabul etmek daha açıklayıcıdır (Hökelekli; 1998: 288).

Psikolojik açıdan bakıldığında din, yaşlı bireyler için bazı işlevlere sahiptir. Yaşlılar yaklaşan ölümün kendileri üzerinde oluşturduğu psikolojik sıkıntıları aşma konusunda, yaşlılık döneminde ortaya çıkan fiziksel ve psikolojik kayıpları kabullenmede, yaşlılık dönemine ilişkin potansiyel tedavi edici değerleri keşfedip yararlanmada dini unsurlardan psikolojik olarak istifade edebilirler (Arslan, 2016: 155). Bir çalışmaya göre, 50 yaş ve üzerinde olan kişiler dinin hayatlarına anlam kattığını, dindarlıkla alkol alımı arasında negatif bir ilişkinin olduğunu, kendini iyi hissetme ile dindarlık arasında pozitif bir ilişki bulunduğunu belirtmişlerdir (Wink ve Dillon, 2001: 81, 87, 98). Bir araştırmada (Şentepe, 2015) yaşlıların aile fertlerinin ölümü, ekonomik sıkıntılar ve aile içi sorunlarla karşılaştığında dini başa çıkma yöntemlerini kullandığı tespit edilmiştir.

Yaşlanma döneminde, özellikle 60 yaşından sonra dini ilginin arttığı çeşitli verilerle desteklenerek ileri sürülmektedir. Yaş ilerledikçe ahiret inancında artış olduğu, 90 yaş ve üzeri gruplarda ahrete olan inancın %100'lere ulaştığı dile getirilmektedir. Yine bu yaşlarda bireysel ibadetlerde artışlar olduğu da gözlenmiştir (Argyle ve Hallahmi, 2004: 264-265).

Yaşlılıkta din olgusu konusundaki alan araştırmaları, konunun karmaşık bir yapıda olduğunu göstermektedir. Özbaydar tarafından yapılan bir çalışmada, yaşlıların önemli bir kısmının ibadet etmedikleri ve dini meselelerle ilgilenmedikleri tespit edilmiştir (Özbaydar, 1970). Köktaş tarafından İzmir örneğinde yapılan bir çalışmada, dindarlığın en yoğun olduğu grup 51-60 yaş grubudur. Hiç namaz kılmayanların oranı, bu yaş grubunda % 10,4 e düşmektedir. Toplam örneklem içerisinde namaz kılmayanların oranının %23,5 olduğu düşünülürse, bu yaş grubundaki yükseliş daha iyi anlaşılır (Köktaş, 1993: 107,110). Taplamacıoğlu'nun çalışmasında ideal grup olarak gösterilen "dini bütün"ün oranı 50 ve üzeri yaş grubunda %69,5 tir.

Bu veriler ışığında yaşlılıkta dini hayata karşı bir temayülün söz konusu olduğu ifade edilebilir. Ancak bütünüyle yaşlıların dindarlaştığı tezi, daha derin ve kapsamlı çalışmalara ihtiyaç duymaktadır. Bu dönemdeki dindarlıkta, kişilerin geçmişte aldıkları dini eğitim, yaşadıkları sosyo-kültürel çevre, sahip oldukları imkânlar, genel eğitim durumları etkili olabilir. Dindarlıkla ilgili çalışmalarda dikkate alınması gereken farklı hususlar da vardır. Sözelimi aslında dini hayata özlem duyan, ama çalışma şartları gereği buna imkân bulamayan kişiler emekli olduktan sonra dine yönelebilir. Namazlarını daha düzenli kılabilir. Orucunu daha düzenli tutabilir. Hacca gidebilir. Ülkemizde hacca gidenlerin yaş ortalamasının yüksek olmasında, emekliliği bekleme ve hac kurası ihmal edilmeyecek bir konudur. Zira bazı yaşlılar ekonomik kısıtlılıklar sebebiyle, emeklilik ikramiyesini bir imkân olarak değerlendirmek istemektedir (Bayyigit, 1998: 88-113).

Bizim çalışmamızda katılımcılarımız, yaklaşık %76 (163 kişi) oranında insanın yaşlandıkça dindarlaştığı fikrine katılmaktadır. Bu düşünceye katılmayanların oranı yaklaşık %19 (40 kişi) dur.

İnsanın yaşlandıkça dindarlaşması düşüncesini, nitel veriler açısından çözümlediğimizde ilginç sonuçlar çıkmaktadır. K10, "Bu düşünce herkes için geçerli değil. Yaşlanınca herkes dindarlaşmayabiliyor. Ben her iki örneği de gördüm." demektedir. Cami cemaatine ilişkin, yıllara dayanan gözlemlerimiz ve çalışmamız esnasında gördüğümüz örneklere dayanarak insanın yaşlandıkça dindarlaşacağı görüşünün herkes için, her zaman geçerli olmadığı ifade edilebilir. Bu bağlamda ailedeki dini hayat ve çocuklukta alınan din eğitimi, yaşlılıkta ferdin hayatında etkili olmaktadır.

Bazı katılımcılarımız, bireysel dindarlıklarının oluşmasında çocukluk döneminde karşılaştıkları din adamı portresi ile ilişki kurarak, bu dönemde pozitif ya da negatif yönde gözlemledikleri din adamı imajının, kendilerinde bıraktığı etkiyi dile getirmiştir. Mülakatlarımızda, çocukluk dönemine ilişkin cami

ve imamla ilgili olumsuz örnekleri sıkça dile getiren katılımcılarımızın, dindarlık algısı düzeyinin düşük olması ve dindarlara karşı mesafeli olduğu ilginç bir şekilde gözlemlenmiştir. Bu değerlendirme önemli bir olgusal gerçekliğe işaret etmekle birlikte, bireylerin imajlarının belirli bir sosyo-kültürel çevrede oluştuğu dikkate alınmalıdır. Dolayısıyla bu imajın gelişmesinde belirli kabul ve davranışlarla oluşan bir etkileşim sürecinin olduğu düşünülebilir. Ancak bunun zıddı örneklerin olduğunu da belirtmemiz gerekir. Örneğin K16, çocukluğunda kendisine Kur'an öğreten Ali Hoca'yı hala saygı ve minnetle anmaktadır.

Yaşlanma sürecinde dindarlığın artacağını belirten K1, bunun sebebinin insanın olgunlaşması, tecrübe kazanması ve boş zamanının artması olduğunu belirtirken, K2, emeklilikle birlikte ortaya çıkan yeni sosyalleşme sürecinde, boş zamanları şekillendiren bir kurum olarak dinin önemine dikkat çekmektedir. K5, insan yaşlandıkça nefsinin köreldiğini, buna bağlı olarak dindarlığın arttığını, K15 ise, yıllar içerisinde oluşan tecrübenin dindarlıkta etkili olduğunu düşünmektedir.

Yaşlanma sürecinde beliren dindarlığın, gerçek bir dindarlık olmak yerine korkuya dayalı ve mecburen oluşan bir dindarlık olduğunu savunan K6, "Yaşlılar dindarlaşır çünkü korkuyorlar. Artık yolun sonu görünüyor." demektedir. K16 ise yaşlılıkta dindarlığın olduğunu ama bunun tek taraflı olmadığını, hem korkunun hem de tecrübenin bunda etkili olduğunu belirtmektedir.

K4, bireylerin yaşlandıkça dindar görünmeye çalıştıklarını ileri sürerek, bir anlamda isteğe bağlı bir dindarlaşma eğilimi yerine sosyal beklentilere karşılık gelen bir dindarlaşmanın varlığından bahsetmektedir.

Bu verilerden yola çıkarak, "insan yaşlandıkça dindarlaşır" yargısının dine yönelme potansiyeli olarak değerlendirilmesi, daha kabul edilebilir bir yaklaşımdır. Diğer taraftan birçok araştırmanın işarete ettiği gibi, bu yönelimi ortaya çıkaran unsurlar da bireysel olarak farklılaşmaktadır.

Yaptığı İbadetleri Yeterli Bulma

Bireyin kendini ibadetle kayıtlı görmesi, ibadetlerini yeterli bulup-bulmaması, dindarlık algısı düzeyini belirleyen bir unsur olarak görülebilir. Nitekim K1, "Hiç ibadet yapmıyorum. Ancak kendimi fevkalade dindar görüyorum" diyebilmektedir. K1'in ifadeleri uç bir örnek olmakla birlikte, örneklem grubumuzun, yaptığı ibadetleri yeterli bulma ile dindarlık algısı düzeyi arasında oldukça farklı ilişkiler kurabileceğini göstermektedir.

Araştırmamıza katılanların %58,1'i (122 kişi) ibadetlerini yeterli bulmamaktadır. %11,9 (25 kişi) kararsızım derken, %30 (63 kişi) yaptığı ibadetlerimi yeterli buluyorum demektedir. İbadetlerini yeterli bulma düşüncesinin farklı gerekçelerle şekillendiği görülmektedir. Dini hayata önem veren, ibadetlerini dikkat etmeye çalıştığını ifade eden bazı katılımcılarımız, tevazu ifadeleriyle ibadetlerini yeterli görmediğini, ne kadar ibadet etse de ibadet hayatını yeterli bulmayacağını belirtmektedir. K10, dindar bir kişi olduğunu belirterek, namazını kıldığını, İslam'ın beş şartını yerine getirdiğini, nafile ibadetlere zaman ayırdığını ve sosyal amaçlı dini faaliyetlerde bulunduğunu belirtmekte, ancak yaptığı ibadetin yeterli olmadığını düşünmektedir. K14 de ne kadar ibadet ederse etsin yeterli olmayacağını, çünkü ibadetin sonunun olmayacağını söylemektedir. K6 ise, ibadetlerinin yeterli olmadığını, ancak ibadeti bir takım ritüelleri yerine getirmek olarak algılamadığını, bundan dolayı bir kaygısının olmadığını ifade etmektedir. Katılımcılarımızın görüşlerinden yola çıkarak, ibadetleri yeterli bulma gerekçelerinin farklılık gösterdiği görülmektedir.

DİNDARLIK VE PSİKOLOJİK TUTUMLAR

Din ve Ölüm Korkusu

İnsan, kendisi için kaçınılmaz bir son olan ölüme karşı farklı tepkiler verebilir. Bu gerçeği kabullenebilir ya da görmezden gelebilir. Ancak ölüm duygusu, bireyde her halükarda bir tepkinin gelişmesine sebep olur. Bu duyguların nasıl yaşadığımız ile de ilişkisi vardır. Ölüm düşüncesinin bireyde oluşturacağı etki ile ilgili farklı görüşler söz konusudur. Ölüm korkusunu azaltmak için bireyler farklı tepkiler geliştirirler. Ancak bu konuda en etkili olan unsurlar fikirler ve insanın yakın ilişkiler sonucu ortaya çıkan sinerjidir (Yalom, 2008: 106, 109). Lehr, yaşlanan insanların dindarlaşmayacağını ve yaşlandıkça ölüm korkusunun artmayacağını ileri sürmektedir (Lehr, 1994: 28, 37). Lehr'in bu yaklaşımına rağmen, inanç ile ölüm korkusu arasındaki ilişkiye dair bulgular, genel olarak, dini inancı olanlarda ölüm korkusunun inancı olmayanlara göre daha az ortaya çıktığını göstermektedir (Göka, 2010: 72). Ancak dindar bireylerin ölümden daha fazla korktuğunu ortaya koyan veriler de vardır (Yıldız, 2014: 197).

Uygulamalı araştırmaların verilerinde ortaya çıkan bu farklılıklar yakından incelendiğinde korkunun nedeni konusundaki farklılıklar dikkat çekmektedir. Buna göre dindarlık düzeyi yüksek olan bireylerin ölümün kendisinden korkmak yerine, ölüme hazırlıksız yakalanmak, sorumluluklarını tam olarak yerine getirememekten kaynaklanan bir korku içerisinde olduğu görülmektedir. Diğer taraftan çalışmaların sonuçlarındaki farklılığın bir nedeni çalışmalarda tercih edilen metod farklılıklarıdır (Karaca, 2000: 249-264; Göka, 2010: 76). Bu verilerin din eğitiminin niteliği ile ilişkili olduğu düşünülebilir (Yıldız, 2014: 197).

Ölüm duygusunun bireyde oluşturduğu hesap verme sorumluluğu, ölümden duyulan kaygı, dini inanç ve ibadetlerin yerine getirilmesi konusunda bir motivasyon sağlamaktadır. Bu anlamda ölüm duygusu, dini pratiklerin artışı yönünde, dine dönüşü sağlayan bir unsurdur (Karaca, 2000: 334). Dindar yaşlıların ölümden korkmayacağını söylemek mümkün değildir. Ancak din yaşının ölümü kabullenmesine yardım edebilir. Ölümün bir son olmadığını bilen bir dindar yaşlı ölüm anında yalnız olmadığını bilerek ölür. Böylelikle ölüm ona daha kolay gelebilir (Koeing, 1994: 446). Çünkü yaşlılık döneminde dindarlık, kişilerin ölüm korkularını yenmelerine yardımcı olacak stratejiler geliştirmesine yardımcı olur.

Bir çalışmada (Karaca, 2000: 306), bireylerin %63,4 oranında ölümü ara sıra düşündüğü, %17,1 oranında da sık sık düşündüğü ortaya çıkmıştır. İstatistikler, yaşlıların sadece % 30'unun ölüm korkusu duyduğunu göstermektedir (Onur, 2000: 394, 403). Her yaşta değişik etkilere bağlı olarak görülebilecek ölüm kaygısının, empirik araştırmaların sonuçlarına göre ergenlik ve ilk yetişkinlik çağında zirveye çıktığı, daha sonra azaldığı, orta yaşlarda tekrar yükseldiği ve ileri yaşlılık dönemine doğru tekrar düştüğü belirtilmiştir (Hökelekli, 2008: 31).

Yaşlılar genel olarak ölümü kabullenir ve kaçınılmaz olarak görürler (Hökelekli, 2008: 31, 33). Ancak he halükarda bireyler ölüm korkusunu hafifletmek için çeşitli stratejiler geliştirirler. Bir çalışmaya göre, 60 yaş ve üzeri bireylerin Allah'a kavuşma arzusu %48,8 oranında ölümü hafifleten bir sebep olarak bulunmuştur (Karaca, 2008: 335). Ancak ilginç bir şekilde aynı çalışmaya göre 16-22 yaş grubundaki bireylerle 60 ve üzeri yaş grubundaki bireyler, diğer yaş grubuna göre ölümü "alın yazısı" olarak görme konusunda daha düşük oranlara sahiptir. Bu veriler yaşlılar için ölümün yakın bir gerçek olması ile ilgilidir (Karaca, 2000: 356).

Ölümün yaşlılar için anlamını ve yaşlıların ölüm gerçeği ile ilgili algılarını belirlemede, dinlerin konuya bakışı belirleyici bir unsur olarak görülebilir. Kur'an'a göre ölüm kaçınılmaz bir sondur ama bitiş değildir. Aksine yepyeni bir başlangıçla bireyin yaratıcıya doğru bir yürüyüşüdür (Göka, 2010: 73). Bu

anlamda ölümden sonra bir hayatın olacağına inanmak, yaşlıların içinde buldukları özel durumlara uyum sağlamalarını arttıran bir unsur olabilir (Hökelekli, 2008: 33). Ancak dinlerin ahiretle ilgili açıklamaları, ölümü zihinlerinde canlı tutan dindar insanlar için bir teselli kaynağı olabileceği gibi, bir kaygı ve sıkıntı kaynağı da olabilir (Hökelekli, 1998: 100).

Konuyla ilgili 24 yaş ve üzeri, yükseköğrenim görmüş kişiler üzerinde yapılmış bir çalışmaya göre, ölmüş birini veya mezarlığı görmek deneklerde %44,6 oranında, ölüm sonrasını düşünme ve buna bağlı olarak iyilik ve ibadete yönelme duygusunun canlanmasına sebep olmuştur. Aynı denekler %47,3 oranında ölümle ilgili düşünce ve kaygıların dini ilgi ve yöneliş konusunda olumlu etkide bulunduğunu belirtmişlerdir (Hökelekli, 1992-I: 73, 80). Ölümün yaşlılar için anlamını belirleyen temel unsurlar olarak dini metinler yanında, bireysel tecrübe ve dini düşüncelerinin önemli oranda belirleyici olduğunu ifade etmek mümkündür.

Artık hayatının sonbaharını yaşayan yaşlı, din sayesinde ölümü ve varoluşu daha iyi anlayabilir, yaşlılıkta geçmişle ilgili muhasebe yapar, geçmişinde yaptığını düşündüğü hataları onarma gayreti içinde olur. Bu yönüyle yaklaşıldığında, geçmişinde dinle ilgili belirli bir alt yapısı olan kişiler, bu dönemde dine dönme ve bağışlatıcı davranışlar içine girme eğilimi gösterebilir.

İnanç, Ölüm Korkusu ve Ölüm Korkusunu Azaltma Davranışları

Anket ve mülakatlardan elde ettiğimiz veriler ışığında, bizim örneklem grubumuzun da yukarıda ortaya koyduğumuz çerçeveye dâhil edilebileceği görülmektedir. Anketimize verilen cevaplarda %84,3 (177 kişi) oranında katılımcımız, dini inanç sahibi olmanın ölüm korkusunu azalttığını düşünmektedir. %4,3 (9 kişi) kararsız olduğunu belirtmiş, %11,5 (24 kişi) ise bu düşünceye katılmadığını belirtmiştir. Katılımcılarımızın %52,9'unun kesinlikle katılıyorum şikkını işaretlemiş olması, dini inancın ölüm korkusunu azalttığı yolundaki düşüncelerinde kararlılık düzeylerinin yüksek olduğunu göstermektedir.

Ölümden korkma ile ilgili katılımcılarımızın verdikleri cevaplara bakıldığında, ölümden korkma düşüncesinin sadece ölümü istenmeyen bir şey olarak görme düşüncesini barındırmadığı görülmektedir. K5, ölümden korkmak yerine, hazırlıksız gitmekten korkacağını, K10, ölümü yeniden diriliş olarak gördüğünü ve korkmadığını, K7, inançsız gitmekten korktuğunu belirtmiştir.

Dindar bir kişi olduğunu belirten K3, "Dine inanmak Allah'a yaklaşımdır. Bu sebeple inancı olan ölümden korkmaz. Ben de korkmuyorum. Bu halimle affedilebilir miyim diye korkarım. Rabbime ibadet ederek 80 yaşına geleyim isterim" derken, K15 de dinin verdiği psikolojik havanın kendisini rahatlattığını, dindar bir kişinin daha az ceza göreceği için daha az korkacağını, ölümü hatırladığında salâvat getirmenin kendisine yettiğini ifade etmektedir. K12 de teslimiyetçi bir anlayış göstererek "Ölümden korkarım, ama elimden bir şey gelmez. Dua eder, rahatlarım" demektedir.

Dini inanç ölüm korkusunu azaltabileceği gibi, ölüme, ahirete, hesap, sual gibi konulara ilgi uyandırarak ölüm korkusunu besleyebilir. Bu bağlamda katılımcılarımızdan K1 dinin korkuyla insanları terbiye ettiğini, dine inanmanın insandaki ölüm korkusunu artıracığını düşünürken, K9 dinin ahireti düşünmeyi telkin ettiğini, bu sebeple dindarların ölümden daha çok korkacağını düşünmektedir. Ona ilginç gelen şey, hem Allah'ı sevdiğini söyleyip hem de ölümden korkmaktır. "Hem Allah'ı çok sevdiğini söylüyorlar, hem de ölmek için diremiyorlar. Bir an önce öl de rabbine kavuş. Çok yaşlılar bile ölmek için diremiyorlar".

Sorumuza verilen cevaplara bakıldığında, katılımcılarımızın %37,1'i (78 kişi) ölümden korkmadığını belirtmiştir. Ölümden korktuğunu ifade edenler ise, çeşitli şekillerde bu korkuyu yenmeye, azaltmaya veya ölüme kendini alıştırmaya çalışmaktadır. Katılımcılarımızın %20,5'i (43 kişi) ölüm korkusunu azaltmak için ibadetlerini düzenli olarak yapmaya çalıştığını belirtmektedir. %15,2 (32 kişi) Allah'ın merhametine sığınırken, %19,5 (41 kişi) Allah'a dua ettiğini belirtmiştir. %7,1 (15 kişi) ise

ölümü düşünmemeye çalışarak, bir anlamda bu duygudan uzak durmaya çalışmaktadır.

Dini İnanç ve Psikolojik Sıkıntı

Dini inanç bireylerin tek başına aşamadığı sorunlarına katkı sağlar. Birey aşamadığı bazı sorunlarını, dini inanç sistemi içerisinde kolaylıkla kabullenebilir. İnanç sahibi olması bireye azim, sabır ve manevi güç sağlayabilir (Öztopçu ve Şanlı Akkurt: 2016: 72). İnanç birey için koruyucu bir unsur olarak stres ve depresyonla başa çıkmada müspet bir etki oluşturur. Burada inancın koruyucu fonksiyonunu gözlemek mümkündür (Yılmaz, 2013: 246-252; Şentepe, 2015). İnançın oluşturduğu sığınma davranışlarından biri de duadır. Bizim çalışmamızda da, katılımcılarımız her zaman ve sık sık olmak üzere %95 oranında dua etmektedirler. Hiç bir zaman ve nadiren dua edenler ise %4,3 tür. Katılımcılarımız yaklaşık %97 oranında kendilerini bağışlatıcı davranış için girdilerini ve Allah'tan af dilediklerini belirtmişlerdir. Hiçbir zaman böyle bir davranışta bulunmadığını belirtenler ise %1,4 tür. %85,3'ü her zaman Allah'ın kıyamet günü merhamet edeceğini ummakta, %8'1'i ise sıklıkla bu düşünceyi taşımaktadır (İnce, 2012).

Katılımcılarımızın %82,9'u (179 kişi) son on yıl içinde her hangi bir psikolojik sıkıntı yaşamadığını, %4,7 (10 kişi) böyle bir şey hatırlamadığını, %12,4 (26 kişi) farklı düzeylerde de olsa psikolojik sıkıntı yaşadığını belirtmiştir. Yaşanan bu psikolojik sıkıntının intihar etmeyi isteme düzeyi ise %2'dir (4 kişi). %4,7 ise böyle bir duygu yaşayıp yaşamadığını hatırlamadığını belirtmiştir. Bir psikolojik sıkıntı yaşamış olanlar %64,6 düzeyinde bu sıkıntıyı atlama Allah inancının kendilerine etkili olduğunu belirtmişlerdir. %34,2 ise bu sıkıntıyı atlama Allah inancını kendilerine katkı sağlamadığını belirtmişlerdir. Ancak bu soru ile bir psikolojik sıkıntı yaşadığımız mı sorusuna verilen cevaplar arasında izah edemediğimiz bir uyumsuzluk dikkati çekmektedir. Zira psikolojik sıkıntı yaşadım diyenler sayı olarak 27 kişi iken, sıkıntılarını atlama Allah inancının etkisine cevap verenlerin sayısı 79 kişidir. Bu durumda aradaki tutarsızlık açıktır. Bunu ya sorunun farklı şekilde anlaşılması, ya da bir temenni olarak almak izah edici olabilir.

SONUÇ

Yaşlanma geniş anlamda ele alındığında, doğuştan itibaren başlayan bir süreç olarak ele alınabilecek bir kavramdır. Zira insan doğduğu andan itibaren yaş almaya, yani yaşlanmaya başlamaktadır. Yaşlanma yaygın kullanımıyla, insan hayatının en son dönemi olan yaşlılık kavramı ile yakın anlamda, fakat ondan daha geniş bir içeriği bulunan bir kavramdır. Yaşlılık ise daha özel anlamda "saçları ağaran bir dünyanın" mensuplarının, yaşadığı son dönemdir. Birey artık bu dönemle birlikte, biyolojik, psikolojik ve sosyolojik açıdan farklı bir döneme girmektedir. Kaçınılmaz olarak bireyi etkileyen bu farklılıklar, bireyde uyum sorunları doğurabilir.

Yaşlılık ve bu dönemin mensupları olan yaşlıların algılanması sosyo-kültürel yapı ile ilişkilidir. Bu anlamda toplum, yaşlının kim olacağını ve ne yapıp-yapmayacağını, beklentiler üzerinden tanımlar. Sosyo-kültürel yapıdan etkilenen yaşlılık algısı, yine sosyo-kültürel değişimden etkilenerek değişebilir. Bu anlamda, geleneksel toplum yapılarının "ulu" çınarları, "ürettiğin kadar değerlisin" anlayışının küresel ölçekte yaygınlaşmasıyla, sosyal güvenlik politikalarından başlayıp çekirdek aileye ve konut sorunlarına uzanan bir vasatta "yük" olarak algılanabilir.

Bu araştırmada yaşlanma sürecine girmiş, çoğu artık yaşlı olarak tanımlanabilecek bireylere dindarlık algısı düzeyi, yaşlılıkta dindarlık ve bireylerin bazı psikolojik tutumları ile dini inanç ve tutumlarının ilişkisi konusunda sorular sorulmuş, anket ve mülakatla elde edilen veriler analiz edilmiştir.

Araştırmamıza katılan bireylerin, dindarlık algısı düzeyinin yüksek olduğu görülmüştür. Ancak katılımcılarımıza göre, dindarlığın kendisinin nasıl algılandığı, bu bağlamda bireysel dindarlığı belirleyen

temel unsurların neler olduğu farklılık göstermektedir. Bu farklılıklara bireylerin dini bilgi düzeyleri, din eğitimi, sosyo-ekonomik seviyeleri, din algıları, din adamı imajları ve dini tecrübelerinin etkili olduğunu ifade etmek mümkündür.

Katılımcılarımıza göre, insan yaşlandıkça dindarlaşır ancak sebepleri farklı olabilir. Dini tecrübe sonucu inancın kuvvetlenmesi etkili bir unsur olabileceği gibi, çaresizlik sonucu teslimiyetin artması ya da korku da etkili olabilir.

Araştırmamıza katılan bireylerin, bireysel dindarlık algı düzeyini belirlemek amacıyla ibadetlerini yeterli bulma davranışı sorulmuştur. Katılımcılarımız ibadetlerini eksik bulmaktadır. Ancak bu eksiklik, çoğunlukla az ibadet ettikleri anlamına gelmemektedir. Zira mülakatlar analiz edildiğinde, ibadetlerini yeterli bulmama düşüncesi, daha çok nimetin şükürünü eda edememe düşüncesine dayanmaktadır.

Artık hayatının sonbaharını yaşayan yaşlı, din sayesinde ölümü ve varoluşu daha iyi anlayabilir, yaşlılıkta geçmişle ilgili muhasebe yapar, geçmişinde yaptığını düşündüğü hataları onarma gayreti içinde olur. Bu yönüyle yaklaşıldığında, geçmişinde dinle ilgili belirli bir alt yapısı olan kişiler, bu dönemde dine dönme ve bağışlatıcı davranışlar içine girme eğilimi gösterebilir. Bu verilerden yola çıkarak, “insan yaşlandıkça dindarlaşır” yargısının dine yönelme potansiyeli olarak değerlendirilmesi, daha kabul edilebilir bir yaklaşım olarak görülebilir. Diğer taraftan birçok araştırmanın işarete ettiği gibi, bu yönelimi ortaya çıkaran unsurlar da bireysel olarak farklılaşmaktadır.

Dinler bireylerin ölüm korkularını azaltabilir ve ölümü kabullenilebilir bir duyguya dönüştürebilir. Ancak dindarların ölüm konusu ile daha fazla ilgilenmeleri, ölümü hatırlatacak unsurları daha çok tecrübe etmeleri, onlar için ölüm korkusunu besleyen bir unsura dönüşebilir.

Araştırmamızın verilerine göre, bireyler ölüm korkusunu azaltmak için bağışlatıcı davranışlar içine girmekte, bu duygu dini ritüelleri arttırabilmektedir. Katılımcılarımıza göre dini inançlar psikolojik sıkıntıları yenmede bireylere destek sağlayarak, sıkıntılarını kabullenmelerine ya da onu aşmalarına yardımcı olur.

KAYNAKÇA

Argyle, Benjamin Beit ve Hallahmi (1992) “Yaş ve Din” Çev. Abdurrahman Kurt, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, S. 4, C. 4 Yıl 4, ss.319-331.

Argyle, Benjamin Beit ve Hallahmi, Michael (2004) “Dini Davranış Teorileri”, Çev. Ali Kuşat, Mehmet Korkmaz, İsmail Güllü, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, S.16, ss.247- 280.

Arpacı, Fatma, (2005) Farklı Boyutlarıyla Yaşlılık, Ankara: Türkiye İşçi Emeklileri Derneği Eğitim ve Kültür Yayınları.

Arslan, Mustafa (2016) “Yaşlılık ve Din: Dinbilimsel Bir Yaklaşım” Yaşlılık Disiplinlerarası Yaklaşım, Sorunlar, Çözümler 2, Ankara: Nobel Yayıncılık, ss. 141-164.

Bayyığıt, Mehmet (1998) Sosyo-Kültürel Yönleriyle Türkiye’de Hac Olayı, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Ceylan, Harun (2015) “Sosyal Değerden Sosyal Soruna Yaşlılık: Geleneksel Toplumdan Modern Topluma Değişen Yaşlılık Algısı” Modern Hayat ve Yaşlılık, Ed. Harun Ceylan, Ankara: Nobel Yayıncılık, ss. 25-54.

DTDHA (2014) Türkiye’de Dini Hayat Araştırması, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı.

Göka, Erol (2010) Ölme Ölümün ve Geride Kalanların Psikolojisi, İstanbul: Timaş Yayınları.

Hökelekli, Hayati (1992) “Ölümlle İlgili Tutumların Dini Davranışla İlişkisi Üzerine Bir Araştırma I”, U.Ü.İ.F.D, S. 4, C. 4.

Görgün Baran, Aylin (2016) “Yaşlılıkta Sosyal Dışlanmanın Toplumsal Boyutu” Yaşlılık Disiplinlerarası Yaklaşım, Sorunlar, Çözümler 2, Ankara: Nobel Yayıncılık, ss. 105-125.

Glock, Charles Y. (2007) “Dindarlığın Boyutları Üzerine” Din Sosyolojisi, Der. Yasin Aktay- M. Emin Köktaş,

- Ankara: Vadi Yayınları, ss.250- 271.
- Hökelekli, Hayati (1998) Din Psikolojisi, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Hökelekli, Hayati (2008) Ölüm Ölüm Ötesi Psikolojisi ve Din, İstanbul: DEM Y.
- İnce, Abdullah (2012) “Yaşlanma Sürecinde Dini Hayat (Sakarya İli Merkez İlçeleri Örneği)” Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Karaca, Faruk (2000) Ölüm Psikolojisi, İstanbul: Beyan Yayınları.
- Karakurt, Deniz (2011) Türk Söylence Sözlüğü Açıklamalı Ansiklopedik Mitoloji Sözlüğü, E Kitap, <http://frpnet.net/TurkSoylenceSozlugu.pdf>, Erişim Tarihi: 27.04.2017.
- Koing, Harold G. (1994) Aging And God Spiritual Pathways To Mental Health İn Midlife And Later Years, New York: The Haworth Pastoral Press.
- Köktaş, Mehmet Emin (1993) Türkiye’de Dini Hayat İzmir Örneği, İstanbul: İşaret Yayınları.
- Kurt, Abdurrahman (2012) Din Sosyolojisi, İstanbul: Sentez Yayınları.
- Lehr, Ursula (1994) Yaşlanmanın Psikolojisi, Çeviri Editörü; Birol Çotuk, Çev. Neylan Eryar, İstanbul: Bilimsel ve Teknik Yayınları Çeviri Vakfı.
- Onur, Bekir (1995) Gelişim Psikolojisi, Yetişkinlik, Yaşlılık, Ölüm, Ankara.
- Onur, Bekir (2000) Gelişim Psikolojisi, Yetişkinlik, Yaşlılık, Ölüm, Ankara: İmge Kitabevi.
- Özbaydar, Belma (1970) Din ve Tanrı İnancının Gelişmesi Üzerine Bir Araştırma, İstanbul: Baha Matbaası.
- Özbolat, Abdullah (2016) “Beşikten Mezara: Yaşlılığın Sosyolojisi ve Din -Adana Örneği-”, Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 16 (2), ss.53-76.
- Öztop, Hülya ve Şanlı Akkurt, Sevinç (2016) “Yaşlılıkta Uyum Sorunları” Yaşlılık Disiplinlerarası Yaklaşım, Sorunlar, Çözümler 2, Ankara: Nobel Yayıncılık, ss. 43-77.
- Şentepe, Ayşe (2015) “Yaşlılık Döneminde Dini Başa Çıkma” İnsan Ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, C. 4, S. 1, ss.186-205.
- Taplamacıoğlu, Mehmet (1962) “Yaşlara Göre Dini Yaşayışın Şiddet ve Kesafeti Üzerinde Bir Anket Denemesi”, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C. 10, ss. 41-151.
- Wink, Paul and Dillon, Michele (2001) Religious Involvement And Health Outcomes İn Late Adulthood: Findings From A Longitudinal Studdy Of Women And Men, Pages 75- 106, Faith And Health Psychological Perspectives, Edited By Thomas G. Plante – Allen C. Sherman, New York: The Guilford Press.
- Yalom, Irvin (2008) Güneşe Bakmak Ölümle Yüzleşmek, Çev. Zeliha İyidoğan Babayiğit, İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Yıldız, Murat (2014) Ölüm Kaygısı ve Dindarlık, İzmir: İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları.
- Yılmaz, Macid (2013) “Yaşlılıkta Manevi Destek Ve Din Eğitiminin Önemi” Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, S. 39, ss.242-264.

İbadetlerin İfasında Yaşlılara Tanınan Kolaylıklar

Dr. Gökhan Atmaca, Sakarya Üniversitesi

gatmaca@sakarya.edu.tr

ÖZET

Yaşlılık insanoğlunun karşı karşıya kaldığı biyolojik bir gerçeklik olup çeşitli şekillerde tarif edilmiştir. Genel olarak yaşlılık, organizmanın büyüüp gelişmesini tamamladığı, yeniliğini kaybettiği ve giderek aşınmasının arttığı bir dönemi kapsamaktadır. Bu aşınmanın biyolojik ve psikolojik planda artması oranında da hastalıklar ve sıkıntılar kendini göstermeye başlamaktadır. Bununla birlikte bu çağ, sosyal denge unsurlarını üzerinde taşıma gibi bir takım olumlu unsurları da bünyesinde taşımaktadır. Sonuç olarak yaşlılık döneminde fiziki ve ruhi anlamda kişide önemli değişiklikler görülebilmektedir. Allah kelamı olan Kur'an insanın yaratıcısına kulluğunda sahih din inancını ve pratiğini muhteva etmesiyle ana kaynaktır. Kaynaklığı yönüyle insanın yaratılışından, fizyolojik ve biyolojik bazı özelliklerinden bahseden Kur'an'da, insanın gelişim dönemlerinin tamamına yönelik işaretlere rastlamak mümkündür. Mesela Rum sûresi 54. âyette "Allah, sizi güçsüz olarak yaratan, sonra güçsüzlüğün ardından bir güç veren, sonra gücün ardından bir güçsüzlük ve yaşlılık verendir. O, dilediğini yaratır. O, hakkıyla bilendir, hakkıyla kudret sahibidir." buyrulmaktadır. Âyet, insanın biyolojik ve fizyolojik gelişimine vurgu yapmakta olup bebeklik/çocukluk, yetişkinlik ve yaşlılık dönemlerine işaret ederek, yetişkinlik dönemini güç açısından zirve nokta, çocukluk ve yaşlılığı ise güçsüzlük anlamında en üst nokta olarak tanımlamaktadır. İnsan hayatının fizyolojik olarak son dönemine tekabül eden yaşlılıkla ilgili Kur'an'da yer alan bu tür âyetler, yaşlılığı hayatın en zor dönemi olarak tanımlamaktadır. Söz konusu dönemin ölüme en yakın dönem olduğunu anlatan âyetler bu yönüyle insana bu gerçekliği hatırlatmaktadır. Başka bir ifadeyle âyetler biyolojik ve fiziksel gerçeklikler üzerinden insana bir takım uyarılarda bulunmaktadır. Elbette yaşamın en güç dönemi olarak sunulan yaşlılığa dönük olarak İslam'ın bazı mükellefiyetlerde kolaylık sağlaması doğaldır. İşte bu çalışma yaşlıların ibadetleri eda ederken yaralanabilecekleri bazı kolaylıkları tespit etmeye matuf kaleme alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Yaşlılık, İslam, İbadet, Fıkıh.

Facilities for the Elderly in Worship

ABSTRACT

Old age is a biological reality for mankind. Diseases and stresses are beginning to occur in this period. This period, however, includes some positive features. As a result, significant changes can be seen in the person during the aging period. The Qur'an speaks of man's creation. For example, Allah says, "Allah is He who shaped you out of weakness, then appointed after weakness strength, then, after strength, appointed weakness and grey hair. He createth what He will. He is the Knower, the Mighty." (Surah Rûm 54) The verse emphasizes human biological development. At the same time, aging is defined as weakness. Such Qur'anic verses define aging as the most difficult period of life. The term is the closest to death. The verses remind people of death in this respect. Thus, God has some warning to man. As a result, Islam provides some convenience for the worship of old age. Some facilities have been provided for worship such as prayer, fasting, pilgrimage.

Keywords: Aging, Islam, Worship, Fiqh.

YAŞLILIK KAVRAMI

GENEL OLARAK YAŞLILIK

Yaşlılık insanoğlunun karşı karşıya kaldığı fizyolojik ve biyolojik bir gerçeklik olup çeşitli şekillerde tarif edilmiştir. Gelişmiş ülkelerde 65 yaş üzeri insanların bulunduğu dönemi tanımlayan yaşlılık kavramı, hem bireysel hem de toplumsal açıdan ele alınabilecek bir kavramdır. İleri yetişkinlik olarak da adlandırılan yaşlılığın aslında hangi yaşlarda başlayacağına dair kesin veriler bulunmamakla birlikte bazı kaynaklarda 65 yaş sonrası yaşlılığın başlangıcı olarak gösterilmektedir. Bunun temel sebebi, birçok ülkede emeklilik yaşının bu olması ayrıca genel olarak sağlığa yönelik hizmetlerden yararlanmanın bu yaşta başlamasıdır. Bazı gelişim psikologlarının yaşlı tanımlaması ve sınıflamasını işlevselliğe göre yaptıkları görülmektedir. Bu açıdan işlevsel yaşlılık, bireyin biyolojik, psikolojik ve sosyolojik anlamda etkinliğini içermektedir. Dolayısıyla yaşlılık bazen yetişkinlerin bulunduğu yaşa bazen de işlevine göre farklı tanımlarla ifade edilmektedir (Yılmaz, 2013: 242-243. Bu konuda geniş bilgi için bkz. Tufan, 2002: 86-88)

Genel olarak yaşlılık organizmanın büyüyüp gelişmesini tamamladığı, yeniliğini kaybettiği ve giderek aşınmasının arttığı bir dönemi kapsamaktadır. Bu aşınmanın biyolojik ve psikolojik planda artması oranında da hastalıklar ve sıkıntılar kendini göstermeye başlamaktadır. Bununla birlikte bu çağ, sosyal denge unsurlarını üzerinde taşıma gibi bir takım olumlu unsurları da bünyesinde taşımaktadır (Şentürk, 2010: 103). Sonuç olarak yaşlılık döneminde fiziki ve ruhi anlamda kişide önemli değişiklikler görülebilmektedir (Hökelekli, 1998: 286; Peker, 2003: 176).

KUR'AN'DA YAŞLILIK

Allah kelamı olan Kur'an insanın yaratıcısına kulluğunda sahih din inancını ve pratiğini muhteva etmesiyle ana kaynaktır. Kaynaklığı yönüyle insanın yaratılışından, fizyolojik ve biyolojik bazı özelliklerinden bahseden Kur'an'da, insanın gelişim dönemlerinin tamamına yönelik işaretlere rastlamak mümkündür (Kur'an'da insanı tanımlayan diğer bazı âyetler için bkz. İbrahim 14/34, İsrâ 17/11, 67, Hac 22/66, Şurâ 42/48, Zuhuruf 39/15, Adiyat 100/6, Enbiya 21/37). Rum sûresi 54. âyeti bu anlamda örnek verebiliriz:

“Allah, sizi güçsüz olarak yaratan, sonra güçsüzlüğün ardından bir güç veren, sonra gücün ardından bir güçsüzlük ve yaşlılık verendir. O, dilediğini yaratır. O, hakkıyla bilendir, hakkıyla kudret sahibidir.”

Âyet, insanın biyolojik ve fizyolojik gelişimine vurgu yapmakta olup bebeklik/çocukluk, yetişkinlik ve yaşlılık dönemlerine işaret ederek, yetişkinlik dönemini güç açısından zirve nokta, çocukluk ve yaşlılığı ise güçsüzlük anlamında en üst nokta olarak tanımlamaktadır. Bu konuda Kur'an'da yer alan diğer âyetler şöyledir:

- ✓ *“Allah sizi yarattı, sonra vefat ettirecek. Daha önce bilgili iken hiçbir şeyi bilmez hale gelsin diye sizden bazı kimseler ömrün en kötü (güç) çağına kadar yaşatılacak. Şüphesiz ki Allah bilendir, kâdirdir.”* (Nahl 16/70).
- ✓ *“O'dur ki (önce) sizi topraktan, sonra nufte(sperm)den, sonra alaka(embriyo)dan yarattı. Sonra sizi çocuk olarak (annelerinizin karnundan) çıkarıyor. Sonra güçlü çağınıza eresiniz, sonra da ihtiyarlar olasınız diye sizi yaşatıyor. İçinizden kimi de daha önce öldürülüyor. Belli süreye erişmeniz ve aklınızı kullanıp Allah'ın bundaki hikmetlerini anlamanız için (böyle yapıyor).”* (Mümin 40/67).

Tekrar ifade edecek olursak insan hayatının fizyolojik olarak son dönemine tekabül eden yaşlılıkla ilgili Kur'an'da yer alan bu tür âyetler, yaşlılığı hayatın en zor ve güç dönemi olarak tanımlamaktadır. Söz konusu dönemin ölüme en yakın dönem olduğunu anlatan âyetler bu yönüyle insana bu gerçekliği hatırlatmaktadır. Başka bir ifadeyle âyetler ile biyolojik ve fiziksel gerçeklikler üzerinden insana bir takım uyarılarda bulunmaktadır.

İBADET KAVRAMI

İbadet

Genel anlamda ibadet, mükellefin Allah'a karşı duyduğu saygı ve sevginin sonucu olarak O'nun rızasına uygun davranma çabasını ve bu şekilde yapılan iradî davranışları ifade etmektedir. Böylece insanın Allah'ın hoşnutluğunu kazanmak için yaptığı her türlü davranış ibadet olarak nitelendirilir ve Allah tarafından ödüllendirileceği ümit edilir.

Özel anlamda ibadet ise mükellefin yaratana karşı saygı ve boyun eğmesini simgeleyen, Allah ve Resûlü tarafından yapılması istenen belirli davranış biçimleridir. Fıkıh literatüründe ibadetin yaygın kullanımı daha çok bu ikinci anlamdadır. İslâm'ın temel şartlarını teşkil eden namaz, oruç, zekât ve haccın yanında kurban kesme, itikâf, dua, Kur'an okuma, hayır ve infakta bulunma gibi davranışlar terim anlamıyla ibadetin en meşhur örneklerini oluşturmaktadırlar. Bu çerçevede dinin ana unsurları arasında yer alan ibadetler, dinin özünü teşkil eden iman esaslarından sonra dinde ikinci önemli halkayı oluşturmaktadır (Koca, 1999: XIX/240-241).

İbadet ve Ehliyet

İslam fıkında ibadetlerle sorumlu tutulma genel itibariyle "ehliyet" kavramıyla ilişkilendirilmiştir. Ehliyet, kişinin dinî ve hukukî hükme konuya elverişli oluşunu ifade eden bir terim olarak kullanılmakta olup "vücüb ehliyeti" ve "edâ ehliyeti" şeklinde iki ana unsur olarak ele alınmaktadır.

Vücüb ehliyeti, "dinî-hukukî hak ve borçların doğmasına kişinin elverişli olması" şeklinde tanımlanır. Diğer bir ifadeyle kişinin haklara sahip olabilme ve borç altına girebilme ehliyetidir. Vücüb ehliyetinin temelini insan olma vasfı teşkil etmekte olup aklî ve bedenî gelişimi ne durumda olursa olsun yaşayan her insanın bu tür ehliyete sahip olduğu kabul edilmektedir.

Edâ ehliyeti ise aklî ve bedenî gelişimine paralel olarak kişiye giderek hakları bizzat kullanma yahut bizzat kendi işlemleriyle borç altına girme yönünde ilâve haklar tanımayı ve ehliyetin kapsamını genişletmeyi ifade etmektedir.

Genel olarak insan hayatı cenin, çocukluk, temyiz, bulûğ ve rüşd şeklinde beş devreye ayrılmaktadır. Şahsın dinî ve hukukî bir hükme muhatap oluşu, söz ve davranışlarının sonuçları, hangi tür dinî ve hukukî işleme ne ölçüde ehil olduğu da bu devreler içinde ayrı ayrı incelenir. Bununla birlikte edâ ehliyeti açısından insanlar, hayatın tabii seyrine göre yapılan ayrıma bağlı olarak *gayri mümeyyiz küçük*, *mümeyyiz çocuk*, *bâliğ* ve *reşid* şeklinde dört grupta incelenmektedir. Kişinin akıl, irade ve idrakini yok eden veya zayıflatan hastalık ve ârizî durumların edâ ehliyetine etkisi de bu dörtlü ayrım içinde ele alınmaktadır. Bireyin hak ve borçlara dönük konumunu belirlemesi açısından bu dönemleri şöyle açıklayabiliriz:

a) Temyiz Öncesi Dönem: Temyiz çağına gelmemiş çocuğun, zihinsel engellinin ve bu hükümde olan kimselerin edâ ehliyeti yoktur. Bunların dinen ve hukuken geçerli niyet ve iradeleri bulunmamaktadır. Bu sebeple bu kimseler imanla ve ibadetlerle mükellef tutulmadıkları gibi iman ve ibadetleri dikkate alınmaz. Ayrıca fiilleri sebebiyle gerçek anlamda cezaî sorumluluk da taşımazlar.

b) Temyiz Dönemi: Henüz bulûğa ermemiş fakat ana hatlarıyla da olsa iyiyi kötüden, doğruyu yanlıştan, kârı zarardan ayırma gücü bulunan çocuklar için kullanılır. Dolayısıyla bu kimseler aklî gelişimi henüz tamamlamadıkları için eksik edâ ehliyetliler grubunun modelini oluşturur. Kısmen temyiz ve muhakeme gücü bulunmakla birlikte aklî melekeleri tam gelişmemiş (ma'tûh) veya harcamalarında aşırı derecede tedbirsizlik gösteren (sefih) bireyler de bazı yönlerden bu grupta mütalaa edilir.

c) Bulûğ Dönemi: Biyolojik ergenlik demek olan bulûğ, kişinin çocukluk döneminden çıkıp yetişkin insanlar grubuna katıldığı hayatının önemli bir dönüm noktasıdır. Bu dönemden itibaren kişinin yeteri derecede aklî ve bedenî yetişkinliğe sahip olduğu kabul edilir. Bununla birlikte bulûğun edâ ehliyetini kazanmada tek başına yeterli olmamaktadır. Ancak şahsın bulûğla birlikte yeteri derecede aklî yetkinlik kazandığı var sayılır ve aksini gösteren bir delil olmadıkça kişi akıl ve bulûğ ile tam edâ ehliyeti kazandığı ifade edilir.

d) Rüşd Dönemi: Kişinin malî konularda normal seviyede tedbirli ve basiretli davranması demek olan rüşd de çok defa bulûğ ile birlikte gerçekleşir. Fakat rüşdün bulûğdan sonraya kaldığı, şahsın hakikaten veya hükmen bâliğ olduğu halde rüşd kazanmadığı da olur. Kur'an'da, yetim çocuklara mallarının rüşd kazanmalarından sonra verilmesini emreden âyetin (Nisâ 4/6) delâletinden de hareketle İslâm hukukçuları kişinin malî yönü bulunan hukukî işlemlerde tam edâ ehliyetini bulûğla değil rüşd ile kazanacağına hem fikirdirler. Rüşd çağına kadar kişi bu açıdan eksik ehliyetli hükmündedir. Ancak buradaki eksiklik, kişinin dinî ve cezaî sorumluluğunu etkilememekte olup sadece belli tür hukukî işlemleri yapmaya ehil olmamasını ifade etmektedir (Bardakoğlu, 1994: X/533-539).

İbadet ve Aşırılık

İslam her yönüyle orta yol ya da dengeyi gözetten bir dini anlayış ile insanı sorumlu tutmaktadır. Bu çerçevede İslam ibadette ruhbanlığa varan aşırılığı uygun bulmamaktadır (Bu konuda Kur'an'da yer alan âyetlerden biri meâlen şöyledir: “*Sonra bunların peşinden ardarda elçilerimizi gönderdik. Meryem oğlu İsa'yı da onların ardına kattık; ona İncil'i verdik ve ona uyanların kalplerine şefkat ve merhamet koyduk. İcat ettikleri ruhbanlığı, biz onlara yazmamıştık, yalnız Allah'ın rızasını kazanmak için kendiliklerinden uyguladılar ama ona gereği gibi uymadılar. Biz de onlardan iman edenlere mükafatlarını verdik. Fakat onlardan birçoğu da yoldan çıkmıştır.*” Hadîd 57/27). Âyette “...Allah size kolaylık diler zorluk dilemez...” (Bakara 2/185) buyurularak ibadetleri eda etmede İslam'ın kolaylaştırıcı yönüne işaret edilmiştir.

Hz. Peygamber ibadetlerde kulluk bilincinin diri tutulmasına önem vermiş olup kişilerin ibadet etme gayretiyle ağır yükler altına girmesine uygun görmemiştir (Buhârî, “Eymân”, 31. İbadette aşırılık hakkında bkz. Aşık, 1997). Bu bağlamda ashaptan Abdullah b. Amr ve bazı kimselerin ibadette aşırıya kaçmalarını da doğru bulmamıştır. Yaşlılık yıllarında Abdullah b. Amr'ın, Hz. Peygamber'in gösterdiği kolaylıklardan yararlanmamanın sıkıntısını çektiği söylenmiştir (Buhârî, “Fezâilü'l-Kur'an”, 34).

Hz. Peygamber'in imam tayin ettiği görevlilerine cemaat içerisinde bulunan zayıf ve yaşlı kimseleri gözetmelerini istediği ve bu anlamda insanları usandıracak derecede namazların uzatılmasını hoş karşılamamıştır (İbn Sa'd, 2001: VIII/68-69. Rivâyetlerde Resûlullah'ın, Osman'ı emir ve vali tayin ederken namazları kısa tutmasını ve Alak sûresi gibi kısa sûreleri okumasını tembihlediği görülmektedir. Bunun sebebi onun gayretinin fazla olması ve bunun diğer insanlara bıkkınlık verebileceği endişesidir). Dolayısı ile bu husus, din görevlilerin üzerinde hassasiyet göstermeleri gereken konulardandır.

İbadet ve Ruhsat

Sözlükte “kolaylık” anlamına gelen ruhsat kelimesi, fıkıh usûlü terimi olarak şer‘an geçerli mazeretlere binaen normal durumlara ait aslî hükmün (azîmet) gereğine uymamayı meşrû hale getiren ve kolaylaştırma esasına dayalı geçici hükmü ifade etmektedir. Başka bir ifadeyle bazı mazeretlerden dolayı aslî hükmün gereğine uymamayı meşru hale getiren geçici hüküm demektir (Dönmez, 2008: XXXV/207-210; Kerimoğlu, 1985: 129-131).

İbadetlerde meşakkatler ruhsat sebebi olabilmektedirler. Yaşlılığın fizyolojik, biyolojik ve psikolojik çöküntüyle birlikte meşakkate dönüşmesi durumunda ibadetler için kısmi ruhsatlar devreye girebilmektedir. Başka bir ifadeyle yaşlılıkla birlikte ibadetlerin rükünlerinin her birine riâyet isteği ve çabası, külfete sebep olabilmektedir. Bu sebeple yaşlılık halinde ibadetlerin ifasında bir takım kolaylıklar sağlanabilmektedir (Aybakan, 2007: XXXIII/161).

İBADETLER VE YAŞLILIK

Dini pratikler kişide pozitif duyguların oluşmasında uyarıcı etki yaparak, insanın inancı sayesinde sağlam ve güçlü bir maneviyata sahip olmasını sağlar (İnce, 2012: 754). Yapılan kimi empirik araştırmalarda din ile ruh sağlığı arasındaki ilişki bağlamında dindarların dindar olmayanlara göre rusal sağlığının daha iyi olduğu tespit edilmiştir (Yapıcı, 2007: 49). Çünkü din çeşitli problemler ve sıkıntılar karşısında kişiye bir dayanma kabiliyeti ve birtakım şeyleri yapmaya dönük güç verir (Şentürk, 2010:106).

Yaşlılık döneminde sosyal faaliyetlerdeki azalma nedeniyle ve alışkanlıklara daha fazla bağlılık gösterilmesi nedeniyle ibadet oranının yükseldiği görülmektedir. Yaşlıların bu yöne eğilimleri özellikle toplumsal aktivitelerden çekilmeleriyle ilintilidir. Çünkü çoğu toplumlarda bu yaş grubunun eğlence ve tören gibi aktivitelere katılması uygun görülmez (Peker, 2003: 177). Bu husus onlarda yalnızlık duygusunun derinleşmesine sebep olabilmektedir. Böylesi durumlarda din yaşlıların toplumsal hayata katılmasına katkıda bulunabilecek ve hala toplumda bir yeri olduğunu düşündürecek potansiyelini imkan olarak yaşlılara sunmaktadır. Mesela cemaatle namaz ve akşam bütün ailenin birlikte iftar açması bunun karakteristik bir göstergesidir (İnce, 2013: 216). Özellikle cemaatle namaz; bireyin akrabaları ile buluşma, sohbet etme ve çeşitli aktiviteleri yerine getirme için önemli bir pozisyon üstlenmektedir.

İslam ibadetlerinin yerine getirilmesinde bir takım kolaylıklar olduğunu daha önce söylemiştik. Söz konusu kolaylıkların ifasında yöntemlerden biri niyabet yoludur. Niyabet başkası adına/hesabına iş görmek, başkasının yerine bazı dinî vecibeleri yerine getirmek anlamına gelmektedir. İbadetlerde niyet ve şahsî ifa asıl olmakla birlikte bazı ibadetler üçüncü şahısların da haklarını ilgilendirdiğinden söz konusu hakların korunması amacıyla bu nevi ibadetlerin bedel veya niyâbet yoluyla ifası câiz görülmüştür. Bu açıdan ibadetler bedenî, malî, hem bedenî hem malî olmak üzere üç grupta ele alınır:

1. Namaz, oruç, Kur’an okuma gibi bedenî ibadetlerde niyet ve şahsî ifa asıl olup bunlarda bedel ve niyâbet câiz değildir. Başka bir ifadeyle bu tür ibadetler ancak şahsın kendi gayreti ile tamamlaması gereken süreçlerdir.
2. Zekât, kurban, bazı kefaretlar, sadaka-i fitır gibi malî amellerin ibadet mahiyetini kazanması için asıl borçlunun bu yönde niyeti ön şart ise de bizzat ifa etmesi şart olmayıp bunları bedel veya vekil vasıtasıyla yapabilir. Hatta üçüncü şahısların haklarının ödenmesi açısından mücerret ifa dahi yeterlidir. Bu yönüyle bu tür ibadetleri yaşlı kimselerin ifası gerekmele birlikte ibadetin yapısının imkan vermesi sebebiyle bir başkası ifasında yaşlı kimseye vekalet edebilmektedir.
3. Hac ibadeti ise naslardan elde edilen malumata göre niyabete uygun görünmektedir (Bardakoğlu, 1992: V/298-300).

İslam'ın ibadet tanımı oldukça geniş olmakla birlikte burada İslam'ın beş şartı olarak bilinen farz ibadetler üzerinde durmayı ve söz konusu ibadetlerin ifasında yaşlıların durumunu değerlendirmeyi uygun görmekteyiz.

Yaşlılıkta Namaz

Namaz tekbirle başlayıp kıyam, kıraat, rükû, secde gibi rükunlarla devam eden ve selamla son bulan bir ibadettir (Buhârî, “Bed’ü'l-halk”, 6; Müslim, “Îmân”, 259). Namazda her insan yaratıcısı olan Allah'a yakınlaşma arzusunu sergilemekte olup burada kişi kendi güç ve imkanları ölçüsünde bir çaba sarf etmektedir (Hökelekli, 1998: 239).

İslâm'ın ilk yıllarından itibaren namaz ibadetinin mevcut olduğu ve beş vakit namaz farz kılınmadan önce sabah ve akşam olmak üzere günde iki vakit namaz kılındığı rivayetlerden anlaşılmaktadır. Bununla birlikte namaz ibadetini son formu olan beş vakit namazın hicret öncesinde Mekke'de Mirâc gecesinde farz kılındığı yaygın kanaattir (Buhârî, “Bed’ü'l-halk”, 6; Müslim, “Îmân”, 259).

Kur'ân-ı Kerîm'de namazın önemine işaret edilerek namaz kılanlardan övgü ile söz edilmiş (En'âm 6/92; el-Müminûn 23/9), namazı ciddiye almayıp özünden uzaklaşanlar yerilmiştir (Nisa 4/142). Bu bağlamda namazın terkine hiçbir şartta cevaz verilmemiştir. Bununla birlikte bazı durumlarda namazın eda edilmesine yönelik kolaylıklar sağlama cihetine gidilmiştir. Genel olarak zorluk ve sıkıntı söz konusu olduğu için hastalık ve yolculuk halleri namazda bir kolaylaştırma sebebi sayılmıştır (Yaşaroğlu, 2006: XXXII/350-357). Ayrıca bedenini işlevini oldukça zayıflatan ve kişiye güçlük veren ihtiyarlık durumunda bazı kolaylıklara cevaz verilmiştir. Mesela yaşlı kimsenin namazını oturarak, yaslanarak kılmasına cevaz verilmiştir. Namazların beş vakitte kılınmasının zor gelmesi halinde cem (Beş vakit namazdan her birinin kendine ayrılan vakit içinde kılınması farz olmakla beraber bazı özel durumlarda öğle ile ikindi ve akşam ile yatsı namazlarının birleştirilerek (cem') kılınması câiz görülmüştür. Birleştirilen iki namazın, öncekinin vaktinde kılınmasına cem'-i takdîm, sonrakinin vaktinde kılınmasına da cem'-i te'hîr adı verilir. Önceki namazın kendisine ayrılan vaktin son kısmında, sonraki namazın vaktinin ilk kısmında kılınması halinde ise cem'-i sûrî denilen sadece dış görünüşte bir cem' meydana gelmiş olur. Bkz. Ünal, 1993: VII/277) edilmesine müsaade edilmiştir. Bunun yanı sıra namazların cemaatle ifası hususunda camiye gitmeme ve evde namazı eda etme yaşlıya tanın imkanlardandır. Namaz ibadetinin ön şartlarında olan abdestte, yaşlılık sebebiyle abdest tutamama gibi hallerde özel özürhükümleri devreye girmektedir (Erdoğan, 2007: 95). Bu bağlamda yerinden kalkamayan ve su kullanabilme kabiliyetini yitirmiş yaşlının teyemmüm ederek abdest alması devreye girebilecektir.

Cemaatle camiye devam etme arzusunda olan yaşlıya bu imkanın sunulması için gayretler de bu çerçevede dile getirilebilir. Doğrudan fıkhi bir konu olmasa da yaşlının camiye ulaşımı için alınacak tüm tedbirler bu aşamada önemlidir. Mesela cami gibi ibadet alanlarının engel gruplarına uygun olarak düzenlenmesi elzemdir. Bu çerçevede yaşlının kullanabileceği tuvaleti ve abdest alanı; tekerlekli sandalye ile camiye girişini sağlayacak rampa, asansör gibi imkanları sağlamak gerekmektedir (Kılıçarslan, 2013: 26-27).

Yaşlılıkta Oruç

Oruç, ibadet niyetiyle tan yerinin ağarmasından güneşin batmasına kadar yeme, içme ve cinsel ilişkiden uzak durmayı ifade etmektedir. Bu süre içinde kişinin kendisini oruç yasaklarına karşı tutmasına imsâk denilmekte olup bu kelime “oruca başlama, orucun başlangıç anı” manasında da kullanılmaktadır. Vakti gelince orucu usulüne göre açmaya, yani orucu sonlandırmaya ise iftâr adı verilmektedir (Yitik, 2007: XXXIII/414).

Ramazan orucunun farz ibadetlerden olduğu Kitap (Bu konuda Kur'an'da yer alan âyetler meâlen şöyledir: “*Ey İnananlar! Oruç, sizden öncekilere farz kılındığı gibi, Allah'a karşı gelmekten sakınasınız diye, size sayılı günlerde farz kılındı. İçinizden hasta olan veya yolculukta bulunan, tutamadığı günlerin sayısınca diğer günlerde tutar. Oruca dayanamayanlar, bir düşkünün doyuracak kadar fidye verir. Kim gönülden iyilik yaparsa o iyilik kendisindedir. Oruç tutmanız eğer bilerseniz sizin için hayırlıdır. Ramazan ayı, insanlara yol gösteren, hidayeti, doğruyu ve yanlışı ayırt edip açıklayan Kur'an'ın indirildiği aydır. İçinizden kim o aya yetişir(ayı görür)se oruç tutsun. Kim hasta olur yahut seferde bulunursa tutamadığı günler sayısınca başka günlerde oruç tutsun. Allah sizin için kolaylık ister, güçlük istemez. Sayıyı tamamlamanızı, size doğru yolu gösterdiğinden dolayı Allah'ı tekbir etmenizi ister. Şükredesiniz diye (size bu kolaylığı gösterir).*” Bakara 2/183-185), Sünnet (Buhârî, “İmân”, 1, 34) ve İcmâ ile sabit olup başlangıçtan itibaren İslâm ümmeti, bu ibadetin farz olduğu hususunda ittifak etmiştir (Dönmez, 2007: XXXIII/416). İlgili âyet ve hadislerden yola çıkan İslam bilginlerinin ortak kabulüne göre, ihtiyarlık ve iyileşme ümidi kalmamış veya hastalık sebebiyle oruç tutamayan kimseler, kazâ etmeleri de mümkün olmadığı için tutamadıkları gün sayısınca fidye öderler (Erdoğan, 2007: 95). Hz. Peygamber'in ve ashabin uygulaması da bu yönde olmuştur (Öğüt, 1996: XIII/55).

Yaşlılıkta Zekat

Kur'an'da belirtilen sınıflara sarf edilmek üzere dinen zengin sayılan Müslümanların malından alınan belli payı ifade etmektedir. Örfte bu payın maldan çıkarılması işlemine de zekât denilir. Sadaka kelimesi de terim olarak zekâtla eş anlamlıdır (Erkal, 2013: XLIV/197). Ancak toplum dilinde sadaka, nafîle tarzında maddî yardımlar için kullanılabilir.

Zekat mali bir ibadet olup bu ibadeti yerine getirmekle mükellef olan yaşlının malından zekata düşen payı yerine (Zekatın verilebilecek sınıfları bildiren âyet mealen şöyledir: “*Zekâtlar sadece fakirlere, düşkünlere, zekât toplayan görevlilere, kalpleri İslâm'a ısındırılacak olanlara, esirlik ve kölelikten kurtulmak isteyenlere, borçlulara, Allah yoluna ve bir de muhtaç kalmış yolcu ve gariplere mahsustur. Allah tarafından kesin olarak böyle farz buyuruldu. Allah alîmdir, hakîmdir*” Tevbe 9/60) ulaştırması dinen farzdır. Ancak söz konusu işlemi yürütmek için yerine vekil tayin etme salahiyetinde bulunmasına dinen bir engel bulunmamaktadır (Erdoğan, 2007: 95). Başka bir ifadeyle yaşlılık ile zekatın ifası arasında doğrudan bir ilişki bulunmamaktadır. Ancak yaşlının söz konusu ibadeti yerine getirebilmesi için ona yardımcı olacak bir vekili tayin etmesi ve böylece bu ibadeti yerine getirmesi gerekmektedir.

Yaşlılıkta Hac

Hac imkânı olan her Müslümanın belirlenmiş zaman içinde Kâbe, Arafat, Müzdelife ve Mina'yı ziyaret etmek ve belli bazı dinî görevleri yerine getirmek suretiyle yaptığı ibadet için kullanılan bir terimdir (Harman, 1996: XIV/382. Hac ibadetinin yer aldığı bazı âyetler meâlen şöyledir: “*Haccı ve umreyi Allah için tam yapın. Eğer (bunlardan) alıkonursanız kolayınıza gelen kurbanı gönderin. Kurban, yerine varıncaya kadar başlarınızı tıraş etmeyin. Sizden her kim hasta olursa yahut başından bir rahatsızlığı varsa, oruç veya sadaka veya kurban olmak üzere fidye gerekir. (Hac yolculuğu için) emin olduğunuz vakit kim hac günlerine kadar umre ile faydalanmak isterse, kolayına gelen bir kurban kesmek gerekir. Kurban kesmeyen kimse hac günlerinde üç, memleketine döndüğü zaman yedi olmak üzere oruç tutar ki, hepsi tam on gündür. Bu söylenenler, ailesi Mescid-i Haram civarında oturmayanlar içindir. Allah'tan korkun. Biliniz ki Allah'ın vereceği ceza ağırdır. Hac, bilinen aylardadır. Kim o aylarda hacca niyet ederse (ihramını giyerse), hac esnasında kadına yaklaşmak, günah sayılan davranışlara yönelmek, kavga etmek yoktur. Ne hayır işlerseniz Allah onu bilir. (Ey müminler! Ahiret için) azık edinin. Bilin ki azığın en hayırlısı takvadır. Ey akıl sahipleri! Benden (emirlerime muhalefetten) sakının. (Hac mevsiminde ticaret yaparak) Rabbinizden gelecek bir lütfu (kazancı) aramanızda size herhangi bir günah*”

yoktur. Arafat'tan ayrılıp akın ettiğinizde Meş'ar-i Haram'da Allah'ı zikredin ve O'nu size gösterdiği şekilde anın. Şüphesiz siz daha önce yanlış gidenlerden idiniz.” Bakara 2/196-198). Hac ibadeti adeta mahşerin bir provası gibi tanımlanmakta olup çoğu dindar birey bu deneyimi tatma arzusunda (Hökelekli, 1998: 239-241).

Hac ibadetinin hem malî hem de bedenî yönü bulunduğundan ibadetlerde bedel ve niyâbet konusu burada ayrı bir önem kazanmaktadır. Haccın ifasındaki bedenî ibadetler, ruhî ve mânevî eğitim göz önüne alınca hacda niyâbetin geçerli olmaması ve haccın bizzat ifa edilmesi gereği düşünülebilir. Fakat gerek haccın malî yönünün de bulunması, gerekse bedel haccı ile ilgili hadis-i şerifler, acz ve zaruret halinde hacda niyâbete imkân vermektedir. İslâm âlimlerinin çoğunluğu bu ibadetin belli şartlarda bedel yoluyla ifa edilebileceğini belirtmiştir. Bu bağlamda en büyük dayanak Hz. Peygamber'in, hayvana binemeyecek derecede yaşlı olan babası için haccetmek isteyen sahâbîye babası adına haccedebileceğini söylemiş olmasıdır (Buhârî, “Hac”, 1, “İtisam” 12).

Âlimlerin çoğunluğuna göre, üzerine hac farz olduğu halde sürekli hastalık, yaşlılık, sakatlık gibi ömür boyu devam edebilir mahiyette bir engel sebebiyle bizzat haccedemeyecek durumda olan kimseler yerlerine bedel gönderebilirler (Bardakoğlu, 1992: V/298-300). Bu çerçevede hayatının herhangi bir döneminde tüm şartlara sahip olup haccı eda etmeyen ve daha sonra hastalık, sakatlık, yaşlılık veya fakirlik gibi, vücup veya eda şartlarından bir veya bir kaçından mahrum hale gelen kişinin zimmetinden hac yükümlülüğü düşmez. Bu kişi ya bizzat kendisi haccı eda etmeli ya da başka birini vekil göndermek yahut vasiyet etmek suretiyle bu borcun zimmetinden düşmesini sağlamalıdır. Bu konuda Hanefî fakihleri ittifak etmişlerdir (Bayındır, 2006: 71-72). Hac konusunda vekâletle hacca izin verilmesi hükmü, yaşlıların içinde buldukları durumun dikkate alınmasının bir sonucudur (Erdoğan, 2007: 95). Hac ibadetinde niyâbetin geçerliliği konusunda İslam hukukçuları arasında tek muhalif görüş, İmam Malik'e aittir. Fıkıh kaynaklarına göre, İmam Malik, diri olan kişi (hacca gidemeyecek derecede yaşlı ve hasta da olsa) adına niyâbet doğru bulmamaktadır (Erdem, 2007: 237). Bununla birlikte alimlerin çoğunun görüşlerine istinaden görevini yerine getiremeyecek kadar kendisini yaşlı hisseden şahsın yerine bir başkası hac ibadetini ifa edebilecektir.

Yaşlılıkta Kurban

Kurban taabbüdî, malî ve sosyal nitelikleri bir arada bulduran bir ibadet olup klasik doktrinde kurban ibadetinin rüknü kan akıtma olarak belirlenmiştir. Ancak bu, mücerret bir itlâf ameliyesi değildir. Söz konusu olan ameliye ibadette derunî bir hal olan kulluk bilinç ve iradesini temsil eden ve yükümlülüğün en alt sınırında bulunan objektif bir işlemin kriter olarak seçilmesi anlamını taşır. Bir kimsenin kurban kesmekle yükümlü olabilmesi için müslüman, akıl bâliğ (ergen), mukim ve zengin olması şartları birlikte aranır (Bardakoğlu, 2002: XXVI/436-440). Yaşlılık bedeni bir zayıflık olup kurban ibadetinin yerine getirilmesi noktasında bir engel taşımamaktadır. Bununla birlikte yaşlının bizzat kendisinin kurban ibadetini yerine getirmesinde bazı zorluklarda bulunduğu açıktır. Bu durumda kurban ibadetini bizzat yerine getirmede güçlük hisseden yaşlı birey vekâlet yoluyla bu ibadetini gönül rahatlığı ile yerine getirebilme imkanına sahiptir.

SONUÇ

Dini yükümlülüklerde genel şart olan akıl-baliğ olma kişinin dini sorumluluklarının başladığını ifade eden şart olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu çerçevede akıl-baliğ olma her ne kadar dini sorumlulukları yüklenmenin ön şartı olsa da bazı ibadetleri yüklenmede ve yerine getirmede diğer bazı şartlarda devreye girebilmektedir. Bu sebeple ibadetlerin tamamını bir potada değil ayrı ayrı değerlendirmek yerinde bir yaklaşım olmaktadır.

Fakihler ibadetleri çeşitli yönlerinden değerlendirerek hangi şartlarda kimlerin söz konusu ibadetleri yerine getirmekle sorumlu olduklarına yönelik detaylı çalışmalar yapmışlardır. Bu çalışmalardan konumuz olan yaşlılık halinde ibadetlerin ifasında ne tür kolaylıklar sağlanabileceği tespit edilebilmektedir. Söz konusu kolaylıkları şu şekilde maddeleyebiliriz:

- ❖ Abdeste yönelik kolaylıklar sağlanabilir. Burada teyemmüm imkanı kullanılabilir.
- ❖ Namazların cami yerine evde kılınması veya oturarak kılınması, cem edilebilmesi mümkündür. Bunun dışında yaşlıların camilerde ve toplu mekanlarda ibadet edebilmelerine yönelik ulaşım imkânları ve çevre düzenlemesi sağlanmalıdır. Ayrıca din görevlilerinin yaşlıları gözeterek namazı makul süre içerisinde kıldirmaları sünnete uygun bir davranış olacaktır.
- ❖ Oruç tutamayan yaşlıların her bir gün dini literatürde fidye olarak adlandırılan bir miktar nakdi/malı ya da yiyeceği bir fakire/fakirlere verebilir. Bu onlara sağlanmış bir kolaylıktır. Bununla birlikte hem yaşlı ve hem de fidye verebilecek kadar maddi gücü olmayan yaşlıdan oruç ibadeti düşmektedir.
- ❖ Zekat ibadeti maddi güç ile irtibatlı olup yerine getirilmesinde vekalet yolu tercih edilebilir.
- ❖ Hac ibadetinin hem bedeni ve hem de mali yönü olduğu açıktır. Bu yönüyle maddi imkanı olan yaşlının vekalet yoluyla haccı yerine getirme kolaylığı bulunmaktadır.
- ❖ Kurban ibadeti daha çok maddi yönü olan bir ibadettir. Yaşlının bu ibadeti de vekalet yoluyla ifa etmesi mümkündür.

KAYNAKLAR

- Aşık, N. (1997), *İbadette Aşırılığa Karşı Hz. Peygamberin Tutumu*, Anadolu Matbacılık, İzmir.
- Aybakan, B. (2007), “Niyâbet”, *DİA*, XXXIII.
- Bardakoğlu, A. (2002), “Kurban”, *DİA*, XXVI.
- Bardakoğlu, A. (1992), “Bedel”, *DİA*, V.
- Bardakoğlu, A. (1994), “Ehliyet”, *DİA*, X.
- Bayındır, S. (2006), “Fukahânın İstitâat Kavramına Yaklaşımının Vekâletle Haccın Hükmüne Etkisi”, *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: 13.
- Buhârî, (1992), *Sahîhu'l-Buhârî*, İstanbul.
- Dönmez, İ. (2007), “Oruç”, *DİA*, XXXIII.
- Dönmez, İ. (2008), “Ruhsat”, *DİA*, XXXV.
- Erdem, M. (2007), “İbadetlerde Niyabet Problemi Üzerine Bir İnceleme”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, VII, sayı: 2.
- Erdoğan, M. (2007), “Yaşlıların Fikhî Yükümlülükleri”, Yaşlılık Dönemi ve Problemleri 09-10 Aralık 2006, Ensar Neşriyat.
- Erkal, M. (2013), “Zekât”, XLIV.
- Harman, Ö. (1996), “Hac”, *DİA*, XIV.
- Hökelekli, H. (1998), *Din Psikolojisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.
- İbn Sa'd, E. (2001), *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, (Thk. Ali Muhammed Ömer), Mektebetü'l-Hancî, Kahire.
- İnce, A. (2012), “Modern Dönemde Yaşlanma ve Din”, *The Journal of Academic Social Science Studies*, Volume 5 Issue 8, p. 743-759.
- İnce, A. (2013), “Elli ve Üzeri Yaş Grubundaki Üniversite Mezunlarında Dini Hayat”, *Toplum Bilimleri Dergisi*, cilt: VII, sayı: 13.
- Kerimoğlu, Y. (1985), *Emanet ve Ehliyetler İslam İlmihali*, Ölçü Yayınları, Ankara.
- Kılıçarslan, N. (2013), “Engellilerde Sosyalleşme ve İletişim Bağlamında İbadet Alanlarının Ulaşılabilirliği: Hacı Hasan Camii Modeli Örneği”, (Basılmamış Doktora Tezi), Eskişehir Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Koca, F. (1999), “İbadet”, *DİA*, XIX.
- Müslim b. El-Haccac, E. (1992), *Sahihü'l-Müslim*, İstanbul.
- Öğüt, S. (1996) “Fidye”, *DİA*, XIII.
- Peker, H. (2003), *Din Psikolojisi*, Çamlıca Yayınları, İstanbul.
- Şentürk, H. (2010), *Din Psikolojisine Giriş*, İz Yayıncılık, İstanbul.
- Tufan, İ. (2002), *Antik Çağdan Günümüze Yaşlılık*, Aykırı Yayıncılık, İstanbul.
- Ünal, H. (1993), “Cem”, *DİA*, VII.
- Yapıcı, A. (2007), *Ruh Sağlığı ve Din Psiko-Sosyal Uyum ve Dindarlık*, Karahan Kitabevi, Adana.
- Yaşaroğlu, M. (2006), “Namaz”, *DİA*, XXXII.
- Yılmaz, M. (2013), “Yaşlılıkta Manevi Destek ve Din Eğitiminin Önemi”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: 39, Erzurum.
- Yitik, A. (2007), “Oruç”, *DİA*, XXXIII.

Muvazaa mı, İnançlı İşlem mi? (Muvazaa ile İnançlı İşlemin Karşılaştırılması)

Dr. İsmail Atamulu, Erciyes Üniversitesi

atamulu@gmail.com

ÖZET

Muvazaalı işlemler ile inançlı işlemler esasen farklı müesseseleri ifade etmektedir. Gerçekten de, muvazaa bir irade bozukluğu halidir. İnançlı işlem ise hukukî muamele türlerindedir. Ancak bu iki müessese, birbirlerine benzer unsurları ihtiva etmektedir. Bu sebeple, bu iki müessese her zaman karşılaştırılmaya ve karıştırılmaya müsaittir. Bu durum, Türk Hukuk doktrininde kapsamlı çalışmaların yapılmasına ve yargı içtihatlarının gelişmesine yol açmıştır. Bu çalışma, söz konusu iki müessesenin hukukî niteliğini ortaya koyduktan sonra, aralarındaki farklılıklara dair açıklamada bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Muvazaa, İnançlı İşlem, İrade Beyanı, Hukukî İşlem.

Is Simulation or Fiduciary Acts? (Comparison Of Simulation and Fiduciary Acts)

ABSTRACT

Simulation and fiduciary acts are basically different legal institutions. Indeed simulation is an defective intention. Fiduciary acts is the type of legal transaction. These two institutions, however, contain similar elements. For this reason, they are always allowed to be compared and mixed. This situation has led to extensive studies in the doctrine of Turkish Law and the development of judicial jurisprudence. This study, after mentioning the legal characteristic of the two institutions in question, is the explanation of the differences between them.

Keywords: Simulation, Fiduciary Acts, Declaration of Intention, Legal Transaction.

GİRİŞ

Muvazaalı işlemler ile inançlı muameleler esasen farklı müesseseleri ifade etmektedir. Gerçekten de, muvazaa, irade ile beyan arasındaki uygunsuzluk hâlleri arasında iken, inançlı işlem hukukî muamele türlerindedir. Buna rağmen, bu iki müessese, birbirlerine benzer unsurları ihtiva etmeleri sebebiyle, her zaman karşılaştırılmaya ve karıştırılmaya müsaittir. Bu durum, Türk Hukuk doktrininde kapsamlı çalışmaların yapılmasına ve yargı içtihatlarının gelişmesine yol açmıştır. Bu çalışma, söz konusu iki müessesenin hukukî niteliğini ortaya koyduktan sonra, aralarındaki farklılıklara dair açıklamada bulunmayı amaçlamaktadır.

Bu çalışmada, muvazaa ve inançlı işlem müesseselerinin hukukî nitelikleri öncelikle tespit edilmiştir. Bu belirlemeden hareketle, iki müessese arasındaki farklılıklar teorik gerekçelendirmelerle ortaya konulmuştur. İzlenen bu yöntem sayesinde, çalışmanın teorik temeli oluşturulmuştur. Bu temellendirme vasıtasıyla Yargıtay kararlarına eleştirel bir bakış açısıyla yaklaşılmıştır. Bu sayede, Yüksek Mahkeme'nin bu iki müessese için öngördüğü müeyyidelerin isabetliliği, özellikle teorik açıdan değerlendirmeye tâbi tutulmuştur.

Çalışmanın sonucunda elde edilen bulgular, muvazaa ve inançlı işlem arasındaki benzerlikler ve farklılıklar başlıklarında ayrı ayrı ortaya konulmuştur. Neticede her iki müessesenin de muhtevasında anlaşma unsurunu barındırması, en önemli ortak yön olarak belirlenmiştir. Bunun yanında, gerek muvazaalı işleme, gerekse inançlı işleme dayalı olarak muameleye konu şey veya hakkın zilyetliğinin el değiştirmesi diğer bir ortak yön olarak değerlendirilebilir.

Muvazaalı işlemler ile inançlı işlemler arasında, bu iki müessesenin birbirinden ayırt edilmesini kolaylaştıran farklılıklar mevcuttur. Bunlar, çalışmada kapsamlı bir şekilde ele alınmıştır. Hukukî işlemin, özellikle sözleşmenin temelini oluşturan taraf iradelerinin, oluşumu noktasında muvazaa ve inançlı işlem birbirinden kesin bir surette ayrılmaktadır. Nitekim muvazaada tarafların geçersiz olmasını arzuladıkları bir işlem bulunduğu hâlde, inançlı işlem tesis eden taraflar bu iradeye sahip değildir. Bu farklılık ilgili müesseselere uygulanacak müeyyideler bakımından farklı neticeler meydana getirir. Çalışmada, özellikle bu temel tespitten hareketle elde edilen bulgulara dair, kapsamlı açıklamalara yer verilmiştir.

MUVAZAAANIN TANIMI

Kişiler, hukukî netice elde etmek gayesiyle, iradelerini dış dünyaya yansıtırlar. İrade beyanı adı verilen ve hukukî işlemlerin temelini oluşturan bu unsur, adından da anlaşılacağı üzere irade ve beyandan teşekkül eder. Kişinin hukukî işlem tesis etmedeki niyetini ifade eden irade, dış dünyaya beyan olarak yansır. İrade ile beyan çoğu zaman ve arzu edildiği üzere birbirine uygundur. Ancak bazı hallerde bu uyum, irade sahibinin arzusuyla ya da arzusu olmaksızın bozulur. Bu uygunsuzluk hâllerinden biri de, “muvazaa”dır. Muvazaa, irade ile beyan arasında, tarafların anlaşması neticesinde meydana getirilen uygunsuzluk hâlidir. Muvazaa dışında, “zihni kayıt” ve “lâtime beyanı” da, irade ile beyan arasında istenerek meydana getirilen diğer uygunsuzluk hâlleridir (Zerres, 2013).

İrade ile beyan arasında istenerek meydana getirilen uygunsuzluk hâllerinden biri olan muvazaa; *“Tarafların; üçüncü kişileri aldatmak gayesiyle, gerçek iradelerine uygun olmayan ve hukukî sonuç doğurmasını istemedikleri bir görünüş meydana getirmek hususunda anlaşmaları”* şeklinde târif edilebilir (Krauss, 1930; Troost, 1936; Hirsch, 2009; Esener, 1956; Önen, 1981; Kiper, 1995; Çetin, 2016; Kocayusufpaşaoğlu, 2014). Gerçekten de, muvazaada taraflar iç âlemlerinde, yapacakları işlemin bir sonuç doğurmasını istememekte; buna rağmen dış âlemde bu yönde sözleşme akdetmiş gibi görünmektedirler.

Muvazaa müessesesi dolaylı olarak, TBK. m. 19/T’de, *“Bir sözleşmenin türünün ve içeriğinin belirlenmesinde ve yorumlanmasında, tarafların yanlışlıkla veya gerçek amaçlarını gizlemek için kullandıkları sözcüklere bakılmaksızın, gerçek ve ortak iradeleri esas alınır.”* şeklinde düzenlenmiştir. İlgili hüküm, muvazaanın tanımına yer vermeksizin, muvazaalı işlemlerin hüküm ve sonuçlarına dair dolaylı düzenleme getirmektedir. Mevaz düzenleme olan İBK. Art. 18/T’de de durum aynıdır. Keza AMK. § 117/T’deki hükümler de aynı yöndedir.

İNANÇLI İŞLEMİN TANIMI

İnançlı işlem; inanan denilen kimsenin, teminat yerine geçmek veya yönetilmek üzere, mal varlığında yer alan bir hakkı, aynı amacı gerçekleştirecek alışılmış hukukî işlemlerden daha güçlü bir durum meydana getirmek amacıyla, inanılan denilen kimseye (Özsunay, Saf İnançlı Muamelelerde, 1977), inançlı olarak kazandırmasıdır (Özsunay, İnançlı Muameleler, 1968; Jäggi/Gauch/Hartmann, 2014; Schwenzer, 2000; Eren, 2016; Feyzioğlu, 1976; Tandoğan 1977; Yavuz, 2014; Krauss, 1930; Kallimopoulos, 1966). İnançlı işlemde inananın gayesi, sahip olduğu bir hakkı, belli amaçlarla devrettiği inanılandan, amacın gerçekleşmesi veya bir süre öngörülmüşse, sürenin dolması neticesinde geri almaktır

(Jäggi/Gauch/Hartmann, 2014; İnan/Yücel, 2014; Keller, 1944; Gerstle, 1917; Esener, 1956; Öztürk, 1998; Uygur, 2006; Baeck, 1988; Yargıtay Hukuk Genel Kurulu, 30.06.1993).

İnançlı işlem neticesinde, inanan özellikle mülkiyet veya alacak haklarını belli bir amaç ve/veya süre dâhilinde, bir başka kimseye (inanılana) devreder (Schwenzer, 2000). Bu hakları devralan inanılan, amaç gerçekleştiğinde veya süre dolduğunda, bunları tekrar inanan devretmek borcu altındadır (Eren, 2016; Tekinay/Akman/Burcuoğlu/Altop, 1993). Bu yönüyle, inanca işlem, sözleşme niteliğini haizdir (Eren, 2016; Tekinay/Akman/Burcuoğlu/Altop, 1993). Sözleşme özelliği taşıması sebebiyle inanca işlem geri alım (vefa) hakkından ayrılır. Vefa hakkı, tek taraflı yenilik doğuran bir hak olduğu için bu hakka konu şeyin iadesi noktasında, karşı tarafın beyanına ihtiyaç yoktur. Vefa hakkı sahibi, irade açıklamasıyla alıcı sıfatını haiz olmakta ve ikinci satım ilişkisini bu yenilik doğuran işleme bağlı olarak gerçekleştirebilmektedir. İnanca işlemde ise inananın devir borcunun temelinde inanca sözleşmesi yer almaktadır. Bu sözleşme ise yenilik doğuran hak özelliği taşımamaktadır (Tekinay/Akman/Burcuoğlu/Altop, 1993; Hatemi/Gökyayla, 2012). Sözleşme hürriyeti ve sınırları, inanca işlemler için de söz konusudur (Öztürk, 1998). İnanılanın bu sözleşme ilişkisinden doğan yükümlülüğü, inanca sözleşmesiyle kendisine sağlanan hukukî statüyü, inananla kararlaştırmış oldukları amaç çerçevesinde kullanmak ve akabinde bu statü sebebiyle teslim almış olduğu hak veya şeyi, tekrar inanan devretmektir (Tekinay/Akman/Burcuoğlu/Altop, 1993; Krauss, 1930).

İnanca işlemlerin temeli, bütün sözleşme ilişkilerinde olduğu gibi güvene dayanır (Eren, 2016; Öztürk, 1998). Roma Hukuku'ndan beri varlığı kabul edilen bu müessese, o dönemde "fiducia" olarak adlandırılmıştır (Oğuz, 1991; Keller, 1944; Peter, 1964; Eren, 2016; Esener, 1956; İnan/Yücel, 2014). Fiducia kelimesi "güvenmek, inanmak" anlamına gelen "fides" sözcüğünden, gelmektedir (Rado, 1992; Oğuz, 1991). Fiducia için, Alman Hukuku'nda, "treuhand" veya "salman" tâbiri kullanılmaktaydı. Günümüzde ise Alman ve İsviçre hukuklarında bu müesseseyi ifade etmek için "fiduziarisches Rechtsgeschäft", "Treuhandgeschäft", "treuhandarisches Rechtsgeschäft" ifadeleri benimsenmiştir (Schwenzer, 2000; Jäggi/Gauch/Hartmann, 2014; Baeck 1988). Ancak gerek Türk, gerek İsviçre, gerekse Alman Hukuku'nda inanca işleme dair ifadeler, pozitif hukukta yer almamakta sadece doktrinde ve uygulamada kabul görmektedir (Özsunay, İnanca Muameleler, 1968; s. 2; Jäggi/Gauch/Hartmann, 2014; Baeck, 1988; Feyzioğlu, 1976). Gerçekten de, inanca işlemler, özellikle doktrin ve uygulama sayesinde, hukukumuzda yer edinmiştir (Özsunay, İnanca Muameleler, 1968; Eren, 2016; Oğuz, 1991; Öztürk, 1998). İnanca işlemler, tarafların kimliklerini gizlemek, alacaklılardan mal kaçırmak, güvence sağlamak, inanılanın hukukî durumunu güçlendirmek gibi, birçok farklı ekonomik hukukî ve sosyal amaçla gerçekleştirilmektedir (Oğuz, 1991; Gerstle, 1917; Özsunay, İnanca Muameleler, 1968; Keller, 1944; Feyzioğlu, 1976).

İnanca işlemler, inanca işlemle hedeflenen amaç bakımından, saf inanca işlemler ve karma inanca işlemler olarak, ikili bir tasnife tâbi tutulabilir (Kocayusufoğlu, 2014; Eren, 2016; Özsunay, Saf İnanca Muamelelerde, 1968; Tandoğan, 1977; Önen, 1981; Antalya, 2012; Yung, 1959). Bu ayırımın temelinde, inanca işlemin kimin menfaatine gerçekleştirildiği meselesi yer alır (Kallimopoulos, 1966). İnanca işlem, öncelikli olarak, inananın menfaatinin gerçekleşmesini amaçlıyorsa, saf inanca işlem; inanılanın yararına hizmet ediyorsa, karma inanca işlemden söz edilir (Tandoğan, 1977; Eren, 2016; Özsunay, İnanca Muameleler, 1968). A'nın C'den olan alacağını tahsil etmesi için B ile gerçekleştirmiş olduğu inanca işlem veya A'nın bir malının B tarafından yönetimini amaçlayan bir inanca işlem, öncelikle A'nın menfaatini gerçekleştirmeyi amaçladığı için, saf inanca işlemdir. Bunun yanında, A'nın B'ye olan bir borcunun teminatını sağlamak amacıyla, onunla gerçekleştirmiş olduğu inanca işlem ise, inanılan durumundaki B'nin menfaatine öncelik verdiği için, karma inanca işlem niteliğindedir.

MUVAZAA İLE İNANÇLI İŞLEM ARASINDAKİ BENZERLİKLER VE FARKLAR

İnançlı işlem ile muvazaa arasında benzerlikler bulunsa da, bunlar birbirinden tamamen farklı müesseselerdir (Schwenzer, 2000). Ancak somut olay kapsamında, muvazaa ve inançlı işlem müesseselerinin, bir arada değerlendirilme ihtimâli her zaman vardır. Bu sebeple, aşağıda önce muvazaa ve inançlı işlem arasındaki benzerlikler ele alınmış, daha sonra da bu iki müessesenin birbirinden farklı yönleri hakkında açıklamalara yer verilmiştir.

Muvazaa İle İnançlı İşlem Arasındaki Benzerlikler

Muvazaa ve inançlı işlemin, fazla olmamakla birlikte birbirine benzer yönleri bulunmaktadır. Öncelikle, muvazaa ile inançlı işlem müesseseleri, her ikisinin de temelinde yer alan anlaşma unsuru sebebiyle, birbirlerine benzerdir. İnançlı işlem, inanç anlaşması unsurunu barındırırken; muvazaanın söz konusu olduğu durumlarda, muvazaa anlaşması mevcuttur (Esener, 1956; Özsunay, İnançlı Muameleler, 1968).

Muvazaa anlaşması ile inançlı işlemin, pek de kuvvetli olmayan bir diğer ortak yönü, her iki durumda da, hukukî muamelelerin neticeleri üzerinde sınırlandırmalar bulunmasıdır (Yung, 1959; Esener, 1956). Esasen bu durum, gerek muvazaada, gerekse inançlı işlemde, iktisapta bulunanların birtakım yükümlülüklerinin bulunmasının sonucudur (Eren, 2016; Ehrenzeller, 1951; Esener, 1956). Şöyle ki, muvazaada, görünürdeki işlemin hüküm ve sonuç doğurmamasının bir sonucu olarak, bu işleme dayanarak elde edilmiş hakların kullanılması söz konusu olmaz. İnançlı işlemde de, inanç anlaşması ile inanılanın tasarrufta bulunma, kullanma gibi birtakım yetkileri kısıtlanabilir (İnan/Yücel, 2014). Bu durum, her iki müessese için de üçüncü kişiler nezdinde meydana getirilmiş görünüş ile gerçek hâl arasındaki farklılığı gösterir (Yung, 1959).

Kanaatimizce, muvazaa ile inançlı işlem arasındaki en bâriz ortak nokta, her iki müessesede de, devrolunan şey üzerinde, devralanın fiilî bir hâkimiyetinin bulunmasıdır. Bu hâkimiyete bağlı olarak, gerek inançlı işlemde, gerekse muvazaada, devre konu şeye zilyet olan kimse, kural olarak, mâlik ve alacaklının sahip olduğu yetkileri haizdir (Yung, 1959; İnan/Yücel, 2014). Devralanın sahip olduğu bu hâkimiyet, kendisine özellikle iyi niyetli üçüncü kişilerle geçerli işlemler tesis etme imkânı verir (TMK. m. 988) (Esener, 1956; Yung, 1959).

İspat hukuku yönünden, inançlı işlemin tarafları da, muvazaanın taraflarında olduğu gibi, kural olarak, yazılı delille ispat imkânına sahiptir (Öztürk, 1998).

Muvazaa İle İnançlı İşlem Arasındaki Farklar

Muvazaalı işlemler ile inançlı işlemler arasında, bu iki müessesenin birbirinden ayırt edilmesini kolaylaştıran farklılıklar mevcuttur. Her şeyden önce muvazaa müessesesi, kendisine göre daha dar bir mefhum olan (Ehrenzeller, 1951; Keller, 1944; İnan/Yücel, 2014) ve daha çok uygulama tarafından geliştirilmiş inançlı işlemlerden, daha önce ortaya çıkmıştır (Öztürk, 1998; Esener, 1956; Özsunay, İnançlı Muameleler, 1968). Bu sebeple, Türk Borçlar Hukuku anlamında, muvazaanın kanunî dayanağı, TBK. m. 19 hükmü iken; inançlı işleme dair, doğrudan bir düzenleme, mevzuatta yer almamaktadır (Öztürk, 1998).

İkinci olarak muvazaa ve inançlı işlem müesseseleri arasındaki temel fark, tarafların iradeleri noktasındadır. Zira muvazaalı işlemde taraflar, görünürdeki işlemin hüküm ve sonuç doğurmasını istemedikleri hâlde; inançlı işlemde, bu muamele neticesinde gerçekleşecek hukukî sonuç, taraflarca istenmektedir (Keller 1944; Bucher, 1988; Tekinay/Akman/Burcuoğlu/Altop, 1993; Gerstle, 1917; Eren, 2016; Yavuz, 2014; Aday, 1992; İnan/Yücel, 2014; Esener, 1956; Erdoğan, 2016; Tandoğan, 1977; Öztürk, 1998; Krauss, 1930; Özsunay, İnançlı Muameleler, 1968; YHGK. 10.11.2004). Başka bir deyişle,

muvazaalı işlemde tarafların iradeleri ile beyanları arasında uyum bulunmazken, inanca işlemde bu uyum mevcuttur (Antalya, 2012). Söz konusu uyumun bir sonucu olarak, inanca işlemler, kural olarak geçerli kabul edilirken, muvazaalı muameleler geçersizdir (Keller, 1944; Eren, 2016; Öztürk, 1998; Krauss, 1930; Tekinay/Akman/Burcuoğlu/Altop, 1993).

İnanca işlemin temelinde yer alan inanç anlaşması da, bir sözleşme niteliğini haiz olduğu için, onun da muvazaaya konu edilmesine bir engel yoktur (Jäggi/Gauch/Hartmann, 2014; Baeck, 1988; Eren, 2016). Böyle bir durumda, inanca işlem, inanca olduğu için değil; ancak muvazaalı olduğu için geçersiz kabul edilir. Meselâ taşınmaz mülkiyetinin devrini öngören bir sözleşmede, mülkiyetin devrini amaçlayan inanç anlaşması üçüncü kişileri aldatmak niyetiyle gizleniyorsa, inanca işlem muvazaalıdır (Oğuzman/Öz, 2015).

Muvazaa ile çoğu zaman, geçerli olması istenen bir başka işlem gizlenir. Nisbî muvazaa olarak nitelendirilen bu hâl, uygulamada en çok karşılaşılan muvazaa çeşididir. Buna rağmen inanca işlemde, gizlenen başka bir hukukî ilişki bulunmamaktadır (Keller, 1944; Krauss, 1930).

Somut olayda inanca işlemin mi, muvazaanın mı olduğunu belirlemek için, tarafların gerçek iradesinin tespiti (TBK. m. 19/I) önemli ve bir o kadar da zordur (Keller, 1944). Hukukî işlemin niteliğini belirleyecek olan hâkim, özellikle sözleşmede yer alan ifadelerden, TBK. m. 19/I hükmü gereği, tarafların gerçek iradelerini tespit etmeye çalışmalıdır (Aday, 1992; İnan/Yücel, 2014; Özsunay, İnanca Muameleler, 1968; Esener, 1956). İşlemin niteliği hususunda tereddüt yaşanması hâlinde, hukuk düzeni tarafından geçerli kabul edilen inanca işleme öncelik verilmesi, isabetli olur (Keller, 1944; Tekinay/Akman/Burcuoğlu/Altop, 1993; Ehrenzeller, 1951). Böyle bir sonuç, AY. m. 48, TBK. m. 26 hükümlerine ve “*favor contractus*” ilkesine de uygundur.

Muvazaalı işlemler irade ile beyan arasında meydana getirilen uygunsuzluk hâlleri arasında incelenirken, inanca işlemler sözleşmeden kaynaklanan bir hakkı, özellikle bu hakkın kullanılmasını konu edinir (Özsunay, İnanca Muameleler, 1968).

İnanca işlem de, tıpkı muvazaada olduğu gibi tarafların anlaşması esasına dayanır. İnanca işlemde, inanç anlaşması olarak yer alan bu unsur, muvazaada muvazaa anlaşması şeklinde ifade edilir. Gerek inanç anlaşması, gerekse muvazaa anlaşması borçlar hukuku anlamında birer sözleşme niteliğini haizdir. Ancak burada dikkat edilmesi gereken önemli bir husus vardır: İnanca işlemde, inanç anlaşması bu işlemin hukukî sebebini oluşturur. Buna karşılık, muvazaa anlaşması, borçlandırıcı ve tasarruf işlemi unsurlarına sahip olan görünürdeki işlemin, geçersizliğini konu edinir. Bu anlaşma, dış dünyaya yansımamıştır. Doktrinde bu yöndeki görüşün de belirttiği gibi, görünürdeki işlemin geçersizliğini konu edinen muvazaa anlaşması ile görünürdeki işlemin kendisi arasında bir tezatlık söz konusudur (Özsunay, İnanca Muameleler, 1968; İnan/Yücel, 2014; Öztürk, 1998; Tekinay/Akman/Burcuoğlu/Altop, 1993). Hâlbuki inanca işlemin unsuru olan inanç anlaşması ile ona bağlı tasarruf işlemi niteliğindeki devir işlemi arasında böyle bir tezatlıktan bahsedilemez Meselâ muvazaalı taşınmaz satışı sözleşmesinde, bu akdin borçlandırıcı işlemini oluşturan resmî sözleşme ile tasarruf işlemini ifade eden tescil talebi ve tescil, hukuken geçerli bir şekilde tesis edilmektedir. Hâlbuki, bu işlemin geçersizliğine sebebiyet veren, resmî senette yer almayan ve özellikle taraflarca gizlenen, tarafların gerçek iradesini gösteren, muvazaa anlaşmasıdır. İnanca işlemde ise, inanç anlaşması, kendine özgü yapısıyla, doğrudan borçlandırıcı işlemi oluşturmakta, resmî senette yer almakta ve tescil işlemine kaynaklık etmektedir. Muvazaa anlaşmasında yer alanın aksine, inanç anlaşmasının, kural olarak, gizlenmesi söz konusu değildir. Bu sebeple, kanaatimizce, hâkim görüşün aksine, inanca işlemde bir görünüş meydana getirme durumu söz konusu değildir (Tekinay/Akman/Burcuoğlu/Altop, 1993). Çünkü görünüş meydana getirme amacı, birtakım şeylerin gizleniyor olmasını gerekli kılar. Muvazaanın, üçüncü kişileri aldatma unsuru bu şartı karşılarken; kural olarak, inanca işlemde, gizlenen bir şey ve üçüncü kişileri aldatma niyeti mevcut değildir (Tekinay/Akman/Burcuoğlu/Altop, 1993; Yavuz, 2014; Antalya, 2012). Taraflar, inanca işlemin

üçüncü kişiler tarafından bilinmesini istemeyebilirler. Ancak tarafların bu arzuları, muvazaa gibi hukukî gerçekliği gizlemeye yönelik bir işlemle şekillenmediği sürece, tek başına herhangi bir hukukî etkiye sahip olmaz. Elbette, inançlı işlem gibi, muvazaalı işlem de, muvazaalı olduğu ispat edilene kadar, bütün hüküm ve sonuçlarını doğurur. Bu durum, şüphesiz geçerli olarak kurulmuş bütün sözleşme ilişkilerinde olduğu gibi, görünüşte bir benzerlik meydana getirir. Ancak bu hâl, inançlı işlemle muvazaa arasında, kendine özgü bir benzerlik ifadesi değildir.

Muvazaa anlaşmasında, ayrıca, meydana getirilecek hukukî işlemin, hukukî sonuç doğurmaması kararlaştırılırken; inanç anlaşması, inanca konu şey üzerindeki hakkın, kullanımına ve iadesine dair düzenlemeler ihtiva eder (Özsunay, İnançlı Muameleler, 1968; Esener, 1956). Bu düzenlemeler, inanılanın mülkiyet hakkının sınırlandırılan nisbî nitelikteki sınırlamalardır. Bu noktada Yung, inanç anlaşmasında, inanılanın kendisine devredilen şey üzerinde hiçbir hakka sahip olmayacağını kararlaştırılmış olması hâlini, muvazaa olarak nitelendirmektedir (Yung, 1959). Ancak kanaatimizce, inanç anlaşmasıyla inanılanın bütün hakları sınırlanmış olsa bile, bu işlem geçerli bir işlemdir ve inanç anlaşmasına konu şeyin mülkiyeti inanılana geçmiştir. Hâlbuki muvazaalı işlem geçersiz olduğu için, mülkiyetin devri sonucunu doğurmaz. Ayrıca inançlı işlem geçerli olduğu için, inananın talepleri akdî ilişkiye dayanır. Muvazaalı işlemde ise, mülkiyet karşı tarafa geçmediği için, devre konu şeyin iadesi istihkak davası yoluyla talep edilebilir. Ancak belirtmek gerekir ki, inanç anlaşmasının muvazaalı olarak gerçekleştirilmesi mümkündür. Bu durumunda, inançlı işlem muvazaalıdır, bu sebeple hüküm ve sonuç doğurmaz.

İnançlı işlemler, tasarruf sözleşmeleri için söz konusu iken; muvazaa, hem borçlandırıcı hem de tasarruf sözleşmelerinde uygulanma alanı bulur (Eren, 2016; İnan/Yücel, 2014; Antalya, 2012; Öztürk, 1998; Esener, 1956; Ehrenzeller, 1951).

İnançlı işlemler geçerli birer sözleşme kabul edildiği için, bunlara bağlı talepler, on yıllık zaman aşımı süresine tâbidir (TBK. m. 146) (Öztürk, 1998; İnan/Yücel, 2014; Özsunay, İnançlı Muameleler, 1968). Buna karşılık muvazaa iddiası, kural olarak, zaman aşımına tâbi olmaksızın, dürüstlük kuralı çerçevesinde, her zaman ileri sürülebilir (Jäggi/Gauch/Hartmann, 2014; Esener, 1956; Feyzioğlu, 1976).

İnançlı işlem neticesinde, sözleşme konusu şey üzerindeki haklar, tam anlamıyla inanılana geçtiği için, inanılanın iflâs etmesi hâlinde, inananın iflâs masasından çıkarma talep etme hakkı yoktur. İnanan şahsî talep hakkını, sahip olduğu nisbî hakka uygun olarak, iflâs masasına kaydettirebilir. Buna karşılık, muvazaanın ispatı hâlinde ise, gerçek hak sahibi, kendisine ait olan şeylerin masadan çıkarılmasını talep edebilir (Özsunay, İnançlı Muameleler, 1968; Öztürk, 1998).

İnançlı işlemde, mülkiyet hakkı inanılana geçtiği için, inananın istihkak davası açma imkânı yoktur. Ancak muvazaalı işlemin geçersizliğinin bir sonucu olarak, bu işleme dayanılarak temlik edilen şey, istihkak davasına konu edilebilir (Tekinay/Akman/Burcuoğlu/Altop, 1993; Öztürk, 1998).

İnançlı işlem hukuk düzeni tarafından korunduğu için, alacaklılar inançlı işlemin kendilerinden mal kaçırmak amacıyla gerçekleştirildiğini iddia ediyorsa, geçerli olan bu işlemin iptali için İİK. m. 277 vd. anlamında iptal davası açabilir (İnan/Yücel, 2014; Özsunay, İnançlı Muameleler, 1968; Öztürk, 1998). Hâlbuki, muvazaalı olan görünürdeki işlem, zaten geçersiz olduğu için iptal davasına da konu olamaz.

SONUÇ

İrade ile beyan arasında istenerek meydana getirilen uygunsuzluk hâllerinden biri olan muvazaa, tarafların; üçüncü kişileri aldatmak gayesiyle, gerçek iradelerine uygun olmayan ve hukukî sonuç doğurmasını istemedikleri bir görünüş meydana getirmek hususunda anlaşmalarıdır. İnançlı işlem ise, inanan denilen kimsenin, teminat yerine geçmek veya yönetilmek üzere, mal varlığında yer alan bir hakkı,

aynı amacı gerçekleştirecek alışılmış hukukî işlemlerden daha güçlü bir durum meydana getirmek amacıyla, inanılan denilen kimseye, inançlı olarak kazandırmasıdır.

Muvazaa hâliyle genel olarak, bütün sözleşmelerde karşılaşılabılır. Bu sebeple, sözleşmeler bahsinde yer alan birçok müessese muvazaayı ihtivâ edebilir. Özellikle muvazaanın temelinde yer alan anlaşma unsuru ve görünürdeki işlemin hüküm ve sonuçlarının gerçekte istenmemesi, onun farklı hukuk müesseseleriyle karşılaştırılması imkânı verir. İnançlı işlemler de bunlardan biridir. Aslında muvazaa ve inançlı işlem tamamen farklı müesseseleri ifade etmektedir. Gerçekten de, muvazaa, irade ile beyan arasındaki uygunsuzluk hâlleri arasında iken, inançlı işlem hukukî muamele türlerindedir. Buna rağmen, bu iki müessese, tarafların anlaşması gibi, benzer unsurları ihtiva etmeleri sebebiyle, her zaman karşılaştırılmaya ve karıştırılmaya müsaittir.

Muvazaada geçersiz olması arzu edilen bir işlemin bulunması, onu inançlı işlemde ayıran temel farklılıktır. Nitekim inançlı işlemde gerçekleştirilen muamelelerin geçersizliğine dair bir irade bulunmamaktadır. Bu sebeptir ki, muvazaalı işlemler kural olarak geçersiz kabul edilirken; bir sözleşme niteliğini haiz olan inançlı işlemler, hüküm ve sonuç doğurma kabiliyetine sahiptir. Muvazaalı işlem neticesinde, geçersizlik sebebiyle, işleme konu şey üzerindeki hak karşı tarafa geçmemektedir. İnançlı işlemde ise, muameleye konu hak, inanç anlaşmasından kaynaklanan sınırlamaları taşısa da, karşı tarafa geçmektedir. Bu durum, öncelikle hakkın ileri sürülebileceği davalar ve süreler bakımından farklılıklar meydana getirir. Ayrıca özellikle icra iflâs hukuku gibi alanlarda muamelenin muvazaalı olmasının veya inançlı işleme misâl teşkil etmesinin neticeleri farklı olur.

KAYNAKLAR

- Aday, Nejat, *Taşınmaz Mülkiyetinin Naklinde Muvazaa*, İstanbul 1992.
- Antalya, Gökhan, *6098 Sayılı Türk Borçlar Kanunu'na Göre Borçlar Hukuku Genel Hükümler, C. I*, İstanbul 2012.
- Baeck, Ulrick, *Das Scheingeschäft ein fehlerhaftes Rechtsgeschäft*, Würzburg 1988.
- Bucher, Eugen, *Schweizerisches Obligationenrecht Allgemeiner Teil ohne Deliktsrecht*, Zürich 1988.
- Çetin, Emine Halman, *Tasarrufun İptali Muvazaa İnançlı İşlem ve Nam-ı Müstear*, Ankara 2016.
- Ehrenzeller, Max, *Die Simulation von Verträgen nach schweizerischem Recht mit besonderer Berücksichtigung der bundesgerichtlichen Rechtsprechung*, Bern 1951.
- Erdoğan, İhsan, *Borçlar Hukuku Genel Hükümler*, 3. Baskı, Ankara 2016.
- Eren, Fikret, *6098 Sayılı Türk Borçlar Kanununa Göre Hazırlanmış Borçlar Hukuku Genel Hükümler*, 20. Baskı, Ankara 2016.
- Esener, Turhan, *Türk Hususî Hukukunda Muvazaalı Muameleler*, İstanbul 1956.
- Feyzioğlu, Feyzi Necmeddin, *Borçlar Hukuku Genel Hükümler, C. I*, Yenilenmiş ve Genişletilmiş 2. Bası, İstanbul 1976.
- Gerstle, Leo, *Das reine Treuhandgeschäft im schweizerischen Privatrecht*, Bern 1917.
- Hatemi, Hüseyin ve Emre Gökyayla, *Borçlar Hukuku Genel Bölüm*, 2. Bası, İstanbul, 2012.
- Hirsch, Christoph, *Der Allgemeine Teil des BGB*, Baden-Baden 2009.
- İnan, Ali Naim ve Özge Yücel, *İnan Borçlar Hukuku Genel Hükümler*, Ankara 2014.
- Jäggi, Peter, Peter Gauch ve Stephan Hartmann, *Zürcher Kommentar Obligationenrecht, Art. 18 OR. Auslegung Ergänzung und Anpassung der Verträge; Simulation*, 4. A., Zürich 2014.
- Kallimopoulos, Georgios D., *Die Simulation im bürgerlichen Recht*, Karlsruhe 1966.
- Keller, Rolf, *Das fiduziarische Rechtsgeschäft im schweizerischen Zivilrecht*, Bern 1944.
- Kiper, Osman, *Öğreti ve Uygulamada Muvazâa, (Mirasçidan Satış Görünümüyle Mal Kaçırma, Tenkis, Mirasta Geri Verme, Mirasta Hakediş (İstihkâk Davaları))*, Ankara 1995.

- Kocayusufpaşaoğlu, Necip, *Borçlar Hukuku Genel Bölüm C. 1*, İstanbul 2014.
- Krauss, Otto, *Die Lehre vom Scheingeschäft*, Groß-Steinheim, 1930.
- Oğuz, Arzu, *Roma ve Türk Hukukunda İnançlı İşlem ve Vekâlet Sözleşmelerinin Karşılaştırılması*, AÜHFD., C. 41, S. 1-4, s. 225-284.
- Oğuzman, M. Kemal ve M. Turgut Öz, *Borçlar Hukuku Genel Hükümler C. 1*, İstanbul 2015.
- Önen, Turgut, *Borçlar Hukuku*, Ankara, 1981.
- Özsunay, Ergun, *Saf İnançlı Muamelelerde Vekâlet Sözleşmesine İlişkin Hükümlerin Uygulanması*, Temsil ve Vekâlete İlişkin Sorunlar Sempozyumu, 14-16 Haziran 1976, İstanbul 1977, s. 99-125, (Kısaltılmışı: Özsunay, Saf İnançlı Muamelelerde).
- Özsunay, Ergun, *Türk Hukukunda ve Mukayeseli Hukukta İnançlı Muameleler*, İstanbul 1968 (Kısaltılmışı: Özsunay, İnançlı Muameleler).
- Öztürk, Gülay, *İnançlı İşlemler*, Ankara 1998.
- Peter, Hans, *Roma ve Pandekt Hukukunda Fiducia ve Güvenli Kazandırıcı Hukukî Muameleler*, AÜHFD., C. 21, S. 1-4, s. 529-539, (Çeviren: Özcan Karadeniz).
- Rado, Türkân, *Roma Hukuku Dersleri, Borçlar Hukuku*, İstanbul 1992.
- Schwenzer, Ingeborg, *Schweizerisches Obligationenrecht Allgemeiner Teil*, Bern 2000.
- Saraç, Mehmet, *Türkiye'nin KKDF Gerçeği*, MUFAD. S. 47, s. 153-172.
- Tandoğan, Halûk, *İnançlı İşlemlerde İnananın Korunması Sorunu ve Bu Sorunun Çözümünde BK. m. 393 ten Yararlanma Olanağı*, Temsil ve Vekâlete İlişkin Sorunlar Sempozyumu, 14-16 Haziran 1976, İstanbul 1977, s. 73-97.
- Tekinay, Selâhattin Sulhi, Sermet Akman, Halûk Burcuoğlu ve Atillâ Altop, *Tekinay Borçlar Hukuku*, 7. Bası, İstanbul 1993.
- Troost, Sigismund, *Das Scheingeschäft unter besonderer Berücksichtigung des Gesetzesgegen Mißbräuche bei der Eheschließung und der Annahme an Kindes Statt vom 23 November 1933*, Quackenbrück 1936.
- Uygur, Atiye B., *Teminat Amaçlı İnançlı İşlemler*, GÜHFD. C. 10, S. 1-2, s. 171-195.
- Yavuz, Nihat, *Uygulama ve Öğretide Muvazaa İnançlı İşlem Namı Müstear ve Kanuna Karşı Hile Davaları*, Ankara 2014.
- Yung, Walter, *Muvazaa İnançlı Muamele ve Kanuna Karşı Hile*, AD. Yıl: 50, S. 3, s. 326-344, (Tercüme eden: Safa Reisoğlu).
- Zerres, Thomas, *Bürgerliches Recht 7. A.*, Heidelberg 2013.
- Yargıtay Hukuk Genel Kurulu'nun 30.6.1993 Tarihli, 1993/1-382 Esas ve 1993/497 Karar numaralı kararı.
- Yargıtay Hukuk Genel Kurulu'nun 10.11.2004 Tarihli, 2004/14-464, Esas ve 2004/588 Karar numaralı kararı.

Dünya Risk Toplumunda Dinsel Çoğulculuğu Yeniden Düşünmek²⁵⁸

Dr. Mustafa Günerigök, Muş Alparslan Üniversitesi

m.gunerigok@alparslan.edu.tr

ÖZET

Dünya risk toplumunda ortaya çıkan zamansız, sınırsız ve herkesi etkileyebilen riskler, gerilimler ve çatışmalar yeni küresel sosyolojiler üretmektedir. Hiç kuşkusuz bu dönüşüm dinsel dünyalar için de geçerlidir. Risk toplumu sosyolojisi, içinde tüm çelişkilerin, gerilimlerin ve çatışmaların aşikâr hale geldiği ve dönüştüğü düşünümsel modernleşme zemini üzerinde bütün formlarıyla bizi kozmopolitan bir topluma ulaştıracak bir temel arayışı içerisindedir. Bu çalışmada öncelikle dünya risk toplumu sosyolojisinin düşünümsel modernleşme deneyimi açısından bir tasviri yapılmakta ve bu düşüncenin dinsel kodları ile küresel dünyanın yeni kozmopolitan durumun anlaşılması amaçlanmaktadır. Ayrıca bu doğrultuda yani dünya risk toplumu özelinde düşünümsel dinselliğin yeni bir imkânı olarak dini çoğulculuk paradigması ele alınmakta ve mevcut durum tartışmaya açılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Risk Toplumu, Düşünümsellik, Modernleşme, Kozmopolitanizm, Din ve Dini Çoğulculuk.

GİRİŞ

Bilindiği üzere *risk toplumu* sanayi sonrası toplumdan ileri modern topluma doğru evrilen çağdaş dünyanın yeni kuramları arasında yer alan sosyolojik bir yaklaşımdır. Bu sosyolojide modernleşme tasavvuru, düşünümsel (reflexive) risk üzerinden temellendirilmektedir (Turner, 2002: 247). Makro-sosyolojik süreçleri geç modern toplumun özelliklerinde yakalamaya çalışan; düşünümsel modernleşme, modernliğin sonuçları, modernliğin eleştirisi, küreselleşme, (dinsel) bireyselleşme ve sekülerleşme gibi kavramsal argümanlarla söylemlerini inşa eden bu kuram, son zamanlarda ileri modern toplumu tanımlama girişimlerinin merkezine yerleşmiş görünmektedir (Yılmaz, 2010: 41).

Risk toplumu düşüncesine göre modernite, Ortaçağ'dan tevarüs edilen feodal toplumu parçalayıp endüstri toplumunu yarattığı gibi bugün de endüstri toplumunu düşünümsel bir şekilde dağıtarak varlık alanını yenilemekte, dahası küreselleşme ile birlikte sınırlarını da genişleterek dünya risk toplumuna dönüşmektedir. Kuramın kurucusu Ulrich Beck daha sonra kozmopolitan bir sosyolojinin temellerini de bu harita üzerinden inşa edecektir. Esasen meseleye genel olarak baktığımızda risk toplumu tarihsel bir geçiş süreci olarak görülmektedir. Bu anlamıyla risk toplumu endüstri modernliğinin eskimişliğinin bir göstergesi ve aynı zamanda bu toplumsal yapının bir devamıdır. Onun ontolojik varlığı modernitede içkindir (Günerigök, 2015: 2).

Bu kuramın arketip kavramlarından olan "risk", birbirinden farklı disiplinlerde yaygın olarak kullanılmaktadır. Aslında her disiplin onu kendi bakış açısı üzerinden tanımlamaktadır. Sosyolojideki kullanımıyla çok daha genel bir anlama kavuşmuştur. Bu paradigmada genel anlamıyla risk, insani eylemlerle ve bu eylemlerin nasıl gerçekleşeceğine dair alınan kararlarla ilgilidir (Çelebi, 2001; Luhmann, 2005; Lupton, 1999; Adams, 1995).

Risk toplumu kuramın kurucusu Alman sosyolog Ulrich Beck (1944-2015)'tir. Beck, bugün otuzdan fazla dile çevrilmiş görünen *Rsikogesellschaft: Auf dem Weg in eine andere Moderne* (1986)²⁵⁹

²⁵⁸ Bu çalışmanın risk toplumu ile ilgili kısmı yazarın *Risk Toplumu ve Din: Sosyolojik Bir İnceleme* (2015) adlı doktora tezinden yararlanılarak yazılmıştır.

²⁵⁹ Bu çalışma 2011 yılında İthaki Yayınları tarafından *Risk Toplumu: Başka Bir Modernliğe Doğru* şeklinde Türkçeye çevrilmiştir. Biz bu çalışmamızda genel olarak Türkçe çeviriden faydalandık.

isimli çalışmasıyla risk ve düşünümsellik bağlamında meydana gelen tartışmaları son dönem sosyolojinin ilgi alanına taşımıştır (Mythen, 2004: 11). Beck'in risk toplumu kavramsallaştırması, kendisinden sonraki tartışmalara zemin hazırlamıştır. Bu bağlamda ortaya çıkan sosyolojik birikimin büyük bir bölümü ve dünya risk toplumu kuramı özellikle onun bu çalışmada ortaya koymuş olduğu söyleme yaslanan tartışmalarla oluşmuştur (Yılmaz, 2010: 41). Bu kuramda öne çıkan diğer bir isim ise İngiliz sosyolog Anthony Giddens (1938-?)'tir (Lupton, 1999: 25). Risk toplumu konusunda önemli çalışmaları olan Giddens, bazı konularda farklı düşünüyor olsa bile onun risk hermeneutiği doğrudan Beck'in sosyolojisinden mülhemdir (Günerigök, 2015: 3). Risk toplumu ile ilgili bu genel değerlendirme imkânları içinde araştırmamızı şekillendiren ana tema olarak dünya risk toplumu ve dinsel çoğulculuk meselesine geçebiliriz.

DÜNYA RİSK TOPLUMU, ÇOĞULCULUK VE KOZMOPOLİTANİZM

Dünya risk toplumu kavramsallaştırması tartışmasız bir şekilde Beck'e aittir. O bu konuda "World Risk Society (1999)" adıyla çeşitli dergilerde İngilizce olarak yayınlanmış bazı makalelerin toplamından oluşan bir eser neşretmiştir. Bu makalelerin genel çerçevesi daha çok "Risk Toplumu" adlı çalışmada ortaya konulan konularla ilgilidir. Kitap bir giriş ve yedi makaleden oluşmaktadır. Kitapta Beck, genel olarak dünya risk toplumunda risk, risk toplumu, küreselleşme, kozmopolitizm, düşünümsel modernleşme gibi konular ve içerik olarak daha çok risk, ekoloji ve teknolojik sorunlar bağlamında ortaya çıkan sosyolojik ve politik yorumlara odaklanmıştır. Beck ayrıca bu konu merkezli *World at Risk* (2007) adıyla bir başka çalışma daha yayınlamıştır.

Beck, risk toplumu düşüncesini tartışmaya açtığı ilk zamanlardan itibaren riskin küreselleşerek dünya imparatorluğunun yeni aktörü haline geldiğini iddia eder. Giddens ise bu tezi Beck'in yaklaşımına paralel bir şekilde ancak küreselleşme kavramını merkeze alarak değerlendirmektedir. Bu bağlamda Beck'in ortaya koymuş olduğu dünya risk toplumunun önemli tarafı, riskin mekânsal, zamansal ya da toplumsal olarak sınırlı olmamasıdır. Bir başka ifadeyle dünya risk toplumunun savına göre riskler, bugün tüm dünya ülkelerini ve tüm toplumsal sınıfları etkilemektedir. Bundan dolayı bu kategoride yer alan riskler kişisel değil, küresel sonuçlara sahiptir (Günerigök, 2015: 66).

Ayrıca bu sosyolojiye göre, dünya risk toplumu kavramı tarihi bir çağa işaret etmektedir. Beck, küresel modernliğin yeni toplumsal yapısını bu çağa referans olarak göstermektedir. Bu çağın nihai sonucu tüm dünya insanların bir arada yaşayabildikleri çoğulcu bir toplum modelidir. Bu tarihi evrenin ilk işaretleri Daniel Bell (2012)'in *İdeolojinin Sonu* ya da yeni yüzyılda tarihin yeniden başlaması olarak tanımlamaya başladığı zaman dilimi olarak görülen 1960 ve özellikle 1970'lerde belirmiştir.

Beck, küresel/dünya risk realitesi bağlamında öncelikli olarak maddi ve simgesel olarak algılanabilen yapılar üzerine odaklanır. Onun argümanı risk ve küreselleşme doğrultusunda ortaya çıkan paradigmatik değişimlerin dünya risk toplumunun oluşumuna nasıl katkıda bulduklarını düşünümsellik üzerinden öngörmektir. Beck'in savına göre dünya risk toplumuna giden yol sadece ekolojik ve sağlık riskleri ile sınırlı değildir. Dünya risk toplumu, çağdaş toplumsal yaşamın birbiriyle ilişkili tüm değişimler dizisini içermektedir. Örneğin tüm yerkürede ortaya çıkan güvensizlik, yoksulluk, şiddet, değişen çalışma koşulları, sekülerleşme, bireycilik, geleneksel aile örüntülerinin aşınımı ve kişisel ilişkilerin demokratikleşmesi gibi konular dünya risk toplumu sınırları içinde öne çıkan meselelerden sadece bir kaçıdır (Giddens, 2008: 1019). Bu bağlamda görülmekte olan yeni yaşam olanakları veya olanaksızlıkların ulus-devletlerin sınırlarının ötesine uzanması bize ulusal toplumdan farklı bir toplumsallık biçiminin geliştiğini açık bir şekilde göstermektedir. Bu yeni toplumsallık biçimi varlığını ulus toplumlarla bir arada sürdürmektedir. İnsanlar kendilerini ulus-topluma olduğu kadar, insanlığa karşı da sorumlu hissetmekte ve bu sorumluluk düşüncelerinde, günlük yaşamlarındaki tutum ve davranışlarında dönüşümlere yol açmaktadır. Düşünce, tutum ve davranışlarda dönüşümlere yol açan bu

yeni ethos, kozmopolitanizm olarak adlandırılmaktadır. Buna göre, kozmopolitanizm “bir hükümetin, devletin ya da sivil örgütün hiçbir unsurunun aşmaması gereken standartları ya da sınırları belirleyen temel değerlerdir” şeklinde tanımlanmaktadır. Bu tanımlamanın temelinde, insanların tümünün içlerinde doğduğu toplumsal niteliklerine bakılmaksızın eşit olmaları sebebiyle eşit saygı ve ilgiye haiz olmalarının sağlanması ve bunun korunması amacıyla belirli değersel sınırların belirlenmesi yatmaktadır (Duman: 2015: 355). Ayrıca bu savı risk toplumu üzerinden ifade edecek olursak; küresel toplumsal riskler, yaşama imkânları ve toplumsal ilişkiler ağı sayesinde bütünleşmiş-ortaklaşmış insanlığı ifade etmektedir (Özyurt, 2009: 61). Bu nedenle dünya risk toplumu, modern kapitalist Batılı topluma karşı bir alternatif olarak ortaya çıkmaktadır (Beck, 2005: 58; Beck, 2016).

Dünya risk toplumu ancak düşünümsel modernleşme teorisi içinde anlamlı bir bütün halinde kavranabilir (Beck, 2007: 55). Risk sosyolojisi literatüründe ikinci modernliğe karşılık gelen risk toplumu düşünümsel doğası gereği *dünya risk toplumdur*. Beck’in zamanla ardına düştüğü alternatiflerden biri, risk toplumunu dünya risk toplumu teorisine doğru temellendirmektir. Diğerleri ise dünya risk toplumunu, içinde tüm çelişkilerin ve gerilimlerin aşikâr hale geldiği ve dönüştüğü düşünümsel modernleşme zemini üzerinde bütün formlarıyla çoğulcu yani *kozmpolitan* bir topluma ulaştıracak temeli sağlamaktır. Yerel, sınırlı ve sadece belirli bazı grupları etkileyebilen riskler ilk modern risk toplumunu; sınırsız, zamansız ve herkesi etkileyebilen riskler ise dünya risk toplumunu meydana getirir (Beck, 2000: 38). Beck’in risk toplumunun sonuçlarını değerlendirme tarzı, dünya risk toplumu yapısının nasıl ortaya çıktığını gözler önüne sermektedir (Beck, 2007: 9,81).

Sonuç olarak, risk toplumunun ya da risk kültürünün küreselleşmesi, kültürel ve toplumsal yaşamdaki farklılaşmalar ve farklılıklar deneyimini çoğulculuk bağlamında güçlendirme eğilimi sergilemesi artık kaçınılmaz görünmektedir (Turner, 2002: 257). Özellikle 20. yüzyılın sonunda Soğuk Savaş’ın sona erdirilmesi, Berlin Duvarı’nın yıkılışı, Sovyetler Birliği’nin çöküşü, Avrupa Birliği’nin yeni üye devletlerle genişlemesi ve bilhassa Ortadoğu/Suriye sorunu sonrası meydana gelen yeni küresel göç dalgası dünyada meydana gelen sosyal, siyasal, ekonomik, dinsel değişim ve gelişmeler konusunda bize çok şey anlatmaktadır. Bu vb. gelişmeler sonrasında güvenlik, vatandaşlık, kimlik, insan hakları, dini özgürlükler, ötekiler, göçmenler ve İslamofobia gibi konularla ilgili ciddi tartışmalar ortaya çıkmıştır. Doğal olarak bu tarz problemlerle ilgili tartışmalar ya da gelişmeler, sosyolojik kuramları da etkilemektedir (Furseth, Repstad, 2011:305).

Buna göre Beck, dünya risk toplumunda yaşanılmakta olan mikronun makroya dönüşüm sürecinde yeni bir risksel alan olarak ortaya çıkan sosyal, siyasal, ekonomik, seküler ve dinsel belirsizliklerin karşılıklı olarak yeni risk kültürleri doğuracağı ve bununda kültürler çatışmasına (risk kültürleri çatışmasına) neden olacağını düşünmektedir. Kültürel çatışmalar küresel yapının doğal bir sonucu olarak ortaya çıkacaktır. Ancak burada durum daha önceki toplumsal alanlarda görüldenden farklı olacaktır. Yani, bu doğrultuda meydana gelebilecek herhangi bir çatışma, normal durum ile olağanüstü durumun birbiriyle kesişmesinden kaynaklanmaktadır. Çünkü Beck’e göre, Soğuk Savaş döneminin ardından insanlık iki kutuplu düşman bir dünyadan risk, tehlike ve belirsizliklerle dolu olan bir dünyaya geçmiştir. Küresel dünyada meydana gelebilecek -Huntington’un medeniyetler çatışması tezinde özellikle dinler ve uygarlık çatışması üzerine iddia ettiklerinin tam tersi olarak- çatışmaların yeni risk, tehlike, belirsizlik ve akışkanlıkla birlikte okunmasının çok daha doğru olacağı varsayılmaktadır (Beck, 2010: 43).

Esasen, dünya çapında halkların ve insanların iç içe geçmesi, küresel uzamda eşitsizliklerin büyümesi, uzak aşklar (distant love) gibi yeni hayatlar, ekonomik alanda ulus-ötesi organizasyonlar, devlet dışı politikalar, sivil toplum örgütleri, insan hakları gibi yeni ve normatif kavram ve düşüncelerin ortaya çıkması, yeni tipolojiler, küresel suç ve terörizm gibi yeni savaş biçimleri ve dünya dinleri arasında meydana gelen birlikte yaşama formülleri ile birlikte doğan yeni dayanışma ve çatışma kültürleri gibi dünya risk profilleri (Beck, 2010: 74) küreselleşme sürecinde bir birine benzeyen şehirler ve ülkeler

ortaya çıkarmaktadır. İnsanlar gittikçe melezleşerek benzeşmektedir. Göçün, ulaşım ve iletişim olanaklarının artması gibi etkenler farklı dünyaları bir birine yakınlaştırdığı gibi küreselleşmenin zıddı olan yerelliğin de güçlenmesine sebep olmaktadır. Bu paralelde etnik ve dini kimliklerin güçlenerek yerel değerleri merkezine alan çeşitli dini akımların ve sosyal hareketlerin gelişmesine zemin hazırladığı da gözlenmektedir. Kısacası, tesis edilen “global toplum” içinde birlikte yaşama mecburiyeti doğurmuş görünmektedir. Ayrıca bu süreçte yeni kimlik tanımlamaları ve hakikat arayışları doğrultusunda ortaya çıkan postmodern felsefe, kültürel görecelilik, melezlik, merkezilik ve akışkan durum/zamandan bahsetmektedir. Bu doğrultuda yeni bir sorunsal olarak ortaya çıkan kimlik ve öteki meselesi, melez kültürler ve farklı hayat biçimlerinin inşa ettiği çoğulcu bir gramer ile karşı karşıyayız (Arslan, 2002: 28). Bu durumda yeni bir felsefik düşünce olarak entelektüel dünyada tartışılmakta olan dini çoğulculuk paradigması postmodern söylemle birlikte yeni süreçlerde oldukça önemli işlevler üstlenebilir (Corm, 2008).

YENİ KOZMOPOLİTAN SOSYOLOJİYE DOĞRU

Dini çoğulculuk ile ilgili genel tanımlamalara geçmeden önce burada şunu ifade etmemiz gerekir ki bu çalışmada temel amacımız dinsel çoğulculuğun felsefik ya da kelami arka planını tartışmak değildir. Sorun dünya risk toplumunda ortaya çıkan veya çıkmakta olan risk, tehlike ve belirsizliklerdir. Buna göre dinler, risk kültürleri çatışması konusunda barış için bir inisiyatif alabilir mi? Dini çoğulculuk insanlığın sürekliliğine dair sosyolojik riskler üstlenebilir mi? Bir başka ifadeyle sosyolojinin yeniden sosyolojikleştiği bir dönemde dünya dinleri, kozmopolitan toplum için bir imkân sunabilir mi?

Dünya risk toplumunda dini çoğulculuğu düşünmemizi salık veren şey Beck'in yaklaşımıdır. Mesele din sosyolojisi perspektifli değerlendirildiği zaman işin nirengi noktası değişmektedir. Çünkü din, pozitivist yaklaşımların aksine, tüm dünyada halklar/toplumlar üzerinde baskın bir kurum olarak varlığını sürdürmektedir. En yüzeysel çalışmalar bile son yıllarda uygar uluslar içerisinde dinselliğin bireysel hayatları, kolektif kimlikleri, kurumsal pratikleri ve kamu kültürünü bir koza gibi ören önemli bir boyut olmaya devam ettiğini ifade etmektedir (Pareto, 2010: 40). Kısacası, din hem bireysel hem de toplumsal düzeyde ve genel bir biçimde global dünya toplumunda işlevsel (Sarıbay, 2004: 12) ve düşünömsel bir konumdadır. Bu durumu anlamak için yeni formasyonlara ihtiyacımız var. Din sosyolojisi bu süreçte karşılaşacağı çeşitli sosyal ve dinsel değişimlerden dolayı (Beck, Willms, 2004: 18) kendisini çoğulculuk üzerinden yeniden yenilemektedir. Beck'in yaklaşımıyla belki Soğuk Savaş'tan sonra din sosyolojisinin yeniden keşfedilmesi veya yenilenmesi gerektiğini söylemek, abartılı gibi görünebilir. Ne var ki din sosyolojisinin yeniden doğuşunun ön koşulu, kuramsal ve siyasal temel düşüncelerin toplumbilimsel ve toplumsal olarak tartışılmasıdır (Beck, 2005: 12).

Ayrıca dünya risk toplumunda dini dinamiklerin etkili bir şekilde anlaşılması, ifade edilmesi veya ortaya çıkarılması için daha az kurumsal ve daha çok sosyolojik bir din kavramı ve daha küresel çoğulcu bir çerçevenin kullanılması gerekmektedir. Beck'e göre bu tartışma taslağının ana çerçevesini dinsel sekülerleşme ve dinsel bireycilik oluşturmaktadır (Beck, 2010). Beck, bu bağlamda dinin özüyle/kaynağıyla ya da toplumsal düzen için tasavvur edilen "mana"yla ilgili olmaktan daha çok onu küresel dünyaya yönelik bir hareket alanı içerisinde ve yaşadığımız aktüel sosyolojik realiteye uygun bir biçimde kavramaya çalışmaktadır. Onun hem din sosyolojisi alanında yazmış olduğu kitabın ismi hem de yeni dinselliğin formülasyonu olan *A God of One's Own* (2010), küresel sorunların analizi ve çözümü için yeni bir düşünömsel sosyolojik paradigma olarak "kozmpolitan din sosyolojisi" konseptinin tasvirini içermektedir (Beck, Willms, 2004: 27). Bu konseptte temel sorun küresel dinsel sınırlardır. Bu perspektife göre "Tanrı'nın pasaporta ihtiyacı yoktur". Farklı dinlere mensup bir kısım insan ve gruplar kendilerini "dini küresel vatandaş" olarak görmektedir. İnanç bu tarz vatandaşların üyelik kartıdır (Beck, 2014:129). Bu duruma göre, dini çoğulculuk sosyolojik bir zorunluluk olarak sınırları

aşındırmaktadır. Ancak bazı durumlarda -her ne kadar Talal Asad (2007) ikna edici bulmasa da- din negatif bir etkinin (şiddetin), başka durumlarda da özgürleştirici bir enerjinin (mesela inanç temelli organizasyonlar) kaynağı olabilmektedir (Dillon, 2014: 20).

Beck, dünya risk toplumunda yaşanan dinsel ve toplumsal dönüşüm sürecinin bir değer ve kimlik olarak çoğulcu kozmopolitanizmi güçlendirdiğini iddia etmektedir. Ayrıca onun önemli savlarından biri, risk toplumunda meydana gelen risk, tehlike ve belirsizlikler insanları zorunlu bir şekilde bir araya getirmek ile ilgilidir. Bu bir aradalık doğal olarak yeni sosyolojiler üretmektedir. Ona göre, 21. yüzyılın din ve toplumsallık biçimi, çoğulculuk düşüncesi ekseninde anlamlandırılan sosyolojik çalışmalar üzerinden ele alınmalıdır. 19. ve 20. yüzyıl sosyolojisi ulusal paradigma içinde biçimlendirilirken hem her türlü kozmopolitan duygu dışarıda bırakılmış hem de modern toplumlarda kültürel ve bilhassa dinsel çoğulculuk olumsuzlanmıştır. Tüm bunlara karşılık günümüzde din sosyolojisi sonsuz bir vasatlıklar denizi olduğu iddia edilmekte (Beckford, 2006: 135) ve dolayısıyla sosyolojinin inceleme alanı, Touraine'nin yerinde ifadesiyle, sistemlerden çok aktörlere kaymaktadır.

Giddens'a göre de ana akım sosyolojinin benimsediği sosyolojik dinsel tahayyül artık 21. yüzyılda ortaya çıkan kozmopolitan sosyolojiyi taşıyabilecek bir durumda değildir. Bu nedenle din ve toplumu küresel olarak tahayyül edebilen çoğulcu bir sosyolojiye ihtiyaç duyulmaktadır (Beck, 2010: 3). Risk toplumu kuramcılarına göre sosyologların bugünkü görevi, ortaya çıkmakta olan yeni sosyolojiyi göz ardı etmek değil, bilakis farklı düzeydeki akışkanlıkları ve bunları ortaya çıkaran yaşam biçimlerini kavrama yollarını geliştirmektir (Giddens, Sutton, 2014: 50). Düşünümsel modernleşme çağında din sosyolojisi genel olarak sekülerleşme, kozmopolitanizm ve dinsel bireycilik sorunsallarını anlama ve açıklama üzerine odaklanan bir post-seküler toplum sosyolojisidir. Bu sosyolojinin nihai amacı dinlerin kozmopolitanizmini fiili olarak küreselleşmeden ve normatif olarak da dinsel evrenselcilikten ayırmaktır (Beck, 2010: 64). Burada "din"den kastedilen şey, küresel bir sivil toplum inşasının, vatandaşlığın ve düşmansız demokratik uygulamaların (Falk, 2003: 36) temel insan hakları talebinin yeni bir kalıbı olarak kozmopolitan durum olayının tezahürüdür.

Beck'in ortaya koymuş olduğu analizlere göre yaşanan paradigmatik değişimi anlamının yolu, "metodolojik milliyetçilik" çerçevesini kırmaktan (Beck, 2007: 55) geçer. Çünkü dünya risk toplumunda özellikle ulusal kültür ve ideoloji dikotomisi riskin toplumsal tanımlarını biçimlendirme noktasında hala önemli işlevler görmektedir (Yıldırım, 2008: 80).

Bu durumda şu söylenebilir: Dinin araçsallaştırılmasına son vermenin ve barışçıl bir dünyanın önünü açmanın yolu dinler sosyolojisinin de içinde yer aldığı "metodolojik kozmopolitanizm" düşüncesini merkeze almaktan geçer (Corm, 2008: 2008). Böyle bir düşünceye yönelik hakkında yeterli bir şekilde şimdinin çerçevesi içine yerleştirilen bir değerlendirme sunmak elbette zordur, ancak söz konusu yöneliş özellikle küresel sahada tecessüm ettiği şekliyle pozitivist seküler duyarlılığın tükenişiyle yakından alakalı görünmektedir (Falk, 2003: 32). Gerçekten de Beck'in düşünümsel sekülerleşme ve düşünümsel dinsel bireycilik yaklaşımları dünya risk toplumunda, Richard Falk (2003: 32)'tan esinlenerek ifade edecek olursak, ideal "insani küresel yönetim"e yönelik makul ve kuvvetli küresel reformlar için alttan gelen popüler bir potansiyeli harekete geçirecek insani yönetişimin esaslarına dair yeterince ilham verici bir tasavvur sunmaktadır.

YENİ BİR İMKÂN OLARAK DİNSEL ÇOĞULCULUK SOSYOLOJİSİ

Bilindiği üzere sosyolojide *çoğulculuk* terimi öncelikle siyaset bilimi içindeki ana ve birbirinden çok farklı iki akımı anlatır (Marshall, 2005:122). Buna göre çoğulculuk, toplumsal grupların birbirlerine yeteri derecede saygı gösterdikleri, ihtilaf ve asimilasyon söz konusu olmadan bir arada barış içinde yaşayabildikleri bir toplumsal etkileşim çerçevesi olarak tanımlanır. Genellikle *çok kültürlülük* kavramı ile bir arada anılan *dinsel çoğulculuk* ise insanların farklı dinler veya aynı din içindeki farklı mezhep ve

akımlar arasındaki dinsel algı, değer, tutum ve inanış farklılıklarını kabul ederek ve bunları aşarak bir arada var olabilmeleridir (Bal, 2006: 150). Dini çoğulculuk paradigmasına göre dinler, tek ve bir olan ilahi hakikatin çeşitli şekillerde tasavvur edilip farklı yollarla/kavramlarla dile getirilmesinin ve O'nun karşısında neler yapılabileceğinin birer ifadesi ve birer örneği olarak teorize edilmektedir (Özcan, 1999: 11). Bu yaklaşıma göre, mutlak ve ilahi bir hakikat vardır. Dinler bu 'Mutlak'a ulaşan ve onu eşit derecede temsil eden farklı yollardır. Dolayısıyla bu yollardan hangisi takip edilirse edilsin, sonuçta kurtuluşa ulaşmak mümkündür (Aslan, 1998: 154).

Hinduizm, Budizm, Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam gibi uzun bir tarihe sahip dinlerin inanç ve ibadet sistemleri, toplumsal hayatı düzenleyen müesseseleri, medeniyetin şekillenmesini etkileyen metafizik, ahlak ve hukuki prensipleri ve milyonlarca insanın mensubiyeti gibi olgular tarafsız bir gözle değerlendirildiğinde, bu dinlerden her birinin "Mutlak Hakikat"la yani Tanrı'yla bir nevi ilişkili oldukları düşünülmektedir. Dinler kendilerine has sosyo-dini alanlarda inananların kimliklerini oluşturmuşlar. Bunun gereği olarak her din mensubu kendi inancını veya dinini doğru ve geçerli telakki etmiştir. Dinsel dünyalara dışarıdan bakıldığında birbiriyle yarışan ve bazen de çelişen doğruluk iddiaları vardır. Her din kendi kutsal kitabını daha doğru, diğerini ise kendisiyle çeliştiği ölçüde yanlış görmüştür. Dinlerin bu iddialarına felsefik (Aslan, 1998: 143,144) ve sosyolojik bir sistem içinde cevap üretme faaliyeti, dini çoğulculuk kavramı çerçevesinde gerçekleşmektedir

Bu itibarla dinsel çoğulculuk paradigmasının genel olarak iki temel vurgusu vardır. Bunlar;

1. Nihai gerçekliğin birden fazla tür ve biçiminin olduğunun entelektüel düzeyde kabulü.
2. Bunun doğal sonucu olarak bir coğrafi alan içindeki farklı dinsel gelenek, inanç, akım ve hareketlerin varlığıdır. Buna göre, dini çoğulculuk kavramı, insanların değişik dini ürünler arasından istediğini seçme özgürlüğünü ve çeşitli dinsel gelenekler ve akımlardan oluşan "din piyasasını" içermektedir (Bal, 2006:150).

Bugün dinlerin çokluğu meselesine getirilen çözüm önerileri *dışlayıcılık (exclusivism)*, *kapsayıcılık (inclusivism)* ve *çoğulculuk (pluralism)* şeklinde üç farklı paradigma çerçevesinde cevaplar üretilmeye çalışılmaktadır (Aydın, 2001: 291; Aslan, 1998: 146). Bir başka ifadeyle dinlerin birbirlerine bakışlarını bu üç terimin içerdiği kavramdan biri ile açıklamak mümkündür. Ancak tarihsel olarak meseleye baktığımız zaman ilahi kaynaklı dinlerin öteki dinlere karşı duruşu, gerek dinlerin kendilerinden ve gerekse müntesiplerinden kaynaklanarak ya dışlayıcı ya da kapsayıcı bir nitelik arz etmiştir. Yani bir din, ya ötekini tamamen dışlamış; hakikat ve "mutlak"ın sadece kendisine ait olduğunu ifadelendirmiş, ya da kendisi gerçek hakikat olmakla beraber ötekiler de kendisiyle ortak noktası bulunduğu ölçüde bir hakikati paylaştığını savunmuşlardır. Geçmiş dönemlerde bu tarz bir dışlayıcı ve kapsayıcı olmak mümkün gibi görünebilir. Fakat aynı şeyi günümüz için söylemek çok zor görünmektedir. Çünkü dünyanın hiçbir yerinde bugün, yani 21. yüzyılın başında, bu tarz bir kültürel ötekiliği kabullenen bir yer ya da yapı yoktur. Risk toplumu kuramcısı Beck burada Durkheim'i hatırlatacak bir şekilde şu soruyu haklı bir şekilde sormaktadır: Din, ırk, coğrafya ve deri rengi gibi farklılıkları bir arada tutan şey nedir? Beck'e göre, bunun cevabı dünya risk toplumunda saklıdır. Kozmopolit bir toplumun ortaya çıkışına neden olan önemli bir etken; küresel risklerin zorladığı toplumlardaki insanların varlığını tehdit eden travmatik deneyimlerdir. Ancak tehditlerin realitesini tanımak hiçbir şekilde ötekiliği tanımak anlamına gelmez (Beck, 2007: 56). Ötekiliğin tanınması konusunda çoğulcu paradigma ile yenilenen dinlere ihtiyaç duyulmaktadır. Bundan dolayı dini çoğulculuk meselesi çok önem arz etmektedir.

Dinsel çoğulculuğa dair bu genel hatırlatmalar ve tartışmalar sosyolojinin yeni formasyonları açısından bize farklı kapılar aralayacaktır. Bu sosyoloji, sosyologları çoğulculuk üzerinden din sosyolojisini yeniden düşünmeye davet etmektedir. Çünkü birinci modernlik döneminde toplum salt ulus devlet sosyolojisi üzerinden tanımlanır. Bugünün dünyası dünün dünyası ile aynı değildir (Beck, 2014).

Bugün modernliğin küresel dönüşümü ve yeni kozmopolitan durum üzerine yapılan çalışmalar çoğulcu bir din sosyolojisini doğurmuştur. Bu paradigmanın ele aldığı sorunların merkezinde yeni durumlarla ilgili "araştırma metotlarının ve stratejilerinin belirlenmesi" ve "küreselleşen bir dünya toplumu içinde ötekilikle ilgilenmenin yeni formları" yer almaktadır (Özyurt, 2009: 68).

Küresel bir çağda dinsel çoğulculuk nasıl kavranmalıdır? Dinsel çoğulculuk ilk elde, salt Batı orjinli ya da Hıristiyan dini kaynaklı olarak görülse de esasen bu durum aşılmayacak gibi değildir. Yani dinsel çoğulculuk standartları ya da sınırları belirleyen temel bir değer olarak ele alınabilir. Çünkü dinsel çoğulculuk, felsefede ya da kelimada Tanrı'nın varlığıyla ilgili tartışmalar ve ölümsüzlük inancı meseleleri gibi teorik bir mesele değil, pratik/sosyolojik ve antropolojik bir problemdir (Aslan, 1998: 145). Ünlü din felsefecisi ve aynı zamanda dini çoğulculuk paradigmasının önemli mimarlarından olan John Hick, dini çoğulculuk meselesini Hıristiyan dünyasını göz önüne alarak şu şekilde ifade eder: "Biz Hıristiyanlar Tanrı'nın evrendeki herkesi sevdiğini, bütün insanlığın Yaratıcısı ve Baba'sı olduğunu ve dolayısıyla da her insanın nihai noktada iyilik ve felahını istediğini söyler dururuz. Aynı zamanda geleneksel söyleme uyararak kurtuluşa götüren tek yolun Hıristiyanlık olduğunu da ifade ederiz. Fakat birazcık durup üzerinde düşünmeye başladığımız zaman, şunu da çok iyi biliriz ki yaşayıp ölen ve şuanda yaşayan insan neslinin büyük bir çoğunluğu ya İsa'dan önce yaşadı ya da Hıristiyanlığın sınırları dışında yaşamaktadır. Öyleyse bütün insanlığın kurtuluşunu arzu eden Tanrı'nın, bu insanlığın ancak çok küçük bir azınlığını gerçekten kurtuluşa ulaşabileceğini takdir ettiği sonucunu nasıl kabul edebiliriz" (Aktaran; Aslan, 1998: 146)?

Buna göre, dinler değerler felsefesinin de yardımıyla, bir bireyin ya da bir bütün olarak insanlığın bir üyesi olarak her bir insanın taleplerine odaklanarak, insanların temel anlamda eşit olduklarını ve aynı zamanda eşit politik davranışları hak ettiklerini savunan bir dünya görüşünü destekleyemezler mi? Bunun cevabı kanaatimizce insanların içinde doğdukları ve/veya büyüdükleri topluluğa ya da kültüre bakılmaksızın eşit bir ölçüde özgür bireyler olarak karşılamaktır (Held, 2008: 609). Ayrıca dinler yerel bağlamda var olan ve özellikle dinsel ötekilik kaynaklı sosyolojik riskleri aşma noktasında insanlığa yardımcı olabilir. Örneğin böyle bir sosyolojik durumunun somut örneği ikinci modernite döneminde öne çıkan ve birinci moderniteyle özdeşleşen uluslararası hukukun önüne geçen evrensel insan haklarıdır. Evrensel insan haklarına dinsel anlamda karşı çıkmak mümkün müdür? Sanmıyorum.

Özetle, bugün içinde yaşadığımız dünya risk toplumu kendini yok etme kapasitesine sahip risk, tehlike ve belirsizlikler taşımaktadır (Beck, Willms, 2004: 36). Hatta küreselleşen risk, tehlike ve belirsizliklerin küresel öngörüsü yüzünden Batılı toplumların Aydınlanma'dan miras aldıkları temelleri dahi sarsılmaktadır. Ne var ki bu risk tehlikeli ve belirsiz olduğu kadar yeni inşalar doğuracak imkânlar da sahiptir. Çünkü bu teoriye göre modern toplum yeni risk türlerince düşüncüsel olarak biçimlendirilmektedir (Beck, 2007: 9,20; Leroy, Signoret, 1994: 16). Dini çoğulculuk yeni bir imkân ve inşa olarak öne çıkabilir, hata çıkmalıdır. Neticede din/ler düşüncüsel modernleşmenin bu genel içeriğinden ayrı tutulamaz. Çünkü dünya risk toplumu yeni bir felsefeyle beraber entelektüel/fikri düzlemde meşruiyet sağlamaya çalışıyor. Bu toplum, modern çağın geliştirdiği bir olgu olarak tüm insanları çok yönlü bir şekilde ilgilendirmektedir. Sonuç olarak yeni din sosyolojisi bu ifade ettiğimiz olguları sahici bir bağlama oturtabilmek için tarihi ve global bakış açısını benimsemek zorundadır.

SONUÇ

Çağdaş dünya toplumlarında din önemli bir sosyal olgudur. Dinin önemini kaybedeceği veya kaybolacağı yönündeki klasik "bilimsel" tahminler aradan geçen zaman zarfında geçerliliğini yitirmiş gibi görünmektedir. Fakat modernleşme, küreselleşme ve post-modern süreçlerle birlikte bugünün dünyasında kendisine yer bulan din/dinler, geleneksel toplumlarda var olan yapısal görüntülerinden farklı imajlar yaratmaktadır. Yeni dinselilikler üretilmektedir. Gösterişçi, yapay ve sanal dindarlık gibi yeni dindarlık tipolojileri ortaya çıkmaktadır. Ayrıca neo-dinsel fanatizm veya neo-fundamentalizm korkuları

yaşanılmaktadır. Kısacası, birçok sorun yanında küresel süreçlerle birlikte dinsel anlamda öngörülme yen yeni alanlar, anlamlar, imkânlar, ihtiyaçlar ve problemler ortaya çıkmaktadır. Bu yeni durumlar risk kuramcılarına göre her şeyden önce modernitenin niyetlenilmemiş sonuçları olan risklerle bağlantılıdır.

Özet olarak risk toplum kuramcılarının iddia ettikleri modernitenin sonuçları üzerinden bir değerlendirme yaptığımızda günümüz toplumlarında dinin varlığı ve önemi ortadadır. Dünya risk toplumu ile birlikte meydana gelen değişim ve dönüşümler çağında toplum ve bugünün dünyasında insanoğlunun yüzleştiği gerçek risk, tehlikeler ve fırsatlar arasındaki samimi bağları kavrayabilen bir bağlam içinde dini düşüncenin çoğulculuk kontekstinde yeniden okunması gerektiği gerçeğiyle karşıyayız. Bu işin kolay olmadığını da farkındayız. Risk toplumunda ortaya çıkan risklerin önüne geçilmesi için öncelikle sosyolojinin çoğulculuğu merkeze alan yeni metotlar geliştirmesi ve kapsamlı araştırmalar yapması şart gibi görünmektedir.

KAYNAKÇA

- Alan Leroy, Jean-Piere Signoret (1994), *Teknolojik Risk*, (Çev. Füsün Ülengin), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Arslan, Abdurrahman (2002), "Küreselleşme: Kuşatma Altındaki Dünya", *Köprü Dergisi*, Sy.: 77/Kış, (20-31).
- Aslan, Adnan (1998), "Batı Perspektifinde Dini Çoğulculuk Meselesi", *İslami Araştırmalar Dergisi*, Sy.: 2, (143-163).
- Aslan, Adnan (2002), "Küreselleşme ve Din", *Köprü Dergisi*, Sy.: 77/Kış, (32-48). Aslan, Adnan (2006), *Dinler ve Hakikat*, İSAM Yayınları, İstanbul.
- Aydın, Mahmut (2001), "Dini Çoğulculuk Üzerine Bir Mülâhaza", *İslami Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 4, Sy.: 2, (291-305).
- Bal, Hüseyin (2006), "Laikleşme Teorisi ve Küresel Dini Diriliş Argümanı Bağlamında Dinsel Değişim", *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Ankara, (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- Beck, Ulrich (2011), *Risk Toplumu: Başka Bir Modernliğe Doğru*, (Çev. Kazım Özdoğan, Bülent Doğan), İthaki Yayınları, İstanbul.
- Beck, Ulrich (1992), *Risk Society: Towards a New Modernity*, (Trn. Mark Ritter), Sage Publication, London.
- Beck, Ulrich (2005), *Siyasallığın İcadı*, (Çev. Nihat Ülner), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Beck, Ulrich (2006), *The Cosmopolitan Vision*, (Trn. Ciaran Cronin), Polity Press, Cambridge.
- Beck, Ulrich (2008), *World Risk Society*, Polity Press, Cambridge.
- Beck, Ulrich (2009), "Küreselleşme Nedir?", (Çev. Kudret Bülbül), *Küreselleşme: Temel Metinler*, (Ed. Kudret Bülbül), Orion Kitabevi, Ankara, (169-174).
- Beck, Ulrich (2009), *What is Globalization?*, (Trn. Patrick Camiller), Polity Press, Cambridge.
- Beck, Ulrich (2010), *A God of One's Own: Religion's Capacity for Peace and Potential for Violence*, (Trn. Rodney Livingstone), Polity Press, Cambridge.
- Beck, Ulrich (2011), *World at Risk*, (Trn. Ciaran Cronin), Polity Press, Cambridge.
- Beck, Ulrich (2014), "The Two Faces of Religion", *Ulrich Beck Pioneer in Cosmopolitan Sociology and Risk* (Ed. Ulrich Beck), Springer Press, London.
- Beck, Ulrich (2014), *Pioneer in Cosmopolitan Sociology and Risk Society*, Springer Press, London.
- Beck, Ulrich (2016), *The Metamorphosis of the World*, Polity Press, Cambridge.
- Beck, Ulrich, Johannes Willms (2004), *Conversation With Ulrich Beck*, (Trn. Michael Pollak), Polity Press, Cambridge.
- Beckford, James A. (2006), "Yirminci Yüzyılın İkinci Yarısında Din Sosyolojisi", (Çev. İhsan Çapçioğlu), *Din Sosyolojisi Klasik ve Çağdaş Yaklaşımlar -1-*, (Ed. Bünyamin Solmaz, İhsan Çapçioğlu), Çizgi Kitabevi, Konya, 115-136.
- Bell, Daniel (2013), *İdeolojinin Sonu*, (Çev. Volkan Hacıoğlu), Sentez Yayınları, Bursa.

Biçer, Ramazan (2010), "Küreselleşme: İslam Teolojisi Bağlamında Bir Yaklaşım", İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı: 18, (49-88).

Büyük Türkçe Sözlük, <http://www.tdk.gov.tr/>, 01.05.2010.

Canatan, Kadir, Hıdır, Özcan (2007), *Batı Dünyasında İslamofobi ve Anti-İslamizm*, Feer Yayınları, Ankara.

Christoher, Dawson (1999), *İlerleme ve Din*, (Çev. Yusuf Kaplan, Aylin Doğan), Açılım Kitap Yayınları, İstanbul.

Corm, Georges (2008), *21. Yüzyılda Din Sorunu*, (Çev. Şule Sönmez), İletişim Yayınları, Ankara.

Çelebi, Aykut (2001), "Risk ve Olumsuzluk: Sosyal Teori-Sosyal Felsefe İlişkisini Anlamaya Yönelik İki Anahtar Kavram", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt 56, Sayı 1, (23-52).

Demirci, Kürşat (2000), *Yahudilik ve Dini Çoğulculuk*, Ayışığı Kitapları Yayınları, İstanbul.

Dillion, Michele (2014), "Geç Modernitede Dinin Sosyolojisi", (Çev. Hüsamettin Arslan), *Din Sosyolojisi El Kitabı*, Der. Michele Dillon, Paradigma Yayınları, İstanbul 2014.

Duman, Duygu (2015), "Demokraside Yeni Arayışlar: Kozmopolit Demokrasi Ve Eleştirileri", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl: 3, Sayı: 9, Mart, (351-362).

Ertürk, Ramazan (2004), "Modern ve Postmodern Düşüncelerde Bilim", *Felsefe Dünyası*, 2, Sayı 40, (65-76).

Falk, Richard (2003), *Küreselleşme ve Din*, (Çev. Hasan Tuncay Başoğlu), Küre Yayınları, İstanbul.

Gabe Mythen (2004), *Ulrich Beck: A Critical Introduction to the Risk Society*, Pluto Press, London.

Giddens, Anthony (2000), *Üçüncü Yol*, (Çev. Mehmet Özay), Birey Yayıncılık, İstanbul.

Giddens, Anthony (2003), *Sosyolojik Yöntemin Yeni Kuralları*, (Çev. Ümit Tatlıcan, Bekir Balkız), Paradigma Yayınları, İstanbul.

Giddens, Anthony (2008), *Sosyoloji*, (Yay. Haz. Cemal Güzel), Kırmızı Yayınları, İstanbul.

Giddens, Anthony (2008), "Modernliğin Küreselleşmesi", (Çev. Mehmet Celil Çelebi), *Küresel Dönüşümler: Büyük Küreselleşme Tartışması*, (Haz. David Held, Anthony McGrew), Phoenix Yayınları, Ankara (81-87).

Giddens, Anthony (2010), *Modernite ve Bireysel-Kimlik: Geç Modern Çağda Benlik ve Toplum*, (Çev. Ümit Tatlıcan), Say Yayınları, İstanbul.

Giddens, Anthony (2013), *İklim Değişikliği Siyaseti*, (Çev. Erhan Baltacı), Phoenix Yayınları, Ankara.

Giddens, Anthony, Philip W., Sutton (2014), *Sosyolojide Temel Kavramlar*, (Çev. Ali Esgin), Phoenix Yayınları, Ankara.

Gordon, Marshall (1999), *Sosyoloji Sözlüğü*, (Çev. Osman Akinhay- Derya Kömürcü), Bilim Sanat Yayınları, Ankara.

Günay, Ünver (1998), *Din Sosyolojisi*, İnsan Yayınları, İstanbul.

Güncel, Önkal (2012), "Toplumdan Bireye, Değerlerin Devamlılığı Sorunsalı", *Tabula Rasa*, Sayı 25-26, www.tabularasadergisi.com, (144-157), 05,03,2015.

Günerigök, Mustafa (2015), *Risk Toplumu ve Din: Sosyolojik Bir İnceleme*, Erciyes Üniversitesi SBE, Kayseri, (Yayımlanmamış Doktora Tezi).

Harvey, David (2010), *Postmodernliğin Durumu*, (Çev. Sungur savran), Metis Yayınları, İstanbul.

HELD, David (2008), "Kozmopolitçilik: Küreselleşmeyi Evcilleştirmek", *Küresel Dönüşümler: Büyük Küreselleşme Tartışması* (Haz. David Held, Anthony McGrew) Phoenix Yayınevi, Ankara (609-626).

Held, David, Anthony McGrew, David Goldblatt, Jonathan Perraton (2008), "Küreselleşmeyi Yeniden Düşünmek", (Çev. Mehmet Celil Çelebi), *Küresel Dönüşümler: Büyük Küreselleşme Tartışması*, (Haz. David Held, Anthony McGrew), Phoenix Yayınları, Ankara (88-96).

Huntington, Samuel P. (2002), *Medeniyetler Çatışması ve Dünya Düzeninin Yeniden Kurulması*, (Çev. Cem Soydemir, Mehmet Turan), Okuyan US Yayınları, İstanbul.

Kirman, Mehmet Ali (2004), *Din Sosyolojisi Terimler Sözlüğü*, Rağbet Yayınları, İstanbul.

Köse, Ali (2005), "Sekülerleşme Teorileri Bağlamında Türkiye'de Din ve Modernleşme", *Laik Ama Kutsal*, Haz. Ali Köse, Etkileşim Yayınları, İstanbul, (11-19).

- Kuyurtar, Mehmet, "Barış İçinde Bir arada Yaşamamın Bir İlkesi Olarak Dinsel Çoğulculuk", *Özgürlük, Eşitlik ve Kardeşlik, Liberty, Equality and Fraternity*, (Ed. İsmail Serin), Asa Yayınları, Bursa (642-649).
- Luckmann, Thomas (2003), *Görünmeyen Din*, (Çev. Ali Coşkun, Fuat Aydın), Rağbet Yayınları, İstanbul.
- Luhmann, Niklas (2005), *Risk: A Sociological Theory*, (Trn. Rhodes Barrett), New York. Lupton, Deborah (1999), *Risk*, Routledge, Londra.
- Okuyan, Mehmet, Öztürk, Mustafa (2001), "Kur'an Verilerine Göre Ötekinin Konumu", *İslam ve Öteki*, (Der. Cafer Sadık Yaran), Kaknüs Yayınları, İstanbul, (163-216).
- Özcan, Hanefi, *Maturidi'de Dini Çoğulculuk*, MÜİF Vakfı Yayınları, İstanbul 1999. Özdalga, Elisabeth (2006), *İslamcılığın Türkiye Seyri*, (Çev. Gamze Türkoğlu), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Ritzer, George (2011), *Küresel Dünya*, (Çev. Melih Pekdemir), Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Ruth A. Wallace, Alison Wolf (2012), *Çağdaş Sosyoloji Kuramları*, (Çev. Leyla Ebruz, M. Rami Ayas), Doğu Batı Yayınları, Ankara 2012.
- Salvatore, Abbruzzese (2011), "Din", (Çev. Bülent Arıbaş), *Sosyolojik Düşünce Sözlüğü*, (Ed. Mohamed Cherkau, Bernard Valade, Raymond Boudon, Massimo Borlandi) İletişim Yayınları, İstanbul, (200-203).
- Sarıbay, Ali Yaşar (2008), *Global Bir Bakışla Politik Sosyoloji*, Everest Yayınları, İstanbul.
- Sorensen, Mads P., Allan Christiansen (2013), *Ulrich Beck: an Introduction to the Theory of Second Modernity and the Risk Society*, Routledge, London.
- Speck, Simon (2013), "Ulrich Beck's 'Reflecting Faith': Individualization, Religion and the Desecularization of Reflexive Modernity", *Sociology*, Vol. 47, Issue 1, Feb, (157-172).
- Şentürk, Recep (2004), *Yeni Din Sosyolojileri*, Gelenek Yayıncılık, İstanbul. Turner, Bryan S. (2002), *Oryantalizm, Postmodernizm ve Globalizm*, (Çev. İbrahim Kapaklıkaya), Anka Yayınları, İstanbul.
- Turner, Bryan S. (2011), *Tıbbi Güç ve Toplumsal Bilgi*, (Çev. Ümit Tatlıcan), Sentez Yayınları, Bursa.
- Wuthnow, Robert (2002), "Din Sosyolojisi", *Din ve Modernlik*, (Der. ve Çev. Adil Çiftçi), Ankara Okulu Yayınları, Ankara.
- Yazoğlu, Ruhattin (2007), *Dini Çoğulculuk Sorunu*, İz Yayıncılık, İstanbul.
- Yıldırım, Engin (2008), "Risk Toplumunda (Depremle) Yaşamak", *Akademik İncelemeler*, Cilt: 3 Sayı 1.
- Yılmaz, Cevdet (2010), *Risk Kapıyı Kırınca: Kentlerde Yoksulluk, Dayanışma, Güven ve Güvenlik*, Libra Yayıncılık, İstanbul.

Anayasa Mahkemesi'nin 17.01.2013 Tarihli İptal Kararı ile 1632 Sayılı Askeri Ceza Kanunu'nda Yer Alan Bazı Suçların Ertelemeye veya Diğer Seçenek Yaptırımlara Çevrilmesi ve Hükümün Açıklanmasının Geri Bırakılması Kararlarına Konu Olması

Mr. Emrah Özdemir, Erciyes Üniversitesi
emrah_0787@hotmail.com

ÖZET

1632 Sayılı Askeri Ceza Kanunu'nda yer alan bazı maddeler; askeri suç işleyen failer hakkında ceza hukuku sisteminde önemli bir yeri olan, hapis cezasının ertelenmesi, hapis cezasının seçenek yaptırımlara çevrilmesi ve hükümün açıklanmasının geri bırakılması gibi sanık lehine olan önemli hukuki kurumların uygulanmasını yasaklayan hükümler içermektedir. Bu yasağın temel nedeni olarak askerlik hizmetinin ulusal güvenliğin sağlanmasındaki belirleyici rolü ve askeri disiplinin önemi gösterilmiştir. Ancak; söz konusu yasal düzenlemeler hukuk devleti ve eşitlik ilkesine aykırılık teşkil ettiği gerekçesi ile itirazlara konu olmuştur. Anayasa Mahkemesi söz konusu yasal düzenlemeleri somut norm denetimi yoluyla değerlendirmiş ve 17.01.2013 tarihinde vermiş olduğu iptal kararı ile bu düzenlemelerin hukuk devletine ve özellikle ölçülülük ilkesine aykırılık teşkil ettiği gerekçesi ile iptaline karar vermiştir. Çalışmamızda; Anayasa Mahkemesi'nin bu konu hakkında vermiş olduğu kararın incelemesini gerçekleştireceğiz.

Anahtar Kelimeler: Askeri Ceza Hukuku, Askeri Suçlar, Hapis Cezalarının Ertenmesi ve Seçenek Yaptırımlara Çevirme, Hükümün Açıklanmasının Geri Bırakılması, Anayasa Mahkemesi.

The Cancellation Decision of the Constitutional Court dated 17.01.2013 and Subject to the Decision of Suspension of Punishment or Convert to Alternative Sanction and Postponement of the Declaration of Conviction About Certain Military Offences Which Included in the Turkish Military Penal Code No:1632

ABSTRACT

A number of regulations which are contained that prohibiting the application of some important legal institutions in favour of accused like Decision of Suspension of Punishment or Convert to Alternative Sanction and Postponement of the Declaration of Conviction were taking place in Turkish Military Criminal Law No:1632. The main reason for this prohibition has been shown as the decisive role of military service in ensuring national security and military discipline, But, it has been argued that these legal regulations are contrary to the Rule of Law and principle of equality. The Constitutional Court has cancelled these legal regulations because of it is contrary to the Rule of Law and the principle of proportionality in 17.01.2013. In this study, we will examine the Constitutional Court's decision on this issue.

Keywords: Military Criminal Law, Military Offences, Suspension of Punishment and Convert to Alternative Sanction, Postponement of the Declaration of Conviction, Constitutional Court.

GİRİŞ

Çalışma konumuzun kapsamını; 1632 Sayılı Askeri Ceza Kanunu'nda (As.CK) düzenlenmiş olan ve bazı suç tipleri hakkında hükmedilecek olan hapis cezalarının; “ertelemeye veya diğer seçenek yaptırımlara” konu olmasını ve anılan kanundaki tüm suçlar hakkında “hükmün açıklanmasının geri bırakılması” kararının uygulanmasını yasaklayan 47, Ek-8 ve Ek-10. madde hükümleri oluşturmaktadır. Söz konusu hükümler hakkında Askeri Yargıtay'ın ilgili ceza daireleri tarafından Anayasa Mahkemesi'ne yapılan itiraz başvuruları ile anayasaya aykırılık iddiasında bulunulmuş ve Anayasa Mahkemesi 17.01.2013 tarih, 2012/80 E., 2013/16 K. sayılı kararı ile bu düzenlemeleri *Hukuk Devleti* ilkesine aykırılık teşkil ettiği gerekçesiyle iptal etmiştir. İptal kararı, 23.01.2013 tarihinde resmi gazetede yayınlanmıştır. Anayasa Mahkemesi'nin söz konusu iptal kararı; Askeri Ceza Hukuku kapsamında özellikle 1632 S. As.CK'da düzenleme altına alınmış suç tiplerini ihlal eden ve hapis cezası ile karşı karşıya kalan bir çok fail bakımından lehe durum yarattığı için önem taşımaktadır.

Çalışma konumuz bağlamında ilk olarak; *milli güvenlik kamu hizmeti ve askeri ceza hukuku* kavramları ile ilgili genel açıklamalarda bulunularak *genel ceza hukuku* ile *askeri ceza hukuku* arasında ilişki incelenmiştir. Ardından *askeri suç* kavramı ve içeriğine ilişkin açıklamalarda bulunulmuştur. Çalışmamızın devamında; 1632 S. As.CK'da yer alan bazı suçların, ertelemeye veya diğer seçenek yaptırımlara konu olmasını yasaklayan ve aynı yasada yer alan tüm suçlar açısından hükmün açıklanmasının geri bırakılması kararının verilemeyeceğini düzenleme altına alan 47, Ek-8 ve Ek-10. madde hükümleri başlıklar halinde incelenmiştir.

Söz konusu madde içeriklerinin iptalinden önceki durumlarına değinildikten sonra; 17.01.2013 tarihli Anayasa Mahkemesi'nin iptal kararı ele alınmış ve bu bağlamda mahkemenin esas hakkında ortaya koyduğu gerekçe metni incelenmiştir. Anayasa Mahkemesi'nin iptal gerekçesinde 1632 S. As.CK'da yer alan söz konusu düzenlemelerin, Anayasa'nın 2. Maddesinde yer alan *Hukuk Devleti ilkesi'ne* ve özellikle “ölçülülük ilkesine” aykırılık teşkil ettiği, askeri kamusal düzenin sağlanması ile bireyin cezalandırılmasında güdülen amaç birlikte değerlendirildiğinde; fiilin yoğunluğu ile verilecek ceza türleri ve yaptırım miktarları arasında belirli bir ölçünün bulunmaması gerektiği gözetilerek; mevcut yasal düzenlemenin bu yönüyle Anayasaya aykırılık teşkil ettiği tespitinde bulunulmuştur. Sonuç bölümünde ise Anayasa Mahkemesi'nin iptal kararına konu edildiği gerekçelere ilişkin değerlendirme yapılarak çalışmamız tamamlanmıştır.

1. MİLLİ GÜVENLİK KAMU HİZMETİ VE ASKERİ CEZA HUKUKU KAVRAMI

1.1 Genel Olarak

Bireylerin demokratik bir toplum düzeninde; huzur, güven ve barış içinde yaşama hakkına sahip oldukları günümüzde genel olarak kabul gören bir anlayıştır. Devletin; ülkesinde yaşayan bireyler nezdindeki en önemli görevlerinden biri de güvenliğin sağlanmasıdır (Erman, 1983, s.1). Bu noktada barış ve demokrasi taleplerin karşısında devlet tarafından güvenliğin sağlanması bir kamu hizmeti olarak ortaya çıkmaktadır (Kangal, 2012, s.29). Güvenlik kamu hizmeti ise iç ve dış güvenlik olarak iki ana başlık altında incelenebilmektedir. İç güvenlik, polis, jandarma, sahil güvenlik gibi kurumlardan oluşan kolluk kuvvetleriyle sağlanırken; dış güvenlik milli savunma hizmeti kapsamında görev yapan ordu teşkilatı (Türk Silahlı Kuvvetleri / TSK) ile yerine getirilmektedir (Yılmaz, 2005, s.375).

Milli savunma; temelde milli güvenlik²⁶⁰ kavramından daha dar bir anlamı ifade etmektedir (Ayrıntılı bilgi için bkz: Aybay, 1978, s.68-73; Gürpınar, 2013, s.73-104.; Hakyemez, 2003, s. 286-287).

²⁶⁰ Türkiye'de kavramın ilk resmi tanımlaması 17 Nisan 1963 tarihli Bakanlar Kurulu kararıyla gerçekleşen “Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği Yönetmeliği” ile ortaya konulmuştur. Buna yönetmeliğe göre Milli Güvenlik; “Dışarıdan ve içeriden yapılabilecek her çeşit

Bu kapsamda milli savunmanın, ülkenin dışarıdan gelen saldırı veya saldırı tehditlerine karşı korunması ve hazırlıklı olunması anlamında geldiği söylenebilir (Kangal, 2012, s.29). Ülkemiz açısından mili savunma görevinin 211 S. Türk Silahlı Kuvvetleri İç Hizmet Kanunu md.35 kapsamında açıkça Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK)'ya verildiği anlaşılmaktadır. Madde hükmüne göre; "*Silahlı Kuvvetlerin vazifesi; yurt dışından gelecek tehdit ve tehlikelere karşı Türk vatanını savunmak, caydırıcılık sağlayacak şekilde askerî gücün muhafazasını ve güçlendirilmesini sağlamak, Türkiye Büyük Millet Meclisi kararıyla yurt dışında verilen görevleri yapmak ve uluslararası barışın sağlanmasına yardımcı olmak*"²⁶¹ şeklinde ifade edilmiştir. Devletin milli güvenlik kamu hizmetini yerine getirebilmesi ancak bir ordu teşkilatına sahip olması ile mümkündür. Her devlet için güçlü bir orduya sahip olmak, aynı zamanda milli savunma hizmetine özgü bir hukuk düzeninin de varlığını gerektirmektedir (Değirmenci, 2013, s.25). Tarihte disiplinsiz orduların, savunma görevini üstlendiği birçok devlete zarar verdiğine şahit olunmuştur (Erman, 1983, s.1). Bu nedenle askeri disiplini sağlama zorunluluğu; bir ülkede yaşayan herkesi ilgilendiren hükümler içeren genel ceza hukuku kurallarının yanı sıra sadece milli güvenlik kamu hizmeti görevini üstlenen ordu mensuplarına özgü ayrı bir hukuk dalının da ortaya çıkmasını zorunlu hale getirmiştir (Değirmenci, 2013, s.25). Bu bağlamda; askerlik hizmetinin gerektirdiği disiplin genel ceza kanunlarında yer almayan bazı özel suç tipleri ve cezaların düzenlenmesini de gerekli kılmaktadır (Kangal, 2012, s.30).

Milli savunmanın etkin bir şekilde gerçekleştirilebilmesi için güçlü ordulara ihtiyaç vardır. Güçlü bir ordunun ayakta kalmasını sağlayan en önemli unsurlardan birini de mesleki disiplin oluşturmaktadır (Kangal, 2012, s.29). Özellikle savaş zamanında askeri düzen ve disiplinin sağlanabilmesi için daha katı tedbirlerin alınması zorunlu hale gelmektedir. Bu noktada askerliğin temelinde disiplinin bulunduğu kabul edildiğinde; bu disiplinin sağlanmasını ve devamını sağlayabilmek için özel kanunlar ile ceza hukukuna özgü özel tedbirlerin alınması da kaçınılmaz hale gelmektedir. Askeri disiplin; sadece belirli statüde bulunan kişiler için genel ceza kanunlarında bulunmayan bazı özel suç tipleri ve bunlara karşılık gelecek cezaların varlığını gerektirmektedir (Değirmenci, 2013, s.26). Genel olarak dünya devletlerinin mevzuatları incelendiğinde; bir çok ülkede genel ceza hukuku kurallarının yanı sıra ayrı bir askeri ceza kanunu düzenlemesinin de kabul edildiği görülmektedir. Örneğin; 24 Mayıs 1974 tarihli Alman Akseri Ceza Kanunu, 1965 tarihli Fransız Askeri Adalet Kanunu, 1927 tarihli İsviçre Askeri Ceza Kanunu, 1870 tarihli Belçika Askeri Ceza Kanunu ve 1970 tarihli Avusturya Askeri Ceza Kanunu bu şekilde düzenleme yapan bazı ülke kanunlarına örnek oluştururken; İsveç, Finlandiya, Polonya gibi diğer bazı ülkelerde ise genel ceza kanunu haricinde, ayrı bir askeri ceza kanununun oluşturulmadığı söylenebilir (Kangal, 2012, s.31,32).

1.2 Askeri Ceza Hukuku – Genel Ceza Hukuku İlişkisi

Askeri Ceza Kanunu'nun belirli statüde bulunan kişileri ilgilendirmesi, askerlik hizmetine özgü suç tipleri ve cezaları içermesi, genel ceza kanunu karşısındaki konumunun belirlenmesi açısından oldukça önem taşımaktadır. Bu noktada doktrinde iki farklı görüşün savunulduğu ifade edilebilir. Bu görüşlerden ilkinde göre; askeri ceza mevzuatının bağımsız bir metinde ve genel ceza kanunu ile hiç bir ilişkisi olmayacak şekilde düzenlenmesi gerekirken; diğer görüşe göre askeri ceza kanunu özel bir kanun şeklinde düzenlenerek söz konusu ihtiyacın karşılanması gerekmektedir (Erman, 1983, s.3,4). İfade etmek gerekir ki; çalışma konumuz kapsamında değerlendirmeye esas aldığımız 1632 S. Askeri Ceza Kanunu (As.CK.); 5237 S. Türk Ceza Kanunu (TCK)'ya göre *özel kanun niteliği taşımaktadır* (Şimşek, 2010, s.3). Bu nitelik belirlenirken; As.CK md.1 ve TCK md.5 düzenlemeleri birlikte referans alınmaktadır. As.CK md.1'e göre; TCK'da suçlar ve cezalar hakkında düzenlenmiş olan genel hükümler, As.CK'da aksi yazılı olmadıkça geçerli olacaktır. Bununla birlikte 5237 S. TCK md.5 düzenlemesi de TCK'nın;

taarruzlara, bozguncu teşebbüslere, tabii afetlere ve büyük yangınlara azimle karşı koyabilmek, Devlet otoritesini muhafaza ve devam ettirmek ve bir savaştan galip çıkabilmek için, bütün milli kudret, gayret ve faaliyetlerin tam olarak kullanılmalıdır." Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği Yönetmeliği, Resmi Gazete, No. 11422, 7 Haziran 1963.

²⁶¹ 211 Sayılı Türk Silahlı Kuvvetleri İç Hizmet Kanunu / Md.35 – (Değişik: 13/7/2013-6496/18 md.)

özel ceza kanunları ve ceza hükmü içeren özel kanunlar hakkında da uygulanacağını düzenleme altına almıştır. Tüm bu hükümler birlikte yorumlandığında 1632 S. As.CK'nın *özel kanun niteliğinde olduğu* kanaati ortaya çıkmaktadır.

1.3. Askeri Suç Kavramı ve Genel Özellikleri

Askeri suç kavramını tanımlamaya geçmeden önce genel olarak suç kavramı hakkında bir tanımlama yapmak gerekmektedir. Aslında suç, birçok disiplin tarafından farklı biçimlerde tanımlanmıştır. Ancak çalışma konumuz açısından önemli olan tanımın ceza hukuku alanındaki terminolojik tanım olduğu söylenebilir. Ceza hukukunda yer alan bir görüşe göre suç; *kusur yeteneği bulunan bir kimsenin, tipe uygun, hukuka aykırı ve kusurlu hareketi olarak* (Öztürk ve Erdem,2007, s.3) ifade edilmişken; bir başka görüşe göre; *hukuk düzeni tarafından verilen ceza veya güvenlik tedbiri ile karşılanan bir insan davranışı* (Koca ve Üzülmöz, 2008, s.33); bir diğer görüşe göre ise; *haksız, kusurlu ve cezalandırılabilir bir davranış* (Centel, Zafer ve Çakmut, 2008, s.201) olarak tanımlanmıştır. Askeri Suç kavramının tanımlanması ve teknik olarak sınırının çizilmesi de önemlidir. Çünkü, fail tarafından işlenen ve konusu suç teşkil eden fiilin; "askeri suç" olarak nitelendirilmesi halinde, bu suç veya suçlara ilişkin yargılamayı yapacak olan görevli mahkemenin belirlenmesi gerekecek ve ayrıca fail hakkında hükmedilecek cezanın erteleme, seçenek yaptırıma çevirme ve hükmün açıklanmasının geri bırakılması kararlarına konu olması gündeme gelebilecektir. 1632 S. As.CK'nunda; askeri suç tanımı hakkında bazı hükümlerin söz konusu olduğu ifade edilebiliriz. Anılan kanunun 1. maddesinin 2. fıkrasına göre; *askeri ceza kanununun; ölüm, ağır hapis ve hapis cezaları ile cezalandırdığı fiiller askeri suçlardır*. Aynı kanunun kısa süreli hapis cezası ile cezalandırdığı fiiller ise askeri kabahatler olarak kabul edilmiştir. 1632 S. As.CK, askeri suçları *askeri cürüm* ve *askeri kabahatler* olarak ikiye ayırmaktaydı. Ancak, 01.06.2004 yılında 5237 S. TCK'nun yürürlüğe girmesi ile birlikte; ceza hukuku sistemi içinde suçlar arasında önceki kanun döneminde kabul edilmiş olan "*cürüm ve kabahat ayrımı*" tamamen ortadan kaldırılmış, ceza hukuku bakımından yoğunluk itibarıyla suç olarak değerlendirilemeyecek nitelikteki bazı haksız fiiller, suç olarak sayılmak yerine doğrudan doğruya idari para cezasını veya başkaca idari yaptırımı gerektiren ve genel idari düzene aykırılık teşkil eden haksız fiiller olarak kabul edilmiştir (Ayrıntılı bilgi için bkz: Akbulut, 2010, s.46 vd.). Bu bağlamda; hukuk sistemimiz açısından "kabahat" teşkil eden fiiller suç olmaktan çıkarılmış bunun yerine idari yaptırımı gerektiren birer haksız fiile dönüştürülmüştür (Akbulut, 2010, s.66,67). Ceza kanununda "*cürüm*" ifadesine karşılık gelen haksız fiiller için de (*karşılığında hapis veya adli para cezası ya da güvenlik tedbiri uygulanmasını gerektiren fiiller için*) genel olarak "suç" terimi kullanılmaya başlanmıştır. Tüm bu gelişmeler doktrinde suç olmaktan çıkarma eğilimi (*decriminalization / dekriminalizasyon*) olarak da ifade edilmektedir (Erdoğan, 2012, s.254). Bu anlayış sayesinde mahkemelerde oluşan aşırı derecedeki iş yükünün belirli oranda azalması ve zamandan tasarruf edilmesi, yargılama faaliyeti sonucu oluşan maliyetin düşürülmesi ve daha da önemlisi kişisel özgürlüklere karşı ceza hukuku müdahalesinin gerçekten de son çare (ultima ratio) olarak ortaya çıkmasının amaçlandığını söyleyebiliriz²⁶² (Mahmutoğlu, 1995, s.13).

Bu gelişmelere uygun olarak; Askeri Ceza Hukuku alanında da benzer bir düzenlemeye gidildiğini görmekteyiz. Buna göre, 1632 S. As. CK'da yer alan ve hukuki niteliği itibari ile suç olarak kabul edilen bir çok haksız fiil (askeri cürüm ve askeri kabahatler); 16.02.2013 tarih ve 28561 Sayılı Resmi Gazete'de yayınlanarak yürürlüğe giren 6413 Sayılı Türk Silahlı Kuvvetleri Disiplin Kanunu ile yukarıda ifade ettiğimiz hususlardaki anlayış değişikliği nedeniyle (*suç olmaktan çıkarma eğilimi ile kabahatlerin idari düzene aykırı fiiller olarak kabul edilmesi ve bu bağlamda askeri kabahatlerin askeri ceza hukukunun konusu olmaktan çıkması gerektiği anlayışı*) büyük oranda hayata geçirilmiştir.

²⁶² 01.06.2005 tarihinde yürürlüğe giren 5326 Sayılı Kabahatler Kanunu (KK); 765 S. Eski TCK'da suç niteliğinde olan bir çok hukuka aykırı fiili sadece suç olma özelliğinden çıkartarak idari düzene aykırı birer fiile dönüştürmekle kalmamış; bunun yanı sıra kabahat oluşturan bütün haksızlıklar için genel esaslar ortaya koyan ve bu esaslar çerçevesinde uygulanacak olan yaptırımların tür ve miktarını belirleyen ve bu yaptırımlara karşı hangi kanun yollarına başvurulabileceğini de düzenleyen genel bir kanun olma özelliği göstermiştir.

Genel olarak askeri suçların (askeri cürüm ve kabahatler) tanımı ve hukuki niteliği hakkında yukarıda izah edilmeye çalışılan gelişmelere haricinde; 1632 S. As.CK'nun 1. maddesinin; askeri suç tanımını yapma ve sınırlarını belirleme noktasında kısmen yetersiz kaldığı da doktrinde ifade edilmiştir (Değirmenci, 2013, s.101). Askeri suçun tanımı ve unsurlarını belirlerken As. CK md.1'de olduğu gibi sadece suçun yaptırım tür ve miktarına bakarak hareket etmenin doğru olmayacağı ifade edilmiş; bundan dolayı askeri suçun varlığını tespit noktasında; fail tarafından gerçekleştirilen fiilin niteliğinin de belirli açılardan incelenmesi gerektiği görüşü savunulmuştur (Kangal, 2012, s.84). Bu bağlamda; doktrinde askeri suç kavramını tanımlayan yazarlara göre; “*Milli savunmayı sağlamak ve korumak, askerlik hizmetinin aksamadan yerine getirilmesini temin etmek maksadıyla, başka bir ifadeyle askeri bir yararı korumak amacıyla kabul edilmiş olan kanunlarda yer almış bütün suçlar askeri suçlardır*” (Erman, 1983 s.148). Bir diğer tanıma göre; “*yalnızca asker kişi sıfatını taşıyan kişiler tarafından, askeri bir hizmet veya görevin ihlal edilmesi suretiyle işlenen suçlarla, unsurları kısmen veya tamamen genel ceza kanunlarında öngörülen ve askeri ceza kanunları tarafından ayrıca düzenlenen veya yapılan atıf dolayısıyla bu kanunların uygulanma alanına dahil edilmiş bulunan, asker kişi sıfatını taşımayan kişiler tarafından da işlenebilen askeri bir yararı korumaya yönelik suçlar askeri suçlardır.*” (Kangal, 2012, s.86)

2. 1632 Sayılı Askeri Ceza Kanunu'nda Yer Alan Bazı Suçların, Ertelemeye veya Diğer Seçenek Yaptırımlara Konu Olmasını Yasaklayan ve Aynı Kanunda Yer Alan Tüm Suçlar Açısından Hükmün Açıklanmasının Geri Bırakılması Kararının Verilemeyeceğini Düzenleme Altına Alan Hükümlerin Değerlendirilmesi (Anayasa Mahkemesi'nin 17.01.2013 Tarihli İptal Kararından Önceki Yasal Durum)

2.1. 1632 S. As.CK'nun, 47. Maddesinin 1. Fıkrasının; 22.03.2000 gün, 4551 Sayılı Kanun'un 12. Maddesiyle Değiştirilen (A) Bendinin Birinci ve İkinci Cümlelerinin İncelenmesi (1632 S. Askeri Ceza Kanunu'nda Erteleme ve Çevirme Yasağına İlişkin Düzenleme)

İşlediği suçtan dolayı hapis cezasına mahkum edilmiş olan kimsenin bu cezasının yerine getirilmesinin belirli bir süre geri bırakılmasına *erteleme* denilmektedir (Özbek, Kanbur, Bacaksız, Doğan, Tepe, 2013, s.701). Ceza hukuku alanında erteleme denildiğinde ilk akla gelen cezaların infazının ertelenmesi olmakla birlikte; erteleme kurumu sadece bununla sınırlı değildir. Bunun dışında *kamu davasının açılmasının ertelenmesi (takipsizlik kararı), duruşmanın ertelenmesi ve hükmün açıklanmasının ertelenmesi (hükmün açıklanmasının geri bırakılması *HAGB)* gibi bir çok erteleme kurumu da bulunmaktadır. Ayrıca; *koşullu salıverme (şartlı tahliye)* kurumunun da bir tür erteleme niteliğinde olduğunu ifade edebiliriz. Ancak bizim çalışma konumuz kapsamında; açıklamalarda bulunacağımız kurum; 1632 S. As.CK md.47 hükmünde bahsi geçen “*cezaların ertelenmesi*” (*cezaların tecili*) diğer bir deyişle hapis cezasının infazının ertelenmesi kurumudur. Bu kurum; uygulama şartları ile birlikte aslında 5237 S. TCK md.51'de düzenleme altına alınmıştır.

Kısa süreli hapis cezası ve bu cezaya karşılık uygulanabilecek *seçenek yaptırımlar* ise yine cezanın fail bakımından bireyselleştirilmesine yarayan bir başka kurum olarak karşımıza çıkmaktadır. Öncelikle kısa süreli hapis cezası kavramının ne anlama geldiğini açıklayacak olursak; fail hakkında hükmedilen 1 yıl veya daha az süreli hapis cezalarına hukuk sistemi içinde *kısa süreli hapis cezası* denildiğini ifade etmek gerekir (TCK md. 49/f.1). Kısa süreli hapis cezalarının özelliği; bu cezaların para cezasına veya bazı başka yaptırımlara (seçenek tedbirlere) çevrilebilmesine olanak tanınması noktasında ortaya çıkmaktadır. Kısa süreli hapis cezalarına seçenek yaptırımlar da yine tıpkı erteleme kurumu gibi 5237 sayılı TCK'da 50. maddede düzenleme altına alınmıştır. “*Hapis cezasının ertelenmesi*” ve “*kısa süreli hapis cezalarına uygulanacak olan seçenek yaptırımlar*” 1632 S. As.CK'da; yer alan ve bazı suçlar hakkında bu kurumların uygulanmasını yasaklayan 47. madde hükmü kapsamında yer almaktadır.

Anayasa Mahkemesi'nin; 17.01.2013 tarihli iptal kararından önce söz konusu hüküm aşağıdaki gibi düzenleme altına alınmış bulunmaktaydı:

1632 S. As.CK: Yedinci Fasl , Cezaların tecili:

Cezaların tecili ve hürriyeti bağlayıcı cezalar yerine uygulanabilecek ceza ve tedbirler:

“**Madde 47 – (Değişik: 13/5/1940 – 3823/1 md.):** Türk Ceza Kanununun birinci kitabının müstakil faslında yazılı olan cezaların tecili hakkındaki kaideler aşağıdaki hükümler nazara alınmak şartıyla askeri şahıslar hakkında da tatbik olunur. **A) (Değişik : 22/3/2000 – 4551/12 md.): Askeri mahkemelerden Askeri Ceza Kanununun Üçüncü Babının Dördüncü Faslında yazılı suçlardan dolayı verilen cezalar tecil edilemez ve para cezasına veya tedbirlerden birine de çevrilemez.** Aynı Kanunun Üçüncü Babının Üçüncü Faslı ile 84 üncü maddesi hariç olmak üzere 5 inci ve 130 uncu maddesi hariç olmak üzere sekizinci fasıllarında **yazılı suçlardan dolayı verilen cezalar tecil edilemez.** Ancak fiili işlediği zaman onsekiz yaşını doldurmamış çocuklarla, hüküm zamanında yetmiş yaşına girmiş olanların mahkum oldukları bir seneden az hapis cezaları tecil olunabilir.”

Yukarıda ki düzenlemeden de açıkça anlaşılacağı üzere; 17.01.2013 tarihine kadar 6132 S. As.CK'nun; 47. maddesinin, 1. fıkrasının A bendinde yer alan birinci ve ikinci cümleleri gereğince; **1632 S. As.CK'nun; 79. Madde: Kendini Askerliğe Yaramayacak Hale Getirenler, 80. Madde: Başkasını Askerliğe Yaramayacak Hale Getirenler, 81. Madde: Askerlikten Kurtulmak İçin Hile Yapanlar;** başlıkları altında düzenlenmiş olan suç tipleri bakımından; haklarında mahkumiyet hükmü kurulmuş olan sanıklar için 5237 S. TCK md. 50 ve 51 kapsamında Hapis Cezasının Ertelenmesi veya Seçenek Yaptırımlara Çevirme kararı verilemeyecekti. Yine söz konusu "erteleme ve çevirme yasağı" gereği; **6132 S. As.CK'da yer alan: 63. Madde: Yoklama Kaçağı, Bakaya, Saklı ve Firar** suçları ile **64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71,72, 73, 74, 75, 76, 77, 78.** maddelerde yer alan suçlar ve bunun yanı sıra; **82. Madde: Amire Saygısızlık, 85. Madde: Amir ve mafevkine Hakaret, 88. Madde: Silahlıyken İtaatsizlik, 87. Madde: İtaatsizlikte Israr,** suçları dahil olmak üzere; **90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107 ile 131,132 ve 133.** maddelerde yer alan suçlar hakkında; sanık bakımından hükmedilen hapis cezasına alternatif olarak 5237 S. TCK Madde: 50'de düzenlenmiş olan "Kısa Süreli Hapis Cezalarına Karşı Seçenek Yaptırımlar" veya 51. Maddede düzenlenmiş olan "Hapis Cezasının Ertelenmesi (Tecil)" kararı verilmesi açıkça yasaklanmış durumdaydı.

Bu yasağın temel nedeni olarak askerlik hizmetinin gereği ve özellikle Askeri Suçlar açısından alternatif yaptırım türlerinin veya infazı erteleyen hükümlerin uygulanmasının milli güvenlik hizmetinin görülmesi açısından bir zafiyet yaratacağı yönündeydi²⁶³. Ancak; aşağıda ayrıntılı olarak değerlendirileceği üzere, genel ceza kanunu olan 5237 S. TCK md. 50 ve 51 hükümleri ile hukuk sistemimizde yer alan ve nitelik itibariyle önemli bir suç grubunu ilgilendiren, içerik itibariyle de sanık lehine olan düzenlemelerin; *1632 S. As.CK gibi özel kanunlarda yer verilen hükümler aracılığı ile* asker kişiler aleyhine uygulama alanının tamamen ortadan kaldırılması; başta hukuki eşitsizliği gündeme getirmekle birlikte hapis cezaları hakkındaki erteleme ve seçenek yaptırıma çevirme kurumlarından beklenen özel yarar bağlamında; suça etki eden faktörler ile ilişki kurarak failin ve failin özellikleri gözetilerek hükmolunacak cezanın hapis cezasına alternatif yöntemlerle sağlanması anlayışına uymaması ve yine suç ve ceza ihdasında gözetilmesi gereken önemli bir ilke olarak orantılılık (ölçülülük) prensibine aykırılık teşkil etmesi noktasında çeşitli iddia ve itirazları da beraberinde getirmiştir. Bu kapsamda yukarıda belirtilen hükümler; somut norm denetimi yöntemiyle Anayasa Mahkemesi'ne taşınmıştır.

²⁶³ **AYM 17.01.2013 gün, 2012/80 E. - 2013/16K.** "...Askeri disiplinin tesisinde zafiyeti önlemek amacıyla getirilen kural ve gerekçesi dikkate alındığında, belirli suçlar açısından askeri disiplinin tesisinin suçluların yalnızca hapis cezasıyla cezalandırılmalarıyla sağlanabileceği şeklinde bir yaklaşımın benimsendiği görülmektedir..."

2.2. 1632 S. As.CK'nun, 31.03.2005 günü, 5329 Sayılı Kanun ile Eklenen EK-8. Maddesinin İkinci Fıkrasına İlişkin Bölümün İncelenmesi (1632 S. Askeri Ceza Kanunu'nda Seçenek Yaptırımı Çevirme Yasağına İlişkin Diğer Düzenleme)

1632 S. As.CK Ek-8. maddesinin ikinci fıkrasında yer alan hüküm ile iki tür uygulama yasağı gündeme gelmekteydi. Madde içeriğinden de açıkça anlaşılacağı üzere; **sırf askeri suçlar** ile 1632 S. As.CK'nun **3. Babı 4. Faslında yer alan suçlarda** "**kısa süreli hapis cezalarına seçenek yaptırımlar ile ön ödeme hükümlerinin uygulanamayacağı**" hüküm altına alınmıştır. Yukarıdaki açıklamalarımızda; kısa süreli hapis cezasına seçenek yaptırımlar ile ilgili açıklamalarda bulunmuştuk. Burada kısaca "**ön ödeme**" kurumuna değinmek yararlı olacaktır. Ön ödeme kurumu; 5237 S. TCK md.75'te düzenleme altına alınmıştır. Önödeme kurumu; uzlaşma kapsamı dışındaki bazı hafif suçlarda, yani yalnızca adli para cezasını gerektiren suçlar ile kanun maddesinde öngörülen hapis cezasının yukarı sınırı üç ayı geçmeyen suçlarda, kendisine suç isnat edilen failin, kanunda belirtilen şekilde para cezasını ödemesi suretiyle hakkında kamu davasının açılmamasını ve eğer dava açılmışsa; davanın düşmesini sağlayan hukuki bir müessese olarak düzenlenmiştir (Demirbaş, 2013, s.691). Yargıtay Ceza Genel Kurulu (Y.CGK) 07.11 b.2000 tarihinde vermiş olduğu ir kararında ön ödemenin; suç işlenmesiyle ortaya çıkan sanık ile Devlet arasındaki kamusal nitelikteki ilişkiyi sona erdiren düşme nedenlerinden biri olarak nitelendirmiştir²⁶⁴. Askeri ceza kanununda ön ödemeye ilişkin uygulama yasağı içeren hüküm halen varlığını sürdürmektedir.

Ek 8. Madde 2. Fıkra: "**Sırf askeri suçlar ile bu Kanunun Üçüncü Babının Dördüncü Faslında yazılı suçlar hakkında, kısa süreli hapis cezasına seçenek yaptırımlar ile ön ödeme hükümleri uygulanmaz.**" 1632 S. As.CK'daki bu düzenleme de Anayasaya aykırılık teşkil ettiği gerekçesiyle görülmekte olan bir çok davada mahkemeler tarafından; somut norm denetimi aracılığı Anayasa Mahkemesi'ne taşınmıştır.

2.3. 1632 S. As.CK'nun, 28.02.2008 tarihli, 5739 Sayılı Kanun ile Eklenen EK-10. Madde Hükmünün İncelenmesi: (1632 S. Askeri Ceza Kanunu'nda Yer Alan Tüm Suçlar İçin Hükmün Açıklanmasının Geri Bırakılması Kurumunun Uygulanmasını Yasaklayan Düzenleme)

Çalışma konumuz kapsamında son olarak inceleyeceğimiz düzenleme ise 1632 S. As.CK, Ek-10.md / f-2 hükmüdür. Bu düzenleme gereğince Askeri Ceza Kanunu'nda yer alan tüm suçlar bakımından, 5271 S. Ceza Muhakemesi Kanunu'nun 231. maddesinde düzenlenmiş olan "**Hükmün Açıklanmasının Geri Bırakılması**" kurumunun uygulanması hukuken mümkün değildi. Bahse konu olan düzenleme şu şekildeydi:

1632 S. As. CK / Ek Madde 10 – (Ek: 26/2/2008-5739/1 md.):

"Bu Kanunda ve diğer ilgili kanunlarda gerekli değişiklikler yapıluncaya kadar, 6/9/2004 tarihli ve 5237 sayılı Türk Ceza Kanununun Birinci Kitabında yer alan düzenlemeler bakımından bu Kanunun Ek 8 ve 9 uncu maddeleri ile 16/6/1964 tarihli ve 477 sayılı Disiplin Mahkemeleri Kuruluşu, Yargılama Usulü ve Disiplin Suç ve Cezaları Hakkında Kanunun 63'üncü maddesinin ikinci fıkrası hükümlerinin uygulanmasına devam olunur. Bu Kanunda yazılı suçlarla ilgili olarak 4/12/2004 tarihli ve 5271 sayılı Ceza Muhakemesi Kanununun 231'inci maddesinin beş ilâ on dördüncü fıkraları uygulanmaz."

Hükmün açıklanmasının geri bırakılması kurumu; ilk kez Çocuk Koruma Kanunu ile düzenlenmiş olmakla birlikte 06.12.2006 tarihli ve 5560 sayılı kanun ile 5271 S. Ceza Muhakemesi Kanunu (CMK)'ya eklenerek yetişkin ceza hukuku adaleti sisteminde de uygulanmaya başlanmıştır (Ünver ve Hakeri, 2011, s.703). Ayrıca; 5728 S. Kanun ile değiştirilerek uygulama alanı ceza hukuku sistemi içinde belirli ölçüde genişletilmiştir²⁶⁵. Hükmün açıklanmasının geri bırakılması; hukuki nitelik itibariyle kurulan hükmün sanık

²⁶⁴ Y.CGK, 07.11.2000, E.7/211, K.217.

²⁶⁵ 5728 S. Kanun ile değişikliğe gidilmeden önce sanığa yüklenen suçun soruşturulması ve kovuşturulmasının şikayete bağlı bir suç olması da gerekmekteydi. Ancak; söz konusu Kanun; 5271 S. CMK md.231/(14) hükmünü değiştirmiş ve bu koşulu kaldırmıştır.

hakkında bir hukuki sonuç doğurmaması anlamına gelmektedir (Özbek, Kanbur, Doğan, Bacaksız, Tepe, 2012, s.700). 5271 S. Ceza Muhakemesi Kanunu'nun 231. Maddesi'nde düzenleme altına alınan hüküm gereği; *sanığa yüklenen suçtan dolayı yapılan yargılama sonunda hükmolunan ceza iki yıl veya daha az süreli hapis cezası veya adli para cezası ise; mahkeme tarafından hükmün açıklanmasının geri bırakılması kararı verilebilmektedir.* Burada da nitelik itibariyle bir tür erteleme söz konusu olmakla birlikte, Hükmün Açıklanmasının Geri Bırakılması kurumu; 5237 S. TCK'daki erteleme kurumuna nazaran, sanık açısından daha lehe hukuki sonuçlar doğurmaktadır. 5271 S. CMK md. 231'de söz konusu kurum uygulama şartları ile birlikte ayrıntılı olarak düzenlenmiştir. 1632 S. As.CK Md. Ek-10 / f.2 hükmünde yer alan düzenleme gereği; askeri suçların tamamı bakımından; hükmün açıklanmasının geri bırakılması (HAGB) kurumunun uygulanması mümkün değildi. Yukarıda izah edilen benzer sebeplere dayanılarak; söz konusu madde hükmünün de Anayasa Mahkemesi nezdinde somut norm denetimi kapsamında değerlendirildiğini ve iptalinin gündeme geldiğini ifade etmek gerekmektedir.

3. 1632 Sayılı Askeri Ceza Kanunu'nda Yer Alan Bazı Suçların Ertelemeye veya Diğer Seçenek Yaptırımlara ve Hükmün Açıklanmasının Geri Bırakılması Kurumlarına Konu Olması (Anayasa Mahkemesi'nin 17.01.2013 Tarihli İptal Kararı ve Sonraki Yasal Durum)

3.1. Anayasa Mahkemesi'nin, 17.01.2013 tarihli ve E: 2012/80 ve K: 2013/16 Sayılı İptal Kararının İncelenmesi

a. Anayasa Mahkemesi'ne Yapılan İptal Başvurusunun Konusu ve İçeriği

Çalışma konumuz kapsamında Anayasa Mahkemesi'nin somut norm denetimi şeklinde gerçekleştirdiği inceleme sonucunda; iptal kararına konu olan yasa metni ve içerikleri aşağıdaki gibidir: **22.05.1930 günlü, 1632 Sayılı Askeri Ceza Kanunu'nun** : 1-) **47. maddesinin** birinci fıkrasının 22.03.2000 günlü, 4551 sayılı Kanun'un 12. maddesiyle değiştirilen **(A) bendinin birinci ve ikinci cümleleri**, 2-) 31.03.2005 günlü, 5329 sayılı Kanun'un 1. maddesiyle eklenen **Ek 8. maddesinin ikinci fıkrasının** "**kısa süreli hapis cezasına seçenek yaptırımlar ile...**" bölümü, 3-) 26.02.2008 günlü, 5739 sayılı Kanun'un 1. maddesi ile eklenen; **Ek 10. maddesinin ikinci fıkrası hükmü.**

b. 1632 S. As.CK'da Hakkında Anayasa Mahkemesine Yapılan İptal Başvuruları Üzerine, Anayasa Mahkemesi'nin Esas Hakkındaki Görüşünün İncelemesi

b.1. Anayasa'ya Aykırılık Sorunu: (Anayasa Mahkemesi Karar Metni - Özet)²⁶⁶

b.1.1. 1632 Sayılı Askeri Ceza Kanunu'nun, 47. Maddesinin Birinci Fıkrasının, 4551 Sayılı Kanun'un 12. Maddesi İle Değiştirilen (A) Bendinin Birinci ve İkinci Cümlelerine İlişkin İptal Gerekçesinin İncelenmesi

"Başvuru kararlarında, itiraz konusu kuralda yer alan Kanun'un üçüncü babının dördüncü faslında düzenlenen suçlar nedeniyle hükmolunacak cezalara ilişkin erteleme, tedbir ya da para cezasına çevrilme yasağı ile 3., 5. ve 8. fasllarda düzenlenen suçlara ilişkin tecil yasağının aynı hukuki durumda bulunan kişiler arasında eşitsizlik yarattığı; mahkemelerce suça etki eden faktörlerin yeterince değerlendirilip failin ve fiilin özellikleri dikkate alınarak hükmolunacak cezanın kişiselleştirilmesi imkânını ortadan kaldırdığı ve ölçülülük ilkesine aykırılık teşkil ettiği belirtilerek kuralın, Anayasa'nın 2. ve 10. maddelerine aykırı olduğu ileri sürülmüştür. ..."

"... Anayasa'nın 2. maddesinde belirtilen hukuk devleti, insan haklarına dayanan, bu hak ve özgürlükleri koruyup güçlendiren, eylem ve işlemleri hukuka uygun olan, her alanda adaletli bir hukuk düzeni kurup bunu

²⁶⁶Anayasa Mahkemesi'nin İptal Kararına Ulaşmak İçin: **Erişim Adresi:**
<http://www.resmigazete.gov.tr/main.aspx?home=http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2013/01/20130123.htm&main=http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2013/01/20130123.htm>

Erişim Tarihi: 13.03.2017, 16:05.

geliştirerek sürdüren, Anayasa'ya aykırı durum ve tutumlardan kaçınan, hukuku tüm devlet organlarına egemen kılan, Anayasa ve yasalarla kendini bağlı sayan, yargı denetimine açık olan devlettir.

Ceza hukukunun, toplumun kültür ve uygarlık düzeyi, sosyal ve ekonomik yaşantısıyla ilgili bulunması nedeniyle suç ve suçlulukla mücadele amacıyla ceza ve ceza muhakemesi alanında sistem tercihinde bulunulması Devletin ceza siyaseti ile ilgilidir. Kanun koyucu ceza hukukuna ilişkin düzenlemelerde yetkisini kullanırken kuşkusuz, Anayasa'ya ve ceza hukukunun temel ilkelerine bağlı kalmak koşuluyla hangi eylemlerin suç sayılacağı, bunlara uygulanacak yaptırımın türü ve ölçüsü, cezayı ağırlaştırıcı veya hafifletici tutum ve davranışların neler olacağı, hangi cezaların seçenек yaptırımlara çevrilebileceği veya ertelenebileceği ve hangi suçların hükmün açıklanmasının geri bırakılması kapsamında kalacağı gibi konularda takdir yetkisine sahiptir. Bu takdir yetkisinin kullanılmasında suçun askeri suç olup olmamasının da dikkate alınacağı açıktır. Askerlik hizmetinin ulusal güvenliğin sağlanmasındaki belirleyici yeri ve ağırlığı, sivil yaşamda suç oluşturmayan ya da önemsiz görülebilecek cezaları gerektiren kimi eylemlerin askeri suç olarak kabul edilmelerini ve ağır yaptırımlara bağlanmalarını gerekli kılabilmektedir. Ancak, askeri ceza hukuku alanında da suç ile suça karşılık gelen yaptırımlar ve tedbirler arasında makul, kabul edilebilir, amaçla uyumlu bir orantının sağlanması, hukuk devleti olmanın gereğidir. Ceza hukukunda, cezanın infaz edilmesiyle güdülen amaç kişiye gerçekleştirdiği haksızlık dolayısıyla etkili bir uyarıda bulunmak ve etkin pişmanlık duymasını sağlamaktır. Cezasının infazıyla hükümlünün gelecekte sosyal sorumluluğa sahip olarak suçsuz bir hayat sürmeye yatkın duruma getirilmesi gerekmektedir. Çağdaş ceza hukukunda ceza yaptırımlarının belirlenmesindeki temel amaç ise suçlunun ıslahı, yeniden suç işlemesinin ve toplum için sürekli bir tehlike olmasının önüne geçme ve dolayısıyla topluma tekrar yararlı bir birey haline getirilmesini sağlamaktır. Bu nedenle günümüzde suçlar için ceza yanında ya da yerine bir kısım tedbirler uygulanması söz konusu olmaktadır. Yine sanık hakkında hükmolunacak olan hapis cezasının ertelenebilmesi ile suçlunun, toplum içinde özgürlüğü kısıtlanmadan, cezaevlerinin olumsuz etkilerinden de kurtarılarak, toplumla sosyal bağları koparılmadan ve her şeyden de önemlisi hayatın normal akışı değişmeden ıslah edilmesi amaçlanmaktadır. Cezaların kişiselleştirilmesine yönelik bu düzenlemeler, kamu yararının da bir gereğidir.

İtiraz konusu kuralın gerekçesinde, maddede belirtilen suçlar nedeniyle hükmolunacak kısa süreli hapis cezalarının para cezası ya da diğer seçenек yaptırımlara çevrilebilmesi yahut ertelenmesinin bu suçların etkili bir şekilde cezalandırılmasını engelleyeceği, kişilerin suç işleme yönündeki eğilimlerini artıracığı ve disiplini bozacağı, bu nedenle söz konusu kısıtlamanın gerekli olduğu belirtilmişse de kanun koyucu, askeri ceza hukukunda erteleme kurumunu düzenlerken hukuk devleti ilkesinin bir gereği ve ceza hukukunun temel prensiplerinden olan ölçülülük ilkesiyle bağlıdır. Bu ilke ise "elverişlilik", "gereklilik" ve "orantılılık" olmak üzere üç alt ilkeden oluşmaktadır. "Elverişlilik", başvuru önlemin ulaşılmak istenen amaç için elverişli olmasını, "gereklilik" başvuru önlemin ulaşılmak istenen amaç bakımından gerekli olmasını, "orantılılık" ise başvuru önlem ile ulaşılmak istenen amaç arasında olması gereken ölçüyü ifade etmektedir. Ölçülülük ilkesiyle devlet, cezalandırmanın sağladığı kamu yararı ile bireyin hak ve özgürlükleri arasında adil bir dengeyi sağlamakla yükümlüdür. Askeri disiplinin tesisinde zafiyeti önlemek amacıyla getirilen kural ve gerekçesi dikkate alındığında, belirli suçlar açısından askeri disiplinin tesisinin suçluların yalnızca hapis cezasıyla cezalandırılmalarıyla sağlanabileceği şeklinde bir yaklaşımın benimsendiği görülmektedir. Kanun koyucunun, 1632 sayılı Kanun'da erteleme kapsamı dışındaki suçları belirlerken suçların niteliğini, işleniş şekillerini, ağırlığını, askeri disiplin üzerindeki etkisini, öngörülen ceza miktarlarını ve suçla korunan hukuki yarar gibi etkenleri gözeteceği açıktır. Oysa itiraz konusu kuralla erteleme kapsamının dışında tutulan suçlar arasında savaş ve seferberlik halinde işlenen suçlar ile ceza üst sınırı on yıl hatta müebbet hapis cezası olanlarla birlikte cezası çok hafif olan suçlar da bulunmaktadır. **Bu durumda, asker kişilerin yönünden itiraz konusu kuralla erteleme kapsamı dışındaki suçlar belirlenirken suçların niteliği, işleniş şekilleri, ağırlığı, askeri disiplin üzerindeki etkisi, öngörülen ceza miktarları ve suçla korunan hukuki yarar gibi etkenlerin göz ardı edildiği, bu yönüyle de kuralın kamu yararı ve bireyin hak ve özgürlükleri arasında adil bir denge oluşturmadığından ölçülülük ilkesine ve dolayısıyla hukuk devleti ilkesine aykırılık oluşturduğu açıktır.**

Öte yandan, iki yıl veya daha az süreli hapis cezası gerektiren eylemler nedeniyle hükmolunacak olan hapis cezalarının suçlunun kişiliği ve suça etki eden diğer etkenler ve hükmolunacak yaptırımın da göz önünde tutulması suretiyle erteleme imkânının tanınması cezaların kişiselleştirilmesi ve suçlunun yeniden topluma kazandırılması açısından önem taşımaktadır. Failin kişilik yapısı, psikolojik ve ahlaki eğilimleri ile kendisini suç işlemeye sevk eden saikler dikkate alındığında, failin hapis cezasıyla cezalandırılarak cezaevine konulmasına gerek kalmaksızın kanun ve toplumsal kurallara uygun davranması sağlanabilir. **İtiraz konusu kural nedeniyle,**

iki yıl veya daha az süreli hapis cezasına mahkum olan tüm sanıklar yönünden yargılama mercilerine erteleme konusunda hiçbir seçenek bırakılmaması her şeyden önce suçluda gözlenen iyi halin ve bir daha suç işlemeye yönelik oluşan pişmanlığın, failin geçmişinin, ilk kez suç işlemiş olma halinin de değerlendirilememesi sonucunu ortaya çıkarır. Ertelemenin, cezanın kişiselleştirilmesinde hakime takdir hakkı tanıyan bir kurum olduğu da dikkate alındığında, itiraz konusu kuralın hakimnin takdir hakkını ortadan kaldırdığı da açıktır. Bu yönüyle de itiraz konusu kuralda, çağdaş ceza hukukundaki ceza ve ceza yerine uygulanabilecek olan alternatif yaptırımların ve cezanın şahsileştirilmesi ilkesinin de göz ardı edildiği sonucuna varılmıştır. Açıklanan nedenlerle, itiraz konusu kural Anayasa'nın 2. maddesine aykırıdır. İptali gerekir.

b.1.2. 1632 Sayılı Kanun'un 5329 Sayılı Kanun'un 1. Maddesiyle Eklenen Ek 8. Maddesinin İkinci Fıkrasının "...kısa süreli hapis cezasına seçenek yaptırımlar ile..." Bölümüne İlişkin İptal Gerekçesinin İncelenmesi:

"... Kanun'un itiraz konusu kuralın da yer aldığı Ek 8. maddesinin ikinci fıkrasında, sırf askeri suçlar ile Kanun'un üçüncü babının dördüncü faslında yazılı suçlar hakkında, kısa süreli hapis cezasına seçenek yaptırımların uygulanmayacağı kurala bağlanmıştır..." "İtiraz konusu kural, kısa süreli hapis cezasına mahkum olan sanıkların toplum içinde özgürlükleri kısıtlanmadan, cezaevlerinin olumsuz etkilerinden de kurtarılarak, toplumla sosyal bağları koparılmadan ve hayatın normal akışı değişmeden ıslah edilmelerine engel teşkil etmekte ve sanıklarda gözlenen iyi halin ve pişmanlığın değerlendirilememesi sonucunu ortaya çıkarmaktadır. Sonuç olarak kısa süreli hapis cezasına mahkum olan sanıklar yönünden seçenek yaptırımlara çevrilme yasağı öngören itiraz konusu kuralın, 1632 sayılı Kanun'un 47. maddesinin birinci fıkrasının (A) bendinin birinci ve ikinci cümlelerine ilişkin gerekçede belirtilen nedenlerle ceza hukukunun temel prensiplerinden olan cezanın kişiselleştirilmesi ile ölçülülük ilkesine ve dolayısıyla hukuk devleti ilkesine aykırılık oluşturduğu açıktır. Açıklanan nedenlerle, itiraz konusu kural Anayasa'nın 2. maddesine aykırıdır. İptali gerekir..."

b.1.3. 1632 Sayılı Kanun'un 5739 Sayılı Kanun'un 1. Maddesiyle Eklenen Ek 10. Maddesinin İkinci Fıkrasının İptal Gerekçesinin İncelenmesi:

"... Kanun'un Ek 10. maddesinin ikinci fıkrasına göre, 1632 sayılı Kanun'da düzenlenen suçlarla ilgili olarak 5271 sayılı Kanun'un 231. maddesinin beş ila ondördüncü fıkralarının uygulanmayacağı kurala bağlanmıştır. Bu düzenleme nedeniyle diğer bütün koşulları bulursa dahi 1632 sayılı Kanun'da düzenlenen suçlara ilişkin olarak hükmün açıklanmasının geri bırakılmasına karar verilebilmesi imkânı bulunmamaktadır...."

" 5721 sayılı Kanun'un 231. maddesi ile getirilen düzenlemeye göre, mahkeme, sanığa yüklenen suçtan dolayı yapılan yargılama sonunda hükmolunan ceza iki yıl veya daha az süreli hapis veya adli para cezası ise hükmün açıklanmasının geri bırakılmasına karar verebilecektir. Hükmün açıklanmasının geri bırakılması durumunda, sanık beş yıl denetim süresine tabi tutulacak, denetim süresi içinde kasten yeni bir suç işlemediği takdirde hüküm ortadan kaldırılarak, davanın düşmesine karar verilecektir. Hükmün açıklanmasının geri bırakılabilmesi için, sanığın daha önce kasıtlı bir suçtan mahkum olmaması, mahkemece sanığın kişilik özellikleri ile duruşmadaki tutum ve davranışları göz önünde bulundurularak yeniden suç işlemeyeceği hususunda kanaate varılması, suçun işlenmesiyle mağdurun veya kamunun uğradığı zararın, aynen iade, suçtan önceki hale getirme veya tazmin suretiyle tamamen giderilmesi gerekir. Görüldüğü üzere kurum, yalnızca sanığın menfaatleri düşünülerek getirilmiş olmayıp, önemli ölçüde toplumsal yarar ve kamu düzeninin korunması da amaçlanmıştır. Mukayeseli hukukta suç ve suçlulukla mücadele, suç işlenmesinin önlenmesi ve caydırıcılık açısından bu ve buna benzer kurumlara geniş biçimde yer verildiği görülmektedir. 1632 sayılı Kanun'da düzenlenen suçlara ilişkin olarak hükmün açıklanmasının geri bırakılmasına karar verilebilmesine engel teşkil eden itiraz konusu kuralın, askeri yargının özellikleri dikkate alınarak askeri yargı sisteminde uygulanan askeri disiplinin tesisi amacıyla getirildiği anlaşılmaktadır. Hükmün açıklanmasının geri bırakılması, aynen erteleme ve kısa süreli hapis cezasına seçenek yaptırımlar gibi hükmün ve cezanın kişiselleştirilmesi kurumlarından biridir. İtiraz konusu kuralla, askeri disiplinin tesisi gerekçesiyle suçların işleniş şekli, ağırlığı ve korunan hukuki menfaat gibi hususlarda herhangi bir ayırım gözetilmeksizin 1632 sayılı Kanun'da düzenlenen tüm suçlar yönünden hükmün açıklanmasının geri bırakılmasının uygulanamaması, ceza adaleti ile güdülen amaca uygun olmadığı gibi cezanın kişiselleştirilmesinde hâkime tanınan takdir hakkını da ortadan kaldırmaktadır. Sonuç olarak iki yıl veya daha az süreli hapis veya adli para cezasıyla cezalandırılan sanıklar açısından hükmün açıklanmasının geri bırakılmasının uygulanmasına engel olan itiraz konusu kural, 1632 sayılı Kanun'un 47. maddesinin birinci

fıkrasının (A) bendinin birinci ve ikinci cümlelerine ilişkin gerekçede belirtilen nedenlerle ceza hukukunun temel prensiplerinden olan cezanın kişiselleştirilmesi ile ölçülülük ilkesine ve dolayısıyla hukuk devleti ilkesine aykırılık oluşturmaktadır. Açıklanan nedenlerle, itiraz konusu kural Anayasa'nın 2. maddesine aykırıdır. İptali gerekir. ... "

SONUÇ

Anayasa Mahkemesi'nin incelememize konu ettiğimiz iptal kararı, Askeri Ceza Hukuku kapsamında özellikle 1632 S. As.CK'da düzenleme altına alınmış suç tiplerini ihlal eden ve hapis cezası ile karşı karşıya kalan bir çok fail bakımından büyük önem taşımaktadır. Anayasa Mahkemesi'nin iptal kararından önce 1632 sayılı As.CK'da yer alan 47, Ek -8 ve Ek-10. madde hükümleri nedeniyle; askeri suç işleyen failler hakkında diğer tüm şartları taşısalar bile 5237 S. TCK'da düzenlenmiş olan "*hapis cezasının ertelenmesi veya diğer seçenek yaptırımlara çevrilmesi*" ve 5271 S. Ceza Muhakemesi Kanunu'nda yer alan "*hükümün açıklanmasının geri bırakılması*" kurumlarının uygulanabilmesi hukuken mümkün değildi. Ancak, Anayasa Mahkemesinin konu hakkında vermiş olduğu iptal kararı ile birlikte söz konusu engel ortadan kalktığı için, 1632 S. As.CK'da yer alan suçları işleyen failler bakımından ceza adaleti sistemi içerisinde lehe bir hukuki durumun ortaya çıktığını rahatlıkla ifade edebiliriz.

Devletler; suç ve ceza siyaseti kapsamında hangi fiillerin askeri suç olması gerektiğini, hangi askeri suçlar bakımından hapis cezasına alternatif seçenek yaptırımın, ertelenme yada hükmün açıklanmasının geri bırakılması gibi bireyselleştirme müesseselerinin uygulanıp uygulanmayacağını doğrudan doğruya takdir edebilirler. Ancak bu takdir yetkisinin kullanılmasında hukuk nezdinde bazı sınırlar bulunmaktadır. Demokratik hukuk devletlerinde; ceza hukuku alanında suç ile suça karşılık gelen yaptırımlar ve tedbirler arasında makul, kabul edilebilir, amaçla uyumlu bir orantının bulunması temel gereklerden biridir. Askerlik hizmetinin ulusal güvenliğin sağlanmasındaki belirleyici yeri ve ağırlığı, sivil yaşamda suç oluşturmayan ya da önemsiz görülebilecek kimi eylemlerin askeri suç olarak kabul edilmesini ve ağır yaptırımlara bağlanmasını gerekli kılabılır.

Ancak; kanun koyucu, askeri ceza hukukunda *erteleme, seçenek yaptırımlara çevrime ve hükmün açıklanmasının geri bırakılması* gibi fail lehine olan ceza hukuku kurumlarını düzenlerken de hukuk devleti ilkesinin gereği olarak ceza adaleti sisteminin temel prensiplerine bağlı kalmaya devam etmesi gerekmektedir. Bu bağlamda; devletin, ölçülülük ilkesi nazarında cezalandırmanın sağladığı kamu yararı ile bireyin hak ve özgürlükleri arasında adil bir denge kurmakla yükümlü olduğu açıktır. Askeri disiplinin tesisinde zafiyeti önlemek amacıyla getirilen katı kurallar ve gerekçeleri dikkate alındığında, belirli nitelik ve yoğunluğa ulaşan fiillere karşılık gelen suçlar bakımından; yalnızca hapis cezası yaptırımının uygulanması şeklindeki bir yaklaşım elbette ki kabul edilebilir niteliktedir. Ancak; kanun koyucunun 1632 S. As.CK'da erteleme kapsamı dışındaki suçları belirlerken suçların niteliği, işleniş şekilleri, ağırlığı, askeri disiplinin sağlanması üzerindeki etkisi, öngörülen ceza miktarları ile suçla korunan hukuki yarar arasındaki denge ve etkileri de gözetmesi de gerekir.

1632 S. As. CK'da yer alan tüm suç tipleri için hiçbir ayırım gözetmeksizin uygulama yasağı getiren bir yaklaşım, hukuk devleti ilkesinin içeriğini oluşturan alt ilkelerden biri olan "*ölçülülük*" ve/veya "*orantılılık*" ilkesine açıkça aykırı olacaktır. Bu nedenle de Anayasa Mahkemesi'nin iptal istemine konu edilen yasal düzenlemeler hakkında vermiş olduğu kararın; hukuk sistemimiz açısından ve yasa uygulamasına muhatap olacak kişi veya kişiler açısından önemli bir gelişme olduğunu ifade edebiliriz.

KAYNAKÇA

AKBULUT Berrin, "Türk Ceza Kanunu ile Kabahatler Kanunu'nun Genel Hükümlerinin Yaptırım Hükümleri Dışında Karşılıklı Olarak İncelenmesi" Adalet Yayınevi, Ankara - 2010.

ASLAN Yasin M., "Sırf Askeri Suçlar ve Ceza Hukukundaki Sonuçları", Türkiye Barolar Birliği Dergisi (TBBD), Y.10, S.90.

ASLAN Yasin M., "Sırf Askeri Suçlar ve Ceza Hukukundaki Sonuçları", Türkiye Barolar Birliği Dergisi (TBBD), Y.10, S.90.

AYBAY Rona, *Milli Güvenlik Kavramı ve Milli Güvenlik Kurulu*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Yıl: 1978, Cilt:33, Sayı:1.

(Erişim Adresi: <http://dergipark.ulakbim.gov.tr/ausbf/article/view/5000054136/5000051451>)

BAYRAKTAR Köksal, "Ceza Hukukunda Suç Olmaktan Çıkarma Akımı" İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, Yıl:1984, Sayı:1-4.

CENTEL Nur / ZAFER Hamide / ÇAKMUT Özlem, *Türk Ceza Hukukuna Giriş*, 5. Baskı, Beta Yayınları, İstanbul, 2008.

DEĞİRMENCİ Olgun, *Askeri Ceza ve Disiplin Hukuku*, 1. Baskı, Seçkin Yayınevi, Ankara, Kasım, 2013.

DEMİRBAŞ Timur, *Ceza Hukuku Genel Hükümler*, *Ceza Hukuku Genel Hükümler*, 9. Baskı, Seçkin Yayınevi, Ankara, Eylül, 2013.

ERDİNÇ Burcu, "İdari Yaptırımların Kavramsal Çerçevesi", Ankara Barosu Dergisi, Ankara, 2012/2.

ERMAN Sahir, *Askeri Ceza Hukuku Umumi Kısım ve Usul*, Yeniden Gözden Geçirilmiş ve Genişletilmiş 7. Baskı, İstanbul, 1983.

GÜRPINAR Bulut, *Milli Güvenlik Kurulu ve Dış Politika*, Uluslararası İlişkiler, Cilt 10, Sayı 39, (Güz 2013).

(Erişim Adresi: <http://www.uidergisi.com.tr/wp-content/uploads/2015/04/Gurpinar-Milli-Guvenlik-Kurulu-ve-Dis-Politika.pdf>)

HAKYEMEZ Şevki Yusuf, *Demokratik Ülkelerde Milli Güvenlik Politikasının Belirlenmesi ve Türkiye*, Erzincan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C. VII, S. 3-4, Y. Aralık-2003.

(Erişim Adresi: http://eski.erkincan.edu.tr/birim/HukukDergi/makale/2003_VII_2_11.pdf)

KANGAL Zeynel, *Askeri Ceza Hukuku*, Genişletilmiş ve Güncellenmiş 2. Baskı, Seçkin Yayınevi, Ekim, 2012.

KOCA Mahmut / ÜZÜLMEZ İlhan, *Türk Ceza Hukuku Genel Hükümler*, Seçkin Yayınları, Ankara, 2008.

MAHMUTOĞLU Selami Fatih, *Kabahatleri Suç Olmaktan Çıkarma Eğilimi ve Düzene Aykırılıklar Hukukunda Yaptırım Rejimi*, Kazancı Hukuk Yayınları, No:143, İstanbul, 1995.

ÖZBEK Özer Veli / KANBUR Nihat Mehmet / DOĞAN Koray / BACAKSIZ Pınar / TEPE İlker, *Türk Ceza Hukuku Genel Hükümler*, Seçkin Yayınevi, 4. Baskı, Ankara, Eylül, 2013.

ÖZBEK Özer Veli / KANBUR Nihat Mehmet / DOĞAN Koray / BACAKSIZ Pınar / TEPE İlker, *Ceza Muhakemesi Hukuku*, 4. Baskı, Seçkin Yayınevi, Ankara, Ekim, 2012.

ÖZTÜRK Bahri / ERDEM Mustafa R., *Ceza Hukuku Genel Hükümler ve Özel Hükümler* (Kişilere ve Mala Karşı Suçlar), 5. Baskı, Ankara, 2007.

ŞİMŞEK Mustafa, *Askeri Ceza Hukuku Genel Hükümler*, Hava Teknik Okullar Basımevi, İzmir, 2010.

ÜNVER Yener/ HAKERİ Hakan, *Ceza Muhakemesi Hukuku*, 4. Baskı, Adalet Yayınevi, Ankara, 2011.

YILMAZ Halit, *Türk Silahlı Kuvvetleri ve Milli Savunma Hizmeti*, AÜHFD, C.54, S.4, 2005.

İyi Vatandaşlıkta Duyuşsal Değerlerin İşlevleri

Dr. Mustafa Karaağaçlı, Gazi Üniversitesi

mkara@gazi.edu.tr

ÖZET

“İyi vatandaş yetiştirmek düşüncesinin yeterli olarak işlenmemesi kadar topluma zarar veren bir başka alan yoktur” temel varsayımından hareketle girilen bu çalışmada “İyi vatandaşlıkta duyuşsal değerlerin işlevleri” konusu problem olarak ele alınmaktadır. Çalışmada, iyi vatandaşlık için bağlılık, görev ve sorumluluk, Saygı, diğer boyutunda kendini ve çıkarlarını düşünmeden hizmet etme, şeref, doğruluk ve kişisel cesaret duyuşsal değerlerine özel bir önem verilmektedir. Betimsel nitelikte literatüre dayalı verilerle gerçekleştirilen çalışma, İyi Vatandaşlıkta Kavramsal Çerçeve ve Temel Amaç, İyi Vatandaşlıkta Duyuşsal Alan ve Duyuşsal Değerler, İyi Vatandaş Yetiştirmede Eğitim, Eğitim Kurumlarının İyi Vatandaş Yetiştirmede İşlevleri, İyi Vatandaş Yetiştirmenin Zengin ve Farklı Kazanımları ile Değerler Öğretimi Yaklaşımları alt başlıklarında ele alınmaktadır. Çalışmada, İyi vatandaş yetiştirmede eğitimin toplumsal, siyasal, ekonomik, bireyi geliştirme ve gizil işlevlerinin olduğu, duyuşsal değerler aynı zamanda iyi vatandaş olmanın da temellerini oluşturduğu sonuçlarına varılmaktadır. İyi vatandaşlık için, hoşgörölü, kültürler arası iletişime açık, ötekileştirmeyen, vicdanlı, ahlaklı, merhametli, erdemli, sorumlu ve estetik değerlere sahip olma özellikleri önerilmektedir

Anahtar Kelimeler: İyi Vatandaşlık ve Duyuşsal Değerler.

The Functions of Sensual Values on Good Citizenship

ABSTRACT

With moving from the basic hypothesis of “ There is no else scope making damage to the public other than poorly realizing of good citizen bring up idea” , the subject of “The Functions Of Sensual Values On Good Citizenship” Has Been Handled İn This Study. In this study, sensual values such as allegiance, duties and responsibilities, respect, to serve without thinking own interest, honor, fidelity and personal courage are given special importance. The study which has been realized based on descriptive quality literature data, has been discussed in the following subtitles: The conceptual framework on good citizenship and the main purpose, Sensual field and sensual values on good citizenship, The Education on good citizen bringing up, The Educational Institution functions on good citizen bringing up, Different and rich acquisitions of bringing up good citizens, The approach for teaching Values Education . In the study, the results showed that the education has social, political, economic, individual developing and secret functions, sensual values form the Fundamentals of being the good citizen as well. The properties of being tolerant, being open to intercultural communication , not otherizing ,being conscientious, being ethical,being merciful,being virtuous, being responsible, being liable and having the aesthetic values have been recommended, for the good citizenship.

Keywords: Good Citizenship and Sensual Values.

GİRİŞ

Vatandaşlık dinamik ve bağlamsal bir kavram olup, koşullara ve çevreye göre değişir. Vatandaşlık anlamının farklı toplumlarda farklı uygulamalarda ve farklı zamanlarda ortaya çıktığı gözlenir. İyi vatandaş olmanın yanı sıra etkili ve katılımcı bir vatandaş anlayışı da toplumlara göre değişir.

“İyi vatandaşlıkta duyuşsal değerlerin işlevleri” konusu; (1) Giriş, (2) İyi Vatandaşlıkta Kavramsal Çerçeve ve Temel Amaç, (3) İyi Vatandaşlıkta Duyuşsal Alan ve Duyuşsal Değerler, (4) İyi Vatandaş Yetiştirmede Eğitim, (5) Eğitim Kurumlarının İyi Vatandaş Yetiştirmede İşlevleri, (6) İyi Vatandaş Yetiştirmenin Zengin ve Farklı Kazanımları, (7) Değerler Öğretimi Yaklaşımları ve (8) Sonuçlar ve Öneriler alt başlıklarında rapor edilmektedir.

Problem durumu

Vatandaşlık anlayışı hak ve sorumluluk ilişkisi içine sıkışmış bir yaklaşım olmaktan çıkmış bireyin daha etkin olmasını siyasal ve sosyal alanda daha duyarlı ve katılımcı olmasını bekleyen bir durum haline gelmiştir. İyi vatandaşın temel belirgin özellikleri arasında: (1) Sorunlara evrensel bakma, (2) İşbirliği içerisinde ve sorumluluk alarak çalışma, (3) Kültürel farklılıkları kabullenme, (4) Eleştirel düşünme (5)Sistematik gözlemlerle düşünme ve (5) Çatışmaları şiddete başvurmadan çözüme gibi özelliklerin yer aldığı dikkati çekmektedir.

Anılan özelliklerin formal eğitim süreçleriyle kasıtlı ve istendik olarak kazandırılması ise eğitimi hedef, içerik, eğitim durumları ve değerlendirme süreçleri yönüyle sistematik olarak ele alınıp uygulanmasına bağlı görülmektedir.

Eğitim süreçlerini tasarlama, planlama ve uygulama ve planlayıcılarının önde gelen temel görevsel amaçları arasında olması gereken vatandaşlık eğitiminin öğretim programlarında yer alması iyi vatandaş yetiştirmenin de bir ön adımı niteliğindedir.

Eğitim süreçleriyle iyi vatandaşlıkla ilgili bilişsel, devinsel ve duyuşsal temelli kazanımlar oldukça önemsenirken; bu alanlar arasında olan duyuşsal değerler ise vatandaşlık bilgilerini ve becerilerini destekleyen etkili işlevlere sahiptir. Çünkü duyuşsal değerler aynı zamanda iyi vatandaş olmanın da temellerini oluşturmaktadır. İşte bu nedenle bu çalışmada, “İyi vatandaşlıkta duyuşsal değerlerin işlevleri” konusu problem olarak ele alınmaktadır.

Gerekçe ve Önem

Çalışma kendi kapsam sınırlılıkları içinde aşağıdaki yönlerde katkılar sağlayabileceğinden önem taşımaktadır:

1. “İyi vatandaşlıkta duyuşsal değerlerin işlevleri eğitim programı eksenli olarak ortaya konulabilecektir.
2. Değerler öğretimindeki duyuşsal özelliklere dikkat çekilebilecektir.
3. Eğitim-Öğretim süreçlerindeki duyuşsal değerler öğretiminin iyi vatandaşlık ilişkileri betimlenebilecektir.

Sınırlılıklar: Çalışma, aşağıdaki yönler ile sınırlı tutulmaktadır:

Konu kapsamı olarak; duyuşsal değerler ile,

Veri toplama araçları olarak; kaynaklarda listelenen basılı materyaller ve internette bulunan sayısal bilgi kaynaklarıyla,

Çalışma süresi olarak; 20 Ekim 2016 –13 Şubat 2017 tarihleri ile sınırlıdır.

Amaç

Çalışmanın temel amacı, iyi vatandaşlıkta duyuşsal değerlerin işlevlerini ortaya koymaktır.

Bu temel amacı gerçekleştirmek için aşağıdaki soruların yanıtlanmasına özel bir önem verilmektedir:

1. İyi vatandaşlığın temel boyutları duyuşsal değerler nelerdir?
2. İyi vatandaşlığın duyuşsal değerleri nelerdir?
3. Duyuşsal değerler eğitim süreçlerinde nasıl kazandırılmaktadır?
4. Duyuşsal değerler için etkili olan öğretim yaklaşımları nelerdir?

Yöntem

Betimsel nitelikte literatüre dayalı verilerle gerçekleştirilen çalışma, niteliği gereği varolan koşulları içinde ele alınarak ortaya konulduğundan genelden özele giden bir anlayışla önce ilgili durum betimlenmekte sonra ayrıntılara geçilmektedir (Karasar, 1991:77 ve Kaptan, 1983: 85). Çalışmada konu, İyi Vatandaşlıkta Kavramsal Çerçeve ve Temel Amaç, İyi Vatandaşlıkta Duyuşsal Alan ve Duyuşsal Değerler, İyi Vatandaş Yetiştirmede Eğitim, Eğitim Kurumlarının İyi Vatandaş Yetiştirmede İşlevleri, iyi Vatandaş Yetiştirmenin Zengin ve Farklı Kazanımları ile Değerler Öğretimi Yaklaşımları alt başlıklarında ele alınmaktadır

İYİ VATANDAŞLIKTAKI KAVRAMSAL ÇERÇEVE VE TEMEL AMAÇ

Vatandaşlık kavramının gelişen sosyal, ekonomik ve kültürel gelişmeler ile değiştiği gözlenmektedir. Bu değişimler yeni vatandaş modelinin boyutlarını da farklılaştırmaktadır. Vatandaşlık sadece bulunduğu ülke sınırlarıyla ilgili olmayıp, evrensel ölçekte yaşanabilir bir dünya için iyi vatandaş modeline gereksinim duyulmaktadır.

Vatandaşlık, “siyasi anlamda, bağımsız bir devlete ait olmaktır. Devleti meydana getiren halkın her bir üyesine de vatandaş denir. Vatandaş, bağlı olduğu devletin egemenliğini ve hukuki koşullarını kabul eden kişidir. İyi vatandaşın, devlete karşı; kamu hizmeti yapmak, vergi vermek ve askerlik yapmak gibi temel görevleri vardır. Çünkü, iyi vatandaş yönetimi altında yaşadığı ülkesine hizmet etmekle ve bir vatana bağlı olmanın gereği olarak sorumluluklarını yerine getirmekle yükümlüdür. Vatandaşlık bireyin, haklar bazında eriştiği en yüksek noktadır. Vatandaşlık, din, dil, ırk ve cinsiyet farklılıklarına karşı bireyi koruyan en yüksek statülerdendir (John,2000).

Geleneksel ulus devlet anlayışı, vatandaşların haklarını yasalar önünde eşitlik ilkesiyle ortaya koyar. Kişinin hakları yasalar ile korunur. Evrensel ölçekte ise evrensel insan hakları ulusal hukukla bireylerin hakları güvence altına alınır. Evrensel ölçekte, bir devletin yabancılara karşı yükümlülükleri, ulusal sınırları aşarak evrensel yükümlülüklerle dayanır Bu durumda “evrensel kişilik”, ulusal kişilik” kavramını aşmış olup, ilgili literatürde “küresel vatandaş” olarak tanımlanan iyi vatandaşlık için şu özellikler öngörülmektedir (Doğan, 2002:53-57):

İyi vatandaş;

- Hukuksal anlamda bir dünyaya ait olma gibi bir kimliğe sahip olmamakla birlikte yaşam tarzı ve hayat anlayışı olarak küresel ölçekte bilgi, beceri ve tutumlara sahiptir (DPT, 2000).
- Ulusal ve milli değerlere sahiptir.
- Evrensel değerleri benimser.
- Evrensel farklılıklara saygı duyar.
- İnsan haklarına özen gösterir.
- Demokrasi bilincine sahiptir.
- Girişimcilik ruhuna sahiptir.
- Rekabete açıktır.

İYİ VATANDAŞLIKTAKİ DUYUŞSAL ALAN VE DUYUŞSAL DEĞERLER

Duyuşsal davranış ve değerler: İlgî, tutum, tercih ve değerler duyuşsal davranışları oluşturur. Duyuşsal davranışlar soru sorarak veya kişiyi o duyguyu gösterilebileceği bir ortama sokarak gözle görülür ve ölçülebilir hale getirilebilir. İlgî, sevgi, saygı, hoşgörü özellikli tutumlar duyuşsal bir davranıştır (Bloom, 1971).

İyi vatandaşın sahip olması gereken duyuşsal değerlerin daha bütünsel olarak görülebilmesi için Duyuşsal Alan Basamakları ile Duyuşsal değerler Çizelge 1’de verilmektedir.

Çizelge 1: Duyuşsal Alan Basamaklarıyla İyi Vatandaşlık Duyuşsal Değerlerinin Karşılaştırılması

Duyuşsal Alanda Basamaklar	İyi Vatandaşlıkta Duyuşsal Değerler
<ul style="list-style-type: none">• Alma• Tepkide bulunma• Değer verme• Örgütlenme• Kişilik haline getirme/nitelenmişlik	<ul style="list-style-type: none">• Bağlılık• Görev ve Sorumluluk• Saygı• Diğer:• Kendini ve çıkarlarını düşünmeden hizmet• Şeref (onur)• Doğruluk• Kişisel cesaret

Çizelge 1 incelendiğinde duyuşsal alan basamaklarının alma, tepkide bulunma, değer verme, örgütlenme ve kişilik haline getirme yani nitelenmişlikle ilgili olduğu görülmektedir. İyi vatandaşlık duyuşsal değerleri ise Bağlılık, Görev ve Sorumluluk, Saygı, Diğer boyutunda Kendini ve çıkarlarını düşünmeden hizmet etme, Şeref (onur), Doğruluk ve Kişisel cesaret olarak kendini göstermektedir (Haas, 2005:5).

Duyuşsal alanın basamakları aşağıda belirgin yeterlikler yönüyle ele alınmaktadır (Sönmez, 1985:64):

Alma basamağı: Olgü ve olayların farkında olma, almaya istekli olma, seçme, kontrollü ve seçici dikkat sağlama, ayırt etme ve kabul etme kazanımlarını içerir.

Tepkide bulunma basamağı: Olgü, olay ve durumlara karşılık verme, istekli davranma, gönüllü olma, zevk alma, haz duyma, olumlu ya da olumsuz cevap verme, uysal davranma özellikli yeterliklerden oluşur.

Değer verme basamağı: Değerleri kabul etme, değerlere düşkün olma, değerleri yeğleme, üstün tutma, takdir etme, önem verme destekleme ve protesto etme yönlü davranımları kapsar.

Örgütlenme basamağı: Değerleriyle uyumlaştırma, değerler sistemine katma, değerleri benimseme, değerleri içseleştirme ve yaşamına geçirmeye çalışma eğilimlerini gösterir.

Kişilik haline getirme basamağı: Değerleri davranış ölçütü haline getirme, sonradan edindiği değerleri karakter haline getirme, sergilediği değerler bütünüyle nitelenme, savunduğu ve gösterdiği değerlerle ilgili davranışsal kişiliklerle anılma tutumlarını barındırır.

İyi Vatandaşlıkta Duyuşsal Değerler ise Çizelge 2’de verilmektedir.

Çizelge 2: İyi Vatandaşlıkta Duyuşsal Değerler

Bağlılık	Görev ve Sorumluluk	Saygı	Diğer
<ul style="list-style-type: none">• Millete bağlılık Ülkeye bağlılık• Devlete bağlılık• Kanunlara bağlılık• Manevi değer ve sembollere bağlılık	<ul style="list-style-type: none">• Vatandaşın diğer insanlara karşı görevleri ve soru• Vatandaşın topluma karşı görevleri• Vatandaşın devlete karşı görevleri	<ul style="list-style-type: none">• Özsaygı• İnsana saygı• Millete saygı• Devlete saygı• Kanunlara saygı	<ul style="list-style-type: none">• Kendini ve çıkarlarını düşünmeden hizmet• Şeref (onur)• Doğruluk• Kişisel cesaret

Çizelge 2’de yer verilen iyi vatandaşlıkta duyuşsal değerler, Bağlılık, Görev ve Sorumluluk, Saygı, Diğer boyutunda Kendini ve çıkarlarını düşünmeden hizmet etme, Şeref (onur), Doğruluk ve Kişisel cesaret olarak kendini göstermektedir.

Bu değerler aşağıda ana çizgilerle incelenmektedir:

Bağlılık değeri: Bağlılık değeri millete, ülkeye, devlete, kanunlara, manevi değer ve sembollere bağlılık olarak betimleniyor.

Görev ve sorumluluk değeri: Görev ve sorumluluk değeri, vatandaşın diğer insanlara karşı görevleri ve sorumluluklarını, vatandaşın topluma ve devlete karşı görevlerini içerir.

Saygı değeri: Saygı değeri özsaygı, insana, millete, devlete ve kanunlara saygı göstermedir.

Diğer değerler: İyi vatandaşlıkta diğer değerler arasında kendini ve çıkarlarını düşünmeden hizmet etme, şeref (onur), doğruluk ve kişisel cesaret yer almaktadır.

İyi vatandaşlıkta duyuşsal özellikli değerler bireylerin hem kendi devletine, milletine, ve kanunlara karşı saygılı olan hem de bütün insanlığa saygılı olacak kadar evrensel bir kişiliğe sahip olmayı gerektirmektedir. Eş deyişle iyi vatandaşlık değerleri milli ve evrensel boyutlardan oluşmaktadır. Çünkü, iyi vatandaşlık özellikleri ulusal ve yerel ölçeğin sınırlarının ötesinde bilgi, beceri ve tutumlara sahip olmaya doğru bir yönelim göstermektedir.

İYİ VATANDAŞ YETİŞTİRMEDE EĞİTİM

İyi vatandaş yetiştirme eğitim olmazsa olmaz araç kaynaklardandır. Bir sistem olarak eğitim yaygın ve bilindik tanımıyla: “bireyin davranışlarında kendi yaşantısı yoluyla kasıtlı ve istendik davranış değişikliği meydana getirme sürecidir (Ertürk, 1979: 13).

Psikolojik, sosyal ve kültürel boyutları içeren bu süreçte bireylere bilimsel geçerliliği olan bilgi, beceri ve tutum alışkanlıklarının kazandırılması amaçlanmaktadır.

Eğitim sürecinin genel özelliklerinin “ne olduğu?” sorusunun yanıtı ise aşağıda ana çizgilerle verilen boyutlarla ilgili bulunmaktadır (Varış, 1981: 46-47):

- Kapsamlı ve çok boyutludur,
- Eğitim bir süreçtir,
- Eğitim sürecinde, bireyin davranışlarının istenilen yönde değiştirilmesi amaçlanmaktadır.
- Eğitim sürecinde, bireyin davranışlarındaki değişme kasıtlı olarak gerçekteştirilmektedir
- Eğitim sürecinde bireyin kendi yaşantıları söz konusudur.
- Eğitim, yeni bir davranış kazandırır.
- Eğitim varolan davranışı geliştirir.
- Eğitim, bireyde davranış değişikliğinin meydana gelebilmesi için, kişinin kendisinin olumlu bir çaba içinde olmasını öngörür.
- Eğitim etkinlikleri önceden belirlenen amaçlar çerçevesinde gerçekteştirilir.
- Sürekli ve yaşam boyu devam eder,
- Yenilenecek gelişir,
- Hareket halindedir,
- Birey ve toplum davranışlarını değiştirmeyi amaçlar,
- Yaşantılarla kazanılır yani yaşamak eğitim görmekle özdeştir,
- Amaca ve olumluya yöneliktir,
- Ulusal, sosyal, ekonomik ve kültürel kalkınma ile doğrudan ilişkilidir,
- Bilimsel araştırma verilerine dayanır,
- Evrensel ve ulusal özellikler gösterir,
- Zaman yönünden sınırsızdır,
- Fizik mekan yönünden sınırsız olarak her yerde oluşur,
- Sadece okul içi etkinlikleri ile sınırlı olmayarak okul dışı yaşantılarla kapsayan ve örtük program olarak adlandırılan ders dışı etkinlikleri de içine alan özellikler gösterir.

İyi vatandaş yetiştirmede eğitim birbiriyle iletişim ve etkileşim içindeki sosyal, ekonomik ve kültürel çevrelerin ürünü olarak işlev göstermektedir. Anılan çevrelerin gelişmişlik düzeyi ise yetiştirdiği iyi vatandaşların performanslarını dolayısıyla da toplumun niteliklerini doğrudan etkilemektedir.

EĞİTİM KURUMLARININ İYİ VATANDAŞ YETİŞTİRMEDE İŞLEVLERİ

Yetiştirme: Bireye belirli özel bir işi yapabilme yönünde gerekli bilgi, beceri, mesleki tutum ve işi alışkanlıklarını kazandırma sürecidir.

Eğitim kurumlarının toplumdaki bireyler üzerinde temel işlevleri vardır. Bu işlevler aynı zamanda eğitim kurumlarının ulaşmayı öngördüğu genel amaçlardır. Her bir amaç iyi vatandaş yetiştirmenin etkili bir anahtarıdır.

Eğitim kurumlarının temel işlevleri ana çizgilerle aşağıda sıralanmaktadır:

Toplumsal İşlevi

- Bireyin sosyalleşmesini eş deyişle toplumsallaşmasını sağlamak.
- Toplumun devamını sağlamak.
- Eğitimin kasıtlı kültürlenme işlevini gerçekteştirmek.
- Toplumun kültürel mirasının geliştirilmesini sağlamak.
- Toplumun kültürel mirasını ve birikimini aktarmak (Armstrong, 2004).

Siyasal İşlev

- Görev ve sorumluluklarının bilincinde vatandaş yetiştirmek.
- Bilinçli seçmenler yetiştirmek.
- İyi lider yetiştirmek.
- Demokrasi bilincine sahip bireyler yetiştirmek.
- Ülkenin anayasal yapısını koruyan bireyler yetiştirmek

Ekonomik İşlev

- Ülkenin ihtiyaç duyduğu iş gücünü yetiştirmek.
- Bireylerin verimli ir üretici ve tüketici olmalarını sağlamak.
- Ülke kaynaklarını verimli kullanan bireyler yetiştirmek.

Bireyi Geliştirme İşlevi

- Bireyin bilişsel, duyuşsal ve devinişsel alanda gelişimini sağlamak.
- Bireyi ilgi, ihtiyaç ve kabiliyetlerine göre yetiştirmek.
- Bireyi bir meslek alanına hazırlamak.
- Bireyin düşünme gücünü geliştirmek.
- Kendini gerçekleştiren bireyler yetiştirmek.

Gizil İşlevleri

Eğitim kurumlarının toplumsal, siyasal, ekonomik ve bireyi geliştirme işlevlerinin yanında gizil nitelikteki şu işlevleri de vardır:

- Eş seçme
- Arkadaş edinme

İyi vatandaş yetiştirmede eğitimin toplumsal, siyasal, ekonomik, bireyi geliştirme ve gizil işlevleri bireylerin aktif ve sorumluluk sahibi olmalarını sağlamaya yöneliktir.

İyi vatandaş yetiştirme genelde kültürle özeld e eğitimle ilgili kapsam ve nitelikte görülmektedir. Çünkü, Eğitimin bir diğer anlamı kültürel değerleri bireye kazandırma sürecidir. Eş deyişle eğitim bir “kasıtlı kültürlenme” sürecidir. Bu tür bir kültürlenmede neyin kime, ne zaman, nasıl, niçin, ne yolla kazandırılacağı bellidir. Bir başka deyişle planlıdır, kasıtlıdır. Etkinlikler bile bile ve isteyerek yapılır (Sönmez, 1985.4).

Bu nedenle eğitim ve kültür iç içedir. Eğitim ile kültür arasındaki ilişkilerde; Eğitim kültürün aktarılmasında önemli bir değişim aracıdır. Eğitim işlevlerini yerine getirirken hem kültürü etkilemekte hem de kültürden etkilenmektedir.

Başkalarına karşı hoşgörölü, kültürler arası iletişime açık, ötekileştirmeyen, vicdanlı, ahlaklı, merhametli, erdemli, sorumlu ve estetik değerlere sahip bireylerin dolayısıyla iyi vatandaşların yetişmesi ancak duyuşsal değerleri temel alan eğitim sistemiyle gerçekleşebilecektir.

İYİ VATANDAŞ YETİŞTİRMENİN ZENGİN VE FARKLI KAZANIMLARI

Eğitimin temel amaçlarından birisi de, ülkenin ihtiyaç duyduğu özelliklere sahip olan iyi vatandaşlar yetiştirmektir. Bireylere erken eğitim düzeylerinden başlayarak iyi vatandaşlık temelli eğitim verilmesi onlara duyuşsal değerler kazandırmanın yanı sıra problem çözme, işbirliği, ikilemleri tartışma ve yaşam ile ilgili zorlukları öğrenme kazanımları da sağlar.

Evrensel ölçekli değişimler değerlerin değişimini de gündeme getirmiştir. Yeni değerler boyut değiştirmiş ve zenginleşmiştir. Örneğin; geleneksel değerler arasında yer alan hoşgörü, güven ve sevgi farklı niteliklere bürünmüş görülmektedir. Evrensel ölçekte gelişen yeni değerler, daha çok evrenselliği öne çıkarmakta ve dünyaya bakışları değiştirmektedir.

Kuramda bu bulgu, gerçekte dünyanın herhangi bir yerinde yaşanan bir gelişmenin artık bütün insanlığı ilgilendirdiği neden ve sonuçlara götürmektedir.

İyi vatandaşlık eğitimiyle bireylerin kazanması öngörülen zengin ve farklı kazanımlar şunlardır:

Paylaşma, dayanışma, aile birliğine önem verme, adil olma, bağımsızlık ve barış değerlerini benimseme, özgürlük, bilimsellik, çalışkanlık, duyarlılık, dürüstlük, estetik, hoşgörü, misafirperverlik değerlerini önemseme, sağlıklı olma, saygı, sevgi, sorumluluk, temizlik, vatanseverlik ve yardımseverlik tutumlarını gösterme, sosyal adalet ve eşitlik ilkelerini yaşamına yansıtma, eleştirel düşünme, kimlik ve özsaygıyla farklılıklara saygı gösterme, hoşgörülü tartışma, empati kurma, adaletsizlik ve eşitsizlikle mücadele etme, sosyal adalet ve eşitlik için sorumluluk üstlenme, insanlara, doğaya ve eşyaya özenli davranma, barışsever olma, ve mücadele, işbirliği ile çatışmaların çözümüne katkılar sağlama, çevreyle ilgilenme ve sürdürülebilir gelişim için sorumluluk alma.

İyi vatandaşlık temelli alınan eğitimle bireyler; belli bir meslek sahibi olmalı, araştırmacı bir kişilikle, problemin kaynağına inerek, çözümler üretmeli, duygusal ve entelektüel bir kişilikle toplumsal ilişkilerde bulunmalı, konuşma dili dışında, bir yabancı dil bilmeli, çoklu bakış açılarını anlama ihtiyacı duymalıdır.

DEĞERLER ÖĞRETİMİ YAKLAŞIMLARI

Eğitim, bireylere değerler kazandırmada etkin işlevlere sahiptir. Eğitim bir bina ise değerler onun tuğlalarıdır benzetmesi tuğlaların farklı yaklaşımlarla desenlenip örülmesi zorunluluğu vardır.

Değerlerin öğretiminde uygulanan öğretim yaklaşımları bütünsel olarak Çizelge 3'de sunulmaktadır.

Değerler Öğretiminde Eylem Öğrenme Yaklaşımı

Eylem öğrenme yaklaşımında, bireyin davranışlarının altında yatan nedenler önemsenir. Değerler davranışa dönüştürülür. Bu yönde yaparak yaşayarak öğrenme yaşantıları sağlanır. Eylem öğrenme yaklaşımında öğrenciler mevcut bir değeri davranışa dönüştürürler. Aksi halde öğrenciler mevcut bir değeri davranışa çeviremiyorlarsa sahip olunan bu değer için önemi yoktur. Değerlerin eylemlerde görülmeye başlanması bu değer için öğrenciler açısından önemli bir yer tuttuğunun kanıtıdır. Bu nedenle eylem öğrenme yaklaşımında, değer öğretiminin sosyal projelerle desteklenmesi gerekir.

Değer öğretiminde değerlerin sınıfta kazandırılmasından çok sosyal yaşamda yaparak yaşayarak öğrenilmesi gerekir. Böylece değerleri içselleştirmesi sağlanır.

Eylem öğrenme yaklaşımıyla, değerler yaşamla iç içe öğrenilir. Değerler birden çok duyuya yönelik öğrenilir.

Değerler Öğretiminde Gözlem Yoluyla Öğrenme Yaklaşımı

İnsanlar davranışlarının büyük bölümünü gözlem yoluyla model alarak öğrenirler (Vygotsky, 1997). Model anne, baba, televizyon, siyaset, spor, edebiyat, moda dünyasından biri ya da birileri olabilir. Geçmişte çocuğun rol modeli yakınlardaki kişilerden olurken; bugün kitle iletişim araçları aracılığıyla dünyanın uzak bir yerinden bir kişilik de olabilmektedir. Sosyal Bilgiler Programı kapsamındaki “Küresel bağıntılar” teması da bu bulguyu destekler niteliktedir.

Duyuşsal değerlerin öğrenilmesinde iyi - kötü doğru yanlış gibi duygu içeren değerlendirmeler yapılarak herhangi bir objeye karşı olumlu ve olumsuz tutum sergilemeleri önemseyip önemsememeleri ve ahlaki yargıları da duyuşsal olarak öğrenilir.

Çizelge 3: Değerler Öğretimi Yaklaşımları

Eylem Öğrenme	Gözlem	Değer Açıklama	Değer Analizi	Ahlaki Muhakeme/İkilem
<ul style="list-style-type: none">Davranışların altında yatan nedenleri önemsenir.Değerler davranışa dönüştürülür.	<ul style="list-style-type: none">Rol model anlayışlıdır.Öğrenciyi etkin kılan o değer üzerinde düşünme, gözleme ve fikir yürütmeyi esas alır.	<ul style="list-style-type: none">Kendi duygu, düşüncesinin farkında olmasıdır.Yaşam becerileridir.	<ul style="list-style-type: none">Dikkati, düşünmeyi ve ayırım yapmayı sağlar.Gerçek ya da yapay bir sorun için kullanılır.Bilimsel olarak problem çözme edilir.	<ul style="list-style-type: none">Öğrencilerin ahlaki çıkmazlarını çözmeye destek olmaktadır.Kohlberg’e ait “ölmek üzere olan karısı için ilaç çalan adamın öyküsü”

Çizelge 3 incelendiğinde değerlerin öğretiminde; (1) Eylem öğrenme, (2)Gözlem, (3) Değer açıklama, (4) Değer analizi ve (5) Ahlaki muhakeme yani ikilem adlı farklı yaklaşımlar dikkati çekmektedir.

Değer Öğretiminde Değer Açıklama Yaklaşımı

Değer açıklama yaklaşımı, öğrencilerin kendi duygu, inanç, öncelik ve değerlerinin bilincinde olmasını kapsar. Öğrencilerin güçlü ve zayıf taraflarını tanıyarak yaşam onuruna sahip olmalarını önemser. Değer açıklama yaklaşımı öğrencilerin kendi değer sistemlerini kurmalarına katkı sağlar. Öğrencilerin kazanmaları istenen değerleri açıkça fark edemeyecekleri varsayımından hareketle; değerleri fark etmeleri için yardımda bulunulur.

Değer açıklama yaklaşımı, değerlerin kapsamından çok değerlerin oluşum süreciyle ilgilenir. Tarafsızdır. Değer açık bir şekilde öğretildiğinde etkisini yitireceği belirtilir. Değerler empoze etmeden ve zorlama olmadan verilir.

Değer Açıklama Yaklaşımında Öğrenciler;

- Öğrenciler, birden çok alternatif bulunan değerler arasından kendi değerlerini özgürce seçerler.
- Öğrenciler, her alternatifin sonuçlarını değerlendirdikten sonra seçim yaparlar.
- Öğrencilerin seçtiği değere uygun davranışlardan hangilerinin ödüllendirilmesi gerektiğini ve yaptıkları seçimin doğruluğunu fark etmeleri için fırsatlar verilir.

- Değer açıklama yaklaşımında öğrenciler kendi değerleriyle ilgili mantılı açıklamalar yapmak için düşünmeye teşvik edilmektedir.

Değer Açıklama Yaklaşımına Örnek Etkinlik

Aşağıda verilen durumlardan sizin için en önemli olanları en önemsiz olana doğru sıralayınız

Adil olmak	Başarılı olmak
Dürüst olmak	Girişken olmak
Yardıms sever olmak	Barışçıl olmak
Eşitlikçi olmak	Hoşgörülü olmak

Öğrenciler yukarıda verilen değerleri önem sırasına koyduktan sonra öğretmen açık uçlu sorular yöneltir. Bu konuda sorulabilecek bazı açık uçlu sorular şunlardır:

- Senin için bu değer niçin önemlidir?
- Bu değerlerin anlamı nedir?
- Bu değerleri seçtiğin için huzurlu musun?

Bu ve benzer sorularla öğrencilerin açıklama yapmaları sağlanır.

Değer Öğretiminde Değer Analizi Yaklaşımı

Değer analizi yaklaşımı, değer eğitiminde dikkati, düşünmeyi ve ayırım yapmayı gerektirir. Yaklaşımın özünde analiz yapma becerisi vardır. Analiz becerisi için değerlerin ayrıştırılmaları ve çözümlemeleri yapılır. Değer analizi yaklaşımı uygulanırken; öğrenciler, bir konumda yer alır ve yargılama yaparlar. Yaklaşım gerçek ya da yapay bir sorunla karşılaşıldığında kullanılır. Bu yaklaşımda öğrenciler örnek durumlarla ahlaki düşünme becerisi edinirler. Aynı zamanda bilimsel problem çözme becerisi kazanırlar.

Değer analizi yaklaşımı, gerçek ya da yapay bir sorun durumu için kullanılır. Sosyal konulara ait değerler problem olarak ele alınır ve çözüme kavuşturulur.

Öğrencilerin değerlerle ilgili soruları kavramaları için analiz becerilerinin ve dikkat yeterliklerinin geliştirilmesi önemsenir.

Değer analizi yaklaşımındaki temel görevler şunlardır:

1-Konunun ya da problemin tanımlanması: Değer konusunun sınırlanarak problem durumunun tanımlanmasıdır.

2-Seçeneklerin açıklanması: Problem durumunun olası çözüm yollarının yani seçeneklerinin belirtilmesidir.

3-Seçeneklerle ilgili kanıtların toplanması: Problem durumunun çözüm seçenekleriyle ilgili kaynak ve kanıtların belgelenmesidir.

4-Kanıtların değerlendirilmesi: Problem durumunun çözüm seçenekleriyle ilgili toplanan kanıtların belirli iç ve dış ölçütlerle ele alınarak yargılanmasıdır.

5-Sonucun tahmin edilmesi: Problem durumunun çözüm sonuçlarıyla ilgili öngörüler ve kestirimlerin yapılmasıdır.

6-Her durum için olası sonuçların değerlendirilmesi: Problemin çözümüyle ilgili olası sonuçların ele alınarak değerlendirilmesidir. Yapılan değerlendirmelerin neden sonuç olarak açıklanmasıdır.

7-Alternatifler arasından seçimlerin yapılması ve karar alınması: Problemin çözümüyle ilgili seçenekler arasından en uygun olanının seçilerek karara varılmasıdır. Eş deyişle seçeneklerin yani hipotezlerin test edilerek en uygun olanına karar verilmesidir.

Değer analizi yaklaşımı, değer eğitiminde dikkati, düşünme, ayırım ve analiz yapma becerisi kazanarak değerlere ilişkin problemlerin çözümlerine ulaşılır. Eş deyişle, örnek durumlarla ahlaki düşünme becerisi edinerek, bilimsel problem çözme becerisi kazanımı gerçekleştirilir.

Değer Öğretiminde Ahlaki Muhakeme Yaklaşımı

Değer öğretimiyle ilgili Ahlaki Muhakeme Yaklaşımının öncüsü Kohlberg'tir. Diğer adı ahlaki ikilem yaklaşımıdır. Ahlak: doğru ile yanlış ayırt etmeye yarayan değerler sitemidir.

Öğrencilerin bir durum ile ilgili ahlaki yargılarını ortaya çıkarmak için kullanılan bu yaklaşımda öğrencilere ahlaki ikilem içeren öyküler verilir. Ardından bu ikilemlerle ilgili yargılarını ortaya çıkarmak için çeşitli sorular sorulur.

Kohlberg; ahlak gelişimini 3 düzey ve 6 evreye ayırarak açıklamıştır. Kohlberg yaptığı araştırmalarla bireylere bazı öyküler anlatarak öykü kahramanlarının yaptığı davranışa ilişkin bireylerin yorumlarına bakarak onların ahlaki gelişim düzeylerini belirlemeye çalışmıştır.

Ahlaki Muhakeme Yaklaşımında Kohlberg'in Ahlaki Gelişim Dönemleri

Kohlberg, Ahlaki Gelişim Dönemlerini (I) Gelenek Öncesi, (II)Geleneksel ve (III)Gelenek sonrası düzey olmak üzere üç düzeyde betimler.

Aşağıda bu dönemler ana çizgilerle açıklanmaktadır:

I-Gelenek Öncesi Düzey: Bu düzeydeki bireyler için önemli olan kendisinin ve yakın çevresindeki bireylerin ihtiyaç ve durumlarıdır. Toplum beklentilerini ve insan haklarını göz önüne almazlar. Başkaları tarafından geliştirilen kuralların varlığını tam olarak kavrayamazlar. Ben merkezci ahlak anlayışı bu düzeyde hakimdir.

1.Evre-Ceza ve İtaat Eğilimi: Doğru ve yanlışla ilgili bir ahlaki yargıda bulunurken başkalarının duygu ve düşüncelerini dikkate almaksızın, olayın sonucuna göre karar oluştururlar. Davranışı değerlendirmede sonucunda ceza alıp almamak ön plandadır.

2.Evre-Araçsal İlişkiler Eğilimi: Ahlaki yargının niteliği durumun kendisine sağlayabileceği yarara göre belirlenir. Bireyin ve yakın çevresinin ihtiyaçları, çıkarı önemlidir. İlişkilerde karşılıklılık arandığından, "Kaz gelecek yerden tavuk esirgenmez ve Al gülüm ver gülüm" anlayışı ön planda tutulur.

II-Geleneksel Düzey:Başkalarının beklentilerine ve toplumsal göreneklere uygun davranışlar göstermeye dayalı bir ahlak anlayışı vardır. Bireylerin tutum ve davranışlarında toplumsal bakış açısı egemendir. Toplumsal düzenin devamlılığı önemsenir.

3.Evre-Kişiler Arası Uyum Eğilimi: Ahlaki yargılar başka bireylerin görüşleri doğrultusunda verilir. bireylerin tutum ve davranışlarında başkalarının beklentilerini karşılama ya da onay verip vermedikleri önemlidir.

4. Evre-Toplumsal Düzen Eğilimi: Davranışların yasalara, kurallara ve sosyal düzene uygunluğunu esas alan bir ahlak anlayışı vardır. Toplumsal kurallara uyma ve toplumun devamını sağlayıcı davranışlar ön plandadır.

III-Geleneksel Sonrası Düzey: Toplumsal düzene ilişkin kuralların ve yasaların ötesinde, evrensel insani değerlere uygun davranışlar gösterebilmeye ilişkin, ilkeli bir ahlak anlayışı vardır. Toplumun ve kişisel isteklerin ve yararların üzerine çıkılır. Olaylar insani boyutta değerlendirilir.

5.Evre-Sosyal Sözleşme Eğilimi: Kurallar, yasalar insanlar arasında toplumsal yararı gözeten anlaşmalar olarak görülür ve toplumsal yararı karşılayamayan kuralların değişmesi gerektiği düşünülür. Bireye saygı ön plandadır.

6.Evre-Evrensel Ahlak İlkeleri Eğilimi: Evrensel ahlak ilkelerine dayalı çok az insanda görülebilen bir ahlak anlayışı vardır. İnsan hakları, insan hayatı ve demokrasi ön plandadır.

Kohlberg'in Ahlaki Gelişim Dönemlerine ilişkin bu açıklamalardan sonra, Kohlberg'in Ahlaki ikilem yaklaşımıyla değer öğretimi için yaygın kullanılan bir değer muhakemesine yani ikilemine ilişkin "örnek öykü" aşağıda sunulmaktadır:

Örnek Öykü

"Avrupa'da bir kadın, hasta ve ölmek üzeredir. Son zamanlarda hayatını kurtarabilecek ilaç, aynı kasabada oturan bir eczacı tarafından bulunmuştur. Eczacı, ilaç için 2000 dolar istemektedir. Bu fiyat, ilacın maliyetinin on katıdır. Hasta kadının kocası Hainz, borç para alabileceği herkese gider. Fakat topladığı paralar ilaç fiyatının yarısı kadardır. Hainz, eczacıya karısının ölmek üzere olduğunu söyleyerek ya ilacı biraz ucuza satmasını ya da daha sonra ödemesine izin vermesini ister. Ancak eczacı kabul etmek istemez. Hainz çaresiz bir durumdadır. Eczanenin camını kırarak karısı için ilacı çalar."

Örnek Öyküde Sorular

Öykü okunduktan sonra öğrencilere şu sorular yöneltilir:

- Sizce ilacı çalmalı mıydı? Neden?
- Bu durumda hasta kadının kocası ne yapmalıydı? Niçin?
- Adam suçlu mudur? Neden?

Öğretmen bu sorulara yönelik öğrencilerin görüşlerini alır. Öğrencilerin açıklamaları özellikle "neden?" sorusuna verdikleri yanıtlar onların ahlaki gelişimleri ile ilgili bilgiler ve ipuçları verir.

Ahlaki ikilem yaklaşımı olarak da bilinen değer öğretiminde, öğrencilerin ikilemlerle ilgili yargılarını ortaya çıkarmak için çeşitli sorular sorulur ve cevapları alınır. Ahlaki ikilem yaklaşımı süreçlerinde yukarıda olduğu gibi sunulan benzer ya da farklı öyküler verilerek öğrencilere kendi değer çıkmazlarını çözmeleri için onlara rehberlik edilir.

SONUÇLAR VE ÖNERİLER

Sonuçlar

"İyi vatandaşlıkta duyuşsal değerlerin işlevleri" ile ilgili bu çalışmada elde edilen veriler ışığında şu sonuçlara varılmaktadır:

1. İyi vatandaş yetiştirmek düşüncesinin yeterli olarak işlenmemesi kadar topluma zarar veren bir başka alan yoktur.

2. Duyuşsal değerler aynı zamanda iyi vatandaş olmanın da temellerini oluşturmaktadır.
3. İyi vatandaşın, devlete karşı; kamu hizmeti yapmak, vergi vermek ve askerlik yapmak gibi temel görevleri vardır.
4. İyi vatandaşlıkta duyuşsal değerler, Bağlılık, Görev ve Sorumluluk, Saygı, Diğer boyutunda Kendini ve çıkarlarını düşünmeden hizmet etme, şeref (onur), Doğruluk ve Kişisel cesaret olarak kendini göstermektedir.
5. İyi vatandaş yetiştirme eğitim olmazsa olmaz araç kaynaklardandır.
6. İyi vatandaş yetiştirmede eğitimin toplumsal, siyasal, ekonomik, bireyi geliştirme ve gizil işlevleri bireylerin aktif ve sorumluluk sahibi olmalarını sağlamaya yöneliktir.
7. İyi vatandaşlık eğitimiyle bireylerin kazanması öngörülen zengin ve farklı kazanımlar arasında, paylaşma, dayanışma, aile birliğine önem verme, adil olma, bağımsızlık ve barış değerlerini benimseme, özgürlük, bilimsellik, alışkanlık, duyarlılık, dürüstlük, estetik, hoşgörü, misafirperverlik değerlerini önemseme, değerleri dikkati çekmektedir.
8. Değerlerin ğretiminde; (1) Eylem ğrenme, (2)Gözlem, (3) Değer açıklama, (4) Değer analizi ve (5) Ahlaki muhakeme yani ikilem adlı farklı yaklaşımlar süreçlerde işe koşulmaktadır.

neriler

“İyi vatandaşlıkta duyuşsal değerlerin işlevleri” konusuyla ilgili bu çalışmada varılan sonuçlar ışığında şu önerilerde bulunulmaktadır:

1. Duyuşsal değerler soyut kavramlardan oluşan bir yapıdır ve öğrencilerin bu soyut yapıları içselleştirmeleri için, değerler eğitimi yaklaşımlarından yararlanılarak geliştirilen etkinlik temelli uygulamalara yer verilmelidir.
2. İyi vatandaşlıkta duyuşsal değerler eğitimi yaklaşımlarının ve etkinlik örneklerinin öğretmenlere tanıtılması değerler eğitimi sürecinin etkili olmasına katkıda bulunacağından, duyuşsal değerlerin hedef, içerik, eğitim durumları ve değerlendirme süreçleri olarak programlara yansıtılması sağlanmalıdır.
3. İyi vatandaşlıkta duyuşsal değerler eğitiminin başarıya ulaşması için yapılacak çalışmalarda eğitimciler öğrencilerin gerçek - yakın yaşam çevresinden ve bildiklerinden hareket edilmelidir.
4. İyi vatandaşlıkta duyuşsal değerlerin ğretimi sürecinde öğrencilerin düzeylerine uygun materyal hazırlamaları için onları yönlendirmeli, araştırma, inceleme, gezi, gözlem yapmaları için onlara fırsatlar sağlamalıdır.
5. Başkalarına karşı hoşgrl, kültürler arası iletişime açık, ötekileştirmeyen, vicdanlı, ahlaklı, merhametli, erdemli, sorumlu ve estetik değerlere sahip bireylerin dolayısıyla iyi vatandaşların yetişmesi ancak duyuşsal değerleri temel alan eğitim sistemiyle gerekleēebilecektir.
6. İyi vatandaşlıkla insan hakları ihlalleri ve aşırılıklar önlenir. Fanatizmin önüne geçilebilir. Bireylerin ve grupların ya da ulusların ortaklaşa alınacak kararlarının önemsenir.
7. İyi vatandaşlıkta duyuşsal değerlerin ğretiminde (1) Eylem ğrenme, (2)Gözlem, (3) Değer açıklama, (4) Değer analizi ve (5) Ahlaki muhakeme yani ikilem adlı farklı yaklaşımlar uygulanmalıdır.
8. İyi vatandaşlık için ailenin, eğitim kurumlarının, görsel-yazılı medyanın ve çeşitli kurumların vatandaşlık bilincinde işlev göstermeleri sağlanmalıdır.

KAYNAKLAR

- APA. (1994). Publication Manual. Fourth Edition. USA: Washington, DC 20002. American Psychological Association.
- Armstrong, D. G. (2004). Effective Teaching İn Elementary Social Studies. United States: Pearson, Merril Prentis Hall.
- Bloom, B. S. (1971). Handbook on Formative and Summative Evaluation of Student Learning. New York:Mc Graw Hill Book Company.
- DPT, (2000). Devlet Planlama Teşkilatı Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Özel İhtisas Komisyonu Raporu. Küreselleşme. Ankara: DPT. Yayın No: 2544,
- Doğan, İ. (2002). Modern Toplumda Vatandaşlık Demokrasi Ve İnsan Hakları. Ankara: Pegem Yayıncılık.
- Ertürk. S. (1979). Eğitimde Program Geliştirme. Ankara: Yelkenetepe Yayınları.
- John, J. C. (2000). Derricot R. (Edit). Citizenship For The 21. Century An İnternational Perspective On Education. Uk-Kogan Page Limited & Usa-Stylus Publishing Inc.
- Haas, M. E. (2005). Social Studies For The Elemantary And Middle Grades. United States Of America: Pearson Education.
- Kaptan, S. (1983). Bilimsel Araştırma Teknikleri ve İstatistik Yöntemleri. Ankara: Ulus, P.K. 429.
- Karasar, N. (1991). Bilimsel Araştırma Yöntemi. Ankara: 3A Araştırma Eğitim Danışmanlık Ltd. Şti.
- Sönmez, V (1985). Öğretmen El Kitabı. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Variş, F. (1981). Eğitim Bilimine Giriş. Ankara: A.Ü. Eğitim Bilimleri Fakültesi Yayınları No: 98.
- Vygotsky, L.S. (1997). Educational Psychology. Boca Raton, FL: St. Lucie Press. Webster's Encyclopedic Unabridged Dictionary of the English Language. New York, NY: Gramery Books: 155-172.

Evrensel Değişim Sürecinde Yaşam Boyu Öğrenme Becerilerine Duyulan Gereksinim

Dr. Mustafa Karaağaçlı, Gazi Üniversitesi
mkara@gazi.edu.tr

ÖZET

Bu çalışmada, “Evrensel değişim sürecinde yaşam boyu öğrenme becerilerine duyulan gereksinim” konusu problem olarak ele alınmaktadır. Çalışmanın genel amacı; yaşam boyu öğrenme becerilerini özelde ise öğrenme hedeflerini gerçekleştirmede yapılması gereken bilgi, beceri ve tutumları ortaya koymaktır. Betimsel nitelikte literatüre dayalı verilerle gerçekleştirilen çalışmada, yaşam boyu öğrenmenin becerileri, kazanımları ve öğrenme ortamları tanıtılmaktadır. Çalışmada, Yaşam boyu öğrenmenin temel amacının; bireylerin öğrenmeyi öğrenmelerini sağlamak olduğu ve yaşam boyu öğrenme sadece belirli bir ülkenin ya da uluslararası bir organizasyonun değil tüm dünyanın yoğun ilgi gösterdiği bir öğrenme yaklaşımı olduğu sonuçlarına varılmaktadır. Öğrenen toplum ve yaşam boyu öğrenen bireylerin oluşturulması amacıyla da eğitimde öğrenmeyi öğrenme yaklaşımına dayalı süreçler uygulanmalıdır önerilerine yer verilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Yaşam Boyu Öğrenme.

The Requirement for Life Long Learning Abilities in the Global Changing Period

ABSTRACT

In this study the subject of “The Requirement For Life Long Learning Abilities In The Global Changing Period” has been covered. The aim of the study in general is to introduce Life Long Learning Abilities and particularly to introduce the knowledge, ability and te manners that are necessary for realizing the learning aims. In this study which has been realized based on descriptive quality data, Life Long Learning Abilties, achievements and learning media are introduced. In the study, the results that the main aim of Life Long Learning is to allow individuals to learn how to learn and; the learning approach that not only by the specific country but also globally by all the world countries are intensively interested in, have been obtained. The suggestions obtained that the processes in education that based on approaching learning how to learn should be applied for the purpose to create learning society and life long learning individuals.

Keywords: Life Long Learning.

GİRİŞ

21. yüzyıl gelişmelerinin eğitsel boyutunda “yaşam boyu öğrenme” kavramı dikkati çekmektedir. Yaşam boyu öğrenme sadece belirli bir ülkenin ya da uluslararası bir organizasyonun değil tüm dünyanın yoğun ilgi gösterdiği bir öğrenme yaklaşımdır.

Yaşam boyu öğrenme, bireyin yaşamı boyunca bilgi, beceri ve tutumlarını geliştirmeye yönelik tüm öğrenme süreçlerini içerir. Eş deyişle yaşam boyu öğrenme, bireyin doğumdan ölüme dek uzanan bilisel, teknik sosyal, kültürel değişimleri evde, okulda, işte, her ne şekilde olursa olsun öğrenmeye çalıştığı tüm öğrenme etkinlikleridir.

Evrensel değişim sürecinde yaşam boyu öğrenme becerilerine duyulan gereksinim konusıyla ilgilenilen bu çalışmada, konu (1) Giriş, (2) Yaşam Boyu Öğrenmede Kavramsal Çerçeve ve Temel Amaç, (3) Yaşam Boyu Öğrenmenin Temel Özellikleri, (4) Yaşam Boyu Öğrenmeye Duyulan Gereksinimi Artıran Nedenler, (5) Yaşam Boyu Öğrenme Becerileri, (6) Yaşam Boyu Öğrenmenin Kazanımları, (7) Geleneksel Öğretim ile Yaşam Boyu Öğrenme Süreçlerinin Karşılaştırılması, (8) Yaşam Boyu Öğrenme Temelli Uluslararası Düzeyde ve Türkiye’de Yapılan Çalışmalar, (9) Sonuçlar ve Öneriler alt başlıklarında sistematik olarak raporlaştırılmaktadır.

Problem Durumu

Endüstri çağı, atom çağı, derken yaşanan iletişim çağında, küresel ölçekli eğitsel, sosyal, ekonomik, bilimsel ve teknolojik gelişmeler bir yanda uluslararası ekonomik rekabeti artırırken; diğer yanda bireylerin yaşam boyu öğrenmelerini zorunlu kılmaktadır. Yaşam boyu öğrenme becerileri; Kendini tanıma, Kendine güven (Özgüven), Hedef belirleme, Olumlu düşünme, Zorluklarla baş edebilme, Duygularını tanıma ve fark edebilme, Empati kurma, Kendini kontrol edebilme, Kendini yönetme, Kendini ve duygularını ifade edebilme, Yaratıcı düşünme, Eleştirili düşünme, Zaman yönetimi, İletişim, Arkadaş edinme, Sorun çözme, Sorumluluk alma, Çatışma yönetimi, Etkili kariyer planlama ve Karakterli insan olma becerilerini öngörmektedir.

Bu öngörülen özelliklerin gerçekleştirilmesi ise yaşam boyu öğrenme gereksinimini gündeme getirmektedir. İşte bu nedenle bu çalışmada “evrensel değişim sürecinde yaşam boyu öğrenme becerilerine duyulan gereksinim” konusu problem durumu olarak ele alınmaktadır.

Gerekçe ve önem

Araştırmanın aşağıdaki yönlerde katkıları sağlanması beklenmektedir:

4. Yaşam boyu öğrenme süreciyle ilgili kavramsal çerçeve, özellikler ve kazanımlara dikkat çekilebilecektir.
5. Yaşam boyu öğrenme ile ilgili bilgi, beceri ve tutumlar ortaya konulabilecektir. Kazandırmaya yönelik öğretme-öğrenme ortamları ve betimlenebilecektir.
6. Geleneksel öğretim ile yaşam boyu öğrenme süreçleri karşılaştırmacı örgütleyici olarak karşılaşılabilecektir.

Sınırlılıklar

Çalışma, aşağıda çizilen sınırlılıklar çerçevesinde gerçekleştirilmiştir:

Konu kapsamı olarak; Yaşam boyu öğrenme becerileriyle,

Veri toplama araçları olarak; yazılı ve sayısal bilgi kaynaklarıyla

Çalışma süresi olarak; 10 Eylül 2016 – 25 Ocak 2017 tarihleri ile sınırlıdır.

Amaçlar

Çalışmanın genel amacı; yaşam boyu öğrenme becerilerini özelden ise etkili ve planlı öğrenme hedeflerini gerçekleştirilmede yapılması gereken beceri ve tutumları ortaya koymaktır.

Çalışmada, bu özel amacı gerçekleştirmek için aşağıdaki sorulara yanıt aranmaktadır:

1. Yaşam boyu öğrenme becerilerinin kapsamı nedir?
2. Yaşam boyu öğrenmede hangi kazanımlar elde edilmektedir?

3. Yaşam boyu öğrenmede yararlanılabilecek öğrenme ortamları nelerdir?

Yöntem

Betimsel nitelikte literatüre dayalı verilerle gerçekleştirilen çalışma, niteliği gereği varolan koşulları içinde ele alınarak ortaya konulduğundan genelden özele giden bir anlayışla önce ilgili durum betimlenmekte sonra ayrıntılara geçilmektedir (Karasar, 1991:77 ve Kaptan, 1983: 85).

Çalışmada, yaşam boyu öğrenmenin kavramsal çerçevesi ve temel amacı ortaya konulduktan sonra, yaşam boyu öğrenmenin temel özellikleri ve duyulan gereksinime dikkat çekilmektedir. Çalışmada yaşam boyu öğrenmenin becerileri, kazanımları ve öğrenme ortamları tanıtılmaktadır. Çalışma raporunda ayrıca geleneksel öğretim ile yaşam boyu öğrenme süreçleri karşılaştırılmakta, yaşam boyu öğrenme süreçleri kapsamında değerlendirilebilecek uluslar arası düzeyde ve Türkiye’de gerçekleştirilen bazı çalışmalara da yer verilmektedir.

2.YAŞAM BOYU ÖĞRENMEDE KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Yaşam boyu öğrenme bireyin öğrenmesinden kendisinin sorumlu olduğu, karar alma ve kararını uygulama olanaklarının kendisi tarafından sağlandığı sürekli öğrenmeye yönelik öğrenme yaklaşımıdır. Yaşam boyu öğrenmede anahtar özellik, “sürekli öğrenmedir”

Yaşam boyu öğrenme; evrensel ölçekli sosyal, kültürel, siyasal, ekonomik, teknik ve yönetsel yeniliklerin sonucu ortaya çıkmıştır. Yaşam boyu öğrenme, bir veya daha fazla kaynaktan bireyin kendi kendine veya başkalarından alınan bilgi, beceri ve tutumlarının davranış veya düşünce düzeyinde gerçekleşen kazanımlarıdır (Anlı, 2011:57).

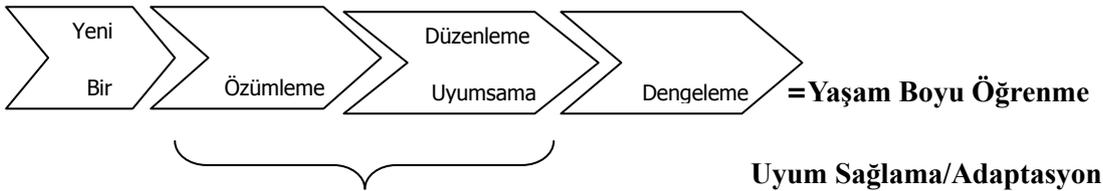
Yaşam boyu öğrenmenin temel amacı

Yaşam boyu öğrenmenin temel amacı; bireylerin öğrenmeyi öğrenmelerini sağlamaktır. Bu amacı gerçekleştirmek için her yerde öğrenme olanaklarından en iyi ve etkili biçimde yararlanma becerileri sağlamaktır.

Yaşam Boyu Öğrenme süreci her yeni durumu öğrenmek amacını taşıdığından, karşılaşılan yeni bilgi, beceri ve tutumlar özümlemeye, uyum sağlamaya yani adaptasyon yapmaya özümleme ve düzenlemeyi eş deyişle uyumsamayı içerir (Piaget, 1980).

Şekil ‘de Yaşam Boyu Öğrenme Süreci verilmektedir.

Şekil: Yaşam Boyu Öğrenme Süreci

Verilen şekile göre; uyum sağlama yani adaptasyon, özümleme ve düzenleme (uyumsama) olmak üzere iki şekilde yapılır. Özümleme: Bireyin yeni karşılaştığı durumları önceden var olan şemaların içine yerleştirmesidir. Düzenleme/uyumsama: Önceden var olan şemaları değiştirip yeni şemalar oluşturmaktır.

Yaşam Boyu Öğrenmenin Temel Özellikleri

Yaşam boyu öğrenme sadece belirli bir ülkenin ya da uluslararası bir organizasyonun değil tüm dünyanın yoğun ilgi gösterdiği bir öğrenme yaklaşımdır. Yaşam boyu öğrenmeyi öğrenme kuram, yaklaşım, yöntem ve tekniklerinden ayıran bazı özellikleri aşağıda açıklanmaktadır (Demirel, 2009):

- **Sadece okulda değil; her yerde öğrenme anlayışlıdır:** Yaşam boyu öğrenme istekli ve gönüllü olarak her yerde bir ömür devam eder. Bu özellik 1739 sayılı Milli Eğitim Temel Kanununda yer verilen “süreklilik” ilkesiyle de örtüşmektedir. Süreklilik ilkesi, fertlerin genel ve mesleki eğitimlerinin hayat boyunca devam etmesini öngörür. Gençlerin eğitimi yanında, hayata ve iş alanlarına olumlu bir şekilde uymalarına yardımcı olmak üzere, yetişkinlerin sürekli eğitimini sağlamak için önlemler almak da anılan kanunda bir eğitim görevi olarak belirtilmektedir.
- **Bireysel bilgi, beceri ve tutumların sürekli güncellenmesini öngörür:** Bilimsel ve teknolojik yenilikler izlenerek bu yeniliklerin gerektirdiği bilgi, beceri ve tutumlar kazanılır. Bireyin hayata hazırlanması, dünya gerçeklerinden haberdar olması, sorunlarını çözme becerisi kazanması, eğitim ihtiyaçlarını karşılaması yaşam boyu öğrenme süreçlerini gerektirmektedir.

Örneğin; 20 yıl önce bilgisayar farkındalığı ve okur yazarlığı becerileri bu kadar önemsenmez iken günümüzde ise bireyin sahip olması gereken yeterlikler arasında yer almaktadır.

- **Çoklu bakış açısı geliştirmeye yöneliktir:** Baskın doğrusal düşünce yerine, karşılıklı nedensellik ilkesi ve çoklu sebep, çoklu sonuç anlayışı etkili düşünme becerilerinin özelliklerindedir.
- **Toplumsal değerlere saygılı, tutum ve davranış geliştirmeye açık öğrenmedir:** Yaşam boyu öğrenme anlayışı içinde olan bireyler toplum tarafından benimsenmiş olan milli eğitim felsefesi ile uyumlu olarak bilgi, beceri ve tutumlar gösterirler. Bu bakış içinde toplumun ideallerini ve felsefesini yansıtır. Birlikte çalışma ve iletişim kurma becerileri artar.

YAŞAM BOYU ÖĞRENMEYE DUYULAN GEREKSİNİMİ ARTIRAN NEDENLER

Yaşam boyu öğrenme; evrensel ölçekli sosyal, kültürel, siyasal, ekonomik, teknik ve yönetsel yeniliklerin bir sonucu gereksinim olarak kendini göstermektedir. Yaşam boyu öğrenmeye duyulan gereksinimi artıran nedenlerden bazıları aşağıda sıralanmaktadır:

- Artan teknolojik ve ekonomik rekabet yapısı sermayenin ana kaynağı olan para ve hammaddeyi bilgiye doğru dönüştürmektedir.
- Bilgi temelli değişen sermaye yapısının doğurduğu olanaklar ve tehditler bilgiye dayalı işgörenlerin bilgi, beceri ve tutuma dönük yeterliklerini değiştirmeye zorlamaktadır.
- İşgörenlerin yeni yeterlikleri de eğitim, bilim ve teknolojik süreçlerin de değişmelerini beraberinde getirmektedir.
- Nitelikli bireyler ve işgörenlerin yetişmeleri için birer araç konumunda olan formal eğitim kurumlarının yenilikleri yapı, içerik ve yöntem olarak programlarına eşzamanlı ve eşgüdümlü olarak yansıtılmalarında güçlükler yaşamaları da yaşam boyu öğrenme gereksinimini artırmaktadır.
- Geleneksel eğitim kurumlarının izledikleri ve uyguladıkları hedef, içerik, eğitim durumları ve değerlendirme süreçleri de bireyleri yaşam boyu öğrenme becerilerini karşılamaktan uzak olması da yaşam boyu öğrenme gereksinimini artırmaktadır.
- Belirlenen eğitsel hedeflerin bilimsel ve teknolojik yeniliklerle beraber değişmesi ile birlikte programların içerik boyutunda yer alan bilgilerin de güncel koşulları karşılayamaması yaşam boyu öğrenme gereksinimini artırmaktadır.

- Eğitimde öğrenmeyi öğrenme anlayışlı öğrenci ve etkinlik merkezli süreçler de yaşam boyu öğrenme gereksinimi artırmaktadır.
- Çalışma yaşamında uzmanlaşmanın ve inovasyonun önem kazanması, bazı mesleklerin ortadan kalkarak, yeni mesleklerin ortaya çıkması ve yeni görev tanımlı mesleklere uyum sağlama özellikleri de yaşam boyu öğrenme becerilerine duyulan gereksinimi artırmaktadır.
- Eğitim süreçleri ve öğrenme yaklaşımında değişmelerin birey merkezli, aktif ve bütünlük eğitime doğru yönelmesi, yeni bilgi kaynaklarına ulaşma, sorun çözme ve eleştirel düşünmenin önemsenmesi de yaşam boyu öğrenme becerilerine duyulan gereksinimi artırmaktadır (UNESCO, 2016).

YAŞAM BOYU ÖĞRENME BECERİLERİ

Yaşam boyu öğrenme süreçlerinde elde edilebilecek temel beceriler aşağıda sıralanmaktadır:

- Kendini tanıma becerisi
- Kendine güven (Özgüven) becerisi
- Hedef belirleme becerisi
- Olumlu düşünme becerisi
- Zorluklarla baş edebilme becerisi
- Duygularını tanıma ve fark edebilme becerisi
- Empati becerisi
- Kendini kontrol edebilme becerisi
- Kendini yönetme becerisi
- Kendini ve duygularını ifade edebilme becerisi
- Yaratıcı düşünme becerisi
- Eleştirili düşünme becerisi
- Zaman yönetimi becerisi
- İletişim becerisi
- Okuma becerisi
- Yazma becerisi
- Dinleme becerisi
- Arkadaş edinme becerisi
- Sorun çözme becerisi
- Sorumluluk alma becerisi
- Çatışma yönetimi becerisi
- Etkili kariyer planlama becerisi
- Karakterli insan olma becerisi
- Planlı ve etkili öğrenme becerisi

YAŞAM BOYU ÖĞRENMENİN KAZANIMLARI

Yaşam boyu öğrenme ile gerçekleştirilen bazı kazanımlar şunlardır (DPT, 2001):

- Sürekli öğrenmelere katkı sağlar.
- Yeniliklere uyum sağlamayı kolaylaştırır.
- Özdenetim artar.
- Problem çözme becerisi kazandırır.
- Girişimcilik ruhu kazandırır.
- Farklı sosyal becerileri geliştirir.
- Çevresinde oluşan değişimlerin farkına varır.
- Her türlü değişime uyum göstermeye çalışır.
- Bireysel sorumluluk almayı geliştirir.
- Ortak çalışabilme yeterliği geliştirir.
- Karar verebilme becerileri gelişir.
- Kişisel gelişime katkı sağlar.

GELENEKSEL ÖĞRETİM İLE YAŞAM BOYU ÖĞRENME SÜREÇLERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI

Geleneksel öğretim süreçlerinin temel özelliği bilgi sunmaya dayalıdır. XXI. yüzyılda ise bilginin kazandırılması değil bilgiye ulaşma yollarının öğretilmesi önemsenmektedir. Eş deyişle, öğretim değil “öğrenmeyi öğrenme” doğru ve değerli bulunmaktadır (Akkoyunlu ve Kavak, 2006:205).

Yaşam boyu öğrenme için uzaktan eğitim, uydu sistemleriyle öğrenme, bilgisayar destekli öğrenme, telekonferans sistemleriyle öğrenme merkezli yeni teknolojiler yaygın yararlanma olanakları sağlamaktadır. Eğitimde sosyalleşme, demokratikleşme, yaygınlaşma, istem – sunu dengesi geliştirme, maliyet – yarar boyutunda verim sağlama gibi noktalar yaşam boyu öğrenme ile sağlanabilmektedir.

Çünkü yaşam boyu öğrenme ile aşağıda sıralanan değişimler yakın ilişkili bulunmaktadır (McIsaac, 1996: XXVII-XXVIII):

- Öğrenci merkezli öğrenme merkezleri yaygınlaşmaktadır.
- İş ve öğrenim arası bağların uyumlu hale getirilmektedir.
- Bireysel ve yaşam boyu öğrenmeye ağırlık verilmektedir.
- Öğrencilere bireysel ilgi ve beklentilerine uygun değişik yer ve zamanlarda eğitim görme olanakları sunulmaktadır.
- Yaşam boyu öğrenme sürecinin geleneksel öğretim süreçlerinden farklı olan yönlerini görebilmeye daha somut hizmet eder varsayımıyla çizelgede Geleneksel Öğretim ile Yaşam Boyu Öğrenme Süreçleri karşılaştırılmaktadır.

Çizelge 1: Geleneksel Öğretim İle Yaşam Boyu Öğrenme Süreçlerinin Karşılaştırılması*

Süreç Öge	Geleneksel Öğretim Süreçleri	Yaşam Boyu Öğrenme Süreçleri
Süre	Kalıplaşmış zaman çizelgeleriyle sınırlı	Esnek zamanlama
İhtiyaç belirleme	Önceden komisyonlar tarafından belirleniyor	Bireysel ve bağlama göre belirleniyor
Hedefler	Kesin ve önceden belirlenmiş ifadeli	Bağlama göre değişen özellikli ifadeli
İçerik	Kolay değişmeyen kapsamda	Bağlama ve gereksinimlere göre değişebilen yapıda
Eğitim durumları	Sınıf ve kapalı diğer fizik mekan ortamlarla sınırlı	Her yer ve fizik mekan ortamlarda öğrenme
Değerlendirme	Not vermeye yönelik sadece öğretmen yapımı başarı testleriyle değerlendirmeler var.	Bireysel öz değerlendirmeler

*Karşılaştırmada; programın temel öğeleri dikkate alınmıştır.

Şekil incelendiğinde geleneksel öğretim süreçlerinin zaman yönüyle katı, ihtiyaç belirleme yönüyle önceden hazırlanan yapıda, hedefler yönüyle kesinleşmiş, içerik yönüyle değişmeyen nitelikte, eğitim durumları açısından sınıfa ve öğretmene dayalı değerlendirmelerden oluştuğu görülmektedir. Yaşam Boyu Öğrenme Sürecinde ise zaman yönüyle esnek, bireysel ihtiyaç belirlemeye ve hedeflere dönük olduğu dikkati çekmektedir. İçerik yönüyle bağlama yani koşullara göre değişen yapıda, eğitim durumları açısından her yerde öğrenmeye yönelik olduğu, bireysel ve öz değerlendirmelere yer verdiği anlaşılmaktadır (MacNaughton and Williams, 1998).

YAŞAM BOYU ÖĞRENME TEMELLİ ULUSLARARASI YAPILAN ÇALIŞMALAR

Yaşam boyu öğrenmenin başlangıcını 1919 yılında İngiltere’de silahlı kuvvetler ve farklı sanayi alanlarında görev alan yetişkinlerin hızla, yeniden eğitim görmeleri ihtiyacının bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Yaşam boyu öğrenme çalışmaları yapmak amacıyla “Dünya Yetişkin Eğitimi Derneği”ni kurularak, 1919 yılında, derneğin yayınladığı raporda yetişkin eğitimin evrensel ve hayat boyu süren milli bir amaç olarak ele alınması gerekliliği vurgulamıştır. 1929 yılında İngiltere-Cambridge’de “Dünya Konferansı” adıyla anılan yaşam boyu öğrenme etkinliği düzenlenmiştir.

Yaşam boyu öğrenme kavramı, Rusya’daki yönetsel değişimlerden başlayarak 1. Dünya Savaşından sonraki entelektüel fikirlerin yaygınlaşmasıyla daha da önem kazanmıştır. II. Dünya savaşına kadar yaşam boyu öğrenmede yetişkin eğitimi gönüllülük esasına dayanan ve yarı zamanlı olarak faydalanılan etkinlikler olarak algılanmıştır. Bu algı içinde yetişkinlerin

eğitimi için özel planlı zamanlar ve programlar ve kaynaklar ayrılmamıştır.

Yetişkin eğitimine yönelik artan ilgi ve elde edilen başarı sonucu ikinci uluslararası yetişkin eğitimi konferansı 16 Haziran 1949'da, Danimarka'nın Elsinore Őhrinde toplanmıştır. Elsinore'den onbir yıl sonra Kanada'nın Montreal Őhrinde 22-31 Ağustos 1960 tarihinde, "Değişen Bir Dünyada Yetişkin Eğitimi" temasını konusunu ele alınmıştır.

Anılan konferansta 51 ülke temsil edilmiş ve yetişkin eğitiminin amaçları ile işlevleri, dünyayı içine alan bir ereve içinde incelenmiştir. Delegeler yetişkin eğitiminin aynı zamanda mesleki eğitimi de kapsadığını, düzeyi ya da amacı ne olursa olsun yetişkinleri eğitmeye yönelik düzenli çabaların hepsini içine aldığı hususunda görüş birliğine varmışlardır. Montreal konferansı, hayat boyu öğrenmeyi, devletlerin gelecekteki politikaları için bir amaç olarak belirleyen ilk uluslararası toplantı olmuştur (Lowe 1985: 9).

Montreal Konferansının önde gelen başarısı hayat boyu öğrenmenin ilk kez uluslararası bir toplantı konusu haline gelmesi ve kavramın eğitim uygulamaları açısından ifade ettiği anlamı ortaya koymak üzere; UNESCO, OECD ve Avrupa Konseyi ile birçok kuruluşun gösterdiği kararlılıktır.

Bir diğer uluslararası yetişkin eğitimi konferansı 1972 yılında Tokyo'da toplanmış ve "Hayat Boyu Eğitim erevesinde Yetişkin Eğitimi" olarak adlandırılmıştır ve Tokyo Konferansının amaçlarından biri hayat boyu öğrenme sistemlerine geçmek üzere yetişkin eğitiminin hangi Őekiller içinde sunulabileceğini görmektir.

Tokyo Konferansı'nda yaşam boyu öğrenme kavramı çerçevesinde yetişkin eğitimi, eğitimin belirli ve vazgeçilmez bir parçası olarak görülmesi gereğine" vurgu yapılmıştır.

1962 Ağustos ve Eylül aylarını kapsayan Hamburg-Almanya Yetişkin Eğitimi Konferansı'nda da ayetikin eğitimine duyulan gereksinim ortaya konulmuştur. 1960'tan sonra yetişkin eğitimiyle ilgili olarak UNESCO tarafından, şu noktalarda eksikler olduğu betimlenmiştir:

- 1.lkeler yetişkin eğitimini, eğitim sistemlerinin ayrılmaz bir parçası olarak ele alma konusunda isteksizdirler.
- 2.Bir veya iki ülke dışında yetişkin eğitimine yapılan mali destek düzeyi son derece dşktr.
- 3.Genel olarak kişinin eğitim düzeyi meslek statüsü ne kadar düşükse o kişinin yetişkinlik hayatında eğitimden yararlanmayı istemesi o derece düşük bir ihtimal olduğundan, eğitime en çok ihtiyaı olanlar yetişkin eğitimi programlarına katılmakta isteksizdirler.

Dünyada 1980'li yıllarda eğitime ayrılan kaynaklardaki azalma eğilimleri 1990'lı yıllarda artan bir yapıya kavuşmuştur. Yeni eğilimin oluşmasında eğitimde yaşam boyu öğrenme önemli role sahiptir. 1990'lı yıllarda birçok ülkenin eğitim sistemlerini yaşam boyu öğrenme yaklaşımıyla yeniden yapılandırmak için harekete geçtikleri ve yasal düzenlemeleri gerçekleştirdikleri görülmektedir. Yaşam boyu öğrenme yaklaşımıyla, sanayi toplumunun değerlerine göre oluşmuş eğitime ilişkin kavram, değer ve ilkelerin bilgi toplumunun ihtiyaçları doğrultusunda yeniden tanımlandığı söylenbilir (DPT, 2006: 10).

Danimarka ve Almanya'da yetişkin eğitimine yönelik içerisinde teşviki de kapsayan çeşitli mekanizmalar geliştirilirken; Türkiye'de de geniş kitlelerin katılmasının teşvik edildiği bir

eğitim projesi ve seferberliği başlatılmıştır. Türkiye, İngiltere, Danimarka ve Almanya örneklere yetişkin eğitimine olan bir ilgi artışının göstergeleridir.

Yaşam boyu ğrenme, Avrupa Birliği'nde de işlevsel bir konuma gelmiştir. Birlik, temelleri bu günkü okulların ilk yapılandığı döneme kadar uzatılan ve sanayi devriminin etkisiyle gelişen eğitim sistemlerinin yetersizliğine vurgu yaparak, yaşam boyu öğrenme, sadece örgün ve yaygın eğitim yoluyla verilen genel ve mesleki eğitim-ğretimi değil, yaşamın tüm alanlarındaki öğrenmeleri kapsamalı gereğine dikkat çekmektedir. Bu yönde, yaşam boyu öğrenmeye özel ilgi gösteren Avrupa Birliği, 1996 Avrupa Hayat Boyu ğrenme Yılı'ndan başlayarak sosyal ve ekonomik uyumunu hızlandıracak bir beklenti içine girmiştir (UNESCO, (2016).

YAŞAM BOYU ÖĞRENME TEMELLİ TÜRKİYE'DE YAPILAN ÇALIŞMALAR

Türkiye'de yaşam boyu öğrenme süreci içinde değerlendirilebilecek bazı girişimler ise ana çizgilerle şöyle özetlenebilir:

- 1933-1934 yıllarında mektupla ğretim kursları düzenlenmiştir. 1950 yılında banka ve Ticaret Hukuku Araştırma Enstitüsü alışmaları yapılmıştır. 1960 yılında ortaokul mezunlarına niversite olanağı sağlanmaya çalışılmıştır.
- 1975 yılında YAY-KUR Yaygın Yüksek ğretim Kurumu düzeyinde açık ğretim çalışmaları yapılmıştır.
- 1992 yılında kurulan ve orta ğretim diploması veren Açıköğretim Lisesi kurulduğu yıl sadece genel lise eğitimi verirken, bugün Genel Lise, Endüstri Meslek Lisesi, Kız Meslek Lisesi ve İmam Hatip Lisesi programlarında eğitim hizmeti sunmaktadır.
- 1998 yılında ise Açıköğretim İlkokulunun eğitime başladığı görülmektedir
- niversiter uzaktan eğitim uygulamaları arasında 1982 yılında iktisat ve iş idaresi bölümleri olarak eğitime başlayan Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi ğrencilerin ilgisi ve kurumsal yapılanma olarak bugün geniş kitlelere eğitim hizmeti vermektedir.
- Fırat niversitesi 1990 yılında başlattığı uzaktan eğitim uygulamasını bugün hem Fırat televizyonu hem de internet ortamında sürdürmektedir.
- Orta Doğu Teknik niversitesi 1997 yılından bu yana internet ortamında çeşitli programlar uygulamaya başlamıştır. Bu programlardan bazıları bilgi teknolojileri sertifikası , dil eğitimi ve lisans düzeyinde çeşitli dersler olarak yürütülmektedir.
- 1998 yılında ise Açıköğretim İlkokulunun eğitime başladığı görülmektedir
- niversiter uzaktan eğitim uygulamaları arasında 1982 yılında iktisat ve iş idaresi bölümleri olarak eğitime başlayan Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi ğrencilerin ilgisi ve kurumsal yapılanma olarak bugün geniş kitlelere eğitim hizmeti vermektedir.
- Fırat niversitesi 1990 yılında başlattığı uzaktan eğitim uygulamasını bugün hem Fırat televizyonu hem de internet ortamında sürdürmektedir.
- Orta Doğu Teknik niversitesi 1997 yılından bu yana internet ortamında çeşitli programlar uygulamaya başlamıştır. Bu programlardan bazıları bilgi teknolojileri sertifikası, dil eğitimi ve lisans düzeyinde çeşitli dersler olarak yürütülmektedir.
- Gazi ve Sakarya niversiteleri de 2001 yılından başlayarak uzaktan eğitim çalışmalarını sürdürmektedir.

SONUÇLAR VE ÖNERİLER

Sonuçlar

Araştırmada elde edilen veriler ışığında varılan sonuçlar aşağıda sıralanmaktadır:

1. Yaşam boyu öğrenme, bireyin yaşamı boyunca bilgi, beceri ve tutumlarını geliştirmeye yönelik tüm öğrenme süreçlerini içerir.
2. Küresel ölçekli eğitsel, sosyal, ekonomik, bilimsel ve teknolojik gelişmeler bir yanda uluslararası ekonomik rekabeti artırırken; diğer yanda bireylerin yaşam boyu öğrenmelerini zorunlu kılmaktadır.
3. Yaşam boyu öğrenmenin temel amacı; bireylerin öğrenmeyi öğrenmelerini sağlamaktır.
4. Yaşam boyu öğrenme sadece belirli bir ülkenin ya da uluslar arası bir organizasyonun değil tüm dünyanın yoğun ilgi gösterdiği bir öğrenme yaklaşımıdır.
5. Yaşam boyu öğrenme sadece okulda değil; her yerde öğrenme anlayışıdır.
6. Bilgi temelli değişen sermaye yapısı işgörenlerin bilgi, beceri ve tutuma dönük yeterliklerini değiştirerek, yaşam boyu öğrenme gereksinimini de artırmaktadır.
7. Geleneksel eğitim kurumlarının izledikleri ve uyguladıkları hedef içerik, eğitim durumları ve değerlendirme süreçleri de bireyleri yaşam boyu öğrenme becerilerini karşılamaktan uzak olması da yaşam boyu öğrenme gereksinimini artırmaktadır.
8. Eğitimde öğrenmeyi öğrenme anlayışlı öğrenci ve etkinlik merkezli süreçler yaşam boyu öğrenme gereksinimi artırmaktadır.
9. Çalışma yaşamında uzmanlaşmanın ve inovasyonun önem kazanması, yeni görev tanımlı mesleklere uyum sağlama özellikleri de yaşam boyu öğrenme becerilerine duyulan gereksinimi artırmaktadır.
10. Eğitimde birey merkezli, aktif ve bütünlük yapıların, yeni bilgi kaynaklarına ulaşmanın, sorun çözme ve eleştirel düşünmenin önemsenmesi de yaşam boyu öğrenme becerilerine duyulan gereksinimi artırmaktadır.
11. Yaşam boyu öğrenme becerileri arasında; kendini tanıma, kendine güven, hedef belirleme, olumlu düşünme, zorluklarla baş edebilme, duygularını tanıma ve fark edebilme, empati kurma, kendini kontrol edebilme, kendini yönetme, yaratıcı düşünme başta gelmektedir.
12. Yaşam boyu öğrenme ile sürekli öğrenmelere katkı sağlama, yeniliklere uyum sağlama, girişimci olma, özdenetim sağlama, karar verme, bireysel sorumluluk alma ve problem çözme kazanımları sağlanmaktadır.

Öneriler

Çalışmada beliren sonuçlara göre şu önerilerde bulunmaktadır:

1. Yaşam boyu öğrenmek için bireylere yeni bilgi, beceri ve tutumlarını geliştirme yolları gösterilmelidir.
2. Öğrenen toplum ve yaşam boyu öğrenen bireylerin oluşturulması yönünde eğitimde öğrenmeyi öğrenme yaklaşımına dayalı süreçler uygulanmalıdır

3. Yaşam boyu öğrenmenin sadece okulda değil; her yerde öğrenme olduğu bir temel öğretim-öğrenme ilkesi olarak benimsenmelidir.
4. Kişisel, sosyal, eğitsel ve mesleki gelişmeler için eğitimde rehberlik ve uyum sağlama çalışmaları yaşam boyu öğrenme becerileriyle birlikte ele alınmalıdır.
5. Eğitim programları yaşam boyu öğrenme becerilerinden bireylerin kendini tanıma, kendine güven, hedef belirleme, olumlu düşünme ve zorluklarla baş edebilme yeterliklerini de içeren hedefler, içerik, eğitim durumları ve değerlendirme durumlarına göre hazırlanmalıdır,
6. Yaşam boyu öğrenme ile sürekli öğrenmelere katkı sağlama, yeniliklere uyum sağlama, girişimci olma, özdenetim sağlama, karar verme, bireysel sorumluluk alma ve problem çözme kazanımları sağlanmaktadır.
7. Geleneksel öğretim süreçleri zaman yönüyle katı, ihtiyaç belirleme yönüyle önceden hazırlanan yapıda, hedefler yönüyle kesinleşmiş, içerik yönüyle değişmeyen nitelikte, eğitim durumları açısından ise sınıfa dayalıdır.
8. Yaşam Boyu Öğrenme Süreçleri zaman yönüyle esnek, bireysel ihtiyaç belirlemeye ve hedeflere dönük olduğu dikkati çekmektedir. İçerik yönüyle bağlama yani koşullara göre değişen yapıda, eğitim durumları açısından ise her yerde öğrenmeye yöneliktir.

KAYNAKLAR

- Akkoyunlu, B., Kavak, Y. (2006). Yaşam Boyu Öğrenme Becerileri ve Eğitimcilerin Eğitimi Programı: Hacettepe Üniversitesi Örneği. **Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**. 30: 201-210.
- Anlı, Ö. F. (2011). Sosyal Bir Fenomen Olarak Bilimsel Bilgi. **A.Ü. Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi**. Sayı: 12, s 53-78.
- Bloom, B. S. (1998). **İnsan Nitelikleri ve Okulda Öğrenme**. Çeviren: D.A.Özçelik. İstanbul: Öğretmen Kitapları Dizisi.
- Demirel, M. (2009). Yaşam Boyu Öğrenmenin Anahtarı: Öğrenmeyi Öğrenme. 2. Ulusal Eğitim Psikolojisi Sempozyumu, 18-19 Nisan: İstanbul.
- DPT, (2001). Hayatboyu Eğitim veya Örgün Olmayan Eğitim Özel İhtisas Komisyonu Raporu. **Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (2001)**. www.dpt.gov.tr.
- DPT, (2006). **Dokuzuncu Beş Yıllık Kalkınma Planı (2006)**. www.dpt.gov.tr.
- Kaptan, S. (1983). **Bilimsel Araştırma Teknikleri ve İstatistik Yöntemleri**. Ankara: Ulus, P.K. 429.
- Karasar, N. (1991). **Bilimsel Araştırma Yöntemi**. Ankara: 3A Araştırma Eğitim Danışmanlık Ltd. Şti.
- MacNaughton, G. and G. Williams. (1998). **Techniques for Teaching Young Children Choices in Theory and Practice**. Australia: Addison Wesley Longman Australia Pty Limited 95 Coventry Street South Melbourne 3235 Australia.
- Piaget, J. (1980). **Gelişim Psikolojisi Bilişsel Gelişim**.
- UNESCO, (2016). **21. Yüzyıl Eğitimi; Yaşam Boyu Öğrenme**. UNESCO. Uluslararası Komisyon Raporu.

